Putovi revolucije 1/2(1963)

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1963**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:255:060375

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-07**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Croatian Institute of History

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

INSTITUT ZA HISTORIJU
RADNIČKOG POKRETA
ZAGREB 1963

putovi revolucije 1-2

21. VI 1964.

INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA - ZAGREB

INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA BIBLIOTEKA ZAGREB

putovi revolucije

GODINA I ZAGREB, 1963 BROJ 1–2

PUTOVI REVOLUCIJE

VOIES DE LA REVOLUTION — ПУТИ РЕВОЛЮЦИИ — THE WAYS OF REVOLUTION — WEGE DER REVOLUTION — LE VIE DELLA RIVOLUZIONE — LOS CAMINOS DE LA REVOLUCION

IZLAZI POVREMENO

PARAÎT PERIODIQUEMENT — ВЫХОДИТ ПЕРИОДИЧЕСКИ — PUBLISHED PERIODICALLY ERSCHEINT PERIODISCH — PERIODICO — PERIODICO

IZDAVAČ

EDITEUR — ИЗДАВАТЕЛЬ — PUBLISHER — HERAUSGEBER — EDITORE — EDITOR:

INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA — ZAGREB

INSTITUT DE L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER — ИНСТИТУТ ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ — THE INSTITUTE FOR THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT — INSTITUT FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER ARBEITERBEWEGUNG — ISTITUTO PER LA STORIA DEL MOVIMENTO OPERAIO — EL INSTITUTO PARA LA HISTORIA DEL MOVIMIENTO DE LOS TRABAJADORES

ZAGREB

ZNANSTVENO - STRUČNI SAVJET

CONSEIL SCIENTIFIQUE — НАУЧНЫЙ СОВЕТ — SCIENTIFIC COUNCIL — WISSENSCHAFTLICHER RAT — CONSIGLIO SCIENTIFICO — CONSEJO CIENTIFICO:

IVAN BABIĆ
DUŠAN BILANDŽIĆ
VASO BOGDANOV
MIROSLAVA DESPOT
IVO FRANGEŠ
MIRJANA GROSS
VERA LUKATELA
HODIMIR SIROTKOVIĆ
VLADO STOPAR
FRANJO TUĐMAN
IVO VINSKI
PREDRAG VRANICKI

UREDNIČKI ODBOR

COMITÉ DE LA RÉDACTION — РЕДАКЦИОНАЯ КОЛЛЕГИЯ — EDITORIAL BOARD REDAKTIONSAUSSCHUSS — COMITATO DI REDAZIONE — COMITÉ DE REDACCION:

JAKOV BULJAN
NIKOLA KAJIĆ
LEO KOBSA
IVAN RAMLJAK
MARIJAN RASTIĆ
HRVOJE ŠARINIĆ
ŠERIF ŠEHOVIĆ
IVAN ŠKILJAN

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

RÉDACTEUR EN CHEF RESPONSABLE — ГЛАВНЫЙ И ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР — EDITOR-IN-CHIEF AND MANAGING EDITOR — VERANTWORTLICHER UND CHEF-REDAKTEUR REDATTORE RESPONSABILE — REDACTOR RESPONSABLE:

FRANJO TUĐMAN

UREDNIK

RÉDACTEUR — РЕДАКТОР — EDITOR — REDAKTEUR — REDATTORE — REDACTOR:

DRAGUTIN ŠĆUKANEC

ADRESA UREDNIŠTVA

ADRESSE DE LA RÉDACTION — АДРЕС РЕДАКЦИИ — ADRESS OF THE EDITORIAL OFFICE
REDAKTIONSANSCHRIFT — INDIRIZZO DI REDAZIONE — LA DIRECCIÓN DE REDACCIÓN:

UREDNIŠTVO »PUTOVI REVOLUCIJE«, ZAGREB, OPATIČKA UL. 10, JUGOSLAVIJA

O ZADACIMA NAUČNOISTRAŽIVAČKE I IZDAVAČKE DJELATNOSTI INSTITUTA

(U POVODU PRVOG BROJA PUTOVA REVOLUCIJE)

INSTITUT *za historiju radničkog pokreta u Zagrebu osnovan je kao* samostalna naučna ustanova *1. X 1961. Njegovi osnivači bili su Izvršni komitet CK Saveza komunista Hrvatske i Izvršni odbor GO Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. U sastav Instituta ušao je Arhiv za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, koji je nastao 1956. godine iz dotadašnjeg Historijskog odjeljenja CK SKH.*

Programski zadaci naučnoistraživačke i izdavačke djelatnosti Instituta postavljeni su prilikom njegova osnutka, no oni, razumije se, dobivaju svoju konkretizaciju i materijalizaciju u toku razvoja samog Instituta kao znanstvene ustanove.*

Osnovna djelatnost Instituta usmjerena je na istraživanje i naučno interpretiranje:

– povijesti hrvatskog radničkog pokreta,

– povijesti narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije naroda Hrvatske i Jugoslavije,

– suvremene povijesti izgradnje socijalizma u našoj zemlji,

– svih onih pojava i zbivanja u međunarodnom radničkom pokretu i u svijetu uopće što su od interesa za historiju radničkog pokreta, revolucije i socijalističke Jugoslavije i koja su od bitnog značenja za tok razvitka u suvremenom svijetu.

Do stvaranja zajedničke države jugoslavenskih naroda 1918. godine Institut proučava povijest radničkog pokreta u užem smislu (pojavu i razvoj radničke klase i njenih organizacija). Od postanka Jugoslavije, u kojoj radnički pokret postepeno postaje sve odlučniji faktor u društvenom i nacionalnom razvitku, Institut će istraživati sve one bitne komponente političke, ekonomske i kulturne povijesti iz nacionalnog i međunarodnog života koje su utjecale na razvitak radničkog pokreta i revolucije, na unutrašnja zbivanja i na međunarodni položaj naše zemlje.

Institut je tek na početku svoje djelatnosti, ali su od njegova osnutka do sada stvoreni osnovni materijalno-tehnički, organizacioni i kadrovski preduvjeti za rješavanje opsežnih programskih zadataka i za njegov razvoj kao znanstvene institucije. Institut je već okupio oko devedeset stalnih i oko tridesetak vanjskih suradnika.

* Vidi: *Odluku o Institutu* u rubrici *Iz Instituta* u ovom broju časopisa.

Većina angažiranih su mladi stručni suradnici, historičari, filozofi, pravnici i ekonomisti, ali ima – osobito među vanjskim suradnicima – i iskusnijih renomiranih znanstvenih radnika uključujući i više sveučilišnih profesora.

Primarni zadatak Instituta jest da udovolji potrebi da se znanstveno osvijetli razvitak revolucionarnog pokreta u Hrvatskoj, koji je imao vrlo istaknutu ulogu u radničkom pokretu i u najnovijoj povijesti naših naroda.

Nacionalni i revolucionarni pokret u Hrvatskoj potkraj prvoga svjetskog rata ubrzao je raspad habzburške vladavine u jugoslavenskim zemljama; u Hrvatskoj je još od prošlog stoljeća bilo žarište jugoslavenske misli i ideja koje su izražavale težnje južnoslavenskih naroda o njihovu ujedinjenju u jedinstvenu državnu zajednicu ravnopravnih naroda. Budući da je buržoaska, monarhistička Jugoslavija iznevjerila ta očekivanja, demokratski nacionalni i revolucionarni radnički pokret u Hrvatskoj bili su nosioci ideja republikanizma i federalizma i zajedno s naprednim nacionalnim i revolucionarnim pokretom ostalih jugoslavenskih naroda u prvim redovima revolucionarnih sukoba u protunarodnoj karađorđevićevskoj Jugoslaviji. U svemu tome značajna je velika uloga Zagreba, koji je, imajući za naše uvjete razvijenu radničku klasu, postao istaknuto žarište borbe organiziranog industrijskog proletarijata i centar napredne i revolucionarne inteligencije. U Zagrebu su djelovali progresivni i revolucionarni javni i kulturni radnici Miroslav Krleža, August Cesarec, Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Prica, dr Pavao Markovac i mnogi drugi; u njemu su izdavani mnogi napredni, legalni i ilegalni listovi i časopisi, pokretane mnoge političke i kulturne akcije; njihova djelatnost i široka aktivnost u svim oblastima društveno-političkog i kulturnog života bile su od velikog značenja za idejno-političko razbijanje hrvatske i jugoslavenske buržoazije, posebno njihovih hegemonističkih i šovinističkih tendencija, i stalan poticaj za razvijanje demokratskog, progresivnog i revolucionarnog pokreta. Zagrebačka partijska organizacija pod vodstvom Tita dala je na svojoj Osmoj konferenciji 1928. i u pismu Kominterni inicijativu za ozdravljenje stanja u KPJ prevladavanjem frakcionaštva, sektaških i oportunističkih stavova. Hrvatski demokratski nacionalni i revolucionarni radnički pokret bili su u prvim redovima borbe protiv šestojanuarske monarhofašističke diktature, ali usprkos teškim gubicima vladajućem režimu nije pošlo za rukom da ih skrši niti da kasnije uz pomoć hrvatske mačekovske buržoazije spriječi razvitak revolucionarnog radničkog pokreta. U Zagrebu je dulje vremena bilo sjedište rukovodstva KPJ i mnogih sindikalnih centralnih organizacija; u njemu je listopada 1940. održana historijska Peta konferencija KPJ, koja je bila izraz revolucionarne zrelosti Partije za nastupajuće sudbonosne dane.

Iz Hrvatske je od svih jugoslavenskih zemalja zbog privrednog i nacionalnog zapostavljanja i pritiska najveći broj radnih ljudi bio prisiljen da odlazi u ekonomsku i političku emigraciju, kako u vrijeme Austro-Ugarske, tako i u periodu monarhističke Jugoslavije. Mnogi od njih uključili su se u radničke i napredne pokrete drugih zemalja, mnogi su se borili protiv fašizma u redovima republikanske Španije, a kasnije imali istaknutu ulogu u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi svoga naroda, a velik broj nestao je u pogromima staljinističkih čistki.

Svi ti i mnogi drugi značajni momenti iz povijesti revolucionarnog radničkog pokreta i naroda Hrvatske još su uvijek nedovoljno istraženi i zaslužuju da budu ispitani i naučno osvijetljeni, da se razotkriju uzroci i posljedice društveno-političkih tokova u najnovijoj povijesti hrvatskog naroda, njihova unutrašnja uvjetovanost i međusobna povezanost s historijom ostalih jugoslavenskih naroda i s međunarodnim događajima.

Iako je Komunistička partija Hrvatske pretrpjela vrlo teške gubitke već u prvim mjesecima okupacije Jugoslavije, stvaranja ustaške NDH i razvitka NOB-a (među stotinama poubijanih komunista i antifašista bio je i velik broj članova CK i istaknutih javnih radnika, npr. Božidar Adžija, August Cesarec, Mirko Bukovac, Otokar Keršovani, Marijan Krajačić, Ognjen Prica, Marko Orešković, Pavle Pap, Rade Končar, Josip Kraš, Anka Butorac itd.), snaga radničkog pokreta Hrvatske, politička zrelost i utjecaj Partije u narodu osigurali su da se narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj razvija postepeno u sve snažniji narodnooslobodilački pokret koji je, u kritičnim danima kad su masovni ustanci u nekim dijelovima zemlje bili slomljeni, postajao i u političkom i u vojničkom smislu jedan od glavnih oslonaca za pobjedu revolucije u Jugoslaviji. Uspjesi i rezultati NOB-a u Hrvatskoj bili su krupan prilog stvaranju jugoslavenske federacije i pobjedi nad kontrarevolucijom još u toku rata, a u poslijeratnoj izgradnji hrvatski je narod zajedno s ostalim narodima Jugoslavije svojim odlučnim otporom staljinističkom hegemonizmu, sterilnom dogmatizmu i malograđanskom anarho-avanturizmu podjednako, dao dostojan prilog naporima za društveno-ekonomski i kulturni razvitak u duhu socijalističke demokracije i humanizma, što imaju svoje korijene u čitavom toku razvitka i karakteru radničkog pokreta i socijalističke revolucije naših naroda.

Zadatak je Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu da stvori uvjete da se znanstveno osvijetli mjesto i uloga što su je radnička klasa Hrvatske i Zagreb kao industrijski, politički i kulturni centar imali u povijesti revolucionarnog pokreta naših naroda, da dade prilog naučnoj obradi socijalističke revolucije i poslijeratne izgradnje socijalističke federativne Jugoslavije.

Drugi zadatak Instituta proizlazi iz prvog, ali i iz posebne situacije, jer je Institut jedina ustanova u Zagrebu orijentirana na razvijanje društvenih i historijskih znanosti radi organiziranja sistematskog istraživanja suvremene naše i međunarodne stvarnosti, u prvom redu s gledišta izučavanja povijesti socijalističke izgradnje i praćenja razvoja socijalističkog pokreta.

Zbog toga će Institut nastojati da svojom istraživačkom djelatnošću, rezultatima svojih radova i razvojem naučnih kadrova dade svoj prilog razvitku društvenih i historijskih znanosti, za što u Zagrebu kao političkom, kulturnom i naučnom centru postoji razumljiva potreba.

Istraživačka djelatnost u Institutu vrši se u okviru naučnoistraživačkog sektora, koji u svom sastavu ima:

- *sekciju za socijaldemokratski period radničkog pokreta (do 1918);*
- *sekciju za period 1918–1941;*
- *sekciju za period socijalističke revolucije (1941–1945);*
- *sekciju za istraživanje perioda socijalističke izgradnje (od 1945);*
- *sekciju za međunarodni radnički pokret i suvremena svjetska zbivanja;*
- *posebne studijske grupe za ekonomsku i kulturnu povijest i za historiju marksističke misli.*

Takva organizacija znanstvenoistraživačkog rada ima za cilj da se sistematski istražuju svi periodi povijesti radničkog pokreta, ali u isto vrijeme i bitna tematska pitanja iz nacionalne i međunarodne političke, ekonomske i kulturne povijesti, jer se historija radničkog pokreta i revolucije ne može proučavati odvojeno od općeg društveno-političkog kretanja. Razvitak radničkog pokreta i pobjeda revolucije u našoj zemlji pod vodstvom KPJ može se naučno interpretirati tek u sklopu ispitivanja cjelokupne novije povijesti jugoslavenskih naroda i međunarodnih odnosa.

S obzirom na to da u našoj historiografiji još nemamo znanstvenog djela o novijoj nacionalnoj i općoj povijesti, niti ima izgleda da bismo u dogledno vrijeme mogli dobiti takvo djelo koje bi davalo šire okvire za sintezu o radničkom pokretu, to je neophodno da se u isto vrijeme organizirano vrši istraživanje svih onih pitanja koja su bitna za razvitak radničkog pokreta i za najnoviju historiju jugoslavenskih naroda. Kao što historiju radničkog pokreta nije moguće znanstveno obraditi odvojeno, bez kompleksnog sagledavanja cjeline društveno-političkih uvjeta u kojima se razvijao, isto tako ni opću nacionalnu povijest nije moguće dati bez naučne ocjene revolucionarnog pokreta. Tek istraživanjem svih komponenata unutrašnjeg društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog razvitka i utjecaja međunarodnih odnosa može se ocjeniti uloga što su je u određenim razdobljima imale pojedine društvene klase i njihovi politički pokreti i naučno ocijeniti koji su društveno-politički, materijalni i subjektivni činioci uvjetovali povijesni razvitak u pojedinim periodima.

Dodamo li tome da je od propasti buržoaske Jugoslavije i okupacije zemlje radnička klasa preko svoje Partije postala nosilac nacionalnog i društveno-političkog razvitka jugoslavenskih naroda i da njena historija postaje nerazdvojni dio i srž same nacionalne historije, onda je potpuno izvan diskusije da se naročito od perioda NOB-a, revolucije i socijalističke izgradnje historija radničkog pokreta i ne može lučiti od opće i nacionalne historije naroda Jugoslavije. Na taj način cjelokupna djelatnost Instituta bit će nesumnjivo prilog zajedničkom radu svih jugoslavenskih instituta na historiji Partije, radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje naroda Jugoslavije.

U okviru takve opće programske orijentacije rada na historiji radničkog pokreta i Partije, Institut će, rukovođen sadašnjim stanjem znanstvenoistraživačke djelatnosti, posebnu pažnju posvetiti istraživanju razvoja socijalističke i marksističke misli u našoj zemlji, znanstvenoj obradi socijalističke revolucije naših naroda i sistematskom istraživanju bitnih problema socijalističke izgradnje, odnosno najnovije povijesti naroda socijalističke Hrvatske i Jugoslavije.

Ispitivanje pojave i razvitka socijalističke i marksističke misli u našoj zemlji u cilju utvrđivanja u kojoj je to mjeri bilo rezultat unutrašnjeg ekonomskog, političkog i kulturnog, društvenog i nacionalnog razvitka, a u kojoj stvar utjecaja međunarodnog radničkog pokreta, od najveće je važnosti ne samo za osvjetljavanje ranijeg razvitka našeg radničkog pokreta već i za razumijevanje pojave i karaktera socijalističke revolucije naših naroda, njenih unutrašnjih zakonitosti i osobitosti ili posebnih specifičnosti.

Jedan od najprečih zadataka naše historiografije jest da što prije dođemo do naučne povijesti socijalističke revolucije naroda Jugoslavije. Činjenica da još nemamo znanstvene, kompleksne obrade oslobodilačkog rata i revolucije naših naroda, iako su od vremena NOB-a prošla dva decenija, dovoljno je uvjerljiv dokaz u kakvom smo zaostatku u toj oblasti znanstvenog rada. Naučna povijest socijalističke revolucije – tog najznačajnijeg perioda najnovije historije jugoslavenskih naroda – potreba je našeg unutrašnjeg života iz društveno-političkih, znanstvenih i pedagoško-didaktičkih razloga, ali i potreba međunarodne javnosti. Jugoslavenska socijalistička revolucija provedena po titovskim koncepcijama u sklopu antifašističkog, partizanskog narodnooslobodilačkog rata, kao najznačajnija uspješna socijalistička revolucija u Evropi poslije Lenjinovog oktobra – nesumnjivo je jedan od najzanimljivijih fenomena našeg doba. Zbog toga njena znanstvena povijest treba da

bude podloga ne samo za razumijevanje razvitka socijalističke Jugoslavije već i prilog osvjetljavanju razvoja marksističke teorije i prakse međunarodnog radničkog pokreta.

Takva povijest socijalističke revolucije koja bi znanstveno razotkrila sve njene korijene, objektivne i subjektivne činioce iz konstelacije unutrašnjih i međunarodnih odnosa što su uvjetovali njen karakter i njene konsekvencije – bila bi polazna temeljna osnova naučnog rada na najnovijoj povijesti naroda socijalističke Jugoslavije. Ako imamo u vidu vrijeme koje je prošlo od stvaranja socijalističke Jugoslavije, svu onu još neispitanu složenost naše socijalističke izgradnje, prevladavanje ali i zadržavanje mnogih proturječnosti koje su postojale iz ranije povijesti, koje traju ili se javljaju u suvremenom društvenom razvitku, onda je očito da potreba za znanstvenim djelom o najnovijoj povijesti naših naroda ima danas u našem socijalističkom društvu primarnu važnost.

Izdavačka djelatnost Instituta proizlazi iz izložene programske orijetiranosti znanstvenoistraživačkog rada. Rezultati znanstvene i stručne djelatnosti Instituta bit će publicirani u adekvatnim stalnim bibliotekama ili vanrednim edicijama Instituta.*

U Znanstvenoj biblioteci *objavljivat će se radovi koji su po načinu obrade i po rezultatima istraživanja – znanstvena djela.*

U biblioteci Prilozi povijesti socijalističke revolucije *(i suvremenoj povijesti) publicirat će se radovi što po načinu pristupa i obradi pojedinih tema znače priloge proučavanju radničkog pokreta i revolucije i najnovije nacionalne i opće historije.*

U biblioteci Izvori za povijest socijalističke revolucije *(i za suvremenu povijest) objavljivat će se stručno obrađena izvorna, arhivska i dokumentarna građa od interesa za znanstvenoistraživački rad iz oblasti djelatnosti Instituta.*

U biblioteci Memoari i biografije *objavljivat će se izvorni memoari ili memoarska građa i biografije istaknutih ličnosti iz historije radničkog pokreta i revolucije.*

Pored tih biblioteka kojih će se prva izdanja uskoro pojaviti, orijentacionim programom djelatnosti Instituta predviđene su također:

Biblioteka društvenih znanosti *ili* socijalističke misli, *u kojoj bi se objavljivala izvorna djela ili monografije, studije i prilozi iz društvenih znanosti, posebno iz povijesti socijalističke misli, ideoloških i programskih koncepcija, teorije i prakse hrvatskog i jugoslavenskog pa i međunarodnog radničkog pokreta i društveno-političkog razvoja suvremenog svijeta;*

Biblioteka međunarodnih pitanja *(ili suvremeni svijet), u kojoj bi se publicirale monografije, rasprave i prilozi iz ranijih i suvremenih odnosa radničkog pokreta jugoslavenskih naroda i međunarodnog radničkog pokreta, iz historije međudržavnih odnosa i suvremenih zbivanja i kretanja u svijetu; najzad*

Znanstveno-popularna biblioteka *donosila bi popularne monografije iz različitih oblasti djelatnosti Instituta, naročito o onim događajima, istaknutim ličnostima i pitanjima iz povijesti borbe za socijalizam i aktuelnih problema suvremenog svijeta, koja su od interesa za širi krug čitalaca.*

Institut će izdavati stalnu periodičnu publikaciju – časopis Putovi revolucije, *sa zadatkom da pred javnost iznosi tekuće rezultate znanstvenoistraživačkog i drugog stručnog rada stalnih i vanjskih suradnika Instituta. Časopis bi trebalo da izlazi tri do četiri puta godišnje.*

---

* Opširan orijentacioni program djelatnosti Instituta iznijet je u rubrici *Iz Instituta* u ovom broju časopisa.

Putovi revolucije *tretirat će u različitim oblicima tematiku iz cjelokupne djelatnosti Instituta, on će donositi materijale iz svih onih područja društvenih zbivanja i kretanja što su uvjetovala pojavu i razvoj radničkog pokreta i revolucije ili su od interesa za suvremenu nacionalnu i opću povijest.*

Časopis će djelomično, naročito u početku svog izlaženja, imati karakter zbornika radova, koji u međuvremenu nastaju u Institutu a neće biti štampani u posebnim edicijama, s težnjom da s vremenom, u zavisnosti od razvoja Instituta, sve više poprimi karakter časopisa. Budući da bi časopis trebalo da odražava sve vrste znanstvene i stručne istraživačke aktivnosti Instituta, to će materijali u svakom broju biti svrstani u određene rubrike (znanstvene rasprave i članci, iz međunarodnog socijalističkog pokreta i suvremenog svijeta, prilozi i saopćenja, izvori i memoarska građa, prikazi i bilješke, iz Instituta, bibliografija).

Na taj način časopis bi bio sredstvo informiranja javnosti o toku istraživačkog rada u Institutu ali je njegova svrha i u tome da kao glasilo Instituta omogući stjecanje znanstveno-stručnih iskustava a time i razvitak onih stalnih i vanjskih suradnika Instituta koji su istom započeli istraživački rad, a takvih je u Institutu najveći broj. Časopis je prema tome namijenjen u prvom redu za publiciranje radova što nastaju u Institutu, ali je otvoren i za sve vanjske suradnike ako njihovi prilozi po svom karakteru, po tematici i opsegu, odgovaraju namjeni časopisa i ako su od interesa za istraživačku djelatnost Instituta.

Razumije se da će i sadržaj i kvaliteta časopisa i svih ostalih edicija Instituta zavisiti od razvitka stručne i znanstvenoistraživačke djelatnosti Instituta i od angažiranja i rezultata rada njegovih stalnih i vanjskih suradnika. Na taj će način izdavačka djelatnost odražavati rezultate znanstvenog i stručnog rada i stupanj razvoja povijesne znanosti u radu Instituta na historiji radničkog pokreta, socijalističke revolucije i suvremene nacionalne i opće povijesti.

Résumé

SUR LES TACHES DE L'INSTITUT DANS LE DOMAINE DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE ET DE LA PUBLICATION

(A l'occasion du premier numéro des »Voies de la Révolution«)

L'Institut de l'histoire du mouvement ouvrier à Zagreb a été créé en tant qu'*institution scientifique indépendante* le 1er octobre 1961. Ses fondateurs ont été le Comité Exécutif du Comité Central de la Ligue des Communistes de Croatie et le Comité Exécutif du Comité Général de l'Alliance Socialiste du Peuple Travailleur de Croatie. Dans le cadre de l'Institut sont entrées les Archives de l'histoire du mouvement ouvrier à Zagreb, l'institution née en 1956 de la Section historique du Comité Central de la Ligue des Communistes de Croatie, qui existait jusque-là.

Les tâches de l'Institut figurant à son programme dans le domaine de la recherche scientifique et de la publication ont été déterminées au moment de sa création, mais évidemment, elles reçoivent leur concrétisation et matérialisation au cours du développement de l'Institut lui-même en tant qu'institution scientifique.

L'activité essentielle de l'Institut est orientée vers la recherche et l'interprétation scientifique:

- de l'histoire du mouvement ouvrier croate;
- de l'histoire de la Lutte de Libération Nationale et de la Révolution Socialiste des peuples de Croatie et de Yougoslavie;
- de l'histoire contemporaine de l'édification du socialisme dans notre pays;
- de tous les phénomènes et événements dans le mouvement ouvrier international et dans le monde en général, présentant un intérêt pour l'histoire du mouvement ouvrier, de la Révolution de la Yougoslavie socialiste et qui ont une signification essentielle pour le cours du développement dans le monde contemporain.

Jusqu'à la création d'un état commun aux peuples yougoslaves en 1918, l'Institut étudie le mouvement ouvrier dans le sens le plus étroit du terme (apparition et développement de la classe ouvrière et de ses organisation). A partir de l'existence de la Yougoslavie, dans laquelle le mouvement ouvrier devient peu à peu un facteur de plus en plus décisif dans le développement social et national, l'Institut recherche tous les facteurs essentiels de l'histoire politique, économique et culturelle de la vie nationale et internationale qui ont eu une influence sur le développement du mouvement ouvrier et de la Révolution, sur les événements intérieurs et sur la position internationale de notre pays.

L'Institut n'en est qu'au début de ses activités, mais depuis sa fondation, des conditions essentielles, matérielles, techniques, concernant l'organisation et les cadres ont été créées lui permettant de résoudre les vastes tâches figurant à son programme et rendant possible son développement en tant qu'institution scientifique. L'Institut rassemble déjà environ 90 collaborateurs permanents et une trentaine de collaborateurs de l'extérieur. La plupart d'entre eux sont de jeunes experts, des historiens, des philosophes, des juristes et des économistes, mais il y a aussi – et surtout parmi les collaborateurs de l'extérieur – des savants renommés et pleins d'expérience et plusieurs professeurs à l'Université.

La tâche essentielle de l'Institut est de satisfaire au besoin de mettre scientifiquement en lumière le développement du mouvement révolutionnaire en Croatie qui a eu un rôle de premier plan dans le mouvement ouvrier et dans l'histoire la plus récente de nos peuples.

Le mouvement national et révolutionnaire en Croatie vers la fin de la Première Guerre Mondiale a accéléré l'effondrement du pouvoir des Habsbourg dans les pays slaves du sud. Il existait déjà en Croatie, depuis le siècle dernier, un foyer d'idées et de conceptions qui reflétaient les aspirations des peuples slaves du sud à une réunion en un Etat unique, communauté de peuples égaux. Etant donné que la Yougoslavie bourgeoise, monarchique, a trompé cette attente, les mouvements ouvriers démocratiques nationaux et révolutionnaires en Croatie ont été les représentants de l'idée du républicanisme et du fédéralisme, et avec les mouvements progressistes nationaux et révolutionnaires des autres peuples yougoslaves, ils se sont trouvés au premier rang lors des conflits révolutionnaires dans la Yougoslavie anti-nationale de Karadjordjevitch. Dans tout ceci, le rôle de Zagreb qui, ayant – toutes proportions gardées – une classe ouvrière développée, est devenu un foyer actif de luttes du prolétariat industriel organisé et un centre des intellectuels progressistes et révolutionnaires est particulièrement important. Des personnalités de la vie publique et culturelle, progressistes et révolutionnaires, telles que Miroslav Krleža, August Cesarec, Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Prica, dr. Pavao Markovac et bien d'autres ont déployé leurs activités à Zagreb; bien des feuilles et des revues progressistes légales et illégales y furent publiées, bien des actions politiques et culturelles y furent menées; leur activité et les larges efforts faits dans tous les domaines de la vie sociale, politique et culturelle ont eu une grande importance pour l'effondrement idéologique et politique de la bourgeoisie croate et yougoslave, en particulier de ses tendances hégémonistes et chauvines, et ils ont été un stimulant constant pour le développement du mouvement démocratique, progressiste et révolutionnaire. L'organisation du Parti Communiste de Zagreb, sous la direction de Tito, à sa VIIIème Conférence en 1928 et dans sa lettre adressée au Komintern a donné l'initiative visant à un assainissement de la situation dans le Parti Communiste yougoslave en y luttant contre les positions fractionnaires, sectaires et opportunistes. Les mouvements ouvriers croates démocratiques nationaux et révolutionnaires ont été au premier rang de la lutte contre la dictature monarcho-fasciste du 6e Janvier, mais malgré de lourdes pertes, le régime au pouvoir n'a pas réussi à les écraser ni à empêcher, par la suite, avec l'aide de la bourgeoisie croate ayant à sa tête Maček, le développement du mouvement ouvrier révolutionnaire. Pendant longtemps, le siège de la direction du Parti Com-

muniste yougoslave et de nombreuses organisations syndicales centrales se trouvait à Zagreb. Là, en Octobre 1940 eut lieu la Vème Conférence historique du Parti Communiste yougoslave qui fut l'expression de la *maturité révolutionnaire* du Parti à la veille des jours décisifs qui l'attendaient.

A cause de l'injustice économique et nationale ainsi que des pressions exercées, la plus grande partie des travailleurs de la Croatie et de tous les pays slaves du sud fut obligée de partir dans une émigration économique et politique, que ce soit du temps de l'Autriche-Hongrie ou durant la période monarchique de la Yougoslavie. Un grand nombre d'entre eux sont entrés dans les mouvements ouvriers et progressistes des autres pays, nombreux sont ceux qui ont lutté contre le fascisme dans les rangs de l'Espagne républicaine et plus tard ont joué un rôle en vue dans la lutte de libération et révolutionnaire de leur peuple. Un grand nombre d'entre eux ont disparu lors des persécussions et épurations staliniennes.

Tous ces facteurs et bien d'autres de l'histoire du mouvement ouvrier révolutionnaire et du peuple croate sont encore insuffisamment étudiés et méritent d'être analysés et mis scientifiquement en lumière afin que soient découvertes les causes et les conséquences des cours sociaux et politiques dans l'histoire la plus récente du peuple croate, leur conditionnalité intérieure et leur liaison mutuelle avec l'histoire des autres peuples yougoslaves et les événements internationaux.

Bien que le Parti Communiste croate ait subi de lourdes pertes dès les premiers mois de l'occupation de la Yougoslavie, de la création de l'Etat Indépendant de Croatie et du développement de la Lutte de Libération Nationale (parmi les centaines de communistes et anti-fascistes tués se trouvait un grand nombre de membres du Comité Central et des personnalités en vue, par exemple: Božidar Adžija, August Cesarec, Mirko Bukovac, Otokar Keršovani, Marijan Krajačić, Ognjen Prica, Marko Orešković, Pavle Pap, Rade Končar, Josip Kraš, Anka Butorac, etc....) La force du mouvement ouvrier croate, la maturité politique et l'influence du Parti dans le peuple ont permis à la Lutte de Libération Nationale et à Révolution Socialiste en Croatie de se transformer peu à peu en un Mouvement de Libération Nationale toujours plus puissant qui, dans les jours critiques, alors que les soulèvements en masses dans certaines régions du pays étaient brisés, est devenu, du point de vue politique et militaire, un des principaux soutiens de la victoire de la Révolution en Yougoslavie. Les succès et les résultats obtenus par la Lutte de Libération Nationale en Croatie ont été une importante contribution à la création de la fédération yougoslave et à la victoire remportée sur la contre-révolution au cours même de la guerre et lors de l'édification d'après la guerre. Le peuple croate avec les autres peuples de Yougoslavie, par sa résistance résolue à l'hégémonie stalinienne, au dogmatisme stérile et à l'esprit d'aventure anarchique petit-bourgeois a de même apporté une contribution digne de lui aux efforts déployés en vue du développement social, économique et culturel dans l'esprit de la démocratie socialiste et de l'humanisme qui ont leurs racines dans tout le cours du développement et dans le caractère du mouvement ouvrier et de la Révolution Socialiste de nos peuples.

L'Institut de l'histoire du mouvement ouvrier à Zagreb a pour tâche de créer les conditions permettant de mettre scientifiquement en lumière la place et le rôle que la classe ouvrière de Croatie et de Zagreb en tant que centre industriel, politique et culturel ont joué dans l'histoire du mouvement révolutionnaire de nos peuples, de contribuer à l'étude scientifique de la Révolution Socialiste et de l'édification de la Yougoslavie fédérative socialiste après la guerre.

La seconde tâche de l'Institut découle de la première mais aussi de sa situation particulière, car l'Institut est la seule institution à Zagreb orientée vers le développement des sciences sociales et historiques en vue de l'organisation de la recherche systématique de nos réalités contemporaines et des réalités internationales tout d'abord, du point de vue de l'étude de l'histoire de l'édification socialiste et du développement du mouvement socialiste.

C'est pourquoi l'Institut s'efforcera, grâce à ses recherches, aux résultats de ses travaux au développement des cadres scientifiques, de contribuer au développement des sciences sociales et historiques, ce qui est évidemment nécessaire à Zagreb en tant que centre politique, culturel et scientifique.

Les recherches à l'Institut ont lieu dans le cadre du Secteur des recherches scientifiques qui comprend:

- une section pour la période social-démocrate du mouvement ouvrier (jusqu'à 1918);
- une section pour la période 1918–1941;

- une section pour la période de la Révolution Socialiste (1941–1945);
- une section pour les recherches concernant la période de l'édification socialiste (depuis 1945);
- une section pour le mouvement ouvrier international et les événements mondiaux contemporains;
- un groupe spécial d'études pour l'histoire économique et culturelle et pour l'histoire de la pensée marxiste.

Une telle organisation des recherches scientifiques a pour but d'obtenir une étude systématique de toutes les périodes de l'histoire du mouvement ouvrier et en même temps, aussi des questions essentielles concernant l'histoire nationale et internationale politique, économique et culturelle, car l'histoire du mouvement ouvrier et de la Révolution ne peut être étudiée séparément du mouvement général social et politique. Le développement du mouvement ouvrier et la victoire de la Révolution dans notre pays sous la direction du Parti Communiste yougoslave ne peut s'interpréter scientifiquement qu'en liaison avec l'examen de l'ensemble de l'histoire la plus récente des peuples yougoslaves et des rapports internationaux. Etant donné que dans notre historiographie nous n'avons pas encore d'oeuvre scientifique sur l'histoire nationale et générale plus récente et qu'il ne semble pas que l'on puisse bientôt recevoir un ouvrage qui nous offre des cadres plus larges pour une synthèse sur le mouvement ouvrier, il est indispensable qu'en même temps soit effectuée une recherche organisée de toutes les questions qui sont essentielles pour le développement du mouvement ouvrier et concernant l'histoire la plus récente des peuples yougoslaves. De même qu'il est impossible d'étudier scientifiquement l'histoire du mouvement ouvrier séparément, dans une vue d'ensemble des conditions sociales et politiques dans lesquelles il s'est développé, de même est-il impossible de présenter une histoire générale nationale sans une estimation scientifique du mouvement révolutionnaire. Ce n'est qu'avec la recherche de tous les facteurs du devéloppement intérieur social, politique, économique et culturel et de l'influence des rapports internationaux qu'on peut juger du rôle joué, dans les périodes déterminées, par les diverses classes sociales et par leurs mouvements politiques et évaluer scientifiquement quels sont les facteurs sociaux, politiques, matériels et subjectifs qui ont conditionné le développement historique dans les différentes périodes.

Si nous ajoutons qu'à partir de l'effondrement de la Yougoslavie bourgeoise et de l'occupation du pays la classe ouvrière, par l'intermédiaire de son Parti, est devenue le représentant du développement national, social et politique des peuples yougoslaves et que son histoire est devenue partie intégrante et l'essence même de l'histoire nationale, alors est-il indiscutable qu'en particulier depuis la période de la Lutte de Libération Nationale, de la Révolution et de l'édification socialiste, l'histoire du mouvement ouvrier ne peut pas être séparée de l'histoire générale et nationale des peuples de Yougoslavie.

Dans le cadre d'une orientation aussi générale du travail vers l'histoire du mouvement ouvrier et du Parti, l'Institut, conduit par l'état actuel des recherches, accordera une attention toute spéciale à la recherche du développement de la pensée socialiste et marxiste dans notre pays, à l'étude scientifique de la Révolution Socialiste de nos peuples et à la recherche systématique des problèmes essentiels de l'édification socialiste, c'est à dire de l'histoire la plus récente des peuples de la Croatie et de la Yougoslavie socialiste.

L'étude de la manifestation et du développement de la pensée socialiste et marxiste dans notre pays en vue de déterminer dans quelle mesure ils furent le résultat du développement intérieur économique, politique et culturel, social et national et dans quelle mesure il fut celui de l'influence du mouvement ouvrier international, est particulièrement important non seulement quand il s'agit de mettre en lumière le devéloppement antérieur de notre mouvement ouvrier mais encore pour comprendre le phénomène et le caractère de la Révolution Socialiste de nos peuples, ses lois et particularités intérieures ou ses spécificités.

Une des tâches les plus urgentes de notre historiographie est de nous procurer le plus rapidement possible une histoire scientifique de la Révolution Socialiste des peuples de Yougoslavie. Le fait que nous n'ayons pas encore d'étude scientifique de l'ensemble de la Guerre de Libération et de la Révolution de nos peuples bien que deux décennies se soient écoulées depuis la Lutte de Libération Nationale, est une preuve assez convaincante du retard dans lequel nous nous trouvons dans ce domaine du travail scientifique. L'histoire scientifique de la Révolution Socialiste – cette période la plus importante de l'histoire la plus récente des peuples de Yougoslavie – est nécessaire à notre vie intérieure pour des raisons sociales, politiques, scientifiques, pédagogiques et didactiques, mais

elle est aussi nécessaire à l'opinion publique internationale. La Révolution Socialiste yougoslave réalisée selon les conceptions de Tito dans le cadre de la guerre anti-fasciste et de Libération Nationale en tant que succès le plus important de la Révolution Socialiste en Europe après le grand Octobre de Lénine est sans aucun doute un des phénomènes les plus intéressants de notre époque. C'est pourquoi son histoire scientifique doit servir non seulement de base à la compréhension du développement de la Yougoslavie socialiste mais encore doit contribuer à éclairer le développement de la théorie et de la pratique marxiste du mouvement ouvrier international.

Une telle histoire de la Révolution Socialiste qui révélerait scientifiquement toutes ses racines, les facteurs objectifs et subjectifs découlant des rapports intérieurs et internationaux qui ont conditionné son caractère et ses conséquences représenterait un point de départ sérieux pour un travail scientifique sur la période la plus récente de l'histoire des peuples de la Yougoslavie socialiste. Si nous prenons en considération le temps qui s'est écoulé depuis la création de la Yougoslavie socialiste, tous les problèmes non encore étudiés de notre édification socialiste, la disparition mais aussi le maintien de nombreuses contradictions qui existaient déjà dans l'histoire antérieure, qui durent ou apparaissent encore dans le développement social contemporain, alors est-il visible qu'aujourd'hui, dans notre société socialiste, un ouvrage scientifique sur l'histoire la plus récente de nos peuples est indispensable.

L'activité de l'Institut dans le domaine de la publication découle de l'orientation des recherches scientifiques précitées. Les résultats des activités scientifique de l'Institut seront publiés dans des bibliothèques permanentes adéquates ou dans des publications spéciales de l'Institut.

A la *»Bibliothèque Scientifique«* seront publiés tous les travaux qui par leur rédaction et par les résultats des recherches représenteront des ouvrages scientifiques.

A la bibliothèque *»Contribution à l'Histoire de la Révolution Socialiste«* (et à l'Histoire Contemporaine) seront publiés les travaux qui par leur façon d'aborder et de traiter certains thèmes représentent une contribution à l'étude du mouvement ouvrier, de la Révolution et de l'histoire nationale et générale la plus récente.

A la bibliothèque *»Les Sources de l'Histoire de la Révolution Socialiste«* (et de l'Histoire Contemporaine) seront publiés, rédigés, les sources historiques et les documents des archives présentant un intérêt pour la recherche scientifique prenant place dans le domaine des activités de l'Institut.

A la bibliothèque *»Mémoires et Biographies«* seront publiés les mémoires et biographies de personnalités en vue de l'histoire du mouvement ouvrier et de la Révolution.

Outre ces bibliothèques dont la première publication paraîtra prochainement, le programme d'orientation des activités de l'Institut prévoit:

»La Bibliothèque des Sciences Sociales ou de la Pensée Socialiste«, dans laquelle seraient publiées des oeuvres originales ou des monographies et des études ainsi que des pièces concernant les sciences sociales, en particulier l'histoire de la pensée socialiste, les conceptions idéologiques et figurant au programme, la théorie et la pratique du mouvement ouvrier croate, yougoslave et international ainsi que le développement social et politique du monde contemporain;

»La Bibliothèque des Questions Internationales« (ou du Monde Contemporain), dans laquelle seraient publiées des monographies, des exposés et des études concernant les rapports passés et actuels du mouvement ouvrier du peuple yougoslave et du mouvement ouvrier international, ensuite l'histoire des rapports entre les états, les événements contemporains et l'évolution mondiale;

»La Bibliothèque Scientifique Populaire«, qui publierait des monographies populaires relatives à divers domaines des activités de l'Institut, en particulier sur les événements les personnalités en vue et les questions concernant l'histoire de la lutte pour le socialisme et les problèmes actuels du monde contemporain, qui intéressent un large cercle de lecteurs.

L'Institut publiera un périodique permanent – la revue *»Les Voies de la Révolution«* ayant pour tâche d'exposer au public les résultats des recherches scientifiques et des autres travaux spécialisés des collaborateurs permanents et extérieurs de l'Institut. Cette revue devrait paraître trois ou quatre fois par an.

La revue *»Les Voies de la Révolution«* traitera sous diverses formes toutes les activités de l'Institut, exposera les matériaux concernant des événements et des mouvements sociaux qui ont provoqué l'apparition et le développement du mouvement ouvrier et de la Révolution et qui présentent un intérêt pour l'histoire nationale et générale contemporaine.

La revue aura en partie, surtout au début de sa parution, le caractère d'un recueil des travaux réalisés entre-temps à l'Institut et qui ne seront pas publiés dans des éditions à part, avec le désir qu'avec le temps et le développement de l'Institut, elle prendra de plus en plus le caractère d'une revue au sens strict. Etant donné que la revue devrait rendre compte de toutes les espèces de recherches scientifiques et spécialisées de l'Institut, les matériaux, dans chaque numéro, seront répartis dans des rubriques déterminées (études scientifiques et articles concernant le mouvement socialiste international et le monde contemporain, contributions et explications, sources et mémoires, exposés et notes, nouvelles de l'Institut, bibliographie).

Ainsi la revue serait un moyen d'information du public, qui serait tenu au courant des recherches de l'Institut, mais son but est aussi en tant que bulletin de l'Institut de permettre aux collaborateurs permanents et extérieurs de cette institution, qui viennent à peine de commencer ses recherches, et il s'agit du plus grand nombre d'entre eux, d'acquérir une expérience scientifique et professionnelle et ainsi de se développer. La revue est par conséquent tout d'abord destinée à la publication des travaux réalisés à l'Institut, mais elle est ouverte à tous les collaborateurs de l'extérieur dans le cas où leurs contributions par leur caractère, leurs thèmes et leur étendue répondent aux buts de la revue et présentent un intérêt quelconque pour le travail de recherches de l'Institut.

Il est évident que le caractère et la qualité de la revue et de toutes les autres éditions de l'Institut dépendront du développement de recherches scientifiques et spécialisées de l'Institut, des efforts et des résultats du travail de ses collaborateurs permanents et extérieurs. Ainsi, ces publications seront un reflet des résultats du travail scientifique et spécialisé et du degré de développement de la science historique dans les travaux de l'Institut sur l'histoire du mouvement ouvrier, de la Révolution Socialiste et sur l'histoire contemporaine nationale et générale.

DVADESETOGODIŠNJICA ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE

(1943–1963)

INSTITUT ZA HISTOR. RADN. POKR. ZAGREB

DRAGUTIN ŠĆUKANEC

OSNIVANJE I RAD ZAVNOH-a 1943.

CILJ je ove radnje da se prikaže historijat nastanka najviših organa vlasti federalne države Hrvatske u procesu oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, da se izloži djelatnost ZAVNOH-a u prvoj godini njegova postojanja i njegova uloga i mjesto u izgradnji sistema narodne vlasti u Hrvatskoj. U ovom se radu ne obrađuje cjelokupna historija razvoja narodne vlasti u Hrvatskoj niti samog ZAVNOH-a i njegovih organa do pobjede socijalističke revolucije 1945, nego se ovdje ograničavamo na 1943. godinu, godinu u kojoj je ZAVNOH osnovan i u kojoj se afirmirao i razvio svu onu široku djelatnost što je bila preduvjet da se u svibnju 1944. i formalno proglasi najvišim zakonodavnim i izvršnim tijelom federalne države Hrvatske u sklopu nove federativne Jugoslavije.

Osnivanje ZAVNOH-a bilo je rezultat niza faktora, pa su ovdje, uz pitanja što se izravno odnose na sam ZAVNOH i njegov rad, sumarno obrađeni i oni elementi koji su najvažniji za razumijevanje prethodnog razvoja i historijske situacije u kojoj je ZAVNOH formiran. To je također i uvjet da se potpunije ocijeni historijsko mjesto i uloga ZAVNOH-a u procesu socijalističke revolucije u Hrvatskoj.

Bit historijskih zbivanja u Jugoslaviji već od početka oružane borbe 1941. godine bila je u tome što se u uvjetima i u okvirima općenarodnog partizanskog nacionalnooslobodilačkog rata protiv okupatora i kvislinga, koji je pokrenula i kojim je rukovodila Komunistička partija Jugoslavije na platformi antifašističkog i nacionalnooslobodilačkog fronta, odvijala socijalistička revolucija. Pri tom treba imati na umu da je socijalistička revolucija u Jugoslaviji, zbog posebnih uvjeta u kojima je započela i u kojima se razvijala, imala nov i originalan tok i da je zbog toga primjenjivala nove metode i izgrađivala originalne forme, što se posebno izrazilo kako pri stvaranju, tako i u karakterističnim obilježjima organa vlasti i vrhovnih tijela federalnih jedinica i federacije.

Osnivanje Inicijativnog odbora Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, a zatim I zasjedanje i konstituiranje ZAVNOH-a u »najviše političko tijelo NOB-a u Hrvatskoj« bilo je rezultat dotadašnjeg razvoja socijalističke revolucije, na bazi postignutih vojnih i političkih pobjeda narodnooslobodi-

lačkog pokreta u Hrvatskoj, uzajamno povezanih s tokom i rezultatima narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe ostalih naroda Jugoslavije. A samo osnivanje i rad ZAVNOH-a sa svoje su strane predstavljali nov pozitivan faktor koji je snažno utjecao na daljnji porast NOP-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj i u cijeloj Jugoslaviji.[1]

I

Komunistička partija Jugoslavije je, ne priznajući komadanje Jugoslavije i djelujući i nadalje kao jedinstvena općejugoslavenska partija organizirala i povela borbu upravo za oslobođenje Jugoslavije kao cjeline, ali je također od početka te borbe svom odlučnošću istupala protiv svega negativnog što je karakteriziralo monarhističku Jugoslaviju, naročito protiv velikosrpske hegemonije i nacionalnog ugnjetavanja hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije. Unatoč tome što u početku oružane borbe KPJ još nije izravno proklamirala državnopravne oblike budućeg uređenja odnosa među narodima koji sačinjavaju Jugoslaviju, samim razvitkom NOP-a i oružane borbe pojedini narodi Jugoslavije na čelu s nacionalnim ili zemaljskim partijskim rukovodstvima, u praksi su ostvarivali federativno uređenje Jugoslavije na temelju svog prava na samoodređenje i svoje slobodne odluke.[2]

Na toj je liniji CK KPH formirao 19. X 1941. Glavni štab Hrvatske, ne samo kao vojno rukovodstvo, nego i kao najviše rukovodstvo NOP-a za cijelu Hrvatsku. Na toj su liniji bili osnivani NOO-i i izgrađivan je sistem nove revolucionarne narodne vlasti. KP Hrvatske je tako postala nosiocem i garantom rješenja nacionalnog pitanja hrvatskog naroda, na novim i za patriotske široke narodne slojeve jedino prihvatljivim osnovama. Upravo je to, uz široke narodnofrontovske političke koncepcije NOP-a, omogućilo da široki slojevi hrvatskog naroda prihvate borbu koju je povela Komunistička partija Jugoslavije u svim zemljama Jugoslavije kao svoju. Kad je taj proces u Hrvatskoj jednom započeo, trajao je neprekidno, bez većih zastoja i kriza. Ta se borba vodila u najrazličitijim oblicima, po-

---

[1] Pobliže o toku narodnooslobodilačkog rata u Hrvatskoj u razdoblju do osnivanja ZAVNOH-a vidi:

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945, izdanje Vojno-istoriskog instituta, Beograd, 1957, knj. 1, str. 33–35, 39–43, 46–52, 91–102, 148–157, 235–254, 286–300, 363–373; Franjo Tuđman, »Narodnooslobodilački rat u Hrvatskoj«, *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 641. i dalje. O razvitku NOP-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj vidi pobliže: Franjo Tuđman, »Hrvatska – Narodnooslobodilački rat i revolucija«, *Naše teme*, Zagreb, V (1961), br. 8–9, str. 1293.

[2] U Kraljevini Jugoslaviji KPJ je bila jedina politička stranka koja se borila za rješenje nacionalnog pitanja svih nesrpskih naroda Jugoslavije na temelju prava na samoodređenje. Nakon dužeg perioda lutanja u pogledu konkretnog rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, na IV zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj 1934. godine, bila je donesena odluka da se unutar KPJ osnuju najprije KP Hrvatske i KP Slovenije, a zatim i komunističke partije ostalih potlačenih naroda Jugoslavije. Bilo je ocijenjeno da će nacionalna rukovodstva komunističkih partija imati više mogućnosti da povežu revolucionarnu borbu radničke klase s nacionalnooslobodilačkom borbom svog naroda. Zbog unutrašnjih poteškoća KPJ u tom periodu taj je zaključak bio proveden tek 1937. godine, kad je Tito dobio mandat od Kominterne da sredi prilike u KPJ. Formiranje KP Slovenije i KP Hrvatske, partija dviju najrazvijenijih potlačenih nacija u Jugoslaviji, bio je prvi praktičan i manifestan korak KPJ u borbi za rješenje nacionalnog pitanja na bazi potpune ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije i njihova prava na samoodređenje. Rješavanje nacionalnog pitanja u toku NOB-a bilo je dosljedan nastavak borbe KPJ za rješenje nacionalnog pitanja u staroj Jugoslaviji. Vidi: Franjo Tuđman, »Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije«, *Forum*, br. 2–3.

čevši od organiziranog sakupljanja priloga u novcu i materijalu za NOP i od organizacionog okupljanja pristaša NOP-a u masovne antifašističke organizacije i putem NOO-a i od stvaranja organa nove revolucionarne vlasti, do partizanskog rata i do izgradnje sve jače oružane sile revolucije, sve brojnijih jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

Razvoj NOP-a u Hrvatskoj izrazio se naročito u stvaranju, jačanju i u širenju narodnooslobodilačkih odbora. Narodnooslobodilački odbori su u stvari bili organizacioni oblik narodne fronte stvarane odozdo – odbori Narodnooslobodilačke fronte, ali su ujedno djelovali i kao organi revolucionarne narodne vlasti, i to ne samo na oslobođenim područjima, već i tamo gdje su djelovali ilegalno. Zadatak NOO-a na okupiranom području bio je politički rad u cilju okupljanja svih rodoljubivih snaga u NOB, mobilizacija novih boraca za partizanske jedinice i NOV, sakupljanje pomoći u novcu i u materijalu itd. NOO-i su također organizirali otpor i sabotirali različite mjere okupatora i kvislinga, sve do organiziranja diverzija i oružanih akcija u okupiranim mjestima i gradovima. Kako je narod dobrovoljno prihvaćao autoritet ilegalnih NOO-a, oni u mnogo slučajeva postaju i vlast koju narod jedinu priznaje. Koliku je snagu i zamah NOP-a i revolucije u Hrvatskoj u toku 1941. i 1942. godine ta nova vlast predstavljala, očito je iz ovih podataka: vidi tabelu I.[3]

Političke pobjede NOP-a Hrvatske bile su također i temelj snažnog razvoja oružane borbe u cijeloj Hrvatskoj, naročito u 1942. godini. Potkraj 1942. gotovo u svim krajevima Hrvatske – od Slavonije, Bilogore, Kalnika i Moslavine, do Žumberka i Dalmacije bilo je većih ili manjih oslobođenih područja. Veliki dio Like, Korduna i Banije i neka područja Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Dalmacije i Slavonije bili su manje-više trajno oslobođeni. Na ta područja neprijatelj je prodirao samo povremeno i na kraće vrijeme, i to velikim snagama u okviru svojih većih operacija, ali nije više nikada uspio na njima uspostaviti svoju vlast. Oslobođeno područje u centralnom dijelu Hrvatske koje se u kontinuitetu protezalo od Broda na Kupi na granici Slovenije, preko Like i Livna, do Podgore u Makarskom primorju, bilo je u to vrijeme povezano s velikim oslobođenim podrtučjima u zapadnoj Bosni i s oslobođenim Bihaćem, gdje je tada bilo sjedište CK KPJ i Vrhovnog štaba.[4]

Ni u onim dijelovima Hrvatske gdje još nije bilo većih stalno oslobođenih područja, stvarna se vlast i kontrola neprijatelja u to vrijeme uglavnom više nije protezala izvan mjesta gdje su se nalazile neprijateljske posade i izvan onih vitalno važnih područja (glavne cestovne i željezničke komunikacije, saobraćajni objekti, važni industrijski objekti itd.) koje je neprijatelj stalno kontrolirao jakim vojnim snagama i čitavim sistemima utvrđenja za obranu od partizana. Izvan mjesta u kojima su bili neprijateljski garnizoni i izvan ovih posebno osiguravanih područja, a često i u neposrednoj blizini najvećih centara, pa i samog Zagreba, bio je u stvari poluoslobođeni teritorij u kojem je djelovala narodna vlast, gdje su se kretali na-

[3] Tabelu je izradio Marijan Rastić, suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu; pobliže o dinamici razvitka NOO-a u Hrvatskoj u periodu 1941–1943. godine vidi: Marijan Rastić sa suradnicima, »Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943. godine«, i Josipa Tomić, »Prilog proučavanju postanka i razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943. godine«, u ovom broju *Putova revolucije*.

[4] Vidi kartu: »Oslobođena i poluoslobođena teritorija u vreme Prvog zasedanja AVNOJ-a (26–27. novembra 1942. godine)« *Istorijski atlas oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941–1945.* Beograd, 1952.

oružani aktivisti NOP-a, kuda su prolazile stalne veze s oslobođenim teritorijem, a povremeno su zalazile i manje partizanske jedinice, diverzanti itd.[5] Tako se i u onim krajevima Hrvatske gdje se još nije vodio partizanski rat većeg razmjera, ili gdje je do oružanih borbi dolazilo samo povremeno, također odvijao osnovni revolucionarni proces – razbijanje okupatorsko-kvislinške vlasti i njenog aparata i izgradnja nove revolucionarne vlasti, što je, naravno, bilo omogućeno, uz ostale faktore, i pobjedonosnim razvojem oružane borbe na ostalim područjima Hrvatske.

U stalnim borbama partizanski su odredi Hrvatske neprekidno jačali, pa su sredinom 1942. godine počeli prerastati u brigade, a potkraj 1942. godine bile su formirane četiri divizije i jedan korpus, tako da je Hrvatska dala značajan doprinos stvaranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. U prosincu 1942. godine u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske bilo je oko 25.000 boraca, samo u operativnim jedinicama. Od ukupno 2 korpusa, 9 divizija, 38 brigada i 36 partizanskih odreda koliko je potkraj 1942. godine imala cijela Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, na području Hrvatske su formirani 1 korpus (I hrvatski korpus), 4 divizije (6. lička, 7. banijska, 8. kordunaška i 10. slavonska divizija) i 18 brigada (3 ličke, 3 banijske, 3 kordunaške, 3 dalmatinske, 2 primorsko-goranske, 3 slavonske formirane znatnim dijelom od ljudstva iz Moslavačkog i Kalničkog partizanskog odreda i jedna brigada u Žumberku i u Pokuplju). Uz brigade i divizije, u Hrvatskoj je potkraj 1942. godine bilo i 7 partizanskih odreda, zatim I mornarički partizanski odred (pod komandom Sekcije za ratnu mornaricu Štaba IV dalmatinske operativne zone), 6 samostalnih bataljona i veći broj manjih pozadinskih i borbenih jedinica.[6]

Ovakav razvoj NOP-a u Hrvatskoj označio je odlučujuću promjenu u općem odnosu političkih snaga, također i u jugoslavenskim razmjerima, pa je stoga predstavljao i jedan od odlučujućih doprinosa koji su omogućili da se formira političko rukovodstvo NOP-a cijele Jugoslavije koje će stvarno vršiti i funkcije najvišeg organa nove revolucionarne narodne vlasti za cijelu Jugoslaviju. Takvo je tijelo – to jest Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije – formirano potkraj studenog 1942. godine. Odmah nakon Prvog zasjedanja AVNOJ-a, Centralni komitet KP Hrvatske započeo je izravne pripreme za saziv Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske za što su također bili potpuno sazreli svi uvjeti. Osnivanje ZAVNOH-a bilo je rezultat dotadašnjeg snažnog razvoja NOP-a u Hrvatskoj, a povoljnije objektivne uvjete za taj razvoj stvorio je također i pobjedonosni razvoj NOP-a na čelu sa KPJ i Titom u okviru cijele Jugoslavije, u borbi za oslobođenje i za nacionalna i demokratska prava svih naroda Jugoslavije. Uostalom, i samo osnivanje AVNOJ-a bilo je uvjetovano povoljnom vojno-političkom situacijom u Jugoslaviji kao cjelini, pa da nije bilo uvjeta za osnivanje političkih predstavničkih tijela narodnooslobodilačke borbe barem za neke zemlje Jugoslavije, ne bi bilo ni uvjeta za osnivanje AVNOJ-a u tom periodu.

---

[5] Pobliže o stanju u NDH i o postepenom razbijanju NDH i okupacione vlasti vidi: Fikreta Butić – Ivan Jelić, »Prilozi za proučavanje historije NDH u razdoblju 1942–1943«, u ovom broju *Putova revolucije*.

[6] Franjo Tuđman, »Narodnooslobodilački rat u Hrvatskoj«, *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 641.

TABELA I[9]

Naziv NOO	Oblast Zagreb		Oblast Slavonija		Oblast Dalmacija		Oblast Istra		Okrug Pokuplje		Okrug Banija		Okrug Lika		Okrug Kordun		Okrug Gorski kotar		Okrug Hrv. primorje		Ukupno	
	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942	1941	1942
Oblasni NOO																						
Okružni ili privremeni okružni NOO						1								1		1						3
Gradski NOO u rangu okr. NOO																						
Kotarski ili privremeni kot. NOO		4		6		12		1		2	1	4	3	3	4	5				5	8	47
Općinski NOO		10		12		51	-	6		7	6	24	1	18	18	23	2	3		7	27	161
Gradski NOO u rangu opć. NOO						2																2
Mjesni NOO	13	115	73	216		358	35	212	1	62	68	87	81	102	109	149	27	9		63	407	1373
Rajonski NOO																						
Uličnі NOO																						
NOO po poduzećima i ustanovama																						
Zavičajni NOO																						
Akcioni i drugi odbori	192	18			28	2						2							15	1	235	23
Ukupno	205	147	73	234	28	426	35	219	1	71	75	117	85	129	131	178	29	12	15	76	677	1609

II

Na Prvom zasjedanju u AVNOJ je bilo izabrano 16 vijećnika iz Hrvatske (od ukupno 71), od kojih su dva bila izabrana u Izvršni odbor AVNOJ-a.[7] Vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske bili su, uz predstavnike CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske i predstavnike najviših rukovodstava masovnih antifašističkih organizacija Hrvatske itd., i istaknuti rukovodioci NOP-a u pojedinim krajevima Hrvatske i pojedine ugledne ličnosti iz predratnog javnog života. Uz to jedan je vijećnik bio predratni narodni zastupnik HSS-a, jedan predsjednik Kotarske organizacije HSS-a, a dvojica niži funkcioneri HSS-a.

Delegacija Hrvatske na Prvom zasjedanju AVNOJ-a stvarno je predstavljala volju hrvatskog naroda. Stavovi izraženi u referatima i u diskusiji na zasjedanju i u Proglasu i Rezoluciji Prvog zasjedanja, koji su podjednako izražavali interese svih naroda Jugoslavije, bili su istinski izraz volje i interesa hrvatskog naroda. Za hrvatski narod bilo je najznačajnije to što je AVNOJ javno osudio reakcionarne režime i nacionalno ugnjetavanje u staroj Jugoslaviji i izdajničku velikosrpsku politiku izbjegličke vlade, kao i četnički pokret Draže Mihailovića, i što je proklamirao kao zajednički cilj svih naroda Jugoslavije da ostvare slobodnu i ravnopravnu Hrvatsku, Srbiju, Sloveniju, Makedoniju itd. u sastavu nove Jugoslavije koja treba da bude bratska zajednica ravnopravnih naroda.

Na svom Prvom zasjedanju AVNOJ se proglasio za najviše političko predstavničko tijelo narodnooslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije, a Izvršni odbor AVNOJ-a preuzeo je i pojedine funkcije najvišeg organa nove revolucionarne narodne vlasti na oslobođenom području Jugoslavije. Kako je AVNOJ bio osnovan kao rezultat zajedničke nacionalnooslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije i kao njihovo zajedničko političko predstavništvo u toj borbi, njegovo je osnivanje još više istaklo potrebu da se formiraju zemaljska antifašistička vijeća, kao politička predstavništva i rukovodstva NOP-a za pojedine zemlje Jugoslavije, pa su zbog toga bile ubrzane pripreme za osnivanje ZAVNOH-a.

Ovo je pitanje još prije zasjedanja AVNOJ-a razmatrao CK KP Hrvatske i donio načelnu odluku o osnivanju takvog tijela za Hrvatsku, a na početku prosinca 1942. donio je direktive da se pristupi izravnim pripremama za saziv ZAVNOH-a. Formalno, inicijativa za osnivanje ZAVNOH-a potekla je od Izvršnog odbora

---

[7] Vidi prilog »Popis vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske u vrijeme Prvog zasjedanja«, u ovom broju *Putova revolucije*. Uz 16 vijećnika iz Hrvatske, na Prvom zasjedanju primljeno je u AVNOJ 14 vijećnika iz Srbije, 17 iz Bosne i Hercegovine, 14 iz Crne Gore i Boke, 2 iz Vojvodine i 6 iz Sandžaka. Prijedlozi za vijećnike iz Slovenije i iz Makedonije nisu stigli, pa zbog toga u to vrijeme u AVNOJ-u nema predstavnika tih zemalja. Prema izvještaju Verifikacionog odbora na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, Hrvatsku je zastupalo 15 vijećnika. U tom su izvještaju među predstavnike Hrvatske uračunani i dr Ivan Ribar, predsjednik AVNOJ-a, i Florijan Sučić, bivši predsjednik Kotarske organizacije HSS-a za kotar Livno, jer je livanjsko područje u ono vrijeme bilo pod političkim rukovodstvom CK KPH. Iz razumljivih razloga, Tito kao predstavnik NOB-a svih naroda Jugoslavije nije bio ubrojen u delegaciju nijedne zemlje. Vijećnik Nikola Grulović iz Sremske Mitrovice bio je u izvještaju ubrojen među predstavnike Vojvodine, iako je u ožujku 1943. ušao u Inicijativni odbor ZAVNOH-a, a na Prvom i na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a izabran je u Izvršni odbor ZAVNOH-a. U onom je razdoblju partijska organizacija Srijema bila pod rukovodstvom CK KP Hrvatske, a Srijem je kao poseban okrug potpadao pod Oblasni NOO za Slavoniju, pa navedenog vijećnika valja također smatrati predstavnikom Hrvatske u AVNOJ-u. Prema tome, na Prvom zasjedanju AVNOJ-a Hrvatsku je stvarno zastupalo 16 vijećnika. Vidi: Slobodan Nešović, Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, izd. Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 11–14. i 311–314.

AVNOJ-a i od vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske[8] koji su se 5. XII 1942. obratili pismom okružnim komitetima KPH. U tom su pismu obavijestili da su preuzeli inicijativu za osnivanje ZAVNOH-a i zatražili da se u roku od 10 dana predlože kandidati za vijećnike ZAVNOH-a. Kao kriterij za odabiranje kandidata u pismu se navodi: 1) da kandidati budu poznati i istaknuti narodni borci, odani NOB-u; 2) da ranija partijsko-politička pripadnost, vjera i nacinalnost nema nikakve uloge u odabiranju kandidata; 3) da u prijedlozima treba voditi računa o nacionalnom sastavu stanovništva svakog područja, pa treba predložiti proporcionalan broj Hrvata i Srba kao kandidata; 4) preporučuje se da među kandidatima budu i žene i po nekoliko istaknutih partijskih radnika.[9]

Sva daljnja korespondencija u vezi s predlaganjem i odabiranjem kandidata i pripremanjem Prvog zasjedanja vodila se između CK KPH i regionalnih partijskih rukovodstava.[10] Iz te se korespondencije vidi da je Prvo zasjedanje ZAVNOH-a bilo predviđeno najprije za 31. I 1943, a zatim za 4. II 1943. Također, iz pisma CK KPH upućenog Povjerenstvu CK KPH za Slavoniju od 31. XII 1942. i Povjerenstvu CK KPH za Zagreb proizlaze još tri važnije činjenice: 1) da su navedena opća načela za izbor kandidata bila dopunjena zahtjevom da se za vijećnike ZAVNOH-a svakako predlože i predstavnici nacionalnih manjina (Čeha, Mađara i Nijemaca; a prema duhu pisma očito i Slovaka i ostalih nacionalnih manjina, što je u pismu sigurno bilo nenamjerno ispušteno); 2) da je u to vrijeme u ZAVNOH-u trebao biti zastupan i Srijem s jednim vijećnikom iz Sremske Mitrovice, koji je ujedno bio predviđen i za člana Izvršnog odbora ZAVNOH-a (partijska organizacija Srijema bila je pod rukovodstvom CK KPH koji je rukovodio narodnooslobodilačkim pokretom i oružanom borbom u Srijemu preko Povjerenstva CK KPH za Slavoniju, odnosno Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju, ili preko svojih delegata); 3) da je naročito naglašen zahtjev da se za vijećnike ZAVNOH-a predloži što više uglednih i utjecajnih HSS-ovaca, odnosno da ih se privoli da dođu na zasjedanje ZAVNOH-a.[11]

U toku siječnja 1943. bili su predviđeni i izbori za okružne NOO-e, što je trebalo biti daljnji korak u izgradnji sistema narodne vlasti.[12] Potreba za višim NOO-ima

---

[8] Vidi govor dr Ivana Ribara, predsjednika AVNOJ-a, na II zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom. *II zasjedanje ZAVNOH-a*, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, str. 8.

[9] Sačuvana je samo kopija pisma upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku. U odgovoru ovog Okružnog komiteta, koji je također sačuvan, javljaju se imena i karakteristike 13 kandidata i posebno imena još triju istaknutih partijskih radnika u Lici. Kako je u pismu vijećnika AVNOJ-a bilo predviđeno samo pet vijećnika za Liku, OK KPH za Liku predlaže da se od svih predloženih kandidata izaberu tri Srbina i dva Hrvata. Vidi: Zbornik dokumenata ZAVNOH-a 1943, rukopis u štampi, izdanje Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, dokument br. 1 i 2.

[10] Sačuvano je ukupno 17 pisama u vezi s pripremama za zasjedanje ZAVNOH-a, od kojih je prvo datirano sa 5. XII 1942. a posljednje sa 17. I 1943. Citirani rukopis, dokument br. 2a, 2b, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 8a, 8b, 8c, 9, 11, 12.

[11] Isto. Dokument br. 9 i 13.

[12] Okružni NOO-i imali su biti formirani na dotadašnjim područjima okružnih komiteta Partije i komandi područja, tj. trebalo je da obuhvaćaju teritorij više kotareva. Pri toj teritorijalnoj podjeli vodilo se računa o stvarnoj, historijskim razvojem uvjetovanoj regionalnoj podjeli Hrvatske (Lika, Kordun, Banija, Hrvatsko primorje, Gorski kotar itd.), a negdje se ova regionalna podjela izvršila u toku NOB-a, prema potrebama koje su proizlazile iz tadašnje situacije. Za veće cjelovite historijske pokrajine i regije (Dalmacija, Slavonija, Istra), a također i za zagrebačku oblast, koja je zbog svog geografskog položaja predstavljala posebnu cjelinu, bili su formirani u daljnjem razvoju sistema narodne vlasti oblasni NOO-i koji su obuhvaćali po nekoliko okružnih NOO-a. O tome vidi pobliže citirani prilog Marijana Rastića i suradnika u ovom broju *Putova revolucije*. Izbori

koji bi obuhvaćali veće regije osjećala se još od ranije u praksi organa narodne vlasti, jer je trebalo pružati stalnu pomoć kotarskim NOO-ima da se unaprijedi i razvije njihov rad i organizacija. Također je trebalo organizirati zajedničke akcije većeg broja kotareva i njihovu uzajamnu pomoć u sjetvi, žetvi, u pomaganju izbjeglicama itd. U nedostatku viših NOO-a, npr. na Kordunu je u toku 1942. g. bila formirana tzv. Komisija za NOO-e pri Štabu grupe kordunaških partizanskih odreda, koja je po ovlaštenju toga štaba usmjeravala i pomagala rad kotarskih NOO-a i davala inicijativu za različite šire akcije. Razvoj NOB-a do kraja 1942. g. još više je istakao potrebu za takvim višim NOO-ima, jer se u to vrijeme problemi ishrane i materijalnog snabdijevanja Narodnooslobodilačke vojske i problemi organizacije privrede, prosvjete itd. više nisu mogli rješavati samo u lokalnim okvirima.

Nakon što su prema Naredbi Vrhovnog štaba od rujna 1942. g.[13] u Hrvatskoj bile formirane komande područja i drugi vojno-pozadinski organi koji su bili odgovorni za organizaciju ishrane i smještaja vojnih jedinica, za organiziranje bolnica, različitih radionica, skladišta itd. i za osiguranje reda i mira na oslobođenom teritoriju, za suzbijanje neprijateljske špijunaže i petokolonaške aktivnosti, bio je olakšan daljnji razvoj NOO-a, ali je za pravilan rad komandi područja bilo neophodno da na istom području djeluju okružni NOO-i radi koordinacije rada i uzajamne pomoći. Predizborna aktivnost koja se razvila u vezi s izborima za okružne NOO-e također je pridonijela stvaranju povoljne političke atmosfere za osnivanje ZAVNOH-a.

Međutim, velika ofenziva udruženih vojnih snaga Nijemaca i Talijana, uz sudjelovanje jakih ustaških, domobranskih i četničkih snaga, koja je započela u drugoj polovici siječnja 1943. g. odgodila je formiranje ZAVNOH-a i izbor okružnih NOO-a.[14] Takozvana IV neprijateljska ofenziva zahvatila je upravo centralni oslobođeni teritorij Hrvatske – Liku, Kordun i Baniju. Neprijateljske snage pregazile su veći dio tog teritorija, a jedinice NOV Hrvatske, partizanski odredi i centralna rukovodstva – CK KPH, Glavni štab Hrvatske itd. – povlačili su se s ogromnom masom izbjeglog naroda pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Usprkos tome neprijateljski napadi bili su napokon odbijeni, tako da su jedino jedinice NOV Hrvatske uspjele u okviru borbi u IV neprijateljskoj ofenzivi obraniti dio napadnutog oslobođenog područja, iako su bile oslabljene time što je 7. banijska i 9. dalmatinska divizija bila povučena iz Hrvatske u sastav udarne grupe divizija Vrhovnog štaba. U borbama protiv njemačkih i talijanskih divizija u Lici nepri-

---

za okružne NOO-e raspisani za siječanj 1943. bili su predviđeni za Liku, Kordun, Baniju, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, dakle uglavnom na centralnom oslobođenom teritoriju, ali je direktiva za izbore bila upućena i u Slavoniju, Dalmaciju i u druge krajeve, s tim da se izbori provedu i da se formiraju okružni NOO-i čim to prilike dopuste.

[13] Dr Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd, 1946, str. 75–77.

[14] Ipak je 29. siječnja 1943, u jeku neprijateljske ofenzive, osnovan Pokrajinski NOO za Dalmaciju. U Dalmaciji se zbog snažnog razvoja NOP-a formirala široka mreža NOO-a, ne samo na oslobođenim područjima nego i na neoslobođenom i poluoslobođenom teritoriju. Rukovodstvo NOP-a u Dalmaciji i NOO-i stekli su bogata iskustva i izgradili prikladne forme i metode rada za posebne uvjete kakvi su u to vrijeme vladali u Dalmaciji. Međutim, bilo je zanemareno pitanje daljnje izgradnje sistema narodne vlasti, osnivanje kotarskih i okružnih NOO-a, pa je Pokrajinski NOO za Dalmaciju osnovan uz ostalo i sa ciljem da sistematski radi na izgradnji mreže NOO-a od mjesnih do okružnih, koja bi – povezana u jedinstveni sistem – mogla vršiti svoje funkcije bez obzira na trenutačnu vojno-političku situaciju. O tom vidi: Dr Miloš Žanko, »Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941–1945.«, *Socijalistički front*, III (1950), br. 1 i 2, str. 35–50.

jatelj je pretrpio velike gubitke, a borbe su praktički prestale 18. II 1943, nakon što su dijelovi 6. ličke i 8. kordunaške divizije odnijeli značajnu pobjedu nad Talijanima razbivši jedan puk divizije »Sassari«.[15]

Ako je zbog ove neprijateljske ofenzive bilo odgođeno održavanje zasjedanja ZAVNOH-a i osnivanje okružnih NOO-a, upravo je situacija na oslobođenom teritoriju u centralnom dijelu Hrvatske nastala u toku i nakon ofenzive, još imperativnije nego ranije diktirala da se to što prije provede. Neprijatelj je u svom nadiranju na oslobođeni teritorij opustošio mnogobrojna sela u Baniji, na Kordunu i u Lici, opljačkao i uništio životne namirnice i stoku, popalio mnogobrojne zgrade, a u ogromnoj masi izbjeglica, koja se pod zaštitom svoje vojske povlačila pred neprijateljem, zavladala je glad i epidemija tifusa. Koncentracija glavnine jedinica NOV Hrvatske na uskom području Like koje je i samo bilo ekonomski krajnje iscrpljeno postavljala je gotovo nerješiv problem ishrane vojske. Bilo je neophodno da se što prije obnovi rad NOO-a i da se upotpuni mreža NOO-a, pa da se pod jedinstvenim rukovodstvom jednog centralnog organa pristupi rješavanju ovih izuzetno teških problema.

Neuspjeh neprijatelja da uništi glavninu Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, uz istovremeni snažan porast vojnih jedinica i pojačanje oružane borbe u Slavoniji i u zagrebačkoj oblasti, očito je dokazao da je NOP Hrvatske već dovoljno jak da izdrži i najteže kušnje, da je stvarno neuništiv, pa da niti najveće snage s kojima je neprijatelj u to doba još mogao raspolagati ne mogu zaustaviti njegov daljnji razvoj.[16] Također, nakon poraza Nijemaca u bitki kod Staljingrada i njemačko-talijanskih snaga u Sjevernoj Africi, postalo je očito da je i na glavnim frontama nastao preokret i da se već otvaraju realne perspektive vojnog sloma fašističke Osovine. Ovakva vojnopolitička situacija u zemlji i u međunarodnom mjerilu stvorila je još povoljniju političku klimu u Hrvatskoj, pa je zbog toga upravo u to

---

[15] O IV neprijateljskoj ofenzivi i o borbama na području Hrvatske u toku te ofenzive vidi: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, 1941–1945. Beograd, Vojno-istorijski institut JNA, 1957, knj. 1, str. 339–418.

Ofenziva nije neposredno zahvatila područje Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Žumberka i Pokuplja, kao ni sjeverozapadnu Hrvatsku i Slavoniju. Međutim, i u Dalmaciji je neprijatelj u tom razdoblju uspio uspostaviti kontrolu nad većim dijelom do tada oslobođenog teritorija i to, s jedne strane zbog koncentracije jakih talijanskih i četničkih snaga na području Dalmacije radi operacija u sklopu velike ofenzive, a s druge strane zbog istovremenog odlaska iz Dalmacije najprije dviju dalmatinskih brigada u sastavu 2. proleterske i 3. udarne divizije, a zatim i cijele 9. dalmatinske divizije (koja je početkom veljače bila formirana od većeg dijela boraca partizanskih odreda iz cijele Dalmacije) sa udarnom grupom divizija pod izravnom komandom Vrhovnog štaba.

[16] Sve dotadašnje neprijateljske operacije protiv partizanskih odreda i NOV u Hrvatskoj zahvaćale su samo uža područja, pri čemu je neprijatelju bio cilj da uništi pojedina žarišta oružane borbe i pojedine jedinice. U svim takvim operacijama neprijateljske snage bile su po broju, naoružanju i opremi mnogo nadmoćnije od napadnutih partizanskih jedinica, ali se ta nadmoćnost očitovala samo u odnosu snaga na području koje su te neprijateljske operacije zahvaćale, dok je na ostalim područjima neprijatelj u isto vrijeme bio u defenzivi. U IV ofenzivi neprijatelj je upotrijebio mnogo nadmoćnije snage, najveće od svih u dotadašnjim borbama u cijeloj Jugoslaviji, i sve što je, s obzirom na potrebe na drugim frontama, uopće mogao sakupiti i bacio ih protiv glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i protiv većine jedinica NOV Hrvatske i sa svih strana napao čitav centralni oslobođeni teritorij. Zbog toga je neuspjeh ofenzive dokazao definitivnu nemoć neprijatelja da uništi NOV i partizanske odrede, odnosno da ih barem za duže vrijeme paralizira, utoliko više što je razvoj situacije na glavnim evropskim frontama sve više otežavao dovlačenje novih pojačanja u Jugoslaviju.

vrijeme porasla potreba za jednim općim političkim predstavništvom koje će istupati u ime narodnooslobodilačkog pokreta cijele Hrvatske i poduzimati mjere da se ti povoljni politički uvjeti što potpunije iskoriste za daljnje jačanje i širenje NOP-a.

Zato su 1. III 1943 – desetak dana nakon prestanka većih operacija u sklopu IV neprijateljske ofenzive – vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske po direktivi CK KPH osnovali Inicijativni odbor ZAVNOH-a.[17] Inicijativni odbor, u koji je ušla grupa vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske koji su se našli na okupu na oslobođenom teritoriju Like, trebao je odmah preuzeti funkcije privremenog najvišeg političkog predstavništva NOP-a Hrvatske i privremenog najvišeg organa narodne vlasti, i ujedno izvršiti pripreme za što skorije sazivanje Prvog zasjedanja ZAVNOH-a. Izvršni organ Inicijativnog odbora ZAVNOH-a bilo je Tajništvo od tri člana na čelu sa dr Pavlom Gregoričem koji je i u to vrijeme i u toku cijelog rata faktično bio odgovorni predstavnik CK KPH u ZAVNOH-u.[18] Iako među članovima Inicijativnog odbora ZAVNOH-a funkcije nisu bile strogo podijeljene u smislu odgovaranja za pojedine grane uprave, jer se polazilo od principa da cijeli odbor kolektivno donosi odluke i odgovara za svoj rad, ipak su neki članovi Inicijativnog odbora bili posebno zaduženi za pojedine sektore rada.[19]

Obavijest o formiranju Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i o njegovim zadacima i nadležnosti bila je objavljena u tadašnjoj štampi.[20] U toj obavijesti pozivaju se svi NOO-i da se »... za sve savjete, upute i ostalo trebaju obraćati Inicijativnom odboru ...« koji će »... rukovoditi svim organima narodne vlasti kao njihov privremeni najviši politički forum u Hrvatskoj ...« Također je karakteristično da se u toj obavijesti ističe da će »... Inicijativni odbor prenositi i sprovoditi u život sve direktive AVNOJ-a na teritoriju Hrvatske ...« Kako u to vrijeme nije bilo nikakvog kontakta s Izvršnim odborom AVNOJ-a, koji se uz to tada nalazio u takvim uvjetima da praktički nije mogao vršiti svoje funkcije,[21] smisao je ovog stava bio očito samo u tome da se naglasi povezanost Inicijativnog odbora ZAVNOH-a kao novog tijela koje su formirali vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske, s AVNOJ-em.

Akutnost problema koje je trebao rješavati Inicijativni odbor najbolje se vidi po tome što je već prvih dana nakon što je osnovan poduzeo čitav niz mjera, objavio mnogobrojne upute, direktive, naredbe, okružnice itd. i dva politička proglasa. Članovi Inicijativnog odbora su na terenu pružali izravnu pomoć u radu na osnivanju i na organizacionom učvršćenju NOO-a i u provođenju mjera koje je svojim aktima

---

[17] O datumu formiranja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a vidi citirani rukopis, primjedba br. 1 uz dokument br. 18.

[18] Vidi prilog: »Sastav Inicijativnog odbora ZAVNOH-a« u ovom broju *Putova revolucije*.

[19] Tako su bili posebno zaduženi: Šime Balen za propagandni rad, Canica Opačić za izgradnju narodne vlasti, Branko Zlatarić za privredu i Vlatka Babić za prosvjetu. To zaključujem na osnovu činjenice da ovi članovi sami potpisuju akte koji se odnose na ta pitanja, dok akte koji se odnose na opće probleme ili na druge grane uprave potpisuje u ime Inicijativnog odbora dr Pavle Gregorić. Inače, u sačuvanim dokumentima nije nigdje izričito navedeno da je izvršena takva podjela funkcija.

[20] Citirani rukopis, »Dnevne vijesti« br. 37 od 4. III 1943, dokument br. 16.

Osim toga, zaključujući prema sačuvanom pismu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a Pokrajinskom NOO-u za Dalmaciju od 8. III 1943, može se pretpostaviti da je Inicijativni odbor ZAVNOH-a razaslao pisma sličnog sadržaja i NOO-ima u drugim krajevima Hrvatske i obavijestio ih o svom osnivanju, zadacima i nadležnostima i o svojim odnosima s njima. Isto, dokument br. 19.

[21] Članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a nalazili su se u to vrijeme uz Vrhovni štab na putu prema Neretvi i prema istočnoj Hercegovini. Neki su od njih u toj situaciji privremeno preuzeli funkcije u Vrhovnom štabu ili u štabovima divizija i brigada.

pokretao Inicijativni odbor. Rad Inicijativnog odbora, njegove smjernice za rješavanje najaktuelnijih problema i forme i metode koje je primjenjivao i koje je nastojao da usvoje i NOO-i u osnovnim su crtama karakteristični za čitav daljnji rad ZAVNOH-a i ostalih organa narodne vlasti u Hrvatskoj. Zbog toga je korisno detaljnije prikazati politički rad i proglase Inicijativnog odbora, njegov rad na proširivanju mreže NOO-a i na izgradnji sistema narodne vlasti, a također i načela, opće smjernice i konkretne upute Inicijativnog odbora za rad u pojedinim granama javne uprave.

III

1. *Inicijativni odbor ZAVNOH-a u funkciji najvišeg političkog predstavništva NOP-a Hrvatske.* 17. III 1943. objavljen je Proglas hrvatskom i srpskom narodu. U Proglasu se govori o radu vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske koji su – dosljedno stanovištu najširih demokratskih sloboda i pune nacionalne ravnopravnosti – u sporazumu s Izvršnim odborom AVNOJ-a pristupili pripremama za osnivanje narodnog predstavništva Hrvatske – ZAVNOH-a. Kako je velika neprijateljska ofenziva odgodila ove pripreme, oni su, zbog sve jačeg zamaha narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj i zbog nužne potrebe da se rješavaju pitanja od životne važnosti za narod, osnovali privremeno narodno predstavništvo i rukovodeći organ koji će:

a) izvršiti pripremne radove za konstituiranje ZAVNOH-a,

b) raditi na povezivanju oslobođenog i neoslobođenog teritorija Hrvatske i na mobiliziranju svih narodnih snaga u borbu za konačno oslobođenje Hrvatske od okupatora i njegovih domaćih plaćenika,

c) pojačati borbu protiv agenata izdajničke vlade u Londonu i protiv izdajničkog vodstva HSS-a koje nastoji kočiti razvitak NOB-a i razbijati jedinstvo naroda,

d) preuzeti rukovođenje svim poslovima narodne vlasti u Hrvatskoj.

U Proglasu se zatim konkretno navode zadaci Inicijativnog odbora za organiziranje života na oslobođenom teritoriju i u rukovođenju poslovima narodne vlasti i ukazuje na činjenicu da će se ti teški i složeni zadaci moći riješiti samo upornim i zajedničkim naporima svih NOO-a i masovnih antifašističkih organizacija (AFŽ-a i USAOH-a) u duhu uputa i naređenja Inicijativnog odbora i masovnom mobilizacijom naroda, žena i omladine za izvršenje postavljenih zadataka. Nadalje se paralelno ukazuje na izdajničku djelatnost izbjegličke vlade i reakcionarnog vodstva HSS-a čiji se planovi razbijaju o borbeno jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda i njihove Narodnooslobodilačke vojske i pozivaju se svi iskreni hrvatski i srpski rodoljubi da pomognu Inicijativnom odboru u izvršavanju njegovih zadataka.

Proglas je potpisalo osam članova Inicijativnog odbora i ostali vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske koji nisu ušli u sastav Inicijativnog odbora ZAVNOH-a.[22]

18. III 1943. objavljen je i zajednički Proglas Inicijativnog odbora i Glavnog štaba Hrvatske u kojem se hrvatski narod poziva da se ne pokori Pavelićevoj mobilizaciji za račun Hitlera, a protiv NOV koji se bori za istinsko oslobođenje Hrvatske. U Proglasu se upozorava na stav reakcionarnog vodstva HSS-a koje odobrava Pavelićevu mobilizaciju pod izlikom da će se stupanjem pristaša HSS-a u domobranstvo ovo tobože razvijti u pravu hrvatsku vojsku, a ovim to vodstvo izravno

[22] Navedeni rukopis, dokument br. 25.

pomaže okupatorima i ustašama. Proglas završava apelom da se na neprijateljsku mobilizaciju odgovori još masovnijim stupanjem u NOV i u partizanske odrede, a vojnici, podoficiri i oficiri domobranstva da otkažu poslušnost, organiziraju pobune i s oružjem u ruci prelaze na stranu partizana.[23]

26. V 1943. objavljena je zajednička Izjava Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Glavnog štaba Hrvatske o ciljevima i načelima NOB-a. Izjava je u svim bitnim pojedinostima analogna Izjavi AVNOJ-a i Vrhovnog štaba od 8. II 1943. Ističe se da je narodnooslobodilački pokret Hrvatske na čelu s Glavnim štabom Hrvatske i Inicijativnim odborom ZAVNOH-a, općenarodni pokret u kojem sudjeluju svi hrvatski i srpski rodoljubi bez obzira na stranačku, socijalnu i vjersku pripadnost, a taj pokret je dio narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije »koji se pod rukovodstvom druga Tita, Vrhovnog štaba i AVNOJ-a bori za oslobođenje svih Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca«. NOP Hrvatske koji stoji na stanovištu istinske demokracije i prava naroda na samoodređenje, bori se za potpuno oslobođenje Hrvatske od fašističkih osvajača i za priključenje Hrvatskoj svih onih krajeva koje su okupatori anektirali uz pomoć ustaških izdajica, kao i onih koje su poslije 1918. godine anektirali talijanski imperijalisti.

O svom unutrašnjem uređenju i o odnosima s ostalim narodima i zemljama suvereno će odlučivati hrvatski i srpski narod Hrvatske nakon oslobođenja. U Izjavi se ističe da će – osim zamjene reakcionarnih organa stare vlasti koji su se stavili u službu okupatora – o svim drugim najvažnijim mjerama u društvenom životu i o državnoj organizaciji rješavati nakon rata predstavnici koje slobodno izabere sam narod, pa stoga NOP Hrvatske priznaje nepovredivost privatnog vlasništva i privatne inicijative u privrednom životu i poštuje slobodu savjesti i vjeroispovijesti. Oficirima koji stupe u NOV jamče se njihovi dosadašnji činovi i položaji koji odgovaraju njihovim sposobnostima.[24]

Ovakva javna politička istupanja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a imala su snažan odjek u hrvatskoj javnosti. Prije svega zbog toga što je tako bilo obznanjeno da je formiran najviši politički forum NOP-a Hrvatske, makar i privremeni, a onda i zbog toga što su programatski stavovi, zahtjevi, apeli i parole, sadržani u tim dokumentima, bili jasno određeni i što su u potpunosti odgovarali nacionalnim i političkim interesima hrvatskog naroda kao cjeline. Iza njih je stajao autoritet rukovodstva pokreta koji je već ostvario vrlo značajne vojne i političke uspjehe i koji je na djelu provodio iznijeti program. Ova politička istupanja najneposrednije su se odrazila u pripremama za sazivanje Prvog zasjedanja ZAVNOH-a.

2. *Rad Inicijativnog odbora ZAVNOH-a na širenju i razvijanju mreže NOO-a u Hrvatskoj.* Inicijativni odbor ZAVNOH-a uspješno je provodio svoje zadatke oslanjajući se na široku mrežu NOO-a koji su kao organi samoupravljanja naroda bili nosioci svih onih aktivnosti opće rukovođenje kojih za cijelu Hrvatsku je preuzeo Inicijativni odbor. Zato je Inicijativni odbor kao faktični rukovodeći organ narodne vlasti u Hrvatskoj bio inicijator osnivanja novih NOO-a i daljnje izgradnje sistema narodne vlasti, a na užem području gdje se nalazilo njegovo sjedište i u krajevima s kojima je bilo lakše održavati vezu pružao je preko svojih delegiranih članova izravnu pomoć u obnavljanju rada onih NOO-a koji su prestali djelovati zbog poremećaja nastalih kao posljedica neprijateljske ofenzive.

[23] Isto, dokument br. 26.
[24] Isto, dokument br. 56.

27. III 1943. Inicijativni odbor je donio Poslovnik o radu NOO-a. Ovim Poslovnikom se u skladu s Naredbom Vrhovnog štaba o izborima za NOO-e od rujna 1942. g. preciznije regulirala unutrašnja organizacija i podjela rada unutar NOO-a i bile su donijete odredbe kojih je cilj bio da se uskladi rad NOO-a i ostvari potpunija kontrola nad njima.

Novo u odredbama Poslovnika u odnosu na ranije propise Vrhovnog štaba moglo bi se sumirati u ovih sedam tačaka:

1. NOO-i su dužni odrediti svoje stalno sjedište i to, okružni NOO-i uz sjedište komandi područja, a kotarski i općinski NOO-i u sjedištu kotara i općine, – ako su ta mjesta oslobođena, odnosno u najprikladnijem mjestu ako nisu – i otvoriti svoje stalne kancelarije. Seoski i mjesni NOO-i treba da odrede zgradu ili prostoriju u kojoj će se stalno nalaziti dežurni odbornik. Prostorije NOO-a treba da budu obilježene pločom s naslovom NOO-a i svaki NOO mora nabaviti svoj pečat.

2. Propisuje se obavezno radno vrijeme za sve NOO-e, s tim da se i izvan radnog vremena u prostorijama NOO-a mora stalno nalaziti dežurni odbornik. Također se određuju obavezni rokovi redovnih sastanaka plenuma okružnih, kotarskih, općinskih i mjesnih NOO-a, te sastanaka viših NOO-a s predstavnicima nižih i da seoski (mjesni NOO-i) održavaju redovno svakih 14 dana sastanke čitavog sela (mjesta). Izvanredne sastanke saziva predsjednik ili tajnik NOO-a po potrebi ili na zahtjev određenog dijela birača, odnosno područnih NOO-a.

3. Određuje se podnošenje redovnih pismenih izvještaja nižih NOO-a višima, s tim da okružni odnosno pokrajinski NOO-i podnose Inicijativnom odboru izvještaj za cijelo svoje područje svakih sedam dana.

4. Regulira se način donošenja odluka na sastancima NOO-a i rješavanje eventualnih sporova u vezi s tim od strane viših NOO-a. Sastav plenuma NOO-a po odredbama Poslovnika bio je: seoski NOO-i 3–7 članova (najmanje tri), gradski najmanje sedam, općinski 5–7, kotarski i okružni NOO-i do 30 članova. Uži odbor okružnih i kotarskih NOO-a treba imati najmanje tri člana, a po potrebi i više.

5. Radi podjele rada u okviru svakog NOO-a predviđeno je formiranje odsjeka (sekcija) za čiji će rad odgovarati za to određeni članovi NOO-a, s tim da pojedini članovi mogu rukovoditi i sa po dva odsjeka. Predviđa se sedam odsjeka (sekcija): upravno-administrativni, gospodarski, prometni, zdravstveni, socijalni, propagandni i prosvjetni.

Administrativno-upravni odsjek se u suradnji sa seoskim i partizanskim stražama brine o redu i sigurnosti na području NOO-a i sprečava izvoz namirnica na okupirani teritorij.

Gospodarski odsjek se brine za prehranu i opskrbu vojske, a u općinskim i u višim NOO-ima ujedno upravlja Narodnooslobodilačkim fondom i skladištima tog fonda. Tu dužnost vrši blagajnik NOO-a. Gospodarski odjel je odgovoran za unapređenje poljoprivredne, obrtničke i industrijske proizvodnje, za razvoj trgovine i za organizaciju sajmova na svom području. Zavisno od važnosti i značenja pojedinih poduzeća, nadzor nad njihovim radom vrše ili kotarski, ili općinski, ili mjesni (seoski) NOO-i.

Prometni odsjek vodi evidenciju tegleće stoke, kola i drugih transportnih sredstava na svom području i odgovoran je za pravilan raspored obaveza stanovništva

u pogledu transporta. Propagandni odsjek odgovoran je za agitaciono-propagandni rad na području NOO-a, za umnažanje i raspačavanje propagandnog materijala i za organiziranje dopisničke službe za glasilo Inicijativnog odbora i svojih viših NOO-a. Prosvjetni odsjek osniva škole, tečajeve za nepismene i organizira ostale oblike prosvjetnog rada i rukovodi svim tim radom. Predsjednik NOO-a koji rukovodi radom cijelog odbora po pravilu ne preuzima izravno rukovođenje ni nad jednim od odsjeka.

6. U cilju angažiranja što šireg kruga građana u izvršavanju zadataka koji stoje pred NOO-ima, ovi se u čitavom svom radu trebaju oslanjati na masovne antifašističke organizacije i surađivati s njima. Za pojedine složenije zadatke NOO-i osnivaju posebne komisije u kojima uz odgovorne članove NOO-a djeluju i predstavnici masovnih antifašističkih organizacija.

7. NOO-i polažu račun i odgovaraju za svoj rad svojim biračima i višim NOO-ima, odnosno Inicijativnom odboru ZAVNOH-a. NOO-i za svoj rad odgovaraju kolektivno, a pojedini odbornici i lično za poslove koji su im posebno povjereni.[25]

Poslije Okružnice CK KPH br. 4 u kojoj su bile objavljene prve direktive o osnivanju, radu i zadacima NOO-a na području Hrvatske, Inicijativni odbor ZAVNOH-a je ovim Poslovnikom donio po prvi put bliže odredbe o organizaciji i o načinu rada NOO-a prema dotadašnjim iskustvima iz rada organa narodne vlasti i prema konkretnim potrebama u Hrvatskoj. Iako su temeljna načela koja su bila postavljena još u direktivnom članku u »Borbi« od 19. X 1941, a zatim u Propisima Vrhovnog štaba od veljače i u Naredbi o izborima za NOO-e od rujna 1942, bila polazna tačka Poslovnika, živa praksa NOO-a u Hrvatskoj i Inicijativnog odbora ZAVNOH-a tražila je da se mnoga pitanja potpunije i preciznije normiraju, posebno sa stanovišta ujedinjavanja svih NOO-a u jedinstveni sistem narodne vlasti na čelu s Inicijativnim odborom. To naravno ne znači da tzv. Fočanski propisi i Krajiške direktive koje je donio Vrhovni štab nisu nastali kao rezultat iskustava i prakse NOO-a na cijelom oslobođenom teritoriju Jugoslavije, iskustava koja su bila stečena u onom razdoblju, nego samo to da je razvoj narodne vlasti u Hrvatskoj u prvoj polovini 1943. godine došao do stupnja na kojem raniji opći principi i raniji propisi više nisu bili dovoljni i da ih je trebalo dopuniti u skladu s novim iskustvima i s tadašnjim specifičnim prilikama u Hrvatskoj.

Da se i u pripremanju Fočanskih propisa i Krajiških direktiva 1942. godine i te kako vodilo računa o dotadašnjim iskustvima u radu narodne vlasti na cijelom oslobođenom teritoriju dokazuje već na prvi pogled komparacija npr. Fočanskih propisa s Okružnicom CK KPH br. 4 od 6. XII 1941. U ovoj Okružnici, koja u svom općem dijelu iznosi samo kraće interpretirane osnovne stavove iz spomenutog direktivnog članka objavljenog u »Borbi« (koji se po svom karakteru ograničavao na principijelno postavljanje bitnih načela o NOO-ima), precizno se reguliraju pitanja načina osnivanja NOO-a, vrsta NOO-a i njihovih međusobnih odnosa, njihovih zadataka i načina rada i donose se sasvim nove direktive o ilegalnim NOO-ima i o akcionim odborima, o kojima se u članku u »Borbi« uopće nije govorilo, jer se bavio isključivo pitanjem nove narodne vlasti na oslobođenim područ-

[25] Isto, dokument br. 27.

jima. Najveći dio tih direktiva iz okružnice CK KPH br. 4 ušao je gotovo doslovno u prvi dio »Fočanskih Propisa«, a one su mogle biti samo rezultat neposrednih iskustava iz rada na oslobođenom području Hrvatske u tom periodu.[26]

Zbog hitne potrebe da se pokrene rad NOO-a svih stupnjeva, od seoskih–mjesnih do okružnih i oblasnih, Inicijativni odbor je donio direktivu da se tamo gdje momentalno ne postoje uvjeti da se obave sve potrebne predradnje i da se prema postojećim propisima izvrše izbori za NOO-e, odmah osnuju privremeni ili inicijativni okružni i kotarski, a eventualno i općinski NOO-i. U slučaju potrebe ovi su se NOO-i mogli osnivati na taj način da se od najboljih članova općinskih NOO-a formiraju kotarski NOO-i, a od članova kotarskih NOO-a okružni NOO-i koji su punovlasno djelovali do održavanja izbora. Inicijativni odbor je također ubrzao rad na osnivanju ilegalnih NOO-a na neoslobođenom i na poluoslobođenom teritoriju. U skladu s posebnim uvjetima, u okupiranim su se gradovima osnivali tzv. uličnI NOO-i na teritorijalnom principu, tj. po mjestu stanovanja, a prema mjestu rada NOO-i za pojedina veća poduzeća i ustanove. U daljnjem razvoju ilegalnih NOO-a u okupiranim gradovima (uglavnom u Zagrebu) su se također osnivali kotarski, odnosno kasnije rajonski NOO-i, a u specifičnim slučajevima i tzv. zavičajni NOO-i koji su okupljali pristaše NOP-a prema njihovoj zavičajnosti, npr. Istrane koji su živjeli u Zagrebu i sl.

Rezultati koji su bili postignuti u širenju i razvijanju mreže NOO-a u cijeloj Hrvatskoj u razdoblju od ožujka do lipnja 1943. g. (što se otprilike poklapa s vremenom djelovanja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a) najbolje se vide usporedbom broja NOO-a na kraju 1942. g. koji je prikazan u tabeli II (vidi str. 35) s brojem NOO-a na kraju prve polovice 1943. god.[27]

Ovakav porast broja NOO-a u Hrvatskoj u razdoblju do lipnja 1943. bio je izraz i rezultat kontinuiranog razvoja NOP-a. U prvoj polovici 1943. god. bila je znatno pojačana oružana borba u najvećem dijelu Hrvatske. Uz velike borbe na Kordunu, na Baniji i u Lici u sklopu IV neprijateljske ofenzive, jedinice NOV i partizanski odredi Hrvatske u Žumberku i u Pokuplju, u Slavoniji, u Moslavini, na Kalniku, u Hrvatskom zagorju, u Podravini i na Bilogori pojačali su svoje akcije

---

[26] Ovo sam smatrao potrebnim naglasiti uz ostalo i zbog toga da dopunim ono što iznosi dr Jovan Marjanović u svom radu Narodni ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941. Beograd, 1963, str. 427: »Možda o tome najbolje svedoči da tzv. Fočanski propisi u potpunosti izražavaju iskustva NOO-a iz Srbije 1941. god. Do ovog zaključka može se doći najprostijim upoređenjem teksta Fočanskih propisa s opisanom praksom NOO-a u Srbiji...« Očito je također i to da je prilikom donošenja Fočanskih propisa i Naredbe Vrhovnog štaba o izborima za NOO-e u rujnu 1942. god. bilo proučeno i iskorišteno cjelokupno dotadašnje iskustvo iz rada NOO-a, u svim zemljama Jugoslavije, razumije se, ono u koje je Vrhovni štab tada imao potreban uvid, odnosno o kojem je imao informacije.

Direktivni članak »Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci Narodne vlasti, »Borba«, br. 1, 19. X 1941, *Istorijski arhiv CK KPJ*, Beograd, 1949, tom I, knj. 1, *»Borba« 1941*, str. 18–20.

»Okružnica br. 4 CK KPH od 6. XII 1941«, *Zbornik dokumenata i podataka o NOR Jugoslavenskih naroda*, Beograd, 1952, tom V, knj. 2, str. 109–115.

»Fočanski propisi«, vidi: Dr Leon Geršković, »Prvi propisi o organizaciji Narodno-oslobodilačkih odbora«, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Beograd, 1948, str. 29–37, i »Krajiške direktive«, isto djelo, str. 63–83, pod naslovom »Organizacija narodne vlasti«.

Vidi u istom djelu »Pismo druga Tita o organizaciji narodne vlasti«, str. 59–62, u povodu objavljivanja ovih direktiva.

[27] Vidi bilješku br. 3.

naročito na neprijateljske komunikacije, i postigli su veoma značajne uspjehe u borbi. U travnju 1943. god. bila je formirana još jedna slavonska divizija (znatnim dijelom od boraca Kalničkog i Moslavačkog partizanskog odreda) i Slavonski korpus. I u Hrvatskom primorju i u Gorskom kotaru je razvoj oružane borbe i priliv novih boraca, naročito iz Istre, omogućio formiranje 13. primorsko-goranske divizije.

Nakon razbijanja IV neprijateljske ofenzive na području Hrvatske, jedinice I hrvatskg korpusa su 7. III 1943. započele s velikom ofenzivom u Lici, tokom koje je do kraja travnja bila oslobođena cijela Lika osim Gospića. Sredinom travnja bio je oslobođen Otočac koji je za duže vrijeme ostao sjedište CK KPH, ZAVNOH-a i drugih centralnih rukovodstava NOP-a. Također je bio ponovno oslobođen veći dio Banije i Korduna koje je neprijatelj privremeno zaposjeo u toku svoje ofenzive, a na Baniji su bile formirane još dvije nove brigade.[28]

Uspješan razvoj oslobodilačkog rata u gotovo svim krajevima Hrvatske bio je također jedan od faktora daljnjeg razvoja sistema narodne vlasti u Hrvatskoj. Cifre koje u tabeli II pokazuju razvoj mjesnih, odnosno seoskih NOO-a u zagrebačkoj oblasti, u Pokuplju itd. u prvoj polovici 1943. godine ukazuju na porast NOP-a u širinu, o prilaženju širokih seljačkih masa NOP-u, jer je u tim krajevima najčešće upravo osnivanjem NOO-a započelo organiziranije djelovanje NOP-a u pojedinim selima i mjestima. Porast broja kotarskih NOO-a i formiranje oblasnih i okružnih NOO-a u najvećem dijelu Hrvatske ukazuje na organizaciono učvršćivanje i na brz unutrašnji razvitak sistema narodne vlasti. Na to također ukazuje porast broja mjesnih–seoskih i općinskih NOO-a u krajevima gdje su NOO-i već imali dugu tradiciju – Lika, Banija, Dalmacija, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, a tamo gdje je taj broj opao bila je to samo privremena posljedica poremećaja nastalih zbog neprijateljske ofenzive.

Opadanje broja NOO-a u Istri koji su svi bili ilegalni, bilo je posljedica velikog napada talijanske vojske na istarsku četu »Vladimir Gortan«, a također i hapšenja mnogih aktivista i odlaska velikog broja najborbenijih političkih radnika i članova NOO-a u primorsko-goranske brigade, odnosno u 13. diviziju. Zbog toga su neki istarski NOO-i ostali bez svojih najboljih kadrova, a povlačenjem Istarske čete ostali su i bez veze s političkim radnicima koji su ih povezivali s Hrvatskim primorjem i prenosili im direktive. Svi ti faktori doveli su do privremenog izumiranja ili do pasiviziranja većeg broja NOO-a u Istri.

Same objektivne potrebe utjecale su na to da se najviše pažnje u radu Inicijativnog odbora i u radu svih NOO-a posveti poslovima narodnog gospodarstva i prehrane, zdravstva i socijalnog staranja. Pitanje funkcija narodne vlasti u sferi unutrašnje uprave u užem smislu te riječi i sudstva nije bilo toliko akutno, jer su osiguranje reda na oslobođenom teritoriju vršili vojno-pozadinski organi uz suradnju NOO-a, a sudovanje – osim građanskih parnica – vršili su uglavnom vojni sudovi. Uspješno rješavanje gospodarskih problema, problema prehrane, borba protiv epidemija, i smještaj i ishrana izbjeglica nisu se mogli ni zamisliti bez punog angažiranja NOO-a, pa čak i bez mobiliziranja čitavog naroda u rješavanju pojedinih zadataka.

[28] Pobliže o borbama u Hrvatskoj u prvoj polovini 1943. godine vidi: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945., izdanje VII JNA, Beograd, 1957, knj. 1, str. 492–516.

TABELA II[27]

Naziv NOO	Oblast Zagreb		Oblast Slavonija		Oblast Dalmacija		Oblast Istra		Okrug Pokuplje		Okrug Banija		Okrug Lika		Okrug Kordun		Okrug Gorski kotar		Okrug Hrv. primorje		Ukupno	
	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943	1942	I pol. 1943
Oblasni NOO				1		1																2
Okružni ili privremeni okružni NOO		2		4	1	2				1		1	1	1	1	1		1		1	3	14
Gradski NOO u rangu okr. NOO		1																				1
Kotarski ili privremeni kot. NOO	4	9	6	9	12	14	1	1	2	3	4	4	8	8	5	6		5	5	5	47	64
Općinski NOO	10	19	12	47	51	67	6	10	7	18	24	29	18	29	23	27	3	4	7	8	161	258
Gradski NOO u rangu opć. NOO					2	2								1		1					2	4
Mjesni NOO	115	143	216	413	358	322	212	71	62	100	87	135	102	122	149	60	9	45	63	56	1373	1467
Rajonski NOO																						
Uličnі NOO		4																				4
NOO po poduzećima i ustanovama		15										1										16
Zavičajni NOO																						
Akcioni i drugi odbori	18				2	6					2								1	23	23	8
Ukupno	147	193	234	474	426	414	219	82	71	122	117	170	129	161	178	95	12	55	76	72	1609	1888

U poslovima narodnog gospodarstva Inicijativni odbor je uglavnom radio na rješavanju problema prehrane, sjetve i obrade napuštenog zemljišta, čuvanja stočnog fonda i čuvanja životnih namirnica od neprijateljske pljačke i uništavanja, sprečavanja svakog izvoza i krijumčarenja namirnica na okupirani teritorij, oživljavanja obrta i trgovine, organiziranja sajmova i neposredne razmjene viškova proizvoda između pojedinih područja, organiziranja transporta i podizanja privremenih nastambi (bajta) u popaljenim selima.

Još 6. III 1943, na inicijativu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a održana je zajednička konferencija odbora s predstavnicima CK KPH, Glavnog štaba Hrvatske, CK SKOJ-a i PK SKOJ-a, Ekonomskog i Sanitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske, USAOH-a, OK KPH za Liku, Komande područja za Liku i Okružnog odbora AFŽ-a za Liku na kojoj se raspravljalo o najaktuelnijim problemima na oslobođenom teritoriju. Cilj učešća predstavnika svih navedenih rukovodstava i organizacija bio je da Inicijativni odbor ZAVNOH-a i NOO-i dobiju pomoć svih odgovornih faktora, masovnih antifašističkih organizacija i čitavog naroda u rješavanju tih problema. Na konferenciji su bili istaknuti osnovni problemi i metode koje treba primijeniti u njihovu rješavanju, pa je daljnji rad Inicijativnog odbora bio u prvom redu orijentiran na provođenje zaključaka ove konferencije. Istog mjeseca Inicijativni odbor je razaslao svim NOO-ima Okružnicu o rješavanju privrednih i drugih pitanja na onom dijelu oslobođenog teritorija Hrvatske koji je bio zahvaćen neprijateljskom ofenzivom, a u toj su Okružnici bili uglavnom dalje razrađeni stavovi koji su bili zauzeti na navedenoj konferenciji.[29]

Problem prehrane postavljao se u prvom redu kao pitanje prehrane jedinica NOV i partizanskih odreda i kao pitanje prehrane siromašnog stanovništva i izbjeglica koji su se nalazili u Lici i na drugim oslobođenim područjima, i onih koji su se vraćali kućama preko pojedinih dijelova oslobođenih područja. Zbog toga je bila provedena široka kampanja dobrovoljnog sakupljanja hrane, vršene su rekvizicije viškova i konfiskacija imovine narodnih neprijatelja i izdajica.

Ovom kampanjom rukovodio je Inicijativni odbor, a u svim okružnim NOO-ima bile su formirane prehrambene komisije pod rukovodstvom odgovornih članova okružnih NOO-a u sastav kojih su također ulazili i predstavnici komandi područja i okružnih odbora AFŽ-a. Takve su komisije bile formirane i pri kotarskim, općinskim i seoskim–mjesnim NOO-ima prema istom principu (predstavnik komande mjesta ili komande vojnog logora, predstavnik kotarskog ili općinskog odbora AFŽ-a i USAOH-a, odnosno u selima i manjim mjestima predstavnik ženske i omladinske antifašističke organizacije, a na čelu komisije odgovorni član NOO-a). Osim sakupljanja hrane, komisije su u prvo vrijeme bile ovlaštene vršiti raspodjelu sakupljenih namirnica najpotrebnijem dijelu stanovništva i izbjeglicama i bile su dužne voditi energičnu borbu za štednju životnih namirnica.

Komisije su bile pomoćni organi NOO-a i za njihov su rad odgovarali ne samo članovi komisija, nego i NOO-i. Inicijativni odbor ZAVNOH-a je naročito inzistirao na tome da se i sakupljanje i raspodjela namirnica po pravilu vrši na zboru naroda koji je najbolje mogao kontrolirati tko ima viškova i komu je pomoć u hrani zaista najpotrebnija. Zbog sve težih problema oko ishrane vojske Inicijativni odbor je 20. V 1943. objavio dopunu Pravilnika o prehrambenim komisijama kojom je bilo propisano da seoske prehrambene komisije ne mogu neposredno dijeliti

[29] Vidi navedeni rukopis, dokument br. 17 i 21.

sakupljene namirnice stanovništvu, nego da sve predaju skladištima općinskih narodnooslobodilačkih fondova, s tim da općinski NOO može podijeliti najviše 30% sakupljenih namirnica, dok je ostalo dužan predati kotarskoj prehrambenoj komisiji.[30]

Postupak rekvizicije (prisilnog otkupa) viškova bio je predviđen za slučajeve kad se dobrovoljnim putem nisu mogli sakupiti svi stvarni viškovi stanovništva. Rekvizicija je bila vršena po posebnim propisima, a Inicijativni odbor ZAVNOH-a je izradio jednoobrazne priznanice za rekvirirani materijal koje su se izdavale vlasnicima. Cilj je rekvizicije bio da se od kućanstava koja su imala znatnije količine životnih namirnica otkupi onaj dio koji im nije bio neophodan za vlastitu prehranu i koji bi ta kućanstva mogla koristiti u svrhe špekulacije. Inicijativni odbor je propisao da se ocjena stvarnih viškova vrši prema lokalnim prilikama, ali da NOO-i vode računa o pravilnom postupku. Smisao rekvizicije bio je također i u tome da teret privrednih poteškoća snose na prvom mjestu imućniji slojevi, razmjerno prema svojim ekonomskim mogućnostima, i da se prvenstveno vodi računa o interesima siromašnog dijela stanovništva.

Konfiskacija imovine narodnih neprijatelja po odlukama sudova također je bila izvor životnih namirnica. U svojim Uputama Inicijativni je odbor vodio računa o humanosti i dao je upute da se konfiscira samo onaj dio imovine koji bi otpadao na osuđenog narodnog neprijatelja, a ne i na onaj koji otpada na ostale članove njegovog kućanstva ako i sami nisu bili proglašeni narodnim neprijateljima. Propisano je da im se prilikom konfiskacije obavezno mora ostaviti ona količina namirnica koja je neophodno potrebna za vlastitu ishranu itd.

Inicijativni odbor pronalazio je i druge izvore kojima bi se moglo poboljšati prehrambena situacija i u tom je smislu davao upute NOO-ima: organizirani otkup hrane s neoslobođenog teritorija, razmjena pojedinih proizvoda jednih krajeva s drugim krajevima za žito, sakupljanje dijela ušura u mlinovima, organiziranje i sakupljanje voća i šumskih plodova i kuhanje pekmeza, organiziranje ribolova i uzgoja kunića, sakupljanje gljiva i ljekovitog bilja itd. Inicijativni odbor apelirao je za najstrožu štednju hrane, na primjer za uvođenje »tjedna štednje«, za upotrebu konjskog mesa za ljudsku ishranu itd., a donio je i propise za strogo čuvanje stočnog fonda.[31]

Da bi dobio uvid u prehrambenu situaciju pojedinih krajeva i da bi mogao vršiti raspored viškova, odnosno zaliha tamo gdje je situacija zaista najteža, i da bi to isto mogli i okružni, kotarski i općinski NOO-i, Inicijativni odbor je tražio da prehrambene komisije podnose sedmodnevne izvještaje o svom radu, o količinama i o vrstama prikupljenih namirnica i o prehrambenoj situaciji na svom području, s tim da okružni NOO-i dostavljaju Inicijativnom odboru zbirne izvještaje za cijelo svoje područje.

Karakterističan je izvještaj Inicijativnog odbora ZAVNOH-a Glavnom štabu Hrvatske iz travnja 1943. o rezultatima kampanje za sakupljanje hrane na području jednog dijela Like. Iz tog izvještaja se vidi da je u razdoblju od 8. III do 10. IV 1943. u kotarevima Gospić i Udbina i u dijelu kotareva Korenica i Gračac bilo sakupljeno – i to više od 90% putem dobrovoljnih priloga – preko 35 tona krumpira, preko 26 tona žita, preko 26 tona mesa, 826 kg graha i 16 grla stoke.

[30] Isto, dokument br. 22, 24, 51.
[31] Isto, dokument br. 21, 33, 48, 54, 59.

Ovim su potrebe oko 6000 boraca NOV i partizanskih odreda koliko ih se tada nalazilo u Lici bile podmirene u krumpiru sa 50%, u mesu sa 50%, u žitu sa 34% i u grahu sa 3%, dok je ostatak bio podmiren iz oskudnih rezervi u narodnooslobodilačkim fondovima i u vojnim skladištima. U isto vrijeme, kako se ističe u izvještaju, u navedenim kotarevima nije bila dosljedno izvršena rekvizicija viškova hrane.[32]

Radi pomoći izbjeglicama (radilo se o desecima hiljada ljudi) koji su se preko jednog dijela Like i Korduna vraćali kućama na Kordun i na Baniju i radi sprečavanja širenja pjegavca i trbušnog tifusa koje su najčešće prenosile baš izbjeglice, Inicijativni odbor je poduzeo mjere da se na pravcima kojima prolaze izbjeglice u svim selima gdje je to moguće organiziraju prihvatne stanice da bi se izbjeglice mogle odmoriti, ogrijati i prenoćiti, a za njihovu prehranu da se u razmaku od jedan dan hoda organiziraju prihvatne kuhinje koje će im davati toplu hranu i kruh. Čak je bilo predviđeno da se u svakom selu pripreme jedna kola za prijevoz iznemoglih izbjeglica do slijedećih sela. Inicijativni odbor je također dao inicijativu da se organiziraju karantene po selima u koje će se smjestiti one izbjeglice koji su sumnjivi da boluju od pjegavca, odnosno trbušnog tifusa.[33]

Veoma težak problem bilo je provođenje proljetne sjetve. Pomanjkanje sjemena, stoke sposobne za rad i stočne hrane i pomanjkanje poljoprivrednog alata u krajevima koje je opustošio neprijatelj, mnogobrojna napuštena zemljišta vlasnici kojih su poginuli ili su napustili svoje domove, sve je to ozbiljno ugrožavalo izvršenje sjetve. Pod parolom »nijedan komad zemlje ne smije ostati neobrađen!« Inicijativni odbor ZAVNOH-a pokrenuo je kampanju za sjetvu i preuzeo ulogu rukovodećeg operativnog centra za rukovođenje radom na proljetnoj sjetvi.

Prema Uputama i Pravilniku koji je donio Inicijativni odbor, u okružnim, kotarskim, općinskim i seoskim NOO-ima bile su formirane komisije za sjetvu sastavljene analogno kao i prehrambene komisije (odgovorni član NOO-a, predstavnik komande područja odnosno komande mjesta ili komande vojnog logora, predstavnik AFŽ-a i USAOH-a). Zadatak komisija bio je da ostvare evidenciju obradivih površina, raspoloživog sjemena, raspoložive stoke sposobne za rad i stočne hrane, stanja poljoprivrednog alata, količina gnojiva i raspoložive ljudske radne snage i da tako utvrde viškove i manjkove i o tome izvijeste komisije viših NOO-a, odnosno Inicijativni odbor. Sve su komisije bile dužne sastaviti plan sjetve, a navedena evidencija omogućavala im je da organiziraju uzajamnu pomoć i razmjenu između pojedinih sela, kotareva i okruga i da organiziraju plansku upotrebu radne snage, alata i stoke. Komisije su također organizirale popravak i izradu najpotrebnijeg poljoprivrednog alata u vojnim radionicama, ili u za tu svrhu posebno organiziranim kovačnicama i radionicama, a Inicijativni odbor je apelirao i na vojne jedinice na terenu da svoju tegleću stoku stave na raspolaganje za poslove oko sjetve, i da eventualno omoguće da i borci pomognu narodu u sjetvenim radovima.

U pogledu obrade napuštenih zemljišta Inicijativni odbor je dao upute da se ta zemljišta daju u zakup prvenstveno siromašnim seljacima i da im NOO-i pruže pomoć u obradi i u sjetvi, s tim da na ime zakupa nakon žetve preuzmu dio priroda prema mjesnim običajima. Jednako je trebalo postupiti s obradivim zemljištima koje njihovi vlasnici iz bilo kojih razloga nisu htjeli ili mogli obraditi. Kako se

[32] Isto, dokument br. 37.
[33] Isto, dokument br. 20.

zbog ogromnih potreba vojske i naroda nije moglo dozvoliti da zemlja ostaje neobrađena i ta su se zemljišta mogla dati u zakup. Ako ne bi bilo interesenata za zakup, onda su se ta zemljišta mogla ustupiti na obradu i besplatno, ili je trebalo organizirati njihovu kolektivnu obradu pod rukovodstvom NOO-a, odnosno komisija.

Inicijativni odbor je također objavio upute o reguliranju zakupničkih odnosa između privatnih osoba. Ako zemlju daju u zakup sami seljaci, onda je odnos između njih i zakupaca trebalo prepustiti njihovoj slobodnoj pogodbi, a u pogledu veleposjedničke zemlje NOO-i su dobili ovlaštenje da ispitaju dotadašnje odnose veleposjednika sa seljacima–zakupcima i da svojom odlukom reguliraju uvjete zakupa, vodeći računa o interesima onih koji su siromašniji i potrebniji. Ako u odnosnom mjestu nije bilo NOO-a zainteresiranim je seljacima bilo preporučeno da osnuju odbor koji će zastupati njihove interese prema veleposjedniku.[34]

Inicijativni odbor je također dao prve upute za pripreme za žetvu, za izgradnju i uređenje sušnica za kukuruz i za druge žitarice, za izradu zemunica i za spremanje žita i drugih namirnica u te zemunice, da se u slučaju neprijateljske ofenzive namirnice spase od pljačke i uništavanja. Izgradnja zemunica i spremanje životnih namirnica u zemunice bilo je postavljeno kao stroga obaveza, sve do prava NOO-a da prisilno smjesti rezerve hrane pojedinih domaćinstava u svoje zemunice.

Važna poluga za oživljavanje čitave privrede bilo je oživljavanje obrta i organiziranje obrtničkih radionica i malih industrijskih pogona. U tom pogledu Inicijativni odbor je, s jedne strane nastojao da se dade puna podrška privatnoj inicijativi, a s druge strane da i sami NOO-i organiziraju obrtničke radionice, pokrenu rad pilana itd., ako dotadašnji vlasnici ne pokazuju za to interesa. Poljoprivrednicima su bile potrebne kovačke radionice radi izrade čavala, potkova, popravka i izrade poljoprivrednih alata, radionice za izradu i popravak kola zbog sve većih transportnih potreba, lončarske i kožarske radionice i radionice za obradu vune itd,- a osim toga viškovi ovih proizvoda mogli bi se razmijeniti za životne namirnice. Rad pilana bio je od posebne važnosti radi izgradnje privremenih nastambi u popaljenim selima.

U vezi s tim Inicijativni odbor je svojim propisima i uputama regulirao pitanje naplaćivanja obrtničkih proizvoda i usluga, naplate usluga u pilanama, pitanje pogonskih sredstava za strojeve u pilanama itd. Radi međusobnog pomaganja pojedinih krajeva u stručnom kadru, sirovinama, pogonskim sredstvima, alatu itd. Inicijativni odbor je tražio da NOO-i izrade evidenciju o stanju obrta i malih industrijskih pogona i na temelju toga interveniraju i organiziraju uzajamnu pomoć između pojedinih mjesta i krajeva.[35]

U pogledu trgovine koja je mogla mnogo pridonijeti uzajamnoj pomoći pojedinih krajeva razmjenom viškova, Inicijativni odbor je zauzimao stajalište slobode trgovine, ali uz kontrolu NOO-a da se spriječi špekulacija. Tako je bio ograničen slobodan promet žitarica i stoke u tom smislu da se kupovina žitarica i stoke na licu mjesta od proizvođača ili na sajmovima dozvoljavala samo onima koji su kupovali za vlastite potrebe, a cijene je prema objektivnoj procjeni i lokalnim prilikama propisivao NOO. Zbog oskudice novca u mnogim krajevima, Inicijativni odbor je pre-

[34] O radu na organizaciji sjetve, o obradi napuštenih zemljišta, o reguliranju zakupa itd., vidi pobliže: Isto, dokument br. 21, 23, 23a, 74.

[35] Isto, dokument br. 35, 39, 55, 67.

poručio da se organizira neposredna razmjena robe za robu, s tim da se radi suzbijanja špekulacije propisima NOO-a regulira kvantitativni odnos u razmjeni jednih vrsta robe za druge.

Inicijativni odbor je preporučao da se po selima ponovno otvore bilo privatne trgovine, bilo nabavno-prodajne zadruge, bilo trgovinska poduzeća NOO-a, da se radi lakše i povoljnije nabavke uvede praksa da NOO-i organiziraju zajedničku nabavku pojedinih artikala sredstvima koja za tu svrhu daju pojedini zainteresirani kupci itd. Inicijativni odbor je odlučno tražio zabranu svake prodaje i razmjene žita i stoke s neoslobođenim teritorijem, dok je za druge proizvode (na primjer za vino na Žumberku) preporučao da NOO-i organiziraju razmjenu s neoslobođenim teritorijem, a za račun pojedinaca prodavalaca, s tim da se forsira nabavka s neoslobođenog teritorija upravo onih artikala koji su najpotrebniji. Radi sprečavanja krijumčarenja hrane na neoslobođeni teritorij, NOO-i su bili dužni da svedu na najmanju mjeru privatni trgovinski promet s neoslobođenim teritorijem ili da taj promet uzmu potpuno u svoje ruke.[36]

U području zdravstva Inicijativni odbor ZAVNOH-a je polazio od propisa o organizaciji sanitetske službe koje je u prosincu 1942. objavio Izvršni odbor AVNOJ-a,[37] ali je na temelju iskustva i potreba koje su se pojavile u teškim prilikama nakon ofenzive te propise dalje razvio i zajedno sa Sanitetskim odsjekom Glavnog štaba Hrvatske uložio velike napore, naročito u borbi protiv epidemija pjegavca i trbušnog tifusa.

U svojim Uputama Inicijativni odbor je predvidio formiranje zdravstvenih odbora pri okružnim, kotarskim, općinskim i seoskim NOO-ima u čiji sastav su također ulazili, uz odgovorne članove NOO-a, predstavnici komandi područja i odbora masovnih antifašističkih organizacija. Pri tom je Inicijativni odbor ukazivao na potrebu da se upravo u radu zdravstvenih odbora najviše angažiraju žene i omladina.

Seoski zdravstveni odbori (sekcije) bili su dužni da formiraju tzv. zdravstvene patrole od 5–10 osoba. Ove patrole s crvenom trakom oko desnog rukava trebale su dočekivati izbjeglice na ulazima u selo, pronalaziti sumnjive i bolesne i upućivati ih u karantene, odnosno u bolnicu. Isto tako, čim se u samom selu pojavio sumnjiv slučaj ili oboljenje, trebalo je odmah izdvojiti sumnjive u karantenu, a bolesne uputiti u bolnicu. Bilo je predviđeno da vojne sanitetske vlasti stave na raspolaganje zdravstvenim odborima stručne osobe, po pravilu bolničarke, koje bi rukovodile karantenama i sanitetskim patrolama. O svim sumnjivim slučajevima i o slučajevima otvorenog oboljenja zdravstveni odbori bili su dužni odmah obavijestiti viši NOO, a okružni NOO-i Inicijativni odbor ZAVNOH-a i referenta sanitета Glavnog štaba Hrvatske.

Kako je i pored dobre volje bilo praktički nemoguće da se svakom seoskom zdravstvenom odboru stavi na raspolaganje stručni sanitetski kadar, Inicijativni odbor i Sanitetski odsjek Glavnog štaba Hrvatske objavili su detaljne upute o postupku s bolesnima i sumnjivima na oboljenje od pjegavca i trbušnog tifusa i štampali velike količine propagandnog materijala u kojem su se objašnjavali simptomi ovih bolesti i davale upute za sprečavanje širenja epidemije.[38]

---

[36] Isto, dokument br. 35, 39, 67.

[37] Vidi: Slobodan Nešović, navedeno djelo, str. 75–84.

[38] Navedeni rukopis, dokument br. 20, 32, 36.

Zahvaljujući ovim mjerama Inicijativnog odbora i Sanitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske i zahvaljujući radu NOO-a na području zdravstva, uz angažiranje šireg kruga omladine i žena, epidemije u Lici, na Kordunu i na Baniji, u toku kojih su oboljele hiljade ljudi, bile su i pored teških uvjeta i pomanjkanja stručnog kadra i gotovo potpunog nedostatka lijekova itd. lokalizirane i suzbijene. Radi povećanja broja sanitetskih kadrova Inicijativni odbor i Sanitetski odsjek Glavnog štaba Hrvatske organizirali su tečajeve za bolničare i za drugi sanitetski kadar, a bio je postavljen i plan da se u svakoj općini osnuje općinska ambulanta koja bi bila centar zdravstvenog rada za područje cijele općine.[39]

Na temelju iskustva iz rada zdravstvene službe Inicijativni odbor izradio je i »Pravilnik o organizaciji zdravstvene službe na oslobođenom području Hrvatske«, pri čemu se koristio osnovnim načelima navedenog Pravilnika koji je ranije objavio Izvršni odbor AVNOJ-a.

31. V 1943. Inicijativni odbor je objavio i Upute o organizaciji kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenom teritoriju. Narodna vlast na oslobođenom teritoriju je još mnogo ranije razvijala kulturno-prosvjetni rad, pa je još sredinom i u drugoj polovini 1942. god. na Kordunu i u Lici poduzela prve korake za organizaciju škola i za organizaciju sistematskog rada na kulturno-prosvjetnom uzdizanju naroda. Na oslobođenom području Korduna i Like bio je u tom periodu otvoren veći broj škola, održani su posebni kratki tečajevi za nastavno osoblje, uloženi su veliki napori za materijalnu opremu škola, za izradu nastavnih pomagala i za nabavku školskog pribora, ali je u toku neprijateljske ofenzive na početku 1943. godine najveći dio ovih škola bio uništen. Čitava organizacija kulturno-prosvjetnog rada se u teškim uvjetima u vrijeme i neposredno nakon ofenzive raspala, a teški i neodgodivi problemi druge vrste pridonijeli su da se tek potkraj svibnja 1943. g. prišlo u širem opsegu obnovi i ponovnom organiziranju kulturno-prosvjetnog rada i škola na oslobođenom području.

Međutim, nakon oslobođenja gotovo cijele Like, ponovnog oslobođenja većeg dijela ranijeg oslobođenog područja Korduna i Banije i povećanja oslobođenog područja u Hrvatskom primorju, u Gorskom kotaru i u Slavoniji nužno se nametala potreba da se pristupi rješavanju problema školovanja velikog broja školske djece na tom teritoriju, u toliko prije što je u novooslobođenim krajevima bilo i sačuvanih školskih zgrada, što je znatan broj učitelja i nastavnog osoblja ostao u svojim mjestima itd.

Zato su NOO-i uložili velike napore da se obnovi nastava u školama i da se pri tom osigura da nastava i odgoj učenika bude u duhu NOB-a, te su zbog toga održavani tečajevi za nastavnike, a Inicijativni odbor ZAVNOH-a izradio je i »Privremeni školski program« intencije kojega su bile u tom duhu. U Slavoniji su u prvoj polovini 1943. godine bili organizirani posebni tečajevi na kojima su đaci starijih godišta, studenti i drugi obrazovaniji građani koji su se dobrovoljno javili za rad u školama na oslobođenom teritoriju, dobili osnovne metodološke i pedagoške upute za rad u školi i najnužnije političko obrazovanje da bi mogli pridonijeti odgoju djece i omladine u duhu NOB-a.

[39] Isto, dokument br. 29.

Nakon oslobođenja Otočca grupa srednjoškolskih profesora–partizana je po naređenju i po uputama Inicijativnog odbora osnovala tzv. Partizansku gimnaziju u Otočcu, pa su dotadašnji učenici tamošnje realne gimnazije mogli završiti školsku godinu 1942/1943. i primiti posebne svjedodžbe.

Osim toga, na oslobođenom su teritoriju bili organizirani mnogi tečajevi za nepismene, održavane su različite kulturne priredbe, najčešće nakon političkih zborova–mitinga u pojedinim selima itd. Od prve polovice 1942. g. na oslobođenom teritoriju Hrvatske djelovala je i stalna kazališna družina i nekoliko kulturnih ekipa, nad radom kojih je nadzor i rukovođenje u ovom periodu preuzeo Inicijativni odbor.

Uputama za organizaciju kulturno-prosvjetnog rada Inicijativni odbor ZAVNOH-a je preuzeo rukovođenje cjelokupnim kulturno-prosvjetnim radom na oslobođenom teritoriju Hrvatske i osnovao je odgovarajuće organe u NOO-ima preko kojih je provodio svoju politiku na tom planu. U Uputama je bilo propisano da svaki NOO, od okružnog i kotarskog, do mjesnog i seoskog, formira kulturno-prosvjetni odbor kojega je pročelnik bio odgovorni član NOO-a, a članovi su bili predstavnici odgovarajućeg odbora, odnosno organizacije AFŽ-a i USAOH-a i »jedno stručno lice« po mogućnosti učitelj, a u pomanjkanju profesionalnih prosvjetnih radnika, neka druga obrazovana osoba odana narodnooslobodilačkoj borbi.

U Uputama su bili predviđeni ovi sektori rada: školstvo, tečajevi za nepismene, uređenje čitaonice, organiziranje prosvjetnih predavanja i kulturno-prosvjetnih priredaba, uređivanje zidnih novina, distribucija štampe, organiziranje zborova (pjevačkih i za zborne recitacije) i glumačkih grupa, eventualno i kazališnih družina, foto-sekcija i sl. Unutar kulturno-prosvjetnih odbora pojedini su članovi trebali biti zaduženi za pojedine od ovih sektora rada, s tim da su mogli okupiti i druge zainteresirane osobe kao suradnike (npr. redakcija zidnih novina, pododbor za priredbe i sl.), ali odgovornost za sav rad snosio je kulturno-prosvjetni odbor kolektivno.

Kulturno-prosvjetni odbori su bili pomoćni organi (sekcije) NOO-a i za svoj rad su bili odgovorni svom NOO-u, koji je snosio odgovornost za cjelokupni rad na svom području pred višim NOO-om i napokon pred Inicijativnim odborom ZAVNOH-a. Inicijativni odbor i viši NOO-i vršili su kontrolu nad radom NOO-a i njihovih kulturno-prosvjetnih odbora, a također su im pružali pomoć u stručnom i u materijalnom pogledu. Pravilnikom su bili propisani termini za održavanje redovnih sastanaka kulturno-prosvjetnih odbora i rokovi za podnošenje redovnih pismenih izvještaja NOO-u.

Bilo je predviđeno da se u svakom mjestu osnuje dom kulture pod rukovodstvom kulturno-prosvjetnog odbora, kao centar kulturno-prosvjetnog rada i života tog mjesta i okolice. S obzirom na teške prilike na oslobođenom području, kao prostorija doma trebala je poslužiti barem jedna soba na najpogodnijem mjestu u selu.

Već na prvi pogled je vidljivo da su u ovim Uputama bile znatno precijenjene mogućnosti kulturno-prosvjetnog rada na terenu, pa su kasnije upute i propisi ZAVNOH-a realnije pristupali tim problemima, ali su ove upute ipak svjedočanstvo o tome kakvo je značajno mjesto i ulogu u tadašnjim veoma teškim prilikama Inicijativni odbor pridavao kulturno-prosvjetnom radu.[40]

[40] Isto, dokument br. 58; Branko Zlatarić, izvještaj o radu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, »I zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici«, Zagreb, 1950, str. 30; pobliže o kulturno-prosvjetnom radu na oslobođenom teritoriju vidi u radu dr Mihajla Ogrizovića, Prosvjetni i kulturni rad s odraslima, Zagreb, 1960.

Na temelju ovog nešto detaljnijeg prikaza rada Inicijativnog odbora ZAVNOH-a u pojedinim granama uprave mogu se povući ovi opći zaključci:

1. Svojim općim propisima i uputama za pojedine oblasti rada narodne vlasti, svojim uputama za rješavanje konkretnih problema i svojom izravnom pomoći pojedinim NOO-ima koju su im u radu i u rješavanju pojedinih pitanja pružali na licu mjesta delegati Inicijativnog odbora izaslani na teren, Inicijativni odbor ZAVNOH-a obuhvatio je gotovo sva najvažnija područja života i rada na oslobođenom teritoriju Hrvatske, ostvario je jedinstveno rukovođenje u tada najvažnijim granama uprave, koordinaciju rada i međusobnu suradnju i uzajamnu pomoć NOO-a u rješavanju različitih zadataka.

Premda je sama Partija svojom rukovodećom ulogom od početka osiguravala jedinstvenu fiziohomiju NOP-a u cijeloj Hrvatskoj, a time i neophodno jedinstvo sistema narodne vlasti, i premda su i s formalne strane Glavni štab Hrvatske i teritorijalni štabovi predstavljali općenarodne rukovodeće forume, i to ne samo partizanskih jedinica, nego i svih organa NOP-a, pa tako i svih NOO-a i njihove cjelokupnosti u Hrvatskoj, ipak je Inicijativni odbor ZAVNOH-a koji je preuzeo posebnu zadaću da rukovodi svim organima narodne vlasti unaprijedio jedinstveni sistem narodne vlasti u Hrvatskoj. Bolje rečeno, samim njegovim osnivanjem taj je sistem dobio svoje, makar i privremeno, najviše rukovodstvo, a njegov opsežan i svestran rad u svojstvu faktičnog najvišeg organa državne uprave u Hrvatskoj dalje je razvio i učvrstio taj sistem. U uvjetima kad se istovremeno – jednako pod udarcima NOV kao i zbog brzog mijenjanja odnosa političkih snaga u korist NOP-a – NDH kao država raspadala, sistem narodne vlasti na čelu s Inicijativnim odborom postao je stvarno dominantan u okvirima Hrvatske kao cjeline.

2. Upute i propisi Inicijativnog odbora pružali su opća načela za rad u pojedinim granama uprave. Iako su ta načela sadržavala i poštovanje privatne svojine i slobodne privatne inicijative u privredi, tamo gdje je bio u pitanju interes narodnooslobodilačke borbe, organima narodne vlasti bilo je priznato pravo da tu slobodu ograniče (kontrola cijena i pored načelno slobodne trgovine i prometa robe, kontrola prometa žitarica i stoke, kontrola razmjene s neoslobođenim teritorijem i zabrana izvoza životnih namirnica na neoslobođeni teritorij), pa čak da izvrše konfiskaciju cjelokupne imovine narodnih neprijatelja i izdajica po odluci suda. Njima je dano ovlaštenje da sami budu organizatori i nosioci privredne aktivnosti, ako se privatna inicijativa pokaže nedovoljnom ili neefikasnom sa stajališta potreba NOB-a, i da upravljaju radom konfisciranih i napuštenih poduzeća i pogona.

3. U teškim uvjetima krajnje materijalne oskudice i daleko nedovoljnog broja stručnih kadrova, odnosno kadrova iskusnih u javnim poslovima (najbolji kadrovi su najčešće bili na dužnosti u jedinicama NOV, na partijsko-političkom radu i u najvišim forumima narodne vlasti) jedini način da se uspješno rješavaju mnogobrojni teški problemi, počevši od privrednog života i prehrane, do zdravstva i kulturno-prosvjetnog rada, bio je taj da Inicijativni odbor ZAVNOH-a osigura putem obilazaka terena i pismenih izvještaja koje su mu slali NOO-i[41] tzv. operativnu evidenciju i da odmah reagira na zapažene nedostatke, skretanja, slabosti u radu itd. Svojim direktivama i odlukama i svojom neposrednom intervencijom na terenu, u samim NOO-ima, Inicijativni odbor ZAVNOH-a borio se da osigura takav rad NOO-a koji najbolje odgovara potrebama NOB-a i političkim ciljevima NOP-a.

[41] Navedeni rukopis, dokument br. 31, 42.

4. Istovremeno, uz potrebu da se osigura čvrsto rukovođenje iz jednog centra, pravilnici i drugi akti Inicijativnog odbora često su sadržavali i konkretne, praktične upute za rješavanje pojedinih pitanja, upozoravali su na različite mogućnosti koje se mogu iskoristiti i općenito su bili tako postavljeni da su poticali vlastitu inicijativu NOO-a, da u duhu danih smjernica i sami otkrivaju najprikladnija rješenja i mogućnosti prema konkretnim prilikama na svom području.

5. Uputstva su također sadržavala i odredbe o metodama koje treba primijeniti u radu. Zajednička crta tih odredaba bila je: a) princip kolektivne odgovornosti NOO-a za cjelokupan rad na svom području i, u vezi s tim, princip da je NOO najviša vlast na svom području; zbog toga pojedini stručnjaci koji su bili stavljeni na raspolaganje NOO-a – uključivo i liječnici i agronomi itd. – ako nisu bili članovi NOO-a, nisu mogli rukovoditi odgovarajućim granama uprave, nego su kao stručna lica sa savjetodavnom funkcijom bili dodijeljeni na rad članovima NOO-a odgovornim za dotičnu granu uprave; b) u pojedinim sektorima rada, bilo da se radilo o privredi, o sakupljanju hrane, o zdravstvenoj službi ili o kulturno-prosvjetnom radu, u Uputama se predviđalo da NOO-i putem posebnih komisija i srodnih tijela – za sjetvu, za prehranu, za žetvu, zdravstvenih sekcija i odbora, kulturno-prosvjetnih odbora itd. – angažiraju u rješavanju pojedinih zadataka rukovodstva masovnih antifašističkih organizacija, a preko njih najširi krug građana, naročito žena i omladine. Ovo nisu bili samo pragmatički zahtjevi – diktirani nuždom u uvjetima nestašice najelementarnijih sredstava koja se normalno smatraju neophodnim za obavljanje određenih poslova i pomanjkanja spremnih i iskusnih stručnjaka – to je bio principijelan zahtjev u duhu učenja marksizma-lenjinizma o novom obliku revolucionarne vlasti, o novom tipu države.[42]

6. Masovno angažiranje naroda u rješavanju različitih problema i u upravljanju javnim poslovima, zaista je omogućilo da se riješe i najteži problemi pod uvjetima pod kojima se bilo kojim drugim načinom nikako ne bi mogli rješavati. Inicijativa i snalažljivost bezbrojnih, do tada politički nezainteresiranih, nepoznatih građana, žena i omladine, traženje rješenja pod svaku cijenu, makar i improviziranih ili privremenih rješenja, a prije svega krajnji napori, zalaganje i samoodricanje, uspijevali su ostvariti i ono što je izgledalo nemoguće. No ne treba misliti da su sva ta rješenja, da su život i organizacija života i rada na oslobođenom teritoriju bili bez slabosti. Bitno je bilo to, da su se i pored nemogućih uvjeta problemi ipak rješavali, da su škole i ambulante bile otvarane i tamo gdje ih prije rata nije bilo i da su ipak funkcionirale i pored rata, neimaštine i svih drugih poteškoća, ukratko, da su pokrivale određene potrebe i pridonosile uspješnom razvoju borbe i izgradnji nove države.

---

[42] O revolucionarnom značenju privlačenja širokih masa u poslove javne uprave (putem sovjeta) kaže Lenjin u svojim »Aprilskim tezama«: ... Ja »računam« *samo na to, isključivo* na to da će radnici, vojnici i seljaci bolje nego činovnici, bolje nego policajci, izići na kraj s *praktičnim* teškim pitanjima povećanja proizvodnje žita, bolje raspodjele njegove, boljeg snabdijevanja vojnika itd. i t. sl.... A što *primorava* na takve korake? Glad. Dezorganiziranost privrede. Opasnost od kraha. Strahote rata... Ukoliko su jači ekonomski krah i kriza koju donosi rat, utoliko je intenzivnija potreba za najsavršenijim političkim oblikom koji olakšava liječenje strašnih rana koje je rat nanio čovječanstvu. Ukoliko ruski narod ima manje organizacionog iskustva, utoliko odlučnije treba da *pristupa* organizacionoj izgradnji *sam narod*, a ne isključivo buržoaski politikanti i činovnici... Pogreške u novoj organizacionoj izgradnji koju ostvaruje sam narod neizbježne su u početku, ali bolje je griješiti i ići naprijed, nego *čekati* dok profesori-pravnici.... napišu zakone... o ovjekovječivanju parlamentarne buržoaske republike, o ugušivanju sovjeta radničkih i seljačkih deputata... V. I. Lenjin, Aprilske teze, Zagreb, Kultura, 1957, str. 32, 47, 48.

7. Odnosi kakvi su bili uspostavljeni između Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i NOO-a objektivno su nosili u sebi i klice birokratizma. Pojedine odredbe u uputama i pravilnicima koje je donosio Inicijativni odbor nisu bile u skladu s realnim mogućnostima i objektivnim uvjetima na terenu, a njihovo ostvarenje u praksi često je izgledalo sasvim drukčije nego što je pri sastavljanju tih uputa bilo zamišljeno, ili su pak ostajale samo na papiru.

Mnogobrojni izvještaji i statistički pregledi predstavljali su tešku obavezu za NOO-e koji nisu imali potreban stručni kadar, a čiji su članovi često bili nevični pismenom izražavanju, pa ih je ta obaveza odvodila od stvarnog operativnog rada i od izravnog rješavanja problema. Nadalje, princip odvajanja političkog rukovođenja od stručnog koji je proizlazio iz osnovnih koncepcija o organizaciji, karakteru i ulozi organa narodne vlasti, na jednoj je strani uspješno osiguravao revolucionarni karakter odluka NOO-a i provođenje stvarno revolucionarnih mjera, ali je na drugoj strani imao i negativnih posljedica. Tako i u slučajevima kad su na rad u NOO-e bili dodijeljeni sposobni stručnjaci koji su uz to bili provjereni u NOP-u u istoj mjeri kao i pojedini članovi NOO-a, njihova je uloga – ukoliko nisu bili birani u NOO-e – mogla biti samo savjetodavna, pa tako nisu mogli u punoj mjeri osigurati provođenje zahtjeva svoje struke. Ova okolnost, kao i sasvim nedovoljan broj stručnih kadrova nužno su dovodili do diletantizma i nestručnog rada javne uprave.

Koliko su bogata »partizanska« iskustva, radne navike i stil rada formirani u toku narodnooslobodilačkog rata u radu narodne vlasti na oslobođenim područjima olakšali rješavanje teških problema poslijeratne obnove i izgradnje (angažiranje naroda u rješavanju različitih zadataka, radni elan i inzistiranje na rješavanju zadataka bez obzira na poteškoće, snalažljivost i pronalaženje improviziranih rješenja u uvjetima oskudice sredstava koja su normalno potrebna itd.), toliko su teški uvjeti u kojima je narodna vlast djelovala u toku rata imali i neke negativne posljedice još i u poslijeratnom razdoblju. Na primjer, navike stečene u uvjetima kakvi su silom prilika nastali na oslobođenom području, velika oskudica i nužno skromna, primitivna i improvizirana rješenja, često izazvana neznanjem i primitivnošću onih koji su ih iznašli, formirale su u nekim sredinama mentalitet koji je pogodovao primitivizmu i činio da se društveni faktori često mire s njim i onda kad to više nije bilo neophodno potrebno.

Inicijativni odbor ZAVNOH-a je od samog početka uočavao ove probleme, ali je u tadašnjim uvjetima jedini izlaz vidio u tome da se punom mobilizacijom komunista vodi borba da bi se navedene deformacije koje su objektivno proizlazile iz opisanih odnosa svele na što manju mjeru. Partija, komunisti u NOO-ima i partijske organizacije i rukovodstva na terenu bili su jedini faktor koji bi se snagom svoje svijesti mogli efikasno suprotstaviti navedenim deformacijama i svesti ih na minimum. Općenito, kad bi partijske organizacije i rukovodstva na nekom području zapostavile zadatak da rukovode radom svojih članova u NOO-ima i da vode računa o problemima koji su stajali pred NOO-ima, dolazilo je do zastoja u radu, do nepotpunog rješavanja zadataka, ili ponekad čak i do toga da se zadaci rješavaju nepravilno, suprotno principima NOP-a.[43]

[43] Vidi pismo rukovodioca Inicijativnog odbora ZAVNOH-a dr Pavla Gregorića Centralnom komitetu KPH o radu Inicijativnog odbora, od 28. III 1943. U pismu se ističe da su se svi napori Inicijativnog odbora da riješi probleme prehrane, sjetve, borbe protiv zaraznih bolesti itd. pokazali nedovoljni tamo gdje se partijske organizacije i rukovodstva nisu angažirali da pomognu u rješavanju tih problema. Navedeni rukopis, dokument br. 28.

IV

Izravne pripreme za I zasjedanje ZAVNOH-a započele su po instrukcijama CK KPH početkom svibnja 1943. g. CK KPH je vodio cjelokupnu korespondenciju oko izbora i pozivanja kandidata, dok je Inicijativni odbor pripremao izvještaje za zasjedanje i radio na tehničkim pripremama i na organizaciji zasjedanja. Neki kandidati koji su još ranije bili pozvani (kad se Prvo zasjedanje pripremalo za kraj siječnja, odnosno za početak veljače 1943) stigli su u sjedište CK i Inicijativnog odbora znatno prije zasjedanja (Stjepan Tudman iz Hrvatskog zagorja i Filip Lakuš iz Sesveta kod Zagreba, upućeni od strane Povjerenstva CK KPH za Zagreb), a grupa kandidata iz Moslavine (Ivan Bolt, Ljuban Đarić, Joso Barlović, Oskar Kučan) upućena je od strane OK KPH Čazma još 3. V 1943. u CK KPH, da bi se osiguralo njihovo sudjelovanje na zasjedanju.

Među prvim sačuvanim pismima CK KPH u vezi s Prvim zasjedanjem ZAVNOH-a je pismo upućeno 15. V 1943. Okružnom komitetu KPH za Baniju. U pismu se javljaju imena 5 kandidata koji su predviđeni da uđu u ZAVNOH i najavljuje se da će se zasjedanje održati oko 5. VI i da kandidati trebaju biti spremni za put čim stigne izravni poziv. U pismu se ujedno naglašava da pripreme za upućivanje delegata treba vršiti preko Okružnog NOO-a, koji će ih službeno uputiti na zasjedanje.[44]

Za potpunije razumijevanje kriterija koje je rukovodstvo NOP-a Hrvatske tada imalo pri izboru kandidata za ZAVNOH najkarakterističnija su pisma CK KPH Okružnom komitetu za Hrvatsko primorje (od 1. VI 1943) i Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju (od 15. VI 1943). U pismu Okružnom komitetu KPH za Gorski kotar javlja se da je, uz ostale, kao kandidat predviđen B ...., ali kako je CK obaviješten »da drug B ... (ime izostavio D. Š.) ne usvaja u cijelosti liniju NOB-a i brani izdajničko vodstvo HSS-a s Mačekom na čelu ...« i »pošto vijećnik mora bezrezervno i odlučno stajati na liniji narodnooslobodilačke borbe, to će drug B ... moći ući u Zemaljsko vijeće samo u tom slučaju ako je spreman da dade pismenu izjavu da u cjelini stoji na stanovištu NOB-a uključujući tu i stav prema Mačeku i ostalim izdajnicima iz vodstva HSS-a.«

Iz navedenog očito proizlaze dvije stvari: prvo, da u izboru kandidata ne samo što se nije inzistiralo na tome da budu članovi Partije, nego se, naprotiv, težilo da se ugledni predratni funkcioneri građanskih političkih stranaka i političari pojedinci, makar se još i kolebali uključe u ZAVNOH zbog njihova ugleda i utjecaja, računajući s tim da će oni ulaskom u rukovodeći organ NOP-a evoluirati u pravcu sve čvršćeg opredjeljenja za NOP. Drugo, da i pored takve težnje rukovodstvo NOP-a nije pristajalo ni na kakve koncesije u bitnim pitanjima linije narodnooslobodilačke borbe. Ono je u svakom slučaju tražilo da se svaki kandidat jasno i određeno izjasni za političku liniju NOP-a, za beskompromisnu borbu protiv okupatora i kvislinga, i da zbog toga odbaci i osudi politiku reakcionarnog vodstva HSS-a na čelu s Mačekom koje nije bilo za tu borbu.[45]

---

[44] Isto, dokument br. 43. Također su sačuvani pozivi upućeni 15. V 1943. Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju, Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju, Okružnom komitetu KPH za Karlovac i Povjerenstvu CK KPH za Zagreb da se odmah pošalju delegati i pozivi upućeni 1. VI i 3. VI Okružnom komitetu KPH za Liku, za Hrvatsko primorje, za Gorski kotar i Okružnom komitetu SKOJ-a za Kordun da se najkasnije do 12. VI pošalju kandidati. Navedeni rukopis, dokument br. 38, 43, 44, 45, 46, 47, 61, 62, 63, 64, 70, 71, 72, 73.

[45] Isto, dokument br. 61.

Iz pisma OK KPH Krapina Povjerenstvu CK KPH za Zagreb od 20. XII 1942, vidi se da su se pojavili i takvi stavovi da se u ZAVNOH prime i neki bivši režimski političari iz vremena Kraljevine Jugoslavije (funkcioneri i narodni poslanici JNS, JRZ itd.). U navedenom pismu se na temelju uvida u političko raspoloženje naroda na terenu upozorava da za takve elemente nema mjesta u ZAVNOH-u, iako su neki od njih sada bili protiv NDH i ustaša. Iako je NOP Hrvatske široko okupljao sve iskrene pristaše borbe protiv okupatora i ustaša, među vijećnike ZAVNOH-a nisu smjeli biti primljeni političari koji su se služenjem velikosrpskim režimima kompromitirali u očima hrvatskog naroda, jer bi svojim prisustvom samo kompromitirali ZAVNOH.[46]

U pismu Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju CK javlja da primljene prijedloge za kandidate nije mogao u potpunosti iskoristiti, jer su mu javljena »samo imena, *bez oznake narodnosti i političke pripadnosti* . . .« (potcrtao D. Š.). Iz ranije korespondencije s partijskim rukovodstvom Slavonije očito je da se željelo izvršiti takav izbor da budu ravnomjerno zastupane sve nacionalnosti i nacionalne manjine i pristaše različitih političkih grupa.[47]

Na I zasjedanju ZAVNOH-a sudjelovali su vijećnici iz Like, Korduna, Banije, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Žumberka i iz Moslavine i dio delegata koje je uputilo Povjerenstvo CK KPH za Zagreb, a koji su zastupali Hrvatsko zagorje, Podravinu i širu okolicu Zagreba. Za neke delegate koji nisu mogli doći na zasjedanje uputili su NOO-i njihove punomoći. Zasjedanju nisu prisustvovali vijećnici iz Slavonije i Dalmacije zbog toga što poziv na zasjedanje nije stigao na vrijeme. To je bilo posljedica još uvijek neredovitih veza između oslobođenog teritorija u centralnoj Hrvatskoj, gdje su imali svoja sjedišta rukovodeći organi NOP-a i tih pokrajina. Tako se iz pisma CK KPH Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju od 15. VI 1943. vidi da poziv upućen u Slavoniju 15. V 1943. nije uopće stigao, dok je PK KPH za Dalmaciju primio poziv, koji je također bio upućen 15. V 1943, tek 7. VI. Npr. kurir Glavnog Štaba Hrvatske koji je nosio poštu za Dalmaciju putovao je 32 dana, jer, kako je izjavio, nije mogao duže vrijeme proći preko područja Knina zbog četničke ofenzive.[48] Zbog toga su već ranije predloženi vijećnici iz Slavonije i Dalmacije, koji su samim tim imali i punomoć da zastupaju ove oblasti, iako nisu bili prisutni na zasjedanju ipak primljeni u ZAVNOH, tako da su u ZAVNOH-u nakon Prvog zasjedanja bili zastupani uglavnom svi krajevi Hrvatske.[49]

Prvo zasjedanje ZAVNOH-a započelo je 13. lipnja 1943. u 8 sati navečer u Otočcu, u dvorani Omladinskog doma, svečanom sjednicom. Sjednicu je otvorio Filip Lakuš kao dobni predsjednik i na njegov prijedlog izabrano je počasno predsjedništvo (Staljin, Roosevelt, Churchill, Tito, major Jones, predstavnik britanske vojne misije koji se tada nalazio pri Glavnom štabu Hrvatske, predsjednik AVNOJ-a dr Ivan Ribar, CK KPJ, CK KPH i Glavni štab Hrvatske) i radno predsjedništvo (Ljuban Đarić, dr Pavle Gregorić, Filip Lakuš, Stanko Opačić–Čanica, Kata Pejnović, Mate Sorić i Stjepan Tuđman). U Verifikacioni odbor izabrani su Jakov Blažević, Branko Vukelić i Jurica Draušnik, a za zapisničare Nina Rubčić

[46] Arhiv IHRP – Zgb – Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb – 1943.
[47] Navedeni rukopis, dokument br. 73.
[48] Isto, dokument br. 55.
[49] Sastav Izvršnog odbora i Plenuma ZAVNOH-a vidi u prilogu »Sastav ZAVNOH-a u vrijeme Prvog zasjedanja« u ovom broju *Putova revolucije*.

i Bogoljub Rapajić. U ime radnog predsjedništva zasjedanju je dalje predsjedavao dr Pavle Gregorić, na čiji su prijedlog u radno predsjedništvo ušli i prisutni predstavnici počasnog predsjedništva (Edvard Kardelj u ime CK KPJ, Andrija Hebrang u ime AVNOJ-a i CK KPH i Vladimir Bakarić u ime Glavnog Štaba Hrvatske). Zatim su govorili u ime Inicijativnog odbora ZAVNOH-a Šime Balen, u ime AVNOJ-a Andrija Hebrang, u ime Glavnog štaba Hrvatske Vladimir Bakarić, u ime CK KPJ Edvard Kardelj, u ime CK KPH Karlo Mrazović, u ime hrvatske omladine Ivica Kranželić, u ime AFŽ-a Maca Gržetić, u ime VI ličke divizije Đoko Jovanić, u ime Osvobodilne fronte Slovenije Jana Jernej, u ime žena s neoslobođenog teritorija Ljubica Kovačić iz Sesveta kod Zagreba, major Franjo Biočić koji je iz domobranstva stupio u redove NOV i predstavnik britanske vojne misije major Jones.

Druga, radna, sjednica započela je 14. VI 1943. u 9 sati prijepodne na jednom proplanku kraj jezera Labudovac na Plitvičkim jezerima. Na radnoj sjednici najprije je u ime Verifikacionog odbora podnio izvještaj Jakov Blažević. U izvještaju je navedeno da od svih pozvanih vijećnika sjednici prisustvuje njih 53.

Zatim je dr Pavle Gregorić podnio politički izvještaj. U svom izvještaju dr Gregorić je podsjetio da je održavanje konstituirajuće skupštine ZAVNOH-a bilo omogućeno zajedničkom borbom hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj i njihovom odlučnošću da ujedinjeni svojim vlastitim snagama izvojuju svoju slobodu i samostalnost, i velikim pobjedama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda pod komandom vrhovnog komandanta druga Tita i Glavnog štaba Hrvatske. Ova skupština izražava vjekovne slobodarske težnje Hrvata i Srba u Hrvatskoj i njihovu na vjekovnom historijskom iskustvu zasnovanu spoznaju da samo bratstvom i borbenim jedinstvom mogu izvojevati svoju slobodu.

U daljnjem izlaganju govornik je analizirao historijska iskustva od 1848. do stvaranja Jugoslavije, prikazao politički razvitak u staroj Jugoslaviji, porast fašističke opasnosti i politiku Mačeka u Banovini Hrvatskoj, napad na Jugoslaviju i njen brzi slom i zločinačku vladavinu okupatora i ustaša u Hrvatskoj. Zatim je prikazao razvoj NOB-a u Hrvatskoj, formiranje AVNOJ-a i ulogu i zadatke ZAVNOH-a.

Nakon političkog izvještaja, Stanko Opačić je podnio organizacioni izvještaj o razvoju i o radu NOO-a, odnosno nove narodne vlasti, Branko Zlatarić je podnio izvještaj o radu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, zatim su predstavnici pojedinih krajeva i pokrajina govorili o stanju i o razvoju oslobodilačke borbe u svojim krajevima.

Prvi je govorio Filip Lakuš, iz Sesveta kraj Zagreba, predratni narodni zastupnik HSS-a i doživotni član Glavnog odbora HSS-a koji je iznio stav »starih radićevaca« i ukazivao kako NOB u stvari najdosljednije nastavlja demokratske i narodne borbene tradicije Radićeve HRSS. Današnje reakcionarno vodstvo HSS-a iznevjerilo je te tradicije, pretvorilo je HSS u gospodsku stranku, nastavio je govornik. Narod je mimo tog vodstva krenuo putem narodnooslobodilačke borbe, a Maček je ostao sam. Svoj govor je završio apelom svim sljedbenicima ideologije braće Radića da pristupe NOP-u.

Stjepan Tuđman, iz Velikog Trgovišća, predratni općinski načelnik, a u ono vrijeme predsjednik Kotarskog NOO-a, podnio je izvještaj o razvoju NOB-a u Hrvatskom zagorju gdje su se već pred godinu dana počeli formirati partizanski odredi, a sada je već u Zagorju prava vojska koju narod požrtvovno pomaže. Narod

Hrvatskog zagorja prozreo je Mačekovu politiku čekanja koja koristi samo okupatorima i ustašama i zato se ne obazire na njegovu propagandu i sve odlučnije stupa u borbu.

O stanju u Moslavini govorili su Ljuban Đarić kao predstavnik Srba u Moslavini i Oskar Kućan u ime moslavačkih Hrvata. Oni su istakli brzi razvoj NOB-a u Moslavini i uspjehe partizana koji su glavni dio svojih snaga dali u slavonske brigade i divizije, ali se i dalje uspješno bore i u samoj Moslavini, tako da je i tu trajno oslobođeno manje ili veće područje.

Jurica Draušnik predratni općinski načelnik Vrapča kraj Zagreba govorio je o NOB-u na području Pokuplja i Žumberka, o velikim uspjesima 13. proleterske brigade, o radu i o jačanju narodne vlasti i o političkom utjecaju NOP-a na tom području. Zatim su govorili o razvoju NOB-a u Dalmaciji Anka Berus, o političkom stanju u Hrvatskom primorju Šimun Marušić, koji je na zasjedanje došao s neoslobođenog teritorija, a o radu Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje podnio je izvještaj Ivan Barbalić; Karlo Mrazović je govorio o borbi naroda okupiranog Međumurja i o razvoju NOB-a u Slavoniji, Jakov Blažević o razvoju NOB-a u Lici, a o radu Okružnog NOO-a za Liku govorio je Bogoljub Rapajić. O stanju u Gorskom kotaru govorili su Ivan Ban, bivši predsjednik kotarske organizacije HSS-a za kotar Delnice i Branko Vukelić, a o stanju na Baniji i o radu Okružnog NOO-a za Baniju Janko Barić i Mićan Pribićević. O stanju na Kordunu i o radu Okružnog NOO za Kordun govorili su Nikola Vidović i Tomo Žalac, a u ime kotara Karlovac Marko Polović. Također su govorili i predstavnici neoslobođenih krajeva čija imena nisu bila objavljena, pa su naknadno utvrđena samo imena govornika Ljubice Kovačić i Šimuna Marušića.

Nakon toga su na prijedlog Stanka Opačića prihvaćeni Proglasi i Rezolucija ZAVNOH-a koju su potpisali svi prisutni vijećnici. Također je, u smislu jedne odluke u Rezoluciji, izvršen izbor Izvršnog odbora ZAVNOH-a. Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je hrvatski pjesnik Vladimir Nazor koji se tada nalazio uz Vrhovni štab na putu prema istočnoj Bosni.[50]

Najvažniji rezultat Prvog zasjedanja bilo je samo konstituiranje ZAVNOH-a kao »najvišeg političkog tijela narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj«. Sastav ZAVNOH-a proizašao iz Prvog zasjedanja bio je ovaj: osim 53 vijećnika koji su sudjelovali na zasjedanju, na temelju iz pojedinih krajeva dostavljenih punomoći za vijećnike koji nisu stigli na zasjedanje, i na temelju ranijih prijedloga iz Slavonije i Dalmacije, Verifikacioni odbor je na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a registrirao ukupno 112 vijećnika,[51] od kojih je 11 izabrano u Izvršni odbor, pa je prema tome na kraju Prvog zasjedanja bilo 11 članova Izvršnog odbora i 101 vijećnik ZAVNOH-a. Imena vijećnika bila su objavljena na kraju Proglasa Prvog zasjedanja ZAVNOH-a koji je bio štampan u velikom broju primjeraka (štamparskom pogreškom na kraju Proglasa bila su izostavljena imena triju vijećnika – Šimuna Marušića, Šerifa Šehovića i Ivana Tora).[52]

---

[50] Vidi »Abecedni popis vijećnika ZAVNOH-a« u ovom broju *Putova revolucije*. Pobliže o toku Prvog zasjedanja ZAVNOH-a vidi u: Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, i navedeni rukopis, dokument br. 75 s bilješkama redakcije.

[51] Vidi prilog »Sastav ZAVNOH-a u vrijeme Prvog zasjedanja« u ovom broju *Putova revolucije*.

[52] Od ovih 112 vijećnika, dvojica – Ivan Goran Kovačić i Nina Maraković – bili su u to vrijeme već mrtvi. Oni su u vrijeme neprijateljske ofenzive otišli iz Hrvatske s udarnom grupom divizija Vrhovnog štaba, pa rukovodstvu NOP-a Hrvatske u to vrijeme još nije bilo poznato da su poginuli. U pogledu ukupnog broja vijećnika u vrijeme Prvog zasjedanja postoji neslaganje. Na kraju

Verifikacioni odbor na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a imao je zadatak da utvrdi koji su vijećnici pravovaljano primljeni u ZAVNOH. Na temelju toga, ZAVNOH je verificirao punomoći, a Izvršni odbor ZAVNOH-a registrirao vijećnike u svoju evidenciju. Pri predlaganju i odabiranju kandidata sudjelovali su, naravno, svi rukovodeći organi NOP-a, a u prvom redu partijska rukovodstva, a konačnu odluku o kandidatima donosio je CK KPH, ali je formalno donošenje odluka o prijedlogu kandidata i o izboru vijećnika bilo prenijeto na NOO-e i na Inicijativni odbor ZAVNOH-a.

Iako se sastav vijećnika ZAVNOH-a po područjima koja su ih delegirala u vrijeme Prvog zasjedanja, ne može potpuno i egzaktno utvrditi, ipak je od interesa da se to makar približno analizira. Poteškoća je u tome što je u ZAVNOH primljen veći broj visokih rukovodilaca NOP-a Hrvatske, funkcionera centralnih rukovodećih organa NOP-a, visokih vojnih rukovodilaca, istaknutih hrvatskih kulturnih i javnih radnika itd. za koje se ne može reći da su zastupali bilo koje pojedino područje Hrvatske. Isto tako ne može se ni za jednog vijećnika ZAVNOH-a u to vrijeme utvrditi da je posebno predstavljao grad Zagreb, jer je iz Zagreba došao na oslobođeni teritorij velik broj rukovodilaca i aktivista koji su preuzeli različite funkcije na oslobođenom teritoriju, pa se ne može reći da su u ZAVNOH-u zastupali sam grad Zagreb. S druge strane, kao predstavnike pojedinih krajeva i područja treba uzeti sve rukovodioce i funkcionere NOP-a koji su u tim krajevima djelovali i stekli ugled i povjerenje naroda, (zbog čega su i bili izabrani u ZAVNOH), bez obzira na to ako su ranije živjeli u drugim krajevima i tek za vrijeme NOB-a došli kao borci i rukovodioci u te krajeve.

Uz ove rezerve i objašnjenja približni sastav vijećnika ZAVNOH-a po krajevima koje su zastupali bio je:

Zagrebačka oblast: *Hrvatsko zagorje* 3 vijećnika, *Moslavina* 3, *okolica Zagreba* 2, *Podravina* 1, *predstavnici Štaba II (zagrebačke) operativne zone* 2, *ukupno* (bez grada Zagreba) 11 vijećnika;

Grad i kotar Karlovac 2, *Žumberak i Pokuplje* 6, *ukupno* 8 vijećnika;

Slavonija 15 (od kojih 3 predstavnika nacionalnih manjina), *Srijem* 1, *ukupno* 16 vijećnika;

Lika 10 vijećnika, *Kordun* 6, *Banija* 5, *ukupno* 21 vijećnik;

Dalmacija 16 vijećnika;

Hrvatsko primorje 12, *Gorski kotar* 7, *ukupno* 19 vijećnika.

Prema mjestima gdje su pretežno živjeli i radili do odlaska u borbu, sastav vijećnika pruža drukčiju sliku:

Zagrebačka oblast: *Grad Zagreb* 23 vijećnika, *okolica Zagreba, Prigorje, Posavina* 3, *Hrvatsko zagorje* 4, *Podravina* 1, *Moslavina* 3, *ukupno* 34 vijećnika;

štampanog proglasa s Prvog zasjedanja ZAVNOH-a nalaze se potpisi 109 vijećnika, jer su – kao što je već rečeno – štamparskom greškom bila izostavljena imena trojice vijećnika koji se i prije, u prijedlozima kandidata, i kasnije, u dokumentima ZAVNOH-a, spominju kao vijećnici, pa ih je prema tome bilo ukupno 112. Međutim, u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, u fondu ZAVNOH-a 1943, nalaze se potpisane punomoći Franje Antolića, Augusta Bartola, Ivana Kosaka, Josipa Sinkovića i Slavka Živičnjaka, s njihovim izjavama da pristaju da uđu u ZAVNOH, ali da nemaju mogućnosti da dođu na zasjedanje.

Kako se njihova imena ne nalaze na kraju Proglasa Prvog zasjedanja, niti se spominju u kasnijim dokumentima ZAVNOH-a kao vijećnici, može se zaključiti da nisu bili primljeni u ZAVNOH i da je stvarno u to vrijeme bilo ukupno 112 vijećnika. Vidi u navedenom rukopisu bilješke redakcije uz dokument broj 72.

Grad i kotar Karlovac 3, *grad Sisak* 1, *Žumberak i Pokuplje* 5, *ukupno* 9 vijećnika;

Slavonija 10, *Srijem* 1, *ukupno* 11 vijećnika;

Lika 11, *Kordun* 7, *Banija* 5, *ukupno* 23 vijećnika;

Dalmacija 18 vijećnika;

Hrvatsko primorje 12, *Gorski kotar* 5, *ukupno* 17 vijećnika.

Sastav vijećnika prema funkcijama u NOP-u, po političkoj pripadnosti i po predratnom radu i ulozi bio je ovaj:

članova CK KPH 11

ostalih partijskih rukovodilaca i partijsko-političkih radnika 27 (među kojima 4 člana Glavnog obora AFŽ-a i 4 člana Glavnog odbora USAOH-a)

vojni i vojno-politički rukovodioci 23

rukovodioci i funkcioneri NOO-a 22

predratni funkcioneri HSS-a:

- članova Glavnog odbora HSS-a 1
- predsjednika kotarskih organizacija i narodnih zastupnika 4
- zamjenika narodnih zastupnika 2
- potpredsjednika i tajnika kotarskih organizacija 2
- općinskih načelnika 2
- funkcionera ostalih organizacija pod rukovodstvom HSS-a 3
- nižih funkcionera HSS-a 1
- *ukupno* 15

predratni funkcioneri SDS-a:

- članovi Glavnog odbora SDS-a 1

umjetnici i kulturni i javni radnici 4

predratni sindikalni funkcioneri 3

predstavnici nacionalnih manjina 3

ostali 8.[53]

Kako je ZAVNOH bio širokog sastava, a mnogi njegovi članovi vršili su i druge odgovorne funkcije u različitim krajevima, to u svom punom sastavu nije mogao biti stalno na okupu, pa je u Rezoluciji bila donijeta odluka da se formira Izvršni odbor, kao organ Plenuma ZAVNOH-a, koji je po njegovom ovlaštenju i direktivama vršio sve funkcije ZAVNOH-a između dva zasjedanja, a za svoj je rad odgovarao Plenumu. Izvršni odbor se sastojao od predsjednika, 3 potpredsjednika i 7 članova, imao je svoje stalno sjedište (koliko su to uvjeti narodnooslobodilačkog rata dopuštali) i radio je kao kolektivni organ, tj. kolegijalno.

Najvažniji dokument Prvog zasjedanja ZAVNOH-a bila je njegova rezolucija – tzv. Plitvička rezolucija. Rezoluciju je pripremila komisija u sastavu: Andrija Hebrang, dr Pavle Gregorić, Vujo Kosovac i Filip Lakuš.[54]

Osnovni zadaci ZAVNOH-a formulirani su u rezoluciji u pet tačaka, i to, s malim varijacijama, gotovo istovetno kao i u već citiranom Proglasu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a od 17. III 1943, osim tačke o NOO-ima i o narodnoj vlasti.

---

[53] Ove analize izvršene su uglavnom prema podacima o vijećnicima ZAVNOH-a koji se nalaze u dokumentima iz vremena kada su bili birani u ZAVNOH, a za neke su ti podaci dopunjeni naknadnim ispitivanjima.

[54] Navedeni rukopis, dokument br. 74.

Dok se u Proglasu Inicijativnog odbora kao jedan od zadataka odbora navodi preuzimanje »rukovođenja svim poslovima narodne vlasti«, u Plitvičkoj rezoluciji se kao zadatak ZAVNOH-a ističe jačanje NOO-a »kao organa narodne demokratske vlasti preko kojih će ZAVNOH organizirati sve grane političkog, ekonomskog, socijalnog, prosvjetnog i vjerskog života u Hrvatskoj« i ujedno će preko NOO-a, uz pomoć masovnih antifašističkih organizacija, »mobilizirati sve narodne snage u službu fronte, starati se za opskrbu i jačanje vojske« ...

Prema Rezoluciji je ZAVNOH, prvo, preuzeo funkciju političkog tijela, rukovodećeg organa NOP-a Hrvatske, i nije se formalno proglasio najvišim organom narodne vlasti.

Drugo, ZAVNOH se izjasnio za slobodnu demokratsku Hrvatsku, za samostalnu Hrvatsku, ali u bratskoj ravnopravnoj zajednici sa slobodnim zemljama ostalih naroda Jugoslavije, dakle, iako to nije izrijekom rečeno, za novu Jugoslaviju uređenu na federativnom principu u kojoj će biti zajamčena ravnopravnost Hrvatske.

Treće, iako se i dalje kao osnovni zadatak ističe borba protiv okupatora i kvislinga, borba koje je pobjedonosni ishod, uostalom, bio stvarno neophodni uvjet za oslobođenje Hrvatske, ujedno se već posebno ističe kao ne manje važan zadatak borba protiv povratka starih protunarodnih režima Jugoslavije i Banovine Hrvatske nakon oslobođenja zemlje, za demokratsko uređenje Hrvatske, za novu narodnu vlast. To je bio korak naprijed u usporedbi s Rezolucijom I zasjedanja AVNOJ-a.

U Rezoluciji i u Proglasu Prvog zasjedanja AVNOJ-a se, prvo, negira pravo izbjegličke vlade da istupa u ime naroda Jugoslavije, drugo, osuđuje se pasivni stav većine građanskih političkih stranaka i političkih grupa prema okupatorima i treće, najavljuje se dosljedno nastavljanje dotadašnjeg kursa na razbijanje izdajničkog aparata stare vlasti, na uspostavljanje NOO-a i na izgradnju sistema narodne vlasti u cijeloj Jugoslaviji. Ali u Rezoluciji AVNOJ-a se NOO-i i sistem narodne vlasti još uvijek argumentiraju samo potrebom likvidiranja aparata stare vlasti zbog njegove izdaje i potrebom da se stvori takva vlast koja će biti u stanju mobilizirati sve narodne snage za pomoć frontu oružane borbe.[55]

Rezolucija ZAVNOH-a ide utoliko dalje, što otvoreno najavljuje borbu protiv povratka reakcionarnih režima stare Jugoslavije i Banovine Hrvatske, pa također i iz toga izvodi potrebu izgradnje nove narodne vlasti u cijeloj Hrvatskoj, kao jamstva da će se izgraditi nova demokratska Hrvatska i da se neće povratiti predratni reakcionarni režimi.

Četvrto, iako je ZAVNOH preuzeo ulogu političkog rukovodstva NOP-a, ipak je stvarno, preuzimanjem zadatka da jača NOO-e kao organe narodne vlasti i da preko njih organizira sve grane političkog, ekonomskog, socijalnog itd. života u Hrvatskoj, preuzeo ulogu najvišeg organa narodne vlasti. ZAVNOH je kao političko rukovodstvo izgrađivao sistem narodne vlasti i preko NOO-a organizirao različite grane javne uprave u cijeloj Hrvatskoj, pa je zbog toga stvarno bio i najviši rukovodeći organ u sistemu narodne vlasti u Hrvatskoj.

---

[55] Rezolucija Prvog zasjedanja AVNOJ-a o osnivanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije objavljena je u knjizi: Slobodan Nešović, Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, Zagreb, 1963.

U Proglasu ZAVNOH-a objavljenom istovremeno s Rezolucijom, kojim se ZAVNOH obratio narodima Hrvatske, iznose se stavovi i ciljevi NOP-a, uglavnom jednako kao i u Rezoluciji, i upućuje se apel narodima Hrvatske i našim iseljenicima u prekomorskim zemljama da se okupe oko ZAVNOH-a i da se priključe Narodnooslobodilačkoj fronti Hrvatske, da stupaju u Narodnooslobodilačku vojsku Hrvatske, odnosno na drugi način pomažu oslobodilačku borbu.[56]

V

Održavanje Prvog zasjedanja i konstituiranje ZAVNOH-a imalo je veliki politički odjek u cijeloj Hrvatskoj. Program oslobođenja Hrvatske, izvojevanja njene samostalnosti i uspostavljanja ravnopravnih odnosa s ostalim oslobođenim narodima Jugoslavije imao je veliku privlačnu snagu za cijeli hrvatski narod, posebno za onaj dio na neoslobođenom teritoriju. Jednaku privlačnu snagu imala je i perspektiva da se poslije oslobođenja neće uspostaviti stari protunarodni režimi, perspektiva koju je otvarala izgradnja narodne vlasti u cijeloj Hrvatskoj, a osnivanje ZAVNOH-a označilo je također i konkretno ostvarivanje te perspektive, pa se u tom događaju vidio stvaran korak uspostavljanju nove slobodne i demokratske narodne države.

Ranije prikazana Izjava Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Glavnog štaba Hrvatske od 26. V 1943. i Rezolucija i Proglas ZAVNOH-a predstavljali su jasnu političku platformu koja je omogućila daljnje okupljanje svih onih političkih snaga koje su je bile spremne prihvatiti. Na toj platformi istupala je KPH još u početku NOB-a, ali sada je to bila platforma jednog širokog općenarodnog pokreta koji je iza sebe imao gotovo dvije godine uspješne borbe, koji je neprekidno postizao nove pobjede. U toj su borbi široki slojevi naroda stekli bogata politička iskustva i upoznali svoje snage i mogućnosti. Tu je platformu postavio jedan reprezentativan općenarodni politički organ kojem je ne samo njegov reprezentativni sastav, nego i tadašnja snaga NOP-a u Hrvatskoj davala golem politički ugled i utjecaj.

Razvoj političke situacije u zemlji i u svijetu iz dana je u dan sve više pridonosio tome, pa je period poslije osnivanja ZAVNOH-a bio ispunjen burnim političkim kretanjima na cijelom području Hrvatske. Sredinom 1943. g., upravo u vrijeme Prvog zasjedanja ZAVNOH-a »također se naglo širi ustanak kod hrvatskih masa u sjevernoj Hrvatskoj. I tamo su počeli prilaziti mnogi i mnogi lokalni rukovodioci, pa i drugi još značajniji i utjecajniji ljudi iz HSS-a. Time je pitanje odnosa hrvatskog naroda prema ustanku konačno riješeno, te se ovaj počeo dalje razvijati nezadrživom silom« ...[57]

Ove se pozitivne promjene još nisu mogle potpuno odraziti u sastavu ZAVNOH-a u vrijeme Prvog zasjedanja, iako je sam sastav ZAVNOH-a – u usporedbi sa sastavom AVNOJ-a i s kandidatima koje su mogla predložiti regionalna rukovodstva NOP-a u prosincu 1942. i u siječnju 1943. g. – predstavljao »novo proširenje političke osnove Narodnooslobodilačkog pokreta« ... tj. proširenje »daljnjim prilaskom narodnih masa i novim brojem rodoljuba i lokalnih rukovodilaca raznih građanskih partija« ...[57] Međutim, zbog kratkog vremena nisu mogli biti na vrijeme predloženi i pozvani novi kandidati kojih bi sastav navedene promjene potpunije odrazio.

[56] Navedeni rukopis, dokument br. 76.

[57] Citirano prema: dr Vladimir Bakarić, »Politički izvještaj CK KPH«, *II kongres KPH*, Zagreb, 1949; str. 65.

Ubrzo nakon Prvog zasjedanja ZAVNOH-a NOP-u prilazi sve veći broj starih građanskih političara–rodoljuba, među kojima i takvi koji su se već davno bili povukli iz aktivnog političkog života, ali ih je sada privukao NOP novim perspektivama koje je otvorio svim rodoljubima, i naročito velik broj funkcionera HSS-a. Znatan dio funkcionera HSS-a je iskreno prihvatio liniju NOP-a i rukovodeću ulogu Partije u NOP-u. Veći broj bivših funkcionera HSS-a raskrstio je sa svim iluzijama u buržoaske političke stranke, aktivno je stupio u borbu i mnogi su od njih bili primljeni u Partiju. Mnogi su, ostajući u nekim pitanjima na pozicijama HSS-a, ili bolje rečeno, na pozicijama HRSS-a iz Radićeva vremena, iskreno pristupili NOP-u. Neki su bili naprosto povučeni sveopćim valom prelaženja narodnih masa na stranu NOP-a, pa su pošli za masama da ne ostanu izolirani, da ne izgube politički utjecaj.

Grupa predratnih funkcionera HSS-a koji su u tom periodu pristupili NOP-u i došli na oslobođeni teritorij Hrvatske započela je 15. VII 1943, prema sporazumu sa rukovodstvom NOP-a Hrvatske, izdavati list »Slobodni dom« – »glavno glasilo hrvatske seljačke politike«, a kad je 12. X 1943. u okviru NOP-a bio osnovan Izvršni odbor HSS-a, »Slobodni dom« je postao službenim organom tog odbora.[58]

Iako su CK KPH i Izvršni odbor ZAVNOH-a u vrijeme nakon Prvog zasjedanja ZAVNOH-a ovim omogućili grupi oko »Slobodnog Doma« i kasnije Izvršnom odboru HSS-a rad među pristašama i funkcionerima HSS-a, da bi se u korist NOP-a iskoristile sve mogućnosti koje je takav rad pružao, sada se pred KPH kao jedan od glavnih zadataka postavljalo i izravno političko djelovanje među bivšim pristalicama i funkcionerima HSS-a. CK KPH i partijska rukovodstva i organizacije na terenu poduzimali su mnogobrojne političke akcije za uvlačenje u NOB masa koje su se još uvijek kolebale. Zbog toga je i Izvršni odbor ZAVNOH-a u tom periodu uložio velike napore da se što više pojača politička uloga NOO-a, da se što više razvije funkcija NOO-a kao rukovodećih organa Narodnooslobodilačke fronte na svom području, organa koji u sebi ujedinjuju sve političke grupe koje su pristupile NOP-u i sve masovne antifašističke organizacije. Izvršni odbor ZAVNOH-a je u tom periodu naročito naglašavao da NOO-i ne smiju biti samo organi vlasti, da konkretno vršenje poslova javne uprave u što većoj mjeri prenesu na različite komisije i na svoj administrativni i stručni aparat, a da sami NOO-i prije svega vrše političku funkciju – da reagiraju na svaki aktuelni politički problem, da organiziraju skupštine i političke konferencije i sistematski propagandni rad itd. U svom propagandnom radu NOO-i treba da ističu rukovodeću ulogu KPH, ali također treba da s punom širinom prihvaćaju suradnju svih onih koji potpuno usvajaju načela NOB-a i NOP-a kako su formulirana u Izjavi od 26. V 1943. i u Plitvičkoj rezoluciji. Zbog toga trebaju umnožiti i raspačavati ove dokumente, jer je to baza za suradnju s pristašama različitih političkih stranaka koji prihvaćaju liniju NOB-a.

Da bi NOO-i mogli vršiti ulogu političkih rukovodećih organa NOF bilo je nužno da im Partija pruža stalnu pomoć i zato je CK KPH podupro ovu akciju Izvršnog odbora ZAVNOH-a i sa svoje strane se obraćao partijskim rukovodstvima na terenu. U svojim pismima CK KPH traži da partijske organizacije na pravilan način učvrste rukovodeću ulogu Partije u NOO-ima, ističe potrebu korektnih odnosa prema pristašama HSS-a koji prihvaćaju načela NOP-a, jer odnosi s njima nisu

[58] Navedeni rukopis, dokument br. 81 i bilješke redakcije uz dokument br. 92.

nikakav manevar Partije, nego trajna politika koja će olakšati što brže ostvarenje jedinstva hrvatskog naroda u borbi protiv okupatora i »svih njegovih slugu i pomagača« i stvaranje čvrstog saveza radnika i seljaka »koji će biti kičma NOP-a«.

Tako je pred NOO-e bio postavljen zadatak da populariziraju suradnju pristaša HSS-a u NOF, da okružni NOO-i organiziraju konferencije svih pristaša HSS-a koji simpatiziraju NOB i onih koji već aktivno rade u NOP-u, pa da se sa tih konferencija objave proglasi koje će potpisati svi prisutni bivši članovi HSS-a.

Onim pristašama HSS-a koji dođu na oslobođeni teritorij trebalo je po direktivama ZAVNOH-a zajamčiti slobodno političko djelovanje. U kontaktima s funkcionerima HSS-a NOO-i ne treba da vode nikakve posebne pregovore, nego ih na to uputiti u Izvršni odbor ZAVNOH-a. Isto tako ne treba osnivati organizacije HSS-a na terenu, a one koji imaju takvu namjeru treba uputiti na pregovore u ZAVNOH. Treba omogućiti i pomoći organiziranje povjerenika »Slobodnog Doma«, pomoći raspačavanje »Slobodnog Doma« itd. Umjesto osnivanja organizacije HSS-a, pristašama HSS-a treba omogućiti ulazak u NOO-e, angažirati ih da osnivaju NOO-e tamo gdje ih još nema zbog dosadašnjeg utjecaja vodstva HSS-a, ali i u te NOO-e treba također da uđu i provjereni aktivisti NOP-a.

Jednako kao i s pristašama HSS-a, treba široko prihvatiti i sve druge koji iskreno prihvaćaju liniju NOB-a i načela NOP-a. Treba stupati u pregovore čak i s pojedinim ustaškim jedinicama o prelasku na stranu NOV, ali uz bezuvjetni zahtjev da predaju sve koljače i organizatore pokolja i protunarodnih djela da im narod sudi. Kako u to vrijeme nije bilo nikakvih inicijativa od strane bivših funkcionera Samostalne demokratske stranke – koja je pred rat uglavnom imala pristaše među srpskim stanovništvom – za uspostavljanje njihove organizacije u okviru NOP-a, Izvršni odbor ZAVNOH-a ističe potrebu posebnog političkog rada sa onim dijelom srpskog stanovništva koji pristaje uz NOP, ali je zadržao i neke poglede predratnih građanskih političkih stranaka. Tom stanovništvu treba posvetiti posebnu pažnju zbog njegovog dosadašnjeg doprinosa NOB-u i da se suzbije četnička propaganda koja je klevetala NOP da je isključivo hrvatski i antisrpski pokret (osobito nakon formiranja grupe oko »Seljačkog Doma« i sve većeg okupljanja bivših HSS-ovaca u NOP i njihova ulaska u različite rukovodeće organe NOP-a). Zbog toga je također potrebno da NOO-i organiziraju raspačavanje »Srpske Riječi« koju je grupa vijećnika ZAVNOH-a započela izdavati 10. IX 1943. (u redakciji Bogoljuba Rapajića) i da organiziraju mrežu dopisnika za taj list iz svih mjesta gdje žive Srbi.[59]

ZAVNOH je u duhu Plitvičke rezolucije nastojao da svoju političku djelatnost proširi i na neoslobođene dijelove Hrvatske i zato je tražio da NOO-i prodiru na neoslobođene dijelove svog područja i da uspostave stalni kontakt s ilegalnim NOO-ima u okupiranim dijelovima svoje oblasti, okruga, odnosno kotara i općine. Osim čisto političkog rada (agitacije i propagande, pomoći ilegalnim NOO-ima u političkom radu, povezivanje s pristašama HSS-a itd.), NOO-i su trebali pomoći ilegalnim NOO-ima da do krajnjih mogućnosti ostvaruju i određene funkcije vlasti.

I sam ZAVNOH je, uglavnom preko partijskih veza, uspostavljao kontakte, posebno sa NOO-ima u gradu Zagrebu, Karlovcu, Sisku i u drugim većim centrima i u krajevima gdje je oslobođeni teritorij bio malen i nestabilan, pa tamošnja rukovodstva NOP-a i NOO-i nisu bili dovoljno jaki da pružaju potrebnu pomoć ilegal-

[59] Isto, vidi dokument br. 82, 85, 88, 89, 97, 105, 106, 119 i bilješku redakcije br. 15 uz dokument br. 132.

nim NOO-ima na svom području. U tome su postignuti znatni uspjesi, pa su tako npr. u ovom periodu NOO-i u gradu Zagrebu bili reorganizirani u jedinstveni sistem koji se sastojao od Gradskog NOO-a, rajonskih (raniji naziv: kotarski NOO-i) i široke mreže uličnih NOO-a, NOO-a po većim poduzećima i u stanovama i već spomenutih zavičajnih NOO-a. U Hrvatskom primorju bio je još prije kapitulacije Italije i potpunog oslobođenja gotovo cijelog Hrvatskog primorja izgrađen potpun sistem NOO-a, od seoskih, općinskih i kotarskih do okružnog NOO-a, koji su obuhvatili sva mjesta i sela, općine, kotareve i gradove, kako na oslobođenom, tako i na neoslobođenom teritoriju.

U svom intenzivnom političkom radu u periodu do Drugog zasjedanja Izvršni odbor ZAVNOH-a je objavio Proglas Srbima Kninske krajine (protiv četnika, 3. VII 1943), a zajedno s Glavnim štabom Hrvatske proglase četnicima (16. VII 1943), domobranima (28. VII 1943), njemačkim vojnicima (28. VII 1943), te talijanskim vojnicima 1. VIII 1943.[60]

Kako je već ranije istaknuto, radi što uspješnijeg rješavanja zadataka koji su stajali pred ZAVNOH-om i pred NOO-ima kao organima narodne vlasti, bilo je nužno potrebno da se u čitavom nizu poslova pod rukovodstvom NOO-a angažira što širi krug građana, a u takvoj mobilizaciji naroda najveću su pomoć mogle pružiti masovne antifašističke organizacije. USAOH i AFŽ su također trebali odigrati veliku ulogu i u političkom djelovanju ZAVNOH-a i NOO-a, pa je zbog svega toga bilo potrebno da se ove organizacije učvrste i da se njihov rad u pojedinim krajevima rukovodi i koordinira iz jednog centra.

Tako je osnivanje ZAVNOH-a potaklo i formiranje zemaljskih rukovodstava masovnih antifašističkih organizacija. 11–12. VI 1943, uoči Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, održana je osnivačka konferencija na kojoj je bio formiran Glavni odbor AFŽ-a za Hrvatsku, a na konferenciji održanoj 28. VI 1943. izabran je Glavni odbor USAOH-a. Obje su konferencije održane u oslobođenom Otočcu uz sudjelovanje delegata iz većeg dijela Hrvatske.

VI

Svojim razgranatim poslovima rukovodio je Izvršni odbor ZAVNOH-a kao cjelina, kolegijalno, ali je sama priroda poslova tražila da se među članovima Izvršnog odbora izvrši trajna podjela rada i odgovornosti i to po pojedinim granama javne uprave. Članovi Izvršnog odbora odgovorni za pojedine grane uprave postepeno su okupili oko sebe potreban broj suradnika – političkih radnika, stručnjaka i drugih suradnika (administrativno i kancelarijsko osoblje, pomoćno osoblje i sl.) koji su u stvari vršili funkcije javnih službenika.

Tako su bili ostvareni svi preduvjeti da se formiraju odjeli ZAVNOH-a za pojedine grane uprave. U periodu od lipnja do rujna 1943.[61] bili su formirani: Eko-

[60] Isto, dokument br. 90, 96, 97, 103, 107.

[61] Nisu sačuvani dokumenti o osnivanju odjela ZAVNOH-a, nego se o vremenu njihova osnivanja može zaključivati po datumima dokumenata na kojima se prvi put javlja njihov naziv. Tako se Ekonomski odjel ZAVNOH-a prvi put javlja 23. VII 1943, Propagandni odjel 27. VII, Zdravstveni odjel u jednom dokumentu iz mjeseca srpnja 1943. koji nije bliže datiran; Odjel za upravu i sudstvo 2. VIII 1943, Prosvjetni odjel 26. VIII 1943. Socijalni odjel, Odjel za obnovu zemlje i Financijski odjel ZAVNOH-a spominje dr Pavle Gregorić u svom izvještaju na Drugom

nomski odjel ZAVNOH-a (rukovodilac Odjela član Izvršnog odbora Branko Zlatarić), Propagandni odjel (rukovodilac član Izvršnog odbora Šime Balen), Zdravstveni odjel (do početka lipnja 1943. poslovima zdravstvene službe rukovodio je uz svoje druge funkcije potpredsjednik ZAVNOH-a dr Pavle Gregorić, a nakon toga dr Niktopolion Černozubov koji nije bio član Izvršnog odbora), Odjel za upravu i sudstvo, Prosvjetni odjel (član Izvršnog odbora Vlatka Babić) i Socijalni odjel.

Još je Inicijativni odbor ZAVNOH-a za potrebe svoje političke aktivnosti okupio grupu suradnika koji su pod rukovodstvom člana Inicijativnog odbora Šime Balena radili na organizaciji propagandnog rada, pripremali različite proglase i drugi materijal za potrebe Inicijativnog odbora i po njegovim uputama. U stvari je to bio začetak Propagandnog odjela ZAVNOH-a, ali tada još nije bio službeno formiran, niti se pojavljivao pod tim nazivom. Po odluci i po instrukcijama CK KPH propagandni radnici ZAVNOH-a su uz ostali rad izvršili pripreme za pokretanje centralnog organa Narodnooslobodilačke fronte za Hrvatsku »Vjesnika«. Pripremni radovi bili su završeni u polovici travnja 1943. g., a 24. IV 1943. izašao je prvi broj »Vjesnika« (u redakciji Nine Rupčića). U isto vrijeme Agitprop CK KPH je završio pripreme za izdavanje Glavnog organa CK KPH »Naprijed« (prvi broj izašao je 21. IV 1943, u redakciji: Josip Đerđa, Otmar Kreačić, Milan Slani, Marijan Stilinović, Jože Horvat, Zvonko Tkalec, Drago Krndija), a izlaženje »Dnevnih vijesti« koje je ranije izdavao Agitprop CK bilo je obustavljeno.

Nakon Prvog zasjedanja Propagandni odjel ZAVNOH-a izvršio je 23. VII 1943. reorganizaciju i donio Upute o organizaciji propagandne službe. U pismu Propagandnog odjela ZAVNOH-a od 27. VII 1943. po prvi put se javlja službeni naziv »Propagandni odjel ZAVNOH-a«. U ovim Uputama i u pismu[62] ističe se važnost organiziranja propagandne službe u NOO-ima s obzirom na njihovu funkciju političkih rukovodstava NOF-a. Prema Uputama cjelokupni je rad trebalo podijeliti u dva sektora – politički i kulturno-umjetnički. U politički rad spada izdavanje novina, letaka, štampanje i pisanje parola, organiziranje skupština (mitinga), konferencija itd., a u kulturno-umjetnički rad organiziranje diletantskih grupa, domova kulture, čitaonica itd.

Naglo širenje oslobođenog teritorija i problemi organizacije života i rada u mnogobrojnim oslobođenim mjestima i gradovima, pa i sami politički razlozi koji su tražili da oslobođeno područje Hrvatske u što većoj mjeri dobije fizionomiju organizirane države, sve intenzivnije su isticali potrebu da se uza sav politički rad NOO-a, također dalje razvija i dograđuje sistem narodne vlasti, proširuje mreža NOO-a i da se preko NOO-a dalje razvija javna uprava.[63]

Potkraj kolovoza 1943. g., još prije kapitulacije Italije, bio je formiran NOO za Istru koji je djelovao ilegalno, a nakon sveopćeg narodnog ustanka i oslobođenja gotovo cijele Istre u rujnu 1943. g., preformiran je u Pokrajinski NOO za Istru.[64]

---

zasjedanju ZAVNOH-a, gdje govori o radu Socijalnog odjela i izvještava da je zbog sve razgranatijih poslova dotadašnjeg Ekonomskog odjela bilo potrebno da se dio poslova prenese na novoosnovani Odjel za obnovu zemlje i na Financijski odjel. Drugi dokumenti iz tog razdoblja u kojima bi se javljali Socijalni odjel, Financijski odjel i Odjel za obnovu zemlje nisu sačuvani. Vidi citirani rukopis, dokumenti br. 83 s prilogom, 99, 100, 108 s prilogom, 120, i Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, izvještaj dr Pavla Gregorića, str. 40–43.

[62] Isto, dokument br. 99 s prilogom.

[63] Vidi Marijan Rastić sa suradnicima, »Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943.« u ovom broju *Putova revolucije*.

[64] Navedeni rukopis, dokument br. 143a, bilješka 2.

U to vrijeme Srijem je još uvijek bio pod kompetencijom ZAVNOH-a, pa je Izvršni odbor ZAVNOH-a dao direktivu Oblasnom NOO-u za Slavoniju da se organizaciono poveže s Okružnim NOO-om za Srijem, i da barem jednog člana tog NOO-a uključi u Oblasni NOO za Slavoniju.[65]

U tom periodu u nekim je krajevima nedostatak bio u tome što su se NOO-i suviše ekstenzivno razvijali i što u NOO-ima nije bilo dovoljno kadrova, pa postojeći kadrovi nisu mogli svladati sve zadatke. U Dalmaciji npr. između Pokrajinskog NOO-a i mnogih općinskih i seoskih NOO-a nije bilo posrednika, tako da se nije moglo vršiti djelotvorno usklađivanje rada i rukovođenje iz jednog centra. U Istri se nakon osnivanja Pokrajinskog NOO-a postavljao problem osnivanja okružnih NOO-a i kotarskih NOO-a. U Gorskom kotaru odnos Srba i Hrvata u Okružnom NOO-u nije odgovarao brojčanom odnosu srpskog i hrvatskog stanovništva na tom području. Osim toga, unatoč naporima Izvršnog odbora ZAVNOH-a da se olakša pristup bivših funkcionera i pristaša HSS-a u NOP, u mnogim je područjima bilo ustručavanja da se te novopridošle snage uključe u NOO-e, a s druge strane u nekim NOO-ima koji su postojali već duže vrijeme rovarili su neprijateljski elementi koji su se u njih uvukli.[66]

Izvršni odbor ZAVNOH-a pružao je pomoć novim NOO-ima da se učvrste, da se upute u rad i osamostale i da uklone navedene slabosti. Zato je slao svoje delegate u NOO-e, davao je pismene upute općeg karaktera, a na temelju 15-dnevnih izvještaja oblasnih i okružnih NOO-a intervenirao u pravcu uklanjanja nedostataka uočenih iz tih izvještaja itd. Kako je najveći dio slabosti u radu NOO-a, naročito onih koji su bili formirani ranije, proizlazio u prvom redu iz nedovoljne izgrađenosti kadrova koji su u njima radili, a u novoformiranim NOO-ima i iz nedovoljne političke prekaljenosti i iskustva, Izvršni odbor ZAVNOH-a dao je inicijativu da se organiziraju tečajevi za članove NOO-a. Radi podizanja političke odgovornosti i autoriteta NOO-a, a eventualno i izdizanja novih kadrova u NOO-ima, Izvršni odbor je predvidio da se u jesen 1943. g. održe opći izbori za NOO-e u Hrvatskoj,[67] koji međutim nisu bili održani, zbog intenzivnog političkog previranja i zbog vojne situacije u većem dijelu Hrvatske, pa su izbori održavani po okruzima, prema prilikama na terenu.

Čitav rad Izvršnog odbora ZAVNOH-a i viših NOO-a na organizaciji i učvršćenju NOO-a i na pravilnoj organizaciji njihova rada, osnivao se na novom Poslovniku o radu NOO-a koji je bio donijet 14. VI 1943 (stupio na snagu 15. VI 1943). Ovaj Poslovnik nastao je dopunama i izmjenama ranije prikazanog Poslovnika koji je donio Inicijativni odbor ZAVNOH-a 27. III 1943, pa ću se zadržati samo na onim tačkama gdje novi Poslovnik donosi neke izmjene i dopune.

Po novom Poslovniku, raniji tzv. uži odbor NOO-a dobiva naziv Izvršni odbor; najmanji broj članova Izvršnog odbora okružnih NOO-a povećao se na 5, propisuje se da se u sjedištu okružnih i kotarskih NOO-a moraju uvijek nalaziti, osim predsjednika i tajnika, još 2 do 3 člana NOO-a, i to na smjenu, tako da se postepeno izredaju svi članovi NOO-a (svrha je ove odredbe bila da se na taj način svi članovi NOO-a upoznaju sa širim problemima cijelog okruga, odnosno kotara, i da se u praksi upute u rad i u poslovanje NOO-a, naročito u rješavanje poslova pismenim

[65] Isto, dokument br. 82.

[66] Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, izvještaj dr Pavla Gregorića, str. 35–38.

[67] Navedeni rukopis, dokument br. 82, 91.

putem). Također su izmijenjenje i odredbe o plenarnim sastancima NOO-a (okružni NOO-i svakih 14 dana, kotarski i općinski NOO-i jedanput tjedno, seoski NOO-i dva puta tjedno) i precizirane su odredbe o širim savjetovanjima, odnosno konferencijama NOO-a koje treba održavati svakih mjesec i pol dana, a sastanci seoskih NOO-a s cijelim selom svakih 14 dana. Na konferencijama okružnih NOO-a trebali su sudjelovati svi članovi plenuma i predsjednici svih kotarskih i općinskih NOO-a, na konferenciji kotarskog NOO-a svi članovi plenuma i predsjednici općinskih i mjesnih–seoskih NOO-a, a na konferenciji općinskih NOO-a svi članovi plenuma i svi predsjednici mjesnih–seoskih NOO-a.

U Poslovniku su dane i obavezne tačke dnevnog reda za sastanke plenuma NOO-a i za konferencije, odnosno savjetovanja. Nove su u ovom Poslovniku odredbe o narodnooslobodilačkim fondovima koje su uglavnom bez većih izmjena prenijete iz Naredbe Vrhovnog štaba od rujna 1942.[68] Odredbe o odsjecima NOO-a za pojedine grane uprave bile su dopunjene jednom važnom odredbom u pogledu zadataka i nadležnosti administrativno-upravnih odsjeka. Naime, Poslovnik predviđa da ovi odsjeci vrše i funkciju sudske vlasti na temelju uputa koje će ZAVNOH naknadno donijeti.[69]

U ovom periodu osnovan je Odjel za upravu i sudstvo ZAVNOH-a, sa zadatkom da organizira i pomogne rad administrativno-upravnih odsjeka NOO-a. Taj Odjel nije u ovom periodu jače razvio rad na organizaciji unutrašnje uprave, pa nije stvarno rukovodio ovim poslovima (unutrašnja uprava u užem smislu te riječi – osnivanje i unutrašnja organizacija NOO-a, provođenje izbora za NOO-e, organiziranje javne sigurnosti i održavanje reda i mira), pa je tim poslovima u praksi i dalje rukovodilo Predsjedništvo ZAVNOH-a. Jedan od glavnih razloga tome bio je taj što je organizacija javne sigurnosti, borba protiv djelovanja neprijatelja na oslobođenom području, protiv špijunaže i sl. bila u rukama vojnih jedinica i pozadinskih vojnih vlasti, pa je pitanje razgraničenja rada i odnosa između Odjela za upravu i sudstvo ZAVNOH-a i administrativno-upravnih odsjeka NOO-a i rada vojnih vlasti na tom planu tek trebalo načelno riješiti, i na bazi toga konkretno odrediti sadržaj rada Odjela, odnosno tih odsjeka u NOO-ima.

Međutim, ovaj Odjel je ubrzo pristupio organizaciji sudova NOO-a i pripremio detaljne upute za organizaciju i rad tih sudova koje su bile objavljene 2. VIII 1943. Do objavljivanja ovih uputa ZAVNOH-a, pitanje organizacije rada narodnih sudova nije uopće bilo rješavano propisima koji bi vrijedili za cijelu Hrvatsku, osim vojnih sudova koji su bili osnivani i koji su radili prema propisima koje je donio Vrhovni štab.

Zbog nužne potrebe da se na oslobođenom teritoriju na mjesto sudova koji su radili pod ustaškom i okupatorskom vlašću, stvori barem neka privremena sudska vlast koja bi rješavala građanske sporove i sudila za prekršaje i za krivična djela koja nisu potpadala pod vojne sudove, u različitim krajevima se to pitanje rješavalo na različite načine. Negdje su sudsku vlast, naročito na početku oružane borbe, u slučaju potrebe vršili partizanski štabovi, dok je npr. na Kordunu bilo još 1941. g. u Pravilniku o organizaciji narodne vlasti (Ostrožinski pravilnik) koji je bio objavljen 14. XII 1941. određeno da sudsku vlast u građanskim sporovima i za krivična djela vrše NOO-i. I u prvoj polovici 1942. g. na Kordunu su bili osnivani

[68] Dr Leon Geršković, navedeno djelo, str. 71–73.

[69] Navedeni rukopis, dokument br. 78.

posebni sudovi pri općinskim NOO-ima, članove kojih je birao, na prijedlog općinskog NOO-a, kotarski NOO.[70] Međutim, ni u takvim slučajevima gdje je lokalnim propisima bilo regulirano pitanje sudske vlasti na oslobođenom teritoriju, nije bilo podrobnijih uputa o načelima po kojima treba da djeluju sudovi, na osnovu kojih pravnih propisa treba da donose odluke, kako treba da vode postupak itd. Većinom su na oslobođenom teritoriju građanske sporove rješavali u praksi izravno sami NOO-i, obično nagodbom stranaka ili svojom odlukom, a isto tako donosili su odluke o kaznama za prekršaje i za manja krivična djela koja nisu potpadala pod nadležnost vojnih sudova. Zbog toga se kod krivičnih djela i kod prekršaja NOO javljao istovremeno kao pokretač postupka i kao tužilac i kao sudski organ, a kako su organizacija, forme rada i procedura prilikom takvog sudovanja bili posve neodređeni i neregulirani propisima, »opći principi pravednosti i interesi NOB nisu mogli biti sistematski čuvani i ostvareni. Zbog toga je nastala očita potreba organizacije sudova čijim će se pravilnim radom i te kako u tom pravcu ojačati opći ugled narodnooslobodilačkog pokreta . . .«[71]

U navedenim uputama Odjela za upravu i sudstvo polazi se od principa jedinstva vlasti i zato se ne predviđaju posebna sudska tijela, posebni organi, nego ad hoc sastavljena sudska vijeća, sastavljena od članova NOO-a koje odredi izvršni odbor NOO-a. Uputama je bilo propisano da u sastav sudova ulazi tajnik NOO-a kao predsjednik suda i dva člana NOO-a kao članovi sudskog vijeća, a u teškim slučajevima tri člana okružnog NOO-a i predsjednik okružnog NOO-a kao predsjednik suda.

U uvjetima kad je bio faktično ukinut stari pravni poredak, i to ne samo okupatorsko-ustaški nego i onaj Kraljevine Jugoslavije, a ZAVNOH, naravno, nije mogao donijeti nove zakone na osnovu kojih bi se sudilo, u uputama se predviđa da sudovi NOO-a donose odluke u duhu osjećaja pravednosti, u interesu naroda i u duhu interesa i ciljeva NOB-a, da se pridržavaju narodnog običajnog prava i onih prijašnjih zakona koji su u narodu općenito prihvaćeni i koji su ušli u pravno osjećanje naroda, ukoliko nisu u suprotnosti s interesima naroda i interesima NOB-a. Također se kao izvori prava navode i prijašnje odluke NOO-a, propisi ZAVNOH-a i oni propisi različitih organa koje propise ZAVNOH prihvati, zatim osude, odluke, zaključci i rješenja dosadašnjih sudova, ako nisu očito nepravedni itd.

Kao opća načela kojih treba da se pridržavaju sudovi NOO-a, u Uputama se posebno ističu: nitko ne može biti osuđen bez odluke nadležnog suda NOO-a; rad suda mora biti u vijeću; punoljetnost se priznaje sa 18 godina, a osobe u aktivnoj službi u NOV i POJ uzimaju se kao punoljetne bez obzira na godine starosti; u svemu se priznaje jednakost bračne i vanbračne djece i podjednaka valjanost crkvenog braka i braka sklopljenog pred organima narodne vlasti. Dužnost je suda da prvenstveno štiti interese onih koji su materijalno postradali u ratu i da zaštiti ekonomski slabije od onih koji žele iskoristiti ratne poteškoće za svoje lično bogaćenje. Razlikuje se civilno sudovanje (za sporove imovinskog karaktera i sl.) i kazneno sudovanje (za krivična djela i za prijestupe), ali za sve vrste sudovanja nadležan je sud NOO-a.

---

[70] Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb, fond OK KPH za Karlovac, 1941. (»Ostrožinski pravilnik« od 14. XII 1941.).

[71] Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, izvještaj dr Pavla Gregorića, str. 44–45.

Suci su odgovorni NOO-u i svojim biračima i mogu biti opozvani ako povrijede načela NOB-a, a viši sud može poništiti odluku nižeg. Radi kontrole rada sudova NOO-a u početnoj fazi njihova razvitka, svi sudovi NOO-a bili su dužni da svoje odluke i osude dostavljaju Odjelu za upravu i sudstvo ZAVNOH-a. ZAVNOH je mogao te osude poništiti, i s detaljnim primjedbama vratiti sudu na ponovni postupak ili preinačiti.[72]

Ekonomski odjel ZAVNOH-a nastavio je rad i obavljao iste vrste poslova kao i ranije Inicijativni odbor ZAVNOH-a. Na temelju bogatijih iskustava i uz jako povećani oslobođeni teritorij i veću materijalnu bazu (osobito nakon kapitulacije Italije) i u uvjetima stalno rastućih potreba (zbog sve većeg razvijanja NOP-a i intenzivnog razvoja svih oblasti života na oslobođenom području nakon oslobođenja većih mjesta i važnijih centara i niza gradova na duže ili kraće vrijeme u kojima su društveni problemi bili mnogo kompliciraniji itd.), ekonomski odjel je razvijao organizaciju rada, svoju vlastitu i ekonomskih odsjeka u NOO-ima, usavršavao forme rada itd. Odjel je posebno nastojao uklopiti u svoj rad i u rad ekonomskih odsjeka NOO-a što više kvalificiranih stručnjaka.

Tako je novim Uputama o poljoprivrednim komisijama (24. VI 1943) propisano da se dotadašnje komisije za sjetvu reorganiziraju u poljoprivredne komisije, u sastav kojih, uz odgovornog člana NOO-a i predstavnika komande područja, odbora masovnih antifašističkih organizacija itd., treba da obavezno uđu poljoprivredni stručnjaci, i to u okružnu poljoprivrednu komisiju agronom ili drugi poljoprivredni stručnjak, u kotarsku, općinsku i seosku osobe koje su svršile neku poljoprivrednu školu, a ako takvih nema, onda barem jedan napredni gospodar.

Komisije su stalni organi koji rade po uputama NOO-a i po obaveznim uputama Ekonomskog odjela ZAVNOH-a, ali trebaju i da samoinicijativno predlažu NOO-u poduzimanje onih mjera koje smatraju korisnim. Komisije podnose redovne pismene izvještaje koji treba da posluže kontroli njihova rada i za eventualno prenošenje njihovih pozitivnih iskustava.

U periodu od formiranja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a pa do Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, naporima Ekonomskog odjela i NOO-a, komisija za sjetvu i poljoprivrednih komisija postignuti su znatni rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji, pa je npr. proljetna i djelomično jesenska sjetva na oslobođenom teritoriju, usprkos velikih poteškoća, bila obavljena gotovo na predratnom nivou po zasijanim površinama, ali je podbacio urod, naročito kukuruza i krumpira. Uz to je dio ljetine bio uništen čestim upadima neprijatelja na oslobođeno područje upravo u vrijeme žetve i vršidbe.

Zbog toga je Ekonomski odjel ZAVNOH-a neposredno nakon žetve dao inicijativu za sakupljanje hrane u ekonomski jačim krajevima i na neoslobođenom i na poluoslobođenom teritoriju, da se osigura prehrana vojske i naroda u opustošenim i u žitom siromašnim krajevima. U tom pogledu postojala su određena iskustva još iz rada Inicijativnog odbora ZAVNOH-a koji je svojim uputama Okružnom NOO-u Banije (26. V 1943) tražio osnivanje posebnih prehrambenih komisija koje će sakupljati hranu za potrebe i za pomoć drugim krajevima u kojima je vladala glad.

[72] Citirani rukopis, dokument br. 108 s prilogom. Pobliže o sudovima NOO-a vidi dr Leon Geršković, Historija narodne vlasti, Beograd, 1957, str. 187–188; dr Ferdo Čulinović, »Razvitak ZAVNOH-a«, *Historijski zbornik*, Zagreb, II (1949), br. 1–4; str. 24–27; isti autor, »Izgradnja novog jugoslavenskog sudstva u tečaju narodnooslobodilačkog rata«, *Historijsko-pravni zbornik*, Sarajevo, 1949, br. 1.

U jesen 1943. g. Izvršni odbor ZAVNOH-a je u sporazumu s Glavnom intendanturom Glavnog štaba Hrvatske uputio apel okružnim NOO-ima Banije, Moslavine i Pokuplja i Oblasnom NOO-u za Slavoniju za sakupljanje životnih namirnica i drugih potrepština za pomoć opustošenim krajevima (26. IX 1943). Brigu za organiziranje transporta sakupljenog materijala preuzela je Glavna intendantura Glavnog štaba Hrvatske. Iako je odaziv naroda na ovaj apel ZAVNOH-a bio velik, zbog velikih poteškoća u transportu, naročito preko neoslobođenog teritorija, uspjelo je prebaciti samo dio sakupljenih priloga (do Drugog zasjedanja ZAVNOH-a oko 15 vagona žita, više od 300 grla stoke, 100 kom svinja) koje je uglavnom preuzela vojska, a dio je ustupljen postradalom stanovništvu na Kordunu, u Lici i Hrvatskom primorju.

Naročite prehrambene poteškoće nastale su u Hrvatskom primorju, pa je ZAVNOH dao Okružnom NOO-u za Hrvatsko primorje 10 vagona hrane, 6,000.000 kuna u novcu, i znatne količine soli iz solane na oslobođenom otoku Pagu. Siromašnom stanovništvu Hrvatskog primorja ZAVNOH je omogućio da razmjenom soli i nekih svojih proizvoda nabavlja hranu u krajevima koji su imali viškova. Osim toga ZAVNOH je odredio povoljni kurs lire prema kuni u odnosu – za 1 liru 6 kuna. Dalmaciji, u kojoj je također u mnogim krajevima vladala glad, ZAVNOH nije mogao pružiti pomoć zbog velike udaljenosti i zbog nesavladivih transportnih poteškoća.

Izgradnja privremenih nastambi koja je započela pod rukovodstvom Ekonomskog odjela i Socijalnog odjela ZAVNOH-a u ovom je periodu (do Drugog zasjedanja ZAVNOH-a) unatoč svim nastojanjima sporo napredovala. S jedne strane nije bilo radne snage, jer su za rad sposobni muškarci bili u vojsci, a s druge strane kapacitet pilana bio je premalen. Uz to je zbog nedostatka kola i stoke za vuču transport građevinskog materijala često predstavljao nesavladivu poteškoću. Zbog toga je ZAVNOH nastojao da se u pomanjkanju drugih mogućnosti podižu makar kakve privremene nastambe, čak i zemunice, da se barem nekako smjesti postradalo stanovništvo.

Napori Ekonomskog odjela ZAVNOH-a da se obnovi obrt i mali industrijski pogoni bili su otežani time što je najveći dio pilana, obrtničkih radionica, radionica za štavljenje kože itd. bio pod upravom vojno-pozadinskih organa koji su okupili najveći dio stručnih kadrova, raspoloživih zgrada, strojeva i alata, pogonskog goriva itd. i trošili najveći dio raspoloživih sirovina.

Zbog potreba koje su svakim danom rasle, Izvršni odbor ZAVNOH-a je 21. VIII 1943. donio Uredbu o raspisu Zajma narodnog oslobođenja. Uredba je donijeta na temelju Uredbe o Zajmu narodnog oslobođenja koju je izdao Izvršni odbor AVNOJ-a 15. I 1943. Zajam je bio raspisan na sumu od 150 milijuna kuna, a za potrebe Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske i za pomoć uništenim selima. ZAVNOH je 20. IX 1943. raspisao novi zajam na sumu od 100 milijuna lira za krajeve koji su nakon kapitulacije Italije bili oslobođeni. Oba zajma bila su raspisana na 10 godina uz kamate od 3 posto i bila je predviđena isplata kamata 1. srpnja i 1. prosinca svake godine. Upisivanje zajma vršilo se preko NOO-a.[73] Izvršni odbor ZAVNOH-a pokrenuo je preko štampe i uz pomoć masov-

[73] U vezi s tim Izvršni odbor ZAVNOH-a izdao je obveznice na iznose od 100, 500, 1.000, 10.000 i kasnije 100.000 dinara, odnosno kuna, i od 100, 500 i 2.000 lira. Na poleđini obveznica bila je štampana Uredba o Zajmu narodnog oslobođenja s potpisima svih članova Izvršnog odbora AVNOJ-a, a kasnije, na obveznicama koje je štampao sam ZAVNOH, bili su potpisi članova Izvršnog odbora ZAVNOH-a.

nih organizacija i NOO-a propagandnu kampanju za upis zajma. Upisivanje zajma nije imalo samo ekonomsko nego i političko značenje, jer je otkup obveznica zajma, naročito od strane stanovništva neoslobođenih područja, predstavljao ujedno i svojevrsno izjašnjavanje u prilog NOP-a.

Na neoslobođenom teritoriju zajam su uplaćivali čak i oni građani koji uopće nisu htjeli preuzeti obveznice na uplaćenu sumu za zajam, jer su se bojali neprijateljskih represalija i htjeli su ostati potpuno anonimni. Međutim, uplata zajma nije u prvo vrijeme tekla prema očekivanju, i to zbog toga što su u većini slučajeva raspačavanje obveznica i upis zajma bili potpuno prepušteni NOO-ima, bez neophodno potrebnog angažiranja političkih organizacija. NOO-i koji su bili opterećeni mnogobrojnim zadacima, nisu mogli sami, bez takve pomoći, izvršavati i ovaj zadatak. Stanovništvo na područjima koja su već dugo bila oslobođena bilo je ekonomski iscrpljeno i bez novčanih sredstava, pa se ovdje nije mogla očekivati uplata većih suma, a u novooslobođenim krajevima i na neoslobođenom teritoriju nisu bile iskorištene mnogo povoljnije mogućnosti koje su postojale. Do Drugog zasjedanja ZAVNOH-a – dakle za mjesec i po dana – bilo je unovčeno obveznica za ukupno 12,778.400 kuna, a do tog vremena obveznice još uopće nisu bile dostavljene NOO-ima na neoslobođenom teritoriju.

Zbog sve većih privrednih problema i sve opsežnijih zadataka, Ekonomski odjel bio je neposredno pred Drugo zasjedanje ZAVNOH-a reorganiziran, pa su za jedan dio poslova kojima je do tada rukovodio bila formirana dva nova odjela ZAVNOH-a – Odjel za obnovu zemlje i Financijski odjel.[74]

Socijalni odjel ZAVNOH-a je uglavnom radio na organiziranju pomoći u životnim namirnicama opustošenim krajevima i krajevima siromašnim žitom, porodicama palih boraca i onim porodicama čiji su hranitelji bili u NOV. U zajednici s Ekonomskim odjelom ovaj je odjel, kao što je već spomenuto, radio na organiziranju pomoći narodu za izgradnju, odnosno uređenje privremenih nastambi u popaljenim selima.[75]

U ovom je razdoblju bio formiran i Zdravstveni odjel ZAVNOH-a koji je nastavio prijašnji rad Inicijativnog odbora ZAVNOH-a na području zdravstva. Na temelju iskustva iz rada Inicijativnog odbora bile su pripremljene i objavljene nove Upute o organizaciji zdravstvene službe (23. VI 1943) u duhu kojih je ovaj Odjel razvijao svoj daljnji rad. Dotadašnja iskustva u radu zdravstvene službe pokazala su – unatoč nekim uspjesima koje su postigle seoske zdravstvene sekcije[76] – da se samim pismenim uputama i agitacijom ne može ostvariti uspješna aktivnost tih sekcija i da je nužno potrebno da stručnjaci zdravstveni radnici na licu mjesta, uz pomoć i uz angažiranje seoskih zdravstvenih sekcija rade na suzbijanju zaraznih bolesti i na provođenju preventivnih mjera.

U lipnju 1943. Zdravstveni je odjel ZAVNOH-a bio pojačan s jednim liječnikom epidemiologom i s dva liječnika opće prakse, što je omogućilo da se organiziraju tzv. pokretne zdravstvene ekipe. Ove su ekipe bile upućivane u pojedine kra-

[74] Citirani rukopis, dokumenti br. 79, 80, 84, 85, 94, 100, 105, 111, 112, 118, 118a, 119, 120, 121 s prilogom, 134, 135, 140, Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, izvještaj dr Pavla Gregorića, str. 38–40. i 43.

[75] Navedeno djelo, izvještaj dr Pavla Gregorića, str. 73.

[76] O rezultatima rada zdravstvenih sekcija u vrijeme do Prvog zasjedanja ZAVNOH-a vidi citirani rukopis, dokument br. 131.

jeve da praktično organiziraju preventivnu službu u selima i da praktičnim radom osposobe seoske zdravstvene ekipe za daljnji samostalan rad. Najveću poteškoću za rad zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju predstavljao je nedostatak stručnih kadrova, i to ne samo liječnika, nego i školovanih medicinskih sestara, liječničkih pomoćnika i zdravstvenih tehničara, pa je Zdravstveni odjel ZAVNOH-a objavio 7. VIII 1943. Proglas liječnicima i zdravstvenom osoblju s pozivom da prijeđu na oslobođeni teritorij. Proglas je trebao biti raspačavan među liječnicima i zdravstvenim radnicima u okupiranim mjestima, što je s manje ili više uspjeha bilo provedeno u mnogim krajevima.

Prosvjetna politika ZAVNOH-a polazila je od načela da je osnovno opće obrazovanje uvjet za podizanje političke svijesti naroda i da bez narodnog prosvjećivanja ne može biti ni pravog uspjeha u političkom radu. Uz to, osnivanje škola, odnosno obnova njihova rada, bila je važna obaveza narodne vlasti u novooslobođenim krajevima. To je također imalo i znatno političko značenje, jer se normalizacijom u svim oblastima života na oslobođenom teritoriju implicitno isticala i trajnost stanja stvorenog oslobođenjem. Karakteristično je da se npr. odmah nakon osnivanja partizanske gimnazije u Otočcu od 260 učenika prijašnje realne gimnazije upisalo samo 35, a i taj je broj ubrzo pao na 19. Nakon održanog sastanka s roditeljima i kad je svakom postalo sve očitije da je oslobođenje ovog grada trajnijeg karaktera, broj učenika se povećao na 32, a zatim na 110.

Rad Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a izmijenio se u tom periodu utoliko što su kulturno-umjetnička aktivnost i domovi kulture prešli pod kompetenciju Propagandnog odjela ZAVNOH-a. Nakon toga je Prosvjetni odjel imao u svojoj nadležnosti škole, dječje domove, organizaciju analfabetskih tečajeva, kulturnih priredaba, predavanja i tečajeva. U lipnju 1943. Odjel je donio Nastavni program za rad u narodnim školama, a radi bolje organizacije prosvjetnog rada objavio je izmjene i dopune u ranije spomenutim Uputama o organizaciji kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenom području Hrvatske.

U kolovozu 1943. na oslobođenom području Hrvatske radile su, osim gimnazije u Otočcu, samo osnovne škole i to: u Hrvatskom primorju od ranijih 5 škola na ranijem oslobođenom teritoriju radile su dvije, u kotaru Brinje 7, u Lici 84 (od kojih u školskim zgradama 13, po seoskim kućama 21, a na otvorenom prostoru 50), na Kordunu 25 do 30 škola, a u Slavoniji 32. U Slavoniji je u to vrijeme još 20 sela tražilo da se otvore škole, pa su pripreme bile u toku. Karakteristično je npr. da je u kotaru Korenica prije rata radilo ukupno 12 škola, a u ovom razdoblju 30 koje je organizirala narodna vlast. Izvjesno vrijeme radile su i škole u dvije općine na oslobođenom području Pokuplja, ali su u toku ljeta 1943. zbog neprijateljske ofenzive prestale s radom. U školama u Lici radilo je 48 kvalificiranih i 62 pomoćna učitelja sa po nekoliko razreda srednje škole, dok je 9 pomoćnih učitelja imalo samo osnovnu školu. Na Kordunu je u to vrijeme radilo 14 kvalificiranih učitelja.

Oslobođenjem gotovo cijelog Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre i proširenjem oslobođenog područja u drugim krajevima postavila se pred ZAVNOH obaveza da se ulože novi napori i da se pokrene rad u što većem broju škola na tom području, a naročito u Istri, gdje je otvaranje škola imalo poseban značaj, jer su to – nakon gotovo 25-godišnje nasilne talijanizacije i zabrane nastave na materinskom jeziku – trebale biti prve hrvatske škole u Istri. U vezi s ovim novim potrebama

Prosvjetni odjel ZAVNOH-a je u rujnu 1943. godine donio Privremeni nastavni plan za osnovne škole. Istog mjeseca donijet je i tzv. Maksimalni plan za narodne osnovne škole koji je bio predviđen za škole u Hrvatskom primorju i u drugim novooslobođenim krajevima gdje je školstvo po tradiciji bilo razvijenije. Do kraja rujna Odjel je objavio i Nastavni plan i program za četiri niža razreda srednje škole u kojem je bilo predviđeno da se privremeno ukinu viši razredi srednjih škola, jer je starija omladina ionako većinom odlazila u NOV, a također nije bilo potrebnih materijalnih uvjeta za provođenje nastave za više razrede srednje škole.

Osim toga, Prosvjetni odjel je u to vrijeme rukovodio i dječjim domovima (jednim u Lici, i jednim na Kordunu), u koje je bilo smješteno oko 250 djece bez roditelja. Brigu za opskrbu djece vodili su Ekonomski i Socijalni odjel ZAVNOH-a i okružni NOO-i. Djeci je bila osigurana ishrana, bila su opskrbljena s nešto odjevnih predmeta, a u jednom od ovih domova radila je u to vrijeme i škola za 50 djece.[77]

Odjeli su rukovodili određenim granama uprave na temelju uputa ZAVNOH-a, a putem pismenih direktiva NOO-ima za izvršenje pojedinih zadataka ili za rješavanje određenih problema, putem primjedaba na pismene izvještaje NOO-a i preko svojih ovlaštenih predstavnika koji su bili upućivani na teren. Ovi predstavnici su na licu mjesta pružali pomoć NOO-ima u organizaciji i u poboljšavanju rada pojedinih grana uprave, davali su primjedbe na rad, ukidali eventualne nepravilne odluke NOO-a itd.

Odjeli ZAVNOH-a nisu bili ovlašteni da sami donose propise općeg karaktera, nego su samo pripremali takve propise za odgovarajuću granu uprave i podnosili ih Izvršnom odboru ZAVNOH-a radi pretresanja i donošenja. Odjeli su mogli sami donositi konkretne upute za rad u pojedinim pitanjima i za rješavanje pojedinih problema, ali su one morale biti u skladu s općim uputama ZAVNOH-a.

Upute, propisi i odluke ZAVNOH-a (npr. spomenute Upute o osnivanju i o radu poljoprivrednih komisija, Upute o organizaciji zdravstvene službe, Upute o organizaciji propagandne službe, Upute o organizaciji i radu sudova NOO-a itd.), a isto tako i upute i odluke odjela ZAVNOH-a imale su obaveznu snagu za sve NOO-e. Činjenica da su ZAVNOH i njegovi odjeli svojim propisima i naredbama davali naziv »upute« ne znači da se time htjelo naglasiti da imaju samo instruktivni, a ne i obavezni karakter. Ovaj je naziv bio upotrebljavan zbog toga što je ZAVNOH sve do svog Trećeg zasjedanja nominalno bio samo političko rukovodstvo i što se nije deklarirao kao zakonodavni i izvršni organ. Osim toga upute ZAVNOH-a i njegovih odjela zaista su sadržavale, osim propisa, i upute NOO-ima o organizacionim formama, o metodama rada itd. u oblastima na koje su se odnosile. Više uputa ZAVNOH-a bilo je štampano da posluže kao priručnik za rad u pojedinim granama uprave i razaslano je NOO-ima da se dade na upotrebu njihovim članovima.

Unatoč tome što ZAVNOH, a time i njegovi odjeli, formalno nisu imali prerogative organa državne vlasti, odnosno državne uprave, već je Inicijativni odbor ZAVNOH-a u svom Proglasu od 17. III 1943, nabrajajući svoje zadatke, u tač. 4.

[77] Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950, izvještaj dr Pavla Gregorića, str. 40–44; citirani rukopis, dokument br. 83, 83a, 113, 130, 131, 138, 147.

izrijekom naglasio da mu je zadatak »da preuzme *rukovođenje* (potcrtao D. Š.) svim poslovima narodne vlasti«, a ZAVNOH u Plitvičkoj rezoluciji ističe kao svoj zadatak da preko NOO-a *»organizira sve grane* (potcrtao D. Š.) političkog, ekonomskog, socijalnog, prosvjetnog i vjerskog života u Hrvatskoj«.

ZAVNOH je raspolagao svim sredstvima i mogućnostima da osigura provođenje svojih propisa, odluka i naredaba od strane NOO-a i građana, iako je, naravno, u duhu političkih načela NOP-a nastojao da to postigne u prvom redu političkim sredstvima i snagom uvjeravanja. ZAVNOH je u smislu svojih javno deklariranih zadataka »organiziranja svih oblika javnog života« mogao ukidati ili mijenjati nepravilne odluke NOO-a, nepravilne bilo po načinu kako su bile donijete, bilo po njihovu duhu i sadržaju. U slučajevima da se niži NOO-i ne bi htjeli pridržavati njegovih uputa, propisa i naredaba, ZAVNOH je mogao tražiti intervenciju nadležnog višeg NOO-a, a u krajnjem slučaju pozvati se na birače i predložiti da smijene NOO.

Odnosi između ZAVNOH-a i njegovih odjela i NOO-a i njihovih odsjeka bili su u načelu isti kao i odnosi između viših i nižih NOO-a. NOO-i su bili najviša vlast na svom području, pa viši NOO-i, a niti ZAVNOH nisu mogli izravno vršiti akte vlasti, obavljati različite poslove i rješavati probleme na tom području, nego samo preko nadležnog NOO-a. Analogno tome i odsjeci viših NOO-a obavljali su poslove iz svoje grane uprave preko odsjeka nižih NOO-a. Odgovornost NOO-a bila je dvojaka – prema svojim biračima i prema svojem višem NOO-u, a odsjeci su odgovarali prije svega svom NOO-u, ali u praksi i odgovarajućem odsjeku višeg NOO-a, odnosno odjelu ZAVNOH-a.

Ovlaštenja odsjeka proizlazila su samo iz vlasti njihovog NOO-a koji je na njih prenosio tačno određene ovlasti iz svoje nadležnosti. Najviši NOO-i – oblasni, odnosno okružni – odgovarali su za svoj rad svojim biračima i ZAVNOH-u, odnosno, za poslove u određenoj grani uprave ovi NOO-i i njihovi odgovarajući odsjeci su odgovarali odjelima ZAVNOH-a.

Kao što je već spomenuto odjeli ZAVNOH-a u ovom periodu još nisu bili formalno resorni organi državne uprave, pa je odgovornost NOO-a i odgovarajućih odsjeka NOO-a odjelima ZAVNOH-a bila više praktične nego formalne prirode, a uostalom, ovlasti i prava odjela ZAVNOH-a bili su samo prenesena prava i ovlasti Izvršnog odbora ZAVNOH-a.

Čvrsto provođenje principa istovremene odgovornosti svih organa narodne vlasti biračima i višim organima vlasti, a najviših NOO-a ZAVNOH-u, bilo je ne samo uvjet efikasnog funkcioniranja javne uprave i ne samo pitanje praktičnih potreba, nego i principijelno pitanje. Naime, to je također bilo i ostvarivanje načela demokratskog centralizma u praksi i ujedno neophodan uvjet da se svi NOO-i u Hrvatskoj čvrsto povežu u jedinstven sistem narodne vlasti sa ZAVNOH-om na vrhu.

U tom se periodu u praksi ZAVNOH-a počinje također sve češće javljati Predsjedništvo (predsjednik i potpredsjednici) kao uži rukovodeći organ Izvršnog odbora. Predsjedništvo je vršilo političke funkcije u ime Izvršnog odbora i ZAVNOH-a, obraćalo se predstavnicima različitih političkih grupa, vodilo političke razgovore, objavljivalo političke proglase, zastupalo ZAVNOH u javnosti, a članovi Predsjedništva su u ime Izvršnog odbora potpisivali upute i propise općeg karaktera i načelne odluke. Predsjedništvo je također izravno donosilo upute i odluke i rješavalo različite probleme općeg karaktera, a također i u onim granama uprave i javnog života za koje nisu postojali odgovarajući odjeli ZAVNOH-a, ili se ti odjeli još

nisu bili potpuno razvili. Tako su se u četvoromjesečnoj praksi Izvršnog odbora ZAVNOH-a iskristalizirale organizacione forme i metode rada i unutrašnja podjela zadataka i nadležnosti što su na Drugom zasjedanju poslužili kao temelj za donošenje Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a.

VII

Upravo u vrijeme Prvog zasjedanja ZAVNOH-a i u prvim mjesecima njegova rada desili su se vrlo značajni događaji u zemlji i u svijetu, koji su pridonijeli daljnjem razvoju vojnopolitičke situacije u Hrvatskoj u korist NOP-a. Uz već spomenuti konačni zaokret u odnosu hrvatskih seljačkih masa prema NOP-u i uz prelazak velikog broja bivših funkcionera HSS-a na stranu NOP-a, od srpnja 1943. započinje naglo jačanje oružane borbe u svim područjima sjeverne Hrvatske, gdje se otvaraju nova velika ratišta protiv okupatora i ustaša. Potkraj lipnja i početkom srpnja 1943. jedinice II (zagrebačke) operativne zone i 12. slavonska divizija vršile su ofenzivu na području Podravine, Bilogore, Kalnika i Hrvatskog zagorja u toku koje je oslobođeno veliko područje u varaždinskom okrugu i u Hrvatskom zagorju i mnoga mjesta. Politički je najviše odjeknulo oslobođenje Lepoglave i zauzimanje zloglasne kaznionice iz koje je oslobođeno nekoliko stotina političkih zatvorenika. Pri zauzimanju Lepoglave veliku ulogu je imala artiljerija do koje su jedinice NOV došle nakon prelaska bivšeg domobranskog artiljerijskog poludiviziona iz Jalkovca kod Varaždina na stranu NOV, što je svojim političkim radom pripremio, a zatim i organizirao OK KPH Varaždin. U zagrebačkoj oblasti dolazi do formiranja više novih partizanskih odreda a zatim i brigada, tako da se potkraj 1943. osnivaju 2 divizije (32. i 33. divizija) i 1 korpus (X korpus »zagrebački«).[78]

Pad Musolinija i formiranje Badoglieve vlade nisu u našoj zemlji doveli do nekih promjena u vojnoj situaciji, jer je talijanska vojna komanda sve do same kapitulacije s najvećom zagriženošću nastavljala borbe sa NOV i provodila ofenzivne operacije, vršeći i dalje ratne zločine, naročito nad stanovništvom Dalmacije i Hrvatskog primorja. Partizanske jedinice u Dalmaciji, koje su nakon odlaska dalmatinskih brigada i 9. divizije u veljači 1943. bile svedene na ukupno 700 boraca u sastavu partizanskih odreda, pojačale su se u neprekidnim borbama s Talijanima i četnicima. Čim se po nalogu Vrhovnog štaba vratio u Dalmaciju Štab 9. divizije s 3. dalmatinskom brigadom, od ovih poraslih partizanskih odreda bile su formirane još prije kapitulacije Italije nove brigade koje su ušle u sastav obnovljene 9. divizije.

Tako su već bile pripremljene snage koje su nakon kapitulacije Italije uz masovno učešće čitavog naroda oslobodile područja koja su do tada držale talijanske trupe i razoružale velik dio talijanske vojske na ovim područjima. Za vojnopolitički razvitak u Hrvatskoj kapitulacija Italije je bila značajna prije svega zbog velikog ratnog plijena i ostalog materijala talijanske vojske, a također i u psihološko-moralnom pogledu, jer je za sve one koji su se još kolebali predstavljala direktan dokaz da fašizam gubi rat, dok je u sve ostale unijela novi borbeni polet.

U Istri je u vrijeme pred kapitulaciju Italije uz široku mrežu NOO-a djelovala 1. istarska četa »Vladimir Gortan« koja je uglavnom vršila politički rad, i nekoliko

[78] Pobliže o razvitku oružane borbe u tom periodu u zagrebačkoj oblasti vidi: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945, Beograd, 1957, knj. 1, str. 493–500. i 571–592; knj. 2, str. 157–162; Franjo Tuđman, Narodnooslobodilački rat u Hrvatskoj, *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 646. i dalje.

desetaka naoružanih političkih radnika i aktivista NOP-a. Na glas o kapitulaciji Italije čitav se narod Istre pod njihovim rukovodstvom podigao u borbu. Za nekoliko dana bila je oslobođena cijela Istra osim Pule i Vodnjana. Uz pomoć Glavnog štaba Hrvatske osnovan je Operativni štab za Istru i pod njegovim su rukovodstvom u nekoliko dana formirane dvije brigade i nekoliko partizanskih odreda, dok je jedna brigada bila u formiranju.

I u Hrvatskom primorju, u Gorskom kotaru i u Dalmaciji jedinice NOV i partizanski odredi, pojačani golemim brojem novih dobrovoljaca koji su se naoružali zaplijenjenim talijanskim oružjem oslobodili su čitavu Dalmaciju, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, uključivo i cijelu obalu i sve otoke kao i sve gradove i veća mjesta, osim Rijeke, Zadra, Šibenika, Omiša, Makarske i Dubrovnika.[79]

Značajno je da su u Istri i u drugim krajevima, koje je nakon prvog svjetskog rata anektirala Italija, NOP-u prišli i pripadnici talijanske nacionalne manjine koji su u većini također bili antifašistički raspoloženi, pa ih je oslobodilački pokret hrvatskog i slovenskog naroda, kojem je na čelu stajala Komunistička partija, privukao svojim demokratskim i socijalnim obilježjima.

Veliki ratni plijen zadobiven razoružanjem talijanske vojske i zapljenom talijanskih skladišta, ne samo što je omogućio naoružavanje novih desetaka hiljada boraca – ukupan broj boraca Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske porastao je u to vrijeme na oko 150.000 – nego je pojačao i materijalnu bazu narodne vlasti. U oslobođenom Senju ZAVNOH je preuzeo tvornicu duhana sa svim zalihama, na Pagu solanu s golemim količinama soli i u nizu drugih mjesta različite druge – manje ili veće industrijske pogone, a velike količine najrazličitijeg materijala i mnogobrojna postrojenja bila su povučena iz gradova i mjesta koje je NOV morao napuštati zbog prodiranja njemačkih trupa.

Novi odnos političkih snaga i svestrano jačanje NOP-a s jedne strane, i nove povećane potrebe i obaveze ZAVNOH-a zbog velikog proširenja oslobođenog područja i zbog stvaranja stabilnih oslobođenih teritorija u gotovo svim krajevima Hrvatske s druge strane, istakli su potrebu da se ZAVNOH po broju i po sastavu vijećnika i po svojoj unutrašnjoj organizaciji prilagodi novoj situaciji. Izvršni odbor ZAVNOH-a se – 2. IX 1943 pismeno obratio svim vijećnicima s prijedlogom da se u nacrt unutrašnje organizacije ZAVNOH-a, uz dosadašnju odredbu da Izvršni odbor može primati nove vijećnike na prijedlog naroda iz različitih krajeva, unese i odredba da Izvršni odbor ima ovlaštenje da isključi vijećnike koji su neaktivni, one kojih rad i držanje ne odgovara funkciji vijećnika ZAVNOH-a i one kojih je djelovanje štetno za interese NOB-a. Izvršni odbor je tražio od vijećnika da pismenim putem jave da li odobravaju ovu dopunu njegovih ovlaštenja.[80]

ZAVNOH je pokrenuo ovaj pismeni referendum i zbog toga što je između tadašnjeg sastava vijećnika i novih snaga koje su se pojavile nastao određeni nesklad i što se pokazalo da izbor nekih vijećnika nije bio najsretniji, ali se taj problem u cjelini ipak nije mogao riješiti isključivo unutar samog Izvršnog odbora.

Bilo je također potrebno da ZAVNOH u svom punom sastavu i pojačan novim snagama iz svih krajeva Hrvatske zauzme stav prema aktuelnoj političkoj situaciji i da poduzme mjere da se tekovine narodnooslobodilačke borbe učvrste. Nadalje,

---

[79] Pobliže o operacijama u Hrvatskoj u vrijeme kapitulacije Italije vidi: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945, knj. 1, str. 539–547; Franjo Tuđman, isto.

[80] Citirani rukopis, dokument br. 136 s bilješkama redakcije

u pripremi je bilo Drugo zasjedanje AVNOJ-a pa je s političkog stanovišta bilo važno da se historijske odluke koje su na tom zasjedanju trebale biti donijete oslanjaju također i na stavove zemaljskih antifašističkih vijeća. Tako su uz Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, u periodu od 1. IX do 27. XI 1943. bila održana zasjedanja zemaljskih vijeća Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Antifašističkog vijeća Sandžaka, a također je bio osnovan i Inicijativni odbor za osnivanje Antifašističkog sobranja Makedonije. Na svim tim zasjedanjima bile su donijete odluke i objavljene su rezolucije koje su dobile svoju potvrdu i svoju realizaciju na Drugom zasjedanju AVNOJ-a.

U vrijeme priprema za Drugo zasjedanje ZAVNOH-a (prva sačuvana pismena obavijest s pozivom vijećnicima na zasjedanje datirana je s 15. IX 1943) Izvršni odbor ZAVNOH-a je 20. IX 1943 objavio Odluku o vraćanju u sastav Hrvatske i Jugoslavije, Istre, Zadra i jadranskih otoka koje je poslije prvog svjetskog rata anektirala Italija, i dijelova Dalmacije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara koje je fašistička Italija nakon sloma Jugoslavije uz pomoć izdajice Pavelića anektirala na temelju tzv. Rimskih ugovora.

Pozivajući se na Proglas Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i na Plitvičku rezoluciju, kao i na jasno izraženu volju naroda Istre i drugih navedenih krajeva, ZAVNOH je kao najviše predstavničko tijelo Hrvatske objavio da raskida sve izdajničke ugovore Pavelića i velikosrpskih vlada stare Jugoslavije, kojima su najčišći hrvatski krajevi bili priključeni Italiji i da odlučuje da se svi ovi krajevi ponovno priključe Hrvatskoj i Jugoslaviji. U istoj Odluci ZAVNOH daje garancije da će se poštovati sva nacionalna i građanska prava talijanske nacionalne manjine u ovim krajevima. U daljnjem tekstu Odluke ističe se da će se daljnjom borbom naroda Hrvatske na isti način izvojevati oslobođenje i ponovno vraćanje u sastav Hrvatske Međumurja i Baranje koje je anektirala Mađarska.

NOO Istre je već 13. IX 1943. u oslobođenom Pazinu proglasio raskid svih veza s Italijom, »priključenje Istre matici zemlji«. . . i . . . »ujedinjenje s ostalom našom hrvatskom braćom«. Ova odluka bila je štampana i objavljena narodu i dostavljena ZAVNOH-u. Nakon što je ZAVNOH 20. IX 1943. donio spomenutu Odluku, u Pazinu je 25. IX 1943. održana skupština narodnih predstavnika na kojoj je izabran Privremeni pokrajinski NOO za Istru koji je 26. IX 1943 objavio Proglas povodom priključenja Istre Hrvatskoj i zaključke o uklanjanju posljedica talijanske vladavine i o pravima talijanske nacionalne manjine u Istri.[81]

U vrijeme priprema za Drugo zasjedanje bila je uspostavljena radio-veza između Glavnog štaba Hrvatske i Štaba IV dalmatinske operativne zone, pa je ta veza bila iskorištena i u pripremama za zasjedanje. Vijećnici iz Dalmacije krenuli su na vrijeme na put, ali kako nisu bili sigurni da će im uspjeti probiti se u Liku (jer su već bile u toku velike njemačke operacije za ponovno zauzimanje jadranske obale, njenog zaleđa i komunikacija prema obali), Pokrajinski NOO za Dalmaciju je u njihovo ime brzojavno javio da vijećnici ZAVNOH-a i AVNOJ-a iz Dalmacije ovlašćuju ZAVNOH i AVNOJ da donesu odluke protiv povratka kralja Petra i izbjegličke vlade u zemlju i odluke o stvaranju demokratske republike Jugoslavije i o njenom federativnom uređenju radi osiguranja ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije.[82]

[81] Citirani rukopis, dokument br. 143a.
[82] Citirani rukopis, dokument br. 149, 150, 151, 151a.

VIII

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a započelo je 12. X 1943. u 8 sati navečer svečanom sjednicom u dvorani bivšeg Sokolskog doma u Plaškom. Sjednicama je predsjedavao Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, koji je otvorio zasjedanje kratkim govorom u kojem je pozvao vijećnike da odaju počast palim i umrlim vijećnicima ZAVNOH-a (Jovo Miodragović, svećenik iz Dalmacije, Milan Mataija, radnik iz Hrvatskog primorja, Ivan Benak, gostioničar iz Slavonije, narodni heroj Nina Maraković, student iz Kostajnice i polit. komesar 7. banijske brigade, Ivan Goran Kovačić, hrvatski književnik).

U počasno predsjedništvo zasjedanja bili su izabrani Staljin, Churchill, Roosevelt, Tito, predsjednik AVNOJ-a dr Ivan Ribar, Glavni štab Hrvatske i Izvršni odbor HSS-a, a u radno predsjedništvo cijeli dotadašnji Izvršni odbor ZAVNOH-a i Andrija Hebrang.

Nakon izbora predsjedništva govorio je dr Ivan Ribar kao predstavnik AVNOJ-a, predstavnik Narodnooslobodilačke fronte Srbije raniji pravoslavni svećenik Vlada Zečević, predstavnik CK KPH Karlo Mrazović, u ime NOV Hrvatske general Ivan Gošnjak, komandant Glavnog štaba Hrvatske, u ime Izvršnog odbora HSS-a Božidar Magovac, u ime USAOH-a Ivica Kranželić i u ime AFŽ-a Maca Gržetić.

Zatim su govorili stari političari–rodoljubi, Svetozar Rittig, župnik crkve Sv. Marka u Zagrebu i nekadašnji tajnik Josipa Jurja Strossmayera, zatim nekadašnji član Jugoslavenskog odbora u Londonu dr Milivoj Jambrišak i istaknuti istarski politički i javni radnik i također nekadašnji član Jugoslavenskog odbora u Londonu dr Ante Mandić. Na kraju sjednice govorio je komandant IV dalmatinske operativne zone Vicko Krstulović o razoružavanju talijanskih jedinica u gradu Splitu i o herojskoj obrani Splita od Nijemaca.

Sa zasjedanja su poslani pozdravni brzojavi najvišim rukovodiocima savezničkih zemalja, Vrhovnom štabu, AVNOJ-u, Centralnom komitetu KPJ, Osvobodilnoj fronti Slovenije i oslobodiocima i braniocima Splita. Izabran je također i Verifikacioni odbor u koji su ušli Dušan Brkić, dr Pavle Gregorić i Mate Sorić. Izborom Verifikacionog odbora završena je svečana sjednica, a zatim je priređena svečana akademija.

Radna sjednica započela je 14 listopada u 3 sata poslije podne i trajala je do 2 sata u noći. Prema izvještaju predstavnika Verifikacionog odbora sjednici je prisustvovalo 78 vijećnika od 103, koliko ih je do tada bilo ukupno. Prema izvještaju, prisutni vijećnici su zastupali ova područja: grad Zagreb i okolica 18, Prigorje 2, Hrvatsko zagorje 1, Međumurje 1, Moslavina 3, Bjelovar 1, Slavonija 9, Pokuplje 5, Sisak i okolica 2, Kordun i okolica Karlovca 7, Lika 8, Banija 3, Dalmacija 4, Hrvatsko primorje 4, Gorski kotar 3 i Istra 3.[93]

Nakon toga je predstavnik Izvršnog odbora HSS-a, Božidar Magovac saopćio da je Izvršni odbor HSS-a održao svoj prvi sastanak i pročitao je njegovu izjavu.

[93] Nije jasno zašto se u izvještaju verifikacionog odbora na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a govori o 103 vijećnika ZAVNOH-a. Ako je Verifikacioni odbor od utvrđenih 112 vijećnika odračunao poginule i umrle vijećnike (5), ostaje ih 107, a ne 103. Vjerojatno je da se verifikacioni odbor služio popisom vijećnika štampanim na kraju Proglasa Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, gdje su – kako je već objašnjeno – greškom bila ispuštena imena trojice vijećnika, pa je kod odbijanja pet umrlih vijećnika učinjena pogreška. Vidi: citirani rukopis, bilješka redakcije br. 16 uz dokument br. 152 (stenografski zapisnici Drugog zasjedanja ZAVNOH-a).

U izjavi se govori o političkim gledištima pristaša HSS-a koji su odlučili da osnuju Izvršni odbor HSS-a. Stojeći čvrsto uz program HSS-a kako su ga zasnovali braća Radić, članovi Izvršnog odbora HSS-a odlučili su da svim silama pojačaju narodnooslobodilačku borbu što se pod rukovodstvom KPJ vodi od 1941. godine. Izvršni odbor odobrava u potpunosti Izjavu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Glavnog štaba Hrvatske od 26. V 1943. i Plitvičku rezoluciju, napose zbog toga »jer se slažu s danim načelima HSS-a o narodnoj politici i samoodređenju slobodnih i ravnopravnih naroda jugoslavenske zajednice«.

Zatim se govori o načelima HSS-a koja će ojačati uspješnim razvojem NOB-a, pa se zato osuđuje svaka druga politika koja bi išla za produženjem ropstva hrvatskog i ostalih naroda Jugoslavije i za slabljenjem NOB-a. Osuđuju se svi članovi HSS-a, bez obzira na njihov položaj, koji surađuju s okupatorima i s njihovim pomagačima, ustašama i četnicima, i oni u inozemstvu koji su u izbjegličkoj vladi. Politiku HSS-a zastupa jedino Izvršni odbor HSS-a, a jedina borbena predstavništva hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije su ZAVNOH i AVNOJ i »njihovi su jedini narodni organi NOO-i, koje treba još proširivati i produbljivati za potpuno narodno oslobođenje i za narodno, demokratsko uređenje.«

Na kraju izjave se kaže da će se Izvršni odbor obratiti hrvatskom narodu posebnim proglasom i u listu »Slobodni dom«.

Izjavu je potpisao 21 član Izvršnog odbora. Među potpisnicima su bila dva bivša visoka funkcionera HSS-a (član predratnog Glavnog odbora i odgovorni urednik predratnog službenog glasila HSS-a), 4 bivša narodna zastupnika, 3 zamjenika narodnih zastupnika, 2 predsjednika kotarskih organizacija HSS-a, 4 potpredsjednika i tajnika kotarskih organizacija, 2 bivša gradska i općinska načelnika izabrana na listi HSS-a, 1 viši funkcioner banske vlasti Banovine Hrvatske i 1 visoki funkcioner Seljačke sloge i 3 funkcionera različitih organizacija HSS-a.[84]

Nakon Izjave Izvršnog odbora HSS-a pročitana je pismena poruka i pozdrav ZAVNOH-u koju je uputio dr Rade Pribićević, biv. član Glavnog odbora SDS-a, koji zbog teške bolesti nije mogao doći na zasjedanje. Zatim je na prijedlog potpredsjednika Izvršnog odbora ZAVNOH-a dr Pavla Gregorića izabrano 48 novih vijećnika ZAVNOH-a, a 8 dotadašnjih vijećnika, brisano je iz spiska vijećnika, od kojih jedan zbog političke aktivnosti štetne po interese NOB-a, a 7 zbog nedovoljne aktivnosti.[85]

Potpredsjednik Izvršnog odbora, dr Pavle Gregorić podnio je detaljan izvještaj o radu Izvršnog odbora u periodu do Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. U izvještaju se govori o osnovnim zadacima ZAVNOH-a koji su bili postavljeni Plitvičkom rezolucijom i o izvršenju tih zadataka, o širenju i o jačanju mreže NOO-a i o radu Izvršnog odbora i NOO-a u cjelini i u pojedinim granama uprave.

U diskusiji o izvještaju riječ je uzeo samo dr Ante Mandić koji je izrazio svoje oduševljenje golemim radom i uspjesima koje je postigao Izvršni odbor. Nakon diskusije, na prijedlog dr Pavla Gregorića primljeno je još 15 novih vijećnika iz Dalmacije i 3 vijećnika iz Bjelovara, iz Zagreba i sa Banije.

---

[84] Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, str. 27–28; citirani rukopis, bilješka redakcije br. 3 uz dokument br. 81.

[85] Imena i podatke o novoizabranim vijećnicima, imena brisanih vijećnika i obrazloženje prijedloga vidi u: Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, str. 29–32. i 47–48; citirani rukopis, bilješka redakcije br. 22 uz dokument br. 152.

Andrija Hebrang, tadašnji sekretar CK KPH podnio je politički referat u kojem je bila dana analiza političke situacije u zemlji i u svijetu. Govornik je ukazao da je vojno-politička situacija u svijetu u znaku stalnih poraza fašizma koji su nedavno doveli do pada Mussolinija i do izbacivanja Italije iz rata. Razvoj događaja u Sredozemlju i u Italiji odrazio se i u našoj zemlji, pa su naši narodi postigli velike uspjehe u svojoj borbi. Nakon dugogodišnjeg ropstva oslobođena je Istra, a oslobođen je i veći dio Dalmacije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Četnici su ostali bez svojih talijanskih pokrovitelja i uništeni su kao vojnička organizacija. Slomljen je utjecaj i otpor vodstva HSS-a, pa ugledni prvaci i mnogi pristaše HSS-a prilaze Narodnooslobodilačkoj fronti i stupaju u borbu.

Govornik je ukazao na značaj ratnog doprinosa Sovjetskog Saveza i Crvene armije i izrazio je zahtjev da se otvori druga fronta i da tako zapadni Saveznici pridonesu puni udio u zajedničkoj borbi i da skrate patnje evropskih naroda, posebno naroda Jugoslavije, koji u svojoj borbi koja traje već više od dvije godine daju ogromne žrtve.

Reakcionarni krugovi u Engleskoj i u Americi, nastavlja se u referatu, i dalje pružaju pomoć izdajničkoj velikosrpskoj vladi i njenom eksponentu Draži Mihailoviću, iako su morali priznati našu vojsku na čelu s Vrhovnim štabom zbog njenog značajnog ratnog doprinosa. Zato se postavlja zahtjev da se u potpunosti prizna stanje stvoreno narodnooslobodilačkom borbom i da Saveznici prekinu sve veze s izbjegličkom vladom u Londonu.

Međunarodna reakcija stvara planove da nakon sloma Hitlera nametne evropskim narodima novi jaram i zato se povezuje s reakcionarnim klikama u svim zemljama. Takvi se planovi stvaraju i na račun Hrvatske i ostalih naroda Jugoslavije. Međunarodna reakcija hoće ponovno nametnuti kralja i velikosrpsku vladu, ali će se naši narodi odlučno oduprijeti tim planovima, jer se bore za demokratsku republiku Jugoslaviju u kojoj će biti osigurana socijalna prava radnika i seljaka, i za federativno uređenje republike Jugoslavije u kojoj će biti osigurana nacionalna ravnopravnost svih naroda Jugoslavije. Narodnooslobodilački pokret Hrvatske bori se za federalnu Hrvatsku u sastavu federativne Jugoslavije, za takovu Hrvatsku u kojoj će biti osigurana potpuna sloboda i ravnopravnost Srba i sva prava nacionalnih manjina. Vodstvo HSS-a ostalo je izolirano, pa sada u ime HSS-a može govoriti samo Izvršni odbor HSS-a, a u ime cijelog hrvatskog naroda i u ime Srba u Hrvatskoj samo ZAVNOH.

U diskusiji o referatu Andrije Hebranga govorili su Nina Rubčić, dr Miloš Žanko, Božidar Magovac, Duško Brkić, Stanko Opačić, Filip Lakuš, dr Milivoj Jambrišak, dr Ivan Ribar, Ante Vrkljan, Ivan Božičević, predstavnik češke manjine Josip Vojaček Taras, Jurica Draušnik, dr Ivo Smolić, Franjo Benak, Jefto Šašić i Petar Fijolić. Svi su se govornici odlučno izjasnili za zabranu povratka kralja i izdajničke velikosrpske vlade u zemlju, protiv uspostavljanja protunarodnog režima iz doba Kraljevine Jugoslavije, za uspostavljanje demokratske republike Jugoslavije, uređene na federativnom principu.

Na prijedlog Jakova Blaževića primljen je Pravilnik o organizaciji i radu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske. Na prijedlog dr Pavla Gregorića koji je istakao potrebu da se Izvršni odbor proširi i pojača, izabran je novi Izvršni odbor ZAVNOH-a. Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je Vladimir Nazor, za potpredsjednike Andrija Hebrang, dr Rade Pribićević i Filip

Lakuš i 11 članova.[86] Članovi novoizabranog Izvršnog odbora izabrali su Tajništvo – za tajnika dr Pavla Gregorića, a za članove Tajništva Vladimira Nazora, Andriju Hebranga, dr Zlatna Sremca, Stanka Opačića i Božidara Magovca.

Proglas i Rezoluciju pripremila je komisija u sastavu: Andrija Hebrang, Božidar Magovac i Duško Brkić. Andrija Hebrang je dao prethodno obrazloženje kako unatoč tome što je politički referat bio jednodušno prihvaćen od svih vijećnika, zbog nekih međunarodnih obzira nije moguće da se stavovi iznijeti u referatu unesu u Proglas i u Rezoluciju, ali da nije daleko vrijeme kada će ZAVNOH sve to postaviti pred međunarodnu javnost.[87]

Rezolucija i Proglas Drugog Zasjedanja ZAVNOH-a[88] uglavnom sadrže već prikazane stavove iz političkog referata Andrije Hebranga. Stavovi iznijeti u referatu su ublaženi. Osuđuje se potpora koju reakcionarni krugovi Engleske i Amerike pružaju izbjegličkoj vladi i ističe se da je hrvatski narod u zajedničkoj borbi sa srpskim narodom izgradio svoje političko predstavništvo ZAVNOH, koje jedino priznaje, pa su jedino ZAVNOH i AVNOJ ovlašteni da govore u njegovo ime. Ističe se da su naši narodi odlučni da se suprotstave svakom pokušaju da im se izvana nametne protunarodni režim, odnosno da se obnovi stara reakcionarna vlast. Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj bore se zajedno s ostalim narodima Jugoslavije za novu demokratsku Jugoslaviju slobodnih i ravnopravnih naroda, u kojoj će na temelju prava na samoodređenje biti slobodna i demokratska Hrvatska. U novoj demokratskoj Jugoslaviji – ističe se u Proglasu i u Rezoluciji – »naši će narodi živjeti u istinskom bratstvu, jedinstvu i slobodi. U novoj zajednici naroda Jugoslavije ostvarit će se i vjekovne socijalne težnje radništva i seljaštva.«

Prema navedenom objašnjenju Andrije Hebranga u Rezoluciji nije bio iznijet izravni zahtjev za uspostavu demokratske republike Jugoslavije, za izgradnju Jugoslavije na federativnom principu i za zabranu povratka kralja i izbjegličke vlade u zemlju. Karakteristično je da se Kočevski zbor slovenskog naroda održan nešto prije II Zasjedanja ZAVNOH-a nije osvrtao na međunarodne obzire na koje se pozvao predstavnik komisije za Rezoluciju i Proglas ZAVNOH-a, i da je donio odluke potpuno analogne onima koje je kasnije donijelo Drugo zasjedanje AVNOJ-a.[89]

Unatoč tome što nisu izravno ušli u Rezoluciju, ovi su zahtjevi ipak bili jasno i određeno prihvaćeni od svih vijećnika na zasjedanju i postali su temelj za orijentaciju daljnjeg rada ZAVNOH-a. Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a usvojen na zasjedanju odražavao je također tu orijentaciju.[90]

U uvodnom dijelu Pravilnika kaže se da je ZAVNOH »općenarodno i općestranačko političko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, koje pod svojim rukovodstvom preko okružnih i pokrajinskih, odnosno oblasnih Narodnooslobodilačkih odbora, ostvaruje jedinstvenu organizaciju narodnooslobodilačkih odbora kao organa Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte u cijeloj zemlji«.

---

[86] Sastav Izvršnog odbora ZAVNOH-a i Tajništva izabranog na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a vidi u prilogu »Sastav ZAVNOH-a u vrijeme Drugog zasjedanja« u ovom broju *Putova revolucije*.

[87] Pobliže o toku Drugog zasjedanja ZAVNOH-a i tekstove govora, izvještaja i referata vidi u: Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, stenografski zapisnici, Zagreb, 1950.

[88] Citirani rukopis, dokumenti br. 154, 155.

[89] Zaključke »Kočevskog zbora« vidi u: Dr Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd, 1948, str. 190–196.

[90] Navedeni rukopis, dokument br. 153.

ZAVNOH ima zadatak da uz oslonac »na sve ostale masovne antifašističke organizacije stranačke i vanstranačke . . .« ujedinjuje napore cijelog naroda u zajedničkoj borbi za oslobođenje. ZAVNOH se sastoji od predstavnika cijelog naroda, svih političkih stranaka i grupa koje aktivno sudjeluju u narodnooslobodilačkoj borbi.

ZAVNOH bira iz svoje sredine Izvršni odbor koji se sastoji od predsjednika, tri potpredsjednika i 11 članova. Nadležnost i uloga Izvršnog odbora formulirana je u Pravilniku jednako kao što je već prikazano za Izvršni odbor nakon Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, ali se u Pravilniku posebno naglašava da se Izvršnom odboru daju najširа ovlaštenja u pogledu donošenja odluka između dva zasjedanja ZAVNOH-a tako da u tim periodima potpuno zamjenjuje Plenum. Po potrebi Izvršni odbor može i pismenim putem tražiti odobrenje vijećnika za određene odluke.

Ovlašćuje se Izvršni odbor da može primati nove vijećnike ZAVNOH-a koje predloži narod preko svojih NOO-a, odnosno preko vijećnika, i da može brisati iz redova vijećnika . . . »one koji se svojim ličnim životom i ličnim radom ogriješe o interese NOB-a, kao i one vijećnike koji zbog svoje neaktivnosti prestanu predstavljati i voditi NOB u svome kraju, izgubivši time povjerenje naroda«. . .

Predsjednik i potpredsjednici čine Predsjedništvo ZAVNOH-a koje zastupa Vijeće u javnosti. Izvršni odbor bira iz svoje sredine Tajništvo koje se sastoji od tajnika i petorice članova. Tajništvo se bira »za vođenje redovnih poslova« a »za vršenje tekućih poslova osnivaju se odjeli. Svakom odjelu stoji na čelu jedan član Izvršnog odbora« . . . Izvršni odbor na svojim sjednicama raspravlja o poslovima pojedinih odjela »koji provode u život njihove odluke«.

Prema izloženom, Pravilnikom je uglavnom bila utvrđena onakva unutrašnja organizacija ZAVNOH-a koja se već bila razvila u njegovoj praksi do Drugog zasjedanja. Novo tijelo bilo je Tajništvo – uže izvršno tijelo Izvršnog odbora. Funkcija tajništva u Pravilniku nije precizno formulirana, jer je »vođenje redovnih poslova« bila također i funkcija čitavog Izvršnog odbora u odnosu na Plenum ZAVNOH-a. U svojoj daljnjoj praksi, Tajništvo je ujedinjavalo rad svih odjela, u ime Izvršnog odbora prenosilo stavove i odluke Izvršnog odbora pojedinim odjelima i kontroliralo rad odjela. Unatoč tome, Izvršni je odbor ipak i dalje djelovao kao kolektivno rukovodstvo i donosio je svoje odluke kolegijalno, a u općim je poslovima, a također i u odnosu na rad u pojedinim granama uprave istupao kao cjelina.

Pravilnikom su unutrašnja organizacija i rad Izvršnog odbora bili tako postavljeni da je Izvršni odbor mogao u ime ZAVNOH-a djelotvorno vršiti sve funkcije najvišeg organa državne vlasti u Hrvatskoj, jednako zakonodavne funkcije između dva zasjedanja, kao i izvršne, tako da je u tom pogledu ZAVNOH faktično već imao ona svojstva i one funkcije koje su ZAVNOH-u kao i drugim zemaljskim vijećima bile priznate odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, tj. svojstvo najvišeg organa državne vlasti federalne države Hrvatske u sastavu federativne Jugoslavije.

Sastav Plenuma ZAVNOH-a postao je nakon Drugog zasjedanja još reprezentativniji, kako u smislu uloge, značenja i ličnog ugleda vijećnika koji su ga sačinjavali, tako i u smislu reprezentiranja različitih političkih grupa u NOP-u i pojedinih krajeva Hrvatske.

Primanjem novih vijećnika na Drugom zasjedanju, sastav ZAVNOH-a se znatno izmijenio. Broj vijećnika porastao je na 151, što sa 15 vijećnika izabranih u Izvršni

odbor čini ukupno 166 vijećnika.[91] Ako se ne računa grad Zagreb, i ako se funkcioneri centralnih rukovodstava ne uzimaju kao predstavnici pojedinih krajeva, pojedini krajevi Hrvatske bili su zastupani ovako:

Zagrebačka oblast: *Hrvatsko zagorje* 3 vijećnika, *okolica Zagreba, Prigorje i Posavina* 3, *Varaždin, Ludbreg i okolica* 3, *Podravina* 2, *Bjelovar, Križevci, Kalnik i Bilogora* 3, *Moslavina* 5, *Štab II operativne zone* 2, *ukupno* (bez grada Zagreba) 21 vijećnika.

Grad i kotar Karlovac 1, *Grad i kotar Sisak* 2, *Pokuplje i Žumberak* 8, *ukupno* 11 vijećnika.

Slavonija 21, *Srijem* 1, *ukupno* 22 vijećnika.

Lika 12, *Kordun* 10, *Banija* 6, *ukupno* 28 vijećnika.

Dalmacija 24 vijećnika.

Hrvatsko primorje 12, *Gorski kotar* 7, *Istra* 8, *ukupno* 27 vijećnika.

Ako se obuhvate svi vijećnici, njihov je sastav po krajevima u kojima su pretežno živjeli i radili prije odlaska u borbu, bio ovaj:

Zagrebačka oblast: *Grad Zagreb* 27 vijećnika, *Hrvatsko zagorje* 4, *okolica Zagreba, Prigorje i Posavina* 4, *Varaždinski okrug* 3, *Međumurje* 1, *Podravina* 2, *Bjelovar, Križevci, Bilogora i Kalnik* 3, *Moslavina* 5, *ukupno* 49 vijećnika.

Grad i kotar Karlovac 3, *grad i kotar Sisak* 4, *Pokuplje i Žumberak* 7, *ukupno* 14 vijećnika.

Slavonija 17, *Srijem* 1, *ukupno* 18 vijećnika.

Lika 12, *Kordun* 11, *Banija* 6, *ukupno* 29 vijećnika.

Dalmacija 28 vijećnika.

Sastav vijećnika po političkoj pripadnosti, po funkcijama u NOP-u, odnosno po ulozi u javnom životu Hrvatske bio je ovaj:

članovi CK KPH 13
ostali partijski rukovodioci i partijsko-politički radnici 33 (od kojih 6 članova Glavnog odbora AFŽ-a i 4 člana Glavnog odbora USAOH-a)
vojni i vojno-politički rukovodioci 28
rukovodioci i funkcioneri NOO-a 22
predratni funkcioneri HSS-a:
članovi Glavnog odbora HSS-a 1
ostali visoki funkcioneri HSS-a 3
narodni zastupnici HSS-a 3
predsjednici kotarskih organizacija HSS-a 4
zamjenici narodnih zastupnika HSS-a 5
potpredsjednici i tajnici kotarskih organizacija HSS-a 4
općinski i gradski načelnici 3
funkcioneri ostalih organizacija pod rukovodstvom HSS-a 8
niži funkcioneri HSSa 3
ukupno 34 (od ovih je 21 vijećnik bio izabran u Izvršni odbor HSS-a)
predratni funkcioneri SDS-a:
članovi Glavnog odbora SDS-a 2
predsjednici kotarskih organizacija i zamjenici narodnih zastupnika SDS-a 1
ukupno 3

[91] Prema sačuvanim dokumentima vidi se da je na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a za vijećnika bio izabran i Ivan Kosak iz Moslavine, koji je iz neutvrđenih razloga bio izostavljen u popisu vijećnika izabranih na Drugom zasjedanju, ali se nalazi u popisu vijećnika u vrijeme Trećeg zasjedanja. Vidi u navedenom rukopisu, prilog »Popis vijećnika ZAVNOH-a II zasjedanja«, s bilješkama redakcije uz navedeni prilog.

predratni istaknuti političari i javni radnici izvan stranaka 3
predratni istaknuti sindikalni funkcioneri 4
umjetnici i kulturni radnici, publicisti 5
predstavnici nacionalnih manjina (Čeha, Slovaka, Mađara i Nijemaca) 4
ostalih 17[92]

Iz iznijetih podataka vidljivo je kako je veliki korak naprijed bio učinjen u usporedbi sa sastavom ZAVNOH-a u vrijeme Prvog zasjedanja, a naročito da je u ovo vrijeme sastav ZAVNOH-a mnogo potpunije izražavao odnos političkih snaga u Hrvatskoj.

U periodu neposredno nakon Drugog zasjedanja, Izvršni je odbor ZAVNOH-a u praksi dalje razvijao svoju unutrašnju organizaciju i rad u duhu novog Pravilnika, naročito organizaciju rada Tajništva i uspostavljanje najpovoljnijih odnosa u radu između Izvršnog odbora kao cjeline i Tajništva i odjela.

U pogledu vojnopolitičke situacije ovo je bio veoma težak period, jer su tada (listopad–studeni 1943) bile u punom jeku velike ofenzivne operacije njemačkih trupa u cilju ponovnog zaposjedanja područja koja su ranije držale talijanske trupe i učvršćenja čitave jadranske obale i otoka protiv eventualnog iskrcavanja Saveznika. Cilj je njemačkih operacija bio također i zaposjedanje i održavanje komunikacija prema obali i najvažnijih strategijskih tačaka u zaleđu obalnog područja. U tim operacijama njemačka je komanda ujedno težila da nanese što veće udarce Narodnooslobodilačkoj vojsci Hrvatske, da oteža stabilizaciju prilika na oslobođenom području, nanese što veće štete privredi i da terorizira stanovništvo. Međutim, narodnooslobodilački pokret i sistem narodne vlasti u dijelovima Hrvatske koji su bili zahvaćeni ovom ofenzivom bio je u to vrijeme već tako čvrsto organiziran da neprijatelj nije uspio omesti rad i ostvarenje planova Izvršnog odbora ZAVNOH-a, niti ozbiljno poremetiti djelovanje narodne vlasti kao cjeline.[93]

IX

Uz NASTAVLJANJE redovnih poslova, Izvršni odbor je u tom periodu vršio organizacione pripreme za učešće delegata ZAVNOH-a na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Na poziv Izvršnog odbora AVNOJ-a bio je dostavljen prijedlog delegata ZAVNOH-a za Drugo zasjedanje AVNOJ-a i to za 58 vijećnika i njihovih zamjenika, a kasnije, na traženje Izvršnog odbora AVNOJ-a, ova lista je bila proširena. Od ukupno 78 vijećnika koji su kao delegacija Hrvatske ušli u AVNOJ, zasjedanju je prisustvovalo 37 (od ukupno 142 prisutna vijećnika iz cijele Jugoslavije).[94]

[92] Vidi bilješku br. 57.

[93] Pobliže o operacijama u Hrvatskoj u razdoblju nakon kapitulacije Italije vidi u: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945, knj. 1, str. 571–579.

[94] Na prijedlog Verifikacionog odbora, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a verificirani su mandati 254 vijećnika iz cijele Jugoslavije, i to: iz Hrvatske 78, iz Bosne i Hercegovine 57, Vojvodine 8, Srbije 53, Crne Gore i Boke 16 i Slovenije 42. Radio-depešom primljeni su prijedlozi AVNO Sandžaka za 11 vijećnika i Glavnog štaba Makedonije za 7 vijećnika. Slobodan Nešović u navedenom djelu tvrdi da je na Drugom zasjedanju verificirano, najvjerojatnije ukupno 268 mandata. Međutim, kako autor sam navodi, na prijedlog Verifikacionog odbora primljeno je u AVNOJ i spomenutih 11 vijećnika iz Sandžaka i 7 vijećnika iz Makedonije, što zajedno s vijećnicima iz ostalih zemalja Jugoslavije iznosi ukupno 272, a ne 268. Ako se u broj vijećnika iz Hrvatske uračuna i dr Ivan Ribar, onda bi stvarni broj vijećnika iz Hrvatske bio 79. Vidi Slobodan Nešović, navedeno djelo, str. 306–309. i 314–317.

U Predsjedništvo AVNOJ-a izabrano je 19 delegata Hrvatske, od kojih jedan za potpredsjednika AVNOJ-a (Antun Augustinčić) i 18 za članove Predsjedništva (od ukupno 55 članova Predsjedništva AVNOJ-a).[95] U Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije – privremenu vladu demokratske federativne Jugoslavije – koji je Predsjedništvo AVNOJ-a imenovalo na svojoj sjednici od 30. XI 1943. ušli su ovi vijećnici ZAVNOH-a: Božidar Magovac, kao potpredsjednik, dr Josip Smodlaka kao povjerenik za vanjske poslove, dr Milivoj Jambrišak kao povjerenik za narodno zdravlje, Frane Frol kao povjerenik za sudstvo i dr Rade Pribićević kao povjerenik za građevine.[96]

Nakon završetka zasjedanja, 30. XI 1943, maršal Tito je održao sastanak s članovima hrvatske delegacije. Tito je izložio osnovne zadatke koji su u tadašnjoj situaciji stajali pred NOP-om Jugoslavije i posebno pred NOP-om Hrvatske. Tito je istaknuo značajan doprinos Hrvatske zajedničkoj borbi svih naroda Jugoslavije koji treba povećati uvlačenjem u borbu svih koji su za borbu sposobni. Najavio je da će NKOJ objaviti opću mobilizaciju svih vojnih obveznika od 18–50 godina starosti i upozorio na potrebu da se povede energična akcija za prelazak domobrana i domobranskih oficira na stranu NOV. Njihovo daljnje služenje okupatorima i ustašama ne može se više ničim opravdati, pa će se morati zauzeti energičan stav prema svima koji dalje ostaju u službi neprijatelja.[97]

Sa stajališta Hrvatske, najznačajnije su bile odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a o oduzimanju prava zakonite vlade izbjegličkoj vladi, o uređenju Jugoslavije na federativnom principu i o zabrani povratka kralja Petra u zemlju. Ove su odluke imale izvanredni odjek u cijeloj Hrvatskoj, jer su izražavale težnje i interese hrvatskog naroda. Objašnjavanje odluka AVNOJ-a širokim slojevima hrvatskog naroda imalo je vrlo značajnu mobilizatorsku ulogu, pa je Izvršni odbor ZAVNOH-a uložio velike napore da se putem štampe i posebnih letaka i brošura, putem političkih skupština i konferencija s ovim odlukama upoznaju najšire mase naroda u svim krajevima Hrvatske, a posebno na neoslobođenom području.

Historijske odluke AVNOJ-a ozakonile su pravo ZAVNOH-a da se proglasi vrhovnim organom državne vlasti i vrhovnim zakonodavnim i izvršnim narodnim predstavničkim tijelom federalne države Hrvatske. Zbog toga se čitav daljnji rad Izvršnog odbora do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a odvijao u znaku pojačanih napora za daljnju izgradnju i učvršćenje narodne vlasti i za stvaranje i razvijanje državnog aparata u NOO-ima, a unutar samog Izvršnog odbora za uspostavljanje takve organizacione strukture i za pronalaženje takvih formi i metoda rada koje će odgovarati ulozi ZAVNOH-a kao najvišeg organa državne vlasti i ulozi Izvršnog odbora kao stvarne privremene vlade federalne države Hrvatske.

U pojedinim sektorima rada Izvršni odbor, Tajništvo i odjeli ZAVNOH-a nastavili su izgradnju resornih organa uprave. U višim NOO-ima (oblasnim i okru-

---

[95] Od ukupno 55 članova Predsjedništva AVNOJ-a Hrvatsku su zastupali: dr Vladimir Bakarić, Frane Frol, dr Pavle Gregorić, Nikola Grulović, Andrija Hebrang, Ivan Krajačić, Pavao Krce, Vicko Krstulović, Filip Lakuš, dr Ljubo Leontić, Božidar Magovac, dr Ante Mandić, Vladimir Nazor, Stanko Opačić, dr Rade Pribićević, dr Josip Smodlaka, dr Zlatan Sremec i Ante Vrkljan.

[96] Pobliže o delegaciji ZAVNOH-a na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, o članovima Predsjedništva AVNOJ-a i članovima NKOJ-a iz redova vijećnika ZAVNOH-a vidi u prilogu »Vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske u vrijeme Drugoga zasjedanja« i »Abecedni popis vijećnika ZAVNOH-a« u ovom broju *Putova revolucije*.

[97] Dokument se nalazi u IHRP Zagreb, fond AVNOJ-a 1943.

žnim) bili su formirani odjeli za pojedine grane uprave po istoj shemi kao i u Izvršnom odboru ZAVNOH-a, a u kotarskim NOO-ima odsjeci. U radu na organizaciji odjela i odsjeka i na njihovu osposobljavanju i osamostaljenju pružali su NOO-ima pomoć izaslanici Izvršnog odbora i odjela ZAVNOH-a. Ranije upute Izvršnog odbora bile su dalje dopunjavane i usavršavane prema iskustvima iz dotadašnje prakse. Izvršni odbor je također bio inicijator mjera za stručno uzdizanje kadrova NOO-a, od tečajeva za odbornike i funkcionere odjela i odsjeka, do tečajeva za knjigovođe, za radnike administracije itd. i do organiziranja povremenih savjetovanja s predstavnicima NOO-a, odnosno odjela i odsjeka, o radu, problemima i zadacima u pojedinim granama uprave.

Izvršni odbor je vršio razmještaj stručnjaka po NOO-ima, donosio je upute o načinu njihova rada u NOO-ima i o statusu stručnjaka u NOO-ima. Neposredan utjecaj i pomoć Izvršnog odbora NOO-ima najviše su dolazili do izražaja na oslobođenom području Like, Korduna, Banije, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Pokuplja, dok je s područjima koja su bila udaljenija od sjedišta Izvršnog odbora bio održavan ponajviše pismeni kontakt ili povremeni kontakt putem delegata.

Do kraja 1943. godine dalje se proširila i razvila mreža NOO-a u cijeloj Hrvatskoj. Dinamika tog razvoja u periodu od lipnja do prosinca 1943. vidi se iz tabele III.[98]

Do kraja 1943. Izvršni je odbor ZAVNOH-a dalje razvio rad svog Ekonomskog, Prosvjetnog, Propagandnog, Zdravstvenog i Socijalnog odjela, dok je rad Upravno-sudskog odjela i dalje bio uglavnom ograničen na organizaciju sudstva i na pružanje pomoći sudovima. Pitanje organiziranja poslova unutrašnje uprave od strane građanskih organa ostalo je u to vrijeme i dalje otvoreno.. Od sačuvanih dokumenata ZAVNOH-a iz razdoblja od Drugog zasjedanja ZAVNOH-a do kraja 1943. od većeg su interesa: Uputstvo o postupku pred narodnim sudovima (22. XII 1943), Upute o osnivanju gospodarskih komisija (20. XII 1943) i izvještaj Kulturno-umjetničkog odsjeka Propagandnog odjela ZAVNOH-a (11. XII 1943).[99]

U Uputstvu Upravno-sudskog odjela donijete su odredbe o načelima sudskog postupka i o novoj organizaciji sudova. Veoma značajan korak naprijed u razvoju narodnog sudstva je osnivanje posebnih sudskih vijeća što je bilo propisano Uputstvom, umjesto ad hoc formiranih sudskih vijeća iz redova članova NOO-a. Polazeći od načela da je samo narod suveren, da nad njim nema i ne može biti više vlasti, u Uputstvu se određuje da se i sudstvo kao dio narodne vlasti tako organizira da već po svom sastavu i po načinu rada odgovara volji, potrebama i shvaćanjima naroda, »da sudstvo proizlazi iz naroda«, da narod neposredno sudjeluje u sudstvu kao onaj koji dijeli pravdu«. Sudsku vlast vrše sudovi seoskih, općinskih, kotarskih, okružnih i oblasnih NOO-a i ZAVNOH.

Stalni sudovi NOO-a sastoje se od predsjednika i 2 ili više prisjednika (porotnika) koje bira narod u isto vrijeme kad i ostale članove NOO-a, ali je način izbora posebno propisan. Predsjednika suda Općinskog NOO-a imenuje Okružni NOO, a predsjednike svih ostalih sudova (kotarskih, okružnih i oblasnih) ZAVNOH na prijedlog Okružnog ili Oblasnog NOO-a. Predsjednici sudova ne moraju biti odbornici istog NOO-a. Pri imenovanju predsjednika sudova prednost imaju pravnici ili »pravu vještе osobe« iz redova članova NOO-a. Sudovima NOO-a mogu biti

[98] Vidi bilješku br. 3.

[99] Navedeni rukopis, dokument br. 184, 185, 188, 190.

TABELA III[99]

Naziv NOO	Oblast Zagreb		Oblast Slavonija		Oblast Dalmacija		Oblast Istra		Okrug Pokuplje		Okrug Banija		Okrug Lika		Okrug Kordun		Okrug Karlovac	Okrug Gorski kotar		Okrug Hrv. primorje		Ukupno	
	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943	I pol. 1943	kraj 1943
Oblasni NOO			1	1	1	1		1														2	3
Okružni ili privremeni okruž. NOO	2	5	4	5	2	6			1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14	23
Gradski NOO u rangu okr. NOO	1	1																				1	1
Kotarski ili privremeni kot. NOO	9	19	9	16	14	18	1	14	3	5	4	6	8	7	6	5	2	5	6	5	8	64	106
Općinski NOO	19	105	47	97	67	79	10	63	18	24	29	32	29	33	27	35	6	4	32	8	39	258	545
Gradski NOO u rangu opć. NOO		3		3	2	8		2				1	1	1	1	1	1				1	4	21
Mjesni NOO	143	840	413	577	322	591	71	411	100	148	135	206	122	236	60	276	53	45	144	56	209	1467	3696
Rajonski NOO		18																					18
Uličnі NOO	4	71																				4	71
NOO po poduzećima i ustanovama	15	65									1											16	65
Zavičajni NOO		11																					11
Akcioni i drugi odbori		9	–		6							1					18			2	8	8	36
Ukupno	193	1147	474	699	414	703	82	491	122	178	170	247	161	278	95	318	86	55	183	72	266	1838	4596

dodijeljeni pravnici koji vrše funkciju sekretara (tajnika) suda. Ovi vode cjelokupnu administraciju suda i obavljaju sve predradnje do rasprave, pripremaju nacrte sudskih odluka itd., ali nemaju prava glasa koje pripada samo članovima suda koji su odbornici NOO-a, dok su sekretari sudova samo stručni savjetodavni organi. Prema tome po ovom Uputstvu sudovi formalno i dalje ostaju u sastavu Izvršnih odbora NOO-a, ali predstavljaju posebne organe unutar NOO-a.

Upute o osnivanju gospodarskih komisija imale su cilj da se poslovanje ekonomskih odjela i odsjeka i rad na rješavanju privrednih problema podigne na viši stupanj. Glavna je karakteristika ovih Uputa da se u gospodarske komisije, kojima rukovode članovi NOO-a odgovorni za pitanje narodnog gospodarstva, uvode stručnjaci za poljoprivredu, za veterinarstvo i uzgoj stoke, za šumarstvo, za tehničku i građevinsko-tehničku službu, za trgovinu, za obrt i sitnu industriju i za administraciju i knjigovodstvo. Ovi stručnjaci su namještenici NOO-a i imaju samo savjetodavne i izvršne funkcije, a za svoj rad odgovaraju članu NOO-a odgovornom za gospodarske poslove i svom NOO-u u cjelini. Kriterij za izbor stručnjaka na rad u gospodarske komisije je podjednako nivo stručne spreme i organizaciono iskustvo, kao i odanost NOB-u.

Novo je u ovim Uputama to što se nastoji povećati uloga i odgovornost stručnih kadrova u radu NOO-a uz istovremeno poštivanje principa da su NOO-i jedina i najviša vlast na svom području. Oblasni i Okružni NOO-i dužni su dostaviti podatke o svim stručnjacima koji rade na njihovom području ZAVNOH-u, da ih Ekonomski odjel ZAVNOH-a uvede u svoj registar. Nakon uvođenja u registar ZAVNOH će sam vršiti razmještaj stručnjaka na rad u pojedine NOO-e i na pojedine dužnosti. Oblasni, okružni i kotarski NOO-i ne mogu postavljati niti premještati stručnjake bez potvrde ZAVNOH-a, dok se stručnjaci u općinskim NOO-ima ne mogu postavljati ni premještati bez odobrenja Okružnih NOO-a. Tako su stručnjaci na radu u NOO-ima faktično odgovorni za svoj rad ne samo NOO-u, nego i ZAVNOH-u i rade prema posebnim uputama koje donosi Ekonomski odjel ZAVNOH-a za pojedine oblasti rada gospodarskih komisija. Ovim odredbama stručnjaci su ipak dobili određenu samostalnost u svom stručnom radu u odnosu na NOO-e, pa je to omogućilo da njihova stručna sprema i inicijativa dođe do izražaja u većoj mjeri nego ranije.

Glavna poteškoća da se tako zamišljena organizacija provede bila je nedostatak stručnih kadrova, pa je 16. XII 1943. objavljen Proglas ekonomskih i tehničkih stručnjaka učesnika NOB-a stručnjacima i tehničkoj inteligenciji na neoslobođenom području u kojem se pozivaju da prijeđu na oslobođeni teritorij i da svojim radom pomognu razvoj privrede na oslobođenom području.

Izvještaj Kulturno-umjetničkog odsjeka koji se odnosi na rad u periodu od oko 7 mjeseci ukazuje na golem napredak kulturno-umjetničke djelatnosti na oslobođenom području. Kulturno-umjetnički odsjek obuhvatio je sva područja kulturno-umjetničke djelatnosti, organizirao je čitav niz aktivnosti i formirao je više posebnih tijela, koja su kulturno-umjetnički djelovala. Odsjek je objavio više edicija kao priručnika za rad ovih tijela i za kulturno-umjetničku aktivnost u pojedinim mjestima i krajevima, organizirao je foto-sekcije koje su sistematski snimale važne momente iz života i rada na oslobođenom području i na frontama narodnooslobodilačkog rata itd. Potkraj 1943. ovaj odsjek je organizirao i grupu likovnih umjetnika – amatera koji su radili pod rukovodstvom profesionalnih likovnih umjetnika.

Širok razvoj kulturno-umjetničke aktivnosti i kulturnog života uopće u tom periodu, bio je uz ostalo i rezultat toga što je sve veći broj hrvatskih kulturnih i javnih radnika i intelektualaca dolazio na oslobođeni teritorij i svoj talent i snagu stavljao u službu unapređenja kulturnog života u oslobođenom dijelu Hrvatske. Taj se proces stalno razvijao, pa se u 1944. god. najveći dio najistaknutijih intelektualaca, kulturnih, naučnih i javnih radnika nalazio na oslobođenom teritoriju ili je u okupiranim mjestima u različitim oblicima ilegalno radio za narodnooslobodilački pokret.

Motiv svih ovih napora Izvršnog odbora za daljnje razvijanje NOO-a kao organa državne vlasti i za organizaciju i poboljšanje rada javne uprave nije bila samo potreba da se što bolje rješavaju problemi života u oslobođenom dijelu Hrvatske, nego u prvom redu potreba da se svi NOO-i u Hrvatskoj čvrsto povežu pod rukovodstvom ZAVNOH-a, da se izgradi čitav državni aparat i da Izvršni odbor učvrsti svoju ulogu faktične privremene narodne vlade Hrvatske. Zahvaljujući tome, odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a o proglašenju ZAVNOH-a najvišim zakonodavnim i izvršnim organom državne vlasti i o uspostavljanju federalne države Hrvatske već su unaprijed bile ostvarene u praksi. One su zbog toga predstavljale samo ozakonjenje i formalnopravno sankcioniranje realnog stanja koje je već bilo stvoreno radom NOO-a i ZAVNOH-a.

Izgradnja države, organa državne vlasti i javne uprave, i izgradnja NOO-a u čvrsto organizirane samoupravne organe vlasti bila je također i važan faktor snage NOP-a Hrvatske i omogućila je da se na vrijeme izvrše sve pripreme za plansko preuzimanje poslova vlasti i javne uprave, kako u novooslobođenim krajevima, tako i nakon konačnog oslobođenja Dalmacije i napokon cijele Hrvatske i Zagreba, pa je prijelaz na novu državnu organizaciju nakon oslobođenja mogao biti izvršen brzo i bez većih problema.

Na kraju, ako se nakon ovog prikaza rada ZAVNOH-a u 1943. godini analizira njegovo mjesto i uloga u provođenju socijalističke revolucije u Hrvatskoj, onda se, ukratko, dolazi do ovih zaključaka: osnivanje Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, Prvo zasjedanje i konstituiranje ZAVNOH-a, zatim njegov rad do kraja 1943. godine bilo je uvjetovano dotadašnjim razvojem nacionalnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Hrvatskoj. U tom je smislu osnivanje ZAVNOH-a bilo samo vanjski izraz do tada postignutih rezultata i pobjeda i predstavljalo je formu putem koje su ovi rezultati bili obznanjeni i organizaciono učvršćeni.

Ali, osnivanje ZAVNOH-a bilo je i odlučan korak u uspostavljanju nove revolucionarne vlasti u Hrvatskoj kao cjelini, u izgradnji federalne države Hrvatske u sastavu federativne Jugoslavije i napokon u izgradnji novog tipa države kakav je bio potreban hrvatskom i ostalim narodima Jugoslavije i pobjedi socijalističke revolucije. ZAVNOH je svojim radom predstavljao značajan faktor u procesu izgradnje revolucionarne narodne vlasti i federalne države Hrvatske. Njegovo osnivanje, njegova politička aktivnost i njegovi proglasi i rezolucije izazivali su golem politički odjek u cijeloj Hrvatskoj i mobilizirali su nove mase hrvatskog naroda u NOB, a njegov je rad kao faktičnog rukovodećeg organa u sistemu narodne vlasti u Hrvatskoj još u toku rata doveo do izgradnje nove državne vlasti zasnovane na NOO-ima, do izgradnje novog državnog aparata i do nove organizacije svih grana javne uprave.

Stvaranje ZAVNOH-a kao vrhovnog organa revolucionarne narodne vlasti i nosioca državnog suvereniteta naroda Hrvatske izražavalo je činjenicu da je hrvatski narod u toku oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije izvojevao svoju slobodu i nacionalnu samostalnost i da je u zajedničkoj borbi s drugim narodima Jugoslavije izgradio federativno uređenje Jugoslavije. Po svemu tome ZAVNOH je imao značajnu ulogu u rješavanju pitanja nove revolucionarne vlasti u Hrvatskoj i u rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja uspostavljanjem slobodne i suverene federalne države Hrvatske u okviru ravnopravne zajednice jugoslavenskih naroda.

Résumé

LA CRÉATION ET LE TRAVAIL DU CONSEIL ANTI-FASCISTE DE LIBÉRATION NATIONALE DE CROATIE (ZAVNOH) EN 1943.

A L'OCCASION du XXème anniversaire de la création du Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Croatie (ZAVNOH) l'auteur présente et analyse la formation et le travail du ZAVNOH, sa place et son rôle dans le processus de la Lutte de Libération et de la Révolution Socialiste en Croatie et en Yougoslavie. Pour cette étude, l'auteur a utilisé toutes les archives du ZAVNOH dont une grande partie était encore inconnue et il s'est servi des résultats des recherches concernant les Comités de Libération Nationale et le système du nouveau pouvoir populaire révolutionnaire en Croatie effectuées par l'Institut de l'histoire du mouvement ouvrier de Zagreb.

Dès le début de la Lutte de Libération Nationale armée contre les occupants et les quislings, en Croatie, de même que dans les autres régions de la Yougoslavie, a commencé le processus de la création des Comités de Libération Nationale, organes vraiment démocratiques du nouveau pouvoir populaire qui ont joué en même temps le rôle de direction politique du Mouvement de Libération Nationale et du Front Unique de la Libération. Les Comités de Libération Nationale ont été créés et ont pris le pouvoir partout où au cours de la lutte armée les organes du pouvoir des occupants et des quislings se sont effondrés.

Le but essentiel de la création de ces nouveaux organes démocratiques du pouvoir populaire était de mobiliser les couches les plus larges du peuple et de les faire participer à la solution des problèmes concernant l'alimentation et l'approvisionnement des Détachements de Partisans et de l'Armée de Libération Nationale, à la réalisation des travaux du pouvoir dans le sens le plus étroit du terme, à la solution des énormes problèmes et difficultés créés par la guerre se posant sur le territoire libéré, et enfin à l'organisation solide des régions libérées afin qu'elles servent, dans la plus grande mesure possible, de bases aux partisans dans leur lutte.

Cependant, l'édification du nouveau pouvoir populaire représente un processus révolutionnaire, car s'est ainsi qu'ont été renversés les organes de l'ancien pouvoir bourgeois qui dans leur ensemble sont entrés au service des occupants et des quislings, c'est ainsi que l'ancien appareil d'Etat a été brisé, un nouveau pouvoir populaire révolutionnaire a été instauré, la classe détenant le pouvoir a changé, et c'est ainsi qu'a été résolue la question essentielle de toutes les révolutions – la question du pouvoir.

Ce processus s'est déroulé par étapes, des villages et des petites localités libérés aux villes et sièges administratifs plus importants jusqu'aux régions entières dans lesquelles était installé un système plus ou moins complet de Comités villageois, locaux, communaux, d'arrondissement et régionaux de Libération Nationale. De même, ce processus ne s'est pas limité aux territoires libérés ni à ceux sur lesquels les partisans menaient une lutte de grande envergure et constante, mais des Comités de Libération Nationale ont été aussi formés illégalement ou semi-légalement sur les territoires non-libérés ou semi-libérés. Ces Comités de Libération Nationale, outre les fonctions de dirigeants politiques et d'organes de combat du Mouvement de Libération Nationale, ont, dans une mesure toujours plus grande, rempli les fonctions du pouvoir car le peuple les a reconnus chaque jour davantage comme son pouvoir et a boycotté les organes du pouvoir des occupants et des quislings.

En 1942 le rapport des forces politiques en Croatie a tellement changé que s'est posée à l'ordre du jour, vers la fin de cette année, la question de la création d'un organe dirigeant qui unirait les Comités de Libération Nationale sur les territoires libérés, non-libérés et semi-libérés en un système unique de pouvoir populaire et qui représenterait la première étape dans l'installation du nouveau pouvoir d'Etat dans toute la Croatie, du pouvoir issu de la lutte révolutionnaire. C'est pourquoi, au moment même où a eu lieu la Première Session et où a été créé le Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Yougoslavie (AVNOJ) qui avait un rôle analogue dans le cadre de la Yougoslavie, des préparatifs commencèrent pour la convocation du Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Croatie. Ces préparatifs furent interrompus dans la seconde moitié de Janvier 1943 par suite de la grande offensive des forces italiennes, allemandes et quislings contre les forces les plus importantes de l'Armée de Libération Nationale et qui a aussi gagné la plus grande partie de la région libérée de la Croatie au sud de la Save. Mais dès qu'à la fin de Février 1943 les opérations dans le cadre de cette offensive ennemie en Croatie ont pris fin, le 1er mars 1943, une partie des délégués de Croatie au Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Yougoslavie forme le Comité d'Initiative du Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Croatie ayant pour tâche de préparer la Première Session du ZAVNOH, de remplir provisoirement les fonctions de représentant politique le plus élevé de la Lutte de Libération Nationale et de diriger tous les Comités de Libération Nationale de Croatie.

Le Comité d'Initiative du ZAVNOH, outre ses fonctions politiques de dirigeant le plus élevé du Mouvement de Libération Nationale de Croatie, remplit déjà, en réalité, la fonction d'organe le plus élevé du nouveau pouvoir populaire et en moins de trois mois et demi, il a sensiblement contribué à l'édification à venir du système du pouvoir populaire en Croatie et à l'organisation des sectures les plus importants de l'administration publique, de sorte que la création du ZAVNOH a été véritablement le reflet de la situation réelle qui existait déjà dans la pratique. Par suite des circonstances internationales et, avant tout, parce que les Grands Alliés dans la coalition anti-hitlérienne continuaient à reconnaître le gouvernement royal yougoslave en émigration, l'AVNOJ et le ZAVNOH se sont formellement proclamés les corps représentatifs les plus élevés, ayant un caractère politique général et au-dessus des partis, de la Lutte de Libération Nationale et les dirigeants politiques les plus élevés du Mouvement de Libération Nationale et du Front Unique de la Libération Nationale de Yougoslavie et de Croatie, et non pas les organes les plus élevés du pouvoir d'Etat, bien que le Comité d'Initiative du ZAVNOH et surtout le ZAVNOH même aient déjà rempli la fonction d'organe législatif et exécutif le plus élevé du nouveau pouvoir populaire en Croatie.

Le Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Croatie a été constitué à sa Première Session qui a eu lieu les 13 et 14 Juin 1943. Au moment de la Première Session, dans le ZAVNOH sont entrés 112 délégués venant de toutes les régions de la Croatie, parmi lesquels se trouvaient plusieurs fonctionnaires des partis et groupements politiques bourgeois d'avant guerre, en particulier du Parti Paysan Croate, et des personnalités en vue du monde culturel et de la vie publique de Croatie. Donc, à cette époque, le ZAVNOH était déjà un corps vraiment représentatif qui par ses débuts et son programme – qui fut publié dans la Résolution et dans la Proclamation de la Première Session – jouissait d'une énorme autorité dans toute la Croatie. A la Première Session fut élu le Comité Exécutif du ZAVNOH qui a rempli toutes les fonctions politiques et législatives de la réunion plénière du ZAVNOH entre deux sessions et qui a été, en même temps, un embryon du Gouvernement populaire croate. Le Comité Exécutif du ZAVNOH est intervenu dans ses actions politiques avec une autorité totale au nom du Mouvement de Libération Nationale Croate et – dans la situation politique favorable qui régnait à ce moment-là dans toute la Croatie par suite de la participation accélérée des couches de plus en plus larges de la population à la Lutte de Libération Nationale – en peu de temps, il a obtenu des succès énormes dans l'élargissement des bases politiques du Mouvement de Libération Nationale. Grâce à un tel travail du Comité Exécutif, de nombreux politiciens en vue d'avant guerre, des fonctionnaires du Parti Paysan Croate et du Parti Démocratique Indépendant et d'autres personnalités éminentes de toute la Croatie, se sont joints au Mouvement de Libération Nationale. En Octobre 1943 fut formé, sur le territoire libéré de la Croatie, le Comité Exécutif du Parti Paysan Croate comprenant les fonctionnaires les plus en vue du Parti Paysan Croate qui se sont joints au Mouvement de Libération Nationale, ainsi que le Club Serbe des membres du Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale Croate dans lequel se sont rassemblés plusieurs patriotes serbes, politiciens bourgeois d'avant guerre de Croatie. Le travail du Comité Exé-

cutif du ZAVNOH jusqu'à la fin de 1943 a été très fécond. A la fin de 1943 toute la Croatie était déjà couverte d'un réseau de Comités de Libération Nationale, de comités de villages, de localités, de villes, et seules restaient quelques régions moins importantes dans lesquelles ne fonctionnaient pas, même illégalement, des organes du pouvoir populaire. Le Comité Exécutif du ZAVNOH a continué à développer l'administration publique et à promulguer des décrets valables pour toute la Croatie, et dans son cadre il a formé des sections en tant qu'organes ayant des compétences administratives qui ont apporté une aide puissante aux Comités de Libération Nationale dans la création et la consolidation des organes administratifs fonctionnant dans leur sein.

La IIème Session du ZAVNOH a eu lieu le 12–14 Octobre 1943. Au cours de cette session le ZAVNOH a pris une décision concernant le rattachement, à nouveau, de la Dalmatie, du Littoral Croate, des régions du Gorski Kotar ainsi que de l'Istrie, de Zadar et des îles de l'Adriatique à la Croatie, c'est-à-dire à la Yougoslavie, régions qui après la Ière Guerre Mondiale et après l'occupation de la Yougoslavie en 1941 avaient été annexées à l'Italie. Le ZAVNOH a condamné le gouvernement royal yougoslave en émigration et les groupements politiques réactionnaires en Croatie, a exigé que soient reconnues les acquisitions de la Lutte de Libération Nationale du peuple croate et des autres peuples de Yougoslavie, a réclamé la constitution d'une Croatie libre, démocratique et vraiment égale dans le cadre de la nouvelle Yougoslavie fédérative. A cette session de nouveaux délégués au ZAVNOH furent élus de sorte que leur nombre s'est élevé à 166. Ainsi le ZAVNOH par sa composition est devenu encore plus représentatif. L'auteur se livre à une analyse détaillée de la composition, du point de vue professionnel et politique, des délégués et du nombre des délégués qui représentaient les diverses régions de la Croatie, il établit enfin une comparaison avec la composition des délégués du ZAVNOH lors de la Première Session c'est-à-dire seulement cinq mois auparavant.

Le 29 Novembre 1943 a eu lieu la IIème Session du Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Yougoslavie (AVNOJ) à laquelle a aussi pris part une délégation du ZAVNOH comprenant 37 membres. Au cours de cette session furent prises des décisions connues concernant la privation du gouvernement royal yougoslave légal en émigration de tous ses droits, l'interdiction du retour dans le pays du roi Petar Karadjordjevitch, la proclamation de l'AVNOJ en tant qu'organe du pouvoir le plus élevé législatif et exécutif des peuples de Yougoslavie, la création du Comité National de Libération de la Yougoslavie en tant que Gouvernement provisoire de la Yougoslavie, et enfin l'organisation de la Yougoslavie selon le principe du fédéralisme.

Dans l'esprit de ces décisions le ZAVNOH a orienté son travail vers l'édification de l'appareil du pouvoir de l'Etat fédéral croate, de sorte qu'au moment (en Mai 1944) où il s'est formellement proclamé l'organe du pouvoir législatif et exécutif le plus élevé de la Croatie fédérale, il ne s'est agi que de la sanction juridique d'un état qui existait déjà réellement. L'auteur conclut que le rôle historique du ZAVNOH a résidé dans le fait qu'en tant que le représentant politique le plus élevé du Mouvement de Libération Nationale de la Croatie et en fait qu'organe du pouvoir populaire le plus élevé en Croatie, il a reflété et consolidé, du point de vue de l'organisation, les résultats et les acquisitions de la Lutte de Libération Nationale et de la Révolution Socialiste: qu'avec sa création les bases de l'Etat fédéral croate dans le cadre de la Yougoslavie fédérative ont été posées et qu'est né l'organe le plus élevé dans le système du nouveau pouvoir populaire en Croatie qui par la voie révolutionnaire a été instauré à la place du pouvoir bourgeois et de l'appareil d'Etat bourgeois renversés, et c'est par là qu'il a représenté une forme sous laquelle s'est effectué le changement révolutionnaire du pouvoir dans la Croatie tout entière.

Josipa Tomić

PRILOG PROUČAVANJU POSTANKA I RAZVITKA NARODNE VLASTI U HRVATSKOJ 1941–1943.

Brigu i inicijativu oko formiranja i razvoja nove vlasti kako na oslobođenim tako i na neoslobođenim područjima preuzele su organizacije Komunističke partije na terenu na kojem su djelovale, ili pojedini članovi KP ma gdje su se u tom trenutku nalazili i ma kakve zadatke izvršavali:

»Izbjeglom narodu u šumi Šamarica, članovi KP predložili su da svako selo izabere svoj odbor koji će rukovoditi životom i radom logora, starati se za nabavku hrane, podržavati vezu sa selom i . . .

U partizanskom logoru Debela Kosa za organizaciju NOO-a bio je zadužen drug Milutin Košarić još 26. VII 1941 . . .

Prve odbore za sela općine Blinja formirao je drug Turkulin . . .

Izlaskom komunista iz Petrinje i Siska počinju radom oružane i političke organizacije. Inicijativni NOO-i formirani su najprije u nekoliko srpskih sela i to još krajem jula i početkom augusta 1941. Od okupacije Jugoslavije pa do kraja 1941. na kotaru Kostajnica formirano je 25 NOOa. U kotaru Dvor na Uni su u novembru i decembru formirani NOO-i u svim selima kotara, osim u selu Zrinj . . .

U plaščanskom kotaru su članovi partijske ćelije održali sastanke po svim selima već u augustu 1941 i tada je započelo formiranje NOO-a, formiranje seoskih straža i rezervnih odreda . . .

Na kotaru Pisarovina jedan član rajonskog komiteta KP još u augustu formira ilegalni NOO u Donjoj Kupčini, koji je imao 8 članova. Zadatak ovog NOO-a bio je uspostavljanje veze sa ostalim selima kotara Pisarovina«.[1]

Pokrajinski komitet KPH Dalmacije još u augustu 1941. u letku »Platforma jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta« ukazuje da »Formiranje i snabdijevanje partizanskih odreda mora biti zadaća cijelog naroda u svim gradovima i selima. U pokrajevima gdje se vode partizanske borbe treba sastaviti zajedničke odbore za pomoć partizanima«.[2]

---

[1] Podaci iz izjava rukovodilaca NOP i NOB Banije i Korduna 1941. Arhiva IHRPZ, fond memoarske građe 6.

Napomena: U izjavama se prvi organi narodne vlasti analogno kasnijoj praksi, nazivaju narodnooslobodilačkim odborima, premda taj naziv za organe narodne vlasti dolazi u decembru 1941. poslije Okružnice CK KPH br. 4.

[2] Arhiva IHRPZ, fond PK Dalmacije 1941.

Nastanak i razvoj prvih organa narodne vlasti u Hrvatskoj zavisio je od tempa, forme i širine razvoja oružane borbe i ustanka u pojedinim krajevima.

U ustaničkim kotarevima se u septembru, a u zbjegovima već u julu i augustu 1941. formiraju prvi organi narodne vlasti. U zbjegovima na Baniji i Kordunu oni su izvršili krupnu ulogu kao organizatori otpora i zaštite golorukog stanovništva od ustaške soldateske, koja je pod izlikom preseljavanja i prekrštavanja srpskog stanovništva otpočela s masovnim pokoljima.

Tako je primjerice već spomenutim odborima općine Blinja postavljen zadatak »prebacivanja žita i ostalih namirnica iz sela u šumu, briga za seljane, najprije one u šumi, a poslije za one koji su ostali u selima. Zadatak prebacivanja namirnica je uspio. Transportom prebacivanja rukovodili su odredi, a brinuli su se i za sigurnost kretanja ljudi iz šume u sela i obratno. Čak je bilo i takmičenje među pojedinim selima tko će prvi i tko će više prebaciti žita, čija će disciplina i kolektivni rad i život u logoru biti bolji. Neka sela služila su za primjer: Velika Graduša, Staro Selo, Moštanica itd. Ubrzo je na zboru donesena odluka da se iz civilnog logora (koji je brojao oko 4.500 ljudi) izdvoje naoružani i za borbu sposobni ljudi, pa se tada formiraju Kalinski i Gaćešin vojni logor«.

»Početkom novembra na kotaru Vrginmost postojala je samo vojna vlast, koju su vršili komandanti i komesari. Koncem novembra u oslobođenim selima formirani su mjesni organi narodne vlasti. Njihovi osnovni zadaci u to vrijeme bili su kao i drugdje: prikupljanje hrane, odjeće i drugog za partizane toga kraja. Međutim veliku ulogu odigrali su ti organi vlasti prilikom evakuacije stanovništva sjevernog dijela kotara Vrginmost, kada se ispred neprijateljskog naleta povlačilo u južni dio kotara oko 15.000 stanovnika. Prilikom evakuacije, izbjeglice su bile rasute po cijeloj Petrovoj Gori, pa je rukovođenje bilo otežano. Tada kotarski NOO izdaje proglase koji su bili izlijepljeni po šumskim raskršćima i u kojima je bio naznačen raspored za svako selo. Narod je slušao i bio disciplinirán. Odbori iz izbjegličkih sela surađivali su sa domaćim NOO-ima. Članovi NOO-a bili su u izbjeglištvu zajedno sa narodom i važili već u to vrijeme kao organi političke i pozadinske vlasti. Naročito važna bila je njihova briga i pomoć kod formiranja i snabdijevanja bolnice u Petrovoj Gori«.[3]

Tokom 1941. godine na oslobođenim područjima formirano je niz seoskih odbora narodne vlasti, a potkraj 1941. formirano je nekoliko općinskih i kotarskih NOO-a.

Do kraja 1941. na oslobođenom području Like djelovali su:

1. Kotarski Narodnooslobodilački odbor Otočac, formiran 31. XII. Obuhvaćao je NOO-e u selima Donji Babin Potok (formiran 23. XI), Vrhovine, Škare, Doljani, Staro Selo Otočko, Podum i Glavace.
2. Na terenu kotara Gospić bilo je osam seoskih NOO-a. Seoski NOO-i Divoselo i Mogorić formirani su još 10. augusta.
3. Na području kotara Korenice seoski NOO-i formirani su također u augustu i septembru. (NOO Korenice formiran je 10. VIII 1941).
4. Na kotaru Gračac je do kraja 1941. djelovalo 26 seoskih NOO-a.
5. Na terenu kotara Donji Lapac bilo je 13 seoskih NOO-a, a među njima i NOO za Donji Lapac formiran još 10. augusta.

[3] Iz izjave rukovodilaca NOP i NOB na Baniji i Kordunu 1941. Arhiva IHRPZ, fond memoarske građe 6.

6. U kotaru Udbina djelovalo je također 13 seoskih NOO-a. NOO za selo Visuć formiran je 10. augusta 1941.
7. Kotarski NOO Brinje formiran je 18. XII 1941.

Okružni NOO Like, kotarski NOO-i Korenice i Udbine formirani su 1. februara 1942, a ostali kotarski i veliki broj općinskih NOO-a formirano je tokom 1942. godine.

Na Kordunu je do kraja 1941. godine djelovalo 5 kotarskih NOO-a:

1. Kotarski Narodnooslobodilački odbor Vojnić formiran je u decembru 1941. Obuhvaćao je Općinski NOO Krstinja i Općinski NOO Vojnić sa 21 seoskim NOO-om.
2. Kotarski Narodnooslobodilački odbor za novoformirani kotar Veljun djeluje od decembra 1941. Obuhvaćao je općinske NOO-e Dubrave, Perjasica (formiran 15. XII), Cvijanović Brdo, Veljun i Klokoč. Seoski NOO-i formirani su tokom novembra i decembra gotovo u svim selima veljunskog kotara.
3. Kotarski NOO Slunj formiran je također u decembru 1941. Formiranje seoskih NOO-a počinje u oktobru 1941, a već u novembru postoji 35 seoskih NOO-a na terenu ovoga kotara.
4. Kotarski Narodnooslobodilački odbor Vrginmost formiran je 13. XI, a u razdoblju oktobra i novembra formiran je i niz seoskih NOO-a. NOO Perna formiran je 22. IX.
5. Kirino-sjeničarski Kotarski narodnooslobodilački odbor formiran je 14. XII 1941. i obuhvaćao je dva općinska NOO: Općinski NOO Sjeničak sa 9 seoskih NOO-a i Općinski NOO za Kirin sa 11 seoskih NOO-a.

Na Baniji je potkraj 1941. godine djelovalo:

1. Kotarski Narodnooslobodilački odbor Glina, formiran 10. XI. Obuhvaćao je općinske NOO-e Hajtić, Gradac i Klasnić, te 22 seoska NOO-a.
2. Na području kotara Petrinja djelovali su Općinski NOO Jabukovac, Blinja i Gradusa, te 26 seoskih NOO-a.
3. U kotaru Dvor na Uni postojalo je 13 seoskih NOO-a.
4. Na terenu kotara Kostajnica djelovalo je također 13 seoskih NOO-a.

U Dalmaciji je bio vrlo razgranat rad akcionih odbora.

1. U splitskom kotaru djeluju akcioni odbori NOF trgovaca, težaka, činovnika, obrtnika i intelektualaca. Njihovim radom rukovodi Akcioni odbor NOF za Split, formiran u augustu 1941. Osim toga akcioni odbori NOF djeluju u Solinu, Klisu, Mravincima, Kučinama i Vranjsku.
2. Akcioni odbor NOF u Šibeniku formiran je u septembru 1941.
3. U kotaru Omiš djeluje akcioni odbor NOF Omiš.
4. Na terenu kotara Makarska postoji akcioni odbor NOF Makarske, formiran u septembru 1941, te NOO za Podgoru.
5. Na kotaru Dubrovnik postoje: Akcioni odbor NOF za Dubrovnik, formiran u septembru 1941, mjesni NOO-i za Župu Dubrovačku, MNOO Dubrovnik (formiran u decembru), te Inicijativni odbor Vitaljina, formiran također u decembru 1941.

U Istri je do kraja 1941. godine bilo formirano više mjesnih NOO. U kotaru Pula 4, kotaru Poreč 3, kotaru Pazin 5, labinskom kotaru 7, riječkom 3, kotaru Opatija 2 i kotaru Rovinj 1 mjesni NOO.

U zagrebačkoj oblasti je potkraj 1941. godine bilo desetak mjesnih NOO-a: na kotaru Klanjec 1, kotaru Zlatar 8. U kotaru Dugo Selo djelovao je Mjesni NOO Opatinec.

U Slavoniji je do kraja 1941. godine bilo formirano 59 mjesnih NOO. U kotaru Novska 7 (NOO Lipovljani formiran 17. X), u kotaru Nova Gradiška 11, kotaru Grubišno Polje 3, pakračkom kotaru 6, daruvarskom 4 seoska NOO-a. Na terenu kotara Slavonski Brod djelovao je Mjesni NOO Trnjani, formiran još 7. IX 1941. U kotaru Slavonska Požega bilo je 27 mjesnih NOO-a, i to: NOO sela Sloboština, formiran je u augustu. U septembru formirano je 5, u oktobru 3 seoska NOO-a, a u novembru još 18 seoskih NOO-a. U kotaru Našice postojalo je 6 seoskih NOO-a.

U Pokuplju je 1941. godine djelovao Mjesni NOO Donja Kupčina, formiran 29. VIII, a na području Žumberka je također vrlo rano formiran seoski NOO za selo Draga.

U Gorskom kotaru je djelovalo:

1. U kotaru Ogulin Općinski NOO Drežnice, formiran 10. X 1941. koji je obuhvatio rad seoskih NOO dvadesetak okolnih sela formiranih tokom augusta i septembra 1941. godine. Polovinom oktobra u Ogulinu je formiran Kotarski odbor Narodne pomoći.
2. U kotaru Delnice ilegalno je djelovao NOO Delnice, formiran u augustu, kao i jedan ilegalni NOO na terenu općine Mrkopalj, formiran u decembru 1941.
3. Na kotaru Vrbovsko postojao je Općinski NOO Srpske Moravice, koji je djelovao ilegalno od oktobra 1941. godine.

Na terenu Hrvatskog primorja do kraja 1941. godine djeluju akcioni odbori u mjestima Bribir, Dragljin, Gradac, Jargovo, Kičeri, Kričina, Podugrinac, Poduljin, Podskoči, Podgora, Sveti Mikula, Sveti Vid i Ugrini.[4]

Istovremeno sa stvaranjem prvih organa narodne vlasti na oslobođenim područjima u pojedinim krajevima Hrvatske, formiraju se slični organi i na poluoslobođenom terenu. Za ovakav teren ustaška ili okupatorska vlast nije imala dovoljno vojnih snaga da ga kontrolira, pa su ovdje mogli djelovati odbori narodne vlasti, izvršavajući zadatke koje je postavljala partijska organizacija dotičnog kraja. Organi narodne vlasti poluoslobođenog terena su vrlo često bili pioniri u razvoju NOP u nekom selu ili mjestu, pa se preko njih i pod njihovim utjecajem vršila i direktna mobilizacija u redove Narodnooslobodilačke vojske.

Na okupiranom teritoriju, naročito u gradovima, vrlo značajan je rad akcionih odbora, koji djeluju ilegalno. Širokog razmaha rad akcionih odbora imao je u Dalmaciji, u gradovima Splitu, Šibeniku, te na Sušaku, Karlovcu, Zagrebu i drugdje.

Uz prve organe narodne vlasti na okupiranom području, naročito u gradovima, ističu se svojim radom odbori Narodne pomoći. Razvijajući se na tradiciji Crvene pomoći, oni su bili vrlo pogodna forma za široko okupljanje svega stanovništva koje je mrzilo okupatora i bilo antifašistički raspoloženo. Na okružnoj konferenciji KPH okruga Karlovac (12–16. III 1942) o radu Narodne pomoći ovog okruga dana je ovakva karakteristika:

[4] Podaci o formiranju i broju NOO-a 1941. godine izneseni su ovdje na osnovi istraživanja arhivskih fondova Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb, na osnovi djelomice korištenih podataka iz literature o NOB, te isto tako djelomice korištene memoarske građe IHRPZ. Broj NOO-a u pojedinim krajevima Hrvatske 1941. bit će zacijelo veći kada se istraže svi arhivski fondovi koji čuvaju građu iz NOB i kada se provedu potrebna anketiranja na terenu.

»S oživljavanjem partijskog života oživljava i rad NP, čiji se odbori osnivaju ne samo u Karlovcu nego i u ostalim kotarevima. Osobito se u dvjema prilikama pokazala NP karlovačkog okruga vrlo aktivna. Prvo je pomoć španskim dobrovoljcima zatečenim u francuskim logorima... Drugo je rad na opskrbi i pomoći partizanskih odreda. I tu je NP osobito u gradu Karlovcu učinila velike usluge partiji u organiziranju narodnooslobodilačke borbe...«[5]

Zadaci Narodne pomoći bili su: svestrana materijalna pomoć oružanoj oslobodilačkoj borbi, pomaganje prebacivanja novih boraca za partizanske odrede, pomoć interniranim rodoljubima i njihovim porodicama, a kasnije pomaganje porodica aktivnih ili poginulih boraca narodnooslobodilačkog rata. Osim navedenih aktivnosti članovi odbora Narodne pomoći, kao i članovi ilegalnih odbora narodne vlasti, vrlo često su sudjelovali u nizu sabotaža, diverzija i oružanih akcija u okupiranim gradovima i mjestima gdje je okupator ili Pavelić držao vlast u svojim rukama.

Rad i zadaci organa narodne vlasti tokom 1941. godine, kako na oslobođenom, tako i na okupiranom i povremeno od okupatora i njegovih domaćih slugu kontroliranom teritoriju, kretali su se, uglavnom, u okviru jačanja oružanih odreda narodnooslobodilačke borbe, odnosno političkom radu i tumačenju ciljeva narodnooslobodilačkog rata, u okvirima brige za snabdijevanje boraca i ugroženog stanovništva. Na oslobođenom terenu tim zadacima dolaze i nastojanja da se osigura zaštita, mir i sigurnost naroda. Ponegdje u oslobođenim općinama javljaju se prvi koraci za rješavanje nekih gospodarskih i školskih problema, dok se pitanjima kulturnog, a naročito političkog uzdizanja svijesti posvećivala velika pažnja.

Sadržaj rada bio je gotovo svuda istovetan, samo što je politički rad prvih organa vlasti bio nešto jače naglašen u neoslobođenim gradovima i mjestima, te na poluoslobođenom teritoriju. Pojedine zadatke su već tokom 1941. godine NOO-i provodili uz pomoć političkih organizacija Antifašističkog fronta žena, Saveza komunističke omladine Jugoslavije, Saveza mlade generacije i odbora Narodne pomoći. Posebno treba naglasiti da se sav rad razvijao uz neposrednu pomoć i brigu organizacija i članova Komunističke partije Jugoslavije. O radu svih ovih faktora ovisilo je koliki broj ljudi će se uspjeti aktivirati na izvršenju neposrednih zadataka narodnooslobodilačkog pokreta.

Tako je već tokom 1941. godine, prije donošenja općih direktiva CK KP Hrvatske za rad narodnooslobodilačkih odbora, opća linija razvitka organa narodne vlasti bila, uglavnom, jedinstvena na svim područjima gdje su oni djelovali.

Razlike se više javljaju u nazivima nego u sadržaju rada organa nove vlasti. U prvim mjesecima osnivanja organa narodne vlasti susrećemo se raznovrsni nazivi za ove organe: »odbori narodne pomoći«, »odbori za narodnu ishranu«, »odbori civilne vlasti«, »mjesni odbori« i »odbori nacionalno-oslobodilačkog fonda«. U jednom dijelu Like, funkcionere narodne vlasti nazivali su »komandir i komesar sela«.[6] Na

[5] Arhiva IHRPZ, fond OK Karlovac, 1942. Kladuška konferencija.

[6] Arhiva IHRPZ, fondovi: OK Karlovac, 1941, fond Gerilskih odreda Like, 1941. i fond partizanskih odreda Banije i Korduna 1941.

Napomena: Nazivi »odbor narodne pomoći«, »odbor za narodnu ishranu« nastali su po svoj prilici radi toga što su se organi narodne vlasti u to vrijeme prvenstveno morali baviti pitanjima prehrane naroda i boraca, prehranom i zbrinjavanjem izbjeglica, te sakrivanjem hrane ispred neprijateljskog uništavanja. Međutim organi narodne vlasti izvršavali su i druge zadatke karakteristične za ono vrijeme razvitka narodnooslobodilačkih odbora.

Kordunu javlja se naziv »nacionalno-oslobodilački komitet.[7] Najčešći su ipak nazivi »seoski odbor« ili samo »odbor«, a susrećemo ga podjednako u arhivskoj građi Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Mada se još i u 1942. godini znade javiti neki drugi naziv za narodnooslobodilački odbor, ipak se, uglavnom, sve ovo šarenilo naziva počelo gubiti već u decembru 1941. godine, kada je na teren stigla Okružnica CK KP Hrvatske br. 3.

Rukovodstvu narodnooslobodilačkog pokreta i borbe bilo je od prvog časa NOR, od prvih pojava oslobođenog teritorija, jasno, da je za uspješno vođenje borbe potrebno uspostaviti vlast. U tom pravcu već od samog početka narodnooslobodilačkog rata KPJ jasno postavlja zadatke, daje direktive za formiranje, rad i razvoj organa narodne vlasti, oslanjajući se na praksu i iskustvo koje su uvjeti narodnooslobodilačkog rata i pokreta donosili. Pri tom se budno pazilo da kod formiranja i funkcioniranja organa vlasti ne dođe do skretanja s terena realnih uvjeta. Naime, rukovodstva KP stalno naglašavaju da je u radu organa vlasti potrebna takva širina koja će omogućiti okupljanje svih slojeva stanovništva oko ciljeva oslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih kvislinga.

Na toj liniji Centralni komitet KP Hrvatske potkraj 1941. godine daje opće direktive i praktička uputstva za formiranje, rad i razvoj organa vlasti u Hrvatskoj.[8]

Najvažnija je u tom pogledu bila Okružnica CK KPH br. 3 od 30. IX 1941. Centralni komitet KP Hrvatske u prva tri dijela ove Okružnice ističe novu, široko zasnovanu narodnooslobodilačku liniju KP Jugoslavije. Ukazujući na pojedinačna skretanja u nerazumijevanju te linije, CK KPH podvlači nužnost upornog rada na stvaranju i jačanju »Narodnooslobodilačke Fronte i njenih rukovodećih organa Narodnooslobodilačkih odbora«. (posljednja dva dijela).

»Mnogi komiteti, organizacije i članovi, nisu proučili i usvojili novu liniju partije, nisu shvatili duboke promjene u svjetskoj situaciji i nove političke i taktičke zadaće, koje su CK KPJ i CK KPH izložili i postavili u svojim proglasima, štampanim i usmenim direktivama. Oni nisu shvatili karakter borbe u sadašnjoj fazi za potrebu okupljanja svih narodnih, demokratskih i rodoljubivih stranaka, grupa i ličnosti u Narodnooslobodilačku Frontu. Oni nisu shvatili, da je glavni neposredni cilj borbe u sadašnjoj fazi: istjerivanje fašističkih okupatora iz naše porobljene zemlje i uništenje frankovačkih bandi, vraćanje u sastav Hrvatske: Dalmacije, Primorja i Međumurja, koje su frankovačke izdajice prodali fašističkim osvajačima, i izvojevanje istinske nacionalne slobode i nezavisnosti . . .

Narodnooslobodilačka Fronta treba da obuhvati sve stranke, grupe i pojedince, sve one koji se aktivno bore protiv fašističkih okupatora i njihovih frankovačkih plaćenika, ili koji bilo na koji način pomažu tu borbu. U mjestima i krajevima, gdje za to postoje uvjeti, treba od njih stvarati Narodnooslobodilačke borbene

[7] U proglasu »Srbima, Hrvatima i Bosancima, Korduna i Banije« kojeg je 19. IX 1941. izdao Okružni komitet KPH Karlovac stoji: »Stvarajte nacionalno-oslobodilačke komitete u selima i kotarevima«. Arhiv IHRPZ, fond OK Karlovac, VII–VIII 1941.

[8] Osim Okružnice br. 3 i kasnije Okružnice br. 4, CK KPH daje uputstva i direktive za formiranje i rad NOO-a u prepisci s okružnim komitetima Partije, šalje svoje članove na veće sastanke i konferencije masovnih i KP organizacija, gdje se pored ostalih zadataka, gotovo uvijek, pretresaju zadaci i problemi iz rada NOO-a. Takav rad CK KPH karakterističan je za čitavo vrijeme narodnooslobodilačke borbe.

fronte. Ovi odbori ne smiju visiti u zraku, već moraju da budu borbeni odbori kao izraz jedinstva antifašističkih, demokratskih i rodoljubivih snaga dotičnoga mjesta i kraja.«

Tumačeći i razrađujući osnovnu liniju KPJ u prvoj fazi razvoja narodnooslobodilačkog rata i narodnooslobodilačkog pokreta, CK KPH je Okružnicom br. 3 dao političku bazu na kojoj su radili organi narodne vlasti, zacrtao put njihovog razvitka kao borbenih i revolucionarnih organa narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije. Tumačenjem ciljeva NOB i metodom uvjeravanja o nužnosti vođenja te borbe, organima narodne vlasti uspijeva izvršavati dva osnovna i najvažnija zadatka koje je postavila Okružnica br. 3:

1. Mobilizaciju novih boraca u redove partizanskih odreda i bataljona i
2. Aktiviziranje širokih narodnih slojeva za materijalnu i moralnu pomoć narodnooslobodilačkoj borbi.

Ta dva osnovna zadatka organa narodne vlasti bila su jednako važna i aktuelna tada, 1941. godine, kao i u cijelom toku narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije.

Okružnica br. 3 je, nadalje, formulirala ulogu i mjesto Narodnooslobodilačkog fonda na oslobođenom terenu: »Za formiranje Narodnooslobodilačke fronte i njenih partizanskih odreda osnovan je narodnooslobodilački fond radi skupljanja priloga u novcu, hrani, odijelu itd. Taj fond mora se postaviti na što širu osnovu. Radnici, seljaci, građani i inteligencija, svi bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost, jednom riječju cijeli narod treba da da svoj prilog za nacionalno oslobođenje«.

Ovom odlukom Okružnice br. 3 Narodna pomoć na oslobođenom teritoriju postaje Narodnooslobodilački fond koji djeluje u okviru i pod rukovodstvom organa narodne vlasti, s ciljem sakupljanja materijalnih dobara za snabdijevanje boraca i materijalno ugroženog stanovništva na oslobođenom teritoriju.

Konačno Okružnicom CK KPH br. 3 uvedena je jednoobraznost u nazivima za organe narodne vlasti. Oni se od tada nazivaju odbori narodnooslobodilačkog fronta. Potkraj 1941, a naročito poslije donošenja Okružnice CK KPH br. 4 prevladao je skraćeni oblik ovog naziva tj. organi narodne vlasti nazvani su narodnooslobodilački odbori (NOO).[9]

Na osnovi smjernica za rad narodnooslobodilačkih odbora što ih nakon zasjedanja u Stolicama (26. IX 1941) daje Edvard Kardelj u članku »Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti« (Borba od 19. X 1941), Centralni komitet KP Hrvatske 6. decembra 1941. godine donosi Okru-

[9] Okružnicu br. 3 CK KPH poslao je svim partijskim okružnim i kotarskim komitetima na terenu, a oni su je onda dalje preštampavali i širili u obliku letaka ili brošura. U arhivskoj građi IHRPZ ima potvrda da se Okružnica br. 3 vrlo brzo proširila po svim krajevima Hrvatske, te da je postala osnovno uputstvo za formiranje i rad NOO-a. Okružnicu br. 3 morali su prema direktivi CK KPH obavezno proučiti svi članovi Partije na terenu, a isto tako odbornici NOO-a, članstvo političkih organizacija, te borci partizanskih odreda. Na osnovama Okružnice br. 3 nastao je 14. XII 1941. poznati »Ostrožinski pravilnik«, te mnoga uputstva okružnih i kotarskih komiteta KP. Tako, ilustracije radi, navodimo primjer Okružnog komiteta KPH Karlovac, koji je 12. XI 1941. poslao svim kotarskim komitetima KP na svom okrugu »Referat uz Okružnicu CK KPH br. 3« u kojem raščlanjuje i konkretizira pojedine stavove iz Okružnice br. 3, primjenjujući njene odluke ili kritike na situaciju svoga terena. (Original ovog »Referata« nalazi se u arhivi IHRPZ, fond OK Karlovac, 1941).

žnicu CK KPH br. 4. CK KPH ovom Okružnicom sasvim konkretno formulira karakter i zadatke narodnooslobodilačkih odbora: »N. O. O. nisu organi ni jedne partije ili organizacije. U njima trebaju biti zastupani preko svojih predstavnika, sve političke stranke, grupe i struje, koje su na liniji borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih plaćenika...

Narodnooslobodilački odbori su na oslobođenom području privremeni organi vlasti, birani slobodno i neposredno od samog naroda. Oni su privremeni organi vlasti – zbog toga, što su ukinuti stari organi vlasti kao uporišta okupatora i njihovih slugu, a buduće trajne oblike i organe vlasti odredit će oslobođeni narod poslije istjerivanja fašističkih okupatora iz naše zemlje i uništenja njihovih domaćih slugu«.

Naročito značenje Okružnice br. 4 je u tome što CK KPH njome daje konkretne i opširne upute za praktički rad narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom, povremeno kontroliranom i stalno sa strane okupatora ili ustaške vlasti kontroliranom području.

1. Zadaci NOO-a na oslobođenim područjima, kako ih postavlja Okružnica br. 4, su mnogostruki i raznovrsni. »Oni vrše sve funkcije vlasti osim vojničke kojom upravljaju štabovi partizanskih odreda... poduzimaju sve potrebne mjere da se aktivizira i ujedini sav narod u borbi protiv fašističkih okupatora i njihovih ustaških i velikosrpskih plaćenika... poduzimaju sve što je potrebno, da se partizani pomažu i opskrbe hranom, odjećom i svim drugim potrepštinama...

Oni organiziraju i održavaju red i sigurnost na oslobođenom području preko narodnih straža... vode borbu protiv narodnih izdajica... organiziraju i provode obavještajnu službu... Isto tako vode borbu protiv svih pojava krađe, pljačke, razbojstva i nereda...

N. O. O. organiziraju opskrbu i ishranu stanovništva, a osobito ishranu siromašnih slojeva i neopskrbljenih porodica palih boraca...«

Prema direktivama Okružnice br. 4 pod upravu narodnooslobodilačkih odbora pripala je sva privreda određenog kraja »proizvodnja, trgovina, saobraćaj ...«

Nadalje narodnooslobodilački odbori »organiziraju i provode prosvjetni rad... rješavaju sve sporove, koji nastaju između pojedinaca ili skupina.«

Posebno se naglašava da narodnooslobodilački odbori trebaju »osigurati čvrstu pozadinu i nerazdvojnu vezu između naroda i njegovih partizanskih odreda.«

Na oslobođenom području bio je ukinut svaki oblik plaćanja poreza, a NOO-ima su za izvršavanje zadataka bila potrebna materijalna dobra. Okružnica br. 4, razrađujući ovaj problem, navodi: »u okviru Narodnooslobodilačke fronte i N. O. O. osniva (se) Narodnooslobodilački Fond, u koji sav narod daje svoje priloge u novcu, hrani, odijelu i raznom drugom materijalu«. Prema potrebi u raznim prilikama NOO-i su prema smjernicama Okružnice br. 4 mogli vršiti rekviziciju od imućnijih pojedinaca, a isto tako i zapljenu imovine narodnih izdajica.

2. Rad narodnooslobodilačkih odbora u krajevima gdje se nalazila ustaška ili okupatorska vlast, Okružnica br. 4 usmjerava u pravcu rukovođenja narodnooslobodilačkim pokretom i razvijanju svih oblika »političke i ekonomske borbe sve do oružanog ustanka za oslobođenje našeg naroda ispod okupatorskog i ustaškog jarma«. Konkretne oblike rada NOO-a u takvim krajevima postavlja Okružnica br. 4 sasvim jasno. Zadaci NOO-a sastoje se u rukovođenju otpora naroda protiv okupatorskog i ustaškog terora, raskrinkavanju šovinističke propagande, razbijanja i

onemogućavanje rada ustaških organizacija, sprečavanje mobilizacije za Istočni front, u redove domobranstva i ustaša. NOO-i organiziraju bojkot tržišta u okupiranim gradovima i mjestima, spriječavaju popisivanje žita i stoke, te nasilne rekvizicije »koju provodi neprijatelj«. Isto tako NOO-i provode otpor naroda protiv plaćanja poreza i »vode borbu protiv svih protivnika i neprijatelja N. O. Fronte i njene borbe«.

3. Okružnica CK KPH br. 4 posebno ističe rad »Akcionih odbora«, kao specifičnog oblika rada organa narodne vlasti na okupiranim dijelovima naše žemlje:

»U mjestima i krajevima, gdje još ne postoje uvjeti za stvaranje Narodnooslobodilačkih Odbora, treba pristupiti osnivanju akcionih odbora koji će organizirati bojkot tržišta, voditi borbu protiv rekvizicije i plaćanja poreza itd. Te odbore treba osnovati s već unaprijed pripremljenim planom, da se djelokrug njihovog rada i borbe postepeno proširuje, da s ekonomskih i nižih oblika borbe prelaze na političke i više oblike i da tako prerastu u Narodnooslobodilačke odbore«.[10]

Okružnica CK KPH br. 4 po svojim stavovima gotovo je istovetna propisima koje je Vrhovni štab NOP i DVJ donio u februaru 1942. godine u Foči. Naročito mnogo istovetnosti ima između Okružnice br. 4 i stavova koje Fočanski propisi donose u svojem prvom dijelu gdje se iznose »Zadaci i ustrojstvo Narodnooslobodilačkih odbora«. Razlike između direktiva Okružnice CK KPH br. 4 i Fočanskih propisa javljaju se samo u detaljima i nekim preciziranjima odnosa između narodnooslobodilačkih odbora i vojne vlasti, te u detaljnijoj razradi pitanja rekvizicije i zapljene neprijateljske imovine.

Novost Fočanskih propisa nalazi se u njihovom drugom dijelu gdje se daju »Objašnjenja i uputstva za rad Narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima« tj. u onom dijelu »Objašnjenja« gdje se na osnovu stečenih iskustava iz svih oslobođenih krajeva Jugoslavije daju prve odredbe o načinu izbora narodnooslobodilačkih odbora, o načinu smjenjivanja seoskih, općinskih i kotarskih NOO-a, te daju norme za odnose između seoskih, općinskih i kotarskih narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom teritoriju.

Već pri formiranju prvih organa narodne vlasti 1941. godine, kao i u daljnjem toku narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije, izbornost članova narodne vlasti bila je osnovna karakteristika formiranja organa narodne vlasti. Tako primjerice »Odbor« za selo Donji Babin Potok, kotar Korenica, 23. XI 1941. izvještava da su za izbor »odbora« od 7 članova bili »privoljni Stevo Ivančević, Milan Biga, Rade Gulan« i još 43 stanovnika sela Donji Babin Potok, kao i svi stanovnici sela Selište.[11]

Okružni komitet KPH Bjelovar u Okružnici br. 2 među ostalim uputama navodi:

»Svaka jedinica (partijska op. a.) treba da odmah poradi u područnim selima na tom, da se pokrenu najnapredniji i najborbeniji elementi u selima, da održe najprije uže konferencije a poslije šire konferencije na kojima treba birati takav odbor«.[12]

[10] I na kraju Okružnica CK KPH br. 4 donosi opširne upute za organizaciju i rad organizacije Antifašističkog fronta žena i njenih odbora.

[11] Arhiva IHRPZ, fond NOB Lika, 1941.

[12] Arhiva IHRPZ, fond OK KPH Bjelovar, 1941.

U komesarskom izvještaju Štaba primorsko-goranskih odreda od 17. X 1941. stoji da je »Na zboru u Drežnici (kotar Ogulin op. a.) kome je prisustvovalo oko 600 ljudi izabrano 10. X 1941. mjesno vijeće«.[13]

Okružni komitet KPH Hrvatsko primorje u izvještaju od 1. IV 1942. izvještava CK KPH »U Ravnoj Gori (kotar Vrbovsko op. a.) da je jučer izabran NOO i danas će održati prvu sjednicu. Njegovo formiranje je bilo vrlo teško, jer je na skupštinu u nedjelju došlo malo ljudi, tako da nije imalo smisla da se bira. Agitacija je provedena u utorak i odaziv nije bio loš . .«[14]

Po oslobođenju nekog sela ili mjesta sazivan je narodni zbor na kome su objašnjeni ciljevi narodnooslobodilačke borbe, prikazan značaj rada organa narodne vlasti i narod je tada neposredno birao svoje organe vlasti. Postojao je samo jedan uvjet kod biranja. Kandidat je morao biti odan zadacima i ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Glasalo se javno, dizanjem ruke. Javno glasanje za organe narodne vlasti bilo je uvjetovano ratnim prilikama, ali je ovakav način biranja bio ujedno i javni plebiscit i mjerilo odnosa stanovnika jednog sela ili mjesta prema narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji.

Na poluoslobođenom području nije se mogao u cijelosti primjenjivati javni i masovni izbor organa narodne vlasti. Članove NOO-a birala je veća ili manja skupina ljudi, pa su prema tome članovi NOO-a bili ilegalni samo za okupatora i neprijatelje, dok su za suradnike NOP oni imali autoritet nosilaca vlasti, čijim su se odlukama dobrovoljno odazivali i pomagali ih u izvršavanju određenih zadataka.

Na neoslobođenom području, gdje je rad za NOP morao biti ilegalan, članovi akcionih odbora i ilegalnih NOO-a nisu mogli biti birani, pa su njih obično postavljale organizacije ili pojedini članovi KP.

Za izbor općinskih i kotarskih NOO-a je već tokom 1941. godine uveden posredni ti. delegatski način biranja. Obično bi se izbor delegata za biranje općinskog NOO-a vršio na zboru prilikom izbora seoskih NOO-a, ili bi delegate određivali odbornici seoskih NOO-a. Tako, na primjer, Kotarski komitet KPH za Slunj 21. XII 1941. izvještava da je »formiranju Općinskog odbora narodnooslobodilačke fronte na teritoriju I čete bilo prisutno 9 delegata izabranih od seoskih odbora: 2 iz Tobolića, 2 iz Zbjega, 2 iz Mrzlog Polja i 3 iz Močila . . .«[15]

Biranje kotarskih narodnooslobodilačkih odbora vršili su delegati iz svih oslobođenih općina određenog kotara. Tako su primjerice konferenciji delegata za izbor kotarskog odbora Narodnooslobodilačke fronte u Vojniću 20. XI 1941. »prisustvovali izabrani delegati iz 26 poreskih općina«.[16] Kotarski komitet KPH Veljun 24. XII 1941. izvještava da će se »konferencija delegata općinskih odbora za izbor kotarskog odbora održati 28. ov. mj. . . .«[17]

Stečena iskustva o formiranju i organizaciji NOO-a tokom 1941. godine omogućila su da se početkom 1942. godine donesu Fočanski propisi koji će regulirati i jednoobrazno zacrtati daljnji proces formiranja narodnooslobodilačkih odbora. U

[13] Komesarski izvještaj komesara Primorsko-goranskih partizanskih odreda od 17. X 1941. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda. Tom V, knj. I str. 199–202.

[14] Arhiv IHRPZ, fond CK KP Primorje, 1941.

[15] Izvještaj KK KP Slunj od 21. XII 1941. Arhiva IHRPZ, fond OK Karlovac, 1941.

[16] Izvještaj Kotarskog komiteta KP Vojnić od 22. XI 1941. Arhiva IHRPZ, fond OK KPH Karlovac, 1941.

[17] Arhiva IHRPZ, fond OK KPH Karlovac, 1941.

drugom dijelu spomenutih propisa, u »Uputstvu za rad NOO-a« normiran je način izbora narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom području, pa ovaj dio »Uputstva« predstavlja ujedno i prve pravne propise novog jugoslavenskog izbornog sistema. Fočanskim propisima su, tada, prvi puta u historiji naših naroda, izjednačeni u političkim pravima muškarci i žene.

Fočanski propisi su potvrdili već ranije primjenjivan način neposrednih i posrednih izbora za organe narodne vlasti. Seoski NOO-i i povjerenici malih sela i zaselaka po ovim propisima birani su neposredno na seoskom zboru. Općinski i kotarski narodnooslobodilački odbori birani su posredno. Stanovnici svih sela i zaselaka jedne općine ili grupe sela birali su delegata za izbor općinskog NOO-a, a delegati svih općina na kotarskoj izbornoj konferenciji biraju kotarski NOO-i. Izbor delegata vršen je prema normi: na svakih 50 stanovnika po jedan delegat.

Fočanski propisi, nadalje, određuju odnose birača i odbornika narodnooslobodilačkih odbora. Odbornici su dužni polagati biračima račun o svojem radu, biračima pripada pravo da opozovu i smijene pojedine odbornike ili cijeli NOO ako narod po jednom ili više pitanja nije odobravao rad NOO-a ili pojedinog njegovog člana. Opoziv je prema Fočanskim propisima – morala zatražiti trećina birača dotičnog seoskog ili općinskog narodnooslobodilačkog odbora, a za kotarski NOO ili za smjenjivanje pojedinog odbornika kotarskog NOO zahtjev za opoziv trebala je podnijeti najmanje jedna četvrtina općina određenog kotara.[18]

Detaljniju razradu izbornog prava i glavne principe za provođenje izbora donijela je »Naredba o izborima za Narodnooslobodilačke odbore« koju je propisao Vrhovni štab NOP i DVJ u septembru 1942. godine.

»Naredba« ponovno naglašava da je izborno pravo opće i jednako bez obzira na spol, vjeru i narodnost. Smanjen je dobni cenzus, pa je aktivno i pasivno biračko pravo pripadalo svim »seljanima i građanima koji su navršili 18 godina života«, a borcima NOP i DVJ bez obzira na godine života i bez obzira da li su se na dan izbora nalazili na borbenim položajima. Neposredno se sada biraju i općinski narodnooslobodilački odbori.[19]

Prema »Naredbi« Vrhovnog štaba uvedene su izborne komisije. Kotarsku izbornu komisiju imenovao je štab zone ili štab operativnog područja, a općinske izborne komisije imenovala je kotarska izborna komisija u suglasnosti s nadležnom komandom mjesta. Njihovi zadaci bili su da rukovode predizbornim sastancima, da pravilno provedu izbore, te da oglase rezultate izbora.

Predizborne pripreme vršile su se na zborovima, koji su imali svoj političko-agitacioni, te kandidacioni dio. Političke i agitacione pripreme vršile su političke organizacije: Komunistička partija, Antifašistički front žena i omladinske organizacije. Agitacija se vodila u duhu borbe za novu narodnu vlast, u znaku nacionalnog je-

[18] Takvo pravo birača bilo je primjenjivano i prije »Fočanskih propisa«. Stanovnici sela Babin Potok, kotar Korenica, smijenili su u novembru 1941. godine stari i izabrali »drugi odbor koji sačinjava 6 ljudi. Pošto prvi odbor nije ništa radio, uvijek se pokazivao neki šverc prema tome je smjenjen«. (Izvještaj odbora Babin Potok Gornji od 20. XI 1941. Arhiva IHRPZ, fond Gerilskih odreda Like, 1941.)

Na slučajeve smjenjivanja odbornika NOO-a nailazimo i kod jednog dijela NOO-a na Kordunu. Prilikom proljetne ofenzive 1942. na Kordun, raspršili su se neki NOO-i, uglavnom oni u kojima je bilo ljudi koji su i ranije ometali »pravilno funkcioniranje NOO-a, te je radi toga provedeno novo biranje...« (Zapisnik Partijskog savjetovanja OK KPH Karlovac od 25. i 27. jula 1942. Arhiva IHRPZ, fond OK KPH Karlovac, 1942.

[19] Borci na položajima koji su bili iz jednog mjesta, odnosno općine, glasali su na svom zboru i rezultat glasanja slali nadležnoj komandi mjesta, odnosno općini.

dinstva naših naroda, te političkog jedinstva čitavog naroda u borbi protiv okupatora i domaćih kvislinga. Političke predizborne pripreme imale su karakter manifestacije i mobilizacije narodne svijesti za izvršenje neposrednih zadataka koje je donosila narodnooslobodilačka borba, kao i manifestacije odlučnosti naroda da izgradi novu narodnu vlast.[20]

Na osnovu već spominjane »Naredbe« AVNOJ je potkraj 1942. godine raspisao izbore na jednom dijelu oslobođene zemlje. U Hrvatskoj to se odnosilo na Liku, Kordun i dio oslobođenog Gorskog kotara.[21]

Iz sačuvanog »Oglasa« kojim je kotarska izborna komisija kotara Udbina objavila rezultate izbora za seoske i općinske narodnooslobodilačke odbore, te izbor delegata za kotarsku izbornu konferenciju, vidljivo je kako su protekli izbori i kako je primijenjena Naredba Vrhovnog štaba o izborima za NOO-e:

»Prema naredbi Vrhovnog štaba NOP i DVJ o izborima Narodnooslobodilačkih odbora, izvršeni su u kotaru udbinskom izbori mjesnih, općinskih i delegata za kotarski Narodnooslobodilački odbor.

Izbori mjesnih Narodnooslobodilačkih odbora izvršeni su u svim selima udbinskog kotara dana 5. decembra t. g.

Prema zapisniku sa seoskih izbornih zborova i dobivenim rezultatima od N. O. Vojske rezultati izbora su slijedeći:

SVRAČKOVO SELO

Kandidati:

	dobio glasova		dobio glasova
1. Ilija Barać	179	11. Ilija Vukmirović	83
2. Milan Gojić	195	12. Milan Lemaić	59
3. Stevo Šajnović	195	13. Nikola Vukmirović	18
4. Milan Grbić	180	14. Dane Lemaić	68
5. Luba Lemaić	204	15. Stoja Šajnović	93
6. Jovo Vukmirović	156	16. Milojko Dragović	52
7. Stevo Lemaić	82	17. Dujo Grbić	85
8. Slavko Milijašević	85	18. Rade Barać	25
9. Sava Milijašević	69	19. Milan Milijašević	2
10. Ilija Gojić	85		

[20] »Mi moramo postići da rad NOO-a bude takav, da ih narod prigrli kao svoju pravu narodnu vlast, da vidi razliku između sadašnje narodne vlasti i bivših protunarodnih vlasti. Mi moramo postići da čitav narod sudjeluje u radu N. O. O., da ih kontrolira i da im pruža što veću pomoć. Mi moramo postići da NOO-i budu stvarno organizatori narodnooslobodilačke borbe na svim poljima, da budu organi zaista narodne i demokratske vlasti. Da bi te zadatke što prije izvršili treba da partijska ćelija, odnosno ćelijsko odjeljenje... organizira što češće sastanke čitavog sela, gdje će NOO polagati račun o svome radu, izvještavati o političkoj situaciji i zadacima koje postavlja narodnooslobodilačka borba u određenom trenutku...« kaže se u zapisniku sa savjetovanja KPH okruga Karlovac. Arhiva IHRPZ, fond OK Karlovac 1942.

U rezoluciji Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar od 20. XII 1942. stoji: »Predstojeći izbori za NOO-e, kao i politička priprema za njihovo provođenje, treba da dovedu na odgovorna mjesta drugove odane borbi i narodu. Potpuna suradnja odbora i naroda, treba da bude parola pod kojom će novoizabrani odbori početi sa svojim djelovanjem... Pred naše partijske organizacije postavlja se kao zadatak pružanje svestrane pomoći da se NOO-i politički izdignu i djeluju kao organi naroda u borbi«. (Arhiva IHRPZ, fond OK KPH za Gorski kotar, 1942.)

[21] Međutim, izbore su djelomice omele IV i V neprijateljska ofenziva, pa su oni ponegdje, kao na primjer na kotaru Ogulin, bili privremeno odgođeni.

Kako je za ovo selo predviđeno 5 članova N. O. Odbora, to su izabrani drugovi i drugarice u N. O. Odbor Svračkovo Selo koji su imali najveći broj glasova, i to:

1. Luba Lemaić
2. Milan Gojić
3. Stevo Šajnović
4. Milan Grbić
5. Ilija Barać«

U »Oglasu« se dalje navodi da su prema istom kriteriju izabrani NOO-i: selo Pišać, gdje je od 9 kandidata izabran NOO od 5 odbornika; u selu Tolić od 6 kandidata izabran je NOO od 3 člana; u Podlapcu je od 9 kandidata izabrano 5 odbornika NOO; selo Jošani u kojem je između 12 kandidata izabran NOO od 5 članova; u selu Mekinjar je od 13 kandidata izabran NOO sa 5 odbornika; za selo Srednja Gora od 7 kandidata izabran je NOO sa 5 članova; u Komiću između 12 kandidata izabran je NOO sa 5 članova; u Poljicama je od 17 kandidata izabran NOO od 3 člana; u Ondiću od 6 kandidata izabran je NOO od 3 člana; u Mutiliću između 8 kandidata izabrana su 3 odbornika; u NOO sela Klapavica je između 4 kandidata izabran jedan seoski povjerenik, jer je on imao najveći broj glasova. U selu Kurjak bilo je kandidirano 9 kandidata, a izabran je NOO od 5 članova; u selu Krčanima između 5 kandidata izabrana su tri odbornika, u Visuću od 13 kandidata izabran je NOO od 5 članova.

»Prema zapisnicima sa Općinskih izbornih zborova i dobivenim rezultatima glasanja kod N. O. Vojske rezultati su slijedeći:

Za Općinski Narodnooslobodilački odbor Podlapac – izbori izvršeni 9. decembra 1942. godine.

K a n d i d a t i :

	dobio glasova
1. Đuran Lemajić iz Svračkova Sela	255
2. Ksenija Vukmirović iz Svračkova Sela . . .	294
3. Pajo Cvijanović iz Pišaća	239
4. Stevo Cvijanović iz Pišaća	273
5. Nikola Matanić iz Podlapca	287
6. Ilija Čorak iz Podlapca	293
7. Nikola Cvijanović iz Tolića	263
8. Ante Perković iz Podlapca	2
9. Petar Veinović iz Tolića	22
10. Mile Smiljanić iz Pišaća	22
11. Mićo Cvijanović iz Tolića	22
12. Jovo Smiljanić iz Pišaća	21
13. Nikola Pejnović iz Tolića	3

Kako je za ovaj Općinski N. O. Odbor predviđeno 7 članova, to su izabrani drugovi i drugarice koji su dobili najveći broj glasova, i to:

1. Ksenija Vukmirović iz Svračkova Sela
2. Ilija Čorak iz Podlapca
3. Nikola Matanić iz Podlapca
4. Stevo Cvijanović iz Pišaća
5. Nikola Cvijanović iz Tolića
6. Đuran Lemaić iz Svračkova Sela
7. Pajo Cvijanović iz Pišaća

»Oglas« dalje navodi podatke da je na izborima za općinski NOO općine Mekinjar od 10 kandidata izabrano 9. decembra 7 odbornika u općinski NOO; da je na izborima 6. decembra od 19 kandidata izabran Općinski NOO Udbina od 7 članova.

Istovremeno s izborima za općinske NOO-e birani su i delegati za kotarski NOO i to: u općini Podlapac od 13 kandidata izabrano je 6 delegata, u općini Mekinjar od 17 kandidata izabrano je 8 delegata, a iz općine Udbina od 19 kandidata izabrano je za izbor kotarskog NOO Udbina 12 delegata.

»Izbori Narodnooslobodilačkih odbora na području udbinskog kotara izvršeni su na najdemokratskiji način slobodnom voljom naroda«, zaključuje na kraju svoga »Oglasa« kotarska izborna komisija za kotar Udbinu.[22]

Izbori za organe narodne vlasti imali su poslije donošenja »Naredbe o izborima za narodnooslobodilačke odbore« svoju određenu formu: predizborne pripreme, izborne komisije, birački mjesta. Rezultati izbora pismeno se konstatiraju i oglašavaju, pa taj pismeni akt ima značenje službenog dokumenta. (Nedostaju samo birački spiskovi). Pravo biranja i pravo da budu birani imaju svi građani iznad 18 godina života, a borci Narodnooslobodilačke vojske bez obzira na godine starosti.

Na načelima Fočanskih propisa i »Naredbe o izborima« iz septembra 1942. godine zasnivali su se i kasniji propisi o izborima za narodnooslobodilačke odbore u toku 1943–1945. koje je donosilo Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske.

Osnovna karakteristika razvitka narodnooslobodilačkih odbora je u tome što je taj razvoj tekao odozdo prema gore: od seoskih (mjesnih), odnosno gradskih do općinskih i kotarskih. Širenjem oslobođenog teritorija i jačanjem narodnooslobodilačkog pokreta, formiraju se okružni i oblasni, odnosno pokrajinski NOO-i. Formiranje viših NOO-a, naročito okružnih i oblasnih, bilo je uvjetovano potrebom ne samo usmjeravanja rada NOO-a unutar određenog okruga, nego i radi povezivanja i zajedničkog rješavanja određenih problema (ishrane boraca i stanovništva, saobraćaja, sklanjanje stanovništva s ugroženih područja, zadataka NOO-a prilikom vojnih operacija i sl.) između više, naročito susjednih kotareva i okruga.

Do I zasjedanja AVNOJ-a formiranjem i razvojem NOO-a rukovodio je Privremeni upravni odsjek pri Vrhovnom štabu koji je obuhvaćao komande područja, komande mjesta, partizanske straže, te cijeli sistem NOO-a od seoskih, gradskih i općinskih do kotarskih i okružnih narodnooslobodilačkih odbora.[23]

Sredinom 1942. godine u Hrvatskoj je bilo devet operativnih područja: ličko sa 8 kotareva; kordunaško sa 4, a kasnije sa 6 kotareva; primorsko-goransko područje koje je obuhvaćalo sve kotareve Hrvatskog primorja i 4 goranska kotara. Njima je u februaru 1943. priključen i brinjski kotar; splitsko područje, te biokovsko-neretvansko područje; u Slavoniji bila su dva područja: Papuk i Krndija, a u Žumberku žumberačko područje. U svim područjima postojala je povezanost između vojnopozadinskih komandi i kotarskih, odnosno općinskih NOO-a. Pored toga postojala je i međusobna veza između svih operativnih područja, osim udaljenijih područja Papuka, Krndije i Žumberka.

Potkraj 1942. godine proširuje se mreža NOO-a zahvaljujući uspjesima NOV, sve većem oslobođenom teritoriju i sve bržem opredjeljivanju društvenih snaga na

[22] U kotarskoj izbornoj komisiji za kotar Udbinu bili su: Đuro Uzelac, Jovan Đukić, Dane Corak, M. Vurdelja i Boja Egić. »Oglas« kotarske izborne komisije Udbina nalazi se u arhivu IHRPZ, fond KNOO Udbine, 1942.

[23] Privremeni upravni odsjek pri Vrhovnom štabu NOP i DVJ formiran je 22. X 1942.

stranu NOP i NOV.[24] Ovakva situacija iziskivala je da se poduzmu mjere za odvajanje NOO-a od rukovodstva NOR-a, da se preciznije utvrde odnosi između narodnooslobodilačkih odbora i vojno-pozadinskih komandi.

Poslije I zasjedanja AVNOJ-a vojno-pozadinskim poslovima i dalje rukovodi Upravni odsjek pri Vrhovnom štabu preko paralelnih odsjeka pri glavnim štabovima, dok je poslove oko razvoja i učvršćivanja narodne vlasti na osnovi sistema NOO-a preuzeo Izvršni odbor AVNOJ-a, odnosno u Hrvatskoj od juna 1943. godine Izvršni odbor ZAVNOH-a.[25]

U periodu između I i II zasjedanja AVNOJ-a, odnosno u razdoblju od kraja 1942. godine pa do II zasjedanja ZAVNOH-a, u oktobru 1943. godine, razvoj narodnooslobodilačkih odbora ulazi u drugu fazu:

A. U tom razdoblju izgrađena je široka mreža i učvršćen cjelokupni sistem narodne vlasti na osnovama narodnooslobodilačkih odbora.[26]

B. U tom periodu polažu se organizacioni temelji izvršnom aparatu u općinskim, kotarskim i okružnim, odnosno oblasnim NOO-ima.

Rad narodnooslobodilačkih odbora u prve dvije ratne godine odvijao se, uglavnom, oko tri grupe zadataka:

1. Političko djelovanje NOO-a s ciljem mobilizacije novih boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske; rad na širokoj aktivizaciji stanovništva za materijalnu i moralnu pomoć borcima NOV; zadaci i borba NOO-a za političko jedinstvo pozadine.

2. Briga NOO-a za snabdijevanje boraca NOV hranom, odjećom i ostalim; organiziranje pomoći za liječenje i njegovanje bolesnih i ranjenih boraca; zadaci vezani za snabdijevanje, izgradnju i održavanje bolnica.

3. Zadaci NOO-a vezani za vršenje vlasti i organizaciju cjelokupnog života na oslobođenom, a djelomice i na okupiranom području.

Političke zadatke NOO-ima je zacrtala Okružnica CK KPH br. 3. Kasniji propisi i direktive koje su donosili organi vlasti na teritoriju Hrvatske temelje se na Okružnici br. 3, razrađujući i primjenjujući direktive Okružnice br. 3 na konkretne prilike u određeno vrijeme. Upravo političkim djelovanjem i objašnjavanjem ciljeva narodnooslobodilačke borbe, NOO-i su u mnogim krajevima Hrvatske postali pioniri u razvoju NOP i NOB. Zbog toga su narodnooslobodilački odbori ne samo nosioci civilne vlasti, nego su uz NOV i masovne političke organizacije postali organi narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije.

Briga NOO-a za ishranu, djelomice za odjeću i obuću, za smještaj, pomoć u zdravstvenoj zaštiti i liječenju boraca NOV, bio je drugi krupni zadatak koji su izvršavali organi narodne vlasti, bez kojega se ne može zamisliti uspješan razvoj narodnooslobodilačke borbe. Snabdijevanje boraca NOV vršilo se iz fondova NOO-a, iz ratnog plijena koji je zadobila NOV, a kasnije i iz kontingenata koje su slali Saveznici. Najvažniji i najčešći izvor za snabdijevanje NOV bio je Fond narodnooslobodilačkih odbora. Sakupljao se dobrovoljnim prilozima stanovništva i rekvizicijom viškova.

---

[24] Vidi »Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943« u ovom broju »Putova revolucije«.

[25] Iako AVNOJ zbog općih uvjeta i položaja NOP u tom razdoblju nije još konstituiran kao vrhovni organ vlasti, on faktično tu funkciju već tada vrši. Po njegovim direktivama Izvršni odbor AVNOJ-a direktno rukovodi organizacijom i učvršćivanjem NOO-a.

[26] Kao pod 25.

Znatan priliv prehrambenih artikala, specijalno namijenjenih borcima NOV, dostizao je s vakantne zemlje, čiju su obradu organizirali NOO-i uz pomoć političkih organizacija.[27]

Rad narodnooslobodilačkih odbora na organizaciji pozadinskog života na oslobođenom području bio je mnogostruk i raznovrstan. Razvojem narodnooslobodilačke borbe i samim njenim trajanjem zadaci su postajali sve složeniji i sadržajno bogatiji, pa je njihovo rješavanje zahtijevalo od članova NOO-a mnogo volje i snalažljivosti. Narodnooslobodilački odbori su svojim radom još 1942, a naročito kasnije, obuhvatili sve grane privrede, kao što su obrada zemlje, rad i obnova raznih radionica, stavljanje u pogon ponekog industrijskog objekta, čuvanje i ravnomjerno trošenje stočnog fonda i zaštita šumskog fonda. Već od prvih dana NOR – narodnooslobodilački odbori organiziraju razmjenu dobara na oslobođenom području, sprečavaju krijumčarenje, provode organizaciju za bojkot tržišta u okupiranim gradovima i neprijateljskim garnizonima. Posebni zadaci NOO-a bili su gradnja zemunica i spremišta za sklanjanje hrane. U zajednici s vojno-pozadinskim organima vlasti NOO-i vode brigu o saobraćaju.

Posebno teški bili su zadaci NOO-a u evakuaciji stanovništva ispred neprijateljskih ofenziva i zbrinjavanje postradalog naroda. NOO-i su morali ulagati velike napore da bi u zajednici s političkim organizacijama barem donekle ublažili stra-

---

[27] U izvještaju Kotarskog NOO-a Veljun od 10. IX 1942. godine navodi se: »Dobrovoljnim prilogom žita se je sve u svemu do sada sakupilo 810 vagana (vagan iznosi oko 60 litara žita – op. a.), a sa vakantnih posjeda dobijeno je 91 vagan što iznaša ukupno 901 vagan, dok je do sada zobi sakupljeno 70–72 vagana, ali sve općine do sada nisu dostavile izvještaje o sakupljenoj zobi. Dobrovoljnog priloga u novcu se je do sada sakupilo 26.047 dinara«. (Arhiva IHRPZ, fond KNOO Veljun, 1942). Kako se radilo na sakupljanju dobrovoljnih priloga na poluoslobođenom teritoriju zorno prikazuje izvještaj Kotarskog komiteta KP Kastav od 14. V 1942: »Postoji Kotarski NOO Kastav od 5 članova i ima pododbore i povjerenike po svim selima i zaselcima. Narodnu pomoć Kastavci smatraju legalnom. Cijeli narod sudjeluje prilozima za Narodnu pomoć ili za Narodnooslobodilački fond. Hrana se sabire od kuće do kuće, a isto tako odijela i novac. Oko prvoga se sakuplja za Narodnu pomoć, a oko 15 za partizane. Iz Narodne pomoći opskrbljuje se internirce u Lovrani i to tri puta tjedno se nosi hrana. Utvrđen je red, pa svako selo unaprijed zna kada je koja kuća na redu da spremi hranu za internirce. Od sakupljenog novca pomažu se neke familije, ali glavni dio ide na kupovinu svega onoga što je potrebno za partizane i to se prenosi preko Rijeke. Razumije se da kod toga radi ogroman broj drugova, prvenstveno drugarica. U narodnooslobodilačkom frontu okupljen je cio narod. U zadnje vrijeme često dolaze Talijani, blokiraju sela i pljačkaju, pale i hapse do koga dođu. Ali narod se već osigurava, jer čim se vojska približava muškarci se sklanjaju u skloništa koja imaju u svakom selu, a to su također spremišta za hranu i ostale stvari namijenjene partizanima. Tu se sklanjaju i partizani kada dođu u selo. Na svim prijelazima nalaze se seoske straže i obaviještavaju danju i noću o kretanju Talijana.« (Arhiva IHRPZ, fond OK KPH Primorje, 1942.)

Okružni komitet KPH Bjelovar još 1941. godine u Okružnici br. 2 daje upute za rad NOO-a, pa između ostalog navodi slijedeće: »Članovi odbora treba da podijele posao po sektorima i tako da djeluju. Tajnik treba da vodi administrativne poslove, da saziva sjednice odbora.... Blagajnik treba da prima prinose u novcu i u živežnim namirnicama i da vodi računa o tom, da se živežne namirnice spreme na određeno mjesto. Ostali članovi odbora treba da se brinu za prikupljanje Narodno-oslobodilačkog fonda, novca, vune, živežnih namirnica, platna itd., za pronalaženje oružja i municije za partizane. Odbori moraju pripremati u selima i mjestima skloništa za partizane, predobivati seljake za to da primaju pojedine partizane na konak i hranu.« (Arhiva IHRPZ, fond OK KPH Bjelovar, 1941).

Ovakvih primjera rada i brige NOO-a za snabdijevanje boraca NOV ima veoma mnogo i oni rječito govore o opsegu i težini zadataka koji su NOO-i uz pomoć političkih organizacija i širokih slojeva naroda provodili za vrijeme narodnooslobodilačkog rata.

danja koja je narodu nanosio neprijatelj. Poslije svake ofenzive ponovo su se gradile bajte i obnavljale popaljene kuće, da bi se sklonilo stanovništvo popaljenog sela i da bi se mogla pružiti zaštita izbjeglicama iz drugih krajeva.[28]

Jednakim zalaganjem NOO-i su rješavali pitanja zdravstva, školstva i sudstva. Zahvaljujući njihovoj vitalnosti pronalazili su se izlazi iz teških situacija i koristila svaka mogućnost za njihovo rješavanje. Primjera za to ima veoma mnogo. Ako je bila spaljena škola, obuka se nastavila u seoskoj kući; kad je prijetilo neprijateljsko bombardiranje nastava je izvođena pod vedrim nebom. U eri epidemije tifusa dezinsekcija se vršila pomoću »partizanskog bureta«; za štavljenje kože za obuću pioniri su skupljali šišarke itd.

Pri rješavanju problema koji su prelazili snage jednog sela, općine ili kotara vršilo se povezivanje organa narodne vlasti što je pridonijelo da se pojedini problemi lakše riješe. Tako je već 1942. godine uvedena korisna praksa konferencija delegata iz svih sela, odnosno općina u kotaru, gdje su se izmijenjivala iskustva i iznosili problemi koje je trebalo rješavati zajedničkim snagama. Ovakav oblik dogovaranja naročito je ojačao formiranjem okružnih narodnooslobodilačkih odbora.[29]

Potkraj 1942, a naročito 1943. godine, na inicijativu AVNOJ-a i ZAVNOH-a organi narodne vlasti za izvršavanje većih i hitnih gospodarskih, zdravstvenih i sličnih radova osnivaju odgovarajuće komisije. Za sjetvu, žetvu, gradnju popaljenih kuća, za zdravstvene i higijenske akcije formirane su sjetvene, žetvene i prehrambene komisije, odnosno građevinske, zdravstvene i druge komisije. Komisije

---

[28] U arhivskoj građi nalazi se mnoštvo podataka o ulozi NOO-a u rješavanju problema oko evakuacije ugroženog stanovništva i o zbrinjavanju izbjeglica i postradalog domaćeg stanovništva. Tako se primjerice u izvještaju OK KPH Hrvatsko primorje od 27. V 1942. godine navodi: »Ofenziva na Primorje i Gorski Kotar počela je oko 20. maja 1942. Pučanstvo je iz svih ugroženih mjesta evakuirano (Ledenice, Krmpote i dr.) moral je zadovoljavajući, hrana i stoka spašena je. Već ranije narod je pripremio barake, pa evakuacija nije imala izgled »bežanije« nego sasvim obratno. Pošto su sva sela koja su ranije bila oslobođena ponovno napuštena od Talijana, postepeno se priprema vraćanje stanovništva... Kuće su im doduše popaljene, ali će se zajedničkim naporima opet sva sela izgraditi.«

(Arhiv IHRPZ, fond OK KPH Primorje, 1942).

Općinski NOO Veljun 10. septembra 1942. izvještava: »Prilike naroda su dosta neugodne uslijed raznih teškoća. Na teritoriju općine ima... 113 pogorelih kuća. Izbjeglica što domaćih što stranih imade 909 duša. Te obitelji nemaju gdje stanovati. U pogledu prehrane nastala je također poteškoća, jer stare zalihe hrane iscrpljene su, a nova žetva znatno je podbacila, te se uslijed velikog broja izbjeglica očekuje glad...«

U općini Primišlje, kotar Veljun, izgorjelo je 170 kuća kaže se u izvještaju Općinskog NOO-a Primišlje. »Izbjeglica imade 310. Pored ovih po općini se neprestano kreću i druge izbjeglice.... ne možemo im izaći u susret uslijed nestašice hrane. Iz općine Perjasice veliki je broj izbjeglica otišao preko ovog područja za Liku i Bosnu i sad se vraćaju natrag te traže nove rasporede.« »U općini Klokoč imade dosta veliki broj izbjeglica obzirom i na to što u našoj općini imade 5 sela na ugroženom području, te se često događa da moraju izbjeći ispred neprijatelja u ostala sela naše općine.« (Zapisnik s kotarske konferencije seoskih, općinskih i kotarskog NOO-a za kotar Veljun, Arhiva IHRPZ, fond KNOO Veljun, 1942).

[29] Takva je, na primjer, bila konferencija seoskih i općinskih delegata NOO-a, te Kotarskog NOO-a Veljun, održana 10. IX 1942. U maju 1942. godine s istim ciljem održana je konferencija delegata NOO-a za cijeli Kordun. Na sjednice okružnih NOO-a dolazili su delegati kotarskih i općinskih NOO-a i obratno, na sjednice kotarskih i općinskih NOO-a redovno bi dolazio član okružnog NOO-a, pa su okružni, odnosno kotarski NOO-i ovim putem uspijevali da riješe one probleme koji su prelazili okvire snaga jedne općine ili kotara.

su sačinjavali predstavnici političkih organizacija i pojedinci iskusni određenim radovima. Na čelu komisije nalazio se po jedan član NOO-a. Komisije su osnivane pri seoskim, općinskim, kotarskim i okružnim NOO-ima. Zadatak komisija pri seoskim NOO-ima bio je da organiziraju i sudjeluju u određenim radovima, dok su općinske, kotarske i okružne komisije usklađivale rad komisija pri seoskim NOO-ima, vodile brigu da se pomogne onim selima i općinama koje nisu imale dovoljno sjemena, alata, građevinskog i drugog materijala, dovoljno ljudske radne snage i tegleće stoke. Za obavljanje hitnih poljoprivrednih ili drugih većih radova formirani su omladinski radni bataljoni i radne grupe žena koje su formirali SKOJ, odnosno odbori AFŽ. Rad spomenutih komisija se već početkom 1943. godine toliko razvio i pokazao takve rezultate da je Inicijativni odbor ZAVNOH-a postavio i razradio pravila po kojima su komisije pri NOO-ima radile.[30]

Uspjesi Narodnooslobodilačke vojske, veliki slobodni teritorij i sve veća složenost problema u radu NOO-a u Hrvatskoj, tražili su formiranje jednog centralnog tijela koje bi direktno rukovodilo i objedinjavalo rad svih organa vlasti. Poslije I zasjedanja AVNOJ-a, vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske dali su inicijativu za formiranje Inicijativnog odbora koji je pripremio konstituiranje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.[31]

LITERATURA

1. Pijade Moša: O narodnim odborima, Novinarsko izdavačko poduzeće »Borba«, Beograd 1946.
2. Kardelj Edvard: Put nove Jugoslavije 1941–1945, Beograd 1946.
3. Geršković dr Leon: Historija narodne vlasti, Beograd 1957.
4. Geršković dr Leon: O rušenju starog i izgradnji novog državnog aparata u toku narodnooslobodilačke borbe, Arhiv za pravne i društvene nauke br. 2, Beograd 1949.
5. Krbek dr Ivo: Razvitak narodnih odbora kao osnovnih organa vlasti radnog naroda, Zbornik »Nova Jugoslavija«, Zagreb 1954.
6. Žanko Miloš: Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941–1945, Socijalistički front br. 1 januar 1950. str. 82–90 i br. 2 april 1950. str. 50–93, Zagreb 1950.
7. Snuderl Maks: Značaj narodnooslobodilačkih odbora na okupiranoj teritoriji, Arhiv za pravne i društvene nauke br. 3–4, Beograd 1961, str. 336–341.

[30] Vidi »Vjesnik br. 40 od 7. III 1943, te br. 44 od 11. III 1943; »Dnevne vijesti« br. 46 od 14. III 1943; »Vjesnik« br. 49 od 18. III 1943.

[31] Inicijativni odbor formiran je početkom marta 1943. godine u selu Ponorima u Lici.

Резюме

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НАРОДНОЙ ВЛАСТИ В ХОРВАТИИ В 1941–1943 ГГ.

На основании архивного и мемуарного материала автор описывает формирование органов новой народной власти в освобожденных и оккупированных областях Хорватии. Инициаторами этого были организации и отдельные члены Коммунистической партии. Основная характеристика развития народно-освободительных комитетов заключается в том, что развитие шло снизу вверх, в соответствии с успехами Народно-освободительной армии и переходом общественных сил на сторону народно-освободительного движения. В течение 1941 года в освобожденных областях сформирован ряд сельских комитетов народной власти, а на исходе 1941 года сформировано много общинных и районных народно-освободительных комитетов. Одновременно возникают и первые органы народной власти в полуосвобожденных областях как пионеры народно-освободительного движения в тех местах. В оккупированных районах, особенно в городах, действуют подпольные комитеты акции и комитеты Народной помощи.

Задачи органов народной власти в течение 1941 года заключались, главным образом, в усилении вооруженных отрядов народно-освободительной борьбы, или же в политической работе и разъяснении целей народно-освободительной войны, в заботе о снабжении бойцов и населения, страдавшего от бедствий войны. Сущность работы была почти всюду одинакова, под каким бы именем эти органы на первых порах ни появлялись. Все же, в оккупированных местах главная деятельность состояла в политической работе, а в освобожденных областях органы народной власти обеспечивают порядок и защиту населения и делают первые шаги к решению некоторых вопросов хозяйства и просвещения.

Руководители Коммунистической партии с самого начала подчеркивают, что органы народной власти должны быть настолько *широкими*, чтобы обеспечить объединение всех слоев населения на базе целей освободительной борьбы против оккупантов и квислингов. Автор анализирует Циркуляры Центрального комитета Коммунистической партии Хорватии Но 3 от 30. IX. 1941. г. и Но 4 от 6. XII. 1941. г., в которых даются директивы для работы народно-освободительных комитетов, и подчеркивает, что этот второй циркуляр является антиципацией тезисов так называемых „Фочанских предписаний" Верховного штаба Народно-освободительной армии, разработанных в феврале 1942 года.

Говоря о развитии народно-освободительной борбы в течение 1942 года, автор на основании сохранившегося архивного материала описывает выборы в народно-освободительные комитеты, проведенные в освобожденных районах одной части Хорватии. До конца 1942 года значительно расширилась сеть народно-освободительных комитетов, а потому и приняты меры к более точному урегулированию отношений между народно-освободительными комитетами и военно-тыловыми командованиями. После Первого заседания Антифашистского веча народного освобождения Югославии Первого заседания Антифашистского веча народного освобождения Югославии (АВНОЮ) военно-тыловыми делами ведает Административное отделение при Верховном штабе посредством параллельных отделений при Главных штабах, а дела по развитию и распределению народной власти на основе системы народно-освободительных комитетов взял на себя Исполнительный комитет Антифашистского веча народного освобождения Югославии (АВНОЮ), в Хорватии же с июня 1943 года – Исполнительный комитет Краевого антифашистского веча народного освобождения Хорватии (КАВНОХ). В этот период в Хорватии была выработана и полностью осуществлена система народной власти на основах народно-освободительных комитетов. Народно-освободительные комитеты заслужили своей работой доверие широких слоев народа и внесли ценный вклад в дело развития народно-освободительной войны и социалистической революции.

MARIJAN RASTIĆ*

PREGLED SISTEMA NARODNE VLASTI U HRVATSKOJ 1941–1943. g.

U POVODU *proslave 20 godišnjice osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske Institut za historiju radničkog pokreta pristupio je istraživačkom radu o narodnooslobodilačkim odborima u Hrvatskoj. Pregledana je sačuvana arhivska građa u Institutu, štampa i literatura. Suradnici Instituta posjetili su niz arhivskih i muzejskih ustanova u Hrvatskoj da prikupljeni materijal upotpune i verificiraju. Za razjašnjenje pojedinih pitanja konzultiran je i veći broj društveno-političkih radnika, nosilaca izgradnje narodne vlasti u Hrvatskoj. U radu na prikupljanju podataka o narodnooslobodilačkim odborima, na utvrđivanju i rekonstrukciji mreže NOO-a prikupljan je značajan materijal za izučavanje historije narodne vlasti u Hrvatskoj u toku NOB-a i socijalističke revolucije. Na bazi tako prikupljene građe izrađen je elaborat o narodnooslobodilačkim odborima, koji je poslužio kao materijal prilikom proslave 20 godišnjice ZAVNOH-a.*

Redakcija, formirana u samom početku rada na narodnooslobodilačkim odborima, preporučila je da se produže istraživanja u cilju izrade potpunog pregleda sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943 g. U ovoj fazi istraživanja razvitka i rada narodnooslobodilačkih odbora u Hrvatskoj korišteni su i materijali Sabora SR Hrvatske, kao i memoari učesnika NOB i socijalističke revolucije.

Prvi dio ovog priloga »Sistem narodne vlasti, a izgrađen u razvitku NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj 1941–1943. g.« pokazuje stupanj razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj potkraj 1943. g., dakle u vrijeme provođenja u život odluka II zasjedanja ZAVNOH-a i II zasjedanja AVNOJ-a. Pregled pokazuje organizaciono stanje organa narodne vlasti u pojedinim pokrajinama, od mjesnih preko općinskih, kotarskih, okružnih i oblasnih narodnooslobodilačkih odbora do ZAVNOH-a. Izloženi materijal bazira se na podacima arhivske građe. Mjesta koja se nisu mogla rekonstruirati samo podacima arhivske građe, objašnjena su drugim izvorima, na što ukazuju i bilješke.

* U suradnji sa Mirom Đermanović, Biserkom Milinković i Mihaelom Sobolevskim.

U kronologiji razvitka narodne vlasti (drugi dio priloga) korišten je sav materijal sakupljen u toku istraživanja. U ovom dijelu priloga poimenično je naveden manji broj narodnooslobodilačkih odbora od onog koji je stvarno u pojedinom vremenskom razdoblju i djelovao, što je posljedica pomanjkanja imeničnih podataka u arhivskoj građi, koja sadrži, većim dijelom, samo podatke o broju NOO. Prema tome, u kronologiju su uneseni samo oni narodnooslobodilački odbori, za koje smo poimenično utvrdili njihovo postojanje na bazi izvora u čiju se vjerodostojnost ne može sumnjati. Akcioni odbori Narodnooslobodilačkog fronta i odbori Narodne pomoći na okupiranom području, koji su u periodu 1941–1943. g. prerasli u narodnooslobodilačke odbore, uneseni su također u kronologiju, jer su bili jezgra iz koje su se razvili organi narodne vlasti.

Tabelarni pregledi razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj sadrže sintetizirane podatke do kojih se došlo, većim dijelom kroz arhivsku građu, a manjim dijelom kroz ostale izvore koje smo koristili.

Prilozi sadrže pregled korištene arhivske građe, memoara, elaborata i literature.

Daljnja istraživanja djelovanja narodnooslobodilačkih odbora u Hrvatskoj u toku NOB-a i socijalističke revolucije, koju su svakako potrebna, riješit će niz problema, koje smo počeli rješavati, a pokazat će u punoj mjeri historiju razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj.

I

SISTEM NARODNE VLASTI IZGRAĐEN U RAZVITKU NOB-e I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE U HRVATSKOJ 1941–1943

ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE[1]

OBLASNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZAGREB[2]
OBLASNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA SLAVONIJU
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA BANIJU
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA POKUPLJE
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA KORDUN
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA KARLOVAC[3]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA LIKU
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA GORSKI KOTAR
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA HRVATSKO PRIMORJE
POKRAJINSKI (OBLASNI) NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA ISTRU[4]
OBLASNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA DALMACIJU

---

[1] U Hrvatskoj su odmah nakon osnivanja AVNOJ-a počele pripreme za organiziranje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), ali je IV. neprijateljska ofanziva spriječila saziv predstavnika iz svih oblasti Hrvatske. Iz tih razloga najprije je osnovan Inicijativni odbor ZAVNOH-a (1. III 1943.) u selu Ponor, Lika, koji je između ostaloga trebao da... »u što kraće vrijeme obavi sve radove oko konstituisanja ZAVNOH-a«.

Osnivačka skupština ZAVNOH-a i njegovo I zasjedanje održani su na Plitvičkim jezerima od 13.–14. VI 1943. g. ZAVNOH je osnovan kao općepolitički rukovodeći organ Narodnooslobodilačkog pokreta, ali je nužno sadržavao i elemente organa vlasti s obzirom na veliki broj NOO u Hrvatskoj. Politički i vojni uspjesi NOP-a u Hrvatskoj, a naročito poslije kapitulacije Italije, te kao rezultat toga oslobođeni teritorij od Drave do Jadranskog mora (izuzev većih gradova) doveli su do novog kvalitetnog razvoja narodne vlasti. Tim u vezi dolazi do sazivanja II. zasjedanja ZAVNOH-a 12.–15. X 1943. g. u Plaškom.

[2] Pripreme za osnivanje Oblasnog NOO Zagreb počele su krajem 1943. g. Oblasni NOO Zagreb osnovan je 15. maja 1944.

[3] Rasformiran 15. VII 1944. g.

[4] Pokr. NOO mijenja naziv u Oblasni NOO za Istru 23. I 1944. g. (Rekonstrukcija NOO-a u Istri na osnovi građe iz Muzeja revolucije u Puli). U toku veljače i ožujka 1944. formirani su Okružni NOO Buzet, Pazin i Pula.

OBLASNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZAGREB

GRADSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZAGREB[5]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZAGREB
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR KRAPINA[6]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR VARAŽDIN[7]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA MOSLAVINU[8]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR BJELOVAR[9]

GRADSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZAGREB[10]

I Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonskih NOO	3
Uličnih NOO	8
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	8

II Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonskih NOO	3
Uličnih NOO	43
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	10

III Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonskih NOO	6
Uličnih NOO	16
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	19

IV Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonski NOO	1
Uličnih NOO	4
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	7

V Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonski NOO	1
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	7

VI Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonski NOO	1
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	7

VII Kotarski narodnooslobodilački odbor – željeznica

Rajonski NOO	1

VIII Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonski NOO	1
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima	7

IX Kotarski narodnooslobodilački odbor

Rajonski NOO	1
Zavičajnih NOO u Društvu Istrana	11

[5] Obično nazivan »Mjesni Narodnooslobodilački odbor Zagreb«.

[6] Okružni NOO Krapina izdaje »Glas Hrvatskog Zagorja«. List je počeo izlaziti 1942. g. kao glasilo odbora NOF, da bi 1943. g. postao glasilo Okr. NOO Krapina.

[7] Okružni NOO Varaždin izdaje 1943. g. glasilo »Odjeci borbe«.

[8] Okružni NOO za Moslavinu izdaje glasilo »Glas slobode«. U dokumentima nastalim 1943. g. nazivan i »Čazmanski okrug«.

[9] Okružni NOO Bjelovar izdaje 1943. g. glasilo »Narodni glas«.

[10] Vidmar Josip, Čubelić Tomo, Korač Dušan. »Uz izložbu Borbeni put KPJ u Zagrebu 1919–1959 u Muzeju grada Zagreba«. *Iz starog i novog Zagreba* (Zagreb, 1960.) knj. II, str. 338.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZAGREB

Kotarski narodnooslobodilački odbor Zagreb
Kotarski narodnooslobodilački odbor Sveti Ivan Zelina
Kotarski narodnooslobodilački odbor Dugo Selo
Kotarski narodnooslobodilački odbor Stubica

Kotarski narodnooslobodilački odbor Zagreb

Opć. NOO Kustošija	MNOO 6
Opć. NOO Sesvete	MNOO 8
Opć. NOO Stenjevec	MNOO 5
Opć. NOO Vrapče	MNOO 11
Opć. NOO Zaprešić	MNOO 7
Opć. NOO 5	MNOO 37

Kotarski narodnooslobodilački odbor Sv. Ivan Zelina

Opć. NOO Belovar-Moravče	MNOO 8
Opć. NOO Kašina	MNOO 18
Opć. NOO Sv. Ivan Zelina	MNOO 22
Opć. NOO Šašinovec	MNOO 8
Opć. NOO 4	MNOO 56

Kotarski narodnooslobodilački odbor Dugo Selo

Opć. NOO Brezovljani	MNOO 16
Opć. NOO Dugo Selo	MNOO 13
Opć. NOO Lupoglav	MNOO 7
Opć. NOO Oborovo	MNOO 6
Opć. NOO Posavski Bregi	MNOO 9
Opć. NOO 5	MNOO 51

Kotarski narodnooslobodilački odbor Stubica

Opć. NOO Bistra Donja	MNOO 5
Opć. NOO Marija Bistrica	MNOO 8
Opć. NOO Oroslavlje	MNOO 4
Opć. NOO Stubica Gornja	MNOO 14
Opć. NOO 4	MNOO 31

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR KRAPINA

Kotarski narodnooslobodilački odbor Klanjec
Kotarski narodnooslobodilački odbor Krapina
Kotarski narodnooslobodilački odbor Pregrada
Kotarski narodnooslobodilački odbor Zlatar

Kotarski narodnooslobodilački odbor Klanjec

Opć. NOO Klanjec	MNOO 7
Opć. NOO Kraljevac	MNOO 2
Opć. NOO Luka	MNOO 4
Opć. NOO Tuhelj	MNOO 3
Opć. NOO Veliko Trgovišće	MNOO 7
Opć. NOO Zagorska Sela	MNOO 4
Opć. NOO 6	MNOO 27

Kotarski narodnooslobodilački odbor Krapina

Opć. NOO Đurmanec	MNOO 16
Opć. NOO Krapina	MNOO 5
Opć. NOO Petrovsko	MNOO 12
Opć. NOO Radoboj	MNOO 6
Opć. NOO Zabok	MNOO 5
Opć. NOO Začretje	MNOO 7
Opć. NOO 6	MNOO 51

Kotarski narodnooslobodilački odbor Pregrada

Opć. NOO Desinić	MNOO 14
Opć. NOO Hum na Sutli	MNOO 2
Opć. NOO Krapinske Toplice	MNOO 3
Opć. NOO Pregrada	MNOO 16
Opć. NOO 4	MNOO 35

Kotarski narodnooslobodilački odbor Zlatar

Opć. NOO Bedekovčina	MNOO 3
Opć. NOO Belec	MNOO 11
Opć. NOO Budinščina	MNOO 6
Opć. NOO Lobor	MNOO 10
Opć. NOO Maće	MNOO 13
Opć. NOO Mihovljan	MNOO 14
Opć. NOO Zlatar	MNOO 6
Opć. NOO 7	MNOO 75

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR VARAŽDIN

Kotarski narodnooslobodilački odbor Ivanec
Kotarski narodnooslobodilački odbor Ludbreg
Kotarski narodnooslobodilački odbor Novi Marof
Kotarski narodnooslobodilački odbor Varaždin

Kotarski narodnooslobodilački odbor Ivanec

Opć. NOO Bednja	MNOO 5
Opć. NOO Ivanec	MNOO 7
Opć. NOO Lepoglava	MNOO 7
Opć. NOO Višnjica	MNOO 6
Opć. NOO 4	MNOO 25

Kotarski narodnooslobodilački odbor Ludbreg

Opć. NOO Đurđ	MNOO 4
Opć. NOO Ludbreg Trg	MNOO 4
Opć. NOO Martijanec	MNOO 10
Opć. NOO Rasinja	MNOO 12
Opć. NOO Ribnjak	MNOO 7
Opć. NOO Veliki Bukovec	MNOO 9
Opć. NOO 6	MNOO 46

Kotarski narodnooslobodilački odbor Novi Marof

Opć. NOO Gornja Rijeka
Opć. NOO Novi Marof
Opć. NOO Varaždinske Toplice
GNOO Novi Marof

Opć. NOO 3	MNOO 22
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Varaždin

Opć. NOO Bartolovec	MNOO 9
Opć. NOO Biškupec	MNOO 12
Opć. NOO Jalžabet	MNOO 8
Opć. NOO Križovljani	MNOO 4
Opć. NOO Petrijanec	MNOO 4
Opć. NOO Varaždin	MNOO 11
Opć. NOO 6	MNOO 44

Kotar Čakovec
MNOO 20

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA MOSLAVINU

Kotarski narodnooslobodilački odbor Čazma
Kotarski narodnooslobodilački odbor Garešnica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Kutina

Kotarski narodnooslobodilački odbor Čazma

Opć. NOO Čazma	MNOO 10
Opć. NOO Dubrava	MNOO 14
Opć. NOO Ivanić Grad	MNOO 11
Opć. NOO Kloštar Ivanić	MNOO 8
Opć. NOO Križ	MNOO 7
Opć. NOO Štefanje	MNOO 14
Opć. NOO 6	MNOO 64

Kotarski narodnooslobodilački odbor Garešnica

Opć. NOO Berek
Opć. NOO Garešnica
Opć. NOO Hercegovac
Opć. NOO Hrastovac
Opć. NOO Velika Trnovitica
Opć. NOO Veliki Zdenci
Opć. NOO Vukovje

Opć. NOO 7	MNOO 41

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kutina

Opć. NOO Kutina	MNOO 15
Opć. NOO Ludina	MNOO 17
Opć. NOO Popovača	MNOO 20
Opć. NOO 3	MNOO 52

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR BJELOVAR

Kotarski narodnooslobodilački odbor Bjelovar
Kotarski narodnooslobodilački odbor Đurđevac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Koprivnica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Križevci

Kotarski narodnooslobodilački odbor Bjelovar

Opć. NOO Farkaševac
Opć. NOO Ivanjska
Opć. NOO Kapela
Opć. NOO Nova Rača
Opć. NOO Predavec
Opć. NOO Prespa
Opć. NOO Rovišće
Opć. NOO Velika Pisanica
Opć. NOO Veliko Trojstvo
Opć. NOO Severin
Opć. NOO Zrinski Topolovec

Opć. NOO 11 — MNOO 60

Kotarski narodnooslobodilački odbor Đurđevac

Opć. NOO Đurđevac
Opć. NOO Ferdinandovac
Opć. NOO Kloštar
Opć. NOO Molve
Opć. NOO Pitomača
Opć. NOO Podravske Sesvete
Opć. NOO Šemovac
Opć. NOO Virje

Opć. NOO 8 — MNOO 22

Kotarski narodnooslobodilački odbor Koprivnica

Opć. NOO Jagnjedovac
Opć. NOO Koprivnički Bregi
Opć. NOO Plavšinac
Opć. NOO Sigetec
Opć. NOO Veliki Poganec
GNOO Koprivnica

Opć. NOO 5 — MNOO 68
GNOO 1

Kotarski narodnooslobodilački odbor Križevci

Opć. NOO Raven
Opć. NOO Sveti Ivan Žabno
Opć. NOO Sveti Petar Čvrstec
Opć. NOO Sveti Petar Orehovec
Opć. NOO Vojakovac

Opć. NOO 5 — MNOO 13

OBLAŠNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA SLAVONIJU[11]

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR NAŠICE
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR NOVA GRADIŠKA[12]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR OSIJEK
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR SLAVONSKI BROD[13]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR VIROVITICA[14]

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR NAŠICE

Kotarski narodnooslobodilački odbor Donji Miholjac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Našice
Kotarski narodnooslobodilački odbor Podravska Slatina

Kotarski narodnooslobodilački odbor Donji Miholjac

Opć. NOO Čađavica
Opć. NOO Donji Miholjac
Opć. NOO Marjanci
Opć. NOO Podravska Moslavina
Opć. NOO Podravski Podgajci
Opć. NOO Šljivoševci
Opć. NOO Viljevo

Opć. NOO 7 — MNOO 25

Kotarski narodnooslobodilački odbor Našice

Opć. NOO Budimci
Opć. NOO Našice
Opć. NOO Orahovica
Opć. NOO Ostrošinci
Opć. NOO Podgorač

Opć. NOO 5 — MNOO 31

Kotarski narodnooslobodilački odbor Podravska Slatina

Opć. NOO Čeralije
Opć. NOO Drenovac
Opć. NOO Gornji Miholjac
Opć. NOO Nova Bukovica
Opć. NOO Podravska Slatina
Opć. NOO Sopje
Opć. NOO Voćin

Opć. NOO 7 — MNOO 63

[11] Oblasni NOO za Slavoniju izdaje list »Glas Slavonije«.
[12] U dokumentima nastalim 1943. g. nazivan i »Psunjski Okr. NOO«. 1943. g. izdaje glasila: »Riječ Psunja« i »Nedeljni pregled«.
[13] U dokumentima nastalim 1943. g. nazivan i »Diljski Okr. NOO«.
[14] U dokumentima nastalim 1943. g. nazivan i »Bilogorski« ili »Podravski« Okr. NOO.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR NOVA GRADIŠKA

Kotarski narodnooslobodilački odbor Nova Gradiška
Kotarski narodnooslobodilački odbor Novska
Kotarski narodnooslobodilački odbor Pakrac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Slavonska Požega

Kotarski narodnooslobodilački odbor Nova Gradiška

Opć. NOO Cernik
Opć. NOO Golobrdci
Opć. NOO Medari
Opć. NOO Okučani
Opć. NOO Vrbova

Opć. NOO 5 — MNOO 31

Kotarski narodnooslobodilački odbor Novska

Opć. NOO Jakovci
Opć. NOO Lipovljani
Opć. NOO Novska
Opć. NOO Rajić

Opć. NOO 4 — MNOO 42

Kotarski narodnooslobodilački odbor Pakrac

Opć. NOO Braneša
Opć. NOO Brusnik
Opć. NOO Bučje
Opć. NOO Bujavica
Opć. NOO Čaglić
Opć. NOO Popovci
Opć. NOO Rogulje

Opć. NOO 7 — MNOO 46

Kotarski narodnooslobodilački odbor Slavonska Požega

Opć. NOO Babja Gora
Opć. NOO Biškupci
Opć. NOO Čečavac
Opć. NOO Gradski Vrhovci
Opć. NOO Koprivna
Opć. NOO Nježić
Opć. NOO Orljavac
Opć. NOO Perenci
Opć. NOO Poljanska
Opć. NOO Sloboština
Opć. NOO Striježevica
Opć. NOO Šnjegavić
Opć. NOO Velika

Opć. NOO 13 — MNOO 86

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR OSIJEK

Kotarski narodnooslobodilački odbor Osijek
Kotarski narodnooslobodilački odbor Valpovo
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vinkovci

Kotarski narodnooslobodilački odbor Osijek

Opć. NOO Čepin
Opć. NOO Dopsin
GNOO Osijek

Opć. 2	MNOO 10
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Valpovo

Opć. NOO Belišće
Opć. NOO Brođanci
Opć. NOO Ladimirevci
Opć. NOO Valpovo

Opć. NOO 4	MNOO 13

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vinkovci

Opć. NOO Cerna

Opć. NOO 1	MNOO 4

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR SLAVONSKI BROD

Kotarski narodnooslobodilački odbor Đakovo
Kotarski narodnooslobodilački odbor Slavonski Brod
Kotarski narodnooslobodilački odbor Županja

Kotarski narodnooslobodilački odbor Đakovo

Opć. NOO Bektež
Opć. NOO Breznica
Opć. NOO Duboka
Opć. NOO Kutjevo
Opć. NOO Levanjska Varoš
Opć. NOO Paka
Opć. NOO Ruševo

Opć. NOO 7 — MNOO 38

Kotarski narodnooslobodilački odbor Slavonski Brod

Opć. NOO Brodski Stupnik
Opć. NOO Glogovica
Opć. NOO Kaniža
Opć. NOO Klakar
Opć. NOO Odvorci
Opć. NOO Oprisavci
Opć. NOO Pocrkavlje
Opć. NOO Sibinj
Opć. NOO Staro Topolje
Opć. NOO Svilaj
Opć. NOO Šušnjevci
Opć. NOO Trnjani

Opć. NOO 12 — MNOO 60

Kotarski narodnooslobodilački odbor Županja

Opć. NOO Velika Kopanica

Opć. NOO 1 — MNOO 12

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR VIROVITICA

Kotarski narodnooslobodilački odbor Grubišno Polje
Kotarski narodnooslobodilački odbor Daruvar
Kotarski narodnooslobodilački odbor Virovitica

Kotarski narodnooslobodilački odbor Grubišno Polje

Opć. NOO Đakovac
Opć. NOO Munije
Opć. NOO Rastovac
Opć. NOO Turčević Polje
Opć. NOO Velika Peratovica

Opć. NOO 5	MNOO 33

Kotarski narodnooslobodilački odbor Daruvar

Opć. NOO Batinjani
Opć. NOO Bijela
Opć. NOO Brestovac
Opć. NOO Daruvar
Opć. NOO Imsovci
Opć. NOO Kapinci
Opć. NOO Sibikovac
Opć. NOO Trojeglava
Opć. NOO Uljanik
Opć. NOO Veliki Bastaji
GNOO Daruvar

Opć. NOO 10	MNOO 56
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Virovitica

Opć. NOO Čabuna
Opć. NOO Gradina
Opć. NOO Lukač
Opć. NOO Pivnica
Opć. NOO Suhopolje
Opć. NOO Špišić-Bukovica
GNOO Virovitica

Opć. NOO 6	MNOO 22
GNOO 1	

Kotar Vukovar

Opć. NOO Vukovar	MNOO 5

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA BANIJU[15]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Cazin[16]
Kotarski narodnooslobodilački odbor Dvor na Uni
Kotarski narodnooslobodilački odbor Glina
Kotarski narodnooslobodilački odbor Kostajnica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Petrinja
Kotarski narodnooslobodilački odbor Sisak

Kotarski narodnooslobodilački odbor Cazin

Opć. NOO Cazin		
Opć. NOO Tržić		
Opć. NOO 2	MNOO	6

Kotarski narodnooslobodilački odbor Dvor na Uni

Opć. NOO Bukovlje	MNOO	11
Opć. NOO Dvor	MNOO	5
Opć. NOO Gage	MNOO	5
Opć. NOO Javnica	MNOO	6
Opć. NOO Javoranj	MNOO	8
Opć. NOO Rujevac	MNOO	8
Opć. NOO Šamarički Brđani	MNOO	6
Opć. NOO Žirovac	MNOO	5
Opć. NOO 8	MNOO	55

Kotarski narodnooslobodilački odbor Glina

Opć. NOO Bačuga	MNOO	4
Opć. NOO Bojna	MNOO	3
Opć. NOO Drenovac	MNOO	3
Opć. NOO Glinski Trtnik	MNOO	6
Opć. NOO Gora	MNOO	9
Opć. NOO Gradac Mali	MNOO	6
Opć. NOO Hajtić	MNOO	9
Opć. NOO Klasnić	MNOO	7
Opć. NOO Maja	MNOO	5
Opć. NOO Stankovac	MNOO	8
Opć. NOO Veliki Šušnjar	MNOO	3
Opć. NOO 11	MNOO	63

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kostajnica

Opć. NOO Crkveni Bok	MNOO	4
Opć. NOO Dubica	MNOO	6
Opć. NOO Majur	MNOO	7
Opć. NOO Staza	MNOO	10
Opć. NOO 4	MNOO	27

Kotarski narodnooslobodilački odbor Petrinja

Opć. NOO Blinja		
Opć. NOO Gradusa		
Opć. NOO Jabukovac		
Opć. NOO Mečenčani		
Opć. NOO Mlinaga		
Opć. NOO Staro Selo		
Opć. NOO Sunja		
Opć. NOO 7	MNOO	55

Kotarski narodnooslobodilački odbor Sisak

MNOO Sisak		
NOO po strukama, ustanovama i poduzećima		1

[15] Okružni NOO za Baniju izdaje 1942. g. glasilo »Vjesnik Banije«, a 1943. g. »Glas slobodoljubive Banije.

[16] 30. X 1943. g. održano je savjetovanje OK KPH Banije na kojem je zaključeno da se rasformira KNOO Vrnograč i uspostavi KNOO Cazin. (Fond OK KPH Banija u arhivu IHRP – Zgb.).

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA POKUPLJE[17]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Jastrebarsko[18]
Kotarski narodnooslobodilački odbor Pisarovina
Kotarski narodnooslobodilački odbor Samobor
Kotarski narodnooslobodilački odbor Velika Gorica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Žumberak[19]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Jastrebarsko

Opć. NOO Desinac	
Opć. NOO Klinča Sela	
Opć. NOO Slavetić	
Opć. NOO Sveta Jana	
Opć. NOO 4	MNOO 38

Kotarski narodnooslobodilački odbor Samobor

Opć. NOO Bregana	MNOO 4
Opć. NOO Galgovo	MNOO 5
Opć. NOO Samobor	MNOO 2
Opć. NOO Sveta Nedelja	MNOO 5
Opć. NOO 4	MNOO 16

Kotarski narodnooslobodilački odbor Pisarovina

Opć. NOO Kupčina Donja	
Opć. NOO Kupinec	
Opć. NOO Lasinja	
Opć. NOO Pisarovina	
Opć. NOO Pokupsko	
Opć. NOO 5	MNOO 24

Kotarski narodnooslobodilački odbor Velika Gorica

Opć. NOO Dobranec	MNOO 4
Opć. NOO Kravarsko	MNOO 4
Opć. NOO Novo Čiće	MNOO 8
Opć. NOO Orle	MNOO 9
Opć. NOO Velika Gorica	MNOO 5
Opć. NOO Vukovina	MNOO 8
Opć. NOO 6	MNOO 38

Kotarski narodnooslobodilački odbor Žumberak

Opć. NOO Kalje	MNOO 3
Opć. NOO Krašić	MNOO 6
Opć. NOO Radatovići	MNOO 7
Opć. NOO Sošice	MNOO 5
Opć. NOO Vivodina	MNOO 11
Opć. NOO 5	MNOO 32

[17] Okružni NOO za Pokuplje izdaje 1943 g. glasilo »Rodoljub«.

[18] Izvještaj Okr. NOO za Pokuplje od 12. X 1943. g. ZAVNOH-a navodi da je KNOO Jastrebarsko u formiranju. Izvještaj Okr. NOO za Pokuplje ZAVNOH-u od 6. XI 1943. g. navodi KNOO Jastrebarsko. Prema tome KNOO Jastrebarsko, formiran je u tom razdoblju.

[19] Izvještaj Okr. NOO za Pokuplje ZAVNOH-u od 17. IX 1943. g. ne spominje KNOO Žumberak. Izvještaj Okr. NOO za Pokuplje od 12. X 1943. g. navodi KNOO Žumberak. Prema tome KNOO Žumberak formiran je u tom razdoblju.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA KORDUN[20]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Plaški
Kotarski narodnooslobodilački odbor Slunj
Kotarski narodnooslobodilački odbor Veljun
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vojnić
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vrginmost

Kotarski narodnooslobodilački odbor Plaški

Opć. NOO Kunić	MNOO 5
Opć. NOO Lička Jasenica	MNOO 5
Opć. NOO Modruš	MNOO 4
Opć. NOO Plaški	MNOO 8
Opć. NOO Podum	MNOO 7
Opć. NOO Saborski	MNOO 1
Opć. NOO 6	MNOO 30

Kotarski narodnooslobodilački odbor Veljun

Opć. NOO Cvijanović Brdo	MNOO 8
Opć. NOO Dubrave	MNOO 12
Opć. NOO Dunjak	MNOO 10
Opć. NOO Klokoč	MNOO 10
Opć. NOO Perjasica	MNOO 18
Opć. NOO Veljun	MNOO 10
Opć. NOO 6	MNOO 68

Kotarski narodnooslobodilački odbor Slunj

Opć. NOO Cetingrad (Kruškovača)	MNOO 15
Opć. NOO Drežnik	MNOO 6
Opć. NOO Kordunski Ljeskovac	MNOO 9
Opć. NOO Močila	MNOO 6
Opć. NOO Primišlje Donje	MNOO 8
Opć. NOO Primišlje Gornje	MNOO 7
Opć. NOO Rakovica	MNOO 5
Opć. NOO Slunj	MNOO 11
Opć. NOO 8	MNOO 67

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vojnić

Opć. NOO Krnjak	MNOO 9
Opć. NOO Krstinja	MNOO 8
Opć. NOO Tušilović	MNOO 8
Opć. NOO Utinja	MNOO 15
Opć. NOO Vojnić	MNOO 12
Opć. NOO Vukmanić	MNOO 5
Opć. NOO 6	MNOO 57

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vrginmost

Opć. NOO Bović	MNOO 6
Opć. NOO Čemernica	MNOO 4
Opć. NOO Kirin	MNOO 5
Opć. NOO Ostrožin	MNOO 4
Opć. NOO Perna	MNOO 8
Opć. NOO Sjeničak	MNOO 5
Opć. NOO Stipan	
Opć. NOO Topusko	MNOO 10
Opć. NOO Vrginmost	MNOO 12
GNOO Topusko	
Opć. NOO 9	MNOO 54
GNOO 1	

[20] Okr. NOO za Kordun izdaje 1943. g. glasilo »Narodni borac«, koji je ujedno i glasilo Komande područja Kordun, te »Glas Korduna«. Do 18. XII 1943. g. u Okr. NOO za Kordun bio je uključen KNOO Karlovac, ali je nakon formiranja Okr. NOO Karlovac, KNOO Karlovac postao dio Okr. NOO Karlovac.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR KARLOVAC[21]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Bosiljevo
Kotarski narodnooslobodilački odbor Karlovac

Kotarski narodnooslobodilački odbor Bosiljevo

Opć. NOO Dubrave
Opć. NOO Severin

Opć. NOO 2

Kotarski narodnooslobodilački odbor Karlovac

Opć. NOO Duga Resa
Opć. NOO Jaškovo
Opć. NOO Netretić
Opć. NOO Ribnik
GNOO Karlovac — pododbora 18

Opć. NOO 4
GNOO 1

Na području Okr. NOO Karlovac djelovalo je krajem 1943. g. ukupno:

Opć. NOO 6 — MNOO 58
GNNO 1 — pododbora 18

[21] Okr. NOO Karlovac izdaje 1943. g. »Karlovačke vijesti«.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA LIKU[23]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Donji Lapac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Gospić
Kotarski narodnooslobodilački odbor Gračac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Korenica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Otočac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Perušić
Kotarski narodnooslobodilački odbor Udbina

Kotarski narodnooslobodilački odbor Donji Lapac

Opć. NOO Doljani	MNOO 5
Opć. NOO Donji Lapac	MNOO 15
Opć. NOO Srb	MNOO 20
Opć. NOO 3	MNOO 40

Kotarski narodnooslobodilački odbor Gospić

Opć. NOO Gospić	
Opć. NOO Lički Osik	
Opć. NOO Karlobag	
Opć. NOO Medak	
Opć. NOO Smiljan	
Opć. NOO 5	MNOO 24

Kotarski narodnooslobodilački odbor Gračac

Opć. NOO Bruvno	MNOO 8
Opć. NOO Gračac	MNOO 13
Opć. NOO Lovinac	MNOO 12
Opć. NOO Mazin	MNOO 4
Opć. NOO Otrić	MNOO 5
Opć. NOO Zrmanja	MNOO 4
Opć. NOO 6	MNOO 46

Kotarski narodnooslobodilački odbor Korenica

Opć. NOO Bijelo Polje	MNOO 7
Opć. NOO Bunić	MNOO 7
Opć. NOO Korenica	MNOO 14
Opć. NOO Ličko Petrovo Selo	MNOO 5
Opć. NOO Plitvički Ljeskovac	MNOO 3
Opć. NOO 5	MNOO 36

Kotarski narodnooslobodilački odbor Otočac

Opć. NOO Brlog	
Opć. NOO Dabar	
Opć. NOO Otočac	
Opć. NOO Sinac	
Opć. NOO Škare	
Opć. NOO Turjanski	
Opć. NOO Vrhovine	
GNOO Otočac	
Opć. NOO 7	MNOO 30
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Perušić

Opć. NOO Kosinj	MNOO 22
Opć. NOO Pazarište	MNOO 11
Opć. NOO Perušić	MNOO 15
Opć. NOO 3	MNOO 48

Kotarski narodnooslobodilački odbor Udbina

Opć. NOO Mekinjar	MNOO 1
Opć. NOO Podlapača	MNOO 4
Opć. NOO Udbina	MNOO 7
Opć. NOO 3	MNOO 12

[23] Okružni NOO za Liku izdaje 1942. g. i 1943. g. glasilo »Narodna borba« i »Lički kurir«, koji počinje izlaziti 1943. g.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA GORSKI KOTAR[23]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Brinje
Kotarski narodnooslobodilački odbor Čabar
Kotarski narodnooslobodilački odbor Delnice
Kotarski narodnooslobodilački odbor Fužine
Kotarski narodnooslobodilački odbor Ogulin
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vrbovsko

Kotarski narodnooslobodilački odbor Brinje

Opć. NOO Brinje
Opć. NOO Jezerane
Opć. NOO Križ Polje
Opć. NOO Stajnica
Opć. NOO Vodoteč

Opć. NOO 5 — MNOO 23

Kotarski narodnooslobodilački odbor Čabar

Opć. NOO Čabar
Opć. NOO Gerovo
Opć. NOO Plešće
Opć. NOO Prezid
Opć. NOO Tršće

Opć. NOO 5 — MNOO 18

Kotarski narodnooslobodilački odbor Delnice

Opć. NOO Brod Moravice
Opć. NOO Brod na Kupi
Opć. NOO Delnice
Opć. NOO Podstene
Opć. NOO Skrad
Opć. NOO Turki

Opć. NOO 6 — MNOO 40

Kotarski narodnooslobodilački odbor Fužine

Opć. NOO Fužine
Opć. NOO Lič
Opć. NOO Lokve
Opć. NOO Mrkopalj
Opć. NOO Vrata

Opć. NOO 5 — MNOO 7

Kotarski narodnooslobodilački odbor Ogulin

Opć. NOO Drežnica
Opć. NOO Dubravć
Opć. NOO Gomirje
Opć. NOO Josip Dol
Opć. NOO Ogulin
Opć. NOO Oštarije

Opć. NOO 6 — MNOO 26

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vrbovsko

Opć. NOO Bosiljevsko Zdihovo
Opć. NOO Lukov Dol
Opć. NOO Severin na Kupi
Opć. NOO Srpske Moravice
Opć. NOO Vrbovsko

Opć. NOO 5 — MNOO 30

[23] Okr. NOO za Gorski kotar izdaje 1943. g. glasilo »Goranski vjesnik« i »Slobodan Goranin«.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA HRV. PRIMORJE[24]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Crikvenica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Kastav
Kotarski narodnooslobodilački odbor Kraljevica
Kotarski narodnooslobodilački odbor Krk
Kotarski narodnooslobodilački odbor Novi
Kotarski narodnooslobodilački odbor Rab–Pag
Kotarski narodnooslobodilački odbor Senj
Kotarski narodnooslobodilački odbor Sušak

Kotarski narodnooslobodilački odbor Crikvenica

Opć. NOO Belgrad
Opć. NOO Crikvenica
Opć. NOO Selce
Opć. NOO Šmrika
Opć. NOO Tribalj

Opć. NOO 5 — MNOO 49

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kastav

Opć. NOO Kastav	MNOO 8
Opć. NOO Klana	MNOO 5
Opć. NOO Viškovo	MNOO 13
Opć. NOO Zamet	MNOO 5
Opć. NOO 4	MNOO 31

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kraljevica

Opć. NOO Hreljin
Opć. NOO Kraljevica
Opć. NOO Križišće
Opć. NOO Drivenik
Opć. NOO Sveta Jelena
Opć. NOO Sveti Jakov Šiljevica

Opć. NOO 6 — MNOO 13

Kotarski narodnooslobodilački odbor Krk

Opć. NOO Baška
Opć. NOO Dobrinj
Opć. NOO Krk
Opć. NOO Omišalj
Opć. NOO Malinska
Opć. NOO Punat
Opć. NOO Vrbnik

Opć. NOO 7 — MNOO 20

Kotarski narodnooslobodilački odbor Novi

Opć. NOO Bribir
Opć. NOO Krmpote
Opć. NOO Ledenice
Opć. NOO Novi
Opć. NOO Zagon

Opć. NOO 5 — MNOO 27

Kotarski narodnooslobodilački odbor Rab-Pag

Opć. NOO Novalja
Opć. NOO Pag
Opć. NOO Rab

Opć. NOO 3 — MNOO 17

Kotarski narodnooslobodilački odbor Senj

Opć. NOO Jablanac
Opć. NOO Krasno
Opć. NOO Krivi Put
Opć. NOO Sveti Juraj

Opć. NOO 4 — MNOO 16

Kotarski narodnooslobodilački odbor Sušak

Opć. NOO Bakar
Opć. NOO Čavle–Cernik
Opć. NOO Grobnik
Opć. NOO Jelenje
Opć. NOO Krasica
GNOO Sušak — Rajonskih NOO 8

Opć. NOO 5 — MNOO 25
GNOO 1

Otok Lošinj[25]

MNOO 11

[24] Okr. NOO za Hrvatsko primorje izdaje 1948. g. glasilo »Primorski vjesnik«.
[25] Otok Lošinj bio je direktno vezan za Okr. NOO za Hrvatsko primorje.

POKRAJINSKI (OBLASNI) NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA ISTRU[26]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Buzet
Kotarski narodnooslobodilački odbor Čepić
Kotarski narodnooslobodilački odbor Kras
Kotarski narodnooslobodilački odbor Labin
Kotarski narodnooslobodilački odbor Lovran
Kotarski narodnooslobodilački odbor Motovun
Kotarski narodnooslobodilački odbor Opatija
Kotarski narodnooslobodilački odbor Pazin
Kotarski narodnooslobodilački odbor Poreč
Kotarski narodnooslobodilački odbor Prodol
Kotarski narodnooslobodilački odbor Pula
Kotarski narodnooslobodilački odbor Rovinj
Kotarski narodnooslobodilački odbor Tinjan
Kotarski narodnooslobodilački odbor Žminj
Gradski narodnooslobodilački odbor Pula

Kotarski narodnooslobodilački odbor Buzet

Opć. NOO Buzet	MNOO 12
Opć. NOO Dragući	MNOO 6
Opć. NOO Oprtalj	MNOO 6
Opć. NOO Prapoće	MNOO
Opć. NOO Roč	MNOO 4
Opć. NOO Štrped	MNOO 3
Opć. NOO Vrh	MNOO 4
Opć. NOO 7	MNOO 35

Kotarski narodnooslobodilački odbor Čepić

Opć. NOO Čepić	MNOO 3
Opć. NOO Krbune	MNOO 3
Opć. NOO Gračište	MNOO 5
Opć. NOO Plomin	MNOO 5
Opć. NOO Šušnjevica	MNOO 7
Opć. NOO 6	MNOO 23

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kras

Opć. NOO Lupoglav	
Opć. NOO Vodice	
Opć. NOO 2	MNOO 26

Kotarski narodnooslobodilački odbor Labin

Opć. NOO Kršan	
Opć. NOO Labin	
Opć. NOO Nedeljšćina	
Opć. NOO Raša	
Opć. NOO Sveti Martin	
Opć. NOO Šumber	
Opć. NOO 6	MNOO 46

Kotarski narodnooslobodilački odbor Lovran

Opć. NOO Brseč	MNOO 3
Opć. NOO Lovran	MNOO 6
Opć. NOO Mošćenice	MNOO 6
Opć. NOO 3	MNOO 15

Kotarski narodnooslobodilački odbor Motovun

Opć. NOO Motovun	
Opć. NOO Sovinjak	
Opć. NOO 2	MNOO 33

Kotarski narodnooslobodilački odbor Opatija

Opć. NOO Jurdani	MNOO 10
Opć. NOO Matulji	MNOO 13
Opć. NOO Veprinac	MNOO 18
Opć. NOO 3	MNOO 41

[26] Pokrajinski NOO za Istru izdaje 1943. g. »Istarski vjesnik«.

Kotarski narodnooslobodilački odbor Pazin

Opć. NOO Boljun	MNOO	5
Opć. NOO Pićan	MNOO	3
Opć. NOO Stari Pazin	MNOO	8
Opć. NOO Sveta Katarina	MNOO	6
Opć. NOO Valdarsa	MNOO	3
Opć. NOO 5	MNOO	25

Kotarski narodnooslobodilački odbor Poreč

Opć. NOO Kaštelir	MNOO	1
Opć. NOO Nova Vas	MNOO	3
Opć. NOO Poreč-grad	MNOO	1
Opć. NOO Višnjan	MNOO	13
Opć. NOO Vrsar	MNOO	4
Opć. NOO Žbandaj	MNOO	8
Opć. NOO 6	MNOO	30

Kotarski narodnooslobodilački odbor Prodol

Opć. NOO Barban	MNOO	11
Opć. NOO Divšići	MNOO	12
Opć. NOO Krnica	MNOO	11
Opć. NOO 3	MNOO	34

Kotarski narodnooslobodilački odbor Pula

Opć. NOO Juršići	MNOO	5
Opć. NOO Loborika	MNOO	2
Opć. NOO Medulin	MNOO	3
Opć. NOO Peroj	MNOO	1
Opć. NOO 4	MNOO	11

Kotarski narodnooslobodilački odbor Rovinj

Opć. NOO Mondelako	MNOO	2
Opć. NOO Rovinj	MNOO	5
Opć. NOO Špandiga	MNOO	3
Opć. NOO Vodnjan	MNOO	15
GNOO Rovinj		
Opć. NOO 4	MNOO	25
GNOO 1		

Kotarski narodnooslobodilački odbor Tinjan

Opć. NOO Baderna	MNOO	4
Opć. NOO Karojba	MNOO	4
Opć. NOO Kringa	MNOO	4
Opć. NOO Sveti Lovreč	MNOO	2
Opć. NOO Tinjan	MNOO	15
Opć. NOO Trviž	MNOO	3
Opć. NOO Vižinada	MNOO	2
Opć. NOO 7	MNOO	34

Kotarski narodnooslobodilački odbor Žminj

Opć. NOO Kanfanar	MNOO	8
Opć. NOO Sveti Matej	MNOO	5
Opć. NOO Sveti Petar u šumi	MNOO	3
Opć. NOO Sveti Vinčent	MNOO	5
Opć. NOO Žminj	MNOO	12
Opć. NOO 5	MNOO	33

Gradski narodnooslobodilački odbor Pula

OBLASNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA DALMACIJU[27]

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZADAR
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ŠIBENIK
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA SREDNJU DALMACIJU
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA SREDNJE DALMATINSKO OTOČJE[28]
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR BIOKOVSKO-NERETVANSKI
OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR DUBROVNIK[29]

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZADAR

Kotarski narodnooslobodilački odbor Benkovac
Kotarski narodnooslobodilački odbor Biograd n/m
Kotarski narodnooslobodilački odbor Preko

Kotarski narodnooslobodilački odbor Benkovac

Opć. NOO Benkovac	
Opć. NOO Novigrad	
Opć. NOO Obrovac	
Opć. NOO Smilčić	
Opć. NOO Stankovac	
Opć. NOO 5	MNOO 57

Kotarski narodnooslobodilački odbor Biograd n/m

Opć. NOO Biograd	
Opć. NOO Nin	
Opć. NOO Zemunik	
Opć. NOO 3	MNOO 33

Kotarski narodnooslobodilački odbor Preko

Opć. NOO Božava	MNOO 7
Opć NOO Preko	MNOO 7
Opć. NOO Sali	MNOO 4
Opć. NOO Silba	MNOO 5
Opć. NOO Veli Iž	MNOO 3
Opć NOO 5	MNOO 26

[27] Oblasni NOO za Dalmaciju izdaje 1948. g. »Slobodnu Dalmaciju«.
[28] Miloš Žanko, »Razvoj narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941–1945«, *Socijalistički front*, (Zagreb, 1952), br. 2, str. 75.
[29] Isto, str. 75.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ŠIBENIK[80]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kistanje
Kotarski narodnooslobodilački odbor Šibenik
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vodice

Kotarski narodnooslobodilački odbor Kistanje

Opć. NOO Đevrske
Opć. NOO Ervenik
Opć. NOO Kistanje
Opć. NOO Skradin

Opć. NOO 4 — MNOO 14

Kotarski narodnooslobodilački odbor Šibenik

Opć. NOO Danilo–Dubrava
Opć. NOO Primošten–Rogoznica
Opć. NOO Zlarin
GNOO Šibenik

Opć. NOO 3 — MNOO 33
GNOO 1

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vodice

Opć. NOO Stankovci
Opć. NOO Tijesno
Opć. NOO Vodice

Opć. NOO 3 — MNOO 17

[80] Okr. NOO Šibenik izdaje 1948. g. glasilo »Partizan«.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA SREDNJU DALMACIJU

Kotarski narodnooslobodilački odbor Trogir
Kotarski narodnooslobodilački odbor Sinj
Kotarski narodnooslobodilački odbor Solin
Kotarski narodnooslobodilački odbor Muć
Kotarski narodnooslobodilački odbor Omiš
Narodnooslobodilački odbor Split
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vrlika[31]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Trogir

Opć. NOO Drvenik	MNOO 2
Opć. NOO Marina	MNOO 16
Opć. NOO Prgomet	MNOO 10
Opć. NOO Trogir	MNOO 9
GNOO Trogir	
Opć. NOO 4	MNOO 37
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Sinj

Opć. NOO Bitelić	
Opć. NOO Sinj	
Opć. NOO Trilj	
Opć. NOO 3	MNOO 25

Kotarski narodnooslobodilački odbor Solin

Opć. NOO Dicmo	
Opć. NOO Donja Kaštela	
Opć. NOO Kaštel Lukšić	
Opć. NOO Kaštel Sućurac	
Opć. NOO Klis	
Opć. NOO Solin	
Opć. NOO 6	MNOO 25

Kotarski narodnooslobodilački odbor Muć

Opć. NOO Lećevica	MNOO 10
Opć. NOO Muć	MNOO 5
Opć. NOO Ogorje	MNOO 5
Opć. NOO 3	MNOO 20

Kotarski narodnooslobodilački odbor Omiš

Opć. NOO Omiš	
Opć. NOO Poljice Donje	
Opć. NOO Poljice Gornje	
GNOO Omiš	
Opć. NOO 3	MNOO 38
GNOO 1	

Narodnooslobodilački odbor Split

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vrlika

[31] Miloš Žanko, n. dj. br. 1, str. 83.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA SREDNJE DALMATINSKO OTOČJE

Kotarski narodnooslobodilački odbor Brač–Šolta
Kotarski narodnooslobodilački odbor Hvar
Kotarski narodnooslobodilački odbor Vis

Kotarski narodnooslobodilački odbor Brač–Šolta[32]

Opć. NOO Bol	
Opć. NOO Milna	
Opć. NOO Nerežišće	
Opć. NOO Postire	
Opć. NOO Pučišće	
Opć. NOO Selca	
Opć. NOO Supetar	
Opć. NOO Sutivan	
Opć. NOO Šolta	
GNOO Supetar	
Opć. NOO 9	MNOO 28
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Hvar[33]

Opć. NOO Bogomolje	
Opć. NOO Hvar	
Opć. NOO Jelsa	
Opć. NOO Starigrad	
Opć. NOO Vrbanj	
Opć. NOO 5	MNOO 22

Kotarski narodnooslobodilački odbor Vis

Opć. NOO Komiža	
Opć. NOO Vis	
Opć. NOO 2	MNOO 7

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR BIOKOVSKO-NERETVANSKI

Kotarski narodnooslobodilački odbor Makarska
Kotarski narodnooslobodilački odbor Metković
Kotarski narodnooslobodilački odbor Imotski

Kotarski narodnooslobodilački odbor Makarska

Opć. NOO Gradac	MNOO 8
Opć. NOO Makarska	MNOO 17
Opć. NOO Vrgorac	MNOO 20
Opć. NOO 3	MNOO 45

Kotarski narodnooslobodilački odbor Metković

Opć. NOO Metković	MNOO 10
Opć. NOO Opuzen	MNOO 5
Opć. NOO 2	MNOO 15

Kotarski narodnooslobodilački odbor Imotski

Opć. NOO Imotski	MNOO 13
Opć. NOO Lovreč	MNOO 7
Opć. NOO Zagvozd	MNOO 8
Opć. NOO 3	MNOO 28

[32] NOO Šolta izdaje 1943. g. »Naša zvijezda«.
[33] NOO Hvar izdaje 1941–42. g. »Izvještaj«.

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR DUBROVNIK[34]

Kotarski narodnooslobodilački odbor Korčula–Lastovo
Kotarski narodnooslobodilački odbor Pelješac–Mljet
Kotarski narodnooslobodilački odbor Dubrovnik

Kotarski narodnooslobodilački odbor Korčula–Lastovo

Opć. NOO Blato
Opć. NOO Korčula
Opć. NOO Lastovo
Opć. NOO Smokvica–Čara
Opć. NOO Vela Luka
GNOO Korčula

Opć. NOO 5	MNOO 12
GNOO 1	

Kotarski narodnooslobodilački odbor Pelješac–Mljet

Opć. NOO Babino Polje
Opć. NOO Janjina
Opć. NOO Kuna
Opć. NOO Orebić
Opć. NOO Trpanj
Opć. NOO Ston

Opć. NOO 6	MNOO 23

Kotarski narodnooslobodilački odbor Dubrovnik[35]

Opć. NOO Konavle[36]
GNOO Dubrovnik

Opć. NOO 1	MNOO 2
GNOO 1	

Kotar Knin

Opć. NOO Bukovica
Opć. NOO Knin
GNOO Knin

Opć. NOO 2	MNOO 46
GNOO 1	

Drniš

Opć. NOO Drniš

Opć. NOO 1	MNOO 38

[34] U dokumentima nazivan i »Okr. NOO Južna Dalmacija«.
[35] Izdaje 1943. g. organ »Vijesti«.
[36] Izdaje 1943. g. glasilo »Slobodno Konavle«.

II

KRONOLOŠKI PREGLED RAZVITKA NOO-a

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1941	VIII	10	Divoselo
		10	Donji Lapac
		10	Korenica
		10	Mogorić
		10	Visuć
		29	Kupčina Donja
	VIII		Sloboština
	IX	20	Grobnik Veljunski
		20	Ponorac Veljunski
		20	Šlivnjak
		20	Vođević Brdo
		22	Perna
	IX		Brestje
			Dubrave
			Kantarovci
			Koprivna Požeška
			Popovec Zabrdski
			Smoljanovci
			Zvečevo
	X	10	Zagorje
		13	Glavace
		31	Podum
		31	Škare
		31	Vrhovine
	X		Čečavac
			Ježevo
			Pasikovci
			Rasna
			Skrad Donji
	XI	5	Momčilovići
		7	Trnjani
		11	Jelkovec
		17	Očestovo
		28	Donji Babin Potok
	XI		Budići Veliki
			Eminovci
			Golobrdci
			Gučani
			Kruševo
			Mrežnica-vrelo
			Mrzlo Polje Močilsko
			Oblakovac
			Opatinec
			Opršinac
			Pašijan Mali
1941			Preseka
			Ruševac Požeški
			Sinlije
			Šnjegavić
			Šušnjari Kamenski
			Vučjak
			Zbjeg Močilski
	XII	12	Brusnik
		20	Sesvetska Sela
		28	Biovičino Selo
	XII		Bjelajci
			Bujavica
			Cicvare
			Cikote
			Grđevica
			Kobiljak
			Koturić
			Lešnica
			Mrkopalj
			Rogulje Zabrdske
			Tihovo
1941			Amatovac
			Babina Rijeka
			Bačkovica
			Balinac
			Banova Jaruga
			Barlete
			Bedekovčina
			Belec
			Benkovac Okučanski
			Bestrma
			Bjelovac
			Blatuša
			Blinjski Kut
			Bobare
			Bogdašić
			Bojna
			Bolomače
			Borojevići
			Bović
			Brestik
			Brezine Kukunjevačke
			Brezovo Polje
			Bribir
			Brubno

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1941			Brusovača
			Budačka Rijeka
			Budimci
			Bujavica
			Bukovica
			Buzeta
			Cage
			Cremušina
			Crni Potok
			Čakali
			Čaprginci
			Čemernica
			Čemernička
			Červari
			Četvrtkovac
			Čitluk Lički
			Čojluk
			Čovac
			Čremušnica
			Ćore
			Dabar
			Dabrina
			Delnice
			Doljani
			Doljani Donji
			Dragaljin
			Dragotina
			Drljača
			Duboka
			Dubovac Okučanski
			Dubrava
			Dugo Selo Lasinjsko
			Džaperovac
			Gage
			Gakovo
			Gejkovac
			Golinja
			Gorička
			Gostovo Polje
			Grabovac
			Grabovac (Dalm.)
			Grabovac Vojnički
			Gračenica Gornja
			Gradac
			Gradac Bribirski
			Gradac Mali
			Gradac Našički
			Gradac Veliki
			Gradusa Posavska
			Gređani Okučanski
			Gređani
			Hajtić
			Hrastovac Donji
1941			Imsovci
			Ivakuša
			Jabukovac
			Jagrovac
			Jargovo
			Jasenovčani
			Jelisavac
			Jošani
			Jurdani
			Juršići
			Kamenska
			Karojba
			Katinovac
			Kičeri
			Kik
			Kinjačka
			Kirin
			Kirmenjak
			Kladari
			Klasnić
			Klinac
			Knezovljani
			Komić
			Komogovina
			Konjščina
			Kordunski Ljeskovac
			Kostreši
			Kostrinja
			Kotarani
			Kozaperovica
			Kozarac
			Kozarica
			Krajiška
			Krapan
			Krčevo
			Krštelovac
			Kričine
			Kringa
			Krivaj
			Krivodol
			Krstatice
			Krstinja
			Kršlja
			Kučići
			Kukunjevac
			Kurjak
			Kuželj
			Labin
			Ledenice
			Lipovača Drežnička
			Lipovec Veleškovečki
			Lipovljani
			Lobor

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1941			Lovča
			Lovranska Draga
			Lučani
			Lug Poznanovečki
			Lupoglav
			Ljeskovac
			Ljubina
			Malička
			Marići
			Marija Trošt
			Martinovići
			Mašvina
			Matulji
			Mečenčani
			Medulin
			Mekinjar
			Meminska
			Mijajlije
			Mikleuška
			Mlun
			Močila
			Moravci Slunjski
			Moščenička Draga
			Mracelj
			Mrkoplje
			Novska
			Nugla
			Nježić
			Okučani
			Ondić
			Opatija
			Osekovo
			Ostrošinci
			Ostrožin
			Ostrvica
			Paklenica
			Pakova Mala
			Papići
			Paurska Kutinica
			Pavlovac Vrebački
			Pazin
			Pecka
			Petrinjci
			Pišać
			Pješčanica
			Ploča
			Pobrđani
			Pobri
			Počitelj
			Podgora
			Podgorač
			Podgori
			Podgorje Gornje
1941			Podskoči
			Podugrinac
			Poduljin
			Poganovci
			Poljana Vojnička
			Poljice
			Poreč
			Poznanovec
			Pračno
			Prevršac
			Primišlje Gornje
			Prkos Lasinjski
			Pula
			Radonja Luka
			Radovići
			Raduč
			Rajić Donji
			Rapajin Dol
			Ravnice
			Rebić
			Ritavac
			Rovinj
			Rujevac
			Rujnica
			Sadilovac
			Sapna
			Sažije
			Selište Donje
			Selište Gornje
			Sibenik
			Sjeničak Donji
			Sjeničak Gornji
			Sjeničak Lasinjski
			Sjeverovac
			Skela
			Slavško Polje
			Smoliči
			Srbinjak
			Srednja Gora
			Srpsko Selište
			Staro Selo
			Staro Selo Otočko
			Stipan
			Stražanac
			Strmac
			Studenci
			Stupovača
			Sveta Nedelja Labinska
			Sveti Martin
			Sveti Mikula
			Sveti Vid
			Svinica
			Svinica Krstinjska

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1941			Svinjarica
			Svračkovo Selo
			Šaš
			Šeovci
			Široka Rijeka
			Škalić
			Šljivovac
			Štakorovica
			Štinjan
			Šumber
			Tobolić
			Tolić
			Trepča
			Trnakovac
			Trnovac Glinski
			Trnjani
			Tudori
			Turni
			Tušilović
			Tužević
			Udbina
			Udbinja
			Ugrini
			Umetić
			Utinja
			Velešnja Gornja
			Veliko Trgovišće
			Velunj
			Vinež
			Vinkuran
			Vitaljina
			Vodnjan
			Vodoteč
			Vojvoduša
			Vrbovljani
			Vrhovci Gornji
			Vrpolje Bansko
			Vukoševac
			Zajile
			Založnica
			Zlatar Bistrica
			Žirovac
			Žirovac Gornji
			Županjol
			Župa Dubrovačka
1942	II		Dišnik
			Prokop
			Suhi Dol
	IV		Bačina
1942	IV		Dragljane
			Draževitić
			Gradac
			Igrane Gornje
			Makarska
			Otoške
			Puharić
			Umćane
			Veliko Brdo
			Vlaka
			Zavojane
			Živogošće
	V		Bast
			Brist
			Drašnice
			Drvenik
			Duge Njive
			Igrane Donje
			Kljenak
			Kokorić
			Kozica
			Krvavica
			Lučelnica
			Makar
			Oborovo
			Orah
			Pasičina
			Plina
			Podaca
			Prapatnica
			Prevlaka
			Ravča
			Stilja
			Tučepi
			Vina
			Višnjica
			Zaostrog
	VI	16	Dugo Polje
		25	Kotlenice
	VI		Baška Voda
			Bregana
			Brkiševina
			Topići
	VII	8	Koprivna
	VII		Banja
			Brela Donja
			Gorica Jamnička
			Koteze

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942	VIII		Horvati
			Skrad
	IX		Breznički Hum
			Jarušje
			Ključ
			Ljubeščica
			Madžarevo
			Presečno
			Ivanja Reka
	X	4	Divjake
	X		Novaki
	XI	2	Gračec
	XI		Bratina
			Penezići
	XII		Zdenčina
1942			Andretići
			Antonci
			Augustanovec
			Babinac
			Bačkovica
			Bačuga Donja
			Bačuga Gornja
			Bačva
			Baderna
			Badovinci
			Bajkini
			Bale
			Banda Donja
			Banj
			Banjevci
			Barat
			Barban
			Baredine
			Bartolići
			Bartoši
			Baturi
			Bedenička
			Bedenik
			Belgrad
			Benčići
			Benkovac Fužinski
			Beram
			Bestrma
			Beter
			Betina
			Bijača
			Bijele Vode
			Bili Vir
			Bila Vlaka
			Bilice

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Bilišane
			Biljane Donje
			Biljane Gornje
			Biokovsko Selo
			Biovičin Selo
			Biskupija
			Bjelina
			Bjeljevina
			Blato
			Bobinac
			Bogatnik
			Bojna
			Boružić
			Bosiljevo
			Botinac
			Bračanac
			Bratina
			Brbinj
			Brdo
			Brdo Bačkovičko
			Brdovec
			Breg pod Pićanom
			Brest
			Breze
			Brezovac
			Brgud
			Brgud Mali
			Brgud Veli
			Brgudac
			Bribir (Dalm.)
			Bristivica
			Brkač
			Brnjeuška
			Brtonigla
			Bruška
			Bruvanjski Tomingaj
			Budak
			Budičina
			Budinjak
			Bukevski Strmac
			Bulići
			Bulinac
			Busić
			Buzet
			Bužim
			Čekovica
			Ceranje Donje
			Ceranje Gornje
			Cerje
			Cerje Pokupsko

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Cerovci
			Cerovica
			Cerovlje
			Ciburi
			Cicvare–Međare
			Civitež
			Confi
			Crikvenica
			Crljenik
			Crna Draga
			Cvetiše
			Cvjetojevići
			Čabrunići
			Čađavac
			Čambarelići
			Čara
			Čehići
			Čepić
			Četošina
			Čista Mala
			Čoralići
			Čučevo
			Čuntić
			Čurlovac
			Čvokovac
			Ćeralije
			Ćusi
			Daila
			Dani
			Debeljuhi
			Deborići
			Desne
			Dicmo Gornje
			Dobranje
			Dobreč
			Dobretin Gornji
			Dobrili
			Dobropoljci
			Dodoši
			Dograde
			Dolinci
			Doljani Žumberački
			Draga Svetojanska
			Draga Šamarička
			Dragaljin
			Dragove
			Dragozetići
			Dragić
			Drenovac
			Drniš
1942			Duba
			Dubica
			Dubravec–breg
			Dubrovčan
			Dučići
			Dumače
			Dunave Krajnje
			Đevrske
			Đurići
			Fakini
			Farkašići
			Ferenci
			Ferevići
			Filipan
			Filipi
			Frnulići
			Funčići
			Fuškulin
			Fužine
			Gačelezi
			Gaji
			Glavičani
			Glinski Trtnik
			Glogova
			Glušinja
			Golaš
			Golubić
			Goljak
			Golji
			Gora
			Gornja Vas
			Gošić
			Grabovac
			Grabovac Donji
			Grabovac Gornji
			Grabovci
			Grbajel–Kuželj
			Gračac Slavetički
			Gračanica
			Gračec
			Grad
			Gradac Bribirski
			Gradina
			Gradusa Mala
			Grdo Selo
			Gredice
			Grič
			Grižane
			Grki
			Grožnjan

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Grubač
			Grubišno Polje
			Grubiši
			Gržini
			Gudalji
			Horvatići
			Hrast
			Hrastovica
			Hrtić
			Imotski
			Islam Grčki
			Islam Latinski
			Ivančani
			Ivanjski Bok
			Ivoševci
			Iž Mali
			Iž Veli
			Jabučeta
			Jadruhi
			Jagodnja Donja
			Jagodnja Gornja
			Janja Gora
			Janjina
			Jarak
			Jargovo
			Jarušje
			Jastrebarsko
			Javor
			Javoranj Donji
			Jelšani
			Jezerane
			Jezernice
			Jezero Posavsko
			Jošan
			Jugorje
			Jurani
			Jurcani
			Kakinac
			Kali
			Kalje
			Kamenci
			Kamenmost
			Kapela
			Kapelica
			Kaprije
			Karin Donji
			Karin Gornji
			Karšete
			Kasar Draga
			Kasići
1942			Kašić Banjevački
			Kašina
			Kašljavac
			Kaštelir
			Kature
			Keseri
			Kiselj
			Kistanje
			Kladnice
			Klapavica
			Klenovšćak
			Klinča Draga
			Klinča Sela
			Kobilić
			Kobiljak
			Kolarine
			Koldanija
			Koludare
			Koljenčići
			Komazeci
			Komin
			Korčula
			Kordići Žumberački
			Korensko
			Kosna
			Kostajnica
			Kostanjevica
			Kovačevići
			Kovačica Donja
			Koziljak
			Kožlovac
			Kožljanići
			Kranjčići
			Krapanj
			Kras
			Krasnica
			Krašić
			Kravljak
			Krbune
			Krčevo
			Krivi Put
			Križišće
			Krnica
			Kruščica
			Krušvar
			Krvavac
			Kuče
			Kučetine
			Kučiće
			Kučište
			Kučibreg
			Kudići

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Kukljica
			Kukuruzari Donji
			Kula
			Kula Atlagić
			Kuna
			Kunčani
			Kunić
			Kupčina
			Kupinovac
			Kupleńsko
			Kužinožići
			Lađevci
			Lanišće
			Lasovac
			Lasovac-brdo
			Latin
			Lavoselci
			Ledine Klanječke
			Legovići
			Lepenice
			Leśnica
			Lipa
			Lipovo Brdo
			Lišane-Tinj
			Ližnjan
			Lovinac
			Lovište
			Lovran
			Lovreč
			Lučica
			Lučka
			Luka
			Luka (Hrv. Zagorje)
			Lukavac
			Lukoran
			Lumbarda
			Luščani
			Ljupča
			Majske Poljane
			Majski Trtnik
			Mala Milešina
			Malo Trojstvo
			Mandići
			Marčani
			Maretići
			Marina
			Marušić
			Maržetići
			Materada
			Mečari
			Medak
			Medarice
			Međovdolac
1942			Međedak
			Mekinjar
			Metković
			Mikanovci
			Mislina
			Mlun
			Močibobi
			Mokrica Donja
			Mokrica Gornja
			Mokrica Srednja
			Milešina Velika
			Mokro Polje
			Momljan
			Monfardino
			Morpolača
			Mosti
			Mračaj
			Mravince
			Mrgani
			Mrzlo Polje Žumberačko
			Mugeba
			Murina
			Murter
			Mušaluk
			Nebojan
			Nevidane
			Nevinac
			Nisko
			Norinska
			Noršići
			Nova Plošćica
			Nova Rača
			Nova Vas
			Novaki Motovunski
			Novigrad
			Novoselci
			Novo Selo pod Okičem
			Novolučine
			Nunić
			Obljaj
			Obljajac
			Obrovac
			Ogorje Donje
			Ogorje Gornje
			Okrug Donji
			Okrug Gornji
			Opuzen
			Orebić
			Orlovac
			Orovac
			Oskorušno
			Osliči
			Osobjava

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Osredak
			Osredek
			Ostojić selo
			Osunja
			Otruševec
			Paklarić
			Paradiž
			Parčić
			Paris
			Pavići
			Pavkovići
			Pavlanci Žumberački
			Pavlija
			Pećigrad
			Pećno
			Pedalj
			Pelinići
			Peroj
			Perušić Benkovački
			Petrička Gornja
			Petrovine
			Pijavičino
			Pilati
			Pisarovina
			Podbabje
			Podbreg
			Podgače
			Podgradina
			Podselo–Skadar
			Podstene – Brod na Kupi
			Podzvizd
			Pokupsko
			Polača
			Poljana Čička
			Poljana
			Poljane
			Poljica
			Poljice
			Popina Velika
			Popova Luka
			Popovići Žumberački
			Postinje Donje
			Postinje Gornje
			Potomje
			Pozla Gora
			Prespa
			Prgomet
			Primišlje Gornje
			Prisjeka
			Pristeg
			Prkovići
			Prnjani
			Prokljuvani
			Proložac Donji
1942			Proložac Gornji
			Prvić Luka
			Prvić Šuperine
			Pružnice
			Pupelica
			Pupnat
			Purgarija Donja
			Purgarija Gornja
			Pušća
			Putićanje
			Putniković
			Puži
			Račički Breg
			Račišće
			Radašinovci
			Radatovići
			Radetići
			Radopolje Bruvanjsko
			Radoši
			Radošić
			Radovani
			Radučić
			Rafaeli
			Rajići Žumberački
			Rakali
			Rakotule
			Rakovci
			Rasline
			Rastovac
			Raša
			Raščane
			Raštević
			Rausovac
			Rava
			Ravneš
			Ravno Rašće
			Reštevo Žumberačko
			Reženci
			Ribnik Lički
			Ribnjačka
			Ripenda
			Rizvanuše
			Roč
			Rogotin
			Ropci
			Rovinj
			Rovinjsko Selo
			Rožat
			Rugvica–Okunjščak
			Rukavac
			Sapini Dôci
			Savar
			Seget Donji

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Seget Gornji
			Selce
			Selce Žumberačko
			Seline
			Selište
			Semnica
			Severin
			Sevid
			Seča
			Siča
			Sisak
			Slabinja
			Slatina
			Slivno Ravno
			Slokovići
			Slovinska Kovačica
			Smiljan
			Smokvica
			Smolići
			Smoljanci
			Soline
			Solna
			Sopote
			Sošice
			Sovinjak
			Sredice Gornje
			Središko
			Srednja Gora
			Sreser
			Srima
			Srnegla
			Stankovci
			Stara Diklenica
			Starigrad
			Stenjevec
			Stijići
			Stražbenica
			Strmen
			Studenci
			Stupnica
			Sveta Sterna
			Sveti Ivan
			Sveti Martin
			Svinjičko
			Šabići
			Šćulci
			Šegar
			Šegotići
			Šestane
			Šiljki
			Šišljević
			Škrapna
			Škrbići
1942			Šljonki
			Šmrika
			Štefanke
			Štinjan
			Šturlić
			Švakarica
			Šumber
			Šumetac
			Šušnjar
			Tar
			Tarna
			Tihočaj
			Tijesno
			Timarci
			Tkon
			Tobolić
			Tomaševci
			Tomišići
			Trgovi
			Tribotinj
			Tribunj
			Trivanovići
			Trnovitica Mala
			Trogir
			Trolokve
			Trpanj
			Trstenik (Dalm.)
			Trstenik (Istra)
			Trstovac–Prkosi
			Tržac
			Tržić Primišaljski
			Tuk
			Tumpić
			Turini Mali
			Turini Veli
			Učka Mala
			Učka Vela
			Udetin
			Utolica
			Vabriga
			Valač
			Valdebek
			Valica
			Varvari
			Vedež
			Vela Luka
			Velešnja Donja
			Veli Rat
			Velika Pisanica
			Veliko Trojstvo
			Velim
			Veprina
			Vetva

Godina	Mjesec	Dan	Mjesni NOO
1942			Vidulini
			Viganj
			Vinež
			Vinjište
			Vinkuran
			Visovi
			Višći Vrh
			Višnjan
			Višoševići
			Vlahović
			Vodice
			Vodice (Istra)
			Vojnovac
			Vojnović
			Vranići
			Vranja
			Vranje selo
			Vranjic
			Vrata
			Vrbnik
			Vrebac
			Vrh
			Vrh Draganićki
			Vrpolje
			Vrsar
			Vrsine
			Vrućica Donja
			Vrućica Gornja
			Vučevica
			Vukova Gorica
			Zaglav
			Zagon Gornji
			Zakopa
			Zapužane
			Zaton
			Zikovići
			Zlarin
			Zmijavci
			Zrenj
			Zvečanje
			Zverinac
			Žut
			Ždralovi
			Žegar
			Ženodraga
			Žirovac Donji
			Žman
			Žminj
			Žrnovo
			Župić

Godina	Mjesec	Dan	Općinski NOO
1941	X	10	Drežnica
	X		Srpske Moravice
	XI		Bukovica
			Kuplensko
			Krnjak
			Loskunja
			Vojišnica
	XII	14	Kirin
		14	Sjeničak
		15	Perjasica
	XII		Perna
1941			Blinja
			Cvijanovjć Brdo
			Dubrave
			Dunjak
			Gradac
			Gradusa
			Hajtić
			Jabukovac
			Klasnić
			Klokoč
			Kordunski Ljeskovac
			Krstinja
			Močila
			Primišlje Donje
			Primišlje Gornje
			Rakovica
			Škare
			Tušilović
			Veljun
			Vojnić
1942	IV		Dugo Selo
			Zagon
	V	10	Šolta
	VI	24	Sunja
	VI		Doljani
			Donji Lapac
	VII		Janjina
			Kistanje
			Kuna
			Orebić
			Pokupsko
			Trpanj
			Žminj
	VI–VII		Bogomolje
			Hvar
			Jelsa
			Klis
			Nerežišće
			Postire
			Pučišće
			Selca
			Solin

Godina	Mjesec	Dan	Općinski NOO
1942	VI–VII		Starigrad
			Supetar
			Sutivan
			Vrboska
	VIII		Pisarovina
			Radatovići
	VII–VIII		Komiža
			Vis
	X		Bitelić
			Kalje
			Kloštar
			Sošice
			Trilj
	XI	30	Bosiljevo
	XI		Marina
	X–XI		Poljica Donja
			Poljica Gornja
			Prgomet
			Sinj
			Šestanovac
			Trogir
	XII	12	Donja Kaštela
		12	Kaštel Sućurac
1942			Babja Gora
			Bačuga
			Blato
			Bojna
			Bol
			Božava
			Bribir
			Bruvno
			Bunić
			Cazin
			Crikvenica
			Crkveni Bok
			Čečavac
			Dicmo
			Draganić
			Drenovac
			Dvor na Uni
			Glinski Trtnik
			Gospić
			Gračac
			Gradac
			Iž
			Javoranj
			Kašina
			Kaštel Lukšić
			Korčula
			Korenica
			Krmpote
			Kunić
			Kupčina Donja
1942			Labin
			Ledenice
			Ličko Petrovo Selo
			Lovinac
			Ljubošina
			Majur
			Makarska
			Mala Kladuša
			Mazin
			Mečenčani
			Medak
			Mekinjar
			Metković
			Mlinoga
			Mrkopalj
			Muć
			Netretić
			Novi
			Novi Marof
			Nježić
			Ogorje
			Omiš
			Opuzen
			Pazin
			Plaški
			Plitv. Ljeskovac
			Podlapača
			Poljanska
			Preko
			Rujevac
			Sali
			Senj
			Sesvete
			Silba
			Skrad
			Sloboština
			Smiljan
			Staza
			Strižević
			Sv. Ivan Zelina
			Sv. Nedelja Labinska
			Sv. Vinčent
			Šašinovec
			Šušnjar
			Tržac
			Tržić Primišaljski
			Udbina
			Utinja
			Vela Luka
			Velika Kladuša
			Veliko Trojstvo
			Vinež
			Vrapče

Godina	Mjesec	Dan	Općinski NOO
1942			Vrgorač
			Vrnograč
			Vukmanić
			Zrmanja
			Žirovac
1943	I	23	Biokovska Kosa
		24	Lećevica
	III		Oborovo
	V	15	Dubica
	V		Vojkovac
	VI	5	Bitelić
	VI		Krašić
	VIII		Saborski
			Sv. Petar Čvrstec
	IX		Gornja Reka
			Rovišće
			Sv. Ivan Žabno
			Sv. Petar Orehovec
	XI		Bregana
	XII		Modruš
1943			Babin Potok
			Baderna
			Barban
			Bartolovec
			Bastaji
			Baška
			Bedekovčina
			Bednja
			Bektež
			Belgrad
			Belec
			Belišće
			Belovar–Moravče
			Benkovac
			Berak
			Bijela
			Bijelo Polje
			Biograd
			Bistra Donja
			Biškupec
			Boljun
			Braneša
			Breznica
			Brestovac
			Brezovljani
			Brlog
			Brodanci
			Brod na Kupi
			Brodski Stupnik
			Brusnik
			Bučje
			Budimci
			Budinščina
1943			Bujavica
			Bukovica
			Bukovje
			Buzet
			Cabuna
			Cernik
			Čabar
			Čađavica
			Čaglić
			Čazma
			Čemernica
			Čepin
			Čeralije
			Čepić
			Dabar
			Danilo Dubrave
			Daruvar
			Desinić
			Divšići
			Dobranec
			Dobrinj
			Dobropoljci
			Donji Miholjac
			Dopsin
			Dragić
			Drežnik
			Drniš
			Drvenik
			Dubašnica
			Duboka
			Dubrava
			Dubrave
			Đakovac
			Đelekovac
			Đevrske
			Đurđevac
			Đurmanec
			Farkaševac
			Ferdinandovac
			Fužine
			Gage
			Galgovo
			Garešnica
			Gerovo
			Glogovica
			Golje
			Golobrdci
			Gora
			Gornja Stubica
			Gornji Miholjac
			Gračišće
			Gradac Mali
			Gradina

Godina	Mjesec	Dan	Općinski NOO
1943			Hercegovac
			Hrastovac
			Hreljin
			Hum na Sutli
			Imotski
			Imsovci
			Ivanec
			Ivanić Grad
			Ivanjska
			Jablanac
			Jakovci
			Jalžabet
			Jasenak
			Jastrebarsko
			Jaškovo
			Josip Dol
			Juršići
			Kanfanar
			Kaniža
			Kapela
			Kapinci
			Karlobag
			Karojba
			Kaštelir
			Klakar
			Klanjec
			Kloštar Ivanić
			Klinča Sela
			Knin
			Konavle
			Koprivna
			Kosinj
			Kraljevac
			Kraljevica
			Krapina
			Krasno
			Kravarsko
			Krbune
			Kringa
			Krivi Put
			Križ
			Križišće
			Križovljani
			Krk
			Krnica
			Kršan
			Kupinec
			Kustošija
			Kutina
			Kutjevo
			Ladimirevci
			Lasinja
			Lastovo
1943			Legrad
			Lepoglava
			Lešće
			Levanjska Varoš
			Lič
			Lička Jasenica
			Lički Osik
			Lipovljani
			Lobor
			Loborika
			Lokve
			Lovran
			Lovreč
			Ludbreg Trg
			Ludina
			Luka
			Lukač
			Lukov Dol
			Lupoglav
			Maće
			Maja
			Mala Mučina
			Mali Bukovac
			Marija Bistrica
			Marjanci
			Martijanec
			Medari
			Medulin
			Mihovljan
			Mijokovićevo
			Milna
			Mljet
			Molve
			Moščenica
			Motovun
			Munije
			Našice
			Nedeljščina
			Nin
			Novalja
			Nova Bukovica
			Nova Rača
			Nova Vas
			Novigrad
			Novigrad Podravski
			Novo Čiče
			Obrovac
			Odvorci
			Okučani
			Omišalj
			Opatija
			Oprisavci
			Oprtalj

Godina	Mjesec	Dan	Općinski NOO
1943			Orahovica
			Oroslavlje
			Ostrošinci
			Ostrožin
			Paka
			Pag
			Pazarište
			Peroj
			Perušić
			Petrijanec
			Petrovsko
			Pićan
			Pitomača
			Pivnica
			Ploča
			Plomin
			Pocrkavlje
			Podgorač
			Podravska Moslavina
			Podravska Slatina
			Podravske Sesvete
			Podravski Podgajci
			Podstene
			Podum
			Poljica
			Popovača
			Popovci
			Poreč–grad
			Posavski Bregi
			Predavec
			Prespa
			Prezid
			Primošten–Rogoznica
			Punat
			Rab
			Radoboj
			Rajić
			Rasinja
			Rastovac
			Raša
			Ribnik
			Ribnjak
			Roč
			Rogulje
			Ruševo
			Samobor
			Savinjan
			Selce
			Severin
			Severin na Kupi
			Sibikovac
			Sibinj
			Sinac
			Sirač
1943			Skradin
			Slavetić
			Slunj
			Smilčić
			Smokvica–Cara
			Sokolovac
			Sopje
			Stankovac
			Stankovci
			Stari Pazin
			Staro Selo
			Staro Topolje
			Stenjevec
			Struga
			Suhopolje
			Sv. Juraj
			Sv. Katarina
			Sv. Lovreč
			Sv. Martin
			Sv. Nedelja
			Sv. Petar u šumi
			Svilaj
			Svinjine
			Šamarički Brđani
			Šemovac
			Šljivoševci
			Špišić–Bukovica
			Štefanje
			Štiped
			Šumber
			Šušnjevci
			Šušnjevica
			Tijesno
			Tinjan
			Topusko
			Trnjani
			Trojeglava
			Trše
			Trvlž
			Tuhelj
			Turčević–Polje
			Turjanski
			Turki
			Uljanik
			Umetić
			Valdarsa
			Valpovo
			Varaždin
			Varaždinske Toplice
			Velika Gorica
			Velika Pisanica
			Veliki Zdenci
			Veliko Trgovišće

Godina	Mjesec	Dan	Općinski NOO
1943			Veprinac
			Viljevo
			Virje
			Višnjan
			Vivodina
			Vižinada
			Višnjica
			Vodice
			Vodice (Istra)
			Vrata
			Vrbova
			Vrbnik
			Vrginmost
			Vrh
			Vrhovine
			Vrlika
			Vrsar
			Vukovina
			Vukovje
			Zabok
			Začretje
			Zagvozd
			Zaprešić
			Zemunik
			Zlarin
			Zlatar
			Zrinski Topolovac
			Zrmanja-Otrić
			Zvečanje

Kotarski NOO			
1941	XI	10	Glina
		20	Vojnić
	XI		Gračac
	XII	14	Kirinsko-Sjeničarski
		18	Brinje
		28	Veljun
		31	Otočac
		31	Slunj
1942	I		Kastav
	II	11	Dvor na Uni
	II		Gospić
			Korenica
			Perušić
			Udbina
	III	16	Donji Lapac
	V	22	Slavonska Požega
	V		Pisarovina
			Vrginmost

Godina	Mjesec	Dan	Kotarski NOO
1942	VI		In. KNOO Trogir
	VII		Kistanje
			In. KNOO N. Marof
			Omiš
			Solin
	VIII	4	Hvar
		28	Novi
	VIII		Petrinja
	IX		In. KNOO Imotski
			Labin
	X	6	In. KNOO Preko
		15	Pakrac
		22	Makarska
	XI	8	Pelješac
		16	Brač-Šolta
		17	Vis
	XI	—	Metković
	XII		In. KNOO Stubica
1942			Cazin
			Crikvenica
			Priv. KNOO Ivanec
			Karlovac
			Našice
			Nova Gradiška
			Novska
			Senj
			Samobor
			Sl. Brod
			Sušak
			Sv. Ivan Zelina
1943	I	27	Korčula
	III	9	Trogir
		15	Kostajnica
	III		Plaški
	IV	11	Grubišno polje
	V		Daruvar
	VI	10	Velika Gorica
		20	Sinj
		27	Vrbovsko
	VI		Garešnica
			In. KNOO Križevci
	VII	20	Đurđevac
	VII		Pelješac-Mljet
	VIII	15	Ivanec
		15	Križevci
	VIII		Šibenik
	IX		Klanjec
			Stubica
			Vodice

Godina	Mjesec	Dan	Kotarski NOO
1943	IX	17–X 12	Žumberak
	X	10	Ludbreg
	X	12–XI 6	Jastrebarsko
1943			Benkovac
			Biograd
			Bjelovar
			Bosiljevo
			Buzet
			Crikvenica
			Čabar
			Čazma
			Čepić
			Delnice
			D. Miholjac
			Dubrovnik
			Dugo Selo
			Đakovo
			Fužine
			Imotski
			Koprivnica
			Korčula–Lastovo
			Kraljevica
			Krapina
			Kras
			Krk
			Kutina
			Lovran
			Motovun
			Muć
			Ogulin
			Opatija
			Osijek
			Pazin
			Podravska Slatina
			Poreč
			Pregrada
			Preko
			Prodol
			Pula
			Rab–Pag
			Rovinj
			Tinjan
			Valpovo
			Varaždin
			Vinkovci
			Virovitica
			Vrlika
			Zagreb
			Zlatar
			Zminj
			Županja

Godina	Mjesec	Dan	Okružni NOO
1942	I		Kordun
	II		Lika
1942	XII	5	In. Okr. NOO Biok.-Ner.
1943	III	12	In. Okr. za Sr. Dalmaciju
1943		18	Pr. Okr. NOO za Baniju
1943	VI		In. Okr. NOO Bjelovar Pokuplje
			In. Okr. NOO Zagreb
	VII	15	Moslavina
		18	Kordun
		18	Nova Gradiška
	VIII	10	Osijek
		15	Virovitica
	IX	12	Bjelovar
	XI	7	Zagreb
		15	Krapina
		28	Varaždin
1943	XII	9	Biokovsko–Neretvanski
		18	Karlovac
		19	Šibenik
		19	Zadar
	XII		Dubrovnik
			Sred. Dalmatinsko Otočje
1943			Banija
			Gorski Kotar
			Hrvatsko Primorje
			Našice
			Sl. Brod

Oblasni NOO

1943	I	28, 29	Dalmacija
	IV		Pr. Obl. NOO Slavonija
	IX	25	Istra
		21, 22	Slavonija

Godina	Mjesec	Dan	OSTALI
1941	VIII	A. O.	Split
	IX	A. O.	Dubrovnik
		A. O.	Makarska
		A. O.	Šibenik
		NO	Vitaljina
		NO	Knin
1941		NO	Sućak
		A. O.	Bribir
		A. O.	Dragaljin
		A. O.	Gradac Bribirski
		A. O.	Jargovo
		A. O.	Kičeri
		A. O.	Klis
		A. O.	Kričina
		A. O.	Kučiće
		A. O.	Ledenice
		A. O.	Mravince
		A. O.	Omiš
		A. O.	Podugrinac
		A. O.	Podujlin
		A. O.	Podgori
		A. O.	Podskoči
		A. O.	Solin
		A. O.	Sv. Mikula
		A. O.	Sv. Vid
		A. O.	Ugrini
		A. O.	Vranjic
		O. NP	Crnogorci
		O. NP	Grabovac
		O. NP	Krivodol
		O. NP	Kretatice
		O. NP	Studenci
		NP	Zagreb

Godina	Mjesec	Dan	OSTALI
1942	IV	6	NOO Split
	IV	16	NOO Podgora
	V		NOO Šibenik
1942			NOO Vrgorac
		p*	Glogovac
		p	Ostrožac
		p	Polje
		p	Stijena
		p	Barska
		p	Breganovići
		p	Brezova glava
		p	Krakača
		p	Lidane
		p	Ljubljankići
		p	Ponjevići
		p	Pranići
		p	Tržička Platnica
		p	Šturlička Platnica
1943	IV	6	GNOO Plaški
	XI		GNOO Karlovac
			GNOO Koprivnica
1943			GNOO Daruvar
			GNOO Knin
			GNOO Korčula
			GNOO Omiš
			GNOO Otočac
			GNOO Pula
			GNOO Supetar
			GNOO Virovitica
			GNOO Topusko
			GNOO Trogir
			GNOO Zagreb

* p – povjerenik

III

TABELARNI PREGLEDI RAZVITKA NARODNE VLASTI

UKUPNO ORGANA NARODNE VLASTI U HRVATSKOJ 1941. GODINE[1]

Naziv NOO	Oblast Zagreb	Oblast Slavonija	Oblast Dalmacija	Oblast Istra	Okrug Pokuplje	Okrug Banija	Okrug Lika	Okrug Kordun	Okrug Gor. kotar	Okrug Hrv. prim.	Ukupno
Oblasni NOO											
Okružni ili privremeni okružni NOO . . .											
Gradski NOO u rangu okr. NOO											
Kotarski ili privremeni kot. NOO						1	3	4			8
Općinski NOO						6	1	18	2		27
Gradski NOO u rangu opć. NOO											
Mjesni NOO	13	73		35	1	68	81	109	27		407
Rajonski NOO											
Uličnі NOO											
NOO u poduzećima i ustanovama											
Zavičajni NOO . . .											
Akcioni i drugi odbori	192		28							15	235
Ukupno:	205	73	28	35	1	75	85	131	29	15	677

[1] Materijal u Centru za naučnu dokumentaciju IHRP – Zagreb, br. Bel./3–24.

UKUPNO ORGANA NARODNE VLASTI U HRVATSKOJ 1942. GODINE[1]

Nasiv NOO	Oblast Zagreb	Oblast Slavonija	Oblast Dalmacija	Oblast Istra	Okrug Pokuplje	Okrug Banija	Okrug Lika	Okrug Kordun	Okrug Gor. kotar	Okrug Hrv. prim.	Ukupno
Oblasni NOO											
Okružni ili privremeni okružni NOO . . .			1				1	1			3
Gradski NOO u rangu okr. NOO											
Kotarski ili privremeni kot. NOO	4	6	12	1	2	4	8	5		5	47
Općinski NOO	10	12	51	6	7	24	18	23	3	7	161
Gradski NOO u rangu opć. NOO			2								2
Mjesni NOO	115	216	358	212	62	87	102	149	9	63	1373
Rajonski NOO											
Uličnі NOO											
NOO u poduzećima i ustanovama											
Zavičajni NOO . . .											
Akcioni i drugi odbori	18		2			2				1	23
Ukupno:	147	234	426	219	71	117	129	178	12	76	1609

[1] Materijal u Centru za naučnu dokumentaciju IHRP – Zagreb, br. Bel./3–24.

UKUPNO ORGANA NARODNE VLASTI U HRVATSKOJ KRAJEM 1943. GODINE[1]

Naziv NOO	Oblast Zagreb	Oblast Slavonija	Oblast Dalmacija	Oblast Istra	Okrug Pokuplje	Okrug Banija	Okrug Lika	Okrug Kordun	Okrug Gor. kotar	Okrug Hrv. prim.	Okrug Karlovac	Ukupno
Oblasni NOO		1	1	1								3
Okružni ili privremeni okružni NOO . . .	5	5	6		1	1	1	1	1	1	1	23
Gradski NOO u rangu okr. NOO	1											1
Kotarski ili privremeni kot. NOO	19	16	18	14	5	6	7	5	6	8	2	106
Općinski NOO	105	97	79	63	24	32	33	35	32	39	6	545
Gradski NOO u rangu opć. NOO	3	3	8	2		1	1	1		1	1	21
Mjesni NOO	840	577	591	411	148	206	236	276	144	209	58	3696
Rajonski NOO	18											18
Uličnі NOO	71											71
NOO u poduzećima i ustanovama	65											65
Zavičajni NOO . . .	11											11
Akcioni i drugi odbori	9					1				8	18	36
Ukupno:	1147	699	703	491	178	247	278	318	183	266	86	4596

[1] Materijal u Centru za naučnu dokumentaciju IHRP – Zagreb, br. Bel./3–24.

IV

REGISTAR NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA

MJESNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

Amatovac
Andretići
Antonci
Augustanovec
Babina Rijeka
Babinac
Babino Polje
Baćina
Bačkovica
Bačuga Donja
Bačuga Gornja
Bačva
Baderna
Badovinci
Bajkini
Bale
Balinac
Banda Donja
Banova Jaruga
Banj
Banja
Banjevci
Barat
Barban
Baredine
Barlete
Barska
Bartolići
Bartolovec
Bartoli
Bast
Bastaji
Bastaji Veliki
Baška Voda
Batinjani
Baturi
Bedenička
Bedenik
Bektež
Benčići
Benkovac Fužinski
Benkovac Okučanski
Beram
Bestrma
Beter
Betina
Bijača
Bijela
Bijele Vode
Bila Vlaka
Bilice
Bili Vir
Bilišane
Biljane Donje
Biljane Gornje
Biokovsko Selo
Biovičino Selo
Biskupija
Biškupci
Bjelajci
Bjelina
Bjelovac
Blato
Blatuša
Blinja
Blinjski Kut
Bobare
Bobinci
Bogdašić
Bojna
Bol
Bolomače
Boljun
Borojevići
Boružić
Botinac
Bović
Božava
Brač
Bračanac
Bratina
Brbinj
Brdo
Brdo Bačkovičko
Brdovec
Breg pod Pićanom
Breganovići
Brela Donja
Brest
Brestik
Breze
Brezine Kukunjevačke
Breznički Hum
Brezova Glava
Brezovac
Brezovo Polje
Bribir
Brist
Brgud
Brgudac
Brgud Mali
Brgud Veli
Bristivica
Brkač
Brkiševina
Brnjeuška
Brod Moravice
Brtonigla
Brubno
Brusnik
Brusovača
Bruška
Bruvno
Bruvanjski Tomingaj
Budačka Rijeka
Budak
Budičina
Budići Veliki
Budinjak
Bukevski Strmac
Bulići
Bulinac
Bunić
Busić
Buzet
Buzeta
Bužim
Cage
Cekovica
Ceranje Donje
Ceranje Gornje
Cerje
Cerje Pokupsko
Cerna
Cerovica
Cerovlje
Ciburi
Cicvare
Cicvare-Medare
Cikote
Civitež
Confi
Cremušina
Crkveni Bok
Crljenik
Crna Draga
Crni Potok
Crnogorci
Cvetiše
Cvjetojevići
Čabrunići
Čađavac
Čakali
Čambarelići
Čaprginci
Čara
Čečavac
Čehići
Čemernica
Čemernička
Červari
Četošina
Četvrtkovac
Čista Mala
Čitluk Lički
Čovac
Čremušnica
Čučevo
Čuntić
Čurkovac
Čepić
Ćoralići
Ćore
Ćukovac
Ćusi
Dabrina
Daila
Dane
Dapčevica Mala
Debeljuhi
Deboriči
Delnice
Desne
Dicmo Gornje
Dišnik
Divjake
Divoselo
Divšići
Dobra
Dobranje
Dobreć
Dobretin Gornji

Dobrili
Dodoši
Dograde
Dolinci
Doljani Donji
Doljani Žumberački
Donji Babin Potok
Donji Lapac
Dragaljin
Dragaljane
Draga Svetojanska
Draga Šamarička
Dragotina
Dragove
Dragozetići
Drašnice
Draževitić
Drenovac Donji
Drivenik
Drljača
Duba
Dubovac Okučanski
Dubravec-breg
Dubrave
Dubrovčan
Dučići
Duge Njive
Dugopolje
Dugo Selo Lasinjsko
Dumače
Dunave Krajnje
Dunjak
Dvor
Đurići
Džaperovac

Eminovci
Ervenik

Fakini
Farkašić
Ferenci
Ferevići
Filipana
Filipi
Frnoliči
Funčići
Fuskulin

Gačelezi
Gage
Gaji
Gakovo
Gejkovac
Glavace
Glavičani
Glinski Trtnik
Glogovac
Glogovo
Glušinja
Golaš
Golinja
Golobrdci
Golubić
Goljak
Golje
Gomirje
Gorica Jamnička
Gorička
Gornja Rijeka
Gornja Vas
Gostovo Polje
Gošić
Grabovac
Grabovac (Dalm.)
Grabovac Donji
Grabovac Gornji
Grabovci
Gračac Slavetički
Gračanica
Gračec
Gradac
Gradac (Dalm.)
Gradac Bribirski
Gradac Mali
Gradac Našički
Gradac Veliki
Gradski Vrhovci
Gradusa Mala
Gradusa Posavska
Grašići
Grbajel
Grbajel-Kuželj
Grdoselo
Grđevica
Gređani
Gređani Okučanski
Gredice
Grič
Grižane
Grki
Grobnik Veljunski
Grozići
Grožnjane
Grubač
Grubiši
Gržini
Gubavčevo Polje
Gučani
Gudalji
Hajtić
Horvati
Horvatići
Hrastje
Hrastovac Donji
Hrastovica

Hrtić

Igrane Donje
Igrane Gornje
Imsovci
Islam Grčki
Islam Latinski
Ivakuša
Ivančani
Ivanjski Bok
Ivoševci
Iž Mali
Iž Veli

Jabučeta
Jabukovac
Jadrohi
Jagodnja Donja
Jagnjedovac
Jagodnja Gornja
Jagrovac
Janja Gora
Janjina
Jargovo
Jarušje
Jasenovčani
Javnica
Javor
Javoranj Donji
Jelisavac
Jelušići
Jezerane
Jezernice
Jezero Posavsko
Ježevo
Jošan
Jurani
Jurcani
Jurdani
Jurići
Juršići

Kakinac
Kali
Kalje
Kamenci
Kamenmost
Kamenska
Kanfanar
Kantarovci
Kapela
Kapelica
Kaprije
Karin Donji
Karin Gornji
Karojba
Karšete
Kasar Draga
Kašić Banjevački
Kašljavac
Kaštel
Kaštelir
Kaštel Sućurac
Katinovac
Katun
Kature
Keseri
Kičeri
Kik
Kinjačka
Kirin
Kirmenjak
Kladari
Kladnice
Klapavica
Klasnić
Klenovšćak
Klinac
Klinča Draga
Klokoč
Kljenak
Ključ
Knezovljani
Kobilić
Kobiljak
Kokorić
Kolarine
Koludare
Koljenčići
Komazeci
Komić
Komin
Komogovina
Konjščina
Koprivna Požeška
Koprivnički Bregi
Kordići Žumberački
Korensko
Kosna
Kostanjevica
Kostreši
Kotarani
Kotezi
Kotlenice
Koturić
Kovačevići Mazinski
Kovačica Donja
Kozaperovica
Kozarac
Kozarica
Kozica
Koziljak
Kožlovac
Krakača
Kranjčići
Krapan
Krapinske Toplice
Krasnica
Krašić
Kravljak
Krbune
Krčana
Krestelovac
Kringa
Krivaj
Krivi Put
Krivodol
Križ
Križ Polje
Križišće
Krmpote
Krnica
Krnjak
Krstatice
Krstinja
Kršan
Kršljak
Kruščica

Kruševo
Krušvar
Krvavac
Krvavica
Kuberton
Kućetine
Kučiće
Kuće
Kučišće
Kučibreg
Kućine
Kudići
Kukljica
Kukunjevac
Kukuruzari Donji
Kula Norinska
Kula Atlagić
Kuna
Kunčani
Kunić
Kupinovac
Kuplensko
Kurjak
Kuželj

Labin
Ladevci
Lanišće
Lasinja
Lasovac
Lasovac-brdo
Latin
Lavoselci
Lećevica
Ledenice
Ledine Klanječke
Legovići
Lepenica
Lepoglava
Lešnica
Lič
Lička Jasenica
Lički Osik
Ličko Petrovo Selo
Lidane
Lipa
Lipovača Drežnička
Lipovec Veleškovečki
Lipovo Brdo
Lišane-Tinj
Ližnjan
Lobor
Loborika
Lokve
Lovča
Lovinac
Lovište
Lovran
Lovranska Draga
Lovreč
Lučani
Lučelnica
Lučica
Lučka
Ludbreg
Lug Poznanovečki
Luka
Lukavac
Lukavec
Lukoran
Lumbarda
Lupoglav
Lušćani
Ljeskovac
Ljubešćica
Ljubina
Ljubljankići

Maće
Madžarevo
Majske Poljane
Majski Trtnik
Majur
Makar
Makarska
Mala Dabčevica
Malička
Malinska
Mali Gradac
Mandići
Marčani
Marići
Marija Trošt
Marina
Martinovići
Marušić
Maržetići
Mašvina
Materada
Matulji
Mazin
Mečenčani
Mećari
Medak
Medari
Medovdolac
Medulin
Međare
Međedak
Mekinjar
Meminska
Metković
Mijajlije
Mihovljan
Mikanovci
Milešina Mala
Milešina Velika
Mlinoga
Mlun
Mlun Mali
Mlun Veli
Močibobi
Močila
Mogorić
Mokrica Donja
Mokrica Gornja
Mokrica Srednja
Mokro Polje
Momčilovići
Momljan
Mondelako
Monfardino
Moravci Slunjski
Morpolača
Mosti
Mošćenička Draga
Motovun
Mracelj
Mračaj
Mravince
Mrežnica-vrelo
Mrgani
Mrkoplje
Mrzlo Polje Močilsko
Mrzlo Polje
Mugeba
Munije
Murina
Murter
Mušaluk
Mutilić

Nebojan
Nevidane
Nevinac
Nisko
Noršići
Nova Ploščica
Novaki
Novaki Motovunski
Novo Selo pod Okičem
Novolučine
Novoselci
Nugla
Nunić
Nježić

Oblakovac
Obljaj
Obljajac
Oborovo
Obrovac
Odvorci
Ogorje Donje
Ogorje Gornje
Okrug Donji
Okrug Gornji
Ondić
Opatija
Opatinac
Oprisavci
Oprtalj
Opuzen
Orah
Orahovica
Orle
Orlovac
Orljavac
Orovać
Oprišinac
Oskoruš
Oslići
Osobjava
Osredak
Ostrvica
Ostojić selo
Ostrožac
Osunja
Otoške
Otrić
Otruševac

Paklarić
Paklenica
Pakova Mala
Papići
Paradiž
Parčić
Paris
Pasičina
Pasikovci
Pašijan Mali
Pavići
Pavkovići
Pavlanci Žumberački
Pavlija
Pavlovac Vrebački
Pecka
Pećigrad
Pećno
Pedalj
Peliničí
Penezići
Perenci
Perjasica
Permancina
Peroj
Perna
Perušić Benkovački
Petrička Gornja
Petrinjci
Petrijanec
Petrovine
Petrovsko
Pijavičino
Pilati
Pišać
Pjanići
Pješčanica
Plavšinac
Plešće
Plina
Ploča
Plomin
Plužnice
Pobrđani
Pobri
Počitelj
Podaca
Podbabje
Podgaće
Podgora
Podgorač

Podgori
Podgradina
Podlapača
Podselo–Skadar
Podskoči
Podstene
Podstene–Brod na Kupi
Podugrinac
Poduljin
Podum
Podzvizd
Poganovci
Polača
Poljana Čička
Poljana Vojnička
Poljane
Polje
Poljice
Ponorac Veljunski
Ponjevići
Popina Velika
Popova Luka
Popovac Zabrdski
Popovići Žumberački
Postinje Donje
Postinje Gornje
Potomje
Povile
Pozla Gora
Poznanovec
Pračno
Prapatnica
Predavec
Pregrada
Presečno
Prevršac
Preseka
Prisjeka
Pristeg
Prkos Lasinjski
Prkovići
Prnjani
Proložac Donji
Proložac Gornji
Prokljuvani
Prokop
Prvić Luka
Prvić Šepurine
Puharić
Pupelica
Pupnat
Purgarija Donja
Purgarija Gornja
Putićanje
Pušća
Putniković
Puži

Račički Breg
Račišće
Radašinovci
Radatovići
Radetići
Radoboj
Radonja Luka
Radoši
Radošić
Radovani
Radovići
Raduč
Radučić
Rafaeli
Rajić Donji
Raići Žumberački
Rakali
Rakovci
Rakotule
Rapajin Dol
Rapavela
Rasline
Rasna
Raščane
Raštević
Rausovac
Rava
Ravča
Ravneš
Ravnice
Ravno Rašće
Reštevo Žumberačko
Rečanci
Ribnik Lički
Ribnjačka
Ripenda
Ritavac
Rizvanuša
Rogotin
Rogulje Zabrdske
Ropoi
Rovinj
Rovinjsko Selo
Rovišće
Rožat–Komolac
Rudopolje Bruvanjsko
Rujnica
Rukavac
Ruševac Požeški

Saborski
Sadilovac
Sapini Doci
Sapna
Savar
Savinjan
Sažije
Seget Donji
Seget Gornji
Selce Žumberačko
Seline
Selište Donje
Selište Gornje
Semnica
Sevid
Sibenik
Sibikovac
Sibinj
Siča
Sigetec
Sinlije
Sjeničak Donji
Sjeničak Gornji
Sjeničak Lasinjski
Sjeverovac
Skela
Skrad Donji
Slabinja
Slatina
Slavsko Polje
Slivno Ravno
Slokovići
Slovinska Kovačica
Smilčić
Smiljan
Smokvica
Smolići
Smoljanci
Smoljanovci
Soline
Solna
Sopote
Sošice
Sovinjak
Srb
Srbinjak
Sredice Gornje
Središko
Srednja Gora
Sreser
Srima
Srnegla
Stajnica
Stara Diklenica
Staro Selo Otočko
Stijena
Stijići
Stilja
Stipan
Stankovci
Stražanac
Stražbenica
Strmac
Strmen
Stubica Donja
Stubica Gornja
Studenci
Stupnica
Suhi Dol
Sv. Ivan
Sv. Ivan Žabno
Sv. Jakov
Sv. Jana
Sv. Jelena
Sv. Martin
Sv. Matej
Sv. Mikula
Sv. Nedelja
Sv. Nedelja Labinska
Sv. Petar Čvrstec
Sv. Petar Orehovec
Sv. Sterna
Sv. Vid
Sv. Vinčent
Svilaj
Svinica Krstinska
Svinici
Svinišće
Svinjarica
Svračkovo Selo

Šaš
Šćulci
Šegar
Šegotići
Šeovci
Šestane
Šiljki
Široka Rijeka
Šišljević
Škalić
Škare
Škrapna
Škrbići
Šljivnjak
Šljivoševci
Šljivovac
Šljonki
Šmrika
Šnjegavić
Špandiga
Štakorovica
Štefanje
Štinjan
Štiped
Šturlić
Šturlićka Platnica
Šumber
Šumetac
Šurani
Šušnjar
Šušnjari Kamenski
Šušnjevica
Švakarica

Tar
Tarno
Tihoćaj
Tihovo
Tijesno
Timarci
Tinjan
Tkon
Tobolić
Tolić
Tomaševci
Tomišići
Topići
Trepča
Trgovi
Tribalj
Tribotinj
Tribunj

Trilj
Trivanovići
Trnovitica Mala
Trojeglava
Trojstvo Malo
Trolokve
Trnakovac
Trnovac Glinski
Trnjani
Trnjani (Slavonija)
Trstenik (Dalm.)
Trstenik (Istra)
Trstovac–Prkosi
Tržička Platnica
Tučepi
Tudori
Tuk
Tumpić
Turini Mali
Turini Veli
Turjanski
Turki
Turni
Tušilović
Tužević
Učka Mala
Učka Vela
Udbinja
Udetin
Ugrini
Uljanik
Umčane
Utolica
Vabriga
Valač
Valdarsa
Valdebek
Valica
Varaždinske Toplice
Varvari
Vedež
Velešnja Donja
Velešnja Gornja
Veli Rat
Velika
Velika Kopanica
Velika Peratovica
Velika Pisanica
Veliki Poganec
Veliki Šušnjar
Veliki Zdenci
Veliko Brdo
Veliko Trgovišće
Veliko Trojstvo
Velim
Veprina
Veprinac
Vetva
Vidulini
Viganj
Vina
Vinež
Vinište
Vinkuran
Visoko
Visovi
Visuć
Višći Vrh
Višoševići
Višnjan
Višnjica (Zagorje)
Višnjica
Vitaljina
Vižin
Vižinada
Vlahović
Vlaka
Vodice (Dalm.)
Vodice (Istra)
Vođević brdo
Vodnjan
Vodotež
Vojakovac
Vojnović
Vojvoduša
Vranići
Vranja
Vranje selo
Vranjic
Vrbnik
Vrbova
Vrbovljani
Vrebac
Vrh Draganički
Vrhovci Gornji
Vrpolje Bansko
Vrsine
Vrućica Donja
Vrućica Gornja
Vučevica
Vučjak
Vukoševac
Vukova Gorica
Zaglav
Zagon Gornji
Zagorska Sela
Zajile
Zakopa
Založnica
Zaostrog
Zapužane
Zaton
Zavojane
Zbjeg Močilski
Zdenčina
Zlatar Bistrica
Zmijavci
Zrenj
Zvečevo
Zverinac
Žut
Žbandaj
Ždralovi
Žedno
Žegar
Žegar–Bogatnik
Ženodraga
Žikovići
Žirovac Donji
Žirovac Gornji
Živogošće
Žman
Žrnovo
Župa Dubrovačka
Županjol
Župić

OPĆINSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

Babin Potok
Babja Gora
Bačuga
Baderna
Barban
Bartolovec
Bastaji
Baška
Bedekovčina
Bednja
Bekteš
Belec
Belgrad
Beliśće
Belovar–Moravče
Benkovac
Berak
Bijela
Bijelo Polje
Biograd n/m
Biokovska Kosa
Bistra Donja
Biškupec
Bitelić
Blinja
Bogomolje
Bojna
Bol
Boljun
Bosiljevo
Bosiljevsko Zdihovo
Braneša
Bregana
Brestovac
Breznica
Brezovljani
Bribir
Brlog
Brod na Kupi
Brođanci
Brodski Stupnik
Brusnik
Bruvno
Bučje
Budimci
Budišćina
Bujavica
Bukovica
Bukovlje
Bunić
Buzet
Cabuna
Cazin
Cernik
Cetingrad
Crkveni Bok
Crikvenica
Cvijanović Brdo
Čabar
Čađavica
Čaglić
Čazma
Čečavac
Čemernica
Čepin
Ceralije
Dabar
Danilo Dubtava
Daruvar
Desinić
Dicmo
Divšići

Dobranec
Dobrinj
Dobropoljci
Doljani
Donja Kaštela
Donji Lapac
Donji Miholjac
Dopsin
Draganić
Draguć
Drenovac
Drežnica
Drežnik
Drniš
Drvenik
Dubašnica
Dubica
Duboka
Dubrava
Dubrave
Dubrave (Banija)
Dunjak
Dvor na Uni

Đakovac
Đelekovac
Đevrske
Đurđevac
Đurmanec

Farkaševac
Ferdinandovac
Fužine

Gage
Galgovo
Garešnica
Gerovo
Glinski Trtnik
Glogovica
Golobrdci
Golje
Gora
Gornji Miholjac
Gospić
Gračac
Gračište
Gradac
Gradac Mali
Gradina
Gradusa

Hajtić
Hercegovac
Hrastovac
Hreljin
Hvar
Hum na Sutli

Ivanec
Ivanić Grad
Ivanjska
Iž

Jablanac
Jabukovac
Jakovci
Jalžabet
Janjina
Jasenak
Jastrebarsko
Jaškovo
Javoranj
Jelsa
Josipdol
Juršići

Kalje
Kanfanar
Kaniža
Kapinci
Karlobag
Karojba
Kašina
Kaštelir
Kaštel Lukšić
Kirin
Kistanje
Klakar
Klanjec
Klasnić
Klinča Sela
Klis
Klokoč
Kloštar
Kloštar Ivanić
Knin
Komiža
Konavle
Koprivna
Korčula
Kordunski Ljeskovac
Korenica
Kosinj
Kraljevac
Kraljevica
Krapina
Krasno
Kravarsko
Krbune
Kringa
Krivi Put
Križišće
Križovljani
Krk
Krmpote
Krnica
Krnjak
Krstinja
Kršan
Kuna
Kunić
Kupčina Donja
Kupinec
Kustošija
Kutina
Kutjevo

Labin
Ladimirevci
Lasinja
Lastovo
Lećevica
Ledenice
Legrad
Lepoglava
Leśće
Levanjska Varoš
Lič
Lička Jasenica
Lički Osik
Ličko Petrovo Selo
Lipovljani
Lobor
Loborika
Lokve
Lovinac
Lovran
Lovreč
Ludbreg Trg
Ludina
Luka
Lukač
Lukov Dol
Lupoglav
Ljubošina

Maće
Maja
Majur
Makarska
Mala Kladuša
Mala Mučina
Mali Bukovac
Marija Bistrica
Marina
Marjanci
Martijanec
Mazin
Mečenčani
Medak
Medari
Medulin
Mekinjar
Metković
Mihovljan
Mijokovićevo
Milna
Mlinoga
Mljet
Močila
Modruš
Molve
Mošćenica
Motovun
Mrkopalj
Muć
Munije

Našice
Nedeljišćina
Nerežišće
Netretić
Nin
Nova Bukovica
Novalja
Nova Rača
Nova Vas
Novigrad
Novigrad Podravski
Novi
Novi Marof
Novo Čiče
Nježić

Oborovo
Obrovac
Odvorci
Ogorje
Okučani
Omiš
Omišalj
Opatija
Oprisavci
Oprtalj
Orahovica
Orebić
Oroslavlje
Ostrošinci
Ostrožin

Pag
Paka
Pazarište
Pazin
Perenci
Perjasica
Perna
Perušić
Petrovsko
Pićan
Pisarovina
Pitomača
Pivnica
Plaški
Plitvički Ljeskovac
Pocrkavlje
Podgorač
Podlapača
Podravska Moslavina
Podravska Slatina
Podravske Sesvete
Podravski Podgajci
Podum
Pokupsko
Poljanska
Poljica
Poljica Donja
Poljica Gornja
Popovača
Popovci
Poreč – grad
Posavski Bregi
Postire
Preko
Prespa
Prezid

Prgomet
Primišlje Donje
Primišlje Gornje
Primošten-Rogoznica
Pučišće
Punat
Rab
Radatovići
Radoboj
Rajić
Rakovica
Rasinja
Rastovac
Raša
Ribnik
Ribnjak
Roč
Rogulje Zabrdske
Rujevac
Ruševo
Saborski
Sali
Samobor
Savinjan
Selca
Selce
Senj
Sesvete
Severin
Severin na Kupi
Sibikovac
Sibinj
Silba
Sinac
Sinj
Sirač
Sjeničak
Skrad
Skradin
Slavetić
Sloboština
Slunj
Smilčić
Smiljan
Smokvica-Čara
Sokolovac
Solin
Sopje
Sošice
Srb
Srpske Moravice
Stankovac
Stankovci
Starigrad
Stari Pazin
Staro Selo
Staro Topolje
Staza
Stenjevec
Strižević
Struga
Stubica Gornja
Suhopolje
Sunja
Supetar
Sutivan
Sv. Katarina
Sv. Nedelja
Sv. Nedelja Labinska
Sv. Ivan Zelina
Sv. Juraj
Sv. Lovreč
Sv. Petar u šumi
Sv. Vinčent
Svilaj
Svinjine
Šamarički Brđani
Šašinovec
Šemovac
Šestanovac
Škare
Šljivoševci
Šolta
Špišić-Bukovica
Štefanje
Štiped
Šumber
Šušnjar
Šušnjevci
Šušnjevica
Tijesno
Topusko
Trilj
Trnjani
Trogir
Trojeglava
Trpanj
Tršće
Trviž
Tržac
Tržić Primišaljski
Tuhelj
Turčević Polje
Turjanski
Turki
Tušilović
Udbina
Uljanik
Umetić
Utinja
Valdarsa
Valpovo
Varaždin
Varaždinske Toplice
Vela Luka
Velika Gorica
Velika Kladuša
Veliko Trgovišće
Veliko Trojstvo
Veljun
Veprinac
Viljevo
Vinež
Virje
Vis
Višnjan
Vivodina
Vodice (Dalm.)
Vodice (Istra)
Vojkovac
Vojnić
Vrapče
Vrata
Vrbnik
Vrbova
Vrboska
Vrginmost
Vrgorač
Vrh
Vrhovine
Vrlika
Vrnograč
Vrsar
Vukmanić
Vukovina
Vukovje
Zabok
Začretje
Zagon
Zagvozd
Zaprešić
Zemunik
Zlarin
Zlatar
Zrinski Topolovec
Zrmanja
Zrmanja-Otrić
Zvečanje
Žirovac
Žminj

KOTARSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

'Benkovac
Biograd n/m
Bjelovar
Bosiljevo
Brač-Šolta
Brinje
Buzet
Cazin
Crikvenica
Čabar
Čazma
Čepić
Daruvar
Delnice
Donji Lapac
Dubrovnik
Dugo Selo
Dvor na Uni
Đakovo
Đurđevac
Fužine
Garešnica
Glina
Gospić
Gračac
Grubišno Polje
Hvar
Imotski
Ivanec
Jastrebarsko
Kastav
Kirinsko-Sjeničarski
Kistanje
Klanjec
Koprivnica
Korčula-Lastovo
Kostajnica
Kraljevica
Krapina
Kras
Križevci
Krk
Kutina
Labin
Lovran
Ludbreg
Makarska
Metković

Motovun
Muć
Našice
Nova Gradiška
Novska
Novi Marof
Novi
Ogulin
Omiš
Opatija
Osijek
Otočac
Pakrac
Pazin
Pelješac–Mljet
Perušić
Petrinja
Pisarovina
Plaški
Podravska Slatina
Poreč
Pregrada
Preko
Prodol
Pula
Rab–Pag
Rovinj
Samobor
Senj
Sinj
Sisak
Slavonska Požega
Slavonski Brod
Slunj
Solin
Stubica
Sušak
Sv. Ivan Zelina
Šibenik
Tinjan
Trogir
Udbina
Valpovo
Varaždin
Velika Gorica
Velika Kladuša
Veljun
Vinkovci
Virovitica
Vis
Vodice
Vojnić
Vrbovsko
Vrginmost
Vrlika
Vrnograč
Zagreb
Zlatar
Žumberak
Županja

GRADSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

Daruvar
Karlovac
Knin
Koprivnica
Korčula
Omiš
Otočac
Plaški
Pula
Split
Supetar
Sušak
Šibenik
Virovitica
Topusko
Trogir
Zagreb

OKRUŽNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

Banija
Biokov.-Neretvanski
Bjelovar
Dubrovnik
Gorski kotar
Hrvatsko primorje
Karlovac
Kordun
Krapina
Lika
Moslavina
Našice
Nova Gradiška
Osijek
Pokuplje
Slavonski Brod
Srednja Dalmacija
Sred. dalmat. otočje
Šibenik
Varaždin
Virovitica
Zadar
Zagreb

OBLASNI I POKRAJINSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

Dalmacija – Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju
Istra – Pokrajinski (Oblasni) narodnooslobodilački odbor za Istru
Slavonija – Oblasni narodnooslobodilački odbor za Slavoniju
Zagrebačka oblast – Oblasni narodnooslobodilački odbor Zagreb

IZVORI

ARHIVSKA GRAĐA

ZAGREBAČKA OBLAST

Fond Oblasnog komiteta KPH Zagreb 1943–1944
- Fond OK KPH Zagreb 1942–1944
- Fond KK KPH Donja Stubica 1943–1944
- Fond KK KPH Dugo Selo 1943–1944
- Fond KK KPH Zelina 1943–1944
- Fond KK KPH Zagreb 1944
- Fond MK KPH Zagreb 1941–1944

Fond OK KPH Varaždin 1942–1944
- Fond KK KPH Čakovec 1942–1944
- Fond KK KPH Ivanec 1944
- Fond KK KPH Ludbreg 1944
- Fond KK KPH Prelog 1944
- Fond KK KPH Novi Marof 1943–1944
- Fond KK KPH Varaždin 1944

Fond OK KPH Bjelovar 1941–1944
- Fond KK KPH Bjelovar 1944
- Fond KK KPH Đurđevac 1944
- Fond KK KPH Koprivnica 1944
- Fond KK KPH Križevci 1944
- Fond KK KPH Sv. Ivan Žabno 1944

Fond OK KPH Čazma 1942–1944
- Fond KK KPH Garešnica 1942–1944
- Fond KK KPH Dubrava 1944

Fond OK KPH Krapina 1942–1944
- Fond KK KPH Krapina 1943–1944
- Fond KK KPH Klanjec 1943–1944
- Fond KK KPH Pregrada 1943–1944
- Fond KK KPH Zlatar 1943–1944

OBLAST SLAVONIJA

Fond Oblasnog komiteta KPH Slavonije 1943–1944

Fond OK KPH Osijek 1943–1944
- Fond KK KPH Osijek 1943–1944
- Fond KK KPH Vinkovci 1943–1944
- Fond KK KPH Valpovo 1943–1944
- Fond KK KPH Vukovar 1944

Fond OK KPH Nova Gradiška 1943–1944
- Fond KK KPH Nova Gradiška 1943–1944
- Fond KK KPH Novska 1942–1944
- Fond KK KPH Pakrac 1942–1944
- Fond KK KPH Požega 1943–1944

Fond OK KPH Virovitica 1942–1944
- Fond KK KPH Daruvar 1943–1944
- Fond KK KPH Grubišno Polje 1943–1944
- Fond KK KPH Virovitica 1943–1944

Fond OK KPH Našice 1943–1944
- Fond KK KPH Donji Miholjac 1943–1944
- Fond KK KPH Podravska Slatina 1943–1944
- Fond KK KPH Našice 1943–1944

Fond OK KPH Brod 1942–1944
- Fond KK KPH Brod 1942–1944
- Fond KK KPH Đakovo 1943–1944
- Fond KK KPH Županja 1943–1944

POKUPLJE

Fond OK KPH Pokuplje 1943–1944
- Fond KK KPH Velika Gorica 1942–1943
- Fond KK KPH Jaska 1944
- Fond KK KPH Pisarovina 1942–1944
- Fond KK KPH Samobor 1942–1944
- Fond KK KPH Sisak 1942–1944
- Fond KK KPH Žumberak 1943–1944

BANIJA

Fond OK KPH Banija 1942–1943
- Fond KK KPH Dvor 1942–1943
- Fond KK KPH Glina 1942–1943
- Fond KK KPH Kostajnica 1942–1943
- Fond KK KPH Petrinja 1942–1943

KORDUN

Fond OK KPH Karlovac 1941–1943
- Fond KK KPH Bosiljevo 1943
- Fond KK KPH Karlovac 1942–1943
- Fond MK KPH Karlovac 1942–1943
- Fond KK KPH Sjeničak 1943
- Fond KK KPH Slunj 1942–1943
- Fond KK KPH Veljun 1941–1943
- Fond KK KPH Vojnić 1941–1943
- Fond KK KPH Vrginmost 1942–1943

LIKA

Fond OK KPH Lika 1942–1943
- Fond KK KPH Donji Lapac 1942–1943
- Fond KK KPH Brinje 1942–1943
- Fond KK KPH Otočac 1942–1943
- Fond KK KPH Gospić 1942–1943
- Fond KK KPH Gračac 1942–1943
- Fond KK KPH Udbina 1942–1943
- Fond KK KPH Perušić 1943
- Fond KK KPH Korenica 1943

GORSKI KOTAR

Fond OK KPH Gorski Kotar 1942–1944
- Fond KK KPH Delnice 1943–1944
- Fond KK KPH Drežnice 1942
- Fond KK KPH Čabar 1943–1944
- Fond KK KPH Fužine 1944
- Fond KK KPH Ogulin 1943–1944
- Fond KK KPH Vrbovsko 1943–1944

ISTRA

Fond Oblasnog komiteta KPH za Istru i Hrvatsko primorje 1943–1944

Fond OK KPH Buzet 1944
- Fond KK KPH Buzet 1943–1944
- Fond KK KPH Kras 1944
- Fond KK KPH Motovun 1944

Fond OK KPH Pula 1944
- Fond KK KPH Rovinj 1944
- Fond KK KPH Žminj 1944

Fond OK KPH Pazin 1944
- Fond KK KPH Pazin 1944
- Fond KK KPH Labin 1944
- Fond KK KPH Tinjan 1944

Fond OK KPH Rijeka 1944
- Fond KK KPH Lovran 1944
- Fond KK KPH Čepić 1944
- Fond KK KPH Kastav 1943–1944
- Fond KK KPH Opatija 1944

PRIMORJE

Fond OK KPH Hrvatsko primorje 1942–1944
- Fond KK KPH Crikvenica 1942–1944
- Fond MK KPH Crikvenica 1943
- Fond KK KPH Novi 1943–1944
- Fond MK KPH Novi 1942
- Fond KK KPH Kraljevica 1943–1944
- Fond KK KPH Krk 1943–1944
- Fond KK KPH Rab–Pag 1943–1944
- Fond KK KPH Senj 1942–1944
- Fond KK KPH Sušak 1942–1943
- Fond MK KPH Sušak 1942–1944

DALMACIJA

Fond PK KPH za Dalmaciju 1941–1943

Fond Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju 1943–1944

Fond OK KPH Zadar 1942–1944
- Fond KK KPH Benkovac 1942–1944
- Fond KK KPH Biograd 1943–1944
- Fond KK KPH Preko 1942–1944
- Fond KK KPH Zadar 1943–1944

Fond OK KPH Šibenik 1943–1944
- Fond KK KPH Kistanje 1943–1944
- Fond KK KPH Vodice 1943–1944
- Fond KK KPH Šibenik 1941–1944
- Fond MK KPH Šibenik 1942–1944

Fond OK KPH Knin 1942–1944
- Fond KK KPH Drniš 1943–1944
- Fond KK KPH Knin 1943–1944

Fond OK KPH Srednja Dalmacija 1942–1944
- Fond KK KPH Omiš 1943–1944
- Fond KK KPH Muć 1943–1944
- Fond KK KPH Solin 1943–1944
- Fond KK KPH Sinj 1943–1944
- Fond KK KPH Split 1943–1944
- Fond MK KPH Split 1942–1944
- Fond KK KPH Trogir 1943–1944

Fond OK KPH Srednje dalmatinsko otočje 1942–1944
- Fond KK KPH Brač–Šolta 1942–1944
- Fond KK KPH Hvar 1942–1944
- Fond KK KPH Supetar 1943–1944

Fond KK KPH Nerežišće 1943–1944
Fond KK KPH Vis 1943–1944
Fond KK KPH Pelješac 1942
Fond MK KPH Bol 1942

Fond OK KPH Makarska 1942–1944
Fond KK KPH Makarska 1942–1944
Fond KK KPH Metković 1942–1944
Fond KK KPH Imotski 1942–1944
Fond KK KPH Vrgorac 1943–1944

Fond OK KPH Dubrovnik 1942–1944
Fond KK KPH Dubrovnik 1943–1944
Fond MK KPH Dubrovnik 1943–1944

Fond KK KPH Korčula 1943–1944
Fond KK KPH Pelješac 1943–1944

Fond ZAVNOH 1943–1944

Fond Oblasnog NOO Zagreb
Fond Okr. NOO Bjelovar
Fond Okr. NOO Krapina
Fond Okr. NOO Varaždin
Fond Okr. NOO Zagreb
Fond Kot. NOO Dugo Selo
Fond Kot. NOO Ivanec
Fond Kot. NOO Klanjec
Fond Kot. NOO Novi Marof
Fond Kot. NOO Pregrada
Fond Kot. NOO Krapina
Fond Kot. NOO Zagreb
Fond Kot. NOO Zlatar
Fond Kot. NOO Samobor
Fond Kot. NOO Varaždin 1943–1944

Fond Oblasnog NOO Slavonija
Fond Okr. NOO Brod
Fond Okr. NOO Našice
Fond Okr. NOO Nova Gradiška
Fond Okr. NOO Osijek
Fond Okr. NOO Virovitica 1942–1944

Fond Okr. NOO Pokuplje
Fond Kot. NOO Dubrava
Fond Kot. NOO Čazma
Fond Kot. NOO Garešnica
Fond Kot. NOO Kutina
Fond Kot. NOO Velika Gorica
Fond Kot. NOO Sisak 1943–1944

Fond Okr. NOO Banija
Fond Kot. NOO Dvor
Fond Kot. NOO Glina
Fond Kot. NOO Kostajnica
Fond Kot. NOO Petrinja 1941–1944

Fond Okr. NOO Kordun
Fond Kot. NOO Karlovac
Fond Kot. NOO Veljun
Fond Kot. NOO Vojnić
Fond Kot. NOO Vrginmost
Fond Kot. NOO Plaški
Fond Kot. NOO Sjeničak
Fond Kot. NOO Slunj 1941–1944

Fond Okr. NOO Lika
Fond Kot. NOO Donji Lapac
Fond Kot. NOO Brinje
Fond Kot. NOO Gospić
Fond Kot. NOO Gračac
Fond Kot. NOO Korenica
Fond Kot. NOO Otočac 1941–1944

Fond Okr. NOO Gorski Kotar
Fond Kot. NOO Delnice
Fond Kot. NOO Čabar
Fond Kot. NOO Fužine
Fond Kot. NOO Ogulin
Fond Kot. NOO Vrbovsko 1943–1944

Fond Oblasni NOO za Istru
Fond Okr. NOO Buzet
Fond Okr. NOO Rijeka
Fond Okr. NOO Pazin
Fond Okr. NOO Poreč
Fond Kot. NOO Buzet
Fond Kot. NOO Buje
Fond Kot. NOO Kastav
Fond Kot. NOO Labin
Fond Kot. NOO Lovran
Fond Kot. NOO Motovun
Fond Kot. NOO Opatija
Fond Kot. NOO Poreč
Fond Kot. NOO Rijeka
Fond Kot. NOO Umag
Fond Kot. NOO Tinjan 1943–1944

Fond Okr. NOO Hrvatsko Primorje
Fond Kot. NOO Crikvenica
Fond Kot. NOO Kraljevica
Fond Kot. NOO Novi
Fond Kot. NOO Senj
Fond Kot. NOO Sušak 1943–44

Fond Oblasnog NOO za Dalmaciju
Fond Okr. NOO Zadar
Fond Okr. NOO Šibenik
Fond Okr. NOO Knin
Fond Okr. NOO Split
Fond Okr. NOO za Srednje dalmatinsko otočje
Fond Okr. NOO Makarska
Fond Okr. NOO Dubrovnik 1941–1944

MEMORIJALNA GRAĐA

Fond memorijalne građe u IHRP

Signature kutija: 26/9–159, 26/9–158, 26/9–157, 26/9–160, 26/10–175. 23/10–27, 24/1–53, 33/1–43, 41/1–28, 14/4–42. 14/1–4

LITERATURA

Knjige:

BASTAIĆ Konstantin, ČULINOVIĆ Ferdo, ČUBELIĆ Tomo.
Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu
(Od kraja 19. st. do oslobođenja)
Zagreb, Znanje, 1959, str. 536.

BROZINA–SLOVAN Ivan
Put prve istarske brigade »Vladimir Gortan«
Narodnooslobodilačka borba Istre
Pula, Kotarski odbor Saveza boraca, 1959, str. 252.

BULAT Rade
Žumberak i Pokuplje u Narodnooslobodilačkoj borbi
Predgovor napisao Rade Bulat
Zagreb, Kultura, 1951. str. 302.

ČETVRTO ZASJEDANJE NARODNOG SABORA HRVATSKE
(Zemaljskog Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske 24–25 srpnja 1945)
Stenografski zapisnici
Zagreb, Izdanje Sabora Narodne Republike Hrvatske. 1950, str. 132.

ČULINOVIĆ Ferdo dr
Stvaranje nove jugoslavenske države
Zagreb (Sveučilište u Zagrebu), 1959, str. 328.

DOKUMENTI O RAZVOJU NARODNE VLASTI
Materijal namijenjen studentima Pravnog fakulteta za izučavanje historije narodne vlasti
Sabrao i uredio dr Leon Geršković
Beograd, Odbor za objavljivanje predavanja na Pravnom fakultetu, 1946, str. 320.

DOKUMENTI O RAZVOJU NARODNE VLASTI
Priručnik za izučavanje narodne vlasti na fakultetima, školama i kursevima
Sabrao i uredio dr Leon Geršković (Predgovor novom izdanju i uvod Leon Geršković)
Beograd, Prosvjeta, 1948, str. 395.

DRUGI KONGRES KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE
21.–25. XI 1948
Zagreb, 1949, str. 285.

DRUGO ZASJEDANJE ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE (12–15 list. 1943)
Stenografski zapisnici
Zagreb, Izdanje Sabora Narodne Republike Hrvatske. 1950, str. 98.

GERŠKOVIĆ Leon
Historija narodne vlasti
Beograd 1950–1955
Dio I, Izdanje Naučna knjiga, 1950, str. 91, (Ćir)
(Univerzitet u Beogradu).
Dio II, Od osnivanja AVNOJ-a do Ustavotvorne skupštine DFJ (1942–1945)
(Izdanje Nove administracije) 1955, str. 119 + [1].

GERŠKOVIĆ Leon
Historija narodne vlasti. Predavanja i materijali.
Beograd, Naučna knjiga, str. 306, (Ćir. i lat.)
(Pravni fakultet Beogradskog univerziteta).

GERŠKOVIĆ Leon
Historija narodne vlasti
(Udžbenik za studente Pravnog fakulteta)
Beograd, Savremena administracija, str. 299 + 1.

GIZDIĆ Drago
Dalmacija 1941
Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe (Predgovor Vicko Krstulović)
Zagreb, »27 srpanj«, 1957, str. 510.

GIZDIĆ Drago
Dalmacija 1941
Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe, 2. izdanje
(Predgovor Vicko Krstulović)
Zagreb, »27 srpanj«, 1959, str. 513.

GIZDIĆ Drago
Dalmacija 1942
Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe
Zagreb, Izdanje odeljenja Glavnog odbora Saveza boraca Hrvatske, 1959, str. 827.

GIZDIĆ Drago
Dalmacija 1943
Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe
Zagreb, Epoha, 1962., str. 955.

HRVATSKO ZAGORJE U NOB
Uredio Vlado Stopar.
Zagreb, Epoha, 1959, str. 467 + sl. + portreti.

ISTRA I SLOVENSKO PRIMORJE
Borba za slobodu kroz vjekove
Dio I Od najstarijih vremena do II Svj. rata
Dio II Narodnooslobodilačka borba
Dio III Političko-diplomatska borba. Obnova i izgradnja
(Odg. urednik Juraj Hrženjak)
Beograd, Rad, 1952, VI + 751 + [1] str. + geogr. k.

JERKOVIĆ MATE, viceadmiral
Borbe u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofenzive
Beograd, Vojnoistorijski institut JA, 1951, str. 175 + karta.

KVESIĆ Sibe

Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi
Zagreb, Lykos, 1960, str. 731, + [1] sa sl. + geogr. k.

LIKA U NOB 1941

Zbornik, pišu učesnici, knjiga 1.
Urednik Đoko Jovanić
Beograd, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, 1963., str. 731.

MOSLAVINA U NOB

Fragmenti iz NOB u Moslavini
Urednik Slavko Degoricija
Autor knjige Katarina Belčan-Vučković
Kutina, Kotarski komitet Saveza komunista Hrvatske
Kutina – Grupa za historiju kotarskog komiteta SKH
Kutina, 1959, str. 312.

NA SUDBONOSNOM RASKRŠĆU

Prilog historiji revolucionarnog radničkog pokreta Zagreba
Tekst napisao Miodrag Ašanin
Historijske materijale prikupio Ivan Ceranić
Zagreb, Mjesna organizacija NOR – Vrapče, 1962, str. 299.

NOVA JUGOSLAVIJA

Pregled državnog razvitka
Povodom desetgodišnjice II. zasjedanja AVNOJ-a
Zagreb, Institut za historiju države i prava Pravnog fakulteta, u Zagrebu, 1954.

ORGANIZACIJA POLJOPRIVREDE U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI 1941–1945.

Materijali za historiju poljoprivrede FNRJ
Poljoprivredni i veterinarski stručnjaci u narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj
Priredio Ing Rapajić Nikola
Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod, 1955, str. 229.

OSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941–1945

Izdaje Vojni istorijski institut JNA
Knjiga I od sloma stare Jugoslavije do II zasjedanja AVNOJ-a
Beograd, 1957, str. 695
Knjiga II od drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobede
Beograd, 1958, str. 766.

OGRIZOVIĆ Mihajlo dr

Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e
Zagreb, Izdaje Savez »Narodnih Sveučilišta« Hrvatske, 1960, str. 159 + fotografije.

O NARODNIM ODBORIMA

J. B. Tito: Obrazloženje nacrta Opšteg zakona o narodnim odborima
Moša Pijade: Narodni odbori kao organi narodne vlasti
Beograd, Novinsko izdavačko preduzeće »Borba« 1946, str. 56.

PRILOG HISTORIJI RADNIČKOG POKRETA I NOB U MEĐIMURJU OD 1919–1959.

Čakovec, Komisija za historiju KPJ (SK-e) kod KK SK-a Čakovec.

SABOR U TOPUSKOM
Treće zasjedanje ZAVNOH-a 8–9 V 1944
Zagreb, Državno nakladno poduzeće Hrvatske, 1945, str. 97.

TRBOJEVIĆ Mane
Na Psunju u 1941.
Tragom prvog partizanskog bataljona u Slavoniji
Zagreb, Izdavačko poduzeće »27 srpanj«, 1955, str. 52 + sl.

TREĆE ZASJEDANJE ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE
(8.–9. svibnja 1944.) Stenografski zapisnici
Zagreb, Izdanje Sabora Narodne Republike Hrvatske, 1950, str. 110.

TUĐMAN Franjo
Stvaranje socijalističke Jugoslavije
Zagreb, »Naprijed«, 1960 str. 337.

TUĐMAN Franjo
Rojstvo socijalistične Jugoslavije
Ljubljana, »Borec«, 1961, str. 266.

ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLAVENSKIH NARODA
Beograd, 1952–1959, tom V, knj. 1–26.

ŽENE HRVATSKE U NOB
Gl. i odgovorni urednik Šoljan Marija
Zagreb, Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955
Knj. 1, 575 str. + sl. + geogr. k.
Knj. 2, 541 str. + sl. + faksimil.

Elaborati i sl. prilozi:

KOSANOVIĆ Đorđe dr
Ekonomsko-političke mere narodnooslobodilačkih odbora od 1941 do početka 1944. god., str. 272 + geogr. k.
(rukopis u IHRP u Zgb.)

SCENARIJ ZA MUZEJ NARODNE REVOLUCIJE ISTRE U PULI
(period 1941–1945)
(scenarij u IHRP – Zgb).

KORDUN U NOB 1941.
(rukopis u IHRP – Zgb).

Članci:

Đ. Š. *Izbori za NOO-e u Gornjem Kosinju.*
Lički kurir, god. I, br. 12, od 26. VII, 1943., 4.

F. *Još jedna Kotarska konferencija na našem okrugu.*
Partizan (izdaje: Inic. Okružni narodnooslobodilački odbor za okrug Šibenik), br. 2, decembar 1943., 14.

Ić. *Konferencija NOO-a za Kotar Crikvenicu.*
Primorski vjesnik, br. 79 od 26. VIII 1943., 2.
I. L. *Organizacija narodne vlasti u Dalmaciji.*
Slobodna Dalmacija, Glasilo narodnooslobodilačkog fronta Dalmacije, god. II, br. 58 od 13. VIII 1944., 3.
Antić V. *Neke karakteristike NOB u Istri.*
Historijski zbornik, Zagreb, 1954, br. 1–4.
Antifašistička fronta žena u NOB-i.
Udarnica, Glasilo AFŽ Slavonije, god. I, br. 8, 1943., 10–12.
Barković J. *Konferencija delegata O. NOO-a za Liku.*
Lički kurir, god. I, br. 32 od 14. XII 1943., 3.
Bračulj Ivan, *I »pozadinci« znaju kako miriše barut.*
Borba, Organ KPJ, god. VII, br. 31 od 20. XII 1942., 2.
Ceranić Ivan. *Hrvatsko Primorje i Gorski kotar.*
Naše teme, Zagreb, god. V, 1961, br. 3, str. 416.
Crni. *Šta su narodnooslobodilački odbori.*
Proleter, Organ CK KPJ, br. 14–15, 1942., 29–35.
Crnobrnja Bogdan–Tolja. *U vatri i krvi kujemo borbeno bratstvo hrvatskog i srpskog naroda.*
Glas Slavonije, Glasilo NOF Slavonije, god. I, br. 4 od 30. VI 1943, 1.
Čulinović Ferdo. *Razvitak ZAVNOH-a.*
Historijski zbornik, izdaje Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 1949., br. 1–4, 7–45.
Diminić Dušan. *Naša narodna vlast.*
Istranka, list Antifašističke fronte žena Istre, god. I, br. 1 od VII 1944, 11.
Dopis iz Urlike.
Srpska riječ, organ Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, god. I, br. 21 od 4. IX 1944, 4.
Drugo zasjedanje oblasne skupštine Dalmacije.
(referat dr Miloša Žanka), Slobodna Dalmacija, god. II, br. 70 od 21. X 1944., 1–3.
Drugo zasjedanje narodnog predstavništva Hrvatske.
Vjesnik, organ Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, god. III, br. 25–26, od 30. X 1943., 1–4.
Dvije godine rada Oblasnog NOO-a Dalmacije.
Dalmatinka u borbi, januar–februar 1945, 20.
Formiran je Okružni narodnooslobodilački odbor okruga Pokuplje.
Rodoljub, glasilo narodnooslobodilačkih odbora Pokuplja i Žumberka. br. 5–6, svibanj–lipanj 1943., 36.
Formiran je Okružni NOO za okrug Zadar.
Glasnik bratstva, tjednik Okružnog NOO Zadar, god. I, br. 1, od 18. I 1944., 1.
Formiranje željezničarskog odbora pri Okružnom NOO-u za Gorski Kotar.
Goranski vjesnik, god. II, br. 66 od 1. VIII 1944., 2.
Gazzari Aljoša. Sitnim svakodnevnim radom pomažemo izgradnju svoje mlade države.
Dalmatinka u borbi, organ Antifašističkog fronta žena Dalmacije, god. II, br. 7, septembar 1944, 7–8.
Glinski NOO izginuo u Uranovini.
Banovac, 27. VII 1960.
Godina dana rada Okružnog NOO-a.
Lički kurir, god. II, br. 42 od 28. II 1944., 2.

Hvar. – Jugoslavenska enciklopedija, IV, 310.

Hrvatsko Primorje osnovalo je svoj Inicijativni Okružni narodnooslobodilački odbor.
Primorka, glasilo Antifašističkog fronta žena Hrvatskog Primorja, br. 7, lipanj 1943., 16–17.

Istra. Vojna enciklopedija, tom IV, 8–9.

Istra u narodnooslobodilačkom ratu, 1941 do kapitulacije Italije.
Enciklopedija Jugoslavije, tom IV, 397–398.

Izabran je Okružni NOO Cazina.
Novosti, Izdaje uredništvo »Naprijed«, br. 7 od 28. VI 1944., 22.

Izabrano je najviše političko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe Hrvatske. ZAVNOH
Glas Slavonije, god. I, br. 2, juli 1943., 1.

Izbor Okružnog narodno-oslobodilačkog odbora za okrug Varaždin.
Odjeci borbe, list NOO varaždinskog okruga, god. II, br. 4–5, XII 1943. – I 1944., 14.

Izbori u Kordunu za stalni Okružni odbor.
Vjesnik, god. III, br. 14 od 31. VII 1943., 3.

Izabran je Okružni NOO za okrug Zagreb.
Vjesnik, god. III, br. 28 od 20. XI 1943., 2.

Izbor okružnog narodnooslobodilačkog odbora za okrug Bjelovar.
Antifašistkinja, glasilo Antifašističkog fronta žena za okrug Bjelovar, br. 1 (1943), 16–17.

Izvještaj o izgradnji narodne vlasti i socijalističke privrede u NR Hrvatskoj.
Drugi Kongres Komunističke partije Hrvatske 21–25 XI 1948, Zagreb, 1949, 157–239.

XI konferencija delegata NOO-a okruga Like.
Lički kurir, god. II, br. 39 od 7. II 1944., 2.

Kalendar važnijih događaja Narodnooslobodilačkog rata.
Informativni priručnik o Jugoslaviji, kap. I. br. 16 – 1951.

Kárdelj E. Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti.
Borba, 19. okt. 1941.

Konferencija Kotarskog NOO Hvar.
Otoci u borbi, glasilo Okružnog NOO-a Srednje dalmatinskog otočja, god. I, br. 11 od 21. III 1944., 1.

Klarić Mijo. *Lika.*
Naše teme, god. V, br. 4, str. 583.

Kobsa Leopold. *Kordun.*
Naše teme, Zagreb, god. V 1961. br. 2, str. 273.

Konferencija NOO-a za kotar Kistanje.
Partizan, br. 2, XII 1943., 6.

Konferencija Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora za kotar Muć.
Slobodna Dalmacija, god. I, br. 16 od 26. VII 1943., 4.

Konferencija Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora za kotar Šibenik.
Slobodna Dalmacija, god. I, br. 26, 3 IX 1943., 4.

Konferencija narodnooslobodilačkog odbora Solinskog kotara.
Slobodna Dalmacija, god. I, br. 11, 7. VII 1943., 4.

Konferencija narodnooslobodilačkog odbora kotara Omiš.
Slobodna Dalmacija, god. I, br. 10, 5. VII 1943., 3.

Konferencija NOO Šibenskog okružja izabrala okružni narodnooslobodilački odbor.
Slobodna Dalmacija, god. II, br. 40, 6, I 1944, 3.
Konferencija NOO-a za Urbosko.
Vijesti, Izdaje Odjel Okružnog NOO-a za Gorski Kotar, god. II, br. 59, 20. VI 1944., 4.
Kotarska konferencija narodnooslobodilačkog odbora za otok Vis.
Otoci u borbi, god. I, br. 15, 21. IV 1944., 1.
Kroz naša sela. U Čanku je izabran narodnooslobodilački odbor.
Glas naroda, izdaje MNOO Korenica, god. I, br. 2, 20. XI 1942., 11.
Krupan korak naprijed.
Narodna borba, Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku, god. I, br. 1, ožujak 1943., 4–6.
Lajtman I. *Oni su bili Jugoslavija.*
Večernji list, Zagreb, god. IX, od 1. VI 1963., 10.
Lastovo je biralo NOO odbor.
Otoci u borbi, god. I, br. 18, 13. V 1944., 1.
Lončar Dane. *Formiranje i rad NOO u kotaru Brinje 1941.*
Lika u NOB, 1941., zbornik, pišu učesnici, knjiga I. Beograd, Vojno Delo, 1963, 326-330.
Ljubotina Lazo. *Narodnooslobodilačka borba i stvaranje narodne vlasti u Istri.*
Istarski zbornik, god. I, 1949, 136–194.
Ljubljanović Srećko. *Slavonija.*
Naše teme, Zagreb, god. V, 1961, br. 1, str. 9.
Maštrović Ante. *Zadar u narodnooslobodilačkoj borbi.*
Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1954, sv. 1, 7–16.
Mihaljević Jakov. *Narod pozdravlja svoje političke predstavnike.*
Narodno oslobođenje, organ Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, god. I, br. 3 od 25. I 1943., 3.
Najveći povijesni datum u Hrvatskoj.
Banijska mladost, organ Ujedinjenog Saveza antifašističke omladine Hrvatske za Baniju, br. 1, juni 1943., 9–11.
Napori NOO i naše mlade Mornarice na spašavanju naroda Dalmacije.
Slobodna Dalmacija, god. II, br. 47, 25. V 1944., 3.
Narodna vlast u našem okrugu.
Glas Slobode, izdaje Okružni narodnooslobodilački odbor za Dubrovačko okružje, god. I, br. 10, 14. VIII 1944., 8.
Narodna vlast u Slavoniji se učvršćuje.
Udarnica, br. 4, juni 1943., 5.
Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci vlasti.
Borba, Beograd, god. VI, br. 1, X 1941., 7.
Narodnooslobodilački odbori na neoslobođenom teritoriju.
Primorski borac, glasilo Okružnog NOO za Hrvatsko Primorje, god. II, br. 6–7, VI–VII 1943., 20.
Narodnooslobodilački pokret u Žumberku.
Vjesnik, god. III, br. 9, 19. VI 1943., 8.
Naš Okružni NO odbor.
Glas Korduna, glasilo Okružnog NOO za Kordun, br. 13–14, 8. VIII 1943., 15.
Naše najviše okružno predstavništvo.
Rodoljub, br. 7, srpanj 1943., 4–5.

Nižetić Zora. *Razvitak narodnih odbora na otoku Braču.*
Ilustrirani vjesnik, Zagreb, 1949, br. 223, 7.
NOO-i u neoslobođenim krajevima Dalmacije.
Naš izvještaj, god. I., br. 5, nov. 1942.
Obavijesti Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije.
Slobodna Dalmacija, god. I, br. 19, 7. VIII 1943., 2.
Obnova Dalmacije.
Dalmacija u borbi, god. II, br. 8, novembar 1944., 14.
Odnos između narodnooslobodilačkih odbora i NOF-a.
Vijesti, izdaje Prop. odjel Okr. NOO za Gorski Kotar, god. II, br. 63, 9. VII 1944., 1.
Odnos Narodnooslobodilački odbora i narodnooslobodilačke fronte.
Glas borbe, Glasilo JNOF-e okruga Split, god. I, br. 15, 4. X 1944., 5.
Odnos narodnooslobodilačkih odbora i odbora narodno-oslobodilačke fronte.
Glas Slobode, god. I, br. 12, 5. X 1944., 1.
Održana je konferencija NOO-a za Općinu Ribnik.
Karlovačke vijesti, Izdaje KNOO Karlovac, 20. X 1943., 2.
Održana je I. Kotarska konferencija NOO-a.
Karlovačke vijesti, (posebno izdanje), od 27. IX 1943., 1–2.
O narodnooslobodilačkim odborima.
Naš izvještaj, god. I, br. 4, nov. 1942., 1.
O nekim nedostacima u radu NOO-a.
Glas Borbe, izdaje Okr. NOO Split, god. 1, br. 3, od 8. V 1944., 3.
O radu naših Narodnooslobodilačkih odbora.
Odjeci borbe, list NOO Varaždinskog okruga, god. II., br. 4–5, XII 1943. – I 1944., 15.
Organi narodne vlasti rade.
Narodno oslobođenje, tjednik JNOF Hrvatske, god. I, br. 1, od 1. IX 1942., 2.
Osnivačka konferencija Oblasnog NOO-a za Slavoniju.
Glas Slavonije, god. I., br. 17, 2 XII 1943., 2–5.
Osnivačka skupština Zemaljskog Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.
Vjesnik, god. III., br. 9, 19. VI 1943., 4–5.
Osnovan je Inicijativni odbor Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (IOZAVNOH).
Slavonski Partizan, glasilo NOV i PO za Slavoniju, br. 9, maj 1943., 8–9.
Osnovan je Inicijativni odbor Okružnog NOO-a za Karlovac.
Karlovačke vijesti, 24. XII 1943., 6.
Osnovan je NOO za Dalmaciju.
Borba, god. VIII., br. 37, 8. II 1943., 4.
Osnovan je Okružni NOO za Moslavinu.
Vjesnik, god. III., br. 17, 21. VIII 1943., 3.
Osnovan je ONOO Bjelovar.
Vjesnik, god. III, br. 23, 2. X 1943, 3.
Osnovano je Zemaljsko Antifašističko vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske.
Udarnica, br. 5, august 1943., 3–6.
Perišić Josip. *Dokumenat Okružnog narodooslobodilačkog odbora za Rijeku.*
Jadranski Zbornik, Prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog Primorja, Rijeka–Pula, 1956, god. I., 317–319.

Poboljšajmo rad naših NOO-a.
Glas Slavonije, god. II., br. 22–23, 9. II 1944., 2.
Pogledi na rad i zadaće nar. osl. odbora.
Glas Korduna, br. 13–14, 8. VIII 1943., 6.
Pogreške u radu NOO-a za Bribir.
Primorski vjesnik, br. 59, 17. VI 1943., 2.
Povijesne odluke III. Zasjedanja Zemaljskog Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.
Vjesnik, god. IV., br. 13, 15. V 1944., 1–5.
Priselac Branko. *Kongres u Topuskom. Sjećanje na značajnu kulturnu manifestaciju NOB.*
Borba, Zagreb, god. XVI, br. 148, 24. VI 1951., 2.
Privremeni Okružni NOO za Kordun.
Narodni borac, glasilo NOO i Komande područja Kordun, br. 11–12, 20. III 1943., 28.
I. Kotarska konferencija NOO-a za kotar Karlovac.
Karlovački vjesnik, br. 2–3, X–XI 1943., 19.
I. Plenarna sjednica Okružnog NOO-a.
Vijesti, izdaje Prop. odjel ONNO G. Kotar, god., II., br. 60, 24. VI 1944., 1.
Proglas NOO-a Hrvatskog Primorja.
Primorski borac, br. 1. I 1943., 1.
Prva kotarska konferencija NOO-a za Kotar Sušak.
Primorski vjesnik, br. 75, 12. VIII 1943., 1.
Prva plenarna sjednica oblasnog NOO-a za Slavoniju.
Glas Slavonije, god. II., br. 26, 8. IV 1944., 2.
Prvi izbori Narodnih vijećnika našeg kotara za Pokrajinski NOO Dalmacije.
Naše vjesti, dnevnik NOO za Makarsku, god. II., br. 49, 27. VIII 1943., 1.
Prvi narodni odbori
Narodna armija, god. XVI, br. 1112 od 25. XI 1960.
Rad narodnooslobodilačkih odbora.
Glas Korduna, br. 7, 1. VII 1942., 15.
Rezolucija Prve oblasne konferencije Antifašističke fronte žena Slovenije.
Udarnica, br. 7, 1943., 12–15.
Sjednica Općinskog NOO-a općine Trilj.
Slobodna Dalmacija, god. I., br. 17, 29. VII 1943. g., 5.
Stekle smo nova iskustva za rad.
Udarnica, br. 7, 1943., 7–10.
Stvara se nova vlast.
Primorski borac, br. 12–13, 1942., 17.
Stvoren je Okružni Biokovsko-neretvanski narodnooslobodilački odbor.
Glas Neretve, tjednik KNOO Metković god. I., br. 1, 1. XII 1943., 4.
Stvorimo takovu unutrašnju organizaciju NOO-a, koja će omogućiti gospodarsku i kulturnu obnovu zemlje.
Slobodna Dalmacija, god. II., br. 50, 6. VI 1944., 2.
Šira konferencija kotarskog NOO-a u Hvaru.
Novi izvještaj, izdaje KNOO Hvar, god. II., br. 140, 7. XII 1943.
Tino. *Pred okružnu konferenciju.* – Partizan, br. 2, decembar 1943., 1–2.
Tomić Josipa. *Prilog proučavanju postanka i razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943.*, »Putovi revolucije«, br. 1–2. Zagreb, 1963.

Trbović Dmitar. *Za bólji rad NOO-a. Odnos NOO-a i Gospodarskih komisija.*
Goranski vjesnik, god. II, br. 19/48, 25. IV 1944. 2.

Trbović Dmitar. *NOO-i – vlast naroda.*
Goranski vjesnik, god. II., br. 76, 28. X 1944., 1.

U Lasinji je izabran NOO.
Naša borba, god. I., br. 12, 4. XII 1943., 2.

Uelebne manifestacije i jednodušnost narodnih predstavnika na drugom zasjedanju ZAVNOH-a.
Srpska riječ, god. I., br. 4, 6. XI 1943., 1–2.

Veliki uspjeh narodnooslobodilačkog pokreta u okrugu Čazma.
Glas slobode, br. 6, 6. VIII 1943., 3–4.

Vidmar Josip, Čubelić Tomo, Korač Dušan. *Uz izložbu »Borbeni put KPJ u Zagrebu 1919–1959« u Muzeju Grada Zagreba.*
Iz starog i novog Zagreba, knj. II, Zagreb, 1960., 319–344.

Vivodina gradi narodnu vlast.
Rodoljub, br. 5–6 svibanj–lipanj 1943., 32-33.

Zajednička konferencija predstavnika NOO i komandi područja.
Borba, god. VIII, br. 36, 24. I 1943., 2.

Žanko Miloš, *Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941.–1945.*
Socijalistički front, Zagreb, god. III, 1950. 1, 2, 1950.

Žarković Grujo, dr. *Politički rad NOO-a.*
Glas Slavonije, god. I, br. 4, 30. VI 1943., 3.

Živio Kotarski narodnooslobodilački odbor Korčula!
Naše obavještenje, izdaje KNOO Korčula, god. II., br. 1, 15. VIII 1943., 1.

Žutić Branko. *Razvitak narodne vlasti u kotaru Urginmost 1941–1943.*
Historijski zbornik, god. VIII, br. 1–4, 1955, 69–105.

SKRAĆENICE:

A. O.	– Akcioni odbor NOF
GNOO	– Gradski narodnooslobodilački odbor
IHRP – Zgb	– Institut za historiju radničkog pokreta – Zagreb
KK KPH	– Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KNOO	– Kotarski narodnooslobodilački odbor
MK KPH	– Mjesni komitet Komunističke partije Hrvatske
MNOO	– Mjesni narodnooslobodilački odbor
Obl. K KPH	– Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske
Obl. NOO	– Oblasni narodnooslobodilački odbor
OK KPH	– Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
Okr. NOO	– Okružni narodnooslobodilački odbor
O. NP	– Odbor Narodne pomoći
Opć. NOO	– Općinski narodnooslobodilački odbor
PK KPH	– Pokrajinski komitet Komunističke partije Hrvatske
Povj. CK KPH	– Povjereništvo Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske

Резюме

ОБЗОР СИСТЕМЫ НАРОДНОЙ ВЛАСТИ В ХОРВАТИИ В 1941-1943 ГГ.

„Обзор системы народной власти в Хорватии в 1941-1943 гг." содержит описание той системы народной власти, которая была выработана в период развития народно-освободительной борьбы и социалистической революции в Хорватии в 1941-1943 гг., хронологический обзор развития народно-освободительных комитетов в Хорватии в 1941-1943 гг., а также таблицы, в которых суммарно приводится число народно-освободительных комитетов в 1941, 1942 и 1943 годах.

Обзор подготовлен преимущественно на базе изучения сохранившихся архивних материалов, а места, которые не могли быть объяснены одними данными архивного материала, взяты из других источников.

К приложению добавлен список использованных архивных материалов, мемуаров и литературы, а также и регистры народно-освободительных комитетов по разделам.

ZORICA STIPETIĆ-BENČIĆ

SASTAV ZAVNOH-a, VIJEĆNICI ZAVNOH-a i VIJEĆNICI AVNOJ-a IZ HRVATSKE

Cilj je ovog priloga, da se prikaže struktura i osobni sastav ZAVNOH-a i njegovih najviših organa od osnivanja Inicijativnog odbora do IV zasjedanja, i socijalni, politički i regionalni sastav vijećnika ZAVNOH-a i vijećnika AVNOJ-a Hrvatske i njihove funkcije u NOP-u u času kad su izabrani u ZAVNOH.

Kako bi egzaktno utvrđivanje podataka za svakog vijećnika iziskivalo veoma opširna i dugotrajna istraživanja, ovdje smo se u donošenju podataka o vijećnicima ograničili uglavnom samo na doslovno citiranje dokumentacije ZAVNOH-a i AVNOJ-a iz fondova Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb, Arhiva Sabora Socijalističke republike Hrvatske, Zagreb, Državnog arhiva u Zagrebu i Vojnoistoriskog instituta u Beogradu.

Podaci o zanimanjima, o socijalnoj pripadnosti, o predratnoj političkoj pripadnosti i o funkcijama u NOP-u pojedinih vijećnika koji se navode u ovoj dokumentaciji nisu uvijek tačni, a potpuno nedostaju podaci o njihovim funkcijama u KPH, pa su u slučajevima gdje su netačnosti utvrđene tačni podaci uneseni u uglatim zagradama. Isto tako u uglatim zagradama unesene su i partijske funkcije onih vijećnika koji su u vrijeme biranja u ZAVNOH, odnosno u AVNOJ, bili članovi CK i pokrajinskih, oblasnih i okružnih komiteta KPH. Ove dopune unesene su na osnovu istraživanja različitih izvora uključujući i usmena svjedočanstva. Neka vlastita imena u originalnim dokumentima nisu napisana pravilno, pa se ispravak također nalazi u uglatim zagradama. Zbog preglednijeg citiranja kao izvori se navode stenografski zapisnici Prvog do Četvrtog zasjedanja ZAVNOH-a (izdanje Sabora Narodne Republike Hrvatske, 1950), ali su u istraživanju bili u prvom redu upotrijebljeni originalni dokumenti ZAVNOH-a. Za pojedince se navodi od kojeg su zasjedanja postali vijećnici, pa ukoliko nema daljnje bilješke, znači da su do kraja ostali članovi ZAVNOH-a.

SKRAĆENICE

IHRP, Zgb	– Institut za historiju radničkog pokreta Zagreb
AS SRH	– Arhiv Sabora Socijalističke Republike Hrvatske Zagreb
V. I. I.	– Vojnoistoriski institut Beograd.
mf	– mikrofilm

INICIJATIVNI ODBOR ZAVNOH-a

Tajništvo:

BALEN ŠIME
GREGORIĆ DR PAVLE
OPAČIĆ STANKO–ČANICA

Članovi:

BABIĆ VLATKA
GRULOVIĆ NIKOLA*
JOVANIĆ ĐOKO
KRCE PAVAO
ZLATARIĆ BRANKO

* N. Grulović izabran je u Inicijativni odbor ZAVNOH-a zbog toga što je u to vrijeme Srijem potpadao pod političko rukovodstvo CK KP Hrvatske.

Popis raden na osnovu »Dnevne vijesti« br. 42 od 9. III 1948. IHRP, Zgb, U-288/II.
Proglas Inicijativnog odbora ZAVNOH-a od 17. III 1943, IHRP Zgb – fond ZAVNOH-a 8-XX/208-1943.

SASTAV ZAVNOH-a U VRIJEME I. ZASJEDANJA
(13–14. VI 1943)

IZVRŠNI ODBOR

Predsjednik:

NAZOR VLADIMIR

Potpredsjednici:

GREGORIĆ DR PAVLE
LAKUŠ FILIP
OPAČIĆ STANKO-ČANICA

Članovi:

BABIĆ VLATKA
BALEN ŠIME
BLAŽEVIĆ JAKOV
BRKIĆ DUŠAN
GRULOVIĆ NIKOLA
JOVANIĆ ĐOKO
ZLATARIĆ BRANKO

SASTAV ZAVNOH-a U VRIJEME II. ZASJEDANJA (12–15. X 1943).

IZVRŠNI ODBOR

Predsjednik:

NAZOR VLADIMIR

Potpredsjednici:

HEBRANG ANDRIJA
LAKUŠ FILIP
PRIBIĆEVIĆ DR RADE

Članovi:

BAKARIĆ DR VLADIMIR
ČALIĆ DUŠAN
GREGORIĆ DR PAVLE
JOVANIĆ ĐOKO
KRSTULOVIĆ VICKO
KRŠULJ MATE
MAGOVAC BOŽIDAR
OPAČIĆ STANKO-ČANICA
POSAVEC JOSIP
SREMEC DR ZLATAN
ŠKARE STANKO

TAJNIŠTVO

Tajnik:

GREGORIĆ DR PAVLE

Članovi:

HEBRANG ANDRIJA
MAGOVAC BOŽIDAR
NAZOR VLADIMIR
OPAČIĆ STANKO-ČANICA
SREMEC DR ZLATAN

VIJEĆNICI:

ALBANEŽE BRANKO
ANTOLIĆ FRANJO
ANTOLKOVIĆ JOSIP [ANTOLOVIĆ]
AUGUSTINČIĆ ANTUN
BABIĆ VLATKA
BALAŠ BORIS
BALEN ŠIME
BANAK FRANJO
BARBALIĆ IVAN
BARIĆ JANKO
BEGO ANTUN
BELINIĆ MARKO
BERUS ANKA
BIOČIĆ FRANJO
BJELAJAC STANKO
BLAŽEVIĆ JAKOV
BOLT IVAN
BORIĆ FRANJO
BOROJEVIĆ JOVAN
BOŽANIĆ ANDRIJA
BOŽIČEVIĆ IVAN
BRKIĆ DUŠAN
BROZINA ING NIKOLA
BUBANJ ANDRIJA
BUDICIN GIUSEPPE
BULJAN VICE
BUNJEVAC GAJO
BURIĆ DR PETAR
CAR VLADIMIR
CAZI JOSIP
CEROVAC ANTUN
CETINA JOSIP
CETUŠIĆ MILEVA
DETONI MARIJAN
DOŠEN MIŠKO

SASTAV ZAVNOH-a U VRIJEME III. ZASJEDANJA
(8–9. V 1944)

PREDSJEDNISTVO

Predsjednik:

NAZOR VLADIMIR

Potpredsjednici:

GAŽI FRANJO
HEBRANG ANDRIJA
PRIBIĆEVIĆ DR RADE

Tajnik:

GREGORIĆ DR PAVLE

Zamjenici tajnika:

ČALIĆ DUŠAN
PRVČIĆ STJEPAN

Članovi:

BRKIĆ DUŠKO
BROZINA ING NIKOLA
ČIKOVIĆ TOMO
FROL FRANE
GRŽETIĆ MACA
KOHAROVIĆ DR ALEKSANDAR
KOMAR SLAVKO
KRAJAČIĆ IVAN
KRSTULOVIĆ VICKO
KUZMIĆ IVAN
LAKUŠ FILIP
MAGOVAC BOŽIDAR
MANDIĆ DR ANTE
MRAZOVIĆ KARLO
OPAČIĆ STANKO ČANICA
PEJNOVIĆ KATA
POČUČA MILE
RADAUŠ VANJA
RITTIG DR SVETOZAR
SREMEC DR ZLATAN
STILINOVIĆ MARIJAN
ŠKARE STANKO
VRKLJAN ANTE
ŽIGIĆ RADE

VIJEĆNICI:

ALBANEŽE BRANKO
ALJINOVIĆ MATE
ANTOLIĆ FRANJO
ANTOLKOVIĆ JOSIP
[ANTOLOVIĆ]
AUGUSTINČIC ANTUN
BABIĆ VLATKA
BAKARIĆ DR VLADIMIR
BALAŠ BORIS
BALEN ŠIME
BANAK FRANJO
BARBALIĆ IVAN
BARIĆ JANKO
BEGO ANTUN
BELINIĆ MARKO
BERUS ANKA
BIOČIĆ FRANJO
BJELAJAC STANKO
BLAŽEVIĆ JAKOV
BOLT IVAN
BORIĆ FRANJO
BOROJEVIĆ JOVAN
BOŽANIĆ ANDRIJA
BOŽIČEVIĆ IVAN
BUBANJ ANDRIJA
BULJAN VICE
BUNJEVAC GAJO
CAR VLADIMIR
CAZI JOSIP
CEROVAC ANTUN
CETINA JOSIP
CETUSIĆ MILEVA
ČAJKO JANKO
ČOLJA VIKTOR
DETONI MARIJAN
DOŠEN MIŠKO
DRAUŠNIK JURICA
DROBEC JURAJ
ĐARIĆ LJUBAN
EROR ŠIMO
FERENČINA TOMO
FIOLIĆ PETAR
GIZDIĆ DRAGO
GOŠNJAK IVAN
GRAHOVAC BUDE
GRULOVIĆ NIKOLA
GRUBIŠIĆ MARTIN
GUBEROVIĆ NIKOLA
HOHNJEC DRAGUTIN
HOLJEVAC VEĆESLAV
ILIĆ MILKA
ILIĆ SLOBODAN
IVEKOVIĆ DR MLADEN
JAKŠA DR UROŠ
JAKŠIĆ MATE
JAKŠIĆ PAVKA
JANIĆ VLADO
JELAŠ TOMO
JENDRIĆ MARTIN
JERGOVIĆ IVAN
JERKOVIĆ MATE
JOVANIĆ ĐOKO
JUKIĆ JURE
KATIĆ ADAM
KALČIĆ BOŽO
KOMADINA PERO
KOSAK IVAN
KOSOVAC VUJO
KOVAČEVIĆ GOJKO
KOVAČIĆ LJUBICA

SASTAV NARODNOG SABORA HRVATSKE (ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE) U VRIJEME IV. ZASJEDANJA 24–25. VII 1945.

PREDSJEDNIŠTVO

Predsjednik:

NAZOR VLADIMIR

Potpredsjednici:

GAŽI FRANJO
HEBRANG ANDRIJA
PRIBIĆEVIĆ DR RADE

Tajnik:

POČUČA MILE

Zamjenici tajnika:

ČALIĆ DUŠAN
PRVČIĆ STJEPAN

ČLANOVI:

BAKARIĆ DR VLADIMIR
BRKIĆ DUŠKO
BROZINA ING NIKOLA
ČIKOVIĆ TOMO
FROL FRANE
GRŽETIĆ MACA
KOHAROVIĆ DR ALEKSANDAR
KOMAR SLAVKO
KRAJAČIĆ IVAN
KRSTULOVIĆ VICKO
KUZMIĆ IVAN
LAKUŠ FILIP
MANDIĆ DR ANTE
MRAZOVIĆ KARLO
OPAČIĆ STANKO–ČANICA
PEJNOVIĆ KATA
POČUČA MILE
RADAUŠ VANJA
RITTIG DR SVETOZAR
SREMEC DR ZLATAN
STILINOVIĆ MARIJAN
ŠKARE STANKO
VRKLJAN ANTE
ŽIGIĆ RADE

ODBOR ZA MOLBE I ŽALBE

BROZINA ING NIKOLA
GRŽETIĆ MACA
MRAZOVIĆ KARLO
PEJNOVIĆ KATA
ŠKARE STANKO

Odbor za molbe i žalbe obrazovan je na sjednici Predsjedništva, održanoj 8. rujna 1945. i nadopunjen na X sjednici održanoj 16. listopada 1945.

ŠKARICA DANE
ŠKARICA PETAR
ŠKUNC LUKA [ĆEMELJIĆ]
ŠPOLJARIĆ ĐURO
ŠTIFANIĆ SREĆKO
ŠUMONJA MILOŠ
TIJARDOVIĆ IVO
TILJAK ĐURO
TODOROVIĆ SIMO
TOR IVAN
TOT VIKTOR
TRBOVIĆ RADE
TUĐMAN STJEPAN
UZELAC ĐURO
VARDA DEMETAR
VIDOVIĆ NIKOLA
VLAHO LUJO
VOJAČEK JOSIP
VUKELIĆ BRANKO
VUKELIĆ SAVA
ZASTAVNIKOVIĆ MARICA
ZEČEVIĆ STEVO
ZLATARIĆ BRANKO
ZLATARIĆ JERKO
ZLATIĆ DR SAVO
ZMAJIĆ JOSIP
ŽALAC TOMO
ŽANKO DR MILOŠ
ŽARKOVIĆ DR GRUJICA

Četvrto zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, stenografski zapisnici, izdanje Sabora Narodne Republike Hrvatske, Zagreb 1950; str. 123–127.

VIJEĆNICI AVNOJ-a IZ HRVATSKE U VRIJEME I. ZASJEDANJA

VIJEĆNICI:

BAKARIĆ DR VLADIMIR
BALEN ŠIME
DRAUŠNIK JURICA
GREGORIĆ DR PAVLE
GRULOVIĆ NIKOLA*
HEBRANG ANDRIJA
IVEKOVIĆ DR MLADEN,
član IO AVNOJ-a
KRCE PAVAO
KRSTULOVIĆ VICKO
NIKOLIŠ DR GOJKO
OPAČIĆ STANKO-ČANICA
PEJNOVIĆ KATA
RIBAR DR IVAN,
predsjednik AVNOJ-a
SUČIĆ FLORIJAN**
TILJAK ĐURO
ZLATARIĆ BRANKO

* Vidi primjedbu uz popis članova Inicijativnog odbora ZAVNOH-a.

** (Područje koje je zastupao Florijan Sučić (kotar Livno) bilo je tada pod političkim rukovodstvom CK KPH)

Popis raden na temelju Proglasa Inicijativnog odbora ZAVNOH-a od 17. III 1943. IHRP – Zgb fond ZAVNOH-a 3-XX/208-1943 i knjige Sl. Nešović »Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a« Beograd 1953. str. 11–14.

VIJEĆNICI AVNOJ-a IZ HRVATSKE U VRIJEME II. ZASJEDANJA

ANTOLKOVIĆ JOSIP
[ANTOLOVIĆ]
AUGUSTINČIĆ ANTUN
potpredsjednik AVNOJ-a
BAKARIĆ DR VLADIMIR
član predsjedništva AVNOJ-a
BALAŠ BORIS
BALEN ŠIME
BARBARIĆ IVAN [BARBALIĆ]
BELENIĆ MARKO
BERUS ANKA
BIBER JOSIP [ANTUN]
BOLT IVAN
BOŽANIĆ ANDRIJA
BRKIĆ DUŠAN
BROZINA ING NIKOLA
BUBANJ ANDRIJA
BULJAN VICE
BURIĆ DR PETAR
CAZI JOSIP
CEROVAC ANTUN
CETINA JOSIP
CETUŠIĆ MILEVA
ČALIĆ DUŠAN
DETONI MARIJAN
DRAUŠNIK JURICA
ĐARIĆ LJUBAN
FROL FRANE
član predsjedništva AVNOJ-a,
povjerenik za sudstvo NKOJ-a
GIZDIĆ DRAGO
GREGORIĆ DR PAVLE
član predsjedništva
[GRULOVIĆ NIKOLA]
član predsjedništva
GRŽETIĆ MACA
GUBEROVIĆ NIKOLA
HEBRANG ANDRIJA
član predsjedništva
IVEKOVIĆ DR MARIJAN
[MLADEN]
JAKŠA UROŠ
[JAMBRIŠAK DR MILIVOJ]
povjerenik za narodno zdravlje
KOHAROVIĆ DR ALEKSANDAR
KOMADINA PERO
KOSOVAC VUJO
KRAJAČIĆ IVAN
član predsjedništva
KRANŽELIĆ IVAN
KRCE PAVAO
član predsjedništva
KRSTULOVIĆ VICKO
član predsjedništva
KRŠUL MATE
KUKOČ IVICA
LAKUŠ FILIP
član predsjedništva
LEONTIĆ DR LJUBO
član predsjedništva
LIVADA DUŠAN
MAGOVAC BOŽIDAR
član predsjedništva,
potpredsjednik NKOJ-a
MANDIĆ DR ANTE
član predsjedništva
MRAZ FRANJO
MRAZOVIĆ KARLO-COFEK
NAZOR VLADIMIR
član predsjedništva
NIKOLIĆ DR GOJKO [NIKOLIŠ]

OPAČIĆ STANKO–ČANICA
član predsjedništva
PAVIĆ JANKO
PEJNOVIĆ KATA
POČUČA MILE
POLOVIĆ MARKO
PRIBIĆEVIĆ DR RADE
član predsjedništva, povjerenik za građevine
PRVČIĆ STJEPAN
RIBAR DR IVAN
predsjednik AVNOJ-a
RUMBAK IVAN
SMODLAKA DR JOSIP
član predsjedništva, povjerenik za vanjske poslove
SOKOL VID
SORIĆ MATE
SREMEC NADA
SREMEC DR ŽLATAN
član predsjedništva
STILINOVIĆ MARIJAN
STRIŽIĆ TOMO
ŠALAMUN STJEPAN
ŠAŠIĆ JEFTO
ŠKARE STANKO
TILJAK ĐURO
TODOROVIĆ SIMO
TRBOVIĆ RADE
TUĐMAN STJEPAN
VIDOVIĆ NIKOLA
VRKLJAN ANTE
član predsjedništva
ZEČEVIĆ STEVO
ZLATARIĆ BRANKO
ŽANKO DR MILOŠ
ŽIGIĆ RADE

V. I. I. mf XI-1-16/48

(Ovaj spisak je izvod iz izvještaja verifikacione komisije II zasjedanja AVNOJ-a potpisan od Marijana Brecelja, Frane Frola i Todora Vujasinovića, u uglatim zagradama unijeta su imena vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske, koje verifikaciona komisija pogrešno nije unijela u popis.)

ABECEDNI SPISAK VIJEĆNIKA ZAVNOH-a OD I DO IV ZASJEDANJA

ALBANEZE BRANKO, radnik iz Bakra, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81). Član ONOO za Hrv. Primorje (3-XX/212 IHRP – Zgb)

ALJINOVIĆ MATE, seljak iz Žrnovice u Dalmaciji, predsjednik Okružnog NOO za okrug Omiš, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8)

ANDROVIĆ dr EDVIN, predsjednik Gradskog NOO Zadar, primljen za vijećnika na IV sjednici IV zasjedanja (25 srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109)

ANTOLIĆ FRANJO, seljak iz Kutine, predsjednik Kotarskog odbora HSS-a za kotar Kutinu, član Okružnog NOO-a za Moslavinu, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj., str. 30)

ANTOLKOVIĆ JOSIP [ANTOLOVIĆ], radnik iz Slavonskog Broda, komandant XII udarne brigade, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30) Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XII-16/43).

AUGUSTINČIĆ ANTUN, akademski kipar iz Zagreba, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasjed. str. 29), potpredsjednik AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16/43)

BABIĆ TUNA, seljak iz Gradišta (kotar Županja) bivši poslanik i senator HSS-a, predsjednik oblasnog odbora JNOF za Slavoniju, član Izvršnog odbora HSS, primljen za vijećnika na IV sjednici (25 srpnja 1945) IV zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. IV zasj. str. 108)

BABIĆ VLATKA, učiteljica iz Sušaka, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (Sten. zap. I zasj. str. 81) bivši član HSS-a, član Glavnog odbora AFŽ Hrvatske, član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, član Izvršnog odbora ZAVNOH-a i član AVNOJ-a. (3-XX/212 IHRP – Zgb).

BAKARIĆ DR VLADIMIR, odvjetnički pripravnik iz Zagreba, politički komesar NOV i PO Hrvatske, vijećnik ZAVNOH-a od I zasjedanja (3-XX/212 IHRP – Zgb) Član predsjedništva AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1,16-43) [Član polit. biroa CK KPH]

BALAŠ BORIS, trg. pom. iz Karlovca, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81) Komandant Žumberačkog odreda, [član štaba II operativne zone] (3-XX/212 IHRP Zgb), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16/43).

BALEN ŠIME, novinar iz Zagreba, član tajništva Inicijat. odbora ZAVNOH-a, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81), bivši urednik »Hrvatskog Dnevnika« (3-XX/212 IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16/43)

BAN IVAN, obrtnik iz Mrkoplja, vijećnik na I zasjedanju ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) bivši predsjednik kotar. organizacije HSS-a, član ONOO za Gorski Kotar (3-XX/212 IHRP – Zgb) Isključen iz redova vijećnika.

Na II zasjedanju ZAVNOH-a (14–15. X 1943) potpredsjednik Pavle Gregorić iznio je prijedlog Okružnog NOO za Gorski Kotar da se »Ivan Ban koga je OK NOO za Gorski Kotar isključio iz Okružnog odbora zato što je zaštićivao otvorene neprijatelje narodno-oslobodilačke borbe i osnivao neke odbore na svoju ruku, tako da je u jedan takav odbor ušao i jedan otvoreni fašista. Okružni NOO za Gorski Kotar stavio je Izvršnom odboru ZAVNOH-a prijedlog da se Ivana Bana briše iz spiska vijećnika ZAVNOH-a«. (Sten. zap. II zasj. str. 31–32)

BANAK FRANJO, seljak iz Starog Gradeca [kotar Virovitica], vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81)

BARBALIĆ IVAN, profesor iz Dobrinja na otoku Krku, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a, (sten. zap. I zasj. str. 81) predsjednik Okružnog NOO za Hrv. Primorje (3-XX/212 IHRP – Zgb), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI–16-43).

BARIĆ JANKO, seljak iz Praćna, [kotar Petrinja] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81) bivši član HSS-a, partizan IV banijske brigade (3-XX/212 IHRP Zgb).

BEGO ANTUN, radnik iz Šibenika, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81)

BELINIĆ MARKO, radnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) komesar II operativne zone (3-XX/212 IHRP – Zgb) član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16–43), [član Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku.]

BENAK IVAN, gostioničar iz Virovitice, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81). Poginuo prije II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 1)

BERUS ANKA, profesor iz Splita, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16/43), [član CK KPH i član Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku].

BIBER ANTUN-TEHEK, radnik iz Međumurja (sten. zap. IV zasj. str. 123) primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1) član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16/43). [Organizacioni sekretar Oblasnog komiteta za Slavoniju i sekretar Oblasnog komiteta za Zagrebačku oblast.]

BIOČIĆ FRANJO, oficir iz Kaštela, [kotar Split] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81)

BJELAJAC STANKO, državni činovnik iz Majske Poljane [kotar Glina] major Narodnooslobodilačke vojske, komandant VIII brigade, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 30)

BLAŽEVIĆ JAKOV, odvjetnički pripravnik iz Smiljana, [kotar Gospić] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) član Izvršnog odbora ZAVNOH-a (3-XX/212 IHRP – Zgb.) [Član CK KPH i sekretar OKPH za Liku.]

BOGUNOVIĆ MILKA, seljakinja iz Bačina, član KO AFŽ Makarske, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasjedanja, str. 81). Potpredsjednik ZAVNOH-a Pavle Gregorić na sjednici II zasjedanja (14–15. listopada 1943) iznio je prijedlog Pokrajinskog NOO za Dalmaciju kojim se traži da se Bogunović Milka »zbog neaktivnosti briše iz spiska vijećnika«. Prijedlog je usvojen.* (Sten. zap. II zasj. str. 32.)

* vidi bilješku uz Šerifa Šehovića.

BOJANIĆ ANTE, seljak iz Hvara, vijećnik na I zasjedanju ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) Na sjednici II zasjedanja ZAVNOH-a (14–15. X 1943) potpredsjednik Pavle Gregorić iznio je zahtjev Pokrajinskog NOO za Dalmaciju da se »zbog neaktivnosti« Bojanić Ante isključi iz ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 32) Prijedlog usvojen.*

BOLT IVAN, seljak iz Kaniške Ive, kotar Garešnica, član Kotarskog NOO za Garešnicu, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 29) član AVNOJ-a (V. I. I. mf. – XI-1-16-43)

BORIĆ FRANJO, trgovac iz Crikvenice, narodni zastupnik HSS-a za kotar Crikvenicu, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 31)

BOROJEVIĆ JOVAN, seljak iz sela Stubljani, kotar Kostajnica, predsjednik kotarske organizacije SDS, zamjenik poslanika SDS-a za Kostajnicu, (25. XII 1942, ZAVNOH privremeno reg. IHRP – Zgb), vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 30)

BOŽANIĆ ANDRIJA, težak iz Visa, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasjedanja str. 81) član AVNOJ-a (V. I. I. mf-XI-1-16-43) [član i Oblasnog Komiteta KPH za Dalmaciju]

BOŽIĆEVIĆ IVAN, radnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) bivši tajnik podružnice [sindikata] tekstilnih radnika u Zagrebu (3-XX/212-IHRP Zagreb)

BRATIĆ DR BOGOLJUB, odvjetnik i novinar iz Zagreba, primljen za vijećnika na IV sjednici IV zasjedanja ZAVNOH-a (25. srpnja 1945) (sten. zap. IV zasj. str. 109)

* vidi bilješku uz Šerifa Šehovića

BRKIĆ DUŠAN, pravnik iz Obrovca, [kotar Benkovac] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81) politkomesar I slavonskog korpusa i član Izvršnog odbora ZAVNOH-a (3--XX/212-IHRP – Zgb) član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

BROZINA ING NIKOLA, bivši gradski načelnik Crikvenice, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 31), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

BUBANJ ANDRIJA, strojobravar iz Fužina, [kotar Delnice] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81), šef tehn. odjela Primorsko-goranskog područja (3-XX/212-IHRP – Zgb) i član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

BUDICIN GIUSEPPE, radnik iz Istre, [Rovinj], vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30) poginuo prije III zasjedanja. (Sten. zap. III zasj. str. 8)

BULJAN VICE, trgovac iz Sinja, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasjed. str. 81) bivši načelnik Sinja, član Pokrajinskog NOO za Dalmaciju (3-XX/212 – IHRP – Zgb), Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

BUNJEVAC GAJO, trgovac iz Plaškog [kotar Ogulin] Kordun, komandant Plaščanskog odreda, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasjedanja, str. 30)

BURATOVIĆ ANĐELKO, svećenik sa otoka Krka primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

BURIĆ DR PETAR, odvjetnik iz Istre, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasjedanja str. 30). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). Isključen iz ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. »budući da je za vrijeme njemačke ofanzive napustio Istru i odselio u Italiju«. (Sten. zap. III zasj. str. 9)

CAR VLADIMIR, radnik iz Selaca [kotar Crikvenica] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81)

CAZI JOSIP, metalski radnik iz Čepina, [kotar Vukovar] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a, (sten. zap. str. 81) tajnik podružnice Saveza metalskih radnika u Zagrebu (3-XX/212-IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf. XI-1-16-43) [rukovodilac Agitpropa Oblasnog komiteta za Slavoniju i član Oblasnog NOO za Slavoniju].

CEROVAC ANTON, privatni namještenik iz [Buzeta] Istre, tajnik privremenog Pokrajinskog NOO-a za Istru, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasjedanja str. 30). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

CETINA JOSIP, seljak iz Kastva [kotar Rijeka] vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a (sten. zap. I. zasj. str. 81) bivši član HSS-a, predsjednik NOO za Kastav (3-XX/212 IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

CETUŠIĆ MILEVA, seljanka iz [Križevaca] vijećnik od II zasj. ZAVNOH-a (iz sten. zap. II zasj. str. 30) i član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

ČAJKO JANKO, radnik iz Bedekovčine, [kotar Ivanec] član Okružnog NOO za okrug Krapina, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (sten. zap. III zasj. str. 9).

ČALIĆ DUŠAN, student iz Smrtića, [kotar Nova Gradiška], vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a, (sten. zap. I zasj. str. 81). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Sekretar Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju, potpredsjednik Oblasnog NOO za Slavoniju, član Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem.]

ČIKOVIĆ TOMO, bivši gradonačelnik u Koprivnici, predsjednik Okružnog NOO za okrug Bjelovar, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (sten. zap. III zasj. str. 9)

ČOLJA VIKTOR, seljak iz Ključa, kotar Novi Marof, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944, (sten. zap. III zasj. str. 8).

ĆUK ILIJA, svećenik iz Zrmanje (Lika), član Vjerske komisije pri Predsjedništvu vlade; primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

ĆULINOVIĆ DR FERDO, sudac iz Gospića (sten. zap. IV zasj. str. 124) primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43) [Voditelj odsjeka za sudstvo i upravu ZAVNOH-a].

DETONI MARIJAN, akademski slikar iz Karlovca, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 31). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

DIDOVIĆ DR FRANJO, svećenik iz Đakova, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

DOŠEN MIŠKO, seljak iz Brušana, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a; (sten. zap. I zasj. str. 81) bivši član HSS-a i povjerenik Gospodarske sloge za kotar Gospić. (3-XX/212-IHRP – Zgb)

DRAUŠNIK JURAJ, mlinar iz Vrapča [kotar Zagreb], vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81), bivši načelnik općine Vrapče. Član Izvršnog odbora HSS-a. (3-XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Komandant Žumberačko-pokupškog područja].

DROBEC JURAJ, obrtnik iz Vojnog Križa, [kotar Čazma], tajnik organizacije HSS-a za Vojni Križ, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (Sten. zap. II zasj. str. 31) poginuo između III i IV zasjedanja (sten. zap. IV zasj. str. 1).

DUJMOVIĆ IVAN-BRADA, seljak iz Sinca, bivši zastupnik HSS-a za kotar Otočac, primljen za vijećnika na IV sjednici IV zasjedanja ZAVNOH-a (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

DULIKRAVA MILE, primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1) Isključen iz ZAVNOH-a prije IV zasjedanja (sten. zap. IV zasj. str. 1 i str. 125)

ĐARIĆ LJUBAN, seljak iz Prokopa, [kotar Garešnica] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81) bivši član SDS-a (3-XX/212-IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

EROR SIMO, seljak iz Dvora, bivši poslanik SDS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 13. IV 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8)

FERENČINA TOMO, seljak iz Križevaca, predsjednik kotarskog NOO-a za kotar Đurđevac, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944; (Sten. zap. III zasj. str. 8).

FIOLIĆ PETAR, seljak iz Male Mlake [kotar V. Gorica], zamjenik narodnog zastupnika HSS za Veliku Goricu, predsjednik Okružnog NOO-a za Pokuplje. vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30).

FROL FRANE, iz Krka, predstojnik Predsjedničkog ureda Banske vlasti u Zagrebu, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasjedanja str. 31). Član predsjedništva AVNOJ-a. (V. I. I. mf. XI-1-16-43). Povjerenik za sudstvo NKOJ-a.

GAŽI FRANJO, seljak iz Hlebina, član Okružnog NOO za okrug Bjelovar, predsjednik Izvršnog odbora HSS-a, bivši zamjenik narodnog poslanika za kotar Koprivnicu; primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8)

GIZDIĆ DRAGO, radnik iz Klisa [kotar Split] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Komesar Kaštelansko-trogirskog odreda. Član Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju.]

GOŠNJAK IVAN, radnik iz Siska, komandant Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 31).

GRAHOVAC BUDE, seljak iz Bunića [kotar Korenica] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81). [Član PK SKOJ-a i član OK SKOJ-a za Liku].

GREGOREC STJEPAN, seljak iz Grede, kotar Sisak, zamjenik narodnog zastupnika HSS-a za Sisak, vijećnik II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasj. str. 31). Brisan iz popisa vijećnika na sjednici Izvršnog odbora 10. XI 1943. »budući se ustanovilo da je bio član Pavelićevog Sabora«. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

GREGORIĆ DR PAVLE, liječnik iz Zagreba, vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a (sten. zap. I zasj. str. 81), član tajništva Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. Član Izvršnog odbora ZAVNOH-a, član predsjedništva AVNOJ-a (3-XX/212--IHRP Zgb), [Član Politbiroa CK KPH]

GRUBIŠIĆ MARTIN, predsjednik Kotarskog NOO za kotar Solin, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

GRULOVIĆ NIKOLA, privatni namještenik iz Sremske Mitrovice, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81) i član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, član Izvršnog odbora ZAVNOH-a i član AVNOJ-a. (3-XX/ 212-IHRP-Zgb). [Član Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu].

GRŽETIĆ MACA, radnica iz Zagreba, predsjednica Glavnog odbora AFŽ-a za Hrvatsku, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 29). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1--16-43), [sekretar OK KPH za Gorski kotar].

GUBEROVIĆ NIKOLA, seljak iz Bijele Stijene [kotar Pakrac] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81), bivši član HSS-a (3-XX/ 212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43).

HEBRANG ANDRIJA, privatni namještenik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81) član predsjedništva AVNOJ-a (3-XX/212 – IHRP – Zgb). [Sekretar CK KPH].

HEĆIMOVIĆ GRGA, profesor iz Ogulina, bivši narodni zastupnik HSS-a, primljen za vijećnika na IV sjednici IV zasjedanja ZAVNOH-a (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

HOHNJEC DRAGUTIN, strojobravar iz Desinića, član Kotarskog NOO za kotar Pregrada, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

HOLJEVAC VEĆESLAV, privatni namještenik iz Karlovca, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81). Politkomesar I korpusa NOV Hrvatske (3-XX/212-IHRP – Zgb).

ILIĆ MILKA, seljakinja iz Primišlja, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81). Predsjednica USAOJ-a za [okrug] Karlovac (3-XX/ 212-IHRP – Zgb).

ILIĆ SLOBODAN, učitelj iz Orahovice, kotar Našice, tajnik Prosvjetnog odsjeka Oblasnog NOO za Slavoniju, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Iz sten. zap. II zasj. str. 30). Isključen iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

IVEKOVIĆ DR MLADEN, namještenik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81). Član Izvršnog odbora AVNOJ-a (3-XX/212-IHRP Zgb). [Pročelnik Propagandnog odjela ZAVNOH-a član Agitpropa CK KPH i urednik »Vjesnika«]

JAKSA DR UROS, liječnik iz Lošinja primljen za vijećnika ZAVNOH-a između II i III zasjedanja na sjednici Izvršnog odbora 9. XI 1943. (Sten. zap. III zasj. str. 8). Član AVNOJ-a (V. I. I. XI-1-16-43).

JAKŠIĆ DR MATE, odvjetnik iz Dubrovnika, član Izvršnog odbora Pokrajinskog NOO za Dalmaciju. Vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47).

JAKŠIĆ PAVKA, seljakinja iz Mikanovaca, kotar Vinkovci, predsjednica Oblasnog AFŽ-a za Slavoniju, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30).

JAMBRIŠAK DR MILIVOJ, liječnik iz Zagreba, član bivšeg Jugoslavenskog odbora u Londonu, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 29). Povjerenik za zdravstvo NKOJ-a, član AVNOJ-a, umro prije III zasjedanja. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

JANIĆ VLADO, željezničar iz Siska, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81). Tajnik uprave Hrvatskih željezničara u Sisku. (3-XX/212-IHRP-Zgb). [Komesar XXVIII divizije, član CK KPH i član CK KPJ].

JELAŠ TOMO, seljak iz Živogošća, kotar Makarska, predsjednik kotarske organizacije HSS-a za Makarsku, predsjednik kotarskog NOO za Makarsku; vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47).

JENDRIĆ MARTIN, seljak iz Đurđevca, predsjednik Kotarskog NOO za kotar Đurđevac, član Izvršnog odbora HSS-a; primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

JERGOVIĆ IVAN, radnik iz Gromočnika, kotar Slavonski Brod, komandant Brodske brigade, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). Isključen iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

JERKOVIĆ MATE, radnik iz Starog Sela, vijećnik od II zasj. (ne nalazi se u dokumentu »Novi vijećnici ZAVNOH-a« AS SRH, fond ZAVNOH-a br. 13, nego u popisu vijećnika u stenografskim zapisnicima II, III i IV zasjedanja, ibid).

JOVANIĆ ĐOKO, privatni namještenik iz Srba, [kotar Donji Lapac] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I. zasj. str. 81.) Komandant VI divizije i član Izvršnog odbora ZAVNOH-a, član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a (3--XX/212-IHRP-Zgb).

JUKIĆ JURE, seljak s otoka Paga, primljen za vijećnika ZAVNOH-a između II i III zasjedanja na sjednici Izvršnog odbora 9. XI 1943. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

JURLIN ANTUN, radnik iz Živogošća, [kotar Makarska] vijećnik na I zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 81). Na sjednici 14–15. X 1943. II zasjed. ZAVNOH-a potpredsjednik Pavle Gregorić iznosi zahtjev Pokrajinskog NOO za Dalmaciju da se »zbog neaktivnosti briše iz spiska vijećnika. Prijedlog usvojen. (Sten. zap. II zasj. str. 32).*

KALČIĆ BOŽO, radnik iz Tinjana, član Oblasnog NOO za Istru, primljen za vijećnika na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

KATIĆ ADAM, radnik iz Slunja, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (Sten. zap. I zasj. str. 81).

---

* vidi bilješku uz Šerifa Šehovića

KNEŽEVIĆ PETAR, radnik iz Vrlike [kotar Sinj] (Sten. zap. IV zasj. str. 124) primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

KOHAROVIĆ DR ALEKSANDAR, liječnik iz Zagreba, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1--16-43). [Član IO HSS-a]

KOMADINA PETAR, radnik iz Ledenica, [kotar Crikvenica] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Predsjednik HRS za Ledenice, član ONOO za Hrvatsko Primorje (3--XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

KOMAR SLAVKO, student iz Sušaka, član Glavnog odbora USAOH-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8). [Član biroa CK SKOJ-a].

KOPITAR MARIJA, učiteljica iz Istre, vijećnik na II zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). Za vrijeme III zasjedanja M. Kopitar bila u neprijateljskom zarobljeništvu. (Sten. zap. III zasj. str. 8). Ponovo uključena među vijećnike između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1)

KOSAK IVAN, seljak iz Vezišća, predsjednik Kotarskog NOO-a za kotar Čazma, član Izvršnog odbora HSS-a, član Kotarskog NOO za okrug Moslavina – primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog obora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8.) (vidi objašnjenje uz popis vijećnika ZAVNOH-a u vrijeme I zasjedanja).

KOSANOVIĆ SAVA, publicista iz Plaškog, [kotar Ogulin] bivši poslanik i senator SDS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

KOSOVAC VUJO, radnik iz Brinja, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član ONOO za Gorski Kotar (3-XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

KOVAČEVIĆ GOJKO, seljak iz Belanovog sela, kotar Ludbreg, pomoćnik komandanta Kalničkog odreda, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30).

KOVAČIĆ GORAN IVAN, književnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Poginuo prije II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 1).

KOVAČIĆ LJUBICA, kućanica iz Sesveta, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Poginula između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

KRAJAČIĆ IVAN, radnik iz Zagreba (Sten. zap. IV zasj. str. 124) primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Organizacioni sekretar CK KPH, član Povjerenstva CK KPH za Zagreb].

KRANJEC LOVRO, seljak iz Dubrave, [kotar Čazma] član Okružnog NOO za okrug Moslavinu, član Izvršnog odbora HSS-a; primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora ZAVNOH-a 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

KRANŽELIĆ IVAN, radnik iz Marije Bistrice, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku].

KRCE PAVAO, težak iz Sinja, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82) – član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. Bivši narodni zastupnik HSS-a, član AVNOJ-a. (3-XX/212-IHRP-Zgb).

KRIZMAN DR HINKO, odvjetnik i bivši narodni zastupnik SDS-a iz Varaždina, primljen za vijećnika na IV sjednici IV zasjedanja ZAVNOH-a (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

KRIŽNIK MIHOVIL, učitelj iz Varaždina, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

KRSTULOVIĆ VICKO, radnik iz Splita, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Komandant IV operativne zone Hrvatske. (3-XX/212-IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Član CK KPH i politsekretar Oblasnog komiteta KPH].

KRŠULJ MATE, radnik iz Selaca [kotar Crikvenica] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član AVNOJ-a. (V. I. I. mf. XI-1-16-43).

KUĆAN OSKAR, pravnik iz Čazme, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Tajnik Glavnog saveza hrvatskih privrednih zadruga (3-XX/212-IHRP-Zgb).

KUFRIN MILKA, studentica iz Okića, [kotar Jastrebarsko] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). [Član PK SKOJ-a, predsjednica USAOH-a]

KUKOČ IVAN, tipograf iz Klisa, [kotar Split] vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Politkomesar IV operativne zone Hrvatske (3-XX/-212-IHRP Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

KUZMIĆ IVAN, težak iz Splita, predsjednik ogranka Seljačke sloge u Splitu, član Izvršnog odbora Pokrajinskog NOO-a za Dalmaciju, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 31).

LAKUŠ Filip, posjednik iz Sesveta, [kotar Zagreb] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a, i član Izvršnog odbora ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Bivši narodni zastupnik i doživotni član Glavnog odbora HSS-a. (3-XX/212 IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. XI-1-16-43).

LEONTIĆ 'DR LJUBO, odvjetnik iz Splita, član Glavnog odbora SDS-a, član Gradskog NOO-a za Split. Vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 97). Član predsjedništva AVNOJ-a (V. I. I. mf. XI-1-16-43).

LIVADA DUŠAN, seljak iz Primišlja, predsjednik Okružnog NOO za Kordun, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). Član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43).

LUKIĆ SIMO, seljak iz Šušnjara, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član Kotarskog NOO za Požegu (3-XX/212-IHRP-Zgb).

MAGAŠIĆ ING MORO, privatni namještenik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Referent Gospodarske sloge, šef ekonomskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske (3-XX/212-IHRP-Zgb).

MAGOVAC BOŽIDAR, iz Zagreba [profesor iz Karlovca] urednik »Seljačkog doma«, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 31). Član predsjedništva AVNOJ-a. (V. I. I. mf. XI-1-16-43). Potpredsjednik NKOJ-a [Predsjednik Izvršnog odbora HSS-a]. Isključen iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

MAJNARIĆ ANTUN, posjednik iz Delnica, vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82).

MANDIĆ DR ANTUN, odvjetnik iz Opatije, član bivšeg Jugoslavenskog odbora u Londonu, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 29). Član predsjedništva AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

MANOJLOVIĆ DUŠAN, primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

MARAKOVIĆ NINA, student iz Kostajnice, vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Komandant VII banijske brigade (3-XX/212-IHRP-Zgb). [Narodni heroj], poginuo prije II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. str. 1).

MARINKOVIĆ IVO, seljak iz Donjih Pištana [kotar Orahovica] vijećnik od III zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. III zasj. str. 10). Poginuo 24. X 1944. (Zbornik narodnih heroja Jugoslavije).

MARUŠIĆ ŠIMUN, zidar iz Grižana [kotar Crikvenica] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82).

MATAIJA MILAN, seljak iz Ledenica, [kotar Crikvenica] vijećnik na I zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Predsjednik HSS-a za kotar Novi (2-XX/212-IHRP-Zgb). Poginuo prije II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 1).

MATAS JOSIP, radnik iz Pule, politički komesar brigade, primljen za vijećnika na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

MATETIĆ VLADO, oficir iz Sušaka, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Komandant II operativne zone (3-XX/212-IHk Zgb).

MATKOV MARKO, seljak iz Đurđevca, član Okružnog NOO-a za okrug Bjelovar, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora ZAVNOH-a 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

MEDAKOVIĆ DR DANE, profesor iz Zagreba, primljen je za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

MIKAN LOVRO, seljak iz Vivodine [kotar Karlovac] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Sekretar općinskog NOO-a (3-XX/212--IHRP-Zgb).

MILIVOJEVIĆ JOZA, odvjetnik iz Osijeka, predsjednik Gradskog odbora JNOF za Osijek, bivši tajnik mjesne organizacije HSS-a za Osijek, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

MIODRAGOVIĆ JOVO, paroh iz Zagrovića, vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član Pokrajinskog NOO-a za Dalmaciju (3-XX/--212-IHRP, Zgb). Poginuo prije II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 1).

MOJMIR MARTIN, radnik iz Omiša, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član [Glavnog] odbora USAOJ-a (3-XX/212IHRP – Zgb). [član OK KPH Karlovac].

MORĐIN IVAN, radnik iz Pelješca, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član Oblasnog NOO za Dalmaciju, poginuo prije III zasjedanja. (Sten. zap. III zasj. str. 8). [Sekretar OK KPH za južnu Dalmaciju i Dubrovnik].

MOTIKA IVAN, pravnik iz Istre, član Oblasnog NOO-a za Istru, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944; (Sten. zap. III zasj. str. 9).

MRAZ FRANJO, seljak [slikar] iz Hlebina, vijećnik od I. zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82), bivši član HSS-a (3-XX/212-IHRP - Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

MRAZOVIĆ-COFEK KARLO, radnik iz Murskog Središća, [kotar Čakovec] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasjedanja str. 82). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Član Politbiroa CK KPH, rukovodilac Agitpropa CK KPH, član Glavnog štaba Hrvatske]

MUTAK VLADO, željeznički radnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Blagajnik Saveza hrvatskih željezničar- zamjenik komandanta XVI. brigade (3-XX/212-IHRP-Zgb).

NAZOR VLADIMIR, književnik iz Zagreba, vijećnik ZAVNOH-a od I zasjedanja. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Predsjednik ZAVNOH-a. (3-XX/212-IHRP-Zgb.) Član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43).

NEGRI ALDO, radnik iz Labina, član Oblasnog NOO za Istru, primljen za vijećnika na sjednici Izvršnog odbora ZAVNOH-a, 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 9). Poginuo između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

NIKOLIŠ DR GOJKO, liječnik iz Sjeničaka, [kotar Vrginmost] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Sanitarni referent vrhovnog štaba (3-XX/212-IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

NOLA KATICA, domaćica iz Podgore, kotar Makarska, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47).

OBRADOVIĆ JANKO, seljak iz Sošica, [kotar Jastrebarsko] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Sekretar Općinskog NOO-a Sošice (3-XX/212-IHRP-Zgb).

OPAČIĆ-ČANICA STANKO, seljak iz Tušilovića, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Bivši potpredsjednik SDS-a za kotar Vojnić, član Glavnog štaba Hrvatske, član tajništva Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, (3-XX/212-IHRP - Zgb), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

OREŠČANIN BOGDAN, iz Perne, kotar Glina, potpukovnik Narodnooslobodilačke vojske, šef Operativnog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30).

ORLIĆ DR IVO, odvjetnik iz Sušaka, primljen za vijećnika na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

PAJIĆ NEVENKA, radnica iz Splita, član Glavnog odbora AFŽ- za Hrvatsku; vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47).

PAVIĆ JANKO, seljak iz Radatovića, [kotar Karlovac] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Predsjednik općinskog NOO-a Radatović (3-XX/212-IHRP – Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

PEJNOVIĆ KATA, seljakinja iz Smiljana, [kotar Gospić] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član Glavnog odbora AFŽ za Hrvatsku, član AVNOJ-a. (3-XX/212-IHRP-Zgb). (V. I. I. mf XI-1-16-43) [član OK KPH za Liku].

PELCER IVAN, građevinski poduzetnik iz Osijeka, bivši poslanik HSS-a za Osijek, član Oblasnog NOO i JNOF za Slavoniju, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

PETROVIĆ MILE, primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja (sten. zap. IV zasj. str. 1).

POČUČA MILE, obrtnik iz Divosela, [kotar Gospić] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82), član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16--43). [Član CK KPH i član OK KPH za Liku].

POLAK DR MILAN, odvjetnik iz Bjelovara, bivši voditelj kancelarije HSS-a u Bjelovaru, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na II zasjedanju. (Sten. zap. II zasj. str. 47). Na putu za III zasjedanje zarobljen od neprijatelja. (Sten. zap. III zasj. str. 8). Ponovo uključen u vijećnike između III i IV zasjedanja (Sten. zap. IV zasj. str. 1)

POLOVIĆ MARKO, seljak iz Barilovića, [kotar Karlovac] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Bivši predsjednik mjesne organizacije HSS-a za selo Novaki (Karlovac), predsjednik [Okr.] NOO Karlovac (3--XX/212-IHRP-Zgb), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

POPOVIĆ LJUBOMIR, seljak iz Darde, [kotar Beli Manastir] primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

POSAVEC JOSIP, seljak iz Letovanića, kotar Sisak, tajnik Kotarske organizacije HSS-a za Sisak, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 31)

PRIBIĆEVIĆ MIĆAN, seljak iz Glavičevana, [Banija] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Bivši član SDS-a, član ONOO-a za Baniju. (3-XX/212-IHRP-Zgb)

PRIBIĆEVIĆ DR RADE, odvjetnik iz Petrinje, bivši član Glavnog odbora SDS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30), član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16--43).

PRVČIĆ STJEPAN, seljak iz Koprivnice, predsjednik Kotarskog odbora »Seljačke sloge«, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a (sten. zap. II zasjed. str. 30) i član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43).

RADAUŠ VANJA, akademski kipar iz Zagreba primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

RADIĆ MARIJAN, drvodjelac iz Splita, predsjednik HRS-a u Splitu. Vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 47).

RAKOVAC JOAKIM, radnik iz Istre, predsjednik privremenog Pokrajinskog NOO-a za Istru, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). [Član PK KPH za Istru.] Poginuo između III i IV zasjedanja. (Sten. zapisnik IV zasj. str. 1).

RAPAJIĆ BOGOLJUB, novinar iz Krbavice, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Novinar »Avale«, bivši član SDS-a, predsjednik ONOO za Liku (3-XX/212-IHRP-Zgb).

RAPAJIĆ NIKICA, agronom iz Korenice primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

RAUER ĆIRO, student iz Pazina, član Oblasnog NOO za Istru, primljen za vijećnika na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

REBROVIĆ IVAN, seljak iz Bolča, kotar Bjelovar, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

RITTIG DR SVETOZAR, opat i župnik crkve Sv. Marka u Zagrebu, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str, 8).

ROHAN VJENCESLAV, mlinar iz Jertovca, kotar Sv. Ivan Zelina, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 31).

RUBČIĆ NIKOLA, pravnik iz Ličkog Lešća, vijećnik od I zasjed. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Bivši urednik »Seljačke misli« (3-XX/212-IHRP – Zgb).

RUMBAK IVAN, seljak iz Petrovskog, [kotar Krapina] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Tajnik općinske organizacije HSS-a za Petrovsko. (3-XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI--1-16-43).

SAILI DRAGUTIN, radnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). [Član Politbiroa CK KPH i član Povjerenstva CK KPH za Zagreb].

SCHREMPF FRANZ, radnik iz Osijeka, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Poginuo između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1)

SEKUL BLAŽ, predsjednik mjesne organizacije HSS-a Ložišće na otoku Braču, predsjednik kotarskog NOO-a za Brač i Šoltu; primljen za vijećnika ZAVNOH-a na II zasjedanju. (Sten. zap. II zasj. str. 47). Isključen iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1)

SIKIRICA NIKOLA, seljak iz Jabuke, kotar Sinj, predsjednik kotarske organizacije HSS-a za Sinj, tajnik kotarskog NOO-a za Sinj; vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 47).

SINČIĆ LJUDEVIT, trgovac iz Matulja, kotar Kastav, vijećnik na II zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). Isključen iz ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. »budući uopće nije sudjelovao u Narodnooslobodilačkom pokretu već je sve vrijeme bio zatvoren u Istri«. (Sten. zap. III zasj. str. 9).

SKUBIĆ IVAN, seljak iz Preseke, kotar Dugo Selo, član Okružnog NOO za Zagreb, vijećnik od II zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 31).

SMODLAKA DR JOSIP, opunomoćeni ministar iz Splita, predsjednik Gradskog NOO za Split. Vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1--16-43). Povjerenik za vanjske poslove NKOJ-a.

SMOLIĆ DR IVO, odvjetnik iz Sinja, zamjenik narodnog zastupnika HSS za kotar Sinj, primljen za vijećnika na II zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 47). Isključen iz ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944 »radi prijelaza ustašama«. (Sten. zap. III zasj. str. 9)

SOKOL VID, iz Doljana, kotar Varaždin, radnik u tvornici Tivar u Varaždinu, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30) Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). Isključen iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

SREMEC NADA, publicista iz Zagreba, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 29). [Član Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske]. Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

SREMEC DR ZLATAN, liječnik iz Zagreba, predsjednik Zdravstvene središnjice »Gospodarske sloge«, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Stenogr. zap. II zasjedanja str. 31) Član predsjedništva AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

SORIĆ MATE, seljak iz Pazarišta, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Zamjenik narodnog zastupnika HSS-a za kotar Perušić (3-XX/212-IHRP-Zgb), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

STILINOVIĆ MARIJAN, publicista iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Član AVNOJ-a (V. I. mf XI-1-16-43). Komesar III operativne zone (3-XX/212-IHRP-Zgb) [Član Agitpropa CK].

STRIŽIĆ TOMO, krojač iz Bribira, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82). Bivši tajnik HSS-a za kotar Novi (3-XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). Poginuo između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

SUČEVIĆ BRANKO, publicista iz Zagreba, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III str. 9).

SUČIĆ MARTIN, seljak iz Petrovog Polja, vijećnik od I zasjed. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. ZAVNOH-a, str. 82). Bivši zamjenik zastupnika HSS za kotar Perušić (3-XX/212-IHRP-Zgb).

SUŠIĆ RUDE, trgovac iz Ravne Gore [bivši narodni zastupnik za kotar Vrbovsko, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945); (Sten. zap. IV zasj. str. 109)

ŠALAMUN STJEPAN, radnik iz Zagreba, tajnik Saveza drvodjelskih radnika u Zagrebu, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

ŠAKIĆ MIĆUN, učitelj iz Udbine, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 82).

ŠAŠIĆ JEFTO, student iz Novske, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Bivši član »Seljačkog kola«. Komesar I. slavonske divizije (3-XX/212-IHRP – Zgb), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

ŠEBENJI IVAN, seljak iz Grubišnog Polja, vijećnik od I zasjed. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83).

ŠEHOVIĆ ŠERIF, novinar iz Splita, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Na II zasjedanju 14–15. X. 43. predsjednik Pavle Gregorić predlaže na zahtjev Pokrajinskog NOO-a za Dalmaciju da se »zbog neaktivnosti« Šerif Šehović briše iz spiska vijećnika. Prijedlog usvojen. (Sten. zap. II zasj. str. 32) »Slobodna Dalmacija« br. 37 god. I od 11. prosinca 1943. donosi slijedeće:

»Iz NOO Dalmacije

U Vjesniku J. N. O-F. Hrvatske, br. 25–26 od 30. X 1943 god. u izvještaju o izboru novih vijećnika pogrešno je navedeno da je među ostalima, Šerif Šehović brisan iz vijeća ZAVNOH-a zbog slabe aktivnosti. NOO Dalmacija, upoznat po ovoj stvari, saopćava da je drug Šerif Šehović urednik »Slobodne Dalmacije« prestao biti član vijeća ZAVNOH-a uslijed toga što mu je povjerena druga dužnost.

NOO Dalmacije«

Do ovog nesporazuma došlo je prema raspoloživim podacima ovako:

PK KPH za Dalmaciju poslao je na traženje CK KPH prijelog vijećnika za ZAVNOH (IHRP – Zgb). fond PK KPH za Dalmaciju 1943.) Ovaj prijedlog bio je od CK KPH sa malim izmjenama prihvaćen pa su pismom Oblasnom komitetu za Dalmaciju od 15. V 1943. kandidati iz Dalmacije pozvani na I zasjedanje ZAVNOH-a (IHRP – fond CK KPH – 43). Poziv je stigao sa velikim zakašnjenjem, tako da delegati iz Dalmacije nisu stigli na I zasjedanje; ali su bili izabrani u ZAVNOH u otsutnosti. PK KPH za Dalmaciju svojim pismom CK KPH od 9. VI 1943. predložio je izmijenjenu listu kandidata za vijećnike ZAVNOH-a s obrazloženjem da su se neki od ranije predloženih u svom radu »pokazali prilično neaktivni«. Kako su veze sa Dalmacijom ponovno bile prekinute na duže vrijeme, Izvršni odbor ZAVNOH-a je u pomanjkanju jasnijih obavještenja isključio iz ZAVNOH-a »zbog neaktivnosti« sve one vijećnike iz Dalmacije koji nisu bili ponovno predloženi. Ovaj nesporazum bio je naknadno ispravljen u pogledu vijećnika Šerifa Šehovića i nekrologom Katice Šperac (»Slobodna Dalmacija« br. 38, 18. prosinac 1943, str. 4).

ŠENIČNJAK MARKO, seljak i seljački pisac iz Novske, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

ŠENK FERDO, svećenik iz Kršana [kotar Labin] primljen za vijećnika na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944; (Sten. zap. III zasj. str. 9)

ŠILOVIĆ DR SREĆKO, liječnik iz Zagreba, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora održanoj 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8)

ŠIMUNJAK STJEPAN, seljak iz Pluske, [kotar Klanjec] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Bivši član HSS-a (3-XX/212-IHRP Zgb).

ŠKARE STANKO, seljak iz Biorina, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Seljački pjesnik, bivši potpredsjednik kotarske organizacije HSS-a za Imotski i član Središnjeg odbora »Seljačke sloge« Zagreb. (3-XX/212-IHRP-Zgb.) Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43)

ŠKARICA DANE, seljak iz Šibenika, član Izvršnog odbora HSS-a, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945) (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

ŠKARICA PETAR, intelektualac iz Šibenika, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. III zasj. str. 47).

ŠKUNC LUKA [ĆEMELJIĆ], privatni namještenik iz Ogulina, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. Komandant bataljona (3-XX/212-IHRP-Zgb).

ŠPERAC KATICA, domaćica iz Omiša, vijećnik na I zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Član Oblasnog odbora AFŽ-a za Dalmaciju (3-XX/212-IHRP-Zgb). Pavle Gregorić potpredsjednik ZAVNOH-a na sjednici II zasjedanja 15. X 1943. iznosi prijedlog Pokrajinskog NOO za Dalmaciju, da se Katica Šperac »zbog neaktivnosti« briše iz spiska vijećnika.* (Sten. zap. II zasj. str. 32)

ŠPOLJARIĆ ĐURO, radnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83).

ŠTIFANIĆ SREĆKO, svećenik iz Pazina, vijećnik na II zasjedanju ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). Isključen iz ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. »jer se povukao iz redova Narodnooslobodilačkog pokreta«. (Sten. zap. III zasj. str. 9). Ponovo primljen za vijećnika na IV zasjedanju. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

ŠUMONJA MILOŠ, potpukovnik i komandant VIII divizije NO vojske primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. str. 9)

TIJARDOVIĆ IVO, intendant kazališta u Splitu, predsjednik grádskog NOO Split, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. Član Izvršnog odbora HSS-a. (Sten. zap. III zasj. str. 47).

TILJAK ĐURO, akademski slikar iz Zagreba, vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasjedanja str. 83). Član AVNOJ-a. (3-XX/212-IHRP-Zgb)

TODOROVIĆ SIMO, seljak iz Dragotina, [kotar Đakovo] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Str. 83, sten. zap. I zasj.). Komandant banijskog područja (3-XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Član OK KPH za Liku]

TOMIĆ MILAN, student iz Cerničke Šumetlice, kotar Nova Gradiška, komesar XVIII brigade, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30). Poginuo između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1)

TOR IVAN, seljak iz Starog Gradeca, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Predsjednik Kotarske organizacije HSS-a Pisarovina, (3-XX/212-IHRP-Zgb)

TRBOJEVIĆ MANE, primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja, (sten. zap. IV zasj. str. 1) [nema ga u popisu vijećnika IV zasj. sten. zap.]

TRBOVIĆ RADE, seljak iz Drežnice, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

TOT VIKTOR, seljak iz Graboševca, kotar Ludbreg, predsjednik Kotar. NOO za kotar Ludbreg, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944; (sten. zap. III zasj. str. 9)

TUĐMAN STJEPAN, seljak iz Velikog Trgovišta, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Načelnik Velikog Trgovišta, bivši predsjednik općinske organizacije HSS-a, predsjednik kotarskog NOO, kotar Klanjec, (3-XX/212-IHRP-Zgb). Član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43). [Predsjednik Okružnog NOO Krapina]

UGLJEŠIĆ ZLATKO, primljen za vijećnika ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1) [Nema ga u popisu vijećnika sten. zap. IV zasjedanja].

UZELAC ĐURO, trgovac iz Udbine, predsjednik Kotar. NOO za kotar Udbinu, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na sjednici Izvršnog odbora 7. V 1944. (Sten. zap. III zasj. str. 8)

* vidi bilješku uz Serifa Šehovića.

VARDA DEMETAR, bivši bojnik domobranstva i komandant artiljerijskog diviziona u Varaždinu, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 29).

VEŽIĆ MARTIN, radnik iz Brista, kotar Makarska, primljen za vijećnika ZAVNOH-a na II zasjedanju. (Sten. zap. II zasj. str. 47). Isključen iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

VIDOVIĆ NIKOLA, radnik iz Vrginmosta, vijećnik od I zasjed. ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Komandant XV brigade (3-XX/212-IHRP – Zgb) član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

VINTER DR. FRANJO, odvjetnik iz Bjelovara, odbornik zadruge »Dom Stjepana Radića« u Bjelovaru, član Izvršnog odbora HSS-a, vijećnik na II zasjedanju ZAVNOH-u. (Sten. zap. II zasj. str. 31). Pogimuo dolazeći na III zasjedanje ZAVNOH-a. (Sten. zap. III zasj. str. 8).

VLAHO LUJO, seljak iz Dubrovnika primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV sjednici IV zasjedanja (25. srpnja 1945), (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

VOJAČEK JOSIP, radnik iz Banove Jaruge [kotar Novska] vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a, (Sten. zap. I zasj. str. 83). Komandant I Češkog bataljona (3-XX/212-IHRP – Zgb).

VRKLJAN ANTE, namještenik iz Sušaka narodni zastupnik HSS-a za Sušak, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 31), član predsjedništva AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43).

VUJIČIĆ MILICA, seljakinja iz Veljuna, [kotar Vojnić] vijećnik I zasjedanja ZAVNOH-a (Sten. zap. I zasj. str. 83). Član Glavnog odbora AFŽ za Hrvatsku. Isključena iz ZAVNOH-a između III i IV zasjedanja. (Sten. zap. IV zasj. str. 1).

VUKELIĆ BRANKO, radnik iz Drežnice, [kotar Ogulin] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Bivši član SDS-a. Komandant Primorsko-goranskog područja (3-XX/212 – IHRP Zgb).

VUKELIĆ SAVA, podoficir iz Drežnice, [kotar Ogulin] vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Načelnik Štaba XIII. divizije (3-XX/212-IHRP-Zgb).

VUKMIROVIĆ MARIJA, seljakinja iz Banije, vijećnik od I zasj. ZAVNOH-a (Sten. zap. I zasj. str. 83). Na II zasjedanju ZAVNOH-a na sjednici od 14–15. X. 1943. potpredsjednik Pavle Gregorić iznosi prijedlog Okružnog NOO za Baniju da se Marija Vukmirović briše iz članstva ZAVNOH-a. Prijedlog usvojen. (Sten. zap. II zasj. str. 32).

ZASTAVNIKOVIĆ MARICA, privatna namještenica iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Tajnica ženske grane HSS-a iz Zagreba (3-XX/212-IHRP-Zgb). [Član Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske].

ZEČEVIĆ STEVO, seljak iz Jagodnje (Bukovica) [kotar Benkovac] član Izvršnog odbora Pokrajinskog NOO za Dalmaciju, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

ZLATARIĆ BRANKO, privatni namještenik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Referent »Gospodarske sloge« iz Zagreba, bivši član HSS, član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, član Izvršnog odbora ZAVNOH-a, član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43).

ZLATARIĆ JERKO, iz Goića (kotar Batina), član Izvršnog odbora HSS-a; primljen za vijećnika ZAVNOH-a na IV zasjedanju (25. srpnja 1945). (Sten. zap. IV zasj. str. 109).

ZLATIĆ DR SAVO, liječnik iz Zagreba, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83) [Član CK KPH].

ZMAJIĆ JOSIP, student iz Perkovaca, kotar Slavonski Brod, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30) [član Diljskog okružnog NOO].

ŽALAC TOMO, učitelj iz Slunja, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a (Sten. zap. I zasj. str. 83). Bivši član HSS-a, član ONOO za Kordun (3-XX/212-IHRP-Zgb)

ŽANKO DR MILOŠ, odvjetnički pripravnik iz Splita, potpredsjednik Pokrajinskog NOO za Dalmaciju, vijećnik ZAVNOH-a od II zasjedanja. (Sten. zap. II zasj. str. 47), član AVNOJ-a (V. I. I. mf XI-1-16-43) [član Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju]

ŽARKOVIĆ DR GRUJICA, liječnik iz Stare Gradiške, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (I zasj. sten. zap. str. 83). Bivši član »Seljačkog kola«. Predsjednik Oblasnog NOO za Slavoniju (3-XX/212-IHRP-Zgb)

ŽIGIĆ RADE, privatni činovnik iz Bjelopolja, kotar Korenica [Lika], politički komesar VI divizije, vijećnik od II zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. II zasj. str. 30), član AVNOJ-a. (V. I. I. mf XI-1-16-43)

ŽUVIĆ MARIJAN, radnik sa otoka Iža, vijećnik od I zasjedanja ZAVNOH-a. (Sten. zap. I zasj. str. 83). Na I zasj. ZAVNOH-a, na sjednici od 14–15. X 1943. potpredsjednik Pavle Gregorić iznosi prijedlog Pokrajinskog NOO za Dalmaciju da se »zbog neaktivnosti« briše s popisa vijećnika. Prijedlog usvojen.* (Sten. zap. II zasj. str. 32).

---

* vidi bilješku uz Serifa Šehovića.

Résumé

LES DÉLÉGUÉS DU CONSEIL ANTI-FASCISTE DE LA LIBÉRATION NATIONALE DE CROATIE (ZAVNOH) ET LES DÉLÉGUÉS DE CROATIE AU CONSEIL ANTI-FASCISTE DE LA LIBÉRATION NATIONALE DE YOUGOSLAVIE (AVNOJ)

Ce rapport contient la liste des délégués au Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Croatie de la Première à la Quatrième Session, la liste des délégués de Croatie à la Première et Deuxième Session du Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Yougoslavie et la liste alphabétique des délégués au Conseil Anti-fasciste de Libération Nationale de Croatie ainsi que des renseignements concernant leur appartenance professionnelle et politique.

Les renseignements fournis sur les délégués de la liste sont, en général, basés sur des archives conservées de l'année 1943 à 1945 et pour un plus petit nombre de délégués pour lesquels les archives ne donnaient pas de renseignements suffisants, sur des recherches particulières.

DRAGOVAN ŠEPIĆ

TALIJANSKA OKUPACIONA POLITIKA U DALMACIJI* (1941–1943)

CILJEVI I METODE

I

KADA je Italija 6. IV 1941. zajedno s Njemačkom napala Jugoslaviju, imala je između ostalog i cilj da anektira Dalmaciju. Fašizam je od svog početka propagirao priključenje Dalmacije Italiji, i kad je 1922. došao na vlast, priznao je doduše Rapallski ugovor od 12. XI 1920, ali u svojoj vanjskoj politici nije nikad puštao iz vida ostvarenje i tog cilja, jer je on bio neraždvojiv dio njegova imperijalističkog plana. Fašistička Italija čekala je samo povoljnu priliku da napadne Jugoslaviju, a ta joj se pružila poslije izbijanja II svjetskog rata.

Fašistička je vlada znala da u Dalmaciji, osim u Zadru, gotovo i nema Talijana – u svemu nešto preko tisuću ljudi – ali ona nije ni pretendirala na nju na osnovu načela narodnosti. Kad je po brzom slomu jugoslavenske vojske voljom Mussolinija i Hitlera stvorena Nezavisna Država Hrvatska, postavilo se pitanje njenih granica i podjele ostalih jugoslavenskih teritorija. Tada je talijanski ministar vanjskih poslova G. Ciano na sastanku s njemačkim ministrom vanjskih poslova Ribbentropom 22. IV 1941. tražio od Njemačke da prizna Italiji Dalmaciju. Na Ribbentropovu uzgrednu primjedbu da su ondje u ogromnoj većini Hrvati, Ciano je objašnjavao da Italija ne traži Dalmaciju iz etničkih razloga »nego na temelju načela životnog prostora i jer osim razmatranja o sadašnjem etničkom sastavu Dalmacije postoje historijski, kulturni i politički razlozi zbog kojih je Dalmacija draga srcu svakog Talijana kao svaki drugi dio nacionalnog područja«.[1]

Odmah po kapitulaciji jugoslavenske vojske, 18. IV 1941, teritorij Jugoslavije je bio podijeljen između njemačkog i talijanskog okupatora. Teritorij talijanske okupacione zone, u koju je spadala i Dalmacija, nalazio se pod komandom II armije, kojom je komandirao armijski general Vittorio Ambrosio, sa sjedištem u Sušaku. Politika talijanske okupacione vojske zavisila je od Ambrosijevih instrukcija i naređenja.

Oficir za vezu komande II armije s trupama u Dalmaciji potpuk. Eugenio Coselschi, stručnjak za hrvatska pitanja i kasnije delegat fašističke stranke u Hrvat-

* Prilog za III međunarodni kongres za historiju evropskog pokreta otpora u Karlovim Varima, 2–4 IX 1963. Objavljeno u prijevodu na francuski jezik u zborniku priređenom za Kongres »Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941–1945«, izdanje Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963.

[1] *Tajni arhivi grofa Ciana*, Zagreb 1952, str. 461–462.

skoj, uputio je 20. IV 1941. izvještaj svojoj komandi o stanju u Dalmaciji i iznio svoje prijedloge za politiku okupacionih vlasti. On je sa žalošću konstatirao da Talijana u Dalmaciji gotovo nema i da ondje apsolutno dominira hrvatstvo. Coselschi, međutim, tvrdi da je to hrvatstvo samo »umjetna kora«, jer su dalmatinski gradovi sačuvali svoj rimski i mletački pečat, a ni talijanski jezik nije sasvim nestao, no da je sada ono ipak »kruta činjenica«, i to u cijeloj Dalmaciji. On vjeruje da će hrvatstvo nestati, ali da bi se to postiglo, smatra da je potrebno postupati »vrlo delikatno, energično ali bez naglosti, odlučno ali oprezno, brzo ali ne nesmotreno, vrlo talijanski i fašistički ali i humano«, jer će se jedino na taj način po drugi put, »a sada, nadamo se, konačno«, Dalmacija spasiti od opasnosti da bude nepopravljivo izgubljena za Italiju. Coselschi misli da bi bilo pogrešno odmah uništiti cijelu »umjetnu tvorevinu« hrvatstva koja je stvarana godinama, već predlaže, u cilju da bi se stanovništvo otrglo od Zagreba, da se nastavi na stari dalmatinski autonomizam, da se ističe ideja dalmatinstva, dalmatinske solidarnosti, da se u političkom radu pođe s dalmatinske etape, tako da se npr. uz hrvatske i talijanske viju i dalmatinske zastave. Pledira za mirnu penetraciju nošenu humanošću i čvrstinom, ali uz to traži i mjere najstrože represije protiv onih koji se ne bi pomirili s talijanskom vlašću.[2]

Konkretniji u svojim prijedlozima bio je novoimenovani civilni komesar za Dalmaciju dr Athos Bartolucci, dotadašnji federalni sekretar fašističke stranke u Zadru. Čim je 15. IV 1941. bio postavljen na to mjesto, obišao je cijelu Dalmaciju da svagdje postavi kotarske i općinske komesare i preuzme u Splitu civilnu upravu. Po povratku u Zadar napisao je izvještaj o glavnim ekonomskim i političkim problemima povjerene mu pokrajine. U pogledu mjera koje je potrebno poduzeti, predložio je da se u jednu upravnu jedinicu ujedini cijela historijska Dalmacija, zajedno s Rabom i Pagom, koji su se tada nalazili pod civilnom upravom Rijeke, da se odmah po povlačenju granice isele svi Slaveni nastanjeni u Dalmaciji poslije 1918. i da se u Dalmaciju vrate dalmatinski Talijani, kako bi se na taj način u glavnim centrima Dalmacije formirale »aktivne talijanske i fašističke grupe.«[3]

Komanda II armije već je prvih dana okupacije, 27. IV 1941, izdala civilnim komesarima, koje je imenovala u okupiranim krajevima, upute za njihov rad. Prema tim uputama, civilni komesarijati imaju se brinuti za funkcioniranje civilnih državnih ureda i vršiti nadzornu službu, a posebna im je dužnost da zapriječe djelatnost društvenih organizacija na štetu Italije, da obustave svaki rad jugoslavenskih nacionalističkih udruženja i da pomognu čišćenje nepoželjnih elemenata. Oni se imaju pobrinuti da stanovništvo ističe talijanske zastave, da se uklone slike članova jugoslavenske kraljevske kuće i jugoslavenskih ličnosti, da se u uredima i javnim lokalima istaknu slike talijanskog kralja i Mussolinija, da se u uredima pozdravlja rimskim pozdravom i da se taj pozdrav širi među stanovništvom, da se na pročeljima kuća i duž cesta ispišu Mussolinijeve parole. Civilni komesari imaju svagdje pomagati osnivanje organizacija fašističke stranke, oni će objaviti da će svaki napad na život biti kažnjen strijeljanjem, cenzurirat će sve netalijanske novine i časopise i pomagati širenje talijanske štampe, naročito fašističkog organa »Il Popolo d'Italia«, i izdavanje dvojezičnih novina. Osim toga treba da poduzmu potrebne

[2] »Per la redenzione della Dalmazia italiana«, Relazione No 1. Split 20. IV 1941, Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Arhiva neprijateljskih jedinica. Dalje skraćeno AVII.

[3] Relazione, AVII.

mjere za blokiranje fondova, da zabrane izvoz novca, zlata, srebra, dragocjenih predmeta i predmeta od umjetničke vrijednosti, da prijeđu žigosanju novčanica i sprečavaju špekulaciju, da se brinu za snabdijevanje stanovništva i normalno funkcioniranje javnih službi.[4]

Kao što se vidi, civilni komesarijati imali su u zadatku normalne nadležnosti civilne uprave svake okupacione vojske, ali uz to i posebne dužnosti koje su jasno otkrivale ciljeve za kojima je išla fašistička vlada u okupiranim pokrajinama Slovenije, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Dalmacije. Radilo se o prvim mjerama za talijanizaciju, koje su imale uglavnom da mijenjaju vanjski izgled gradova i sela, dajući im talijanski pečat, tako da se vidi da talijanska vojska nije u tim krajevima privremeno već namjerava da u njima i ostane.

U skladu s naredbama komande II armije, civilni komesar za Dalmaciju Bartolucci izdao je naredbe da se hrvatski natpisi na ulicama, cestama, javnim ustanovama i lokalima zamijene talijanskim, da se na javnim i privatnim zgradama ističu samo talijanske zastave, da se u uredima pozdravlja samo rimskim pozdravom, da se uređuje dvojezično a korespondencija između ureda da se vrši samo na talijanskom jeziku.[5] Bartolucci je zabranio i izlaženje svih netalijanskih novina i pokrenuo izdavanje dvojezičnih listova. Bile su to prve mjere talijanskih okupacionih vlasti koje su još prije aneksije Dalmacije najavile ciljeve za kojima ide fašistička vlada. Uskoro će te mjere biti upotpunjene drugim mjerama i metodama koje će se iz mjeseca u mjesec pooštravati i radikalizirati.

II

U UGOVORU između talijanske vlade i vlade NDH potpisanom u Rimu 18. V 1941. Italiji su priznate granice koje obuhvaćaju veći dio sjeverne Dalmacije s cijelim područjem Šibenika i Trogira, grad Split s predgrađima, Kotor koji obuhvaća cijelu Boku Kotorsku, otok Rab, zadarsko područje, otoci Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, S. Andrija, Jabuka, Korčula i Mljet. Ugovorom je predviđeno da će se zaključiti posebna konvencija glede upravnog uređenja grada Splita s predgrađima i Kaštelima i otoka Korčule. Razmjenom pisama između Mussolinija i Pavelića od istog dana, talijanska je vlada obećala da će u najkraćem roku pripremiti nacrt ugovora o upravnom uređenju općina Split i Korčula, a vlada NDH da će talijanskoj manjini u dijelu Dalmacije koji pripadne NDH osigurati upotrebu talijanskog jezika i otvaranje talijanskih škola, odgojnih i nastavnih zavoda i dobrotvornih ustanova.[6]

U svom govoru pred korporativnom komorom u Rimu Mussolini je 10. VI 1941. izjavio da se sada može smatrati da je dalmatinsko pitanje konačno riješeno. Spomenuo je da je Italija mogla pomaknuti svoje granice i dalje, ali da bi bila učinila grešku, između ostalog i zbog toga što bi unutar svojih granica unijela nekoliko »naravski neprijateljskog« stanovništva. Po njemu, rasa, stotina tisuća inorodnog, narod i država treba da se podudaraju što je moguće više, ali iz razloga strateške

[4] Comando della II Armata–Ufficio Affari Civili »Mansioni e compiti dei commissariati civili«, AVII. Naredba Mussolinija od 17. V 1941. o upravnom uređenju na okupiranom jugoslavenskom teritoriju ograničava se na određivanje nadležnosti civilnih komesara i kotarskih sudova.

[5] Naredbe su izlazile u »Foglio di disposizioni e comunicazioni« civilnog komesarijata za Dalmaciju, Arhiv Jadranskog instituta u Zagrebu, dalje AJI.

[6] *Međunarodni ugovori NDH*, 1941, str. 49–51.

sigurnosti ponekad može biti potrebno da im se priključi i inorodno stanovništvo, pa je prema njemu nužno primijeniti poseban postupak pod uvjetom da je ono lojalno. No »u svakom slučaju«, dodao je značajno, »kada se narod ne slaže sa sredinom, narod je taj koji mora da se povuče i tada je potrebno pobrinuti se za razmjenu stanovništva i iseljavanje jednog njegovog dijela, jer se tako omogućuje da se političke granice podudaraju s rasnim granicama«.[7]

Iz Mussolinijeva se govora vidjelo da talijanska vlada namjerava pristupiti radikalnim mjerama ako ne uspije u svojim nastojanjima za talijanizacijom u anektiranim krajevima.

Istog dana kad su zaključeni Rimski ugovori, potpisan je dekret o aneksiji teritorija Hrvatskog primorja, Dalmacije i jadranskih otoka. Otoci Krk i Rab i anektirani dio Gorskog kotara i Hrvatskog primorja priključeni su Riječkoj pokrajini, a anektirani teritorij Dalmacije i dalmatinskih otoka ujedinjen je zajedno s dotadašnjom zadarskom provincijom u guvernatorat Dalmacije, koji je podijeljen u tri provincije: zadarsku, splitsku i kotorsku.[8] Kraljevskim dekretom od 7. VI 1941. određene su granice provincija i nadležnosti guvernera. Guverner je direktno odgovoran Mussoliniju i provodi u život njegove direktive, on vrši u Dalmaciji nadležnosti centralne vlade u pogledu svih civilnih službi, osigurava jedinstvo političkih direktiva i koordinira rad prefekata, koji se nalaze na čelu provincija, i ostalih vlasti, daje vladi prijedloge za proširenje talijanskih zakona na Dalmaciju i vlastitim naredbama primjenjuje zakone Kraljevine. On saobraća neposredno s nadležnim ministrima centralne vlade.[9]

Za guvernera Dalmacije imenovan je dr Giuseppe Bastianini, za prefekta splitske provincije dr Paolo Zerbino, za prefekta zadarske provincije Vezio Orazi, a za prefekta kotorske provincije Franco Scassellati. Bastianini je bio fašist »od prvih dana« i organizator terorističkih fašističkih »squadra«. Kao takav brzo se uzdignuo na ljestvicama fašističke hijerarhije i postao član direktorija fašističke stranke i velikog fašističkog vijeća. Uoči rata, 1939–1940, bio je ambasador u Londonu. Na mjestu guvernera ostao je do februara 1943. kad ga je zamijenio Francesco Giunta, poznati fašistički terorist i organizator paleža »Narodnog doma« u Trstu 1920.

Guverner Bastianini imao je u svojoj politici u anektiranoj Dalmaciji slobodne ruke, radeći uvijek u sporazumu s vladom i Mussolinijem. Do konvencije o Splitu i Korčuli nije dolazilo. Talijanska vlada zbog svojih namjera u Dalmaciji nije bila spremna da pođe daleko u svojim koncesijama i u nacrtu konvencije koju je predložila vladi NDH predviđela je doduše posebni status za kotare Split i Korčulu, ali u pogledu jezika dopuštala je samo upotrebu hrvatskog jezika pred sudom i upravnim vlastima, no s tim da talijanski jezik bude službeni; u školama se obuka imala vršiti na talijanskom jeziku a hrvatski se jezik imao učiti samo kao obavezan predmet.[10] Kako do sporazuma nije moglo doći, rješenje tog spornog pitanja bilo je odloženo.[11]

[7] »Corriere della Sera«, 11. VI 1941.
[8] Dekret br. 452 od 18. V 1941.
[9] Dekret br. 453 od 7. VI 1941, »Giornale Ufficiale del Governo della Dalmazia«, dalje GU, od 15. VII 1941.
[10] Ministar vanjskih poslova NDH M. Lorković poslaniku u Rimu S. Periću Pov. br. 37 od 28. VI 1941, AVII.
[11] Talijansko ministarstvo vanjskih poslova guverneru Bastianiniju 29. VII 1941, AVII. U odnosima između Italije i NDH ostalo je neriješeno pitanje i nekoliko spornih mjesta na granici, kao što je bio Obrovac, koji je bio u anektiranom dijelu Dalmacije.

Bastianini je nastavio politiku koju su u Dalmaciji povele vojne vlasti i civilni komesar Bartolucci, ali provodio ju je smišljenije i s više plana. Cilj je ostao isti, što se može vrlo jasno razabrati iz mjera koje je poduzimao.

Bastianini je najprije nastojao da potpuno onemogući obnavljanje i rad u bilo kom vidu društava i organizacija oko kojih bi se mogli okupljati Hrvati i Srbi. Naredbom od 19. VII 1941. sva udruženja, ustanove i stranački organi koji ne spadaju u sekcije fašističke stranke smatraju se nezakonitim i raspuštaju se. Istom se naredbom zabranjuje osnivanje, organiziranje i širenje takvih organizacija i određuje da u roku od 10 dana od stupanja na snagu naredbe predstavnici takvih organizacija podnesu prefektu akt o osnivanju organizacije i pravila. Prefekt može zatim te organizacije raspustiti i narediti zapljenu njihove imovine.[12]

Na osnovu te naredbe u Dalmaciji su raspuštena hrvatska prosvjetna i sportska društva i onemogućen je rad narodnim čitaonicama. Splitski prefekt Zerbino raspustio je 7. X 1941. i »Hrvatsku čitaonicu« u Splitu, koja je osnovana još 1862. a njenu je imovinu zaplijenio i predao federaciji fašističke stranke u Splitu. Žalba uprave čitaonice na guvernera, s obrazloženjem da je čitaonica nepolitičkog i isključivo društveno-kulturnog karaktera, bila je odbijena.[13] No većina organizacija i društava nije se ni žalila i odbijala je sva nastojanja vlasti da nastave rad kao talijanska društva, kao što je to bio slučaj sa splitskim sportskim klubom »Hajduk«. Pod udar te naredbe, međutim, nisu pale organizacije koje su zavisile od »Katoličke akcije«.[14]

U gradovima su uskoro izmijenjena imena ulica i trgova. Čak i stara imena bez ikakva nacionalnog karaktera zamijenjena su talijanskim nazivima i imenima talijanskih nacionalnih velikana i fašističkih prvaka. Talijanizirana je i tononomastika anektiranog područja. U tom cilju objavljeni su novi popisi naziva ulica i popisi imena anektiranih općina, sela i zaselaka po talijanskoj denominaciji.[15]

Počeo se provoditi i dekret od 10. I 1926. s uputama za njegovo izvršavanje od 25. VIII 1926. u pogledu »vraćanja prezimena u talijanski oblik«, ali se na tom polju nije pošlo tako daleko kao u Julijskoj krajini i Riječkoj provinciji.[16]

Širila se samo talijanska štampa. U Dalmaciji su izlazile talijanske i dvojezične novine, u Splitu dvojezični »San Marco«, koji je u decembru 1941. zamijenjen dnevnikom »Il Popolo di Spalato.« a u Zadru »Il Giornale di Dalmazia«. Ti su listovi imali da odigraju važnu ulogu u širenju talijanskog jezika, talijanstva i fašizma. Uzdizali su talijansku »civilizatorsku misiju« u Dalmaciji i svaki otpor talijanizaciji prikazivali kao odraz primitivnosti i barbarstva.

Naročita pažnja posvećivala se širenju talijanskog jezika u javnom pa i u privatnom životu. Vršila se stroga kontrola da se u uredima i javnim lokalima govori samo talijanski. Službeni i uredovni jezik bio je talijanski, isprva samo u upravi,

---

[12] GU, 1. VIII 1941.

[13] Odluka prefekta od 7. X 1941. i Bastianinija od 22. XII 1941, AVII.

[14] Splitski prefekt postavlja 21. VIII 1941. pitanje Bastianiniju da li treba raspustiti i Katoličku akciju. Bastianini odgovara 31. VIII 1941. da u smislu čl. 43. konkordata sa Sv. stolicom, organizacije koje zavise od Katoličke akcije ne treba raspuštati, jer nisu stranačke organizacije a priznate su od države, Arhiv guvernatorata, AJI.

[15] Vidjeti brošuru »Elenco dei nuovi nomi delle vie. Spalato. Popis novih naziva ulica«, bez naznake izdavača i godine izdanja.

[16] H. Mezulić, *Fašizam krstitelj i palikuća*, Zagreb 1946.

a kasnije i u sudstvu. Naredbom od 15. X 1942. naređeno je da se počevši od 15. XI 1942. uvede talijanski jezik kao službeni jezik u građanskim i krivičnim sporovima kod svih sudova.[17]

Teže a često i nemoguće je bilo provoditi naredbe o upotrebi talijanskog jezika u javnim lokalima. Stoga zadarski prefekt upućuje 7. III 1942. dopis udruženju trgovaca, upozoravajući ga da mnogi trgovci dozvoljavaju da se u njihovim radnjama govori »drugim jezikom a ne talijanskim«, što je po njegovom mišljenju »uvredljivo za talijanstvo Zadra«, i traži da se svim trgovcima skrene pažnja da je »u gradu Zadru javno i privatno dozvoljen samo talijanski jezik«.[18]

Bastianini je ulazio i u crkvene poslove. Učinjen je pokušaj da se još za vrijeme rata izvrši presistematiziranje biskupija kako bi se moglo utjecati na hrvatsko svećenstvo i na odgoj svećeničkog podmlatka. Bastianini se poslužio željom zadarskog nadbiskupa da postane dalmatinski metropolit. Još sredinom juna 1941. zadarski je nadbiskup naime tražio da se svih pet biskupija što postoje na anektiranom području (Rijeka, Šibenik, Krk, Split i Kotor) podvrgnu zadarskoj nadbiskupiji. U svom obrazloženju isticao je da svi ti krajevi imaju sličnu »etničku konfiguraciju« i da bi se u njima na taj način osiguralo jedinstvo crkvenog života. U isto vrijeme predlagao je da se u Zadar premjesti splitsko sjemenište i obećavao da će se tako »osigurati mladom kleru jedinstveni odgoj, nadahnut osjećajima vjere i domovine, što je vrlo teško postići u Splitu«.[19] Bastianini se zauzeo za prijedlog zadarskog nadbiskupa kod ministarstva vanjskih poslova u Rimu i kod talijanskog ambasadora u Vatikanu,[20] ali bez uspjeha, jer Vatikan nije želio prije završetka rata ulaziti u rješavanje tog problema.

Bastianini je 28. XI 1941. uputio pismo biskupima u Šibeniku, Splitu i Kotoru, tražeći od njih da pristupe talijanizaciji crkvenog poslovanja. »Aneksija teritorija zadarske, splitske i kotorske provincije u Italiji«, kaže se u pismu, »povlači za sobom dužnost da se postepeno ali sigurno pristupi talijanizaciji znakova koji mogu izgledati vanjskim znakovima ali ipak imaju tako veliku važnost u koliko su direktne i indirektne manifestacije suverenosti i talijanstva«. On moli biskupe da daju župnicima upute da uvjerenja o rođenju, krštenju, smrti i vjenčanju sastavljaju na talijanskom jeziku, da pečati i naslovi župa budu sastavljeni na talijanskom jeziku i da uvijek na kraju mise čitaju molitve za talijanskog kralja i kraljevsku kuću. U isto im vrijeme moli, ukoliko još to nisu učinili, da za one dijelove biskupija koji se nalaze pod talijanskim suverenitetom upotrebljavaju talijanske naslove na spisima i talijanske pečate ili, ali to što manje, na latinskom jeziku.[21]

Prvenstvenu ulogu u talijanizaciji Dalmacije imale su odigrati škole. U anektiranom dijelu Dalmacije nije bilo talijanskih škola, jer je broj Talijana bio neznatan, tako da su talijanske okupacione vlasti zatekle samo hrvatskosrpske škole. Njih je trebalo, kao ranije u Julijskoj krajini, što prije pretvoriti u talijanske. Prema planu školskih vlasti, talijanizacija škola imala se izvršiti u roku od dvije godine. Već 1941. godine uvedena su u osnovne škole kao potpuno talijanska prva dva razreda a treći i četvrti imali su postati talijanski u toku iduće dvije godine. Još prvih mjeseci uvedene su u osnovnim školama nove čitanke, a za srednje škole

[17] GU, 1. XI 1942.
[18] Arhiv guvernatorata, AJI.
[19] Zadarski prefekt guverneru 17. VI 1941. Arhiv guvernatorata, AJI.
[20] Bastianini ministarstvu vanjskih poslova i ambasadoru u Vatikanu Attolicu, 2. VII 1941, AVII.
[21] Arhiv guvernatorata, AJI.

štampane su historije i geografije Italije koje su bile posebno sastavljene za Dalmaciju. U Dalmaciju je upućeno na stotine talijanskih učitelja i profesora dok je mnogo domaćih nastavnika otpušteno iz službe. Hrvatski i srpski učitelji osnovnih škola postali su suvišni već prvih godina, ukoliko se nisu osposobili za nastavu na talijanskom jeziku, a profesori srednjih škola pak u roku od tri godine. Iz izvještaja školskog inspektora splitske pokrajine od 22. XII 1941. vidi se da se nastojalo ostaviti u službi samo one koji su bili skloni Talijanima ili bili u najmanju ruku politički indiferentni. Nastavnici koji ostaju, piše inspektor, treba da dokažu da imaju interesa živjeti u Italiji, tj. da su »antiustaških i antikomunističkih osjećaja«.[22] Da bi se mogla ispitati moralna i politička prošlost nastavnika i nadzirati njihovo političko držanje, osnovan je poseban ured kod inspektora za školstvo, gdje se vodila kartoteka svih nastavnika s povjerljivim podacima dobivenim od policijskih vlasti.[23] Na taj se način nastojalo onemogućiti da ostanu u službi profesori koji bi mogli sabotirati rad na talijanizaciji.

Velika čišćenja i otpuštanja vršena su među učiteljima osnovnih škola. Koliko je taj proces bio brz, može se zaključiti npr. iz podataka za školski okrug Preko, u kojemu je od 50 hrvatskih učitelja, koliko ih je bilo u decembru 1941, ostalo u martu 1943. samo još 16[24] To dakako nije bila samo posljedica otpuštanja, nego i hapšenja i interniranja, a jedan dio učitelja tog okruga otišao je i u partizane.

Talijanski učitelji koji su zamijenili hrvatske učitelje razvijali su ne samo aktivnost u školi nego i posebnu djelatnost van škole, vršeći propagandu za Italiju i fašizam i služeći kao povjerljiva lica vlasti. U izvještaju inspektora školskog okruga Preko G. Godene od 15.III 1943. govori se s pohvalom o radu doseljenih talijanskih učitelja i ističe da je njihovim dolaskom »puhnuo zdrav vjetar aktivnosti«, da su oni odmah pokazali da za njih škola nije sve i da su postali aktivni rukovodioci fašja, »GIL«-a (omladinska organizacija), Dopolavora i ženskog fašja.[25]

Talijanizatorskom radu škola posvećivala se velika briga. U ministarstvu prosvjete u Rimu osnovan je poseban ured za škole anektiranih krajeva koji se bavio proučavanjem metoda rada među slavenskim stanovništvom. Još krajem 1941. ured je izradio specijalne upute za uvođenje talijanskog jezika u škole Dalmacije i riječke pokrajine sa stručnim pedagoškim savjetima kako da hrvatska i srpska djeca što prije svladaju talijanski jezik i nauče »talijanski misliti«. Te su upute posebnom naredbom ministra prosvjete G. Bottaja od 10. II 1942. poslate svim školama u anektiranim krajevima.[26]

Na omladinu koja je završila srednje škole nastojalo se djelovati pomoću univerzitetskih studija. Vlada je odredila posebne stipendije da bi se Dalmatinci mogli školovati na visokim školama u Italiji. Već prve godine podijeljene su 263 stipendije u ukupnom iznosu od 1,200.000 lira. Stipendije su dobila 52 Talijana i 211 Hrvata i Srba. »Inorodni studenti« nisu međutim mogli birati grad u kojem će studirati, već su se iz političkih razloga upućivali u manje univerzitetske centre. Bastianini je u svom govoru od 12. IV 1942. održanom u Zadru zanosno govorio o ulozi koju će odigrati te stipendije. Rekao je da 211 stipendista nije nikada vidjelo Italiju i da su o njoj znali samo ono što je protiv nje širila neprijateljska propaganda. »Oni već sada imaju mogućnosti da ocijene laž i niskost te propagande, oni

[22] Isto. – [23] Isto.
[24] Izvještaj inspektora G. Godene od 15. III 1943, Arhiv guvernatorata, AJI.
[25] Isto. – [26] Isto.

već udišu čisti zrak fašističke Italije«, i jednog će dana reći svojim kolegama da su talijanska sveučilišta »kovačnice novih ideja, koje s fašizmom i Mussolinijem treba da preporode savjest ljudi«.[27]

Rezultati su međutim bili ispod očekivanja. Bastianini javlja povjerljivo federalnom sekretaru fašističke stranke u Splitu 14. IX 1942. da su stipendisti po povratku iz Italije otvoreno izražavali svoje antitalijanske i antifašističke osjećaje i da je od 250 studenata »inorodaca« kojima je dodijeljena stipendija za 1942–1943. godinu, mnogo njih odbilo stipendiju kad su saznali da je na talijanskim sveučilištima obavezan upis u fašističke studentske organizacije GUF.[28]

Na još veći otpor nailazila je talijanizacija u srednjim školama.

U već spomenutom Bastianinijevom govoru u Zadru ima i prijetnji onima koji ostanu otporni na sva nastojanja talijanskog školstva. »Mi utuvljujemo u njih ono što je tisućljetna civilizacija dala našoj kulturi. Ako bi oni htjeli da to odbiju, mi ih nećemo silom zadržavati niti u školi niti u kući, otvorit ćemo širom vrata naših granica da izađu svi oni koji neće da budu ili se ne smatraju dostojnim korisnicima takve privilegije. Nije u našem običaju da vršimo nasilje nad savjestima, a nije nam potrebno da fabriciramo Talijane od papira i inertne materije. Onaj koji neće da se njegov duh napaja na izvorima Virgilija, Horacija i Dantea, onaj koji bi smatrao poniženjem da bude član zajednice koja je dala Voltu i Marconija, Petrarcu i D'Annunzija, Michelangela i Raffaela, Sv. Franju i Sv. Benedikta, preostaje mu jedino da najkraćim putem krene na granicu. Ovdje vlada Rim, njegov jezik, njegova znanost, njegov moral, a vratio se i naoružani Lav sv. Marka.«

Guverner Dalmacije otvoreno je postavio alternativu: potalijančiti se ili se iseliti.

III

Mjere koje su talijanske okupacione vlasti u Dalmaciji već u prvim danima okupacije primjenjivale prema bivšim jugoslavenskim državnim službenicima u administraciji, sudstvu, školstvu, socijalnim ustanovama i javnim službama, pokazuju da su oni išli ne samo za čišćenjem i talijanizacijom tih službi, već i za tim da se što većem broju Hrvata i Srba onemogući opstanak u Dalmaciji.

Bastianini se najprije nastojao riješiti jugoslavenskih službenika u upravi i sudstvu. Dopisom od 18. VII 1941. naredio je prefektima da otpuste i pošalju u Hrvatsku službenike koji nisu rođeni na anektiranim teritorijima od roditelja koji su imali boravište u tim teritorijima, zatim one koji nisu 15 godina nastanjeni na anektiranom teritoriju i one koji se korektno ne služe talijanskim jezikom. Ti se službenici imaju pozvati da u roku od 15 dana napuste talijanski teritorij, druge pak treba službeno zapitati da li namjeravaju prihvatiti talijansku službu, a ako odbiju, treba da se otpuste i protjeraju, dok će se o svim ostalim donijeti odluka u svakom posebnom slučaju.[29]

[27] »Giornale di Dalmazia«, 14. IV 1942.

[28] Arhiv guvernatora, AJI. Otpor se javljao u svim hrvatskim školama, o čemu ima mnogo dokumenata u Arhivu guvernatorata. Najviše su odjeknule demonstracije srednjoškolaca protiv dvojezičnih svjedodžaba u Splitu 25. IX 1941, kojom su prilikom bila uhapšena 24 đaka. Otpor se javljao i kod djece osnovnih škola. Tako su u selu Šoline (općina Božava) prilikom praznika »Befana fascista« 23. I 1942. djeca osnovne škole odbila da prime poklone i sutradan se morala svečanost ponoviti pod oružanom zaštitom i kontrolom karabinjera.

[29] Arhiv guvernatorata, AJI.

Na osnovu tog raspisa, kao što se Bastianini pohvalio u svom izvještaju predsjedništvu vlade od 10. III 1942, bilo je eliminirano 50% bivših jugoslavenskih činovnika. Poslije toga Bastianini je 25. I 1942. donio naredbu kojom se od činovništva traži da savršeno vlada talijanskim jezikom i odredio da se u julu 1942. održe ispiti na kojima će se to provjeriti. Osim toga, 27. II 1942, svim je službenicima naređeno da polože zakletvu vjernosti pod prijetnjom otpuštanja iz službe. Konačno je u svim uredima izvršena sistematizacija mjesta. Svim tim mjerama nastojali su se naći razlozi da se otpusti što je moguće više bivših jugoslavenskih službenika.[30]

Kao problem ostao je personal željezničke stanice u Splitu, koji je zavisio direktno od generalne direkcije željeznica u Zagrebu. U svom izvještaju predsjedništvu vlade od 10. III 1942. Bastianini izvještava da se radi o 658 ljudi »subverzivnih ideja, antitalijanski raspoloženih i turbulentnih« te upozorava da je nezgodno da se njima povjerava toliko važna služba na željeznicama. Da bi ih se riješio, Bastianini je dao znatan dio tih željezničara jednostavno zatvoriti, pa je 22. IV 1942. molio ministra saobraćaja Host-Venturija da se što prije zamijene talijanskim željezničarima.[31] Konačno je 600 željezničara otpušteno iz službe i zamijenjeno s 400 talijanskih željezničara, 50 njih podnijelo je molbe da budu primljeni u talijansku službu a preostali su zadržani kao nadničari.[32]

Teškoće su se javljale i u bolnicama. Komesar civilne bolnice u Šibeniku izvještava 31. I 1942. komesara za bolnice u Zadru kao i guvernera i prefekta, da je osoblje bolnice (230 ljudi) gotovo isključivo hrvatsko i srpsko i »nesumnjivo nama neprijateljskih osjećaja«, te da bolnica predstavlja »najočitiji komunistički centar Šibenika«. Nekoliko bolničara prešlo je u partizane, a nemoguće se osloniti na liječnike i na časne sestre, sve Hrvatice. Stoga predlaže da se iz Italije pošalju liječnici i bolničari a sestre Hrvatice zamijene sestrama iz Italije. Za taj se prijedlog zauzeo zadarski prefekt Barbera, ističući da je iz političkih razloga potrebno što hitnije otpustiti hrvatske časne sestre i na njihovo mjesto pozvati sestre iz Zadra, sa čime se suglasio i zadarski nadbiskup. Međutim to nije provedeno, jer je kasnije sam nadbiskup intervenirao da se odustane od otkaza hrvatskim sestrama, budući da su sestre iz Zadra odbile da sada daju bolničarke.[33]

Bastianini je nastojao izvršiti čišćenja i u privatnim službama. Naredbom od 4. X 1941. ukinuo je splitsku advokatsku komoru a njenu nadležnost prenio na vanrednu komisiju pod predsjedanjem prefekta. Po istoj naredbi, u spisak advokata i advokatskih pripravnika mogu biti upisani samo talijanski državljani, ali dok se za anektirane krajeve ne regulira pitanje državljanstva, izjednačuju se s talijanskim državljanima oni koji su rođeni na anektiranom teritoriju od ondje nastanjenih roditelja i oni koji imaju tu boravište najmanje 15 godina. Ne mogu biti upisani u spisak advokata osobe koje nisu besprijekornog ponašanja, one koje su radile protiv »interesa nacije« i one koje nisu u stanju da govore i pišu talijanski bez greške.[34] Na osnovu podataka koje su prikupili sekretarijati fašja i policije, velik broj hrvatskih i srpskih advokata bio je brisan iz spiska advokata.

Slično je, na osnovu Bastianinijeve naredbe od 28. V 1942, postupljeno i u pogledu općinskih bilježnika.

---

[30] Isto. — [31] Isto.
[32] Pitanje željezničara u Splitu bilo je raspravljano između talijanske vlade i vlade NDH.
[33] Korespondencija između zadarskog prefekta i guvernera o tome u Arhivu guvernatorata, AJI.
[34] GU, 15. XI. 1941.

Mijenjanju etničkog sastava Dalmacije imalo je služiti i zakonodavstvo o državljanstvu. O tome se još od oktobra 1941. vodila korespondencija između Bastianinija, predsjedništva vlade i ministarstva unutrašnjih poslova. U Rimu su bili skloni kolektivnom davanju talijanskog državljanstva, dok je Bastianini upozoravao da zakon o državljanstvu mora pomoći da se Dalmaciji »vrati onaj element talijanstva koji je tu negda cvao« i da stoga nije uputno biti u davanju državljanstva širokogrudan.[35] Ipak su u prijedlogu koji je Mussolini 15. II 1943. podnio komori fašja i korporacija ostale odredbe o kolektivnom davanju državljanstva. U obrazloženju, Mussolini je isticao da se radi o teritorijima gdje su strani režimi »pokušali izmijeniti etnički sastav stanovnika« i da se predviđa davanje državljanstva onim bivšim jugoslavenskim državljanima koji su rođeni na anektiranim teritorijima od oca koji je imao boravište na tom teritoriju ili u nekoj drugoj provinciji Italije i onima koji tu imaju stalno boravište već 15 godina. Opasnost da dođu do talijanskog državljanstva »politički nepoželjni elementi« izbjegava se ovlaštenjima što se daju prefektima da mogu isključiti od tog privilegija sve »nevrijedne osobe«.

Prihvaćanje tog nacrta bilo je onemogućeno zbog prigovora što su se digli naročito od strane fašista iz Julijske krajine i Dalmacije. Istaknuti istarski fašist Italo Sauro predložio je da se prihvaćanje tog nacrta zakona odloži i 16. II 1943. obrazložio da bi kolektivno davanje talijanskog državljanstva moglo predstavljati nezgode za »nacionalni integritet i sigurnost države«, da je Dalmacija još uvijek vezana uz nesigurnu balkansku situaciju i da se ne može dati talijansko državljanstvo stanovništvu koje još nije mirno i koje je sastavljeno od »slavenskih etničkih aglomerata recentne formacije«. Tako je pitanje donošenja zakona o državljanstvu za anektirane teritorije odloženo, i okupaciona je vlast imala slobodne ruke prema Hrvatima i Srbima kojih se željela riješiti.[36]

Da bi popravile nepovoljnu etničku situaciju u Dalmaciji, talijanske okupacione vlasti su vršile napore da na anektirani teritorij nasele što je moguće više Talijana. Samom okupacijom došlo je u Dalmaciju više stotina talijanskih službenika, u prvom redu na rukovodeće položaje u administraciji, policiji, sudstvu i školstvu. Taj se broj iz mjeseca u mjesec povećavao pristizanjem učitelja, profesora, liječnika, agronoma, tehničara a s vremenom i trgovaca i radnika. Očekivalo se da će mnogi od njih kad rat završi ostati u Dalmaciji.

Uporedo s time razvijala se akcija za repatriranje dalmatinskih Talijana koji su za vrijeme Austrije ili Jugoslavije napustili rodni kraj i nastanili se u Italiji. Već 20. IV 1941. ministarstvo unutrašnjih poslova uputilo je svim prefektima provincija okružnicu kojom se traži da se utvrdi ima li na području njihovih provincija Dalmatinaca, koliko ih ima i jesu li voljni da se vrate u Dalmaciju da ondje dobiju zaposlenje. Odziv dalmatinskih Talijana na poziv da se vrate u Dalmciju čini se da nije odgovorio očekivanjima ministarstva. Javilo se nešto fašista i onih koji su očekivali da će doći do boljih položaja, ali u tako malom broju da se za stvar zainteresirao i sam Mussolini. Tako je pod njegovim ličnim potpisom 11. VI 1941. upućen prefektima telegram s naređenjem da što priju pronađu sve Dalmatince i da im »savjetuju« da se vrate u Dalmaciju, »gdje se talijanstvo mora pojačati do maksimuma«. Svima koji se vrate obećava se materijalna pomoć. Sada su iskrsli novi problemi. U Dalmaciju je došlo mnogo lica bez kvalifikacije koja su tražila

[35] Bastianini predsjedništvu vlade, 10. III 1942, Arhiv guvernatorata, AJI.
[36] Arhiv Državne komisije za ratne zločine AVII, dalje ARZ.

bolje plaćena mjesta. Stoga je podsekretar ministarstva unutrašnjih poslova Bufferini uputio 17. VIII 1941. okružnicu prefektima, prigovarajući im što su upućivali direktno u Dalmaciju lica bez posebnih kvalifikacija. Vlada Dalmacije doduše želi da što prije ostvari imigraciju Dalmatinaca, ali u sadašnjim ekonomskim prilikama nije u stanju da ih odmah namjesti. Stoga treba sve molbe Dalmatinaca dostavljati ministarstvu unutrašnjih poslova s podacima o njihovom političkom vladanju, sposobnosti, stručnoj spremi, ekonomskom stanju itd., da bi se tako mogla lakše donijeti odluka o njihovom upošljavanju.

Postavilo se i pitanje financiranja te akcije koja je ispadala skuplja nego što se predvidjelo. Ministar financija obećao je sumu od 20 milijuna za fond u tu svrhu a odmah 5 milijuna, i Bastianini je na osnovu toga već počeo vršiti pripreme, ali je uskoro sve stalo jer novac nije bio poslan. Stoga se Bastianini 10. IX 1942. obratio direktno ministru financija Thaon di Revelu skrećući mu pažnju da problem repatriranja Dalmatinaca »predstavlja aspekte koji su toliko direktno i osjetljivo vezani za našu opću politiku penetracije u Dalmaciji« i da politici »eliminacije nepoželjnih elemenata, čemu teži naša svakodnevna akcija«, treba odgovoriti i akcijom za vraćanje Talijana koji su negda bili prisiljeni da napuste Dalmaciju. On je primio velik popis dalmatinskih Talijana od predsjedništva vlade i iz tog je popisa izabrao ljude koji bi mogli doći u obzir za radne službe, zamolio je da se ti ljudi upute u Dalmaciju i sve je već predviđeno za razdiobu fonda radi plaćanja troškova putovanja i odštete povratnicima, pa sada treba doznačiti novac.

Ministar financija udovoljio je Bastianinijevoj molbi tek u novembru 1942. Odredio je sumu od 5 milijuna za naknadu štete, 20 hiljada lira po porodici povratnika.[37] Prema tome, u slijedećih 8 mjeseci, dakle do sredine 1943, imalo se vratiti u Dalmaciju u svemu 100 obitelji dalmatinskih Talijana. Mnogo ih više valjda u Italiji nije ni bilo.

Talijanska vlada i okupacione vlasti posvećivale su veliku pažnju anektiranim teritorijima i proučavale probleme koji su se pred njih postavljali u vezi s politikom talijanizacije. Međutim među raznim državnim resorima i organima na terenu rad nije bio uvijek koordiniran. Stoga su se javljali prijedlozi da se cjelokupna politika u anektiranim krajevima na Jadranu inspirira i usklađuje iz posebnog centra. U tom je smislu početkom decembra 1941. već spomenuti istarski fašist Italo Sauro podnio Mussoliniju prijedlog za osnivanje »Ureda za jadranske teritorije« koji bi imao dužnost da proučava sve aspekte problema talijanizacije u tim teritorijima, da u suradnji s raznim ministarstvima, uredima i ustanovama proučava sve potrebne mjere i nadzire njihovo izvršenje. Taj bi ured imao samo da koordinira rad državnih organa da bi ublažio ili pooštrio a ponekad i dopunio vladinu akciju, tako da bi se u stvari slio s funkcijom vlade. Sauro je obrazložio da se radi o koordinaciji svih vladinih akcija koje imaju za cilj »eliminaciju slavenstva u jadranskim teritorijima«. Ured bi morao raspolagati ljudima koji dobro poznaju mjesne prilike na terenu. Najprije bi, po njegovom mišljenju, trebalo ići za tim da se uklone neprijateljski elementi, i to silom. »Slaveni, kao i ostali primitivni narodi, temelje prijestolja na pravdi i snazi, i snaga, naročito ona, mora da se upotrebljava da bi se s najvećom strogošću vršile represije: sa Slavenima blagost predstavlja slabost.« Zatim Sauro predlaže da se pride narodu da bi mu se dalo da osjeti blagodati talijanske civilizacije i u cilju suzbijanja protutalijanske propagande koja se vršila

[37] Isto.

pod Austrijom i Jugoslavijom. On smatra da treba ući u svaku kolibu »s Italijom, preko socijalne pomoći, propagande, svećenika, učitelja, državnih i partijskih predstavnika, uklanjajući s vremena na vrijeme smutljivce kao što su npr. svećenici«. Kako su najkompaktnije slavenske mase na selima, treba početi sa selom; gdje nije dovoljan uzgojni rad, treba raditi na ekonomskom blagostanju pomoću melioracija, komasacija, dizanjem sitnih industrija, gradnjom cesta, vodovoda, pomoću elektrifikacije, i tako konačno »olakšati i izazivati iseljavanje čitavih obitelji«. Iseljavanje sa sela ne mora se vršiti uvijek u daleke krajeve, dovoljno je isprva i u obližnje gradove, gdje će se slavenski seljaci lakše asimilirati. Potrebno je voditi jedinstvenu politiku da bi se »Slaveni istrgli sa sela i iselili«. U posebnoj bilješci za Mussolinija Sauro je predložio da »Zavod za Tri Venecije« koji je dotad otkupio veliki dio njemačkih imanja u Trentinu sada »apsorbira« i slavenska imanja u Julijskoj krajini, Ljubljanskoj provinciji i Dalmaciji. Komasirane zemlje oko novosagrađenih sela trebalo bi po završetku rata dati talijanskim borcima, tako da se izazove odlazak Slavena u gradske centre gdje će biti nacionalno »svladani«.[38]

Mussolini se složio s gledanjima I. Saura i odobrio osnivanje »Ureda za jadranske teritorije«. Saurove prijedloge usvojio je i Bastianini u svojoj politici u Dalmaciji i mnoge njegove upute prefektima odražavaju Saurove koncepcije.

IV

Politici talijanizacije Dalmacije imala je služiti i privreda. Talijanske okupacione vlasti donijele su niz mjera koje su išle za tim da sve privredne grane podrede ciljevima talijanske penetracije.

Jedna od prvih mjera po aneksiji bila je promjena novca i uvođenje lire kao jedinog zakonitog platežnog sredstva. Naredbom od 17. VI 1941. na teritoriju guvernatorata Dalmacije određeno je da jedino talijanska lira može imati zakoniti kurs i da će se zamjena novca vršiti u razmjeru 38 lira za 100 dinara.[39] Kako je kurs lire prema dinaru bio 30 prema 100 prilikom određivanja plaća i nadnica, a sva su dugovanja i potraživanja, kako kod javnih ustanova tako i kod privatnika, pretvorena u lire prema kursu 38 : 100, to su bili teško pogođeni svi službenici i radnici. Posljedica tih valutnih mjera bilo je naglo poskupljenje životnih namirnica, najprije za 30% a zatim još za 25%.

Zatim su, naredbom od 13. VIII 1941, sva glavna industrijska poduzeća civilno mobilizirana. Tako su pod potpunu kontrolu došle tvornica aluminija u Lozovcu, »Adria Portland«, »La Dalmatienne«, »Split«, »Jadranska brodogradilišta«, sva električna poduzeća itd. Na čelo poduzeća postavljeni su vanredni komesari a radnici su se smatrali mobiliziranim, tako da su spadali pod udar vojnih zakona.[40] Jugoslavenski članovi upravnih odbora poduzeća bili su brisani.[41] Konačno su 28. II 1942. likvidirana ili stavljena pod sekvestar i jugoslavenska bankarska i osiguravajuća društva. Vlasti nisu dopustile da NDH osnuje filijalu Hrvatske banke u Splitu. U jednom dopisu splitske prefekture kaže se da se tome protive talijanski financijski krugovi Splita, jer bi to demoraliziralo talijanske trgovce koji bi vidjeli

[38] Isto. — [39] GU, 15. VII 1941. — [40] Isto.

[41] Vidjeti npr. rješenje civilnog suda u Splitu o brisanju jugoslavenskih članova upravnog odbora u »Adria-Portland« d. d., GU, 15. XII 1941.

da se »perpetuira drugojezična grupa trgovaca u talijanskom ambijentu«.[42] U Splitu su otvorene filijale talijanskih banaka: Banco di Napoli, Banco di Roma, Banca Nazionale del Lavoro i Banca d'Italia, koja je preuzela poslove Jugoslavenske narodne banke. Kod Banca d'Italia u Zadru osnovan je Ured za obranu štednje i vršenje kreditiranja, koji je osim brige za uloge na štednju i kreditne poslove imao dužnost da izvrši »reorganizaciju dalmatinskog kreditnog sektora eliminiranjem bivših neprijateljskih banaka« i »širenje naših većih nacionalnih kreditnih ustanova«. Na mjesto jugoslavenskih osiguravajućih društava došla su talijanska osiguravajuća društva Assicurazioni Generali, Istituto Nazionale delle Assicurazioni i Riunione Adriatica di Securità. Trgovačko-industrijska komora u Splitu ukinuta je (10. III 1942), a njene su poslove preuzeli provincijski savjeti fašističkih korporacija. Prilikom osnivanja filijala banaka otvoreno se govorilo da se radi o »provođenju poznatog programa penetracije u najtalijanskiju Dalmaciju«.

Vlasti su htjele da vrše kontrolu i nad prometom nekretnina kako u vlasničkim odnosima ne bi dolazilo do promjena štetnih za politiku penetracije. Naredbom od 7. V 1942. svaki akt o otuđenju nekretnina kojim se prenosi ili ustanovljuje vlasništvo, da bi bio pravosnažan, mora odobriti guverner. U dopisu prefektima Bastianini je 19. VIII 1942. objašnjavao da je cilj te naredbe da ne bi vlasništvo nekretnina, »koje je od tolike važnosti za privredu i nacionalnu sigurnost, naročito u nedavno stečenim teritorijima, došlo u ruke osoba koje bi se njima mogle služiti kao sredstvom antinacionalne aktivnosti«. Stoga treba da se vodi računa o tome kakva su politička držanja lica koja stiču vlasništvo i gdje se nalaze nekretnine, pa odluka treba da zavisi i od toga da li se one nalaze u graničnoj zoni ili blizu tvornica ili komunikacija.[43] Na osnovu naredbe od 25. IX 1941. vlasti su imale pravo da vrše eksproprijacije i da u hitnim slučajevima za radove odobrene zakonom ili naredbom narede u javnom interesu da se nekretnine odmah oduzmu.[44]

Od interesa za politiku penetracije bilo je i zadrugarstvo, koje je u Dalmaciji bilo prilično razgranato. Dalmatinske zadruge bile su organizirane u »Zadružnoj matici« i »Zadružnom savezu« u Splitu. Naredbom od 27. X 1941. osnovana je jedinstvena zadružna organizacija za cijelu Dalmaciju«, »Ente della Cooperazione della Dalmazia«, koja je predstavljala zadruge i kontrolirala ih. Kao što je Bastianini objašnjavao u svom dopisu od 25. VI 1942. upućenom prefektima i sekretarima fašja, cilj te reorganizacije bio je da se zemljoradnici i ribari postepeno navedu na »suradnju s organima ovog guvernatorata prema našim direktivama«. U istom dopisu kaže dalje da se ne može zasad očekivati da će nova organizacija moći »fašizirati dalmatinske zadruge i zadrugare«, ali da ona razvija postepeno »odgajanje, zbližavanje i penetraciju«. Uprava zadruga je sada potpuno talijanska i fašistička, kaže Bastianini, »Ente« je time što nije ostavio zadruge samim sebi zapriječio da one postanu »podrška antitalijanskom subverzizmu«, i njegova je taktika da zadruge »politički popravi« i da se njima koristi »za potreban rad na penetraciji«. Stoga im skreće pažnju da treba pomagati rad tog »Ente«, dozvoljavajući mu potrebnu slobodu u primjeni metoda koje odgovaraju mentalitetu dalmatinskog stanovništva.[45]

Radilo se o tome da se radničke i seljačke mase što više neutraliziraju i privuku režimu. Zbog toga vlada nije ni izvršila agrarnu »kontrareformu«, kao što su to

[42] Kopija pisma vjerojatno splitskog prefekta od 22. IV 1942. guverneru Bastianiniju, Arhiv guvernatorata, AJI.

[43] Arhiv guvernatorata, AJI. – [44] GU, 15. X 1941. – [45] Arhiv guvernatorata AJI.

tražili mnogi bivši talijanski veleposjednici, već je ušla u obaveze jugoslavenske vlade i razmatrala je 22.000 molbi o spornim vlasničkim odnosima u vezi s tom reformom. Međutim, odredila je kriterije prema kojima gubi pravo na dodijeljenu mu zemlju onaj koji nije talijanski državljanin, koji je osuđen za »teške krivice« ili je protjeran iz Italije, koji imanje zapušta ili ga dobro ne obrađuje.[46] Vlasti su na taj način imale u rukama zakonsko sredstvo da oduzimaju seljacima imanja koja su dobili na osnovu agrarne reforme.

Kod guvernatorata je osnovan »Centralni ured za agrarne eksproprijacije«, koji je između ostalog imao zadatak da »u slučaju smrti korisnika agrarnog zakona poništi eksproprijacije izvršene u mržnji prema starim talijanskim građanima zbog njihove narodnosti«.

U planu je bilo da se oslobodi što više zemlje za kolonizaciju Talijana u selima. Na osnovu uredbe od 15. X 1941. guverner može državna dobra ustupiti i otuđiti u javnom interesu i naročito u cilju melioracija. Na toj osnovi poduzeta je i melioracija Vranskog jezera s kompleksom od 56.000 ha i melioracija terena blizu Nina i Bokanjca. Melioracioni radovi povjereni su u oktobru 1941. fašističkoj organizaciji boraca »O. N. C.« (Opera Nazionale Combattenti),[47] koja je uz veliku financijsku pomoć države uspjela da već prve godine izvrši melioraciju jednog dijela terena oko Vranskog jezera, ali su daljnji radovi bili otkazani zbog nesigurnosti koja je nastupila. Melioracioni radovi imali su u to vrijeme propagandistički karakter, a u daljnjim intencijama vlasti trebalo je da budu uporišta za kolonizaciju.

Guvernatorat je pravio napore da privredni život Dalmacije bude što intenzivniji i intervenirao je na svim mjestima da bi se proizvodnja povećala do maksimuma. U tome je imao u vidu dalje političke ciljeve koji su bili u vezi s politikom ekspanzije Italije na Balkanu. U oktobru 1941. osnovan je Ured za proučavanje ekonomsko-financijskog zakonodavstva koji je temeljito ispitivao privredno i financijsko stanje Dalmacije, prikupljao dokumentaciju o bivšem jugoslavenskom zakonodavstvu na tom polju i pratio razvoj privrede u balkanskim zemljama. Iz raspisa koji je taj ured 2. IV 1942. uputio svim državnim uredima u Dalmaciji vidi se da je imao na umu »jačanje dalmatinske privrede kao baze talijanske ekonomske ekspanzije i trgovinske razmjene između balkanskih država i Italije, kao i između samih tih država i ostalih država talijanskog životnog prostora«.[48]

V

Uza sve napore vlasti da poprave ekonomsku situaciju u Dalmaciji dalmatinska je privreda stagnirala ili nazadovala. Industrija je radila uglavnom za ratne potrebe, saobraćaj na kopnu i moru bio je zbog ratnih prilika otežan, a poljoprivredna proizvodnja smanjenja je zbog nedovoljne radne snage i ratnih operacija. Promjena novca nepovoljno se odrazila na siromašnije slojeve stanovništva, plaće i nadnice bile su preniske za opće poskupljenje koje je nastupilo, uvoz živežnih namirnica nije bio dovoljan a osigurano snabdijevanje nije pokrivalo potrebe stanovništva. Stanje je bivalo iz dana u dan gore i nužno je izazivalo nezadovoljstvo stanovništva.

[46] Bastianinijev govor od 12. IV 1942, »Giornale di Dalmazia«, 14. IV 1942.

[47] Contratto di cessione della tenuta demaniale di Aurana all'Opera Nazionale per i Combattenti, GU, 28. X 1941.

[48] Bastianini svim uredima guvernatorata, 2. IV 1942, Arhiv guvernatorata, AJI.

Talijanizacija, koja se vršila na upadljiv i nametljiv način i podsjećala uvijek na stranu okupaciju i njene krajnje ciljeve, vrijeđala je osnovne ljudske osjećaje i nacionalni ponos stanovništva.

Osim toga, službene mjere za talijanizaciju Dalmacije bile su popraćene terorom fašističkih bandi, koje su se formirale od neznatnog broja domaćih fašista i fašista došlih iz Italije. Na dnevnom redu bila su batinjanja, napajanje ricinusom i izazivanja građana, tako da se stvaralo stanje lične nesigurnosti. Primjenjivale su se metode koje su fašističke »squadre« upotrebljavale 1919–1922. prema Hrvatima i Slovencima u Julijskoj krajini. Tako su 11. VII 1941. u Šibeniku fašisti batinali i napajali ricinusom uglednije Hrvate nasred glavnog trga, u prisutnosti vojnika redovne vojske i karabinjera,[49] a 2. XI 1941. opustošili su i opljačkali zgradu eparhije.[50] »Il Popolo di Spalato« prijetio je 19. XII 1941. da će se u krugu od 50 metara od onog mjesta gdje se nađe na zidu islikan srp i čekić »dijeliti batine«. Fašisti su 12. VI 1942. provalili u splitsku sinagogu i demolirali je a prisutne zlostavljali.[51] Splitski fašjo iskoristio je svaki povod da maltretira građane na ulici, naročito prilikom parada, ako prolaznici ne bi pozdravljali talijansku zastavu rimskim pozdravom. Splitski prefekt Zerbino javlja Bastianiniju 24. III 1942, da je 13. III, prilikom odlaska i povratka fašističkih »squadra« na paradu u Firulama, jedan potporučnik izlupao dva mladića, jednog starijeg gospodina s gospođom i jedan potporučnik izlupao dva mladića, jednog starijeg gospodina s gospođom i jednu seljanku s djecom,[52] a komanda karabinjera u Splitu izvještava da su fašisti 15. VI 1942. na glavnom splitskom trgu napadali i batinali mirne građane. Policija je rijetko kada intervenirala. Njeno držanje može dobro da objasni izvještaj komandanta XVI bataljona karabinjera u Šibeniku Sestillija guvernatoratu od 2. VI 1941, u kom se čak žali na nedovoljnu strogost vlasti prema stanovništvu, koje su antitalijanski raspoloženo. »Ovdje bi koristilo malo batina i ricinusova ulja«, kaže Sestilli.[53]

Stanovništvo je već prvih mjeseci okupacije počelo reagirati na politiku i postupke okupacionih vlasti. Đaci neće da pozdravljaju rimskim pozdravom, odupiru se uvođenju talijanskog jezika, mrče u školama i na ulicama slike Mussolinija i likotorske ambleme, demonstriraju na ulicama Splita (25. IX 1941),[54] žene organiziraju demonstracije protiv skupoće i špekulacije s hranom, radnici štrajkaju, najprije, u maju, zbog nepovoljne promjene novca, zatim zbog niskih nadnica.[55] Vlasti izlaze u susret njihovim zahtjevima za povišenjem plaća, ali poslije velikog štrajka u splitskom brodogradilištu početkom augusta 1941.[56] upozoravaju u listu »San Marco« (18. VIII 1941) da je štrajk u Italiji zabranjen i prijete strijeljanjem. U julu 1941. dolazi do sabotaža u tvornicama i u brodogradilištu i do prvih diverzantskih akcija na željezničkim prugama. U septembru i oktobru na redu su napadi bombama na talijanske vojnike u Splitu,[57] a 11. X ubijen je u Šibeniku zloglasni fašist Scotton.[58]

[49] Prvi izvještaj Gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca, Šibenik 1. II 1945. ARZ.
[50] Isto.
[51] D. Gizdić, *Dalmacija 1941*, Zagreb 1959, str. 304, dalje: Gizdić, I.
[52] AVII. – [53] Isto.
[54] Gizdić, I, str. 322. U dekadnim izvještajima splitskog prefekta Zerbina mnogo se govori o otporu đaka srednjih škola u Splitu i ističe da je »najantitalijanskija i najantifašističkija« Srednja tehnička škola, u kojoj su uhapšena 4 đaka a jedan je osuđen na strijeljanje.
[55] Gizdić, I, str. 188 i d.
[56] Isto, str. 234. U splitskom brodogradilištu dolazilo je u oktobru 1941. češće i do sabotaža.
[57] Gizdić, I, str. 308, 333, 347 i 372. – [58] Isto, str. 340.

Sve te akcije vodi Pokrajinski komitet Komunističke partije za Dalmaciju, koji u isto vrijeme vrši i pripreme za dizanje ustanka. Isprva radi samo na prikupljanju oružja, zatim prilazi formiranju vojnih komisija i udarnih grupa, koje vrše sabotaže i diverzije, a kad se ustanak u Lici i Bosni proširio i na najsjeverniji dio Dalmacije, na Kninsku krajinu, organizira i partizanske odrede.[59] No uslijed nedovoljnih priprema, pokušaji tih odreda da se u augustu 1941. skupe na Dinari doživljavaju neuspjeh.[60] Pojedine grupe bile su razbijene i samo je mali dio ustanika uspio da se probije do Dinare.[61]

Talijanske vlasti nastoje da zapriječe širenje otpora i razvoj narodnooslobodilačke borbe. One su razočarane tim što stanovništvo anektiranih krajeva ne reagira protiv brojnih atentata. »San Marco« je ogorčeno pisao 8. XI 1941: »U svakom civiliziranom gradu pučanstvo pomaže vlasti da hvata vulgarne uboiice, kao što su oni s Narodnog trga i oni koji su jučer bacili bombu. U Splitu, međutim, mnogi opsjenjeni vjeruju da bi mogli šuteći, i svojom šutnjom zaštićujući ubojice, zaustaviti neumoljivu fašističku pravdu; ali to neće zaustaviti pravdu.« Uzaludni su bili pozivi splitskog biskupa Kv. Kl. Bonefačića građanstvu 9. XI 1941. da ne pruža »nikakve pomoći ni zakloništa onima koji su se odmetnuli u gore« i da pomognu vlasti u otkrivanju počinitelja atentata, »koji sramote grad i čitavo građanstvo«, a netačna su bila njegova uvjeravanja splitskom prefektu Zerbinu 2. IV 1942, da je »zdrav dio stanovništva« odlučan da »s puno povjerenja surađuje i slijedi direktive fašističke vlade«. Gotovo cjelokupno hrvatsko i srpsko stanovništvo u anektiranom dijelu Dalmacije bilo je protiv okupatora i odbijalo da s njime u bilo kom vidu surađuje.

Doduše, prvih dana okupacije odnosi između Talijana i malobrojnih ustaša bili su dobri, ali se po talijanskoj aneksiji dijela Dalmacije naglo pogoršavaju. Talijanske okupacione vlasti sumnjiče ustaše da rovare protiv njih i da vrše iredentističku propagandu za priključenje anektiranog dijela Dalmacije ND Hrvatskoi. Guverner Bastianini izvještava 17. VII 1941. ministarstvo unutrašnjih poslova da najveću opasnost za javni red na tom teritoriju predstavljaju ustaše, »koji spletkare opasnim stavovima na štetu naše države i u prilog Hrvatske«,[62] a direktor policijske službe Dalmacije Stracca u svom izvještaju ministarstvu unutrašnjih poslova od 27. XI 1941. optužuje ih da vode »vještu i dobro prikrivenu propagandu protiv Italije među hrvatskim stanovništvom vijući zastavu iredentizma«.[63] Oni ih neosnovano sumnjiče i za neke sabotaže i diverzije.

Nepovjerljive prema ustašama, a videći da aktivnost Komunističke partije biva iz dana u dan sve veća, talijanske okupacione vlasti vode politiku »dijeli pa vladaj«. Ustaška zvjerstva nad srpskim stanovništvom pružaju im za to pogodnu priliku. Još prije zaključenja Rimskog ugovora talijanske su vlasti uspjele da privuku k sebi neke srpske građanske političare. »San Marco« je 8. V 1941. javljao da su bivši ministar dr Niko Novaković i Boško Desnica posjetili komesara Bartolucciia i »u ime 100.000 pravoslavnih Srba iz sjeverne Dalmacije zatražili da Italija aneksira Dalmaciju«. U Zadru je pak 23. VII održan sastanak s viđenijim srpskim izbjeglicama, koji su, prema izvještaju por. Emilija Creolija od 2. VIII upućenom

[59] O formiranju partizanskih odreda i razvoju narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji vidjeti osim knjiga D. Gizdića, *Dalmacija 1941*, *Dalmacija 1942* i *Dalmacija 1943*, još i: Boro Leontić, *Split 1941* (Beograd 1960), Dušan Plenča, *Partizanski odredi narodă Dalmacije 1941–1943* (Beograd 1960) i Sibe Kvesić, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi* (Zagreb 1960).

[60] Plenča, n. dj., str. 70–96. – [61] Isto, str. 97–134. – [62] AVII. – [63] Isto.

zadarskom prefektu, prihvatili talijanski prijedlog da se vrate u svoje krajeve, »gdje će raditi onako kako ste Vi, Ekselencijo, zahtijevali, tj. radit će da se kninski i gradački kotar sjedine pod Kraljevinom Italijom«. U tom izvještaju kaže se da su oni sami isticali da je njihova i talijanska politika zajednička, »jer nam prijeti ubivstvena opasnost od komunističkih bandi«. Na tom sastanku obećana im je i financijska pomoć.[64] Talijanske vlasti nastojale su pridobiti simpatije srpskog stanovništva, pružajući mu zaštitu i pomažući izbjeglice ispred ustaškog terora. Kad je krajem jula izbio ustanak u Kninskoj krajini, veći dio ustaničkih masa, zbog slabosti partijske organizacije u tom kraju, uskoro je došao pod utjecaj četničkih vođa, tako da je ustanak splasnuo i nije se proširio u borbu protiv talijanskog okupatora.

Širenje ustanka na Dalmaciju iskoristila je Italija kao povod da izvrši reokupaciju tzv. II zone, koja je između ostalog obuhvatila i svu neanektiranu Dalmaciju. Pod izlikom obrane obalnog pojasa, Mussolini je zatražio od Pavelića da NDH povuče iz te zone ustaše, da redovnu vojsku svede na minimum i podredi je talijanskoj komandi, pa i to da se četnici iskoriste u borbi protiv partizana. Pavelić je pristao na Mussolinijeve zahtjeve i 7. IX 1941. preuzela je II armija gen. Ambrosia u toj zoni vojnu i civilnu vlast.[65] Suradnja talijanske vojske i četnika sada je postala otvorenija. Talijanska vojska iskorištavala je četnike ne samo u borbama protiv partizana nego i u akcijama »čišćenja« i »odmazde« u hrvatskim selima Dalmacije.

Talijanske vlasti raspirivale su mržnju između Hrvata i Srba da bi na taj način olakšale provođenje svoje politike u Dalmaciji. No misao bratstva i jedinstva koju je širila Komunistička partija suzbijala je produbljivanje razdora. Politika talijanskih vlasti nije uspjela zapriječiti širenje narodnooslobodilačkog pokreta i jačanje partizanskih odreda u Dalmaciji. Već u proljeće 1942. reorganizirani partizanski odredi Dalmacije vrše sistematske napade na talijanske posade u Dalmaciji a ondje se stvara i slobodan teritorij, tako da je talijanska vojska prisiljena da koncentrira u Dalmaciji sve veći broj svojih trupa i da u njoj vodi ratne operacije većih razmjera.[66] Narodnooslobodilačka borba presjekla je provođenje talijanizacije kako ju je okupator zamislio i nametnula mu usvajanje novih mjera.

VI

Glavni metod okupacionih vlasti u suzbijanju narodnooslobodilačke borbe bile su represivne mjere.

U gradovima je već poslije prvih atentata bio uveden policijski sat. Često su se vršila hapšenja, u prvo vrijeme pojedinačna a kasnije sve masovnija. Bastianini je javljao 7. VIII 1941. ministarstvu unutrašnjih poslova da je odlučio da u svakoj općini Dalmacije gdje ima »nemirnih elemenata« naredi hapšenja i da u toku te akcije treba da bude uhapšeno oko 700 osoba, koje će poslati u internaciju u Italiju. Cilj je akcije da »svim sredstvima prekine neprestanu i sve jaču aktivnost srpskih, hrvatskih, komunističkih, židovskih i kriminalnih elemenata«, koja se manifestira u sabotažama, širenju komunističkih letaka, antitalijanskoj propagandi i u napadima na ljude. Kako su već tada dalmatinski zatvori bili prenatrpani, bilo je po-

[64] Gizdić, n. dj., str. 217.
[65] Korespondencija o tome u AVII.
[66] Gizdić, n. dj., II i III, Plenča, n. dj., i Kvesić, n. dj.

trebno da se uhapšene osobe šalju u koncentracione logore u Italiju.[67] Svojim pismom od 13. VIII 1941. Bastianini je tražio od ministarstva unutrašnjih poslova da zbog prenatrpanosti dalmatinskih zatvora odmah odredi jedan ili više logora u Italiji, kamo će se uputiti uhapšenici.[68]

Zatvori u Kotoru, Splitu, Šibeniku, Zadru i Benkovcu bili su prepuni onih koji su čekali suđenje. Iz izvještaja generalne direkcije policije vidi se npr. da su 31. I 1943. u zatvorima triju dalmatinskih provincija bila 2162 zatvorenika, a kapacitet tih zatvora bio je 1110 zatvorenika.[69]

U zatvorima se vršilo i mučenje. U jednom povjerljivom saopćenju koje je ministarstvo vanjskih poslova poslalo guvernatoratu 12. II 1942. upozorava se na mučenja u splitskim zatvorima, za koja je ministarstvo doznalo, a posebno na slučaj J. Ivančića koji je bio »u zatvoru Kvesture mučen danju i noću više nego tjedan dana«, tako da je morao biti odveden u bolnicu gdje je i umro.[70] Bastianini je pismom od 25. II 1942. upozorio splitskog prefekta da splitska policija »počinje imati zaista pretešku ruku« i zapitao ga za objašnjenje o slučaju političkog zatvorenika J. Kuzinića.[71] Prefekt je odgovorio da je Kuzinić sam sebi odrezao jezik da ne bi morao priznati krivicu, i branio je svoje policajce da su »dobri fašisti«, ali da se u Dalmaciji vodi borba »do posljednje kapi krvi« i da je stoga potrebna »krajnja strogost«.[72] Poznat je bio i slučaj profesora Ć. Gamulina, koji je 7. IV 1942. počinio u splitskom zatvoru samoubojstvo.[73]

Okupacione vlasti primjenjivale su često i sistem talaca. Taoci su bili ne samo pojedinci nego i cijele obitelji kao i oni koje se poslije čišćenja slalo u koncentracione logore. U jednoj promemoriji kabineta splitske prefekture bez datuma, vjerojatno iz sredine 1943, kaže se međutim da nije oportuno internirati sve članove obitelji partizana kao što se to dotad činilo, već za svakog partizana treba internirati »samo« po jednog ili dva člana obitelji, i to one koji su u stanju da nose oružje ili da pomažu partizane. »Kad se izvrši čišćenje po ovom kriteriju«, kaže se u promemoriji, »svaki put kad u nekoj od općina ove pokrajine bude izvršen teroristički akt ili osveta, za svakog građanina bilo koje narodnosti ili vjere koji je pao žrtvom atentata treba da se strijelja pet talaca, za svakog oficira kraljevske vojske ili službenika civilne uprave 20 talaca«. Poslije strijeljanja od partizanskih obitelji treba uzeti nove taoce.[74]

Strijeljanja talaca bila su tako česta da ih nije bilo dovoljno na raspolaganju. Stoga su se često proglašavali taocima i internirci. Zadarski prefekt Barbera naredio je 19. V 1943. općinskim komesarima da objave da će svi muškarci u dobi od 21. do 50. godine, internirani u Molatu zbog toga što su njihovi rođaci odbjegli u šumu, biti smatrani taocima za sva djela sabotaže koja izvrše partizani u zadarskoj pokrajini.[75] Čak su vojne vlasti ponekad, veoma rijetko, intervenirale da se ne pretjeruje u strogosti. Kad su duž željezničke pruge Split–Šibenik bili porušeni telegrafski stupovi, Barbera je naredio da se 22. V 1943. strijelja 66 talaca, ali se tomu suprotstavio general Robotti, ističući da to ostavlja utisak pretjerane strogosti i predložio da se broj smanji na 40 talaca.[76]

[67] ARZ. – [68] Isto.

[69] Situazione dei detenuti richiusi nelle carceri della Dalmazia al 31. I 1943, Arhiv guvernatorata, AJI.

[70] ARZ. – [71] Isto. – [72] Isto. – [73] Isto. – [74] Isto. – [75] Isto.

[76] Zadarski prefekt guverneru 19. V 1943. i telegram gen. Robottija prefektu 22. V 1943, ARZ.

Interniranje stanovništva počelo je već 1941. godine a tada je već počelo i osnivanje koncentracionih logora. Splitski prefekt Zerbino odredio je svojom naredbom od 5. VIII 1941. da se prilikom sabotaže, ako se krivci ne pronađu, svi stanovnici kraja u krugu od 2 km oko mjesta gdje je izvršena sabotaža protjeraju ili konfiniraju a njihova imanja i imetak zaplijene.[77] Bastianini je pak 22. IV 1942. naredio prefektima da »udalje iz teritorija Dalmacije« obitelji političkih osuđenika i onih koji su pali u sukobu s policijom. Pored toga izdao je 2. i 4. XI 1942. naređenje da se šalju u koncentracione logore rođaci partizana i uopće odbjeglih osoba, kao i sva lica sumnjiva za simpatije i suradnju s partizanima.[78] Na osnovu takvih naređenja prilikom svake sabotaže i akcije čišćenja vršila su se masovna hapšenja i slalo se na stotine ljudi u koncentracione logore. Iz izvještaja šefa policije za Dalmaciju ministarstvu unutrašnjih poslova od 2. VI 1942. vidi se da su još prije nego što se razmahala u Dalmaciji borba protiv okupatora, u periodu od 1. XI 1941. do 31. V 1942, poslane u koncentracione logore u Italiji 953 »politički opasne osobe« i 1035 Židova i da je u koncentracionom logoru u Korčuli bilo internirano 119 Židova.[79] Taj je broj iz mjeseca u mjesec rastao i postigao kulminaciju u 1943. godini.

U Dalmaciji je bilo više manjih logora: u Vodicama, na otočiću Ošljak (kod Zadra), u Divuljama i na Uljanu, iz kojih su se internirci slali dalje u koncentracione logore u Italiju. Najveći logor u samoj Dalmaciji bio je onaj na otoku Molat, koji je bio otvoren 30. VI 1942. Kapacitet logora bio je 1200 interniraca, ali obično ih je u njemu bilo mnogo više. Stoga se iz logora upućivalo internirce dalje u Italiju, a oni koji su bili internirani kao taoci bili su često slani na strijeljanje, tako da se broj interniraca uvijek mijenjao. Iz izvještaja prefekta Zerbina od 11. I 1943. guverneru Bastianiniju vidi se da je u to vrijeme bilo internirano u molatskom logoru 1627 osoba i da logor ne može primiti nove internirce, jer Zerbino čak pita kamo da uputi taoce iz Visa.[80] Taj logor su nazvali »logorom smrti« zbog velikog mortaliteta u njemu. Iz promemorije zadarske prefekture guvernatoratu od 21. XI 1942. razabire se da je tada bilo u logoru oko 2000 osoba, a mortalitet za prva tri mjeseca da je bio 20%.[81] Direktor logora u svom telegramu generalnoj direkciji policije javlja 25. XI 1942. da su u njemu od 30. VI 1942. do tog datuma umrla 422 internirca.[82] Uzrok smrti bila je većinom tuberkuloza, malarija, i nedovoljna ishrana. U logoru su bile internirane cijele obitelji, tako da je procentualno bilo najviše žena i djece, što se vidi iz izvještaja vlasti o upućivanju interniraca u taj logor.

Vijesti o groznim prilikama u molatskom logoru »zabrinjavale« su vlasti. Zadarski prefekt Barbera javlja zadarskom kvestoru 6. III 1943. da »iz vjerodostojnog izvora ali neprovjereno«, saznaje da internirci u logoru Molat, »većinom žene i djeca«, mnogo umiru zbog slabe hrane, da se paketi koje primaju od rođaka i prijatelja kradu i da im stražari prodaju hranu uz »sramotne cijene«, npr. kg kruha za 1100 lira. On je zabrinut zbog političkih posljedica, jer »strah koji takve vijesti šire među bivšim jugoslavenskim stanovništvom navodi mnoge nesigurne elemente koji se boje internacije da bježe k partizanskim bandama da bi uživali više sigurnosti i izbjegli tu mjeru«.[83]

Često se primjenjivao i sistem izgladnjivanja stanovništva uskraćivanjem prava na osigurano snabdijevanje i zapljenom hrane i stoke. Najprije se oduzimalo pravo na osigurano snabdijevanje samo obiteljima partizana ili odbjeglih lica, zatim

[77] »San Marco«, 7. VIII 1941. – [78] ARZ – [79] Isto. – [80] Isto. – [81] Isto. – [82] Isto. – [83] Isto.

njihovim prijateljima i najzad svim stanovnicima sela iz kojih je bilo partizana. Zadarski prefekt je 3. VI 1942. izdao naređenje da se zaplijene »sve živežne namirnice koje posjeduju obitelji odbjeglih«. U uputama pak za primjenu tog naređenja prefekt je 4. VI 1942. dopustio da se ta mjera protegne i na obitelji prijatelja odbjeglih lica, iako nisu s njima u rodu, ako se samo smatra da su im skloni.[84] Uskraćivanje osiguranog snabdijevanja upotrebljavalo se i kao mjera da se stanovništvo prisili na suradnju, no obično bez uspjeha. Tako komanda karabinjera u Dalmaciji javlja 9. V 1942. da je zbog subverzivnih parola ispisanih u Velom Ižu i Malom Ižu bila donesena odluka da se obustavi snabdijevanje stanovnika tih mjesta sve dok se javno ne zakunu da će se pokoravati talijanskim zakonima i surađivati s vlastima, ali da je samo 25 starješina obitelji na to pristalo.[85]

Te su mjere izazivale u kažnjenim selima glad. U izvještaju sekretara fašja u Božavi federalnom sekretaru fašja u Zadru od 12. VI 1943. kaže se da je zbog oduzimanja prava na snabdijevanje u tom selu zavladala glad, da se mnogi ljudi više ne mogu ni prepoznati koliko su fizički iscrpljeni, pa se pita: »Kakvim argumentima možemo nastaviti rad na penetraciji i propagandi u narodu koji umire od gladi?«[86]

U sistemu represivnih mjera koje su okupacione vlasti provodile jednu od važnih uloga igralo je sudstvo, tzv. »Rimska pravda«.

Na okupiranom teritoriju počeli su najprije djelovati vojni ratni sudovi (Tribunali Militari di Guerra). U Dalmaciji je to isprva bio vojni ratni sud II armije sa sjedištem u Sušaku. Mussolinijevom naredbom od 22. VII 1941. ustanovljena je sekcija tog suda u Šibeniku za čitavo okupirano i anektirano područje osim pokrajine Ljubljane i Rijeke.[87] Bastianinijevom naredbom od 13. VIII 1941. dodijeljeni su sekciji vojnog ratnog suda II armije u Šibeniku i svi »zločini« za koje je bio nadležan jugoslavenski sud za zaštitu države. Kazne jugoslavenskog zakonodavstva bile su međutim pooštrene i kazna se smrti predvidjela čak i za teže ekonomske krivice, za napuštanje mjesta, neposlušnost i zloupotrebu položaja u civilno mobiliziranim poduzećima.[88] Mussolinijevom pak naredbom od 3. X 1941. donesene su za anektirane krajeve kaznene odredbe, prema kojima se smrću kažnjava svaki akt kojim se ugrožava jedinstvo i integritet države, učešće u oružanim »bandama« i oružanoj pobuni, osnivanje, organiziranje i rukovođenje »subverzivnih« organizacija, napad na javnu sigurnost ili na javne službe kao i na život članova vojnih snaga, a dužim vremenskim kaznama subverzivna propaganda, učešće u političkom štrajku, konspiracija, pomaganje bandi, oštećivanje javnih radova itd. Istražni postupak kod vojnog suda bio je sumarnog karaktera kad se radilo o djelu za koje je bila predviđena kazna smrti. Istragu vodi vojni državni tužilac, koji daje kratki neobrazloženi prijedlog sudu za glavnu raspravu. U slučaju da je krivac zatečen na djelu predviđena je ustanova tzv. »hitnog suđenja«. Presuda suda odmah je pravomoćna, pravni lijek nije dozvoljen, ali u slučaju smrtne kazne presudu mora odobriti komandant armije. Kad je počinitelj zatečen na djelu za koje se predviđa kazna smrti, postojali su izvanredni ratni sudovi (Tribunali di Guerra Straordinarii), koje imenuje komandant divizije ili komandant mjesta »ad hoc«.[89]

Tako je sumarnim postupkom 6. VIII 1941. strijeljano od strane garnizona u Benkovcu 8 lica pod optužbom da su izvršila sabotažu na telegrafskim i telefonskim stupovima na cesti Benkovac–Obrovac.[90] To prvo suđenje popratio je fašistički

[84] Isto. – [85] Isto. – [86] Isto. – [87] GU, 15. VIII 1941. – [88] Isto. – [89] Isto, 15. XI 1941.
[90] »San Marco«, 7. VIII 1941.

organ »San Marco« komentarom, u kojem se između ostalog kaže: »Neumoljiva fašistička pravda pogodila je bandu kriminalnih tipova, koji su se aktom što su ga izvršili otvoreno priznali neprijateljima civilnog napretka [. . .]. Ako uvjeravanje, primjer i apostolat dobrote nisu dovoljni, onda je za opće dobro represija neizbježiva, a neobuzdano barbarstvo se ugušuje olovom.«

Osnivanje izvanrednog suda za Dalmaciju (Tribunale Straordinario della Dalmazia) izazvao je jedan poseban slučaj. Uveče 11. X 1941. ubijen je u Šibeniku zloglasni Scotton, poslije čega je uhapšeno 27 omladinaca. Da bi im se moglo što brže suditi, osnovan je taj sud i naredba o njegovom osnivanju datirana je već tim danom.[91] Sudsko vijeće sastoji se od predsjednika suda i dva suca, funkciju javnog tužioca vrši jedan oficir vojske ili fašističke milicije, predsjednik saziva sud i određuje njegovo sjedište gdje nađe za potrebno, suci sude samo »po časti i savjesti«, optuženi može imati branioca, a sudski postupak vrši se prema odredbama predsjednika suda. Protiv presude nema nikakva pravnog lijeka, i kazna se odmah izvršava. U nadležnost suda spadaju ubojstvo i pokušaji ubojstva iz političkih razloga, atentati protiv države, pokolji, pljačke i razni drugi napadi izvršeni iz političkih razloga, kao i osnivanje, organiziranje i vođenje komunističkih i uopće antidržavnih organizacija, ili članstvo u njima. Sva se ta djela kažnjavaju kaznom smrti.

Izvanredni sud za Dalmaciju funkcionirao je u svemu mjesec dana, (ukinut je u novembru 1941), a osudio je u Šibeniku 13. X 1941. šest lica na smrt zbog ubojstva Scottona,[92] u Splitu 14. X 1941. 19 lica na smrt zbog pripadanja Komunističkoj partiji,[93] u Vodicama 26. X 1941. 12 lica na smrt zbog jednog napada blizu Vodica, kojom su prilikom poginula 2 talijanska vojnika.[94] Pored toga taj je sud osudio desetke optuženih na duže vremenske kazne.

Po ukidanju tog suda njegove je funkcije s razrađenim postupkom i širom nadležnošću preuzeo Specijalni sud za Dalmaciju (Tribunale Speciale della Dalmazia), koji je osnovan Mussolinijevom naredbom od 24. X 1941. Taj je sud bio nadležan za čitav niz krivičnih djela koje predviđa Mussolinijeva naredba od 3. X 1941. ako su počinjena na anektiranom teritoriju Dalmacije, kao i djela koja specificira naredba o njegovom osnivanju, tj. nedozvoljeno posjedovanje vatrenog oružja, širenje lažnih i tendencioznih vijesti, antidržavne manifestacije i povici, razne teže ekonomske krivice koje predviđa Bastianinijeva naredba od 15. VIII 1941.[95] Nadležnost tog suda proširena je novom naredbom Bastianinija od 28. VII 1942. na krivično djelo protiv javne uprave,[96] a njegovom naredbom od 14. X 1942. i na krivična djela u vezi sa snabdijevanjem stanovništva.[97]

Taj je sud organiziran slično vojnim sudovima i postupak mu je sličan, a suci su samo oficiri redovne vojske i fašističke milicije. On je vršio u Dalmaciji funkcije koje je vršio Specijalni sud u Italiji. Pravo obrane bilo je vrlo ograničeno, sudilo se bez normalnog dokaznog postupka, često na osnovu indicija, uzimajući kao dokaz subverzivnosti npr. nepozdravljanje suda rimskim pozdravom ili istobojne cipele optuženih. Taj je sud vršio u anektiranoj Dalmaciji »Rimsku pravdu« sve do kapitulacije Italije 1943.

[91] GU, 15. X 1941.
[92] Policijski komesarijat u Šibeniku gen. direkciji policije u Zadru, 10. XII 1941, ARZ.
[93] Prefektura u Splitu gevernatoratu tel., 14. X 1941, ARZ.
[94] Gizdić, I, str. 371. – [95] GU, 15. XI 1941. – [96] Isto, 31. VII 1942. – [97] Isto, 15. X 1942.

On je izrekao na hiljade osuda. Dana 12. IV 1942. osudio je trojicu optuženih na kaznu smrti »zbog organiziranja subverzivne organizacije«, dvojicu na 30 godina robije, a jedno lice na 8 godina robije. On je od 20. do 21. VIII 1942. sudio i Radi Končaru i drugovima zbog napada bombama na jedan odred talijanske vojske u Splitu. Osudio je tada 28 lica na kaznu smrti (izvršenje dviju smrtnih presuda bilo je suspendirano), 13 osoba na doživotnu robiju a 14 na 24 godine zatvora.[98] Sud je imao uvijek pune ruke posla. Prema jednom izvještaju od 16. I 1943, u to je vrijeme u Specijalnom sudu za Dalmaciju čekalo da dođe na red oko 90 procesa.[99] Samo u vremenu od 5. do 9. II 1943. suđeno je 99-orici optuženih, od kojih je 57 lica bilo osuđeno na smrt.[100]

VII

Na savjetovanju s komandantima okupiranih teritorija u Gorici 31. VII 1942. Mussolini je zahtijevao da se pooštre mjere u okupiranim krajevima. Rekao je da na »teror partizana« treba odgovoriti »ognjem i mačem«, jer slavensko stanovništvo »neće nas nikada voljeti«, i da već jednom treba da prestane fama da Talijani ne mogu biti okrutni. »Ne brinite se za ekonomske teškoće stanovništva. Ono je samo za to krivo. Neka snosi i posljedice.« Mussolini je tada izjavio da nije protivan ni »masovnom preseljavanju stanovništva« i složio se da se imanja partizana dodjeljuju obiteljima palih Talijana.[101]

Mussolini nije morao da podstiče talijanske vojne komandante na okrutnost, jer su oni već prije toga postupali prema stanovništvu protivno ratnom pravu. General Mario Roatta, koji je u januaru 1942. zamijenio gen. Ambrosia na mjestu komandanta II armije, tada »Supersłode« (Vrhovna komanda za Sloveniju i Dalmaciju), uputio je svim komandantima II armije 1. III 1942, opširan raspis na 63 strane. On kaže da se talijanska armija nalazi u pravom ratu, da se ne bori protiv nekih lokalnih međusobno nepovezanih bandi, već protiv neprijatelja koji nastoji da uspostavi jedinstvenu frontu. U uputama traži od komandanata da na sve napade uvijek reagiraju energično i da se »u postupanju s ustanicima ne rukovode načelom zub za zub već glava za zub«. U mjestima gdje situacija nije normalna treba poduzeti prema pučanstvu mjere opreza i internirati obitelji iz kojih su bez opravdana razloga odsutni muškarci od 16. do 60. godine života, snabdijevanje treba svesti na minimum, među sumnjivim dijelom pučanstva treba izabrati taoce koji će svojim životom odgovarati za napade na vojsku u slučaju da se u roku od 48 sati ne uspiju pronaći napadači. Osim toga stanovnici kuća koje su najbliže mjestu gdje je izvršena sabotaža treba da se smatraju odgovornim za to djelo, a ako se krivci ne pronađu, treba sve internirati, stoku zaplijeniti i kuće razoriti. Vojska treba da puca na sve one koji se noću ili za guste magle približe utvrdama, vojnim zgradama i skladištima. Treba odmah strijeljati i one koji se uhvate na djelu kad kidaju naredbe vojnih vlasti. »Neka se zna da se nikada neće prigovoriti ako se prefjerano reagira«, kaže se u uputama, »već naprotiv, kažnjavat će se oni koji bi se pokazali plašljiv-

[98] Uprava sudskih zatvora u Šibeniku guvernatoratu, 27. VIII 1942, ARZ.
[99] Bastianini predsjedniku specijalnog suda za Dalmaciju, 16. I 1943, ARZ.
[100] Kotarski prefekt guverneru, 21. II 1943, ARZ.
[101] »Rapporto tenuto dal Duce in Gorizia il 31. luglio 1942«, dostavljen 12. VIII 1942. gen. Ambrosiu i gen. Roatti, AVII.

cima i kukavicama«.[102] Ta je okružnica bila dopunjena 7. IV 1942. objašnjenjima a kasnije je, 11. X 1942, bila nešto izmijenjena i tako 1. XII 1942. štampana u posebnoj knjizi od 150 strana.[103]

Roatta je nešto ublažio svoje prve upute okružnicom od 7. IV 1942. Prigovorio je komandantima što se poslije običnih okršaja ili akcija čišćenja ruše cijela sela, čak i ona gdje se uopće nisu vodile borbe, samo zato što su bila napuštena od stanovnika. On ne želi da zbog toga optužuje komandante niti da im veže ruke, ali mora da im skrene pažnju na »nesmotrena i nepotrebna razaranja«, koja su »dvosjekli mač« jer stvaraju uvjerenje da talijanske trupe ne donose pravdu i mir već pustošenje. Stoga određuje da se rušenju cijelih sela pride jedino u slučaju kad se sve stanovništvo ili njegov veći dio borio protiv talijanske vojske iz samih sela, i to za vrijeme operacija. U selima koja nađu prazna treba ipak odmah zaplijeniti svu hranu i stoku. Što se tiče partizana uhvaćenih s oružjem u ruci, njih treba smjesta strijeljati osim ranjenika, mladića ispod 18 godina i žena, ali njih treba odmah predati redovnim vojnim sudovima.[104]

Roatta je 5. III 1942. uputio poseban raspis guverneru Dalmacije, riječkom prefektu i visokom komesaru Ljubljanske provincije. On kaže da je potrebno poduzeti posebno stroge mjere da bi se u anektiranim pokrajinama vratilo normalno stanje. Smatra da ondje gdje su se pokušaji smirivanja pokazali uzaludnim treba na zlo udariti u korijenu, i to mjerama koje će se odraziti u raspoloženju odbjeglih u šume i u materijalnom životu njihovih rođaka koji su ostali kod kuće. Stoga predlaže da se interniraju u Italiju najuglednije obitelji koje imaju među partizanima nekog od svojih ili nekoga koji je neopravdano odsutan, ali i ostale, ako su i »skromnog sloja«, kad su u bliskom rodu s vođama ili eksponentima partizana. Ostalim obiteljima koje su u rodu s izbjeglicama treba smanjiti sljedovanje namirnica i oduzeti im propusnice.[105]

Guverner Dalmacije Bastianini skrenuo je 22. III 1942. pažnju generalu Roatti da je život u Dalmaciji normalan i da je takva akcija protiv rođaka buntovnika praktički neostvariva sve dok se na otoku Ugljanu ne dovrši izgradnja koncentracionog logora. On je već mnoge rođake buntovnika protjerao iz Dalmacije, sada sprema naredbu kojom će se oduzeti zemlja onim korisnicima jugoslavenske agrarne reforme koji su napustili zemlju i ne obrađuju je, a priprema se i zakon o državljanstvu koji će omogućiti da se iz Dalmacije protjera znatan broj osoba kojima se neće dati talijansko državljanstvo, među ostalim i rođacima izbjeglica, osuđenika za političke zločine, strijeljanih i interniranih, a što se tiče propusnica, policija ih rođacima izbjeglica ionako ne izdaje.[106]

Poslije sve češćih napada na talijanske vojne jedinice i poslije pogibije zadarskog prefekta V. Orazija sredinom maja 1942, Bastianini je ipak postupio prema Roattinim savjetima i još pooštrio njegove direktive za zadarsku pokrajinu. Naredbom od 7. VI 1942. naredio je da se oni koji su napustili općinu svog stalnog boravišta u cilju da bi se pridružili partizanima unesu u posebne spiskove koji će se dostaviti policiji i vojnim posadama i javno oglasiti. Osobe unesene u te spiskove bit će bez daljnjega strijeljane čim budu uhvaćene, njihove obitelji smatrat će se taocima i neće se moći udaljiti iz mjesta svog boravišta, a za slučaj da to pokušaju bit će strijeljani i imovina će im se zaplijeniti. Za svako kretanje van mjesta boravišta potrebna je propusnica. Koga se uhvati bez nje, bit će uhapšen i može se po

[102] ARZ. – [103] Isto. – [104] Isto. – [105] Isto. – [106] Isto.

nalogu organa javne sigurnosti ili karabinjera smjesta strijeljati. Tom je naredbom zabranjeno dijeljenje živežnih namirnica selima između Obrovca i Žegara, selima Mokro Polje, Pađane, Kistanje, Modrino Selo, Parać, Zelengrad, Županja, sve dok njihovi seoski glavari ne preuzmu obavezu da će u svako doba biti na raspolaganju civilnim i vojnim vlastima radi održavanja javnog reda i da će pripomoći kod traganja, identificiranja i hapšenja osoba upisanih u spomenute liste i kod traganja za naoružanim ljudima u graničnom teritoriju. Davanje živežnih namirnica bit će odmah obustavljeno u svim zonama gdje se dogode sabotaže, bacanje eksplozivnih predmeta i oružani napadi. Ako do takvih djela dođe zbog nemarnosti seoskih starješina i stanovnika koji su preuzeli na se obavezu čuvanja javnog reda, ovi će se odmah strijeljati, a u svakom slučaju bit će strijeljani oni koji pruže pomoć ili na bilo koji drugi način podržavaju djelatnost partizana. U naredbi se predviđa da će biti oslobođeni od kazne oni koji se vrate kući i prijave policiji. Posebnom naredbom od istog dana ovlašten je zadarski prefekt da kazne predviđene za spomenuta sela proširi na druga mjesta u zadarskoj pokrajini.[107]

Na osnovu te naredbe izdao je zadarski prefekt niz naređenja za čišćenje sela. U Zadru i Šibeniku naređeno je da se 21. VI 1942. uveče rođaci partizana iz sastavljenog popisa uhapse i otpreme u koncentracioni logor. Poslije toga zadarski je prefekt naredio da se 30. VI provede čišćenje općina Kistanje, Benkovac i da se uhapse ne samo rođaci onih sa popisa nego i rođaci drugih osoba za koje proizlazi da su prešli u partizane, zatim da se 7. i 8. VII provede čišćenje sela Primoštena, Rogoznice i Širokog, 11. VII Dubrave, Danila i Magdalene, 13. VII Zatona kraj Šibenika, 16. VII Betine i Murtera, 18. VII Šepurine i Prvić-Luke, 21. VII Djeversaka u općini Skradin, 23. VII Zlarina i Krapnja općine Šibenik, 25. VII Vodica i Tribunja općine Vodice. Obitelji mogu ponijeti sa sobom nešto pokrivača i rublja, kuće se imaju zatvoriti, stoka zaplijeniti a svi imaju biti poslani u logore.[108]

Zadarski je prefekt svojim uputama kasnije pooštrio kriterij čišćenja i u dopisu općinskom komesaru u Velom Ižu 2. XI 1942. precizirao da se imaju odbjegla lica i njihove obitelji smatrati »direktnim ili indirektnim pripadnicima pobunjenika« i da treba s njima postupati kao s takvima.

Čišćenja su provodile jedinice karabinjera, milicije ili vojske. Tom su se prilikom vršile i pljačke, nasilja i samovoljna strijeljanja. Prema izvještaju civilnog komesara u Velom Ižu od 28. VII 1942. i izvještaju XXII voda karabinjera od 9. VIII 1942, prilikom čišćenja u Velom Ižu strijeljano je 7 osoba, a 361 osoba bila je uhapšena i poslana u koncentracioni logor na Molat, među njima 82 muškarca starija od 10 godina, 185 žena iznad 10 godina i 94 djece ispod 10 godina«.[109] Osobito je bilo oštro čišćenje 13. IV 1943. u Zatonu kraj Šibenika. Iako se u samom selu nije dogodio nikakav incident, tu je strijeljano 13 žena, 4 starca i 1 dječak, tako da je ostalo u selu 25-oro male djece bez roditelja.[110]

Akcije čišćenja bile su često vođene u cilju odmazde ili represalija ali često i bez većeg povoda. Tako je 30. V 1942. u zoni Kistanje–Ervenik spaljeno 80 kuća, zaplijenjena sva stoka i strijeljano 12 osoba, iako se tom prilikom, kao što se kaže u izvještaju, nije desio nikakav incident niti je došlo do kakvog sukoba.[111] Iz izvještaja prefekta Barbere od 1. IV 1943. saznajemo da su fašisti bataljona posade u Biovičini, prije nego što su pod pritiskom partizanskih snaga odstupili prema Ki-

[107] Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora*, Šibenik 1945, dalje DZ, str. 8–10.

[108] ARZ. – [109] DZ, str. 66–67. – [110] Isto, str. 94–97. – [111] Isto, str. 52.

stanjama, strijeljali tridesetak osoba za koje se samo sumnjalo da pomažu partizane.[112] Prema izvještaju komande karabinjera u Šibeniku od 17. VI 1943. bilo je strijeljano radi odmazde 23. IV 1943. u Konjevratama 6 osoba, istog dana u Lozovcu 4 osobe, 24. IV 1943. u Gatarama 8 osoba, 7. V 1943. u Primoštenu dvije osobe, 9. VI 1943. u Mandalini 39 osoba i 15. VI u Konjevratama 4 osobe.[113]

Mjere odmazde vršile su se i upotrebom artiljerije, paljenjem i rušenjem sela, ubijanjem i pljačkom. Talijanska vojska, mornarica i avijacija otvorile su 16. XI 1942. vatru na Primošten s mora, kopna i zraka. Kako 25. XI 1942. izvještava komesar šibenskog okruga, pješadija je poslije bombardiranja upala u selo radi čišćenja. Rezultat njene akcije je bio: 80 mrtvih i 166 uhapšenih i uz to 300 oštećenih kuća. Uhapšene osobe poslane su u koncentracioni logor u Vodicama. Prema izvještaju federalnog sekretara fašja u Zadru guverneru Bastianiniju 24. XI 1942, general koji je komandirao akcijom naredio je da se puca puškama i mitraljezom i na dvije žene s dvoje djece u bijegu, a kad je mitraljez zatajio, naredio je da se puca u njih direktno iz topa.[114]

U januaru 1943. izvršeno je čišćenje Hvara. Bataljon talijanskih vojnika zapalio je i opljačkao prvih dana januara 1943. u selu Sv. Dol 34 kuće i strijeljao 4 osobe, u selu Vrbanj zapalio je oko 100 kuća i ubio jednu osobu, zatim otvorio vatru topovima na Vrbosku.[115] Talijanska vojska bombardirala je 1. I 1943. Podgoru s mora, a 9. I 1943. Bašku Vodu. U proglasu koji je izdan poslije te kaznene ekspedicije ističe se da je cilj operacije bio da se zbog ranjavanja jednog talijanskog vojnika očita »oštra lekcija« tim selima.[116] Zbog smrti jednog talijanskog vojnika koji je stradao kad je kolona kamiona naišla na minu na cesti blizu Ljubitovice, to je selo bilo bombardirano. Početkom maja 1943. poduzete su akcije čišćenja na Dugom otoku. Stiščući obruč koji su stvorili oko otoka, vojnici su strijeljali 6. V tri osobe, zatim su 7. V opkolili selo Savar i strijeljali 25 osoba, i na kraju otvorili vatru na selo iz minobacača i topova. Tom su prilikom uhapsili 64 osobe i poslali ih u internaciju. Dana 17. V strijeljali su 4 osobe iz istog sela i 54 poslali u internaciju, 14. V u toku čišćenja u selu Božavi strijeljali su 8 osoba, 15. V zapalili su selo Veliki Rat i strijeljali 16 osoba. Rezultat čišćenja na Dugom otoku bila su 54 strijeljana i 149 interniranih. U akcijama čišćenja tu su sudjelovali i četnici.[117]

Uoči »metodičkih čišćenja« vojsci su uvijek izdavane upute o postupku prema stanovništvu. Pred operaciju na Biokovo i Mosor izdano je 15. VII 1943. naređenje da se strijeljaju svi koji se nađu u posjedu oružja ili u zoni gdje se vode borbe, da se interniraju svi muškarci stariji od 15 godina bez obzira na rasu, narodnost, zaposlenje i službu, da se sve kuće iz kojih se pucalo razore i sva hrana i stoka u toj zoni zaplijene a šume zapale.[118]

Metode koje je talijanski okupacioni sistem primjenjivao u Dalmaciji okrenule su se protiv njega samoga. Politika denacionalizacije izazvala je narodni otpor a surove mjere protiv civilnog stanovništva, što su se provodile da bi se otpor suzbio i narodnooslobodilačka borba ugušila, postigle su suprotni efekt od onoga koji je okupator očekivao. Narodnooslobodilački pokret se širio i narodnooslobodilačka borba je jačala. Po kapitulaciji Italije u septembru 1943. dolazi do masovnog narodnog ustanka. Talijanske su trupe razoružane ili su se predale Narodnooslobodilačkoj vojsci. Talijanski okupacioni sistem u Dalmaciji bio je srušen.

[112] Isto, str. 52–53. – [113] Isto, str. 57–59. – [114] Isto, str. 67–69. – [115] ARZ. – [116] ARZ. – [117] DZ, str. 98–101. – [118] ARZ.

Taj je sistem bio sastavni dio talijanskog imperijalizma na Jadranu i Balkanu, i po svojim ciljevima i metodama vjerno je odražavao shvaćanja talijanskog fašizma. On je išao ne samo za tim da učvrsti svoju vlast i da okupirane dijelove jugoslavenskog teritorija osigura za Italiju, nego i da te teritorije, a u prvom redu Dalmaciju, učini i nacionalno talijanskim. Stoga je bio sav usmjeren na to da naš narod denacionalizira i što je moguće više oslabi, kako bi stvorio povoljne uvjete za kolonizaciju Dalmacije i njenu potpunu talijanizaciju.

Summary

THE ITALIAN POLICY OF OCCUPATION IN DALMATIA 1941–1943

Using documents from the archives of Italian military commands and civil authorities in occupied Dalmatia, the author seeks to examine the aims of fascist rule in Dalmatia in 1941–1943 and the methods used by the Italians in control of the occupation system.

The author argues that the fascist administrators were aware of the fact that, except for Zadar, there were practically no Italians in Dalmatia (a total of just over one thousand), and therefore they did everything possible to create favourable conditions for an alteration of the ethnic picture of Dalmatia, even during the war. Almost immediately after the entry of Italian troops into Dalmatia, the commander of the Second Army (General Ambrosio), whose area included Dalmatia, commenced to implement – through civil commissariats – measures designed to give Dalmatia a completely Italian appearance, at least outwardly. After the annexation of the larger part of Dalmatia, which took place on May 18, 1941, under the agreement concluded on the same day between Mussolini and the head of the newly-established quisling Independent State of Croatia A. Pavelić, the annexed territory (Northern Dalmatia, with the whole Šibenik and Trogir area, Split, Kotor, and the islands of Rab, Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka, Korčula and Mljet) was merged with the former Province of Zadar to form the Governorate of Dalmatia, divided into three provinces: of Zadar, Split and Kotor. The appointed Governor G. Bastianini launched a policy of systematic Italianization by agreement with Mussolini. All Croatian cultural societies were disbanded; all the names of places, streets and squares were Italianized; a ban was introduced on all Croat-language newspapers with only temporary permission for the publication of bilingual newspapers. Italian was introduced into administration, later also into courts, and measures were taken to ensure that only Italian was used in offices and public places. In Bastianini's policy, schooling had a special place. The Italianization of primary schools was carried through immediately. Efforts were then made to spread this to secondary schools, and to win pupils over through offers of scholarships to study at Italian universities.

Bastianini tried to dismiss as many Croat and Serb civil servants and other employees as possible and to make impossible for them to remain in annexed territory. The authorities had a free hand in banishing people, and they made ample use of it, so that thousand of people were compelled to leave Dalmatia. To replace them Italians were brought over, at first only civil servants (for administration, police, court and teaching posts), then also technical staff and workers, in the hope that they would stay in Dalmatia permanently after the war. A drive was also launched to repatriate those residents of Dalmatia who had emigrated to Italy under Austrian and Yugoslav rule.

The Dalmatian economy was also to have been geared to the general lines of this policy of Italianization. The principal industrial companies were put under civil mobilization. Banks and insurance companies were sequestrated, after which branch offices of Italian banks and insurance

companies were established in Dalmatian towns. In addition, the local unions of co-operative societies were dissolved and replaced by a centralized co-operative organization for Dalmatia, designed to neutralize the peasant and working masses and attract them to the *régime*. Plans here in hand to secure as much land as possible for the future colonization of the Dalmatian countryside. Regulations on the cultivation of land, such as land reclamation projects, served the same purpose, as shown by the author through quotations from official announcements.

Numerous fascist organization for children, youth and workers, were also active in the Italianization of Dalmatia, seeking to penetrate all the villages.

The economic situation of the population under occupation was hard. Italianization was carried through aggressively by means of terror by fascist gangs, using methods tested on the Croat and Slovene population of Istria and the Slovene Littoral in 1920–1922. The Dalmatian population reacted in the very first months of occupation through demonstrations, strikes, acts of sabotage and demolition raids. These actions were led by the Provincial Committee of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) for Dalmatia. When the Uprising spread to the northernmost parts of Dalmatia from Lika and Bosnia, this Committee organized the first partisan detachments.

The author outlines the influence of the People's Liberation Struggle (NOB) on the policy and the methods of the Italian occupation authorities. He pays particular attention to efforts to apply the policy of »divide and rule« in order to impede the spreading of the People's Liberation Movement (NOP). He points out that these efforts were facilitated by ustashi atrocities against the Serb population. As a result, the chetnik leaders were persuaded to co-operate, thus serving Italian aims in Dalmatia. When, in September 1941, the Second Army took over military and civil authority in the so-called Second Zone which included Dalmatia as part of NDH, the Italian army started making open use of chetnik units in fighting against partisans, and later also in »mopping up« operations in Croatian villages. Owing to the policy of brotherhood and unity advocated by the KPJ, the Italian authorities failed to check the spread of NOP. As a result, by spring 1942 Dalmatian partisan detachments were beginning to attack systematically Italian garrisons, forcing the Italian army to concentrate an ever increasing number of its units in Dalmatia and to engage in large-scale operations.

The principal methods used to combat NOB were repressive ones. The author widely documents them, describing mass arrests, prison torture, the taking and shooting of hostages, internment, concentration camps, and, finally, the starving of villages that refused to co-operate with the authorities against the partisans.

The author then describes the functioning of »Roman justice« in Dalmatia, pointing out that it was one of the means of repression. At first, the Military Tribunal of the Second Army (Tribunale militare di guerra) was active in Dalmatia, but when the defendant was caught in the act, »emergency trial« was instituted and an *ad hoc* Emergency Military Tribunal (Tribunale di guerra straordinario) was set up. In October 1941, the Emergency Court for Dalmatia (Tribunale straordinario della Dalmazia) was established. During the one month of its existence, this court passed 37 death sentences and scores of protracted prison sentences. In November 1941, it was replaced by the Special Court for Dalmatia (Tribunale speciale della Dalmazia) with wider authority, which passed thousands of death and prison sentences.

At the end, a survey is given of the methods used by the Italian armed forces in the course of operations against the partisans and the People's Liberation Army (NOV). The author quotes instructions and orders under which »mopping up« and »reprisal« actions were carried out, dealing with the most important of these actions.

The author's conclusion is that the Italian system of occupation was, in its aims and methods, a faithful reflection of Italian fascism. Further, that its aim was not only the reinforcement of its power and the securing of the occupied parts of Yugoslavia for Italy, but their transformation into ethnically Italian regions. The methods used by this system turned against the system itself and had the opposite effect from that anticipated. NOP grew stronger with each year, and NOB flared up to such a degree that it smashed the attempts to Italianize Dalmatia. When, in September 1943, Italy capitulated, a popular general uprising took place throughout Dalmatia, and the Italian forces were either disarmed or gave themselves up to NOV.

Tomislav Timet

PRILOZI EKONOMSKOJ POVIJESTI HRVATSKE 19. I 20. STOLJEĆA*

I

RAZVITAK ŠTEDIONICA U JUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA BIVŠE AUSTRIJSKE CAREVINE

PRVI DIO:

DO OSNUTKA PRVE HRVATSKE ŠTEDIONICE (1819–1846)

Narodi Jugoslavije živjeli su stoljećima razjedinjeni u raznim državama i pod raznim režimima, pod različitim društvenim i ekonomskim sistemima i političkim uvjetima, pa, prema tome, ni novčarstvo Jugoslavije nije pokazivalo, a nije ni moglo pokazivati, jedinstven razvitak. Tek nakon ujedinjenja (1918) počelo je jugoslavensko novčarstvo da živi i da se razvija najprije pod jednakim političkim, a onda sve više i pod jednakim ekonomskim uvjetima.

Počeci jugoslavenskog privatnog novčarstva javljaju se najprije u zapadnim dijelovima današnje SFR Jugoslavije, koji su tada, tj. u prvoj polovini 19. stoljeća, živjeli u sklopu austrijske carevine, odnosno, nakon stvaranja dualizma (1867), Austro-ugarske monarhije.

Osnivanje novčanih zavoda počelo je u slovenskim zemljama, tadašnjim austrijskim pokrajinama Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj, već u prvoj četvrtini 19. stoljeća, potkraj druge četvrtine nastavilo se u Hrvatskoj i Slavoniji, pa u tadašnjem Austrijskom primorju (Istri, Gorici – Gradiški, s Trstom na čelu) i, veoma oskudno u Dalmaciji.

Dana 4. studenog 1820. osnovan je najstariji slovenski, a ujedno i najstariji novčani zavod u jugoslavenskim zemljama, zvan Ljubljanska hranilnica, kasnije Ilirska hranilnica, a od 1845. zvan Kranjska hranilnica (Krainische Sparkasse), sa sjedištem u Ljubljani.

Novčarstvo u jugoslavenskim zemljama, započeto na zapadu današnje SFR Jugoslavije, kretalo se u svom ranom razvoju od zapada prema istoku, i to u vremenskim razmacima od otprilike četvrt stoljeća, već prema tome kako su uvjeti za stvaranje novčanog zavoda u pojedinim zemljama sazrijevali. Četvrt stoljeća poslije osnutka najstarijeg slovenskog novčanog zavoda proradio je prvi hrvatski novčani zavod – Prva hrvatska štedionica, i to dana 14. prosinca 1846, a otprilike četvrt stoljeća kasnije slijedilo je osnivanje prvog srpskog privatnog novčanog zavoda – Prve srpske banke, osnovane u Beogradu 1869. god.

* Ovo je prvi od tri priloga istog autora koje objavljujemo u ovom i u slijedećim brojevima »Putova revolucije« kao doprinos ekonomskoj povijesti i istraživanju razvitka kapitalističke privrede u Hrvatskoj.

Dok je prvi hrvatski novčani zavod (Prva hrvatska štedionica) osnovan sa skromnom dioničkom glavnicom od 40.000 for. srebra, razdijeljenom u 400 dionica od po 100 for. srebra, a slovenska štedionica i bez vlastite glavnice, kako su to austrijski zakoni u ono doba dopuštali, srpski je novčani zavod osnovan s razmjerno visokom dioničkom glavnicom od 120.000 dukata ili 1,440.000 dinara. Ova se, prema namjeri osnivača, imala kasnije postepeno povisivati, dapače i na 1,200.000 dukata ili na 14,400.000 dinara. Do tog povišenja nije došlo, jer je srpski novčani zavod već nakon šest godina zbog neuspjelih špekulacija propao.

Srpski se zavod upropastio uglavnom špekulacijama, među ostalim i dionicama za izgradnju austrijskih željeznica, a u samoj Srbiji tada željeznica nije bilo.

Štaviše, u doba kad se Prva srpska banka bacila na špekulacije dionicama austrijskih željeznica postojale su već, a i davno prije, moćne austrijske i u prvom redu bečke banke, koje su raspolagale ogromnim glavnicama i bavile se financiranjem izgradnje austrijskih željeznica. Najveća je među njima bila bečka banka Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe A. G., osnovana 31. X 1855, s uplaćenom dioničkom glavnicom od 50.000.00 for. (razdijeljenom u 312.500 dionica od po 160 for. svaka), a bilo je predviđeno i povišenje na 100,000.000 for.[1] Bila je to ona ista banka čiji slom u svibnju 1931. dovodi do razrješenja njenih financijskih angažmana u Jugoslaviji od preko 300 milijuna ondašnjih deviznih dinara. Naglo vraćanje ove goleme svote bio je jedan od uzroka izbijanja velike krize jugoslavenskog privatnog novčarstva u rujnu 1931.

Sam Credit-Anstalt kreditirao je već u 1856. za gradnju austrijskih željezničkih pruga ogromne iznose, npr. za gradnju:

Željeznice Beč–Linz– Salzburg	20,000.000	austr.	for.
Venecijansko-lombardijske željeznice	20,000.000	„	„
Tisa željeznice (Theissbahn)	10,000.000	„	„
Galicijske željeznice Karla Ludovika	9,500.000	„	„
Süd-Norddeutsche Verbindungsbahn	3,500.000	„	„
Željeznice Brno–Rosice	1,500.000	„	„
a u 1857. god.			
Koruške željeznice (Kärntner–Bahn)	3,000.000	„	„[2]

Prvi srpski privatni novčani zavod bio je čisto špekulativni zavod, pa se nesretnim špekulacijama vrlo brzo i upropastio. To se dogodilo u Srbiji u ranim godinama stvaranja državne samostalnosti. (Srbija, kao turski pašaluk, dobila je 1830. neku autonomiju, a tek Berlinski kongres 1878. priznao joj je nezavisnost.) Do osnivanja Prve srpske banke došlo je brzo pošto je knez Mihajlo Obrenović ukinuo staru novčanu jedinicu »groš« i uveo novu nacionalnu novčanu jedinicu – dinarsku (1868). Time je stvoren jedan od uvjeta za stvaranje srpskog novčarstva. Bez nacionalne monete nije moglo biti ni nacionalnog novčarstva. Istina je da je već ranije, na osnovu zakona od 10. VIII 1862, osnovana Uprava fondova, s ciljem da sakupi u zemlji rastepene fondove i zadužbine, ali ona je bila državna ustanova sa specijalnim zadatkom, koja je 1898, prešla u Državnu hipotekarnu banku. Zakonom od 6. I 1884. osnovana je Narodna banka.

[1] »Compass«. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich–Ungarn, Wien 1904. Band I. Str. 820.

[2] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie in den J. 1855–1857. VII. Bank- und Credit-Institute in den J. 1855–1857. Tafel 12, str. 11. Credit-Anstalt.

Značajka srpskog novčarstva bila je: velika dekoncentracija kapitala, velik broj malih novčanih zavoda regionalnog i dapače lokalnog značenja i s malim vlastitim novčanim sredstvima. U 1895. posluju u Srbiji 62 banke i štedionice s ukupnom vlastitom glavnicom od svega 12,8 milijuna dinara.

Nasuprot brzoj propasti čisto špekulativnog prvog srpskog novčanog zavoda, najstariji slovenski i hrvatski novčani zavod održali su se 120 odnosno 100 godina. Najstariji slovenski novčani zavod održao se niz decenija pod njemačkom ili nemškutarskom upravom. Uz čisto ekonomske ciljeve zavod je imao i politički cilj, da u malenoj Kranjskoj bude predstraža i širitelj njemstva i njemačkog duha među svojom klijentelom. Najstariji hrvatski novčani zavod osnovan je s ekonomskim i nacionalnim ciljem i da opravda s ekonomske strane nužnost ilirskog pokreta. Takvim je on i ostao cijeli jedan vijek svog opstanka. Najstariji slovenski i hrvatski novčani zavod prestali su raditi u novoj Jugoslaviji s izmijenjenom ekonomsko-društvenom strukturom.

Ovaj rad obuhvaća osnutak i poslovanje slovenskih i hrvatskih novčanih zavoda u okviru bivše habsburške monarhije. Razmatranje se odnosi na dva razdoblja hrvatskog i slovenskog novčarstva, i to na razdoblje do 1846. god., tj. do osnutka Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, i na razdoblje od 1847. do 1868, tj. do osnutka drugog hrvatskog novčanog zavoda, Hrvatske eskomptne banke d. d. u Zagrebu, osnovane 16. studenog 1868. Slučaj je htio je da je ona osnovana samo dva dana prije potpisivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kojom je tako nesretno reguliran državni položaj kraljevina Hrvatske i Slavonije, a važila je sve do kraja prvog svjetskog rata (1918).

Da bi moglo doći do osnivanja austrijskih štedionica uopće, a prema tome i do osnivanja slovenskih i hrvatskih štedionica, bilo je prije svega nužno da se dugotrajnim napoleonskim ratovima (1790–1815) iscrpljena i obezvrijeđena austrijska valuta sanira. U tu svrhu osnovan je novi emisioni zavod, zvan Ces. i kr. privilegirana austrijska narodna banka. Nju je zapao težak zadatak – da sanira austrijsku valutu. Iako se austrijski emisioni zavod brinuo prije svega za privredu Beča i područja Donje i Gornje Austrije, o čemu će kasnije biti riječ, njegova je uloga bila od goleme važnosti i za privredu hrvatskih i slovenskih zemalja u okviru bivše habsburške monarhije.

Bez saniranja domaće (austrijske) valute i bez emisionog zavoda nije se moglo stvoriti u tadašnjim teškim ekonomskim uvjetima, izazvanim novčanom inflacijom u napoleonskim ratovima, ni austrijsko novčarstvo, a isto tako ni novčarstvo u zemljama naseljenim slovenskim i hrvatskim elementom, dakle u Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj, Austrijskom primorju (Trstu, Istri, Gorici–Gradiški), a poslije 1840. u Dalmaciji i još kasnije u Hrvatskoj i Slavoniji. Novoosnovani emisioni zavod imao je sve do 1841. jedini pravo da se bavi mjeničnim eskontom. Kod njega eskontirane mjenice, prema zavodskim pravilima, morale su biti izdane i plative u Beču. Lako je zamisliti kakvu je golemu korist iz toga crpla privreda Beča i Donje i Gornje Austrije. Zagreb i Hrvatska počeli su se koristiti eskontom mjenica kod emisionog zavoda tek nakon osnutka Prve hrvatske štedionice (1846), a i tada veoma slabo, i to kod podružnice emisionog zavoda u Rijeci. Tek 1878, nakon formiranja Austro-ugarske monarhije, preustrojena Austro-ugarska banka osnovala je svoju podružnicu u Zagrebu.

OSNUTAK AUSTRIJSKE EMISIONE BANKE

CES. I KR. PRIVILEGIRANA AUSTRIJSKA NARODNA BANKA (K. UND K. PRIV. ÖSTERREICHISCHE NATIONALBANK) U BEČU PRVI JE NOVČANI ZAVOD OSNOVAN NA PODRUČJU BIVŠE HABSBURŠKE MONARHIJE.

Osnovana je nakon završenog burnog razdoblja napoleonskih ratova, koji su punih četvrt stoljeća (1790–1815) potresali Evropu. Dana 1. lipnja 1816, kad je osnovana Austrijska narodna banka, bio je na području carevine u prometu za onda golem iznos novčanica, i to za 678,715.925 forinti.

Carskim patentom od tog dana određeno je da se taj novac dobrovoljnim putem povuče iz prometa i opticaj novčanica smanji na razinu metalnog pokrića. Određena su bila dva puta: 1. zamjena papirnog novca u jednom dijelu u platežne doznačnice (Zahlungsanweisungen), koje su se mogle u svako doba izmijeniti u metalni novac, i u drugom dijelu u ukamative obligacije, i 2. uzimanje papirnog novca kao uloga u dionice Austrijske narodne banke, osnovane istim carskim patentom.[3]

Iako je Austrijska narodna banka spadala među najstarije novčanične emisione zavode u Evropi, neki su evropski emisioni zavodi bili od nje mnogo stariji. Tako je osnovana Engleska banka (Bank of England) 1694, Francuska banka (Banque de France) 1800, Bank of Scotland 1695, Bank of Ireland 1783, Švedska novčanična banka 1656 (pretvorena u državnu banku 1668) Holandska novčanična banka 1814 (sa sjedištem u Amsterdamu), Danska državna banka 1773 (od 1736. do 1773, postoji kao privatna banka s pravom izdavanja novčanica).

Zadaća je Austrijske narodne banke bila:

»1. da u omjeru metalnog novca (Münzvorräthe), koji će dobiti od financijske uprave ili drugim putem, izdaje platežne doznake (Zahlungsanweisungen) koje će se zvati banknote. Te će se moći u svako doba na zahtjev zamijeniti u metalni novac na u tu svrhu dotiranim blagajnama za izmjenu (Auswechslungskassen). Pomoću tih banknota vršit će se zamjena papirnog novca na taj način da svaki njegov posjednik dobije nove banknote u iznosu od 2/7 u cilju zamjene predanog papirnog novca, a za preostalih 5/7 primit će 1%-tne u konvencionalnom novcu ukamative državne obveznice; 2. da s raspoloživim gotovinama eskontira sigurne mjenice ili druge trgovačke efekte; 3. da daje zajmove uz punu sigurnost na nekretnine (realitete) i 4. da upravlja amortizacionim fondom (Tilgungsfond), koji će joj povjeriti i dotirati ga državna uprava, pa će se na taj način smanjiti državni dug nastao kroz izmjenu papirnog novca«.[4] Kasnije je banka bila te dužnosti oslobođena.

Fond Austrijske narodne banke sastojao se: 1. od metalnih količina (Münzvorräthe) dobivenih od financijske uprave i 2. od 50.000 komada dionica, za koje se imalo platiti 2.000 for. u papirnom novcu i 200 for. u konvencionalnom novcu. Carskim patentom od 15. srpnja 1817. to je promijenjeno, tako da su dionice stajale 1000 for. bečke vrijednosti (Wiener-Währung) i 100 for. u konvencionalnom novcu, [4]ali se broj dionica digao na 100.000 komada. Na taj način papirni novac, koji je primljen za dionice, država je poništila i izdala obveznice ukamative sa 2½% u srebrnom novcu.[4a]

Banka je imala stupiti u svoju punu djelatnost čim bude uplaćeno prvih tisuću dionica, a od 1. VI 1816. do tog dana vrši provizornu upravu sama država.

---

[3] Versuch einer Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, Wien, 1828. Tafel 96. National-Bank.

[4] Ibid. – [4a] Ibid.

Već 1819. god. bila je uplaćena 50.621 dionica. One su odbacivale godišnju dividendu od prosječno 62 for. u razdoblju od 1818. do zaključno 1830. i od prosječno 74 for. u razdoblju od 1831. do zaključno 1840. Tečajevi tih dionica neprestano su rasli, tako da je njihov srednji tečaj iznosio 1819. god. 512 for., 1825 – 1188 for., 1830 – 1244 for., 1835 – 1366 for. i 1840 – 1755 for. U razdoblju od 1818. do zaključno 1828. isplaćeno je za dividende 28,829.596 forinti.

Zanimljivo je da su upravni troškovi zavoda bili vrlo niski u razmjeru s godišnjim čistim dobitkom. Prosječni je postotak upravnih troškova iznosio u razdoblju od 1819. do 1830. tek 5,95%, a u razdoblju od 1831. do 1840. nešto više, tj. 8,93% od iskazane čiste dobiti.

Zavod je naglo izgrađivao dvije glavne grane svoje tečevne djelatnosti, tj. eskont mjenica i zajmove na realitete, što se najbolje vidi iz slijedećih brojeva.

Promatran u decenijskim razmjerima, godišnji je prosjek poslovanja zavoda iznosio:

U razdoblju od 1818. do zaključno 1830.[5]
(u forintama)

Kamata od mjenica	Kamata od zajmova	Kamata od koristonosnog imutka	Ukupni dobici	Upravni troškovi	Čisti dobitak	Dividenda godišnje
580.209	498.950	2,253.415	3,592.998	201.786	3,391.212	62

U razdoblju od 1831. do zaključno 1840.[6]

Kamata od mjenica	Kamata od zajmova	Kamata od koristonosnog imutka	Ukupni dobici	Upravni troškovi	Čisti dobitak	Dividenda godišnje
1,346.049	392.831	2,250.041	4,228.009	346.678	3,881.331	74

Sam promet u eskontiranim mjenicama i u realiziranim zajmovima na nekretninama razvijao se u istom vremenskom rasponu ovako:

Godišnji prosjek iznosio je:

U razdoblju od 1818. do zaključno 1830.[5]

Broj eskontiranih mjenica	Iznos eskontiranih mjenica u for. konv. novca	Realizirano zajmova na nekretnine. Vrijednost zaloga	Isplaćeni zajmovi
10.319	61,858.730	41,709.400	23,325.000

[5] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien. III-er Jahrgang, 1830. Tafel 120. National-Bank.

[6] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien. XIII-er Jahrgang, 1840. E. Anhang. Tafel 105. National-Bank in den Jahren 1818. bis 1840.

U razdoblju od 1831. do zaključno 1840.[6]

Broj eskontiranih mjenica	Iznos eskontiranih mjenica u for. konv. novca	Realizirano zajmova na nekretnine. Vrijednost zaloga	Isplaćeni zajmovi
31.004	169,521.205	34,299.945	19,612.185

A) OSNIVANJE ŠTEDIONICA

Uskoro nakon osnutka austrijskog emisionog zavoda sazrelo je i pitanje osnivanja štedionica u austrijskim zemljama. Ipak, morale su proći tri godine dok je proradila Prva austrijska štedionica u Beču, osnovana 4. listopada 1819. Ona je bila prva i najstarija među austrijskim štedionicama. Njena pravila primjenjivala su se i pri osnivanju štedionica u ostalim austrijskim zemljama, pa i onih u zemljama sa slovenskim življem (u današnjoj Sloveniji, Koruškoj i drugdje).

U načelu, te su štedionice uvijek bile neprofitna, a, barem u početcima, rekli bismo, i neke vrste humanitarna poduzeća. Njihovu početnu vlastitu glavnicu davali su članovi utemeljitelji. Dioničara i dioničke glavnice u njima nije bilo. Svi uplaćeni i vezani utemeljiteljni dijelovi ne dàju osnivačima pravo participacije na čistom dobitku štedionice, kao ni bilo kakvo ukamaćenje. Oni predstavljaju neku vrstu poklona utemeljitelja štedionici, koji se vraća darodavcu samo u slučaju likvidacije štedionice ili potpunog osiromašenja člana utemeljitelja (npr. u slučaju stečaja). Štaviše, članovi utemeljitelji ne smiju se ni zadužiti kod štedionice čiji su utemeljitelji, da ne bi na taj način neposredno vukli neku korist iz svog položaja utemeljitelja.

Jedino pravo utemeljitelja bilo je da mogu biti birani u upravu zavoda i u njegove odbore, ali i ta je služba bila počasna. Pravila su predvidala kome u slučaju likvidacije štedionice pripada njena čista imovina. Obično je išla u korist općine gdje je bilo sjedište štedionice ili u humanitarne svrhe.

Zbog toga se, barem u početku, ne bi moglo govoriti o kapitalističkom karakteru ovih ranih štedionica. Zakonodavac je kod formiranja prvih štedionica naglasio da one imaju primati u prvom redu štedne uloge, pa i one najsitnije, od siromašnijih slojeva naroda, i ukamatiti ih. Ipak, s vremenom su se u štedionicama sabrale goleme glavnice, osobito u bečkoj i praškoj. Glavnice je trebalo kanalizirati tamo gdje je nastala potreba za njima, ali i gdje su to zahtijevali interesi same štedionice, a često i interes članova njene uprave. Često korist nisu crpli sami utemeljitelji ili članovi uprave izravno, već njihovi rođaci ili prijatelji, pa je tako korist od davanja kredita dolazila neposredno. Ne može se zato govoriti ni o sasvim humanitarnom karakteru ovih štedionica, a osobito ne kasnije, kad su njihova tuđa novčana sredstva golemo narasla i mogućnosti davanja kredita bile mnogo veće.

[6] Vidi bilješku na str. 247.

1. PRVI AUSTRIJSKI GODIŠNJAK ZA 1828. GOD. O CILJEVIMA I POSLOVANJU AUSTRIJSKIH ŠTEDIONICA, NAROČITO PRVE AUSTRIJSKE ŠTEDIONICE U BEČU

U predgovoru prvog austrijskog statističkog godišnjaka za 1828. god. kaže se o ciljevima austrijskih štedionica ovo:

»Počevši od 1819. udružilo se više društava sa ciljem da osnivanjem štedionica pruže priliku osobito siromašnijim slojevima ljudi da od svojih zarada ili ušteđevina s vremena na vrijeme plodonosno ulože malenu glavnicu, koja će im služiti za stvaranje boljih životnih uvjeta u kasnijim danima, kao pripomoć u bolesti i starosti ili za ostvarenje kojeg drugog cilja.«[7]

Blagajne u tu svrhu preuzimaju malene iznose u sigurnu pohranu, ukamaćuju ih i u svako doba vraćaju na zahtjev glavnicu ili kamate, u cijelosti ili djelomice. Prvi su fondovi ovih zavoda stvarani neopozivim poklonima utemeljitelja, tako da su štedionice već od časa postanka mogle ukamatiti i one najsitnije uloge i podmiriti troškove uprave.

Prva je štedionica osnovana u bečkom Leopoldstadtu. Ona se kasnije razvila pod imenom Prve austrijske štedionice. Njeni su osnivači ili utemeljitelji ili promicatelji zavoda, već prema tome da li su sudjelovali kod stvaranja fonda s neopozivim poklonom jedne 5%-tne metalne obveznice na 300 for. ili barem jedne na 100 for. konv. valute. Utemeljitelji su uživali pravo glasa i pravo da budu birani u bančine odbore, kuratorije i u ravnateljstvo.

Štedionica je preuzimala štedne uloge od 25 novčića do 100 for. konv. valute ili od 1 for. 15 novčića do 250 for. bečke valute i ukamaćivala ih sa 4%.

Štedionica je upotrebljavala sve vlastite i povjerene joj iznose:

a) za predujmove na tuzemne realitete s pupilarnom sigurnošću,
b) za predujmove na državne obveznice i dionice banaka,
c) za kupnju takvih papira i
d) za eskontiranje mjenica plativih u Beču.[8]

Sve što preostane nakon isplate kamata, upravnih troškova i drugih izdataka čini pričuvnu zakladu i služi za sigurnost uloga.

Ujedinjeno društvo odricalo se svakog prava na korist ili dobitak, a u slučaju raspuštanja štedionice prepuštalo je imovinu koja se kod njega nađe, prema odluci odbora, u znatnom dijelu općini Leopoldstadt u korist jedne trajne dobrotvorne ustanove. Ostatak je bio namijenjen kojoj drugoj dobrotvornoj svrsi.

Nakon 1826. osnovane su u nekim pokrajinama austrijske monarhije komandite Prve austrijske štedionice za promicanje njenih ciljeva. Na kraju 1828. njihov se broj popeo na 44 u 43 različita mjesta.[8]

Poslovi štedionice bili su zakonom i tzv. štedioničkim regulativom tačno određeni, ali nikada se ne govori o nekom financiranju privrednih poduzeća. Vjerojatno je da su kod distribucije kapitala utemeljitelji i promicatelji (propagatori) crpli neku korist. Na primjer, zajmovi koje je dala štedionica bili su u ono doba znatno jeftiniji, jer štedionice nisu morale plaćati nikakve dividende ili udio utemeljiteljima, kao što su to morale akcionarne banke svojim dioničarima.

[7] Versuch einer Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, 1-ster Jahrgang, Wien, 1828., F. Anhang, Tafel 97. Sparkassen.
[8] Ibid.

2. KRETANJE BROJA ŠTEDIONICA I BROJA ULAGAČA

Saniranjem austrijske valute i osnivanjem austrijskog emisionog zavoda stvoreni su preduvjeti za osnivanje štedionica u austrijskim zemljama. Ipak, prošle su pune tri godine dok je osnovana Prva austrijska štedionica (4. listopada 1819). Njenim osnutkom led je bio probijen i ubrzo je došlo do osnivanja štedionica i u drugim austrijskim zemljama.

Štedionica u Ljubljani bila je druga po starosti među austrijskim štedionicama. Ona je počela raditi 4. studenog 1820. Štedionice se u tadašnjim austrijskim zemljama javljaju otprilike 20 godina prije nego u kasnijoj ugarskoj polovini države. Među njima su i dvije štedionice u tadašnjoj Lombardijsko-venetskoj kraljevini, koja je onda bila sastavni dio austrijske carevine, i to u Veneciji i u Milanu.

U godini osnivanja Prve hrvatske štedionice (14. XII 1846) bilo je u austrijskoj carevini, uključivši dvije štedionice u Lombardijskoj-venetskoj kraljevini i pet najstarijih u Ugarskoj (u Pešti, Aradu, Požunu, Brašovu i Sibinju), ukupno 21 štedionica.

Evo redoslijeda kako su one osnovane:

Prva austrijska štedionica 1819, Ljubljanska, od 1845. Kranjska štedionica u Ljubljani 1820, Tirolska štedionica u Innsbrucku 1823, Češka štedionica u Pragu 1825, Štajerska štedionica u Gracu (Steyermärkische Sparkasse) 1825, Koruška štedionica u Celovcu 1835, Štedionica u Ober-Hollabrunnu (Donja Austrija) 1840, Štedionica u Dubrovniku 1840, Štedionica u Zadru 1841, Štedionica u Splitu (spominje je austrijski godišnjak za 1845), pa četiri tirolske štedionice: u Bregenzu 1841, Ali 1841, Roveredu 1843, i u Feldkirchu 1843. dvije štedionice u Lombardiji: u Veneciji 1822 i u Milanu 1823, zatim u kasnijoj ugarskoj polovini države: Štedionica u Pešti 1840, štedionice u Brašovu i Aradu 1840, u Požunu i Sibinju 1842.[9] (Ovo je pet najstarijih štedionica u Ugarskoj).

Na teritoriju današnje SFR Jugoslavije postojala je 1845. god. još i štedionica u Velikom Bečkereku (Zrenjaninu).

Nas će, svakako, najviše zanimati štedionice u Ljubljani, Celovcu, Grazu i Trstu, a i u Dalmaciji. Ovdje je riječ o štedionicama u jugoslavenskim zemljama na području bivše habsburške monarhije.

Poslovanje austrijskih štedionica u svim zemljama svelo se na primanje štednih uloga (depozitno poslovanje), s jedne strane, a na plasman glavnica, i to ponajviše u hipotekarne zajmove, a manje u mjenični eskont i u nabavke državnih vrijednosnih papira, s druge strane.

Depozitno se poslovanje austrijskih štedionica u cjelini naglo širilo, broj je ulagača brzo rastao, a jednako i iznosi zaprimljenih uštedevina. Otprilike 50 do 60% od ukupnog broja ulagača otpadalo je u svim godinama razdoblja do 1846. na Prvu austrijsku štedionicu u Beču. Izuzetak je činila 1829. sa 44,1%. Otprilike 1/6 ulagača otpadala je neprekidno na Češku štedionicu (Böhmische Sparkasse) u Pragu, a otprilike 1/3 na sve ostale štedionice zajedno, uključivši ovamo i štedionice u Veneciji i Milanu.

---

[9] Versuch einer Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, 1828. und 1829.

Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III-er bis XIX. Jahrgang, 1830–1846.

Zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.

Evo kako je rastao broj ulagača u austrijskim *štedionicama u razdoblju od 1819. do 1846. po zemljama:*

God.	Broj štedionica	Broj ulagača:[10] svih austrijskih štedionica	Prve austrijske štedionice	% od svih ulagača	Češke štedionice	% od svih ulagača	Kod preostalih štedionica	% od svih ulagača
1819.	1	1.379	1.279	100,0	—	—	—	—
1820.	1	2.589	2.589	100,0	—	—	—	—
1821.	2	4.253	3.929	92,4	—	—	324	7,6
1822.	2	4.930	4.374	88,7	—	—	556	11,3
1825.	6	28.331	13.797	59,1	1.434	6,1	8.100	34,8
1827.	7	42.119	21.539	51,1	3.763	8,9	16.817	40,0
1829.	7	70.672	31.200	44,1	6.578	9,3	32.894	46,6
1830.	7	60.567	32.543	53,7	7.640	12,6	20.384	33,7
1831.	7	52.345	28.405	54,2	7.926	15,1	16.014	30,7
1832.	7	60.650	33.660	55,5	10.131	16,7	16.859	27,8
1833.	7	73.896	42.353	57,3	12.795	17,3	18.749	25,4
1835.	7	97.813	57.063	58,3	16.424	16,8	24.326	24,9
1836.	8	110.547	64.032	57,9	18.787	17,0	27.728	25,1
1838.	8	135.933	79.022	58,1	22.417	16,5	34.494	25,4
1840.	11	168.449	95.510	56,7	24.150	14,3	48.789	29,0
1841.	11	173.428	95.949	55,3	25.269	14,6	52.210	30,1
1842.	14	173.630	102.074	58,7	29.647	17,1	41.909	24,2
1843.	18	191.457	113.610	59,3	32.686	17,1	45.161	23,6
1844.	16	214.721	121.706	56,7	35.334	16,3	57.681	27,0
1845.	16	233.474	132.247	56,6	39.172	16,8	62.085	26,6
1846.	16	257.869	141.286	54,8	42.690	16,7	73.293	28,5
Prosjeci izračunani na osnovu broja poslovnih godina				63,3		14,7		27,7

Od 18 štedionica navedenih u 1843. samo se dvije nalaze u Ugarskoj, i to u Brašovu (Kronstadt) i Sibinju (Herrmannstadt). Kasnije su one izostavljene, i to jednostavno zbog toga što su se oba grada nalazila u Ugarskoj, a podaci se odnose na štedionice u austrijskim zemljama.

Broj ulagača u slovenskom ili djelomično slovenskim zemljama, a u prvom redu kod štedionica u Ljubljani, Celovcu, Grazu i Trstu, kretao se ovako: God. 1819. bečka štedionica jedina je na području bivše carevine Austrije, ali već 1821. pridružuje joj se i štedionica u Ljubljani. Broj ulagača kod obje štedionice do zaključno 1822. je malen, iznosi nepunih 5000 ulagača. Već 1825. broj se štedionica popeo na 6, a broj ulagača na 23.300. U 1829. posluje već 7 štedionica s ukupno 70.600 ulagača. U 1830. nakon martovske revolucije broj ulagača brzo nazaduje i 1831. iznosi 52.300. Poslije te godine broj ulagača postepeno raste i u 1835. još uvijek 7 štedionica broji već 97.800 ulagača. Poslije 1835. broj štedionica i ulagača brzo raste, tako da već 1836. posluje 8 štedionica sa 110.500 ulagača i 1838. sa 135.900 ulagača. U 1840. god. 11 štedionica broji 168.400 ulagača, a 1844. ima 16 štedionica 214.700 ulagača. U 1846. isti broj štedionica broji 257.800 ulagača.

[10] Ibid.

Broj ulagača

Godina	Ljubljanske (Kranjske) štedionice, osnovane 4. XI 1820.	% od svih ulagača	Koruške štedionice u Celovcu, osnovane 1835.	% od svih ulagača	Štajerske štedionice u Grazu, osnovane 15. V 1825.	% od svih ulagača	Tršćanske štedionice u Trstu, osnovane 22. XII 1842.	% od svih ulagača	Svih austrijskih štedionica
1825.	1.618	6,9			973*	4,2			23.331
1827.	1.787	4,2			1.810	4,3			42.119
1829.	2.088	3,0			4.873	5,4			70.672
1830.	2.260	3,7			4.919	6,9			60.567
1831.	2.083	4,1			4.764	11,5			50.345
1833.	2.623	3,5			5.732	7,8			73.896
1835.	3.227	3,3	525	0,5	7.265	7,4			97.813
1838.	4.593	3,4	1.344	1,0	10.022	7,4			135.933
1840.	5.612	3,3	1.988	1,2	10.991	6,5			168.449
1841.	6.003	3,5	2.129	1,2	11.653	6,7			173.428
1842.	6.706	3,9	2.554	1,5	12.617	7,3			173.630
1843.	7.048	3,7	2.888	1,5	14.018	7,3			191.457
1844.	7.522	3,5	3.138	1,5	14.457	6,7	2.492	1,2	214.721
1845.	7.546	3,2	3.440	1,5	15.892	6,8	2.873	1,2	233.474
1846.	7.834	3,0	3.624	1,4	16.222	6,8	3.349	1,3	257.869[11]
Prosjeci		3,7		1,2		6,8		1,2	

Prosječni postoci broja ulagača koji otpadaju na štedionice u Ljubljani i u Grazu od ukupnog broja ulagača svih austrijskih štedionica znatno nadmašuju postotke stanovništva Kranjske i Koruške, odnosno Štajerske, od ukupnog broja stanovništva čitave austrijske carevine, i to izuzevši Ugarsku s Erdeljom, pa Hrvatsku i Slavoniju, ali uključivši Lombardijsko-venetsku kraljevinu. Prosjeci broja ulagača kod štedionica u Celovcu, a naročito u Trstu, znatno zaostaju, što se ima djelomice pripisati činjenici da su ove dvije štedionice osnovane veoma kasno, i to štedionica u Celovcu 1835, a ona u Trstu (Monte civico commerciale, kasnije zvana Cassa di risparmio Triestina) tek 1842, pa se još nisu mogle pravo razviti.

Prema austrijskim statistikama brojilo je stanovništvo:

	1830.	1840.	% od ukupnog broja stanovnika 1830.	% od ukupnog broja stanovnika 1840.	% od ukupnog broja ulagača u prosjeku 1819—1846.
Čitave carevine, izuzevši Ugarsku s Erdeljom, Hrvatsku i Slavoniju, ali uključivši Lombardiju	19,996.885	21,752.949	100,0	100,0	100,0
Donje i Gornje Austrije zajedno	2,116.047	2,269.194	10,6	10,4	63,7
Češke, Moravske i Šleske	5,875.543	6,415.337	29,4	29,5	15,2
Kranjske i Koruške	723.649	760.017	3,6	3,5	4,9
Štajerske	885.948	977.879	4,4	4,5	7,0
Austrijskog primorja	424.071	484.761	2,1	2,2	1,2
Samo Češke	3,828.749	4,221.588	19,1	19,4	15,2
Samo Kranjske	432.519	449.629	2,2	2,1	3,7

* Uzeta 1826. god. — [11] Ibid.

Zanimljivo je da ni bogate češke zemlje nisu brojem ulagača (1840) dostigle postotak alikvotan broju stanovnika. Stanovništvo samo Češke iznosilo je u 1840. god. 19,1% od ukupnog broja stanovnika Austrijske monarhije, i to bez kasnije ugarske polovine države, ali uključivši Lombardiju, a stanovništvo svih čeških zemalja, dakle Češke, Moravske i Šleske, dapače 29,4%, dok je postotak broja ulagača iznosio prosječno samo 15,2% od ukupnog broja ulagača kod svih austrijskih štedionica. Kasnije ćemo vidjeti da to nije bio slučaj kod uloga, jer su oni kod Češke štedionice bili prosječno vrlo visoki, znatno iznad ukupnog austrijskog prosjeka po ulagaču, pa je udio Češke, a i čeških zemalja, u ukupnim glavnicama uloženim u austrijske štedionice bio znatno iznad postotka njenog stanovništva u ukupnom stanovništvu austrijskih zemalja. U Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj postoci ulagača bili su znatno viši od postotaka stanovništva, i to: u Kranjskoj i Koruškoj 3,6% : 4,9% u Štajerskoj 4,4% : 7%. U samoj Kranjskoj bio bi omjer još mnogo povoljniji, i to 2,2% : 3,7%.

Misao da uštedevine valja ulagati u štedionice širila se brzo u svim austrijskim zemljama u razdoblju od 1819. do 1846. To se bolje vidi iz broja uložnih knjižica koje otpadaju na svakih 10.000 stanovnika u godinama 1830, 1835, 1840. i 1846. Za osnovu je uzet broj stanovnika prema popisu pučanstva iz 1830. i 1840. god. Prvi popis služi za ocjenu intenziteta štednje u godinama 1830. i 1835, a drugi za godine 1840. i 1846.

Zemlja	Broj stanovnika 1830.	Broj uložnih knjižica		1835. ukupno	na svakih 10.000 stanovnika
		1830. ukupno	na svakih 10.000 stanovnika		
Čitava Monarhija, bez Ugarske i Hrvatske, ali uključivši Lombardiju	19,996.885	60.567	30,3	97.818	48,9
Gornja i Donja Austrija	2,116.047	32.543	153,8	57.063	269,7
Češka, Moravska i Sleska*	5,875.543	7.640	13,0	16.424	27,0
Kranjska i Koruška **	723.649	2.260	31,2	3.752	51,9
Štajerska	885.948	4.919	55,5	7.265	82,0
Austrijsko primorje	424.071	—	—	—	—
Tirol	797.405	1.171	14,7	999	12,5
Lombardija	4,408.743	12.020	27,3	12.745	28,9
Samo Češka	3,828.749	7.640	20,0	16.424	42,9
Samo Kranjska	432.519	2.260	52,2	3.227	74,6[12]

Tabela pokazuje kako se štednja, sudeći prema porastu broja ulagača, u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj širila brže nego što bi se to moglo zaključiti iz općeg prosjeka naprednog zapadnog dijela austrijske carevine, dakle bez tadašnje Ugarske s Erdeljom, Hrvatske i Slavonije, a uključivši Lombardiju. Značajno je da je Češka bila ispod općenitog prosjeka, iako su tamo robna proizvodnja i kapitalistički odnosi imali dublji korijen, a i Češka štedionica bila je osnovana već 1825. god. Vidi i tabelu na str. 254.

* (Štedionica u Brnu javlja se u austrijskim godišnjacima tek u 1851. god.).

** (Koruška štedionica osnovana tek u 1835 god.).

[12] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien, III-er Jahrgang, 1830, B) Die Bewohner. Tafel 6. Städte mit mehr als 2000 Einwohnern.

Zemlja	Broj stanovnika 1840.	Broj uložnih knjižica			
		1840. ukupno	na svakih 10.000 stanovnika	1846. ukupno	na svakih 10.000 stanovnika
Čitava Monarhija, bez Ugarske i Hrvatske, ali uključivši Lombardiju	21,752.949	168.449	77,4	276.991	127,3
Gornja i Donja Austrija	2,269.194	101.700***	448,2	155.282***	684,4
Češka, Moravska i Šleska	6,415.337	24.150	37,6	42.960	67,0
Kranjska i Koruška	760.017	7.600	100,0	11.458	150,8
Štajerska	977.879	11.247*	115,0	16.222	165,8
Austrijsko primorje	484.761	—	—	3.349	69,1
Tirol	841.566	2.501	29,7	7.518**	89,3
Lombardija	4,750.472	21.427	45,1	40.257	84,7
Samo Češka	4,221.588	24.150	57,2	42.960	101,8
Samo Kranjska	449.629	5.612	124,7	7.834	174,0[13]

Evo kako se kretao taj razvitak:

Broj ulagača na svakih 10.000 stanovnika

Zemlja	1830.	1846.	Porast ulagača
Čitava Monarhija	30,3	127,3	97,0
Češka	20,0	101,8	81,8
Kranjska i Koruška	31,2	150,8	119,6
Samo Kranjska	31,2	174,8	143,6
Štajerska	55,5	165,8	110,3
Gornja i Donja Austrija	153,8	684,4	530,6

Uspjeh Kranjske, Koruške i Štajerske u razmatranom razdoblju bio bi još i mnogo veći kad bi se promatrao u omjeru prema čitavoj Austrijskoj monarhiji, dakle uključivši i stanovništvo u kasnijoj ugarskoj polovini, gdje se prve štedionice osnivaju tek u 1840. Niski stupanj proizvodnih snaga razlogom je da i tako velika zemlja kao Galicija u čitavom tom razdoblju do 1846. nema nijednu štedionicu, premda je 1840. brojila 4,855.116 stanovnika, pa je po broju stanovnika bila ispred Češke.

Razmjerno kasno dolazi i do osnutka prve štedionice u Trstu, i to tek 22. prosinca 1842, pa je i njen uspjeh u razdoblju do 1846. bio veoma slab. Odnosi su sasvim drukčiji u razdoblju od 1847. do 1868, kad bankarstvo Trsta počinje igrati značajnu ulogu u razvoju austrijskog novčarstva.

* (God. 1841).
** (Uključene i štedionice u Roveredu, Bregenzu, Feldkirchu i Ali.)
*** (Uključena i štedionica u Ober-Hollabrunu.)
[13] Ibid. XIII-er Jahrgang. A) Die Bewohner, Tafel 3. Städte mit mehr als 2000 Einwohnern.

Za tri dalmatinske štedionice koje se javljaju potkraj ovog razdoblja (u Dubrovniku, osnovane 1840, u Zadru, osnovane 1840, i u Splitu, a za nju austrijski godišnjak za 1845. govori da su je potpuno ostavili njeni ulagači) može se reći malo što povoljna. Ostavljene od ulagača i bez uloga, one su samo bijedno vegetirale. Njihov je neuspjeh bio potpun i on je bio i ostao jedinstven među štedionicama na području habsburške monarhije tog razdoblja. Štedionici u Dubrovniku u 1846. ostao je samo 31 ulagač sa 266 for. uloga, a u Splitu 113 ulagača sa ukupno 355 for. uloga. S mukom se održavala jedino štedionica u Zadru, kojoj su na kraju 1846. njena 202 ulagača povjerila 37.698 for. (Dalmacija je 1840. god. imala 398.607 stanovnika). Uštednje jačih štediša Dalmacije u tom razdoblju bile su vjerojatno u bečkoj štedionici, a kasnije i u tršćanskoj, a mali štediše, jednom zahvaćeni panikom, povukli su svoje uloge. U tome ni Dubrovnik nije bio izuzetak.

Budući da je u čitavom razdoblju do 1846. novčarstvo u pojedinim zemljama tadašnje austrijske carevine bilo uglavnom usredotočeno na glavne gradove tih zemalja, bit će nam i razvitak štedionica u pojedinim zemljama donekle shvatljiviji ako kretanje broja ulagača, a još više i uloga, promatramo u usporedbi s brojem stanovnika njihovih zemaljskih glavnih gradova, a ne samo zemalja. Pri tom valja držati na umu da se veliko bogatstvo iz čitave države slijevalo do 1914. u zemlje na Dunavu (Donja i Gornja Austrija) i u zemlje češko-moravskog bazena (Češka i Moravska) kao industrijski najjače razvijene.

Prema statistici za 1830. i 1840. glavni gradovi pojedinih austrijskih zemalja imali su stanovnika:

Grad	1830.[14]	1840[15]
Ljubljana	11.506	15.906
Celovec	12.537	11.305
Graz	37.207	46.323
Trst	42.913	57.919
Zagreb	10.400	15.942 (1842)
Beč	317.768	356.555
Prag	103.670	110.132
Venecija	98.740	93.913
Milano	129.437	148.901
Split	2.892	—
Zadar	5.833	6.382
Dubrovnik	8.435	5.712 (1843)
Innsbruck	10.712	11.512

Tako će nam biti shvatljivije da Prva austrijska štedionica u Beču ima u 1830. god. 31.200 ulagača, a u 1846. već 141.286, ili 4 i pol puta više, ili zašto Prag ima 1830. samo 7.640 ulagača, a 1846. već 42.960 ulagača. U velikim gradovima akumulirani kapital, stvorivši jednom štedionice, osigurava im i velik broj ulagača i veliku akumulaciju štednih uloga. Trst je u tom pogledu bio izuzetak do 1846. god. Prva tršćanska štedionica (Monte civico commerciale) osnovana je tek 22. XII 1842. Novčarstvo Trsta razvit će se življe tek u slijedećem razdoblju do 1868. god. Ljubljana, Celovec i Zagreb sa svojih 10 do 15

[14] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien, III-er Jahrgang, 1830, B) Die Bewohner. Tafel 6. Städte mit mehr als 2000 Einwohnern.

[15] Ibid., XIII-er Jahrgang, A) Die Bewohner. Tafel 3. Städte mit über als 2000 Einwohnern.

hiljada stanovnika, gradovi pretežno obrtničko-činovnički, a bez industrije i većih trgovačkih radnja, sputani su uvijek u svom ekonomskom razvoju, što se odražava i u razvoju novčarstva. Sam Zagreb dobiva prvi novčani zavod tek potkraj 1846. god. (Prva hrvatska štedionica počela je raditi 15. XII 1846).

Zbog jačeg ili slabijeg ekonomskog razvoja pojedinih zemalja odnosi se naglo mijenjaju i smisao za štednju putem štedionica naglo raste. Dok je 1830. otpadala jedna uložna knjižica: u Donjoj i Gornjoj Austriji na 65,0 stanovnika, u Kranjskoj i Koruškoj na 320,2, u samoj Kranjskoj na 320,2, u Štajerskoj na 180,1, u Austrijskom primorju s Trstom nema štedionice, u Češkoj na 501,2, u čitavoj državi (izuzevši ugarsku polovinu) na 330,1, u Lombardiji na 366,8, u 1846. omjeri su temeljito izmijenjeni i jedna uložna knjižica otpada: u Donjoj i Gornjoj Austriji na 14,6 stanovnika, u Kranjskoj i Koruškoj na 66,3, u samoj Kranjskoj na 57,4, u Štajerskoj na 60,3, u Austrijskom primorju s Trstom na 144,8, u Češkoj na 98,3, u Lombardiji na 118,0 i u čitavoj državi na 78,5 stanovnika.

3. KRETANJE ŠTEDNIH ULOGA

U kretanju uloga u štedionicama austrijskih zemalja, pa i u zemljama sa slovenskim stanovništvom, vodi Prva austrijska štedionica u Beču, i po akumuliranim iznosima uopće, i po stanovniku. To prvenstvo, s obzirom na prosjek uloga po ulagaču ona neće zadržati jer su ulozi u štedionicama Praga i Trsta bili uskoro po ulagaču veći nego kod bečke štedionice.

Ovdje će se posebno razmotriti kretanje štednih uloga kao najvećeg dijela novčanih sredstava kod svih štedionica, a posebno kretanje vlastitih novčanih sredstava koja će pojedine štedionice ostvariti godišnjim dotacijama. U svim štedionicama su vlastita novčana sredstva daleko zaostajala za tuđim novčanim sredstvima. Štedionice u austrijskim zemljama nemaju dioničke glavnice. Ona se javlja kasnije, i to kad se kapitalizam razvio do određenog stupnja, pa je došlo do osnivanja prvih bečkih banaka (1852. i 1855).

Evo kako su se kretali štedni ulozi kod austrijskih štedionica (vidi tabele na str. 257 i 258).

U razdoblju od 1819. do 1846. štedni ulozi u austrijskim štedionicama, uzeti zajedno, rasli su iz godine u godinu sve više, i to ne samo zbog sve većeg broja novih štedionica već mnogo više zbog sve jačeg tempa u akumuliranju uloga kod starih štedionica (onih osnovanih do 1830).

Štedni su ulozi, kod svih austrijskih štedionica zajedno, rasli ovako: u razdoblju od 1819. do 1830. prosječno za 1 milijun forinti godišnje; u razdoblju od 1831. do 1835. već za blizu 2 milijuna forinti, i to unatoč znatnom nazadovanju uloga u godini krize 1831; prosjek se diže u razdoblju od 1836. do 1840. već na blizu 3 milijuna forinti godišnje i, napokon, u razdoblju od 1841. do 1846. on znatno prekoračuje 4 milijuna forinti godišnje.

Udio Prve austrijske štedionice u svim godinama iznosi više od 50% od ukupnih uloga svih austrijskih štedionica. Procentualni udio Češke štedionice u Pragu raste svake godine i u razdoblju od 1841. do 1846. približava se 1/4 svih štednih uloga, tako da bi na sve ostale štedionice otpalo samo nešto više od 1/4 svih štednih uloga u austrijskim štedionicama. Potkraj razmatranog razdoblja (1819–1846) udio Češke štedionice procentualno nad-

Godina	Broj štedionica	*Štedni ulozi:* kod svih austrijskih štedionica	*Od toga:* kod Prve austrijske štedionice u Beču	%
		u forintama		
1819.	1	19.817	19.817	100,0
1820.	1	64.977	64.977	100,0
1821.	2	141.022*	128.838	91,4
1822.	2	340.190	314.303	92,4
1825.	6	3,766.495**	2,513.881	66,8
1827.	7	7,100.629	4,418.969	62,2
1829.	7	12,459.760	7,811.807	62,6
1830.	7	12,212.111	7,901.278	64,7
1831.	7	9,861.692	5,954.006	59,8
1832.	7	12,433.446	7,435.102	59,8
1833.	7	16,066.260	9,906.649	61,7
1835.	7	23,233.791	13,969.549	60,1
1836.	8	25,632.585	15.193.699	59,3
1838.	8	31,256.622	18,350.130	58,7
1840.	11	37,766.457	20,889.720	55,3
1841.	11	38,803.877	20,683.679	53,3
1842.	14	42,868.049	22,149.319	51,7
1843.	18	50,240.437	24,764.632	49,2
1844.	16	56,131.829	26,927.892	48,0
1845.	16	58,696.954	29,369.389	50,0
1846.	16	63,162.078	31,391.720	49,7[16]
Prosjek 1819–1830.				80,0
Prosjek 1831–1835.				60,8
Prosjek 1836–1840.				57,8
Prosjek 1841–1846.				50,3

mašuje udio koji bi na nju otpadao prema broju stanovnika same Češke u 1840. god., dapače, on se znatno približava procentualnom udjelu stanovništva obih čeških zemalja: Češke i Moravske (27,5% u 1840). Polučeni novčani uspjesi Češke štedionice u ukupnom akumuliranju štednih uloga mnogo su veći od uspjeha po broju ulagača, što svjedoči o ekonomskom razvitku, pa su i ulozi po stanovniku kod Češke štedionice znatno veći nego kod Prve austrijske štedionice.

Glavna je značajka Prve austrijske štedionice bila masovnost ulagača, a kod Češke štedionice visoki ulozi. (U 1844. iznosi prosjek štednih uloga kod štedionice u Pragu 397 for., a u Beču samo 234 for., dakle samo nešto više od polovine, što je još uvijek mnogo s obzirom na tadašnju visoku vrijednost novca.)

---

* (Obuhvaćene štedionice u 1812. u Beču i Ljubljani).

** (Obuhvaćene štedionice u 1825. u Beču, Ljubljani, Pragu, Innsbrucku, Veneciji i Milanu).

[16] Versuch einer Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, 1828. und 1829.

Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III-er bis XIX-er Jahrgang, 1830–1846. Ausgestellt von der Direktion der administrativen Statistik im k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.

Godina	Broj štedionica	Štedni ulozi			
		kod Češke štedionice u Pragu		kod ostalih štedionica	
		u forintama	%	u forintama	%
1819.	1	—	—	—	—
1820.	1	—	—	—	—
1821.	2	—	—	—	—
1822.	2	—	—	12.184	8,6
1825.	6	118.893	8,1	25.887	7,6
1827.	7	511.876	7,2	1,133.771	30,1
1829.	7	1,175.574	9,4	2,169.784	30,6
1830.	7	1,498.335	12,2	3,472.379	28,0
1831.	7	1,655.609	16,6	2,812.498	23,1
1832.	7	2,296.045	18,5	2,352.097	23,6
1833.	7	2,925.256	18,2	2,702.299	21,7
1835.	7	4,444.592	19,1	3,234.356	20,1
1836.	8	5,030.429	19,6	4,819.650	20,8
1838.	8	6,305.750	20,2	5,408.457	21,1
1840.	11	7,702.106	20,5	6,600.752	21,1
1841.	11	8,443.503	21,8	9,174.631	24,2
1842.	14	9,921.623	23,1	9,676.695	24,9
1843.	18	11,460.058	22,8	10,797.107	25,2
1844.	16	13,585.930	24,2	14,105.747	28,0
1845.	16	13,713.842	23,4	15,618.007	27,0
1846.	16	14,857.404	23,5	15,613.723	26,6
				16,912.954	26,8[17]
Prosjeci 1819–1830.			4,0		16,0
Prosjeci 1831–1835.			18,1		21,6
Prosjeci 1836–1840.			20,1		22,1
Prosjeci 1841–1846.			23,1		26,6

Da vjerno prikažem visoku stvarnu vrijednost prosjeka štednih uloga kod Češke štedionice u 1844, koji je tada iznosio 397 for. (a i prosjeka kod Prve austrijske štedionice od 234 for.), dat ću tržne cijene nekih glavnih živežnih artikala prema austrijskom godišnjaku za 1845. i 1846. god.[18]

Cijene iz 1845.

	Jedinična cijena	Količina robe za 397 for.
Cijene se odnose na austr. funtu od 560 grama[18a] – vidi str. 259		
Govedje meso	4,5 novčića	4.939 kg
Čaj	1,30 for.	171 kg

[17] Ibid.

[18] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1845. und 1846. Zweiter Teil. Achtzehnter und neuenzehnter Jahrgang.

Nichtmetrische Masse von Einführung des metrischen Systems. Zusammengestellt von der Direction der administrativen Statistik im k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Wien.

	Jedinična cijena	Količina robe za 397 for.
Cijene se odnose na 1 austr. centu od 56,005 kg		
Šećer u komadima	21 for.	1.060 kg
Riža	16,23 for.	1.370 kg
Šećer mljeveni	11 for.	2.021 kg
Grah	2,39 for.	9.302 kg
Leća	3,48 for.	6.384 kg
Grašak	4,12 for.	5.395 kg

	Jedinična cijena	Količina robe za 397 for.
Cijene se odnose na 1 austr. akov (Mass) od 1,4147 l		
Vino (najbolje)	12 novčića	4.681 l
Vino (najslabije)	4½ novčića	8.024 l
Pivo (najbolje)	4½ novčića	12.482 l
Pivo (najslabije)	3½ novčića	16.047 l

	Jedinična cijena	Količina robe za 397 for.
Cijene se odnose na 1 austr. vagan (Metzen) od 61,5 l		
Krumpir	49,0 novčića	49.843 l
Pšenica	2,08 for.	11.740 l
Kukuruz	1,21 for.	20.176 l
Raž	1,27 for.	19.227 l
Ječam	1,03 for.	23.705 l
Zob	0,52 for.	46.953 l

	Jedinična cijena	Količina robe za 397 for.
Cijene se odnose na 1 austr. hvat		
Tvrdo drvo	5,04 for.	78.76 austr. hv.
Mekano drvo	4,24 for.	93.66 austr. hv.

[18a] Vrela za mjere:

1 austrijska centa (Zentner) = 100 austr. funti od 560 grama = 56,005 kg.

Meyers Konversations-Lexicon, Fünfte Auflage, Elfter Band, str. 1024. Izdanje: Bibliographisches Institut, Leipzig, 1896.

1 austrijski vagan (Metzen) = 61,48685 litara.

Meyers Konversations-Lexicon. Fünfte Auflage, 1896. Zwölfter Band, str. 230. Izdanje: Bibliographisches Institut, Leipzig.

1 austrijski akov (Mass) = 1,414725 litara.

Meyers Konversations-Lexicon. Siebente Auflage, VIII-er Band, str. 23. Izdanje: Bibliographisches Institut, Leipzig, 1928.

Kretanje štednih uloga kod štedionica u Ljubljani, Celovcu, Grazu i Trstu u razdoblju od 1825. do 1846. pokazuje stalan uspon.

Štedni ulozi (u forintama):

Godina	Ljubljanska (Kranjska) štedionica, osnovana 4. XI 1820.	u %	Koruška štedionica u Celovcu, osnovana 1835.	u %	Štajerska štedionica u Grazu, osnovana 15. V 1825.	u %	Sve austrijske štedionice
1825.	127.178	3,3			54.737	1,4	3,893.573
1827.	182.285	3,8			149.889	3,1	4,806.220
1829.	258.138	2,7			361.834	2,9	12,459.760
1830.	297.257	2,4			381.668	3,1	12,212.111
1831.	296.065	3,0			472.192	4,7	9,961.692
1833.	380.237	2,4			858.369	5,3	16,066.260
1835.	468.511	2,0	48.803	0,3	1,236.280	5,3	23,233.791
1838.	698.523	2,2	250.033	0,8	1,965.275	6,3	31,256.622
1840.	850.743	2,3	389.973	1,0	2,511.914	6,7	37,766.457
1841.	936.949	2,4	503.421	1,3	2,548.420	6,6	38,303.877
1842.	1,042.164	2,4	587.918	1,3	2,754.896	6,4	42,868.049
1843.	1,121.113	2,2	628.325	1,3	3,181.584	6,3	50,240.437
1844.	1,194.001	2,2	682.958	1,3	3,111.593	5,7	54,440.339
1845.	1,199.823	2,0	763.173	1,3	3,311.696	5,6	58,696.954
1846.	1,153.411	1,8	794.889	1,3	3,637.294	5,8	63,162.078[19]
Prosjeci		2,5		1,1		5,0	

Godina	Tršćanska štedionica u Trstu osnovana 21. X 1842.	u %
1843.	748.583	1,5
1844.	573.309	1,5
1845.	836.055	1,4
1846.	928.550	1,5
Prosjek		1,5

Tabela pokazuje da u prosjeku štedni ulozi akumulirani kod štedionica u Ljubljani i u Celovcu procentualno odgovaraju postotku stanovništva Kranjske i Koruške prema ukupnom broju stanovnika austrijske carevine bez Ugarske, Hrvatske i Slavonije, ali uključivši stanovništvo Lombardije, dok je u Štajerskoj prosjek štednih uloga za nekih 50%, u 1846. za 30%, viši i od alikvotnog postotka stanovništva. Jednaki je slučaj i kod štedionice u Trstu. (Vidi tabele na str. 253 i 254)

Budući da su kod štedionica u Ljubljani, Celovcu i u Grazu postoci ulagača znatno viši od alikvotnih postotaka stanovništva, možemo zaključiti da su prosjeci štednih uloga po ulagaču u Ljubljani, Celovcu i Grazu bili znatno niži. Kranjska, Koruška i Štajerska spadale su u organiziranju štednje putem banaka među najbolje razvijene zemlje u bivšoj habsburškoj monarhiji.

[19] Kao pod 9 i 16.

Evo kako su se u postocima kretali štedni ulozi u odnosu prema stanovništvu na kraju 1846. god.

Zemlja	1840.			1846.		
	Štedni ulozi u forintama	Postotak od ukupnih štednih uloga	Postotak od ukupnog stanovništva	Štedni ulozi u forintama	Postotak od ukupnih štednih uloga	Postotak od ukupnog stanovništva
Čitava carevina bez Ugarske, Hrvatske i Slavonije, ali uključivši Lombardiju	37,766.457	100,0	100,0	63,162.078	100,0	100,0
Donja i Gornja Austrija (Beč i Ober-Hollabrunn)	21,659.318	57,4	10,4	33,437.344	52,9	10,4
Češka, Moravska i Šleska	7,702.106	20,5	29,5	14,857.404	23,5	29,5
Kranjska i Koruška	1,240.716	3,3	3,5	1,948.300	3,1	3,5
Štajerska	2.511.914	6,7	4,5	3,637.294	5,8	4,5
Austrijsko primorje	nema štedionice		2,2	928.550	1,5	2,2
Samo Kranjska	850.743	2,2	2,1	1,153.411	1,8	2,1
Samo Češka	7,702.106	20,5	19,1	14,857.404	23,5	19,1[20]

Napokon, da razmotrimo koliko su iznosili novčani prosjeci štednih uloga po ulagaču i po stanovniku u odnosu na ukupan broj stanovnika pojedine zemlje u pojedinim vremenskim razdobljima. To će nam predočiti ne samo kako se širio smisao za štednju u pojedinim zemljama i u pojedinim razdobljima već i kakve su bile ekonomske mogućnosti njihovih stanovnika. U svim ćemo zemljama vidjeti da je broj ulagača višestruko porastao, a da prosjek uloga nije opao, već je, nasuprot, u nizu petoljeća i on porastao, što, bez sumnje, dokazuje povoljne ekonomske prilike a i snažno širenje smisla za štednju u širokim masama. Izuzetak čini Dalmacija, čije tri štedionice (u Splitu, Zadru i Dubrovniku) postepeno odumiru. O tome će biti riječ u posebnom poglavlju koje govori o dalmatinskim štedionicama.

Pregled kretanja sabranih uštedevina dan je u razdobljima od pet godina, i to počevši od 1825. god. Neke su od štedionica bile osnovane poslije te godine, pa to valja uvažiti pri prosuđivanju uspjeha pojedinih zemalja u pojedinim razdobljima.

Značajno je da prosjeci uloga po ulagaču iznose u svim zemljama, izuzevši početne godine rada štedionica, oko 200 for., dapače, i u bogatoj Donjoj i Gornjoj Austriji nisu veći. Izuzetke čini Češka s prosjekom uloga od preko 300 for., Kranjska s prosjekom od 150 for. i Tirol sa ispod 100 for. (Na izravne poreze po stanovniku otpada u Tirolu 1,58 for., u Dalmaciji 1,66 for. i u Galiciji 1,79 for.)

Upravo zbog činjenice da su prosjeci uloga u svim zemljama gotovo jednaki, možemo zaključiti da će nam porast broja ulagača, uz nesmanjene, pa čak i uvećane prosjeke štednih uloga, dati vjernu sliku povoljnog razvoja štednih mogućnosti i ekonomskih prilika u zemlji.

[20] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie. Dreizehnter Jahrgang, 1840, Anhang E, Tafeln 106. Sparkassen.

Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1845. und 1846. Achzehnter und neunzehnter Jahrgang. Anhang C, Tafel 33. Sparkassen in den J. 1845. und 1846.

Pri tome ne smijemo zaboraviti da do 1846. pojedine austrijske zemlje još uopće nemaju vlastite štedionice, npr. Galicija, Bukovina, Salzburg, Moravska, a u čitavoj kasnijoj ugarskoj polovici prve se štedionice javljaju tek 1840. god., a u samoj Hrvatskoj 1846. god. (osnutkom Prve hrvatske štedionice).

Kretanje prosjeka štednih uloga po ulagaču

Zemlja	Godina	Štedni ulozi na kraju godine u austr. forintama	Broj ulagača	Štedni ulog po ulagaču u austr. forintama
Cijela austrijska carevina uključivši i Lombardiju	1825.	8,893.673	24.410	159,6
	1830.	12,212.111	60.567	201,6
	1835.	23,233.791	97.813	237,5
	1840.	37,766.457	168.449	224,2
	1846.	63,162.078	276.991	227,2
Kranjska štedionica, osnovana 1820.	1825.	127.178	1.618	78,6
	1830.	297.257	2.260	131,5
	1835.	468.511	3.227	145,2
	1840.	850.743	5.612	151,6
	1846.	1,153.411	7.834	147,2
Koruška štedionica, osnovana 1835.	1835.	48.803	525	93,0
	1840.	389.973	1.988	196,2
	1846.	794.889	3.624	219,3
Štajerska štedionica, osnovana 1825.*	1825.	54.737	1.079	50,8
	1830.	381.663	4.919	77,6
	1835.	1,286.280	7.265	170,2
	1846.	3,637.294	16.222	224,2
Češka štedionica, osnovana 1825.	1825.	118.893	1.545	77,0
	1830.	1,498.335	7.640	196,1
	1835.	4,444.592	16.424	270,6
	1840.	7,702.106	24.150	318,9
	1846.	14,857.404	42.960	345,9
Austrijsko primorje (Trst), štedionica osnovana 1843.	1844.	573.309	2.492	230,1
	1846.	928.550	3.349	277,3
Donja i Gornja Austrija	1825.	2,513.831	13.797	182,2
	1830.	7,901.278	32.543	242,8
	1835.	13,969.549	57.062	244,8
	1840.	20,889.720	95.510	218,7
	1846.	31,391.720	141.286	222,1
Tirol	1825.	12.517	459	27,3
	1830.	34.953	1.171	29,8
	1835.	56.062	999	56,0
	1840.	260.307	2.501	105,2
	1846.	615.172	6.370	96,6[21]

* Kod Štajerske štedionice uzeto stanje u 1826.
[21] Kao pod 16.

Kretanje prosjeka štednih uloga po stanovniku

Zemlja	1830. Broj stanovnika	Štedni ulozi ukupno	Po stanovniku
		u austr. forintama	
Cijela austrijska carevina bez Ugarske	19,996.885	12,212.111	0,61
Kranjska	432.519	297.257	0,69
Koruška	291.180	—	—
Štajerska	885.948	381.665	0,43
Češka	3,828.749	1,498.335	0,39
Austrijsko primorje	424.071	—	—
Donja i Gornja Austrija	2,116.047	7,901.278	3,73
Tirol	797.405	34.953	0,04
Lombardija	4,408.743	2,103.495	0,48[22]

Zemlja	1840. Broj stanovnika	Štedni ulozi ukupno	Po stanovniku
		u austr. forintama	
Cijela austrijska carevina bez Ugarske	21,752.949	37,766.457	1,74
Kranjska	449.629	850.743	1,89
Koruška	310.388	389.973	1,26
Štajerska	977.879	2,511.914	2,57
Češka	4,221.588	7,702.106	1,82
Austrijsko primorje*	484.761	—	—
Donja i Gornja Austrija	2,269.194	20,889.720	9,26
Tirol	841.566	260.307	0,31
Lombardija	4,750.472	4,385.248	0,92[23]

Zemlja	1846. Broj stanovnika	Štedni ulozi ukupno	Po stanovniku
		u austr. forintama	
Cijela austrijska carevina bez Ugarske	21,752.949	63,162.078	2,90
Kranjska	449.629	1,158.411	2,57
Koruška	310.388	794.889	2,56
Štajerska	977.879	3,687.294	3,72
Češka	4,221.588	14,857.404	3,52
Austrijsko primorje	484.761	928.550	1,92
Donja i Gornja Austrija	2,269.194	31,391.720	13,84
Tirol	841.566	615.172	0,73
Lombardija	4,750.472	8,048.489	1,69[24]

* Štedionica u Trstu osnovana tek 22. XII 1842.
[22] Kao pod 12.
[23] Kao pod 13.
[24] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1845. und 1846. XVIII-er und XIX-er Jahrgang. Anhang C, Tafel 33. Sparkassen.

Kretanje štednih uloga po stanovniku prema ukupnom broju stanovnika promatrao sam u 1830, 1840. i 1846, i to 1830. na temelju popisa stanovništva iz 1830, a 1840. i 1846. prema broju ukupnog stanovništva iz 1840. Iz tog kretanja mogu se povući ovi zaključci: prvo, da su štedni ulozi po stanovniku u razmatranih 15 godina u svim zemljama višestruko porasli; drugo, da su ulozi po stanovniku najveći u Donjoj i Gornjoj Austriji (ovdje su oni porasli od 3,73 for. u 1830. na 13,84 for. u 1846), ali da su procentualno najviše porasli u Češkoj (deveterostruko) i, treće, da je razvitak štedioničke službe u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj osobito povoljan, a naročito se ističe u Štajerskoj.

4. KRETANJA VLASTITIH SREDSTAVA PREMA UKUPNIM I TUĐIM SREDSTVIMA ŠTEDIONICA U POJEDINIM AUSTRIJSKIM ZEMLJAMA DO 1846.

Vlastita sredstva svih austrijskih štedionica u razdoblju do 1846. daleko su zaostajala za tuđim novčanim sredstvima, što je i potpuno razumljivo, jer ona nisu bila uvjetovana kod osnivanja štedionica. Tako to predviđa i kasniji štedionički regulativ iz 1844. god.

Mi smo već kazali da su prve austrijske štedionice zamišljene kao neteševna poduzeća, pa da su one svoju vlastitu glavnicu uglavnom stvarale godišnjim dotacijama iz polučenog čistog dobitka, a mnogo manje uplaćenim utemeljiteljnim dijelovima osnivača štedionice.

Godina	Broj štedionica	Vlastita glavnica	U postocima	Štedni ulozi	U postocima	Ukupna novčana sredstva
		u austr. forintama				
1819.	1	9.159	31,6	19.817	68,4	28.976
1821.	2	16.647	10,6	141.022	89,4	157.669
1825.	6	71.657	1,8	3,838.936	98,2	3,910.593
1830.	7	201.443	2,3	8,469.631	97,7	8,671.074
1831.	7	305.732	2,4	12,212.111	97,6	12,517.843
1832.	7	404.928	3,9	9,961.692	96,1	10,366.620
1833.	7	468.379	3,8	12,422.446	96,2	12,901.825
1834.	7	539.167	3,2	16,066.260	96,8	16,605.427
1835.	7	621.171	3,1	19,596.496	96,9	20,217.667
1836.	8	740.306	3,1	23,233.791	96,9	23,974.097
1837.	8	883.241	3,3	25,632.585	96,7	26,515.826
1838.	8	1,064.278	3,7	28,419.150	96,3	29,483.428
1839.	8	1,254.439	3,9	31,256.622	96,1	32,511.061
1840.	10	1,495.531	4,2	34,077.014	95,8	35,573.445
1841.	11	1,784.061	4,5	37,766.457	95,5	39,550.518
1842.	14	2,093.695	5,1	38,803.877	94,9	40,897.572
1843.	18	2,367.314	5,2	42,868.049	94,8	45,235.363
1844.		2,686.959	5,1	50,240.437	94,9	52,927.396
1845.		2,944.167	5,1	54,440.339	94,9	57,384.506
1846.		3,237.760	5,2	58,696.954	94,8	61,934.714
		3,531.155	5,3	63,162.078	94,7	66,698.233[25]

[25] Kao pod 9 i 16.

Prema tome, do 1846. velike disproporcije između vlastitih i tuđih novčanih sredstava sasvim su redovita pojava kod svih austrijskih štedionica, i to u svim godinama njihova djelovanja. Vlastita sredstva kreću se od 2 do 5% štednih uloga.

Štedionice, koje su već od samog početka zamišljene kao netečevna poduzeća, rade s veoma malim rasponom između dugovnih i potražnih kamatnjaka. Zakonodavac je štedionicama odredio namjenu: prvo, da štedne uloge siromašnih slojeva naroda, a oni čine daleko najveći broj ulagača, što povoljnije ukamate i, drugo, da dužnicima dadu jeftine zajmove.

Iz poslovanja koje je počivalo na takvim netečevnim principima rezultirali su i niski čisti dobici štedionica kao i niske dotacije vlastitim novčanim sredstvima iz godišnjih dobitaka. To je, logično, moralo dovesti do uvećanih disproporcija između vlastitih i tuđih novčanih sredstava u apsolutnim iznosima, premda su se njihovi procentualni odnosi u toku godina neznatno popravili.

B) ŠTEDIONICE U AUSTRIJSKIM ZEMLJAMA BIVŠE AUSTRIJSKE CAREVINE U RAZDOBLJU OD 1819. DO 1846, TJ. DO OSNUTKA PRVE HRVATSKE ŠTEDIONICE

1. PRVA AUSTRIJSKA ŠTEDIONICA U BEČU (OSNOVANA 1819)

Četvrt stoljeća prije osnutka Prve hrvatske štedionice (1846) osnovana je prva štedionica u austrijskoj carevini. Bila je to Prva austrijska štedionica u Beču (Erste österreichische Sparkasse zu Wien), a počela je raditi 4. listopada 1819. Taj je zavod po vlastitim i tuđim sredstvima uvijek bio daleko najjači u austrijskoj carevini među austrijskim štedionicama toga doba.

Ipak, i taj je zavod prikupljao vlastita sredstva polagano iz godine u godinu, i to godišnjim dotacijama iz polučenog godišnjeg čistog dobitka, a ne uplatama dioničara, kako je to bilo četvrt stoljeća kasnije kod Prve hrvatske štedionice. I kod ostalih austrijskih štedionica toga doba, i to bez izuzetka, neznatni utemeljiteljni dijelovi, u principu neopozivi, stvaraju s jačim godišnjim dotacijama vlastitu glavnicu štedionice.

Po izmaku prve poslovne godine, tj. potkraj 1819, vlastita glavnica štedionice iznosila je 9.159 for., ali na kraju slijedeće godine ona je pala na 8.514 for. Poslije te godine ona se lagano penjala i tek nakon pet godina poslovanja, tj. potkraj 1824, neznatno premašila (pri stanju od 45.163 for.) dioničku glavnicu Prve hrvatske štedionice u času njezina osnutka (od 40.000 for.).

Mnogo brže nego vlastita glavnica rasla su tuđa sredstva povjerena bančinoj upravi. Ta tuđa sredstva (ulozi), već od 1824. nadalje, rastu godišnje za jedan do dva milijuna forinti, a to je u ono doba bio golem iznos novca. U najboljoj godini (1833) štedni su ulozi porasli za dva i pol milijuna forinti. Krizu je štedionica zabilježila samo u 1831, kad su njeni

štedni ulozi zabilježili pad od okrugło dva milijuna forinti. Već je iduće godine kriza preboljena i oko jedan i pol milijuna forinti štedionici vraćeno.

Zanimljivo je pratiti razvitak vlastite glavnice i tuđih sredstava ove daleko najjače austrijske štedionice u prvoj četvrtini stoljeća zavodskog rada, pa ga usporediti s razvitkom štedionica na našem nacionalnom području. Zavod je postigao zaista zavidne uspjehe u prikupljanju novčanih sredstava (uloga), promatrano iz perspektive onoga doba. Razvitak poslovanja Prve austrijske štedionice odigrao se ovako:

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1819.	1.379	9.159	19.817	28.976
1820.	2.589	8.514	64.977	73.491
1821.	3.929	15.318	128.838	144.156
1822.	4.374	28.586	314.303	337.889
1823.	5.642	28.622	497.726	526.348
1824.	9.329	45.163	1,478.046	1,523.209
1825.	13.797	49.700	2,513.831	2,563.531
1826.	17.555	65.726	3,407.449	3,473.175
1827.	21.539	79.137	4,418.969	4,498.106
1828.	24.273	109.035	5,176.294	5,285.329
1829.	31.200	152.235	7,811.807	7,964.042
1830.	32.543	150.459	7,901.278	8,051.737
1831.	28.405	228.165	5,954.006	6,182.171
1832.	33.660	250.200	7,435.102	7,685.302
1833.	42.352	280.800	9,906.649	10,187.449
1834.	50.025	314.120	12,003.708	12,317.828
1835.	57.062	369.300	13,969.549	14,338.849
1836.	64.032	440.200	15,193.699	15,633.899
1837.	71.298	549.400	16,567.514	17,116.914
1838.	79.022	650.294	18,350.130	19,000.424
1839.	88.706	814.097	19,986.700	20,800.797
1840.	95.510	975.441	20,889.720	21,865.161
1841.	95.949	1,178.064	20,683.679	21,861.743
1842.	102.074	1,341.208	22,149.319	23,490.527
1843.	113.610	1,498.292	24,764.632	26,262.924
1844.	121.706	1,661.256	26,927.892	28,589.148
1845.	132.217	1,825.153	29,369.389	31,194.542
1846.	141.286	2,026.094	31,391.720	33,417.814[26]

Štedionica je uživala povjerenje štediša, pa je i broj njenih ulagača iz godine u godinu neprestano snažno rastao, a njena je vlastita glavnica bila uvijek u velikom nerazmjeru s povjerenim joj tuđim sredstvima. Omjer između vlastitih i tuđih sredstava godinama se kretao 1 : 50 i više, a taj se omjer sa stanovišta sigurnosti, koju zavod vlastitim sredstvima pruža svojim ulagačima, nikako ne može smatrati ni povoljnim ni zdravim. Vlastita sredstva upravo iščezavaju. Omjer se od 1825. do 1830. god. kretao ovako:

[26] Kao pod 9 i 16.

Godina	Tuđa sredstva	Vlastita sredstva	
1825. . . .	2,513.831 for.	49.700 for.	52,5 : 1
1827. . . .	4,418.969 „	79.137 „	55,9 : 1
1829. . . .	7,811.807 „	152.235 „	51,4 : 1
1830. . . .	7,901.278 „	150.459 „	52,5 : 1

Napokon, potkraj 1831. taj se omjer smanjuje, i to, s jedne strane, zbog snažnog pada tuđih sredstava (uloga) u toj godini i, s druge strane, zbog jake dotacije vlastitoj glavnici.

Počevši od 1831. omjer tuđih sredstava prema vlastitima poboljšava se i kreće ovako:

Godina	Tuđa sredstva	Vlastita sredstva	
1831. . . .	5,954.006 for.	228.165 for.	26,1 : 1
1833. . . .	9,906.649 „	280.800 „	35,3 : 1
1835. . . .	13,969.549 „	369.300 „	37,8 : 1
1838. . . .	18,350.130 „	650.294 „	28,2 : 1
1839. . . .	19,986.700 „	814.097 „	24,4 : 1
1841. . . .	20,683.679 „	1,178.064 „	17,6 : 1

Omjer se i u kasnijim godinama lagano spušta i 1846. iznosi 16,5 : 1.

Za vremensko razdoblje od 1819. do zaključno 1841. štedionica je isplatila ulagačima za kamate svotu od oko šest milijuna forinti, a počevši od 1845. godišnji su kamati prekoračili jedan milijun forinti.

Štedionica je potpuno zaslužila veliko povjerenje svojih ulagača. Ona je izbjegavala svako veće ulaganje svojih novčanih sredstava u državne papire u tim nemirnim vremenima kad su revolucionarna gibanja predstavljala stalnu opasnost za habsburšku monarhiju. Ona je tu postupala obratno od Prve hrvatske štedionice u kasnijim godinama, koja nije prestala ulagati goleme svote novca u državne papire dapače ni onda kad je na njima zbog pada tečajeva iz godine u godinu neprestano gubila znatne iznose.

Potkraj 1841. štedionična su sredstva bila plasirana ovako:

u pupilarnim hipotekarnim zadužnicama (hipotekarni zajmovi) . . .	12,792.469 for.
u eskontiranim mjenicama	4,208.747 „
u predujmovima na vrijednosne papire (drž. papire i bankov. akcije), dakle u zajmovima *za koje jamči i dužnik lično svojom imovinom*	3,357.555 „
gotovina u blagajni	162.430 „
dok *vlastiti* vrijednosni papiri iznose neznatne svote: – 4%-tne državne obligacije	2.500 „
5%-tne državne obligacije	5.800 „
Staats-Lotto-Anleihen iz 1821.	2.750 „[27]

To izbjegavanje štedionice da ulaže povjerena joj novčana sredstva u državne papire dolazi u kasnijim godinama još više do izražaja. Tako se u 1844. pokazuje ovaj plasman novčanih sredstava štedionice:

[27] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1841. Vierzehnter Jahrgang. Anhang E, Tafel 73. Sparkassen.

u pupilarne hipotekarne zadužnice (hipotekarni zajmovi)	12,528.537	for.
u eskontirane mjenice	9,427.127	„
u predujmove na državne efekte i bankovne dionice (s ličnim jamstvom dužnika)	5,097.035	„
u gotovinu	421.763	„
u vlastite papire, i to:		
4%-tne državne obveznice	2.500	„
5%-tne državne obveznice	6.000	„[28]

Broj ulagača Prve austrijske štedionice u Beču bio je neprestano visok. On je i u godinama počevši od 1843 – kad je u austrijskoj carevini, ne računajući Ugarsku s Hrvatskom ali uključivši i štedionice u Milanu i Veneciji, poslovalo već šestnaest štedionica – bio veći ili barem približno jednak broju ulagača svih ostalih štedionica zajedno. Zanimljivo je da je npr. Prva austrijska štedionica imala potkraj 1846. god. 141.286 ulagača, posebno ako se uzme u obzir da je Beč tada imao 373.237 (1843) stanovnika, dok su obje zemlje, Donja i Gornja Austrija, imale zajedno tek dva milijuna stanovnika. Najveći dio ulagača otpadao je na sam grad Beč. Praktično bi to značilo da je gotovo svaki drugi stanovnik Beča, ili svaki četrnaesti stanovnik obih austrijskih zemalja, imao štednu knjižicu.

Štedionica u Ober-Hollabrunnu (Donja Austrija) (osnovana 1840)

Godina	Broj ulagača	Vlastita novčana sredstva	Ulozi	Kamati	Ukupna novčana sredstva
		u austr. forintama			
1840.	6.190	39.631	769.598	25.448	809.229
1841.	7.344	59.000	871.510	27.704	930.510
1842.	8.723	63.127	1,076.140	35.059	1,139.267
1843.	10.231	77.349	1,322.270	45.473	1,399.619
1844.	11.977		1,532.166		
1845.	13.670	88.170	1,813.808	60.841	1,901.978
1846.	13.996	89.993	2,045.624	70.933	2,135.617[29]

Štedionica je u šest godina uspjela svoje štedne uloge utrostručiti.

2. LJUBLJANSKA HRANILNICA (OSNOVANA 4. XI 1820)

Štedionica u Ljubljani imala je velik uspjeh u prikupljanju tuđih novčanih sredstava (uloga) na skučenom prostoru malene Kranjske.

Zanimljivo je promatrati razvitak štedionica u Ljubljani, Celovcu i Innsbrucku, jer su ta tri grada u doba osnutka njihovih štedionica imala otprilike jednak broj stanovnika kao i Zagreb u doba osnutka Prve hrvatske štedionice (1846). Obratno, stanovništvo Koruške,

[28] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1844. Siebzehnter Jahrgang. Anhang E, Tafel 70. Sparkassen.

[29] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1840–1846. Zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien, Hof- und Staatsdruckerei.

Kranjske i Tirola brojčano je daleko zaostajalo za brojem stanovnika Hrvatske i Slavonije, pogotovo ako se one uzmu zajedno s područjem Vojne krajine u doba osnutka Prve hrvatske štedionice.

U 1830. i 1840, za koje postoje podaci, imali su stanovnika:

Grad	1830[30]	1840.[31]
Ljubljana	11.506	15.920
Celovec	12.337	11.384
Innsbruck	10.712	11.417

Broj stanovnika Zagreba u 1846. kretao se oko 15.000.

Pojedine su austrijske pokrajine brojile stanovnika u godini osnivanja njihovih štedionica:

1820. Kranjska i Koruška zajedno	659.739
1822. Tirol	743.587
U 1850. brojila je građanska Hrvatska	608.426
građanska Slavonija	260.030
građanska Hrvatska i Slavonija ukupno	868.456
dok je hrvatsko-slavonska Vojna krajina brojila ukupno	621.733
	1,490.189
K tome valja pribrojiti područje	
Petrovaradinske pukovnije	83.235
kotare Ilok i Ruma	65.944
Ukupno historijsko područje Hrvatske uključivši Međumurje s njegovih otprilike 55.0000 stanovnika, koje bi valjalo odbiti jer su tada potpadali izravno pod Mađarsku	1,639.368[32]

Štedionice u Ljubljani i Celovcu nadmašile su svojim novčanim sredstvima (vlastitim i stranim) Tirolsku štedionicu u Innsbrucku vrlo brzo.

Štedionica u Ljubljani najprije je nosila naslov Ljubljanska hranilnica, zatim Ilirska hranilnica i, napokon, od 1845. Kranjska hranilnica – Krainische Sparkasse. Razvoj njenog poslovanja dokazuje da je ona neprekidno uživala veliko povjerenje svojih ulagača. Uspjela je da održi ukupni iznos uloga na istoj visini i u nemirnoj 1831, iako je u toj godini pao broj njezinih ulagača od 2.260 na kraju 1830. na 2.083 na kraju 1831.

Da se jasnije prikaže uspjeh Štedionice u Ljubljani, usporedit ću njen razvitak poslovanja u pojedinim godinama s razvojem poslovanja Tirolske štedionice u Innsbrucku. Ljubljana i Innsbruck su otprilike jednaki po broju stanovnika u godinama kad su osnovane njihove štedionice, iako je njihova privredna struktura bila različita.

[30] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III-er Jahrgang, 1830. B. Die Bewohner, Tafel 6. Städte mit mehr als 2.000 Einwohnern (ohne Militär).

[31] A. Die Bewohner, Tafel 8. Städte mit mehr als 2 000 Einwohnern (ohne Militär).

[32] Prema podacima austrijske statistike.

Kretanje broja ulagača i novčanih sredstava kod štedionice u Ljubljani

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1821.	324	1.329	12.184	13.513
1822.	483	1.493	25.887	27.380
1823.	806	1.837	45.804	47.641
1824.	1.141	2.342	75.750	78.092
1825.	1.618	2.980	127.178	130.158
1826.	1.793	3.963	156.646	160.609
1827.	1.787	5.072	182.285	187.357
1828.	1.867	6.372	212.123	218.495
1829.	2.088	7.476	258.138	265.614
1830.	2.260	8.810	297.257	306.067
1831.	2.083	10.605	296.065	306.670
1832.	2.290	11.936	342.159	354.095
1833.	2.623	14.008	380.237	394.245
1834.	2.881	16.531	422.464	438.995
1835.	3.227	19.902	468.511	488.413
1836.	3.527	23.575	526.263	549.838
1837.	4.182	28.510	655.923	684.433
1838.	4.593	33.135	698.523	731.658
1839.	5.080	38.713	769.439	808.152
1840.	5.612	43.803	850.743	894.546
1841.	6.008	48.572	936.949	985.521
1842.	6.706	55.242	1,024.164	1,079.406
1843.	7.048	62.998	1,121.113	1,184.111
1844.	7.522	71.398	1,194.001	1,265.399
1845.	7.546	73.203	1,199.823	1,273.026
1846.	7.834	82.464	1,153.411	1,235.875[33]

Naš ekonomski pisac Ljubomir St. Kosier, koji se bavio financijskim problemima (bio je bankovni ravnatelj), kaže za Ljubljansku štedionicu da je ona, doduše, osnovana još godine 1820., ali osnovali su je Nijemci s njemačkim kapitalom, pa je stoga on i ne smatra našim novčanim zavodom i svojata primat najstarijeg novčanog zavoda na Slavenskom jugu za Prvu hrvatsku štedionicu. Čini se da je ta ocjena neopravdana, jer su ulozi te štedionice neosporno pritjecali od stanovništva Kranjske, a ono je bilo slovensko. Isto tako ni vlastiti kapital nije bio njemački, jer ga je zavod stvarao godišnjim dotacijama iz svakogodišnjih dobitaka stečenih na slovenskom tlu.[34]

[33] Kao pod 9. i 16.

[34] Ljubomir St. Kosier: Prva hrvatska štedionica 1846–1921. (jedan prilog historiji jugoslavenskog novčarstva). Tisak Dioničke štamparije d. d. u Karlovcu. Naklada redakcije »Ekonomista« u Karlovcu, 1921.

3. TIROLSKA ŠTEDIONICA U INNSBRUCKU (OSNOVANA 12. II 1822)

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1823.	210	1.721	5.780	7.501
1824.	331	1.796	8.863	10.659
1825.	459	2.034	12.517	14.551
1826.	620	2.209	18.238	20.447
1827.	763	2.471	21.671	24.142
1828.	939	2.229	24.618	26.847
1829.	1.056	2.828	29.497	32.325
1830.	1.171	3.492	34.953	38.445
1831.	1.185	3.489	30.083	33.572
1832.	806	1.181	24.433	25.614
1833.	901	1.391	27.697	29.088
1834.	1.042	1.587	33.201	34.788
1835.	999	4.199	56.062	60.261
1836.	1.033	4.703	101.195	105.898
1837.	1.379	5.318	157.278	162.596
1838.	1.649	6.195	193.099	199.294
1839.	2.077	7.114	219.677	226.791
1840.	2.501	8.275	260.307	268.582
1841.	2.961	9.470	307.032	316.502
1842.	3.694	10.838	369.309	380.147
1843.	4.437	11.598	438.249	449.847
1844.	5.078	13.425	479.249	492.674
1845.	5.587	14.921	539.762	554.683
1846.	6.370	16.908	615.172	632.080[35]

Iako osnutak štedionica u Ljubljani i Innsbrucku pada u vremensku razmaku od samo dvije godine (prva je osnovana potkraj 1820, a druga početkom 1822), razlike u njihovim uspjesima u svakoj pojedinoj godini, već od samog početka, vrlo su velike. Vlastita i tuđa sredstva štedionice u Ljubljani rasla su mnogo brže nego ona štedionice u Innsbrucku. Ipak, po broju ulagača štedionica u Innsbrucku u posljednjim godinama razmatranog razdoblja sve se više približavala broju ulagača Ljubljanske štedionice, ali prosjek uloga bio je znatno niži. (Tirol je u tim godinama brojem stanovnika gotovo dvostruko nadmašio Kranjsku.)

Približavanje revolucionarne 1848. štedionica u Ljubljani osjeća teže. Njena tuđa sredstva u 1845. stagniraju, a u 1846. dapače opadaju, dok, obratno, ona kod štedionica u Innsbrucku upravo u te dvije godine bilježe svoj najveći uspon.

U cijelosti uzeto, štedionica u Ljubljani je od svih štedionica na čisto našem etničkom području zabilježila najveći uspjeh i daleko je natkrilila i po broju ulagača i po raspoloživim novčanim sredstvima, vlastitim i tuđim, sve ostale štedionice na jugoslavenskom nacionalnom području u tom razdoblju, tj. one u Dubrovniku, Zadru i Splitu.

Omjer tuđih i vlastitih novčanih sredstava kretao se kod obje štedionice neprestano nepovoljno, ali je kod štedionice u Ljubljani omjer bio povoljniji. Kod te štedionice omjer

[35] Kao pod 9 i 16.

se iz godine u godinu neprekidno poboljšavao: od 1824. do 1830. kretao se između 35 : 1, od 1831. do 1840. od 20 do 30 : 1, a poslije 1840. ispod 20 : 1.

Omjer između vlastitih i tuđih novčanih sredstava kod štedionica u Innsbrucku poslije gubitaka pretrpljenih u 1831. bio je neprestano velik. Vlastita sredstva dolaze prema tuđim sredstvima u sve nepovoljniji omjer, jer vlastita sredstva rastu mnogo slabije i sporije nego kod štedionice u Ljubljani, dapače, ona rastu sasvim neznatno.

Omjer se kod štedionice u Innsbrucku kretao sve do 1830. neprestano između 4,4 do 12 : 1, u 1831. digao se na 28,9 : 1 i od onda se neprestano kretao između 20 do 30 : 1. (Izuzetak čini 1835. s omjerom 14,3 : 1.) U 1938. raste iznad 30 : 1 i od 1843. do 1846. do 37 : 1.

4. KORUŠKA ŠTEDIONICA U CELOVCU (OSNOVANA 1835)

Štedionica u Celovcu brzo je stvarala vlastita sredstva i prikupljala tuđa sredstva, tako da je već 1843. u tuđim sredstvima prestigla štedionicu u Innsbrucku.

Značajno je za štedionicu u Celovcu da je broj njenih ulagača bio malen, i to za polovinu manji od broja ulagača kod štedionica u Ljubljani i Innsbrucku, i tako je njen prosjek po ulagaču bio znatno viši.

Prosjek uloga po ulagaču kod štedionice u Celovcu iznosio je u 1846. god. 229 forinti, kod štedionice u Ljubljani 158 for., a kod štedionice u Innsbrucku samo 99 forinti. Razlike su bile velike.

Omjer između tuđih i vlastitih sredstava bio je kod štedionice u Celovcu neprestano nepovoljan, vlastita su sredstva uvijek bila veoma malena u omjeru prema tuđim sredstvima. Ipak, taj se omjer u kasnijim godinama sve više popravljao. Omjer je, do uključivši 1841, bio iznad 30 : 1, a iduće se godine spustio ispod 30 : 1 i poslije sve više padao, tako da je potkraj 1846. pao na 22,7 : 1, a to je bio kod nje i najniži omjer.

Slijedeća tabela dat će nam sliku razvoja broja ulagača i novčanih sredstava štedionice u Celovcu.

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1835.	525	—	48.803	48.803
1836.	830	3.770	97.775	101.545
1837.	1.037	4.948	155.707	160.655
1838.	1.344	6.978	250.033	257.011
1839.	1.700	9.933	328.918	338.851
1840.	1.988	12.367	389.973	402.340
1841.	2.129	16.066	503.421	519.487
1842.	2.554	20.577	587.918	608.495
1843.	2.888	22.628	628.325	650.953
1844.	3.138	26.600	682.958	709.558
1845.	3.440	32.016	763.173	795.189
1846.	3.624	36.672	794.889	831.561[36]

[36] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, prema godišnjacima 1835. do 1846. Zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien, Hof- und Staatsdruckerei, Wien.

5. ŠTAJERSKA ŠTEDIONICA (STEIERMÄRKISCHE SPARKASSE) U GRAZU (OSNOVANA 15. V 1825)

Štedionica je bila daleko najjača od sviju štedionica koje su poslovale na djelomice našem nacionalnom teritoriju.

Iako je područje njenog rada bilo pretežno njemačko, ipak, južni je dio tadašnje austrijske pokrajine Štajerske etnički pripadao nama, a čini i danas sastavni dio SR Slovenije. To je područje SR Slovenije koje se proteže sjeverno od Save do iznad Maribora, sve do današnje naše državne granice.

Sam je Graz bio u ono doba po broju stanovnika mnogo veći grad od Ljubljane, Celovca ili Innsbrucka, pa i Zagreba. Grad je u 1830. imao 37.207 stanovnika, dok Zagreb nije te godine imao više od 10.400 stanovnika. Graz je i brzo rastao u tim godinama. U 1838. ima već 44.182, 1843. god. 47.515 stanovnika, dok Zagreb nije 1843. imao više od 14.861 stanovnika. Razlike su bile velike.

Pokrajina Štajerska brojila je u 1825, kad je osnovana njena štedionica, 817.000 stanovnika. (Hrvatska i Slavonija bez Vojne krajine imala je 1830. ukupno 781.870 stanovnika.)

Štajerska štedionica osnovana je 15. svibnja 1825. i sve do 1831. bna svoje godišnje poslovanje zaključuje toga dana. U prvoj polovini 19. stoljeća ona ide u red četiriju najjačih štedionica u austrijskoj carevini i po svojim vlastitim i tuđim novčanim sredstvima (ulozima) dolazi odmah poslije Prve austrijske štedionice u Beču, Češke štedionice u Pragu i štedionice u Milanu. Štaviše, u vlastitim sredstvima ona je vrlo blizu Češkoj štedionici u Pragu. Njene su dotacije vlastitoj glavnici uzastopce gotovo jednake dotacijama Češke štedionice, višestruko jače po novčanim sredstvima.

Kretanje dotacija vlastitim novčanim sredstvima u razdoblju od 1842. do 1846:

kod Češke štedionice		*kod Štajerske štedionice*	
1842. . . .	39.981 for.	1842. . . .	24.900 for.
1843. . . .	41.194 „	1843. . . .	29.149 „
1844. . . .	37.875 „	1844. . . .	27.539 „
1845. . . .	41.947 „	1845. . . .	29.282 „
1846. . . .	nema	1846. . . .	31.468 „
Ukupne dotacije od 1842. do 1846	160.997 for.		142.338 for.

Obje štedionice pokazuju u istom razdoblju sasvim drugi razvoj svojih štednih uloga. Oni su se kretali ovako:

Kod Češke štedionice		*Kod Štajerske štedionice*	
1842. . . .	1,518.071 for.	1842. . . .	231.376 for.
1843. . . .	1,579.629 „	1843. . . .	455.837 „
1844. . . .	2,163.747 „		
1845. . . .	169.859 „	1845. . . .	229.385 „
1846. . . .	1,127.786 „	1846. . . .	357.066 „
	6,559.092 for.		1,273.664 for.

Ulozi su kod Češke štedionice prema onima kod Štajerske štedionice porasli peterostruko, a njihove su godišnje dotacije vlastitim sredstvima bile gotovo jednake.

S tako jakim godišnjim dotacijama vlastitoj glavnici polučila je Štajerska štedionica povoljniji omjer prema tudim sredstvima u pojedinim godinama.

Broj ulagača i novčanih sredstava kod Štajerske štedionice od godine osnutka 1825. do 1846:

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuda sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
15. V 1825. do 15. V 1826.	1.079	3.009	54.737	57.746
1826/27.	2.161	4.637	108.034	112.671
1827/28.	2.996	6.952	149.889	156.841
1828/29.	3.842	8.786	219.796	228.582
1829/30.	5.797	12.366	361.834	374.200
1830/31.	4.919	16.451	381.663	398.114
1831.	4.764	20.081	472.192	492.273
1832.	5.120	24.983	599.776	624.759
1833.	5.732	30.650	858.369	889.019
1834.	6.570	39,573	1,086.647	1,126.220
1835.	7.265	50.559	1,286.280	1,286.839
1836.	8.083	63.223	1,474,266	1,537.489
1837.	8.905	78.185	1,705,481	1,788.666
1838.	10.022	94.193	1,965.275	2,059.468
1839.	11.247	116.084	2,499.037	2,615.121
1840.	10.991	137.018	2,511.914	2,648.932
1841.	11.653	159.222	2,548.420	2,707.642
1842.	12.617	184.122	2,754.896	2,939.018
1843.	14.013	213.271	3,181.584	3,394.855
1844.	14.457	240.810	3,111.593	3,352.403
1845.	15.892	270.092	3,311.696	3,581.788
1846.	16.222	301.560	3,637.294	3,938.854[37]

Financijsku politiku banke vidimo iz plasmana njenih novčanih sredstava u 1836. i 1844. God. 1836. štedionica je uložila u:

pupilarne zadužnice: na vlasteoska imanja	359.734 for.
na kuće u glavnom gradu	433.172 „
na seoski zemljišni posjed	526.586 „
zajmove na ručni zalog	180.559 „
zajmove na državne papire	629 „
gotovinu u blagajni	46.456 „
Ukupna imovina	1,547.136 for.

[37] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III-er bis XVI-er Jahrgang. Zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien.

Otprilike jednaki sastav plasmana vidimo i 1844:

pupilarne hipotekarne zadužnice	2,958.304 for.
ručni zalozi na zlato i srebro	133.210 „
državni papiri	59.847 „
gotovina u blagajni	199.247 „
Ukupna imovina	3,350.608 for.[38]

I kod nje vidimo sasvim neznatno ulaganje u državne papire.

6. TRŠĆANSKA ŠTEDIONICA U TRSTU (OSNOVANA 22. XII 1842)

Štedionica je brzo sabrala znatan iznos uloga. Oni su potkraj 1846. iznosili 928.550 for. od 2.873 ulagača. Prosjek uloga po ulagaču iznosio je 323 for. i on je poslije prosjeka kod Češke štedionice od 359 for. u 1846. bio najviši od svih štedionica u austrijskoj carevini.

Ali Tršćanska štedionica (Monte civico commerciale, kasnije zvana Cassa di risparmio Triestina) raspolagala je već od 1845. osim štednim ulozima još i iznosom od 370.000 for. koji su štedionici dali kao zajednički zajam gradska općina i tršćanska burza. Gradska općina je dala 70.000 for. a burzovna delegacija 300.000 for. Zajam je dan u cilju da se unaprijedi rad i prosperitet štedionice, pa je zbog toga i kamatnjak bio vrlo nizak, i to za 200.000 for. godišnje 2%, a za 170.000 for. 2½%. Zajam je bio stalan, dan u cilju da se pojačaju novčana sredstva štedionice. Osim toga, burza i gradska općina jamčile su podjednako za obaveze štedionice do iznosa od 500.000 for. To je za zavod bilo veoma važno, jer Tršćanska štedionica nije imala vlastite glavnice, pa je jamstvo ulijevalo ulagačima povjerenje u sigurnost njihovih uloga.[39]

Pribrojimo li ukupnoj svoti uloga na kraju 1846. god. – 928.550 for. – još i svotu toga zajma (jer je i on bio jeftin i stalan ulog) od 370.000 for., te kamate ulagača od 51.539 for. i unaprijed plaćeni diskont od 5.717 for., ukupna tuđa novčana sredstva iznose 1,355.806 for., a to bi značilo po ulogu prosječno 472 for. Bio je to daleko najviši prosjek uloga od svih austrijskih štedionica, a jedino je bečka štedionica u tako kratkom razdoblju od samo četiri godine imala veću svotu tuđih sredstava na raspolaganju.[39]

Čini se da je taj zajam, kao i jamstvo općine i burze, bio štedionici potreban već i zbog vjere u njenu sigurnost u očima ulagača. Ona nije bila osobito sretna u svom poslovanju u prve tri godine svoga opstanka i rada. Austrijska statistika kaže da je štedionica u prve tri godine zabilježila gubitak od 16.260 for., ali je u 1846. uspjela da na obol toga gubitka iskaže dobitak od 6.599 for.

Čini se da su zbog tog početnog neuspjeha štedionice i štedni ulozi kod nje u drugoj godini njenog poslovanja mnogo opali. (Oni su iznosili potkraj 1843. god. 748.583 for., a potkraj 1844. samo 573.309 for., dakle za 175.274 for. manje.) Zbog toga je jamstvo gradske općine i tršćanske burze bilo jednako potrebno kao i zajam od 370.000 for. već u 1845. Cilj je bio da se digne moral ulagača i povjerenje u štedionicu.

[38] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, IX-er Jahrgang, Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.

[39] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1845. und 1846. Zweiter Teil. Wien 1851. XVIII-er und XIX-er Jahrgang, C Anhang, Tafel 33. Sparkassen in den Jahren 1845. und 1846.

Austrijska statistika za 1843. kaže da se glavnica štedionice ne može ustanoviti, jer da je ona usko povezana s eskontnom blagajnom (Eskompte-Casse). To je bila neke vrste zalagaonica; potkraj 1843. imala je u zalogu 281 predmet u vrijednosti od 633.367 for. i gotovinu u blagajni od 107.742 for.

Ista statistika govori da je na kraju te godine (1843) Tršćanska štedionica imala osim uloga u ukupnom iznosu od 748.513 for. i unaprijed plaćene kamate od 2.490 for., ili, ona je raspolagala ukupno sa 751.073 for. Prema tome, sva njena tuđa sredstva apsorbirala je njena zalagaonica. Prosjek uloga iznosio je 392 for. (te godine još bez zajma od 370.000 for).

Tršćanska štedionica pokazuje ova gibanja u svojoj štednoj službi:

Godina	Broj ulagača	Štedni ulozi (u austr. forintama) (Stanje na kraju godine)
1843.	1.913	748.583
1844.	2.492	573.309
1845.	2.873	836.055
1846.	3.349	928.550[40]

Vlastitu glavnicu štedionica uopće nije imala.

7. ŠTEDIONICE U DALMACIJI

Na hrvatskom nacionalnom području poslovale su prije 1846 (tj. prije Prve hrvatske štedionice) tri malene štedionice bez većeg značenja, sve tri u Dalmaciji, i to u Zadru, Splitu i Dubrovniku. Osim njih austrijska statistika spominje u svojim godišnjacima za 1845/46. i postojanje neke štedionice u Zagrebu koja bi imala biti preteča Prve hrvatske štedionice. Ona se tek spominje, ali pobližih podataka o njoj nemamo baš nikakvih. Takve su malene štedionice u kasnijoj ugarskoj polovini poslije 1845. nicale kao gljive.

Od tri dalmatinske štedionice neki skroman napredak pokazala je samo štedionica u Zadru, dok su one druge dvije štedionice, u Splitu i u Dubrovniku, zbog pomanjkanja ulagača doskora praktično prestale poslovati.

Ta nas pojava neuspjeha štedionica na našem narodnom području, i to upravo u Dalmaciji, začuđuje, jer za ono doba gradovi koji su te štedionice osnovali nisu bili baš mali.

Prema austrijskoj statistici, Split (kotar) imao je 1843. čak 9.880 stanovnika, Zadar 6.659 i Dubrovnik 5.727 stanovnika. Split (kotar) nije bio po broju stanovnika znatno manji od Ljubljane, čija je štedionica zabilježila u tim godinama velike uspjehe.

[40] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1843. bis 1846. Zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik im Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, Wien.

Osnutak tih štedionica pada u 1841. i 1842, a u tim godinama dolazi i do osnivanja štedionica u tirolskim gradićima Bregenzu, Ali, Roveredu i Feldkirchu. Neki su od tih gradića znatno zaostajali po broju stanovnika za našim dalmatinskim gradovima, a ipak su pokazali u poslovanju svojih štedionica lijepe uspjehe. U 1843. imao je Roveredo 8.036 stanovnika, Bregenz 3.012, Feldkirch 2.360 i Ala 2.693 stanovnika. Izuzevši Roveredo, svi ti gradići znatno zaostaju po broju stanovnika za spomenutim dalmatinskim gradovima.

Sama Dalmacija također nije u tim godinama po broju stanovnika zaostajala za nekim austrijskim pokrajinama, npr. za Kranjskom ili Koruškom. Ona je u početku 1841. god. imala 398.607 stanovnika.

Donekle uspješno poslovala je jedino štedionica u Zadru. Osnovana u 1841, ona na kraju godine ima 17 ulagača sa 6.693 forinte uloga. Taj se broj ulagača lagano penje i iznosi u 1846. već 202 ulagača sa 37.698 forinti uloga.

Za štedionicu u Splitu austrijska statistika za 1845. kaže da je prestala raditi zbog pomanjkanja ulagača. Preostali su joj jedino ulozi u iznosu od ukupno 355 forinti od 113 stranaka. Ostatak vlastite glavnice iznosio je 472 forinte, pa su, prema tome, ukupna novčana sredstva iznosila 827 forinti. Statistika za 1846. kaže da je stanje ostalo nepromijenjeno.[41]

Sličan je slučaj i sa štedionicom u Dubrovniku. Osnovana u 1840, ona je imala u prvoj godini 80 ulagača s ukupno 8.985 forinti uloga. Broj ulagača digao se u 1842. na 117 i u 1843. na 125 ulagača. Od 1842. ulozi opadaju, a u 1844. opadanje poprima obilježje sloma. U 1844. štedionica ima samo 4.582 for. uloga od 116 ulagača, u 1845. god. 1.059 for. uloga od 69 ulagača i u 1846. samo 266 for. uloga od 31 ulagača.

Ipak, iako je ostala gotovo bez ulagača i uloga, štedionica u Dubrovniku u 1846. uspijeva da povisi vlastitu glavnicu od 903 for. na 1.443 for.[41]

Tabele pokazuju razvitak štedionica u Zadru i Dubrovniku.

Štedionica u Zadru (osnovana 1841)
Broj ulagača

Godina	Na početku godine	Priliv	Ukupno	Odliv	Stanje na kraju godine
1841.	—	17	17	—	17
1842.	17	40	57	7	50
1843.	50	49	99	12	87
1844.	87	52	139	14	125
1845.	125	67	192	27	165
1846.	165	85	250	48	202[41]

[41] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1841–1846. Tafeln: Sparkassen.

Zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, Wien.

Kretanje štednih uloga (u austr. forintama)

Godina	Na početku godine	Priliv	Ukupno	Odliv	Stanje na kraju godine	Kamati	Ukupna sredstva
1841.	—	6.723	6.723	30	6.693	4	6.693
1842.	6.693	14.135	20.826	3.120	17.706	415	17.706
1843.	17.706	10.257	28.463	9.174	19.289	758	19.289
1844.	19.289	20.950	40.239	11.260	28.979	879	28.979
1845.	28.979	25.875	54.854	16.834	38.020	1.278	38.020
1846.	38.020	23.727	61.747	24.049	37.698	1.688	37.698[41]

Štedionica u Dubrovniku (osnovana 1840)
Broj ulagača

Godina	Na početku godine	Priliv	Ukupno	Odliv	Stanje na kraju godine
1840.	55	42	97	17	80
1841.	80	49	129	12	117
1842.	117	39	156	31	125
1843.	125	15	140	24	116
1844.	116	4	120	51	69
1845.	69	2	71	40	31
1846.	31	2	33	20	13[41]

Kretanje štednih uloga (u austr. forintama)

Godina	Na početku godine	Priliv	Ukupno	Odliv	Stanje na kraju godine	Kamati	Vlastita glavnica	Ukupna sredstva
1840.	4.934	3.196	8.130	1.282	6.848	226	904	7.752
1841.	6.848	3.353	10.201	1.216	8.985	286	903	9.888
1842.	8.985	2.353	11.338	3.002	8.336	453	903	9.239
1843.	8.336	822	9.158	1.306	7.852	521	903	8.755
1844.	7.852	96	7.948	3.366	4.582	550	903	5.485
1845.	4.582	30	4.612	3.553	1.059	105	903	1.962
1846.	1.059	90	1.149	883	266	31	1.443	1.709[41]

Usporedba s tirolskim štedionicama

Usporedimo sada uspjeh poslovanja dalmatinskih štedionica s istodobnim uspjehom tirolskih štedionica u gradićima koji su po broju stanovnika znatno zaostajali za našim gradovima: Roveredo iza Splita, a Feldkirch, Bregenz i Ala iza Dubrovnika i Zadra.

Godina	Broj ulagača	Vlastita glavnica	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
Štedionica u Roveredu (osnovana 1842)				
1842.	87	—	7.083	7.083
1843.	162	207	13.185	13.392
1844.	329	111	22.233	22.344
1845.	432	411	29.217	29.628
1846.	516	737	36.185	36.922[42]
Štedionica u Bregenzu (osnovana 1841)				
1842.	207	350	7.760	8.110
1843.	229	417	8.649	9.066
1844.	241	540	9.418	9.958
1845.	269	558	8.284	8.842
1846.	327	618	10.227	10.845[42]
Štedionica u Feldkirchu (osnovana 1843)				
1843.	211	3	5.653	5.656
1844.	119	64	10.601	10.665
1845.	171	148	15.020	15.168
1846.	241	192	23.922	24.114[42]
Štedionica u Ali (osnovana 1841)				
1842.	20	—	421	421
1843.	21	—	421	421
1844.	43	—	836	836
1845.	59	—	1.157	1.157
1846.	64	48	1.416	1.464[42]

Razmotrimo li kretanje broja ulagača i stanje uloga u svakoj pojedinoj godini kod tirolskih štedionica i usporedimo li ta kretanja s onima kod štedionica u Dubrovniku i Splitu, uočit ćemo odmah veliku razliku. Nema kod naših dalmatinskih štedionica smirenosti i stalnosti koja se očituje kod tirolskih ulagača. Kod tirolskih štedionica penju se brojevi ulagača i uloga neprestano, iako katkad sporo, iz godine u godinu. Nikada tu nema traga onoj panici koja upropaštava štedionice u Dubrovniku i Splitu. One, tako reći, preko noći ostaju bez ulagača i uloga, a da za paniku ulagača nije bilo realnog osnova. Štedionice u Splitu i Dubrovniku vratile su novac ulagačima. Zacijelo je novac dalmatinskih štediša poslije 1843. počeo seliti u novoosnovanu štedionicu u Trstu.

[42] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1842. bis 1846. Tafeln: Sparkassen.

Štedionice u Tirolu, sve odreda, radile su ili sasvim bez vlastite glavnice ili s minimalnom vlastitom glavnicom, ali to nije pokolebalo povjerenje tirolskih ulagača u njihove štedionice.

Sasvim je obratno kod štedionice u Dubrovniku. Ona je imala u 1846. vlastitu glavnicu od 1.443 for., ali joj je preostalo samo 266 for. uloga od 31 ulagača, pošto su glavni dio ulagači u času panike podigli.

Sličan je bio slučaj i sa štedionicom u Splitu.

8. ČEŠKA ŠTEDIONICA (BÖHMISCHE SPARKASSE) U PRAGU (OSNOVANA 1825)

Među austrijskim štedionicama bila je to druga po broju ulagača i po visini uloga. Na nju je gotovo uvijek otpadala jedna šestina svih ulagača i jedna četvrtina svih uloga kod austrijskih štedionica.

Počevši od 1841. ulozi su kod Češke štedionice rasli za 1 i pol do više od 2 milijuna forinti godišnje, a to je u ono doba bio i te kako velik novac. Izuzetak je bila godina 1845, kada je došlo do stagnacije u prilivu uloga. Tako visok godišnji priliv uloga nalazimo još jedino kod Prve austrijske štedionice u Beču.

U 1833. Prag je imao 103.670 stanovnika, a u 1843. god. 111.706. On je mnogo zaostajao po broju pučanstva za Bečom, ali je djelokrug štedionice u Pragu obuhvaćao čitav češko-moravski bazen. God. 1830. imala je Češka 3,595.693 stanovnika, Moravska sa Šleskom 1,916.868 stanovnika, ili obje zemlje ukupno oko 5 i pol milijuna, prema nepuna dva milijuna stanovnika Donje i Gornje Austrije.

Visoka akumulacija uloga u Austriji i Češkoj svjedoči da su se bogatstva u prvoj polovici 19. stoljeća gomilala u industrijskim gradovima na gornjem Dunavu. Njihova industrija imala je svoje sirovinske baze u zaostalim krajevima na jugu i istoku habsburške monarhije, pa i kod nas. Sirovine su iz tih zaostalih krajeva tekle u industrijske gradove Donje i Gornje Austrije, te Češke i Moravske. U tim se zemljama stvarala akumulacija kapitala, a naša zemlja imala je od toga veoma malo koristi.

Veliko i bogato gospodarsko područje, češko-moravski bazen, moglo je stvoriti jaku štedionicu kao što je tada bila Češka štedionica u Pragu.

Značajno je za Češku štedionicu da je ona po broju ulagača daleko zaostajala za Prvom austrijskom štedionicom u Beču, ali je prosjek uloga po ulagaču bio kod nje mnogo veći. On je uopće bio najviši od svih austrijskih štedionica, izuzevši Tršćansku štedionicu, ali i njen je prosjek bio veći jedino sa zajmom općine i burze od 370.000 for., ako zajam smatramo ulogom.

Dok je Prva austrijska štedionica imala u 1846. više od 140.000 ulagača, kod Češke štedionice ima ih jedva 40.000. Prosjek po ulagaču bio je kod Češke štedionice u 1844. god. 397 for., a u 1846. god. 359 for., dok je prosjek uloga kod Prve austrijske štedionice iznosio u 1844. god. 234 for., a u 1846. god. 236 for.

Omjer između vlastitih i tuđih sredstava bio je kod Češke štedionice neprestano nepovoljan i kretao se gotovo uvijek iznad 1 : 30.

Kretanje broja ulagača i štednih uloga kod Češke štedionice u Pragu u razdoblju od 1825. do 1846.

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuda sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1825.	1.545	11.235	118.893	130.128
1826.	2.971	13.455	285.840	299.205
1827.	4.764	18.181	511.876	530.057
1828.	6.962	26.087	759.238	785.325
1829.	6.578	40.332	1,175.574	1,215.906
1830.	7.640	50.811	1,498.335	1,549.146
1831.	7.926	62.744	1,655.609	1,718.353
1832.	10.131	89.059	2,296.045	2,385.104
1833.	12.795	109.394	2,925.256	3,034.649
1834.	14.854	126.961	3,648.241	3,775.202
1835.	16.424	149.881	4,444.592	4,594.473
1836.	18.787	170.416	5,030.429	5,200.845
1837.	19.970	191.814	5,807.532	5,999.346
1838.	22.417	228.816	6,305.750	6,534.566
1839.	21.837	269.742	6,554.261	6,824.003
1840.	24.150	298.816	7,702.106	8,000.922
1841.	25.269	324.019	8,443.503	8,767.522
1842.	29.647	364.000	9,921.623	10,285.623
1843.	32.686	405.194	11,460.058	11,865.252
1844.	35.334	443.069	13,585.930	14,028.999
1845.	39.172	485.016	13,713.842	14,198.858
1846.	42.960	469.237	14,857.404	15,326.641[43]

9. ŠTEDIONICE U MILANU I VENECIJI (TADAŠNJA LOMBARDIJSKO-VENETSKA KRALJEVINA)

U sklop austrijskih štedionica spadaju i dvije štedionice u tadašnjim austrijskim pokrajinama Lombardiji i Veneciji (tada Lombardijsko-venetska kraljevina), i to u gradovima Milanu i Veneciji.

Obje su štedionice osnovane u kratkom vremenskom razdoblju, i to štedionica u Veneciji 12. veljače 1822, a štedionica u Milanu godinu dana kasnije.

Štedionica u Veneciji usko se povezala s gradskom zalagaonicom (Monte di pieta) i uglavnom je u nju ulagala svoja novčana sredstva. God. 1829, zbog gubitaka zalagaonice koje je morala nadoknaditi, nazaduju njena vlastita sredstva od 3.772 for. u 1829. na samo 298 for. u 1830. God. 1839. štedionica se spaja sa zalagaonicom. Štedionica u Veneciji uvijek ima malo ulagača, ali njena su tuđa novčana sredstva velika.[44]

Već od samog početka štedionica u Milanu mnogo je jača, i po broju ulagača i po štednim ulozima, a osobito po vlastitim sredstvima, od svoje venecijanske družice.

[43] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1825. bis 1846. Tafeln: Sparkassen.

[44] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1829. und 1830.

Štedionica u Milanu prošla je od 1830. do 1833. kroz tešku krizu zbog panike ulagača. Broj njenih ulagača pao je na polovicu, a ulozi su pali mnogo ispod polovice prema stanju u 1829. Štedionica u Milanu pokazala je u tim godinama veliku vitalnost i likvidnost. Broj njenih ulagača pao je od 10.720 u 1829. na 4.862 u 1830. Svota štednih uloga pala je od 2,524.397 for. u 1829. na 1,785.138 for. u 1830. i na 1,091.450 for. u 1831, dakle za tri petine u dvije godine. Bila je to teška kriza, izazvana ožujskom revolucijom (1830), čije su se kobne posljedice još dugo osjećale.[45]

Milano i Venecija bili su već tada dva velika grada, veći od mnogih austrijskih tada velikih gradova. God. 1830. Milano ima 129.437 stanovnika, a Venecija 98.740. Milano je po broju stanovnika jači od Praga, a i od Budima i Pešte zajedno. Područje djelokruga tih dviju štedionica bila je plodna Lombardija s razvijenim ekonomskim odnosima i već tada industrijski razvijena (Milano). U 1823. ima Lombardija 2,205.220 stanovnika, a pokrajina Venecija godinu dana ranije 1,882.141 stanovnika. Broj stanovnika obih pokrajina prešao je već tada četiri milijuna. Obje su zemlje bile već tada jako tržište za svoje industrijske i agrarne proizvode.

Kretanje broja ulagača i novčanih sredstava kod štedionica u Milanu i u Veneciji u razdoblju od 1823. do 1846.

Štedionica u Milanu (osnovana 1823)

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1823.	798	—	99.711	99.711
1824.	2.708	1.631	520.450	522.081
1825.	4.904	5.664	1,038.028	1,043.692
1826.	6.588	14.357	1,350.137	1,364.494
1827.	8.077	25.863	1,739.408	1,765.271
1828.	9.631	41.686	1,864.372	1,906.058
1829.	10.720	58.108	2,462.289	2,520.397
1830.	7.339	75.414	1,709.724	1,785.138
1831.	4.862	80.805	1,010.645	1,091.450
1832.	5.714	88.767	1,218.109	1,306.876
1833.	6.901	99.911	1,464.290	1,564.201
1834.	8.679	111.780	1,931.140	2,042.920
1835.	10.673	136.237	2,601.615	2,737.852
1836.	12.111	163.342	2,729.928	2,893.270
1837.	13.463	187.298	2,774.122	2,961.420
1838.	14.918	212.148	2,925.633	3,137.781
1839.	16.553	239.848	3,133.367	3,373.215
1840.	17.479	267.806	3,239.421	3,507.227
1841.	17.758	298.879	3,217.866	3,516.245
1842.	18.747	326.947	3,523.320	3,850.267
1843.	21.620	359.129	3,985.593	4,344.732
1844.	25.118	398.831	4,502.742	4,901.573
1845.	29.331	447.169	5,215.324	5,662.493
1846.	33.189	505.189	5,816.668	6,321.857[46]

[45] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1829. bis 1831.
[46] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1823–1846.

Štedionica u Veneciji (osnovana 12. veljače 1822)

Godina	Broj ulagača	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Ukupna sredstva
		u austr. forintama		
1825.	489	44	28.489	28.533
1826.	982	415	50.842	51.257
1827.	1.827	1.212	76.531	77.743
1828.	4.267	2.633	208.311	210.944
1829.	7.895	3.772	351.165	354.937
1830.	4.681	298	393.771	394.069
1831.	3.391	1.514	544.849	546.363
1832.	2.929	2.253	517.822	520.075
1833.	2.592	3.014	503.763	506.777
1834.	2.253	6.699	471.015	477.714
1835.	2.072	10.228	457.182	467.410
1836.	2.144	14.022	479.030	493.052
1837.	2.141	18.745	595.593	614.338
1838.	1.968	22.680	568.179	590.859
1839.	1.939	—	586.515	586.515
1840.	3.948	—	1,145.827	1,145.827
1841.	4.228	—	1,275.819	1,275.819
1842.	4.705	—	1,402.056	1,402.056
1843.	5.459	—	1,568.723	1,568.723
1844.	5.726	—	1,773.850	1,773.850
1845.	7.024	—	1,841.325	1,841.325
1846.	7.068	—	1,811.632	1,811.632[47]

10. REKAPITULACIJA BROJA ULAGAČA, UKUPNIH NOVČANIH SREDSTAVA (VLASTITIH I TUĐIH) I ISPLAĆENIH KAMATA KOD AUSTRIJSKIH ŠTEDIONICA U RAZDOBLJU OD 1828. DO 1846.

Rekapituliramo li kretanje ulagača i uloga svih austrijskih štedionica, bez onih koje se poslije pojavljuju u ugarskom dijelu bivše habsburške monarhije a uključivši i dvije štedionice u tzv. Lombardijsko-venetskoj kraljevini (u Milanu i Veneciji), dobit ćemo za pojedine godine ovu sliku:

[47] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1825–1846.

Godina	Broj ulagača na kraju godine	Vlastita sredstva na kraju godine	Tuđa sredstva na kraju godine	Ukupna sredstva	Isplaćeni godišnji kamati	Broj štedionica
		u austr. forintama				
1828.	53.439	201.443	8,469.631	8,671.074	201.443	7
1829.	70.672	277.781	12,459.760	12,737.541	381.305	7
1830.	60.567	305.732	12,212.111	12,517.843	486.851	7
1831.	52.345	404.928	9,961.692	10,366.620	361.819	7
1832. *	60.650	468.379	12,433.446	12,901.825	421.911	7
1833.	73.896	539.167	16,066.260	16,605.427	520.466	7
1834.	86.304	621.171	19,596.496	20,217.667	658.836	7
1835.	97.813	740.306	23,233.791	23,974.097	783.323	7
1836.	110.547	883.241	25,632.585	26,515.826	803.150	8
1837.	110.547	1,064.278	28,419.150	29,483.428	980.156	8
1838.	122.377	1,254.439	31,256.622	32,511.061	1,086.950	8
1839.	135.933	1,495.531	34,077.914	35,573.445	1,187.639	8
1840.	168.449	1,784.061	37,766.457	39,550.518	1,376.445	10
1841.	173.428	2,093.695	38,803.877	40,897.572	1,428.939	11
1842.	190.856	2,367.314	42,868.049	45,235.363	1,529.023	14
1843.*	215.927	2,686.959	50,240.437	52,927.396	1,752.649	18
1844**	235.197	2,961.553	56,131.829	59,093.382	1,948.402	18
1844.***	283.474	2,944.167	54,440.339	57,384.506	1,932.223	16
1845.	257.869	3,237.760	58,696.954	61,934.714	2,131.148	16
1846.	276.991	3,531.155	63,162.078	66,693.233	2,291.971	16[48]

Kamati u razdoblju od 1828. do 1846. dali su stanovništvu u nekim austrijskim zemljama bogat i stalan prihod. Kretanje štednih uloga i kamata u pojedinim austrijskim zemljama u razdoblju do 1846. pokazuje svake godine stalan uspon. Izuzetak čini jedino godina 1831, a od zemalja, na žalost, jedino Dalmacija sa svojim štedionicama.

Zanimljivo je kretanje uloga kod Ljubljanske štedionice. Kod nje su kamati na štedne uloge već 1842. dosegli svotu od 40.000 for. srebra godišnje, a toliko je iznosila i dionička glavnica Prve hrvatske štedionice kod njenog osnutka (1846). God. 1846. štedni kamati kod Ljubljanske hranilnice prekoračili su 65.000 for. godišnje. Štedionica u Ljubljani bila je tada, i još dugo je ostala, novčano najjača štedionica na našem nacionalnom tlu.

* Bez Požuna. – ** Bez Požuna. – *** Bez Požuna, Sibinja i Brašova.

[48] Kao pod 16.

Godišnji kamati na štedne uloge kod austrijskih štedionica u razdoblju od 1819. do zaključno 1846.

Godina	Beč	Prag	Ober-Hollabrunn	Innsbruck	Milano	Venecija
	u austr. forintama					
1819.	87					
1820.	1.547					
1821.	3.482			20		
1822.	7.778			128	891	
1823.	14.395			288	12.078	
1824.	33.926			354	30.900	630
1825.	72.376	1.761				
				528	45.538	1.138
1826.	106.806	7.619		608	60.425	2.066
1827.	137.249	14.748		700	72.580	3.527
1828.	153.563	24.016		701	85.199	8.225
1829.	230.684	36.660		827	98.426	13.792
1830.	294.931	53.063				
				1.131	29.882	17.471
1831.	227.965	59.251		1.179	33.215	20.204
1832.	251.215	83.352		976	40.312	20.908
1833.	314.924	101.240		1.164	49.583	18.590
1834.	406.523	129.669		1.611	67.538	17.728
1835.	478.864	155.089				
				2.248	81.371	18.205
1836.	444.780	183.763		3.455	81.376	21.506
1837.	577.056	206.987		5.348	83.729	21.107
1838.	631.126	240.572		5.716	90.302	22.453
1839.	711.718	235.129	25.448	8.206	95.873	44.608
1840.	775.282	282.680				
			27.704	8.709	94.750	47.179
1841.	783.868	314.474	35.059	10.738	99.550	50.594
1842.	809.114	352.872	45.473	12.335	112.117	55.704
1843.	889.877	416.548				
1844.			60.841	15.914	144.120	69.123
1845.	1,074.123	525.455				
			70.933	18.687	163.483	69.359[49]
1846.	1,164.542	534.265				

Tirolske štedionice

Godina	Bregenz	Roveredo	Feldkirch	Ala
1845.	335	845	397	9
1846.	415	1.142	665	51

[49] Kao pod 16.

Godina	Ljubljana (Kranjska)	Graz (Štajerska)	Celovec (Koruška)	Trst (s Istrom, Goricom, Gradiškom)
	u austr. forintama			
1819.				
1820.				
1821.	298			
1822.	684			
1823.	1.360			
1824.	2.299			
1825.	3.810	576		
1826.	5.490	2.552		
1827.	6.596	4.517		
1828.	7.661	8.005		
1829.	9.040	10.458		
1830.	10.946	14.866		
1831.	10.439	15.673		
1832.	12.627	20.119		
1833.	13.929	28.177		
1834.	16.686	36.621		
1835.	17.571	44.922		
1836.	17.700	52.320	2.763	
1837.	23.111	61.750	4.916	
1838.	26.538	70.692	7.838	
1839.	27.525	83.456	11.345	
1840.	31.786	100.034	14.302	
1841.	35.837	98.491	17.637	
1842.	39.985	103.594	21.361	
1843.	42.053	112.317	24.245	
1845.	49.090	125.064	28.278	14.179
				36.097
1846.	65.122	133.447	25.564	42.577[50]

Dalmatinske štedionice

Godina	Zadar	Dubrovnik
	u austr. forintama	
1840.		
1841.		
1842.	4	226
1843.	415	286
1844.	753	453
1845.		521
1846.	1.278	
	1.688	105
		31[51]

[50] Kao pod 16.

[51] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1840. bis 1846. Dreizehnter bis neunzehnter Jahrgang. Tafeln Sparkassen.

C. ŠTEDIONICE U KASNIJEM UGARSKO-HRVATSKOM DIJELU BIVŠE AUSTRIJSKE CAREVINE DO 1846. GOD.

U Ugarskoj se prve štedionice javljaju dvadesetak godina kasnije. One u novčanim sredstvima znatno zaostaju za austrijskim štedionicama. Ugarska polovina habsburške monarhije bila je agrarna, sa starim feudalnim odnosima. Najbolja zemlja bila je u rukama aristokracije, a ona je novac rasipala izvan zemlje. Kmetstvo je postojalo do 1848. Obrt je bio koncentriran u gradovima.

Uštednje su i po pojedinom stanovniku i po broju štediša u Ugarskoj mnogo manje nego u austrijskim zemljama.

U Ugarskoj se prve štedionice javljaju najranije u 1840, 1841. i 1842. god. To su bile štedionice u Pešti, Požunu, Sibinju, Brašovu i Aradu.

Za *štedionice u Pešti* kaže austrijski statistički godišnjak za godinu 1840 (Tafel 106) da je osnovana 11. siječnja 1840. i da je do 15. prosinca 1840. imala 1.288 ulagača, koji su uložili 62.963 for. i za to primili 2.157 for. kamata. Isti godišnjak spominje i štedionicu u Brašovu (Kronstadt) u Sedmogradskoj, koja je 1840. imala 1.050 ulagača sa 133.377 for. uloga, i štedionicu u Aradu sa 561 ulagačem.[52]

Za štedionicu u Pešti (a Pešta i Budim su tada bila dva posve odijeljena i samostalna grada) daju austrijski godišnjaci ove podatke:

Štedni su ulozi porasli u 1841. god. na	130.394 for.
Štedni su ulozi porasli u 1842. god. na	278.512 „
Na kraju 1842. god. iznosile su pričuve	10.215 „[53]

Za *štedionice u Brašovu* (Kronstadt) govori austrijski godišnjak za 1841. da je u toku godine imala 1.200 novih ulagača sa 162.720 for. novih uloga, te da je na kraju godine nakon isplaćenih povrata i realizacija nekih uloga iskazala stanje od 169.677 forinti povjerenih joj od 1.785 ulagača.[53]

Za *štedionice u Aradu* spominje godišnjak za 1841. da je u toku godine primila 38.809 forinti uloga.[53]

Austrijski statistički godišnjak za 1842. navodi da u Ugarskoj postoje štedionice u Pešti, Požunu, Aradu, Sibinju i Brašovu. To je pet najstarijih ugarskih štedionica.

Za nas je zanimljiva *štedionica u Požunu*, osnovana 1842. god. Njen pravilnik i organizacija služili su četiri godine kasnije kao uzor–pravilnik utemeljiteljima Prve hrvatske štedionice pri njenom osnutku.

Njeni su štedni ulozi rasli brzo i iznosili su na kraju

1842. . . .	345.327 for.
1843. . . .	734.932 „
1844. . . .	1,134.789 „
1845. . . .	1,759.528 „[54]

[52] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1840. Dreizehnter Jahrgang. E. Anhang. Tafel 106. Sparkassen.

[53] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1841. Vierzehnter Jahrgang. E. Anhang. Tafel 79. Sparkassen.

[54] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1842. bis 1846. Fünfzehnter bis neunzehnter Jahrgang, Tafeln: Sparkassen.

Kod *štedionice u Sibinju* (Hermannstadt), osnovane 1842, iznosili su štedni ulozi na kraju

1842. . . .	66.867 for.	od	861 ulagača
1843. . . .	236.326 „	od	1206 „
1844. . . .	356.701 „	nepoznato	
1845. . . .	573.083 „	od	2410 ulagača[54]

Austrijski godišnjak za 1845. god. navodi da su u Ugarskoj te godine postojale štedionice u Pešti, Aradu, Baji, Velikom Bečkereku, Budimu, Debrecinu, Stolnom Biogradu, Raabu, Iglovi, Košicama, Komoranu, Kiszegu, Miskolczu, Velikom Varadinu, Pečuhu, Šopronju, Szegedinu, Temišvaru, Zagrebu i neke druge. Za nas je zanimljivo da godišnjak za 1845. spominje i štedionicu u Zagrebu. Kako je Prva hrvatska štedionica počela raditi 15. prosinca 1846, ne može se to odnositi na nju, a nije vjerojatno da bi u Zagrebu prije Prve hrvatske štedionice postojala neka štedionica.[55]

Austrijski godišnjak za 1846. tuži se da za tu godinu nema podrobnijih podataka o radu ugarskih štedionica, ali kaže da u Ugarskoj naglo raste broj novih štedionica, a isto tako i stanje štednih uloga i broj ulagača.

Kako su rasla novčana sredstva ugarskih štedionica, vidi se najbolje iz ukupnih štedioničkih primitaka prema austrijskom godišnjaku za 1846, a ti su iznosili kod štedionica najvećih ugarskih gradova ovoliko:

Pešta	4,056.943 for.	Miskolcz	270.039 for.
Požun	3,951.708 „	Komoran	228.121 „
Košice	2,012.770 „	Budim	110.178 „
Šopronj	1,096.568 „	Arad	102.902 „
Raab	917.443 „	Debrecin	101.896 „
Temišvar	619.001 „	Veliki Varadin . . .	30.000 „
Eperies	306.643 „	Pečuh	239.189 „[56]

Iako su novčana sredstva štedionica u Ugarskoj i Sedmogradskoj u godinama 1845. i 1846. naglo rasla, ipak su mnogo zaostajala za sredstvima velikih austrijskih štedionica. Bogatstvo se brže gomilalo u industrijski više razvijenom austrijskom dijelu habsburške monarhije nego u pretežno agrarnom a industrijski slabo razvijenom ugarskom dijelu.

Napokon, da bi se bolje shvatio napredak ugarskih štedionica, navodim broj stanovnika ugarskih gradova u kojima su bila sjedišta tih štedionica. U 1843. Pešta je imala 86.800 stanovnika, Budim 40.400, Požun 38.000, Subotica 34.924, Eger 19.800, Arad 20.132, Novi Sad 20.131, Segedin 32.209, Stolni Biograd 20.295, Raab 18.000, Komoran 17.782, Temišvar 15.692, Šopronj 14.000, Pečuh 13.000, Veliki Varadin 20.000, Košice 13.500, Debrecin 54.009, Baja 15.100, Eperies 9.520, Szombathely 4.300, Nagy Karoly 12.000.[57]

Zagreb je te godine imao 14.861 stanovnika.

Značajna je pojava u razvitku ugarskih štedionica toga razdoblja da se njihov broj s vremenom povećao i da su one, izuzevši štedionice u Pešti, Požunu i u Košicama, bile više-manje samo lokalnog značenja.

Dana 14. prosinca 1846. počeo je poslovati prvi hrvatski novčani zavod, Prva hrvatska štedionica, sa sjedištem u Zagrebu.

---

[55] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1845. und 1846. Achzehnter und neunzehnter Jahrgang. C. Anhang. Tafel 33. Sparkassen.

[56] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1845. und 1846. Zweiter Teil. XVIII-er und XIX-er Jahrgang. C. Anhang, Tafel 33. Sparkassen im Jahre 1846.

[57] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1843. XVI-er Jahrgang. 3. Ortschaften mit mehr als 2.000 Einwohnern im Jahre 1843. (ohne Militär) 7. Das Land und die Bewohner. K. u. k. Staatsdruckerei, Wien, 1847.

ZAKLJUČAK

Osnutkom emisione Austrijske narodne banke u 1816, s prvenstvenim ciljem da provede sanaciju austrijske valute upropaštene dugim napoleonskim ratovima, stvoreni su temelji za stvaranje privatnog novčarstva u austrijskim zemljama. Bez sanirane valute i bez emisionog zavoda nije se moglo misliti na stvaranje privatnog novčarstva. Kad su bili dani ti temelji, privatno se novčarstvo u austrijskim zemljama počelo brzo razvijati. Već 1819. osnovana je Prva austrijska štedionica u Beču, a u slijedećih 25 godina rastao je broj štedionica u tadašnjoj carevini, tako da je uskoro gotovo svaki glavni grad austrijskih zemalja imao svoju štedionicu. Već 1820. dobiva glavni grad vojvodine Kranjske svoju štedionicu – Kranjsku hranilnicu. To je bio i najstariji novčani zavod na teritoriju današnje Jugoslavije.

Novčarstvo se u današnjim jugoslavenskim zemljama razvijalo u smjeru zapad–istok, u vremenskim razdobljima od približno 25 godina. Počelo je s osnivanjem štedionice u Ljubljani, nastavilo se 25 godina kasnije u Zagrebu osnutkom Prve hrvatske štedionice (1846), a onda, opet gotovo četvrt stoljeća kasnije dolazi do osnutka Prve srpske banke u Beogradu (1869).

U ugarsko-hrvatskoj polovini države osnivaju se prve štedionice u razdoblju od 1840. do 1842. god. Ima ih pet, i to u Pešti, Aradu, Brašovi, Požunu i Sibinju.

Polovicom decembra 1846. osnovana je Prva hrvatska štedionica.

Bogatstvom se ističu štedionice u austrijskim zemljama na gornjem Dunavu (Beč) i u češko-moravskom bazenu (Prag). One su kod sebe akumulirale brojne milijune forinti štednih uloga. Bogatstvo se gomilalo u industrijskim zemljama, tj. u Donjoj i Gornjoj Austriji, s jedne strane, pa u Češkoj, Moravskoj i Šleskoj, s druge strane. U agrarnoj Ugarskoj, a još više u agrarnoj Hrvatskoj i Slavoniji, štedionice su siromašnije. One su brojne (u Ugarskoj), ali njihova su sredstva malena. U industrijalizaciji zemlje Ugarska, Hrvatska i Slavonija mnogo su zaostajale za naprednim austrijskim zemljama. Ove su zemlje samo dobavljači sirovina s istoka i juga bivše habsburške monarhije, ali sirovine se prerađuju u zemljama na gornjem Dunavu i u zemljama češko-moravskog bazena i tamo ostaje akumulacija ostvarena preradbom tih sirovina, koje je dobavljala, među ostalima, i naša zemlja. Ona je iz tih dobava sirovina crpla malo koristi.

Siromaštvu i nerazvijenosti Hrvatske i Slavonije mnogo doprinosi i tadašnja rascjepkanost naše zemlje i vječno nesigurna granica s Osmanlijskim carstvom. Gotovo polovina zemlje bila je izuzeta ispod banske vlasti kao zasebna i vječno krvava Vojna krajina i to traje sve do zauzeća Bosne i Hercegovine (1878) i do ukinuća Vojne krajine (1870 i 1881.).

Zbog toga se i novčarstvo javlja ranije u onim današnjim jugoslavenskim zemljama koje su bile dalje od Osmanlijskog carstva i nisu s njime graničile (u Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj). Te su štedionice, razumije se, akumulirale kod sebe bogata novčana sredstva, što nije bilo kod kasnije osnovane Prve hrvatske štedionice. Ove su zemlje uživale dugo razdoblje mira, što Hrvatska i Slavonija nisu imale. Ali, razumije se, štedionice u Ljubljani, Grazu, Celovcu, pa ni ona u Trstu, po akumuliranim štednim ulozima nisu se mogle mjeriti s bogatim štedionicama u Beču i Pragu. Kod njih se štedni ulozi već tada (prije 1846) penju na nekoliko desetaka milijuna forinti prema samo nekoliko milijuna forinti u Štajerskoj štedionici ili približno jednom milijunu forinti u štedionicama Ljubljane, Trsta i Celovca.

U takvim političkim i ekonomskim prilikama dolazi polovicom prosinca 1846. do osnutka Prve hrvatske štedionice. O njenom radu do 1868. bit će riječ u drugom dijelu.

RAZVITAK ŠTEDIONICA U JUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA BIVŠE AUSTRIJSKE CAREVINE

DRUGI DIO:

OD 1847. DO DUALIZMA (1867)

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA (OSNOVANA 14. XII 1846)

Sredinom prosinca 1846. otvara Prva Hrvatska štedionica svoje poslovne prostorije. Njena temeljna dionička glavnica od 40.000 forinti srebra, razdijeljena na 400 dionica od po 100 forinti srebra svaka, bila je skromna, ali ona je ipak ulijevala povjerenje njenim u prvim godinama često nesigurnim i nepovjerljivim ulagačima. Ta je temeljna dionička glavnica bila velika prednost zavoda u godinama njegova rađanja prema ostalim štedionicama koje su bile već ranije osnovane u bivšoj austrijskoj carevini i koje su sve odreda morale svoju početnu glavnicu tek ostvariti godišnjim dotacijama. Početni neuspjesi takvih mladih štedionica bez vlastite glavnice mogu biti i opasni kad izbiju krize nepovjerenja kod ulagača. To smo vidjeli kod Tršćanske štedionice u 1844. i 1848. god. Taj zavod, koji se kasnije lijepo razvio i razgranao svoje poslovanje, spasavaju u početku tršćanska burza i gradska općina svojim jeftinim dugoročnim zajmom od 370.000 forinti i pružanjem jamstva zaplašenim ulagačima za njihove uloge u slučaju sloma. Jamstvo je dano kad je zbog početnih gubitaka došlo do krize povjerenja ulagača i do paničnog podizanja uloga. Ili, sjetimo se dalmatinskih štedionica u Splitu i Dubrovniku, a i u Zadru, koje su napuštene od svojih ulagača lagano odumirale.

Već u drugoj godini poslovanja (1848) susreće se Prva hrvatska štedionica s tom kobnom krizom povjerenja ulagača. Oni dižu uloge a da za to u poslovanju mladog zavoda nisu imali opravdanih razloga. Razlog je bila revolucija te burne 1848, koja je potresala temeljima bivše austrijske carevine.

Štedni ulozi kod Prve hrvatske štedionice iznosili su u 1847. god. 77.555 for. (bez pripisa kamata za mimulu godinu) i nazadovali su 1848. na 51.691 for. Opali su za punu jednu trećinu.

Tadašnji je prvi zavodski predsjednik Anastas Popović izvijestio o tome dioničare na glavnoj skupštini od 12. II 1849. ovim riječima:

»Kao god što su spočetka prva tri mjeseca godine bila puna nade i obećavala, tako se slabo i neplodno ukaza poslovanje posljednjih devet mjeseci, jer dočim je neprestano rastuće pouzdanje prema zavodu učinilo, da su se uložne glavnice obilno k nama pripašale, to je pojavljenje političkih prevratah mjeseca ožujka iste godine veoma ubitačno djelovalo na sve grane naše štedionice, a osobito na uloge sada sve više i više prestajuće tako, da pri rastućem onda sve obćenitijem nepovjerenju prama svim vjeresijnim zavodom i pridolazećih nam skoro svaki dan opozivanjih od uloženih glavnicah, nam se je također potrebito učinilo, da okolnostim shodno omeđašenje u običajnom do sada obratjanju naših opredjelivih fondah naredimo.

Ovu naredbu učinismo mi s istom onom pogibelju, da dionici pri tom malo ili ništa ne će dobiti, budući smo točno prideržavanje naših štatutnih dužnostih naprama ulažećem občinstvu za prvu i najprvu skrb deržali.«[58]

[58] Iz prošlosti Prve hrvatske štedionice. Prigodom otvaranja nove društvene zgrade napisao Saša Isaković. Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1899, str. 5.

Kad u toj drugoj godini poslovanja štedionice ne bi bilo onih 40.000 forinti dioničke glavnice, koji su omogućili zavodu da udovolji zahtjevima ulagača, kriza povjerenja bi se zacijelo još više zaoštrila, i veliko je pitanje da li bi mladi zavod mogao tu krizu preboljeti.

Kriza povjerenja javlja se kod ulagača Prve hrvatske štedionice ne samo u 1848. nego i u godinama 1851, 1854, 1861. i 1864. I u tim godinama dolazi do paničnog dizanja uloga, tako da ulozi prema prošloj godini nazaduju. Ipak ta opadanja uloga nisu bila tako oštra kao u 1848.

Poslije tih godina čestih kriza ulozi su kod Prve hrvatske štedionice rasli brže. Oni su u 1877. prekoračili prvih pet milijuna forinti, a u 1889. prvih deset milijuna forinti. Zavod je trebao punu 21 godinu da sabere prvi milijun forinti štednih uloga (1868), utrošio je još 9 godina za prvih pet milijuna forinti (1877) i daljnjih 13 godina za prvih deset milijuna forinti (1889). Pri tom treba reći da od 1868. Prva hrvatska štedionica nije više jedino mjesto gdje se sabiru štedni ulozi. God. 1868. osnovana je Hrvatska eskomptna banka d. d. u Zagrebu, a 1872. i Hrvatska komercijalna banka d. d., također u Zagrebu. Potonja je u 1910. postala mjenjačnicom Prve hrvatske štedionice pošto je provela likvidaciju Hrvatske komercijalne banke d. d. i platila to teškim gubicima. God. 1872. dolazi do osnutka Zagrebačke štedionice u Zagrebu, a 1873. osniva se Opća zagrebačka štedionica i zalagaonica u Zagrebu. Od tih je bankovnih zavoda jedino Hrvatska eskomptna banka d. d. bila kroz mnogo decenija opasan takmac Prvoj hrvatskoj štedionici u borbi za primat na polju novčarstva u Hrvatskoj.

Skromna temeljna dionička glavnica Prve hrvatske štedionice ostala je nepromijenjena kroz pet decenija bančinog života, i to sve do 1899, kad je zavod prvi put pristupio stvarnom povećanju dioničke glavnice emisijom novih dionica. Dionička glavnica povišena je od 400.000 for. na 800.000 for. Povećanje dioničke glavnice u 1859. od 40.000 for. na 42.000 for. bila je samo valutna operacija, tj. svakih 100 for. srebra zamijenjeno je za 105 for. papira. Povišenje dioničke glavnice u 1897. na 400.000 for. provedeno je na teret pričuva koje je štedionica sabrala godišnjim dotacijama kroz više od 50 godina poslovanja. Bila je to posve knjižna operacija.

I kretanje štednih uloga kod Prve hrvatske štedionice bilo je sporo. Petnaest godina utrošio je zavod da sakupi prvih pola milijuna forinti, a tek u dvadeset i drugoj godini rada ulozi su dostigli prvi milijun forinti.

Evo kako su se kretali ulozi kod Prve hrvatske štedionice u prvih dvadeset godina života štedionice:

Stanje na kraju godine u austr. forintama

Godina	Iznos	Godina	Iznos
1847.	77.555	1858.	308.040
1848.	51.691	1859.	338.169
1849.	101.073	1860.	435.304
1850.	156.647	1861.	410.165
1851.	111.494	1862.	478.918
1852.	167.796	1863.	586.261
1853.	177.855	1864.	525.628
1854.	164.767	1865.	617.322
1855.	179.942	1866.	774.041
1856.	199.766	1867.	960.729
1857.	246.657	1868.	1,294.434[59]

[59] Ibid.

OPĆENITO NAZADOVANJE BROJA ULAGAČA I ŠTEDNIH ULOGA U 1848.

Kriza povjerenja i s time skopčano naglo i pretjerano povlačenje uloga u burnoj 1848. neugodno su se osjetili i u drugim štedionicama u tadašnjoj austrijskoj carevini. Te su se godine smanjili ulozi prema prethodnoj (1847) godini kod:[60]

Prve austrijske štedionice u Beču od 32,460.721 for. na kraju 1847. na 24,393.899 for. na kraju 1848, ili za 8,066.722 for., ili otprilike za jednu četvrtinu;

Češke štedionice u Pragu od 15,787.202 for. na kraju 1847. na 12,300.214 for. na kraju 1848, ili za 3,486.988, ili isto tako otprilike za jednu četvrtinu;

Tršćanske štedionice u Trstu od 1,195.134 for. na kraju 1847. na 635.084 for. na kraju 1848, ili za 560.050 for., ili za jednu polovinu;

Milanske štedionice u Milanu od 5,654.605 for. na kraju 1847. na 4,467.326 for. na kraju 1848, ili za 1,187.279., ili otprilike za jednu četvrtinu, a kod svih ostalih austrijskih štedionica ulozi su se spustili za barem 10% prema stanju na kraju 1847. godine.

Broj ulagača opao je u 1848. prema 1847. kod:

bečke štedionice od 147.691 na 110.254, manje za 37.437 ili za 25,3%;
praške štedionice od 46.442 na 35.889, manje za 10.553 ili za 29,4%;
Milanske štedionice od 33.615 na 26.017, manje za 7.598 ili za 29,2%;
Tršćanske štedionice od 3.748 na 1.936, manje za 1.812 ili za 48,3%.

U 1848. broj ulagača i iznos štednih uloga kod austrijskih štedionica pao je otprilike za ¼ prema stanju na kraju 1847. U 1851. gubici su potpuno nadoknađeni i, dapače, broj ulagača i iznos štednih uloga porastao je za nekih 10% prema stanju na kraju 1847. Poslije 1851. štedna se služba razvija veoma povoljno, tako da je na kraju 1865. broj ulagača i iznos štednih uloga za 120% premašio stanje na kraju 1847. god.

KRETANJE BROJA ULAGAČA I ŠTEDNIH ULOGA U RAZDOBLJU OD 1847. do 1868.

U ovom razdoblju brzo rastu štedni ulozi u austrijskim štedionicama, a u gradovima austrijskog dijela bivše habsburške monarhije otvaraju se nove štedionice. Austrijske štedionice daleko odmiču u svom razvoju od Prve hrvatske štedionice.

Nije ostalo samo kod štedionica. Sa 1853. počinje i razdoblje osnivanja prvih privatnih banaka u obliku dioničkih društava. Neke od njih su po svojim novčanim sredstvima (vlastitim i tuđim) daleko natkrilile bogate austrijske štedionice. Dolazi bogato doba austrijskog bankarstva, osobito u razvoju bečkih velebanaka. Otad se akumulacija kapitala razvija usporedo kod austrijskih štedionica i kod privatnih banaka, ali brzo je akumulacija kapitala kod banaka prestigla štedioničku. Dolazi do goleme koncentracije kapitala u bankama i štedionicama u Beču, Pragu, Grazu, Trstu, Brnu, pa i u našoj Ljubljani.

U tom razdoblju relativnog prosperiteta očitija je privredna zaostalost naše uže domovine – feudalne banske Hrvatske i Vojne krajine. Zemljišni posjed je u rukama feudalaca, a prihod oni troše u inozemstvu. Zagreb je tada bio malen grad (1846. ima 14.861 stanovnika, a 1857. tek 16.657), grad zanatlija, bez industrije. Akumulacija kapitala je u poče-

[60] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1847. und 1848. Zwanzigster und einundzwanzigster Jahrgang. C. Anhang, Tafel 33. Sparkassen.

cima. Vojna krajina bila je još otrgnuta od matice banske Hrvatske, a sama banska Hrvatska imala je 1865. samo 962.000 stanovnika. Zaostalo Osmanlijsko carstvo dugo je, i poslije 1865, bilo na našoj granici, a ono se pokazalo kao ustrajni kočničar svakog ekonomskog progresa. Sve su te okolnosti bile uzrokom privredne zaostalosti naše zemlje u tom razdoblju.

U takvim ekonomskim i političkim prilikama u našoj zemlji osnovana je Prva hrvatska štedionica, naš prvi novčani zavod. Razumljivo je da se naš narod prema njoj odnosio s izvjesnim oprezom, i može se reći, s nepovjerenjem. Narod je još dugo više volio da svoje novčane viškove drži kod kuće.

Dok su takve ekonomske prilike vladale u našoj domovini, štedionice u austrijskom dijelu bivše habsburške monarhije brzo su ostvarivale golemu koncentraciju štednih uloga.

Tabele pokazuju kako su rasli štedni ulozi kod glavnih austrijskih štedionica od 1847. do 1865.

U 1848. panika kod ulagača javila se kod svih štedionica (u Beču, Pragu, Trstu, Milanu i Zagrebu) i u svim austrijskim zemljama. To je opća pojava kod svih štedionica, ali nijednu nije dovela do sloma. Prebrodivši krizu, sve su štedionice nastavile raditi i, dapače, u kasnijim godinama rad je bio plodan. Do panike ulagača nije došlo zbog krivnje u poslovanju koje štedionice, već zbog političkih prilika koje su te burne 1848. potresale državom.

Godina 1847.

Ime štedionice	Broj ulagača	Iznos uloga u forintama
Prva austrijska štedionica u Beču	147.691	32,460.621
Češka štedionica u Pragu	46.442	15,787.202
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	16.997	2,549.162
Štedionica u Ljubljani	7.913	1,169.068
Štajerska štedionica u Grazu	13.482	3,431.755
Tršćanska štedionica u Trstu	3.748	1,195.134
Štedionica u Celovcu	3.825	861.828
Tirolska štedionica u Innsbrucku	6.773	673.584
Štedionica u Milanu	33.613	5,654.605
Sve štedionice ukupno	290.063	65,820.127[61]

Godina 1848.

Prva austrijska štedionica u Beču	110.254	24,393.899
Češka štedionica u Pragu	35.889	12,300.214
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	17.252	2,237.840
Štedionica u Ljubljani	6.255	1,033.283
Štajerska štedionica u Grazu	12.582	3,279.469
Tršćanska štedionica u Trstu	1.936	635.084
Štedionica u Celovcu	3.009	783.201
Tirolska štedionica u Innsbrucku	5.530	607.302
Štedionica u Milanu	26.017	4,467.326
Sve štedionice ukupno	221.615	49,853.245[61]

[61] Ibid., für die Jahre 1847. und 1848. XX. und XXI. Jahrgang. Zweiter Teil. C. Anhang. Tafel 18. Sparkassen in den Jahren 1847. u. 1848.

Godina 1851.

Ime štedionice	Broj ulagača	Iznos uloga u forintama
Prva austrijska štedionica u Beču	136.928	31,166.144
Češka štedionica u Pragu	52.494	17,815.138
Štajerska štedionica u Grazu	22.406	5,365.269
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	24.494	3,280.203
Štedionica u Ljubljani	6.106	1,063.473
Tršćanska štedionica u Trstu	10.387	804.536
Štedionica u Celovcu	3.340	930.423
Tirolska štedionica u Innsbrucku	7.689	754.560
Štedionica u Milanu	—	—
Štedionica u Brnu	—	—
Štedionica u Lavovu	11.953	1,923.813
Sve štedionice ukupno	321.042	73,384.253[62]

Godina 1854.

Prva austrijska štedionica u Beču	160.448	31,116.935
Češka štedionica u Pragu	70.101	20,650.960
Štajerska štedionica u Grazu	32.541	5,384.277
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	32.119	3,662.445
Štedionica u Ljubljani	7.179	1,377.681
Tršćanska štedionica u Trstu	21.719	1,101.392
Štedionica u Celovcu	4.308	1,090.808
Tirolska štedionica u Innsbrucku	8.033	881.344
Štedionica u Milanu	60.061	15,979.783
Štedionica u Brnu	7.848	513.093
Štedionica u Lavovu	11.634	2,736.309
Sve štedionice ukupno	424.084	85,960.416[63]

Godina 1857.

Prva austrijska štedionica u Beču	159.933	29,013.174
Češka štedionica u Pragu	79.492	21,822.311
Štajerska štedionica u Grazu	41.953	7,098.673
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	39.973	3,977.467
Štedionica u Ljubljani	9.215	2,022.366
Tršćanska štedionica u Trstu	29.767	1,483.060
Štedionica u Celovcu	5.422	1,341.320
Tirolska štedionica u Innsbrucku	9.254	975.910
Štedionica u Milanu	82.445	22,357.171
Štedionica u Brnu	11.303	918.734
Štedionica u Lavovu	13.076	3,234.489
Štedionica u Salzburgu	2.450	344.297
Sve štedionice ukupno	498.290	96,900.223[64]

[62] Ibid., für die Jahre 1849. bis 1851., Wien, 1856. Neue Folge. VIII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.

[63] Ibid., für die Jahre 1852–1854., Wien 1859. Neue Folge. Zweiter Teil. VII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.

[64] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1855. bis 1857., Wien, 1861. Zweiter Teil. VIII. Heft, Tafel 18. Sparkassen.

Godina 1859.

Ime štedionice	Broj ulagača	Iznos uloga u forintama
Prva austrijska štedionica u Beču	168.624	32,792.560
Češka štedionica u Pragu	85.125	23,709.942
Štajerska štedionica u Grazu	49.255	9,617.188
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	44.939	4,166.994
Štedionica u Ljubljani	10.966	2,691.605
Tršćanska štedionica u Trstu	33.859	1,195.489
Štedionica u Celovcu	6.418	1,601.977
Tirolska štedionica u Innsbrucku	10.082	1,267.353
Štedionica u Milanu (potpala pod Italiju)		
Štedionica u Brnu	13.406	1,342.858
Štedionica u Lavovu	14.190	3,314.188
Štedionica u Salzburgu	4.116	979.313
Sve štedionice ukupno	586.896	97,319.676[65]

Godina 1865.

Prva austrijska štedionica u Beču	145.978	32,873.281
Češka štedionica u Pragu	70.837	21,151.234
Štajerska štedionica u Grazu	47.186	9,583.351
Štedionica u Ober-Hollabrunnu	9.105	3,042.156
Štedionica u Ljubljani (Kranjska hranilnica)	13.970	4,068.021
Tršćanska štedionica u Trstu	3.998	1,358.041
Štedionica u Celovcu	8.145	2,116.047
Tirolska štedionica u Innsbrucku	13.929	1,868.534
Štedionica u Brnu	11.998	1,308.881
Štedionica u Lavovu	14.038	2,898.896
Štedionica u Salzburgu	5.799	1,726.536
Štedionica u Linzu	24.898	5,753.196
Sve štedionice ukupno (bez štedionica u Lombardijsko-venetskoj kraljevini)	526.620	112,945.013[66]

Austrijski statistički godišnjak za 1860–1865. bilježi osnutak triju štedionica na području današnje SR Slovenije, i to u Mariboru, Ptuju i Celju, koje su u 1865. zabilježile ove uspjehe:

Stanje potkraj 1865.

Štedionica u Mariboru, osnovana 1862. god., 3.204 ulagača sa 488.085 for. uloga i 20.240 for. vlastite glavnice.

Štedionica u Ptuju, osnovana 1858. god., 731 ulagač sa 48.518 for. uloga i 1.861 for. vlastite glavnice.

[65] Ibid., für die Jahre 1858. und 1859. Zweiter Teil. VIII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.

Napomena: Ovdje kao i u ostalim analognim tabelama u ovom radu daju se egzemplarni podaci samo za važnije štedionice, dok se podaci na kraju tabela odnose na sve štedionice ukupno, dakle i na one za koje u tabelama nisu navedeni podaci.

[66] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1860. bis 1865. umfassend, Wien, 1868. Zweiter Teil. Tafel 12. Bank und Credit-Institute. Tafel 18. Sparkassen.

Štedionica u Celju, osnovana 1. I 1865. god., 187 ulagača sa 19.107 for. uloga i 138 for. vlastite glavnice.

U pojedinim zemljama austrijske carevine štedionice su pokazale ovakav uspjeh poslovanja:

Godina 1859.

Ime zemlje	Broj ulagača	Vlastita glavnica	Ulozi	Ukupna sredstva	Kamati isplaćeni	Broj gradova
Donja Austrija	250.182	4,265.126	41,046.019	46,544.892	1,717.670	8
Gornja Austrija	72.133	104.914	4,049.068	4,372.267	145.963	5
Salzburg	4.116	50.786	979.313	1,030.099	30.762	1
Štajerska	50.451	758.012	9,784.022	10,542.034	340.412	3
Koruška	6.418	121.608	1,601.977	1,734.370	61.156	1
Kranjska	10.966	297.514	2,691.605	3,122.147	104.067	1
Trst, Istra, Gorica	33.859	25.572	1,195.489	1,195.489	113.296	1
Tirol, Vorarlberg	14.592	106.148	1,840.998	1,947.146	39.502	8
Češka	105.919	1,544.836	27,445.881	30.288.220	1,048.954	9
Moravska	16.386	58.370	1,801.654	1,780.919	81.889	3
Šleska	571	467	41.741	43.408	1.449	1
Galicija	14.190	249.931	3,314.188	3,796.549	122.870	1
Lomb.-venet. kralj.	7.113	45.854	1,527.721	420.380	25.080	8[67]
Ukupno	586.896	7,629.138	97,319.676	107,817.921	3,833.070	50

Godina 1865.

Ime zemlje	Broj ulagača	Vlastita glavnica	Ulozi	Ukupna sredstva	Kamati isplaćeni	Broj gradova
Donja Austrija	191.112	4,235.396	42,040.885	46,812.974	1,896.128	15
Gornja Austrija	46.083	358.954	7,339.597	7,753.073	313.426	12
Salzburg	5.799	103.015	1,726.586	1,854.489	65.497	1
Štajerska	61.531	1,029.778	11,474.215	12,628.078	542.315	13
Koruška	8.145	186.598	2,116.047	2,314.905	81.612	1
Kranjska	13.970	555.533	4,068.021	4,634.092	159.565	1
Trst, Istra, Gorica	4.220	95.013	1,422.119	1,540.383	95.013	2
Tirol, Vorarlberg	23.128	208.051	3,324.160	3,532.211	59.623	8
Češka	130.057	3,189.125	33,422.353	37,824.054	1,417.898	43
Moravska	20.595	129.844	2,509,819	2,719.030	129.844	8
Šleska	5.865	13.272	290.954	311.582	11.327	4
Galicija	15.458	314.292	3,030.026	3,510.796	4.680	4
Bukovina	584	21.869	163.716	185.585	6.075	1
Dalmacija	73	5.026	16.565	21.616	1.139	2
Ukupno	526.620	10,445.766	112,945.013	125,142.818	4,911.083	115[68]

[67] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien 1862. Neue Folge, IV. Band die Jahre 1858. und 1859. umfassend. Tafel 18, str. 3–4. Sparkassen im Jahre 1859.

[68] Ibid. Wien 1871. Heft VII, die Jahre 1860–1865. umfassend. Tafel 16. str. 2–6. Sparkassen der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1861, 1863, 1864. und 1865.

U nizu godina svog poslovanja neke su štedionice uspjele stvoriti i znatnija vlastita sredstva (pričuve), tako da su ona na kraju 1865. iznosila kod nekih štedionica i do deset posto od tuđih sredstava. Kod nekih novoosnovanih štedionica, a i kod Tršćanske štedionice, taj je postotak vlastitih sredstava bio manji, dapače, katkad i vrlo nizak. Postotak vlastite glavnice općenito nije zadovoljio, pa je i jamstvo koje su vlastita sredstva pružala ulagačima za njihove uloge bilo slabo. Mnogo veće jamstvo ulagačima bio je siguran plasman kapitala štedionica. Ipak, stalnost uloga kod gotovo svih jačih štedionica dokazuje da su one desecima godina uživale veliko povjerenje svojih ulagača.

Slijedeća tabela dat će nam uvid u omjer vlastitih i tuđih sredstava. Stanje na kraju 1865 (u forintama).

Ime banke	Vlastita sredstva	Tuđa sredstva	Postotak sredstava	
			vlastitih	tuđih
Prva austrijska štedionica u Beču . .	3,685.814	32,873.281	9,8	90,2
Štedionica u Ober-Hollabrunnu . . .	291.198	3,042.156	8,6	91,4
Češka štedionica u Pragu	2,586.910	21,151.234	10,7	89,3
Štajerska štedionica u Grazu	956.033	9,583.351	9,9	90,1
Štedionica u Ljubljani	555.533	4,068.021	12,0	88,0
Tršćanska štedionica u Trstu	27.877	1,358.041	2,0	98,0
Štedionica u Celovcu	186.598	2,116.047	8,1	91,9
Tirolska štedionica u Innsbrucku . . .	122.027	1,863.584	6,1	93,9
Štedionica u Brnu	74.328	1,308.881	5,4	94,6
Štedionica u Lavovu	301.934	2,898.896	9,4	90,6
Štedionica u Salzburgu	103.015	1,726.536	5,6	94,4
Štedionica u Linzu	216.705	3,753.196	5,5	94,5
Sve austrijske štedionice	10,445.766	112,945.013	8,5	91,5[68]

U cjelini uzeto, štedni ulozi u austrijskim štedionicama, a isto tako i broj ulagača, rasli su neprestano svake godine. Izuzetak je činila samo 1848. god.

Rekapitulacija broja ulagača i štednih uloga u austrijskim štedionicama u razdoblju od 1847. do 1865.

Godina	Broj ulagača	Štedni ulozi	Porast ili pad broja ulagača	Porast ili pad štednih uloga
		u austr. forintama		
1847.	290.063	65,820.127		
1848.	221.615	49,853.245	— 68.448	—15,966.882
1851.	321.042	73,384.253	+ 99.427	+23,531.008
1854.	424.064	85,960.416	+103.042	+12,576.163
1857.	498.290	96,900.223	+ 74.206	+10,939.807
1859.	586.896	97,319.676	+ 88.606	+ 419.453
1865.	526.620	112,945.013	— 60.276	+15,625.337[70]

[69] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien, 1871. Heft VII, die Jahre 1860.–1865. Umfassend. Tafel 16. Sparkassen der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1861, 1863, 1864 und 1865.

[70] Kao pod 61 do 66.

U 1859. otpali su podaci za milansku štedionicu, a u 1865. i podaci za štedionicu u Veneciji.

Razdoblje velikog porasta uloga kod štedionica u Donjoj Austriji, osobito u Beču, prestaje u 1854. god., a kod Prve austrijske štedionice u Beču stagnacija počinje već 1847. god. Burne 1848. ulozi su dapače znatno opali.

Istu pojavu opažamo i kod Češke štedionice u Pragu, ali mnogo kasnije. Njeni ulozi ne rastu poslije 1859. god.

Razlog toj pojavi leži u osnivanju privatnih banaka, osnovanih u tim godinama u obliku dioničarskih društava u pojedinim austrijskim zemaljskim središtima. Banke su brzo privukle velik broj uloga i poslovnih prijatelja, a osobito su bečke banke mnogo nadmašile uspjehe austrijskih štedionica, pa i bečke. U bečkim bankama dolazi do goleme koncentracije kapitala. Pojava tih banaka izazvala je pravu revoluciju u novčarstvu bivše habsburške monarhije.

Dalmatinske štedionice u razdoblju od 1847. do 1865.

U razdoblju od 1847. do 1865. nastavlja se odumiranje dalmatinskih štedionica. One formalno ne likvidiraju, ali i ne posluju. Štedionice u Splitu i Dubrovniku ostale su bez štednih uloga, a kod štedionice u Zadru oni su u toku tog razdoblja pali na ispod polovine prema stanju u 1845. i 1846. god.

Evo s kojim su novčanim sredstvima raspolagale tri dalmatinske štedionice na kraju 1865. god.

Stanje na kraju 1865.

Ime banke	Vlastita glavnica	Štedni ulozi
	u austr. forintama	
Štedionica u Zadru	2.400	16.389
Štedionica u Dubrovniku	2.626	176
Štedionica u Splitu	472	355
Dalmatinske štedionice, ukupno . . .	5.498	16.920[71]

Slika naših dalmatinskih štedionica bila je žalosna. Ukupni su njihovi ulozi na kraju 1865. iznosili samo 16.920 austr. forinti.

Panika ulagača koja je u tom razdoblju onemogućila poslovanje splitske i dubrovačke štedionice zahvatila je i zadarsku. Od 38.020 for. štednih uloga kod štedionice u Zadru u 1846. ostalo je na kraju 1865. samo 16.389 for. (Zadar je 1857. imao 18.526 stanovnika).[71]

Slijedeće tabele pokazuju kako je teklo odumiranje dalmatinskih štedionica.

Stanje na kraju 1854. (Broj ulagača)

Ime banke	Na početku godine	Prišlo u toku	Otišlo godine	Stanje na kraju godine
Štedionica u Zadru	113	41	63	91
Štedionica u Splitu . . .	113	—	—	113
Štedionica u Dubrovniku .	7	—	—	7[72]

[71] Kao pod 69. – [72] Kao pod 63.

Štedni ulozi

Ime banke	Stanje na početku godine	Uloženo u toku godine	Izvađeno u toku godine	Stanje na kraju godine	Vlastita glavnica	Kamati	Ukupna sredstva
Štedionica u Zadru . . .	16.431	8.730	8.304	21.839	—	647	21.829[72]
Štedionica u Splitu . . .	855	—	—	855	472	—	
Štedionica u Dubrovniku .	92	—	—	92	1.826	45	

Stanje na kraju 1865.

Broj ulagača

Ime banke	Na početku godine	Prišlo u toku	Otišlo godine	Stanje na kraju godine
Štedionica u Zadru . . .	52	20	5	67
Štedionica u Dubrovniku .	4	4	2	6[73]

Štedni ulozi

Ime banke	Stanje na početku godine	Uloženo u toku godine	Izvađeno u toku godine	Stanje na kraju godine	Vlastita glavnica	Kamati	Ukupna sredstva
Štedionica u Zadru . . .	11.405	7.858	2.874	16.389	2.400	1.111	18.789
Štedionica u Dubrovniku .	114	215	153	176	2.626	28	2.827[73]

Sumarni pregled stanja dalmatinskih štedionica u Zadru i Dubrovniku (bez Splita) na kraju godina 1863, 1864. i 1865.

Godina	Broj ulagača		Štedni ulozi		Vlastita glavnica	Kamati	Ukupna sredstva
	Stanje na početku godine	Stanje na kraju godine	Početak godine	Stanje na kraju godine			
1863.	60	57	6.440	6.070	2.500	276	8.570
1864.	52	56	6.057	11.519	2.866	826	14.403
1865.	56	73	11.519	16.565	5.026	1.139	21.616[74]

Štedionica u Splitu više i ne daje podatke, ali njeno je stanje nepromijenjeno prema stanju iz 1854. god.

[74] Kao pod 65.

OSNIVANJE PRVIH BANAKA U BEČU U RAZDOBLJU OD 1853. DO 1867.

Više od 30 godina (1819–1853) štedionice u austrijskim zemljama bivše habsburške monarhije bile su jedini akumulator ušteđevina. U tom razdoblju sabran je kod njih velik kapital, osobito u štedionicama Beča, Praga i Graza. One su bile prvi propagatori ideje o dvostrukoj korisnosti ulaganja ušteđevina u novčani zavod: o koristima koje čuvanje novca donosi samom ulagaču, jer on za uloženi novac prima kamate, i o koristima koje plasirani kapital donosi zajednici (u jeftinim hipotekarnim i mjembenim zajmovima, zajmovima javnim tijelima i drugo).

Činjenica je da u tom prilično dugom razdoblju, u kojem su štedionice u austrijskim zemljama imale tako reći monopol u akumuliranju ušteđevina, nije došlo do stečaja nijedne štedionice. Neke su štedionice i zapadale u časovite krize, koje su često bile izazvane nesigurnim političkim prilikama (burne 1830. i 1848), a samo vrlo rijetko poslovnim gubicima same štedionice (npr. slučaj štedionice u Trstu odmah u prvim godinama poslovanja). No takve su krize bile brzo prebrođene.

Ali već se početkom druge polovine 19. stoljeća pokazalo da je brzi razvitak kapitalizma u nekim austrijskim zemljama zahtijevao i novu organizaciju novčanih zavoda, koja bi omogućila novčanom zavodu brzo i jednostavno a ipak efikasno izvršavanje novčanih naloga rastuće kapitalističke privrede, a odobravanje kredita oslobodilo svih formalnosti hipotekarnih zajmova.

Po namjeni koju je štedionicama dao zakonodavac, i to već kod samog osnivanja Prve austrijske štedionice u Beču (1819), a kasnije i štedioničkim regulativom (Sparkassenregulativ) iz 1844, one su bile strogo ograničene na poslove koje je zakonodavac za njih predvidio. O njima je bila riječ već u prijašnjem poglavlju, gdje se govorilo o djelokrugu austrijskih štedionica. To su uglavnom bili mjembeni i hipotekarni krediti. O nekom kreditiranju privrede od strane štedionica zakonodavac ne govori. Kapitalistička privreda u svom naglom razvoju tražila je i nov, jednostavan način novčanih operacija. To nisu bile mjenice, a još manje hipotekarni zajmovi. Ona je tražila kontokorentni kredit i kontokorentni oblik poslovanja, jer samo takav mogao je zadovoljiti goleme zahtjeve kapitalističke privrede u njenom brzom razvoju.

Tako je s razvitkom kapitalističke privrede sazrelo pitanje osnivanja prvih banaka u austrijskim zemljama bivše habsburške monarhije. Bilo je to u samom početku druge polovice 19. stoljeća. God. 1853. osnovana je u Beču prva austrijska privatna banka, zvana K. K. priv. Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft, a već dvije godine kasnije (1855) i druga, zvana K. K. priv. Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe.

Istina je da je već 1841. bila osnovana u Pešti velika mađarska banka, zvana Peštanska ugarska komercijalna banka, ali to je onda bio hipotekarni zavod koji je odobravao dugoročne hipotekarne zajmove i za njihov iznos izdavao hipotekarne založnice. Nije to bila trgovačko-industrijska banka; Ugarska u ono doba, a i dugo poslije, bila je agrarna zemlja feudalnog tipa.

God. 1846. bila je osnovana i Prva hrvatska štedionica, ali u ono doba ona je bila neznatna štedionica, dapače, neke vrste zalagaonice u malom Zagrebu i u privredno zaostaloj Hrvatskoj.

Dvije bečke banke, osnovane 1853. odnosno 1855, bile su, dakle, prve privatne banke u habsburškoj monarhiji, čiji je cilj bio vršenje bankovnih operacija i bankovno poslovanje.

Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft u Beču počelo je raditi 26. rujna 1853. s koncesijom trajanja do kraja 1878. Rok se mogao i produljiti. Temeljna dionička glav-

nica bila je 5 milijuna forinti, koja se, kako je bilo predviđeno, mogla povisiti na 10 milijuna forinti. Povišenje na 6 milijuna forinti provedeno je 1858, a na 7 milijuna već slijedeće godine. Zadaća banke bila je financiranje industrijskih i obrtnih poduzeća Donje Austrije. Banka je brzo razvila svoje poslovanje.

Slijedeća tabela pokazuje kretanje potraživanja bančinih vjerovnika u pojedinim godinama.

Njena tuđa novčana sredstva rasla su ovako:

1854. . . .	790.700	for.
1855. . . .	530.240	„
1856. . . .	8,831.076	„
1857. . . .	13,518.520	„
1858. . . .	14,770.350	„
1859. . . .	23,752.100	„
1865. . . .	29.779.986	„[75]

I njena mjenična lisnica brzo je rasla, i to ovako:

1854. . . .	6,557.545	for.
1855. . . .	6,744.450	„
1856. . . .	15,156.464	„
1857. . . .	19,369.266	„
1858. . . .	22,712.290	„
1859. . . .	29,606.080	„
1865. . . .	30,406.737	„[75]

Ukupna aktiva banke pokazuje ovaj uspon:

1854. . . .	7,062.398	for.
1855. . . .	7,051.179	„
1856. . . .	16,136.097	„
1857. . . .	21,906.610	„
1858. . . .	24,993.313	„
1859. . . .	34,364.440	„
1865. . . .	43,071.017	„[76]

Po novčanim sredstvima – vlastitim i tuđim – *K. K. priv. österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe u Beču* daleko je natkrilila svoju bečku konkurenticu. Zvat ćemo je ukratko Credit-Anstalt. Taj je bankovni zavod osnovan 31. listopada 1855, poput Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft, kao dioničarsko društvo sa sjedištem u Beču i s pravom otvaranja podružnica u svim gradovima bivše habsburške monarhije. Dionička glavnica imala je biti 100 milijuna austr. forinti konv. valute, i to u 500.000 komada dionica po 200 forinti svaka, ali je predbježno bilo emitirano samo 300.000 dionica na ukupni iznos od 60 milijuna forinti. Zavod je osnovan na 90 godina.

[75] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1858. und 1859., Wien, 1862., Zweiter Teil, Tafel 12. Bank- und Credit-Institute.

Ibid., für die Jahre 1860. bis 1865., Wien, 1868. Zweiter Teil. Neue Folge. Tafel 12. Bank- und Credit-Institute.

[76] Kao pod 75.

Dat ću glavne izvore tuđih sredstava povjerenih Credit-Anstaltu u pojedinim godinama, prema godišnjim bančinim bilancama:

Tuđa sredstva	Godina 1856.	Godina 1858.	Godina 1865.
	u austr. forintama		
Salda tekućih računa	40,685.064	41,424.038	22,458.634
Na zavod izdani prihvati (tezice) . . .	8,093.088	14,683.039	23,997.657
Ukamativi ulozi			21,992.751
Ukupna tuđa sredstva	48,778.152	56,107.077	68,449.042[77]

Ukupna je aktiva pokazivala velike skokove. Ona iznosi:

1856. . . . 80.210.683 for.
1857. . . . 98,463.710 „
1858. . . . 121,256.866 „
1859. . . . 107,149.149 „
1865. . . . 133,292.548 „[78]

I ta mamut-banka bila je jedna od brojnih žrtava američke cikličke krize, koja je počela slomom Wall-Streeta, burze u New Yorku, 24. listopada 1929. i dovela dvije godine kasnije (u maju 1931) do sloma Credit-Anstalta. Zbog sloma te bečke velebanke moralo je više od 300 milijuna tadašnjih deviznih dinara naglo ostaviti našu zemlju, da se likvidiraju jugoslavenski angažmani prema toj bečkoj banci.

OSNIVANJE BANAKA U AUSTRIJSKIM ZEMLJAMA BIVŠE AUSTRIJSKE CAREVINE S OSOBITIM OBZIROM NA JUGOSLAVENSKE ZEMLJE U RAZDOBLJU OD 1856. DO 1867.

Poslije osnutka spomenutih dviju bečkih velebanaka dolazi u Beču, a poslije i u drugim velikim novčanim centrima bivše Monarhije, do osnivanja i drugih velikih banaka. Od tih će neke decenijima igrati značajnu ulogu u novčarstvu bivše carevine. Tako je 1863. osnovana Anglo-österreichische Bank, sa 6 milijuna forinti uplaćene i 20 milijuna forinti predviđene dioničke glavnice, a 1864. K. K. privilegierte allgemeine österreichische Bodenkredit-Anstalt, sa 4,800.000 forinti uplaćene dioničke glavnice. Obje su imale sjedište u Beču.

Za naše primorske krajeve bila je značajna Tršćanska komercijalna banka (Triester Commercialbank) u Trstu, osnovana 1858. god.

U tim su se novčanim zavodima u razmjerno kratko vrijeme akumulirala golema novčana sredstva. Ona su već potkraj 1865. višestruko nadmašila sredstva austrijskih štedionica i potisnula ih u drugi red.

Tabela na str. 304. će nas o tome uvjeriti.

[77] Kao pod 75. – [78] Kao pod 75.

Do 1865. osnovani su ovi bankovni zavodi u austrijskim zemljama:

Ime banke	Godina	Uplaćena dionička glavnica	Nominala dionice	Pravilima predviđena dionička glavnica	Broj izdanih dionica	Broj predviđenih dionica	Dividenda	Superdividenda
K. K. priv. österreichische Nationalbank	1816.	110,250.000	735		150.000	150.000	36,75	16,35
K. K. priviligierte allgemeine österreichische Bodencredit-Anstalt	1864.	4,800.000	200		60.000	120.000	7,00	4,00
Hypothekarbank des Königreiches Böhmen (Hypotečni banka pro kralovstvi české), zemaljski zavod	1841.							
Ungarisches Bodencredit-Institut	1868.							
Galizischer Creditverein	1841.							
Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft	1853.	7,000.000	500	10,000.000	14.000	20.000	25,00	15,50
Anglo-österreichische Bank	1863.	6,000.000	200	20,000.000		100.000	3,79	1,80
Steiermärkische Escomptebank	1864.	689.000	200	3,000.000	5.000	15.000	10,00	0,50
Triester Commercialbank	1858.	4,843.000	500	10,000.000	9.686	20.000	25,00	3,00
Böhmische Escomptebank (dionice su bile u cijelosti u posjedu Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft)	1863.	1,045.140	200	10,000.000	10.000	50.000	5,00	6,00
K. K. priv. österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe	1855.	60,000.000	200	100,000.000	300.000	500.000	9,00	—
Mährische Escomptebank	1862.	2,000.000	200	5,000.000	10.000	25.000	10,00	5,40
Warnsdorfer Escomptebank	1864.	195.400	200	300.000	1.100	1.500	6,74	3,66
Pester Commercialbank	1841.	1,050.000	500	2,000.000	2.100	4.000	25,00	32,30
Erste ungarische Gewerbebank	1864.	244.980	200	600.000	2.000	3.000	—	—

Novčana sredstva banaka na području bivše habsburške monarhije 1865.

Ime banke	Dionička glavnica Pričuve	Ukamativi ulozi	Vjerovnici	Akcepti u kolanju	Blagajničke doznačnice	Ukupna novčana sredstva
K. K. priv. österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe	60,000.000 2,562.324	21,992.751	13,911.217 8,547.417	23,997.657		131,011.366
Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft	7,000.000 2,354.159		30,220.988 1,017.626 1,484.523	giro		39,723.137
Anglo-österreichische Bank	6,000.000 31.350		6,008.570 8,876.700	11,236.311		32,142.931
Tršćanska komercijalna banka (Triester Commercialbank)	4,843.000 4.513		2,736.180 735.768	giro	674.900	8,994.361
K. K. priv. allgemeine Bodencredit-Anstalt	4,800.000	15,646.600 založnice	406.515	5,802.192		26,655.307
Böhmische Escomptebank	1,045.140 405.320	5,421.699	191.469			7,063.628
Pester Commercialbank	1,050.000 100.000	3,842.630	266.671	-		5,259.301
Mährische Escomptebank	2,000.000 298.828		80.285 1,419.960	giro		3,819.870
Steiermärkische Escomptebank	689.000 77.371		651.625 22.316	giro		1,440.212
Ungarische Gewerbebank	244.980 2.819	396.688		660.486		660.486
Warnsdorfer Escompte-Gesellschaft	195.400 2.819			105.404		303.623
Hypothekenbank von Böhmen	28.807 udio države		4,449.900			4,478.707
Ungarisches Bodencredit-Institut postoji od 1. VII 1863.			92.509 12,195.400 838.300		1,100.187	14,226.396
Galizischer Credit-Verein, imovina udruženja						1,006.029[79]

[79] Tafel zur Statistik der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie, die Jahre 1860. bis 1865. umfassend, Wien 1871. Heft VI, Tafel 112, str. 1 do 28. Bank und Creditinstitute im Jadre 1865.

Samo u glavnim bečkim bankama i bečkoj štedionici bilo je uloženo blizu četiri stotine milijuna austrijskih forinti u 1865, prema otprilike 657.000 forinti kojima je Prva hrvatska štedionica raspolagala te iste godine.

Rekapitulirano, novčana sredstva glavnih bečkih banaka i štedionica u 1865. iznose:

Ukupna novčana sredstva u austr. forintama

K. K. priv. öster. Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe	131,011.366
K. K. priv. Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft	39,723.137
Anglo-österreichische Bank	32,142.931
K. K. priv. allgemeine Bodencredit-Anstalt	26,655.307
K. K. priv. österreichische Nationalbank (emisioni zavod)	110,250.000
Prva austrijska štedionica	36,208.595[80]
	375,991.336

Premda je Beč prema popisu pučanstva od 31. listopada 1857. imao 476.222 stanovnika, a Zagreb samo 16.657, ipak, nerazmjer je u novčanim sredstvima golem. Stanovnika Beča trideset puta je više nego stanovnika Zagreba, ali su njihova novčana sredstva više od šest stotina puta veća.

Broj stanovnika pojedinih gradova nije, doduše, mjerilo njihove ekonomske snage i razvijenosti, no ipak može biti neke vrste sasvim općeg indikatora ekonomske zaostalosti ili napretka tih gradova i njihovih zemalja. Kod velikih bečkih banaka je posebice došlo do velikog slijevanja kapitala i iz drugih zemalja austrijske carevine.

Za naše etničko područje toliko važan Trst, kao središte ne samo grada Trsta i okolice već i Istre, Gorice i Gradiške, te Dalmacije, pokazao je u 1865. velik uspjeh u razvoju svojih dvaju novčanih zavoda: Tršćanske štedionice i Tršćanske komercijalne banke. Te godine raspolaže:

Ukupna novčana sredstva u forintama

Tršćanska komercijalna banka sa	8,994.361[81]
Tršćanska štedionica (Monte civico commerciale) sa	1,385.918[82]
	10,380.279

Trst je bio već tada velik grad. God. 1857. imao je 104.707 stanovnika,[83] dakle šest puta više od Zagreba, ali novčana sredstva akumulirana u njegova dva novčana zavoda bila su više od sedamnaest puta veća. U vezi s Trstom valja uzeti u obzir još dvije okolnosti koje čine uspjeh tršćanskih novčanih zavoda značajnijim, i to: prvo, da je tršćanska štedionica doduše osnovana 1843, tj. nekako u doba osnivanja Prve hrvatske štedionice, i, drugo, da je Tršćanska komercijalna banka bila tada još mlad novčani zavod, osnovan 1858, dakle mnogo kasnije od Prve hrvatske štedionice, a ipak, u novčanim sredstvima ona ju je višestruko prestigla.

[80] Kao pod 79.
[81] Ibid. Heft VI. Tafel 12, str. 1 do 28. Sparkassen.
[82] Ibid. Heft VII, Tafel 16, str. 2 do 6. Sparkassen.
[83] Ibid. Tafel 12. Bevölkerung im Verwaltungsjahre 1857. str. 13.

Za nas je mnogo nepovoljnija usporedba s praškim novčanim zavodima. U 1865. raspolagali su praški novčani zavodi ovim glavnicama:

Ukupna novčana sredstva u forintama

Böhmische Escompte-Bank	7,063.628
Hypothekenbank von Böhmen	4,478.707
Češka štedionica u Pragu	23,737.544
	35,279.879[84]

Prag je, prema popisu iz 1857. god., imao 142.588 stanovnika, a to je bio otprilike deveterostruki broj stanovnika tadašnjeg Zagreba, ali njegova su ukupna novčana sredstva akumulirana u novčanim zavodima bila otprilike pedeset i jedan puta jača od onih u Zagrebu (tj. od sredstava Prve hrvatske štedionice).

Usporedba s Brnom nešto je povoljnija od usporedbe s Pragom, premda su i ovdje razlike na našu štetu velike. God. 1865. Brno ima ova ukupna novčana sredstva:

	u forintama
Moravska eskomptna banka (Mährische Escompte-Bank)	3,819.865
Štedionica u Brnu	1,383.209
	5,203.074[84]

God. 1857. Brno ima 58.809 stanovnika i po broju stanovnika trostruko nadmašuje Zagreb, dok su njegova novčana sredstva u banci i štedionici peterostruka. Osim toga, valja istaknuti da je u 1865. Moravska eskomptna banka bila još vrlo mlad zavod, osnovan tek 1862, dakle petnaestak godina poslije osnutka Prve hrvatske štedionice.

Za nas je osobito zanimljivo stanje uloga banke i štedionice u Grazu, jer su one sakupljale uloge djelomično i na našem nacionalnom području (južna Štajerska).

U Grazu je 1865. god. otpadalo od vlastitih i tuđih sredstava na:

	u forintama
Štajersku eskomptnu banku (Steiermärkische Escomptebank)	1,440.212
Štajersku štedionicu u Grazu	10,539.384
	11,979.596[84]

God. 1857. Graz je imao 63.176 stanovnika, dakle gotovo četiri puta više od Zagreba, ali su ulozi kod banke i štedionice u Grazu zajedno osamnaest puta nadmašili stanje uloga kod Prve hrvatske štedionice u toj godini.

Banke i štedionice nisu akumulirale svoje štedne uloge samo na području glavnoga grada zemlje, gdje je bilo njihovo sjedište, iako je glavni grad redovito bio i glavno vrelo uloga, već i na području čitave zemlje. Izračunao sam koliko je ukupnih novčanih sredstava otpadalo na jednog stanovnika glavnoga grada, odnosno cijele zemlje. Na taj način, uspoređivanjem prosjeka sredstava po stanovniku zemlje, odnosno njenog glavnog grada, dobiva se prilično vjerna slika ekonomskog stanja u zemlji i u njenom glavnom gradu. U tabeli je uzeto stanje na kraju 1865. god.

[84] Kao pod 79.

Zemlja	Broj stanovnika zemlje 1857.	Glavni grad	Broj stanovnika glavnog grada	Ukupna sredstva u novčanim zavodima 1865.		
				(u forintama)	po stanovniku	
					zemlje	glavnoga grada
Donja Austrija . .	1,681.897	Beč	476.222	375,991.336	223,56	789,58
Češka	4,705.525	Prag	142.558	35,278.839	7,49	247,34
Moravska	1,867.094	Brno	58.809	5,203.074	2,79	88,48
Trst, Gorica i Gradiška, Istra . . .	520.978	Trst	104.707	10,380.279	19,92	99,15
Štajerska	1,056.773	Graz	63.176	11,979.596	11,34	189,61
Kranjska	475.437	Ljubljana	20.747	4,623.554	9,73	222,82
Koruška	332.456	Celovac	13.479	2,302.645	6,92	170,57
Banska Hrvatska bez Vojne Krajine .	865.009	Zagreb	16.657	657.322	0,76	39,46
Dalmacija	404.449	Zadar	18.526	22.418	0,05	1,21[85]

Razmatranje te tabele objasnit će nam dominantnu ulogu Donje Austrije, osobito grada Beča, u austrijskoj privredi. Iako bi se izračunanim prosjecima Beča i Donje Austrije mogle staviti ozbiljne zamjerke, npr. da su tu uključena i sredstva Austrijske narodne banke, koja je bila emisioni zavod čije se djelovanje protezalo na čitavo područje bivše carevine, ipak je neosporna činjenica da su, i nakon izuzeća emisionog zavoda, Donja Austrija i Beč mnogo odskakali od ostalih austrijskih zemalja i gradova. Dionićari emisionog zavoda bili su pretežno bečki bogataši i zavodi. S druge strane, i taj je emisioni zavod daleko najveći dio svojih novčanih sredstava upotrebljavao upravo za podizanje privrede Beča i Donje Austrije. O tome ćemo se uvjeriti kasnije iz kretanja novčanih sredstava emisionog zavoda. Na primjer, na kraju 1864. mjenična lisnica Austrijske narodne banke pokazuje da potkraj prosinca otpada od zalihe eskontiranih mjenica na Donju Austriju 125 milijuna forinti, a na sve ostale zemlje habsburške monarhije, uključivši i ugarsko-hrvatsku polovicu, tek 46 milijuna forinti. Isto tako i samo kretanje mjeničnog eskonta kod emisionog zavoda u toku 1864. pokazuje da su korisnici mjembenog kredita iz Donje Austrije eskontirali 709 milijuna forinti, a korisnici svih ostalih zemalja Monarhije, uključivši i ugarsko-hrvatsku polovicu, tek 288 milijuna forinti. Slično je bilo i s razdiobom zajmova. Sve te činjenice opravdavaju što sam kod izračunavanja prosjeka Beča i Donje Austrije uključio i emisioni zavod.[86]

Općenita je pojava da su zemlje i gradovi koji su u 1865. imali uz svoje čiste štedionice još i bankovne zavode (kao Beč, Prag, Graz, Trst, a kasnije će to biti i Brno) pokazali mnogo veću akumulaciju kapitala nego što je bio slučaj kod onih zemalja i gradova gdje su postojale samo čiste štedionice kao jedini akumulatori uštedevina narodnih masa.

S druge strane, valja istaknuti važnu okolnost da se područje djelatnosti jedne velike banke, a to u prvom redu vrijedi za bečke mamut-banke a u manjoj mjeri i za trščanske, uvijek ne podudara s državnim područjem u čijem glavnom gradu banka ima svoje sjedište. U trezore velikih bečkih banaka slijevali su se zacijelo i ulozi i kapitali iz cijele habsburške monarhije. Pri razmatranju prosjeka valja ocijeniti i tu važnu okolnost.

[85] Kao pod 79.

[86] Ibid. VI. Heft, Tafel 12. Band- und Credit-Institute im Jahre 1865, str. 3 i 5. Uebersicht der Credit-Geschäfte der Geld- und Credit-Institute Oesterreichs im Jahre 1865. Escompte-Geschäft.

Upada u oči izvanredno visok prosjek Trsta i njegova zaleđa. Taj se uspjeh ima pripisati velikim novčanim sredstvima akumuliranim kod Tršćanske komercijalne banke. Kod nje su bila akumulirana novčana sredstva ne samo Trsta i njegova zaleđa već i Dalmacije i drugih pokrajina (Istre, Gorice–Gradiške).

Odlični su bili rezultati Ljubljane i Kranjske, te Graza i Štajerske, a ti su uspjesi, naročito Kranjske, za nas to značajniji što se tu radilo o uštedevinama narodnih masa akumuliranim kod štedionica, a ne o promjenljivim glavnicama jakih kapitalističkih krugova koncentriranim u bankama, kao što je to bio npr. slučaj kod Trsta i njegova zaleđa. To bi se moglo kazati i za Korušku sa Celovcem.

Hrvatska sa svojom akumulacijom štednih uloga uvijek daleko zaostaje, premda je u 1865. Prva hrvatska štedionica djelovala već devetnaest godina. Neuspjesi dalmatinskih štedionica, s njihovim posve beznačajnim prosjecima u tom razdoblju, teško su se osjećali.

Ipak, mislim da su uštedevine dalmatinskih štediša bile stvarno mnogo veće nego što to pokazuju podaci dalmatinskih štedionica. Mnoge su dalmatinske štediše, naročito one krupnije, svoje uštednje povjeravale novčanim zavodima Trsta, a sigurno i Beča, smatrajući ih sigurnijima. Zacijelo su i bogate tršćanske banke mogle više koristiti dalmatinskim privrednicima nego siromašne dalmatinske štedionice.

Sva dosadašnja razlaganja dovode nas do zaključka da je u razdoblju do dualizma u bivšoj Monarhiji (1867) bio velik nerazmjer između akumuliranih uštedevina (vlastitih i tuđih) u štedionicama pojedinih austrijskih zemalja, s jedne strane, te banske Hrvatske, s druge strane, s obzirom na broj stanovnika pojedinih zemalja. Postotak uloga koji otpada na bansku Hrvatsku mnogo je manji od postotka koji bi se s obzirom na broj njenih stanovnika i teško poresko opterećenje (na izravnom porezu) mogao očekivati. Još je gori slučaj s dalmatinskim štedionicama. Taj je nerazmjer mnogo veći ako se u akumulirane uštedevine uključe i novčana sredstva (vlastita i tuđa) banaka u tom vremenskom razdoblju. (Zagreb je do dualizma imao samo jednu štedionicu, a Prva hrvatska štedionica bila je tada čista štedionica, za razliku od Beča, Praga, Trsta, Graza, Brna i Pešte, koji su imali uz štedionice još i kapitalom redovito mnogo jače banke.)

Dane su dvije postavke, i to: a) s akumuliranim novčanim sredstvima (vlastitim i tuđim) samo u štedionicama i b) u štedionicama i bankama zajedno. U banskoj Hrvatskoj je u oba slučaja Prva hrvatska štedionica jedini akumulator uštednja.

KRETANJE STANOVNIŠTVA I NOVČANIH SREDSTAVA I BANAKA U AUSTRIJSKIM ZEMLJAMA U 1865.

Austrijska carevina brojila je na kraju 1865, uključivši tadašnju Lombardijsko-venetsku kraljevinu, 37,359.993 stanovnika, ali kako za potonje nisu dani podaci o uštedevinama u štedionicama, to sam kao broj stanovnika uzeo broj bez tih nacionalno talijanskih zeamalja.

Opaska: U sastav Vojne krajine ulazi:

Hrv. slav. zem. generalna komanda	674.864	stanovnika
Petrovaradinska pukovnija	75.730	„
gradovi: Petrovaradin	3.695	„
Sr. Karlovci	4.354	„
Zemun	8.786	„
	767.429	stanovnika

Novčana sredstva (vlastita i tuđa) samo u štedionicama

Ime zemlje	Broj stanovnika na kraju 1865.[87]	Postotak	Ukupna novčana sredstva[88]	Postotak
Čitava bivša Monarhija (bez Lomb.-venet. kralj.)	34,753.272	100,00	125,142.818	100,00
Banska Hrvatska i Slavonija bez Vojne krajine	962.031	2,77	657.322	0,53
s Vojnom krajinom	767.429	4,98	657.322	0,53
	1,729.460			
Dalmacija	446.660	1,29	21.616	0,17
Trst, Istra, Gorica, Gradiška	566.666	1,63	1,540.383	1,23
Kranjska	475.487	1,37	4,634.092	3,70
Štajerska	1,091.647	3,14	12,628.078	10,09
Koruška	342.656	0,99	2,314.905	1,81
Češka	5,153.602	14,83	37,324.054	29,83
Moravska	2,008.572	5,78	2,719.030	2,17
Šleska	498.825	1,42	311.532	0,24
Donja Austrija	1,762.784	5,07	46,812.974	37,41
Gornja Austrija	719.427	2,07	7,753.073	6,19
Tirol i Vorarlberg	878.733	2,53	3,532.211	2,82
Salzburg	146.870	0,42	1,854.489	1,48
Galicija	5,147.021	14,84	3,510.796	2,80
Bukovina	516.418	1,49	185.585	0,15

Prema toj tabeli, na bansku Hrvatsku otpalo je samo 0,53% od ukupnih novčanih sredstava (vlastitih i tuđih) akumuliranih kod svih austrijskih štedionica, a njen je postotak od ukupnog stanovništva habsburške monarhije iznosio 2,77%, dakle pet puta više, i to bez Vojne krajine, a s njom 4,98%.

Od svih austrijskih zemalja s našim ili barem djelomično našim narodnim življem najbolji je uspjeh zabilježila Štajerska, koja pokazuje trostruko veći postotak ukupnih novčanih sredstava prema postotku stanovništva (10,09% : 3,14%). Lijep je uspjeh i Kranjske sa 3,7% novčanih sredstava prema 1,37% stanovništva, a tek je nešto slabiji uspjeh Koruške sa 1,81% novčanih sredstava prema 0,99% stanovništva.

Tabela i opet pokazuje agoniju dalmatinskih štedionica. Na Dalmaciju s njenih 1,29% stanovništva otpada samo 0,017% novčanih sredstava sabranih kod triju štedionica. Uštedevine Dalmacije slijevale su se u druge austrijske štedionice, naročito tršćanske. Dokaz toj tvrdnji nalazim u činjenici da je Dalmacija, prema statistici za 1865, sa svojih otprilike 450.000 stanovnika bila oporezovana za tu godinu u ime izravnih poreza sa 743.121 forintu, dakle znatno više nego npr. pokrajina Salzburg, koja je dala gotovo dva milijuna forinti uloga.

[87] Ibid. Bevölkerung von der Zählung am 31. Oktober 1857. bis zum Schlusse des Jahres 1865. Tafel 2. Str. 5. Civil-Bevölkerung berechnet für das Ende des Jahres.

[88] Kao pod 68.

Nedovoljna je i slika Trsta s njegovim područjem Istrom, Goricom i Gradiškom ako se promatraju novčana sredstva akumulirana samo kod Tršćanske štedionice. Ipak, ta se slika potpuno mijenja ako se tim uštednjama dodaju i sredstva akumulirana kod Tršćanske komercijalne banke. To pokazuje slijedeća tabela. Tršćanske štediše poklonile su svoje povjerenje mnogo više banci nego štedionici.

Činjenica da je Tršćanska komercijalna banka raspolagala u 1865. šest puta jačim novčanim sredstvima od Tršćanske štedionice govori da su se u njenim redovima okupili bogatiji ulagači iz trgovačkih, obrtničkih i brodarskih krugova Trsta i njegova zaleđa.

Premoćan položaj zauzimaju štedionice u Donjoj Austriji (osobito bečka štedionica), sa sedam i pol puta jačim postotkom novčanih sredstava nad postotkom stanovništva (37,41% : 5,07%), i u Češkoj (u Pragu), s više nego dvostrukim postotkom novčanih sredstava nad postotkom stanovništva (29,88% : 14,83%). Na štedionice u Donjoj Austriji i u Češkoj otpalo je ukupno više od 67% akumuliranih novčanih sredstava (štedni ulozi i vlastite glavnice) svih štedionica bivše habsburške monarhije. Broj njihovih stanovnika nije iznosio zajedno više od 20 posto od ukupnog broja stanovnika države.

Novčana sredstva štedionica i banaka zajedno u 1865.

Ime zemlje	Broj stanovnika na kraju 1865.[88]	Postotak	Ukupna novčana sredstva u forintama[89]	Postotak
Čitava bivša Monarhija	34,758.272	100,00	512,218.117	100,00
Banska Hrvatska bez Vojne krajine	962.031	2,77	657.322	0,128
s Vojnom krajinom	767.429		nepromijenjeno	
	1,729.460			
Dalmacija	446.660	1,29	21.616	0,004
Trst, Istra, Gorica, Gradiška	566.666	1,63	10,534.744	2,06
Kranjska	475.437	1,37	4,634.092	0,90
Štajerska	1,091.647	3,14	14,068.290	2,74
Koruška	342.656	0,99	2,314.905	0,45
Češka	5,153.602	14,83	48,866.389	9,54
Moravska	2,008.572	5,78	6,538.895	1,28
Šleska	493.825	1,42	311.532	0,061
Donja Austrija	1,762.784	5,07	386,899.338	75,53
Gornja Austrija	719.427	2,07	7,753.073	1,51
Tirol i Vorarlberg	878.733	2,53	3,532.211	0,69
Salzburg	146.870	0,42	1,854.489	0,36
Galicija	5,147.021	14,84	4,516.825	0,88
Bukovina	516.418	1,49	185.585	0,036
Ugarska s Erdeljom	12,909.421	37,15	20,146.133	3,93

[88] Ibid. Sparkassen der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1861, 1863, 1864. und 1865. Tafel 16. Str. 2–6.

[89] Ibid. Bevölkerung von der Zählung am 31. Oktober 1857. bis zum Schlusse des Jahres 1865. Tafel 2. Str. 5. Civil-Bevölkerung berechnet für das Ende des Solar-Jahres 1865.

Kretanje novčanih sredstava kod štedionica u Galiciji i u Moravskoj ne daje ni izdaleka pravu sliku ekonomskog stanja u tim zemljama. Tu se radilo uglavnom o štedionicama u Lavovu, odnosno u Brnu. Obje su bile mlade štedionice i nisu još mogle razviti svoju punu djelatnost. Zanimljiva je slika štedionice u Salzburgu, koja se prvi put javlja u austrijskim statistikama 1857, a ipak je uspjela prikupiti do kraja 1865. blizu dva milijuna forinti štednih uloga.

Općenito se može kazati da su stare štedionice, tj. one osnovane u razdoblju od 1820. do 1845, bolje uspijevale da kod sebe akumuliraju razmjerno mnogo jača novčana sredstva nego mlađe štedionice, osnovane u razdoblju između 1846. i 1865. god. Među mlađe je spadala i Prva hrvatska štedionica.

U broju stanovnika nisu uključeni stanovnici tadašnje Lombardijsko-venetske kraljevine, ukupno 2,606.721 stanovnik, tako da je uključivši i tu pokrajinu tadašnja habsburška monarhija imala ukupno 37,359.993 stanovnika. Isto tako izostavljena su i novčana sredstva akumulirana u štedionicama Milana i Venecije.

U tabeli su uzeta novčana sredstva štedionica i banaka zajedno. Ovdje još više odskače premoćan položaj Donje Austrije, odnosno Beča, koja je sama akumulirala 75,53% ukupnih novčanih sredstava svih banaka i štedionica čitave bivše habsburške monarhije, iako je stanoviti postotak novčanih sredstava potjecao i iz drugih zemalja. Velik je nerazmjer između postotka novčanih sredstava štedionica i banaka Donje Austrije prema postotku njenog stanovništva (75,53% : 5,07%). Više od petnaest puta veći je kod nje postotak novčanih sredstava od postotka stanovništva. Kod ove postavke (štedionice i banke zajedno), izuzevši Donju Austriju, jedino je još Trst sa svojim zaleđem (Istrom, Goricom i Gradiškom) uspio da postotkom novčanih sredstava nadmaši postotak stanovništva. Kod svih drugih zemalja postotak stanovništva znatno je veći.

Slab uspjeh pokazuje Ugarska sa Sedmogradskom. Ona sa svojih 37,15% stanovništva nije akumulirala više od 3,92% novčanih sredstava. Njen je postotak akumuliranih novčanih sredstava prema broju stanovnika gotovo deset puta manji. Postotak banske Hrvatske je dapače dvadeset puta manji.

Premda su ulozi sakupljeni u Prvoj hrvatskoj štedionici u 1865. zajedno s njenom dioničkom glavnicom iznosili tek oko 657.000 forinti, ekonomska je snaga banske Hrvatske u to doba bila znatno veća, pa i unatoč privrednoj zaostalosti naše uže domovine. Niska razina uloga akumuliranih u Prvoj hrvatskoj štedionici nije tačno odražavala pravo ekonomsko stanje banske Hrvatske.

Ipak, ekonomska snaga tadašnje banske Hrvatske morala je biti veća nego što bi se to moglo zaključiti iz stanja štednih uloga i vlastite glavnice Prve hrvatske štedionice. To dokazuje i činjenica da je banska Hrvatska bila u 1865. oporezovana golemim iznosom izravnih poreza od preko četiri milijuna forinti. Ona je, po izravnim porezima, dolazila poslije Donje Austrije, Češke, Ugarske sa Sedmogradskom, Moravske, Galicije i tadašnje Lombardijsko-venetske kraljevine, ali ispred Štajerske, Kranjske, Gornje Austrije, Trsta s njegovim zaleđem i drugih zemalja bivše carevine, koje su akumulirale mnogo veće uštedevine od banske Hrvatske, odnosno samo od Prve hrvatske štedionice.

Na primjer, Štajerska ima na kraju 1865. samo u štedionicama više od dvanaest milijuna forinti štednih uloga, a za njom su slijedile Moravska sa blizu osam milijuna, Kranjska sa blizu pet milijuna forinti, Salzburg sa blizu dva milijuna forinti i druge zemlje habsburške carevine.

RAZDIOBA IZRAVNIH POREZA I KRETANJA STANOVNIŠTVA I NOVČANIH SREDSTAVA U AUSTRIJSKIM ZEMLJAMA, PREMA STANJU U 1865. GOD. VISOKO POREZNO OPTEREĆENJE U HRVATSKOJ

Pravedna razdioba izravnih poreza također je jedno od važnih mjerila ekonomskog stanja svake pojedine zemlje u odnosu prema drugim zemljama.

U slijedećoj tabeli vide se postoci broja stanovnika, izravnih poreza i novčanih sredstava u pojedinim zemljama bivše carevine. Isto tako, vidi se koliko je od ta dva elementa – izravnih poreza i novčanih sredstava – otpalo u 1865. na jednog stanovnika svake pojedine zemlje, a koliko opet na ukupno stanovništvo. U Hrvatskoj je to porezno opterećenje izvanredno visoko u apsolutnim iznosima i po stanovniku.

Opaska. Stanovništvo Monarhije u tabeli na str. 313. uzeto je bez tadašnje Lombardijsko-venetske kraljevine i bez njenih štedionica. Njeno je stanovništvo iznosilo prema popisu od 31. listopada 1857. ukupno 2,606.721 stanovnik, a štedni ulozi iznosili su na kraju 1865. ukupno 10,684.824. forinta.

Analizom tabele za 1865. dolazimo do ovih zanimljivih zaključaka:

1. Postotak izravnih poreza koji otpada na pojedine zemlje bivše austrijske carevine, dakle i na ugarsko-hrvatsku polovinu, bio je otprilike jednak postotku stanovništva svake pojedine zemlje. Razlike između postotka stanovništva i izravnih poreza kreću se u većini zemalja od deset do dvadeset posto. Kod banske Hrvatske postotak stanovništva iznosio je 2,77% u 1865, dok je postotak izravnih poreza iznosio 3,11%. Postotak izravnih poreza bio je za nekih 12% veći od postotka stanovništva. U Dalmaciji je postotak izravnih poreza bio za polovinu manji od postotka stanovništva (0,58% : 1,29%). Izuzetak čini Donja Austrija, čiji je postotak novčanih sredstava bio više od tri puta jači od postotka stanovništva (15,85% : 5,07%). U Češkoj su oba postotka bila vrlo visoka, a pretezao je postotak izravnih poreza nad postotkom stanovništva (16,35% : 14,83%). Postoci u Moravskoj bili su gotovo jednaki (5,76% : 5,78%). Kod Tirola, Galicije i Bukovine postotak novčanih ušteđevina uvijek je za polovinu manji od postotka stanovništva. U Ugarskoj sa Sedmogradskom oba su postotka otprilike jednaka (38,24% : 37,15%). To dokazuje nepravedno visoko oporezovanje u ugarsko-hrvatskoj polovini bivše habsburške monarhije, a osobito u Hrvatskoj.

2. Iznos izravnih poreza koji otpada na svakog stanovnika pojedine zemlje vrlo je različit. Taj je iznos izravnih poreza po stanovniku u banskoj Hrvatskoj neobično visok (4,18 for.). On je, dapače, za nekih 12% veći od općeg prosjeka čitave bivše habsburške monarhije, a veći je i od prosjeka Ugarske. To dokazuje da je banska Hrvatska bila tada i po stanovniku nerazmjerno visoko oporezovana na izravnom porezu. Posljedica toga bila je velika prezaduženost zemljišnog posjeda u Hrvatskoj, a i u Ugarskoj. Od zemalja bivše habsburške monarhije upravo Dalmacija i Tirol imaju najniži iznos zaduženja na izravnom porezu po stanovniku, i to Dalmacija sa 1,66 for. i Tirol sa 1,58 for. Značajno je da je prosječni iznos izravnih poreza po stanovniku u Češkoj bio niži nego u Hrvatskoj (4,10 for. : 4,18 for). Najviše izravnih poreza po stanovniku plaćala je Donja Austrija (11,63 for.), ali još uvijek mnogo ispod svojih mogućnosti.

Svakako su agrarne zemlje bivše habsburške monarhije bile nerazmjerno jače oporezovane prema njenim industrijskim zemljama (Češkoj, Donjoj i Gornjoj Austriji). Isto tako su i agrarne zemlje kasnije ugarske polovine (dakle i Hrvatska) plaćale mnogo više izravnog poreza nego agrarne zemlje austrijske polovine. Ugarska je plaćala izravnog poreza 3,83 for. po stanovniku, Hrvatska 4,18 for., a Galicija samo 1,79 for.

A) Novčana sredstva (vlastita i tuda) štedionica

Broj stanovnika	Po-stotak	Iznos izravnih poreza u 1865.	Po-stotak	Po sta-nov-niku	Novčana sredstva štedionica	Po-stotak	Po sta-nov-niku
	u austr. forintama						
Čitava Monarhija 34,758.272	100,00	129,294.023	100,00	3,72	125,142.818	100,00	3,60
Ban. Hrvatska bez Voj. krajine 962.031	2,77	4,017.054	3,11	4,18	657.322	0,53	0,68
Dalmacija 446.660	1,29	743.121	0,58	1,66	21.616	0,017	0,05
Trst, Istra, Gorica-Gradiška . 566.666	1,63	2,640.188	2,04	4,66	1,540.383	1,23	2,72
Kranjska 475.437	1,37	1,487.935	1,15	3,13	4,634.092	3,70	9,74
Štajerska 1,091.647	3,14	3,748.173	2,90	3,43	12,628.078	10,09	11,57
Koruška 342.656	0,99	1,082.391	0,84	3,16	2,314.905	1,81	6,75
Češka 5,153.602	14,83	21,113.684	16,35	4,10	37,324.054	29,83	7,14
Moravska 2,008.572	5,78	7,455.183	5,76	3,71	2,719.030	2,17	1,35
Šleska 493.825	1,42	1,456.747	1,13	2,95	311.582	0,24	0,63
Donja Austrija 1,762.784	5,07	20,498.250	15,85	11,63	46,812.974	37,41	26,56
Gornja Austrija 719.427	2,07	3,370.471	2,61	4,69	7,753.073	6,19	10,78
Tirol i Vorarlberg 873.733	2,53	1,385.090	1,07	1,58	3,532.211	2,82	4,02
Salzburg 146.870	0,42	617.894	0,48	4,21	1,854.489	1,48	12,63
Galicija 5,147.021	14,84	9,207.221	7,17	1,79	3,510.796	2,80	0,68
Bukovina 516.418	1,49	1,030.577	0,80	2,00	185.585[92]	0,15	0,36
Ugarska sa Sedmogradskom . 12,909.421[91]	37,15	49,436.747[93]	38,24	3,83			

[91] Ibid., Bevölkerung von der Zählung am 31. Oktober 1857. bis zum Schlusse des Jahres 1865. Tafel 2; str. 5. Civil-Bevölkerung berechnet für das Ende des Solar-Jahres 1865.

[92] Ibid., Sparkassen der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1861, 1863, 1864 und 1865. Tafel 16, str. 2 do 6.

[93] Ibid., Direkte Steuern in den im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1860. bis 1865. Tafel 7. str. 3.

3. Postotak novčanih sredstava (vlastitih i tuđih) akumuliranih kod Prve hrvatske štedionice (a ona je u 1865. još uvijek jedini novčani zavod Zagreba, banske Hrvatske i Vojne Krajine) vrlo je nizak i iznosi samo 0,53% od ukupnih novčanih sredstava akumuliranih kod štedionica (bez banaka) bivše Monarhije. Postotak je samo jedna petina postotka stanovništva banske Hrvatske (2,77%) i jedna osmina postotka izravnih poreza (4,18%).

Postotak novčanih sredstava akumuliranih u dalmatinskim štedionicama mnogo je niži nego u svim ostalim zemljama bivše Monarhije (0,17%). On kao da i ne postoji. Nerazmjer između izravnih poreza i akumuliranih ušteđevina u banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji vrlo je velik, a to se vidi i iz slijedeće tabele.

	Izravni porezi po stanovniku	Akumulirane ušteđevine po stanovniku
Banska Hrvatska bez Vojne krajine . .	4,18 for.	53 novčića
Dalmacija	1,66 for.	5 novčića

Ostale etnički potpuno ili djelomično naše zemlje pokazuju dobre rezultate. U njima je postotak akumuliranih ušteđevina mnogo viši od postotka stanovništva tih zemalja u odnosu prema ukupnom stanovništvu Monarhije i njegovim ukupnim ušteđevinama, a isto je tako veći i od razrezanih izravnih poreza koji otpadaju na pojedine zemlje. Tako npr. opada od

	Izravnih poreza po stanovniku	Ukupnih novčanih sredstava po stanovniku
	u 1865. god. (u austr. forintama)	
na Kranjsku	3,13	9,74
na Štajersku	3,43	11,57
na Koruško	3,16	6,75
na Trst, Istru, Goricu i Gradišku . . .	4,66	2,72

Štedne uloge Trsta i njegova zaleđa valja korigirati za ušteđevine akumulirane kod Tršćanske komercijalne banke (o kojima govori slijedeća tabela), a te sliku Trsta posvema mijenjaju. Tu korekturu valja izvršiti i kod Štajerske, gdje se akumulacija ušteđevina vršila i kod Štajerske eskontne banke, a mnogo više kod Češke i naročito kod Donje Austrije. U bankama Donje Austrije, kako smo to već vidjeli, ušteđevine u bankama višestruko nadmašuju one sakupljene u štedionicama. Akumulirane ušteđevine samo u štedionicama Donje Austrije i Češke daju ovu sliku:

	Izravni porezi po stanovniku	Ukupna novčana sredstva po stanovniku
	u 1865. god. (u austr. forintama)	
U Donjoj Austriji	11,63	26,56
U Češkoj	4,10	7,14

U tabeli A (str. 313) navedena su ukupna novčana sredstva akumulirana kod štedionica, a ne i kod banaka. U tabeli B obuhvaćena su ukupna novčana sredstva banaka i štedionica zajedno.

B) Novčana sredstva (vlastita i tuda) u bankama i štedionicama zajedno u 1865. god.

Broj stanovnika	Po-stotak	Iznos izravnih poreza	Po-stotak	Po sta-nov-niku	Novčana sredstva štedionica	Po-stotak	Po sta-nov-niku
Čitava Monarhija 34,753.272	100,00	129,294.023	100,00	3,72	512,218.117	100,00	14,74
Ban. Hrvatska bez Voj. krajine 962.031	2,77	4,017.054	3,11	4,18	657.322	0,128	0,68
Dalmacija 446.660	1,29	743.121	0,58	1,66	21.616	0,004	0,05
Trst, Istra, Gorica–Gradiška 566.666	1,63	2,640.188	2,04	4,66	10,534.744	2,06	18,59
Kranjska 475.437	1,37	1,487.935	1,15	3,13	4,634.092	0,90	9,74
Štajerska 1,091.647	3,14	3,748.178	2,90	3,43	14,068.290	2,74	12,89
Koruška 342.656	0,99	1,082.391	0,84	3,16	2,314.905	0,45	6,75
Češka 5,153.602	14,83	21,113.684	16,35	4,10	48,866.389	9,54	9,48
Moravska 2,008.572	5,78	7,455.183	5,76	3,71	6,538.895	1,28	3,26
Šleska 493.825	1,42	1,456.747	1,13	2,95	311.532	0,061	0,63
Donja Austrija 1,762.784	5,07	20,498.250	15,85	11,63	386,899.338	75,53	219,49
Gornja Austrija 719.427	2,07	3,370.741	2,61	4,69	7,753.073	1,51	10,78
Tirol i Vorarlberg 873.733	2,53	1,383.090	1,07	1,58	3,532.211	0,69	4,02
Salzburg 146.870	0,42	617.894	0,48	4,21	1,854.489	0,36	12,63
Galicija 5,147.021	14,84	9,207.221	7,17	1,79	4,516.825	0,88	0,88
Bukovina 516.418	1,49	1,030.577	0,80	2,00	185.585	0,036	0,36
Ugarska s Erdeljom 12,919.421[94]	37,15	49,436.747[95]	38,24	3,83	20,146.133	3,93	1,56

[94] Kao pod 91.
[95] Kao pod 93.

Iz tabele B) još jače odskače: a) slaba akumulacija uštedevina i nerazvijenost štednje u banskoj Hrvatskoj prema drugim austrijskim zemljama i b) nepravedno visoko opterećenje banske Hrvatske izravnim porezom u usporedbi s drugim austrijskim zemljama. Tako otpada od:

Stanje na kraju 1865. god.

Ime zemlje	Izravnih poreza po stanovniku	Novčanih sredstava (štednih uloga) u bankama i štedionicama po stanovniku
	u austr. forintama	
U banskoj Hrvatskoj	4,18	0,68
U Dalmaciji	1,66	0,05
U Donjoj Austriji	11,68	219,49
U Tršću, Gorici, Istri	4,66	18,59
U Kranjskoj	3,13	9,74
U Štajerskoj	3,43	12,89
U Češkoj	4,10	9,48

PRIHOD OD KAMATA I DIVIDENDA U APSOLUTNIM IZNOSIMA I PO STANOVNIKU PREMA STANJU U 1865. GOD.

Nagomilane uštednje u štedionicama i bankama nekih naprednih i bogatih zemalja bivše Monarhije, osobito Donje Austrije i Beča, pa zatim Trsta s njegovim zaleđem, Češke, Štajerske i drugih, donosile su velike kamatne prihode tim zemljama. Ti su kamatni prihodi značili za neke zemlje vrlo osjetljivu stavku u njihovu narodnom dohotku. Na žalost, u banskoj Hrvatskoj, a još manje u Dalmaciji, barem ukoliko se tiče dalmatinskih štedionica, taj kamatni prihod iz uštednja nije za obje zemlje imao baš nikakvo ekonomsko značenje. Taj je kamatni prihod u omjeru s izravnim porezom koji su te zemlje plaćale iščezavao.

Kamatni prihod stanovništva Donje Austrije od uštednje – a tako je bilo i u nekim drugim zemljama bivše Monarhije u kojima su u 1865. god. uz redovite štedionice postojale i banke – sastojao se iz tri elementa: kamata na uloge kod štedionica, kamata na uloge kod banaka i, na kraju, od plaćene dividende na dionice banaka.

Otprilike tri četvrtine kamatnih prihoda od uštedevina čitave habsburške monarhije otpalo je na Donju Austriju, a tek jedna četvrtina na sve ostale zemlje bivše Monarhije, uključivši i ugarsko-hrvatsku polovicu. Za bazu promatranja uzeta je 1865. god. za koju austrijski službeni godišnjak daje iscrpne podatke.

Evo kako je izgledao prihod od kamata i dividenda stanovništva Donje Austrije, u prvom redu Beča, u 1865. godini:

Prihodi od dividenda, superdividenda i kamata na uštednje kod banaka:

a) Dividende

Austrijska narodna banka 150.000 dionica po 53,10 for. . . .	7,965.000 for.
Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč – 300.000 dionica po 9 for.	2,700.000 „
Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč – 14.0000 dionica po 40,50 for.	567.000 „
Anglo-österreichische Bank, Beč – 100.000 dionica po 5,59 for. .	559.000 „
Oesterreichische Bodencredit-Anstalt, Beč – 60.000 dionica po 11,00 forinta	660.000 „
Warnsdorfer Escomptebank, Warnsdorf, 1.100 dionica po 10,40 for.	11.440 „
Ukupne plaćene dividende, superdividende i kamate na dionice .	12,462.440 for.[97]

b) *Kamati plaćeni na štedne uloge kod austrijskih štedionica* . . 1,896.128 for.[96]

c) *Kamati na štedne uloge kod banaka i na emitirane založnice (Pfandbriefe) bečkih banaka*

Kamati na tekuće račune kod Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft (od 29,779.986 for.)	1,437.302 for.
Kamati na tekuće račune kod Credit-Anstalt für H. u. G. . . .	961.807 „
Kamati na tekuće račune kod Anglo-österreichische Bank	262.622 „
Kamati na tekuće račune kod Warnsdorfer Escomptebank . . .	3.960 „
Kamati na izdane založnice po Austrijskoj narodnoj banci . . .	1,303.987 „
Isti kamati kod Oest. Allgemeine Bodencredit-Anstalt	526.874 „
Ukupni iznos kamata na štedne uloge kod bečkih banaka i kamata od izdanih založnica	4,496.552 „
Ukupni kamatni prihod i dividende donjoaustrijskih štediša . .	18,855.120 for.[97]

Druga zemlja po jačini prihoda od kamata na štednju i dividenda bila je Češka. Ipak, ona je daleko zaostajala za Donjom Austrijom.

Prihod od kamata i dividenda stanovništva Češke bio je ovakav:

Böhmische Escomptebank, Prag, dividenda od 10.000 dionica po 11 for.	110.000 for.
Kamati na štedne uloge kod iste banke	258.230 „
Kamati na štedne uloge kod češke štedionice	1,417.898 „
Ukupni kamatni prihod i dividende čeških štediša	1,786.128 for.

[96] Kao pod 92.
[97] Ibid. Bank-und Credit-Institute im Jahre 1865. Tafel 12, str. 1–28.

Prihod od kamata na štednju i dividenda stanovništva Trsta i njegova zaleđa bio je ovakav:

Tršćanska komercijalna banka, Trst, dividenda od 9.688 dionica po 28 for. po dionici	271.208 for.
Kamati na štedne uloge kod iste banke, dnevni prosjek po dionici 3,127.793 for. sa 4,478%	140.062 „
Kamati na štednju kod tršćanske štedionice (i goričke)	241.369 „
Ukupni kamatni prihod i dividende tršćanskih štediša	652.639 for.

Veliki prihod od kamata na štednju i dividenda imala je i Štajerska te godine, i to:

Steiermärkische Escomptebank, dividenda od 5.000 dionica po 10,50	52.500 for.
Kamati na uloge kod iste banke	19.373 „
Kamati na uštednje kod štajerskih štedionica	542.315 „
Ukupni kamatni prihod iz uštednja i dividenda štajerskih štediša	614.188 for.

Na kraju preostala bi nam Moravska kao zemlja koja je uz štedionicu imala i banku. Tu je stanje bilo ovakvo:

Mährische Escomptebank, Brno, dividenda od 10.000 dionica po 15,40 for.	154.000 for.
Kamati kod iste banke na štedne uloge	64.571 „
Kamati na štedne uloge kod moravske štedionice	110.429 „
Ukupni kamatni prihodi i dividende moravskih štediša	329.000 for.

U banskoj Hrvatskoj štediše su primale kamate i dividende samo od Prve hrvatske štedionice, jer u to doba na teritoriju banske Hrvatske nije bilo drugih banaka ni štedionica. Štediše su primile ovoliko:

U ime dividende Prve hrvatske štedionice vjerojatno 40% na nominalu od 42.000 for.	16.800 for.
U ime kamata na štedne uloge cca	25.000 „
Ukupno	41.800 for.

Dalmatinske su štediše primile ukupno u ime kamata na svoje uloge (1863–1865) 2.238 for. i to u 1863. god. 276 for., u 1864. god. 823 for. i u 1865. god. 1.139 for.[98]

Iz ranijih godišnjih izvještaja ne može se ustanoviti koliko su iznosile prve dividende Prve hrvatske štedionice. Godine 1862. dividenda je iznosila 30%, a iduće godine vjerojatno već 40% (vidi Spomen spis PHŠ za 1946, str. 7).

U slijedećoj tabeli prikazan je odnos između ukupnih kamata na štedne uloge (kod štedionica i banaka zajedno) i dividenda bankovnih dionica u pojedinim austrijskim zemljama, s jedne strane, te izravnih poreza koji su otpali na tu zemlju u promatranoj 1865. godini, s druge strane. Ustanovljen je za svaku pojedinu zemlju postotak kojim prihod od kamata i dividenda pokriva izravne poreze. Također je utvrđen prihod od kamata na štednju i od dividenda po jednom stanovniku za svaku pojedinu zemlju.

Tabela nas dovodi do zaključka da je Donja Austrija s Bečom zauzimala i te kako izuzetan položaj. Premda je ona bila jedan od najjačih plataca izravnih poreza (s više od 20

[98] Kao pod 92.

milijuna forinti u 1865), ona je uspjela da sa 92% pokrije svoje izravne poreze prihodom od kamata na štednju i od dividenda. Izvanredno je visok bio prihod od kamata na štednju i dividenda po stanovniku u Donjoj Austriji. On je iznosio 10,70 for. u 1865.

Trst s Istrom, Goricom i Gradiškom također je uspio da prihodom od kamata i dividenda pokrije 1/4 izravnih poreza i da mu kamatni dohodak po stanovniku dosegne 1,15 for. Od ostalih zemalja jedino je još Štajerska imala iz istog vrela dohodak veći od pola forinte (0,56 for.) i pokrila njime svoje izravne poreze sa 1/6, a Kranjska i Salzburg samo sa 10%. Samo su još tri zemlje polučile kamatni dohodak između 1/4 do 1/2 forinte po stanovniku. Kod svih drugih zemalja kamatno se pokriće kretalo ispod 10% izravnih poreza, a dohodak po stanovniku ispod 1/4 forinte.

Banska Hrvatska pokriva kamatima na štedne uloge i dividendom tada jedine Prve hrvatske štedionice 1% izravnih poreza, a Dalmacija samo 0,03%. Taj prihod stanovništva banske Hrvatske iznosi 4 novčića, a Dalmacije samo pola novčića.

Stanje na kraju 1865.

Ime zemlje	Svota izravnih poreza koje zemlja plaća	Štedni kamati i dividende	Postotak poreza pokriven kamatima i dividendama	Broj stanovnika	Štedni kamati i dividende po stanovniku
	u austr. forintama				
Donja Austrija	20,498.250	18,855.126	92,0	1,762.784	10,70
Češka	21,113.684	1,786.128	8,5	5,153.602	0,35
Trst, Istra, Gorica i Gradiška	2,640.188	652.639	24,7	566.666	1,15
Štajerska	3,748.173	614.188	16,4	1,091.647	0,56
Kranjska	1,487.835	159.565	10,7	475.437	0,34
Koruška	1,082.391	81.612	7,5	342.656	0,23
Moravska	7,455.183	329.000	4,4	2,008.572	0,15
Donja Austrija	3,370.741	313.426	9,3	719.427	0,44
Tirol	1,383.090	59.623	4,3	878.733	0,07
Salzburg	617.894	65.497	10,6	146.870	0,45
Galicija	9,207.221	133.560	1,4	5,147.021	0,025
Banska Hrvatska	4,017.054	41.800	1,0	962.031	0,043
Dalmacija	743.121[99]	2.238	0,03	446.660[100]	0,005

KRETANJE BROJA ULAGAČA I BROJA STANOVNIKA U AUSTRIJSKIM ZEMLJAMA U 1865.

Slaba razvijenost štednje u banskoj Hrvatskoj i još manja u Dalmaciji u tom razdoblju vidljiva je iz slijedeće tabele, koja utvrđuje broj ulagača na svaku tisuću ukupnog broja stanovnika zemlje.

Iz tabele je vidljivo da Dalmacija daleko zaostaje za svim drugim zemljama bivše habsburške monarhije, dok je banska Hrvatska jedino ispred Galicije. Na svakih 1000 stanovnika dolazilo je 1865. u banskoj Hrvatskoj samo 6 ulagača, a u Dalmaciji samo 0,16 ulagača.

[99] Kao pod 93. – [100] Kao pod 91.

Stanje na kraju 1865.

Ime zemlje	Broj stanovnika	Broj ulagača kod štedionica	Na 100 stanovnika dolazi ulagača
Donja Austrija	1,762.784	191.112	108
Češka	5,153.602	130.057	25
Trst, Istra, Gorica i Gradiška	566.666	4.220	7
Štajerska	1,091.647	61.531	56
Kranjska	475.437	13.970	29
Koruška	342.656	8.145	24
Moravska	2,008.572	20.595	10
Gornja Austrija	719.427	46.085	64
Tirol i Vorarlberg	878.733	23.128	27
Salzburg	146.870	5.799	40
Galicija	5,147.021	15.458	3
Banska Hrvatska bez Vojne krajine	962.031	6.000	6
Dalmacija	446.660	73	0,16
Čitava bivša habsburška monarhija (bez Lombardijsko-venetske kraljevine)[101]	34,753.272	526.620[102]	15,1

POSLOVI AUSTRIJSKOG EMISIONOG ZAVODA

Poslovi Austrijske narodne banke u njenom odnosu s komitentima mogu se podijeliti na tri glavne grupe:

1. mjenbeni eskont
2. zajmovi na gibiva dobra (zaloge)
3. hipotekarni zajmovi

A) MJENIČNI ESKONT KOD EMISIONE BANKE

U glavnoj poslovnoj grani emisionog zavoda, tj. u mjeničnom eskontu, banska Hrvatska nije uopće sudjelovala sve do 1855, premda je ta bankovna grana bila kod nje već i prijašnjih godina vrlo značajna. Počevši od 1856, Prva hrvatska štedionica javlja se svojim mjeničnim eskontom kod Austrijske narodne banke preko podružnice emisione banke u Rijeci, jer je podružnica u Zagrebu otvorena tek 1878. Ostali krajevi i zemlje s našim ili barem djelomično našim narodnim življem (Trst, a ovamo pripadaju i Istra, Gorica i Gradiška, pa zatim Kranjska, Štajerska i Koruška) vršili su u tom vremenskom razdoblju velik mjenični eskont izravno kod Austrijske narodne banke. Bilo je i takvih godina, do dualizma, kad je npr. mjenični eskont kod podružnice Austrijske narodne banke u Trstu iznosio gotovo dvostruki mjenični eskont financijski tako jakog Praga. Pri tome je značajno da su

[101] Kao pod 91. — [102] Kao pod 92.

prosjeci po mjenici godišnje eskontiranih mjenica u Trstu bili dvostruko, trostruko, pa i četverostruko veći od prosjeka Praga. Kod Trsta bili su iznosi mjenica redovito krupni. To je bio, s jedne strane, dokaz bogatstva i ekonomske snage Trsta i njegova zaleđa u tim godinama, pa prema tome i njegove velike kreditne sposobnosti, a, s druge strane, to svjedoči da se u slučaju Trsta radilo gotovo isključivo o trgovačkim mjenicama s krupnim iznosima, uručenim od bogatih tršćanskih krugova. U godišnjaku za 1865. vidimo da je Prag u mjeničnom eskontu prestigao Trst, premda je i Trst znatno porastao.

Tako je npr. eskontirano kod Austrijske narodne banke:

Godina	Podružnice u Trstu			Godina	Podružnice u Pragu		
	Broj komada mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice		Broj komada mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice
	u forintama				u forintama		
1855.	8.385	29,394.888	3.505	1855.	19.991	17,629.645	882
1856.	11.009	30,795.778	2.798	1856.	20.173	18,540.139	919
1857.	9.592	26,810.739	2.795	1857.	20.612	19,967.469	969

Mjenice Trsta pokazuju u 1855. četverostruki, a u 1856. i 1857. trostruki prosjek mjeničnog iznosa Praga. Nijedna druga zemlja, odnosno grad, izuzevši Donje Austrije s Bečom, ne pokazuje uspjeh ni približno ravan uspjehu Trsta razmjerno s brojem njegova stanovništva.

U godinama 1858. i 1859. Trst i Prag se približuju u ukupnim iznosima mjeničnog eskonta kod Austrijske narodne banke, ali eskont Trsta je ipak nešto veći. Prosjek mjeničnih iznosa ostaje kod Trsta mnogo veći. Mjenični se eskont kod Austrijske narodne banke kretao u ta dva grada ovako:

Godina	Trst			Godina	Prag		
	Broj komada mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice		Broj komada mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice
	u forintama				u forintama		
1858.	8.144	20,870.927	2.563	1858.	18.995	18,199.596	958
1859.	5.764	16,502.519	2.863	1859.	13.852	14,047.614	1.014

Opadanje eskonta Trsta kod Austrijske narodne banke nije značilo neko opadanje poslovanja, već da su u tim godinama i ostale bečke banke razgranale svoje poslovanje u mjeničnom reeskontu. Osim toga, od 1858. poslovala je i Tršćanska komercijalna banka. Ona se već u samom početku razvila u jak novčani zavod. Svakako, u kasnijim godinama dio mjeničnog eskonta išao je u privatne banke. Ipak, postoji činjenica da se razlika između Trsta i Praga sve više smanjivala. Trst je i dalje jačao. Prosjek mjeničnog iznosa Trsta je i dalje nadmašivao praški. Evo podataka za 1865. god.:

Mjenice eskontirane kod Austrijske narodne banke

Godina	Trst			Godina	Prag		
	Broj komada mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice		Broj komada mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice
	u forintama				u forintama		
1865.	2.804	7,865.534	2.809	1865.	16.733	20,113.193	1.202

Mjenice eskontirane kod svih novčanih zavoda zemlje

1865.	Trst, Istra, Gorica i Gradiška	Češka
	59,648.110	80,432.768

Mjenični eskont riječke podružnice Austrijske narodne banke, a to je uglavnom reeskont Prve hrvatske štedionice, kretao se ovako:[103-106]

Godina	Eskontirano mjenica			Godina	Isplaćeno mjenica		
	Broj mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice		Broj mjenica	Iznos eskontiranih mjenica	Prosjek mjenice
	u forintama				u forintama		
1856.	216	704.745	3.263	1856.	80	232.666	2.908
1857.	706	1,946.968	2.758	1857.	673	1,925.919	2.862
1858.	836	3,312.927	3.963	1858.	801	3,033.734	3.787
1859.	820	3,086.056	3.764	1859.	825	3,104.416	3.763
1865.	658	1,622.934	2.466	1865.	665	1,634.822	2.458

Stanje mjenične lisnice kod austrijske narodne banke potkraj godine[103-106]

1856.	136	472.079	3.471				
1857.	169	493.128	2.918				
1858.	204	796.978	3.907				
1859.	199	778.619	3.913				
1865.	151	371.851	2.509				

[103] Podaci za 1855–1857. uzeti su iz: Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie. V. Heft, Tafel 12. Bank und Kreditinstitute in den Jahren 1855–1857. Str. 3–8.

[104] Podaci za 1858. i 1859. Ibid. Heft V. Tafel 12. Bank-und Credit-Institute in den Jahren 1858. und 1859. Nationalbank, str. 3–6.

[105] Podaci za 1854. Ibid. VII. Heft, Tafel 12. Bank- und Credit-Institute. Nationalbank, str. 1–4.

[106] Podaci za 1860–1865. Ibid. VI. Heft, Tafel 12. Bank- und Credit-Institute im J. 1865. Str. 3 i 5. Uebersicht der Credit Geschäfte der Geld-und Credit-Institute Oesterreichs in den einzelnen Königreichen und Ländern im Jahre 1865. Escompte-Geschäft.

Omjer mjenične lisnice i ukupno eskontiranih mjenica kod Austrijske narodne banke prema broju stanovnika i iznosu izravnih poreza u postocima 1865.

Broj stanovnika	Postotak	Iznos izravnih poreza	Postotak	Stanje mjenične lisnice Austr. narodne banke 31. XII 1865.	Postotak	Iznos ukupno eskontiranih mjenica u 1865.	Postotak
Čitava Monarhija . 34,753.272	100,00	129,294.023	100,00	171,231.422	100,00	997,409.862	100,00
Banska Hrvatska . 962.031	2,77	4,017.054	3,11	383.739	0,22	1,622.934	0,16
Trst, Istra, Gorica i Gradiška . . . 566.666	1,63	2,640.188	2,04	8,109.015	4,74	59,648.110	5,98
Kranjska 475.437	1,37	1,487.935	1,15	498.195	0,29	1,993.652	0,20
Štajerska 1,091.647	3,14	3,748.173	2,90	818.085	0,48	9,715.704	0,97
Koruška 342.656	0,99	1,082.391	0,84	530.086	0,31	2,295.661	0,23
Češka 5,153.602	14,83	21,113.684	16,35	11,796.594	6,89	80,432.769	8,06
Moravska 2,008.572	5,78	7,455.183	5,76	9,243.645	5,40	51,406.342	5,15
Šleska 493.825	1,42	1,456.747	1,13	598.145	0,35	2,354.845	0,24
Donja Austrija . . 1,762.784	5,07	20,493.250	15,85	125,523.692	73,31	709,024.609	71,09
Gornja Austrija . 719.427	2,07	3,370.741	2,61	493.194	0,29	2,068.054	0,21
Tirol i Vorarlberg 878.783	2,53	1,388.090	1,07	324.550	0,37	1,204.660	0,22
Salzburg . . . . 146.870[107]	0,42	617.894[108]	0,48	—[109]		—[109]	
Galicija 5,147.021	14,84	9,207.221	7,17	2,121.299	1,24	12,434.675	1,24
Bukovina 516.418	1,49	1,080.577	0,80	—		—	
Ugarska s Erdeljom 12,909.421	37,15	49,436.747	37,24	9,961.078	5,82	59,769.894	6,01

[107] Ibid. Bevölkerung von der Zählung am 31 Oktober bis zum Schlusse des Jahres 1865., Tafel 12, str. 5. Civil-Bevölkerung berechnet für das Ende des Solar-Jahres 1865.

[108] Ibid. Direkte Steuern in den im Reichsrate vertreten Königreiche und Länder in den Jahren 1860. bis 1865. Tafel 17. str. 3.

[109] Ibid. Heft VI. Bank-und Credit-Institute im Jahre 1865, Tafel 12. str. 3.

Visina kredita u kojem se kretao mjenični reeskont Prve hrvatske štedionice kod Austrijske narodne banke bila je u tim godinama za bansku Hrvatsku vrlo nepovoljna. Na primjer, u 1865. mjenična lisnica Austrijske narodne banke kretala se oko 171 milijun forinti. Od te goleme svote otpalo je na bansku Hrvatsku manje od 400.000 forinti. Potkraj 1865. lisnica emisione banke imala je mjenica eskontiranih iz Donje Austrije, većinom iz Beča, za više od 125 milijuna forinti, iz Trsta i njegova zaleđa za 8 milijuna forinti, iz Češke 12 milijuna, Ugarske 10 milijuna forinti. U toj godini, pa i ranije, poslovale su u pojedinim zemljama i privatne banke. Od ovih su neke, a osobito bečke banke, raspolagale ogromnim glavnicama iz ušteđevina ulagača kojima su se mogli koristiti njihovi komitenti. Obratno, iznosi mjeničnog eskontnog kredita, koji je uživala banska Hrvatska kod emisionog zavoda putem njegove podružnice u Rijeci, nisu ni približno odgovarali onim iznosima koje bismo očekivali za bansku Hrvatsku s obzirom na broj njenih stanovnika i na njeno veliko porezno opterećenje u izravnim porezima.

Nastojao sam da tu nepravičnost učinjenu banskoj Hrvatskoj prikažem što jasnije. To sam htio polučiti slijedećom tabelom. Ona daje pregled omjera između broja stanovnika i iznosa izravnih poreza svake pojedine zemlje bivše Monarhije, s jedne strane, pa mjenične lisnice i ukupnog mjeničnog eskontnog prometa u toku godine, s druge strane. Vidi tabelu na str. 323.

Ova tabela pokazuje izvanredno nepovoljan položaj banske Hrvatske u raspodjeli eskontnog kredita i u ukupnom godišnjem korištenju tim kreditom kod Austrijske narodne banke u 1865. god. Premda banska Hrvatska obuhvaća 2,77% ukupnog stanovništva bivše Monarhije te plaća 3,11% od ukupnih izravnih poreza, na nju otpada tek 0,22% mjenične lisnice emisionog zavoda, dok je u toku te godine upotrijebila samo 0,16% od ukupnog eskontnog prometa emisione banke.

Omjer je bio ovakav:

Stanje u 1865. god.

Postotak izravnih poreza Hrvatske	Postotak stanovništva Hrvatske	Postotak mjenične lisnice Hrvatske kod Austrijske narodne banke	Postotak godišnjeg mjeničnog eskonta Hrvatske kod Austrijske narodne banke
3,11	2,77	0,22	0,16

Postotak korištenja mjeničnom lisnicom Hrvatske na dan 31. XII 1865, odnosno njen ukupni godišnji mjenični eskont u 1865. kod Austrijske narodne banke čini samo 1/14, odnosno 1/20, od postotka izravnih poreza Hrvatske, ili 1/12, odnosno 1/17, od postotka stanovništva Hrvatske.

Taj omjer nije bio povoljan ni za neke druge pokrajine bivše Monarhije, ali ne u tolikoj mjeri kao za bansku Hrvatsku. On je dapače znatno gori nego omjer Galicije.

Razlog disparitета u brojnim pokrajinama bivše habsburške monarhije leži u velikoj privilegiranosti Donje Austrije, odnosno Beča, a donekle i Trsta s njegovim zaleđem. Trst je sa svojim zaleđem jedina pokrajina, izuzevši Donju Austriju, gdje je postotak mjenica u mjeničnoj lisnici emisione banke, odnosno ukupni mjenbeni eskont u toku godine, bio veći od postotka stanovništva, odnosno postotka izravnih poreza te pokrajine.

Stanje u 1865. god.

Postotak stanovništva Donje Austrije	Postotak izravnih poreza Donje Austrije	Postotak mjenične lisnice Donje Austrije kod Austrijske narodne banke	Postotak godišnjeg mjeničnog eskonta Donje Austrije kod Austrijske narodne banke
5,07	15,85	73,31	71,09

Postotak mjeničnog eskonta na kraju 1865. kao i ukupnog eskonta u toku 1865. Donje Austrije kod Austrijske narodne banke je otprilike 15 puta veći od postotka njenog stanovništva, a postotak je izravnih poreza samo 3 puta veći.

B) ZAJMOVI NA GIBIVA DOBRA KOD EMISIONE BANKE

Izvanredno su slabi uspjesi Ugarske s Erdeljom. Premda je njeno stanovništvo iznosilo 37,15% ukupnog stanovništva bivše Monarhije, a plaćala je isto tako 37,24% ukupnih izravnih poreza čitave države, ipak je na nju otpadalo otprilike tek 6% kod Austrijske narodne banke iskorištenog mjeničnog eskonta, ili manje od jedne šestine postotka broja stanovnika, odnosno postotka izravnih poreza (otprilike 37% : 6% u oba slučaja).

Druga važna grana poslovanja Austrijske narodne banke bilo je odobravanje zajmova na gibiva dobra (vrijednosne papire, zlato i srebro). U toj grani poslovanja austrijskog emisionog zavoda dolazila je povlaštenost ali i bogatstvo Donje Austrije s Bečom do izražaja još više nego kod samog mjeničnog eskonta. Prema austrijskom godišnjaku za razdoblje od 1860. do 1865, u tim je godinama otpadalo više od 86% svih odobrenih zajmova na gibiva dobra na samu Donju Austriju, odnosno najviše na sam Beč, tj. za 15% više nego kod zajmova na podlozi mjeničnog eskonta. Od 74 milijuna forinti ukupnih zajmova, prema stanju na kraju 1864, otpadalo je na Donju Austriju 58 milijuna for. Od u toku 1865. odobrenih zajmova na gibiva dobra u ukupnom iznosu od 182 milijuna forinti na Donju Austriju je otpadalo 158 milijuna forinti, dakle više od 86% od svih odobrenih zajmova. Sve su druge zemlje bivše Monarhije daleko zaostajale u toj grani kredita za Donjom Austrijom.

Na drugom mjestu prema stanju dugovanja na kraju 1864. nalazila se Češka sa stanjem od 4,133.225 for. i s prometom od 6,702.101 for., ili u postocima 5,87, odnosno 3,67%. Slični su bili rezultati Ugarske s Erdeljom.

Upada u oči velik promet Trsta i njegova zaleđa sa gotovo 5 milijuna forinti odobrenih kredita i siromaštvo Galicije s manje od 2 milijuna forinti.

Skromni su uspjesi Hrvatske i Slavonije. Jednačak njenih iskorištenih zajmova na gibiva dobra iznosi potkraj 1864. samo 238.300 forinti, ili 0,32% od ukupnog stanja zajmova. Još slabiji je postotak prometa i on iznosi u 1865. god. 245.000 for. ili 0,13%.

Postoci koji se odnose na bansku Hrvatsku zaostaju za postocima svih drugih zemalja bivše habsburške monarhije prema broju stanovnika, a još više prema plaćenim izravnim porezima, izuzevši Kranjsku i Bukovinu, koje se tom vrsti kredita kod Austrijske narodne banke uopće nisu služile. Banska Hrvatska zaostaje, dapače, i za Galicijom i Ugarskom, čiji su postoci u toj vrsti kredita također vrlo niski i daleko su ispod prosjeka habsburške monarhije u cjelini. Banska Hrvatska, koja je platila više od četiri milijuna forinti izravnih poreza u 1865, iskazana je u zajmovima na gibiva dobra s godišnjim prometom od samo nepunih četvrt milijuna forinti.

Omjer zajmova na gibiva dobra (vrijednosne papire, zlato i srebro) kod Austrijske narodne banke i broja stanovnika, odnosno izravnih poreza, u postocima u 1865. god.

Broj stanovnika	Po-stotak	Iznos izravnih poreza	Po-stotak	Stanje gibivih zajmova potkraj 1864.	Po-stotak	Iznos odobrenih gibivih zajmova u 1865.	Po-stotak
	u austr. forintama						
Čitava Monarhija . 34,753.272	100,00	129,294.023	100,00	73,865.733	100,00	182,517.402	100,00
Banska Hrvatska . bez Vojne krajine . 962.031	2,77	4,017.054	3,11	238.300	0,32	245.400	0,13
Trst, Istra, Gorica i Gradiška . . . 566.666	1,63	2,640.188	2,04	1,809.315	2,45	4,823.280	2,64
Kranjska 475.437	1,37	1,487.935	1,15	nije koristila			
Štajerska 1,091.647	3,14	3,748.173	2,90	1,022.400	1,39	385.000	0,21
Koruška 342.656	0,99	1,082.391	0,84	110.500	0,15	46.600	0,03
Češka 5,153.602	14,83	21,113.684	16,35	4,333.225	5,87	6,702.101	3,67
Moravska 2,008.572	5,78	7,455.183	5,76	1,270.485	1,72	990.100	0,54
Šleska 498.825	1,42	1,456.747	1,13	207.000	0,28	153.800	0,09
Donja Austrija . . 1,762.784	5,07	20,498.250	15,85	58,141.078	78,71	158,202.414	86,68
Gornja Austrija . 719.427	2,07	3,370.741	2,61	613.800	0,83	287.600	0,16
Tirol i Vorarlberg 878.733	2,53	1,388.090	1,07	202.700	0,27	111.800	0,06
Salzburg 146.870	0,42	617.894	0,48	93.700	0,13	59.800.	0,03
Galicija 5,147.021	14,84	9,207.221	7,17	1,783.935.	2,42	1,793.175	0,98
Bukovina 516.418	1,49	1,030.577	0,80	nije koristila			
Ugarska s Erdeljom 12,909.421[110]	37,15	49,436.747[111]	37,24	4,039.295[112]	5,47	8,716.332[112]	4,78

[110] Kao pod 91. – [111] Kao pod 93. – [112] Kao pod 109.

HIPOTEKARNI ZAJMOVI KOD EMISIONE BANKE

Sasvim je obratna pojava kod iskorištavanja hipotekarnih zajmova u pojedinim zemljama bivše Monarhije. Upravo zaostale agrarne zemlje bile su glavni korisnici hipotekarnih zajmova. To vrijedi jednako za bansku Hrvatsku kao i za Ugarsku s Erdeljom i za Galiciju. Ta zaduženost, ili, bolje reći, čak prezaduženost velikih agrarnih posjednika značila je početak njihova ekonomskog propadanja. Kako je u početku devetnaestog stoljeća visoko plemstvo bilo posjednik velikih feudalnih posjeda, to su oni bili glavni korisnici hipotekarnih zajmova. Visoko je plemstvo propadalo u tim agrarnim zemljama kad je jednom obrađivanje zemlje tadašnjim sredstvima i načinom iskorištavanja tla postalo nerentabilno. Nasuprot tome, plemstvo u naprednim industrijskim zemljama (u Austriji i Češkoj) mnogo se bolje snašlo. Ono se priključilo industrijskim i financijskim krugovima i poslovima ili ušlo u državnu službu i zauzelo pomoću svojih rodbinskih veza visoke položaje, a odatle je i te kako moglo koristiti sebi i pripadnicima svoje klase.

Upada u oči da je npr. Donja Austrija, koja je iskorištavala oko 70% mjeničnih kredita i oko 86% zajmova na gibiva dobra (zlato, srebro i vrijednosne papire), iskoristila tek 12% svih hipotekarnih kredita kod Austrijske narodne banke. Obratno, Ugarska s Erdeljom, koja iskorištava tek 6% od svih mjeničnih kredita (prema 37% od ukupnog broja stanovnika i s isto tolikom participacijom na izravnim porezima), iskorištava gotovo 50% svih hipotekarnih kredita.

Istina je da je Ugarska s Erdeljom i Hrvatskom i Slavonijom zauzimala otprilike polovinu državnog teritorija bivše habsburške monarhije. Tu bi se mogle primijeniti riječi prof. Mije Mirkovića kojima je okarakterizirao stanje u bivšoj Jugoslaviji 1930-tih godina. On je kazao:

»Brojno zahvatanje veličina gospodarstva ne može dati potpuno vjernu sliku agrarne strukture. Ista površina zemlje ne predstavlja na područjima različitih narodnih republika isti gospodarski potencijal. Eksploatacionа jedinica u poljoprivredi 1931. (jedno gospodarstvo) s jednakom površinom ima drukčije gospodarsko značenje u Srbiji, u Vojvodini, drukčije u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji ili Sloveniji.«[113]

Zamijenimo pojedine naše republike u sklopu čitave bivše Jugoslavije s položajem banske Hrvatske i Slavonije, a isto tako Ugarske s Erdeljom i Galicije, u sklopu bivše habsburške monarhije, i imat ćemo sličnu situaciju u velikim razmjerima bivše velike habsburške države.

Takav slučaj vidimo i kod Galicije. Ona je iskoristila tek 1¼% mjeničnog eskonta (trgovačke mjenice), a na nju je otpadalo 22 do 27% svih hipotekarnih zajmova, dakle nerazmjerno više. I poljsko je plemstvo (šljahta) bilo prezaduženo i ono je ekonomski propadalo.

Ta prezaduženost, sudeći po crpljenju hipotekarnih zajmova, nije u banskoj Hrvatskoj bila tako velika, čak ni približno tako velika kao u Ugarskoj ili u Galiciji. Razlog tome nije bila neka povoljnija situacija hrvatskih feudalaca, nego činjenica da je banska Hrvatska došla mnogo kasnije do mogućnosti korištenja hipotekarnim zajmovima kod Austrijske narodne banke. Hrvatsko plemstvo i hrvatski agrarni posjednici nisu imali tih veza kao austrijski korisnici hipotekarnih zajmova. To vrijedi i za gradske korisnike hipotekarnih zajmova. Hrvatski korisnici – i agrarni i gradski – bili su daleko od sjedišta emisione banke i potisnuti u stranu od onih koji su bili bliže vrelu.

---

[113] Prof. Mijo Mirković: Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941. Str. 40.

Ipak, značajna je činjenica da je npr. na kraju 1865, prema austrijskom godišnjaku, visina hipotekarnih zajmova u Hrvatskoj i Slavoniji bila više od četiri puta veća od stanja mjeničnih kredita. To je svakako bila još jedna za nas nepovoljna okolnost, ako pretpostavimo da su eskontirane mjenice predstavljale uglavnom trgovačke mjenice. One su bile neka vrsta aktivnog zaduženja, dok su, obratno, hipotekarni zajmovi, osobito oni zemljišni (manje gradski), bili više znak ekonomske nemoći i propadanja naših feudalaca, pa su predstavljali više-manje pasivno zaduženje. Samo izuzetno su se hipotekarni zajmovi upotrebljavali za nabavu poljoprivrednih strojeva ili poboljšanja tla. Češće su služili za ličnu potrošnju i rasipništvo.

Koristit ću se i opet tabelom da to stanje hipotekarnih zajmova u pojedinim zemljama prikažem.

Stanje hipotekarnih zajmova iskorištenih kod Austrijske narodne banke na kraju prosinca 1865. god.

Ime zemlje	Stanje 31. XII 1864.	Postotak	Stanje 31. XII 1865.	Postotak
	u austr. forintama			
Čitava Monarhija	85,762.519	100,00	114,629.326	100,00
Banska Hrvatska	1,400.067	1,63	1,522.940	1,33
Trst, Istra, Gorica i Gradiška	44.029	0,05	158.536	0,14
Kranjska	—		76.683	0,07
Štajerska	587.443	0,69	801.360	0,70
Koruška	nema podataka		nema podataka	
Češka	3,209.716	3,74	9,652.239	8,42
Moravska	3,764.642	4,39	4,808.587	4,19
Šleska	49.657	0,06	1,864.379	1,63
Donja Austrija	10,209.225	11,90	12,443.597	10,86
Gornja Austrija	42.403	0,05	242.400	0,21
Tirol i Vorarlberg	—		584.000	0,51
Salzburg	nema podataka		nema podataka	
Galicija	23,087.220	26,92	25,258.098	22,04
Bukovina	684.877	0,80	857.413	0,75
Ugarska bez Erdelja	42,311.495	49,34	56,062.647	48,91
Ugarska s Erdeljom	42,606.737[113]	49,68	56,359.154[113]	49,17

Opaska. U godinama koje su neposredno prethodile prvom svjetskom ratu Austro-ugarska banka je u podjeljivanju hipotekarnih zajmova u Hrvatskoj i Slavoniji igrala sasvim sporednu ulogu. Prema stanju od 31. prosinca 1913. potraživala je novčanična banka u Hrvatskoj i Slavoniji *ukupno 5,073.572 Kr. iz 168 hipotekarnih zajmova.*[114]

Sasvim neznatne iznose potraživala je Austro-ugarska banka toga dana u Bosni i Hercegovini i u Dalmaciji, i to u Bosni i Hercegovini 64.500 Kr. iz jednog zajma i u Dalmaciji 115.615 Kr. iz pet zajmova. Nasuprot tome, hipotekarni zajmovi kod svih štedionica u

[113] Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Wien, 1871. Heft VI, Tafel 12. Bank- und Credit-Institute im Jahre 1865. Str. 3–8.

[114] Aleksander dr. Branko: Das jugoslawische Bankwesen, str. 28 i 86.

Hrvatskoj i Slavoniji iznosili su 31. XII 1913. 154,568.000 Kr., a od toga je na Hrvatsko-slavonsku hipotekarnu banku otpalo 59,872.000 Kr. i na Prvu hrvatsku štedionicu 57,618.000 Kr.

Prema austrijskom »Compassu«, finanzielles Jahrbuch za 1916. god., str. 265, hipotekarni dugovi kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji iznosili su potkraj 1913. god. 149,444.000 Kr.

ZAKLJUČAK

Punih 30 godina nakon osnutka Prve austrijske štedionice u Beču (1819) traje razdoblje cvata austrijskih štedionica. One se u tom razdoblju (1819–1849) šire u austrijskim zemljama bivše austrijske carevine (Kronenländer) i glavnim gradovima prikupljaju uštednje naroda čitave zemlje, a najviše glavnih gradova gdje se nalazi njihovo sjedište. Rad im je uglavnom ograničen na sabiranje narodnih ušteđevina i na njihovo plasiranje, prvenstveno u hipotekarne zajmove na objekte u gradu i selu.

Već 1847. god. sakupila je Prva austrijska štedionica u Beču golem iznos od preko 32 milijuna forinti štednih uloga, a štedionica u Pragu blizu 16 milijuna forinti. Već iduće burne 1848. god. dolazi upravo u te dvije kapitalom najjače štedionice do velikog nazadovanja štednih uloga, i to kod bečke štedionice na 24 milijuna forinti, a kod praške na 12 milijuna forinti. Obje se štedionice u kasnijim godinama oporavljaju, ali bečka štedionica nikada više ne postizava razinu iz 1847. god., a u praškoj dostižu štedni ulozi u 1859. god. svoj maksimum kod stanja od blizu 24 milijuna forinti. I kod nje u 1865. god. stanje nazaduje na 21 milijun forinti.

Razlog stagnaciji u prilivu štednih uloga leži u osnivanju prvih bečkih i praških banaka, koje ubrzo zauzimaju vodeću ulogu u bečkom novčarstvu, a manje u praškom, i potiskuju štedionice u drugi red. Sa 1853. i 1855. god. dolazi zlatno doba bečkog novčarstva. U tim godinama osnovane su dvije jake banke; Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft i Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe (potonja je prava mamut-banka), koje će vrlo brzo raspolagati golemim novčanim sredstvima i potpuno potisnuti bečku štedionicu. (U 1865. god. aktiva Credit-Anstalta u Beču iznosi 133 milijuna forinti, a iste godine ima Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft već 30 milijuna forinti ukupnih štednih uloga i vjerovničkih potraživanja.)

Uskoro dolazi do osnutka i drugih bečkih banaka, koje isto tako staroj bečkoj štedionici odnose štedne uloge. Tako je 1863. god. osnovana Anglo-austrijska banka, a 1864. god. K. K. priv. allgemeine österreichische Bodencredit-Anstalt, obje s visokim dioničkim glavnicama.

Praške banke nisu ni izdaleka vršile onaj utjecaj na priliv štednih uloga kod stare praške štedionice, osnovane već 1825. god., kao što je to bilo kod bečkih banaka, koje su sasvim prekinule daljnji porast štednih uloga kod stare bečke Prve austrijske štedionice. U Pragu su osnovane dvije banke, i to 1841. god. Hipotekarna banka Kraljevine Češke i 1863. god. Češka eskontna banka, čiji je osnivač i jedini posjednik dionica bila bečka Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft. Njima se pridružila Moravska eskontna banka, osnovana 1862. god. u Brnu.

U jugoslavenskim zemljama bivše carevine (Kranjskoj, Štajerskoj, Koruškoj i Trstu) štedionice su i nadalje prevladavale po sabranim novčanim sredstvima (štednim ulozima) u cijelom razdoblju do dualizma (1867), i to bilo da u tom razdoblju uopće nije došlo do osnivanja banaka (npr. u Ljubljani i u Celovcu), ili da je neka banka osnovana (npr. u Grazu), ali je tamošnja štedionica zadržala svoje prvenstvo u akumulaciji štednih uloga.

Na primjer, štedionica u Grazu ima na kraju 1865. god. više od 9,5 milijuna for. štednih uloga, povjerenih od 47.136 ulagača, a isto toliko iznose i ukupna tuđa novčana sredstva kod Steiermärkische Escompte-Gesellschaft. Ipak, postoji velika razlika između banke i štedionice. Banka je bila osnovana 1864. god. i sabrala je svoje štedne uloge u nepune dvije godine, a štedionica, osnovana 1825. god., utrošila je za to punih 40 godina. Ta činjenica govori o brzom razvoju banke.

Značajan je uspjeh štedionice u Ljubljani (Kranjske hranilnice), koja na kraju 1865. god. ima već više od 4 milijuna for. štednih uloga, danih joj od 13.970 ulagača. Lijep je i uspjeh štedionice u Celovcu s njenih više od 2,1 milijuna for. štednih uloga, prema stanju na kraju 1865. god., a sabranih od 8.145 ulagača.

U Trstu (s Istrom i Goricom–Gradiškom) razvoj novčarstva je išao drugim tokom. U Trstu štedionica nikada ne igra neku osobitu ulogu. Po prikupljenim štednim ulozima ona je uvijek razmjerno slaba. Osnovana relativno kasno (tek 1840. god.), ona već u prvim godinama prima pomoć od 370.000 for. danih joj od tršćanske općine i burze kao jeftin dugoročni ulog (kamatnjak iznosi 2% za 300.000 for. i 2,5% za 70.000.). Potrebno joj je i jamstvo općine od 500.000 for. da se umire usplahireni ulagači nakon početnih neuspjeha štedionice. Sasvim je drukčiji razvoj Tršćanske komercijalne banke, osnovane 1858. god., koja na kraju 1865. god. ima dioničku glavnicu od 4,843.000 for., s predviđenim povišenjem na 10 milijuna for., a njena tuđa sredstva ne čine štedni ulozi već potraživanje vjerovnika i plasirane blagajničke doznačnice od ukupno preko 4,1 milijuna for. U Trstu je mlada banka sasvim potisnula mnogo stariju štedionicu.

Dalmatinske su štedionice, sasvim napuštene od svojih ulagača, samo bijedno vegetirale. Svaka od njih broji na kraju 1865. god. samo nekoliko desetaka ulagača sa 6.000 do 16.000 for. štednih uloga.

U Zagrebu nastavlja rad Prva hrvatska štedionica. Ona se bori da stekne povjerenje štediša i njeni se štedni ulozi penju polako i često prekidani krizama povjerenja usplahirenih štediša. Uzroci krize leže izvan banke, većinom su političke prirode. Tako Prva hrvatska štedionica tek u 1867. god. sabire prvi milijun forinti štednih uloga.

LITERATURA

Prvi dio

1. Versuch einer Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, 1828.
2. Darstellung der Oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln, II-er Jahrgang, 1829. Anhang F, Tafel 97. Sparkassen.
3. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, III-er Jahrgang, 1830. Anhang F, Tafel 121. Sparkassen. Izdano u Beču, studeni 1831.
4. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie. IV-er Jahrgang, 1831. Anhang E, Tafel 70. Sparkassen.
5. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, V-er Jahrgang, 1832. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
6. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, VI-er Jahrgang, 1833. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
7. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, VII-er Jahrgang, 1834. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.

8. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, VIII-er Jahrgang, 1835. Anhang E, Tafel 77. Sparkassen.
9. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, IX-er Jahrgang, 1836. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
10. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, X-er Jahrgang, 1837. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
11. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, XI-er Jahrgang, 1838. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
12. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, XII-er Jahrgang, 1839. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
13. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, XIII-er Jahrgang, 1840. Anhang E, Tafel 106. Sparkassen.
14. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1841, XIV-er Jahrgang. Anhang E, Tafel 78. Sparkassen. Zusammengestellt von der kaiserl. königlichen Direction der administrativen Statistik. Aus der kaiserlich-königlichen Hof-und Staats-Druckerei, Wien, 1844.
15. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1842. XV-er Jahrgang. Anhang E, Tafel 70. Sparkassen.
16. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1843. XVI-er Jahrgang. Anhang E, Tafel 69. Sparkassen.
17. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1844. XVII-er Jahrgang. Anhang E, Tafel 70. Sparkassen.
18. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1845. und 1846. Zweiter Teil. XVIII-er und XIX. Jahrgang, Anhang C, Tafel 33. Sparkassen in den Jahren 1845. und 1846. Zusammengestellt von der Direction der administrativen Statistik im k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten. Aus der kaiserlich-königlichen Hof-und Staatsdruckerei, Wien, 1851.
19. Meyers Konversations-Lexicon. Fünfte Auflage. XI-ér und XII-er Band. Izdanje: Bibliographisches Institut, Leipzig, 1896.
20. Meyers Konversations-Lexicon. Siebente Auflage. VIII-er Band. Leipzig, 1928.
21. Lorković dr. Mladen, Narod i zemlja Hrvata: Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1939.
22. Kosier Ljubomir St., Prva hrvatska štedionica 1846.–1921. (Jedan prilog historiji jugoslavenskog novčarstva). Tisak: Dionička štamparija u Karlovcu, 1921. Naklada »Ekonomista« u Karlovcu, 1921.

Drugi dio

1. Tafeln zu Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1847. und 1848. Wien, 1853. Zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten. 20-er und 21-er Jahrgang.
Erster Teil. Tafel 2. Bevölkerung
Zweiter Teil. C. Anhang. Tafel 33. Sparkassen in den Jahren 1847. und 1848.
2. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1849–1851. Wien, 1856.
Neue Folge. Erster Band.
Erster Teil. I. Heft. Tafel 2. Bevölkerung samt der Zahl der Wohnorte, Häuser und Familien.
Zweiter Teil. VIII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.
3. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1852–1854. Wien, 1859.
Neue Folge. II. Band.
Zweiter Teil. VII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.
4. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1855–1857. Wien, 1861.
Erster Teil. I. Heft. Tafel 22. Bevölkerung samt der Zahl der Wohnorte, Häuser und Familien.
Zweiter Teil. VIII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.
5. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1858. und 1859. Wien, 1862.
Erster Teil. I. Heft. Tafel 2. Bevölkerung samt der Zahl der Wohnorte, Häuser und Familien.
Zweiter Teil. VII. Heft. Tafel 12. Bank-und Credit-Institute VIII. Heft. Tafel 18. Sparkassen.

6. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für die Jahre 1860–1865. Wien, 1868. und. 1871.
Neue Folge V. Die Jahre 1860–1865. umfassend.
Erster Teil. Bevölkerung von der Zählung am 31. Oktober 1857. bis zum Schlusse des Jahres 1865. Tafel 2.
Zweiter Teil. Tafel 12. Bank- und Credit-Institute im Jahre 1865. Tafel 18. Sparkassen der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1860. bis 1865. Tafel 7. Direkte Steuern in den im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1860. bis 1865.
7. Isaković Saša, Iz prošlosti Prve hrvatske štedionice. Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1899.
8. Mirković dr. Mijo, Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.–1941. Nakladni zavod Hrvatske, 1950.
9. Aleksander dr. Branko, Das jugoslawische Bankwesen. Vlastita naklada.

Summary

THE GROWTH OF THE NATIONAL SAVINGS MOVEMENT IN YUGOSLAV LANDS WHICH WERE PART OF THE AUSTRIAN EMPIRE

PART ONE: *Up to the Foundation of the First Croatian Savings Bank (1819–1846)*

THE FOUNDATION in 1816 of the Austrian National Bank as the bank of issue, designed primarily to restore Austrian currency ruined through the long Napoleonic wars, laid the foundations for the creation of private finance companies in Austrian lands. Without a restored currency and a bank of issue the creation of private finance companies would have been impossible. After the foundations had been provided, private finance companies in Austrian lands started growing rapidly. The First Austrian Savings Bank was established in Vienna as early as 1819, and the total number of savings banks in the Empire grew at such a rate within the next twenty-five years that before long nearly every capital had its savings bank. As early as 1820, the capital of Carniola got its savings bank – Kranjska Hranilnica, which was the first financial institution on the territory of present-day Yugoslavia.

Banking in what is today Yugoslavia grew in a West-East direction in approximate twenty-five--year stages. Starting with the foundation of the Ljubljana Savings Bank, it continued with the establishment of the First Croatian Savings Bank twenty-five years later (1846) in Zagreb, and a quarter-century later (in 1869) this was followed by the opening of the First Bank of Serbia in Belgrade.

In the Hungaro-Croatian half of the Empire, the first savings banks were founded between 1840 and 1842. A total of five were inaugurated: in Budapest, Arad, Brasova, Pressburg and Sibinj.

In the middle of December 1846, the First Croatian Savings Bank, the earliest financial institution in Croatia, was established.

The savings banks in the Upper-Danube Austrian lands (Vienna) and in the Bohemian-Moravian Basin (Prague) were characterized by very high total value of the deposits, running into millions of forints. There was a high accumulation of deposits in the savings banks of the industrialized Austrian lands, i. e. in Upper and Lower Austria, also in Bohemia, Moravia and Silesia. But in agricultural Hungary, and even more so in Croatia and Slavonia, the savings deposits were lower. Although not inferior in number (in Hungary), their total deposits are lower. Hungary, Croatia and Slavonia were considerably less developed industrially, serving as furnishers of crude materials to be processed in the developed Austrian lands of the Upper Danube and the Bohemian-Moravian Basin. As a result, the lion's share of profits realized from these crude materials was accumulated in the latter lands.

The poverty and inadequate development of Croatia and Slavonia were contributed to through the lack of political and administrative unity of Yugoslav lands within Austria-Hungary and through the continuous insecurity of their border with the Ottoman Empire. Nearly one-half of this territory was excepted from the Ban's (Governor of Croatia) rule and organized as a separate and incessantly bloody Military Border. This situation continued as late as the conquest of Bosnia and Herzegovina in 1878 and the abolishment of the Border in 1870 and 1881.

For this reason, banking made an earlier appearance in those Yugoslav lands which were farther from the Ottoman Empire and had no common border with it (Carniola, Styria and Carinthia). Thus the savings deposits there were higher than the later deposits of the First Croatian Savings Bank. These lands had enjoyed long periods of peace, which was never the case with Croatia and Slavonia. Naturally, the savings banks in Ljubljana, Graz, Celovec (Klagenfurt), and even in Trieste could not compare with the rich savings banks of Vienna and Prague. The total value of the latter was expressed in tens of millions of forints (even before 1846), as against a few millions in the Styrian Savings Bank, or approximately one million in Ljubljana, Trieste and Celovec.

It was under these political and economic conditions that the First Croatian Savings Bank was founded in 1846. Its activities until 1868 are outlined in the second half of the article.

Part Two: *From 1847 to Dualism (1867)*

A full thirty years after the foundation of the First Austrian Savings Bank in Vienna (in 1819) were marked by very favourable conditions for savings banks in Austria. Spreading during this period (1819–1849) through the *Kronenländer* (crown lands) of the Austrian Empire, they accumulated the savings of the population, investing them mainly into mortgage loans.

By 1847 already, the First Austrian Savings Bank of Vienna had amassed a huge total of over 32 million forints of deposits, and the one in Prague just under 16 million. The next year, however, was the stormy 1848, and these two savings banks recorded sharp drops of total deposits, to 24 and 12 million respectively. Though both recovered later, the total in Vienna never reached the 1847 level. The Prague Savings Bank attained its highest total of nearly 24 million in 1859, to fall to 21 million in 1865.

The reason for this stagnation lies in the founding of the first banks in Vienna and Prague, which soon assumed the leading role in financing business in Vienna and an important role in Prague. The period from 1853 to 1855 was the golden era of Viennese banking. Two leading banks were founded during the period: the Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft and the Credit-Anstalt für Handel and Gewerbe (the latter was the first mammoth bank). They soon had at their disposal with huge finances and almost completely ousted the Savings Bank of Vienna. The Credit-Anstalt assets amounted to 135 million forints in 1865, and in the same year the savings deposits and creditor assets in the Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft were worth 30 million.

Soon other banks were also established in Vienna and successfully competed with the old First Savings Bank. Thus, the Anglo-Austrian Bank was founded in 1863, and in the next year K. K. priv. allgemeine Österreichische Bodencredit-Anstalt, both with high share capital.

The Prague banks had a far smaller influence on the level of deposits in the old Savings Bank of Prague, than was the case in Vienna where every further increase of this level was discontinued owing to the activity of banks. Two banks were established in Prague: the Hypothecary Bank of the Kingdom of Bohemia (in 1841) and the Bohemian Escompte Bank (in 1863). The founder and the sole owner of the latter was the Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft of Vienna. The Moravian-Escompte Bank was established in Brno in 1862.

In the Yugoslav parts of the Austrian Empire (in Carniola, Styria, Carinthia and Trieste), savings banks continued to lead in the accumulation of savings deposits until the Dualism of 1867. During the period, either no banks were founded (e. g. in Ljubljana and Celovec), or when founded did not affect the leading position of the savings bank (e. g. in Graz). Thus, at the end of 1865, the Savings Bank in Graz had a total of over 9.5 million savings deposits (with 47,186 depositors), while the total deposits in the Steiermärkische Escompte-Gesellschaft amounted to the same level. Still, there is a great difference between the bank and the saving bank. The bank was founded in 1864, accumulating its savings deposits in under two years; whereas the savings bank, founded in 1825, took as long as forty years to accomplish the same. These facts show the rapid growth of the bank.

Further examples of successful business were the savings banks of Ljubljana (Kranjska Hranilnica) and Celovec. The former had a total of savings deposits of over 4 million forints at the end of 1865 (13,970 depositors), and the latter over 2.1 million (8,145) at the same time.

In Trieste (with Istrian and Gorica-Gradiška), the growth of banking took a different course. The Savings Bank in Trieste never played a prominent role. Its total deposits were never outstanding. Founded comparatively late (in 1840), it received in the very first years 370,000 forints from the Trieste Corporation and Stock Exchange in the form of low-interest long-term deposit as an aid (the rate of interest was 2 per cent for 300,000 forints and 2.5 per cent for 70,000 forints). A further 500,000 – forint guarantee of the Corporation proved necessary to calm nervous depositors after the initial setbacks of the Savings Bank. The development of the Trieste Commercial Bank was completely different. Founded in 1858, at the end of 1865 it had a share capital of 4,843,000 forints, with a planned increase to 10 million forints. Its habilities were not made up of savings deposits but of creditors' assets and treasury bonds of over 4.1 million forints. The new bank in Trieste completely superceded the much older Savings Bank.

Dalmatian savings banks, completely abandoned by their depositors, barely existed. Each of them had at the end of 1865 a few score depositors with total deposits of 6,000–16,000 forints.

The First Croatian Savings Bank continued in Zagreb. It made efforts to win the confidence of savers, and its deposits rose slowly, suffering frequent setbacks through crises of trust in agitated savers. The causes of these crises were outside the Savings Bank, provoked by political circumstances. Thus it was only in 1867 that the First Croatian Savings Bank reached its first million forints of total deposits.

Ivan Babić

O POTREBI SISTEMATSKOG PROUČAVANJA RAZVOJA NAŠE MARKSISTIČKE MISLI

Zacijelo nema potrebe dokazivati da je znanstveno istraživanje prošlosti marksističke misli u našoj zemlji neophodno potrebno i samo po sebi opravdano.[1] Ako, dakle, već na samom početku pretpostavimo postojanje svijesti o *potrebi* kao nešto samorazumljivo, ostaje nam da razmotrimo zašto danas, 1963., moramo razmišljati i raspravljati o nečem drugom, naime o *neodložnosti* pojačanih organiziranih nastojanja oko proučavanja historije domaće marksističke *teoretske* misli.

Rekao bih da nas na to prije svega obavezuju ugled i uloga naše zemlje u suvremenom svijetu. Svi smo mi, ili barem mislimo da jesmo, svjesni i tog ugleda i te uloge, pa nije ovdje mjesto da se jedno i drugo pobliže definira. Za našu temu neka bude dovoljno najsažetije skicirati one bitne faktore koji su na maksimalno uvjerljiv način opredijelili ulogu Jugoslavije u svjetskoj zajednici danas. *Riječima* se ti faktori najškrtije mogu izraziti ovako: socijalistička revolucija u obliku svenacionalnog otpora razornoj sili fašizma u srcu pregažene Evrope; otpora ne manje brutalnoj, premda na drugi način, u drugim historijskim uvjetima i uvjetno s drugim ciljevima upotrebljenoj sili staljinizma; i najzad samosvojne i originalno smišljene, u unutarnjim i u međunarodnim razmjerima umješno vođene, bitno već dobivene bitke za polaganje temelja vlastitom putu socijalističkog razvitka. Datumski se još sažetije sva tri momenta mogu označiti kao jugoslavenska *1941, 1948.* i *1950.* godina, sa svim konsekvencijama ove posljednje – koje je bitnu sadržinu, kako znamo, Tito lapidarno izrazio u paroli: »Tvornice radnicima!« – konsekvencijama što traju i kroz mnogovrsne se peripetije probijaju sve do naših dana. Želi li se bit svih tih momenata sažeti u jednu sintetičku formulu očišćenu od svake patetike, ta je – jugoslavenska socijalistička revolucija. Hod te revolucije i njezina perspektiva bitno su zavisili i zavise, uza sve drugo, od onog teoretskog kompasa koji je služio brodu naše revolucije, omogućivši mu da se odupre brojnim smrtonosnim opasnostima i prijetnjama što su se gomilale na smjeru njegove navigacije.

Nije li krajnje vrijeme da se, ne fragmentarno, nasumce, nadohvat, već sustavno, temeljito i iscrpno, a uz upotrebu metodoloških putokaza što nam ih pružaju historiografija i teoretske znanstvene discipline – filozofske, ekonomske, sociološke –

[1] Od pokušaja ovdje bi upozorili samo na nacrt nerealiziranog rada Otokara Keršovanija »Marksizam u Jugoslaviji«, a od dovršenih ostvarenja na poglavlje »Marksizam i jugoslavenska revolucija« u »Historiji marksizma« Predraga Vranickog.

rasvijetli i objelodani kako je nastajao teoretski *organon* naše revolucije? Izvorna socijalistička revolucija, kojom se naša zemlja ne samo pročula svijetom već u tom svijetu i zauzela mjesto nesravnjivo veće od onog što bi joj prema njezinoj geografskoj veličini, ekonomskom i vojnom potencijalu pripadalo – kako da takva revolucija ponikne, razvije se i pobijedi na bazi nekakve teoretske ad hoc improvizacije? Nije li logičnije pretpostaviti da je koncepcija po kojoj se ta revolucija rađala i po kojoj je pobjeđivala nešto dugo domišljano i duboko domišljeno? Ako je tome tako, a znamo da jeste, zar ne bi bilo prirodno očekivati da će najprije upravo jugoslavenski marksisti sebi položiti račun o teoretskoj partituri naše revolucije a uz to je pokazati i svijetu? Činjenica je, ipak, da su, barem do danas historijska znanost i marksistička teorija u našoj zemlji ostale samo dužne da to učine.[2]

Drugi *bitan* razlog za pokretanje pitanja o *neodložnosti* nastojanja da se intenzivira istraživanje razvoja »jugoslavenskog marksizma« prvenstveno je »unutrašnje« prirode. Kakvi god bili izvori, tokovi i ušća naše marksističke misli do oslobođenja, činjenica je da su tek pobjedonosni ishod perioda oružane borbe i, naročito, obračun sa staljinizmom 1948. stvorili potrebne uvjete – kadrovske, materijalne i druge – za procvat marksističke misli u našoj zemlji. Rezultat je bio taj da su u poslijeratnih sedamnaest godina kadrovi koji su radili na teoriji – isključivo ili uporedo uz raznovrsne druge angažmane – učinili čitav niz doprinosa razvoju marksističke misli u svim područjima istraživanja. U isto vrijeme prevedena su mnoga djela bilo iz domene teoretskih izvora marksizma, bilo iz klasične ili iz najrecentnije marksističke literature. Kako prijevodi tako i neposredno proučavanje izvorne literature, pa i sve brojniji lični dodiri s inozemnim marksistima i drugim znanstvenim radnicima učinili su da naši znanstveni kadrovi svih struka danas imaju prisan odnos, ovaj čas nije važno još precizirati kakav, sa svim što se danas u svijetu marksistički i oko marksizma raspravlja i piše. Paradoksalno je ali tačno da se ipak relativno najmanja pažnja poklanja onome što je u našoj zemlji na svim planovima teorije i znanosti urađeno, naročito do 1941. Stoga se i dešava da na pojedinim tačkama nedostaje najminimalniji kulturni kontinuitet, da se pojedinci ne samo bave pojedinim teoretskim problemima ne obavještavajući se i ne obavještavajući druge kako su i kada ti problemi bili u nas u prošlosti pokretani i rješavani, već se javljaju pretenzije na novatorstvo i tamo gdje bi bio potreban minimum obzirnosti i skromnosti, budući da su barem neka od odnosnih pitanja nekada bila među našim marksistima gotovo svakodnevna tema diskusije a i neke od »novotarskih« teza bijahu davno domišljene. Ali koliko je god važno i iz tog razloga poticati na one napore za koje se ovdje tek *programatski* zalažemo, znatno je bitnije sagledati da onaj kulturni diskontinuitet o kojem je bilo riječi ima, po našem skromnom mišljenju, negativnog odraza na neposrednu društveno-političku praksu, a još više na tzv. kulturnu djelatnost u užem smislu riječi. U tim područjima neka pitanja vazda iznova pokrećemo kao »nova« i, tretiramo ih tako da se, naravno sasvim prividno, čini kao da je prošlost naše marksističke misli s obzirom na ta pitanja nijema. Ne dešava li se stoga da se *možda* katkad i na ponekim »sektorima« učine gotovo istovjetne pogreške kakve su činjene nekada (ako su činjene)? *Ako* da, ima li boljeg načina da se one izbjegnu od nastojanja za svestranijim i dubljim upoznavanjem

[2] Dosadašnja istraživanja jedva da su i dodirnula ovaj aspekt historije našeg radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije (ovo *jedva* odnosi se na dodirivanje teoretskih problema u vezi s proučavanjem taktike i strategije pokreta i partije na pojedinim etapama), a u tekućim razgovorima o programatskim koncepcijama rada institucija za proučavanje historije radničkog pokreta pitanje studija razvoja same teorije ostalo je na rubu raspravljanja.

onih misli koje su prethodne generacije domišljale o tim pitanjima? Nije li i s tog stajališta ne samo nepotrebno već možda i izravno štetno odlagati posao koji bi se morao smatrati *neodložnim*?

Ostaje da se u ovoj skici naznači samo još jedan od *bitnih* motiva kojima bi se trebalo rukovoditi pri iniciranju studija povijesti naše marksističke misli – motiv pedagoški. Uspjesi kakve je postigao naš radnički pokret, naročito otkada mu je na čelo stala Komunistička partija Jugoslavije, mogli su biti postignuti samo zato što je u redovima partije i pokreta bilo ljudi ne samo strasno angažiranih u praktičnoj revolucionarnoj djelatnosti nego i takvih koje je morila neutaživa žeđ duha. Niti u časovima najvećih samoodricanja i žrtava nije prestajao njihov interes za teorijsko i uopće duhovno; ljudi te vrste, redovito najistaknutiji akteri pokreta, nisu ni na čas zapuštali samoobrazovanje i samostalno teoretsko stvaranje: čitali su, prevodili, predavali, pisali. Na kakvu su razinu, ne samo intelektualnu već i etičku, podigli odnos prema teoriji, koliko su, a jesu, prije svega mislili svojom glavom a tek se sporadično i u drugom planu povodili za uzorima; kakve su napore uložili da u jednoj kulturno i na sve druge načine zaostaloj zemlji stvore uvjete za prevladavanje žalosnog nasljeđa prošlosti – sve bi to trebalo pokazati generacijama koje dolaze. Ima li potrebe reći da bi i nenapisana (kada se napiše!), historija naše revolucije i iz tog aspekta bila izvor ne samo pouke već i nadahnuća?

Shvati li se da je, ovdje samo sažeto motivirano, istraživanje razvoja naše marksističke misli neodložno, morat će se precizno definirati *sadržaj* i *metodologija* istraživačkog rada na tom području. Preciziranje i jednog i drugog mora, zbog složene prirode same stvari, biti tema posebnih razgovora u institutima za historiju radničkog pokreta. Mi ćemo ovdje, razumije se samo *anticipando*, skicirati okvirnu tematiku takvih mogućih razgovora.

Što se tiče *predmeta* istraživanja, već preliminarno razmišljanje nudi određeni krug pitanja.

Ako je naša revolucija, a jeste, koncipirana na općoj teoretskoj platformi marksizma, pita se: kako je marksizam dolazio u naše krajeve? U kakvim su verzijama naši ljudi marksizam upoznavali? Koja su djela iz klasične riznice marksizma i koja popularizacije čitali, citirali i prevodili protagonisti marksističke misli u nas? Zatim: kako su marksizam shvaćali, tačnije – kako su se prema fondu temeljnih marksističkih teza odnosili? Da li su spoznaje iz tog fonda samo uvozili i reproducirali ili su o njima već od početka kritički mislili i kušali ih stvaralački primjenjivati na uvjete u kojima su djelovali? Dalje: možemo li u studiju procesa praktične revolucionarne djelatnosti, procesa revolucije same, otčitati onaj elemenat općega što našu revoluciju organski povezuje s drugim socijalističkim revolucijama? I, što je još važnije: možemo li istovremeno sagledati one specifične momente koji tu revoluciju čine *jugoslavenskom socijalističkom*, i koliko specifikumi o kojima je riječ duguju svoje postojanje onom specifično našem načinu rješavanja teoretskih problema? Nadalje: kakav je bio odnos naših marksista prema onim sferama teorije koje se *prividno* čine praktički irelevantnim i neprimjenjivim? Kako su naši marksisti obrazovali i šta su ostvarili na području filozofije? Ekonomije (teoretske)? Sociologije? ... Kako su pristupali fenomenima kulture i umjetnosti? Preciznije: kako su pripremali kulturnu, a ne samo u užem smislu socijalno-političku revoluciju u dijelu svijeta u kojem žive naši narodi? Posebno je zanimljivo upitati: kako su naši marksisti reagirali na njima suvremena dostignuća marksističke i uopće znanstvene misli u svijetu? Da li su – često živeći, da tako kažem, osuđeni na ignoraciju – bili ignoranti s obzirom na dostignuća suvremene znanosti i filozofije? Ako nisu, u

čemu se to očituje? Kako su se odupirali svim mogućim devijacijama i deformacijama marksističke misli u datom vremenu? U čemu se ogledaju njihovi doprinosi borbi protiv tadašnjih oblika »revizionizma i dogmatizma?« Kako su prevladavali sve one inertne sile što su nas decenijama i vjekovima htjele uljuljkati u našem poslovičnom zaostajanju za kulturama procvalim u znatno povoljnijim uvjetima razvoja pa shodno tome i sa znatnijim dostignućima? Sva ta pitanja mora se postaviti nedvosmisleno i precizno želimo li na njih dobiti egzaktne odgovore. Uza sve rečeno suvišno je još jednom ponavljati da to nipošto nisu ni sva, ni sva najbitnija pitanja koja treba postaviti u težnji da se što tačnije odredi *predmet* istraživanja.

Što se tiče *metodologije*, za sada moramo biti još nedorečeniji. Pitanje metodologije naučno-istraživačkog rada na području historije radničkog pokreta u mnogo čemu je jedva načeta tema. U sklopu raspravljanja o njoj treba tek naći mjesta diskusijama o metodologiji istraživanja same teoretske misli. Najprije bi trebalo vidjeti koliko se razvoj te misli može slijediti u studiju razvoja samoga pokreta, njegove akcije. Izvjesno je da je nemoguće proučavati etape pokreta, isječke njegove akcije, partiju i druge organizacije radničke klase u datom vremenu a da se uporedo ne proučavaju i putovi teorije, barem koliko su neposredno vezani uz akciju. Isto je tako sigurno da ta (historiografska) metoda istraživanja eo ipso ne može iscrpiti predmet. Nas danas zanima ne samo ono s područja teorije što je odgovaralo potrebama akcije u datom času već i ono što naše marksističko teoretsko mišljenje može, prema našim današnjim shvaćanjima, trajno naslijediti. Iz tog ugla svaki samo historiografski pristup i metoda ostaju nedostatni. Ako se oni i pokazuju primjereni u istraživanju onog kompleksa teoretske problematike najuže povezanog za ostvarenje teorije u praksi, oni su nedovoljni za proučavanje doprinosa što su ih naši marksisti dali u eminentno teoretskim područjima: filozofiji, političkoj ekonomiji, eventualno općoj sociologiji ... Pri studiranju te problematike mora se potražiti pomoć znanstvenih disciplina o kojima je riječ, jer se povijesti filozofije mora prilaziti i filozofijski, povijesti ekonomije i ekonomski, itd. Kažemo *i* jer je i ovdje do izvjesne mjere primjenjiva historiografska metoda istraživanja. Želimo li naime teoretski vrednovati ono što je učinjeno, moramo prije svega znati *šta* je to što je učinjeno, *kada, gdje* je i od *koga* učinjeno, itd. Eto, time je, i opet samo preliminarno, rečeno ono bitno što se o metodologiji *za sada* moglo reći.

Zusammenfassung

ÜBER DIE NOTWENDIGKEIT EINES SYSTEMATISCHEN STUDIUMS DER ENTWICKLUNG UNSERES MARXISTISCHEN GEDANKENS

Die Grundthese dieses Artikels, welche das Streben eines *systematischen* Studiums unseres einheimischen marxistischen theoretischen Gedankens befürwortet, wird vom Autor noch damit bekräftigt, dass er einige wesentliche Gründe, die ein solches Studium erfordern, anführt. Folgende Gründe werden u. a. aufgezählt: die Notwendigkeit der internationalen Öffentlichkeit die Genesis der ideellen Voraussetzungen der jugoslawischen Revolution zu erklären; die Forderung nach einer Kontinuitätsherstellung zwischen des heutigen und ehemaligen theoretischen Gedankens und der Kulturpraxis im allgemeinen; und schliesslich ein Grund pädagogischer Natur, d. i. die Notwendigkeit der jüngeren Generationen Einblick in die theoretischen und im allgemeinen in kulturelle Errungenschaften unserer Marxisten in der Vergangenheit zu gewähren.

Im zweiten Teile seines Artikels setzt sich der Autor für spezielle Diskussionen ein, deren Themen der Präzisierung des Inhaltes und der Methodologie der Erforschung dieser Aspekte der Geschichte der jugoslawischen Arbeiterbewegung gewidmet werden sollten. In diesem Zusammenhang werden einige nach der Ansicht des Autors wesentliche Probleme und Grundfragen skizziert.

Fikreta Butić – Ivan Jelić

PRILOZI ZA PROUČAVANJE HISTORIJE NDH U RAZDOBLJU 1942–1943. GODINE

Namjera je autora ovog rada da, uglavnom na osnovu neobjavljene izvorne građe, prikažu neke značajnije momente u razvitku Nezavisne Države Hrvatske od početka 1942. do kapitulacije Italije (septembra 1943).

Početak 1942. uzet je kao polazna tačka zbog toga što je tada razvoj narodnooslobodilačkog pokreta obuhvatio sve krajeve Hrvatske. Ta je činjenica utjecala na pokušaj umjerenije politike ustaških vrhova prema Srbima jer je – prema mišljenju tih vrhova – upravo dotadašnji njihov odnos prema Srbima uvjetovao takav razvitak NOP-a. Osim toga, u februaru 1942. po odredbi Pavelića sazvan je »Hrvatski državni sabor« koji je poslužio kao mjesto s kojega je službeno formulirana ustaška politika. Pored tih razloga, autori su uzeli u obzir i činjenicu da su se dosadašnja istraživanja uglavnom ograničavala na najbitnije momente iz historije NDH u 1941, koji su za razliku od problematike slijedećih godina dovoljno poznati, pa će zbog toga u uvodnom dijelu rada biti samo dodirnuti.

Stalni razvitak NOP-a u razdoblju 1941–43 još je više ubrzao proces razbijanja NDH u kojemu je i kapitulacija Italije odigrala svoju ulogu. Tada jedan dio ustaških vrhova počinje uviđati da je skori slom sila Osovine neizbježan, što je dovelo do oštrih sukoba među tim vrhovima u vezi s traženjem izlaza iz novonastale situacije.

Upotrebljeni izvori najvećim dijelom potječu iz sačuvanih fondova NDH te uz korištenje dokumenata NOP-a mogu dobro poslužiti za obradu pojedinih momenata u razvitku NDH.

Proces stvaranja Nezavisne Države Hrvatske nosio je u sebi suprotnosti među unutrašnjim i vanjskim političkim faktorima koji su imali udjela u njenom osnivanju.[1]

[1] O problematici stvaranja NDH usp. F. Anfuso, *Roma, Berlino, Salo 1936–1945*, Milano 1950; E. Kvaternik, *Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941*, »Hrvatska revija«, Buenos Aires 1952, sv. 3; E. Bulat, *Deseti travanj*, »Hrvatska misao«, Buenos Aires 1957, sv. 23; V. Maček, *In the Struggle for Freedom*, New York 1957; Š. Balen, *Pavelić*, Zagreb 1952; F. Tuđman, *Rat protiv rata*, Zagreb 1957; F. Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958.

Premda su i Njemačka i Italija gledale u aktu stvaranja NDH konkretni rezultat politike razbijanja Jugoslavije, ipak su se njihovi ciljevi u odnosu prema toj tvorevini ne samo razilazili nego i suprotstavljali. Dok je prema planu Njemačke trebalo da NDH ima određenu ulogu u provođenju »novog evropskog poretka« na Balkanskom poluotoku, dotle je Italija nastojala da je potpuno uvuče u svoju interesnu sferu jer se nije zadovoljila teritorijem koji je dobila okupacijom Jugoslavije u aprilskom ratu 1941.

Budući je Maček otklonio ponudu Nijemaca da se stavi na čelo nove države, onda su oni ovlastili Slavka Kvaternika da 10. aprila proglasi NDH u ime ustaškog poglavnika Ante Pavelića koji se još nalazio u Italiji. Njegov dolazak na čelo NDH predstavljao je početak realizacije ranije primljenih obaveza prema Njemačkoj i Italiji koja je politika davala pečat čitavom daljnjem razvoju.

Već su razgovori Ribbentrop–Ciano (Beč, 20–22. aprila 1941), kojima je Njemačka donekle priznala Italiji pravo na njene zahtjeve prema Hrvatskoj – u prvom redu na Jadran – umnogome odredili smjer vanjskoj politici NDH. Potpisivanjem Rimskih ugovora[2] 18. maja Italija je dobila od NDH gotovo čitavu Dalmaciju, dijelove Hrvatskog primorja i Gorskog kotara što je uz preuzete vojne i ekonomske obaveze, te činom predaje »hrvatske krune kralja Zvonimira« jednom članu talijanske kraljevske kuće (vojvodi od Spoleta), trebalo potpuno vezati NDH uz Italiju.

U reguliranju odnosa NDH i Njemačke[3] ističe se nekoliko momenata: 8. maja uređeno je pitanje izvoza radne snage iz NDH u Njemačku; 13. maja potpisan je hrvatsko-njemački ugovor o granicama; 30. oktobra izdana je zakonska odredba po kojoj su njemačkoj nacionalnoj skupini u NDH dana izuzetna prava. U oktobru je NDH dobila Srijem sa Zemunom koji se do tada nalazio pod njemačkom vojnom upravom.

Nakon pristupanja Trojnom paktu – 15. juna – i sporazuma protiv Kominterne – 25. novembra – NDH se i formalno potpuno uklopila u sistem sila Osovine i njihovu kampanju protiv saveznika što je na kraju rezultiralo njenim objavljivanjem rata Sjedinjenim Državama Amerike i Velikoj Britaniji – 14. decembra 1941.

Jedno od najznačajnijih obilježja unutrašnje politike NDH u 1941. predstavljao je odnos prema Srbima i Židovima.

Eugen Kvaternik, novoimenovani ustaški povjerenik za javni red i sigurnost u Zagrebu, uputio je 15. aprila proglas stanovnicima grada u kojemu je pozvao sve one koji »nemaju stalnog prebivališta u Zagrebu, a napose sve bivše srpske vojnike i pripadnike inih neprijateljskih redovitih ili neredovitih postrojbi, kao i sve ostale nepoćudne i nepoželjne elemente, da se u roku od 6 sati udalje sa području grada Zagreba i okolice«, a ako se tko »od navedenih poslije roka ovdje zateče, bilo s oružjem, bilo bez njega, bit će odmah na licu mjesta u smislu posebnih ustaških odredaba strijeljan«.[4] Dva dana poslije toga proglasa Pavelić je u svojstvu ustaškog

[2] Usp. *Međunarodni ugovori 1941*, Zagreb 1941, str. 49–64.

[3] Osim Njemačke i Italije NDH je bila priznata kao država od Mađarske, Slovačke, Bugarske, Rumunjske, Španije, Danske, Finske, Japana i kvislinške kineske vlade u Nankingu. Premda Vatikan nije priznavao NDH »de iure« ipak su odnosi među njima bili dosta prisni. Oni su osobito ojačali postavljanjem »izvanrednog opunomoćenika« NDH u Vatikanu (jesen 1941) koji se u početku nalazio u sklopu hrvatskog poslanstva kod talijanske vlade. Od augusta 1941. Vatikan je imao kod vlade NDH svoga legata (opat Ramiro Marcone). O odnosima Vatikana i NDH usp. *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške »NDH«*, Zagreb 1952.

[4] »Narodne novine«, 15. IV 1941, str. 1.

poglavnika izdao »Zakonsku odredbu za obranu naroda i države« u kojoj je ozakonio postavljanje »izvanrednih narodnih sudova« koji »imaju suditi po hitnom postupku«.[5]

Nakon tih odredaba slijedili su daljnji pozivi na denunciranje, među kojima se osobito ističe poziv »Zapovjedništva hrvatske kopnene vojske« kojim se pozivaju bivši pripadnici austro-ugarske vojske da prijave sve one »koji su ih u Odesi i drugdje silili, mučili, mrcvarili i ubijali radi ustupa u razne jugoslavenske i srpske dobrovoljačke čete i legije«.[6]

Donošenjem »Zakonske odredbe o državljanstvu«[7] i »Zakonske odredbe o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda«[8] potpuno je pripremljen put za provođenje terora nad Srbima i Židovima.[9]

Unutrašnja politika nove vlasti sa svojim prvim zakonskim aktima morala je dovesti u sumnju većinu stanovništva jer teror koji su ustaše počeli provoditi potpuno ih je kompromitirao.

U takvoj situaciji predstavljala je Komunistička partija jedinu istinsku snagu koja je, pozivajući hrvatski narod u oslobodilačku borbu, počela preko svojih partijskih organizacija pripreme za ustanak.[10]

1. Premda je saziv »Hrvatskog državnog sabora« predstavljao samo formalan akt u upravnom sistemu NDH, pomoću kojeg je trebalo dati državnopravni karakter čitavoj politici, ipak on privlači pažnju zbog toga što su u mnogim diskusijama u pojedinim saborskim odborima često dolazila do izražaja različita mišljenja o pojedinim pitanjima koja mogu korisno poslužiti za upoznavanje pravog stanja u političkim vrhovima jer su se njihove koncepcije samo jednim dijelom konkretno odražavale.

---

[5] Karakterističan je osobito prvi član te odredbe: »Tko bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje.« – »Hrvatski narod«, 18. IV 1941, str. 3.

[6] »Hrvatski narod«, 22. IV 1941, str. 9.

[7] »Narodne novine«, 30. IV 1941, str. 1.

[8] Isto.

[9] Osim spomenutih odredaba o Židovima i Srbima, ističu se još ove: Zakonska odredba o zabrani ćirilice (25. IV 1941), Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti (30. IV 1941), Zakonska odredba o obaveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća (5. V 1941), Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda (4. VI 1941), Naredba o dužnosti prijave Srbijanaca (7. VI 1941).

O teroru nad Srbima i Židovima u NDH usp. *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946; *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946; *Izvještaj Jug. drž. komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Beograd 1947; N. Nikolić, *Jasenovački logor*, Zagreb 1948; *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952; A. Lisac, *Deportacija Srba iz Hrvatske 1941*, »Historijski zbornik« 1956, str. 124–145; S. Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Titograd 1958; M. Haramina, *Zločini i protujevrejske mjere u Zagrebu u toku II svjetskog rata*, »Historijski pregled« 1961, br. 2, str. 89–96.

[10] O pripremama i početku ustanka u Hrvatskoj 1941. usp. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945*, I, Beograd 1957 (dalje: *Oslobodilački rat I*); F. Tuđman, *Rat protiv rata*, Zagreb 1957; Isti; *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, Zagreb 1960; Isti, *Narodnooslobodilački rat u Hrvatskoj* »Naše teme« 1961, br. 8–9; V. Strugar, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1962; D. Gizdić, *Dalmacija 1941*, Zagreb 1957; S. Kvesić, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1960; D. Plenča, *Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941–1942*, Beograd 1960; P. Morača, *Društveno-politička kretanja i politika KPJ u ustanku 1941*, »Jugoslovenski istorijski časopis« 1962, br. 1, str. 5–31.

Pavelićevom zakonskom odredbom u januaru 1942. o »Hrvatskom državnom saboru«, sazvanom za 23. februara, s mandatom do kraja 1942, bili su pozvani:

»1. Živući hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora od godine 1918.

2. Živući hrvatski narodni zastupnici izabrani na izborima 1938. godine i osnivači i doživotni članovi Glavnog odbora bivše Hrvatske seljačke stranke.

3. Živući članovi Vieća bivše Hrvatske stranke prava izabrani 1919.

4. Doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici u Glavnom ustaškom stanu Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta.

5. Dva predstavnika njemačke narodne skupine.«[11]

Odluka o spomenutoj odredbi da se u popis članova ne unesu osobe »koje su se ogriešile o probitke Nezavisne Države Hrvatske ili povriediie čast i ugled hrvatskog naroda«, odnosila se u prvom redu na vodstvo HSS. Stav ustaša prema HSS najbolje pokazuju Pavelićeve riječi izrečene u njegovu govoru u saboru 28. februara. On je izjavio da su ljudi iz vodstva HSS, koje je u momentu stvaranja NDH »zatajilo«, već prije toga »pošli vezati sudbinu hrvatskog naroda s prevratničkom generalskom vladom u Beogradu, koja je puč provela zato, da vodi rat proti našim saveznicima i protiv uzpostave hrvatske države«, te oni »ne mogu aktivno, ne mogu djelatno i na vrhovima surađivati danas u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj!«[12]

Izlaganja ministara vlade NDH u saboru predstavljaju u stvari nastojanje da se donekle dâ zvanični karakter dotadašnjoj unutrašnjoj i vanjskoj politici. Među njima se naročito ističu izvještaji ministara Artukovića i Puka[13] jer su se u njima osvrnuli na još uvijek najosjetljivije pitanje – odnos prema Srbima i Židovima. Artuković je između ostalog »objasnio« članovima sabora kako je »Nezavisna Država Hrvatska kao ustaška – odlučnim i zdravim zahvatom riešila tzv. židovsko pitanje« i donijela »važne odredbe o zabrani ćirilice, o vješanju zastava, o izpražnjavanju stambenih i poslovnih prostorija iz razloga javne sigurnosti, zakonske odredbe o Židovima, o razpuštanju družtava čija se svrha protivi ideologiji Ustaškog pokreta, kao i mnoge druge raznovrstne odredbe.«[14] On nije spomenuo problem Srba u NDH, ali je to pitanje »vrlo temeljito« iznio ministar pravosuđa i bogoštovlja Mirko Puk u čijem je izlaganiu osobito karakterističan završetak u kojemu je naglasio ovo: »Prema tomu Nezavisna Država Hrvatska podupire akciju prielaza grčkoiztočnjaka na katoličku vjeru, jer je taj prielaz samo povrat prijašnjoj djedovskoj vjeri, te jer je državi poznato, da je iz toga hrvatskog elementa stvoreno naknadnom promičbom srbstvo.« Puk je zaključio da onaj koji ne želi »iz bilo kojih razloga priznati ovo poviestno stanje, prosto mu stoji napustiti teritorij ove države!«[15]

---

[11] »Narodne novine«, 27. I 1942, str. 1.
U sabor je pozvano 207 zastupnika: usp. *Spisak*, »Narodne novine«, 7. II 1942, str. 1.

[12] *Brzopisni zapisnici prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (dalje: *Brzopisni zapisnici*), Zagreb 1942, str. 159.
Ovaj rad nema zadaću da detaljno obradi ustaški sabor koji osobito s obzirom na pitanja svog sazivanja i sastava zahtijeva posebnu analizu.

[13] Osim govora Pavelića i ekspozea Artukovića i Puka, u saboru su podnijeli izvještaje Lorković (vanjska politika), Košak (financije), Toth (ekonomika), Dumandžić (seljačko gospodarstvo), I. Frković (šumarstvo i rudarstvo), Šušić (socijalna politika), Petrić (zdravstvo), Bešlagić (promet i javni radovi), Ratković (prosvjeta).

[14] *Brzopisni zapisnici*, str. 30–31.

[15] *Brzopisni zapisnici*, str. 41.

Da je ovaj sabor doista poslužio samo za proklamiranje dotadašnje ustaške politike, kojoj je na taj način trebalo dati neko službeno opravdanje, najbolje pokazuje činjenica što se on poslije zasjedanja u februaru sastao još samo u aprilu prilikom godišnjice osnutka NDH i u decembru kada je raspušten. Pavelić je na posljednjoj saborskoj plenarnoj sjednici – 28. decembra 1942. – definirao karakter sabora ističući da je »bio prolazne naravi« i da kao takav nije imao nikakve zakonodavne inicijative. Upravo bi donošenje zakona od strane sabora, bez obzira na njihov karakter, predstavljalo donekle prepreku provođenju ustaške politike jer bi oni koji – prema riječima samog Pavelića – »moraju biti od trajne vrijednosti«, na taj način utjecali na dotadašnju političku praksu NDH.[16]

2. Iako se na osnovu izjava ustaških prvaka o Srbima, od kojih su najkarakterističniji spomenuti govori Artukovića i Puka, može s pravom zaključiti da se stav prema njima nije stvarno promijenio, ipak početkom 1942. dolazi do nekih pokušaja da se ublaži dotadašnji teror. Uzroci tih pokušaja ležali su u pretpostavci ustaških vrhova da su pokolji Srba najvećim dijelom uvjetovali njihovo pristupanje NOP-u.

Rješavanje srpskog pitanja pokrenuto je u početku rada sabora pa je sam Pavelić našao potrebu da »ispravi« Pukovu oštru izjavu o prekrštavanju Srba, rekavši ovo: »Nije istina da hrvatska država nastoji, da pravoslavne prevede na katoličku vjeru. To nije politika. To je pušteno svakome na volju. Ja sam osobno napisao okružnicu i zamolio, da se to dostavi nadležnim oblastima, da oblasti vode očevidnost o prielazu ne samo na katoličku već i na muslimansku i evangeličku vjeru i da izdaju dozvolu samo onda, ako se osvjedoče da je to pošten čovjek i ako to radi iz uvjerenja.«[17]

Odgovorni politički faktori NDH nalazili su rješenje srpskog pitanja u stvaranju tzv. »Hrvatske pravoslavne crkve«, koja je imala da vrši ulogu posrednika između države i srpskog stanovništva. To pitanje prvi je put konkretno potaknuto početkom marta u Odboru za pravosuđe i bogoštovlje sabora. Tu je istaknuto da se ono pokreće na zahtjev samog Pavelića jer, prema riječima Vinka Kriškovića, potpredsjednika toga odbora, ono predstavlja »vrlo važnu stvar iz političke strane«. Kriković je dobio zadatak da pripremi elaborat o tom problemu pa je u vezi s tim izjavio ovo: »Naime ne radi se samo o juridičkom uređenju crkve, nego i o jednom političkom pitanju. Volja je poglavnika da se nađe baza kako bi se moglo omogućiti i pravoslavlju život, a prvi je uvjet tome da se uspostavi crkva, i to crkva koja odgovara interesima države. Ja bih sam obavio sve predradnje, okupio ljude, zašao

[16] Zanimljiva je ironična izjava zastupnika Ivice Kovačevića o radu sabora koju je dao na sjednici upravnog odbora sabora 28. decembra gdje je i pripremljeno njegovo raspuštanje. U prisutnosti Pavelića i članova vlade Kovačević je izjavio ovo: »U čemu se sastojao rad toga sabora? Imali smo sreću poslušati čitanje ekspozea gg. ministara, koji mimo poslovnika nisu bili razdieljeni među narodne zastupnike da se o njima razpravlja. Imali smo sreću saslušati Poglavnika, da sabor ovaj, najveće ustavotvorno tielo naše države korporativno sudjeluje kod predaje automobila, koji je vođa njemačkog naroda Hitler dao našem Poglavniku. Konačno smo imali sreću čuti i odobriti priedlog zast. dr. Mirka Košutića, da svemu onome, što se radilo, ovaj sabor kaže „amen", tj. da s tuđih leđa sve daće i nedaće prima na svoja leđa. Uz to istodobno, visoki sabore, ja vas ne trebam podsjećati, što se i kako se kod nas radilo.« (Zapisnik sjednice Upravnog odbora HDS, 28. XII 1942, Državni arhiv Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb [dalje: DA SRH], Sabor NDH, Upravni odbor.)

Pavelić je u odgovoru Kovačeviću oštro izjavio: »Ja nosim odgovornost za sve.« (*Brzopisni zapisnici*, str. 187.)

[17] *Brzopisni zapisnici*, str. 161.

među njih pa bih se onda dao na taj rad, i sve bi to moralo biti što prije. Bit će više poteškoća dok se to ostvari, jer kako znadete pravoslavne crkve su porušene, svećenika nema, pa se mora dobro promisliti kako će se to što prije riješiti.«[18]

U prvoj fazi rada izrađen je »Nacrt zakonske odredbe o pravnom položaju pripadnika istočne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«.[19] Prema njemu je predviđeno da se Srbi smatraju »privremeno državnim pripadnicima« u NDH. Znatan prostor u nacrtu posvećen je onima koji se žele iseliti iz NDH (u Srbiju), pa im se daju relativno povoljni uslovi za iseljenje (dopušteno im je da prenesu pokretnu imovinu, a nepokretnu će otkupiti država) što jasno pokazuje da su ustaše u tom momentu takvo rješenje smatrali najpovoljnijim.

U vezi sa Srbima koji ostaju u NDH u nacrtu se predviđa »priznanje pravnog položaja državljanina« onima koji bi primili hrvatsku nacionalnost, a donošenje posebnog zakona za one koji se nacionalno osjećaju i dalje Srbima. U nacrtu se priznaje da je srpsko pitanje neobično važno za »podpuni unutarnji mir« jer »glavni uzroci nespokojstva i otvorenih pobuna« leže u činjenici što u NDH »stotinama i stotinama tisuća ljudi nije državnim zakonom određen pravni položaj«. U vezi s tim pitanjem karakteristična je u nacrtu ova konstatacija: »Zakonsko određenje pravnog položaja sljedbenika istočne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj je najefikasnije oružje za uspostavu i održanje mira, reda i pravne sigurnosti, normalnog rada i života. Ako se silom samog oružja časovito i uspostavi mir, to će biti samo časovita šutnja na groblju, a ne trajan mir među živim ljudima. Samo ako zakon ide pred oružjem, može biti reda, pravnog reda i mira, rada i spokojstva, a ako toga nema, sve će biti postepeno ugroženo pa i sami temelji države.« Nacrt precizira položaj onih Srba koji se ne bi odrekli svoje nacionalnosti, ovim riječima: »To bi bila jedna od najlošijih kategorija državnih pripadnika sa ograničenjima u pravima i imovini. O svojim vjerskim stvarima ovakovi će se imati sami brinuti, jer će njihova vjera biti eventualno samo trpljena a nositi će i odgovarajući naziv, dok ne izumru.«[20]

Iz nacrta se jasno vidi da vlasti NDH, i pored posvećivanja određene pažnje ovome problemu, nisu bile voljne izvršiti radikalnije promjene u dotadašnjem položaju Srba. Novost predstavlja samo pokušaj definiranja pravnog položaja Srba; međutim, nije ni to urađeno. Donesen je samo »Ustav hrvatske pravoslavne crkve«, 5. juna 1942,[21] u kojemu se određuje njen pravni položaj i razrađuje organizacija. Određujući ulogu pojedinih organa novoosnovane crkve – patrijarha, episkopa, nadžupnika, župnika, crkvenih sudova – i dajući im izvjesne povlastice (položaj državnih činovnika), vlasti NDH nastojale su preko njih postići smirenje srpskog stanovništva.[22]

---

[18] Zapisnik IV sjednice Odbora za pravosuđe i bogoštovlje sabora, 12. II 1942. – DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH.

[19] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 16–9.

[20] Isto.

[21] Narodne novine« 5. VI 1942, str. 1–4.

Ustavu je prethodila »Zakonska odredba o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi«, 3. IV 1942, »Narodne novine« 7. IV 1942, str. 1.

[22] Istog dana kada je donesen ustav Pavelić je imenovao arhiepiskopa Germogena prvim zagrebačkim mitropolitom.

3. Daljnji porast NOP-a na teritoriju NDH u proljeće 1942.[23] prisilio je ustaško vodstvo na pronalaženje novih izlaza iz sve kritičnije situacije jer se njegova dotadašnja politika u tom pravcu pokazala neuspješnom. Prvi je korak u vezi s tim učinjen u martu 1942 kada je NDH preko svog »povjerenika za obalni pojas kod II Armate« Vrančića pokušala sklopiti sporazum s četničkim vođama Novicom Kraljevićem, Radmilom Grđićem i Dobroslavom Jevđevićem.[24]

Potkraj maja NDH je sklopila sporazum s ozrenskim, trebavskim i zeničkim četničkim grupama na području sjeveroistočne Bosne.[25] Prema tom sporazumu te četničke grupe »priznaju vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske i kao njeni državljani izrazuju lojalnost i odanost njenom poglavaru«, te se obavezuju da prekidaju »sva neprijateljstva prema vojnim i građanskim vlastima« NDH. Oni su također pristali »dobrovoljno surađivati sa hrvatskim oružanim snagama na suzbijanju i uništavanju partizana, te u tu svrhu mogu zadržati oružje pod kontrolom hrvatskih vojnih vlasti«.[26]

U junu su ustaše sklopili sporazum sa četničkim vođom Urošem Drenovićem o zajedničkim akcijama protiv partizana na području Prijedora.[27]

U okvir nastojanja NDH za stabilizaciju unutrašnjeg stanja ulazila su i pitanja njenih odnosa s Talijanima u Drugoj i Trećoj okupacionoj zoni.[28] Oni su regulirani tzv. Zagrebačkim sporazumom od 19. juna 1942.[29] po kojemu je NDH dobila pravo da uspostavi građansku i vojnu vlast u Trećoj zoni, a u Drugoj zoni samo građansku vlast uz neka ograničenja. NDH se sporazumom obavezala da će u prvom redu uložiti sve snage za ugušenje NOP-a u spomenutom području. Ona je također priznala »protukomunističke oružane družine« (četnici – Milizia volontaria anti comunista – MVAC) koje su osnovale talijanske vojne vlasti. Sporazumom je uređeno da i hrvatske vlasti mogu osnivati u Trećoj zoni »protukomunističke družine« pod svojom vojničkom i političkom kontrolom, a u Drugoj zoni dogovorno s Vrhovnom komandom oružanih snaga Slovenija–Dalmacija (Supersloda).

Nakon tog sporazuma Supersloda je pristupila postepenom povlačenju svojih posada iz Treće zone, osim Karlovca, i smanjenju posada u Drugoj zoni.

---

[23] U razgovorima njemačkog komandanta za Jugoistok gen. Kuntzea i načelnika talijanskog generalštaba gen. Ambrosia – Opatija 2–3. marta 1942. – kojima je između ostalih prisustvovao i predstavnik NDH gen. Laxa, konstatirano je da je najteža situacija na području NDH gdje je stvoreno nekoliko ustaničkih centara (istočna Hercegovina, područje Kozare, Šamarice, Bosanske krajine, Petrove gore).

[24] O tim pregovorima s četnicima usp. V. Vrančić, *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb 1948.

[25] Tom prilikom vodile su vlasti NDH pregovore i s grupom majevičkih četnika, ali do sporazuma nije došlo.

[26] Prijepis zapisnika o pregovorima 28. V 1942, DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH. Isti sporazum donesen je i u dopisu Glavnog stana Poglavnika svim ministarstvima od 30. VI 1942. – Arhiv vojnoistorijskog instituta, Beograd, fond ust.-dom., kutija 85.

[27] Usp. »Vjesnik« 1941–1943, *Dokumenti historije KP Hrvatske*, Zagreb 1955, br. II, str. 168.

[28] Nakon okupacije Jugoslavije u aprilu 1941 Njemačka i Italija podijelile su demarkacionom linijom njen teritorij na svoje interesne sfere. Ta se linija na području NDH protezala uglavnom ovim pravcem: Samobor–Petrinja–Glina–Bos. Novi–Sanski Most–Mrkonjić–Grad–Donji Vakuf–Sarajevo–Ustiprača. Italija je svoju interesnu sferu podijelila na dva dijela ovom linijom: Vinica–Plitvička jezera–Šator–Malovan–Prenj–Troglav; ti su dijelovi pod imenom Druge i Treće zone (Prvom je zonom nazvano područje koje je Italija anektirala 1941). Premda je bilo predviđeno da teritorij od anektiranog područja do spomenute linije bude demilitariziran, Talijani su ga u jesen 1941, zbog sve jačeg razvoja ustanka, okupirali (Druga zona), a uskoro zatim to su učinili i s područjem do demarkacione linije (Treća zona).

[29] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 89–9, kutija 4.

Međutim, NDH zbog sve većeg uspona NOP-a, nije bila u stanju da uspostavi svoju vlast na teritoriju koji su napuštali Talijani.[30] Upravo u to vrijeme dolazi preko Treće zone do prodora grupe proleterskih i udarnih brigada u Bosansku krajinu i do stvaranja dotad najvećeg slobodnog teritorija (48.000 km²).

U jesen 1942. dolazi do pokušaja njemačke komande za Jugoistok da sebi potpuno podredi vojne snage NDH. Nijemci su to smatrali neophodnim korakom protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u okviru svojih priprema za odlučnu operaciju koja je planirana za zimu 1942/43.

Nijemcima je bilo neophodno potrebno da stabiliziraju situaciju u NDH kako bi omogućili eksploataciju sirovina i daljnji izvoz radne snage za njemačku ratnu industriju. To bi im ujedno omogućilo prebacivanje znatnog dijela vojnih snaga na druge frontove. Vojne snage NDH nisu se više mogle suprotstavljati NOP-u koji je dobivao sve širi zamah na čitavom teritoriju.[31]

Već početkom septembra 1942. general Loehr – komandant za Jugoistok – tražio je od Slavka Kvaternika, ministra »hrvatskog domobranstva«, »kao uslov za umirenje zemlje« jedinstvenu komandu na teritoriju NDH koji je zaposjednut od Nijemaca. On smatra da je »čišćenje u Hrvatskoj neophodno prije početka zime i da čitav hrvatski teritorij sjeverno od demarkacione linije treba proglasiti – do daljnjega – operativnim područjem. Odgovornost za umirenje ovog teritorija snose komandanti tu smještenih njemačkih divizija.«[32]

Do sporazuma je došlo 4. oktobra[33] i to prema uputama samog Hitlera. Na osnovu njega su sve hrvatske jedinice na području sjeverno od demarkacione linije stavljene pod komandu njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj Glaise von Horstenaua. Premda je vojno rukovodstvo NDH prema sporazumu trebalo da bude na vrijeme obavještavano o namjeravanim operacijama, čime mu se davala prilika da zauzme svoj stav, ono je ipak tim aktom bilo uglavnom potisnuto u daljnjem ratovanju.

4. Sve jači razvitak NOP-a na području NDH postepeno je uvjetovao raspadanje njena teritorija.[34]

---

[30] O tim pitanjima usp. V. Kljaković, *Pripreme neprijatelja za Četvrtu ofanzivu gledane po stranim izvorima i neprijateljskim dokumentima*, »Vojnoistorijski glasnik« 1951, br. 2, str. 65–82; G. Zanussi, *Rat u Jugoslaviji, zbornik* »Ljudi i događaji drugog svjetskog rata«, priredili V. Kljaković i B. Krizman, 1960, str. 165–204.

I ustaški ministar Lorković priznao je da su na području Druge i Treće zone što je »postalo glavnim uporištem partizana u Hrvatskoj ... izostale gotovo podpuno povoljne posljedice zagrebačkog sporazuma od 19. lipnja 1942. vezane uz ponovnu uzpostavu redovite djelatnosti hrvatskih građanskih oblasti.« (M. Lorković, *Hrvatska u borbi protiv boljševizma*, Zagreb 1944, str. 28.)

[31] Prema riječima ustaškog emigranta J. Jareba ovako su izgledale oružane snage NDH: »Na vojničkoj strani uz hrvatsko domobranstvo, podijeljeno prema rodu oružja u troje (kopnenu vojsku, zrakoplovstvo i mornaricu), postojala je Ustaška vojnica, Crna legija, Prometne bojne, seoske i ustaške milicije, Poglavnikova tjelesna bojna, Poglavnikovi tjelesni sdrugovi. Na policijskoj strani bila je Ustaška nadzorna služba, gradske milicije, oružništvo, Ustaška obrana. Posljednja formacija bila je zapravo vojničko-policijskog karaktera, jer je s jedne strane sudjelovala u borbi na terenu, a s druge strane preuzela brigu organiziranja i vođenja kažnjeničkih logora a kasnije i zatvora.« (J. Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires 1960, str. 95.)

[32] Dopis Loehra Kvaterniku, 25. IX 1942. (prijevod s njemačkog). Original se nalazi u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta (dalje: Arhiv IHRPZ), Zagreb, fond NDH.

[33] Arhiv IHRPZ, fond NDH.

[34] Usp. literaturu u bilj. 10.

U svim izvještajima vojnih i političkih organa s terena konstatira se nenormalno stanje »ugroženo sa sviju strana«. Svi oni – vojni komandanti, ustaški funkcioneri, predstavnici državne vlasti – neprestano traže pomoć i priznaju da su nemoćni u borbi protiv NOP-a.

Karakterističan je izvještaj velike župe Prigorje sa sjedištem u Zagrebu s kraja juna 1942. u kojem se između ostalog ističe: »Odmetnici i partizani se na području ove župe (kotara Dugo Selo, Kutina, Velika Gorica, Samobor) prebacuju sa područja susjednih velikih župa. Postoji opasnost, da se na ovom području, ako se brzo i odlučno ne djeluje politički, psihološki i oružano, uvriježe odmetnici i nađu pomagače a dotle se u drugim župama još više pojačaju... Činjenica je međutim, da se čak iz redova hrvatskog seljačtva na područjima nekih velikih župa, iz redova hrvatske inteligencije i građanstva a ne samo radničtva sve to više pojavljuju odmetnici kao neprijatelji hrvatske ustaške države.«[35] Objašnjavanja funkcionera NDH da su sve poduzeli za stabilizaciju sve kritičnije situacije na svojim područjima jasno pokazuju njihovu daljnju nemoć. U spomenutom izvještaju župe Prigorje vidi se koje su sve snage bile angažirane u borbi protiv NOP-a. »Dosadašnji rad oko uništavanja pobunjenika, odmetnika i partizana na području ove župe a i ostalih župa – kaže se u izvještaju – vršili su i vrše: oružničtvo, ustaška nadzorna služba, zaštitno redarstvo, župska redarstva, pripremne bojne, domobranstvo, zapovjedničtvo grada Zagreba itd.«[36]

Porast NOP-a u Baniji ističe izvještaj župe Gora koji je početkom jula 1942. upućen saboru. »Zamašniji dio područja ove velike župe – konstatira se u izvještaju – nalazi se pod neposrednim utjecajem partizana, pa je sve nastojanje uprave usredsređeno u tom pravcu«, ali poduzimane akcije »nisu dale željenoga uspjeha već se je gotovo iza svake takove akcije, koje su započele već koncem kolovoza 1941, položaj na području ove župe uvelike pogoršao«.[37]

Uslijed razvoja ustanka u Zapadnoj Bosni i prodora proleterskih udarnih brigada, vlasti NDH na tom području našle su se u vrlo kritičnoj situaciji. Bilježnik

---

[35] DA SRH, Zagreb, fond Sábora NDH, Preds. spisi 92–8.

[36] Isto.
O borbama na ovom području usp. *Oslobodilački rat I*, str. 296–299.

[37] Prema istom izvještaju stanje je na tom području izgledalo ovako:

»Kotar Glina. Upravne občine: Banski Grabovac, Kraljevčani, Klasnić, Mali Gradac i Bučica nalaze se u cielosti pod utjecajem partizana, dočim upravna občina Glina, Maja i Stankovac nalaze se samo djelomično pod ovim utjecajem, pa se uslied ovoga uprava vrši jedino u potonjim občinama, i to samo u sjedištu istih.

Kotar Petrinja. Upravne občine: Jabukovac, Blinja, Gradusa nalaze se podpuno pod utjecajem partizana, a občina Sunja i Mošćenica samo djelimično, dok se redovita uprava vrši samo na području upravne občine Hrastovica i Gora.

Kotar Kostajnica. Upravne občine: Mečenčani i Kostajnički Majur jesu podpuno pod uticajem partizana, upravne občine Dubica i Staza su samo djelomično, dočim su podpuno slobodne občine Bobovac i Crkveni Bok.

Kotar Dvor na Uni. Upravne občine: Dvor na Uni, Divuša, Rujevac, Javoranj, Zrinj i Žirovac nalaze se podpuno pod uticajem partizana, dok je u našim oblastima jedino samo mjesto Dvor na Uni i sela neposredno uz cestu Kostajnica–Dvor na Uni uz Unu.

Kotar Bos. Novi. Sve upravne občine osim samog mjesta Bos. Novi i Bos. Kostajnica podpuno su pod utjecajem partizana.

Kotar Sisak. Naseljen je mahom hrvatskim žiteljstvom ali u najnovije vrieme opažaju se i u tom kotaru već partizanski odredi, koji ugrožuju naročito občine Letovanić, Lekenik, Kratečko i Gušće, nu uprava se ipak vrši na cielom području ovoga kotara.« (DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 103–8, kutija 4.)
O borbama na ovom području usp. *Oslobodilački rat I*, str. 286–290.

sabora Mesud Kulenović sam je priznao u svom referatu da »partizani drže u svojim rukama kotareve Ključ, dio Sanskog Mosta, Bosanski Petrovac, Glamoč, Bosansko Grahovo, Drvar i područje sve do Knina«.[38]

Ništa povoljnije stanje za NDH nije bilo ni na području Like. Prema izvještaju Druge oružničke pukovnije u Gospiću, s kraja septembra 1942, partizani »sve više dolaze do izražaja«, pa je potrebno poduzeti hitne korake »kako bi se sačuvalo barem ono što još nije palo« u njihove ruke. U izvještaju se također konstatira da je željeznički i cestovni saobraćaj potpuno prekinut, a akcija koju su poduzele »brojčane i dobro naoružane talijanske snage ... nije dovela do vidnog uspjeha.«[39]

Sve mjere ustaša na području Like nisu uspjele normalizirati prilike nego se njihova situacija sve više i više pogoršavala, tako da u aprilu 1943. ustaški funkcioner Ante Brkljačić u jednom izvještaju govori o »ostatku ostataka Like« koji se sastoji »iz nepodpunih kotara Gospić i Perušić«. On između ostalog konstatira i ovo: »Naše snage sastoje se iz pet nepodpunih i osakaćenih bojna, koje uslied učestalog i brojčano jačeg neprijatelja dnevno imaju gubitke, pa se može računati da danas imamo u Lici najviše dvije tisuće ljudi sposobnih za borbe, čiji je broj malen za ogromno područje Perušića i Gospića. Partizanske snage broje između 7–10 tisuća ljudi.«[40]

Vlasti NDH osjećale su nesigurnost čak i u neposrednoj blizini Zagreba, što se jasno vidi iz izvještaja o situaciji na području kotara Jastrebarsko u februaru 1943. »U ovom kotaru – konstatira se u izvještaju – partizani su zauzeli sedam općina i podpunoma gospoduju svim selima ovoga kraja ... Naš je narod neorganiziran i svi se izvlače iz ustaštva i vojske koja je očajna, bez nadzora i discipline.« Prema istom izvještaju, u tom se području nalazi 6–7 tisuća partizana.[41]

Izvještaji iz Slavonije također govore o neprestanim akcijama Narodnooslobodilačke vojske. U vezi s tim zanimljiv je dopis župana Hefera iz februara 1943 u kojem izvještava da partizani ugrožavaju župu Baranju i onemogućavaju sakupljanje hrane. Tako se na području Krndije, Papuka i Bilogore nalazi »sigurno 3000 do 4000 naoružanih partizana« a »isto toliki broj muškaraca i žena« koji ih pomažu.

---

[38] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 214–8, kutija 4.

O pohodu grupe proleterskih i udarnih brigada u Bosansku krajinu i situaciji na tom području poslije prodara usp. *Oslobodilački rat I*, str. 262–276.

[39] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 340–8, kutija 4. Osobito je karakterističan izvještaj tog zapovjedništva od 1. oktobra u kojemu se daje ova slika situacije: »Oružničke postaje zauzete po odmetnicima koje privremeno ne djeluju: na području krila Gospić, Podlapac, Donji Lapac, Nebljusi, Doljani, Korenica, Plitvička jezera, Bunić, Ljubovo, Bruvno, Otrić, Zrmanja, Vrelo, Srb, Dabar, Janjče, Kosinj i Pazarište. Postaje koje su se preselile iz jednog mjesta u drugo: postaja Medak preselila je u mjesto Ribnik, a iz Brloga u Kompolje, te iz Gornje Ploče u Parčiće. Na području krila Bihać zauzete su po odmetnicima slijedeće postaje: Drenovo Tijesno, Lipa, Vrtoče, Benakovac, Johovica, Bos. Petrovac, Krnjeuša, Oštrelj, Kulen Vakuf, Rmanj manastir i Ripač. Pored toga preselile su postaje iz Glodine u mjesto Otoku i Ravnice u Bužim, koje također ne djeluju. Postaje koje su preselile iz jednog mjesta u drugo a djeluju: postaja Tržačka Raštela preselila je u mjesto Tržac. Oružnički vod Bos. Krupa preselio je u Cazin i djeluje. Na području krila Knin zauzete su i ne djeluju postaje: Radučić, Plavno, Pađane, Strmica, Bos. Grahovo, Grkovci, Resanovci, Štikovo, Drvar i Trubar. Na području krila Senj postaje po partizanima zauzete jesu: Krasno, Jezerane.« (Da SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 240–8, kutija 4.)

[40] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 559–8.

O borbama na ovom području usp. *Oslobodilački rat I*, str. 286–290. Podaci o broju snaga NOV su uveličani, zbog opravdanja vlastitih neuspjeha.

[41] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH. Za tačnost broja pripadnika NOV vrijedi kao u bilj. 40.

Zbog toga Hefer traži poduzimanje hitnih mjera za poboljšanje situacije (jedinstvenu komandu, vojna pojačanja, povećanje broja »oružničkih postaja«, poboljšanje obavještajne službe, uzimanje talaca – pojedinaca i čitavih obitelji i njihovo upućivanje u sabirne logore, odnosno na rad u Njemačku).[42] Osobito je teška situacija nastala na području kotara Čazma gdje se – prema jednom izvještaju – političke prilike nisu ništa poboljšale jer partizani i dalje »djeluju slobodno.«[43]

Vlasti NDH ljeti 1943. traže nove oblike borbe protiv NOP-a. Tako je »Zapovjedništvo grada Zagreba« zbog nemoći da »zaštiti jednovremeno cijelu teritoriju«, poduzelo korake za organiziranje tzv. teritorijalnih samozaštita u pojedinim mjestima.[44]

Sredinom 1943. situacija je bila vrlo kritična i u Hrvatskom zagorju, pa veliki župan te župe izvještava Ministarstvo unutrašnjih poslova da je potrebno »temeljito čišćenje Hrvatskog Zagorja i kalničkog predjela«.[45]

Isto se tako za vlasti NDH pogoršalo stanje na području Žumberka. U mjesečnom izvještaju župe Pokupje za maj 1943. konstatira se da je na području Žumberka »stanje javnog mira i reda postalo s obzirom na stanje u mjesecu travnju teže i kritičnije« a ustaške snage »su premalene, da bi mogle biti neprestano u pokretu i na čitavom području župe ugrožavati partizanske skupine«.[46] To se osobito osjetilo u julu poslije neuspjelih akcija koje su poduzele talijanske trupe mjesec dana prije. Iz drugog izvještaja župe Pokupje vidi se da su partizanske jedinice početkom jula zauzele gotovo čitav Žumberak (općine Vivodinu, Krašić, Petrovinu, Sv. Janu i velik dio općine Desinec). Prema istom izvještaju partizani su u tim općinama uspostavili svoju upravnu vlast – narodnooslobodilačke odbore.[47]

Potkraj jula došlo je do nereda u ustaškom logoru Čazma. U dopisu ustaškog stožera Bilogora ovako je prikazano to stanje: »Naročito se povećava broj vojnih bjegunaca. Stanje u tom logoru zabrinjava, što se opaža odmetništvo – partizanstvo – među samim Hrvatima.«[48]

Treba istaći da se u izvještajima i političkih i vojnih organa NDH primjećuje da oni u svojim prijedlozima za sređivanje situacije više ne traže vojničku pomoć, svjesni slabosti i nemoći NDH da vodi svakodnevnu uspješnu borbu protiv jedinica NOV. Jedino efikasno sredstvo, smatraju oni, bile bi pooštrene mjere terora koje bi najviše došle do izražaja u odmazdama za ubistva predstavnika vlasti NDH.

Osim toga sistem unutrašnje uprave NDH, i pored nekoliko reorganizacija, nije funkcionirao nikada u potpunosti. Od samog početka ta je unutrašnja uprava – po uzoru na totalitarne fašističke sisteme – imala dvostruki kolosijek. Unutrašnju državnu politiku i upravu vodili su i ministri vlade i ustaški funkcioneri. Nepredstani sukobi i razilaženja između ustaških prvaka i funkcionera unutrašnje uprave, općinskih načelnika, kotarskih predstojnika i velikih župana, predstavljali su jednu od komponenata u procesu raspadanja vlasti NDH.

---

[42] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 797.
Usp. M. Jerković, *Borbe u Slavoniji za vreme IV i V neprijateljske ofanzive*, Beograd 1951.
[43] Arhiv IHRPZ, fond NDH, MUP 1943.
[44] Isto.
[45] Arhiv IHRPZ, fond NDH, MUP 1943.
O borbama u Hrvatskom zagorju u to vrijeme usp. *Hrvatsko Zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1959, str. 114–143.
[46] Arhiv IHRPZ, fond NDH, MUP 1943.
[47] Arhiv IHRPZ, fond NDH, Predsjednički spisi 1943.
[48] Arhiv IHRPZ, fond NDH, MUP 1943.

U drugoj polovici 1943. teritorij koji su još držale vlasti NDH bio je uglavnom ograničen na veća upravna sjedišta koja se nisu mogla napuštati bez oružane pratnje.[49]

5. Sve veća unutrašnja politička nestabilnost u NDH odlučno je utjecala na njenu ekonomiku koju je obilježavala potpuna dezorganizacija. U tako nesređenoj ekonomici svakako je najveću teškoću predstavljalo prehrambeno pitanje koje je 1942. godine neobično akutno.

Prema proračunima za period od 1. marta do 15. augusta 1942, tj. do nove žetve, bilo je potrebno za najnužniju prehranu 4,796.000 stanovnika i vojske, 15.229,5 vagona žita (kukuruza i pšenice).[50] Budući da su od žitarica iz žetve 1940/41. ostala samo 6363 vagona, manjak od 8866 vagona žita trebalo je prema datim uputama pokriti ovim mjerama: 1. uvozom iz inozemstva, 2. pooštrenim rekvizicijama, 3. pooštrenim mjerama u vezi s otkupom iz Bosne u kojoj većina kotareva nije dala otkup, 4. smanjenjem kvantuma od 250 kg po proizvođaču, koji je doprinos trebalo dati »kao žrtvu ... za prehranu ostalog državnog područja«, 5. pooštrenim mjerama protiv krijumčarenja žita.[51]

Iz podataka se vidi i kvaliteta prehrane žitaricama u NDH. Osim pasivnih kotareva, čije je stanovništvo dobivalo za prehranu samo kukuruz, ostalo se stanovništvo prehranjivalo kruhom proizvedenim od 80% kukuruza i 20% pšenice. Vojska NDH i talijanska vojska hranile su se kruhom od 70% kukuruza i 30% pšenice, a njemačka vojska čistim pšeničnim kruhom.[52]

Pitanje prehrane bilo je gotovo stalno na dnevnom redu Gospodarskog odbora »Hrvatskog državnog sabora«. Odbor je, osim u pogledu žitarica, na osnovu dobivenih izvještaja od raznih »zajednica« (državna poduzeća za promet stokom, kožom, tekstilom, zajednice za mljekarstvo itd.) konstatirao da je i na drugim područjima stanje veoma kritično i da se spomenutim proizvodima »zbog nemira« ne može podmirivati stanovništvo u mnogim dijelovima teritorija NDH.[53]

Izvještaj Gospodarskog odbora iz maja 1942. još jasnije pokazuje težinu situacije. Prema riječima ministra Totha zemlji je potrebno »oko 106 vagona dnevno a država je u stanju da prikupi sada između 10 i 50 vagona zakonitim otkupom

---

[49] Među velikim brojem izvještaja karakterističan je dopis župana Sabolića s kraja augusta, koji daje ovakvu sliku situacije u kotaru Čazma: »Kako je već mnogo puta izvješćavano, položaj kotara Čazma vrlo je težak. Osim u samom mjestu Čazma i Ivanić-Gradu, naša vlast tako reći i ne postoji. Vojni obveznici ne odazivaju se pozivima u vojsku, a žito se uopće ne predaje. Često se vrše atentati na željezničku prugu i prepadi u samim mjestima gdje je naša oružana posada. Promet prema Zagrebu iz Čazme je već davno potpuno ugrožen, a u zadnje vrieme ugrožen je i prema Bjelovaru. Nakon povlačenja satnije vojske iz Čazme u Nartu položaj se još oteščao i pogoršao, te su dne 22. ov. mj. u nedjelju partizani odvukli iz jedne gostione na kraju samog mjesta dva njemačka »Polizei-Unterführera«. U vezi s time, kao i radi obilaska kotara Čazma, pošao sam dne 25. ov. mj. u jutro sa zapovjednikom njemačkog oružničtva iz Bjelovara u Čazmu, ali nam je u Narti saobćio bojnik Gogola, zapovjednik tamošnje domobranske bojne, da se na cesti između Štefanja i Čazme nalazi cca 500 partizana, pa smo odustali od puta u Čazmu i iz Narte otišli u Ivanjsku i Berek radi obilaska ovih mjesta.

Pošto je Čazma ostala tako podpuno odsječena, to je zatraženo pojačanje i istu večer stiglo je u Bjelovar nekoliko bornih kola pod zapovjedničtvom satnika Schp. Badern te smo drugi dan, dne 26. ov. mj. u jutro, stigli u Čazmu.« (Arhiv IHRPZ, fond NDH, MUP 1943. N. O.)

[50] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, kutija 1, iskaz br. 1 i br. 3.

[51] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, kutija 1, iskaz br. 4.

[52] Isto.

[53] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, izvještaj Gospod. odbora od marta 1942.

viškova«. Odbor je konstatirao da je u 1942. »zasijano oko 45% površina manje nego prošle godine, a i stanje usjeva u mnogim krajevima uslied debele naslage snijega, te proljetnih kiša nije najpovoljnije«, pa se – ističe Odbor – »nuždno nameće potreba što savršenije organizacije za prikupljanje svih viškova buduće žetve«.[54]

Također je veoma teško stanje bilo u ostalim sektorima privrede od kojih je državu najviše pogađala kriza u šumarstvu i rudarstvu. U vezi s velikim uništavanjem šuma Odbor je predlagao da se sve šume »podržave«. Rudarska proizvodnja pala je za 50% od predratne. U vezi s tim navode se ovi uzroci: »U prvom redu nemiri u rudarskim područjima, u drugom redu pomanjkanje radne snage, koja je djelimično pozvana u vojsku, a djelimično otišla na inozemni rad; velika poteškoća sastoji se u nemogućnosti, da radništvo dobije dovoljno hrane«.[55]

Nije se realizirao ni plan o unapređenju poljoprivrede putem izvođenja melioracionih radova i regulacije rijeka i potoka koje je Ministarstvo prometa i javnih radova namjeravalo poduzeti još tokom 1941. Ono je u međuvremenu konstatiralo, »da s obzirom na poskupljenje radne snage i materijala neće biti moguće ni za ovu godinu provesti zemljišne osnove«. Također su se velike teškoće pojavljivale u održavanju cesta i putova i željezničkih pruga.[56]

Međutim zakonske odredbe iz područja ekonomske politike, u prvom redu u vezi s prehranom, nisu se mogle provoditi. Stanje je bilo toliko teško da je Gospodarski odbor namjeravao »nakon svestranog ispitivanja teških prilika koje vladaju u prehrani i nezadovoljstva koje se krije u svim slojevima našega naroda, da se provedu izvidi u Državnoj poslovnoj središnjici za zemaljske proizvode (Zempro) i Državnoj središnjici za promet stokom i stočnim proizvodima (Zaprostok)«, ali je u tome bio spriječen od Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu.[57] Ministar tog ministarstva Toth upozorio je u vrlo oštrom tonu posebnim dopisom sabor da on nema pravo miješanja u poslove spomenutih ustanove jer poglavnik, koji je »izvor svake vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« nije »dodielilo Hrvatskom državnom saboru izvršnu vlast«.[58] Slično je upozorenje sabor dobio i od Kvaternika kao »pročelnika Državnog gospodarskog povjerenstva«.[59] U odgovoru sabora na te dopise pokazuje se netrpeljivost između tih ustanova. U dopisu sabora navodi se između ostalog ovo: »Odbijamo u tom dopisu navedene upute s obzirom na nadležnost jer ministarstvo može upute davati samo svojim podređenim ustanovama i oblastima, a nikako ne Hrvatskom državnom saboru, jer isti nije na primjer ministarstvu podređena Zajednica za stoku, nije Državna poslovna središnjica za zemaljske proizvode, nije ni stručna obrtnička škola ili baždarski ured, a pogotovo kada ta uputa zasijeca u čisto pravno područje, to ministarstvo nije uopće nadležno i nema dovoljno naobraženog osoblja te struke, dočim sabor svakako raspolaže s potrebnim i stručnim i pravno-obrazovnim osobljem.« Osobito se napada na ministra Totha i njegovo zaštićivanje Zempra. U vezi s njegovim radom karakteristične su ove riječi u dopisu: »G. ministar radi u tom resoru dugi niz mjeseci, pa ipak pitanje prehrane i te kako hramlje. U jednom mjestu pokraj hrane od trave nema narod ni zrna soli, u drugom umire od gladi, a u trećem istodobno se dobije u pekarnama i bijelo

[54] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, izvještaj Gospod. odbora iz maja 1942.
[55] Isto.
[56] Isto.
[57] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 72–8, kutija 4.
[58] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 48–9 od 24. VII 1942.
[59] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 48–9 od 25. VII 1942.

pecivo, a da ne govorimo o velikom švercu prošle zime, za koji račun još nitko nije položio, a niti je saboru poznato da je tko za to odgovarao.«[60]

U izvještaju Gospodarskog odbora Paveliću – početkom srpnja 1942. – ističe se da uzroci teškom stanju oko prehrane leže u činjenici »što na vrieme nisu bili prikupljeni viškovi prošlogodišnje žetve«, te se traži kažnjavanje onih koji nisu predali svoje viškove.[61] Osim toga – prema mišljenju Odbora – veliku je prepreku pravilnom vođenju prehrane predstavljao problem cijena poljoprivrednih proizvoda. Postojao je naime veliki raskorak između cijena po kojima je plaćano proizvođačima i onih po kojima se prodavalo potrošačima, pri čemu su najviše koristi imali posrednici – špekulanti.

Premda se računalo da će kriza oko prehrane prestati nakon nove žetve, ipak je to pitanje i dalje ostalo akutno. Zbog toga je u oktobru 1942. Gospodarski odbor zaključio »da se osnuje posebna ustanova« koja će voditi prehranu cijele zemlje, ali to nije ostvareno.[62]

Savjetovanja o ekonomici, koja je potkraj septembra 1942. poduzeo Gospodarski odbor, dovela su do poražavajućih zaključaka. Nakon konzultiranja »pozvanih stručnjaka iz pojedinih ministarstava o stanju narodnog gospodarstva«, konstatirano je »da na svim područjima gospodarske proizvodnje mi osjetljivo nazadujemo«. »Ispitujući uzroke toga nazadovanja – konstatira se u izvještaju – Odbor se ponovo osvjedočio, da je pomanjkanje živežnih namirnica najglavniji uzrok tome nazadovanju. Ima i drugih uzroka, ali je ipak pomanjkanje hrane bilo, jest i biti će uvijek najglavniji razlog, zbog kojeg zapinje proizvodnja na svim područjima.«[63]

Osim prehrane veoma akutno pitanje predstavljala je opskrba gorivom. Predviđena je opskrba gradova hvatom drva po kućanstvu a manjak da se nadoknadi ugljenom. Međutim, taj manjak koji je iznosio oko 4 milijuna tona ugljena, bilo je nemoguće nabaviti jer je proizvodnja neprestano opadala. Prema podacima Odbora rudnici su na području NDH proizveli 1940. godine 3,100.000 tona ugljena, 1941. proizvodnja je pala na 2,550.000 tona, a u 1942. predviđalo se da proizvodnja ugljena neće prekoračiti više od 2,300.000 tona.[64]

U jednom izvještaju o izgledima za prehranu stanovništva i vojske 1942/43. u sjevernom dijelu NDH daje se porazna slika stanja u poljoprivredi. Osvrćući se na urod žitarica i nekih drugih poljoprivrednih proizvoda (krumpir, djetelina, voće, grožđe), izvještaj konstatira da je osim u Zagorju i Gornjoj Podravini, gdje je stanje »donekle zadovoljavajuće«, u Moslavini, Gornjoj Posavini i Srijemu situacija vrlo kritična. Ističe se i važnost nekih političkih momenata kao što su neračunanje na teritorij koji je osvojen od NOV i stvarna vlast Nijemaca u Srijemu, gdje oni nezavisno od vlasti NDH provode rekvizicije žitarica. Također se ističe problem sabotaže i manjkave organizacije proizvodnje koja je »prepuštena trgovcima, što je iz temelja krivo«.[65]

Vrijedan je pažnje i dopis Ferdinanda Gasteigera, »nadstojnika Glavnog ureda njemačkog narodnog gospodarstva«, u kojemu je iznio svoje mišljenje o pitanju

[60] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 48–9 od 29. VII 1942.
[61] Usp. bilj. 57.
[62] DA SRH, fond Sabora NDH, Preds. spisi 387–9.
[63] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Gospodarsko-prometni odbor, izvještaj saboru iz oktobra 1942.
[64] Isto.
[65] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 228–9.

prehrane (novembar 1942).[66] On upozorava da je granica NDH prema Srbiji nezaštićena te »da se iz donjeg Srijema dnevno, danju i noću prevoze žitarice i kukuruz u Srbiju«. Također konstatira da otkupne ustanove Agraria i Zempro raspolažu samo količinama žitarica u selima »gdje se osjeća upliv hrvatskih vlasti«, dok u mnogim selima »osobito donjeg Srijema nema uopće hrvatske i izvršne vlasti. Ako i postoji koji općinski bilježnik ili po koji oružnik, ili zbilja nema vlasti, da na pravoslavno seljačtvo djeluje ili pak za to nema odvažnosti, pošto prisutnost partizana u obližnjim selima djeluje porazno.« U vezi s pravoslavnim stanovništvom on ističe: »U srpska, tj. pravoslavna sela nitko ne ulazi, osim pogdjekad koja jača oružana skupina, no i ta ne zato, da bi skupila viškove. Sva ta mjesta podržavaju živahnu trgovinu ili sa partizanima ili pak sa Srijemom. Rekvizicija sijena i slame, stoke, svinja i žitarica, obavlja se samo u hrvatskim i njemačkim mjestima, što naravno na ovo mirno i disciplinirano žiteljstvo ne djeluje vrlo povoljno.«

S obzirom na osiguranje prehrane za 1942/43. on u prvom redu predlaže da se granica prema Srbiji uz pomoć vojske zatvori, a osim toga potrebno je »najhitnije zahvatiti sve viškove zaliha u pravoslavnim mjestima u Srijemu, Požeškoj kotlini, Bilogori, kao i u svim rodnim krajevima Bosne i ostale države«.

Pored svih poduzetih mjera pitanje prehrane ostalo je vrlo akutno i u 1943. godini. Budući da se nestašica žitarica mogla donekle nadoknađivati samo putem otkupa, odnosno rekvizicijama, pitanje njihova provođenja postalo je veoma važno. Poljoprivredni proizvođači nisu naime dobrovoljno predavali svoje viškove nego jedino na taj način ako su se vršile rekvizicije uz oružanu pratnju. Budući da je vojska bila nužno potrebna u takvim akcijama, »Glavni stožer domobranstva« izdao je u januaru 1943. okružnicu[67] kojom se naređuje zapovjednicima jedinica »da organima Zempra i Zaprostoka odmah izađu u susret, dodjeljujući im privremeno (kao asistenciju) oružanu pratnju od 10–15–20 momaka (što svaka posada bez štete za ostalu službu mora udovoljiti), da bi se otkup stoke i ubiranje plodina mogli bez poteškoća vršiti«. U obrazloženju se između ostalog navodi: »Potrebne zalihe hrane za domobranstvo još nisu uskladištene, jer se prilikom ubiranja plodina naišlo na mnoge poteškoće. Osim toga i sami seljaci nerado daju viškove, a u pojedinim krajevima su čak odbili da 1 kg ustupe državi. Radi toga organi Zempra i gospodarstveni organi velikih župa nisu u stanju ubrati preostale plodine (kojih ima toliko da mogu zadovoljiti potrebe do nove žetve) bez oružane asistencije.«

Izvještaj ministra Balena predsjedniku sabora daje pravi prikaz stanja privrede NDH 1943. godine.[68] Balen otvoreno konstatira da se NDH u privrednom pogledu nalazi »u tako teškom položaju, da je potpunoma neizvjestno, kako dugo ćemo još moći naše gospodarstvo uzdržavati od propasti, a sigurno je, da bi iz gospodarske propasti usliedila i opća narodna propast«.

»Naša država – konstatira dalje Balen – nikako ne može doći u položaj, da bi mogla proizvoditi i prevoziti ona dobra, za čiju proizvodnju i prievoz ima najbolje preduvjete. Ona se ne može nikako gospodarski oporaviti i ojačati u tolikoj mjeri, da bi proizvodnja i prievoz barem i približno odgovarali istinskim mogućnostima našeg narodnog gospodarstva. No i tim nije položaj sasvim označen. On se iz dana u dan sve više pogoršava. Nesigurnost je sve veća, a osobito se u novije vrieme pojavila u nečuvenoj mjeri na našem glavnom proizvodnom području između

[66] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 318 od novembra 1942. Izvještaj upućen saboru.
[67] Arhiv IHRPZ, fond NDH, MUP 1943.
[68] DA SRH, Zagreb, fond Sabora NDH, Preds. spisi 847–9 od 9. XII 1943.

Save, Kupe, Drave i Dunava, dakle u području gdje se biele žitarice proizvode gotovo izključivo, mahunasti plodovi i krumpir u najvećoj mjeri, a i ostale sirovine, kao drvo za ogrjev i tehničko drvo, ugljen, stočarski proizvodi, masti, tekstilne sirovine itd. u znatnim količinama.

Posljedica toga je da naša država *ima danas najmanji obrok kruha u Evropi*, prometne mogućnosti ovise o svemu ostalom, a samo ne o našoj volji, dok je kod pučanstva zavladao silan strah radi sve jačeg odmetničkog djelovanja, a sve manje zaštite, koja se pučanstvu pruža. U takvom položaju mi smo preuzeli dužnost da prehranjujemo još 600.000 ljudi iz novopripojenih primorskih krajeva. To su glavne značajke našeg položaja.«

Konstatiravši da je u 1942/43. izvršena sjetva »na razmjerno mnogo većoj površini nego u godini 1941/42«, da je obrađeno »čak i za 30% više zemlje nego prošle godine« i da prirod bijelih žitarica prema proračunu iznosi preko 60.000 vagona, kukuruza oko 130.000 vagona, Balen zaključuje da se i pored takvog stanja ti preduvjeti ne mogu iskoristiti »radi teške nesigurnosti koja vlada u državi«. Budući da se ta nesigurnost po njegovim riječima »svakog dana sve više i više povećava«, država nije u stanju »prikupiti s lakoćom 12 do 15.000 vagona bijelih žitarica« od 26.000 vagona koliko bi prema proračunu bilo potrebno. Prikupljeno je jedva oko 6000 vagona.

Potreba za posjedovanjem dovoljne količine žitarica dovela je do prave panike te je vojska vlastitim mjerama, tj. nezakonitim putem vršila otkup. U vezi s tim Balen ističe ovo: »Da bude položaj još teži, otkupljuju predstavnici naših i njemačkih oružanih snaga živežne namirnice bez znanja Zempra, plaćajući veće cijene od određenih i tako se stvara još veći nered na tržištu.«

Nimalo povoljnije stanje nije bilo ni u ostalim područjima privrede NDH. Stočarstvo je rapidno nazadovalo. Broj stoke, koji je pred rat iznosio oko 1,800.000 grla, pao je početkom 1943. na 670.000 grla, pa je došlo do velike nestašice stočnih proizvoda, u prvom redu mesa i masti.

Pitanje ogrjeva bilo je i dalje teško. Proizvodnja ugljena u 1943. još je više opala, tako da je na mjesec iznosila oko 123.000 tona, a trebalo je oko 260.000 tona.

Industrija je bila u kaotičnom stanju. U vezi s tim Balen konstatira: »Preradba sirovina također strahovito zapinje zbog pomanjkanja ugljena i hrane za radnike, tako da se u mnogo slučajeva ni one sirovine, koje stoje na raspoložbi za preradbu, ne mogu preraditi.«

U vezi sa saniranjem postojeće situacije Balen nije dao neke konkretnije prijedloge, osim što je izlaz u pogledu prehrane vidio u poduzimanju prisilnih rekvizicija uz asistenciju vojske, te predlaže da se nastavi raspolaganje »10 jakih i dobro naoružanih bojni od po 1500 ljudi u svrhu postizavanja sigurnosti kod prikupa hrane«.

6. U stanju potpune unutrašnje dezorganizacije, koju je u prvom redu obilježavala rascjepkanost državnog teritorija i njegovo neprestano smanjivanje zbog sve većeg širenja NOPa-, zbog čega je funkcioniranje organa vlasti NDH bilo svedeno na minimum, Nezavisna Država Hrvatska dočekala je kapitulaciju Italije – 8. septembra 1943.[69]

[69] O kapitulaciji Italije i vojnim operacijama jedinica NOV i njemačke vojske za zauzimanje jadranske obale i njenog zaleđa usp. *Oslobodilački rat I*, str. 525–546; D. Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd 1962, str. 197–199; D. Gizdić, *Dalmacija 1943*, Zagreb 1962, str. 517–571.

Pripreme vlade NDH za preuzimanje teritorija koji su držali Talijani počele su još sredinom augusta 1943. Tada je Mile Budak, ministar vanjskih poslova, saopćio Oskaru Turini da je u slučaju kapitulacije Italije određen da preuzme upravu u onim krajevima Hrvatskog primorja i Gorskog kotara koje su Talijani dobili 1941. i u Istri i Rijeci. Nakon saopćenja njemačkog poslanika Kaschea Paveliću o odluci Hitlera da se hrvatski krajevi Gornjeg Jadrana priključe NDH, poglavnik je posebnom odredbom proglasio njihovo pripojenje i imenovao Oskara Turinu »glavarom građanske uprave za oslobođeno područje«.[70]

Pripreme koje je Turina odmah započeo iznesene su u njegovu opširnom izvještaju od 24. oktobra.[71] Već od dolaska na novu dužnost on je naišao na problem preuzimanja nove uprave i njene organizacije i na prebacivanje grupe odgovarajućeg osoblja u Rijeku zbog nesigurnih saobraćajnih veza. Ministarstvo oružanih snaga nije udovoljilo njegovu zahtjevu da mu se dodijeli bar jedna domobranska ili ustaška jedinica »jer su one drugdje od preče potrebe«.[72] Mnogo više teškoća zadavao je Turini i njegovim suradnicima put do Rijeke jer su jedinice NOV držale u svojim rukama čitavo područje od Duge Rese do Sušaka i cijelo Hrvatsko primorje te tako gospodarile jedinom željezničkom prugom i svim cestama koje vode prema Rijeci. Zbog toga nije preostalo drugo nego da se ta grupa prebaci preko teritorija koji su držali Nijemci (Ljubljana–Trst, zatim morem preko Pule u Rijeku).

Jedinice NOV već su 10. septembra potpuno opkolile Rijeku i okolicu, pa Matulje i cijelu istočnu obalu Istre. Njemačke jedinice uspjele su da se probiju do Rijeke tek 14. septembra.

Budući da su Nijemci preuzeli vlast na teritoriju koji su napustili Talijani (njemački komesar Rainer), spomenuta grupa, koja je u ime vlade NDH pošla iz Zagreba s istim ciljem, stigla je do Trsta gdje joj je naređeno da se vrati.[73]

Kapitulacijom Italije nisu ostvarene nade ustaških vrhova u »preporod NDH« koja bi se poništenjem Rimskih ugovora, »kao glavnog tereta«, proširila na Jadran. Budući da su bili svjesni potpune slabosti NDH, Nijemci su znali da ona nije sposobna da preuzme područje koje su napuštali Talijani jer se na njemu u to vrijeme NOP pretvorio u opći narodni ustanak.[74] Međutim, ni njihova brza vojna intervencija u vezi s razoružanjem talijanskih snaga i osvajanjem dalmatinske obale zbog osiguranja od eventualnog iskrcavanja angloameričkih trupa, nije postigla željeni cilj nego je završila samo privremenim zaposjedanjem nekih većih luka.[75]

Takav tok događaja samo je još više ubrzao daljnji proces raspadanja NDH.

---

[70] Istoga dana održao je njemački opunomoćeni general u NDH Glaise von Horstenau govor preko zagrebačkog radija u kojem je pozvao ustaše da preuzmu Rijeku i Zadar.

[71] Izvještaj Turine sastoji se od tri tzv. promemorije: 1. O stanju u Rijeci i okolici nakon kapitulacije, 2. Pripreme za preuzimanje građanske uprave, 3. Razgovor s njemačkim poslanikom Kascheom, 21. X 1943. (Prijepis u Arhivu IHRPZ, fond NDH, MUP 1943).

[72] Turina je jedva uspio da mu se dodijeli jedan odred mornara.

[73] Istu je sudbinu doživio i župan Jurica Marković koji je s odredom ustaša stigao iz Ogulina u Rijeku, jer se po naređenju njemačkih vlasti morao isti dan vratiti.

[74] O početku masovnog ustanka u Dalmaciji i Istri usp. bilj. 69.

[75] O tim operacijama usp. *Oslobodilački rat I*, str. 589–546.

Summary

CONTRIBUTIONS TO STUDIES OF THE HISTORY OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA IN THE 1942–1943 PERIOD

In this study the authors have dealt with several basic problems of the quisling Independent State of Croatia between January 1942 and the capitulation of Italy in September 1943.

In order to establish the necessary continuity facilitating an approach to the subject, the problems of the Independent State of Croatia in 1941 have been dealt with in the introductory part of this study (the creation of the Independent State of Croatia, regulation of relations with Germany and Italy, the attitude towards the Serbs and Jews).

1. The first question to be dealt with was the »Croat State Parliament« (in fact a typical Fascist corporative Assembly, constituted after the Italian example) convened by Pavelić in January 1942. As the approach to this Parliament ought to be thoroughgoing and comprehensive one, the authors have limited themselves in this study to the principal only question that was discussed there – the attitude towards the Serbs. From the work of Parliament it can be clearly seen that Parliament was used only to confirm the policy of the Ustashi *régime*. Parliament was meant only to be some official justification of the general political line of the quisling authorities.

2. From the work of Parliament it can be seen that the so-called Serbian question was really a major preoccupation of the rulers in the Independent State of Croatia. The Ustashi leaders thought that the attitude towards Serbs had given rise to the rapid spreading of the People's Liberation Movement. Steps were taken towards the »solution« of the Serbian question whose only result was the creation of the so-called Croat Orthodox Church entrusted with mediating between the State and the Serbian population.

3. The crucial problem of the Independent State of Croatia was the People's Liberation Movement, the spreading of which compelled the Ustashi authorities to seek new ways of coping with it in spring 1942, as the policies pursued so far had proved unsuccessful. Trying to consolidate the situation in Croatia the Ustashi leaders concluded several agreements with the Chetniks and by the so-called Zagreb Agreement in June 1942 they regulated their relations with the Italians in the Second and Third Occupation Zones. Within German plans for a decisive campaign against the People's Liberation Movement in autumn 1942, an agreement, suggested by Hitler, was signed putting all Croat quisling forces north of the line of demarkation under the command of the German plenipotentiary general in Croatia Glaise von Horstenau.

4. The steady rise of the People's Liberation Movement in the Independent State of Croatia led gradually to the disintegration of its territory. The authors, basing their conclusions on reports of Ustashi authorities, both political and military, who speak about an »abnormal state with threats from all sides«, describe the involution of the so-called Independent State of Croatia between the middle of 1942 and autumn 1943.

5. Based on the study of a number of Ustashi documents, the economy of the Independent State of Croatia in that period is described by the authors. The economy of the country was disorganized as a result of general instability. The most painful question was that of food supplies.

6. As the Independent State of Croatia was in a critical state when Italy capitulated, the hopes of the Ustashi leaders for a »Renascence« of Croatia after the abrogation of the Agreement of Rome as »the principal burden«, and the expansion of Croatia at the Adriatic, were frustrated. On the contrary, the transformation of the People's Liberation Movement into a national uprising in all territories abandoned by Italians only accelerated the final collapse of the so-called Independent State of Croatia.

ĐURO PLEMENČIĆ

»GLAS HRVATSKOG ZAGORJA« – ORGAN POVJERENSTVA CK KPH U 1942. GODINI

REVOLUCIONARNI pokret u Zagorju, čiji se prvi, još nesigurni počeci javljaju potkraj 19. stoljeća,[1] bio je već po tradiciji uvijek vezan uz revolucionarni radnički pokret u Zagrebu.[2] Kada se, između dva rata, radnički pokret u Zagorju razmahao u rudarskim bazenima (Krapinski ugljenokopi, Stari i Novi Golubovec) i u industrijskim centrima (Krapina, Varaždin, Oroslavje, Bedekovčina), i kada su se vodili, naročito tridesetih godina, sve organiziraniji štrajkovi, odlučnu je pomoć zagorskim radnicima pružila Partija preko strukovnih saveza u Zagrebu. U to vrijeme, sve do pred drugi svjetski rat, dolaze u Zagorje Ivan Božičević, Drago Marušić, Đuro Bermanec, Simo Crnogorac, Blažo Jovanović, Josip Hrnčević, Anka Butorac, Pajo Gregorić, Pavao Markovac, Josip Kraš, Karlo Mrazović, Marko Belinić.

Veza zagrebačkih partijskih i sindikalnih (URS-ovih) organizacija sa Zagorjem bila je dvostruka: propagandna djelatnost – rasturanje štampe, letaka, brošura, marksističke literature – i direktna pomoć u organiziranju štrajkova, stvaranju partijskih organizacija i sl.

Na onom području Zagorja koje je i kasnije pripadalo krapinskom okrugu održana je već otprilike godinu dana prije nego što je i našu zemlju zahvatio rat Prva okružna partijska konferencija u krapinskom Starom gradu, na kojoj su sudjelovali delegati iz kotara Klanjec, Pregrada, Krapina, Zlatar i Stubica. Značajne su odluke koje su donijete na toj konferenciji: »upoznati mase s političkim stanjem i zadacima, širiti marksističku literaturu, okupljati omladinu i pripremati čitav narod na obranu zemlje od najezde njemačkog i talijanskog fašizma.«[3] Već nekoliko mjeseci kasnije, 1. I 1941, održana je Druga partijska konferencija za Okrug Krapinu, u Đurmancu. U ime CK KPH konferenciji je prisustvovao Karlo Mrazović.

[1] U jednom dopisu Kr. županijske oblasti u Varaždinu Kr. kotarskoj oblasti u Krapini od 9. IV 1894. govori se o nemirima i agitaciji »socijalističke naravi«.

[2] U izvještaju upravnog odbora i kr. podžupana Županije varaždinske od 1905. kaže se: „opažalo se neko gibanje u občinama Kraljevac i Vel. Trgovišče, gdje je među seljačko pučanstvo po nepozvanim agitatorima iz Zagreba posijana ideja o »financialnoj samostalnosti«, ali i »pravednoj razdiobi imovine«."

[3] »Hrvatsko Zagorje u NOB«, Zagreb, 1959., str. 46.

Ove konferencije, kao i čitava aktivnost KPJ na području Hrvatskog zagorja, imale su veliko značenje za podizanje ustanka u ovom kraju, koji je za okupatore i ustaše bio jedno od svakako najosjetljivijih područja zbog tri osnovna razloga: blizine Zagreba, centra ustaške NDH, strateškog značenja Zagorja, i činjenice da je Zagorje čisto hrvatski kraj.

Poslije okupacije ustaški pokret okupio je u Zagorju minimalan broj ljudi (nešto trgovaca i činovnika). Karakteristično je da su široke seljačke mase ostale izvan toga pokreta, a izvan njega ostali su i funkcionari HSS-a, bez obzira na to što su pojedine organizacije, pod pritiskom ustaške vlasti, slale izjave lojalnosti. Izvjesne iluzije što su se pojavile kod jednog dijela neobaviještenih seljaka, da je uspostavljanjem NDH riješeno nacionalno pitanje, brzo su se rasplinule. Prelazi okvir ovog prikaza da se iznese koji su sve faktori utjecali na to, da ustaše, usprkos ogromnim naporima, nisu uspjeli pridobiti zagorske mase, no ipak je potrebno, usput, spomenuti nekoliko važnih faktora: kod zagorskih seljaka već je kroz daleku historiju tradicionalan jak osjećaj za »pravicu«; vijesti o ustaškim zločinima nad srpskim stanovništvom, koje su se brzo proširile Zagorjem, žestoko su se kosnule naroda koji je u svojoj prošlosti toliko od raznih režima bio maltretiran; isto je tako narod bio pogođen najezdom fašističke Njemačke na SSSR, koji je bio veoma popularan u očima seljaka, ne samo zbog djelovanja KPJ nego i zbog utjecaja radićevske linije u organizacijama HSS-a, koja je u Zagorju bila veoma jaka i odigrala je pozitivnu ulogu; široki slojevi siromašnog seljaštva, odgojeni na tradiciji bunta protiv gospode, ubrzo su spoznali da je i ustaška vlast gospodska i da od nje u socijalnom pogledu ne mogu ništa očekivati.

Ipak, razvijanje oružane borbe u ovom kraju, gdje se ustaška vlast suzdržavala od upotrebe grube sile taktizirajući do krajnjih granica, bio je za Komunističku partiju krupan problem, to više što je Partija raspolagala s relativno malim brojem kadrova, a što i ciljevi NOB-a nisu seljačkim masama u početku bili jasni. Ustaška se propaganda, naime, trudila da partizane prikaže četnicima, i takvo tretiranje ustanka i prvih uspjeha partizanskih jedinica imalo je ispočetka izvjestan utjecaj na zagorskog seljaka.

U takvoj situaciji održana su u novembru i decembru 1941. dva sastanka Okružnog komiteta KPH za zagrebački okrug (drugom sastanku je prisustvovao i Vladimir Bakarić), na kojima se raspravljalo o mogućnostima za razvijanje ustanka na području sjeverne Hrvatske, posebno u Zagorju. Pripremama je rukovodio član Politbiroa CK KPH Dragutin Saili. U to je vrijeme osnovan i Štab partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja, kojemu je komandant i komesar bio Marko Belinić.

Narod tada već sve otvorenije simpatizira s NOP-om, a formiraju se i prve partizanske grupe, koje su kasnije, sastavljene od četiri voda, sačinjavale Prvi zagorski partizanski odred. Međutim je ustašama uspjelo da u maju 1942. razbiju dijelove toga odreda, još prije nego se on, prema operativnom planu Štaba partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja, formirao na Ivančici.[4]

[4] »Zagorski odred bio je sastavljen dijelom od domaćih ljudi, a dijelom od zagrebačkih radnika. Čitavu zimu veći dio odreda živio je u donjem Zagorju, i o njemu su se brinule ne samo partijske organizacije već i najsvjesniji dio naroda Zagrebačkog, Stubičkog i Klanječkog kotara. On se tu održao i mogao razvijati svoju djelatnost bez nekih većih prirodnih zaklona, živeći i krećući se među narodom, kojega je sastavni dio postao i koji je povezao svoju sudbinu s njegovom. I zato su ljudi bdjeli nad njim, čuvali ga i jačali. Položaj terena, doduše, nije bio povoljan za jaču oružanu akciju. Ali nisu bile iskorištene sve mogućnosti za akcije. Previše je kruto bio razdijeljen

U takvoj je situaciji propagandni materijal, koji je u to vrijeme potpuno nedostajao, trebalo da na tom terenu odigra izvanrednu političku ulogu. No da bi se došlo do materijala, bilo je potrebno stvoriti preduvjete za njegovo štampanje, što je bilo neobično kompliciranо u situaciji masovnih hapšenja i stroge kontrole nad papirom, strojevima za umnožavanje itd.

Tada je došlo do osnivanja zagorske tehnike.[5] Odluka o tome donijeta je u septembru 1941; a počela je funkcionirati na početku novembra iste godine.

Na jednom sastanku između Franje Tuđmana i Živka Kovačevića,[6] na kojem su se razmatrala razna pitanja oko prebacivanja oružja za Hrvatsko zagorje, govorilo se i o propagandnom materijalu za to područje. Tada je Kovačević predložio da se u okviru bivše Civilne zaštite, koju su ustaše preuzeli pod nazivom Narodna zaštita i administrativno je uklopili u Ministarstvo domobranstva, osnuje ilegalna tehnika. To je bilo olakšano činjenicom da je glavni ekonom u tom odjelu bio Ante Dugandžić, brat narodnog heroja Jakše Dugandžića. Trebalo je samo ubaciti jednog povjerljivog čovjeka da se tamo namjesti i da koristeći date uslove počne sa štampanjem ilegalnog materijala. Taj je zadatak povjeren omladincu Vladimiru Stoparu.

Ova baza u Narodnoj zaštiti imala je izvanredno veliku važnost u nekoliko pravaca: 1. Od novembra 1941. do maja 1942. štampani su s velikim intenzitetom i relativno velikom tiražom (500–1000 primjeraka) leci koji su zapljusnuli široko područje Hrvatskog zagorja. Tekst za te letke pripremao je Franjo Tuđman na osnovu stenograma emisija Radio-Moskve i kasnije Slobodne Jugoslavije. 2. Tehnika je izbacivala velik broj falcificiranih objava i legitimacija, kojima su se neki drugovi služili za prebacivanje na teritorij Like, prvim partizanskim jedinicama, a služile su i mnogim aktivistima za kretanje po Zagrebu. 3. Iz ove baze prebacivale su se velike količine materijala za štampanje (papira i boja) u Zagorje, te je ta rezerva kasnije dugo vremena služila za rad tehnike kad je ona prebačena u Zagorje.

Osim Franje Tuđmana, koji je ne samo rukovodio tehnikom nego i organizirao distribuciju materijala, i sâm ga prebacivao na teren, u zagrebačkom periodu tehnike veliku su ulogu odigrali Ivica i Stjepan Tuđman (mlađi), Boris Ilej, Stjepan Cerjan, Ante Dugandžić, Vladimir Stopar i drugi aktivisti.

---

period priprema (konspiracija) i period akcija. Sitnijim iznenadnim akcijama na raznim stranama *borci odreda vjerojatno bi prošli bolju školu i stekli veća vojna iskustva.* Pošavši prema povoljnijem terenu, zamišljenoj bazi Strahinjščica–Ivančica, odred je naišao na neprijateljske zasjede koje su stigle iz Varaždina i okolnih uporišta (Zlatar–Krapina) i pretrpio osjetne gubitke, što je bilo presudno za njegov daljnji opstanak.

Neposredno prije toga neprijatelj je napao na bedekovčansko-poznanovečku grupu. Neposredni rukovodioci nisu imali nikakvog vojnog iskustva, a odred je bio i veoma slabo naoružan: borci su, doduše, imali puške, ali je na svakog dolazilo samo po nekoliko metaka.

Ne poznavajući teren odred je ušao u zaselak Tenšeki, u kojem su živjeli veoma zaostali seljaci, koji su potpali pod utjecaj ustaške propagande. Iz istraga, kasnije poduzetih, vidi se da su neki seljaci iz toga zaseoka javili neprijatelju prisustvo, jačinu i naoružanje »partizana.« (»Hrvatsko Zagorje u NOB«, Zagreb, 1959, str. 83–84).

[5] Radi se zapravo o tehnici Okružnog komiteta KPH Krapinskog okruga, koju su drugovi što su u njoj radili nazivali i tehnikom Povjerenstva CK KPH. Kao što ćemo kasnije vidjeti, ovaj posljednji naziv nije sasvim tačan, no u isto vrijeme ima izvjesno svoje opravdanje. U kasnijem tekstu naziv »zagorska tehnika« uvijek će označavati upravo tu tehniku.

[6] Živko Kovačević djelovao je tada, kao član partijske organizacije Zagrebačkog električnog tramvaja, ilegalno u Zagrebu.

Prebacivanje tehnike u Žagorje uslijedilo je upravo u onom kritičnom momentu kada je Prvi zagorski partizanski odred doživio svoj vojni neuspjeh, koji je – privremeno dakako – poremetio kompaktnost i odlučnost NOP-a u Hrvatskom zagorju.[7]

U to vrijeme Povjerenstvo CK KPH, koje je imalo svoje sjedište u Zagrebu, donosi odluku da se pokrene »Glas Hrvatskog Zagorja«, koji je zamišljen kao frontovski list namijenjen čitavoj sjevernoj Hrvatskoj a ne samo uskom području krapinskog okruga na koji je prebačena tehnika iz Ministarstva domobranstva. »Vjesnik«, naime, koji je u Zagrebu počeo izlaziti u prvoj polovici 1940. (pod naslovom »Politički vjesnik«) izlazio je sve do kraja 1941. Nakon pada tehnike u Klaićevoj ulici br. 17 prebačen je bio u Liku, te je njegova doprema u ove krajeve bila veoma otežana, a koliko je i dopreman, dolazio je s velikim zakašnjenjem i u vrlo malom broju primjeraka. Upravo je zato bilo odlučeno da se pokrene novi list, koji će se štampati u raznim tehnikama, a rukovodit će njime Dragutin Saili, u ime Povjerenstva CK KPH.

Prvi podatak o »Glasu«, čiji je prvi broj u zagorskoj tehnici izašao u junu 1942, dok je drugi objavljen u julu te godine, javlja se u arhivi Povjerenstva CK KPH u pismu Konspiratora[8] Birou CK KPH od 5. VIII 1942: »26. VII održali smo jedno savjetovanje zagrebačkog, varaždinskog i krapinskog okruga. Među ostalim smo: popunili Okružne komitete, pristupili formiranju Centralnog odbora N. O. F. Zagorja i kod svakog O. K. formirali redakcioni odbor za »Glas Hrvatskog Zagorja« i uspostavili veze sa Međumurjem, gdje je u formiranju kotarski komitet u Čakovcu.

Drugom poštom poslat ćemo Vam opširniji izvještaj i »Glas Hrvatskog Zagorja«, koji je izašao već drugi broj u 2.500 primjeraka kao i »Vijesti« koje izdajemo.«

Da je »Glas Hrvatskog Zagorja« u to vrijeme zaista bio list Povjerenstva CK KPH, koje je pripremalo sav materijal i isključivo obavljalo ulogu redakcije, dokazuje i Konspiratorovo pismo zagorskoj tehnici od 12. VIII 1942. U tom pismu Konspirator najprije kritizira drugove iz tehnike da su vršili promjene u letacima, da su »Vijesti« poslije 3. broja prekrstili u »Vjesnik«, a zatim kaže da su neke stvari iz 2. broja »Glasa Hrvatskog Zagorja« izbačene i da je pridometnuto »ništa manje nego pet stranica. Ono što ste pridometnuli je sadržajno dobro i o tome se mora pisati, ali nije dobro da ste to pisali u 2. broju »Glasa« i to zato, jer u Gl. H. Z. ne izlazi samo ono što vi izdajete, već pet puta toliko izlazi za sada na drugim mje-

[7] »Privremeni neuspjeh odreda u Hrvatskom Zagorju u proljeće četrdeset i druge utjecao je na daljnji razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta u tom kraju. Posljedice su bile teške, trebalo je da se prebrode ozbiljne teškoće. Umjesto permanentne otvorene borbe s vojnim formacijama (odredom), moralo se prijeći na druge oblike partizanskog rata, koji bi odgovarali objektivnim uslovima – općem političkom stanju i broju i iskustvu kadrova. Događaji u svibnju 1942. god. nisu obezglavili Narodnooslobodilački pokret u Zagorju, iako posljedice nisu bile male. Usprkos tome što je dosta boraca palo, a većina ostalih prebacila se u partizanske odrede u druge krajeve (Kalnik, Žumberak, Slavoniju), kontinuitet u širenju Narodnooslobodilačkog pokreta nije bio prekinut gotovo nigdje. Ocjena situacije koja je nastala, mogla bi se sažeti ovako: razbijanjem odreda, neprijatelj je, doduše, uklonio neposrednu vojničku opasnost za svoje garnizone, ali time u Zagorju nije došlo gotovo ni do kakvih promjena političkog raspoloženja u njegovu korist. Još nedovoljno pripremljen za otvorenu političku borbu, narod Zagorja bio je, u cjelini uzevši, tako odlučno antifašistički raspoložen da ustaše nisu mogli ni događaje u svibnju 1942. iskoristiti za političko predobivanje ljudi, a još manje za uvlačenje u svoje vojne formacije. Treba podvući činjenicu da u Zagorju ustaše nisu mogli formirati svoje oružane formacije ili uvući u svoje redove domaće ljude.« (»Hrvatsko Zagorje u NOB«, Zagreb, 1959, str. 87–88).

[8] Dragutin Saili, koji se kasnije javlja i pod pseudonimom Stari.

stima i istovremeno kad se daje vama original za tisak, daje se i na druga mjesta, drugim tehnikama, i kad bi svaka tehnika ispuštala i pridometala po svojoj volji naš »Glas« bi bio veoma šarena izgleda... Dakle, drugovi, da vam se u buduće ne dešava nešto slično treba upamtiti slijedeće:

1) Uprava »Glasa« nalazi se za sada u našim rukama ovdje i sav materijal treba slati ovamo...«

U pismu se, međutim, daje i djelomičan odgovor na pitanje, gdje je još, ako ne izlazio, a ono trebalo da izlazi »Glas«, pa ćemo se, na osnovu sačuvanih dokumenata, pozabaviti pitanjem, gdje je sve štampan »Glas«, odnosno na kojim je sve područjima Povjerenstvu CK KPH uspjelo da organizira štampanje lista, kada je i dokle štampan.

»Varaždincima još za sada«, kaže Konspirator dalje u već citiranom pismu, »dok nemaju vlastite tehnike davajte najmanje 150 kom. „Glasa" i oko 50 kom. „Vijesti".

... Mi vam možemo početkom idućeg tjedna predati jedan mali rotacioni stroj sa matricama, samo si uredite otpremu istog, a vaš ćete predati Varaždincima i dok vidimo kako će vam funkcionirati tehnika nabavićemo im isto takav...

Šaljemo vam natrag jedan komad »Glasa« da uočite pogreške a isto vam šaljemo jedan primjerak koji izlazi na drugim mjestima da vidite razliku.«

Iz drugog dijela ovog pisma je vidljivo da u varaždinskom okrugu još tada nije izlazio »Glas«, a to je vidljivo i iz prepiske Povjerenstva CK KPH i Okružnog komiteta KPH za Varaždinski okrug. Povjerenstvo šalje 27. VIII 1942. OK-u pismo (potpis: Stari) u kojem se kaže: »Javite nam da li funkcionira tehnika? Ako funkcionira onda ćemo i vama po jedan original »Gl. H. Zagorja« slati istovremeno kad i ostalim tako, da istovremeno izađe svuda.« Okružni komitet odgovara Povjerenstvu 3. IX 1942: »Tehnika nije još proradila, ali će ovih dana.«

No tehnika na ovom području nije još dosta dugo poslije toga počela funkcionirati i Dragutin Saili–Stari opominje drugove iz Okružnog komiteta u pismu datiranom 17. IX iste godine: »Još ništa ne znamo kako stoji vaša tehnika i da li je proradila? Sad imate sve što vam treba i nastojte, da ona stupi u djelovanje. Ako radi, javite nam šta ste umnožili i koliko komada?

Javite nam koliko komada »Glasa« primate? Uredite sa vašim susjedima[9] da vam dadu gotovu prvu stranicu. Posvetite veću pažnju tehnici jer bez dobre tehnike ne ćete imati uspjeha u radu, i skrajnje je vrijeme da ona proradi. Nemojte se zanašati na vaše susjede već se osamostalite.« Odgovor Okružnog komiteta Varaždin na ovo pismo slijedi 24. IX 1942, a potpisao ga je Mali:[10] »U posljednjem pismu kojeg ste nam poslali i skrenuli pažnju na samu tehniku, možemo javit da smo utrošili mnogo vremena i truda za smještavanje iste i na 3 mjesta smjestili. 2 mjesta su provaljena a u treće dolazi sklonište za napadaj iz zraka, iz toga vidite s kakvim poteškoćama se borimo. Idući puta kada će doći kurir donet će Vam primjer kojeg ćemo izradit.«

Međutim, postoji još jedno pismo Okružnog komiteta KPH za Varaždinski okrug istog datuma (24. IX[11]), bez potpisa, u kojem se kaže: »Tehnika na žalost ne radi

[9] Sigurno se radi o Okružnom komitetu KPH za Krapinski okrug.

[10] Stjepan Ivić, tada sekretar OK KPH za Varaždinski okrug.

[11] Datum je, međutim, dodan (naknadno?) u desnom donjem uglu crvenom olovkom, dok je tekst pisma pisan tintom.

jer tamo gdje smo je smestili je provaljena i sada moramo je smestit na drugo mesto... Zadnji „Glas" smo dobili 50 kom. a „Vijesti" 20 kom.«[12]

Koliku je pažnju Povjerenstvo CK KPH posvećivalo štampanoj riječi i posebno »Glasu Hrvatskog Zagorja« i koliku mu je ogromnu važnost pridavalo, dokazuje pismo Dragutina Sailija –Staroga Okružnom komitetu Varaždin 26. IX 1942. Pismo glasi:

»Dragi drugovi!

Jedno od najbolnijih pitanja kod vas je pitanje tehnike. To pitanje stalno pokrećete a nikako ga ne možete pokrenuti. Stalno vam nešto smeta. Već godinu dana i stalno stojite na mrtvoj točki. U početku ste imali dobru mašinu i sve što treba no onda je pao čovjek i mašina je negdje ležala (valjda još i danas leži), a da ju niste iskoristili. Zatim ste imali mjesto, a niste imali stroj. Nabavili ste stroj, a sad pak nemate mjesto, kad ćete naći mjesto imat ćete mjesto i stroj, ali nećete ljude i prema tom zakonu razvitka – historija će se ponoviti – i prije negoli ćete početi, past će mašina i opet Jovo na novo. Drugovi, pitanje tehnike morate brzo ali i solidno riješiti. Ovih osam dana posvetite pažnju uglavnom tehnici. Po svemu kako izgleda vi niste svjesni koliku ulogu igra štampa naročito danas u ovoj narodnooslobodilačkoj borbi. Vi se stalno tužite kako vam je težak rad tamo, a vidi se i po tome što u zadnje vrijeme kuburite sa mjestima stanovanja i slično. Mi znamo da nije lako raditi, ali mi moramo sva sredstva iskoristiti, da si olakšamo rad. A jedno od glavnih sredstava kod toga rada je dobra tehnika! Jer naš letak i naša štampa to su naša predstraža koja utire staze kojim dolazimo do naših izvora. Vi danas primate 50 komada „Glasa". Šta je to drugovi za okrug Varaždin, koji ima nekoliko desetaka hiljada stanovnika? Tu se drugovi morate zamisliti i to pitanje najhitnije riješiti. Kad bi vi „Glas" i ostalo izdavali u nekoliko tisuća primjeraka, onda bi i rad bio mnogo laganiji. Jer od tih nekoliko tisuća čitača do kojih bi došla istina, shvatila bi stotina i stotina njih da oni doprinesu barem jedan mali dio za opću borbu i vaše kretanje bilo bi mnogo olakšano. Danas bi po broju stanovnika trebali imati već nekoliko tehnika u vašem okrugu. Dakle posvetite svu pažnju tehnici, jer sredstva i sve što vam treba, stoji vam na raspolaganje i počnite već jednom, ali još jedna napomena, udarite solidne temelje u vidu najveće konspiracije.«

Neposredno poslije toga pisma Okružni komitet za Okrug Varaždin sigurno ulaže velike napore da svlada niz objektivnih poteškoća o kojima se govorilo u gore citiranim pismima Povjerenstvu, i određene subjektivne slabosti o kojima je govorio Dragutin Saili u svom pismu OK-u. Već 23. X 1942. Stjepan Ivić–Mali javlja, u ime OK, Povjerenstvu: »... pošaljite po kuriru Glas Hrv. Zagorja br. 5 kao i mast za matrice, o čemu smo usmeno govorili.« Da se zaista radi o *materijalu* za »Glas«, tj. o rukopisima, a ne o štampanom listu, dokazuje pismo Staroga OK-u Varaždin, datirano istoga dana, 23. X: »Šaljemo vam „Gl. Hrv. Zag." br. 5 *kojeg odmah stavite u tisak* (potcrtao Đ. P.) i rasturite ga.«[13]

[12] Radi se očito o primjercima koje je, po nalogu Dragutina Sailija, poslala zagorska tehnika, samo je mjesto 150 »Glasa« i 50 »Vijesti« poslana, sigurno zbog nedostatka materijala, manja količina.

[13] Na žalost je sve dosad bilo nemoguće doći do toga broja »Glasa« štampanog u tehnici Varaždinskog okruga. Čak nije ni sasvim sigurno da je taj broj identičan broju 5 štampanom u zagor-

Prema tome se može uzeti kao sigurno da je »Glas Hrvatskog Zagorja« počeo izlaziti na području Varaždinskog okruga, štampan u tamošnjoj tehnici, tek sa brojem 5, i to sa zakašnjenjem. Dok je br. 5 »Glasa štampan u tehnici krapinskog okruga izišao već na početku mjeseca oktobra, što se vidi po pismu Franje[14] Povjerenstvu datiranom na početku X mjeseca 1942, onaj u Varaždinskom okrugu štampan je tek u drugoj polovici novembra: »Umnožili smo 283 kom: Glasa . . .« – javlja Mali Povjerenstvu 25. XI 1942, dok se u izvještaju Povjerenstva Centralnom komitetu KPH o radu OK Varaždin, OK Bjelovar, OK Čazma (nepotpun dokument) od 6. XII 1942, u dijelu gdje se govori o varaždinskom kotaru, kaže »Tehnika: Napokon i ona je proradila i radi prilično dobro. U mjesecu studenom umnožili su: 100 kom. Bilten br. 17–18–19, 200 kom. Pionira br. 1, 100 kom. konspiracije, 1000 kom. govora Staljina, 283 kom. „Glasa Hrv. Zagorja" i 2000 kom. letka „25 god. Vel. Okt. Rev."

OK Varaždin (potpis: Mali) piše Povjerenstvu već 3. XII 1942: »Šaljite ‚Glas Zagorja'«, i može se sa sigurnošću pretpostaviti da se i tu radi o rukopisima a ne o štampanom listu. Prema tome se u tehnici Varaždinskog okruga nastavlja, i nakon petog broja, sa štampanjem ‚Glasa'«.

Postavlja se sada pitanje, gdje je i kako je izlazio »Glas Hrvatskog Zagorja« na području zagrebačkog okruga. U »Zapisima ilegalca« Stipe Ugarkovića[15] kaže se: »U mjesecu ožujku iste godine (1942. op. Đ. P.) Franjo Kozjak donio je u stan Olge Baće pisaći stroj, jednu roto-mašinu za umnožavanje, a kasnije, zajedno s Katicom Bukvić, nabavljena je još jedna pisaća mašina, te je tako tehnički dobro organizirana Tehnika pristupila umnožavanju lista Glas Hrvatskog Zagorja i raznih letaka.«

Kada je bilo to »kasnije«? Ako pretpostavimo da je »Glas« u toj tehnici štampan nešto prije onoga u tehnici Krapinskog okruga,[16] koji je izašao u junu 1942, tehnika Zagrebačkog okruga mogla je prvi broj »Glasa« štampati negdje u maju 1942, ako se oslonimo na podatak Stipe Ugarkovića. Ali ni to nije sigurno, čak je sigurno da tome nije bilo tako, jer Dragutin Saili–Stari piše 31. VIII 1942. OK-u za zagrebački okrug: »Javi nam da li je vaša tehnika proradila i ako jeste onda ćemo vam poslati materijal kojega treba umnožiti. Ako nije proradila nastojte da to što prije bude i u prvo vrijeme stajat će direktno pod našom kontrolom.« Ili je zagrebačka tehnika u stanu Olge Baće štampala „Glas" nezavisno od tehnike zagrebačkog okruga, kao tehnika direktno vezana uz Povjerenstvo CK KPH? Ako je tehnika u stanu Olge Baće zaista umnožavala Glas Hrvatskog Zagorja – tj. ako se nije radilo samo o redakcijskom prepisivanju materijala, o daktilografiranju – onda je to mogla biti samo tehnika Povjerenstva, jer je očito OK za Zagrebački okrug bio izvan Zagreba, negdje na terenu, što se vidi iz pisma Povjerenstva Okružnom komitetu od 27. XI 1942, što ga je potpisao Slavko:[17] ». . . odmah pišite kakva je kod vas politička situacija, kakvo je stanje partijske organizacije, o stanju u partizanima, o SKOJ-u, N. O. O., A. F. Ž. i tehnici.« U dokumentaciji Povjerenstva i OK KPH za Zagrebački okrug nije sačuvan odgovor na ovo pismo, no Slavko već 2.

skoj tehnici, jer je taj broj »Glasa«, kao što će se kasnije vidjeti, već gotovo samostalno uređivan u zagorskoj tehnici, tj. tehnici OK KPH za Krapinski okrug, a Povjerenstvo ga je samo pregledalo i odobrilo za štampu.

[14] Franjo Tuđman.

[15] Stipe Ugarković: Zapisi ilegalca, Zagreb, 1955, str. 64.

[16] Zagorska tehnika bila je tada smještena kod obitelji Rožić u Požarkovcu.

[17] Ivo Marinković.

XII 1942. piše OK-u: »Šaljemo vam jedan primjerak Glasa Hrvatskog Zagorja broj 7 i jednu kopiju pisma C. K. K. P. H. od 21. XI. o. g. o borbi protiv pljačkaških tendenca u partizanskim odredima. *Umnožite jedno i drugo . . .*« (potcrt. Đ. P.) U pismu što ga je narednoga dana, 3. XII 1942, Slavko poslao OK-u za Krapinski okrug, kaže se: »Šaljemo vam kopiju pisma C. K. K. P. H. od 21. XI o. g. o borbi protiv pljačkaških tendenca . . .« U tom se pismu ne spominje »Glas Hrvatskog Zagorja«, i to očito zbog toga što je u tehnici Krapinskog okruga br. 7 »Glasa« bio već pripremljen za štampu na početku mjeseca novembra. Vidi se to iz jedne prepiske između Agitpropa CK KPH i tehnike OK za Krapinski okrug. »U Glasu br. 7,« piše Stari 13. XI 1942, »uvodni članak neka bude „Međunarodni značaj N. O. B. u Jug. i zamaskirani izdajnici " od Tite.« Na to pismo odgovara Franjo 18. XI: »Pišete nam da u „Glas" broj 7 kao uvodni članak stavimo „Međunarodni značaj N. O. B. u Jugoslaviji i zamaskirani izdajnici" od Tite, ali pošto smo mi „Glas" broj 7 već uredili i poslali Vam ga u Zagreb na uvid i kako je u niemu kao uvodni članak referat druga Staljina, a „Glas" je i onako već dosta opširan – to mislim da bi tako i ostalo, pa bi članak druga Tite uvrstili u 8. broj.« Uostalom, „Glas" br. 7 i nosi datum 13. novembra.

Iz svega se toga može s priličnom sigurnošću utvrditi da se »Glas Hrvatskog Zagorja« počeo u tehnici Okružnog komiteta KPH za Zagrebački okrug štampati tek u mjesecu decembru 1942, i to sa sedmim brojem.

Sigurno je, međutim, da su na putu normalnog rada tehnike na području zagrebačkog okruga stajale velike teškoće, jer je to iz sačuvanih dokumenata jasno vidljivo, kao što je vidljivo, prvo, da se »Glas Hrvatskog Zagorja« štampao neredovito i u malom broju primjeraka, i drugo, da se tehnika pokušala na početku 1943. orijentirati, osim na »Glas«, na drugi list, »List Prigorja«, čiji je jedan broj u to vrijeme izišao.[18] Da je spomenuta tehnika radila zaista s velikim poteškoćama, tada i kasnije, dokazuje i pismo OK KPH Varaždinskog okruga Zetu[19] od 3. IX 1943. »Javite nam«, kaže se u tom pismu, koje je potpisao Mali, »ako bi vam mogli pomoći kod *ponovnog organiziranja* (potcrt. Đ. P.) Vaše tehnike, znademo što znači biti bez tehnike, jer smo i sami bili dugo vremena bez nje, pa znamo koliko se time trpi na radu.« A u izvještaju Zeta za mjesec maj 1942. izričito se govori i o radu tehnike, i o »Glasu Hrvatskg Zagorja«, koji je u razdoblju od 1. januara do 1. juna izišao svega u 200 primjeraka: »Naš agitprop još nije savladao sve poteškoće, tako još nemamo komisije koja bi samostalno rukovodila radom. U ovoj godini izdali smo samo dva letka samostalno. Vršimo pripreme za izdavanje našega lokalnoga lista po uzoru »Rodoljuba« i »Glasa Zagorja«. Od 1. januara do 1. juna naša je tehnika umnožila . . . 200 kom. »Glas Hrv. Zagorja . . .« U istom je pismu navedeno da je tehnika OK SKOJ-a štampala jedan komad »Glasa«.

U knjizi »Hrvatsko Zagorje u NOB« kaže se na jednom mjestu da se »Glas Hrvatskg Zagorja« »preštampavao . . . u tehnikama Varaždinskog, Zagrebačkog i

[18] U pismu Okružnog komiteta KPH za Zagrebački okrug od 13. XII 1943. zagrebačkom Oblasnom komitetu, koji je taj izvještaj prenio Agitpropu CK KPH, kaže se: »Ukazuje se sve više potreba izlaženja lokalnog lista, pa ćemo nastojati da unatoč toga što se težište daje na centralnu štampu izdati jedan list, kao što je bio jedan broj „List Prigorja".« O »Listu Prigorja« govori i sekretar OK KPH Zagrebačkog okruga Prigorac. (Poginuo je 29 maja 1943. »nesretnim slučajem od vlastitog oružja, kako je navedeno u jednom pismu od 2. juna 1943) u jednom cirkularnom pismu kotarskim komitetima, datiranom 6. V 1943.

[19] OK KPH za Zagrebački okrug.

Bjelovarskog okruga.«[20] Ponajprije, termin »preštampavao«, kao što smo vidjeli, nije tačan, jer se list u pojedinim tehnikama štampao na osnovu redakcijskog materijala koji je dolazio iz Povjerenstva CK KPH. No sada nas ovdje zanima podatak da se »Glas« štampao i na području bjelovarskog okruga, podatak koji je u knjigu »Hrvatsko Zagorje u NOB« ušao na osnovu sjećanja drugova koji su radili u tehnici krapinskog okruga. Ali taj podatak nije tačan. Istina je da se »Glas Hrvatskog Zagorja« rasturao na tom području, kao što se širio i po drugim područjima, ali se on – unatoč vrlo vjerojatnim nastojanjima Povjerenstva da tako bude – nije tu štampao.

I na području bjelovarskog okruga očito su iskrsavale velike teškoće u nastojanjima da se osnuje tehnika, za kojom je, kao i svuda, vladala velika potreba. U pismu Okružnog komiteta KPH za bjelovarski okrug (potpis Pepo) Povjerenstvu CK KPH od 20. XI 1942. kaže se: »Drugovi, treba nam hitno tehnika, u zadnjem pismu sam Vam napomenuo za nju, ne znam koji je razlog da ju niste do danas poslali. Gledajte da nam pomogne[te] dok funkcioniira u tom pravcu veza.« Dragutin Saili–Konspirator odgovara na to pismo 28. XI 1942.:

»Dragi druže Pepo!

Primili smo Tvoje pismo od 20. XI. o. g. Tražite hitno da vam pošaljemo stroj za umnožavanje. Na žalost ovaj puta vam ne možemo poslati jer sad momentalno nemamo ni jedan. Čim ga nabavimo poslati ćemo vam ga ovim putem, zato održite ove veze.«

U pismu se dalje kaže da je poslana »Borba« br. 24–25, »Pionir« br. 1 i brošura »Djeca u bodljikavoj žici.« O »Glasu Hrvatskog Zagorja« se ništa ne govori.

Tehnika bjelovarskog okruga nije proradila sve do januara 1943, kao što se vidi iz pisma, što ga je potpisao sekretar OK Viktor, Povjerenstvu 18. I 1942: »Kao što smo javili bavimo se osnivanjem tehnike ... zaključili smo da tehnika mora proraditi 15. I 1943 ...[21] Čim tehnika proradi organiziraćemo izdavanje radio-izvještaja i letke lokalnog karaktera.« Već 30. I javlja Viktor: »Dosada smo umnožili jedan letak ...«, a u izvještaju OK KPH Bjelovarskog okruga Povjerenstvu od 22. II 1943. (potpis: Viktor) kaže se: »Naša tehnika je dosada umnožila letak „Hrvatskim oficirima i podoficirima ..." u 300 komada na hektografsku rolu. Taj je letak podijeljen i ljudi traže još letaka. Nakon toga je tehnika prestala raditi, jer nije bilo pisaće mašine. Sad smo mašinu nabavili i umnožavamo »pismo jednog poštenog HSS-ovca«, članak iz „Glasa Hrv. Zagorja".«

Za nas je ovdje interesantno da se radi o članku pod naslovom »Drugovi partizani iz Hrvatskog Zagorja«, koji nosi podnaslov (štampan kao moto desno ispod naslova): »Pismo koje šalje jedan pošteni HSS-ovac našim partizanima« i koji je štampan *u prvom broju* »Glasa Hrvatskog Zagorja«, u junu 1942. I to je dokaz da se »Glas« širio i proučavao na širokom području sjeverne Hrvatske.

U tehnici bjelovarskog okruga taj je članak štampan kao letak u 1400 primjeraka, kako se to navodi u izvještaju OK KPH Bjelovarskog okruga Povjerenstvu od 21. IV 1943, gdje se među ostalim govori o teškoćama rada tehnike i o tome da je sve do toga datuma uspjelo štampati samo četiri letka, među kojima je i ovaj iz »Glasa«.

---

[20] »Hrvatsko Zagorje u NOB«, Zagreb 1959, str. 89.

[21] Brojka nije sasvim čitka, pa datum može biti i 15. i 18. Zapravo se čini da je brojka 15. korigirana na 18.

Među drugovima koji su radili u zagorskoj tehnici postojalo je uvjerenje da se »Glas Hrvatskog Zagorja« štampao i na području čazmanskog okruga, koji je također spadao pod Povjerenstvo CK KPH. Sačuvani dokumenti, međutim, prilično jasno govore o tome da ni to nije tačno. U pismu Čazima[22] Povjerenstvu od 29. VI 1943. kaže se: »... do sada nam je uspjelo da izdajemo radio vijesti na četiri izvora i jedan tjednik... u planu imamo list NO Fr. kao i list za žene.« A u prilično oskudnim dokumentima našao sam samo jedan podatak koji govori o tome da se »Glas« širio i na tom području, ali ni jedan podatak da se tu i štampao. Među štampanim stvarima spominje se, u zapisniku sa sjednice OK Čazma od 19. XI 1942, samo jedan letak preštampan iz »Glasa Hrvatskog Zagorja«, štampan u tiraži od 450 komada. U sačuvanoj arhivi OK KPH za Čazmanski okrug našao sam jedan letak u kojem se »Okružni Komitet Komunističke stranke Hrvatske Čazma« obraća narodu povodom dvadesetpete godišnjice Oktobarske revolucije. No taj tekst nije preštampan iz »Glasa«, pa se prema tome radi o nekom drugom letku.

Sigurno je, dakle, da se »Glas Hrvatskog Zagorja«, unatoč nastojanjima Povjerenstva CK KPH, na području bjelovarskog i čazmanskog okruga nije štampao nego je ovamo dolazio u ograničenom broju primjeraka, vjerojatno iz zagorske tehnike.

Nema sumnje o tome da je »Glas Hrvatskog Zagorja«, kroz godinu 1942. i jedan dio 1943, pod direktnim rukovodstvom i najintenzivnijim naporima Povjerenstva CK KPH, bio štampan u tri tehnike: zagrebačkog, varaždinskog i krapinskog okruga, a neko vrijeme vjerojatno i u zagrebačkoj tehnici, koja je stajala pod direktnim rukovodstvom Povjerenstva CK KPH.* Rasturan je pak bio na širokom području sjeverne Hrvatske, za okupatora vrlo osjetljivom terenu, na kojem je on, dakako uzalud, svim silama nastojao da u svojim rukama čvrsto zadrži strateške i političke pozicije.

No sigurno je i to da je i u to vrijeme i kasnije »Glas Hrvatskog Zagorja« sistematski i kontinuirano bio štampan samo na području krapinskog okruga, pa je i do kraja rata ostao list toga područja. Mnogi brojevi toga »Glasa« su se i sačuvali upravo na tom području, gdje ga je narod prigrlio kao svoj list pa su se mnogi primjerci i poslije rata sačuvali ne samo u partijskim komitetima nego i po seljačkim kućama, a danas se čuvaju u Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. No vidjeli smo da je u 1942. i jednim dijelom 1943, kada je list bio neposredno pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH, u tehnici krapinskog okruga bilo tek relativno malih odstupanja od ujednačenog sadržaja »Glasa« za sva područja na kojima je izlazio, pa se možemo, u analizi njegova sadržaja, autorstvu pojedinih članaka i sl., zadržati na onom materijalu koji se čuva u spomenutom Institutu.

Povjerenstvo CK KPH, osobno Dragutin Saili i Marko Belinić, kao i drugovi koji su neposredno radili na »Glasu«, pokazivali su veliku brigu i za njegovu sadržajnu stranu, i za njegovu formu. U već spomenutom pismu od 12. VIII 1942. Konspirator, među ostalim, kritizira i tehnički izgled lista. Na to pismo odgovara Franjo 24. VIII i kaže da je slika na naslovnoj strani izmijenjena »po uputama druga Marka«,[23] a za tehnički loš izgled broja 2 kaže: »... valjak nam se potpuno raspao, izjela ga boja i dugo smo se mučili krpanjem sa gumom i platnom dok ga konačno

[22] OK KPH za Čazmanski okrug.

[23] Vjerojatno Marka Belinića.

* Daljnjim istraživanjima zaista sam utvrdio da je postojala tehnika Povjerenstva CK KPH, i to u Zagrebu, u stanu Olge Baće-Goranin, Domjanićeva ulica 16.

nismo nekako pokrpali ovojem (Verbandom) tako da su stranice koje smo izvlačili na posljetku bilo nešto bolje od prvih . . .« U tom se pismu ujedno prihvaća kritika Konspiratora o kojoj smo na početku govorili, da je u 2. broju »Glasa« pridometnuto »ništa manje nego pet stranica«. »Članke koje smo pridometnuli«, kaže međutim Franjo, »također nismo svojevoljno stavili. Drug Marko kazao nam je da ćemo u „Gl. H. Z." morati stavljati najnovije vijesti, a kada nam je drug Crni[24] predavao »Glas« iz Zagreba za štampu, on nam je također rekao da prazne stranice moramo nadopuniti . . . Potpuno nam je jasno da se „Gl. H. Z." ne može ovako nadopunjavati dok istodobno izlazi na više mjesta.«

Prvi broj »Glasa« štampan u tehnici krapinskog okruga datiran je sa »lipanj 1942«, no mora da je izišao negdje potkraj toga mjeseca, jer se u prvom članku govori o godišnjici Hitlerovog napada na SSSR 22. juna.[25] Članak nema potpisa, no sigurno je pisac bio u to vrijeme u Zagrebu jer na jednom mjestu citira ustaški »Hrvatski narod«. Po širini zahvata problema kao i po stilu, očito je da je članak pisao netko od rukovodećih ljudi u Povjerenstvu CK, možda sam Dragutin Saili. »Sjetimo se« – piše u uvodnom članku »Glasa« br. 1 *Godišnjica razbojničkog napada Hitlerovog fašizma na slobodoljubive narode Sovjetskog Saveza* – »djelovanja te „promičbe" koja je dnevno pisala kako „nepobjediva" Hitlerova vojska napreduje i uništava (bez vlastitih žrtava) neprijatelja. Stvarali se klinovi, vreće, žepovi, hodnici, zahvati, kliješta, cvikanje, rezanje, drobljenje i uništavanje čitavih vojski. Šest puta je bila Crvena armija totalno uništena i šest puta je ponovno uskrsla . . . Ljudi koji su stajali pod uplivom te „promičbe" pretstavljali su sebi jednu ogromnu metlu koja čisti sovjetsku zemlju od posljednjih ostataka „Žido-marksističkog boljševizma".« »I baš kada je«, kaže autor članka dalje, ironizirajući laži ustaške propagandne mašine, »jedan uvaženi njemački general gledao na „dogled" Moskvu i pokazivao svojim vojnicima koliko je sati na uri Kremlja (Hrvatski narod) i treptao „očinski" svoje vojnike po ramenu govoreći im da će do nedelje biti kod te ure, nastao je nenadani preokret. Crvena armija (sedmi put ustala od mrtvih) prešla je iz aktivne obrane u opću protunavalu.« Govoreći zatim o londonskoj emigrantskoj vladi autor članka kaže: »Mogu li hrvatski radnici, seljaci, inteligencija a i sva poštena hrvatska javnost da očekuje kakav spas od jugoslavenske vlade u Londonu? Vlade u kojoj se nalazi od Hrvata i tajnik HSS-a gospodin dr Krnjević? Ne mogu! Ne mogu zato, jer u toj vladi sjede ljudi koji su imali prilike 20 godina da pokažu na djelima brigu za narode Jugoslavije, a pogotovo za Hrvate.«

Na kraju članka pisac se obraća direktno narodu Hrvatskog zagorja, pa je sasvim sigurno da je članak pisan isključivo za »Glas«: »Prošlo je godinu dana i širom okupirane i porobljene Hrvatske oživjele su borbe hrvatskih partizana. Zapucale su puške i zagorskih partizana. Ti pučnji vijesnici su novog doba, vijesnici su probuđenog Hrvatskog Zagorja; jer diže se kmetje zagorskih puntara da se oslobodi i za sva vremena zbaci sa sebe jaram ropstva. Na Zagorje se gleda i očekuje se naša riječ. Na oružje, u borbu, jer samo to ubrzava smrt fašizmu i slobodu našem narodu.«

Na drugom mjestu u 1. broju »Glasa« nalazi se *Proglas omladini cijeloga svijeta* upućen s drugog antifašističkog mitinga sovjetske omladine održanog 7. juna 1942. u Moskvi. Zatim dolaze redom: članak *Našla vreća zakrpu*, u kojem se govori o

[24] Josip Tucman.

[25] »22. lipnja«, kaže se odmah na početku toga članka, »navršilo se godinu dana od podmuklog i razbojničkog napada fašističkih razbojnika na miroljubive zemlje Sovjetskog Saveza.«

sporazumu Pavelića i četnika, *Pjesma hrvatskog domobrana, Drugovi partizani iz Hrvatskog Zagorja (Pismo koje šalje jedan pošteni HSS-ovac našim partizanima),* nekrolog *Slava drugu Krkač Ivanu-Juri, Promičbeno putovanje,* u kojem se opisuje put ustaše Zvonka Kovačevića u sv. Ivan Zelinu, *Nezapamćena glad u cijelom Zagorju, Ropski rad u tvornici »Tivar« u Varaždinu, Profesor krvnik, Hej to je moja guska,* i na kraju pregled vojnih operacija u Hrvatskom Zagorju, Slavoniji, Dalmaciji, Primorju i Gorskom kotaru, Bosni, Bosanskoj Krajini, Hercegovini i Srbiji.

Ivo Lola Ribar, pod pseudonimom F-er (Fišer), napisao je u jednom pismu od 25. augusta 1942. konspiratoru: »Objasniti svima polit. liniju i najenergičniju borbu *protiv sektaštva.* (potcrt. u pismu) Daj im moj članak iz „Glasa".« Nema dakle sumnje o tome da je Lola Ribar, koji se u to vrijeme nalazio u Zagrebu,[28] pisao u »Glasu Hrvatskog Zagorja«. Kako je njegovo pismo datirano sa 25. augusta, a „Glas" br. 2 je datiran sa „srpanj 1942", lako je taj članak lokalizirati baš u tom drugom broju, i to uvodni članak *Najnoviji razvoj vanjskog i unutarnjeg političkog položaja i oslobodilačka borba hrvatskog naroda,* koji je i potpisan inicijalom *F.* Koliko je upravo taj članak bio značajan kao direktiva za rad članovima Partije pokazuje i pismo Dragutina Sailija–Staroga Mjesnom komitetu Čakovec od 2. X 1942. Dragutin Saili daje Mjesnom komitetu upute o sazivanju konferencije, daje im i dnevni red te konferencije, kako bi se pokrenuo rad među drugovima odanim Partiji. „Po trećoj točki", kaže se u pismu, „treba da se netko od vas spremi i u jednom kraćem govoru objasni političku situaciju u zemlji i vani. Više pažnje treba posvetiti situaciji u zemlji nego vani i ako je jedno i drugo od velike važnosti. Linija našeg stava po tom pitanju iznešena je u uvodnom članku »Glasa Hrv. Zagorja« br. 2 (Najnoviji razvoj vanjskog i unutarnjeg političkog položaja i oslobodilačka borba hrvatskog naroda), kojeg ste vjerojatno primili. *Za svaki slučaj vam ponovo šaljemo taj članak i dobro ga proučite,* a pogotovo onaj koji će govoriti *jer je on direktivan i za partijsko članstvo obavezan stav."* (potcrt. Đ. P.)

U članku se najprije govori o značenju sovjetsko-engleskog ugovora o savezu od 26. maja 1942, koji »pretstavlja moćno oružje ne samo za narode SSSR-a i Engleske, već za sve slobodoljubive narode svijeta, za sve borce za slobodu« i potcjenjivanje toga u govoru bila bi »velika pogreška, koja bi se štetno odrazila u Narodnooslobodilačkoj borbi.« Drugi dio članka odnosi se na odraz vanjskopolitičkih događaja, koji u to vrijeme stoje u znaku spomenutog ugovora, na zbivanja u našoj zemlji. Pisac članka analizira političku situaciju u Hrvatskoj i u prvom redu osuđuje »stav vodstva Hrvatske Seljačke Stranke, koje je kočilo i često otvoreno izdavalo narodno-oslobodilačku borbu. Takvom svojom politikom Dr. Maček i vodstvo HSS-a, kako ono u zemlji, tako i njegovi predstavnici u inozemstvu, u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, u istinu su učinili velike usluge i njemačko-talijanskim ugnjetačima Hrvatske i njegovom sluzi, zločincu Paveliću, a to sve prikrivajući plaštem „prijateljstva prema Engleskoj".« Upozoravajući na nastojanje okupatora da »oslobodilačku borbu južnoslavenskih naroda pretvori u međusobnu borbu tih naroda i u klasni, građanski rat...«, autor članka zacrtava liniju narodnooslobodilačke borbe ističući da se *»otvaraju perspektive još šireg jedinstva svih rodoljuba i diferencijacije ne na klasnoj liniji, već na pitanju tko je za oslobodilačku borbu naroda, a tko je za okupatora i protiv nje.«* (potcrtano u članku).

[28] Ivo Lola-Ribar bio je kao član CK KPJ u Zagrebu od januara do marta i od juna do septembra ili oktobra 1942. (Vidi o tome: Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 6, Zagreb 1962 str. 488.).

U trećem dijelu članka govori se o promjenama u tadašnjem političkom životu NDH, kada su okupator i Pavelić objavili sporazum sa četničkim bandama i najavili rat »partizanima i komunističkoj opasnosti«. »Nasuprot ovom jedinstvu narodnih izdajica pod plaštem okupatora«, kaže se pri kraju članka, »oslobodilački narodni pokret i naša junačka Partizanska i Dobrovoljačka vojska nastavljaju svoju borbu *protivu okupatora i njegovih slugu* (potcrtano u članku), borbu za oslobođenje svih naroda Jugoslavije, i u toj borbi oni neće nasjesti provokacijama ugnjetača našeg naroda koji žele da izazovu bratoubilački rat. Najnoviji razvoj položaja u svijetu i zemlji najbolje potvrđuje ispravnost i djelotvornost takve politike oslobodilačkog pokreta i otvaraju izglede ka novim i odlučnim pobjedama.«

Na drugom je mjestu u ovom broju »Glasa« referat V. Molotova na sjednici Vrhovnog šovjeta SSSR-a, održanoj 19. juna povodom ratificiranja sovjetsko-engleskog ugovora. Zatim dolazi članak *Logor Jasenovac – logor smrti*, u kojem očevidac zločina u tom logoru opisuje strašne prizore ustaških orgijanja. Slijedi članak *Štrajk radnika u tvornici namještaja »Thonet-mundus« u Varaždinu, Pjesma o seljačkoj borbi*, nekrolog sekretaru CK KPH Radi Končaru, koji je 22. maja 1942. strijeljan u Šibeniku, zatim članci *Kako narod prima svoje partizane, Nešto o popisu žita, Istočno bojište, Izložba sveslavenske kazališne umjetnosti u Moskvi, Proglas talijanskih zarobljenika u Sovjetskom Savezu talijanskom narodu, Kratke vijesti, Borbe i akcije naših partizana, Rezultati 2-mjesečnih bojeva na sovjetsko-njemačkom frontu, Malo istine o velikim grozotama, Krik za osvetom, Sve snage Slavena za poraz hitlerizma.*

Bilo bi veoma teško danas ustanoviti tko je sve pisao članke u »Glasu«. Sigurno su to radili i Dragutin Saili i ostali članovi Povjerenstva, a koristili su se i dopisi s terena te radio-vijesti. Osim uvodnika u ovom, drugom broju »Glasa«, naročito se još ističe članak o Jasenovcu, i bilo bi zanimljivo ustanoviti njegovog autora.[27]

Zanimljivo je da od trećeg broja »Glasa« počinje intenzivna suradnja drugova iz tehnike krapinskog okruga, i to također nesumnjivo dokazuje da je – da se izrazim suvremenom terminologijom – glavno dopisništvo »Glasa«, čije je glavno uredništvo bilo u Povjerenstvu, bilo upravo na tom području već u to vrijeme, da se postepeno – kao što ćemo kasnije vidjeti – osamostaljuje i napokon postane list toga područja. I ne samo to. Prema ovim podacima zagorska tehnika – tehnika OK KPH Krapinskog okruga – bila je i stjecajem okolnosti, dakle zbog objektivnih razloga, i s obzirom da kadar drugova koji su u njoj radili, najorganiziraniji i najspremniji punkt iz kojeg se, s relativno malim zastojima,[28] širio »Glas Hrvatskog Zagorja«

[27] Prema pismu Franje Tuđmana–Franceka Povjerenstvu od 1. I 1943. iz zagorske tehnike došla su za 2. broj »Glasa« dva članka: *Istočno bojište* i *Izložba sveslavenske kazališne umjetnosti u Moskvi*, pisana »prema radio saopćenju«.

[28] Pošto su i Franjo Tuđman i Vladimir Stopar morali napustiti vruće tlo Zagreba, Tuđman je dobio zadatak da u samom Zagorju organizira rad tehnike. Nije to bio lak zadatak i samo zbog svestrane podrške naroda mogla se tehnika – dakako uz velike teškoće – održavati sve do kraja rata. Prva njezina baza bila je u Ravnicama u kući Slavka Lovrenčića. »Kuća je bila uz put«, opisuje te dane Vladimir Stopar (»Tragom zagorske tehnike«, Hrvatsko Zagorje u NOB, Zagreb, 1959, str. 247–257), »pa je Slavko, da zagluši buku mašine – udarao čekićem tobože popravljajući alat.« Kasnije se tehnika preselila u napuštenu kuću Mirka Tišljara, u blizini Tišljarovog brega kod Dubrovčana, da se zatim preseli u štagalj seljaka Palanovića. No kad je i ta baza bila dekonspirirana i nastala je opasnost da neprijatelj za nju sazna, tehnika je najprije privremeno smještena u štaglju Iveka Grozaja u Dubrovčanu, a zatim, posredstvom Stjepana Tuđmana, u kuću Antuna Rožića u Požarkovcu. Tu počinje intenzivan rad zagorske tehnike, tu je štampan i prvi broj »Glasa Hrvatskog Zagorja«. Kod Rožića je tehnika ostala punu godinu dana. »Čitava porodica brinula se

kao list Povjerenstva CK KPH ne samo na području krapinskog okruga nego, kako smo već vidjeli, i na druga područja sjeverne Hrvatske, kada je njegovo štampanje na tim područjima zapinjalo.

U trećem broju »Glasa«, datiranom sa »kolovoz 1942«, Franjo Tuđman napisao je članke: *Omladina u borbi protiv fašizma*, i *Zakletvom potvrdiše svoju propast*, a njegovi su i članci napisani prema podacima uzetim u saopćenjima Radio-Moskve: *Malo istine o velikim grozotama*, *Krik za osvetom* i *Šta se događa u Španiji*. Članak *Fašizam – najveći neprijatelj radnog naroda* napisao je Vlado Stopar.[29] U tom broju izišao je još uvodnik *Sve snage Slavena za poraz hitlerizma* (emisija Sveslavenskog komiteta na moskovskom radiju), zatim pjesma *Razgovor sa plugom*, *Međunarodni pregled (Istočno bojište)*, *Kratke vijesti* i *Borbe i akcije naših partizana*.

U četvrtom broju »Glasa« (15. rujan 1942) Franjo Tuđman piše članke: *Trogodišnjica rata*, *Književnost i štampa u fašističkim državama*, *Mussolini i Nijemci*, te članke: *Istočno bojište* i *Sudbina hrvatske bombarderske skupine na istočnom bojištu* prema emisiji Radio-Moskve. Josip Tucman-Crni autor je članka *Hrvatsko Zagorje i narodnooslobodilačka borba* (redigiran u zagorskoj tehnici), dok je Vlado Stopar napisao članak *Zdravstvene prilike u fašističkim zemljama*. Ovaj broj još sadrži: apel Radio-Moskve jugoslavenskoj omladini, nekrolog poginulom partizanskom pilotu Rudiju Čajavcu (U »Glasu« pogrešno Kraljevac!), *Pjesmu o garavoj dragani*, informacije: *Antifašistički miting sovjetskih sportaša*, *Saveznička viječanja u Moskvi*, *Hapšenja katoličkih svećenika u Hitlerovoj Njemačkoj*, *Stigla je kazna*, te *Kratke vijesti* i *Borbe i akcije naših partizana*.

U već spomenutom pismu Franje Tuđmana Povjerenstvu od 1. I 1942. kaže se: „Do broja 4 dobivali smo »GI« za štampu uređen iz Zagreba, tj. od vas... »G.H.Z« broj 5 i daljnje brojeve uredili smo sami..." No to ne znači da Povjerenstvo i dalje ne kontrolira »Glas«, tj. ono i dalje ima ulogu glavnog uredništva koje pregledava i redigira već gotov materijal i daje odobrenje za štampanje.

No vratimo se na »Glas Hrvatskog Zagorja« br. 5, odnosno na brojeve 5, 6, 7 8–9, koji su još izlazili u 1942. godini, da bismo ustanovili koji su članci u njima izlazili i tko su im bili autori.

U broju 5 (izišao u početku listopada 1942) Franjo Tuđman je autor ovih članaka: *O položaju radnika u zagorskim tvornicama*, *Položaj žena pod fašizmom i njihovo sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi* i *Istočno bojište*, a od Tuđmana su i »za naše prilike prepravljeni članci moskovskog radia«:[30] *U čemu su realne mogućnosti sigurne pobjede Sovjetskog Saveza i oslobođenje porobljenih slobodoljubivih naroda* (uvodnik) i *Međunarodni kongres studentske omladine u Washingtonu i komedija fašističkih lupeža u Beču*. Vladimir Stopar autor je članka *Emisija zagrebačke radio-stanice za pokojnu hrvatsku legiju*, dok je članak *Ej da dođu* napisao »Brko iz Pregrade«.

---

za nju«, kaže Stopar, »čuvala je tajnu, pomagala u radu i prebacivanju materijala. Gazda Tonček često je govorio: »Eh, kako ćemo proslaviti oslobođenje!« Na žalost, umro je neposredno poslije rata. Dvije kćerke, Ljubica i Zlata, naročito mlada Zlata, bile su ustvari po svom radu članovi Tehnike. One su poznavale čitav tehnički proces štampanja.«

Kada je Požarkovec postao područje partizanskih akcija, u ljeto 1943, tehnika postaje pokretna. Potkraj 1943. nalazi se uz Zagorski odred, a zatim po raznim selima u Petrovoj gori, na Veternici, u Gorjanima, na Brezovoj gori, u Maceljskoj šumi.

[29] Podaci prema pismu Franje Tuđmana Povjerenstvu od 1. I 1943.

[30] Tuđmanovo pismo od 1. I 1943.

U 5. broju »Glasa« izišli su još ovi članci, vijesti i bilješke: *Nerazdruživo prijateljstvo slavenskih naroda (Uvodni članak časopisa Sveslavenskog Komiteta »Slaven« kojeg izdaju u Moskvi pretstavnici svih slavenskih naroda), U borbu omladino!, Govor predsjednika vlade Velike Britanije o pregovorima u Moskvi, Širenje i jačanje partizanskog pokreta u Moskvi, Generalni štrajk u Luksemburgu, Kratke vijesti, Borbe i akcije naših partizana, Rad jugoslavenske vlade u Londonu štetan je po narodnooslobodilačku borbu našeg naroda, Zborovi i manifestacije u oslobođenim krajevima.* Svi ti članci, vijesti i bilješke pisani su »prema manje više točnim stenografskim bilješkama radio emisija«.[31] U ovom broju izišla je još narodna partizanska pjesma *Partizansko kolo.*

U broju 6. »Glasa« Franjo Tuđman je autor članaka: *Rat na sovjetsko-njemačkom frontu – Uoči 25-godišnjice Velike oktobarske revolucije, Nezapamćena glad u Zagrebu i drugim hrvatskim gradovima,*[32] *Bratstvo fašističkih okupatora, ustaša i četnika Draže Mihajlovića i protunarodan rad jugoslavenskih političara u Londonu, Jadikovanje bijesnog firera* i *Istočno bojište.* Prema radio-vijestima izišli su još ovi članci i vijesti: *Progres Sveslavenskog odbora u Moskvi hrvatskom narodu, Rakovački ustanici, Izjava sovjetske vlade o odgovornosti hitlerovskih razbojnika i njihovih sukrivaca za zlodjela koja čine u privremeno okupiranim evropskim zemljama, Izjava predsjednika Savjeta narodnih komesara SSSR-a J. V. Staljina, Oslobodilačka borba danskog naroda, Fašistički okupatori ostvaruju Hitlerove planove o istrebljenju evropskih naroda, Kratke vijesti, Borbe i akcije naših partizana i vijesti iz domovine,* gdje su štampani kao značajniji članci: *Naše udarne brigade zauzele su grad Jajce, Ogroman značaj zauzeća Jajca, Akcija za partizansku zimnicu, Kongres liječnika na oslobođenom teritoriju, Krvava zvjerstva talijanskih okupatora i četnika u Dalmaciji.* U tom je broju štampana još i *Narodna ustanička pjesma.*

Broj 7 (13. studenog 1942) većim je dijelom posvećen 25-godišnjici Oktobarske revolucije. Tu je referat Staljina na svečanoj sjednici moskovskih Sovjeta deputata radnog naroda, Staljinova zapovijed na dan 25-godišnjice, pozdravi i čestitke povodom proslave. Tu je zatim *Čestitka Vrhovnog komandanta Partizanske i dobrovoljačke vojske bratskom sovjetskom narodu* te *Pozdravi boraca, komandanata i komandira Narodne partizanske i dobrovoljačke vojske,* i brojni drugi prigodni pozdravi s oslobođenog teritorija naše zemlje, izvještaji s mitinga i sl. Prigodni članak u tom povodu, pod naslovom *Četvrt vijeka,* napisao je i Franjo Tuđman, čiji je još članak *Poljska pod okupacijom* i članak o operacijama na istočnom i afričkom bojištu. Ostalo *(Kratke vijesti, Izbori za narodnu vlast u oslobođenim krajevima, Krvava zvjerstva četničkih razbojnika nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom, Godišnjica masovnog pokolja srpskih rodoljuba u Kragujevcu, Četnici Draže Mihajlovića hoće da provedu ono što nije uspjelo fašističkim okupatorima* i operacije partizanskih jedinica) objavljeno je »prema stenografskim bilješkama radio emisija uz male izmjene.«[33]

---

[31] Isto.

[32] »... recept na kraju članka nije od mene«, kaže Tuđman u citiranom pismu. Na kraju članka, naime, štampan je, u satiričnom tonu, »recept« pod naslovom *Naredba o jednoličnom pripremanju jela,* u kojem se ironizira sistem distribucije namirnica na karte, dok namirnica – nema. Znači, dakle, da je taj »recept« dodan u Povjerenstvu.

[33] Isto.

Broj 8–9 »Glasa Hrvatskog Zagorja«, posljednji broj u 1942, ne postoji u arhivi Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, niti je, bar zasad, igdje pronađen. Preostaje nam dakle da se ograničimo na one podatke o tom broju koji su se mogli pronaći u sačuvanoj dokumentaciji.

Već je naprijed citirano pismo Dragutina Sailija–Staroga od 13. XI 1942. zagorskoj tehnici, u kojem daje direktivu da u 7. broju »Glasa« kao uvodni članak bude štampan *Međunarodni značaj NOB u Jugoslaviji i zamaskirani izdajice* od druga Tita, kao i to, da je Franjo Tuđman odgovorio 18. XI da je »Glas« br. 7 već uređen »pa bi članak druga Tite uvrstili u 8 broj.« Prema tome možemo sa sigurnošću utvrditi da je uvodnik u br. 8 bio upravo spomenuti članak druga Tita.

Zagorska tehnika šalje koncept dvobroja 8–9 »Glasa« Povjerenstvu 12. XII 1942. s popratnim pismom u kojem Franjo Tuđman, među ostalim, objašnjava zašto je »Glas« izišao kao dvobroj: »Šaljemo vam dva primjerka „Glasa H. Z." broj 8–9. pa nam jednog nakon pregleda što prije vratite da ga na vrijeme otštampamo. (Broj 8 trebao je izaći 1. prosinca, ali ga nismo mogli svršiti zbog partizanskih borba na ovom sektoru.)« Povjerenstvo vraća taj dvobroj »pregledan i ispravljen« 22. XII 1942, s popratnim pismom Ive Marinkovića-Slavka. Povjerenstvo je međutim poslalo i neke primjedbe na taj broj »Glasa« – vjerojatno naknadno jer tih primjedbi u pismu od 22. XII nema. Franjo Tuđman, naime, odgovara na te primjedbe 27. XII 1942, pozivajući se u svom odgovoru na diskusiju koju je o uređivanju »Glasa« imao s Dragutinom Sailijem još prije nekoliko mjeseci: »Da li ste svojim primjedbama mislili da mi nadopunimo „Glas"? To pitam zato, jer koliko mi je poznato „Glas" se predaje na štampu i drugim tehnikama pa kad bi ga ovako nadopunjavali onda bi izgledao vrlo šaren i različit. Osim toga nakon jedne ovakve nadopune prema usmenoj poruci, drug Stari (Konsp.) me je opomenuo i upozorio na nevaljanost ovakvog rada. Zato nam odmah javite da li se „Glas" štampa samo u našoj tehnici pa bi ga u tom slučaju mogli nadopuniti novijim izvještajima Vr. Štaba i viješću o ofenzivi Cr. Armije na ostalim sektorima fronta, ali bi ujedno morali izostaviti 15.[34] pa staviti samo prosinac.«

Slučajno se dogodilo da je istoga dana kada je Tuđman tražio objašnjenje za primjedbe učinjene »Glasu«, Povjerenstvo poslalo zagorskoj tehnici pismo (27. XII 1942) u kojem naročito hvali upravo broj 8–9: »Interesira nas«, kaže se u ovom pismu, koje nije potpisano ali ga je sigurno pisao Ivo Marinković,[35] »ko piše članke za „Glas Hrvatskog Zagorja", specijalno ko je napisao članke za br. 8–9, jer taj broj smatramo boljim od ranijih, zbog živosti i aktuelnosti članaka. Zato nam slijedećom poštom javite koji su drugovi pisali koje članke!«

Na Tuđmanovo pismo od 27. XII Marinković-Slavko odgovara već 30. XII u pismu koje je ovdje zanimljivo upravo zbog toga toga što ponovo jasno potvrđuje činjenicu da je »Glas Hrvatskog Zagorja« još i sasvim na kraju 1942. bio čvrsto u rukama Povjerenstva: »Što se tiče „Glasa" vi ste kruto shvatili i raniju direktivu druga Konspiratora i naše primjedbe«, kaže se u pismu. »Razumije se da vi, pošto

[34] Povjerenstvo je, naime, na taj broj »Glasa« stavilo datum »15. prosinac«.

[35] Dragutin Saili u to je vrijeme već otišao na oslobođeni teritorij, što se vidi iz pisma Marka (Belinića) Slavku (Ivi Marinkoviću) od 6. I 1943: »Drug Konspirator sa onim simpatizerima i drugarica Beška sretno su stigli do Geša.«

dobijete od nas ispravljeni „Glas", ne smijete da uvrštavate u nj nove članke, ali uvrštavati najnovije izvještaje Vrhovnog Štaba i ostale vijesti Slobodne Jugoslavije to možete i to treba da činite, jer „Glas" treba da donosi što novije vijesti, da bi bio što aktuelniji.

Da mi ne bismo morali da prekucavamo „Glas" kad ga dobijemo, dakle da radimo posao koji ste vi već uradili, šaljite nam 5 primjeraka koncepta „Glasa", a ne samo 2 kako ste do sada radili. Mi pretpostavljamo da izmjene i ispravci redovito ne će biti opsežni.

„Glas" broj 8–9 dopunite najnovijim izvještajima Vrhovnog štaba i vijestima Slobodne Jugoslavije, pa izostavite datum 15. i stavite samo prosinac. Neka vas ne smeta što će neka druga tehnika štampati „Glas" sa nekoliko izvještaja manje. Glavno je da su svi ostali članci istovjetni.«

Prije nego izvedemo određene zaključke iz ovog pisma, navest ćemo podatke koje je Povjerenstvo tražilo od zagorske tehnike u pismu od 27. XII. Te podatke daje Tuđman u svom već citiranom pismu od 1. I 1943. Tuđmanovi su članci u broju 8–9: *Crvena armija je čedo Oktobra, Zagorci ni zrna kukuruza ustaškim pljačkašima, Lažna firma* (podaci Slobodne Jugoslavije), *I u Zagorju im ništa ne pomaže, Borba do uništenja fašističkog okupatora i svih naródnih izdajica, Ofenziva Crvene Armije;* »... ostali članci uređeni su prema emisijama Sl. J. i Moskve.« I još jedan podatak: »Glas Hrvatskog Zagorja« štampan je s datumom »prosinac 1942.«, a vjerojatno je izišao tek na početku januara 1943, jer se s obzirom na upute u pismu Povjerenstva od 30. I 1942. mogao početi umnožavati u najbolje slučaju tek 1. januara.

Preostaje nam da, na osnovu pisma Povjerenstva CK KPH od 30. XII 1942, izvučemo još neke zaključke koji se nameću sami po sebi:

1. Sasvim na kraju 1942. Povjerenstvo CK KPH smatra »Glas Hrvatskog Zagorja« još svojim listom, svojim organom, pa iako više ne šalje gotove članke da se u tehnici samo štampaju, Povjerenstvo ipak ne dopušta da tehnika uvrštava nove članke koji u Povjerenstvu nisu pregledani, ispravljeni i odobreni. Da bi list bio aktuelan, tehnika može, međutim, uvrštavati najnovije vijesti. (»... pošto dobijete od nas ispravljeni „Glas", ne smijete da uvrštavate u nj nove članke, ali uvrštavati najnovije izvještaje Vrhovnog Štaba i ostale vijesti Slobodne Jugoslavije to možete i to treba da činite, jer „Glas" treba da donosi što novije vijesti, da bi bio što aktuelniji.«)

2. Unatoč velikim teškoćama s organiziranjem tehnika u ostalim okruzima, naročito zagrebačkom i varaždinskom, Povjerenstvo se još ni sada nije odreklo svoje prvobitne zamisli da »Glas Hrvatskog Zagorja« bude u punom smislu list za područje čitave sjeverne Hrvatske, iako su već sada članci u najvećem dijelu bili pisani u zagorskoj tehnici i odatle su se slali na odobrenje u Povjerenstvo. Jer zašto bi Povjerenstvu bilo potrebno »5 primjeraka koncepta „Glasa" a ne samo 2 kako ste do sada radili«, da se taj koncept u Povjerenstvu ne bi morao prekucavati – ako ne zato da se šalje ostalim tehnikama, kako bi ga one mogle umnožavati za svoj teren? (To, uostalom potvrđuje i drugi citat iz pisma: »Neka vas ne smeta što će neka druga tehnika štampati „Glas" sa nekoliko izvještaja manje. Glavno je da su svi ostali članci istovjetni.«)

3. Povjerenstvo je, u relativno kratko vrijeme, steklo puno povjerenje u svoje »dopisništvo« na terenu krapinskog okruga, u drugove što su radili u zagorskoj tehnici, jer je samo na osnovu pozitivnog iskustva u tom pogledu mogao Ivo Marinković–Slavko napisati: »Mi pretpostavljamo da izmjene i ispravci redovito ne će biti opsežni.«

Još u godini 1943, kada se za »Glas Hrvatskog Zagorja« ne bi više moglo kažati da je u punom smislu te riječi organ Povjerenstva nego sve više postaje list OK KPH za Krapinski okrug, on je ipak čvrsto vezan uz Povjereništvo. To se jasno vidi iz prepiske Franje Tuđmana i Povjerenstva. »Za koji dan«, piše Tuđman 13. I 1943, »poslat ćemo vam „Glas HZ" br. 10.« Još se to očitije vidi iz Tuđmanovog pisma od 18. I 1943: »Šaljemo vam pet primjeraka „Glasa H. Z." broj 10–11, *pa nam nakon pregleda pošaljite jedan odmah natrag da ga umnožimo.«* (potcrt. Đ. P.) Nekoliko dana kasnije, 24. I, Tuđman požuruje: »Pošaljite nam što je prije moguće „Glas"« a požuruje, nema sumnje, zbog toga, da bi se list *nakon pregleda obavljenog u Povjerenstvu* mogao umnožiti.

Nekoliko dana kasnije Povjerenstvo šalje dvobroj 10–11 zagorskoj tehnici »sa sitnijim ispravcima« i s primjedbama da »nema nijednog članka koji bi odražavao borbu i život naroda u vašem okrugu.« Ali je u tom pismu sadržana i značajna pohvala da je zagorska tehnika »zbilja najbolja tehnika na području uže Hrvatske.«

No prikazivanje toga razdoblja »Glasa Hrvatskog Zagorja« već prelazi okvire ovog članka.

Zusammenfassung

»GLAS HRVATSKOG ZAGORJA«

»Glas hrvatskog zagorja« (in deutscher Übersetzung: *»Die Stimme des Kroatischen Zagoriens«*), eine Monatszeitschrift, die von 1942 bis 1944 erschien, wurde bisher als eine politische Zeitschrift betrachtet, die ausschliesslich auf dem Gebiete des Krapiner Kreises gedruckt und vertrieben wurde.

Der Autor dieses Artikels gibt jedoch auf Grund zahlreicher Dokumente Beweis, dass die »Stimme des Kroatischen Zagoriens« schon im Jahre 1942 als Organ der Bevollmächtigung des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Kroatiens in Zagreb erschien, an dessen Spitze damals Dragutin Saili stand.

Branimir Banović

IZVOZ RADNE SNAGE I DEPORTACIJE STANOVNIŠTVA S TERITORIJE NDH U TOKU DRUGOG SVJETSKOG RATA

I

Poznata je činjenica da se Njemačka s vlastitim ekonomskim kapacitetom nije mogla upustiti u dugotrajan rat svjetskih razmjera. Stoga je pred njegov početak pored ostalog razradila sistem opće ekonomske eksploatacije koji je u toku rata prema ranije utvrđenom planu provodila u djelo. U okviru ovog sistema, pored direktne ili indirektne pljačke materijalnih dobara i pored političkog, socijalnog, kulturnog i biološkog uništenja naroda okupirane Evrope, nacisti u sklopu svoje ekonomske politike lišavaju ove teritorije ponajprije kvalificirane, a zatim i nekvalificirane radne snage. Ovakovom je mjerom nacistički režim stekao dvostruku korist, jer je, s jedne strane, radna snaga okupiranih teritorija predstavljala nadomjestak za vlastitu radnu snagu koje je bilo sve manje obzirom na rastuće potrebe ratne mobilizacije i pojačani pritisak saveznika na frontovima, a s druge strane, nacistička je Njemačka ostvarivala na unaprijed određenim teritorijima planiranu depopulaciju s ciljem germanizacije putem imigracije vlastitog stanovništva.[1] Velika potreba Njemačke za vlastitim ljudstvom, koju je diktirao sam tok rata, ujedno je bila i regulator većeg ili manjeg priliva radne snage iz Evrope u Reich.

Sistematsko odvlačenje stanovništva okupirane Evrope po okupacionim režimima u toku rata, možemo podijeliti prema načinu i svrsi eksporta na nekoliko kategorija:

1. deportacije,
2. internacije van državnog teritorija,
3. raseljavanje,
4. korištenje rada ratnih zarobljenika,
5. prisilno regrutiranje radne snage,
6. angažiranje dobrovoljne radne snage.

Prve četiri kategorije podliježu direktnoj primjeni sile, a kod prve tri najčešće se primjenjuju racije ili »lov na ljude«, zatim unaprijed planirano sistematsko »čišćenje« terena, itd. Kategorija svrstana pod 5. odraz je navedene direktne, ali dijelom i indirektne metode

[1] Takvi su planovi obrađeni na primjer, u knjizi dr Hermanna Iblera »Južna granica Reich-a u Štajerskoj« (Njemački institut za Jugoistok, – Graz, VII, 1940 god.), u kojoj autor razrađuje Hitlerov govor u Münchenu 25. II 1940. i obrađuje njegov plan o depopulaciji slovenskih prostora, nasilnoj germanizaciji i imigraciji njemačkog stanovništva u Sloveniju.

Tabela br. 1.

STRANA RADNA SNAGA UPOSLENA U NJEMAČKOJ PREMA VARIRAJUĆIM DATUMIMA OD OKTOBRA 1940. DO JANUARA 1945. GOD.

(u hiljadama)[2]

TERITORIJ	Oktobar 1940.	1. April 1941.	25. Sept. 1941	Proljeće 1942.	August 1942.	Početak 1943.	Januar 1944.	Januar 1945.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Poljska: civilni radnici	340	873	1,007.6	1,000	1,100	1,300	1,400	851
ratni zarobljenici	—	80	80	80	77	56	56	60
Danska: civilni radnici	25	31	28.9	30	40	43	23	—
Norveška: civilni radnici	—	1.4	—	2	2	2	2	—
Nizozemska: civilni radnici	80–90	90	93	170	210	300	350	—
Belgija: civilni radnici	70	87	121.5	215	220	300	500	191.9
ratni zarobljenici	—	80	80	77	77	77	30	63
Francuska: civilni radnici	—	25	48.6	150	190	400	1,100	764
ratni zarobljenici	500	1,250	1,250	1,200	1,200	1,150	870	750
Jugoslavija: civilni radnici	—	48	108.8	200	200	250	—	230
ratni zarobljenici	—	—	180	165	149	133	95	—
Hrvatska: civilni radnici	—	—	—	—	—	—	200	—
Srbija: civilni radnici	—	—	—	—	—	—	70	—
Grčka: civilni radnici	—	0.5	—	8	34	34	20	15
SSSR: civilni radnici	—	10	—	—	1,200	1,500	2,000	1,911
ratni zarobljenici	—	—	—	300	300	500	1,000	600
Baltik: (Estonija, Letonija, Litva) civilni radnici	—	—	—	—	—	—	165	130
Čehoslovačka: civilni radnici	187	219	220.1	320	320	320	348	140
Italija: civilni radnici	90	132	271.7	300	350	350	180	227
ratni zarobljenici	—	—	—	—	—	—	180	400
Mađarska: civilni radnici	—	21	35	35	29	—	25	10
Bugarska: civilni radnici	—	8	14.6	15	15	15	35	2
Rumunija: civilni radnici	—	4	—	—	4	4	6	5
Španija: civilni radnici	—	1.1	—	10	9	9	8	—
Švicarska: civilni radnici	—	17	—	20	18	18	18	—
Švedska: civilni radnici	—	189.9	—	—	1	1	0	—
Finska: civilni radnici	—	0.2	—	2	1	1	0	—
Luksemburg: civilni radnici	—	—	—	—	—	—	—	15
Portugal: civilni radnici	—	0.1	—	—	—	—	—	—
UKUPNO: civilni radnici	1,100	1,500	2,140	2,500	3,500	4,800	6,450	4,795
ratni zarobljenici	1,100	1,300	1,500	1,600	1,600	1,750	2,221	1,878
Ukupni aproksimativni broj strane radne snage uposlene u Njemačkoj	2,200	2,800	3,700	4,000	5,000	6,500	8,600	6,691

Napomena uz tabelu:

Povlaka umjesto broja znači da je broj stranih radnika ili ratnih zarobljenika nepoznat, ili da import u to vrijeme ne postoji.

Broj stranih radnika i ratnih zarobljenika za koje se iz bilo kojih razloga ne zna državljanstvo odnosno teritorijalno porijeklo, sadržan je u ukupnom broju svakog pojedinog datuma odnosno stupca.

[2] Tabela je sastavljena prema savezničkim procjenama, u koje su uključeni podaci njemačkih izvora:

prisile, tj. stvaraju se takve okolnosti da pojedincu ili skupini ljudi određenog prostora ne preostaje ništa drugo nego otići na rad u Njemačku. Posljednja kategorija je u poređenju s ostalima brojčano zacijelo slabije zastupljena u eksportu radne snage, a posljedica je okupatorsko-kvislinške propagande, kojom se manji broj radnika okupiranih teritorija nastojao dobrovoljno privući na rad u Reich.

U Njemačkoj je pomoću navedenih metoda tokom rata bilo uposleno 8,600.000 lica[a] (6,400.000 civilnih radnika i 2,200.000 ratnih zarobljenika), kako to slijedi iz priloženog tabelarnog prikaza (tabela br. 1). Procjena predstavlja aproksimativni maksimum za čitavi period rata a dobivena je januara 1944 godine. Broj uposlenih radnika u Njemačkoj je prema tome vrlo visok, svojom vrijednošću premašuje ukupno stanovništvo Mađarske tog vremena, a u odnosu na broj stanovnika Njemačke,[4] čini oko 14% cjelokupnog njezinog stanovništva. Prema broju aktivnog stanovništva,[5] strana radna snaga uključujući i ratne zarobljenike čini čak 35% ukupno uposlenog stanovništva Reich-a.

Njemačka je prema tome, pored svih mogućih vidova terora i ekonomske eksploatacije, uvela tokom rata kao stalnu praksu pretvaranje dijela aktivnog stanovništva okupirane Evrope u instrument podizanja vlastitog ekonomskog kapaciteta odnosno ratnog potencijala.

U odnosu na teritorij NDH i ostale jugoslavenske pokrajine odnosno teritorije, po pitanju izvlačenja radne snage Njemačka i ostale okupatorske države, odnosno po njima stvoreni kvislinški režimi primjenjuju uglavnom iste i u praksi provjerene ekonomsko-političke mjere prilagođene specifičnim jugoslavenskim prilikama.

---

a) International labour office (Studies and reports), Series O, – Migration, br. 8 Montreal 1943 godine.

b) International labour review br. 4 Montreal 1944 god.

c) Dokumenat br. 2520 PS, predočen na Nürnberškom procesu (prijepis na engleskom jeziku nalazi se u SIP-u), kojim američki ekonomski stručnjak E. L. Deuss daje statističke podatke o broju prisilne emigracije zatečene po saveznicima u Njemačkoj (posljednji stupac tabele br. 1 i adekvatni dio kartograma rađen je prema njegovim podacima!). Pošto se Deussovi podaci i izvori iz kojih su ti podaci crpljeni, odnose između ostalog i na prisilnu emigraciju iz Jugoslavije, prevodimo dio dokumenta koji sadrži Deussovu izjavu: »Ja, Edvard L. Deuss, namješten u Administraciji za stranu ekonomiku u Washingtonu, kao ekonomist analitičar i stručnjak za probleme rada i populacije Njemačke za vrijeme rata, ovim potvrđujem da je broj stranih radnika zaposlenih u starom Reichu, sastavljen na osnovu najboljeg raspoloživog njemačkog i savezničkog izvornog materijala. Priložena tabela (posljednji stupac tabele br. 1), predstavlja kombinaciju sastavljenu od službenih procjena strane radne snage u Njemačkoj januara 1945 god. i američkih, britanskih i francuskih stvarno ustanovljenih cifara od 19. maja 1945. god., prema:

Displaced Persons report br. 43, Combined displaced persons executive c/o G–5 Division USFET (30 septembar 1945 g.), tabele napravljene za upotrebu Sepperovog ministarstva nađene među Speerovim dokumentima u logoru Krasberg Hassen–Nassaur, izvještaj Fritza Sauckela Centralnom odboru za planiranje i Speerovom ministarstvu, itd.....«

Dokumenat završava: »Položio zakletvu predamnom 1. novembra 1945 god.«, a potpisan je po E. L. Deussu i Komodoru USNR (Mornarička rezerva Sjedinjenih Država), S. Winthorpu, u obavještajnom odjelu mornarice (JAG).

[3] International Labour Review br. 4, Montreal 1944 god. str. 469–470.

[4] 58,846.000 st. prema popisu iz 1939 god. (Pomorska enciklopedija, tom V, str. 551).

[5] Reichsarbeitsblatt, 25 august 1940 god. str. 405.

MAKSIMALNI BROJ RADNE SNAGE U NJEMAČKOJ
PREMA TERITORIJALNOM PORIJEKLU IZRAŽEN VARIRAJUĆIM DATUMIMA
U PERIODU OD KRAJA 1939. DO POČETKA 1945. GODINE (U MILIJUNIMA).

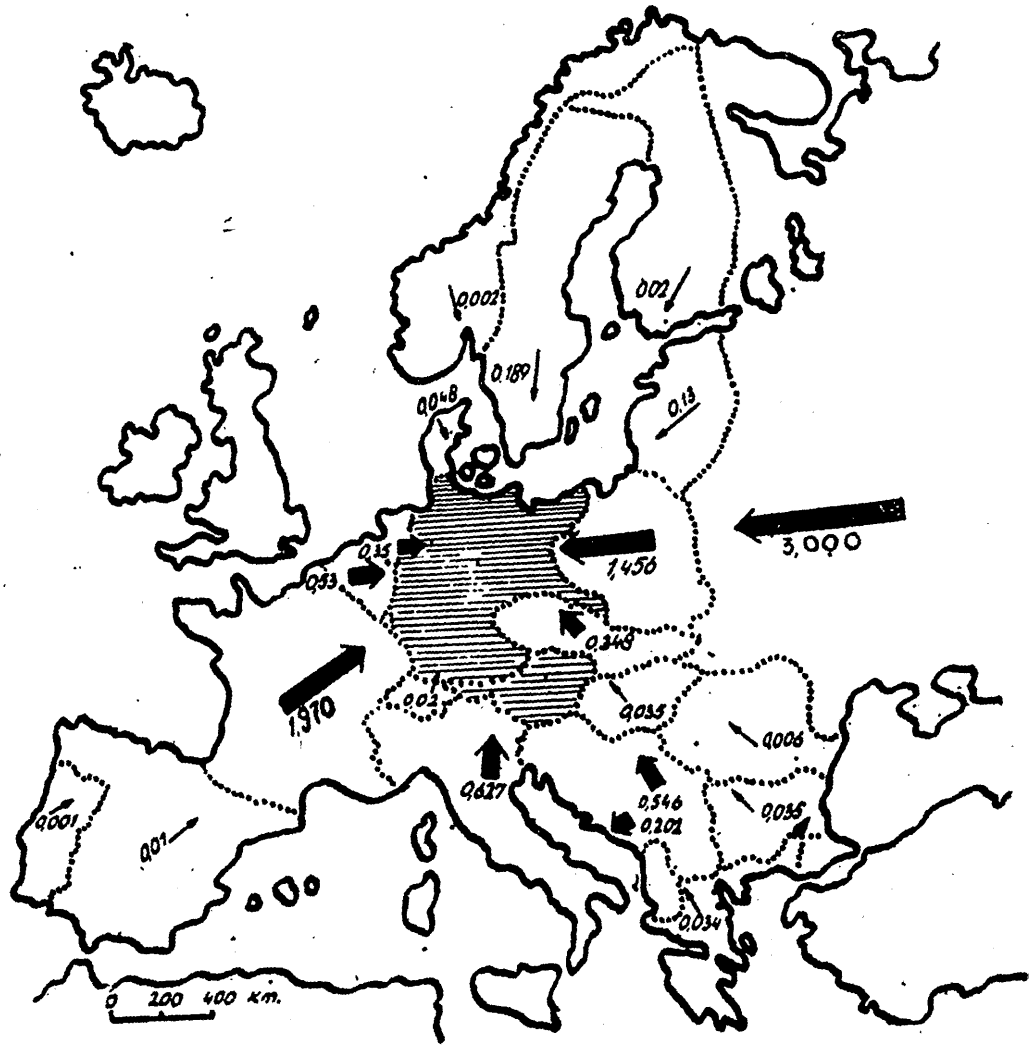

Izvoz radne snage i deportacije stanovništva s teritorije ND Hrvatske u toku drugog svjetskog rata

Napomena uz kartogram:

Podaci za Jugoslaviju uneseni su na temelju podataka tabele br. 2 i 3, dok podaci za sve ostale teritorije rezultiraju iz tabele br. 1.

Ratni zarobljenici uključeni!

II

1. *Izvoz radne snage u Njemačku*

Osnovni zadatak ovog rada je odrediti približno tačan i realan broj[6] dijela stanovništva NDH eksportiranog u Njemačku i Italiju. U tu svrhu poslužit će statistički materijal »Odjela za državnu iseljeničku službu, – Ministarstva zdravstva i udružbe, Glavnog ravnateljstva za udružbu i društvovnu skrb«, uporeden sa postojećim malobrojnim njemačkim i savezničkim izvorima, koji se odnose na problematiku eksporta stanovnika sa teritorija NDH.

Poslije političkog i vojnog sloma bivše Jugoslavije, jedna od prvih mjera nacističke politike, koju na teritorij NDH pored okupatora provodi u djelo kvislinška ustaška vlada, je odvođenje naše radne snage na rad u Njemačku. Poznatim metodama direktnog ili indirektnog pritiska, već u svibnju 1941 godine počinju ustaške vlasti po naređenju Nijemaca sa regrutacijom i slanjem naših ljudi na rad u Njemačku. U tom smislu odmah po osnutku NDH dolazi do »Hrvatsko-njemačkog utanačenja o hrvatskim radnicima«[7] (vidi prilog na kraju rada!). Nametnuti ugovor[8] predstavlja stvarnu podlogu za praktičnu primjenu jedne od prokušanih mjera nacističke ekonomske politike na prostor ND Hrvatske. Dovoljno je tek letimično pročitati sadržaj »utanačenja«, pa da se vidi kako kvislinške vlasti pravnim putem ozakonjuju i legaliziraju jedan od najgrubljih vidova ekonomske eksploatacije. Iz tačke IV navedenog sporazuma vidljivo je kako ustaška vlast želi ugoditi njemačkim snagama u NDH, pored ostalog i na taj način, što će »utjecati svim raspoloživim sredstvima«[9] na našu radnu snagu u cilju poslušnog izvršavanja svih onih zadataka koje će Nijemci pred njih postaviti. Dosljedno »Hrvatsko-njemačkom zapisniku o zaposlenju hrvatskih radnika na području Njemačkog Reich-a«,[10] stavom 1, tačke II, ustaška vlast predlaže da će odmah poslati 54.000 mahom kvalificiranih radnika na rad u Njemačku. (Vidi prilog br. 2!) Do kraja 1941. godine, navedeni broj izvezene radne snage putem kvislinškog foruma za »iseljenje« znatno je premašen. Prema priloženom tabelarnom pregledu izvoza radne snage (tabela br. 2), na radu u Njemačkoj nalazilo se 79.922 radnika. Nijemci se citiranog ugovora ne pridržavaju, što priznaju i same ustaške vlasti. U tački XII »Hrvatskog-njemačkog utanačenja o hrvatskim radnicima« stoji: »Obadvije strane brinut će se da se angažiranje i posredovanje hrvatskih radnika vrši samo prema odredbama ovog utanačenja«.[11] Nijemcima nije bilo dovoljno što su ustaške vlasti poznatim mjerama direktnog ili indirektnog pritiska eksportirale našu radnu snagu već mimo ugovora odvlače aktivno stanovništvo s teritorije NDH na rad u Njemačku. Primjera radi navodimo izvještaj nadstojnika Odjela za državnu iseljeničku službu, – inž. Ive Fantova, po kojem su Nijemci mimo odredaba citiranog »Utanačenja« odveli na rad u Njemačku oko 60.000 lica.[12] Prema tome, očito je, da su pored ostalog i ugovori o isporuci radne snage samo formalnog značaja, jer ih se Nijemci ne pridržavaju, već na teritoriji NDH djeluju prema vlastitom nahođenju.

---

[6] Premda se radom teži odrediti kvantitativne odnose stanovništva NDH na radu u Njemačkoj, procjena je zbog objektivnih okolnosti (ratno stanje, pomanjkanje statističkih i ostalih podataka, vjerodostojnost izvora, itd.) vrlo teška.

[7] Sklopljen 8 svibnja 1941 godine. (Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941 god.«, str. 1–3.).

[8] Ukoliko ga tako možemo nazvati, jer je sklopljen na izričito traženje Nijemaca.

[9] Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941 god.«, str. 1.

[10] Od 8. svibnja 1941 god. (Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941 god.«, str. 9–13).

[11] Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941 god.«, str. 3.

[12] Izvještaj Odjela za državnu iseljeničku službu, od 30. rujna 1942 god., potpisanom po v. d. nadstojnika odjela inž. Ivi Fantovu (dokument se nalazi u arhivi »Matice iseljenika Hrvatske.«).

Od maja 1941. do februara 1945. godine nalazi se sa područja NDH na radu u Njemačkoj ukupno *241.988* radnika. Od toga, 35.000[13] otpada na ratne zarobljenike, mahom srpske narodnosti, jer su ostali, izuzev Židova po završetku aprilskog rata uglavnom pušteni iz zarobljeništva; 60.000 lica eksportirano je po Nijemcima bez ugovora i mimo znanja »Odjela za državno-iseljeničku službu«. Na temelju navedenog dokumenta od 30. IX 1942 godine, – radi se o slijedećim kategorijama:

a) radnici koje je rat zatekao u Njemačkoj,
b) radnici prije rata uposleni u Belgiji, Francuskoj ili drugim evropskim državama, a koji su u vrijeme rata prisilno uposleni u Njemačkoj,
c) radnici koji su prvih dana poslije osnutka NDH i u prvim mjesecima poslije njezine uspostave otišli na rad u Njemačku preko Feldkommandanture,
d) radnici iz Zemuna otišli prije preuzimanja vlasti po NDH u ovom gradu (6.617 lica). Odlazak na rad u Njemačku bio je dobrovoljan,
e) radnici koje je njemačka komisija u Sarajevu angažirala za rad u njemačkoj ratnoj mornarici, a koji su otpremani u Njemačku preko Rijeke,
f) radnici angažirani od njemačke komisije za Fliegerhorst i otpremani njemačkim vojnim ispravama bez ugovora, i
g) radnici koji su putem »Ustaške nadzorne službe« upućeni iz logora na rad u Njemačku.

146.988 radnika otišlo je putem »Odjela za državno-iseljeničku službu«. Kretanje broja izvezene radne snage u Njemačku putem citirane kvislinške ustanove izgleda po mjesecima i godinama ovako:

Tabela br. 2.

STANOVNIŠTVO NDH NA RADU U NJEMAČKOJ (8. V 1941 – 1. II 1945)[14]

Mjesec	BROJ RADNIKA				
	1941	1942	1943	1944	1945
I	—	2891	1346	1266	194
II	—	4666	1084	1237	
III	—	7363	1775	701	
IV	—	2037	2023	938	
V	4070	1067	2412	634	
VI	27988	4286	1475	769	
VII	12562	5200	1969	462	
VIII	8091	5069	1315	471	
IX	8440	3243	1275	409	
X	10855	2410	984	544	
XI	6046	2555	919	201	
XII	1970	785	717	475	
UKUPNO	79922	41572	17184	8116	194
SVEGA UKUPNO OD 8. V 1941 – 1. II 1945 g. – 146.988					

Napomena uz tabelu br. 2.

Povlaka u prvom stupcu tabele znači da do svibnja 1941 godine od uspostave ND Hrvatske, pomenuta kvislinška ustanova nema evidenciju o stvarnom broju naše radne snage u Njemačkoj.

[13] Prema podacima inž. Bosiljevića, povjerenika NDH u Berlinu, sadržanim u izvještaju Odjela za državnu iseljeničku službu od 19. I 1944 god.

[14] Mjesečne i odgovarajuće im ukupne godišnje vrijednosti broja naše radne snage u Njemačkoj dobivene su na temelju:

Broj od 241.988 lica na radu u Njemačkoj, predstavlja najpribližniju ocjenu i sigurno je bliz realnom stanju. Svi ostali izvori određuju broj radne snage sa bivše teritorije NDH u Njemačkoj ispod navedene procjene. Nacistički izvori daju broj od 200.000 lica s područja NDH zaposlenih u Njemačkoj,[15] što je očito ispod stvarnog stanja. Znajući da Njemačka plaća minimalnu naknadu ustaškoj vladi za svakog angažiranog radnika i da želi prikriti stvarni broj uposlenih stranih radnika u Njemačkoj ovakovo izvrtanje činjenica nije za čuđenje.

Saveznički izvori također računaju sa stalnim prosjekom od oko 200.000 radnika iz ND Hrvatske na radu u Njemačkoj.[16]

Teritorij ND Hrvatske bi prema proračunu za 1941 g. imao ukupno oko 6,570.000 stanovnika.[17] Kako je procjenom dobiveni broj eksportiranih lica ND Hrvatske 241.988, to znači da je nacističkim ekonomsko-političkim mjerama uz pomoć kvislinškog režima, odvučeno u Reich oko 3,7% cjelokupnog stanovništva, ili 7,4% od ukupnog broja uposlenog stanovništva.[18]

S teritorije Jugoslavije, Nijemci su uz pomoć kvsilinških režima u toku II svjetskog rata eksportirali na rad u Njemačku ukupno 545.890 lica ili oko 3,4% ukupnog stanovništva prema proračunu za 1941 godinu[19] i to:

1. Iz NDH 206.988 civilnih radnika i 35.000 ratnih zarobljenika ili ukupno 241.988 lica.
2. Iz Slovenije deportacijom 34.000 lica[20]

---

a) rekapitulacija angažiranih radnika za Njemačku po mješovitom hrvatsko-njemačkom povjereništvu, a u smislu Hrvatsko-njemačkog ugovora od 8. V 1941 god. (Matica iseljenika Hrvatske,

b) Rekapitulacija angažiranih radnika (od 20. V 1941 god. do 31. X 1943 god.) za rad u Njemačkoj, od 17. XI 1943 god., potpisana prema nalogu glavnog ravnatelja i državnog tajnika po nadstojniku Iseljeničkog odjela dr Antunu Andresu (Arhiv »Matice iseljenika Hrvatske«),

c) Komunike pod brojem 15489/I–6–1942; Zgb. 6. III 1942. godine (Arhiv »Matice iseljenika Hrvatske«),

d) Dokument pod brojem 44177–I–I–1944, po predmetu brojidbenog izvješća iseljenih radnika u godini 1944, Zgb. 16. II 1945. god. (Arhiv »Matice iseljenika Hrvatske«),

e) Dokument br. 3150–I–I–1945 Ministarstva zdravstva i udružbe, Glavnog ravnateljstva za udružbu i društvovnu skrb, Odjela za državnu iseljeničku službu od 2. III 1945. god. (Arhiv »Matice iseljenika Hrvatske«).

[15] Prema izvještaju Novinskog ureda Njemačke fronte rada (»Hrvatski narod«, – 7. X 1942. str. 4). Za početak 1943 god. nacistički podaci operiraju istim brojem (Deutsche allgemeine Zeitung, – 21. X 1943. god.

[16] International labour review br. 4, Montreal 1944 god. str. 469.

[17] Prema procjeni za 1941 god. ND Hrvatska je imala:

a) Hrvatska i Slavonija (Srijem uključen!) (prof. Filip Lukas-dr Nikola Peršić: »Zemljopis NDH«, Zgb. 1941. str. 99)	3,360.000
b) Bosna i Hercegovina (Enciklopedija Jugoslavije, Zgb. 1960. g. tom 2, str. 54)	2,850.000
c) Dalmacija (prostor pod NDH) (prof. Filip Lukas-dr Nikola Peršić: »Zemljopis NDH«, Zgb. 1941. str. 99)	360.000
Ukupno	6,570.000

[18] Od apsolutnog broja ili cjelokupnog stanovništva, prema citiranoj procjeni oko 50% otpada na aktivno stanovništvo.

[19] Dne 31. XII 1941 prema proračunu Jugoslavija je imala 16,001.639 st. (Branko Kesić: »Vitalna statistika«, Zgb. 1957. g. str. 71.).

[20] Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: »Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda«, – Bgd. 1947. g., str. 121. Publikacija ILO br. 8, – Montreal 1943 god. str. 79.

3. Iz Srbije 70.000 civilnih radnika[21] i oko 200.000 ratnih zarobljenika[22] ili ukupno 270.000 lica.

Prema tome, teritorij NDH sudjeluje u veličini ukupnog eksporta sa oko 44%, Srbija oko 50% i Slovenija oko 6%. Uzevši u obzir broj stanovnika navedenih teritorija na prvom mjestu je Srbija sa 4,4% od ukupnog stanovništva, NDH sa 3,4%, Slovenija 2,8%, itd.

Broj od 241.988 eksportiranih lica sa teritorija NDH na rad u Njemačku, nije malen čak ni u odnosu na ovaj proces u evropskim razmjerima. On je prema maksimumu od 8,600.000 lica iz evropskih zemalja na radu u Njemačkoj, izražen sa 2.7% njegove vrijednosti, a nalazi se na devetom mjestu rang tabele eksporta evropskog stanovništva u Njemačkoj. Ispred teritorije NDH prema veličini eksporta nalaze se:

1. SSSR	35%	7. Čehoslovačka	4%
2. Francuska	18%	8. Srbija	3,1%
3. Poljska	17%	9. NDH	2,7%
4. Italija	7%	10. Švedska	2,2%
5. Belgija	6%	11. Baltičke zemlje	1,5%
6. Nizozemska	4%		

Uporedujući veličine eksporta svake pojedine zemlje, prema broju vlastitog stanovništva, teritorija NDH bi sa svojih 3,4% eksportiranih lica zacijelo bila mnogo bliže vrhu evropske rang tabele eksporta.[23]

2. *Deportacije stanovništva u Italiju*

Ustaška vlada i po njoj određena ustanova za »iseljavanje«,[24] nisu smjele voditi evidenciju o eksportu našeg stanovništva iz talijanske zone, odnosno zona okupacije, a da se ne govori o anektiranom prostoru naše obale. Po okupaciji Dalmacije fašistička civilna i vojna vlast, pored svih vidova terora kojim se mislilo depopularizirati ili potalijaniti naše krajeve, najžešćim metodama direktnog pritiska odvodi stanovništvo ovih krajeva u Italiju. Talijanski imperijalizam u najgorem svojem vidu, – fašizmu, pokušava pored svih primjenjenih sredstava i svojom ekonomskom politikom uz pomoć aktivne iredente ostvariti dugogodišnju aspiraciju na prostor Dalmacije. Stanovništvo obale, zaleđa i otoka trebalo je drastično smanjiti, da bi se prostor i njegovi ekonomski izvori mogli koristiti u vlastite svrhe. Radi se, dakle, o mjerama depopulacije naših krajeva pod talijanskom okupacijom, s ciljem prisilnog zauzimanja i korištenja prostora. Mjere fašističke ekonomske politike ovdje oštrije dolaze do izražaja, jer je u pitanju više prostor, nego radna snaga, koja Italiji unatoč ratne situacije nije nedostajala. Prisilni eksport poprima u ovom slučaju isključivo vid deportacija. Talijani su iz Dalmacije deportirali oko 57.000 ljudi,[25] prebacivši ih u pripremljene koncentracione logore.[26] Ovaj podatak sam po sebi govori da se nije radilo o stvarnim potrebama fašističke Italije u radnoj snazi, već da je po

[21] International labour review br. 4 Montreal 1944 god. Survey of central and eastern Europe, – travanj 1943 g. Deutsche Stimme, München, veljača 1943. god.

[22] Publikacija ILO br. 8, – Montreal 1943 god. International labour review br. 4 Montreal 1944 god.

[23] Ovakovu usporedbu teško je učiniti obzirom na vremenski neujednačene popise stanovništva evropskih država.

[24] Službeni ustaški naziv za eksport našeg stanovništva.

[25] Aufbeu, Zürich 3. X 1942, i prema podacima Internacionalnog ureda za rad iz 1943. god. (Naši poslijeratni izvori o ovom problemu govore tek s aspekta pojedinih naselja ili u najboljem slučaju obrađuju pojedine manje dijelove Dalmacije).

[26] Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: »Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda«, – Bgd. 1946, str. 92.

srijedi »čišćenje« naših krajeva u svrhu talijanske kolonizacije. Koliko je lica deportirano od oktobra 1942 godine pa do kapitulacije Italije 8. IX 1943) nije moguće utvrditi. Da se stvarno radilo o depopulaciji naših krajeva u svrhu talijanske kolonizacije, riječito govori fašistička dokumentacija, kojom raspolaže »Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača«. Ova dokumentacija u cjelosti pokazuje namjeru fašističkih vlasti da pacificiraju okupirane prostore, kako bi mogli u miru primjeniti određene mjere svoje ekspanzionističke politike. Nema sumnje, da su pored aktivnog djelovanja KP Jugoslavije ovakove mjere ubrzale i raspiamsale narodnooslobodilačku borbu u Dalmaciji. Kada se zna, da se cjelokupni broj stanovništva Dalmacije u tom vremenu kreće oko 700.000,[27] znači da su fašističke vlasti iz Dalmacije do kapitulacije Italije iselile nešto više od 8% ukupnog stanovništva ovih krajeva. Terorističke metode kojima su deportacije ostvarene, bile su toliko strašne i svirepe da bi im na njima nacistički saveznik zaista mogao zavidjeti. Uporedba broja prisilno iseljenih lica sa brojem aktivnog stanovništva Dalmacije ne bi imala smisla, jer su Talijani pored aktivnog stanovništva deportirali žene, djecu i starce.

ZAKLJUČAK

Uzevši u obzir sve navedne brojčane podatke o veličini eksporta s teritorija NDH izgleda da tako utvrđena procjena iznosi 298.988 lica, ili oko 4,6%[28] ukupnog stanovništva NDH, odnosno 1,9% cjelokupnog stanovništva Jugoslavije prema proračunu za 1941 godinu.

Konačni približno tačan broj eksportiranih lica sa teritorije bivše Jugoslavije nastao poznatim ekonomsko-političkim mjerama okupatora izgleda ovako:

Tabela br. 3.

TABELARNI PRIKAZ IZVOZA JUGOSLAVENSKOG STANOVNIŠTVA U TOKU DRUGOG SVJETSKOG RATA

Teritorija	Ratni zarobljenici		Civilni radnici		Deportirani		Ukupno
	Njemačka	Italija	Njemačka	Italija	Njemačka	Italija	
NDH	35.000	—	206.988	—	—	57.000	298.988
Slovenija	—	—	—	—	34.000[29]	60.000[30]	94.000
Srbija	200.000	65.000[31]	70:000	—	—	—	335.000
Crna Gora	—	—	—	—	—	20.000[32]	20.000
Ukupno:	235.000	65.000	276.988	—	34.000	137.000	747.988

[27] D. Gizdić: »Dalmacija 1941.«, – Zgb., 1959 g., str. 142.

[28] Prema proračunu za 1941 godinu.

[29] Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: »Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda«, – Bgd., 1947. g. str. 121.

[30] Publikacija ILO Montreal 1948 god. br. 8. Navedeni brojčani podatak uglavnom se slaže sa poslijeratnom jugoslavenskom procjenom (Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: »Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda«, Bgd., 1946 g., str. 92.)

[31] Prema izvještaju Internacionalnog ureda za rad (Montreal 1948. g. br. 8).

[32] Aproksimativni broj dobiven na temelju podataka Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. (Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Bgd. 1946 god. str. 101.).

Prema tabelarnom prikazu broj eksportiranog stanovništva iz NDH čini oko 39,9% ukupnog broja (747.988) eksportiranih lica s teritorija bivše Jugoslavije. Srbija je na prvom mjestu s 44,8%, a Slovenija na trećem s 12,6%. U odnosu na stanovništvo navedenih teritorija NDH je s utvrđenih 4,6%, od ukupnog stanovništva na trećem mjestu prema veličini eksporta. Prva je Slovenija sa 7,7%, slijedi Srbija s nešto više od 7%, itd.

Jugoslavija je prema proračunu za 1941 god. (31. XII) imala 16,001.639[33] stanovnika; to znači da je navedenim eksportacijama izgubila nešto manje od 4,7% ukupnog stanovništva.

Izvoz stanovništva je prema tome jedan od vrlo značajnih elemenata kojim je okupator uz pomoć kvislinških režima ekonomski eksploatirao i biološki uništavao naše narode.

Prilog br. 1:

HRVATSKO-NJEMAČKO UTANAČENJE O HRVATSKIM RADNICIMA

(Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941.« – str. 1–3)

I.

Vlada Nezavisne Države Hrvatske izjavljuje se sporazumnom, da se u Hrvatskoj angažira radna snaga u cilju zaposlenja u Njemačkoj.

II.

Angažiranje hrvatske radne snage obavljaju se u pravilu s njemačke strane povjerenici njemačkog Ministarstva rada, a s hrvatske strane Izseljenička služba i od nje ovlašteni uredi.

III.

Angažiranje radnika vrši se u smislu priloženih radničkih ugovora za poljodjelske sezonske radnike, poljodjelske trajne radnike i nepoljodjelske radnike.

IV.

Hrvatska vlada se obavezuje, da će utjecati svim raspoloživim sredstvima na radnu snagu hrvatske državne pripadnosti u cilju, da ona poštuje sve zakone, koji vriede u Njemačkom Reichu, kao i naredbe radi osiguranje radnog mira. Također će se brinuti, da se hrvatski radnici drže radne discipline i da se pridržavaju radnog ugovora. Radnici, koji su prekršili ugovor, ne će se više slati na rad u Njemačku.

V.

Radni ugovor, podpisani od dotičnog poduzeća, ili po njegovom ovlaštenju od njemačkih službenih mjesta, bit će predloženi u četiri primjera, na hrvatskom i njemačkom jeziku, nadležnim hrvatskim mjestima, koja će se brinuti o izvršenju što bržeg angažiranja.

Nadležni hrvatski uredi stavljaju radnike na raspolaganje; njemački opunomoćenici između ovih radnika izvršuju angažiranje. Radnici će biti točno upoznati sa sadržajem ugovora, te će ga vlastoručno podpisati.

[33] Branko Kesić: »Vitalna statistika«, Zgb. 1957. g., str. 71.

Njemački opunomoćenici ili nadležni hrvatski uredi ovjeravaju na ugovoru svojim podpisom i pečatom, da su radni uvjeti radnicima pročitani u njihovom materinskom jeziku, te da su radnici svojim podpisom (rukoznakom) sadržaj ugovora priznali. Od izpunjenih radnih ugovora dobiva po jedan primjerak radnik, poduzeće i nadležni njemački i hrvatski ured.

VI.

Hrvatska strana će nastojati, da radnici kod polazka budu obskrbljeni potrebnom radnom odjećom i čvrstom obućom.

VII.

Nadležni hrvatski uredi brinut će se o pravovremenom polazku angažiranih radnika i javit će, ako bude potrebno, vrieme polazka njemačkom Ministarstvu rada ili po njemu određenom njemačkom uredu. Nadležni njemački ured preuzima u pravilu radnike na njemačkoj granici.

Hrvatska strana brinut će se, da radnici prije svoga polaska iz zavičaja budu pregledani od službenog liečnika. Pregled treba vršiti prema priloženim »Uputama«.

VIII.

Promjene poslodavca vršit će se samo u izuzetnom slučaju; kod toga ne smije nastupiti nikakvo pogoršanje uslova ni zarade. Nadležni njemački uredi obaviestit će o tome nadležne hrvatske urede.

IX.

Svaki hrvatski radnik dobiva putnicu. Takse za izdavanje putnice treba da budu što je moguće manje.

X.

Hrvatski su radnici u pogledu uslova rada, zaštite rada, radničkog sudstva i družtvovnog osiguranja načelno izjednačeni s njemačkim radnicima.

XI.

Njemačka strana upotriebit će svoj utjecaj, da hrvatski radnici budu u moralnom i zdravstvenom pogledu bezprikorno smješteni.

XII.

Obadvie strane brinut će se, da se angažiranje i posredovanje hrvatskih radnika vrši samo prema odredbama ovog utanačenja.

XIII.

Ovaj sporazum vriedi do 31. prosinca 1941., i produžuje se prećutno za godinu dana, ako se ne odkaže najkasnije do 1. listopada za kraj kalendarske godine.

Sastavljeno u dvostrukom izvorniku, na hrvatskom i njemačkom jeziku.

Zagreb, dne 8. svibnja 1941.

Za hrvatsku delegaciju:
Dr. Ivo Petrić

Za njemačku delegaciju:
Hetzell

Prilog br. 2:

HRVATSKO-NJEMAČKI ZAPISNIK O ZAPOSLENJU HRVATSKIH RADNIKA NA PODRUČJU NJEMAČKOG REICHA

(Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941.«, str. 9–13)

U vrieme od 2. do 8. svibnja 1941. vodili su se pregovori u Ministarstvu zdravstva u Zagrebu između Nezavisne Države Hrvatske i zastupnika njemačke vlade, radi zaposlenja hrvatskih radnika u Njemačkoj.

Pregovori su, pod predpostavkom odobrenja obostranih vlada, doveli do sliedećeg posljedka:

I.

Postignuta je suglasnost prema priloženom »Hrvatsko-njemačkom utanačenju o hrvatskim radnicima.«

Obadvie stranke sporazumne su, da se utanačenje ima što prije u praksi primieniti.

II.

1. Kontigent

S njemačke strane se izjavljuje, da u godini 1941. postoji mogućnost da se na području Njemačke zaposli veći broj hrvatskih radnika, osobito poljoprivrednih i šumskih, kao i za rudarski posao prikladnih radnika.

Hrvatska strana izjavljuje, da imade na razpolaganju hrvatske radnike za uposlenje u Njemačkoj i da je spremna, u granicama mogućnosti, poslati radnike na rad u Njemačku. Koliko se može procieniti, došle bi u 1941. godini u obzir sliedeće brojke:

a) iz krajeva koji od talijanskih i madžarskih četa nisu zaposjednuti:

5.000 poljodjelskih radnika
5.000 šumskih radnika
500 kopača za pragove
5.000 za rudarski posao prikladnih radnika
(od toga po prilici 500 kopača).
10.000 ostalih obrtničkih radnika
Ukupno 25.000.—

OPAZKA: Odobrenje vlade dano je odlukom Ministarstva vanjskih poslova Njemačkog Reicha, R 58-927-41 od 22. rujna 1941. i notom Ministarstva vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske Pr. 258-41 od 24. listopada 1941.

b) iz krajeva, koji su od talijanskih i madžarskih četa zaposjednuti:

5.000 poljodjelskih radnika
3.000 šumskih radnika
500 kopača za pragove
5.500 za rudarski posao prikladnih radnika
15.000 ostalih obrtničkih radnika
Ukupno 29.000.

Time bi ukupni broj razpoloživih hrvatskih radnika iznašao 54.500.

Kod ove procjene polazilo se od činjenice, da hrvatski radnici, godišta 1919. do uključivo 1921., ne mogu za sada iz vojničkih razloga biti slobodni za angažiranje.

2. Transfer ušteđevina

a) Sa hrvatske strane izražena je želja, da mjesečni transfer ušteđevina hrvatskih radnika bude uređen što brže, i to na taj način, da poljodjelski radnici mogu poslati u domovinu najmanje 70.— RM, a nepoljodjelski i šumski radnici najmanje 100.— RM mjesečno.

Osim ovoga postoji s hrvatske strane želja, da se hrvatskim radnicima odobri, da prilikom odilaženja na dopust ponesu sobom čekove u iznosu od 50.— RM, a pri konačnom povratku, nakon svršetka radnog odnosa, 100.— RM.

Njemačka strane će ove priedloge zastupati kod nadležnog Ministarstva privrede.

b) Da bi se na svaki način osiguralo izdržavanje obitelji hrvatskih radnika, koji su zaposleni u Njemačkoj, hrvatska strana će prilikom angaziranja uzeti od svakog radnika potvrdu, kojom radnici ovlašćuju svoje njemačke poslodavce, da mogu u okviru dozvoljenog transfera do 25% njihove zarade poslati na određenu adresu u Hrvatskoj. Ako radnik ne bude dobrovoljno ispunjavao svoju dužnost izdržavanja, zamolit će hrvatska strana, putem svog nadležnog predstavničtva u Njemačkoj, njemačkog poslodavca, uz priloženje pomenutog ovlaštenja, da izvrši odgovarajuću doznaku. Njemačka strana izjavljuje, da je sporazumna s ovim uređenjem i o tome će obaviestiti poslodavce.

3. Trajanje radnog ugovora

Radne ugovore treba, u koliko način zaposlenja dozvoljava, sastaviti na određeni rok. Poželjno je, da se sastave na godinu dana, računamo od dana dolazka radnika na mjesto zaposlenja, ali najmanje na 6 mjeseci, a za radnike u rudnicima redovito na godinu dana.

Preko ovog predviđenog roka mogu se radni ugovori sporazumom između poslodavca i radnika produljiti.

4. Tumači

Obadvie strane sporazumne su, da većim grupama radnika treba dodieliti radnike sa znanjem njemačkog jezika. Hrvatska strana k tome primjećuje, da će nastojati staviti na razpolaganje hrvatske radnike sa znanjem njemačkog jezika.

5. Liečnički pregled

K stavki VII. točka 2. sporazuma, izjavljuje hrvatska strana, da se slaže s njemačkom željom, da liečnički pregled radnika, koji su predviđeni za rudokope, vrše njemački liječnici.

6. Osobne izprave

Hrvatska strana primjećuje k stavu IX. sporazuma, da će hrvatski radnici za sada biti obskrbljeni privremenom osobnom izpravom po priloženom uzorku.

Njemačka strana će raditi u tom smislu, da privremene osobne izprave budu do daljnjega s njemačke strane priznate kao privremeni putni list.

7. Porez na plaću

Da se radnici mogu koristiti poreznim olakšicama u Njemačkoj, koje bi im možebitno pripadale, hrvatska općinska poglavarstva izdat će im po potrebi potvrdu po priloženom uzorku.

8. Prievoz radnika

Hrvatska strana navodi, da kod odašiljanja radnika često nastaju poteškoće uslijed nedovoljnog loženja u vlakovima. Ona moli, da se u tom smislu pomogne, i da se radnici po mogućnostima voze u vagonima D-vlakova.

Njemačka strana obećaje zauzeti se kod Ministarstva prometa, da se u vlakovima dovoljno loži i predloži, da se traženi D-vlakovi stave na razpolaganje.

Hrvatska strana izražava želju, da se kod odpreme radnika prilikom povratka, prijavi pravodobno izseljeničkoj službi, po potrebi brzojavno, dolazak transporta na granicu.

S njemačke strane se izjavljuje da će se i ovoj želji ići ususret.

9. Skrb

Na upit hrvatske strane njemačka strana izjavljuje, da nema ništa protiv toga, da se hrvatski opunomoćenici posjećivanjem mjesta rada obavješćivaju o stanju hrvatskih radnika.

Njemačka strana će se pobrinuti, da muslimanski hrvatski radnici budu načelno zaposleni u zajedničkim skupinama, i da kod obskrbe po mogućnosti budu uzeti u obzir njihovi običaji.

10. Osiguranje u slučaju bolesti

Utanačeno je, da hrvatski radnici, koji se vraćaju radi bolesti u domovinu, ne gube pravo na bolestničku pomoć prema njemačkom zakonu o osiguranju, ako se vraćaju sporazumno s predstojnikom nadležne bolestničke blagajne.

11. Primjene odredbe o tjelesnim ozljedama

Na upit hrvatske strane izjavljuje se s njemačke strane, da će se odredbe o tjelesnim ozljedama primjenjivati i na hrvatske radnike.

12. Povratak

U slučajevima, u kojima se radnici iz hitnih razloga (na pr. smrtni slučaj ili težko oboljenje najbližih rođaka) moraju vratiti u domovinu, poslodavci će biti obaviješteni, uz kakve se predpostavke mogu dozvoliti takva putovanja.

13. Odašiljanje slanine

Njemačka strana će se zauzeti da se hrvatskim radnicima dozvoli po osobi bezcarinski uvoz od 2 kg slanine mjesečno.

14. Žalbe

U pogledu opravdanih žalba, hrvatska će strana uputiti hrvatske radnike, da možebitne žalbe iz radnog odnosa u pravilu podnose Uredu rada, koji je za dotično mjesto rada nadležan. Njemačka strana moli, da se žalbe, koje stignu poslanstvu Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu ili hrvatskim središnjim vlastima, najbržim putem dostave njemačkom Ministarstvu rada na provjeravanje.

Pitanje sudjelovanja hrvatskih konzularnih predstavnika kod rješavanja žalba pridržaje se kasnijem razpravljanju.

15. Upravna pristojba

Njemačka strana plaća za svakog radnika, koji je u Hrvatskoj novo angažiran, na temelju priloženog utanačenja, 4.— RM izseljeničkoj službi. Izplata se vrši na temelju konačnih odpremnih lista.

16. Radnici iz zapadnih krajeva

Odgovarajuće odredbe ovog utanačenja primjenjivat će se na hrvatske radnike, koji budu angažirani u zapadnim krajevima, koje je Njemačka zaposjela.

17. Tiskane upute

Hrvatska strana izjavljuje, da namjerava uručiti tiskane upute radnicima u svrhu upućivanja u sva pitanja, koja su važna za njihovo zaposlenje u Njemačkoj. Njemačka strana na to izjavljuje, da drži takve upute vrlo prikladnima i izražava želju, kod sastavljanja uputa sudjelovati.

Hrvatska strana na to pristaje.

Sastavljeno u dvostrukom izvorniku na hrvatskom i njemačkom jeziku.

Zagreb, dne 8. svibnja 1941. g.

Za hrvatsku delegaciju:
Dr. Ivo Petrić

Za njemačku delegaciju:
Hetzell

Summary

EXPORT OF LABOUR AND DEPORTATION OF POPULATION FROM THE TERRITORY OF THE SO-CALLED INDEPENDENT STATE OF CROATIA DURING THE SECOND WORLD WAR

One of the most efficient parts of the plants of Hitler's experts was systematic immigration of foreign labour force and large-scale deportation to Germany.

The process of labour exports from the territory of the so-called Independent State of Croatia – in accordance with the »Croato-German agreement on Croat Workers« and the »Croato-German Protocol on the employment of Croat workers on the territory of Germany« – started in May 1941 and lasted more or less uniterruptedly till January 1945. But the Germans did not stick to the clauses of the quoted agreements but, using various methods of compulsion, deported large numbers of people to Germany. As a result of such measures 241,988 workers, which was 35 per cent of the total population and 7.4 per cent of the working population from the territory of the Quisling Croatia, were deported to Germany during the war years. Out of this number 35,000 were prisoners of war, mostly Serbs and Jews, as the others were released after the April 1941 collaps of old Yugoslavia. 60,000 were deported to Germany without any contract and without the knowledge of the so-called »Department for State Emigration«, while 146,988 persons went to Germany through the Quisling Emigration agency.

The 298,988 deported or emigrated persons from the territory of the Independent State of Croatia make 39.9 per cent of all Yugoslavs who were compelled to leave their country in the course of the Second World War. (747,988 persons left Yugoslavia in those years).

Deportation of population was therefore one of the important political elements of the occupying powers in their attempt to exploit and destroy biologically (with the aid of the Quisling regimes) the people of Yugoslavia.

Miroslava Despot

NEKOLIKO PODATAKA O AKCIJI SLAGARA HUGE GERBERSA U ZAGREBU GODINE 1877.

Iako je historija postanka organizacije grafičkih radnika Zagreba i Hrvatske potanko ispitana i dobro poznata,[1] želimo ipak skrenuti pažnju na rad njemačkog slagara Huge Gerbersa, koji je potkraj maja i početkom juna 1877. odigrao jednu od vodećih uloga u pokretu zagrebačkih tipografa, a koji pokret je do sada manje-više ostao nepoznat.

Hugo Gerbers rođen je 1845. godine u Weselu na Rajni[2] gdje je vjerojatno proveo prvu mladost. Od 1868. boravi u Beču[3] gdje radi kao slagar. Ubrzo se priklonio pristašama socijaldemokratskih ideja, pa se javlja i među supotpisnicima proglasa za izdavanje jednog socijaldemokratskog glasila u Beču u decembru 1871. godine. Taj proglas su prema riječima Brügela potpisali ljudi koji su bili »... neobično aktivni u partiji.«[4] U to vrijeme je »... radnički pokret ... u Austriji bačen natrag. Kao i u Njemačkoj počinje borba frakcija između struje H. Oberwindera, koja se veže s buržoazijom, i struje A. Scheua, koja zastupa eisenachski program. Zbog takve borbe ne može radnički pokret u Beču napredovati.«[5] S obzirom na svoju aktivnost i agitaciju Gerbers je u julu 1875. prognan iz Austrije[6] i još iste godine pojavljuje se u Zagrebu, sa željom da radi u svom dosadašnjem zvanju kao slagar u nekoj tiskari. Ubrzo se zaposlio kod Nijemca Karla Albrechta[7] koji je, vjerujemo, brzo

---

[1] Cecić Vinko, Historija organizacije i političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870–1955, 1955. (U djelu je navedena i ostala literatura o tom problemu); Cazi Josip, Prva radnička društva u Hrvatskoj. Samostalni ekonomski i politički istupi (1860–1883), Zagreb (1957.), poglavlje »Društvo tiskara i slovara u Hrvatskoj i Slavoniji«, str. 90–115.

[2] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu, 1877, br. 24611, Historijski arhiv, Zagreb.

[3] Obzor, 1877, br. 125, 2. VI u rubrici »Priposlano« Za formu i sadržaj pod ovim naslovom neodgovara uredništvo.

[4] Brügel Ludwig, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Wien, 1922, Zweiter Band, Der Kampf gegen die Internationale, Organisationsversuche (1870 bis 1878), str. 214–215, i Höger, Karl, Aus eigener Kraft! ..., Wien 1892, str. 438 i d.

[5] Gross Mirjana, Počeci radničkog pokreta u Zagrebu, Historijski Zbornik, Zagreb, 1955, br. 1–4, str. 4, p. o.

[6] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu, 1878, br. 11.079, Historijski arhiv, Zagreb.

[7] »... Karlo Albrecht (rođen 28. srpnja 1826. u Geri u Njemačkoj, umro 26. veljače 1887. u Zagrebu) bijaše 1847. došao kao kamenotiskarski pomoćnik u Varaždin, gdje je radio u litografiji i štampariji Josipa Platzera, pa je postao i faktor u rečenom poslu. Oženivši se poslije Platzerovom kćerju Anom dobi od tasta za miraz litografiju, pa se s njom god. 1851. preseli u Zagreb. Tu je god. 1853. uredio i štampariju...« Klaić Vjekoslav, Književarstvo u Hrvata. Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige. Sa deset ilustracija. Napisao –, Zagreb, 1922, str. 41. U Albrechtovoj štam-

namjestio sunarodnjaka, uvjerivši se uz to da je dotični dobar i sposoban stručnjak. Gerbers je došao u Zagreb u vrijeme kada su provedene reorganizacije zagrebačkog Tipografskog društva, od kojih je bila najveća promjena sam naziv, koji je od »... 28. II 1875. glasio ...: Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinsko družtvo tiskara i slovara u Zagrebu.« Prema tome, društvo je proširilo svoju djelatnost na čitavu takozvanu trojednu kraljevinu i razvilo svoju aktivnost u trinaest mjesta »gradovah« u čitavoj Hrvatskoj.«[8] Prema novim pravilima društvo je i dalje imalo human značaj, te se njegovo djelovanje pretežno odnosilo na podupiranje bolesnih članova, njihovih udovica i siročadi. Godine 1875. postaje predsjednik društva Stjepan Oračić, umjesto odstupajućeg Dragutina Kalea.[9] Od tog vremena pa sve do početka 1879. vladaju u društvu stalne nesuglasice, koje godine 1876/7. pokušava ponešto srediti novi predsjednik društva Dragutin Lihl. On sudjeluje aktivno i u pokretu slagara godine 1877. u Zagrebu.

U novembru 1876. interesira se za Gerbersa bečki magistrat preko zagrebačkog Gradskog poglavarstva, i to zbog nekih poreskih zaostataka koje Gerbers nije podmirio, pa mu u tom smislu šalje poglavarstvo dopis u kome mu nalaže »... da dužan porez u svoti od 14 f. 26 x.[10] u roku od 14 dana pod pretnjom ovrhe kod podpisanog poglavarstva ...«[11] položi. Gerbers je traženu svotu podmirio i na taj način likvidirao za dogledno vrijeme vezu s Bečom.

Snašavši se u Zagrebu Gerbers je uspostavio vezu sa zagrebačkim tipografima, želeći kako bi u krugu svojih drugova aktivno surađivao. Za to mu se vrlo brzo pružila prilika.

U Zagrebu je 1. I 1877. izašao prvi broj novog njemačkog lista »Agramer Presse«, čiji je izdavač bio Josip Frank,[12] a odgovorni urednik Makso Kohn. List je štampan u vlastitoj štampariji. U objelodanjenim člancima žestoko je kritizirana i napadana Mažuranićeva vlada, a isto tako je bio izražen negativan stav prema Beču i Pešti formuliran već u prvom uvodniku ovim riječima »... Der Eine nahm uns Dalmatien,[13] der Andere Fiume[14] und das Meer und Beide zusammen ein edles Brüderpaar-hindern den Heimfall der Militärgrenze.«[15] Slagari zaposleni u štampariji radili su pod vrlo teškim uvjetima, i radnim i materijalnim, pa je ubrzo izbio spor s Frankom, jer se nije držao propisanog cjenika koji je bio na snazi od godine 1872. Kako je tiskara stalno odbijala da potpiše cjenik to se

---

pariji radi 70-tih godina 1 faktor, 2 tiskara, 22 slagara, 9 naučnika, 3 kamenotiskara i 2 kamenopisca. Osim Albrechtove tiskare postoje u Zagrebu u to vrijeme »Dionička tiskara« utemeljena 1871. godine sa 22 slagara, Hartmanova od 1869. sa 5 slagara, tiskara »Narodnih Novina« od 1874. sa 11 slagara, Hühnova od 1870. s jednim slagarom i tiskara Agramer Presse sa 6 slagara. Uz to je u tim tiskarama bilo zaposleno više od 40 što tiskarskih što slagarskih naučnika. v. Lihl Dragutin, Tipografička izložba u Budimpešti. Popis izložaka hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim družtvom tiskarâ i slovarâ priređenog posebnog odiela za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb, 1878, str. 31.

[8] Cazi, o. c. str. 100.

[9] Iscrpno je obrađen rad Dragutina Kalea kao prvog predsjednika tipografskog društva u Zagrebu u knjizi Dogan Nikola, Prinos k Spomenspisu Hrvatskoga Tipografičkoga Družtva u Zagrebu ili Prvi predsjednik Hrvatskoga Tipograf, Družtva. Napisao –, Mitrovica, 1895.

[10] x. = krajcara.

[11] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu, 1876, br. 24.611, Historijski arhiv, Zagreb.

[12] Frank Josip, hrvatski političar (10. IV 1844, Osijek – 17. XII 1911, Zagreb). Advokat od godine 1872. u Zagrebu, od 1877. izdavač »Agramer Presse«. Taj list zbog napada na Mažuranićevu vladu biva zabranjen 31. I 1878, te se pod novim naslovom »Kroatische Post« pojavljuje 3. II 1878, izlazeći, čini se, samo do aprila 1879, kada i on doživljava sudbinu »Agramer Presse«. Frank od 1877. do 1890. nastupa u političkom životu samostalno, priključivši se tek 1890. »pravašima«. Za vrijeme čitavog života bio je oportunist »spreman na tajna uplitanja s vlastodršcima i neprijateljima našeg naroda.«

[13] Beč.

[14] Pešta.

[15] Agramer Presse, 1877, br. 1, 1. I.

»... Tipografsko društvo ... na svojoj odborskoj sjednici od 24. maja 1877. pozabavilo tim pitanjem«, pa tako u zapisniku možemo čitati kako »razloži g. Špindler odnošaje u „Agr. Presse" i izjavi da pod tim stanjem koje je do sada vladalo nije osoblje u stanju dalje raditi te da će za 14 dana izstupiti.«[16] Međutim, su slagari »Agramer Presse« prešli mnogo brže u akciju, obustavivši posao već 26. V 1877,[17] tražeći povišenje prema propisanom cjeniku. U štampariji je tada bilo zaposleno 6 slagara, koji su svi isti dan prestali raditi. Dana 26. V objelodanjen je u »Obzoru« poziv odbora »Hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog-družtva tiskara i slovara u Zagrebu«, koji pozivaju na « »IZVANREDNU GLAVNU SKUPŠTINU, koja će se obdržavati dne 27. svibnja 1877. u 9 sati prije podne u družtvenih prostorijah uz sliedeći D n e v n i r e d : I. Predlog odbora glaseći: S razloga, što §. 2. II. e (družtvenih pravila daje družtvu ovomu pravo da uvjete radnje dogovorno s gospodari utanačuje, i da nad dogovorno utanačenim cienikom bdije; s razloga što se je na temelju gorespomenutoga §-a pravilâ družtvenih odbor počam od 17. siečnja ove god. do danas više puta ustmeno i pismeno obratio na ovdješnju tiskaru „Agramer Presse" s molbom, da ista prihvati dogovorno sa zagrebačkimi vlastnici tiskarâ pred poglavarstvom utanačeni i u Zagrebu valjani s l a g a r s k i c i e n i k, te dosada nikakvoga odgovora dobio nije; s razloga nadalje, što je istolična molba osoblja dotične tiskare takodjer bezuspješna ostala; s razloga napokon, što se u tiskari „Agramer Presse" u Zagrebu valjani i dogovorno s vlastnici tiskara utanačeni cienik u sliedećih točka, i to: a) neplaća se p r o r e d a k (Durchschuss); (točka 2. cienika. b) Računa se slog po 17, dapače i po 15 novč., mjesto po 19, kako je to u 4. točki cienika ustanovljeno; c) M j e š o v i t i s l o g neodštetuje se 4. t(očka) c(ienika), d) P r o l o ž e n i i l i s l o g s a m i h b r o j e v a, o p a z k e i l i b i l j e ž k e, m a t e m a t i č k i s l o g, i z p r a v c i, u z k i o b l i k, p r e l a m a n j e, i z p r a v c i, b e z p o s l e n o s t s l a g a r a, p o s p r e m a n j e, m i e n j a n j e o r m a r a, neodštetuje se nikako, premda to točno označuje c i e n i k za slagare, u točkah: 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14. e) S l o g n o v i n a, neplaća se onako, kao što to određuje t(očka) 16. cienika. f) Utanačeno cienikom radno vrieme od 10 sati neodrži se. g) Radnja preko ustanovljenoga vremena neodštetuje se, kako to cienik u 4. točki običnih ustanova zahtieva. h) Nedrži se zakonom i cienikom utanačeno o d k a z n o v r i e m e od 14 dana, nego se po volji slagari s mjesta odpuštaju. i) Uvadja se r e d o v i t a n e d j e l j n a r a d n j a bez svake odštete, pošto list u nedjelju izlazi, što je načelom cienika odlučno protivno; s navedenih razloga predlaže odbor družtva hrv.-slav.-dalm .tiskara i slovara: 1. d a s e t i s k a r a »A g r a m e r P r e s s e« o d 3. l i p n j a o(v e) g(o d i n e) počamši za družtvene članove zatvoreno proglasi; 2. da svaki član družtva, koji bi u tu tiskaru u posao stupi, pravo članstva gubi. II. R a z n i p r e d l o z i. Radi važnosti na dnevnom redu stojećega predmeta umoljavaju se sva gg članovi da t o č n o dodju.«[18]

Skupština sazvana za 27. V održana je u Maksimiru i bila je ubrzo »... po redarstvenom komesaru kao protuzakonita razpuštena.«[19] Prisutni su usprkos tome slali brzojave u Graz, Beč, Prag, Peštu i Brno, javljajući neka nitko od tamošnjih slagara ne prihvati eventualan poziv u Zagreb za rad u štampariji »Agramer Presse.«[20]

---

[16] Cecić, o. c. str. 72.

[17] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu 1877, br. 13.039, Historijski arhiv, Zagreb.

[18] Obzor, 1877, br. 120, 26. V u rubrici »Priposlano« u kojoj »Za formu i sadržaj pod ovim naslovom neodgovara uredničtvo.«

[19] Obzor, 1877, br. 121, 28. V, Cecić, o. c. str. 72.

[20] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu 1877, br. 13.039, Historijski arhiv, Zagreb. Zanimljivo je ustanoviti da i za prvog tipografskog štrajka u Zagrebu koji je trajao od 29. XII 1871. do 21. I 1872. »... se tipografi obraćaju za pomoć tipografima Graca, Beča, Bečkog Novog Mjesta, Praga, Pešte, Brna itd.«, a i ovog puta upućuju brzojave na ista odredišta. v. Cazi o. c. str. 96 o prvom tipografskom štrajku.

U pokretu 26. V i 27. V 1877. odigrao je svoju ulogu i Gerbers, koju je doduše on sam opovrgavao, ali činjenice i kasniji tok događaja pokazuju protivno. Gerbersa je i javno napalo uredništvo »Agramer Presse« smatrajući ga uz Tipografsko društvo glavnim krivcem slagarskog štrajka, a to svoje mišljenje redakcija iznosi ovim riječima »...Ein berüchtigtes Individuum Namens Gerbers, aus Wien und Österreich überhaupt, wegen Arbeiteragitationen ausgewiesen, hatte sogar die Frechheit, in unsere Buchdruckerei selbst einzudringen und dort das Personale aufzureizen. Dabei ertappt musste er von uns aus dem Geschäfte gewaltsam entfernt werden, nachdem er auf wiederholte gütliche Aufforderung nicht weichen zu wollen erklärte.«[21] Na ovaj napad odgovorio je Gerbers nekoliko dana kasnije u »Obzoru« ovo »Dozvolite, gosp(odine) uredniče, čovjeku, komu je bez ikakove krivnje poštenje napadnuto, da se u Vašem cienjenom listu obrani. Jedan ovdašnji list, koj bi se rad perjem hrvatskoga opozicionalnoga borioca kititi, te koji uvjek jauče, da se u Hrvatskoj slobodno mnenje ugušuje, bio je tako drzovit spominjati moje neokaljano ime načinom, kako se o tatovih i razbojnicih govori. A zašto? Jer sam sbog svojih političko-socijalnih nazora – koje sam ja iz čista osvjedočenja zastupao – kano inostranac iz Austrije izagnan, akoprem nikada – neka g(ospodin) Frank dobro zapamti! – za moga sedmogodišnjega boravka u Beču nisam došao u dodir sa kaznenim zakonom sbog kakva prestupka ili prekršaja zakona. Glede benaste osvade, da ja dražim osoblje tiskare g(ospodina) Franka, izjavljujem, da se ja u slobodno si vrieme bavim znanstvenim radnjami,[22] te sam za razmiricu g(ospodina) Franka s osobljem tekar iz »Obzora« saznao. – Istina je, da sam bio negdje početkom ove godine došao u tiskaru g(ospodina) Franka (što nije nigdje zabranjeno), nu ne s namjerom da razdražim osoblje, nego da se obaviestim o položaju jednoga radnika, koji je za podporu molio. Tada imadoh prvi put priliku osvjedočiti se, da g(ospodin) Jakob Frank[23] postupa onako, kako postupaju ljudi, koji niti najmanje ljudske pristojnosti nepoznavaju. Nije pako istina, da sam ja silom iz poslovnice odstranjen; jerbo kao napadnut izjavih, da neizlazim prije, dok mi se sa pristojnim načinom nerekne, što g(ospodin) Jakob Frank nakon silnih grožnja i učini. Zaslužena pokora pripada dakle g(ospodinu) Franku. Dozvolite mi još, g(ospodine) uredniče, da ljudem, koji tobože hoće da upute narod o pravih mu potrebah, a u vlastitoj maloj državi (tiskari) najveće nepravde čine i ljude tiraniziraju, te koji valjda misle da čovjek tek s urednikom »Agramer Presse« počimlje, izrazim svoje tiho preziranje. Svaku pako navalu na moje, u Beču i u Zagrebu od svakoga tko me poznavaše štovano ime, odbit ću pred sudom. S tim zaključujem za uvjek ovu polemiku, na koju sam izazvan, s ljudmi, kojih se licumjerno djelovanje mora gaditi svakomu, tko svoj narod u istinu ljubi.«[24]

Kako je u istome članku uz Gerbersa napadnuto i zagrebačko »Družtvo tiskara i slovarâ«, to je tadašnji predsjednik društva Dragutin Lihl objelodanio također u »Obzoru« jedan ispravak u kome je uz ostalo naveo da »Nije istina, da je družtvo ovo kovalo kakovu zavjeru među osobljem tiskare „Agramer Presse". Nije istina, da je družtvo ovo zaključilo, izključiti iz družtva svakoga slagara, koji bi dalje radio. Družtvo to nemogaše zaključiti, jer je sl(avno) poglavarstvo zabranilo razpravu i zaključivanje o tom predlogu, koji bje u ostalom redovito sl(avnom) poglavarstvu pri-

[21] Agramer Presse, 1877, br. 113, 29. V.

[22] Gerbers se bavio »darvinizmom« radeći i na jednom spisu u kome se pokazao kao sljedbenik velikog engleskog učenjaka.

[23] Nije Jakob nego Josip. Josipov brat Jakob postaje odgovorni urednik lista »Kroatische Post« tek u februaru 1878, koji izlazi umjesto zabranjene »Agramer Presse«.

[24] Obzor, 1877, br. 125, 2. VI u rubrici »Priposlano«. »Za formu i sadržaj pod ovim naslovom neodgovara uredničtvo«.

javljen. Nije istina, da se družtvo ovo upotrebljuje na agitacije proti „Agramer Pressi"; družtvu su zakon pravila, a umoljavajuć tiskaru „Agr(amer) Pr(esse)" za potvrdu u Zagrebu valjanost i među vlastnici tiskarâ i slagari utanačenoga cienika, radio je družt(eni) odbor po svojih od kr(aljevske) zem(aljske) vlade potvrdjenih pravilah (koje prilažem), i to po §. 1. a) koji glasi: „§. 1. a.): Nastojanje oko duševne i tvarne koristi članova", i po §. 2, II, e): „uredjivanje uvjetah radnje dogovorno s gospodari." „Nije istina, da se spomenuti cienik u ostalih tiskara de facto mimoilazi«, – to je samo skromna želja vlastnika tiskare „Agr(amer) Presse." Napokon nije istina, da si jedan slagar u 10. sati radnje može zaslužiti 16–26 for(inti) najpače nije to moguće u tiskari „Agr(amer) Prese", gdje se je 1000 slova 15 n(o)včića) plaćalo. Navadjanja dokaza proti priesnimi laži „Agr(amer) Pr(esse)" neima ovdje prostora; občinstvo će se o tom uputiti iz izjave zagrebačkih slagara, koja će ovih dana izići. U ime družtva ogradjujem se protiv gore navedenom sumnjičenju, družtva tiskara i slovara, ovo je uvjek znalo i znati će se zakonitoga puta držati da svoj cilj postigne. Dragutin Lihl, predsjednik družtva tiskara i slovara Hrv(atsko)-Slav(onsko)-Dalm(atinskog)«.[25]

Frank je u međuvremenu otpustio sve štrajkaše, riješivši na taj drastičan način izazvani nemili sukob, misleći i nadajući se da je stvar s time likvidirana. Ljuto se prevario, jer je tek sada nastalo još veće komešanje. Tipografi su nakon otpuštanja svojih drugova pozvali zagrebačko »... občinstvo na PUČKU SKUPŠTINU (Meeting), koja će se u petak 1. lipnja t(e) g(odine) u 8 sati na večer obdržavati u prostorijah Weissove kavane (Keglevićeva kuća) sa sliedećim dnevnim redom: Od kolike je koristi za napredak i prosvjetu novinstvo u obće a „Agramer Presse" napose? Rade li vlastnici „Agramer Presse". onako kako pišu? Pošto kod nas nije jošte uobičajeno držanje pučkih skupština, to ovime naročito izjavljujemo, da ovoj vrsti skupština može svatko prisustvovati. Više tipografa.«[26]

Uoči sastanka, osim poziva u novinama, pojavili su se na zagrebačkim ulicama i crveni plakati, kojima je zagrebačka javnost pozivana na sastanak na kome će javno biti prodiskutirano pitanje »Agramer Presse« i njenog vlasnika.[27]

Protestna skupština je stvarno održana 1. VI 1877. Prisustvovalo je oko 800 ljudi, među kojima se nalazilo brojno zagrebačko obrtništvo na čelu sa zagrebačkim tipografima kojih je bilo više od stotinu skupljenih iz zagrebačkih štamparija.[28] Prisustvovao je i poneki građanin, a pojavio se i napadnuti Josip Frank, dok je službeni predstavnik grada bio kao i uvijek August Šenoa. Na skupštini su nastupili uz ostale kao govornici Mile Maravić, Gavro Grünhut i Hugo Gerbers, koji je dobivši dozvolu da smije govoriti njemački, prema izvještaju »Obzora« iznio slijedeće: »Kad dozvoljavate gospodo, da se narodna opozicija njemačkim jezikom vodi, biti ćete pravedni, ako i meni dozvolite služiti se istim, mojim materinskim jezikom. Nemojte zato očekivati, da ću ja sbog toga, što njemački govorim, proti interesom Hrvatske udariti. Mene pozvaše moji prijatelji, da ja kao inozemac koj se zanimam stanjem zemlje, koja me je gostoljubivo primila, izrečem takodjer svoje mnenje o „Agramer Pressi" (Glasovi: Nerazumijemo! Hoćemo!). Moja gospodo! Ja držim, da je opozicija za dobrobit svake zemlje bezuvjetno koristna, dapače potrebita; opozicija bo budi i podržava u narodu politički život. Neki englezki ministar reče: „Da ja nenadjem opozicije, sam bi ju stvorio! Ali, gospodo moja! opozicija treba prije svega da bude po-

[25] Obzor, 1877, br. 128, 30. V u rubrici »Priposlano«. »Za formu i sadržaj pod ovim naslovom neodgovara uredničtvo«.
[26] Obzor, 1877, br. 128, 30. V u rubrici »Priposlano«. »Za formu i sadržaj pod ovim naslovom neodgovara uredničtvo«.
[27] Agramer Zeitung, 1877, br. 125, 2. VI.
[28] U Zagrebu je bilo ukupno šest štamparija v. bilješku 7.

štena, jer samo poštena opozicija može primiti uzvišenu zadaću, da u ime naroda kontrolira djelovanje vlade; samo poštena opozicija može biti pozvana, da samosviest u narodu budi. Nadalje opozicija mora da bude ozbiljna; svojom ozbiljnosti treba da dokaže, da iz duše naroda dolazi, samimi dosjetkami i sarkazmi još se nijedan državni ustroj nije preokrenuo. Zatim valja opoziciji znati podnositi predloge pozitivne, koji se dadu izvesti; jerbo jedino tim kadra je uvjeriti svakoga, tko ozbiljno misli, da su joj namjere poštene i opravdane; prazni prigovori, gatanja o nedostizivih idealih, tvrdo sam uvjeren, ne samo da nisu od koristi, nego uprav štetni za svaku zemlju, jerbo se tim podkopava štovanje naprama zakonu i zastupnikom zakona. Konačno treba opozicija da izlazi iz naroda, da zastupa narod i da se jezikom narodnim služi. Kad ste se sastali, gospodo moja, da danas svoj sud izreknete o listu, koji se sam opozicionalnim nazivlje, uviek u ime naroda govori i čitave stupce slavospjevi na sama sebe napunjuje, dozvolite i meni pobliže izpitati, da li taj list zahtjevom opozicionalnoga organa odgovara. Nemože nitko zaniekati, da je „Agramer Presse" valjano skrojena; njezini majstori razpolažu znatnom množinom sarkazma i dosjetaka, pa kad bi se vriednost novina po onom cienila, pripala bi „Agramer Pressi" prva nagrada. Nečega samo nećemo u tom listu naći, a to je ozbiljni pristojni način pisanja, koji imponira, osvjedočuje; ali tko da nadahne taj list ozbiljnošću? Njegovi su urednici strahoviti lakrdijaši i rugalice, oni su najvičniji pikantnim feuilletonom; feuilletoni su pako „najbolji" dio „Agramer Presse", ali i uvodni članci nisu drugo nego feuilletoni. Sva pako skupa uzevši pričinja nam se šaljivim listom, te bi po mom privatnom nazoru za želudac vrlo probitačno bilo ove novine odmah poslie jela čitati. Nu kraj lakrdije njeguje se u tom listu vrlo revno kleveta i poruga, kojom se svatko i sve obilno nagrađuje. Pa list ovakova pravca da nekomu dokaže, da poštenu i iskrenu opoziciju vodi. Zar se neće svaki ozbiljan čitalac odmah uvjeriti, da je tu opozicija samo plašt, pod kojim se sasvim druge namjere kriju? Gospodo! Ja sam se bavio osam godina u Beču, te sam revno pratio svaki pokret politički; preko pol druge godine živim u Hrvatskoj te i ovdje motrim pozorno sve odnošaje (hrvatski negovorim, ali ipak razumijem), te sam pripravan naprama svakomu uztvrditi, da Hrvatska imade povoljniju vladu i narodno zastupstvo nego austrijski narodi, a glede tvrdnje „Agr(amer) Presse" u pogledu slobode štampe u Austriji, mogu Vas uvjeriti, da tamošnje novinstvo, osobito slavensko, nije tako oduševljeno za austrijski zakon o štampi kao što je „Agramer Pressa". Još bih rad nešto spomenuti. U Austriji se opaža s velikim negodovanjem, da u carevinskom vieću neki odvjetnički duh gospoduje, te se sbog juridičkih mudrolija i cjepidlačarenja sve debate tako zavlače, da se sama jezgra zaboravlja a za narodu koristne stvari vremena nedotječe. I na čelu ovoga lista vidite odvjetnika, koji je u juridičkih dedukcija vrlo vješt; da li on pako o boljku naroda iskreno misli, neće nas ni najljepše fraze uvjeriti. Čine i shvatljive predloge, a ne psovke, poruge i izvraćanja zahtievamo mi od lista, koji hoće da zastupa opoziciju; što zahtievamo, nenalazimo, ali ono što odbijamo, nalazimo u „Agramer Presse". Zašto pako list, koji u svakom broju navadja, da narodnu opoziciju zastupa, rabi jezik, kojim narod negovori, i da li je ta opozicija sbilja iz duše naroda nikla, prepuštam, moja gospodo, vašemu sudu.«[29]

Gerbers je žestoko napao Franka, držeći se veoma lojalno prema vladi, ne želeći, vjerujemo, iz čisto oportunističkih razloga izgubiti svoj teško stečeni novi domicil. Nakon Gerbersa govorio je i predsjednik društva Dragutin Lihl, pa je na kraju prihvaćena rezolucija u kojoj je naglašeno da »Agramer Presse« ne daje nikakvo »... jamstvo za čestitu, a najmanje za narodnu opoziciju.«[30]

[29] Obzor, 1877, br. 126, 4. VI.

[30] Obzor, 1877, br. 126, 4. VI.

Sastanku je, kao što smo i naveli, prisustvovao i Josip Frank, no ne mogavši doći do riječi iznio je svoj nemoćan bijes na vidjelo u vlastitom listu ovim riječima »... Schliesslich wollen wir noch bemerken, dass von den fünf aufgetretenen Rednern Herr Maravić Ex-Redakteur des „Obzor" und jetziger Direktor der „Obzors-Druckerei« ist, Herr Grünhut[31] Buchdruckergehilfe ebendaselbst und Verwandter des Herrn Mrazović, Herr Lihl Buchdrucker in der Hartmann'schen[32] und Herr Gerbers in der Albrecht'schen Druckerei ist. Alle diese Redner-der Urkroate Gerbers nich ausgenommenstellten sich als die reinsten kroatisch-nationalen Patrioten dar und fanden sich veranlasst die kroatische Regierung (und) s(o) w(eiter) gegen die Verunglimpfungen der „Agramer Presse" in Schutz zu nehmen. Die Herren sind nämlich Sozialdemokraten, wenn es gilt, von den Sklavenhaltern einen höheren Lohn zu erzwingen, in ihren sonstigen Mussestunden und wenn es heisst, den Chauvinismus anzufachen, sind es wieder reine nationale Patrioten, wie die übrigen Bourgeois.«[33]

Frank je još žešći u drugom članku u kome osim toga izražava i otvoreno strah pred komunizmom te kaže »... Wohin die Entfesselung eines solchen Elementes führt ist bekannt. In Paris wurde das Eigenthum zerstört und in Wien hatte die Regierung Mühe ihre Verbindung mit den Arbeitern zu lösen, denn schon reckte auch dort die Flammen speiende Kommune ihre Glieder. Das ist ein gefährliches Spiel und der Bürger hat allen Grund mit besorgter Miene aus seine in so schweren Zeiten errungene Habe, die kaum zur Deckung der Steuern hinreicht zu blicken.«[34] To je ujedno bio jedan od posljednjih članaka u »Agramer Presse« u kome su uredništvo i vlasnik javno napadali organizatore junskog sastanka, a koji međutim, ionako nije imao nikakvih većih posljedica, ponajviše zbog toga što u samom tipografskom društvu nije bilo suglasnosti, pa su česte svađe i razmirice dovele gotovo i do raspada tog našeg najstarijeg radničkog društva.

Međutim, zagrebački sastanak slagara komentiran je i u tadašnjoj pokrajinskoj štampi. Spominje ga i opozicioni kraljevički »Primorac«[35] ovim riječima (Tabor u Zagrebu). Petak dne 1. svibnja[36] sastade se u Keglevićevoj kavani u Zagrebu pod predsjedničtvom odvjetnika g(ospodina) Vrbančića[37] a u nazočnosti kr(aljevskog) povjerenika g(ospodina) Šenoe više stotinah ljudih u tabor, što ga potakoše slagari zagrebačkih slagarna. Razpravljalo se o koristi štampe u obće, a navlastito o listu „Agramer Presse", i o tom da li gospoda urednici toga lista rade onako kako pišu. Žaleć, što „Agramer Presse« nedonese o tom izvješća i za našu porabu, dužni smo poizvaditi najglavnije momente razprave iz „Agramer Zeitunga", „Obzora" i „Narodnih Novina", premda nejamčimo za istinitost izvješća, a nepristranom oku čini se, da su ta izvješća navinuta na žicu vladinu i vladajuće stranke. Što se tiče lista „Agramer Presse", o tom nisu zvani suditi zagrebački slagari, već samo hrvatski narod, koji će i nama i svima suditi. Držeći da je istina, što navodi „Agramer Presse«, da su gospoda govornici na sastanku kadili vladi, moramo i rezoluciju i demonstraciju odbiti kao nespretni „Obzoraški" manevar proti opoziciji u obće. Čemu

---

[31] Grünhut, Gavro (1849–1906), knjižar i nakladnik. Osim toga bio je i urednik »Slobode« koja od 1878–1883. izlazi na Sušaku, a od 1884. i dalje u Zagrebu. v. Despot Miroslava, Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1848–1945, Rijeka – Zbornik, Zagreb, 1954. str. 627.

[32] Despot Miroslava, Zagrebački knjižar Lavoslav Hartman (1813–1881), Jevrejski Almanah, Beograd, 1955/6, str. 71–85.

[33] Agramer Presse, 1877, br. 118, 5. VI.

[34] Agramer Presse, 1877, br. 118, 5. VI.

[35] Horvat Josip, Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939, Zagreb, 1962, str. 251–253.

[36] To je svakako štamparska greška, jer je sastanak održan 1. VI, a ne 1. V 1877.

[37] Vrbančić Eduard (1823. Domaslovec kod Samobora – 12. IV 1880. Zagreb). Zagrebački odvjetnik, javni radnik i političar. Jedan od osnivača »Pozora« kasnijeg »Obzora«.

bo kaditi vladu, ako se radi o većoj ili manjoj plati zagrebačkih slagarna? Mi ćemo prema tomu, kao budu nepristrana vrela iz Zagreba o tom izvješćivala, obaviešćivati naše občinstvo o toj stvari. Svakako ćemo reći koju obširnije, kad se bolje o predmetu uputimo . . .«[38]

8. VI 1877. izlazi u »Primorcu« oveći uvodnik u kome je bilo izneseno i ovo ». . . Spočitava se dru Franku, da je i on jednoč vojevao pod zastavom g(ospodina) bar(una) Raucha,[39] a za današnju njegovu nagodbu s Ugarskom. Na ovo dr. Frank može odgovoriti, da je s dobriem dielom naroda držao nagodbu valjanijom, nego se kasnije ukazala u životu, te nije za poštena čovjeka sramota priznati pogrešku; sramota je u griehu samostviesno uztrajati. No Rauchovi pokrštenici, današnja vladajuća stranka, najmanje imaju razloga spočitavati dru. Franku grieh, koj su oni na nesreću naroda multiplikovali. Što dr. Frank u listu piše, sve je istinito i valjano, pa ako se i neslažemo s ogorčenim tonom njegova lista, kao što smo dosad osudjivali bećarsko udvaranje »Obzorovo« na ponajčestitije patriote Hrvatske, moramo priznati, da ogorčenost Frankova lista nije toliko u zbilji javnoga života i duhu naroda, koliko u samom srcu vlastnika i urednika „Zagrebačke Presse." Prelazeć na samo pitanje, mi ne možemo s gospodom govornici razpravljati o tom, je li nuždna ili nije prava narodna opozicija. Mi imamo u sumnji tu gospodu, da su oni htjeli demonstrirati za vladu i vladajuću stranku, a proti hrvatskoj opoziciji.«[40]

To je bila posljednja vijest u »Primorcu« o zagrebačkom sastanku, a imala je u sebi i klicu istine, jer su stvarno slagari na tom sastanku izrazili povjerenje vladi, čuvajući na taj način svoje pozicije i namještenja.

Gerbers je, čini se, vrlo brzo uvidio stanje stvari i nakon neuspjelog junskog sastanka povlači se na neko vrijeme iz javnog života, želeći da se osim svome poslu posveti i znanstvenom radu. Već 6. VI 1877. moli zagrebačko Gradsko poglavarstvo da mu dozvoli izdavanje knjižice »Die Entstehung und Entwicklung des Lebens auf unserere Erde. Volksverständliche Darstellung der Entwicklungslehre als Grundlage einer einhaltlichen Weltanschauung«. Dozvolu je i dobio, pa je knjiga odštampana i objelodanjena u Zagrebu 1878 godine.[41] U uvodu knjige obrazlaže Gerbers s nekoliko riječi izdavanje tog djela, i kaže: ». . . Einem einfachen Bedürfnisse will der Verfasser mit seiner Arbeit Genüge leisten, dem Bedürfnisse des Volkes nach Aufklärung über eine Lehre, welche längst über die engen Gelehrtenkreise hinausgedrungen ist, welche von Freund und Gegner vor dem Volke diskutirt wird, ohne dass man doch dem letzteren die Möglichkeit geboten hätte, sich über die ihr zu Grunde liegenden Thatsachen und Anschauungen zu unterrichten . . . Die Organisation der Gesellschaft ist eine andere geworden. Jeder Schritt, den die Wissenschaft vorwärts macht, er zittert nach durch Millionen Fäden bis in die letzten Schichten des Volkes, und es ist zu bedauern dass unsere Gelehrten sich nicht mehr um die Stimmung des Volkes kümmern. Indem man das Volk vor dem allein berechtigten wissenschaftlichen Materialismus zu bewahren sucht, überantwortet man es dem sittlichen Materialismus der Selbstsucht . . .«[42] Knjižicu nisu registrirali suvremenici, pa čak ni oni stručnjaci koji su se tim problemom i potanje u to vrijeme bavili.[43]

---

[38] Primorac, 1877, br. 67, 6. VI.

[39] Rauch Levin (6. X. 1819. Lužnica – 25. VIII 1890. Lužnica), ban hrvatski od 1868–1871.

[40] Primorac, 1877, br. 68, 8. VI.

[41] Knjiga se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom 56.111.

[42] Gerbers Hugo, Die Entstehung und Entwicklung des Lebens . . .

[43] O starijoj darvinističkoj literaturi u Hrvatskoj v. Brusina (Spiro), Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće kod nas, Rad, Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1876, knjiga, XXXVI., str. 35–134; isti, Jedan decenium naše zoologičke literature (1867–1877), Rad, Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1880, knjiga LII., str. 190–272; isti, Zoologija i Hrvati, Rad, Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1885, knjiga

U početku 1878. godine traži Gerbers dozvolu jednogodišnjeg boravka i povratka u Beč, obrazlažući molbu obiteljskim razlozima. Bečka policija se zbog toga obraća komandi grada Zagreba, moleći da ih izvijesti o ponašanju Gerbersa za vrijeme njegova zagrebačkog boravka. Kažu između ostalog i ovo »... Nachdem Gerbers, seit seiner Ausweisung von hier, sich in Agram aufhielt, wo er in der Gay'schen Buchdruckerei,[44] obere Stadt, Steingasse, als Schriftsetzer bedienstet gewesen sein soll, so beehrt man sich an die löbliche Stadthauptmannschaft mit dem dienstfreundlichen Ersuchen zu wenden, gefälligst mit der thunlichsten Beschleunigung Auskünfte über die dortorts von Gerbers im allgemeinen, insbesondere aber in Arbeiterkreisen beobachtete Haltung anher gelangen lassen zu wollen.«[45]

Odgovor iz Zagreba u Beč poslan je još isti mjesec i bio je za Gerbersa više nego povoljan, jer je zagrebačko Gradsko poglavarstvo izjavilo da se»... der Schriftsetzer Hugo Gerbes während seines hierortigen Aufenthaltes volkom(m)en ruhig verhalten und sich in Arbeiterkreisen in keiner Hinsicht hervorgethan habe.«[46]

Gerbers je znači poslije junskog sastanka bio ili posve pasivan ili je eventualnu agitaciju vršio i dalje na veoma spretan i neuočljiv način. Međutim, i ostale su grupe zagrebačkih obrtnika a i malenog broja radništva također dosta pasivne, ponajviše zbog toga što su ideje koje su dolazile »... iz ekonomski razvijenijih zemalja, u to vrijeme... još vrlo maglovite, jer se neki radnički pokreti tada nalaze u krizi. Njemačka socijalna demokracija stavljena je izvan zakona. U Austriji i Mađarskoj međusobno se sukobljavaju „umjereni" socijalisti i anarhisti, a veliki progoni radnika na dnevnom su redu.«[47] Gerbers, međutim, usprkos pozitivnom odgovoru zagrebačkog poglavarstva ostaje još čitavu 1878. i 1879. u Zagrebu, te namjerava čak u početku 1879. izdavati u zajednici sa zagrebačkim stolarom Miroslavom Häckerom jedan »... n j e m a č k i list, koji bi imao izlaziti od 1. siečnja u Zagrebu pod naslovom „Die Volkshalle".«[48] List je trebao »... biti smjera s o c i a l i s t i č n o g a ; u programu obećaje se vrlo mnogo, a ističe se osobito jako „znanost", „Darvinizam", „gospodarstvo", „narav" „čovječanstvo" itd. K tomu se u pozivu na pretplatu veli: „Mi ćemo tim jače oči svoje svraćati na socijalizam, pošto mu je u Njemačkoj oduzeta rieč obrane.«[49]

Prilike za izdavanje jednog socijalističkog lista u Zagrebu vrlo su nepovoljne, pa je i prvo radničko glasilo »Radnički prijatelj« nakon nekoliko mjeseci obustavljeno, jer je »... pišući u socijaldemokratskom duhu, neprestano kršio svoj nepolitički program.«[50]

LXXX., str. 186–222; Šulek Bogoslav, Naš napredak u prirodnih znanosti za minulih 50 godina, Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1885, knjiga LXXX., str. 100–139. Jedno od posljednjih radova koji su posvećeni tome problemu jeste studija Vale Vouka, Darvinizam u Hrvatskoj, Kratki prikaz borbi za darvinizam u hrvatskom kulturnom životu, Zagreb 1946.

[44] Gaj je u to vrijeme već mrtav. Osim toga napominjemo, što proizlazi i iz suvremene dokumentacije, da je Gerbers namještenik Albrechtove tiskare a ne Gajeve, koja u to vrijeme praktički odumire.

[45] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu, 1878, br. 11.079, Historijski arhiv, Zagreb.

[46] Spisi Gradskog poglavarstva u Zagrebu, 1878, br. 11.079, Historijski arhiv, Zagreb.

[47] Gross Mirjana, Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX stoljeća. Izabrani izvori. Priredila –, Zagreb, 1951, str. 171. v. Na izvorima historije svezak 1.

[48] 70-tih godina XIX stoljeća veliki broj socijalističkih listova ima naslove koji proizlaze iz kovanice s riječju »Volk« (narod), tako »Die Volksstimme« Beč, 1869, »Der Volkstribun«, Brno, 1869, »Die freie Volksstimme«, Beč, 1870, »Der Volkswille«, Beč, 1870, »Sozialpolitisches Volksblatt« Celovac, 1873.

[49] Obzor, 1878, br. 275, 29. XII »Kroatische Post« nasljednica »Agramer Presse« i to bez komentara objavljuje izlaženje »Volkshalle« spominjući kao urednike Hugu Gerbersa i Häckera, v. Kroatische Post, 1878, br. 250, 30. XI.

[50] List »Radnički prijatelj« izlazi u Zagrebu od 4. X 1874 – 25. V 1875, iscrpno je analiziran u studiji Gross Mirjane, Počeci radničkog pokreta u Zagrebu, Historijski Zbornik, 1955, br. 1–4, p. o.

Čini se da je Gerbersov list »Volkshalle« ostao sačuvan samo kao prijedlog, kao i tjednik »Novi radnički prijatelj«, koji je trebalo da nastavi tradicije »Radničkog prijatelja« još potkraj 1875.[51] godine. Posljednji pristupačan podatak o Gerbersu posjedujemo za sada iz godine 1879, kada je zagrebačko Tipografsko društvo ponovo izmijenilo pravila i po drugi put izabralo Dragutina Kalea za predsjednika društva. Tom izmjenom manifestirala se težnja socijalista da se društvo organizira tako da bude što bliže sindikatu. Tako se, na primjer, 1879. kod ponovnih promjena pravila u ciljeve društva unosi: »Društvu je svrha: 1. podupirati bolesne i sahranjivati umrle svoje članove, 2. podupirati nemoćnike, 3. podupirati udove i siročad svojih članova, 4. podupirati putnike sličnih društava, 5. nastojati oko duševne i strukovne naobrazbe članova, 6. nadzirati uvjete i vrijeme radnje, ustanovljene sporazumom gospodara i pomoćnika.«[52]

Na sjednici društva održanoj 3. III 1879. nakon predsjedničkog izbora izabran je i novi upravni odbor, u koji su ušla ova »... častna gospoda: Mile Maravić za podpredsjednika, Tomo Franca za blagajnika, Ivan Lovrić i Gjuro Mihelčić za tajnike, Ivan Kralj za knjižničara, zatim Ivan Hörer, Hugo Gerbers, Stjepan Ilić, Ivan Kašner, Ljudevit Krone, Ferdo Minich i Dragutin Schlögel...«[53]

U odbor su ušli prekaljeni borci za svoja prava, Kale, Maravić, Kašner i Ilić nekadašnji članovi privremenog odbora budućeg tipografskog društva iz godine 1868, Tomo France i Ivan Kralj štrajkaši iz godine 1872, Ljudevit Krone, poznati njemački socijalist, koji od 1876. boravi u Zagrebu i Hugo Gerbers.

Da li je Gerbers nakon 1879. godine otišao iz Zagreba u Beč, otvoreno je pitanje. Svakako ne fungira više kao član odbora Tipografskog društva 1880 godine,[54] što međutim nije dovoljan dokaz za njegov odlazak. Svakako bi bilo potrebno ispitati i građu bečkih arhiva koja bi, vjerujemo, dala odgovor o daljnjem radu i agitaciji Huge Gerbersa, koji je u Zagrebu odigrao dosta značajnu ulogu u krugu zagrebačkih tipografa, zastupajući načela jednog »umjerenog« socijaliste, pa možemo s pravom na kraju postaviti i pitanje njegova eventualnog rada i u zagrebačkom radničkom društvu,[55] za koji nam rad dostupna građa uskraćuje svaki odgovor.

---

[51] Gross, o. c. str. 36–37.
[52] Cazi, o. c. str. 105.
[53] Dogan, o. c. str. 35.
[54] Dogan, o. c. str. 29.
[55] O povijesti radničkog pokreta v. Korać, Vitomir, Povjest Radničkog Pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1929–1933, knjiga 1–3, Cazi, o. c.

Zusammenfassung

EINIGE ANGABEN ÜBER DAS WIRKEN DES SCHRIFTSETZERS HUGO GERBERS IN ZAGREB IM JAHRE 1877

Hugo Gerbers in Wesel in Rheinpreussen geboren, arbeitete eine Zeit als Schriftsetzer in Wien, wo er wegen agitatorischer Tätigkeit in Arbeiterkreisen im Jahre 1875 ausgewiesen wurde. In der zweiten Hälfte des Jahres befindet sich Gerbers in Zagreb, wo er als Schriftsetzer in der Buchdruckerei Albrecht's angestellt ist. Im Jahre 1877 während eines kurzen Streikes in der neuröffneten Buchdruckerei des opositionellen Blattes »Agramer Presse« begegnen wir auch Hugo Gerbers, welchen Joseph Frank (der Inhaber der Druckerei und des Blattes) in der »Agramer Presse« wegen agitatorischer Tätigkeit in den Arbeiterkreisen anklagte. Der Streik brach aus wegen unfolgerichtiger Belohnung wie auch wegen schweren Arbeitsbedingungen. Nach dem Ausbruch liquidierte dr. Frank die Sache auf die drastische Weise, da er allen Angestellten die im Streik waren, ohne weiteres kündigte. Nach dieser Tat organisierte der zagreber »Typographische Verein« ein »Meeting« an welchen auch Gerbers sehr scharf gegen dr. Frank austrat. Die ganze Sache legte sich aber nach einigen Tagen, und Gerbers zog sich auf eine Weile aus dem öffentlichen Leben.

Gerbers befasste sich ausserdem auch mit der Idee der Ausgabe eines sozialistischen Wochenblattes in Zagreb, unter den Namen »Die Volkshalle«. Da aber zu dieser Zeit die Zustände im Allgemeinen nicht nur in Zagreb und Kroatien, sondern auch in anderen Ländern sehr ungünstig waren, musste auch Gerbers von seinen Plänen zurücktreten.

Das Wirken des deutschen Sozialisten Hugo Gerbers in Zagreb fällt gerade in die Zeit wo die Arbeiterschaft aller Länder sich erst zum allgemeinen grossen Kampf aufrüstete, in welchem Kampfe auch die Zagreber Arbeiterschaft genüge leisten wird.

IVAN SABOLEK*

IZ HISTORIJATA REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA U GLAVNOJ RADIONICI DRŽAVNIH ŽELJEZNICA U ZAGREBU 1929–1937.

I

U DRUGOJ polovici 1928. godine, kada je revolucionarni radnički pokret u Glavnoj radionici državnih željeznica u Zagrebu bio u jeku svoje aktivnosti i organizacione konsolidacije, došlo je do pogoršanja životnih i radnih uvjeta željezničara. Uslijedilo je nekoliko uzastopnih snižavanja osnova za obračun radničkog akorda, snižavanja nadnica i pogoršanja uvjeta rada. Uvedeno je nepodnošljivo šikaniranje radnika uz oštre kazne i otpuštanja s posla. Ministarstvo saobraćaja tretiralo je Glavnu željezničku radionicu kao državno poduzeće u kojem radnici ne smiju imati nikakvih političkih sloboda ni socijalnih prava, pa je putem niza naredaba i pomoću režimskih organizacija nastojalo onemogućiti naročito rad komunista i aktivista klasnog sindikalnog pokreta Nezavisnih sindikata.[1] Usprkos takvoj situaciji komunisti i sindikalni aktivisti u Glavnoj radionici državnih željeznica u Zagrebu nisu prestajali s revolucionarnim radom. Zahvaljujući njihovoj akciji koju su vodili kroz Centralnu sekciju saobraćajnih i transportnih radnika[2] i podršci željezničara širom cijele zemlje, Generalna direkcija državnih željeznica je bila prisiljena da i u 1929. godini dozvoli izbore radničkih povjerenika u radionicama i ložionicama.[3]

Radnici u Glavnoj željezničkoj radionici u Zagrebu birali su povjerenike još od 1925. godine i svaki put je lista Centralne sekcije saobraćajnih i transportnih radnika usprkos aktivnosti HRS-a,[4] reformističkog Ujedinjenog saveza željezničara – u sklopu URSSJ[5]

---

* Rad su dopunili podacima i popratili bilješkama stručni suradnici Instituta Ljubica Petrović i Bosiljka Janjatović.

[1] Željezničari Jugoslavije bili su organizirani u Nezavisnim sindikatima kao Centralna sekcija saobraćajnih i transportnih radnika u sklopu Saveza metalne industrije i obrta Jugoslavije.

[2] Od 1928. do 1929. godine većina, to jest 450 do 800 radnika Željezničke radionice organizirana je u Nezavisnim sindikatima. »Proleter«, X/1934, broj 1, strana 3 u članku »Željezničari u borbu«.

[3] »Organizovani radnik«, Zagreb, IX/1929, broj 2. strana 1, u članku »Izbori radničkih povjerenika na željeznici u Zagrebu«. Međutim, donošenjem pravilnika za željezničke radnike 15. VI 1930. i njegovom izmjenom 15. VII 1931. oduzeto je radnicima pravo biranja radničkih povjerenika. »Proleter« X/1934, broj 1, strana 20.

[4] Do 1929. godine Hrvatski radnički savez (HRS) imao je u Radioni 50 do 150 članova. »Proleter«, X/1934, broj 1, strana 3, u članku »Željezničari u borbu«.

[5] Do 1929. godine Ujedinjeni savez željezničara (USŽ) imao je u Radioni samo do 80 članova. Prije nego je raspušten 31. X 1933. imao je zbog ulaska članova raspuštenih Nezavisnih sindikata 450 članova. Ibid.

i Ujedinjenih jugoslavenskih nacionalnih željezničara i brodara – u sklopu JNRS[6] – žutih, dobivala apsolutnu većinu: 1925. godine 767 glasova i 13 povjerenika, 1926. 612 glasova i 11 povjerenika, 1927. 783 glasa i 13 povjerenika, 1928. 697 glasova i 11 povjerenika.[7]

Izbori radničkih povjerenika u 1929. godini imali su izvanrednu važnost s obzirom na tadašnje prilike i težak položaj željezničarskih radnika. Trebalo je riješiti mnoga akutna pitanja oko Pravilnika o penzionom fondu, Pravilnika o bolesničkom fondu, isplata raznih zaostataka, prava na vožnju u brzim vlakovima itd.

Na kandidatskoj listi Sekcije saobraćajnih i transportnih radnika bilo je kandidirano 16 povjerenika i 16 njihovih zamjenika:

»Povjerenici: 1. Koleša Viktor, limarski radnik; 2. Vajgand Adam, ljevač; 3. Koprivnjak Đuro, tokar; 4. Trupec Franjo, pomoćni tokar; 5. Saili Dragutin, bravarski radnik; 6. Pečnik Stjepan, bakro-tokarski radnik; 7. Šernant Ivan, strojobravarski radnik; 8. Kuzman Franjo, radnik; 9. Sadovek Dragutin, kovački radnik; 10. Flajšer Josip, stolarski radnik; 11. Mihaljević Marijan, pismoslikar; 12. Topolovec Franjo, bravarski radnik; 13. Mirić Milan, kovački radnik; 14. Bušić Mijo. strojobravar el. centrale; 15. Klarić Ivan, stolarski radnik; 16. Vragović Vid, pomoćni ljevač.

Zamjenici: 1. Franić Ivan, bravarski radnik; 2. Muru Josip, ljevački radnik; 3. Ivačić Josip, tokarski radnik; 4. Stepanić Vinko, kovački radnik; 5. Varlec Vjekoslav, bravarski radnik; 6. Razdraz Vj. bakro-kotlarski radnik; 7. Regvart Vilim, strojobravarski radnik; 8. Sviben Vid, bravarski radnik; 9. Ščizek Filip, parokotlarski radnik; 10. Benc Ivan, staklarski radnik; 11. Milov Vladimir, pismoslikarski radnik; 12. Prstec Mijo, bravarski radnik; 13. Makša Franjo, kovački radnik; 14. Gregurić Ivan, parokotlarski radnik; 15. Sviben Blaž, stolarski radnik; 16. Horvatek Petar, radnik.«[8]

S proglašenjem diktature 6. I 1929. nastupio je novi val terora i represalija protiv radničke klase. Odlukom ministra unutrašnjih dela Pere Živkovića od 11. I 1929. zabranjen je »rad centralnom radničkom sindikalnom (veću) odboru Jugoslavije i svima organizacijama nezavisnih sindikata, koje su začlanjene kod CR. S. O. J. na osnovu čl. 3 i 4 zakona o zaštiti javne bezbednosti i poredka u državi od 6. ov. meseca.«[9]

I pored uvođenja diktature i zabrane Nezavisnih sindikata izbori za radničke povjerenike u željezničkoj radionici su održani i kandidati na listi nezavisnih sindikata izabrani. Poslije završetka rada 14. II 1929. u željezničkoj kantini na Trnjanskoj cesti broj 1 održan je sastanak koji su zakazali radnički povjerenici. Govornici su bili Stjepan Pečnik koji je podnio izvještaj o izvršenim izborima radničkih povjerenika i Viktor Koleša koji je iznio projekt Pravilnika o radničkom i pomoćnom osoblju i protuprijedloge na Pravilnik. »Radnički povjerenik Viktor Koleša, koga radnici pozdravljaju sa burnim: »Živio«, čita po radnike najvažnija mjesta iz projekta Pravilnika, kojim se imadu riješiti odnosi željezničarskih radnika, prema njihovom poslodavcu, pa uz svaki pasus dodaje i svoje protuprijedloge, odnosno izmjene, koje prisutni radnici primaju bez prigovora. Tako na primjer traži, da se akord sasvim ukine, da se akontacija daje svakog 15. u mjesecu, da se izmjene formalnosti kod primanja radnika u službu poglavito obzirom na priloženje dokumenata,

[6] JNRS – Jugoslavenski nacionalni radnički sindikati. Do 1929. godine Ujedinjeni jugoslavenski nacionalni željezničari i brodari imaju u Radionici samo 80–100 članova. Poslije 6. I 1929. silom je natjerano 600 radnika da stupe u taj savez. Godine 1933. savez je imao svega 100 članova. Ibid.

[7] »Organizovani radnik«, Zagreb, IX/1929, broj 2, strana 1, u članku »Izbori radničkih povjerenika na željeznici u Zagrebu«.

[8] Ibidem.

[9] Šifrirani brzojav predsjednika Ministarskog savjeta Pere Živkovića velikom županu zagrebačke oblasti, broj 551, Pov. 1929. o zabrani Nezavisnih sindikata. Institut za historiju radničkog pokreta (IHRP) Zagreb.

da mjesto molbe za uposlenje bude uvedena ponuda, da se radniku za vrijeme vojnoga službovanja dade puna plaća, da se osim državnih i crkvenih praznika imade slaviti i 1. maj (nekoliko glasova viknulo je Živio prvi maj), itd. Osobito žučno protestiraju sakupljeni radnici protiv šemi za plaće nazivajući to napojnicom, a ne plaćom, od koje bi radnik mogao pristojno da živi, pa traže povišicu za 100 odnosno 75%. Jednako tako ogorčeno primaju projekat o penzionom fondu, pa se upravo smiju, kako je članarina prevelika i predlažu maksimum članarine od 1% od plaće. Govornik spominje, kako su tražili, da se sazove anketa radi svih tih odnosa, na kojoj će biti prisutni i radnički predstavnici, jer se sví ti sporovi inače ne dadu valjano riješiti, no svakako treba pozvati na takovu anketu baš jedino radničke predstavnike, jer u predstavnike radničkih komora, za koje se čuje, da će na anketu biti pozvani, radništvo nema povjerenja. Svi će se ti sporovi riješiti napokon samo u onom slučaju, ako radnici budu složno nastupali, pa zato završuje svoj govor sa poklikom: »Živila sloga svih željezničara«, što radnici, kojih je bilo prisutno oko 200, burno popraćuju.«[10]

Potrebno je istaći akciju komunista od 27. IV 1929. kada je rano ujutro pred željezničkom radionicom održan miting u čast Prvog maja. Mitingu je prisustvovalo oko 2000 radnika, a organizirali su ga skojevci iz željezničke radionice. Govornik na mitingu bio je Grga Jankes, a govorio je o položaju radničke klase u zemlji i o značaju Prvog maja kao međunarodnog radničkog praznika.

Policija je bila nemočna pred radnicima koji su s oduševljenjem pozdravili govornika i okružili ga tako da policijski agenti nisu mogli doći do njega.[11]

Težak udarac doživjela je partijska organizacija i SKOJ u lipnju 1929. hapšenjem sekretara partijske organizacije i dugogodišnjeg radničkog povjerenika Dragutina Sailija,[12] i radničkih povjerenika i članova Partije Dragutina Bocaka,[13] Stjepana Stankira, Nikole Pandurovića, Stjepana Družete i drugih. Luka Gašparac, sekretar rajonskog komiteta SKOJ-a za željeznicu, da bi izbjegao hapšenju, prebjegao je u SSSR.

Poslije hapšenja Sailija izabran je za novog sekretara partijske organizacije u željezničkoj radionici Viktor Koleša. No on je ubrzo morao prijeći u ilegalnost krijući se izvjesno vrijeme u Sloveniji, a kasnije je otišao u SSSR i Španiju.

II

U GODINAMA poslije proglašenja diktature privredna kriza zauzela je najveći zamah i djelovala u smjeru brzog osiromašenja radnih ljudi, bilo stalnim snižavanjem zarada radnika, bilo putem povećanja nezaposlenosti. »Prema statistici Ureda za osiguranje radnika od 565.000 osiguranih radnika bilo je 200.000 sa nadnicom od 8–19 din tj. za 1,5–3,5 kg hleba, a samo 94.000 sa nadnicom od 46 din pa naviše. Zakon o stanovima je tako pogoršan, da u mnogim slučajevima stanarina dosiže do 70% radničke zarade. Invalidnina je delom snižena a delom oduzeta pomoć. Pomoć besposlenim radnicima je smanjena i ne izdaje se redovno, prinosi za osiguranje su povećani a potpore snižene, radnicima u državnim poduzećima potpuno je ukinuta pomoć za vreme bolovanja.«[14]

[10] Izvještaj ravnatelja redarstva velikom županu zagrebačke oblasti od 15. II 1929, broj 2294/29. IHRP, Zagreb, Fond Radnička komora.

[11] Grga Jankez, Zapisi ilegalca, Beograd, »Rad«, 1960, strana 57, 58.

[12] Uhapšen 26. VI 1929.

[13] Uhapšen 17. VI 1929. Osudom Državnog suda za zaštitu države u Beogradu suđen na tri godine strogog zatvora i pet godina gubitka građanskih prava.

[14] Sindikalna rezolucija od oktobra 1929. IHRP, Zagreb, fond Kominterna, broj 123.

Takvo je stanje izazivalo sve veće nezadovoljstvo radnih ljudi, da bi se kasnije pretvorilo u otvoreni revolt i jedinstvene borbene istupe radnika željezničke radionice. Bilo je nužno da rukovodstvo radničkog pokreta na željeznici bude politički zrelo i borbeno i da se provede čvrsto organizaciono povezivanje rada članova Partije i SKOJ-a.

Inicijativu za obnovu rada KPJ i SKOJ-a dali su mladi revolucionari koji su i bez duljeg iskustva u ilegalnom radu ispoljavali volju i elan za revolucionarno djelovanje. Tadašnji stari i popularni komunisti Željezničke radionice. Adam Vajgand, Josip Flajšer, Stjepan Pečnik, Slavko Razdraz, Ivan Kiš i drugi dobro su uočili ranije stanje i nedostatke u radu i vodili računa o tome koliko je štete nanijela Partiji nesloga i pasivnost, pa su stoga od mladih komunista prihvatili prijedloge i inicijativu za jačanje i aktivizaciju revolucionarnog radničkog pokreta i za usko povezivanje legalnih i ilegalnih oblika organizacionog rada i borbe. »Rad na reorganizaciji komunističkog partijskog aparata stvaranjem ćelije po preduzećima, ulicama, varoši i selima napreduje svakim danom sve više, čime se znatno uvećava porast u ukupnom broju članova. Ovom naglom porastu članova Komunističke partije ima se u prvom redu zahvaliti osoblju željezničkih ložionica i radionica, koje je u agitacionom i organizacionom smislu izišlo iz reona ložionica i radionica, te se prugom uvuklo u sve važnije radničke centre stvarajući ćelije i po selima i među otpuštenim nekvalifikovanim radnicima – seljacima.«[15]

Ovu akciju poveli su još 1930. godine, a u mnogo širem opsegu je uspješno i požrtvovno izvršili u toku 1932. i početkom 1933. godine Adam Vajgand od starijih i Ivan Krajačić i Dušan Mamula od mladih komunista, obnovivši rad organizacija Partije u svim odjeljenjima radionice na bazi čvrste organizacione i akcione povezanosti zasnovane na ćelijama kao osnovnim organizacionim formama ilegalne djelatnosti komunista i nužne konspirativnosti u radu.

Revolucionarni radnički pokret u zagrebačkom željezničkom čvoru, a posebno u Radionici državnih željeznica, tada najvećem poduzeću grada Zagreba, svojom je aktivnošću davao impulse drugim organizacijama. Nedvojbeno je pri tom da su Adam Vajgand i Ivan Krajačić učinili velike napore kako bi se prekinulo s pasivnošću u radu i kako bi se revolucionarna aktivnost razvila u svim odjelenjima Radionice, a napose čvrsto i pouzdano povezala s mjesnim i pokrajinskim komitetom Partije. U tom su cilju temeljito ispitane sve mogućnosti, a naročito – kako se može konspirativno raditi s većim brojem ljudi razasutih po radionici, a da se oni sami ne moraju pobliže međusobno poznavati ni znati za partijska zaduženja drugoga. Novo rukovodstvo obnovljene i reorganizirane partijske organizacije sa sekretarom Adamom Vajgandom iscrpno je raspravljalo o najpodesnijem načinu rada i došlo do zaključka da za uspješnu aktivizaciju radničkog pokreta na željeznici nisu dovoljne samo legalne forme rada, već je potrebna i ilegalna aktivnost, naročito radi uzdizanja revolucionarnog kadra u marksističko-lenjinističkom duhu i radi nepomirljive borbe protiv idejnih kočničara – desnih oportunista – koji su na željeznici imali izvjestan utjecaj među radnicima. Rukovodstvo partijske organizacije došlo je do zaključka da se ranije mnogo griješilo u načinu rada kod odabiranja i provjeravanja kadra te se analizom ranijih hapšenja i uzroka provala došlo do zaključka da za rad u ilegalnim radničkim organizacijama, Komunističkoj partiji i SKOJ-u nije dovoljan samo osjećaj pripadnosti i vjernosti radničkoj klasi, nego i naročita čvrstoća i pouzdanost pri ispunjavanju teških, odgovornih i opasnih zadataka u ilegalnom radu. O tome je naročito trebalo voditi računa zato što je policija preko uprave radionice namještala razne špijune i uhode kao radnike i službenike. To se jasno razabire iz pisma šefa zagrebačke policije Bedekovića velikom županu

[15] Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu, Pov. II. D–Z– broj 25949–1932 od 6. X 1932. Akcija željezničara na reorganizaciji komunističkog partijskog aparata u zemlji. IHRP, Zagreb.

zagrebačke oblasti u kojem se navodi: »Radništvo te radione nalazi se permanentno pod prismotrom policijskih organa. Uprava radione, kao i ova policija imade među radništvom svoje pouzdane povjerenike.«[16]

Istovremeno s obnovom i aktivizacijom rada partijske organizacije koja je ubrzo poslije svog formiranja uspostavila i učvrstila svoje ćelije u najvažnijim odjelenjima – montaži lokomotiva, alatnici, kolnici i ljevaonici – došlo je polovinom 1933 god. na inicijativu Vajganda i Krajačića i do obnove djelovanja Saveza komunističke omladine najprije u Radionici državnih željeznica, a kasnije u cijelom željezničkom čvoru. Nešto kasnije formiran je radionički komitet čiji su članovi bili: Dušan Mamula, Ivan Sabolek i Vinko Jeđut. Ubrzo nakon svog osnivanja organizacija SKOJ-a je brojila više od 20 aktivnih omladinaca i postala važan faktor u razvijanju revolucionarne aktivnosti mladog naraštaja na željeznici. Sa SKOJ-em je napredna omladina Željezničke radionice dobila organizaciju koja je bila najdosljedniji i najaktivniji zaštitnik interesa mladog pokoljenja i glavni povjerljivi oslonac Partije kod izvršenja mnogobrojnih političkih i propagandnih zadataka.

Pri djelovanju organizacija Partije i SKOJ-a u Željezničkoj radionici vladala je od samog početka najuža suradnja i povezanost uz obavezno prisustvovanje predstavnika partijskog komiteta sastancima omladinskog rukovodstva i obratno, što je omogućavalo jedinstvo akcije, pravilnu liniju djelovanja i djelotvornu raspodjelu zadataka.

III

Komunisti nisu mogli sve oblike djelovanja i razne akcije ostvarivati samo ilegalno jer takav rad ne bi bio dovoljno povezan sa svim radnicima od čijeg je masovnog učešća i čvrstog stava zavisio uspjeh svake akcije protiv režima. Uslijed zabrane Nezavisnih sindikata, kao osnovice za održavanje veza Partije s masama, pojavilo se pred komunistima pitanje: kroz koje forme javno istupati da bi borba za zaštitu prava radnika bila što uspješnija?

Na željeznici su u prvim godinama diktature djelovale dvije radničke organizacije, ali s malim brojem članova, i to: Ujedinjeni savez željezničara,[17] kao socijal-patriotska organizacija koju su u Radionici vodili ličilac Franc Kmet i remenar Đuro Brlić, i režimska radnička organizacija Ujedinjeni jugoslavenski nacionalni željezničari i brodari »žuti sindikati«[18] – koje je vodio nacionalist i demagog radnik-ličilac Stevo Vučković.

Uočivši da je nastupio čas u kojem je potrebno i moguće koristiti legalne oblike rada i povezivanja s radnim masama u cilju stvaranja jakog radničkog pokreta, komunisti na željeznici počeli su ostvarivati odluku Centralnog Komiteta od srpnja 1932: »Svi komunisti moraju ulaziti u postojeće reformističke sindikate (URS, ORS),[19] stvarati tamo revolucionarnu sindikalnu opoziciju organizujući u nju naše pristaše i sve opozicione reformističkim vođama elemente, a u cilju jačanja te opozicije privlačiti i organizovati radnike u te sindikate. Tamo, gdje reformistički sindikati ne postoje komunisti moraju sami organizovati sindikate pod ma kakvom firmom i prikrićem, pa ako nema druge mogućnosti, ili ako je to sa stanovišta jačanja naših pozicija unutar reformističkih sindikata celishodno, i pod firmom reformističkih sindikata.«[20]

---

[16] Uprava policije Zagreb, Predsjednički ured, broj 16726/Prs. 1929. IHRP, Zagreb.

[17] Ujedinjeni savez željezničara Jugoslavije djelovao je na temelju pravila odobrenih od Ministarstva unutrašnjih dela broj 52051 od 12 I 1928. Sjedište Saveza je bilo u Ljubljani. U Zagrebu je postojao samo Oblasni odbor. Savez je bio u sklopu URSSJ.

[18] Vidi bilješku pod brojem 6.

[19] URS – Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije. ORS – Opći radnički savez.

[20] »Proleter«, VIII/1932, broj 26, u članku »Komunisti u sindikate«; IHRP, Zagreb, fond Kominterna, broj 153.

Pojedini komunisti su već prije obnove rada Partije na željeznici djelovali u okviru organizacije Ujedinjenog saveza željezničara,[21] a kad su formirane ilegalne organizacije Partije i SKOJ-a, jedna od značajnih direktiva radioničkog komiteta bila je, da se svi komunisti, a uz njih i što veći broj ostalih radnika, učlane u Ujedinjeni savez željezničara s tim da njegovu aktivnost usmjere linijom klasne borbe željezničara kroz svakodnevne akcije. Direktiva je uspješno provedena, tako da su u Oblasni odbor Saveza željezničara za Hrvatsku od komunista izabrani: Adam Vajgand kao potpredsjednik, Stjepan Pečnik i Ivan Andrejević kao tajnici i Stjepan Malarić kao član, a od socijalista: Franc Kmet kao predsjednik i Đuro Brlić i Klokovački kao članovi.

Upornim radom komunista i simpatizera Partije Ujedinjeni savez željezničara postao je masovna i vrlo aktivna legalna organizacija radnika Željezničke radionice i uopće željezničkog čvora u Zagrebu. Preko njega je Partija, unatoč socijaldemokratskom rukovodstvu i njegovim pomirljivim stavovima, uspješno provodila akcije za poboljšanje položaja radnika koji se neprestano pogoršavao:

»Plaće su posljednjih 10 godina stalno snižavane. Za jedan sat rada dobivali su dinara:

Godina	Kvalificirani radnici		Nekvalificirani radnici		Naučnici	
	minimum	maksimum	minimum	maksimum	minimum	maksimum
1923.	5	12,50	3,50	8	2	3
1933.	2,92	8,77	2,14	4,50	1	2.«[22]

Komunisti su putem sindikata često pozivali radnike da u znak protesta napuste svoja radna mjesta i dođu pred upravu radionice, istupajući tako protiv i najmanjeg snižavanja ionako niskih nadnica radnika. Prva takva akcija za vrijeme diktature, politički vrlo značajna, organizirana je 26. VII 1932. u tadašnjoj kantini Željezničke radionice, gdje je održan protestni zbor 1600 radnika zbog ponovnog sniženja plaća za 5%. Zboru je predsjedavao komunist Adam Vajgand, a referenti su bili Franc Kmet i Stjepan Pečnik iz Zagreba (Radionica), Stanko iz Ljubljane i Krasuli iz Ložionice. Značajno je da je na tom zboru revolucionar Vajgand oštro napao i raskrinkao ulogu i akciju »žutih sindikata« i njihovog demagoškog vođu Stevana Vučkovića, koji je nastojao otupiti i spriječiti akciju radnika protiv režima. Na zboru je jednoglasno izabrana delegacija na čelu s Vajgandom kojoj je stavljeno u zadatak da u Beogradu posjeti ministra saobraćaja i oštro protestira protiv smanjenja radničkih plaća i pogoršanja radnih uvjeta željezničara. U ovoj i u mnogim drugim akcijama Ujedinjeni savez željezničara je na inicijativu komunista odlučno i otvoreno istupio u interesu radnika. Uznemiren djelatnošću Saveza, režim je izričito zatražio da Savez iz svog organizacionog pravilnika izbaci sve one stavke koje su govorile da je zadatak organizacije Ujedinjenog saveza željezničara zaštita interesa željezničkih radnika. Komunisti i ostali napredni funkcioneri u rukovodstvima organizacija odbili su da prihvate takav ultimatum poslije čega je pohapšeno mnogo funkcionera Saveza. Odmah zatim, potkraj oktobra 1933.[23] dekretom beogradske vlade potpuno je zabranjena djelatnost Ujedinjenog saveza željezničara u cijeloj zemlji kao opasna po društveni i državni poredak Kraljevine Jugoslavije.

Ni ova represalija protunarodnog režima nije slomila moral komunista i aktivista revolucionarnog radničkog pokreta jer su oni u novim uvjetima i oblicima rada stekli dragocjena iskustva za svestrane i još uspješnije forme djelovanja među masama radnika.

[21] Vidi bilješku pod brojem 5.
[22] »Proleter«, X/1934, broj 1, strana 20, u članku »Iz zagrebačke željezničke radionice«.
[23] Ibidem.

IV

U NOVEMBRU 1933. u Radionici državnih željeznica izvršena je džepna premetačina koja je izazvala revolt svih radnika Radionice. Partijska organizacija je na taj događaj reagirala izdavanjem letka s naslovom »Dokle smo stigli drugovi željezničari«.[24]

Zbog optužbe da je raspačavao letak, uhapšen je 7. decembra 1933. Adam Vajgand, sekretar partijske organizacije i organizator borbe željezničara Zagreba. Budući da je hapšenjem bio kompromitiran, Vajgand je kao »opasan komunist« bio i otpušten iz službe poslije izlaska iz zatvora 27. XII 1933. Umjesto njega, početkom 1934. za sekretara radioničkog komiteta Partije (kasnije IV rajonskog komiteta) izabran je Ivan Krajačić Kao vrlo inicijativan organizator radničkog pokreta u Radionici u teškim uvjetima ilegalnosti. On je nastojao da unese novi elan u revolucionarni rad i stoga je uživao veliki ugled posebno kod mlađih kadrova Partije i SKOJ-a. Mladoj generaciji komunista služile su kao putokaz za uspješan rad i za jačanje autoriteta komunista postavke Ivana Krajačića da dobar komunist može biti samo onaj tko je uz savjesno ispunjenje partijskih zaduženja i akcija uzoran i u privatnom životu, druželjubiv, pristupačan svakome, tko zna da radi na svom radnom mjestu kao dobar stručnjak, tako da mu nitko i nigdje ne može prigovoriti i izbaciti ga s posla.

Od kraja 1933. do polovice 1934. godine partijska i skojevska organizacija toliko su se konsolidirale da su sva odjeljenja u Željezničkoj radionici bila međusobno povezana. U toku 1934. godine veze su proširene i na Ložionicu, Glavni i Zapadni kolodvor. S Ložionicom veza se najprije održavala preko Ivića, a zatim preko vrlo agilnih željezničkih ilegalnih aktivista Stjepana Debeljaka i Karla Korošca koji su u Ložionici i na Glavnom kolodvoru oko sebe okupili mnogobrojne simpatizere. Pored toga organizacija Komunističke partije u Radionici dobila je od Mjesnog komiteta Partije direktivu da svi komunisti proširе svoje djelovanje i na području svog stanovanja, stvarajući tamo uličnе ćelije revolucionarnog radničkog pokreta. Radi proširenja veza i akcija organizacija Partije i SKOJ-a na ostale željezničke jedinice i na širu periferiju Trnja, gdje je stanovao veliki broj željezničkih radnika i komunista iz Radionice, formirani su polovinom 1934. rajonski komiteti Komunističke partije i Saveza komunističke omladine pod imenom IV. rajonski komitet pod čije je područje djelovanja, osim željeznice, potpadala i šira periferija Trnja, dio Kanala, Kruge, Paromlinsko i Miramarsko naselje.

Partijska i skojevska organizacija bile su u to vrijeme već toliko brojčano jake, utjecajne među masama radnika i aktivne u radu, da su mogle akciono obuhvatiti cijelo dodijeljeno područje tadašnjeg južnog dijela Zagreba, što se razabire iz pisma CK od 8. III 1934. upućenog ćelijama u zagrebačkoj Željezničkoj radionici i ložionici u kojem se ističe da »radnici željezničke radione igraju rukovodeću ulogu u zgb. proletarijatu, a borbe zgb. proletarijata mogu u tili čas da radničku klasu cijele zemlje istaknu kao rukovodioca u borbi sviju ugnjetenih i izrabljenih masa.«[25]

V

ADAM VAJGAND ostao je poslije hapšenja nezaposlen u jeku najteže privredne krize, kad zaposlenja nije bilo moguće naći. Unatoč tome što je živio u vrlo teškim materijalnim prilikama, on je odbijao svaku materijalnu pomoć Partije s riječima: »To je Partiji potrebnije za proširenje revolucionarnog rada i slom buržoazije.« Ali ni u tim teškim životnim prilikama nije prestao s aktivnim radom sve do 23. aprila 1934. kada je grupa policajaca

[24] O tome govori i pismo CK ćelijama u zagrebačkoj Željezničkoj radioni i ložioni od 8. III 1934. IHRP, Zagreb, Fond/Kominterna broj 188.

[25] Ibidem.

i agenata došla da ga ponovno uhapsi u njegovom stanu u Željezničkoj koloniji u Maksimiru.[28] Odbio je da se preda, zabarikadirao se i bacao namještaj na policiju pred kućom, ali je u neravnoj borbi teško ranjen. Smalaksao, uvidjevši beznadnost svog položaja, skočio je kroz prozor i pao već teško ranjen na policajce. Agenti su ga pograbili, strpali u »Crnu maricu« i odvezli u bolnicu na Sv. Duhu, gdje je 24. aprila 1934. od zadobivenih rana umro.

Sahranu sekretara tvorničkog komiteta Partije, Adama Vajganda, Partija i radnici Željezničke radionice pretvorili su u masovni protest željezničara protiv nasilja i nečovječnog izrabljivanja radnika. Sahrana je obavljena 25. IV uz masovno učešće željezničara grada Zagreba i radnika mnogobrojnih tvornica. Bila je to demonstracija snage, solidarnosti i protesta radnih ljudi. Tom prilikom je radnik Štih, opraštajući se s revolucionarom Adamom Vajgandom, oštrim riječima napao protunarodni režim i istaknuo potrebu da radnička klasa bude borbena i solidarna u akcijama protiv svog klasnog neprijatelja, kako bi se ubuduće spriječila politička ubistva i ostala zlodjela režima i izvojevala sloboda radnih ljudi.

Kratko vrijeme iza toga, 13. jula 1934, nesretno je poginuo u putničkoj Kolnici član Partije Ivan Supanc, jedan od obnovitelja rada partijske organizacije u vrijeme diktature. Nesreća se dogodila radi nebrige tvorničke uprave za tehničku zaštitu radnih ljudi. I njegov je sprovod partijska organizacija pretvorila u veliki protestni zbor održan na Mirogoju. Od druga Supanca oprostio se član Rajonskog komiteta SKOJ-a Dušan Mamula koji je u svom govoru analizirao težak položaj radničke klase Jugoslavije, a napose željezničara, i podvukao potrebu zajedničke borbene akcije da se to stanje popravi. Policajci koji su pratili sprovod pokušali su da se probiju do govornika i da ga uhapse, ali se on, zaštićen od članova Partije i simpatizera, izgubio u masi.

VI

Aktivnost komunista, simpatizera Partije i naprednih radnika sve se više širila u raznim legalnim i ilegalnim oblicima gdjegod su se sakupljali radni ljudi, gdje se trebalo i moglo zaštititi njihove interese, podići njihovu borbenu solidarnost i klasnu svijest.

Nakon što je bilo zabranjeno djelovanje Ujedinjenog saveza željezničara, članovi Partije i simpatizeri ušli su u Savez metalaca, koji je također bio u sklopu URSSJ. Cilj je bio da svi radnici, pa i željezničari, preko URSSJ uz aktivnu rukovodeću ulogu komunista povedu borbu za sindikalne i ostale demokratske slobode i bolje uvjete života i rada. Tako se, na primjer, pod rukovodstvom komunista razvio plodonosni rad i u Konzumnoj zadruzi željezničara. Djelovanje članova partije i sindikalno organiziranih radnika u Zadruzi započelo je već 1931. godine. Na godišnjoj skupštini u upravni su odbor tada ušla tri, a u nadzorni odbor dva člana s radničke liste (Ujedinjeni savez željezničara), što znači da je više od 80% svih birača glasalo za radničku listu progresivnih željezničara.

Potkraj februara 1932. održani su drugi izbori za upravu Konzumne zadruge na kojima je ponovno pobijedio Savez ujedinjenih željezničara dobivši 408 glasova, dok je Udruženje nacionalnih željezničara dobilo svega 43 glasa, bez ijednog predstavnika. Nosilac liste Saveza željezničara bio je Đuro Brlić, a »žutih sindikata« Benišek. Pobjeda je bila potpuna i u Ložionici, na Glavnom i Zapadnom kolodvoru. Izbori za Konzumnu zadrugu održavali su se svake godine, a osvojene pozicije komunista i progresivnih radnika u upravnom i nadzornom odboru nisu više nikada poljuljane.

[28] »Proleter«, X/1934, broj 4–5, strana 15, u članku »Ubijstvo druga Weiganda«.

Treba napomenuti da su se na čelu Zadruge do 1931. godine, kad još nije bio obnovlje i reorganiziran rad Partije, nalazili režimu odani činovnici koji su sa Zadrugom upravlja onako kako su njihovi gospodari htjeli.

Godine 1934. napredni su radnici ušli i u »Bolesnički fond željezničara« čiji su uprav ljači činili velike nepravde oboljelim željezničkim radnicima. Svojim aktivnim i ispravnim radom kao i dobro usmjerenim otkrivanjem nepravilnosti u radu Bolesničkog fonda aktivisti radničkog pokreta pod rukovodstvom Partije pridobili su povjerenje i priznanje radnih ljudi što je došlo do potpunog izražaja 1934. godine na izborima za skupštinu Bolesničkog fonda. Pobijedila je lista Akcionog odbora stručnog udruženja željezničara koje je nosilac bio dr Josip Krupaj. Nešto kasnije, u martu 1935, kada je na redovitoj godišnjoj skupštini Bolesničkog fonda birana uprava, ponovno je pobijedila progresivna radnička lista. Izbori su se održavali po tzv. većinskom sistemu, pa su bili izabrani svi kandidati s one liste koja je dobila najveći broj glasova.

U nastojanju da Bolesnički fond željezničara počne stvarno pomagati oboljelim radnim ljudima najveći je uspjeh postignut upornom borbom na glavnoj skupštini koja je početkom 1935. održana u Beogradu za cijelu zemlju. Tada je zahvaljujući jedinstvenoj akciji zagrebačkih, ljubljanskih i mariborskih željezničara ukinuta diskriminacija radnika pri odobravanju i izdavanju lijekova. Na toj je skupštini postignuta još jedna važna pobjeda: donesena je odluka da se odmah započne s gradnjom željezničarske bolnice na Jordanovcu u Zagrebu za liječenje željezničara oboljelih od tuberkuloze.

Slična je aktivnost primijenjena i kod poslovanja Željezničke menze u kojoj se hranilo mnogo željezničara, prvenstveno radnika i službenika–samaca. Uprava menze bila je u rukama režimskih ljudi, korumpiranih elemenata, pa je bilo nužno da se djelovanje komunista i klasno svjesnih radnika protegne i na to područje, s ciljem da Željeznička menza posluje u interesu radnika i da ujedno bude zborno mjesto za sastanke aktivista radničkog pokreta i ideološko odgajanje njenih članova–korisnika. Kad je uprava menze 1934. godine konačno došla u ruke progresivnih ljudi, učinjen je veliki korak naprijed u brizi za poboljšanje i pojeftinjenje ishrane, a menza je pored svoje prehrambene namjene postala i česti organizator drugarskih večeri i tzv. čajanki s kulturno-političkim programom.

Objedinjavanje spomenutih i mnogih drugih oblika ilegalnog i legalnog djelovanja naprednog radničkog pokreta na željeznici zahtijevalo je da rajonska rukovodstva Partije i SKOJ-a upućuju pojedine aktiviste na one sektore djelovanja gdje će moći da maksimalno razviju svoju političko-propagandnu aktivnost. Trebalo je voditi računa i o tome koliko je tko kompromitiran pred vlastima, pa se na mnogim područjima političkog djelovanja u ustanovama, društvima i organizacijama moglo zadužiti za partijski rad samo vlastima nepoznate osobe. Polazeći od toga da su područja legalnog rada i legalnih oblika borbe isto tako važna kao i razni oblici ilegalnog političkog djelovanja, tvornički je komitet na prijedlog Ivana Krajačića donio zaključak da se sekretara i one aktiviste koji vrše važne i mnogobrojne legalne organizacione dužnosti što više rastereti ilegalnih oblika djelovanja i da se na ilegalnom sektoru rada što više aktivira mladi, policiji nepoznati kadar – skojevci i mladi partijci. Tako je konkretizirano da Vajgand (bilo je to još za njegova života), Flajšer, Pečnik i Razdraz s grupom aktivista Franjom Čuljakom, Andrijom Humljakom, Jakovom Bauerom, Mirkom Lojenom i Antunom Mrakom ostanu na radu u sindikatu, Konzumnoj zadruzi željezničara, Bolesničkom fondu, Željezničkoj menzi i u radničkom planinarskom društvu »Prijatelj prirode«. Organizaciji Saveza komunističke omladine dano je u zadatak da usmjeri svoje djelovanje na osnivanje legalnog omladinskog društva koje je i osnovano potkraj 1933. pod imenom »Mladost« a odigralo je važnu ulogu kod omasovljenja rada SKOJ-a.

Ivan Krajačić je odlukom komiteta dobio zadatak da radi na učvršćenju i jačanju partijske organizacije ne samo u Željezničkoj radionici nego i u cijelom zagrebačkom željezničkom čvoru i da održava vezu s višim forumima Partije – Mjesnim i Pokrajinskim komitetom, dok je Dušan Mamula bio zadužen da radi na unapređenju aktivnosti SKOJ-a čije su jezgro tada na željeznici sačinjavali Vinko Jedut, Vinko Mušković, Franjo Mihl, Rudi Marušić i Andrija Humljak.

Ovakav raspored zaduženja u teškim uvjetima ilegalnog djelovanja radničkog pokreta na željeznici predstavljao je dobro rješenje koje je omogućilo efikasnije i masovnije djelovanje Partije, jačanje njenog utjecaja i popularnosti i brižno čuvanje kadrova organizacije od eventualne provale policije i njenih špijuna.

VII

Zahvaljujući radu aktivista revolucionarnog radničkog pokreta sve je češće dolazila u ruke radnika ilegalna revolucionarna štampa i literatura: organ CK KPJ »Proleter«,[27] organ PK za Hrvatsku »Srp i čekić«,[28] »Željezničar«,[29] napredni časopisi i novine »Stožer«,[30] »Savremena stvarnost«,[31] »Literatura«,[32] »Kultura«,[33] »Radničke novine«,[34] »Glas Trešnjevke«.[35] To je znatno utjecalo na podizanje klasne borbene svijesti radnika u Radionici. Ilegalni aktivisti su se uspješno snalazili i pri širenju literature. Ako se zabranjeni materijal nije mogao nekome direktno predati u ruke, umetao se neprimjetno u ormare, ladice za alat ili pojedincima u džepove. Bilo je važno da tu literaturu pročitaju oni kojima je bila namijenjena, i da akcija propagande bude što uspješnija.

Aktivisti Partije i SKOJ-a iz Željezničke radionice pokazali su također veliku požrtvovnost i umješnost, ispisujući revolucionarne parole i crtajući embleme radničke klase po zidovima kuća, pločnicima i ogradama. Pri tom su se služili specijalnim priborom koji su izradili skojevci. Bile su to male kantice s minijumom i kistom ili jednostavne duguljaste crno obojene drvene kutije napunjene filcom natopljenim minijumom i drveni valjak na koji su bila zalijepljena gumena slova što su boju dobivala od minijuma s filca. Sve je to bilo takvog oblika i veličine da se moglo staviti pod kaput. I dok je grad spavao mladi radnici iz Željezničke radionice mirno su i pažljivo krstarili ulicama a iza njih je crvena neizbrisiva boja minijuma iz kistova i valjaka ostavljala po zidovima kuća i pločnicima parole: »Dolje krvava diktatura kralja Aleksandra«, »Dolje izrabljivanje radnika i se-

[27] Izlazio od ožujka 1929. do 1941. godine.

[28] Izlazio od 1925. do 1941. godine. Od aprila 1926. ima podnaslov Komunistički list. Od oktobra 1928. Centralni organ KPJ (sekcije Kominterne), od decembra 1928. Bilten CK KPJ, od 1935. Organ PK KPJ za Hrvatsku, od maja 1940. Organ Središnjeg odbora KPH, od augusta 1940. i dalje organ CK KPH.

[29] Organ Rajonskog komiteta željeznice Saveza komunističke omladine i Komunističke partije, Zagreb, 1934–1935. godine. Izašla su svega dva broja.

[30] Beograd, 1933–1937. Mjesečni časopis za nauku i umjetnost. Urednik B. Stanković.

[31] Zagreb, 1933. godine. Časopis za književnost i umjetnost. Vlasnik i odgovorni urednik Borislav Drašković. Urednici: Krsto Hegedušić i B. Drašković.

[32] Zagreb, 1931–1933. Časopis za nauku i umjetnost. Urednik i izdavač Alfred Neufeld, zatim S. Galogaža.

[33] Zagreb, 1937–1938. Književni list za sve kulturne probleme. Izdavač i odgovorni urednik: Zvonimir Požgaj.

[34] Zagreb, 1930–1936. Urednik Vladimir Pfeifer.

[35] Zagreb, 1932–1933. Tjednik za komunalna, socijalna i kulturna pitanja zapadne periferije. Od 14. I 1933. nosi naslov »Glas«. Glavni i odgovorni urednik Petar Butković.

ljaka«, »Živjela Komunistička partija Jugoslavije«, »Živio borbeni savez radnika i seljaka«, »Živio SKOJ« i tako dalje. Poslije takvih uspjelih akcija policiji nije preostajalo drugo nego da kućevlasnike i pazikuće tjera da sa zidova i pločnika uklone revolucionarne parole i embleme srpa i čekića.

Jedna od najznačajnijih akcija iz tog perioda djelovanja radničkog pokreta u Željezničkoj radionici bio je prekid rada odnosno gotovo jedinstveno napuštanje radnih mjesta 15. IX 1934,[36] kada je više od 2000 radnika došlo pred upravu Radionice. Tada je na mjestu vanjske prenosnice parnih lokomotiva pokraj upravne zgrade održan protestni miting protiv neredovitog isplaćivanja plaća i radničkog akorda. Signal za prekid rada dan je pomoću zvuka odbojnika koji je radnicima bio dobro poznat. Sluge radioničke uprave iz »žutih sindikata« — Vučković, Gašpan, Oljača i Marijanović, i razni kolebljivci, odgovarali su radnike od napuštanja rada i plašili ih represalijama, ali je rad u svim odjelenjima prekinut i na radnim mjestima ostalo je samo nekoliko štrajkbrehera. Tom prilikom je Đuro Brlić održao govor s krova prenosnice lokomotiva i uz burno odobravanje oštro osudio ugnjetavanje radnih ljudi sa strane uprave državnih željeznica tražeći da se radničke plaće redovito isplaćuju. Tadašnji upravnik radionice ing. Videc, koji je na zahtjev radnika došao pred protestni zbor, zaprijetio je radnicima otpuštanjem s posla, ali ga nitko nije poslušao niti se vratio na rad. Stigla je policija i pokušala rastjerati radnike, no na nju se iz skrovitih mjesta montaže lokomotiva i tendera sasula kiša željeznih predmeta i opeka. Tom su prilikom neki radnici uhapšeni i ispitivani, a upravnik Radionice kaznio ih je radi nedisciplina, no nitko od uhapšenih nije ništa priznao niti odao pokretače akcije. Iako ta akcija nije imala karakter organiziranog i unaprijed pripremljenog štrajka, ona je bila izraz odlučnog revolta radnika pa je uprava bila prisiljena da popusti i počne redovito isplaćivati plaće i nadnice.

Šestog januara 1935. na godišnjicu proglašenja šestojanuarske diktature, ispred kina »Luksor« u Nikolićevoj ulici bile su organizirane demonstracije protiv nasilja, bespravlja radnih ljudi i nacionalnog ugnjetavanja. U tim je demonstracijama sudjelovao znatan broj radnika iz Željezničke radionice, a među njima mnogi su bili direktno zaduženi za organizaciju akcije, za dijeljenje ilegalno štampanih letaka, izvikivanje parola i osiguranje demonstranata. Demonstracija je snažno odjeknula ne samo u Zagrebu nego i u cijeloj zemlji i inozemstvu.[37]

Radnički pokret u Željezničkoj radionici bio je prožet solidarnošću s radničkom klasom cijele Jugoslavije i vjernošću proleterskom internacionalizmu. Kad je bilo gdje u zemlji nastala štrajkaška akcija u borbi s poslodavcima ili s protunarodnim režimom, radnici Željezničke radionice među prvima su se odazivali na poziv za sakupljanje pomoći štrajkašima. Takva je solidarnost došla do vidnog izražaja i pri masovnim štrajkovima u Zagrebu koje su poveli radnici tvornice »Herman i Polak«[38] i pletionice »Gaon«[39] pa je sakupljena znatna suma za pomoć štrajkašima i njihovim porodicama. Na željeznici je također

[36] »Željezničar«, Zagreb, I/1934, broj 1.
[37] Izvještaj Bistrog od 29. I. 1935. Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd.
M. Rajić: Iz iskustva partijskog rada (Zakon o stanovima), IHRR, Zagreb.
Antun Biber, Referat na II kongresu KPH. II kongres KPH, Zagreb 1949.
»Štrajk je trajao od 9. do 16. I i od 18. V do 27. VI 1935. »Radničke novine«, Zagreb, VI/1935, broj 2 od 11. siječnja, broj 3 od 18. siječnja, broj 4 od 25. siječnja; »Pregled«, Zagreb, II/1935, broj 1–2 od 22. siječnja; »NIN«, Beograd, I/1935, broj 1 od 26. januara, strana 5; »Pregled«, Zagreb, II/1935, broj 8–9 od 5. lipnja, broj 10 od 20. lipnja; »NIN«, Beograd, I/1935, broj 15 od 1. juna; »Radničke novine«, Zagreb, VI/1935, broj 23 od 7. lipnja, broj 24 od 14. lipnja, broj 25 od 21. lipnja, broj 27 od 5. srpnja.
[39] Štrajk je trajao od 29. do 31. VII 1935. »Pregled«, Zagreb, II/1935, broj 14 od 16. kolovoza; »Radničke novine«, Zagreb, VI/1935, broj 31 od 2. kolovoza.

postojala jedna od najjačih organizacija »Crvene pomoći« koja se brinula za žrtve terora, porodice uhapšenih i na robiju poslanih radničkih boraca. Gotovo nije bilo simpatizera Partije ni progresivnog radnika koji ne bi sudjelovao u davanju doprinosa za »Crvenu pomoć«.

Uoči 1. maja 1935. komunisti i simpatizeri revolucionarnog radničkog pokreta iz Radionice sudjelovali su u masovnim demonstracijama na Trešnjevci u kojima je razvijena crvena zastava i održan prvomajski govor. Te su demonstracije snažno utjecale na porast radničkog i naprednog studentskog pokreta u Zagrebu.[40] Nešto kasnije, ljeti iste godine, kad je u Celju organiziran veliki zbor kulturno-prosvjetnog društva »Sloboda« za koji je kao glavni govornik najavljen socijal-patriot i izdajnik radničke klase Živko Topalović, Partija je dala direktivu organizacijama i sindikalnim aktivistima koji su uživali režijske povlastice na željeznici da u što većem broju sudjeluju na zboru i pretvore ga u borbenu manifestaciju solidarnosti radničke klase. Na tom je zboru izviždana grupa Topalovića i Krekića. Bura negodovanja dostigla je vrhunac kada su socijal-patrioti spriječili jednog željezničkog radnika da govori s tribine iako su učesnici to tražili. Kao odgovor, masa radnika nije dozvolila da govore samozvane radničke vođe Živko Topalović i Bogdan Krekić.

VIII

Revolucionarni radnički pokret u Željezničkoj radionici razvio je preko svojih članova veliki dio aktivnosti i u radničkom planinarskom društvu »Prijatelj prirode«,[41] koje je okupljalo progresivne radnike, namještenike i građane, a u vrijeme svog najvećeg organizacionog uspona imalo je više od 1200 članova. Četiri godine tajnik društva bio je prijašnji sekretar komiteta SKOJ-a Radionice Slavko Razdraz, a za rad partijske grupe u društvu bio je zadužen član željezničkog partijskog rukovodstva Antun Mrak. Komunisti i simpatizeri davali su osnovni smjer djelatnosti društva »Prijatelja prirode«. Oni su dali inicijativu za podizanje društvenog doma na Glavici u zapadnom predjelu Zagrebačke gore i organizirali dobrovoljni rad članova društva za njegovu izgradnju. Cilj je bio da Dom »Prijatelja prirode« posluži kao zborno mjesto aktivista radničkog pokreta i naprednih ljudi gdje će se gajiti drugarstvo, jedinstvo i solidarnost radnih ljudi i širiti pravilni pogledi na politička i društvena zbivanja u zemlji i svijetu.

Društvo »Prijatelja prirode« bilo je pod paskom policije i njenih uhoda pa je nekoliko puta obustavljena njegova djelatnost, da bi u oktobru 1936. bilo potpuno zabranjeno.[42] Umjesto zabranjenog »Prijatelja prirode« osnovana je »Radnička planinarska zajednica (Raplaza)«, pod čijim je rukovodstvom dovršen i znatno proširen Dom na Glavici koji i danas predstavlja spomenik uspješnoj revolucionarnoj borbi željezničkih radnika u teškim vremenima šestojanuarske diktature.

Na inicijativu Radničkog komiteta Partije i SKOJ-a, u suradnji s naprednom omladinom Trnja, potkraj 1933. osnovano je omladinsko kulturno-prosvjetno društvo »Mladost«. Zadatak društva bio je da pod rukovodstvom članova Saveza komunističke omladine okuplja omladinu oko Partije i SKOJ-a i da je kulturno uzdiže i politički odgaja. U tom su se cilju u društvu »Mladost« često održavala predavanja iz oblasti prirodnih nauka, sociologije, umjetnosti, književnosti i muzičkog odgoja, skupno se posjećivalo prikazivanje vrijednih filmova i zajednički polazilo na izlete koji su uvijek bili dobro organizirani.

[40] Pismo Manojla od 4. V 1935. IHRP, Zagreb, Fond Kominterna broj 214.

[41] Radničko planinarsko društvo »Prijatelj prirode« bilo je u rukama socijaldemokrata do 1932. godine, a poslije ulaska komunista u URSSJ društvo se nalazilo pod punim utjecajem Partije.

[42] V–I–B, Štrajkovi 1936. IHRP, Zagreb.

Neumorni organizatori i usmjerivači rada »Mladosti« bili su skojevci: Vinko Ježut, Slavko Blašković, Franjo Mihl, Ivan Pivarić, Vinko Mušković, Rudi Marušić, Albert Uršić, Janko Gredelj, Dina Zlatić, Stevo Jovičić, Dragica Hotko i drugi. Društvo je javno naglašavalo svoj antifašistički karakter. Ono je u svoje redove okupilo više od 2000 članova od kojih je više od polovine aktivno sudjelovalo u radu njegovih sekcija.

Kao i sva napredna društva i ovo je omladinsko društvo nekoliko puta zabranjivano radi svoje progresivne djelatnosti. Njegovo djelovanje definitivno je zabranila vlada Cvetković–Maček 1940. godine s obrazloženjem da je »Mladost« »leglo komunizma«.

IX

S RAZVITKOM radničkog pokreta na željeznici kroz brojne ekonomske, političke i druge akcije jačala je i rasla partijska organizacija. Ona je početkom 1935. postala najjača i najaktivnija u Zagrebu, u Radionici je imala šest aktivnih ćelija sa oko 25 članova, a organizacija SKOJ-a bila je još brojnija. To je predstavljalo veliki napredak u odnosu na prijašnje stanje. Veze s vanjskim forumima, Mjesnim i Pokrajinskim komitetom, bile su čvrste i redovite. Članovi IV Rajonskog komiteta Partije za željeznicu bili su tada: Ivan Krajačić, Dušan Mamula i Antun Mrak. U to je vrijeme Ivan Krajačić bio i član Mjesnog komiteta Partije za grad Zagreb. Sekretar Rajonskog komiteta SKOJ-a i ujedno član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a bio je Dušan Mamula.

Aktivnost komunista na željeznici, u tako važnom državnom poduzeću, zabrinjavala je ne samo upravu Radionice i policiju, već i vladu. Tako je 12. II 1935. ministar unutrašnjih poslova na temelju člana 17. Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poredka u državi, u sporazumu s ministrom vojske i mornarice, propisao uredbu o postupku u slučajevima štrajka ili nereda na željeznicama, u brodarstvu ili na pošti, telegrafu i telefonu. Prema toj uredbi mogla se u slučaju štrajka proglasiti mobilizacija svih službenika, muških i ženskih, u svrhu produženja rada sve dok bude potrebno.[43] Uz to se pojačao i razorni rad režimskih sindikata na čelu sa Stevom Vučkovićem i Gašpanom.[44] No unatoč svim mjerama i nastojanjima policije i uprave Radionice da sruše »tvrđavu komunizma« stvarnost je danomice dokazivala da je uništenje revolucionarnog radničkog pokreta na željeznici neostvariva želja režima.

Na aktivnost takozvanih »povjerenika policije« radnici su reagirali organizacijom »letećih mitinga« koje je Mjesni komitet Partije u suradnji s rajonskim komitetima zakazivao pred raznim poduzećima, pa i pred Željezničkom radionicom, u vezi s važnim političkim pitanjima radi kojih se trebalo direktno obraćati radnicima. Jedan takav »leteći miting«, na kojem je bio govornik sekretar V rajonskog komiteta Partije Marko Belinić, održan je pred Radionicom 6. maja 1935. povodom falsifikata izbora za beogradski parlament. Prilikom toga i drugih sličnih mitinga komunisti iz Radionice i provjereni simpatizeri imali su zadatak da zaštite govornika u slučaju intervencije policije.

Zahvaljujući svojoj organizacionoj sređenosti, partijska i skojevska organizacija na željeznici pružale su veliku pomoć pokrajinskim komitetima KP i SKOJ-a za Hrvatsku pri osnivanju i jačanju novih organizacija u mnogim mjestima u pokrajini. Mnogi su aktivisti sa željeznice često subotom i nedjeljom, kad su bili slobodni, putovali u pojedina mjesta na ilegalne sastanke i konferencije, prenašali direktive za rad, podnašali izvještaje o polite-

[43] »Pregled«, Zagreb, II/1935, broj 4 od 5. ožujka, strana 8.

[44] »Proleter«, X/1934, broj 1, januar, strana 11 i 12, u članku »Svađa žutih oko otetih radničkih para«.

koj situaciji i konkretnim zadacima, prenosili ilegalni materijal i predavali ga raznim vezama na primjer u Slavonskom Brodu, Karlovcu, Daruvaru, Pakracu, Varaždinu, Sisku, Ljubljani, Novskoj.

Za aktivan rad Partije i SKOJ-a nije bilo dovoljno samo praktično organizaciono i političko iskustvo, nego je bilo nužno da se članovi tih organizacija naoružaju marksističko-lenjinističkom teorijom. Stoga su iskusniji i izgrađeniji komunisti uz pomoć Mjesnog komiteta Partije i SKOJ-a osnivali i vodili marksističke kružoke po stanovima, u društvu »Mladost«, u Radničkoj komori, na izletima i drugdje. U kružocima se proučavala teorija naučnog socijalizma i revolucije i čitala ilegalna partijska literatura. Takav rad doveo je na političku pozornicu mnoge nove revolucionarne aktiviste i jačao ugled i utjecaj Partije i SKOJ-a među radnicima.

X

U APRILU 1935. uhapšeni su članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a Ivan Korski i Savo Zlatić,[45] a zatim i sekretar Komiteta SKOJ-a u Radionici Dušan Mamula.[46] Međutim, hapšenje se nije proširilo i nije imalo daljnjih štetnih posljedica osim što su partijska i skojevska organizacija u Dušanu Mamuli izgubile svog vrlo aktivnog člana, jednog od obnovitelja revolucionarnog djelovanja i popularnog komuniste među radnicima. On je nakon mučenja na policiji osuđen na godinu dana strogog zatvora. Poslije izdržane kazne nije se vratio u Radionicu jer ga uprava nije htjela ponovno primiti u službu.

Poslije spomenutih hapšenja došlo je do reorganizacije IV rajonskog komiteta Partije i SKOJ-a. U rajonsko rukovodstvo Partije kooptiran je umjesto Dušana Mamule Antun Mrak sa zadatkom da djeluje u legalnim organizacijama, prvenstveno u »Prijatelju prirode«. Ivan Krajačić je i nadalje zadržao funkciju sekretara IV rajonskog komiteta i održavao veze s vanjskim forumima. Ljeti iste godine Ivan Krajačić je na pokrajinskoj konferenciji izabran i za člana Pokrajinskog komiteta Partije, a funkciju sekretara Rajonskog komiteta od njega je preuzeo Antun Mrak.

Reorganizacija je izvršena i u Rajonskom komitetu SKOJ-a. Poslije hapšenja Dušana Mamule sekretar komiteta postao je Ivan Sabolek, a novi član uz Vinka Jeduta bio je Andrija Humljak.

Potkraj 1935, u periodu sve većeg zamaha radničkog pokreta, borbe za demokratske slobode i akcija za stvaranje Narodne fronte protiv fašizma, rata i izdaje zemlje, održane su važne konferencije organizacija Partije i SKOJ-a Zagreba na kojima je formulirana linija djelovanja Partije u novonastaloj političkoj situaciji. Tim su konferencijama prisustvovali i delegati Željezničke radionice i to: na mjesnoj i pokrajinskoj konferenciji Partije Ivan Krajačić, a na konferencijama MK i PK SKOJ-a Ivan Sabolek i Vinko Jedut. Posljednja dvojica sudjelovala su i na Zemaljskoj konferenciji SKJ-a koja je održana u jednoj usamljenoj kućici na kraju Šestinskog Dola. Na toj je konferenciji izabran privremeni CK SKOJ-a, donijeta značajna odluka o osnivanju legalnog »Saveza radne omladine grada i sela« i razrađen akcioni program SKOJ-a. Između ostalih delegata iz cijele zemlje u radu konferencije sudjelovao je i Boris Kidrič, kao i član CK KPJ Đorđe Mitrović.

[45] Uhapšen 24. IV 1935. Osudom Državnog suda za zaštitu države u Beogradu od 5. XI 1935, broj D. S. 32/35 osuđen na godinu dana strogog zatvora.

[46] Uhapšen 24. IV 1935. Osudom Državnog suda za zaštitu države u Beogradu od 5. XI 1935, broj D. S. 32/35 osuđen na godinu dana strogog zatvora.

Potkraj oktobra 1935. aktivnost organizacije SKOJ-a u Radionici na kraće je vrijeme usporena hapšenjem Ivana Saboleka[47] i Vinka Jeđuta, a zatim skojevaca – aktivista »Mladosti«: Franje Mihla, Ivana Pivarića i Vinka Muškovića koji su sačinjavali ćeliju SKOJ-a u montaži lokomotiva. Sve ostale ćelije SKOJ-a u Radionici bile su pošteđene i nastavile su s aktivnošću. Odlukom Državnog suda za zaštitu države u Beogradu samo je Ivan Sabolek osuđen na tri godine robije dok su aktivisti »Mladosti« i Vinko Jeđut zbog pomanjkanja dokaza oslobođeni i ponovno primljeni u službu.

Hajka protunarodnog režima nastavila se potkraj 1935. daljnjim hapšenjima članova Partije. Uhapšeni su: sekretar Rajonskog komiteta Antun Mrak[48] i članovi Ivan Šiftar, Andrija Humljak. Ivan Krajačić, saznavši da je provaljen, morao je potkraj februara 1936. napustiti Radionicu i prijeći u ilegalnost, a malo zatim otišao je u Španiju gdje se borio kao dobrovoljac u sastavu internacionalnih brigada španjolske republikanske vojske.

Organizacije Partije i SKOJ-a u to su vrijeme bile toliko konsolidirane da prepadi režima nisu mogli jače poremetiti njihovu aktivnost. Rad obje organizacije nikada nije bio prekinut već se, naprotiv, sve više širio. Poslije hapšenja i kompromitiranja Mraka pred policijom, aktivnošću partijske organizacije rukovodio je novoizabrani Rajonski komitet kojeg je sekretar od 1936. do 1939. bio Drago Stojaković. U tim godinama najveća pažnja posvećivala se organiziranju propagande protiv fašizma, rata i izdaje zemlje, demaskirani su protunarodni i profašistički postupci i politika vladajućih krugova, razvijena je široka akcija prikupljanja materijalne pomoći za republikanske borce u Španiji, osnovana je centralna blagajna organizacije »Crvene pomoći« i temeljito su pripremani novi revolucionarni kadrovi za predstojeće teške borbe jer se već sve jasnije nazirala opasnost fašističke agresije.

* * *

Komunisti Željezničke radionice vodili su pod vrlo teškim okolnostima upornu borbu ne samo za prava radnika nego i za dosljedno provođenje revolucionarne linije Partije. Kada je od štetočinske grupe Gorkića, tadašnjeg sekretara CK KPJ, 1936. godine došla direktiva za raspuštanje SKOJ-a organizacije u Radionici nisu prihvatile taj kapitulantski stav. Partijska i skojevska organizacija suglasile su se da treba nastaviti s radom SKOJ-a. Privrženost revolucionarnoj liniji u Partiji došla je do izražaja i potkraj 1937. kada su iz centralnog partijskog rukovodstva isključeni grupaši i saboteri borbe radničke klase na čelu s Gorkićem i kada je za sekretara CK KPJ izabran Josip Broz Tito. Tada je partijska organizacija jedinstveno i bez kolebanja stala na stranu novog CK i oduševljeno pozdravila njegove direktive po kojima je Partija postala jedinstvena revolucionarna organizacija, duboko odana radničkoj klasi i njenoj aktivnoj borbi.

---

[47] Uhapšen 29. X 1935. Osudom Državnog suda za zaštitu države u Beogradu od 4. VI 1936, D. S. broj 51/1935 suđen na 3 godine robije i 3 godine gubitka građanskih prava.

[48] Uhapšen 22. II 1936.

Р е з ю м е

ИЗ ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ В МАСТЕРСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ В ЗАГРЕБЕ

Автор обрисовал деятельность организаций Коммунистической партии Югославии, Союза коммунистической молодежи Югославии и профсоюза в Главной железнодорожной мастерской в Загребе. Партийная организация с организацией коммунистической молодежи в Железнодорожной мастерской была одной из самых прочных в стране и играла роль руководителя между рабочими Загреба.

Установлением диктатуры короля Александра 6. I. 1929 года и изданием ряда реакционных законов нанесен тяжелый удар организациям Коммунистической партии Югославии и Союза коммунистической молодежи Югославии. Запрещены Независимые профсоюзы, находившиеся под влиянием Коммунистической партии Югославии. Начались массовые аресты и преследования членов Коммунистической партии Югославии и Союза коммунистической молодежи Югославии и разгромлены почти все организации.

Несмотря на все это, коммунисты и коммунистическая молодежь в Железнодорожной мастерской в Загребе продолжали работу по собственной инициативе, преимущественно легальным образом, что, однако, не было прочно организовано.

В конце 1932 и в начале 1933 года по инициативе Адама Вейганда, Ивана Краячича и Душана Мамулы воссоздана сначала организация Коммунистической партии Югославии в Железнодорожной мастерской, а в течение 1933 года организация Союза коммунистической молодежи Югославии.

Некоторые члены Партии и Союза коммунистической молодежи Югославии из Железнодорожной мастерской были одновременно членами Местного комитета Коммунистической партии Югославии с деятельностью в Загребе, Краевого комитета Коммунистической партии Югославии с деятельностью в Хорватии и Краевого Союза коммунистической молодежи Югославии с деятельностью также в Хорватии.

DRAGUTIN ŠĆUKANEC

TEROR OKUPATORA I KVISLINGA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ I HRVATSKO STANOVNIŠTVO*

U jugoslavenskoj i u inozemnoj literaturi uobičajeno je da se kad je riječ o okupatorsko-kvislinškom teroru u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj upotrebljavaju formulacije »teror nad Srbima, Židovima i antifašistima« ili »zločini nad Srbima, Židovima i antifašistima«. I zaista, na području Nezavisne Države Hrvatske upravo je teror nad navedenim kategorijama stanovništva imao monstruozne razmjere. O tome već ima opsežna literatura, i te su činjenice učesnicima ovog skupa sigurno već manje – više dobro poznate. Progoni Srba i Židova, komunista i antifašista (koji su obzirom na nacionalni sastav zemlje bili najvećim dijelom Hrvati) u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bili su, u ostalom, od samog početka proklamirani kao jedan od bitnih elemenata političkog programa vlastodržaca Nezavisne Države Hrvatske.

S tog je stajališta razumljivo i opravdano što se u dosadašnjoj literaturi naglašava upravo teror nad navedenim grupama stanovništva Nezavisne Države Hrvatske. Pa ipak, postavlja se pitanje da li to znači da hrvatsko stanovništvo Nezavisne Države Hrvatske (jednako muslimani u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koje je ustaški režim naprosto u cjelini proglasio Hrvatima) nije bilo, *kao takvo*, također izloženo okupatorsko-ustaškom teroru.

Okupatori su svestrano iskorištavali nagomilane političke suprotnosti stare Jugoslavije, pa su još u danima napada na nju nastojali da se prikažu kao prijatelji hrvatskog naroda, a sâmo formiranje Nezavisne Države Hrvatske imalo je za cilj da se u Hrvata stvore iluzije o oslobođenju i o ostvarenju slobodne Hrvatske. Ustaški su vlastodršci svojom sistematskom i nametljivom propagandom i različitim demagoškim postupcima nastojali među hrvatskim stanovništvom razviti osjećanje da je postalo nešto kao »Herrenvolk«, a pri tom su glavnu ulogu namijenili upravo teroru nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Prema tome, preciznije rečeno, postavlja se pitanje da li su Hrvati u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, i to svi oni koji nisu otvoreno izražavali antifašistički stav, odnosno oni koji nisu bili otkriveni kao antifašisti i aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta, zaista bili kao privilegirana nacija pošteđeni od fašističkog terora.

* Komunikacija u Komisiji za nacistički teror na III međunarodnom kongresu historičara evropskog pokreta otpora u Karlovim Varima 8. IX 1968.

Formulacije uobičajene kad se raspravlja o teroru u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koje sam citirao, mogu stvoriti dojam kao da je okupatorsko-ustaška strahovlada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj zaista pogađala samo dio, i to uglavnom samo nehrvatski dio stanovništva.

Ograničit ću se samo na ono što u zakonodavstvu NDH ukazuje na stvarni položaj hrvatskog stanovništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Prvo, razlika u položaju hrvatskog (i muslimanskog) stanovništva u usporedbi sa srpskim stanovništvom. Činjenica je da je ustaški režim sa skrajnje šovinističkih pozicija otvoreno inaugurirao politiku progona Srba kao nacionalne grupe, počev od praktične zabrane srpskog imena i ukidanja svih nacionalnih, političkih, pa čak i vjerskih prava, sve do pokušaja masovnog iseljavanja izvan granica Nezavisne Države Hrvatske ili fizičkog istrebljavanja. Nasuprot tome cijeli je arsenal demagoških sredstava upotrebljen da se Hrvati i muslimani uvjere kako su oslobođeni i kako su postali vladajuća nacija. Pokušaj ustaškog režima da ostvari oslonac među Hrvatima i muslimanima nije bio samo i isključivo demagogija. Kao svaki režim, i ustaški je nužno tražio što širi oslonac i zato je nastojao da pridobije hrvatsko i muslimansko stanovništvo. To je uvjetovalo određene modifikacije metoda u odnosima prema tom stanovništvu, i zbog toga se njegov položaj ne može ni uspoređivati s položajem Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Pa ipak, ustaški režim kao fašistički i ušto kvislinški, sa svojim obavezama i zavisnošću od okupatora, po svojoj prirodi nije mogao pružiti hrvatskom stanovništvu nikakve druge prednosti u odnosu na stanje u staroj Jugoslaviji osim mogućnosti nacionalističkog i šovinističkog iživljavanja i osim umjetno razvijene prednosti u usporedbi s progonjenim Srbima. Ukratko, ustaše su hrvatskom stanovništvu mogle pružiti samo tu prednost da ga izuzimaju od progona kakvim su bili izvrgnuti Srbi i Židovi, tj. od progona zbog same nacionalne, odnosno tzv. rasne pripadnosti. Uz to su još mogli pružiti priliku onom ološu koji je tome bio sklon, da se na svim Srbima »osvećuje« za nacionalno ugnjetavanje u staroj Jugoslaviji i ujedno da učešćem u progonima Srba i Židova zadobije i neki udio u pljački njihove imovine.

Ovdje ostavljam po strani pitanje položaja hrvatskog stanovništva u krajevima koje je anektirala fašistička Italija, zatim u Međumurju i u Baranji, koje je anektirala Mađarska, najzad pod upravom talijanskih vojnih vlasti u tzv. drugoj i trećoj zoni Nezavisne Države Hrvatske. Također ostavljam po strani pitanje zločina njemačkih, talijanskih, četničkih, a ponekad i ustaških jedinica nad hrvatskim stanovništvom u zonama ratnih operacija, sistem talaca koji su po slovu objavljenih propisa tobože uzimani iz reda »redarstveno utvrđenih komunista«, itd. O ovim problemima ima opsežna literatura – izvještaji jugoslavenske komisije za ratne zločine, rasprave i studije i publicistička djela o teroru i ratnim zločinima okupatora, četnika itd. Zato se, a to, uostalom, diktira i vrijeme koje mi stoji na raspolaganju, ograničavam isključivo na prikaz karakterističnih crta zakonodavstva Nezavisne Države Hrvatske: one pokazuju da je to surovo zakonodavstvo, kojega su odredbe bile takve da se u stvari radilo o teroru što je samo dobio zakonsku formu, bilo u prvom redu namijenjeno hrvatskom i muslimanskom stanovništvu, dakle stanovništvu u kojega su ime, odnosno u ime čijih su tobožnjih nacionalnih interesa ti zakoni bili donošeni i sprovođeni.

Ustaški režim, koji je bio nametnut izvana, postavljen od fašističkih okupatora, od samog se početka kompromitirao. Ustaškim vlastodršcima moralo je biti jasno da sklapanje Rimskih ugovora, aneksija Međumurja i Baranje od Mađara, priznavanje privilegiranog položaja njemačke nacionalne manjine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u odnosu na hrvatsko stanovništvo, ekonomski ustupci okupacionim silama, sve otvorenija ekonomska pljačka od

strane okupatora, itd. neizbježivo moraju otvoriti oči i onom dijelu stanovništva koji je u prvo vrijeme bio nasio njihovoj demagogiji. Zbog toga se ustaški režim, uza sve svoje demagoške poteze i fraze, od početka bezobzirno oslanja na silu. Ustaško je zakonodavstvo bilo besprimjerno surovo. Kaznene odredbe u zakonskim propisima, naredbama i upravnim aktima ustaških vlasti po svojoj surovosti daleko nadmašuju zakone najdespotskijih režima u novijoj povijesti Hrvatske. To nije mogla prikriti ustaška demagogija, koja je i u samim formulacijama zakonskih i drugih propisa i u svojoj propagandi nastojala prikazati tu surovost kao tobožnji izraz odlučnosti za obranu interesa hrvatskog naroda, dok je zemlja u ratu i dok se izgrađuje i učvršćuje njegova nova država. Pa ipak, u času kad je režim otvoreno proklamirao totalnu likvidaciju Židova i iseljavanje ili fizičko istrebljenje najvećeg dijela Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, bez obzira na njihovo držanje i na pokoravanje zakonima, surovo je zakonodavstvo NDH moglo imati samo tu svrhu da baš hrvatsko i muslimansko stanovništvo Nezavisne Države Hrvatske prisili na pokornost okupatorima i ustašama, da prijetnjom terora uguši svaki pokušaj otpora.

Prva zakonska odredba ustaškog šefa države – drugog dana nakon njegova dolaska u Zagreb – Zakonska odredba za obranu naroda i države od 17. travnja 1941 karakteristična je za čitavo ustaško političko kazneno zakonodavstvo. Citiram: »1. Tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje. 2. Tko se učini krivcem zločina u točki 1. navedenoga, ima ga stići kazna smrti. 3. Za sudovanje po ovoj zakonskoj odredbi, postavlja ministar za pravosuđe po potrebi izvanredne narodne sudove od tri osobe, koji imadu suditi hitnim postupnikom po propisima ukinutog hrvatskog kaznenog postupnika o prijekom sudu... 5. Ova zakonska odredba stupa odmah na snagu.«

Upozoravam na neke karakteristike ove zakonske odredbe: 1. Kao krivično djelo kvalificira se čin ili pokušaj kojim se na bilo koji način povrijede čast i životni interesi, itd., a da se niti tu niti u bilo kojem ranijem ili kasnijem zakonskom propisu ne definira što se mislilo pod čašću i životnim interesima hrvatskog naroda. Smisao je takva neprecizna definiranja krivičnog djela očigledan, željelo se da sud o tome da li je netko izvršio zločin veleizdaje bude prepuštena slobodnoj ocjeni ustaških vlasti. 2. Djelovanje zakona jest retroaktivno – podsjećam: »ili je povrijedio čast i životne interese...«, a ne precizira se vrijeme unatrag do kojeg seže to djelovanje. 3. Osim smrtne ne predviđa se nikakva druga kazna. 4. Nije objavljena nikakva odredba o sastavu i o načinu formiranja »izvanrednih narodnih sudova« koji su bili nadležni za suđenje zločina u smislu zakonske odredbe o kojoj je riječ. Ministar pravosuđa mogao je dakle postaviti po vlastitoj ocjeni bilo kakve osobe za suce tih sudova. 5. Odredbe o postupku sasvim su neprecizne; Odredba ništa ne govori o tužiocu ni o braniteljima. 6. I ako zakonska odredba nosi naslov »Za obranu naroda i države, jedino što je u njoj određenije formulirano jest stav »tko na bilo koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti«. Karakteristično je za zakonodavstvo Nezavisne Države Hrvatske da se termini »narod«, »država« »Nezavisna Država Hrvatska«, »državna vlast«, tj. režim, tretiraju kao sinonimi. Ustaška je demagogija redovno stavljala znak jednakosti između interesa ustaškog režima i interesa naroda i države, a time je u ime tzv. zaštite njegovih interesa sam hrvatski narod izvrgnula svom neograničenom nasilju i teroru.

Kasnije zakonske odredbe – o nadopuni Zakonske odredbe za obranu naroda i države od 1. V, 6. V, 8. V, 23. V i od 18. VII 1941, zatim zakonske odredbe o prijekim sudovima i o pokretnom prijekom sudu, s kasnijim izmjenama i dopunama, i odredbe o proširenju nadležnosti prijekih sudova – iako su nešto preciznije u definiranju krivičnog djela, jasnije u

odredbama o sudskom postupku, propisuju da u sastav suda obavezno ulaze i profesionalni suci, predviđaju javnu optužbu i pravo na branitelja, ipak i pored toga bitne karakteristike ranije citirane prve zakonske odredbe ostaju. Bitnim karakteristikama smatram: 1. pojedine odredbe kojima se određuju krivična djela nisu precizno formulirane, 2. nema nikakvih garancija za objektivnost suđenja, 3. predviđa se skraćen postupak koji stvarno onemogućuje obranu optuženog, 4. propisuje se gotovo isključivo najteža, uglavnom smrtna kazna, 5. uskraćuje se pravo na bilo kakav pravni lijek, 6. predviđa se kratak rok za izvršenje kazne, 7. pod izlikom obrane interesa hrvatskog naroda i države pod prijetnjom najtežih kazna onemogućuje se bilo kakvo legalno suprotstavljanje ustaškom režimu i bilo kakva makar i najblaža opoziciona aktivnost.

Mogao bi se navesti čitav niz primjera o nepreciznosti u definiranju krivičnih djela, koje su omogućavale samovoljno tumačenje i tako prepuštale optuženog samovolji ustaškog suda ili upravnih organa. Formulacije kao što su »na bilo koji način«, »pa makar djelo ostalo u pokušaju«, »svako izigravanje smatrat će se sabotažom« ponavljaju se u nizu zakonskih odredaba.

U Zakonskoj odredbi o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba u sabirne (tj. koncentracione, nap. D. Š.) i radne logore (25. IX 1941) propisuje se: »§ 1. Nepoćudne osobe koje su pogibeljne za javni red i sigurnost ili koje bi mogle ugroziti mir i spokojnost hrvatskog naroda ili tekovine oslobodilačke borbe hrvatskog ustaškog pokreta mogu se uputiti na prisilan boravak u sabirne i radne logore ... § 4. Donošenju odluke o upućivanju u ... logore ima prethoditi postupak predviđen za upravno kazneno postupanje ...«

Uzgred napominjem da je iz dosad objavljene opsežne literature o koncentracionim i tzv. radnim logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj poznato da je zbog stanja i postupka u ustaškim logorima u velikom broju slučajeva upućivanje u logore bilo praktički jednako smrtnoj kazni. Ipak, kao što se vidi, čak i osobe koje *»bi mogle* ugroziti mir i spokojnost hrvatskog naroda«, običnim se upravnim postupkom upućuju u te logore, tj. u većini slučajeva u smrt, i to po slobodnoj ocjeni upravnih vlasti. Također je karakteristično da je to bila prva zakonska odredba o koncentracionim logorima donijeta tek 25. IX 1941, a dokazano je da su koncentracioni logori u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bili osnovani još na početku lipnja 1941. Ako su do tog vremena u logore bili upućivani samo Srbi i Židovi i pohapšeni Hrvati i Muslimani komunisti i aktivni antifašisti, i to bez ikakve zakonske osnove i bez zakonom propisanog postupka, onda ta zakonska odredba može značiti samo proširenje prakse upućivanja u koncentracione logore na hrvatsko stanovništvo uopće.

Zakonskim odredbama o prijekom sudu od 17. V 1941 u prvom se redu praktički predaju u nadležnost prijekih sudova sve političke krivice u užem smislu riječi i sve ono što bi se moglo kvalificirati kao opoziciona djelatnost bilo koje vrste. Tom odredbom dopušta se da od tri člana sudskog vijeća jedan ne mora biti pravnik, a Zakonska odredba o pokretnom prijekom sudu od 24. VI 1941 već dopušta da samo predsjednik sudskog vijeća bude sudac redovnog suda. Iako su iz reda pravnika i sudaca za suce prijekih sudova bili odabirani samo ustaški nastrojeni elementi, odredbe o nepravnicima – članovima sudskog vijeća imale su cilj da se u sudsko vijeće mogu postaviti najprovjerenije ustaše sa zadatkom da utiču da osuda bude upravo po želji vlasti. Pa ipak, Zakonskom odredbom od 18. VII 1941 o promjeni i nadopuni ranijih zakonskih odredaba o prijekim sudovima, ustaški zakonodavci htjeli su se još potpunije osigurati za slučaj ako bi prijeki sud neku osobu mimo njihove volje oslobodio krivnje.

Tom odredbom ovlašten je ministar pravosuđa da u takvom slučaju zatraži novu raspravu pred tzv. Velikim izvanrednim narodnim sudom. Istom odredbom osnovana su dva

takva suda, u Zagrebu i u Sarajevu; ona su se sastojala od pet sudaca, od kojih su samo dvojica trebalo da budu suci viših redovnih sudova. Prema tome, natpolovična većina članova sudova o kojima je riječ mogla je biti iz redova najprovjerenijih ustaša.

U zakonskim odredbama o prijekim sudovima i o pokretnom prijekom sudu bio je propisan sumaran postupak, a rasprava protiv okrivljenoga trebala se »ograničiti na to da bude dokazano djelo zbog kojeg je postupak sproveden«. Protiv osude nije bio dopušten nikakav pravni lijek. Optuženi je mogao biti oslobođen ako je sud stekao uvjerenje da nije izvršio inkriminirano djelo, a inače je mogao biti osuđen jedino na smrt. Osuda je po propisima trebalo da bude izvršena u roku od tri sata, a molba za pomilovanje nije imala odgodne moći.

Ovdje mogu navesti samo neke najdrastičnije primjere nerazmjera između inkriminiranog djela i visine kazne. Pod pokretni prijeki sud, dakle u praksi pod udar smrtne kazne ako taj sud stekne uvjerenje da je okrivljeni kriv, po zakonskim propisima NDH stavljani su građani i za ovakve krivnje: pisanje, štampanje i raspačavanje knjiga, novina, itd. sa ciljem »da se netko podstrekne na nasilje *i uopće da se ugrozi* javni mir...« Onaj koji »sakriva ili na bilo koji način pomaže osobe za koje *može sumnjati* da su počinile koje od navedenih djela...« Isto tako, onaj koji sluša radiostanice država što su u neprijateljstvu s NDH ili s kojom od sila Osovine, isto tako i radiostanice koje su »neprijateljski raspoložene prema postojećem poretku u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Nadalje, onaj tko u roku od tri dana ne prijavi policiji promjenu boravka, a isto tako i kućevlasnik, pazikuća i sustanar kod kojih se zatekne osoba koja u predviđenom roku od tri dana nije prijavila svoj boravak policiji. Po zakonskoj odredbi od 22. IX 1941. pred pokretni prijeki sud stavljaju se i osobe koje prekrše odredbe o obaveznom otkupu i prometu žitarica, stoke i stočnih proizvoda, mlinari koji proizvode nepropisane vrste brašna ili koji ne predaju sav ušur prema propisima, zatim onaj koji »bilo kojim načinom slabi ili pokuša slabiti povjerenje u državni novac ili u kredit ili u gospodarsku snagu države...«, i »tko na bilo koji način povrijedi ili pokuša povrijediti gospodarske probitke hrvatskog naroda ... pa makar djelo ostalo u pokušaju...« U naredbi (dakle u upravnom propisu) Državnog ravnateljstva za prehranu od 29. VI 1941. određuje se pozivom na Zakonsku odredbu o prehrani pučanstva »da se za vrijeme poljoprivrednih radova stavljaju van snage sve dosadašnje odredbe o ograničenju radnog vremena za poljoprivredne radnike. Svi ovi poslovi imadu se svršavati na uobičajeni način od zore do mraka, a svako izigravanje smatrati će se sabotažom, suditi i kažnjavati će se po pokretnom prijekom sudu«.

Napokon se ustaškom režimu čak ni smrtna kazna sama po sebi više nije činila dovoljno drastičnom, pa je zakonskom odredbom od 19. XII 1941. bilo određeno da se smrtna kazna koja se po ranijim odredbama vršila isključivo strijeljanjem može u pojedinim slučajevima, po naredbi ministra pravosuđa, vršiti vješanjem.

Ustaški vlastodršci koji su nastojali izgraditi politički kapital upravo svojom tobožnjom borbom protiv velikosrpske hegemonije i tobožnjim oslobođenjem hrvatskog naroda, svojim su zakonskim propisima i metodama vladanja nad samim hrvatskim stanovništvom daleko nadmašili i najreakcionarnije režime iz vremena kraljevine Jugoslavije. U cilju obrane svoje vladavine od svakog pokušaja otpora i od svake opozicione djelatnosti ne samo što su zadržali najreakcionarnije odredbe jugoslavenskog Kaznenog zakonika iz vremena monarhofašističke diktature nego su u više navrata svojim izmjenama i dopunama tog Zakonika do apsurda pooštravali i onako surove kazne što ih je on predviđao.

Zakonskom odredbom od 3. V 1941. o promjenama Kaznenog zakonika (stare Jugoslavije) od 27. I 1929. i Zakona o izmjenama i dopunama tog Zakonika od 9. X 1931. predviđena je smrtna kazna za niz djela za koja Zakonik donijet u vrijeme monarhofašističke

diktature predviđa čak i manje vremenske kazne. Sve se to odnosi na djela protiv osobe šefa države i na druge političke delikte, u stvari na svaku opozicionu aktivnost protiv ustaškog režima koju su tog časa predviđali. U okviru teksta iste zakonske odredbe s jedne se strane onemogućuje svaki legalni oblik izražavanja opozicionog stava i otpora režimu, a s druge se strane pozivanjem na zakon predviđaju kazne za pokušaje »nasilnog obaranja ustavnog poretka«. Kaznu od 5 godina robije ili zatočenja, koja je predviđena u § 96 Zakonika monarhofašističke diktature ustaški zakonodavci povisuju na 10 godina teške tamnice, a mjesto robije od 10 godina, po istom članu, predviđaju smrtnu kaznu; za sve krivice iz § 98 za koje je stari Zakonik predviđao vremenske kazne ustaški zakon predviđa smrtnu kaznu; 12. VII 1941. novom Zakonskom odredbom o promjenama u Kaznenom zakoniku stare Jugoslavije predviđa se za sve krivice po § 109. mjesto vremenskih kazni smrtna kazna; isto tako u § 110, u kojem se mjesto teške tamnice ili strogog zatvora od najmanje godinu dana predviđa u oba slučaja smrtna kazna, jednako kao i u § 114, u kojem se smrtna kazna predviđa za krivice za koje je Zakonik monarhofašističke diktature predviđao ili strogi zatvor, ili tešku tamnicu do 5 godina, ili čak i zatvor do godine dana i novčanu kaznu.

Vjerojatno je nepotrebno posebno isticati kakva su se sve bezakonja mogla sprovoditi na osnovu takvih zakonskih odredaba. Sigurnost bilo kojeg građanina NDH bila je u sjeni tih zakonskih odredaba potpuno prepuštena samovolji funkcionera ustaškog režima, zavisna od njihove dobre volje i njihove ocjene, odnosno od njihova shvaćanja trenutnog političkog oportuniteta. Činjenica da ustaški režim ipak nije ni izdaleka iskoristio sve mogućnosti što mu ih je pružalo takvo zakonodavstvo za progone onog dijela hrvatskog stanovništva koje nije izražavalo antifašistički stav, ali se također nije angažiralo ni na strani ustaša, ne mijenja bitno stvar. Te su zakonske odredbe bile otvorena prijetnja svakom tko bi se usudio »na bilo koji način, pa makar djelo ostalo u pokušaju, ugroziti državu, odnosno državnu vlast« i »tekovine oslobodilačke borbe hrvatskog ustaškog pokreta«, tj. neograničenu vlast okupatora i ustaša.

Napori Komunističke Partije za organiziranje oružane borbe hrvatskog naroda protiv okupatora i kvislinga s jedne strane, a s druge strane sve brutalnija i sve otvorenija strahovlada okupatora, ustaša i ostalih kvislinga u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, prisiljavanje hrvatskih građana da u sastavu okupatorske i kvislinške vojske ratuju za interese okupatora i ustaša, neograničena eksploatacija radnog naroda, i sve bezobzirnija ekonomska pljačka zemlje, samovolja i korumpiranost državnih funkcionera i čitav sistem fašističkih mjera uopće koje je sprovodio ustaški režim, neizbježivo je pokretao u borbu sve šire mase hrvatskog stanovništva. Koliko se više razvijao taj proces, toliko se očiglednije razotkrivala ustaška demagogija, i hrvatsko je i muslimansko stanovništvo sve u većoj mjeri i sâmo doživljavalo svu težinu otvorenog okupatorskog i kvislinškog terora.

Résumé

LA TERREUR DES OCCUPANTS ET DES QUISLINGS DANS L'ETAT INDÉPENDANT DE CROATIE ET LA POPULATION CROATE

A CAUSE de la terreur dont furent les victimes les Serbes et les Juifs et qui a pris des formes et des proportions monstrueuses, dans les travaux publiés jusqu'ici consacrés, à la terreur des occupants et des oustachis, la question de la véritable position du peuple croate sous le régime oustachi et devant la terreur à laquelle était soumise, dans l'Etat Indépendant de Croatie, la population croate (et musulmane) elle-même n'a pas été suffisamment mise en lumière.

L'auteur ne se livre pas à l'examen de la terreur directe des autorités d'occupation à laquelle était soumise la population croate elle-même dans l'Etat Indépendant de Croatie et dans les régions qui ont été annexées par l'Italie et la Hongrie, mais il se limite au régime terroriste des quislings-oustachis. En se basant sur l'analyse de la législation politique pénale des oustachis, l'auteur expose la position du peuple croate dans l'Etat Indépendant de Croatie.

L'auteur conclut que le but d'une telle législation dont les décrets n'étaient en réalité qu'une terreur ayant reçue une forme légale, était d'étouffer par la menace et la force toute tentative d'action la plus faible de l'opposition et toute apparition de résistance aux occupants et aux quislings.

Le régime oustachi dans l'Etat Indépendant de Croatie par son caractère essentiel en tant que fasciste et quisling, a nécessairement soumis à la terreur non seulement les Serbes et les Juifs mais encore les Croates et les Musulmans, au nom des soi-disant intérêts nationaux desquels il a promulgué les lois terroristes précitées.

STANISLAVA KOPRIVICA

O PSEUDONIMU MBT

GODINE 1923. na stranicama legalne partijske štampe vodi se vrlo opširna diskusija o nacionalnom pitanju. U zagrebačkoj »Borbi« diskusija završava u 1923. godini, dok se u beogradskom »Radniku-Delavcu« nastavlja u 1924. godinu. Članke o nacionalnom pitanju donose i marksistički časopis »Borba«, kao i »Okovani radnik«, koji izlaze u Beogradu.

Za ovo razmatranje važni su članci sa stranica zagrebačke »Borbe«, osobito oni koji su potpisani pseudonimom Mt ili Mbt. Diskusiju otvara upravo ovaj šifrom Mt potpisani autor člankom »Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena« (»Borba« br. 29, 9. VIII 1923). Zatim slijedi prvi članak Augusta Cesarca »Nacionalno pitanje i naši zadaci« (»Borba« br. 30, 16. VIII 1923). Autori slijedećih članaka su Đuro Cvijić, Sima Marković, a Triša Kaclerović i Đuro Cvijić objavljuju i svoje projekte rezolucije o nacionalnom pitanju za zemaljsku konferenciju NRPJ, koja se trebala održati.

Mt, odnosno Mbt objavio je toliko članaka da bi njima, kako to piše redakcija »Borbe« u jednoj primjedbi, mogao ispuniti čitav jedan broj »Borbe«. On polemizira sa svim ostalim autorima, naročito s Đurom Cvijićem i Simom Markovićem. Kako je cilj ovog priloga samo to da otkrije tko se krije iza navedenog pseudonima, neće se ulaziti u opis ni u analizu mišljenja navedenih autora izraženih u polemici.

U »Priručniku za istoriju Saveza komunista Jugoslavije«[1] poglavlje »Komunistička partija i rešenje nacionalnog pitanja« (autor Vlado Strugar) o Mbt-u piše:

> »Posle objavljivanja Projekta rezolucije o nacionalnom pitanju zagrebačka »Borba« je donela više članaka u nastavku diskusije. Među svima se ističe članak *nepoznatog pisca* (kurziv S. K.) koji kritikuje autonomizam Sime Markovića i tobože labavi federalizam Đure Cvijića.«[2]

Beogradska »Kultura« izdala je nedavno knjigu »Izbor članaka« Augusta Cesarca[3] za koju je izbor, predgovor, pogovor i napomene napisao Nusret Seferović. I ovdje susrećemo »nepoznatog autora«. Primjedba br. 7, koja se odnosi na članak Augusta Cesarca »Nacionalno pitanje i naši zadaci«[4] glasi:

[1] Priručnik za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, »Rad«, Beograd 1957.
[2] Priručnik za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, »Rad«, Beograd 1957. str. 215.
[3] August Cesarec: Izbor članaka, »Kultura«, Beograd 1962.
[4] Cesarec: Izbor članaka, »Kultura«, Beograd 1962. str. 19–42.

»Odnosi se na jedno mišljenje iz diskusije o nacionalnom pitanju, koja se u to vreme široko vodila preko partijske ilegalne i legalne štampe. Nije bilo moguće da se utvrdi na mišljenje kojeg druga se to odnosi.«[5]

Dio teksta Cesarčeva članka na koji se odnosi primjedba glasi ovako:

»No naivno bi bilo reći da je ona (hrvatska buržoazija – primjedba S. K.) izgubila interes na svojoj vlastitoj državi zajedničkoj sa također zaostalom državom i da je ona bez volje ili čak, kako naš jedan drug tvrdi[7] u sklop Jugoslavije ušla *sa strahom* (kurziv S. K.) znači bez volje za nju.«[6]

U članku Mt-a »Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena« nalazi se slijedeći tekst:

»Hrvatska buržoazija dočekala je Jugoslaviju *sa strahom* (kurziv S. K.) a srpska sa mržnjom.«[7]

Mislim da se sada može sa sigurnošću tvrditi da se Cesarčeva primjedba odnosi na mišljenje Mt-a. Preostaje nam još da utvrdimo tko se krije iza pseudonima Mt, odnosno Mbt.

U arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu nalaze se dva dokumenta pomoću kojih možemo sa sigurnošću utvrditi da je Mt, odnosno Mbt – Ante Ciliga.

Dokumenti su policijski prijepisi arhive Oblasnog sekretarijata NRPJ, koja je dospjela u ruke policije prilikom hapšenja postolara Peveca i Fotaka, kod kojih je bila pohranjena.[8]

Prvi dokument naslovljen je na Oblasni sekretarijat NRPJ u Zagrebu, izdan u Beogradu 19. decembra 1924. godine i potpisan od Triše Kaclerovića kao sekretara Centralnog odbora NRPJ.[9]

Dio koji nas interesira glasi:

»Dragi drugovi

Pošto je drug Vladimir Čopić, sekretar toga sekretarijata uhapšen i nezna se kad će biti pušten na slobodu, to je Centralni Odbor odlučio da sekretar te oblasti, dok se drug Čopić ne pusti na slobodu, bude drug *Ante Ciliga,* (kurziv S. K.) saopštite ovu odluku drugu Ciligi i neka on odmah primi dužnost.«

Slijedeći dokument izdao je 22. decembra 1924. godine u Beogradu Centralni odbor NRPJ, a potpisao ga samo »Centralni odbor NRPJ«.[10] Dio koji se odnosi na naš problem glasi:

»Dragi drugovi

Pošto je drug Čopić uhapšen to je C. O. odredio druga *Mbt* (kurziv S. K.) za Sekretara Vaše oblasti, a drug Daničić vršiće svoju raniju funkciju organizacionog sekretara.«

Usporedivanjem ova dva dokumenta s potpunom se sigurnošću može tvrditi da je autor navedenih članaka na stranicama zagrebačke »Borbe« Ante Ciliga. Prva tri članka potpisao je pseudonimom Mt, a slijedeća četiri Mbt.

---

[5] Ibid. 295.
[6] Ibid. str. 28.
[7] Mt: Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena, »Borba« br. 29, 9. VIII 1923.
[8] Materijali sa suđenja Fotaku, Mrkši, Pevecu, Škoriću i Okreši, Kr. Sudbeni stol Zagreb I 5526; policijski prijepisi arhive OS NRPJ.
[9] Ibid.
[10] Ibid.

Da je Mt i Mbt pseudonim iste osobe može se dokazati pomoću članaka drugih autora, koji polemiziraju s njime. Navest ću dva karakteristična primjera iz članka Đure Cvijića »Protiv nejasnoće i zabune u nacionalnom pitanju«:

> »Drug Mbt nazvao je svoja *dva poslednja* (kurziv S. K.) članka: »Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju.«[11]

I zatim:

> »Jer drug Mbt u ničemu nije jasan, budući da *svih pet* (kurziv S. K.) njegovih kilometričkih članaka nisu precizirali ništa, i danas on još uvek, uprkos našeg čekanja nije formulisao ništa.«[12]

Navedeni Cvijićev članak »Borba« je objavila nakon drugog članka Cilige potpisanog pseudonimom Mbt. Naprijed sam već navela da su prva tri članka potpisana Mt, a slijedeća četiri Mbt, prema tome oba se pseudonima odnose na istu osobu. Ante Ciliga je u to vrijeme bio pod paskom policije, pa je zbog toga krio svoje ime i potpisivao se pseudonimom.[13]

---

[11] Đuro Cvijić: Protiv nejasnoće i zabune u nacionalnom pitanju, »Borba« br. 40, 2. XI 1928.

[12] Ibid.

[13] Ante Ciliga bio je funkcioner KPJ. 1925. godine osuđen na izgon iz Kraljevine SHS. 1926. godine emigrirao u SSSR, gdje je 1929. godine uhapšen zbog trockizma i kao strani državljanin pušten 1936. godine. Kao izdajnik radničke klase surađivao je s ustašama (urednik »Spremnosti«). Danas se nalazi u emigraciji.

DUŠANKA BOROJEVIĆ-STERNBERG

BIBLIOGRAFIJA LISTOVA NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE U HRVATSKOJ

PREDGOVOR

Ova bibliografija daje pregled listova NOP-a koji su izlazili u toku narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj; ona upućuje na materijale koji će pomoći proučavanju historije naših ratnih dana i ukazuje na izvore u kojima se nalaze podaci o događajima i ličnostima naše revolucije.

Bibliografija ne obuhvaća cjelokupnu izdavačku djelatnost na slobodnom teritoriju Hrvatske, nego obrađuje samo listove koji su izlazili kao kotarska, okružna, oblasna i centralna glasila partijskih i društveno-političkih organizacija. »Radio-vijesti«, koje izlaze paralelno s tim listovima, i listovi vojnih jedinica nisu obrađeni u ovoj bibliografiji.

Osnovni problem prilikom obrade građe bio je u tome što na listovima najčešće nisu naznačeni urednici, mjesto izlaženja, tiraž, a često ni datum izlaženja pojedinih listova. Naslov, podnaslov, godina i brojevi uzimane su s originala lista, a svi su ostali podaci prikupljeni ili iz originalnih dokumenata tog doba, ili iz izjava pojedinaca koji su sudjelovali u izdavanju pojedinog lista. Međutim, pored svih nastojanja da podaci budu što potpuniji, za neke listove nije se moglo ustanoviti tko ih je uređivao i koliki im je bio tiraž.

Građa je raspoređena po skupinama, i to najprije centralni listovi, a zatim listovi pojedinih pokrajina, koje su poredane abecednim redom: Banija, Dalmacija, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Hrvatsko zagorje, Istra, Kordun, Lika, Moslavina, Pokuplje, Slavonija i Zagreb. Unutar pokrajina listovi su poredani kronološkim redom. U opisu svakog lista sadržani su ovi podaci: naslov, podnaslov (s promjenama podnaslova, uz naznaku broja i godine kada je promjena nastala), urednik ili redakcija, godište, godina i brojevi s naznakom mjeseca u kojem je izašao prvi i posljednji broj, mjesto i štamparija odnosno tehnika, način umnožavanja i tiraž.

Ispod opisa lista navedeni su sačuvani brojevi i mjesto gdje se oni nalaze. Tako su pod oznakom BI/ navedeni brojevi koji se čuvaju u Biblioteci Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, pod oznakom SB/ brojevi koji se nalaze u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a Institut ih nema, i pod oznakom MR/ brojevi koje ima Muzej revolucije naroda Hrvatske, a nema ih Institut ni Biblioteka. Kratica VI/ označava listove pohranjene u Vojnoistorijskom institutu – Beograd. Zatim su navedeni izvori onih podataka kojih nema na originalu lista, a na kraju su dopunska objašnjenja koja se odnose na svaki pojedini list.

POLITIČKI VJESNIK

Izlazi pod rukovodstvom CK KPH. Redakcija: Pavle Gregorić, Rade Končar, Vladimir Bakarić, Mladen Iveković, Božidar Adžija i Šime Balen.

God. I, br. 1 (VI 1940)–22 (XII 1940). Br. 1–22/1940: Zagreb. Ciklostil. Tiraž: 2000 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1–22.

VJESNIK RADNOG NARODA

Izlazi pod rukovodstvom CK KPH. Redakcija: Pavle Gregorić, Rade Končar, Božidar Adžija, Vladimir Bakarić i Mladen Iveković.

God. II, br. 1 (I 1941)–8 (VI 1941). Br. 1–8/1941: Zagreb. Ciklostil. Tiraž: 400–2000 primjeraka.

BI/ God. II, br. 1–5, 7, 8.

VJESNIK

Hrvatske Jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte. Od br. 18/1942: Jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte Hrvatske. Od br. 2/1943: Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske. Od br. 25–26/1943: Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske. Od br. 3/1944: Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske. Od br. 13/1944: Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske. Uređuju: Pavle Gregorić, Rade Končar, Vladimir Bakarić i Mladen Iveković. Od aprila 1943: Šime Balen. Od 1944: Mladen Iveković. 1945: Nina Rupčić. Redakcija od aprila 1943: Vjekoslav Prpić, Zdenko Has, Mahmud Konjhodžić i Ivan Dončević.

God. I, br. 1 (VIII 1941)–9 (XII 1941).
God II, br. 10 (III 1942)–19 (XII 1942).
God. III, br. 1 (I 1943)–33 (XII 1943).
God IV, br. 1 (I 1944)–39 (XII 1944).
God V, br. 1 (I 1945)–18 (V 1945).

Br. 1–9, august–decembar 1941: Zagreb; mart–april 1942: Tomići [Drežnička kotlina]; maj–juni 1942: Lapac; juli–septembar 1942: Škalići [Gorski kotar]; oktobar 1942: Drežnica; novembar–decembar 1942: Bunić [Lika]; januar 1943: Korenica. [Od februara do aprila 1943. ne izlazi.] April–juni 1943: Bijeli Potoci [šuma između Lapca i Korenice]; 15. juna–14. augusta: Škalići; 14. augusta–decembar 1943: Javornica [šuma kod Drežnice];[1] januar–juli 1944: Turjansko, štamparija ZAVNOH-a; august 1944–31. januara 1945: štamparija »Vjesnika«, Mračaj [Kordun]; februar–maj 1945: Split. Ciklostil. Od br. 2/1943: štampano. Tiraž: 800–7000 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1–9. God. II, br. 10–19. God III, br. 1–33. God. IV, br. 1–39. God. V, br. 1–18.

[»Politički Vjesnik« i »Vjesnik radnog naroda« direktni su prethodnici današnjeg »Vjesnika« Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. »Vjesnik« je pokrenuo CK KPH 11. VIII 1941. Prvih devet brojeva »Vjesnika« izlazi ilegalno u Zagrebu. Međutim, deveti broj lista, najveći po opsegu, nije bio raspačan jer je gotovo cijela naklada (osim četiri primjerka) pala u ruke ustaškoj policiji. Zbog toga CK KPH donosi odluku da se na oslobođenom teritoriju organizira Centralna tehnika u kojoj će se pored ostalog propagandnog materijala štampati i »Vjesnik«. U martu 1942. g. osnovana je Centralna tehnika u selu Tomićima u Drežničkoj kotlini, i »Vjesnik« dalje izlazi na oslobođenom teritoriju.[2]]

[1, 2] Izvještaj Centralne tehnike Agitpropu CK KPH 1944. godine.

MLADI KOMUNIST

Organ SKOJ-a za Hrvatsku. Uređuje: Drago Sasso Teslić.

God. I, br. 1 (IV 1942)–2 (V 1942).
God. II, br. 3 (VI 1943).

Br. 1/1942–3/1943: Centralna tehnika. Ciklostil. Tiraž: br. 1 – 164 primjeraka, br. 2 – 370 primjeraka, br. 3 – 500 primjeraka.[1]

BI/ God. I, br. 1–2. God. II, br. 3.

[1] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

OMLADINSKI BORAC

Organ Saveza mlade generacije za Hrvatsku. Br. 8–9/1942: List Mlade generacije Hrvatske. Br. 10–11/1943: List Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske. Uređuju: Drago Sasso Teslić, Darinka Puškarić i Dara Janeković.[1]

God. I, br. 1 (IV 1942)–8/9 (XI–XII 1942). God. II, br. 10/11 (II–III 1943)–21 (XII 1943). God. III, br. 22/23 (II 1944)–35 (XII 1944). God. III, br. 36 (I 1945)–42 (V 1945).

Br. 1/1942–21/1943: Centralna tehnika.[2] Od 1944: Štamparija »Naprijeda«. Od br. 7/1942: štampana naslovna strana. Od br. 18/1943: štampano. Tiraž: 315–4000 primjeraka.[3]

BI/ God. I, broj 1–8/9. God. II, broj 10/11–21. God. III, broj 22/23–42.

[1] Podaci Dare Janeković.
[2,3] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

PIONIR

List najmlađih u Hrvatskoj. Uređuju: Dara Janeković, Darinka Puškarić i Mira Grubor.[1]

God. I, br. 1 (VI 1942)–4 (XII 1942). God II, br. 5/6 (V 1943)–12 (XI 1943). God. III, br. 13 (IV 1944)–16 (XII 1944).

Br. 1/1942–12/1943: Centralna tehnika. Ciklostil. Od br. 13/1944 do br. 15/1944: štamparija u Moslavini [selo Mikleuš], br. 15–16/1943: štamparija »Naprijeda«, Crna Lokva [Kordun]. Štampano u više boja. Tiraž: 500–1000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–4. God. II, br. 5/6–12. God. III, br. 13–16.

[1] Podaci Dare Janeković.
[2] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

NAPRIJED

Organ Komunističke partije Hrvatske. Redakcija: Josip Đerđa, Otmar Kreačić, Milan Slani, Marijan Stilinović, Joža Horvat, Zvonko Tkalec i Drago Krndija. Od 1944: Ivo Sarajčić, Branko Priselac, Stevo Tomić, Deneš Vajs, Slavko Borojević i Buba Jančić.

God. I, br. 1 (IV 1943)–34 (XII 1943). God II, br. 35 (I 1944)–85 (XII 1944). God. III, br. 86 (I 1945)–105 (V 1945). Br. 1/1943: Bijeli Potoci [Lika]; april 1943: Škaljići; maj 1943: Javornica [kod Drežnice]; januar–maj 1944: Skrad [na Kordunu]; od juna 1944: Crna Lokva [kod Vojnića]; april 1945: Split, u štampariji »Slobodne Dalmacije«; maj 1945: Zagreb. Štampano. Tiraž: 1600–8800 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1–34. God. II, br. 35–85. God. III, br. 86–105.

[Početkom 1943. godine Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske na svojoj sjednici, koja je održana u selu Ponoru (Lika), donosi odluku da se pokrene list »Naprijed«, koji će biti organ Komunističke partije Hrvatske. U ime Centralnog komiteta izlaženjem lista rukovodi drug Karlo Mrazović Gašpar. Prvi broj »Naprijeda« štampan je u Centralnoj tehnici Agitpropa CK KPH u Bijelim Potocima na Plješevici. Po oslobođenju Gačke doline, tj. koncem aprila 1943, formirana je štamparija »Naprijeda«, koja prelazi u centar oslobođenog teritorija, u selo Škaliće. U drugoj polovini maja štamparija seli u šumu na planini Javornici, blizu Drežnice. Početkom 1944. godine štamparija »Naprijeda« prelazi na Kordun, u Skrad, a zatim u Crnu Lokvu na Petrovoj gori. U aprilu 1945. »Naprijed« izlazi u Splitu, u štampariji »Slobodne Dalmacije«, a u maju 1945. prelazi u oslobođeni Zagreb. Zbog teškoća u raspačavanju lista po Hrvatskoj »Naprijed« je preštampavan i u drugim štamparijama, naročito u Moslavini i Slavoniji.]

PARTIZAN

Glasilo Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske. Od br. 3-4/1942: Glasilo Glavnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske vojske Hrvatske. Uređuju: Vladimir Bakarić, Ivo Rukavina i Otmar Kreačić.

God. I, br. 1 (VII 1942)–5 (XI 1942).
Br. 1–5/1942: Centralna tehnika. Br. 1: ciklostil, od br. 2: štampano. Tiraž: 440–1300 primjeraka.[1]

BI/ God. I, br. 1–5.

[1] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

NARODNO OSLOBOĐENJE

Tjednik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske. Uređuju: Josip Đerđa i Ivo Vejvoda.

God. I, br. 1 (IX 1942).
Br. 1/1942: Centralna tehnika, Škalići.[1] Tiraž: 2500 primjeraka.[2] Štampano.

BI/ God. I, br. 1.

[»Narodno oslobođenje« prvi je štampani list u NOB u Hrvatskoj.]

[1, 2] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

ŽENA U BORBI

Glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske. Uređuju: Valika Pap i Olga Kovačić. Od 1944: Bosiljka Krajačić i Olga Kovačić. Od novembra 1944: Nada Sremec.[1]

God. I, br. 1 (VI 1943)–5/6 (XI 1943).
God. II, br. 7 (III 1944)–11 (XI 1944).
God. III, br. 12/13 (XII–I 1945), 14/15 (II–III 1945).
Br. 1/1943–8/1944: Centralna tehnika. Od br. 9/1944: štamparija »Naprijeda«. Br. 2/1943: ciklostil, ostalo štampano. Tiraž: 1200–5000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–5/6. God. II, br. 7–11. God. III, br. 12/13–14/15.

[1] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.
[2] Podaci Bosiljke Krajačić Bebe.

SLOBODNI DOM

Glavno glasilo hrvatske seljačke politike. Od br. 4/1944: Glavno glasilo Hrvatske seljačke stranke. Izd. Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke. Uređuje: Božidar Magovac. Od br. 4/1944: Vicko Maslov.

God. I, br. 1 (VII 1943)–14 (XII 1943).
God. II, br. 1 (III 1944)–24 (XII 1944).
God. III, br. 1 (I 1945)–15 (V 1945).

Br. 1–14/1943: Centralna tehnika. Od br. 1/1944: štamparija »Vjesnika«. Štampano. Tiraž: 4000–5000 primjeraka.[1]

BI/ God. I, br. 1–14. God. II, br. 1–24. God. III, br. 1–15.

[1] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

ISTINA

Glasilo hrvatske seljačke politike.
God. I, br. 1 (X 1944).
Štampano. Štamparija »Vjesnika«.

BI/ God. I, br. 1.

SRPSKA RIJEČ

Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta. Od br. 5/1943: Izdaje: Srpski Narodnooslobodilački klub vijećnika ZAVNOH-a. Od br. 9/1944: Izdaje Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a. Od br. 17/1944: Organ Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a. Uređuje Bogoljub Rapajić.

God. I, br. 1 (IX 1943)–7 (XII 1943).
God. II, br. 8 (I 1944)–33 (XII 1944).
God. III, br. 34 (I 1945)–49 (V 1945).
Br. 1/1943–8/1944: Centralna tehnika. Od br. 9/1944: štamparija »Vjesnika«.[1] Štampano. Tiraž: 1000–4000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–7. God. II, br. 8–33. God. III, br. 34–49.

[1, 2] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

NAŠA BORBA

Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte. Izdanje »Vjesnika« Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske. Uređuje: redakcija »Vjesnika«.

God. I, br. 1 (X 1943)–16 (XII 1943).
God. II, br. 17 (I 1944)–20 (I 1944).
Br. 1–16/1943: Centralna tehnika, 17–20/1944: štamparija »Vjesnika«.[1] Štampano. Tiraž: 2500 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–11.
NSB/ God. I, br. 13, 15; 16. God. II, br. 17–20.

[1, 2] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

NOVOSTI S FRONTA I POZADINE

Izdaje uredništvo »Naprijeda«.
God. I, br. 1 (VI 1944)–62 (XII 1944).
God. II, br. 63 (I 1945)–74 (I 1945).
Br. 1/1944–74/1945: štamparija »Naprijeda«. Štampano.
/HRPH BI/ God. I, br. 1–62. God. II, br. 63–74.
[Od br. 75 (III 1945): Izdaju okružni odbori za Baniju, Kordun i Pokuplje.]

NARODNA PROSVJETA

Izdaje Odjel Narodne prosvjete Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske. Uređuju: Ivo Frol i Marin Eraničević.
God. I, br. 1 (X 1944).
Br. 1/1944: štamparija »Vjesnika«. Tiraž: 300–500 primjeraka.[1]
/HRPH BI/ God. I, br. 1.

[1] Izvještaj Centralne tehnike 1944. god.

BODLJIKAVI JEŽ

Izdaje Propodjel ZAVNOH-a. Od br. 2 izdaje: Klub novinara u slobodnoj Hrvatskoj. Uređuju: Slavko Grbešić i Joža Horvat.
God. I, br. 1 (II 1944)–4 (IX 1944).
Br. 1–4/1944: štamparija »Naprijeda«, Crna Lokva.
/V SB/ God. I, br. 1–4.

VJESNIK U SLIKAMA

Izdaje: Vjesnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske.
God. I, br. 1 (X 1944).
Cinkografija. Štamparija »Vjesnika«.
/V SB/ God. I, br. 1.

BANIJA

VJESNIK – Nacionalno oslobodilačke fronte za Baniju. Uređuje: Ivo Štajcer.[1]

God. I, br. 1 (I 1942–X 1942).
Br. 1/1942: Kalinski logor – Lovča. Šapirograf. Tiraž: 50–100 primjeraka.[2]
/HRPH BI/ God. I, br. 1.

[1, 2] Podaci Branke Borojević.

ŠAMARIČKI PARTIZAN

Izdaje Nacionalno oslobodilačka fronta za Baniju. Uređuju: Sekulić i Ciro Mađarac.
God. I, br. 1 (VII 1942).[1]
Br. 1/1942: Šamarički logor. Šapirograf. Tiraž: 100–1500 primjeraka.[2]

[1, 2] Izvještaj OK KPH za Baniju od 18. VII 1942.

VIJESNIK BANIJE

Glasilo Nar. osl. odbora Banije. Uređuje: Ivo Brodarac.[1]
God. I, br. 1 (VII 1942).
Br. 1/1942: Tehnika OK KPH za Baniju, Trnovac. Šapirograf. Tiraž: 100–200 primjeraka.[2]
/HRPH BI/ God. I, br. 1.

[1, 2] Podaci Ive Brodarca.

BANIJSKI PARTIZANSKI VJESNIK

Izd. Štab N. O. P. O. Banije. Od br. 1/1942. Izd. Komanda područja Banije. Od br. 10/1942: Izd. Agitprop OK KPH Banije. Uređuju: Ivo Brodarac i Mladen Čaldarević.
God. I, br. 1 (VII 1942)–19 (XII 1942).
God. II, br. 1 (I 1943)–11 (V 1943).[1]
Br. 1/1942–11/1943: Tehnika OK KPH za Baniju, Trnovac i Ljeskovac. Do br. 1/1943: šapirograf, dalje ciklostil. Tiraž: 300–700 primjeraka.[2]
/HRPH BI/ God. I, br. 1, 2, 5, 7, 10–19. God. II, br. 2, 4, 5.
/V SB/ God. II, br. 8, 9.
/MRNH MB/ God. II, br. 3.

[1] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Baniju od 22. VI 1943.
[2] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Baniju od 14. IV 1943.

PREGLED NAŠE ŠTAMPE

Izd. Agitprop O. K. Banije. Uređuje: Ivo Brodarac.[1]
God. I, br. 1 (VII 1942)–2 (XII 1942).
God. II, br. 3 (I 1943)–4 (V 1943).

Br. 1/1942–4/1943: Tehnika OK KPH za Baniju. Šapirograf. Tiraž: 100–300 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1, 2. God. II, br. 3, 4.

[1] Podaci Ive Brodarca.
[2] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Baniju od 22. VI 1943.

GLAS SLOBODOLJUBIVE BANIJE

Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Banije. Uređuju: Milan Despot i Ivo Žic.[1]
God. I, br. 1 (VI 1943)–(XII 1943).
Br. 1/1943–(XII 1943): Tehnika ONOO Banije. Ciklostil. Tiraž: 200–300 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1, 2, 3, 6–7/1943.
MR/ God. I, br. 4–5/1943.

[1, 2] Podaci Milana Despota.

BANIJSKA MLADOST

Glasilo Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske za Baniju. Uređuje: Milan Nožinić.[1]
God. I, br. 1 (VI 1943)–2/3 (VII/IX 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika OK KPH za Baniju, Trnovac. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–3.

[1, 2] Podaci Milana Nožinića.

BANOVKA

List Okružnog odbora Antifašističke fronte žena za Baniju. Uređuju: Milka Vranešević i Vera Krunić.[1]
God. I, br. 1 (VIII 1943)–2 (IX 1943).
Br. 1–2/1943: Tehnika OK KPH za Baniju. Ciklostil. Tiraž: 100 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1/1943.
MR/ God. I, br. 2/1943.

[1, 2] Podaci Vere Krunić.

NOVOSTI

Izdaju Okružni odbori J. N. O. F-a za Baniju, Kordun i Pokuplje.
God. II, br. 75 (III 1945)–87 (V 1945).
Br. 75–87/1945: štamparija »Naprijeda«. Tiraž: 1500 primjeraka.
BI/ God. II, br. 76, 77, 78, 80–87.

[Poslije oslobođenja »Novosti« mijenjaju naziv u »Narodni list«.]

JEDINSTVO

Izd. Okružni NOO. Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte na Baniji. Uređuje: Ivo Žic.[1]
God. I, br. 1 (III 1944).
Br. 1/1944: Glina. Štampano. Tiraž: 1000 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1.
[Br. 2 nije odštampan, jer je štamparija predana Glavnom štabu Hrvatske.[3]]

[1] Podaci Milana Despota.
[2, 3] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Baniju od IV. 1944.

BILTEN

Izd. Okružna komisija za takmičenje Banije.
God. I, br. 1 (XI 1944)–7 (XII 1944).
Br. 1–7/1944: Tehnika ONOO za Baniju. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 1.

DALMACIJA

NAŠ IZVJEŠTAJ

Izd. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju i Gradski komitet Split. Od juna 1942. do februara 1943: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Dalmacije. Od februara do aprila 1943: Organ Narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije. Uređuju: Ivan Lučić-Lavčević, Ante Marasović, Ivan Randić, Miloš Žanko i Leon Geršković. Od februara do aprila 1943: Miloš Žanko.[1]
God. I, br. 1 (VI 1941)–143 (VI 1942).
God. II, br. 1 (VII 1942)–7 (I 1943).
God. III, br. 1 (II 1943).
Br. 1/1941–143/1942: Split; br. 1–3/1942: Vještica gora [Dinara]; br. 4/1942–7/1943: Livno; br. 1/1943: Livno; br. 2/1943: Šošići [Biokovo].[2] Ciklostil. Tiraž: u Splitu 3000–5000 primjeraka, na oslobođenom teritoriju 600–1000 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 1, 7, 16, 24, 31, 33, 37, 40, 49, 51, 52, 56, 65, (14. IX), (15. IX), 71, 73, 77, 79, 80, 83, 86, 88, 89, 91, 93, 95–113, 125, 127, 129, 131, 134–138, 140–143. God. II, br. 1/1942–7/1943. God. III, br. 1–2/1943.

[»Naš izvještaj« je najznačajniji centralni list u Dalmaciji za vrijeme NOB-a.

List je prošao kroz tri razvojne faze, u skladu s razvitkom narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji. Prva faza: od 22. VI 1941. do juna 1942. Za to vrijeme list izlazi ilegalno u Splitu, a izdaje ga Pokrajinski komitet za Dalmaciju u zajednici sa Gradskim komitetom u Splitu. Druga faza: od jula 1942. do januara 1943. U to vrijeme izlazi na oslobođenom teritoriju i postaje službeno glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Dalmacije. Treća faza: od februara 1943, tj. od osnivanja Narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije, kada »Naš izvještaj« postaje organ NOO Dalmacije.

U maju 1943. donesen je zaključak da »Naš izvještaj« prestane izlaziti i da se pokrene list koji bi izlazio jedan do dva puta sedmično. Tako se 6. juna 1943. javlja kao centralni list »Slobodna Dalmacija«.[4]]

[1], [2], [3], [4] Podaci Miloša Žanka.

PARTIZANSKI BORAC

Izd. Narodnooslobodilački partizanski odred za Sjevernu Dalmaciju. Glasilo Narodnooslobodilačkog odreda za Sjevernu Dalmaciju. Uređuje: Nikola Sekulić Bunko.[1]

God. I, br. 1 (VI 1942)–2 (VIII 1942). Br. 1–2/1942: Ruiština [općina Zrmanja.] Br. 1: šapirograf, br. 2: pisano na mašini. Tiraž: br. 1 100 primjeraka, br. 2 20 primjeraka.[2]

IHRPH BI/ God. I, br. 1, 2.

[1], [2] Podaci Nikole Sekulića-Bunka.

DALMATINSKI PARTIZAN

Izd. br. 1/1942: Štab IV operativne zone narodnooslobodilačke i dobrovoljačke vojske. Od br. 2/1942 do br. 6/1942: Štab IV operativne zone narodnooslobodilačke partizanske vojske. Uređuje: Miloš Žanko.[1]

God. I, br. 1 (IX 1942)–6 (XII 1942). Br. 1/1942: Vještića gora; br. 2–3/1942: Livno; br. 4–5/1942: Kovačevići; br. 6: Livno.[2] Ciklostil. Tiraž: 500–700 primjeraka.[3]

IHRPH BI/ God. I, br. 1–6.

[1], [2], [3] Podaci Miloša Žanka i Drage Gizdića.

NAŠ GLASNIK

Izdaje Agitprop OK KPH za Srednju Dalmaciju. Uređuju: Eli Finci i Milka Lasić.[1]

God. I, br. 1 (XI 1942)–10 (XII 1942). God. II, br. 11 (I 1943)–15 (I 1943). Br. 1/1942–15/1943: Tehnika OK za Srednju Dalmaciju, selo Milešine[2] [pod Svilajom]. Ciklostil. Tiraž: 500–1000 primjeraka.[3]

IHRPH BI/ God. I, br. 9. God. II, br. 11, 12, 13, 15.

NSB/ God. I, br. 6, 7, 8, 10.

[1], [2], [3] Podaci Milke Lasić.

SLOBODNA DALMACIJA

Dnevnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Dalmacije. Br. 46/1944: Vjesnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Dalmacije. Od br. 47/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Dalmacije. Uređuje: Šerif Šehović. Od aprila 1944: Miloš Žanko i Nikola Sekulić-Bunko.[1]

God. I, br. 1 (VI 1943)–39 (XII 1943). God. II, br. 40 (I 1944)–100 (XII 1944). God. III, br. 101 (I 1945)–137 (III 1945). Br. 1–25/1943: Mosor i Brštanovo; br. 26–32/1943: Split; br. 33–39/1943: Livno i Starigrad na Hvaru; br. 40–67/1944: Vis; od br. 68/1944: Split.[2] U Splitu i Visu štampano, ostalo ciklostil. Tiraž: br. 1 – 1233 primjerka, br. 2 – 1400, br. 3 – 1500, br. 4 – 1050, br. 5/6 – 1100, br. 7 – 1133, br. 8 do 12 po 1100,

br. 13 do 17 po 6600, br. 18 – 700, br. 19 i 20 po 1100, br. 32 i 33 po 1000, br. 34 – 500, br. 35 do 38 po 2000 primjeraka.[4]

BI/ God. I, br. 1–22, 24–31, 33–39. God. II, br. 40–48, 50–67, 69–80, 83, 85–90, 92–100. God. III, br. 101–137.
NSB/ God. I, br. 23. God. II, br. 81, 84, 91.

[1] Izvještaj PK KPH za Dalmaciju od 20. VII 1943.
[2, 3] Podaci Miloša Žanka.
[4] Izvještaj Agitpropa PK KPH za Dalmaciju od 10. VIII 1943.

OMLADINSKA ISKRA

Izd. USAOH za Dalmaciju. Od br. 2–3/1943: Glasilo USAOH-a za Dalmaciju. Od br. 13/1944: List USAOH-a za Dalmaciju. Uređuju: Jure Kaštelan i Žiki Bulat.[1]

God. I, br. 1 (VII 1943)–3 (XI 1943). God. II, br. 4–5 (I 1944)–15 (XII 1944). God. III, br. 16 (I 1945)–19 (III 1945). Br. 1/1943–19/1945: Mosor. Ciklostil, od br. 9/1944: štampano. Tiraž: 1050 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–3. God. II, br. 4–10, 12–15. God. III, br. 17–19.
SB/ God. II, br. 11. God. III, br. 16.

[1, 3] Izvještaj PK KPH za Dalmaciju od 20. VII 1943.

SLOBODA

Glasilo N. O. O-a Split. Uređuju: Ante Marasović i Ivan Randić Nikola.

God. I, br. 1 (XII 1942)–3/4 (1943). Br. 1–4/1942–1943: Tehnika NOO-a Split. Ciklostil.

/NSB/ God. I, br. 1–4.

SVI U BORBU

Izd. N.O.O. Split. Od br. 2/1943: GLAS SPLITA. Od br. 9/1943: Izd. Gradski N. O. O. Split. Od br. 12/1943: Glasilo Gradskog narodnooslobodilačkog odbora Split. Uređuje: Ivan Randić Nikola.

God. I, br. 1 (VIII 1943)–6 (XI 1943). God. II, br. 7 (I 1944)–21 (X 1944). Br. 1/1943–21/1944: Split. Ciklostil.

BI/ God. I, br. 1–6. God. II, br. 7–21.

DALMATINKA U BORBI

Izd. Odbor AFŽ za Dalmaciju. Br. 4–6/1944: Oblasni odbor AFŽ za Dalmaciju. Od br. 7–8/1944: Organ Antifašističke fronte žena za Dalmaciju. Od br. 1–2/1945: Glasilo Antifašističke fronte žena Dalmacije. Uređuju: Milka Lasić, Miloš Žanko, Marija Novak, Blaženka Mimica i Vanja Žanko.[1]

God. I, br. 1 (IV 1943)–5 (XII 1943). God. II, br. 6 (VII 1944)–8 (XI 1944). God. III, br. 1–2 (I/II 1945)–5 (VII 1945).

Br. 1/1943: Biokovo; br. 2/1943: Gornje Sitno, Mosor. Tehnika Obl. NOO-a Dalmacije. Br. 1–5/1943: Ciklostil, ostalo štampano.[2] Tiraž: 255–800 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 1–5. God. II, br. 6–8. God. III, br. 1–5.

[Ilustrirao akademski slikar Joko Knežević.]

[1, 3] Podaci Milke Lasić i Miloša Žanka.
[2] Izvještaj Agitpropa PK KPH za Dalmaciju od 10. VIII 1943.

BIOKOVSKI VIJESNIK

Glasilo Narodnooslobodilačkog fronta Biokovsko-neretvanskog okruga. Od br. 10/1944: Glasilo Biokovsko-neretvanskog Okružnog narodnooslobodilačkog odbora. Br. 23/1944: Propodjel Okružnog NOO-a Biokovsko-neretvanskog. Uređuje: Josip Kirigin.[1]

God. I, br. 1 (XI 1943)–4 (XII 1943). God. II, br. 5 (I 1944)–30 (X 1944). Br. 1/1943–30/1944: Tehnika ONOO-a Biokovo. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1. God. II, br. 9–13, 16–24, 26–30.
MR/ God. II, br. 6, 7, 14.

[1, 2] Podaci Josipa Kirigina.

GLAS NERETVE

Tjednik Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Metković. Uređuje: Vinko Hrstić?

God. I, br. 1 (XII 1943). God. II, br. 2 (I 1944)–4 (IV 1944).

Br. 1–4/1944: Tehnika KNOO-a Metković, Plina-Trklje.[2] Ciklostil. Tiraž: 80 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 1. God. II, br. 2, 4.

[1, 2, 3] Podaci KK Metković.

NAŠA BORBA

List Narodnooslobodilačkog fronta otoka Brača. Uređuju: Jerko Radmilović i Dinko Ljubetić.[1]
God. I, br. 1 (VIII 1942)–(III 1943).
Br. 1/1942–(III 1943): Tehnika KNOO-a Brač.[2] Ciklostil. Tiraž: 200–300 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 37, 58, 59.

[1, 2, 3] Podaci Jerka Radmilovića.

NAŠA ZVIJEZDA

Izvještaj Narodnooslobodilačkog odbora Šolta. Od br. 3/1943: Izvještaj Općinskog narodnooslobodilačkog odbora Šolta. Od br. 9/1943: Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta Šolta.
God. I, br. 1 (IX 1943)–9 (XI 1943).
Br. 1–9/1943: Tehnika Opć. NOO-a Šolta. Šapirograf. Tiraž: 200 primjeraka.

IHRPH BI/ God. I, br. 2, 3, 4, 5, 9.

NARODNA PRAVICA

Od br. 36/1943: Glasilo Narodnooslobodilačkog fronta za kotar Brač–Šolta. Uređuje: Paula Radmilović.[1]
God. I, br. 1 (VI 1943)–56 (XII 1943).
Br. 1–56/1943: Tehnika KNOO-a Brač–Šolta.[2] Ciklostil. Tiraž: 200–400 primjeraka.[3]

IHRPH BI/ God. I, br. 20, 21, 25, 26, 33, 36, 39–41, 43, 44, 47–53, 55, 56.

[1, 2, 3] Podaci Paule Radmilović.

NAŠE OBAVJEŠTENJE

Izdaje Kotarski narodnooslobodilački odbor Korčula–Lastovo. Uređuje: Franko Telente.
God. I, br. 1 (IV 1942). God. II, br. 1 (VIII 1943)–10 (XI 1943).
Br. 1/1942–10/1943: Tehnika KNOO-a Korčula–Lastovo. Šapirograf. Od br. 1/1943: ciklostil. Tiraž: 100–120 primjeraka.

IHRPH BI/ God. I, br. 1, 7. God. II, br. 1, 10.

PELJEŠČANSKI TJEDNIK

Glasilo narodnooslobodilačkog pokreta na Pelješcu. Od br. 5/1942: NAŠ TJEDNIK. Glasilo narodnooslobodilačkog pokreta na Pelješcu. Uređuju: Ante Jurović i Mate Jakšić.
God. I, br. 1 (1942)–20 (XII 1942).
Br. 1–20/1942: Tehnika Dingač-špilja [ispod Ćaćinskog vrha]. Ciklostil.

VI/ God. I, br. 1–20.

GLAS SLOBODE

Izdanje Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za dubrovačko okružje. Od br. 12/1944: Glasilo Narodnooslobodilačkog fronta za okrug Dubrovnik. Uređuju: Ante Cetinić, Franko Buneta i Veljko Djiković.[1]
God. I, br. 1 (IV 1944)–23 (XII 1944). God. II, br. 24 (I 1945)–(V 1945).
Br. 1/1944: bunker Hrastovica; br. 2–5/1944: otok Lastovo; br. 6–11/1944: Korčula. Od br. 12/1944–(V 1945): Dubrovnik.[2] Ciklostil. Od br. 13/1944: štampano. Tiraž: 1000 primjeraka.[3]

IHRPH BI/ God. I, br. 1, 3–23. God. II, br. 24, 26–30.
MR/ God. II, br. 25.

[1, 2] Podaci Ante Cetinića i Franka Buneta.
[3] »Naša štampa«, Zagreb 1948.

NAŠA KRONIKA

Izdaje Okružni odbor JNOF-e Dubrovnik. Uređuje: redakcija »Glasa slobode«.
God. I, br. 1 (III 1945)–22 (V 1945).
Br. 1–22/1945: Dubrovnik. Štampano.

IHRPH BI/ God. I, br. 1–3, 5, 10, 14.
NSB/ God. I, br. 4, 6–9, 11, 13, 16, 17, 20, 22.

SLOBODNO KONAVLE

Glasilo Narodnooslobodilačkog odbora za Konavle.
God. I, br. 1 (X 1943)–12 (XII 1943).
Br. 1–12/1943: Tehnika NOO-a Konavle. Šapirograf. Br. 3, 9, 10, 12 pisani mašinom.

IHRPH BI/ God. I, br. 1–4, 6–10, 12.

IZVJEŠTAJ
Od XI 1942: NOVI IZVJEŠTAJ

Izd. Agitprop za Hvar. Od jula 1943: Kotarski Narodnooslobodilački odbor Hvar. Od oktobra 1943: Prosvjetno-propagandni otsjek kotar. N. O. O. Hvar. Uređuju: od juna do decembra 1941: Jure Franičević Pločar; od decembra 1941. do februara 1942: Stipe Splivalo i Luka Dančević; od februara do novembra 1942: Dinko Franičević; od novembra 1942. do decembra 1943: Stipe Splivalo, Marin Franičević i Luka Dančević.

God. I, br. 1 (VI 1941)–(XII 1941). God. II, br. 1 (VII 1942)–327 (XII 1942). God. III, br. 1 (I 1943)–140 (XII 1943).

Br. 1, juni 1941, do decembra 1941: Vrisnik [na Hvaru], pisano rukom. Tiraž: 15 primjeraka. Od decembra 1941. do februara 1942: Jelsa, šapirograf. Tiraž: 60 primjeraka. Od februara do novembra 1942: Vrisnik. Od novembra 1942. do septembra 1943: Pitve. Od septembra do decembra 1943: selo Plaža i Poljica. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.

IHRPH BI/ God. I, br. 16. God. II, br. 2, 4, 312–314, 319, 322, 327. God. III, br. 9, 20, 84, 85, 87, 90, 99, izvanredno izdanje (IX 1943), 105, izv. izd. (24. X 1943), 127, izv. izd. (XI 1943), 129, 130, 133, 134–136, 138, izv. izd. (XII 1943), 139, 140.

MR/ God. II, br. 316. God. III, izv. izd. (2. VII), 77, izv. izd. (15. IX).

[1, 2] Podaci Stipe Splivala i Marina Franičevića.

RIJEČ PUKA

Izd. K. N. O. O. Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta na Hvaru. Uređuju: Stipe Splivalo, Marin Franičević i Luka Dančević.

God. I, br. 1 (XII 1942). God. II, br. 3 (I 1943)–(XII 1943).

Br. 1/1942–decembar 1943: Tehnika KNOO-a Hvar. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1. God. II, br. 3.

[1, 2, 3] Podaci Stipe Splivala i Marina Franičevića.

IZVJEŠTAJ

Kotarskog komiteta – Komunističke partije Hrvatske – za otok Vis. [Od br. 25. 1943: bez podnaslova.] Uređuje: Ante Stipica, Klarić.

God. I, br. 1 (IX 1942)–7 (XII 1942). God. II, br. 1 (I 1943)–57 (IX 1943).

Br. 1/1942–57/1943: Tehnika KK Vis. Ciklostil. Tiraž: 400 primjeraka.

IHRPH BI/ God. I, br. 6, 7. God. II, br. 1–19, 21–44, 46, 48, 57.

OTOCI U BORBI

Glasilo Okružnog N. O. O. srednjedalmatinskog otočja. Od br. 26 (VII 1944): Glasilo Narodnooslobodilačkog fronta srednje-dalmatinskog otočja. Uređuje: Stipe Splivalo.

God. I, br. 1 (II 1944)–38 (XI 1944).

Br. 1–38/1944: Vis. Ciklostil. Tiraž: 100–500 primjeraka. Od br. 22/1944: naslovna glava štampana crvenom bojom.

IHRPH BI/ God. I, br. 4–7, 10, 11, 15, 18–36.

[»Otoci u borbi« nastavak su »Novog izvještaja«. Posljednji broj (38) lista donosi vijest da »Otoci u borbi« neće više izlaziti, jer »Slobodna Dalmacija« izlazi u dovoljnom broju, pa će podmiriti i potrebe srednjodalmatinskog okružja.]

[1, 2] Podaci Stipe Splivala.

[3] »Otoci u borbi« br. 38/1944.

MJESEČNI GLASNIK

Oslobodilačkog fronta na Visu. Izdaje: Agitprop za Vis.

God. I, br. 1 (I 1943).

Br. 1/1943: Vis. Ciklostil.

IHRPH BI/ God. I, br. 1.

VIS U BORBI

Izdaje Kotarski N. O. O. Vis.
God. I, br. 1 (I 1944)–6 (II 1944).
Br. 1–6/1944: Vis. Tehnika KNOO-a. Ciklostil.
VI/ God. I, br. 1–6.

RIJEČ

Narodnooslobodilačkog pokreta u Okrugu kninskom. Od br. 9/1944: Narodnooslobodilačkog fronta okruga Knin. Uređuje: Ljubo Martić.
God. I, br. 1 (VI 1944)–14 (XII 1944).
Br. 1–14/1944: Tehnika ONOO-a, Ervenik. Ciklostil. Tiraž: 100–200 primjeraka.[1]
BI/ God. I, br. 1–14.
[Od br. 9/1944: naslovna glava štampana crvenom bojom.]

[1] »Naša štampa«, str. 72.

GLAS BORBE

Izdaje Okružni narodnooslobodilački odbor Split. Od br. 5/1944: Glasilo Okružnog N. O. O. Split. Od br. 13/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte okruga Split. Uređuje: Vjeka Marušić.[1]
God. I, br. 1 (IV 1944)–16 (X 1944).
Br. 1–16/1944: Tehnika ONOO-a Split.[2]
Ciklostil. Tiraž: 2000 primjeraka.[3]
BI/ God. I, br. 3–6, 8, 10–16.
SB/ God. I, br. 9.
MR/ God. I, br. 2.

[1, 2, 3] Podaci Vjeke Marušić.

NAŠ IZVJEŠTAJ

Izdaje: Kotarski komitet Šibenik.
God. I, br. 1 (IX 1941)–12 (XII 1941).
God. II, br. 13 (1. I 1942)–49 (IX 1942).
Br. 1/1941–49/1942: Tehnika KK Šibenik. Umnoženo na pisaćoj mašini.
VI/ God. I, br. 1–12. God. II, br. 13–49.

VJESNIK SLOBODE

Glasilo narodnooslobodilačkog pokreta Šibenik. Uređuje: Nikola Sekulić Bunko.
God. I, br. 1 (III 1942) [izašlo nekoli brojeva].
Br. 1/1942: Tehnika KK Šibenik. C klostil.

PARTIZAN

Izd. Inic. okružni narodnooslobodilačk odbor za okrug Šibenik. Uređuju: Ma rija Novak i Šime Stagličić.[1]
God. I, br. 1 (XI 1943)–2 (XII 1943).
Br. 1–2/1943: Tehnika ONOO-a Ložnice[2] [kotar Šibenik]. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.[3]
BI/ God. I, br. 1–2.
[U god. II izlazi pod naslovom »Narodni vjesnik«.]

[1, 2, 3] Podaci Marije Novak.

NARODNI VJESNIK

Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Šibenik. Od br. 20/1944: Glasilo Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta za okrug Šibenik. Uređuju: Vojmir Vinja, Šime Stagličić i Mladen Berović.
God. II, br. 1 (I 1944)–21 (XI 1944).
Br. 1–21/1944: Tehnika ONOO-a Vodice i Bijelina-Bukovica [općina Kistanje]. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.
BI/ God. II, br. 3–21.

BILTEN USAOH-a za Okrug Šibenik

God. I, br. 1 (IX 1944)–3 (XII 1944).
Br. 1–3/1944: Tehnika ONOO-a. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 1–3.

JEDINSTVO

Glasilo JNO fronta za okrug Šibenik. Uređuje: Vjeko Vuletin.
God. I, br. 1 (I 1945)–(V 1945).
Br. 1/1945–(V 1945): Šibenik. Štampano. Tiraž: 450 primjeraka.
BI/ God. I, br. 2.
MR/ God. I, br. 1.

NAŠ ZADAR

Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za okrug Zadar.
God. I, br. 1 (IX 1943)–2 (X 1943).
Br. 1–2/1943: Kraj [na otoku Pašmanu].
Ciklostil. Tiraž: 400 primjeraka.[1]
BI/ God. I, br. 1.
[Mijenja naslov u »Glasnik bratstva«.]

[1] Izvještaj OK KPH za Zadar od 10. XII 1945.

GLASNIK BRATSTVA

Tjednik Borbenog jedinstva Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Zadar. Br. 10/1944: Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Zadar. Od br. 11/1944: Glasilo Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta okruga Zadar. Uređuje: Luka Belamarić.
God. I, br. 1 (I 1944)–12 (XI 1944).
Br. 1–12/1944: Vrana [kraj Biograda].
Ciklostil. Tiraž: 400–500 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1, 6, 10, 11, 12.
SB/ God. I, br. 7.
MR/ God. I, br. 2, 4, 5.

RATNI IZVJESTILAC

Izd. Okružni odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Zadar. Uređuje: Luka Belamarić.
God. I, (XI 1944)–66 (XI 1944). Br. XI/1944: Zadar. Štampano. Tiraž: 500 primjeraka.
BI/ God. I, br. 64.
[Mijenja naslov u »Bilten«.]

BILTEN

Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske za okrug Zadar. Uređuje: Luka Belamarić.
God. I, br. 67 (XII 1944)–69 (XII 1944).
God. II, br. 70 (I 1945)–75 (II 1945).
Br. 67/1944–maj 1945: Zadar. Štampano. Tiraž: 500 primjeraka.
BI/ God. I, br. 68, 69. God. II, br. 70, 72–75.
SB/ God. II, br. 71.

NAŠE TAKMIČENJE

Izdao: Okružni odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske – Zadar.
Izdano: siječanj 1945. god. Štampano.
BI/ siječanj 1945.

NAŠ LIST

Glasilo Centralnog odbora Zbjega iz Jugoslavije. Od br. 273/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte u Zbjegu. Od br. 319/1944: Glasilo Narodnooslobodilačkog fronta u Zbjegu. Uređuju: Marin Franičević, od IV 1945. Ivo Bojanić.[1]
God. I, br. 1 (II 1944)–321 (XII 1944).
God. II, br. 322 (I 1945)–455 (V 1945).
Br. 1/1944–455/1945; Centralna tehnika Zbjega, El Shatt. Ciklostil. Tiraž: 1000 do 5000 primjeraka dnevno.[2]
BI/ God. I, br. 1–321. God. II, br. 322–455.

[1, 2] Podaci Marina Franičevića i Ive Bojanića.

ŽENA ZBJEGA

Glasilo AFŽ Zbjega iz Jugoslavije. Uređuju: Marija Lujak i Katica Batinić.
God. I, br. 1 (VI 1944)–2/3 (1944). God. II, br. 4 (III 1945)–10 (IX 1945).
Br. 1/1944–10/1945: Centralna tehnika Zbjega, El Shatt. Ciklostil. Tiraž: 300–1000 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–3. God. II, br. 4–6.

OMLADINSKA RIJEČ

Glasilo USAOJ-a u Zbjegu. Uređuje: Savka Dapčević-Kučar.[1]
God. I, br. 1 (VII 1944)–4 (XII 1944).
God. II, br. 5 (III 1945)–6 (V 1945).
Br. 1/1944–6/1945: Centralna tehnika Zbjega, El Shatt.[2] Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.[3]
BI/ God. I, br. 2–3, 4. God. II, br. 5–6.

[1, 2, 3] Podaci Savke Dapčević-Kučar.

PIONIR

Izdao Sekretarijat USAOJ-a Zbjega

NAŠ PIONIR

Izdanje Odjela Centralnog odbora Zbjega iz Jugoslavije.
God. I, br. 1 (VII 1944)–4-5 (X–XI 1944).
Br. 1–3/1944: ciklostil. Br. 4-5/1944: štampano.
BI/ God. I, br. 1–4/5.

15 DANA KULTURNO INFORMATIVNOG RADA

Uređuje: Marin Franičević.
God. I, br. 1 (VII 1944)–7 (XI 1944).
Br. 1–7/1944: Centralna tehnika Zbjega, El Shatt. Ciklostil. Tiraž: 50–100 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–6.
MR/ God. I, br. 7.

GORSKI KOTAR

DREŽNIČKI BORAC

Antifašističko glasilo Jedinstvene nacionalno oslobodilačke fronte. Uređuje: Ivo Vejvoda.
God. I, br. 1 (1941). Šapirograf.
BI/ God. I, br. 1.

DRUGARICA

List Antifašističkog odbora žena za Gorski Kotar. Uređuju: Ana Konjović i Valika Pap.
God. I, br. 1 (VI 1942)–3/4 (VII/VIII 1942).
Br. 1–4/1942: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Gorski kotar. Ciklostil. Tiraž: 100 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–4.

IZ NAŠE ŠTAMPE

Izd. O. K. KPH za Gorski Kotar. Uređuje: Drago Sasso.
God. I, br. 1 (I 1943)–3 (II 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika OK KPH za Gorski kotar. Ciklostil. Tiraž: 200–300 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–2.
MR/ God. I, br. 3.

GORANSKI VJESNIK

Izd. Agitprop Okružnog komiteta KPH za Gorski Kotar. Od br. 2/1943: Okružni NOO za Gorski Kotar. Od br. 27/1943: Propodjel Okružnog NOO-a za Gorski Kotar. Br. 69/1944: List Narodnooslobodilačkog fronta za Gorski Kotar. Od br. 70/1944: Glasilo jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za Gorski Kotar. Uređuju: Drago Sasso, Edo Cenčić, Marko Ferić i Marijan Ofak.[1]
God. I, br. 1 (VI 1943)–29 (XII 1943).
God. II, br. 1/30 (I 1944)–82 (XII 1944).
God. III, br. 1/83 (I 1945)–97 (V 1945).
Br. 1/1943–97/1945: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Gorski kotar. Ciklostil. Br. 23, 24/1943: štampana naslovna strana. Od br. 88/1945: štampano. Tiraž: 1000–1800 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1, 2, 6–22, 24–29. God. II, br. 1/30–82. God. III, br. 1/83–97.
SB/ God. I, br. 3, 4, 23.

[1, 2] Podaci Edе Cenčića, Marka Ferića i Marijana Ofaka.

RODOLJUPKA

Glasilo Antifašističke fronte žena za Gorski Kotar. Uređuje: Jela Jančić.[1]
God. I, br. 1 (VII 1943)–2 (VIII/IX 1943).
Ciklostil. Tiraž: 800 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–2.
[U julu 1943. posebno izdanje posvećeno II konferenciji AFŽ-a za Gorski kotar.]

[1, 2] Podaci Jele Jančić.

SLOBODNI GORANIN

Glasilo Okružnog NOO-a za Gorski Kotar. Uređuje: Drago Sasso.
God. I, br. 1 (VIII 1943)–2 (IX 1943).
Br. 1–2/1943: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Gorski kotar. Ciklostil. Tiraž: 500–1000 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–2.

7 DANA POLITIKE I RATA.

Izd. Propodjel Okružnog NOO-a za Gorski Kotar. Uređuje: redakcija »Goranskog vjesnika«.
God. I, br. 1 (III 1944)–3 (II 1944).
Br. 1–3/1944: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Gorski kotar. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–3.

MLADI GORANIN

Glasilo Okružnog odbora USAOH-a za Gorski Kotar. Uređuju: Zvonko Šneler i Dana Vučković-Švabić.[1]
God. I, br. 1/1944.
Br. 1/1944: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Gorski kotar. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1.
[Navodno izašla 4 broja.]

[1, 2] Podaci Dane Vučković-Švabić.

BUDNOST

Izd. Komanda Goranskog područja.
Uređuje: Mirko Bašić.
God. I, br. 1 (III 1944).
Br. 1/1944: Tehnika Komande goranskog područja. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 1.

GORANKA

Glasilo Antifašističke fronte žena za Gorski Kotar.
IV 1945: izdano u čast I kongresa žena Hrvatske. Štampano.

HRVATSKO PRIMORJE

CRVENI VJESNIK

Od br. 3: PRIMORSKI VJESNIK. Uređuju: Milan Šlam Oskar i Rade Vranić; od br. 3: Vladimir Švalba Vid.
God. I, br. 1 (VIII 1941)–14 (XI 1941).
Br. 1–14: Tehnika part. org. Draga kod Sušaka. Hektograf, šapirograf.[1] Tiraž: 70–450 primjeraka.[2]

»Početkom augusta 1941. god. izdala je sušačka partijska organizacija list, koji je prozvan »Crveni vjesnik«, a odmah nakon nekoliko nedjelja prozvan je »Primorski vjesnik«. List je bio tjednik i prvi brojevi štampani su na hektografu u 70 primjeraka, a nakon nekoliko brojeva na šapirografu u 450 primjeraka. Rasturani su uglavnom u sušačkom kotaru, Kastvu i nešto na Krku, Čabru i u Istri. Glavni sadržaj bile su vijesti radio Moskve, te prikazi partizanske borbe u Srbiji prema radio-vijestima i usmenim pričanjima. Kasnije (u oktobru), počeo se list baviti propagiranjem narodnooslobodilačke borbe i tretiranjem prilika u anektiranom dijelu Primorja. List je obustavljen stvaranjem čvršćih i redovitih veza sa Okružnim komitetom, odnosno izlaženjem zajedničkog lista za cijelo Primorje. No i »Primorski vjesnik« izvršio je dosta veliku ulogu u anektiranom dijelu Primorja.«[3]

[1, 2, 3] Izvještaj OK KPH za Hrvatsko primorje od 28. X 1942.

GLAS NARODA HRVATSKOG PRIMORJA

Uređuju: Josip Đerđa i Viktor Bubanj.[1]
God. I, br. 1 (I 1941)–3 (XII 1941).
Br. 1–3: Crikvenica, br. 3: Novi. Hektograf.[2] Tiraž: 180 primjeraka.[3]
[Poslije br. 3 mijenja naziv u PRIMORSKI BORAC, da bi naglasio oštriji i borbeniji kurs Narodnooslobodilačke fronte u Primorju.[4]]

[1] Podaci Viktora Bubnja.
[2, 3, 4] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 28. X 1942.

PRIMORSKI BORAC

Glasilo nacionalnooslobodilačkog pokreta. Od br. 10/11. 1942. Glasilo narodnooslobodilačkog pokreta. Od br. 5/1943: Glasilo Okružnog NOO za Hrv. Primorje. Od br. 8/1943: Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom Primorju. Br. 13/1944: Glasilo Propodjela ONOO-a za Hrv. Primorje. Uređuje: Josip Đerđa.[1]

God. I, br. 1 (I 1942)–12/13 (IX–X 1942). God. II, br. 1 (I 1943)–12 (X 1943). God. III, br. 13 (I 1944).
Br. 1/1942–13/1944: Tehnika OK i ONOO-a za Hrv. primorje. Ciklostil. Br. 8/1943: štampano.[2] Tiraž: 250–800 primjeraka.[3]
BI/ God. I (I, II, III), br. 6–13. God. II, br. 1–12. God. III, br. 13.)
[List se posebno umnožavao u Sušaku u 700 primjeraka za anektirani dio Primorja i Istre.[4]]

[1] Podaci Viktora Bubnja.
[2, 3, 4] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 28. X 1942.

KOMUNIST

Glasilo Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko Primorje. Uređuju: Josip Đerđa i Jože Skočilić.[1]
God. I, br. 1 (III 1942)–2 (IV 1942).
Br. 1–2: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Hrv. primorje. Hektograf. Tiraž: 100 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–2.
[Izašla svega 2 broja.[3]]

[1] Podaci Jože Skočilića.
[2, 3] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 28. X 1942.

SLOBODA – LIBERTA

Izdaje: Štab Partizanske Vojske za Primorje, Gorski Kotar i Istru i Okružni Komitet Komunističke Partije Hrvatske za Hrvatsko Primorje, 1942 - 1946.
Editori: Stato Maggiore dell' Esercito Partigiano di Hrv. Primorje, Gorski Kotar ed Istria e il Comitato regionale del Partito Comunista di Croazia.
God. I, br. 1 (VI 1942)–2/3 (VI 1942). God. II, br. 4 (II 1943)–31 (IX 1943). God. III, br. 1 (I 1944).
Br. 1/1942–1/1944: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Hrv. primorje. Ciklostil. Tiraž: br. 4 – 415 primjeraka, br. 5 – 525, br. 6 – 625, br. 7 – 485, br. 8 – 600 primjerka. Ostali brojevi od 400–1000 primjeraka.[1]
BI/ God. I, br. 2/3. God. II, br. 1. SB/ God. I, br. 1. God. II, br. 4–25, 27–31. God. III, br. 1.)
Do br. 3 pisano na hrvatskom i talijanskom jeziku. Od br. 4 izlazi samo na talijanskom jeziku.
U svrhu što boljeg prodiranja u Istru i boljeg povezivanja s talijanskim vojnicima, Štab V operativne zone i naš OK počeli su izdavati polumjesečnik »Sloboda« na hrvatskom i talijanskom jeziku.
List je štampan na talijanskom i hrvatskom jeziku, dijeljen je talijanskim vojnicima u našem okrugu na Rijeci i u Istri. Talijanska vojska vrlo je rado primila list i potajno ga u skupinama čitala. Potreba daljeg izlaženja tog lista velika je, naročito za Rijeku i Istru.«[2]

[1] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 5. IV 1943.
[2] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 28. X 1942.

PRIMORSKO GORANSKI PARTIZAN

Izd. Štab Narodnooslobodilačke partizanske vojske za Hrv. Primorje, Gorski Kotar i Istru. Uređuju: Ivo Vejvoda i Milan Hofman.[1]
God. I, br. 1 (I 1942)–7/8 (VII/VIII 1942).
Br. 1–8/1942. Tehnika Štaba NOV za Hrv. primorje, Gorski kotar i Istru. Ciklostil. Tiraž. 150 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 4–5, 6, 7–8.

[1, 2] Podaci Milana Hofmana.

PARTIZANSKE NOVINE

Glasilo Štaba Primorsko-goranskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Od br. 32/1942: Glasilo Štaba partizanske vojske za Primorje, Gorski Kotar i Istru. Od br. 36: Izd. Štab partizanske vojske za Primorje, Gorski Kotar i Istru. Br. 50/1942: Glasilo Štaba V operativne zone narodnooslobodilačke vojske Hrvatske. Uređuju: Ivo Vejvoda, Milan Hofman i Bartol Petrović.[1]

God. I, br. 1 (II 1942)–50 (XII 1942). God. II, br. 51 (I 1943)–54 (III 1943). Br. 1/1942–54/1943: Tehnika Štaba Primorsko-goranskog partizanskog odreda. Ciklostil. Tiraž: 500–1000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 27, 28, 30, 32, 33, 36, 38–43, 50.

SB/ God. I, br. 46, 48, 49.

[1] Podaci Milana Hofmana i Bartola Petroviča.
[2] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 28. X 1942.

PRIMORKA

Glasilo Antifašističke fronte žena za Hrv. Primorje. Izd. Inicijativni odbor Antifašističke fronte žena za Hrv. Primorje. Od br. 12/1943: Okružni odbor AFŽ-a za Hrv. Primorje. Uređuje: Uređivački odbor Inicijativnog odbora AFŽ-a za Hrv. Primorje.[1]

God. I, br. 1 (XII 1942). God. II, br. 2 (I 1943)–12 (XI 1943). God. III (V 1944). God. IV (I 1945).

Br. 1/1942–(I 1945): Tehnika OK KPH i ONOO-a za Hrv. primorje. Ciklostil. Januar 1945: štampano. Tiraž: 500–1000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1. God. II, br. 2–12. God. III, (V 1944). God. IV (I 1945).

[U maju 1944. »Primorka« je izdana u čast I okružne konferencije AFŽ-a za Hrv. primorje, a u maju 1945. u čast I kongresa žena Hrvatske.]

[1, 2] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 7. XII 1942.

GLAS OMLADINE

Od br. 2: GLAS PRIMORSKE OMLADINE. Glasilo Saveza mlade generacije za Hrvatsko Primorje.

God. I, br. 1 (VII 1942)–2 (XII 1942). Br. 1–2/1942: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Hrv. primorje. Ciklostil. Tiraž: br. 1 u 700, br. 2 u 625 primjeraka.[1]

BI/ God. I, br. 1–2.

[1] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje od 1. I 1943.

PRIMORSKI VJESNIK

Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrv. Primorje. Od br. 58 (VI 1943): Izd. Okružni narodnooslobodilački odbor za Hrv. Primorje. Od br. 90/1943: Propodjel Okružnog NOO za Hrv. Primorje. Od br. 105/1944: Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom Primorju. Od br. 130/1944. Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatskog Primorja. Uređuje: Milan Slani Oskar.[1]

God. I, br. 49 (V 1943)–98 (XII 1943). God. II, br. 99 (I 1944)–139 (XII 1944). God. III, br. 140 (I 1945)–148 (V 1945).

Br. 49/1943–148/1945: Tehnika OK KPH i ONOO-a za Hrv. primorje. Ciklostil. Tiraž: 800 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 53, 57–61, 63–68, 71–88, 90–95, 97, 98. God. II, br. 99–139. God. III, br. 140.

SB/ God. I, br. 49–52, 54–56, 70.

MR/ God. III, br. 142–145, 147, 148.

[»Primorski vjesnik« prestao je izlaziti u novembru 1941. Ponovo se javlja kao nastavak »Radio-vijesti« 2. V 1943. sa br. 49, ponovo sa god. I.[3]]

[1, 2] Podaci Milana Slanog Oskara.
[3] Izvještaj OK KPH za Hrv. primorje.

GLAS OTOKA PAGA

Glasilo Mjesnog NOO-a Pag. Od br. 2/1944: GLAS PAGA. Izd. Kotarski narodnooslobodilački odbor Pag.

God. I, br. 1 (V 1944)–8 (VII 1944).

Br. 1–8: Tehnika KNOO-a Pag. Pisano mašinom.

BI/ God. I, br. 3–8.

MR/ God. I, br. 2.

LIST OMLADINE BRIBIRA

God. I, br. 1 (1944)–2 (VII 1944). Pisano mašinom.

BI/ God. I, br. 2.

NOVA MLADOST

List Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske za Hrv. Primorje. Uređuje: Ljubo Drndić.

God. I, br. 1 (X 1944)–2 (XII 1944). Br. 1–2: štamparija »Primorskog Vjesnika«.

BI/ God. I, br. 1–2.

HRVATSKO ZAGORJE

GLAS HRVATSKOG ZAGORJA

List odbora Narodnooslobodilačke fronte Hrvatskog Zagorja. Br. 18/1943: List Privremenog okružnog narodnooslobodilačkog odbora Krapina. Od br. 19/1943: List Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Krapina. Uređuju: do br. 4/1942: Dragutin Saili, Marko Belinić i Franjo Tuđman; od br. 5/1942 do br. 13/1943: Franjo Tuđman; od br. 14/1943 do br. 2/1944: Vlado Stopar; od br. 3–4/1944: Branko Lef.[1]

God. I, br. 1 (VI 1942)–10 (XII 1942). God. II, br. 11 (I 1943)–20 (XII 1943). God. III, br. 1 (I 1944)–4 (IV 1944). Br. 1/1942–4/1944: Tehnika OK KPH za Krapinu. Do br. 5/1942: uređivan u Zagrebu.[2] Ciklostil. Tiraž: br. 12/1943: 400 primjeraka,[3] br. 15/1943: 365 primjeraka; br. 4/1944: 1600 primjeraka.[4]

BI/ God. I, br. 1–7. God. II br. 14, 16, 20. God. III, br. 1–4.

[List izlazi do kraja 1942. god. kao organ Povjereništva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, a štampao se osim u Tehnici OK KPH za Krapinu u Tehnici Povjerenstva CK KPH u Zagrebu. Br. 5 štampan je i u Tehnici OK KPH za Varaždin, a br. 7 i u Tehnici OK KPH za Zagreb.]

[1] Podaci Vlade Stopara i Franje Tuđmana.
[2] Izvještaj OK KPH za Krapinu od 1. I 1943.
[3] Izvještaj OK KPH za Krapinu od 5. III 1943.
[4] Izvještaj OK KPH za Krapinu od 6. IV 1943.

NAŠ PUT

Glasilo Narodnooslobodilačke fronte za Gornju Hrvatsku. Uređuje: Ivan Dončević.[1]

God. I, br. 1 (IV 1944).

Br. 1/1944: štampano. Tiraž: 1000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1.

[Izašao samo jedan broj.[3]]

[1, 2, 3] Podaci Ivana Dončevića i Vlade Stopara.

ODJECI BORBE

List Narodnooslobodilačkih odbora varaždinskog okruga. Uređuje: Deneš Vajs.

God. I, br. 1 (IX 1943)–3 (XI 1943). God. II, br. 4/5 (XII 1943)–(I 1944). Br. 1/1943-(I 1944): Štamparija ONOO-a Varaždin. Tiraž: 500 primjeraka.

BI/ God. I, br. 3. God. II, br. 4/5.

ISTRA

GLAS ISTRE

Izd. Narodnooslobodilačka fronta za Istru. Od br. 4/1944: Propodjel Oblasnog N. O. O. a za Istru. Od br. 8/1944: Glasilo Narodnooslobodilačke borbe u Istri. Od br. 15/1944: Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta za Istru. Od br. 22-23/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za Istru. Uređuju: Ante Drndić, Vladimir Švalba Vid, Ferdo Olenković, Zdenko Štambuk.[1]

God. I, br. 1 (VIII 1943)–3 (XII 1943). God. II, br. 4 (I 1944)–28 (XII 1944). God. III, br. 29 (I 1945)–35 (IV 1945). Br. 1-2/1943: Tehnika OK KPH za Hrv. primorje, od br. 3–35/1945 Tehnika »Pobjeda«.[2] Ciklostil. Od br. 32/1945: štampano. Tiraž: 3500 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1–3. God. II, br. 4–28. God. III, br. 29–35.

[1, 2] Podaci Ante Drndića i Ferde Olenkovića.

ISTARSKI PARTIZAN

List Operativnog štaba za Istru. Uređuju: Dušan Diminić i Joža Skočilić.[1]

God. I, br. 1 (XII 1943).

Br. 1/1943: Tehnika Operativnog štaba za Istru, Brgudac ispod Planika.[2] Ciklostil. Tiraž: 80 primjeraka.[3]
SB/ God. I, br. 1.
[Navodno izašlo je nekoliko brojeva.]
[1, 2, 3] Podaci Jože Skočilića i Dušana Dimnića.

ISTARSKI VJESNIK
Izd. Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru. Uređuje: redakcija »Glasa Istre«.
God. I, br. 1 (X 1943)–3 (XII 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika OK KPH i ONOO-a »Pobjeda«, Planik. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 3.
MR/ God. I, br. 1, 2.

IL NOSTRO GIORNALE
Organo del Movimento Popolare di Liberazione dell' Istria. Br. 18/1944: Organo dell' Unione degli Italiani dell' Istria. Od br. 19/1944: Organo dell' Unione degli Italiani dell' Istria e di Fiume. Uređuju: Vincenzo Gigante-Ugo; od br. 2/1944: Eros Sequi i Andrea Casassa.[1]
God. I, br. 1 (XII 1943). God. II, br. 2 (I 1944)–22 (XII 1944). God. III, br. 23 (II 1945)–29 (V 1945).
Br. 1/1943–29/1945: Tehnika »Pobjeda«. Ciklostil.
BI/ God. II, br. 2, 5, 6–22. God. III, br. 23–29.
MR/ God. II, br. 4.
[Poslije oslobođenja izlazi u Puli.]
[1] Podaci Erosa Sequia.

LOTARE
Giornale degli Italiani che combattono nell' E. N. L. J. e nei G. P. J. Uređuju: Vincenzo Gigante-Ugo, Andrea Casassa i Eros Sequi.[1]
God. I, br. 1 (XII 1943). God. II, br. 2 (I 1944)–8 (VIII 1944).
Br. 1/1943–8/1944: Tehnika Operativnog štaba za Istru. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 1. God. II, br. 2, 4–8.
SB/ God. II, br. 3.
[1] Podaci Erosa Sequia.

JEDINSTVO MLADIH
List Antifašističke omladine Istre. Izd. Oblasni odbor USAOH-a za Istru. Uređuje: Ljubo Drndić.[1]
God. I, br. 1 (VII 1944)–2/3 (VIII-X 1944).
Br. 1–3/1944: Tehnika »Pobjeda«. Ciklostil. Tiraž: 1500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–3.
[1, 2] Podaci Ante Drndića.

NOI GIOVANI
Rivista della Gioventù antifascista dell' Istria. Uređuju: Giorgio Šestan i Eros Sequi.[1]
God. I, br. 1 (VII 1944)–2/3 (VIII/X 1944). Br. 1–3/1944: Tehnika »Pobjeda«.[2] Ciklostil. Tiraž: 1500 primjeraka.[3]
BI/ God. I, br. 1–3.
[1, 2, 3] Podaci Erosa Sequia.

ISTRANKA
List Antifašističke fronte žena Istre. Izdaje: Oblasni odbor AFŽ-a za Istru. Uređuje: Dina Zlatić.[1]
God. I, br. 1 (VII 1944).
Br. 1/1944: Tehnika »Pobjeda«. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1.
[1, 2] Podaci Dine Zlatić.

LA DONNA ISTRIANA
Giornale dell Fronte femminile antifascista dell' Istria. Edito Comitato regionale dell F. F. A. per Istria. Uređuje: Dina Zlatić.[1]
God. I, br. 1 (VII 1944).
Br. 1/1944: Tehnika »Pobjeda«. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1.
[1, 2] Podaci Dine Zlatić.

LA VOCE DEL POPOLO
Edito a cura del Comitato Cittadino Popolare di Liberazione di Fiume. Uređuje: Eros Sequi.[1]
God. I, br. 1 (X 1944)–3 (XII 1944). God. II, br. 4 (I 1945)–9 (V 1945).
Br. 1–3/1944–9/1945: Tehnika »Pobjeda«. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 3.
MR/ God. II, br. 5, 6, 9.

[1, 2] Podaci Erosa Sequna.

HRVATSKI LIST

Glasilo NOF-a za okrug Pulu. Uređuje: Zvane Črnja.[1]
God. I, br. 43 (X 1944)–55 (XII 1944).
God. II, br. 56 (I 1945)–82 (V 1945).
Br. 43/1944–82/1945: Tehnika ONOO-a za Pulu. Ciklostil. Tiraž: 1500–2500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 43–53. God. II, br. 56–74, 76–78, 80, 82.

[»Hrvatski list« je nastavak istoimenog lista koji je izlazio u Puli do zauzimanja Istre od strane Talijana. Ponovo počinje izlaziti u oktobru 1944, sa br. 43.]

[1, 2] Podaci Zvane Črnje.

LA NOSTRA LOTTA

Organo dell F. P. L. di Pola. Uređuju Zvane Črnja i Domenico Cernecca.[1]
God. I, br. 1 (IX 1944)–2/3 (X 1944).
God. II, br. 4 (I 1945)–15 (V 1945).
Br. 1/1944–15/1945: Tehnika ONOO-a za Pulu. Ciklostil. Tiraž: 800–1500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 2/3. God. II, br. 8.
MR/ God. II, br. 4, 5, 7, 9, 10, 13, 15.

[1, 2] Podaci Zvane Črnje.

POREČKI VJESNIK

Izd. JNOF-a za okrug Poreč. Uređuje: Zdenko Štambuk.
God. I, br. 1 (X 1944)–6 (XI 1944).
God. II, br. 1 (II 1945)–12 (IV 1945).
Br. 1/1944–12/1945: Tehnika ONOO-a za Poreč. Ciklostil. Tiraž: 2000 primjeraka.
BI/ God. I, br. 6.

NOTIZIARIO DEL POPOLO

Edito del Movimento Popolare di Liberazione dell' Istria.
God. I, br. 1 (IV 1944)–2 (VI 1944).
Br. 1–2/1944: Tehnika »Pobjeda«. Ciklostil.
SB/ God. I, br. 1–2.

KORDUN

OBAVJEŠTENJE

Izd. OK KPH Karlovac. Uređuju: Josip Kraš i Ivo Marinković.[1]
God. I, br. 1 (VI 1941)–2 (VII 1941).
Br. 1–2/1941: Tehnika OK KPH za Karlovac. Šapirograf. Tiraž: 200 primjeraka.[2]

[OK KPH za Karlovac izdaje »Obavještenja« u kojima su bili kratki prikazi političke situacije, izvještaji o važnijim polit. događajima i radio-izvještaji. Izašla su svega dva broja »Obavještenja«; treći broj »Obavještenja« pretvara se u list »Partizan«, organ NOP-a.[3]]

[1, 2] Podaci Save Zlatića Miće.
[3] Izvještaj o Agitpropu na II part. konf. OK KPH za Karlovac, od III 1942.

PARTIZAN

Organ Jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte. Uređuju: Josip Kraš i Ivo Marinković.
God. I, br. 1 (VIII 1941)–3 (XI 1941).
Br. 1–3/1941: Tehnika OK KPH za Karlovac. Šapirograf. Tiraž: 200–800 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 5/6.
SB/ God. I, br. 8.

[Izašlo je 18 brojeva »Partizana«. Prema odluci CK KPH »Partizan« se predaje Glavnom štabu Hrvatske, a OK KPH izdaje svoj list »Naša borba«.[3]]

[1, 2] Podaci Save Zlatića Miće.
[3] Izvještaj o Agitpropu na II part. konf. OK KPH za Karlovac od III 1942.

NAŠA BORBA

Glasilo Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, Karlovac. Uređuju: Ivo Marinković i Savo Zlatić.[1]
God. I, br. 1 (II 1942)–3 (VII 1942).
Br. 1–3/1942: Tehnika OK KPH za Karlovac.[2] Ciklostil. Tiraž: 300–500 primjeraka.[3]
BI/ God. I, br. 1–3.

[1, 2, 3] Podaci Save Zlatića Miće.

GLAS KORDUNA

Glasilo odbora Narodnooslobodilačkog fronta Korduna. Od br. 7/1942: Glasilo Narodnooslobodilačkog odbora Korduna. Uređuje: Ilija Žegarac.
God. I, br. 1 (II 1942)–(XII 1942). God. II, br. 13/14 (VIII 1943).
Br. 1/1942–13/14 (1943): Tehnika O. N. O. O-a za Kordun. Ciklostil. Tiraž: 200 do 500 primjeraka.[1]
BI/ God. I, br. 1–7.

[1] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Karlovac od 26. IX 1943.

RIJEČ ŽENE

Glasilo karlovačkog okružnog odbora Antifašističkog fronta žena. Uređuju: Anica Rakar, od 1943: Barka Benić, od IX 1943: Nada Drakulić.[1]
God. I, br. 1 (VIII 1942)–4/5 (XI–XII 1942). God. II, br. 6–7 (III 1943)–10 (VIII 1943).
Br. 1/1942–10/1943: Tehnika ONOO-a za Kordun. Ciklostil. Tiraž: 500–750 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–5. God. II, br. 6–10.

[1] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Karlovac od 26. IX 1943.
[2] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Karlovac od X 1943.

NARODNI BORAC

Glasilo Narodnooslobodilačkog odbora i Komande područja Korduna. Uređuje: Ilija Žegarac.
God. I, br. 1 (VI 1942)–10 (XII 1942). God. II, br. 11/12 (III 1943).
Br. 1/1942–12/1943: Tehnika Komande područja Korduna. Ciklostil. Tiraž: 500 do 1000 primjeraka.
BI/ God. I, br. 8–10.

KARLOVAČKI VJESNIK

Organ Narodnooslobodilačkih odbora za kotar i grad Karlovac.
God. I, br. 1 (IV 1943)–2/3 (X–XI 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika KNOO-a za Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 400 primjeraka.[1]
BI/ God. I, br. 1–3.

[1] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Karlovac od 1. VI 1943.

NA RAD

Glasilo USAOH-a okruga Karlovac. Uređuje: Ljubo Martinović.[1]
God. I, br. 1 (V 1943)–2/3 (VII–VIII 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika OK KPH za Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 350–400 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–3.

[1] Izvještaj Agitpropa OK KPH za Karlovac od 1. VI 1943.
[2] Zapisnik Agitpropa OK KPH za Karlovac od 30. VI 1943.

JEDINSTVO MLADIH

Glasilo USAOH-a okruga Karlovac. Uređuje: Ljubo Martinović.
God. I, br. 1 (VIII 1943)–2/3 (VIII 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika OK KPH za Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 375–400 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1.

KARLOVAČKI TJEDNIK

Glasilo ONOO-a Karlovac. Od br. 15/1944: Izd. Kotarski NOO Karlovac. Od januara 1945: Kotarski odbor JNOF-a Hrvatske za Karlovac. Uređuju: Rudi Dubravčić, Drago Bernardić i Zlatko Pintar.[1]
God. I, br. 1 (III 1944)–(XII 1944). God. II (I 1945)–(V 1945).
Br. 1/1944–(V 1945): Tehnika ONOO-a Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 100 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 2–15. God. II, br. 1, 13, 20 i Uskrs.

[1, 2] Podaci Zlatka Pintara.

NAŠ SLET

List Okružnog odbora USAOH-a za okrug Karlovac.
God. I, br. 1 (IX 1944).
Br. 1/1944: Tehnika OK KPH za Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 400 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1.

PRED I. KONGRES

Antifašističke omladine Hrvatske. Izd. Okružni odbor USAOH-a Karlovac.
God. I, br. 1 (X 1944)–3 (XII 1944).
Br. 1–3/1944: Tehnika OK KPH za Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 250 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1.

BILTEN

Takmičenja NOO-a Kordun. Uređuje: Zlatko Pintar.
God. I, br. 1 (XI 1944)–3 (XII 1944).
Br. 1–3/1944: Tehnika ONOO-a Kordun. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–3.

NA IZBORE

Bilten Okružnog NOO-a za Karlovac.
God. I, br. 1 (III 1945)–5 (III 1945).
Br. 1–5/1945: Tehnika ONOO-a Karlovac. Ciklostil. Tiraž: 350 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1–5.

LIKA

GERILAC

Organ Partizanskih odreda Bosne i Like. Uređuje: Nikola Pavlić.
God. I, br. 1 (VIII 1941)–6 (IX 1941).
BI/ God. I, br. 6.

PARTIZANSKI VJESNIK

Izd. Štab Grupe narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Liku. Uređuje: Šime Balen.[1]
God. I, br. 1 (1942)–93 (XI 1942).
Br. 1–93/1942: Tehnika Štaba grupe NOPO za Liku. Šapirograf. Od br. 78/1942.: ciklostil. Tiraž: 150–500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 8, 54, 60, 62, 63, 65, 73–76, 79, 82, 85, 89, 91, 93.
SB/ God. I, br. 77.

[1, 2] Podaci Šime Balena.

LIČKI PARTIZAN

Izd. Štab Grupe narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Liku. Br. 7/1942: Komanda ličkog područja. Br. 8/1942: Glasilo Komande ličkog područja. Uređuje: Šime Balen.[1]
God. I, br. 1 (1942)–8 (XII 1942).
Ciklostil. Tiraž: 100–150 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 4, 7, 8.

[1, 2] Podaci Šime Balena.

ŽENA U BORBI

Izd. Antifašistički odbor žena za Liku. Od br. 7–8/1942: Okružni odbor Antifašističke fronte žena za Liku. Uređuje: Jela Bičanić i Stojanka Aralica.[1]
God. I, br. 1 (III 1942)–9 (XII 1942).
God. II, br. 10/11 (I–II 1943)–12/13 (III–IV 1943).
Br. 1/1942–13/1943: Tehnika OK KPH za Liku. Ciklostil. Tiraž: 2000–3000 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–9.
SB/ God. I, br. 10–13.
[Od br. 14-15 (VI 1943) mijenja naslov u »Lička žena u borbi«.]

[1, 2] Podaci Jele Bičanić.

LIČKA ŽENA U BORBI

Glasilo Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Uređuje: Jela Bičanić.
God. II, br. 14–15 (VI 1943)–20 (1943).
Br. 14–15/1943–20/1943: Tehnika OK KPH za Liku. Ciklostil. Tiraž: 1000 primjeraka.
BI/ God. II, br. 18.

NARODNA BORBA

Organ Narodnooslobodilačke fronte u Lici. Br. 3/1942: Glasilo Narodnooslobodilačke fronte za Liku. Br. 4/1942: Organ Nacionalnooslobodilačke fronte u Lici. Br. 5/1942: Glasilo Nacionalnooslobodilačke fronte Like. Od br. 1/1943: Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku. Uređuje: Đorđe Badnjević. Od 1943. Vjekoslav Prpić.[1]

God. I, br. 1 (VIII 1942)–5 (XII 1942). God. II, br. 1 (III 1943)–10 (XII 1943). Br. 1/1942–10/1943: Tehnika OK KPH za Liku. Ciklostil. Tiraž: 150–300 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–5. God. II, br. 1–10.

[1, 2] Podaci Vjekoslava Prpića.

LIČKI KURIR

Izd. Okružni narodnooslobodilački odbor za Liku. Od br. 28/1943: Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku. Uređuje: Vjekoslav Prpić.[1]

God. I, br. 1 (III 1943)–34 (XII 1943). God. II, br. 35 (I 1944)–47 (IV 1944). Br. 1/1943–47/1944: Tehnika OK KPH za Liku. Ciklostil. Tiraž: 400 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–34. God. II, br. 35–47.

[1] Podaci Vjekoslava Prpića.
[2] Izvještaj OK KPH za Liku od V 1943.

PUTEM BRATSTVA

Izdaje Okružni NOO za Liku. Od br. 18/1944: Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku. Od br. 23/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Like. Uređuje: Josip Barković.[1]

God. I, br. 1 (II 1944)–(XII 1944). God. II, br. (I 1945)–(V 1945).

Br. 1/1944–(V 1945): Tehnika ONOO-a za Liku. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–26. God. II, br. 220, 221.

[Br. 220/1945. nosi oznaku: God. IV.]

[1, 2] Podaci Josipa Barkovića i Toše Draganića.

LIČKI VJESNIK

Izd. Okružni N.O.O. za Liku. Od br. 15/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Like. Od br. 17/1944: Izdanje Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Like. Od br. 22/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Like. Uređuje: Mita Dimitrijević.

God. I, br. 1 (IV 1944)–27 (XII 1944). God. II, br. 28 (I 1945)–37 (III 1945). Br. 1/1944–37/1945: Tehnika OK KPH za Liku. Ciklostil. Tiraž: 100–200 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1–6, 10–27. God. II, br. 28–37.

SB/ God. I, br. 7, 9.

GRAČAČKI PARTIZANSKI VJESNIK

Izd. Kotar. Komitet KPH za kotar Gračac. Uređuje: Stevo Lončar.

God. I, br. 1 (II 1942)–82 (X 1942). Br. 1–82/1942: Tehnika KK Gračac. Šapirograf. Tiraž: 50–100 primjeraka.

BI/ God. I, br. 10, 30, 32, 42, 51, 56, 58, 59, 60, 61, 67–71. 73, 76, 79, 80, 82.

MR/ God. I, br. 31.

GLAS ISTINE

Izd. Kotarski narodnooslobodilački odbor za Gračac. Od br. 3/1943: Agitprop pri Kotarskom narodnooslobodilačkom odboru za Gračac. Uređuje: Stevo Lončar.

God. I, br. 1 (XII 1942)–2 (XII 1942). God. II, br. 3 (I 1943)–(V 1943).

Br. 1/1942–(V 1943): Tehnika KNOO-a Gračac. Šapirograf. Br. 4/1943: pisano mašinom. Tiraž: 100–150 primjeraka.

BI/ God. I, br. 1, 2. God. II, br. 3, 4.

GLAS NARODA

Izd. Kotarski narodnooslobodilački odbor u Korenici. Br. 2/1942: Kotarski narodnooslobodilački odbor kotara Koreničkog. Uređuje: Nikica Rapajić.[1]

God. I, br. 1 (X 1942)–3 (XII 1942). Br. 1–3/1942: Tehnika KNOO-a Korenica. Šapirograf. Tiraž: 200–250 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1, 2.

[1, 2] Podaci Nikice Rapajića.

LAPAČKI RADIOVJESNIK

Izd. Kotarski komitet KPH za Lapac. God. I, br. 1 (I 1942)–100 (X 1942). Br. 1–100/1942: Tehnika KK Lapac. Šapirograf. Tiraž: 50–100 primjeraka.

BI/ God. I, br. 68, 74, 77–88, 92, 94, 96, 98–100.

MR/ God. I, br. 93.

LAPAČKI PARTIZANSKI VJESNIK

God. I, br. 1 (III 1942). Šapirograf.

BI/ God. I, br. 1.

UDBINSKI VJESNIK

Izd. Kotarski narodnooslobodilački odbor za Udbinu. Uređuje: Ivo Arbanas. God. I, br. 1 (X 1942)–5 (XII 1942). Br. 1–5/1942: Tehnika KNOO-a Udbina. Šapirograf. Tiraž: 40–50 primjeraka.

BI/ God. I, br. 4–5.

VREBAČKA STAZA

Glasilo antifašističkih organizacija Gospićkog kotara. Uređuju: Dušan Dragosavac i Toša Draganić.[1] God. I, br. 1 (IV 1943)–(V 1943). Br. 1/1943–(V 1943): Tehnika KK Gospić. Šapirograf. Tiraž: 70 primjeraka.[2]

MR/ God. I, br. 1.

[1, 2] Podaci Dušana Dragosavca i Toše Draganića.

MOSLAVINA

MOSLAVAČKO-POSAVSKI PARTIZANSKI LIST

Izd. Agitprop OK KPH Čazma. Uređuju: Marijan Lačan i Ivan Dončević.[1] God. I, br. 1 (V 1943)–6 (VI 1943). Br. 1–6/1943: Tehnika OK KPH za Čazmu.[2] Ciklostil. Tiraž: 100 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 1, 3, 4.

SB/ God. I, br. 6.

[1, 2, 3] Podaci Marijana Lačana i Ivana Dončevića.

GLAS SLOBODE
MOSLAVAČKOPOSAVSKI TJEDNIK

Izd. Agitprop OK KPH Čazma. Od br. 6/1943: Okružni NOO Čazma. Od br. 7–8/1943: Glasilo Narodnooslobodilačkog odbora Čazma. Uređuje: Ivan Dončević.[1] God. I, br. 1 (VI 1943)–20 (XII 1943). God. II, br. 21 (I 1944)–29 (III 1944). Br. 1/1943–29/1944: Tehnika OK KPH za Čazmu.[2] Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 1, 5–20. God. II, br. 21–29.

SB/ God. I, br. 2, 3, 4.

[1, 2, 3] Podaci Ivana Dončevića.

PREGLED

Izd. Agitprop OK KPH Čazma. Od br. 2/1943: OK KPH Čazma. Br. 4/1943: Propodjel NOO-a Čazma. Od br. 5/1943: Propodjel ONOO Moslavina. Uređuje: Ivan Dončević.[1] God. I, br. 1 (VII 1943)–6 (XII 1943). God. II, br. 7 (III 1944). Br. 1/1943–7/1944: Tehnika ONOO-a Moslavina. Ciklostil. Tiraž: 250–300 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–6. God. II, br. 7.

[1, 2] Podaci Ivana Dončevića.

GLAS ŽENE

Izd. Antifašistički front žena – Čazma. Od br. 2/1943: Glasilo Okružnog odbora AFŽ-a Moslavina. Uređuju: Ivan Dončević i Laura Sobol.[1] God. I, br. 1 (VIII 1943)–5 (XII 1943). God. II, br. 6 (I 1944). Br. 1/1943–6/1944: Tehnika ONOO-a Moslavina. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–5. God. II, br. 6.

[1, 2] Podaci Ivana Dončevića.

NARODNA PRAVDA
MOSLAVAČKOPOSAVSKI MJESEČNIK

Izd. Okružni Komitet Komunističke partije Hrvatske – Čazma. Uređuje: Ivan Dončević.[1]

God. I, br. 1 (VIII 1943).
Br. 1/1943: Tehnika OK KPH za Moslavinu. Ciklostil. Tiraž: 300 primjeraka[2]
BI/ God. I, br. 1.

[1, 2] Podaci Ivana Dončevića, Marijana Lačana i Zvonka Ivankovića.

SLOBODNA MOSLAVINA

Izd. Kulturno-prosvjetni odbor Komande moslavačkog područja. Glasilo Komande moslavačkog područja.
God. I, br. 1 (VI 1944).
Br. 1/1944: Tehnika Komande moslavačkog područja. Ciklostil.

NARODNI GLAS

Glasilo ONOO Bjelovar. Uređuje: Zvonko Ivanković.[1]
God. I, br. 1 (IX 1943)–7 (XII 1943). God. II, br. 8 (I 1944)–9 (I 1944).
Br. 1/1943–9/1944: Tehnika ONOO-a Bjelovar. Ciklostil. Tiraž: 150 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1.
SB/ God. I, br. 2, 3, 4, 5, 6. God. II, br. 8, 9.

[1, 2] Podaci Zvonka Ivankovića.

ANTIFAŠISTKINJA

Glasilo Antifašističkog fronta žena za okrug Bjelovar.
God. I, br. 1 (X 1943)–2/3 (XI–XII 1943). God. II, br. 4 (II 1944).
Br. 1/1943–4/1944: Tehnika ONOO-a Bjelovar. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 1, 2/3. God. II, br. 4.

POKUPLJE

RODOLJUB

Glasilo Narodnooslobodilačkog odbora Pokuplja i Žumberka. Br. 7/1943: Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Žumberka i Pokuplja. Od br. 8/1943: Glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Pokuplje. Uređuje: Ivica Lepajić. Od XI 1943: Dragutin Susović.[1]
God. I, br. 1 (I 1943)–12 (XII 1943). God. II, br. 1 (III 1944).
Br. 1/1943–1/1944: Tehnika ONOO-a Pokuplje. Šapirograf. Od br. 2/1943: ciklostil. Tiraž: 200–400 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–12. God. II, br. 1.

[1] Podaci Dragutina Susovića.
[2] Izvještaj OK KPH za Pokuplje od 22. I 1943.

PUTEM SLOBODE

Izd. Propodjel Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Pokuplje. Od br. 33/1944: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte okruga Pokuplje. Uređuje: Dragutin Susović. Od IX 1944: Ivan Javornik.[1]
God. I, br. 1 (III 1944)–131 (XII 1944). God. II, br. 132 (I 1945)–(V 1945).
Br. 1/1944–(V 1945): Tehnika ONOO-a Pokuplje. Ciklostil. Tiraž: 100–130 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–81, 83–102, 104–128. God. II, br. 132–166.

[1, 2] Podaci Dragutina Susovića.

ANTIFAŠISTKINJA

Glasilo Inicijativnog Okružnog odbora Antifašističke fronte žena za Pokuplje. Uređuje: redakcioni odbor.
God. I, br. 1 (VIII 1943)–5 (1943).
Br. 1–5/1943: Tehnika ONOO-a Pokuplje. Ciklostil. Tiraž: 200–300 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1, 2.

PUTEM SLOBODE

Glasilo Okružnog odbora AFŽ-a za Pokuplje.
God. I, br. 1 (I 1944)–2 (1944).
Br. 1–2/1944: Tehnika ONOO-a za Pokuplje. Ciklostil. Tiraž: 200 primjeraka.
BI/ God. I, br. 1.

TJEDNI PREGLED DOGAĐAJA I ŠTAMPE

Izdaje Agitprop OK KPH za Pokuplje. God. I, br. 1 (1943)–7 (XII 1943).
Br. 1–7/1943: Tehnika OK KPH za Pokuplje. Ciklostil.

SB/ God. I, br. 6, 7.

SLAVONIJA

SLAVONSKI NARODNO-OSLOBODILAČKI PARTIZAN
Od br. 4/1942: SLAVONSKI PARTIZAN

Glasilo Narodnooslobodilačke partizanske vojske Slavonije i Srijema. Od br. 7/1942: Glasilo Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slavonije i Srijema. Od br. 9/1943: Glasilo Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda za Slavoniju. Uređuju: Pavle Gregorić, Karlo Mrazović Gašpar, Josip Cazi, Zorko Golub, Zdenko Has.[1]
God. I, br. 1 (I 1942)–7 (XII 1942). God. II, br. 8 (IV 1943)–10 (VI 1943).
Br. 1/1942–10/1943: Zvečevo, selo Uvala, Sapirograf. Od br. 3/1942: ciklostil. Tiraž: 700–800 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1, 3, 4, 5–6, 7. God. II, br. 9.

[1, 2] Podaci Zdenka Hasa.

UDARNICA

Glasilo Inicijativnog antifašističkog odbora žena za Slavoniju i Srijem. Od br. 4/1943: Glasilo Antifašističke fronte žena za Slavoniju. Uređuje: Bosiljka Krajačić Beba. Od februara 1944: Maja Jankes.[1]
God. I, br. 1 (I 1943)–8 (XI 1943). God. II, br. 9/10 (I/II 1944).
Br. 1/1943–10/1944: Tehnika Obl. kom. KPH za Slavoniju. Ciklostil. Br. 9/10 1944: štampano. Tiraž: 400–1000 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–8. God. II, br. 9–10.

[1, 2] Podaci Bosiljke Krajačić Bebe i Maje Jankes.

MLADI BORAC

List Slavonske omladine. Br. 4–5/1943: List USAOH za Slavoniju. Uređuje: Malić.
God. I, br. 1 (I 1943)–8 (XII 1943).
Br. 1–8/1943: Ravna Gora. Ciklostil.

BI/ God. I, br. 1, 4–5.
MR/ God. I, br. 3, 7.

GLAS SLAVONIJE

Glasilo Narodnooslobodilačke fronte u Slavoniji. Od br. 4/1943: Glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte u Slavoniji. Uređuju: Zorko Golub, Zdenko Has, Ivo Sarajčić i Nada Valentić.[1]
God. I, br. 1 (VI 1943)–21 (XII 1943). God. II, br. 22/23 (II 1944)–35 (XII 1944). God. III, br. 36 (I 1945)–(V 1945).
Br. 1/1943–(V 1945): Tehnika Obl. kom. KPH za Slavoniju. Zvečevo.[2] Ciklostil. Od br. 16/1943: štampano. Tiraž: 800 primjeraka. Od br. 4/1943: tiraž: 1200–5000 primjeraka.[3]

BI/ God. I, br. 1–4, 11, 13, 15–21. God. II, br. 22–35. God. III, br. 36–41.
SB/ God. I, br. 5, 6, 8–10, 12, 14.
MR/ God. III, br. 42, 44–47.

[1] Podaci Zdenka Hasa.
[2, 3] »Naša štampa«, str. 92.

RIJEČ PSUNJA

Glasilo Psunjskog okružnog N. O. O-a. Uređuju: Nikola Miljanović Ratar i Franjo Sertić.[1]
God. I, br. 1 (VIII 1943)–3 (IX 1943).
Br. 1–3/1943: Tehnika Psunjskog ON-OO-a. Ciklostil. Tiraž: 200 primjeraka.[2]

BI/ God. I, br. 1–3.

[1, 2] Podaci Nikole Miljanovića Ratara.

NEDJELJNI PREGLED NAŠE ŠTAMPE

Izd. Agitprop OK KPH Virovitica. Od br. 8/1943: Podravski okružni narodnooslobodilački odbor.
God. I, br. 1 (V 1943)–10 (IX 1943).
Br. 1–10/1943: Tehnika OK KPH za Viroviticu. Ciklostil.

BI/ God. I, br. 1, 3–10.

ZAGREB

NARODNA BORBA

Izdaje: Narodnooslobodilački odbor Zagreb. Uređuje: Drago Krndija.[1]
God. I, br. 1 (III 1943)–3/4 (VI 1943).
Br. 1–4/1943: Tehnika NOO-a Zagreb.
Ciklostil. Tiraž: 400 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 1–4.
[Izlazi ilegalno u Zagrebu.]

[1, 2] Podaci Drage Krndije.

VJESNIK

Organ N.O.F. grada Zagreba. Uređuje: Drago Krndija.[1]
God. I, br. 1 (V 1943)–10 (XII 1943).
Br. 1–10/1943: Tehnika NOO-a Zagreb.
Ciklostil. Tiraž: 100–400 primjeraka.[2]
[Izlazi ilegalno u Zagrebu.]

[1, 2] Podaci Drage Krndije.

POLITIČKI PREGLED

Izdaje Mjesni narodnooslobodilački odbor u Zagrebu. Od br. 22/1944: Propodjel Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora u Zagrebu. Uređuje: Branko Tučkorić.[1]
God. I, br. (XI 1943)–18 (XII 1943).
God. II, br. 19 (I 1944)–(IV 1944).
Br. 1/1943–(IV 1944): Tehnika NOO-a Zagreb. Ciklostil. Tiraž: 500 primjeraka.[2]
BI/ God. I, br. 18. God. II, br. 19, 21, 22, 24–26.
[Izlazi ilegalno u Zagrebu.]

[1, 2] Podaci Branka Tučkorića i Josipa Lukatele.

PRIGORJE

Glasilo narodnooslobodilačkih odbora Hrvatskog Prigorja.
God. I, br. 1 (VII 1943).
Br. 1/1943: Tehnika NOO-a Hrvatskog Prigorja. Ciklostil.
BI/ God. I, br. 1.

Резюме

БИБЛИОГРАФИЯ ОРГАНОВ ПЕЧАТИ НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ

Автор дает обозрение газет народно-освободительного движения, которые издавались за время народно-освободительной борьбы на территории теперешней Социалистической республики Хорватии, со следующими данными: название и подзаголовок газеты, издатель, редактор или редакционная коллегия, год, когда газета издавалась, и номера, выпущенные в каждом отдельном году, типография или центр для размножения, место выпуска, тираж и данные о сбереженных номерах газет, находящихся в хранилищах отдельных учреждений в Загребе и в Белграде.

MARKO ZOVKO

CENTRALNA PARTIJSKA TEHNIKA 1933.–1935.*

Još od 1919. godine povremeno sam obavljao neke partijske zadatke koji su ulazili u djelokrug partijske tehnike. U drugoj polovini 1933. godine Fredi Bergman mi je više puta govorio o važnosti tehnike u ilegalnom radu Partije. Uzgred se interesirao da li bih i ja bio voljan raditi po toj liniji. Rekao mi je da se aparat tehnike mora s vremena na vrijeme mijenjati zbog opasnosti eventualnih provala.

Oko 20. decembra 1933. provaljena je Centralna partijska tehnika u Zagrebu. Pohapšeni su Marijan Stilinović, Stihović i drugi. Dan-dva pred to hapšenje u Zagrebu vraćena je s javke u Celju drugarica Anka Mihota Supanc koja je preko »kanala« Celje trebala prijeći granicu u Austriju, jer je u Celju i u Savinjskoj dolini nastala provala. Zato ju je javka u Celju smjesta vratila u Zagreb da na vrijeme upozori drugove o hapšenju u Sloveniji. Ali policija je bila brža; pohapsila je još neke drugove u Zagrebu.

U takvoj situaciji dolazi kurir iz Beča sa dva kovčega koje ostavlja u garderobi Glavnog kolodvora. Njih je trebalo što prije podići, skloniti na sigurno mjesto, a kurira vratiti u Beč. S obzirom na nastalu provalu, trebalo je da kurir što hitnije obavijesti drugove u Beču o najnovijim događajima u Zagrebu.

Bergman se povlači u ilegalnost i meni predaje »prtljažnicu« da organiziram podizanje kovčega. Ja sam to povjerio Meriki (svojoj drugarici). Ona je zadatak izvela s mnogo umješnosti i kovčege negdje sklonila. Iz jednog je izvadila četku za odijelo s tajnim pretincem i došla u Primorsku ulicu br. 2, gdje sam je čekao u stanu Marice Jošt, s drugaricom Ankom Supanc. Iz četke je izvađen šifrirani izvještaj od CK KPJ koji smo predali Anki.

Kovčege je Merika smjestila u prostorije ureda »Hermes«, u Draškovićevoj ulici 29, prizemno, gdje je bila u to vrijeme namještena. To je mogla lako izvesti jer je imala ključeve od kancelarije u kojoj se poslijepodne nije radilo. Sutradan je kovčeg s dvostrukim dnom ispraznila i predala ilegalni materijal, a njih prazne odnijela u stan prijateljice Paule Pimperl.

* Marko (Jure) Zovko, rođen 1894 u Ličtici – Hercegovina. Pravo studirao u Zagrebu. Jedan između osnivača »Kluba studenata komunista«. Godine 1920 delegat na Prvom kongresu SKOJ-a. Godine 1919 i 1920 sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a. Član KPJ od početka 1920 godine. Godine 1934 i 1935 godine, kada pada u zatvor i Sekretar Centralne partijske tehnike, ogranka u zemlji, bude suđen na dvije godine robije. Sada živi u Zagrebu. Ovaj fragment njegovih sjećanja za štampu pripremio suradnik instituta Hrvoje Šarinić.

Bergman mi je prikazao situaciju poslije hapšenja aparata Centralne tehnike, te mi rekao da taj zadatak moram preuzeti i ponovno reorganizirati Centralnu tehniku u zemlji. On se boji hapšenja, te će kroz kratko vrijeme napustiti zemlju.

Početkom januara 1934. godine stigao je u Zagreb iz Beograda Gorkić (Čižinski), sekretar CK KPJ. Bergman ga je izvijestio o mojoj privoli da preuzmem Centralnu partijsku tehniku i dao mu adresu moga stana. Naravno da je Bergman i mene obavijestio da će me posjetiti Gorkić.

Oko 19 sati zazvonio je netko na vratima moga stana. Odmah sam mislio da bi to mogao biti Gorkić. Bergman mi ga je opisao, pa sam ga prepoznao. Ovaj moj prvi susret s Gorkićem nije dugo trajao. On mi je ukratko izložio djelokrug rada Centralne partijske tehnike, predao mi javku i adresu za Beč, osobito me upozorio na konspirativnost – da izbjegavam druženje s komunistima radi veće sigurnosti od provale. Ja sam njemu predao jednu adresu u Zagrebu na koju se mogu slati kraće obavijesti pisane tehničkim crnilom, kao i javku za one koji budu dolazili iz Beča u Zagreb. Na tom kratkom sastanku upoznao me je sa šifriranjem. Nije se baš mnogo trudio da me nauči. Rekao je da je glavno da shvatim sistem šifriranja. Obećao mi je poslati instruktora CK – »Antona« (Stevan Lilić) koji će mi pomoći u početnom organiziranju rada. Na kraju je rekao da mu se žuri na sastanak i da će, kad ponovo dođe u Zagreb, opet navratiti do mene.

U njemu sam gledao predstavnika Partije, bez obzira na njegove kvalitete. Činilo mi se da je snalažljiv i ekspeditivan. Iako se u Zagrebu pomalo pričalo među nekim drugovima da u Beču mora da ima i policijskih ljudi, pa možda i u samom CK te večeri na to nisam ni pomislio. Na Gorkića ću se još morati osvrnuti, ali odmah ističem: da sam tada u Gorkića sumnjao, ne bih prihvatio taj zadatak.

Čim je Gorkić napustio moj stan one večeri, nastavio sam vježbanjem u šifriranju. Vidio sam da sam dosta dobro shvatio sistem šifriranja. To mi kasnije nije zadavalo nikakvih poteškoća. Postao sam vrlo dobar šifrant, što su mi rekli i drugovi koji su kasnije dolazili k meni, pa i sam Gorkić. Šifriranje sam obavljao sam, bez ikakve suradnje ili pomoći drugih osoba. Jedne sam večeri pobjegao iz svatova – proglasivši se bolesnim – jer sam morao šifrirati pismo za sutrašnju otpremu. U svatovima sam malo više popio, ali ipak sam šifrirao bez greške.

Sredinom mjeseca januara stigao je i »Anton« iz Beča. Obavijestio je i svoga brata Lazara, u to vrijeme suradnika »Politike«, da dođe u Zagreb. Tako smo se sastali sva trojica u mom stanu. Lazu sam odveo na spavanje kod drugarice dr Jajac i Jovanke Popović. S Lazom smo se dogovorili da on preuzme rukovođenje partijske tehnike za Srbiju. Naučio sam ga šifriranju, te mu dao adresu za Zagreb i javku, kao i on meni za Beograd. Lazo se vratio u Beograd.

U Ljubljanu sam otišao s »Antonom«, koji me tu i povezao. Više se ne sjećam imena tog druga. Tom me zgodom povezao i s drugom »Kosom (Boris Kidrič), jer je on češće dolazio u Zagreb – kako mi je »Anton« rekao. Ljubljana je imala direktnu vezu s Bečom radi prebacivanja ilegalaca preko granice. Oni su uglavnom dobivali ilegalni materijal iz Beča direktno preko svojih veza, a za ostale pokrajinske tehnike sve je išlo preko Centralne tehnike u Zagrebu.

»Anton« je i češće dolazio u zemlju. To je bio jedan od najokretnijih i najsimpatičnijih instruktora CK tog vremena. On je još 1932. godine u Beogradu osnovao »Ilegalni punkt«, prije svog odlaska u emigraciju. Ovaj beogradski punkt je imao svoje javke, šifre, adrese, te razgranatu mrežu stanova, skladišta itd. Pričao mi je da je imao nekih poteškoća – kad je došao u Beč kao emigrant – u vezi s frakcionaštvom kao tobožnja pristalica frakcije

Sime Markovića. Kad mu je prikazano pravo stanje u vezi frakcionaškog rada Sime Markovića, stvari su se raščistile, dano mu je puno povjerenje, te je kooptiran u tehnici CK u Beču. Poginuo je u građanskom ratu u Španiji kao komesar bataljona.

Odmah po povratku iz Ljubljane poduzeo sam korake za uspostavu veza s ostalim pokrajinama. Otputovao sam u Split i sporazumno s ondašnjim partijskim rukovodiocima zadužio za pokrajinsku tehniku za Dalmaciju druga Ivu Majnarića, upoznao ga sa šifriranjem, izmijenili smo javke, adrese itd.

Preko partijskih veza uspostavio sam vezu s drugom Borom Draškovićem koji je zadužen za pokrajinsku tehniku za Bosnu i Hercegovinu.

Iz Skoplja je došao u Zagreb drug Kolendić (sin poznatog univerzitetskog profesora), te sam se upoznao s njim. Bio je student. Razgovarao sam s njim o partijskoj tehnici i nagovorio ga da preuzme taj sektor za Makedoniju. Što se tiče šifriranja, javke i adrese, uređeno je kao i s ostalim predstavnicima pokrajina.

S Crnom Gorom nisam održavao posebne veze. Materijal za Crnu Goru slao sam po studentima koji su studirali u Zagrebu.

Prema tome, povezivanje s pokrajinama izvršeno je dosta brzo. Organizaciona struktura tehnike izgledala je ovako:

1. Mjesne tehnike
2. Pokrajinske tehnike
3. Centralna tehnika u zemlji, sa sjedištem u Zagrebu
4. Centralna tehnika CK KPJ u Beču

SKOJ je imao samo mjesne i pokrajinske tehnike.

Centralna tehnika CK KPJ u Beču obavljala je sve tehničke zadatke CK. Glavna joj je veza u zemlji bila Centralna tehnika u Zagrebu, ali je imala adrese i javke pokrajinskih centara u zemlji za izvanredne slučajeve. Veze su održavane poštom i putem kurira. Ponekad su slali iz Beča svoje kurire, ali se uglavnom slalo kurire iz Zagreba. Oni su prenosili ilegalni materijal u kovčezima s dvostrukim dnom, a pisma i kraće direktive u knjigama s dvostrukim koricama.

Centralna tehnika u zemlji (u Zagrebu) imala je slijedeće tehnike:

1. Pronalaženje adresa za poštu i javki na koje su se javljali drugovi iz Beča i pokrajinskih centara iz zemlje.
2. Umnožavanje direktivnih dopisa CK za pokrajinske komitete KPJ.
3. Uvez knjiga s dvostrukim koricama u kojima su odašiljana pisma i manji materijali.
4. Pronalaženje spremišta za ilegalni materijal koji je stizao iz Beča.
5. Prenošenje ilegalnog materijala s kuririma iz Beča te daljnje dostavljanje pokrajinskim tehnikama.
6. Nakon formiranja Zemaljskog biroa (»ZEMBILJ«), Centralna tehnika u Zagrebu izvršavala je i sve tehničke poslove tog partijskog foruma.
7. Primanje i briga o smještaju onih koji su dolazili iz Beča, kao i onih koji su išli preko granice, a dolazili su iz unutrašnjosti zemlje. Ovima je davana javka za Beč, te su upućivani na javku u Ljubljanu, gdje su dobili vodiča za prelaz preko granice.
8. Nabavka raznih dokumenata (pasoši i razne društvene legitimacije), ispunjenih, ili samo u tiskanicama. Ispunjavanje i prepravljanje tih dokumenata koji su služili za prelaz preko granice ili slobodnije kretanje u zemlji.
9. Pronalaženje prostorija za održavanje sastanaka i konferencija šireg značenja.

To je bio uglavnom djelokrug rada Centralne tehnike u Zagrebu koja je održavala direktne veze: sa CT u Beču, sa »Zembiljem«, s pokrajinskim tehnikama (Zagreb, Ljubljana, Split, Beograd, Sarajevo i Skoplje), s pokrajinskom tehnikom SKOJ-a u Zagrebu. Osim tih veza držali smo direktne veze i sa CK SKOJ-a, s »Crvenom pomoći« i po liniji sela s drugom Dragom Bedekom (»Mile«).

S Bečom smo imali i telefonsku vezu koju smo upotrebljavali u iznimnim slučajevima. Preko jedne poštanske činovnice mogli smo odašiljati u Beč i brzojave zaobilaznim putem, bez registracije. I tom smo se vezom služili, iako vrlo rijetko.

Pokrajinske tehnike održavale su vezu s Centralnom tehnikom u Zagrebu; od nje su primale ilegalni materijal, koji su dalje dostavljale mjesnim tehnikama. Pokrajinske i mjesne tehnike imale su aparat za umnožavanje materijala. Drugove koji su morali napustiti zemlju ili koji su išli u Sovjetski Savez u školu, pokrajinske su tehnike upućivale na Centralnu tehniku u Zagrebu. Oni su dobivali javke za Beč, te su upućivani preko Ljubljane za prebacivanje preko granice.

Materijal je prenošen s kuririma u kovčezima s dvostrukim dnom ili automobilima s tajnim pretincem. Pošta i manje stvari ekspedirane su u knjigama s dvostrukim koricama ili u torbama s dvostrukom kožom. Uvijek je upotrebljavano kemijsko crnilo kod kraćih dopisa. Imena i važnija mjesta u pismima obično su šifrirana. Iako je upotrebljavan isti sistem šifriranja, za svakoga je postojao poseban ključ. U slučajevima provale ključ šifre je hitno mijenjan. Za dopisivanje su upotrebljavane i razne legalne revije koje su se ispunjavale na čistim mjestima.

Organizaciju adresa, javki i kurira uglavnom je obavljala Merika uz suradnju drugarice Marije Habulin koju smo kooptirali u naš rad u proljeće 1934. godine. Njih dvije dogovorno su održavale veze u Zagrebu, primale i otpremale materijal.

Adrese Centralne tehnike u Zagrebu bile su slijedeće (ne sve u isto vrijeme): Trafika Pintarić, Frankopanska 9, za primanje časopisa; za pisma: Galja Korporić, Ela Klemenčić, Kestler i Branka, Merikina prijateljica. Ja sam imao vezu s Pintarićem za podizanje časopisa, a ostala pisma donosila mi je Merika s drugih adresa.

Javke su bile: Matija Gorenc, vlasnik frizerskog salona, Elza Gertner i dr Ante Ramljak. Gorenc me direktno povezivao, a od Elze Gertner Merika je primala drugove i povezivala ih sa mnom ili s drugima – prema tome koga su tražili.

Aparate za umnožavanje Centralna tehnika nije imala, jedino smo umnožavali kraće materijale koje smo dobivali iz Beča, s napomenom da umnožimo i po jedan primjerak dostavimo svim pokrajinskim tehnikama. Ukoliko je umnožavanje izvršeno u Centralnoj tehnici, to je obavljala Merika na pisaćem stroju uz pomoć Micike Tropan. Veća umnožavanja obavljale su pokrajinske i mjesne tehnike, koje su za to imale poseban aparat.

Uvez knjiga s dvostrukim koricama izvršen je pomoću druga Parde, grafičara. Obično smo kupovali u antikvarnicama razne neupadljive romane, te ih predavali Pardi na uvez. Ovaj način otpremanja pošte nije bio još provaljen. Kurir je mogao uzgred da čita roman, što nikome ne bi upalo u oči. Iz Beča su kuriri donosili poštu u sličnim njemačkim romanima.

Osim kovčega s dvostrukim dnom i knjiga s dvostrukim koricama, na raspolaganju smo imali i raznih torbi s dvostrukim pretincem. Za kurirke imali smo ženske ručne torbe, a za kurire torbe za spise. Sve je to bilo dosta sigurno do hapšenja Mitrovića u novembru 1935.

Spremišta za materijal nalazila su se kod Paule Pimperl i kod inž. Martinca. To su bila Merikina skladišta, a Marija Habulin je imala svoja posebna skladišta, za koja je samo ona znala.

U Beč smo povremeno slali kurire koji su odnosili poštu, a vraćali se s ilegalnim materijalom u kovčezima s dvostrukim dnom. Na taj je način prenošena partijska štampa – »Proleter« i »Hrvatski put«, te razne ilegalne brošure i drugi materijal. S naše strane u Beč su išli kao kuriri: Olga Cvetković, Galja Korporić, karlovački knjižar Goldštajn i Mila Hercog. Iz Beča su dolazili: »Rosa«, dr Ina Vos i drugi. Najviše materijala prenosio je u pokrajinske centre »Boris« (prezime mu nisam znao), koji je kao sin željezničara imao povlaštenu željezničku kartu. Ponekad su i kuriri iz pokrajinskih centara dolazili k nama radi odnošenja materijala. Za taj smo se posao uglavnom služili kovčezima s dvostrukim dnom kojih smo imali u izobilju.

Iz Beograda je došao ilegalac »Olgica« (Đorđe Mitrović). Njega smo smjestili na stan kod Kiti Begović u Klaićevoj ulici. Tu je ostao do hapšenja kao »neprijavljeni podstanar«. Merika je pronašla još nekoliko soba za »prolazne goste«. Drugove iz Beča najviše smo smještali na spavanje kod gospođe Gregurić, u Medulićevoj ulici broj 13, a one iz zemlje kod dra Jajac i Jovanke Popović. Imali smo još nekoliko soba na raspolaganju koje smo s vremena na vrijeme upotrebljavali: kod akademskog slikara Vilka Šeferova, dok ga nisam angažirao za prepravljanje dokumenata, Paule Pimperl, »Bukice«, bračnog para u Novakovoj ulici.

Pasoše i legitimacije nabavljali smo od nekompromitiranih simpatizera, a ovi su ih dobivali od svojih poznanika. Ponekad nam je uspjelo dobiti i neispunjene legitimacije od planinarskih društava. Preradu dokumenata – mijenjanje fotografija, udaranje novih štampilja i suhih žigova – obavljao sam najprije s akademskim slikarom Đurom Tiljkom, a zatim s Vilkom Šeferovim. Štampilje su izrađivane na papiru i prenošene na kamen, a s kamena na dokumente. Za izradu suhih žigova upotrebljavali smo specijalnu leguru. Gotov žig namjestili bismo na određeno mjesto i stavili u ručnu prešu. To je išlo dosta dobro; nije nikad otkriveno.

Osim Gorkića i »Antona« u Zagreb su dolazili članovi CK (Blagoje Parović »Šmit«, Adolf Muk i »Oskar« (Karlo Hudomil), koji je kooptiran za člana CK 1930. godine. On je odlazio i u Beograd, a viđao sam ga i u Ljubljani. Krndelj je dolazio jedanput ljeti 1935. godine, o čemu ću posebno govoriti.

Nisam posve siguran da li je to bilo 1934. ili 1935. godine, sjećam se da je bilo proljeće. Iz Beča je stigla kurirka. Iz kovčega s dvostrukim dnom izvadili smo i jedno pismo adresirano na kuverti sa T. Kad sam dešifrirao pismo upućeno meni, Gorkić mi stavlja u dužnost da ovo pismo sa T kao i 3000 dinara odnesem u Ljubljanu i predam lično drugu Titu. Riječ lično bila je podvučena. Dešifrirao sam adresu stana i javku kojom sam se imao javiti kod Tita. Tada sam prvi put čuo ime TITO. Kuća u kojoj sam našao druga Tita nalazila se u blizini parka Tivoli. Ne sjećam se više ni ulice ni broja kuće. Takve sam stvari nastojao što prije zaboraviti, odmah poslije izvršenja zadatka. Kad sam na vratima zazvonio, otvorila mi je postarija žena. Rekao sam joj javku, te me odmah pustila unutra. Druga Tita sam zatekao na nogama, jer je čuo zvono, a očekivao je jednog druga, kako mi je rekao. Čim sam ga ugledao prepoznao sam u njemu Josipa Broza, kojega sam otprije poznavao u Zagrebu. Drug Tito nije bio iznenađen mojim posjetom, jer je bio obaviješten iz Beča. Predao sam mu novac i pismo. Nisam se dulje zadržavao, jer je drug Tito očekivao još jedan posjet.

Početkom ljeta 1934. godine Franjo Kralj, sekretar Pokrajinskog komiteta, obavijestio me da je donesena odluka da se druga »Milu« (Drago Bedek) pošalje u Moskvu na kraći tečaj; da je o tome razgovarao i s Gorkićem koji se s tim složio, pa bi bilo poželjno da ga što prije uputim do Beča, a oni će dalje. Bedeka sam poznavao otprije. Upoznao sam ga kod druga Augusta Cesarca, kamo je češće zalazio. August mi je o njemu najpohvalnije govorio. Dvadesetak dana nakon odlaska u Beč, odnosno u Moskvu, vratio se u Zagreb.

Gore su s njim razgovarali i rekli mu da je dovoljno njegovo znanje za rad na selu i poslali ga natrag. Za taj rad Bedek je primao direktive direktno iz Beča. U svakoj pošiljci koje smo dobivali iz Beča bilo je ponešto i za nj, kakvo pismo, brošura ili »Hrvatski put« koji je za selo izdavao CK KPJ, a štampan je u Baselu zajedno s »Proleterom«, partijskim glasilom.

Rad Centralne tehnike u Zagrebu razvijao se iz dana u dan, i sve je funkcioniralo. Kuriri su se kretali između Zagreba i Beča, kao i između pokrajinskih centara. Rad nije nimalo zapinjao. Pod jesen 1934. godine dogovoreno je s Bečom da se pošalje za probu u Zagreb jedan auto s ilegalnim materijalom. Prijedlog je prihvaćen bez prethodno određenog datuma kada će auto stići.

9. oktobra 1934. godine izvršen je uspjeli atentat u Marselju na kralja Aleksandra, kojom je zgodom ubijen i Bartu, ministar vanjskih poslova Republike Francuske. Toga dana, dosta kasno navečer, javlja se šofer preko javke da je stigao iz Beča i da je auto garažirao u gostionici Gašpić u Kukovićevoj ulici. Nisu mogli izabrati nesretniji dan, ali im se prašta, jer nisu mogli ni misliti šta će se tog dana dogoditi. Nije bilo druge, zadatak je trebalo hitno izvršiti. Zadužio sam Meriku da s Marijom Habulin i Drehslerom (Marko Perić) ode na izvršenje tog posla. Dvostruko dno auta bilo je puno ilegalnog materijala. U garaži su ispraznili auto, strpali materijál u kovčeg i košare i prebacili u ilegalna skladišta. Vojska i policija krstarila je te večeri zagrebačkim ulicama, ali ih nitko nije zaustavio. Auto je bez ikakvog incidenta na vrijeme vraćen u Beč. Dok su »vjerni podanici Njegova veličanstva« oplakivali smrt svoga kralja, ja sam sa svojim suradnicima proslavio tu večer na drugi način.

Za vrijeme korote za kraljem Aleksandrom mnogi su građani nosili mali kraljev lik crno uokviren na lijevoj strani. Kad sam putovao izvan Zagreba i ja sam ga nosio. To je bila najbolja legitimacija moje »državotvornosti«.

Krndelj mi je kasnije pričao da je i on napisao jedan članak za neke novine (ne sjećam se više koje su to novine bile) o marseljskom atentatu. Kominterna je ocijenila ovaj atentat kao atak fašizma na demokraciju, pa je čak i komemorativno veče održano u Moskvi. I Krndelj se u svom članku držao linije Kominterne. Morao je barem nešto napisati da se vidi kako smrt kralja Aleksandra ne oplakujemo baš tužna srca. Zato je članak završio ovako: – Pa ipak...

Koje oko za njim prosuzilo,
Više nikad da ne progledalo!

*

Bilo je planirano održavanje IV zemaljske konferencije KPJ potkraj 1934. godine. Konferenciju je trebalo održati u Ljubljani. Drug »Kos« je uglavnom rukovodio pripremama. S tim u vezi posjetio sam ga nekoliko puta u Ljubljani; uvijek sam nosio u zapučku lik kralja Aleksandra s malim crnim florom. Nekoliko dana pred početak konferencije stigao je u Zagreb Gorkić. Rekao sam mu da sve pripreme teku u najboljem redu. Pozvao me da zajednički posjetimo druga »Kosa« u Ljubljani i da vidimo kako je sve pripremljeno. Dogovorili smo se da sutradan putujemo jutarnjim brzim vlakom, ali da se sastanemo istom u Ljubljani poslije izlaska iz željezničke stanice. Došao sam u kola za ručavanje na doručak. Nešto podalje od mene doručkovao je Gorkić. Došao je agent i počeo legitimirati putnike. Interesiralo me Gorkićevo legitimiranje. Pružio je agentu pasoš i dalje pio kavu. Agent je bacio pogled na pasoš, brzo ga prelistao i vratio bez ikakve primjedbe. Gorkić je uzeo pasoš, stavio ga u džep i dalje pio kavu.

U Ljubljani, iza stanice, čekao nas je drug »Kos«. Nismo htjeli da mu odmah prist pimo, već smo išli za njim na udaljenosti od 50 metara. Okrenuo je prema centru grad prešao i most, ali se još uvijek nije zaustavio. Mi smo ga slijedili, no mislili smo da j opazio nešto sumnjivo, što se na kraju i potvrdilo. Okrenuo je natrag drugom ulicom, pre šao željezničku prugu i napokon se u jednom vrbiku zaustavio. Prišli smo mu i pozdravil se. Pitali smo ga zašto nas je tako dugo vodao. Zaista mu je bilo nešto sumnjivo.

Nakon razgovora nas dvojica vratili smo se u grad na ručak. Poslije ručka dugo smo sjedili u restoranu. Ja sam se vratio prvim vlakom, a Gorkić je ostao u Ljubljani.

Prema ranijim obavještenjima iz Beča, pozive sam uputio svim pokrajinama. Delegati koji su išli preko Zagreba dobili su od mene javku za Ljubljanu. Početak konferencije bio je određen za 25. decembra, na katolički Božić. Istom navečer 24. decembra stigao je u Zagreb delegat iz Beograda. To je bio Milan (Mića) Gavrilović, kojega sam kasnije viđao (1939 godine), kad je bio u Zagrebu bankovni činovnik u Privilegiranoj agrarnoj banci. Čini mi se da mi je rekao da je tada (1934. godine) bio sekretar ili član Mesnog komiteta u Beogradu. Budući da 24. nije više mogao doći na javku u Ljubljani, a 25. je radnja u kojoj je bila javka zatvorena zbog blagdana, dogovorili smo se da ga sutradan odmah izjutra otpratim prvim brzim vlakom do Ljubljane i da ga tamo povežem. Radi manje upadljivosti poveo sam i Meriku. Kako smo bili predvidjeli da bi mogao netko od delegata zakasniti, ugovorili smo da stalno dežura jedan drug pred radnjom za javku. Predali smo Gavrilovića i vratili se u Zagreb.

Kako je poznato, konferencija je održana bez ikakvih incidenata. Prema jednom Pov. aktu Ministarstva unutrašnjih poslova iz 1937. godine, »na IV zemaljskoj konferenciji, održanoj u decembru 1934. g. negdje u tajnom skrovištu u Sloveniji, izabran je Centralni komitet, kojeg sačinjavaju 12 lica, a za članove Politbiroa su izabrani: Broz, Parović, Čopić, Muk, Čižinski i Krndelj.

Na IV zemaljskoj konferenciji zaključeno je da se formira Zemaljski biro CK KPJ. Ta je potreba postojala, jer se CK već šest godina nalazio izvan zemlje, a nije bilo izgleda da bi se uskoro mogao vratiti. – Đorđe Mitrović – »Olgica« ovlašten je od CK da izvrši sve pripreme za formiranje Zemaljskog biroa. On se stalno nastanio u Zagrebu, te je predviđen od CK za budućeg sekretara Zemaljskog biroa, koji je trebalo da djeluje u zemlji kao neka podružnica ili ogranak CK.

Bilo je to u martu 1935. godine. Đorđe Mitrović, Srđan Prica i ja razgovarali smo o konačnom imenu Zemaljskog biroa. Ime Zemaljski biro nije nam se sviđao, jer će policija, čim dočuje za taj naziv, znati njegovo značenje. Skraćenica »Zem-bi« ili »Zembi« također je bila upadljiva. Policija je znala da se komunisti vole služiti skraćenicama, pa će lako odgonetnuti njeno značenje. Sva trojica bili smo iz BiH, pa nam je pao na um »Zembilj«. Tim se imenom nekada služio Petar Kočić, a označava ručnu torbu-ceker. Više se ne sjećam koji se od nas trojice prvi dosjetio tog naziva. Znam da smo bili prilično oduševljeni »tim pronalaskom«. Beč je obaviješten o »krštenju«, naravno šifrirano. Tih dana je i »Oskar« stigao u Zagreb iz Beča. Članovi »Zembilja« bili su Đorđe Mitrović – sekretar »Olgica«, ostali članovi: Srđan Prica, Franjo Kraj, Drago Marušić i Ivan Tomanić.

Prema strukturi tehnike sve tehničke poslove za »Zembilj« obavljao je aparat Centralne tehnike u Zagrebu. I dalje smo stajali u stalnoj vezi s Bečom. CK iz Beča provodio je partijsku politiku preko »Zembilja«.

Izbori za Skupštinu raspisani su za 5. maja. U vezi s tim »Zembilj« nije mogao voditi samostalnu politiku, jer su iz Beča stizale kontradiktorne direktive. Jedanput, da se ide samostalno na izbore s posebnim listama, a poslije toga da se naše liste priključe ujedinjenoj opoziciji, pa da se uopće ne postavljaju naše posebne liste itd. U te pismene direktive

zbrku su unosili i pojedini članovi i instruktori CK koji su počeli češće dolaziti iz Beča u zemlju – uglavnom u Zagreb. Na osnovi prvih direktiva »Zembilj« je povjerio dru Anti Ramljaku da stupi u vezu s Trišom Kaclerovićem, te s njim organizira postavljanje posebnih naših lista. Tune je svakodnevno telefonski razgovarao s Trišom Kaclerovićem. Nešto se počelo raditi. Međutim, poslije novih direktiva sve se pobrkalo. Vrijeme je prolazilo. Sistem kako su izbori provođeni bio je vrlo kompliciran. Trebalo je utrošiti 120 kg papira da bi se jedna lista naštampala i predala. To je bila gotovo najveća zapreka za postavljanje naše posebne liste. Dvadesetak dana pred same izbore stiže u Zagreb iz Beča Adolf Muk, član Politbiroa CK. Odmah sam ga povezao sa drom Ramljakom. On je u Beču dobio zadatak da bezuvjetno nastoji postaviti posebnu našu listu i samo mu je to bilo pred očima. Poslije razgovora s Ramljakom, Muk je otišao k Božidaru Adžiji. Dok mu je Ramljak kategorički rekao da je prekasno govoriti o isticanju posebne liste, jer je to tehnički nemoguće provesti u tako kratkom roku, Adžija se potpuno složio s odlukom CK i smatrao da bi se ipak mogla istaći naša posebna lista. Sada je Muk bio u sto muka: advokat tvrdi da je tehnički neizvedivo, a drugi, također doktor prava, kaže da bi se moglo. U takvom natezanju s Mukom dani su prolazili. Kad se vratio u Beč podnio je izvještaj kako bi sebe opravdao zbog neizvršenog zadatka. Najviše se osovio na Ramljaka. CK se složio s Mukovim izvještajem.

Došao je dan izbora. Komunisti i ostali lijevo orijentirani ljudi glasali su za listu opozicije. Naš CK je tražio pismeni izvještaj od »Zembilja« da mu se iznesu činjenice zbog kojih nije postavljena naša posebna lista? Mitrović, Srđa i ja smo se sastali i napisali koncept odgovora. Zbog neuspjeha smo u prvom radu okrivili CK i njegove kontradiktorne direktive. Dopis smo djelomično šifrirali, potpisali i uputili u Beč. Prijepis toga dopisa vraćen je iz Moskve s ostalim materijalima 1956. godine.

Ljeti 1961. godine prolazio je kroz Zagreb drug Srđan. Nazvao me telefonom, pa smo ugovorili sastanak u Kazališnoj kavani. Kad smo popili kavu izvadio je iz džepa prijepis onog našeg pisma upućenog CK KPJ poslije petomajskih izbora. Dali su mu ga u Arhivi da ga dešifrira. Pošto nije sam uspio, pokušali smo zajedno. Teško je bilo nakon 26 godina sjetiti se svih pojedinosti. Ipak smo uglavnom dešifrirali veći dio.

Sjećam se da je u »Hrvatskom putu« odštampan Krndeljev članak pod naslovom »Hrvatski je narod progovorio« – »Glasanje hrvatskog naroda za opozicionu listu na skupštinskim izborima 5. V 1935. godine«. Krndelj je ovaj članak potpisao svojim pseudonimom »Janković«.

*

Poslije izbora slijedili su drugi događaji. Po liniji »Crvene pomoći« Centralna tehnika također je održavala veze sa Zorom Nikolić koja je češće dolazila u zemlju kao instruktor, te sa drom Nikolom Nikolićem. Kad sam Zoru otputio u Beč s jednim prepravljenim pasošem, neko vrijeme iza toga stigla je jedna drugarica s bojadisanom kosom. Došla je da zamijeni Zoru kao instruktor po liniji »Crvene pomoći«. Gorkić joj je preporučio da se legalizira na taj način što ću je ja s nekim »formalno vjenčati«. Rekla mi je:

– Pa, Gorkić mi je rekao da ti možeš sve da udesiš. Treba da pronađeš nekog druga ili simpatizera, neoženjenog, koji će biti voljan da se sa mnom vjenča bez ikakvih obaveza. Međutim, ako se budemo jedno drugom sviđali, mogli bismo zajedno i živjeti.

– Pokušat ću da nešto učinim, ali ti ne mogu ništa sigurno obećati – odgovorio sam joj. Na tom je i ostalo. Uz toliko poslova nisam želio svoje djelovanje proširiti na osnivanje »ženidbenog biroa«.

Morao sam krivotvoriti čak i krsne listove. Poslije smrti Joštove, drugarica Marica je morala preuzeti namještenje. Obećali su joj mjesto kod Zavoda za socijalno osiguranje. Jedan od uslova za prijem u tu službu bio je da kandidat mora biti mlađi od 40 godina. Marica je tada imala 41 godinu života. Pitala me šta da poduzme. Uzeo sam joj krsni list i rekao da dođe za nekoliko dana. Prepisao sam krsni list, »pomladivši je za 5 godina. Drugim pisaćim strojem napisao sam klauzulu za ovjeru i potpisao (nečitko). Originalnu štampilju Kotarskog suda prekopirali smo vrlo uspješno. Kad sam joj predao »ovjerovljeni« prijepis, rekao sam da original sakrije, a ovaj prijepis priloži kao prilog molbi za namještenje.

– Za kratko vrijeme pokazala mi je Marica rješenje o imenovanju. Bila je zadovoljna, ja također.

U junu 1935. godine dobio sam obavijest iz Beča da odmah predam dužnost nekom drugom sporazumno sa »Zembiljem« i da dođem zajedno s Merikom radi preuzimanja Centralne tehnike u Beč. »Zembilj« – drugovi Đorđe Mitrović i Srđan Prica odgovorili su u Beč – da je to nemoguće izvesti u kratkom roku, pa su predložili da ide Marija Habulin, što su u Beču prihvatili.

*

Tog ljeta 1935. godine izbio je veliki štrajk radnika u tekstilnoj tvornici »Herman Pòlak i sinovi« u Zagrebu. Poznavao sam se sa drom Benom Štajnom, našim dobrim simpatizerom. Znao sam da je dr Beno u dobrim odnosima s Bondijem, direktorom tvornice. Stoga sam zamolio dra Štajna da intervenira kod Bondija da poštedi neke drugove i drugarice ukoliko bi došlo do otpuštanja zbog represalija. Beno mi je rekao da mu donesem ta imena. Marica Jošt povezala me s drugaricom Macom Gržetić koja je u to vrijeme radila kao tvornička radnica u toj tvornici. Rekao sam joj da se dogovori s odgovornim rukovodiocima štrajka i da mi ta imena donese napisana. Već sutradan sam predao Beni ceduljicu s imenima drugova koje se ne smije otpustiti. Intervencija je potpuno uspjela, što mi je kasnije i drugarica Maca usmeno potvrdila.

Anka Supanc

MOJ PARTIJSKI RAD U ZAGREBU I SURANJA S AUGUSTOM CESARCEM (1927–1934)*

U Zagreb sam se vratila u proljeće 1927. godine. Trebala sam se zaposliti u »Borbi«. »Borba« je često mijenjala prostorije. Raspačavala se kao i druga naša štampa. U njoj je vrlo mnogo sarađivao Cesarec. Napisao je krasni podlistak o Aliji Alijagiću i o Franji Ljuštini. Partijske ličnosti toga vremena (1926–127) bile su: Cvijić, Horvatin, Salaj Đuro, Mavrak, Čopić, Krndelj, Kordić, Kranjec Gabrijel, Tomanić, Parović, Predojević i drugi.

Kad sam se 1927. vratila u Zagreb, došao mi je reći Mavrak, da preuzmem administraciju »Borbe«. Međutim, ja sam opet dobila krvoliptanje i morala sam ležati. Za to vrijeme oni su u »Borbu« uzeli druga Josipa Kraša. Kad sam ozdravila tražila sam drugo namještenje, jer bez posla nismo mogli živjeti. Bila sam povezana s drugovima preko Marice Pavić–Jošt i sa Savezom privatnih namještenika. Još onda tamo nije bio Mitraković, već samo stari drugovi. Najviše sam pomagala svome drugu** u radu sa drvodjelcima. Radila sam sa ženama i za »Crvenu pomoć«. Za cijelo vrijeme mojih izgona nisam od Partije uzimala nikakvu pomoć, iako sam imala vrlo nemiran i težak život (bolest, izgoni, zatvor, teške prilike u kući itd.). Bila sam stalan gost policije, ili ona kod mene ili ja kod njih. Nikada nisu ništa našli, niti bilo kakvo priznanje dobili..... Sada su drugovi upotrebili moju sposobnost za putovanje u Sloveniju. Tamo sam imala mnogo poznatih pa su me zato koristili.

U ćeliji u kojoj sam se povezala bili su: Horvatinova žena, Hećimović, Čor i Mesić. Bilo nas je pet iz raznih struka. Rukovodilac ćelije bio je Hećimović. Čor je bio službenik; ja bez posla, Horvatinova žena privatni činovnik. Krug našeg djelovanja bio je teritorij, gdje se sada nalazi općina Medveščak (Petrinjska ulica do Maksimirske ceste). Tu smo dijelili letke i izvršavali sve ostale zadatke, koje smo dobivali od Mjesnog komiteta. Ćelija je osnovana 1928. prije nego što je pokrenut list »Zaštita čovjeka«.

---

* *Anka Mihota-Supanc* rođena 1895 u Cigleni – Bjelovar. Član KPJ od 1919 godine. Član Pokrajinskog odbora Crvene pomoći, radila u ćeliji sa Hećimovićem, Mesićem i Horvatinom. Član Centralne uprave sindikata privatnih namještenika od 1919. U radničkom pokretu djeluje od 1919 godine. Često hapšena i proganjana. Suđena po Zakonu o zaštiti države 30. VII 1930 na dvije godine robije. Sada živi u Zagrebu. Ovaj fragment njenih sjećanja započinje s momentom kad se nakon povratka 1926 godine iz Slovenije ponovno uključila u partijski rad u Zagrebu. Fragment izdvojio za štampu suradnik instituta Ivan Ramljak.

** *Ladislav Kordić*, suprug Anke Supanc.

U odboru »Crvene pomoći« radila sam s Nikolom Hećimovićem na primanju i slanju dopisa i primanju i izdavanju pomoći. Kroz to vrijeme nije bilo promjena u članstvu a naš rad se uglavnom svodio na izvršavanje zadataka . . .

. . .Levi i Šemšek iz Sarajeva i još neki drugovi sastajali su se skoro svakodnevno sa Ognjenom i Srđanom Pricom u stanu druga Marka Zovka u Bosanskoj ulici. Zovkova drugarica Smilja bila je tuberkulozna i ležala je, pa smo kod nje sjedili. Ja sam tu imala vezu.

Prilično slobodno sam se kretala i viđala na ulici sa Hećimovićem. Đaković se također slobodno kretao. Znali smo reći, da je ipak malo previše na ulici. S Đakovićem sam najčešće održavala vezu preko Šemšeka. Ali sam se s njim često viđala i razgovarala i na ulici. Hećimović me je upotrebio kao vezu između Cesarca i Đure Đakovića. Tada je Đuro Đaković došao iz Drezdena s Kongresa. Stanovao je na Miramarskoj cesti. S Đakovićem sam se sastajala kod Marice Jošt ili u Ilici kod zubara gdje je popravljao zube. Nekada me on potražio tamo gdje sam se hranila (Ilica 80).

Za »Crvenu pomoć« povezivali smo se tako, da sam ja dobivala nalog da nađem ovog ili onog, da odnesem negdje nešto, da se oni ne bi previše izlagali.

Jednoga dana došli su drug Jaka Žorga i Đaković i dali nalog da »Crvenu pomoć« treba legalizirati. Pozvali su pokojnog Kordića i pitali ga, da li bih mogla preuzeti administraciju »Zaštite čovjeka«. On je rekao: »Sigurno će Anka moći to da preuzme. Pitajte izravno nju«. Onda je Đuro Đaković pozvao Cesarca i mene i rekao da je zaključeno, da se pokrene jedan list kojega bi izdavao Cesarec, kao vlasnik i odgovorni urednik, a ja bih vodila administraciju. Za to vrijeme, dok smo vršili pripreme za izdavanje lista od maja 1928. i kasnije dok je list izlazio, morali smo se strogo držati da ne idemo često, naročito ja, na sindikate i da se ne družimo sa kompromitiranim ljudima. Morali smo uopće paziti na sve što radimo i kuda se krećemo, kako bi izgledalo da se to stvarno legalno radi. Pripreme su nastavljene u lipnju i srpnju 1928. godine. Prvog augusta 1928. izašao je prvi broj lista »Zaštita čovjeka«, za kojega je većim dijelom pisao Cesarec (ne samo za 1. broj, već i ostale). Redakcija je bila na Pejačevićevom trgu 12 u dvorištu. Tu je bila prije redakcija »Borbe«. Prostorije su pripadale nekoj starijoj ženi, udovici nekog prijatelja, koja nam je bila sklona. Nije pravila pitanje, iako je znala da je to opasno, jer je policija ranije dolazila k njoj i radi »Borbe«.

Ja sam u redakciji lista »Zaštita čovjeka« bila administrativac i redovito pisala o žrtvama, koje su dobivale pomoć. Pomoć su dobivali svi oni koje je režim progonio i njihove porodice bez obzira na političku pripadnost. Tako sam npr. nosila pomoć i majci Jose Rukavine, da se vidi da to nije samo za komuniste.

U redakciju su Cesarcu dolazili mnogi drugovi iz vana. Tako je navratio i Kurto Meho iz Sarajeva, kad je išao u Rusiju. Cesarca su mnogi tražili. »Zaštita čovjeka« i »Borba« dobivali su jako velike priloge u funtama i dolarima od naših iseljenika iz Amerike i Australije. Ta pomoć je uvijek stizala uz popratno pismo. Novaca smo prilično primali, ali je trebalo i mnogima pomoći, jer je bio veliki broj žrtava. 1928. godine, poslije ubistva u parlamentu, drugovi su se morali sakrivati i bježati, pa je trebalo pomoći njima i njihovim porodicama.

Casarec je bio apsolutno proleterski pisac, skroz odan našoj stvari. Surađivao je u svim našim naprednim listovima. Za vrijeme izdavanja »Zaštite čovjeka«, u 1928. godini, bio je direktno povezan s partijskim rukovodstvom. Išao je na sastanke. Znam da je išao na sastanke u Paromlinsku cestu. To zna i Stanko, Cesarčev brat.

Stalni suradnik nije bio nitko. Ali dobivali smo dopise iz raznih krajeva zemlje koje je Cesarec prerađivao i pripremao za štampu.

Izašlo je svega 26 brojeva »Zaštite čovjeka«, 24 broja u 1928. i 2 broja u 1929. godin »Zaštitu čovjeka« uvijek sam slala u Sveučilišnu biblioteku. Mnogo je bila plijenjena a njima sam slala nezaplijenjene primjerke. Možda i Cesarčeva sestra Štefa Mladić Vrapču ima te brojeve. Krasna mu je stvar bila »Golgota jugoslavenskog naroda«. Jo nekada, kada je izašao Zakon o zaštiti države napisao je o Pribičeviću po prilici ovo, da onaj tko je to stvorio i saglasio se s tim, da će sam od toga stradati. Tako je i bilo. Cesarec je napisao i vrlo dobre članke o Radiću. List je vrlo mnogo raspačavan van Zagreba. Slali smo ga u Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju itd.

List je prestao izlaziti sa šestojanuarskom diktaturom 1929. godine. Interesantno je, da nisu zapečatili prostorije, iako su 6. januara uhapsili Cesarca. Ja sam ostala u tim prostorijama sve do aprila mjeseca. I dalje sam imala vezu sa Hećimovićem. Poslije je dolazio Brezović iz Mjesnog komiteta. Imali smo vrlo mnogo štamparskih dugova, jer mi nismo mogli sve troškove podmiriti. Uz Cesarca je 6. januara uhapšen i zatvoren Kraš, koji je tada bio administrator »Borbe«. Više puta je došla pomoć za »Zaštitu čovjeka« za njih i obratno njima za nas. Međusobno smo bili povezani, davali adrese, mijenjali novac itd. Kad je »Borba« zapečaćena i Kraš zatvoren, otišla sam u Kačićevu ulicu gdje je bila redakcija »Borbe«. U prizemlju zgrade je imao svoju radnju neki brico Brešer. Tada je bio naš dobar simpatizer (danas ga nije vrijedno spominjati, jer se za vrijeme rata sasvim izopačio). Zamolila sam ga da uredi s listonošom da poštu ostavlja kod njega. Tako je i bilo. Brešer je podizao poštu za »Borbu«, a ja još uvijek za »Zaštitu čovjeka«. Jednoga dana došao je drug Đaković i rekao: »Anka, došlo je puno čekova. Da li bi se to moglo podići?« »Borba« je bila zapečaćena, nije bilo štambilja, nije bilo Horvatina ni Kraša da potpišu. Ipak rekla sam: »To će biti lako«. Otišla sam u Radnički dol. Tamo je bio jedan pečatorezac, neki mali crni drug. On mi je napravio pečat »Borbe«, jer sam ja imala otisak na raznim potvrdama. Potpis od Horvatina i Kraša sam patvorila. Otišla sam u Jugoslavensku banku i tražila da mi čekove unovče u dinare. Činovnik, koji je to primio, pogledao je mene, onda ček i upitao: »A, gdje je Horvatin?« Rekla sam: da je kod kuće. »Gdje kod kuće«. Odgovorila sam: »Ovdje u Zagrebu«. Službenik uzme ček i ode. Pomislila sam sad će sigurno telefonirati policiji. Odlučila sam da ću šutjeti i tvrditi da mi je čekove donio čovjek, koji je rekao da su od Horvatina. Ali službenik se vrati, dade mi novce i kaže: »Pozdravite Horvatina!« Bio je to bankovni činovnik Smoljan, Hercegovac, Horvatin je također bio bankovni činovnik i oni su se više puta sreli. Činovnik je mislio da se Horvatin skriva i da ga nema u Zagrebu. Pitao me za Horvatina zato, jer je bio u neudomici, da li jest ili nije u Zagrebu. Horvatin tada nije bio zatvoren, nego je pobjegao.

Budući da ja nisam smjela ići na partijske sastanke, poslije mi je rekla Jovanka, Horvatinova žena, da je na nekom sastanku rekao Đuro Đaković: »Cijela partijska organizacija nije mi napravila ono što mi je napravila Anka«. Ja sam već bila i zaboravila na to. Nisam se odmah sjetila, jer sam išla mijenjati i naše novce, koji su još uvijek dolazili u kuvertama iz Australije i Amerike. I pored hapšenja Cesarca i zabrane lista radila sam u »Zaštiti čovjeka« do aprila 1929.

Kod mene je policija izvršila premetačinu. Tada sam stanovala kod Šalamunove žene u Ćanićevoj ulici 4. Nisu ništa našli te su me pustili na miru. Jedino kasnije, kad sam bila u Požarevcu 1931. godine, iz robijašnice su me odveli na sud i preslušavali o »Zaštiti čovjeka«. Poslije mi je Cesarec rekao, da su mu se na sudu smijali, što mu je krunski svjedok robijaš iz Požarevca. On je na sudu morao dokazivati odakle mu novci i da li je on bio vlasnik »Zaštite čovjeka«. U tom smislu su me i preslušavali. Pitali su me da li je Cesarec zbilja bio vlasnik lista, kako je došlo do toga da je on izdavao list, kako da sam

upravo ja bila njegov administrator itd. Ja sam tvrdila da je list bio njegov, da je zarađivao dosta na svojim rukopisima i knjigama, a osim toga, da mu je i familija pomagala i da je stvarno on mene isplaćivao.

8. VIII 1928. umro je moj drug Ladislav Kordić. Financijsko stanje mi je bilo otežano, jer su kod mene tada bili moji roditelji. Poslije dva mjeseca oni su otišli natrag u Ciglenu. Ostala sam sama. U jednu ruku mi je bilo drago da odu, jer sam znala u kakvoj se situaciji nalazim. Događaji u parlamentu doveli su do raspuštanja sindikata i policijskih hapšenja. Mislila sam da ću i ja biti uhapšena, a roditelji se tada sigurno ne bi snašli. U roditeljskoj kući u Cigleni bilo je sve u rušećem stanju. Otac je imao 79 godina i nije mogao više da radi. Prodali su kuću i kupili manju od sobe i kuhinje u Klokočevcu kraj Bjelovara. Od toga im je ostalo nešto novaca za prvu pomoć.

Moj drug Kordić bio je tada u Pokrajinskom komitetu Partije i Pokrajinskom odboru sindikata, kao tajnik Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije. Bio je i potpisnik Prvomajskog manifesta 1928. godine. Upravo na dan njegove smrti održavala se rasprava protiv njega. Kad je branilac završio svoje izlaganje rekao je: »Ne branim onoga kojem današnji zakon više ništa ne može, nego branim ideju toga dobrog i poštenog čovjeka.« Surađivao je s Krndeljom (tada tajnikom Pokrajinskog odbora sindikata i urednikom »Organizovanog radnika«), i ostalim rukovodiocima sindikata: Salaj Đ., Đaković Đ., Broz, Predojević, Šalamun, Tomanić, Valjin i dr.... Meni je Cesarec uvijek slao poruke preko svoje sestre Štefe Mladić, a ja sam pod vidom njegovog posla tražila s njim razgovor. Međutim, sud mi nije to odobrio. Samo sam mu odnijela neke knjige na Sudbeni stol.

S Josipom Krašem smo surađivali tako, da smo razmjenjivali pisma, koja su dolazila iz vana. Mnogo puta je pomoć dolazila na našu adresu s popisom šta je za »Borbu«, a šta je za »Zaštitu čovjeka«. Tako je isto bilo i kod »Borbe«.

1929. godine uhapšen je poslije provale u Samoboru Brezović. Bili su također zatvoreni: Ognjen i Srđan Prica, Marko Zovko i neki Dolić, koji je do tada radio u omladini.

Po nalogu drugova ja sam se sklonila kod kuće u Klokočevac. Poslije nekog vremena vratila sam se natrag. Ne znam, da li su mi poručili da se vratim. Nakon nekoliko dana došao mi je u Zagreb tata i kazao, da mu je blagajnik (ili bilježnik) u Trojstvu, našoj bivšoj općini, rekao, kad ga je sreo u Bjelovaru, da mene traži zagrebačka policija. Iako mu je bilo skoro 80 godina, on je taj put, iz konspirativnih razloga, prošao skoro pješice.

Ali policija me ipak uhapsila. Sjedila sam u ćeliji u Zagrebu 8 dana, a da nisam znala zašto su me zatvorili. Osmi dan išla sam na saslušanje, Janku Bedekoviću. Upitao me, da li znam zašto sam uhapšena. Odgovorila sam, da ne znam. Na to mi on odgovori: »Kako ne znate? Vi bi trebali znati zašto ste uhapšeni«. »Možda zato što sam na ulici razgovarala s Krndeljem, a istom je pušten iz zatvora«. Bedeković mi odgovori: »A, ne. Ne. Nismo vas zato zatvorili. Da li poznate Anku Butorac?« „Odgovorila sam: »Pa, ne poznajem je lično, ali sam čula za nju.« »Kako ste čuli za nju?« »Ovih dana su me neki radnici, koji me poznaju preko pokojnog Kordića, upitali kako to da nisam zatvorena. Oni su čuli da je neka Anka zatvorena i mislili su da sam to ja.« »Dobro, recite vi meni, da li ste vi davali kakvu pomoć, odnosno novac nekom omladincu«. Nisam se mogla sjetiti te sam odgovorila: „Ja sam preko »Zaštite čovjeka« davala pomoć. O tome piše u štampi. Da li je netko među njima taj za koga vi pitate, ne znam". Bedeković odgovori: »Direktno preko vas je došla pomoć za njihov rad.« Odgovorila sam da ne znam i da se ne mogu sjetiti. Primijetio je, da li se stvarno ne mogu sjetiti. Na to sam odgovorila, da ne mogu. Bilo je puno ljudi koji su dolazili po pomoć, a ja ne znam kome je kakva pomoć bila potrebna i zašto je tko upotrijebio tu pomoć. Upitao me da li se mogu zakleti da sam rekla istinu i da se ne bavim

komunizmom. Rekla sam da mogu. Na to je rekao Bedeković, da me se pusti. Tog mom
je ušao Cvetko Horvat, koji me je dobro poznavao i koji me 1921. godine izagnao i p
vikati: »Šta, ovu puštaš iz zatvora?!« Ključar je bio toliko pošten čovjek da mi je reka
bježim, a stvari da ostavim, te ću ih dobiti kasnije. Otišla sam i više me nisu tražili.

1929. godine, kad sam prestala raditi u »Zaštiti čovjeka«, pomogao mi je drug Puška
On je bio rukovodilac pekare na Selskoj cesti. Prijavio me na bolesničku blagajnu »M
kura«. Dobijala sam 100–200 dinara pomoći mjesečno. Meni je ta pomoć zaista dol
došla, jer sam s plućima bila dosta slabo. Nisam nigdje radila. Stanovala sam sa drug
ricom Šalamun. Bilo nas je četvero u jednoj sobi: drugarica Šalamun, njena djevojčic
neki podstanar postolarski radnik i ja. Bilo nam je jako nezgodno živjeti u jednoj sobi
stranim muškarcem. . . .

PRVI POKUŠAJ ODLASKA IZ ZEMLJE

Nakon robije, 1933 godine bila sam zbog tuberkuloze upućena na liječenje na Brestovac
Na Sljemenu su me drugovi mnogo posjećivali, tako da su počeli govoriti: »Tko ste vi, da
vam dolaze toliki ljudi?« Rekla sam: »Ja sam jako bolesna i moji znanci misle da ću možda
umrijeti.« Bila sam jako slaba. Kad sam izašla iz Požarevca imala sam 44 kg. Međutim
i na Sljemenu je bila žandarmerija. To su bili oni koji su se liječili, a ujedno su i vršili
žandarsku dužnost, pa sam se bojala da oni nešto ne primijete, i da drugovi ne stradaju,
pa sam ih zamolila da rjeđe dolaze.

Magaziner na Sljemenu bio je tada neki Šimić naš simpatizer. A bilo je i nekoliko
dobrih đaka, srednjoškolaca. (Npr. Jovica Kević, koji je poginuo u Kerestincu, Rivoseki
Melanija, neki Broz, pa jedan Slavonac Filipović i dr.). Formirali smo jednu grupu od
naših ljudi. Radili smo zajednički (čitali i diskutirali). Melanija Rivoseki je rekla, da ju je
majka rodila, a da sam joj ja otvorila oči. Kad je došla vjerovala je u boga, a otišla je
kao marksista. Gore je bila oko godinu dana, vrlo teški pacijent.

Jednog dana, mislim da je to bilo u mjesecu augustu 1933. godine, došao je na Sljeme
Fredi Bergman kurir iz inozemstva i rekao: »Anka, ti treba da se spremiš za preko (gra-
nice). Tu ne možeš mnogo koristiti, jer si već toliko kompromitirana, a tamo ćeš moći.«
Rekla sam Frediju da sam bolesna i kakve će koristi Partija imati od mene, ako ja idem
van. Ovo što ja znam, dovoljno je za ove prilike. Ali on je ostao pri svome. Drugovi su
znali da sam bolesna, da nemam namještenja i da sam pod paskom i mislili su da bi bolje
poslužila vani na radu u partijskoj tehnici, a usput bih mogla ići i na predavanja.

Prekinula sam bolovanje. (Bolovanje je bilo dozvoljeno samo u trajanju od nekoliko
mjeseci. Pri isteku roka Cesarec je molio dra Barilara, da mi produži bolovanje, jer da
teško živim, i da sam slaba. Barilar me pozvao, pitao da li poznam Cesarca i produžio mi
bolovanje.)

Otišla sam kući, spremila se za put, vratila se u Zagreb i javila drugovima. Drug Mari-
jan Stilinović je već znao za sve. Tu sam dobila opremu: cipele, kaput, i ostalo potrebno za
prelaz preko granice. Zato vrijeme bila sam kod Marka i Merike Zovko. Trebala sam otići
s jednim drugom iz Vukovara. Kad smo došli u Celje on je otišao natrag preko Ljubljane.
Ja sam imala javku za Celje i nisam smjela otići dok ne vidim šta je s vezom. Odsjela
sam u hotelu »Pošta«. Javljala sam se tri dana redom, po dva puta dnevno na datu adresu.
Stalno mi je odgovarala neka žena, da se taj još nije vratio. To mi je postalo sumnjivo.

Drugi ili treći dan rekla sam joj: »Recite da sam iz vana i da nemam sredstava ni mogućnosti da tu ostanem duže. Neka mi reče gdje da ga nađem«. Onda mi je on poručio gdje da se nađemo. Tada mi je rekao: »Drugarice. ja ne radim. Cijela Savinjska dolina je provaljena. Celje je malo i poznaju me, te svaki dan očekujem da me uhapse. Kad dođeš u Zagreb, reci drugu u kakvom smo stanju«. Vratila sam se u Zagreb. Kad je Stilinović čuo da sam se vratila došao je kod Marice Jošt. Prenijela sam mu ono što mi je rekao drug iz Celja. Stilinović je odgovorio: »Dobro da si mi rekla«. Kod Marice je imao. u jednoj kefi s dvostrukim dijelom, razne adrese i kojekakve materijale. Odmah su to spremili. Ja sam se vratila kući.

DRUGI POKUŠAJ ODLASKA U INOZEMSTVO SA CESARCEM. HAPŠENJE. LIJEČENJE I POVRATAK KUĆI

U martu 1934. pozvao me Cesarec u Zagreb i rekao mi, da smo nas dvoje određeni da idemo van. Spremila sam se i mi smo koncem marta otišli. Jedan Cesarčev poznanik, direktor pamučne tvornice »Bondi« odvezao nas je malo dalje od Zidanog Mosta. Tu smo sjeli na vlak. U Dravogradu smo sišli. Tu nas je čekala veza. U mjestu Črna trebali smo dobiti vezu s Austrijom. Prvog aprila, bio je upravo Uskrs. krenuli smo s dvojicom vodiča prema granici. Rekli su nam da je blagdan i žandari će sigurno imati kakvu svečanost, pa neće paziti. Vodiči su išli naprijed, a Cesarec i ja iza njih. Dogovorili smo, kad vodič zamaše lampom, da je to znak opasnosti. Najednom smo vidjeli kako vodič trči natrag. Nismo htjeli bježati, jer smo na taj način omogućili bijeg vodičima, te smo išli običnim korakom. Žandarima smo kazali da smo izletnici, a oni da su naši vodiči. Za njima su pucali, ali ih srećom, nisu ni ranili. Predveli su nas na žandarmerijsku postaju. Upravo pred tjedan dana taj su kanal provalili frankovci. Nosili su dinamit i ne znam što još. Stoga je bilo netaktično upotrebiti taj kanal. Preslušavali su nas, naročito Cesarca. Vodili su ga okolo da pokaže kojom stranom smo došli. Tvrdili smo da smo došli vlakom do samog mjesta. Pitali su kako izgledaju stanice, jer nisu vjerovali. Cijelu noć nismo spavali. Išli smo iz sobe u sobu. Maltretirali su nas. Nisu dozvoli da jedemo i da spavamo. Sve mještane su doveli k nama na suočenje. Među njima su bila i ona dvojica. Tražili su da među njima prepoznamo vodiče. Rekli smo da nije ni jedan od njih tu. Cesarec je tvrdio da je jedan bio visok i plav, a jedan malen i napadno crn. Govorio je sve obratno. Mene su pitali, kako su bili obučeni. Rekla sam da me pitaju za Augusta kako je obučen i kakvu kravatu ima, ne bih znala reći, a kamo za ove ljude s kojima sam bila svega par minuta. Onda su nam kazali: »Dobro, dobro, u Zagrebu ćete se drukčije sprovesti.«

Sproveli su nas u Zagreb i zatvorili na policiji, tu sam bila 30 dana. August je izašao nekoliko dana ranije. Cesarčeva sestra, Štefa Mladić nosila mi je kroz to vrijeme hranu. Kroz tih 30 dana nisu me uopće preslušali. Samo su me fotografirali i uzeli otisak prstiju. Jedan referent mi je rekao: »Lako vi varate onu bedastu žandarmeriju da ste Cesarčeva prijateljica. Trebali biste to nama ponoviti.« Rekla sam: »To su moje lične stvari. Mi smo išli na izlet, a ja znam slovenski i tako se bolje uz mene snalazio«.

Još dok smo bili u Črnoj, u žandarmeriji sam vidjela na stolu šilinge, koje su našli kod Cesarca. Znala sam da je to otežavajuća okolnost. Uzela sam ih, i zatražila da idem u WC. Tamo sam ih bacila. Kasnije su me pitali što je sa šilinzima. Rekla sam da novaca nemam. Osumnjičili su jednog žandara koji me je čuvao. Ovaj mi se kasnije prijetio. Oni sada nisu više imali dokaza.

Opet su me poslali od stanice do stanice kući. Bertušek mi je rekao: »No, opet s prevarili. Ali, sad ćemo vas, zbilja strogo čuvati.« Kući sam našla mamu strašno uz renu. Žandarmerija je bila već kod nje. O svemu su ispitivali, a na željezničkoj s su rekli da ću visiti, jer da sam nosila eksploziv, koji je podmetnut pod pravoslavnu u Bjelovaru. Opet su strogo pazili na mene. Ali ubrzo sam, u proljeće 1934, s po doktora upućena na liječenje u sanatorij u Novi Marof. Uskoro sam liječenje preki jer su mi javili da je mami pozlilo. Ona je bila srčani bolesnik, a tata je oduzet l Materijalno i zdravstveno stanje nas troje bilo je vrlo teško. Ostala sam jedno vri kući.

Ugodno se sjećam jednog starog poštara iz Gudovca. Jednog dana je došao i rekao »Moram vas opomenuti da se ni s kim ne dopisujete. Kod mene je bila žandarmeri naredila mi ako dođe kakav dopis, naročito izvan zemlje, da ga odmah donesem nji Mislila sam što sad hoće. Međutim, drugarice su mi javile, da je Cesarcu uspjelo pr legalno u Austriju. Sumnjali su da ću se povezati s Cesarcem i otići van. Žandari ponovo redovito dolazili. Rekla sam im da ću pobjeći. Pitali su me kamo. Kazala sa Zagreb. Moram raditi jer su roditelji bolesni i nemaju sredstava za život...

NIKOLA PUPAVAC

SUSRETI S AUGUSTOM CESARCEM*

U vrijeme ono, kada prvi svjetski rat tek što bijaše završen i ruska oktobarska socijalistička revolucija tek što bijaše otvorila nove vidike; kada bijaše s njom nastupio suton jedne duge epohe klasnih vladavina i otpočela jedna nova epoha, socijalistička epoha, u historiji čovječanstva, upoznao sam Augusta Cesarca sasvim slučajno.

Dakle, u proljeće godine 1919, jednog lijepog dana, došao sam iz Okučana u Zagreb, i u Ilici 55, gdje su se u to vrijeme nalazile kancelarije političkih i sindikalnih radničkih organizacija, zakucao sam na jedna vrata u prvom katu i potom unišao. U sobi su za pisaćim stolovima sjedile dvije osobe i nešto pisale, dok su dvojica mladih ljudi, oko dvadeset i šest godina starosti, stajala bliže vrata i razgovarala sa onima što su sjedili za pisaćim stolovima. Obadva bijahu srednjeg rasta, mršavi, kao da su juče došli iz memljivih robijašnica ili blatnih, podzemnih, zemunica na fronti. Jedan od njih nosio je naočale.

– Drugovi, molim vas, recite mi, u kojoj se sobi nalazi Juraj Bukšeg, – obratim se toj dvojici.

– Pričekajte malo, mi ćemo odmah biti ovde gotovi, pa ćemo izići i pokazati vam, – odgovori onaj sa naočalima.

– Vi ste mi, druže, odnekud poznati, – reče onaj bez naočala, – samo neznam otkuda.

Zagledah se malo bolje u njega, ali ja ga se od nikud ne mogoh sjetiti. Zato mu rekoh:

– Vrlo ste ljubazni, druže. Vi sigurno hoćete da se sa mnom upoznate, jer to se tako kaže kad nekoga nepoznamo, a hoćemo da ga upoznamo. Ja sam Nikola Pupavac iz Okučana, – pretstavim mu se.

– Ja sam August Cesarec, a ovo je moj drug Đuro Cvijić, – odgovori onaj bez naočala, pruži mi ruku i mi se rukovasmo.

– Zaista, mi vas ranije nismo lično poznavali, ali nam je Vladimir Čopić govorio za vas. Osim toga, čitali smo u »Slobodi« da ste sa još nekojim radnicima bio uapšen u Okučanima, pa je dobro da smo se upoznali, – reče Cvijić. – Poznajete li vi Vladu Čopića?

---

* *Nikola Pupavac* rođen 1897 u Okučanima – Slavonija. Kao zarobljenik na ruskom frontu pristupio je jedinicama Crvene garde. Po povratku u domovinu pristupa radničkom pokretu. Na Prvom kongresu SKOJ-a biran u Centralno vijeće i postavljen za glavnog administratora partijskog lista »Nova istina«. Hapšen i proganjan od prvih dana stvaranja kraljevine SHS i odležao u zatvoru preko godinu dana zbog afere Dijamanštajna. Sada živi u Zagrebu. Ovaj fragment njegovih sjećanja izdvojio za štampu suradnik Instituta Ivan Ramljak.

– Poznajem iz Rusije. A gde je on sada? Da li bi se ja mogao s njim vidjeti?

– Vlado Čopić je ovde u Zagrebu, ali u policijskom zatvoru, – odgovori Cvijić. – Kada ste vi pušteni iz zatvora?

– Prije osam dana.

– I sada ste došao u Zagreb, – reče Cesarec, – da se žalite Jurju Bukšegu, što su vas žandari apsili?

– Tako nešto, – odgovorim.

– Pa to bi vama, druže, – nastavi Cesarec, – moralo biti jasno da žandari ne apse radnike na svoju ruku, već po naređenju vlade u Beogradu. A onda kada ste vi bio uapšen, u vladi su sjedili i socijal-demokrate, Vitomir Korač i Vilim Bukšeg, brat Jurja Bukšega. Dakle, to apšenje radnika zbiva se, ako ne po njihovom nalogu, a ono svakako po njihovom pristanku. Prema tome, vi ste došao na pogrešnu adresu da se žalite.

– O tome ja nisam tako dobro informiran kao vi, jer sam, nakon povratka iz Rusije živio na selu, a potom jedno vrijeme bijah u zatvoru. Zato bi vam bio vrlo zahvalan kada bi ste me informirali o političkoj situaciji kod nas, a naročito o situaciji u radničkom pokretu.

– Ako hoćete da vas informiramo, pođite s nama u jednu obližnju kafanu, pa ćemo razgovarati.

I tako, umjesto Jurju Bukšegu, ja sam otišao s njima dvojicom u kafanu »Medulić«, koja se nalazila na uglu Ilice i Medulićeve ulice, gde se sada nalazi restoran »Bled«. Usput saznao sam da je Cvijić po zanimanju novinar, a Cesarec književnik, urednik književnog časopisa »Plamen«, koji izlazi u Zagrebu od 1 januara 1919.

Cvijić je govorio sa nešto emfaze u glasu, dok je Cesarčevo izlaganje teklo mirno, bez povišivanja tona, katkad gotovo šapatom. Nakon onog što sam doživio u zadnje vrijeme, poznanstvo s njima bijaše mi naročito prijatno.

Naime, prije dva i pol mjeseca, u vrijeme ono, bijah uapšen sa još trojicom radnika u Okučanima samo zato što smo se usudili da osnujemo podružnice Saveza drvodjelskih radnika i Socijal-demokratske stranke. Iz Okučana bili smo sprovedeni u vojni zatvor u Novoj Gradiški, a otuda osam dana u zatvor Sudbenog stola u Slav. Požegi. Iz Slav. Požege, gde su nas zadržali mjesec dana u zatvoru, bijasmo sprovedeni, vezani u lance, u zatvor Sudbenog stola u Zagrebu. I u Novoj Gradiški, i u Slav. Požegi, i u Zagrebu na sudu su preslušavali samo mene, a ostalu trojicu uopće nisu saslušavali, niti su im rekli zašto su uapšeni.

Tendencija saslušavanja bijaše da li smo ja i ostali komunisti, te da li namjeravamo da dižemo revoluciju kao oni u Rusiji. Zbog nikakvog djela nisu me preslušavali, već jedino zbog sumnje, ili, bolje rečeno, zbog njihove nečiste savjesti.

Nakon što smo mjesec dana »odsjedili« i u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu, pustili su nas na slobodu kao nevine. Ali, eto, ipak, mi smo preko dva mjeseca sproveli u zatvoru, i na taj način kažnjeni.

U vrijeme ono, mi koji smo se povratili iz Rusije bijasmo naročito zazorni i vlastima i buržoaziji, svi bez razlike, a naročito oni koje se bijahu borili na strani Crvene garde, odnosno potonje Crvene armije. Jer, u njihovim očima, već samim tim što čovjek bijaše u Rusiji, postao je »školovani boljševik«. Doduše, oni ne bijahu daleko od istine, ali to je već druga stvar; jer tu se nameće pitanje: zašto je ruski primjer bio tako privlačan za sve radnike i seljake u svijetu?

Eto, u to vrijeme, upoznati takova dva mlada čovjeka kakvi bijahu August Cesarec i Đuro Cvijić, za mene bijaše veliko zadovoljstvo. Jer ja sam, već taj prvi put razgovarajući s njima u kafani »Medulić«, spoznao u njima ne samo intelektualce prvog reda, već

i ljude kojima leži duboko u srcu ljubav za istinu i pravednost, i posebno želja za ostva renjem komunističkog društva radi oslobođenja radnika i seljaka ispod iga kapitalist i veleposjednika.

Sutradan Cesarec me je upoznao sa Simom Miljušem, koji je tada stanovao u nekoj dvorišnoj zgradi Đorđevićeve ulice. Miljuš me je odveo na sastanak sa Vladom Čopićem, koji je s nama razgovarao sa prozora na hodniku policijskog zatvora u prvom katu, dok smo se mi zadržavali na prozoru W. C-ea Kotarskog suda u Đorđićevoj ulici. (Kasnije, kada je policija doznala od Diamantsteina za te naše razgovore, ti prozori su zazidani).

Dva-tri dana kasnije Miljuš me je odveo na sjednicu Akcionog odbora komunista, koja je održana u nekoj kući u Ilici, u blizini današnje Ljubljanske ulice. Na toj sjednici učestvovali su, osim nas dvojice, još Đuro Cvijić, August Cesarec, Kamilo Horvatin i jedan drug, istih godina starosti kao i Cesarec i Cvijić, čije sam ime zaboravio, jer ga kasnije nisam više viđao. Dnevni red imao je samo jednu tačku: stvaranje komunističkih akcionih odbora i organizacija u provinciji.

Poslije toga češće sam se viđao sa Cesarcem. U to doba on je stanovao u Novoj Vesi, u kući koja nije bila vrlo udaljena od Kaptola. Soba bijaše jednostavno namještena, ali je Cesarec bio s njom zadovoljan, jer su ga njegovi stanodavci voljeli i pazili. Nije imao veliku biblioteku, ali je zato imao velike hrpe papira ispisanog sa njegovim vrlo sitnim rukopisom. Čini mi se da je u to vrijeme bio zaposlen i u Nakladnom zavodu »Jug«, u Oktogonu, negde na prvom katu, jer sam par puta išao s njim tamo.

Nabavio sam njegovu knjigu pjesama koja je izišla toga proljeća 1919, pod naslovom: S t i h o v i. Kada sam pročitao te njegove pjesme on je u mojim očima postao moralno još veći, zbog onih tendencija koje su pjesme sadržavale.

Naravno, redovito sam čitao i »Plamen«, književni časopis, koga su uređivali on i Miroslav Krleža, »komunistički dioskuri«, kako su njih dvojicu u to vrijeme nazivali zbog toga što su se svuda u javnosti i u književnosti zajedno pojavljivali. Još i danas pamtim naslov ili stih jedne njegove pjesme iz »Plamena«, kojom je on pozdravljao Anamite, vojnike neke francuske kolonijalne jedinice, što je boravila u to vrijeme kod nas. Taj stih, koji mi se toliko dopao zbog svoje humanosti i bratske neposrednosti prema potlačenim Anamitima, glasi:

»O, Aname, Aname, zdravo da si na Balkanu!«

Uzgred rečeno, iz »Plamena« pamtim i Krležinog »Velikog meštra sviju huljâ«, jer tom titulom su radnici častili i sve druge koji bijahu zaslužili taj naslov, a ne samo Bacha, s kojim se Krleža razračunavao u tom svom eseju.

Ali, za ocjenu jednog književnika možda i nije toliko važno, što je i koliko je čovjek zapamtio iz njegovih djela, koliko je važno, što je osjetio čitajući njegova djela i kakve je osjećaje iz njih ponio. U tom pogledu neosporno je da su Cesarec i Krleža izvršili prevrat u osjećanjima mnogih ljudi koji su čitali njihova djela. A nikakav društveni prevrat nije mogućan ako ljudi nisu prethodno izvršili prevrat u svojim mislima i osjećanjima. Prema tome, oni su izvršili jednu prevashodno uzvišenu moralnu misiju u jugoslavenskom društvenom razvitku.

Mjesec dana nakon moga dolaska u Zagreb 1919. godine, Alfred Diamantstein bijaše uapšen i na policiji je provalio našu organizaciju. Tada su buržoaske novine udarile na velika zvona, javljajući urbi et orbi da je policija otkrila »veliki komunistički komplot«. Istog dana kada su novine objavile tu vijest održan je sastanak Akcionog odbora komunista, na kome je zaključeno da svi koji su zdravi idu na sud i sa sudskih tribina da

brane našu stvar. Tom prilikom neko je rekao da je pisano, da »na početku bijaše riječ«, a to znači agitacija, propaganda. A u tu svrhu da su vrlo pogodne i sudske tribine. Treba samo muški istupiti.

Na tom istom sastanku bijaše još odlučeno, na predlog Cvijića i Horvatina, da Cesarec ide u inozemstvo, jer on zbog slabog zdravlja ne bi mogao izdržati zatvorsku klimu i sve drugo što čovjeka u našim zatvorima čeka. Istog dana Cesarec je otputovao iz Zagreba u Beč ili Prag, neznam tačno, iako mi je o tom kasnije, kada se povratio, govorio.

Koncem marta slijedeće, 1920, godine, pred zagrebačkim divizijskim sudom, u Novoj Vesi br. 18, započela je glavna rasprava protiv Vladimira Čopića, Sime Miljuša, Mihajla Todorovića, Nikole Pupavca, Milana Čopića, Steve Kopčinovića, nekog kapetana Metzgera (s kojim mi nismo imali nikakvih veza) i Alfreda Diamantsteina, koji bijaše i optuženi i glavni svjedok optužbe. Među drugovima koji su kao publika pratili raspravu vidio sam, između ostalih, Miroslava Krležu, i ako se dobrom sjećam, pod kraj rasprave, u aprilu, jednog dana pojavio se u njegovom društvu i Cesarec, pošto mu više nije prijetila opasnost od apšenja. Dakle, već u to vrijeme on se bijaše povratio iz inozemstva.

Kao što je poznato, u junu 1920 g. održan je drugi kongres Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), koji je, između ostalog, odlučio da se partija ubuduće zove: Komunistička partija Jugoslavije. Novo Centralno vijeće Partije izabralo je za glavnog urednika »Nove istine«, koja je izlazila u Zagrebu kao organ Partije, Đuru Cvijića i za člana redakcije Vladimira Bornemisu. Ali, pošto je međutim bivši Pokrajinski izvršni odbor SRPJ(K) uzurpirao »Novu istinu«, Centralno vijeće je donijelo odluku da se u Zagrebu pokrene novi partijski list pod imenom »Novi svijet«. Za člana redakcije umjesto Bornemise bio je izabran August Cesarec.

Prvi broj lista »Novi svijet« izišao je 17 jula 1920, pod uredništvom Đure Cvijića i Augusta Cesarca. I izlazio je redovito tri puta nedeljno sve do konca decembra 1920, kada bijaše obustavljen zbog »Obznane«, kojom je Vlada kraljevine SHS stavila Komunističku partiju i sve njene sindikalne organizacije izvan zakona.

Sutradan kako je proglašena Obznana održan je sastanak u stanu Ljudevita Filipandžića, na Pantovčaku, sada broja ne znam. Ispred omladine bio sam ja prisutan na tome sastanku. Na sastanku je bio Cesarec, Cvijić, Krleža, zapravo puna soba, partijski ljudi i važniji sindikalni funkcioneri, kao i ja ispred omladine. Raspravljalo se o tome što da se radi. Raspravljalo se o tome, da li se pokoriti obznani ili stupiti u rat, protiv režima. Đuro Cvijić je izjavio, koliko se ja sjećam da je on bio sa još nekim drugovima kod šefa policije, i kod bana i protestirao, ali su mu rekli, da oni znaju da je na komunističkoj strani narod i radništvo, a »vi treba da znate da je na našoj strani vojska, pa sad birajte da mjerimo snage«. Zaključeno je da se ide u ilegalnost.

III MEĐUNARODNI KONGRES ZA HISTORIJU POKRETA OTPORA

Karlovy Vary, 2.–4. septembra 1963.

Dvije godine poslije II međunarodnog kongresa za historiju pokreta otpora (Milano, 26–29. marta 1961. s glavnom temom »Saveznici i pokreti otpora u evropskim zemljama za vrijeme drugog svjetskog rata«) na inicijativu Federation International de la Resistence, Izvršni komitet pod predsjedništvom senatora Feruccia Parria (Italija) sa članovima prof. J. Bartier (Belgija), prof. E. Boltin (SSSR), prof. J. Kladiva (ČSSR), prof. H. Michel (Francuska) dr G. Lovinfoss (Belgija), gen. S. Okecki (Poljska), dr A. Šnejdarek (ČSSR), s predstavnikom Jugoslavije prof. Jovanom Marjanovićem i nekoliko predstavnika čehoslovačkog Komiteta za historiju nacionalno-oslobodilačke borbe u drugom svjetskom ratu, organizirao je u Karlovim Varima 2–4. septembra Kongres za historiju pokreta otpora evropskih zemalja u toku drugog svjetskog rata. Uz sudjelovanje predstavnika velikog broja evropskih zemalja (Albanija, Austrija, Belgija, Bugarska, Danska, Finska, Francuska, Grčka, Holandija, Italija, Jugoslavija, Mađarska, Demokratska Republika Njemačka, Savezna Republika Njemačka, Norveška, Poljska, Rumunjska, SSSR) i Izraela raspravljalo se o temi »Nacistički okupacioni režim u Evropi, njegovi oblici, metode i razvoj«.

O ovakvom međunarodnom skupu, prije objavljivanja svih referata u posebnoj publikaciji, može se govoriti samo u pogledu njegove organizacije, toka i atmosfere koja je vladala na kongresu, a što se tiče referata, intervencija itd., ograničiti se na kratke bilješke o istupima predstavnika pojedinih zemalja.

Kongres je počeo rad plenarnom sjednicom pod predsjedništvom Feruccia Parrija (Istituto Nazionale per la Storia del Movimento di Liberazione in Italia), kao predsjednika Organizacionog komiteta, a daljnji rad bio je organiziran u tri komisije. Predstavnici pojedinih zemalja podnijeli su referate pored kojih su bile prijavljene manje ili više brojne komunikacije koje su u načelu trebale biti povezane s problematikom glavnih referata. Organizacioni komitet je primio 41 nacionalni referat – od kojih je većina stigla pred sam početak Kongresa – koji su umnoženi na jednom od svjetskih jezika i podijeljeni učesnicima. Na Kongresu su pročitani samo rezimei napisanih referata. Radni jezici bili su češki, ruski, francuski, njemački, engleski.

Prva kongresna komisija bila je komisija za političku historiju (pravni položaj okupiranih zemalja, politički režim, administracija, propaganda, germanizacija) i za

nju je bio pripremljen najveći broj referata i komunikacija. Prvi je govorio E. Friš o oblicima i metodama nacističke okupacije u Čehoslovačkoj. Zatim je podnio referat Henri Michel (generalni sekretar Comité d'histoire de la 2e guerre mondiale, Paris), u kom je govorio o političkim aspektima njemačke okupacije Francuske (juni 1940 – decembar 1944), prikazavši okupacioni režim uspostavljen konvencijom o primirju – po zonama: aneksija Elzasa i Lotaringije, okupirana zona, »slobodna zona«, »francuska kolonijalna imperija«, »neokupirani francuski teritorij«. U programu ove komisije bili su još referati o karakterističnim crtama nacističke okupacije Bugarske 1941–1944. (E. Kamenov), o specifičnostima njemačke okupacije Mađarske i njihov utjecaj na pokret otpora (I. Pinter), o političkom sistemu postavljenom u Grčkoj od fašističkih okupatora (V. Efremidis), ciljevima okupacionog njemačkog režima u Italiji (E. Collotti), osnovnim crtama političkog režima u periodu fašističke vojne diktature i hitlerovske agresije u Rumunjskoj (Popescu–Puturi sa suradnicima), okupacionoj politici III Reicha prema poljskom narodu (C. Madajczyk). Sovjetski naučni radnici pripremili su referat o općim pitanjima nacističke okupacione politike (E. A. Boltin, G. F. Zastavenko, B. I. Gručko, V. A. Zverev) i posebne osvrte na okupacioni njemački sistem u Ukrajini (F. P. Ševčenko, V. S. Koval) i Bjelorusiji (I. S. Kravčenko). O okupacionom sistemu i razvoju oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941–1945. je govorio Franjo Tuđman, jugoslavenski referent u ovoj komisiji.

Druga kongresna komisija – za ekonomsku historiju – obrađivala je probleme ekonomske eksploatacije okupiranih zemalja, iskorištavanja radne snage iz okupiranih zemalja i dr. U ovoj su komisiji bili podnijeti referati o ekonomskim posljedicama nacističke okupacije Mađarske (T. I. Berend–D. Ranki), o eksploataciji talijanske ekonomike i radne snage u periodu njemačke okupacije (E. Collotti), o ekonomskim aspektima njemačke okupacije Francuske (F. Boudot), o uništenju rumunjske ekonomike od hitlerovske Njemačke 1939–1944. (N. Constantinescu), o iskorištavanju radne snage u Belgiji 1940–1944. (J. Willequet), o ekonomskom podjarmljivanju i gubicima prouzrokovanim talijanskim i njemačkim okupatorima Albanije u periodu okupacije 1939–1944. (S. Ballvora), o nekim aspektima ekonomskog života u Poljskoj pod hitlerovskom okupacijom (F. Ryszka), o uništenju bugarske ekonomike od okupatora 1941–1944. (D. B. Cohen), o utjecaju okupacije na čehoslovačko gospodarstvo (V. Prucha–R. Olšovsky), o ekonomskim posljedicama okupacije na teritoriju SSSR (J. M. Sorokin). Jovan Marjanović, jugoslavenski referent u ovoj komisiji je pripremio referat o ekonomskoj politici nacističkih okupatora u Jugoslaviji 1941–1945, s osobitim osvrtom na njemačku ekonomsku politiku u Srbiji i Banatu.

Treća kongresna komisija – za nacistički teror – imala je u programu teror nacista u Poljskoj 1939–1944. (K. M. Pospieszalski), progoni Cigana u nacističkom sistemu (M. Novitch), podaci o teroru u Rumunjskoj, septembra 1940–25. oktobra 1944. (G. Zahari sa suradnicima), nacistički teror i narodnooslobodilačka borba čehoslovačkog naroda (J. Doležal sa suradnicima), fašističko-nacistički teror u Albaniji (A. Leci), teror fašističkih okupatora protiv grčkog naroda (G. Zoïdis), o sistemu fašističkog terora u Njemačkoj i odnosima raznih klasa i slojeva stanovništva prema njemu (L. Berthold). Grupa autora iz SSSR obradila je opća pitanja o nacističkom teroru na okupiranom teritoriju SSSR-a 1941–1944, a posebno nacistički teror u Ukrajini i Bjelorusiji, dok je jugoslavenski referent Pero Morača govorio o zločinima okupatora i njihovih suradnika u Jugoslaviji u toku drugog svjetskog rata.

Čehoslovački predstavnik Eduard Friš, govoreći u komisiji za političku historiju o metodama nacističke okupacije, je izjavio da je Čehoslovačka, kao prva okupirana zemlja u Evropi, poslije Austrije, prva žrtva nacističke ekspanzije, ne u sklopu voj-

nih operacija nego putem političkih kombinacija, bila probni kamen za različite oblike i metode nacističke vladavine nad drugim narodima«. Radi toga je politika nacista – istaknuo je E. Friš – na teritoriju razbijene Čehoslovačke imala široko značenje. Međutim, naučna istraživanja oblika i metoda nacističke okupacije u Čehoslovačkoj – konstatirao je na početku svog izlaganja autor – još nisu postigla takve rezultate koji bi omogućavali da se dade sinteza. Nauka je do sada više pažnje poklanjala problemu pokreta otpora, a od oblika nacističkog gospodstva – uglavnom nacističkom teroru. U prvom dijelu svog izlaganja E. Friš obrađuje neka pitanja složenog procesa koji je napokon doveo do likvidacije nezavisnosti Čehoslovačke. Plan uništenja Čehoslovačke, koji je bio u programu nacista od njihova dolaska na vlast 1933. godine, bio je polazna tačka za realizaciju njihovih vojno-strategijskih, političkih i ekonomskih ciljeva u okviru njihove istočne politike. Hitlerovska Njemačka orijentirala je svoju politiku i diplomaciju na potpuno političko razbijanje Čehoslovačke Republike. U pripremama za München i za likvidaciju čehoslovačke države »slovačko pitanje« imalo je u nacističkim planovima značajnu ulogu u političkim i ekonomsko-pravnim kombinacijama, a osnovni je cilj bio da se ostvare takva rješenja koja bi olakšala ekspanziju nacističke Njemačke u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi.

U proljeće 1939. na ranijem teritoriju Čehoslovačke Republike nacisti su uspostavili ovaj sistem: anektirana Sudetska oblast kao političko-administrativna jedinica njemačke države, »protektorat« na teritoriju Češke i Moravske i Slovačka kao posebna država zavisna od Njemačke.

Franjo Tuđman, referent u komisiji za političku historiju, izložio je u uvodnom dijelu svog referata okolnosti koje su uvjetovale slom Kraljevine Jugoslavije, koju su »zbog krajnje zaoštrenih i isprepletenih nacionalnih i klasnih suprotnosti potresale tako duboke unutrašnje proturječnosti da je čitav njen državni i društveno-politički organizam proživljavao trajnu krizu«. Poslije opširnog prikaza politike fašističkih sila prema Jugoslaviji uoči agresije 1941, autor je posebnu pažnju posvetio puču 27. III 1941. Autor konstatira da su puč izveli, koristeći se antifašističkim pokretom masa – »oni vojni i politički faktori koji su prihvatili direktnu inicijativu i sugestije predstavnika engleske i američke političko-obavještajne službe da Jugoslavija odbaci Trojni pakt bez obzira na međunarodnu konstelaciju i na posljedice eventualne agresije. Po svojim dubljim motivima puč je bio izraz nezadovoljstva pretežne većine srpskih vojnih i političkih krugova politikom kneza Pavla i vlade Cvetković–Maček." Uspostavljanje okupacionih i kvislinških režima i rasparčavanje Jugoslavije 1941. F. Tuđman je obradio po pokrajinama (njemačko-talijanska podjela Slovenije, osnivanje Nezavisne Države Hrvatske, talijanska aneksija Dalmacije, okupacioni sistem u Srbiji, bugarski okupacioni sistem u Makedoniji, talijanska okupacija i pokušaj uspostavljanja nezavisne Države Crne Gore, mađarska aneksija jugoslavenskih zemalja, njemački okupacioni režim u Banatu), naglasivši da su okupacione sile izvršile razbijanje Jugoslavije kao političke i državne koncepcije, a u anektiranim i okupiranim dijelovima svim sredstvima provodile germanizaciju, talijanizaciju, mađarizaciju, itd., jugoslavenskog područja.

U trećem dijelu referata autor je izložio razbijanje okupacionog sistema i stvaranje nove Jugoslavije u toku oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije jugoslavenskih naroda 1941–1945.

Kratke komunikacije u ovoj komisiji imali su P. Brajović, M. Apostolski, F. Butić, a u diskusiji o referatu F. Tuđmana sudjelovali su D. Kunina (SSSR) i N. Plasari (Albanija).

U komisiji za ekonomsku historiju Jovan Marjanović je u uvodu, na osnovu statističkih podataka, prikazao ekonomsku ekspanziju Njemačke u Jugoslaviji poslije 1933. Govoreći o situaciji u Jugoslaviji u aprilu 1941. J. Marjanović je, između

ostalog, citirao jedno Göringovo uputstvo Neuchausenu u kojem on kaže kako mu je svejedno ako narodi budu umirali od gladi, jer »od njih treba uzeti što je moguće više«, što je autor okvalificirao kao otvorenu pljačku. Vrlo je vjerojatno – naglašava Marjanović – da se neće moći utvrditi što je sve njemačka vojska uzela u prvom naletu, prije uspostavljanja vojnopozadinskih okupacionih i kvislinških vlasti. Već u vrijeme proboja trupa njemački okupatori su se okomili na jugoslavenske banke, a tome je, kao i u drugim okupiranim zemljama, slijedilo demontiranje strojeva iz domaćih tvornica i njihovo transportiranje u Njemačku, uspostavljanje novog odnosa marke prema dinaru i dr. J. Marjanović govori o djelatnosti F. Neuchausena, njemačkog generalnog opunomoćenika za ekonomiku u Srbiji tj. u njemačkoj okupacionoj zoni, uključujući i Banat. Na kraju svog izlaganja J. Marjanović je brojčano izložio približnu materijalnu štetu koju je pretrpjela Jugoslavija u drugom svjetskom ratu (seoska gospodarstva, šume, industrija, transport, trgovina i dr.). Osim toga, Jugoslavija je u drugom svjetskom ratu pretrpjela najveće ljudske gubitke u svojoj historiji. Ona je od 1941. do 1945. izgubila 1,700.000 ljudi ili 10,8% stanovništva, od čega je 305.672 poginulo u redovima Narodnooslobodilačke vojske, dok su ostali izgubili život u masovnim zločinima okupatora i kvislinga.

Pero Morača je govorio u trećoj kongresnoj komisiji o masovnom teroru i zločinima okupatora i njihovih pomagača koji su počeli već u aprilskom ratu 1941. Veliki dio okupirane Slovenije Hitler je proglasio njemačkom zemljom koju je potrebno »očistiti od Slovenaca«, Musolini je protumačio okupaciju Dalmacije kao »konačno ispravljanje nepravde nanesene Italiji« i proglasio je sastavnim dijelom Italije. Fašistička Mađarska isto je tako postupila s Bačkom, Baranjom, Međumurjem i Prekomurjem, Bugarska u onom dijelu Makedonije koji je okupirala, a albanski kvislinzi s Kosovom i Metohijom. Poslije prikaza terora i zločina okupacionih i kvislinških režima u Jugoslaviji, referent se posebno osvrnuo na stvaranje koncentracionih logora. Već u aprilu ustaše su osnovale logor u Koprivnici u koji su upućeni Židovi, Srbi i »nepoželjni Hrvati«, a zatim su formirani logori Jasenovac, Stara Gradiška itd., ukupno 14 koncentracionih logora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u 1941. godini, od toga 3 specijalna za djecu. Mađarski fašisti organizirali su 13 koncentracionih logora, osim aerodroma u Novom Sadu koji je također bio pretvoren u logor, a veliki broj Jugoslavena bio je interniran u Mađarskoj. Njemački okupatori organizirali su veliki broj logora u Srbiji, dok su Talijani, osim logora na otoku Rabu, u Bakru, Kraljevici, Murteru, Ljubljani, Plaškom, internirali naše građane i u Italiji i Albaniji. Državna komisija za istraživanje ratnih zločina ustanovila je da je kroz logore u Italiji prošlo 98.703 Jugoslavena, naglasivši da je stvarna cifra mnogo veća.

Komunikacije u ovoj komisiji su imali D. Šćukanec i Z. Levntal.

Izlaganje jugoslavenskih historičara ostavilo je uglavnom povoljan dojam i možemo reći da ono, osim uspostavljanja ličnih kontakta između jugoslavenskih historičara i historičara niza evropskih zemalja, predstavlja značajan doprinos međunarodnoj afirmaciji naše historijske nauke. Kongres u Karlovim Varima je pokazao da su naučni radnici koji se bave historijskim razdobljem drugog svjetskog rata postigli vrijedne rezultate u obradi okupacionih i kvislinških režima, iako se još moglo čuti dosta uobičajenih, standardnih stavova koji su rezultat podređivanja historijske nauke potrebama praktične politike. U svakom pogledu zadovoljava i činjenica da je sakupljena brojna građa i da je učinjen pokušaj njene sistematizacije i prvih kritičkih prikaza.

Za ovaj kongres jugoslavenski historičari su pripremili publikaciju »Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941–1945« s materijalima T. Ferenca »Le sy-

stème d'occupation des nazis en Slovénie; F. Tuđmana The Independent State of Croatia as an Instrument of the Policy of the Occupation Powers in Yugoslavia, and the People's Liberation Movement in Croatia from 1941. to 1945; J. Marjanovića The German Occupation System in Serbia in 1941; M. Apostolskog, A. Hristova i R. Terzioskog Položenije okkupirovannoj Makedonii vo vremja vtoroj mirovoj vojni 1941–1944; D. Jaukovića Italjanskaja sistema okupacii Černogorii i Sandžaka (1941–1943 goda); D. Šepića La politique italienne d'occupation en Dalmatie 1941–1943; J. Mirnić, Vengerskij režim okkupacii v Jugoslavii i S. Vega Le système du pouvoir d'occupation Allemand dans le Banat Yougoslavie 1941–1944. Dok su predstavnici drugih zemalja dijelili učesnicima Kongresa pojedine brojeve svojih časopisa ili, kao predstavnici SSSR-a, zbirku dokumenata o nacističkom teroru, publikacija s radovima jugoslavenskih historičara pripremljenim za ovu priliku, izazvala je najviše interesovanja.

Kongres u Karlovim Varima je završio rad plenarnim zasjedanjem na kojem su sekretari V. Kral, R. Olšovsky, O. Janeček izvijestili o radu pojedinih komisija, a A. Šnejdarek pročitao rezoluciju Kongresa. U rezoluciji se konstatira da su istraživanja problema pokreta otpora daleko od toga da bi bila završena, ali je učinjen još jedan korak u pravcu uspješnog rješenja. Zato, Kongres postavlja pred Izvršni komitet zadatak da publicira kongresne materijale i organizira međunarodni kolokvij s temom »historija pokreta otpora u zemljama Osovine za vrijeme drugog svjetskog rata«, metodologija, bibliografska dokumentacija. Ovaj kolokvij bi bio organiziran u vezi sa međunarodnim kongresom historičara u Beču u 1965. godini.

U ime Izvršnog komiteta predsjednik F. Parri se zahvalio domaćinima i izrazio zadovoljstvo s radom Kongresa.

REFERATI ODRŽANI NA KONGRESU

1. *Albanija*

N. Plassari, Le régime politique de l'occupation fasciste et nazie en Albanie

Š. Ballvora, Ekonomičeskoje naraboščenije i uščerb pričinjennij italo-germanskimi nacistsko-fašistskimi okkupantami Albanii v period okkupacii 1939–1944

A. Leci, La terreur fasciste et nazie en Albanie

2. *Austrija*

W. Steiner. Wurzeln und Wiedererwachen des Antisemitismus und Nationalismus in Österreich

3. *Belgija*

J. Willequet, Les étapes de la mise au travail en Belgique 1940–1944.

4. *Bugarska*

E. Kàmenov, Traits typiques de l'occupation nazie de la Bulgarie en 1941–1944.

D. B. Cohen. Pillage et ruine de l'économie nationale Bulgare par les occupants hitleriens pendant la période 1941–1944.

N. Gornenski, Organisation des répressions, des camps de concentration et des assasinats des antifascistes en Bulgarie lors de l'occupation nazie (1914–1944)

5. *ČSSR*

E. Fríš sa suradnicima, Nacistický teror a národně osvobozováci boj československého lidu

V. Prucha–R. Olšovský, Vliv nacistické okupace na československé hospodářstvi

J. Doležal sa suradnicima, Formy a metody nacistické okupace v Československu.

6. *Danska*

L. Buschardt–H. Tonnesen, Nazistische Provokationen gegen die illegale Presse in Dänemark zur Zeit 1940–1945.

7. *Finska*

Reino Eero, Einige Züge der Verwaltungorganisation der deutschen Faschisten in Finnland und der deutsch-finnischen Zusammenarbeit während des zweiten Weltkrieges

8. *Francuska*

H. Michel, Les aspects politiques de l'occupation allemande et italienne en France

F. Boudot, Les aspects économiques de l'occupation allemande en France

De Bouard, Rapport sur la répression allemande en France de 1940. à 1944.

9. *Grčka*

V. Efremidis, Le système politique instauré en Grèce par les occupants fascistes

J. D. Scourioti, Régime économique de l'occupation

G. Zoidis, La terreur sanglante déclenchée par des occupants fascistes contre le peuple grec

10. *Italija*

E. Collotti, Structures et objectifs du régime de l'occupation allemande en Italie

E. Collotti, L'exploitation de l'économie et de la main d'oeuvre italiennes sous l'occupation allemande

G. Valabrega, Appunti sulla persecuzione antisemita in Italia durante occupazione nazista.

11. *Izrael*

M. Novitch, Rapport sur le génocide des Juifs grecs de Salonique, des bourgs de la Macédoine du Nord et de la Thrace Orientale

12. *Jugoslavija*

F. Tuđman, Okupacioni sistem i razvoj oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941–1945.

J. Marjanović, Ekonomska politika njemačkih nacističkih okupatora u Jugoslaviji 1941–1945.

P. Morača, Zločini okupatora i njihovih pomagača u Jugoslaviji u toku drugog svjetskog rata

13. *Mađarska*

I. Pinter, Les aspects particuliers de l'occupation fasciste allemande en Hongrie et son influence sur le mouvement de résistance

Berend-Ranki, The Economic Consequences of German Occupation in Hungary;
Beiträge zum Charakter und zur Methods des faschistischen Terrors in Ungarn während der deutschen Besetzung (19. März 1944 – 4. april 1945)

14. *DR Njemačka*

H. Radandt, L. Zumpe, B. Puchert, Zur Rolle des deutschen Monopolkapitals bei der Okkupation im zweiten Weltkrieg

L. Berthold, Sur le système de la terreur fasciste en Allemagne et sur la position des différentes classes et couches sociales a son égard

15. *Poljska*

C. Madajczyk, La politique d'occupation du III Reich envers la nation polonaise

F. Ryszka, Certain aspects de la vie économique en Pologne sous l'occupation hitlérienne

K. M. Pospieszalski, La terreur hitlerienne en Pologne 1939–1944.

16. *Rumunjska*

Popescu-Puturi sa suradnicima, Die Hauptwesenszüge in dem politischen Regime in Rumänien in der Periode der militärfaschistischen Diktatur und der Hitleraggresion

N. Kopiu, Les formes et les méthodes de la diffusion d'introduction de l'idéologie nazie en Roumanie

N. Constantinescu, Le pillage de l'économie nationale roumaine par l'Allemagne hitlérienne dans les années 1939–1944.

V. Anescu, Pillages et destructions commis par les troupes hitleriennes sur le territoire de la Roumanie 1940–1944.

G. Zaharia, sa suradnicima, Les crimes du fascisme allemand en Roumanie

17. *SSSR*

J. A. Boltin. Die Politik der faschistischen deutschen Okkupanten in den besetzten Gebieten der UdSSR 1941–1944.

E. P. Ševčenko, Das faschistische deutsche Besatzungsregime in der Ukraine 1941–1944.

J. S. Kravčenko, Das faschistische deutsche Besatzungsregime in Bjelorussland

J. M. Sorokin, Das faschistische System der Ausplünderung und wirtschaftlichen Ausbeutung der besetzten Gebiete der UdSSR in den Jahren des Vaterländischen Krieges

P. Š. Romaškin, La terreur nazi et l'arbitraire sur le territoire occupé de l'U. R. S. S. 1941–1944.

18. *Velika Britanija*

Norman Le Brocque, Notes on the History of the Nazi-Occupation of the Channel Islands 1940–1945.

V. Dedijer, The Historical Roots of Nazi Methods of Fomenting National and Religious Strife Among the South Slavs.

Fikreta Butić

SIMPOZIJ O DRUGOM ZASJEDANJU AVNOJ-a

U povodu dvadesetogodišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Fakultet političkih nauka u Zagrebu organizirao je 16. i 17. oktobra 1963. simpozij s temom »Značenje Drugog zasjedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju u Jugoslaviji«. Na simpoziju je podneseno 17 referata u kojima je spomenuta problematika razmatrana s aspekta političke, sociološke, pravne i historijske nauke, što je i bila namjera organizatora koju su oni istakli u tezama za simpozij.

Izlaganja referenata i diskutanata zaslužuju u prvom redu pažnju zbog toga što sadrže niz novih teza u proučavanju socijalističke revolucije u Jugoslaviji (Titova teorija o povezanosti oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, važnost nacionalnog pitanja u jugoslavenskoj revoluciji, o izgradnji i odnosu političkog i državnopravnog sistema u razvoju socijalističke revolucije, o potrebi sociološkog proučavanja revolucije i ulozi raznih socijalnih grupacija u njoj, o nekim bitnim elementima izgradnje jugoslavenske federacije, o ulozi nacionalnih buržoazija u sklopu okupacionog sistema u Jugoslaviji), tako da one predstavljaju stvarni doprinos i poticaj za daljnje znanstveno istraživanje u raznim oblastima društvenih nauka.

Kao predstavnici Instituta na simpoziju su sudjelovali svojim referatima Franjo Tuđman, Jakov Buljan i Dragutin Šćukanec, a u diskusiji Dušan Bilandžić.

F. Tuđman je u referatu, *O istraživanju karaktera NOP-a i uvjeta u kojima su nastale odluke AVNOJ-a*, upozorio na nekoliko značajnih momenata u razvitku socijalističke revolucije u Jugoslaviji, koji dosad u našoj nauci nisu uočavani ili im nije posvećivana dovoljna pažnja. Korijen razlika u shvaćanju suštine jugoslavenske revolucije u našoj historiografiji, autor s pravom nalazi »u različitu tumačenju uzroka sloma buržoaske Jugoslavije i u različitu shvaćanju bitnih problema NOB-a i socijalističke revolucije«. On je osobito istakao činjenicu, dosad malo uzimanu u obzir, da NOP nije imao pred sobom kao neposrednog protivnika državno-političko uređenje Kraljevine Jugoslavije, »već konkretan okupacioni sistem kojim su okupatori faktično zaveli novo državno-političko uređenje na teritoriju jugoslavenskih zemalja«. U vezi s tom tezom Tuđman je prišao kraćoj analizi, s jedne strane onih specifičnosti u jugoslavenskim zemljama koje su uvjetovale stav njihovih buržoazija prema okupacionom sistemu, a s druge, složenosti uvjeta u kojima se razvijao NOP.

Referat J. Buljana, *O nekim pitanjima izgradnje naše federacije*, imao je cilj da za razliku od dosadašnjeg gotovo isključivog posvećivanja pažnje ulozi narodnooslobodilačkih odbora u izgradnji socijalističke Jugoslavije, u našoj historiografiji, istakne potrebu temeljitijeg istraživanja djelatnosti najviših organa NOP-a u pojedinim zemljama Jugoslavije. Buljan je također istakao važnost uloge Vrhovnog Štaba NOV i POJ i glavnih štabova, jer su oni sve do formiranja posebnih organa političke vlasti predstavljali »najviša rukovodstva NOP-a za Jugoslaviju i za pojedine njene pokrajine«.

D. Ščukanec je u referatu *Klasni karakter narodne vlasti i karakter naše revolucije*, postavio težište na mjesto i ulogu ZAVNOH-a »u revolucionarnoj promjeni klasnog nosioca vlasti u Hrvatskoj«, ističući s pravom karakter programa KPJ, koja u organiziranju oružane borbe protiv okupatora i ustaša nije imala »nikakav poseban politički program izvan osnovnog programa bezkompromisne nacionalno oslobodilačke borbe«, pa se u tom cilju zalagala za suradnju i pridobivanje HSS i drugih političkih stranaka i grupacija u Hrvatskoj. Upravo je na tom planu i ostvaren »zadatak izgradnje novog tipa vlasti i novog tipa države.«

D. Bilandžić je u diskusiji govorio o značenju nekih političko-sociioloških aspekata socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Fakultet političkih nauka je u posebnoj ediciji objavio sve referate i diskusiju sa simpozija.

Ivan Jelić

HISTORIJA I HISTORIOGRAFIJA JUGOSLAVIJE U ČASOPISU

„НОВАЯ И НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ" (NOVA I NOVIJA HISTORIJA) GODIŠTE 1962.

Časopis »Novaja i novejšaja istorija« (u daljnjem tekstu NINI) izdaje Institut za historiju Akademije nauka SSSR. Izlazi redovito kao dvomjesečnik. Tematika časopisa obuhvaća historiju evropskih i američkih zemalja (s Australijom) od vremena buržoaskih revolucija do današnjice, historiju međunarodnih odnosa i međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta tih zemalja, a također i naučni život u SSSR-u i u inozemstvu. Iz historije SSSR-a obuhvaća područje međunarodnih odnosa Sovjetskog Saveza. Časopis ima niz stalnih rubrika: Članci, Uspomene, Saopćenja, Antifašistički pokreti otpora, Za pomoć nastavniku nove i novije historije, Istraživanje izvora, Historiografija, Publiciranje, Kritika i bibliografija, Naučni život i dr.

U raznim rubrikama časopisa pojavljuju se redovito podaci i mišljenja o pitanjima iz historije i historiografije Jugoslavije, što pruža uvid u pitanja: što i kako sovjetski historičari istražuju u historiji Jugoslavije, kako ocjenjuju takve radove i na što prikazivači obraćaju najviše pažnje, u kojoj drugoj problematici dodiruju ili obuhvaćaju i našu zemlju, kako primjenjuju na Jugoslaviju izvjesne svoje opće stavove, kako prate i prikazuju našu historiografiju.

Ovdje se navode takva mjesta iz svezaka 2–6. za 1962. godinu.

NINI 2/1962.

1) Ovaj svezak donosi članak M. J. Pšedeckoga »Pitanja rata i militarizma na Kopenhagenskom kongresu II internacionale (1910. g.)«, str. 63–79. Na str. 65 autor govori o krupnim istupima radničke klase protiv ratne opasnosti 1909–1910. g. i spominje veliko značenje I balkanske socijalističke konferencije u Beogradu (januar 1910), koja je održana u doba zaoštrenosti međunarodne situacije u vezi sa zbivanjima na Balkanu, a pridonijela je, po ocjeni autora, učvršćivanju solidarnosti proletarijata na Balkanu. Budući da autor ne ulazi u probleme balkanskih i jugoslavenskih socijalista, beogradsku konferenciju spominje samo usput, a Jugoslavensku socijalističku konferenciju u Ljubljani 1909. ne spominje. Na str. 78. govori o razdvajanju partija u Kopenhagenu na pitanjima rata i militarizma i navodi da su bugarski »tijesni« i neki aktivisti poljske i srpske socijaldemokracije (spominje Dimitrija Tucovića) bili najbliži pozicijama boljševičke partije.

NINI 3/1962.

2)U ovom broju nalazi se članak V. M. Hvostova »Suvremeno stanje izučavanja historije evropskih zemalja narodne demokracje u SSSR-u i zadaci naučnoistraživačkog rada« (str. 3–11).

Rad na novijoj historiji Jugoslavije obavlja se uglavnom u Moskvi u nizu instituta Akademije nauka, osobito u Slavenskom institutu. Jedan od rezultata je dvotomna »Historija Jugoslavije«. U radu je djelo »Narodnodemokratske i socijalističke revolucije u zemljama centralne i jugoistočne Evrope«. Sovjetska historiografija još nije riješila jednu svoju dilemu o našoj zemlji (da li je revolucija u Jugoslaviji socijalistička ili narodnodemokratska). Vjerojatno će i na Jugoslaviju primijeniti postavke o prerastanju narodnodemokratskih revolucija u socijalističke. Međutim, do definitivnog raščišćavanja stavova o Jugoslaviji još nije došlo. Među zadacima historičara u proučavanju zemalja narodne demokracije spominje se borba protiv revizionizma i dogmatizma. Jedno i drugo povezuje se sa zadatkom borbe protiv nacionalizma. Ističe se da historičari raspolažu obiljem podataka koji mogu dokazati veliku opasnost kursa na izgradnju socijalizma u izdvajanju od svjetske zajednice socijalističkih zemalja.

3) Slične misli o borbi protiv nacionalizma i revizionizma razvija I. I. Udaljcov u članku »XXII kongres KP Sovjetskog Saveza i izučavanje problema narodne demokracije« (str. 21–22).

4) N. Gornenski iz Bugarske raspravlja »O karakteru i periodizaciji pokreta otpora u Bugarskoj« (str. 108–113). Autor razlikuje tri perioda pokreta otpora u Bugarskoj: A) 1. IX 1939 – 22. VI 1941, period masovne antifašističke borbe mirnim sredstvima; B) 22. VI 1941 – mart 1943, period stvaranja osnovnih jedinica oružane partinske borbe – partizanskih odreda, četa i borbenih grupa; C) April 1943 početak septembra 1944, kada se stvara Narodnooslobodilačka ustanička armija, razvija masovni partizanski rat, niče unutrašnja fronta protiv fašističkog režima. Autor smatra da je od 1. marta 1941. Bugarska formalno bila satelit nacističke Njemačke, a faktično od nje okupirana. U skladu s takvim gledanjem autor nijednom direktnom riječju ne spominje sudjelovanje Bugarske u napadu na Jugoslaviju i Grčku, okupaciju i aneksiju dijelova teritorija tih zemalja, borbu bugarske vojske protiv narodnooslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Grčke, ratne zločine itd. Ipak, na str. 112. donosi podatak o prijelazu jednog bataljona iz sastava bugarske okupacione armije u Jugoslaviji na stranu partizana 17. V 1944. i formiranje bugarske partizanske brigade »Georgi Dimitrov« na teritoriju Jugoslavije. Dalje spominje da je već potkraj 1943. na sličan način formiran partizanski bataljon

»Hristo Botev«. Članak završava prikazom i ocjenom septembarskog ustanka u Bugarskoj (gdje se navodi i uspostavljanje vlasti Otečestvene fronte u selima Bosiljgradskog sreza 5–8. IX 1944).

5) U rubrici »Naučni život« V. D. Koroljuk piše o izučavanju slavensko-njemačkih odnosa u Slavenskom institutu Akademije nauka SSSR-a (str. 185–186).

Neke od planiranih tema iz te problematike zahvačaju i Jugoslaviju: »Pangermanizam i nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj u periodu imperijalizma do I svjetskog rata« (nosilac teme V. M. Turok) i »Ekspanzija njemačkog imperijalizma na Balkanu i unutarnja politika Jugoslavije 1935–1940. godine« (V. K. Volkov).

NINI 4/1962.

6) U ovom broju nalaze se dvije recenzije o djelima sovjetskih autora iz jugoslavenske historije. N. I. Gorlač piše o knjizi V. Klokova »Borba naroda slavenskih zemalja protiv fašističkih porobljivača (1939–1945)«, Kijev 1961.

Djelo prikazuje zbivanja u slavenskim zemljama u vezi s borbom na frontama i pokretima otpora u drugim evropskim zemljama. Recenzent, govoreći o izvorima, navodi da se autor koristio arhivima SSSR-a i drugih slavenskih (nenabrojenih) zemalja i štampom pojedinačno navedenih slavenskih zemalja (uključivo i Jugoslaviju), kao i literaturu. Prigovora autoru da nije uključio u svoj rad »mnogotomnu historiju narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije«. Nije jasno na koje izdanje recenzent misli. Vjerojatno se radi o Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda. Autor knjige potcrtava da je pokret otpora počeo u svim slavenskim zemljama odmah iza fašističke agresije, tako u Jugoslaviji u aprilu 1941, u Bugarskoj u martu 1941, u Poljskoj od septembra 1939, u Čehoslovačkoj od marta 1939. Autor knjige ne ulazi u specifičan razvoj u pojedinim zemljama. Njegove ocjene i zaključci izjednačuju sve slavenske zemlje i razvoj u njima podjednako dovode u neposrednu ovisnost o razvoju sovjetsko-njemačkog rata. Tako je, po autoru knjige, 1941–1942. usporen razvoj otpora zbog tadašnjih njemačkih uspjeha i snage i narodnooslobodilački pokret se svodi prije svega na prikupljanje snaga. Iza sloma njemačke vojske u bitki na Volgi nacionalnooslobodilački pokret se podiže na viši stepen, razvija se aktivnija djelatnost antifašističke fronte. Iza odlučnih pobjeda sovjetske armije 1944. pokreti otpora prerastaju u masovne općenarodne antifašističke ustanke. Isto tako, uloga SSSR-a prikazana je kao podjednako odlučujuća u »Jugoslaviji, Bugarskoj i drugim zemljama«. Očito je da autor knjige nije dao specifičnu problematiku i značaj NOR-a u Jugoslaviji, a autor recenzije nije zapazio taj bitni nedostatak. Takvo djelo i njegova pozitivna ocjena ne unose nikakav napredak u poznavanju novije jugoslavenske povijesti u sovjetskoj historiografiji.

7) Druga recenzija – K. B. Vinogradova i S. M. Steckeviča – odnosi se na djelo J. A. Pisareva »Oslobodilački pokret jugoslavenskih naroda Austro-Ugarske 1905–1914« (Akademija nauka SSSR-a 1962).

Recenzenti ističu obnovu teorija o pozitivnoj ulozi Austro-Ugarske kod mnogih građanskih historičara, osobito u Austriji, Zapadnoj Njemačkoj i SAD. Istovremeno, na Zapadu ne istražuju unutarnje uzroke raspada Austro-Ugarske, pa ni »jugoslavensku revoluciju« (navodnici recenzenata) kao važan faktor političke historije na početku XX stoljeća. Kako navode recenzenti, nacionalna historija je u centru pažnje suvremenih jugoslavenskih historičara, pa su u toku pokušaji stvaranja sintetičkih radova, dok je već objavljen niz djela o pojedinim problemima razvoja južnoslavenskih zemalja habsburške monar-

hije potkraj XIX i u početku XX stoljeća. Ipak je, po njima, neophodna svestrana marksistička analiza oslobodilačke borbe južnoslavenskih naroda koja prethodi stvaranju Jugoslavije. Recenzenti smatraju da mnogi radovi jugoslavenskih historičara imaju nedostataka. Djelo Pisareva recenzenti ocjenjuju kao bitan prilog toj problematici. Zbog toga je zanimljivo tačnije prikazati na čemu se zasniva takva ocjena, a i samo djelo.

Pisarev razmatra nacionalnooslobodilački pokret, borbu seljaštva i radnički pokret. Težište njegova interesa je na pokretima narodnih masa.

U I glavi prikazuje se ekonomski i politički razvoj južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske u početku XX stoljeća. Autor ih označava kao unutarnje kolonije austrijskih monopola sa znatnim ostacima feudalizma (Bosna i Hercegovina, Dalmacija). Takva ocjena predstavlja pojednostavnjivanje problematike.

Razmatrajući probleme političkih stranaka autor utvrđuje njihovu klasnu bazu, premda za jugoslavenske historičare tu još ima neriješenih pitanja. Recenzenti ističu prikaz političkog lika Frana Supila. Supilo je, navode, borac protiv austrijskog ugnjetavanja a za zbližen̄je ugnjetenih naroda, ali ne vjeruje u snagu masa, pa ide na sporazum s banom i ugarskom vladom. Recenzenti očito ne primjećuju da je prikaz Supila suviše pojednostavnjen. Recenzenti smatraju da karakteristika složenog i proturječnog lika Stjepana Radića manje zadovoljava. Radić je prikazan kao ideolog hrvatske sitne buržoazije i predstavnik seljaštva, ali su njegove slabosti sitnoburžoaskog ideologa potpunije prikazane, a pozitivne strane djelatnosti – kao predstavnika seljaštva – znatno slabije. Recenzenti kao i autor previđaju da Radićev pokret ima i socijalni i nacionalni karakter.

II glava prikazuje revolucionarni polet u južnoslavenskim područjima Austro-Ugarske 1905–1907. Glavni momenti su utjecaj ruske revolucije, štrajkaški pokret, borba za demokratske slobode i opće pravo glasa, politička kriza u Ugarskoj, razvijanje nacionalnooslobodilačkog pokreta po cijeloj Monarhiji. Posebno je prikazana Hrvatsko-srpska koalicija, njen uspon i pad. Recenzenti zamjeraju autoru da nije riješio pitanje utjecaja ruske revolucije na socijaldemokratske partije južnoslavenskih zemalja i da ne razjašnjava ima li sukoba između reformističkih vođa i masa. Pisarev iznosi postavku da već 1905. u Hrvatskoj nastaje revolucionarno i oportunističko krilo socijalističkog pokreta, ali recenzenti smatraju da to nije dovoljno pokazano. Ni ovdje recenzenti ne uočavaju šablonsko precjenjivanje utjecaja ruske revolucije od 1905. i iskonstruirane sheme razvoja i aktivnosti radničkog pokreta. U stvari, oni zamjeraju autoru što nije još čvršće postavio svoje konstrukcije.

III i IV glava prikazuju opadanje radničkog pokreta 1908–1910, nastupanje austro-ugarske reakcije u borbi s nacionalnim pokretom, pripremanje agresije uz pomoć razjedinjenosti južnoslavenskih i balkanskih naroda. U skladu s tim shematskim postavljanjem problema Pisarev govori o otporu naroda takvoj politici i »otkriva« da u Kranjskoj i Goričkoj u septembru 1909. umalo da nije došlo do općeg ustanka slovenskog naroda protiv austrijske monarhije. Čini se da autor najprije stvara koncepcije i zaključke o pojavama, a zatim tome prilagođava činjenice. U radničkom pokretu osjeća se negativan utjecaj austromarksizma. Autor, međutim, ne analizira uzroke toga.

U V i VI glavi autor dovodi svoje izlaganje do 1914.

Autor daje popis i ocjenu literature, ali ne ocjenjuje djela jugoslavenskih autora. Po tome, a i po njegovu djelu, čini se da se nije koristio rezultatima jugoslavenske historiografije.

Recenzenti daju još neke kritičke primjedbe, pa se čini da i oni donekle uočavaju autorovu nepotpunost i jednostranost

u postavljanju problema. Njihova opća ocjena ipak je vrlo povoljna.

Djelo Pisareva i recenzija o njemu ukazuju na izvjesne probleme u sovjetskoj historiografiji. Karakteristike tog djela: opsežnost teme, kompleksnost i raznovrsnost problematike, dalekosežnost zaključaka o nizu delikatnih, slabo proučenih problema, primjena vrlo krutih koncepcija na skupine složenih, proturječnih i iznijansiranih pojava i zbivanja pokazuju da se to djelo uklapa u opće tendencije sovjetske historiografije. Sovjetski historičari sami istražuju i pišu historiju stranih zemalja, posebno socijalističkih, teže da ubrzano izrade opće sinteze i sintetički usmjerene monografije. Prilazeći problemima s unaprijed stvorenim i suviše kruto postavljenim koncepcijama, a ne poklanjajući dovoljno pažnje istraživanju izvora, dešava se da zapadaju u generaliziranje, površnost i shematske konstrukcije, kako je to slučaj kod Pisareva i njegovih recenzenata. Prirodno, takvi radovi ipak ne mogu dopuniti složeni dugoročni rad naše vlastite historiografije.

8) U rubrici »Na stranicama inozemnih časopisa« nalazi se osvrt N. S. Jovanovića »Hrvatsko selo u prvim godinama rata« (str. 178–179). Autor piše o radnji Ljube Bobana »O političkim previranjima na selu u Banovini Hrvatskoj« (Zbornik radova Instituta društvenih nauka »Istorija XX veka«, II knjiga, Beograd 1961). Karakterističan je interes za tu radnju, jer je proučavanje svih oblika masovnih pokreta u novijoj historiji jedan od bitnih zadataka sovjetske historiografije. Zato autor osvrta smatra podatke o nemirima na selu 1939–1941. najinteresantnijim dijelom radnje, o kojoj ima općenito vrlo povoljno mišljenje.

NINI 5/1962.

9) A. I. Puskás objavljuje opsežan članak »Iz historije vanjske politike Horthyjeve Mađarske u godinama II svjetskog rata« (str. 41–55).

Autor obuhvaća, između ostalog, mađarsko-jugoslavenske odnose 1940–1941, kao i pitanje Jugoslavije u mađarsko-njemačkim odnosima. Ističe da je, u vezi sa spremanjem na rat s Jugoslavijom, Mađarska morala napustiti svoju formalnu neutralnost. Ipak, u razdoblju kada Hitler želi mirnim putem potčiniti Jugoslaviju, odnosno »uspavati je« za slučaj rata s njom, i Mađarska sudjeluje u toj diplomatskoj igri. Tako je 12. XII 1940. bio potpisan mađarsko-jugoslavenski sporazum »o trajnom miru i vječnom prijateljstvu«. Istovremeno Njemačka računa i s oružanim rješenjem »jugoslavenskog pitanja«, a pri tome treba da sudjeluje Mađarska. Tako u novembru 1940. njemački vojni ataše u Budimpešti pukovnik Ginter Krapel predaje načelniku generalštaba mađarske armije Henrihu Vertu pismo načelnika generalštaba kopnene armije generala Haldera s informacijom o predstojećem rješenju jugoslavenskog pitanja u proljeće 1941. i pozivom da Mađarska aktivno sudjeluje u ratu s Jugoslavijom i Sovjetskim Savezom. U decembru 1940. u Njemačku dolazi, na Keitelov poziv, vojni ministar Mađarske Károly Bartha. Dogovorena je njemačko-mađarska suradnja u vojnoj akciji protiv Jugoslavije i SSSR-a. U martu 1941. dolazi u Mađarsku pukovnik Wermachta Eberhard Kinzel i donosi Vertu Halderovo pismo o ubrzanju ratnih priprema protiv Jugoslavije i SSSR-a.

U danima iza 27. III 1941. Hitler je službeno predložio Horthyju, preko mađarskog poslanika u Berlinu Sztójaya, da sudjeluje u ratu protiv Jugoslavije, što je Horthy prihvatio. 1. IV Sztójay se obratio Hitleru pitanjem što će dobiti Mađarska za sudjelovanje u ratu protiv Jugoslavije, na što je Hitler odgovorio: »Uzmite toliko koliko hoćete.« Hitler je obećao Sztójayu da će dati Mađarskoj punu mogućnost korištenja riječkom lukom. Ista široka obećanja dobio je i ministar Bartha za vrijeme posjeta Berlinu. 30. III u Budimpeštu dolazi Paulus radi koordinacije vojnih planova. Po njegovoj izjavi, tre-

balo je da Mađarska dobije i Banat. Istoga dana mađarska vlada odlučuje da naruši ugovor od 12. XII 1940. i napadne Jugoslaviju. Samoubistvo premijera Telekyja 3. IV nije utjecalo na razvoj događaja. U pismu Horthyju Teleky naziva poziciju Mađarske u jugoslavenskom pitanju kukavičkom, a mađarske fašiste pljačkašima (»maroderima«). Na zasjedanju Krunskog vijeća 5 IV ponovno je razmotreno pitanje napada na Jugoslaviju i odlučeno da Mađarska treba da okupira jugoslavenski teritorij do linije Dunava. 10. IV vlada je odobrila tekst Horthyjeva proglasa mađarskom narodu u vezi s napadom na Jugoslaviju, u kojem se mađarska akcija prikazuje kao akt obrane zbog napada jugoslavenske avijacije na mađarski teritorij. 11. IV komisija za vanjske poslove mađarskog Gornjeg doma, sazvana od premijera Bárdossyja, odobrila je, naknadno, taj korak. Slijedećeg dana sovjetska vlada je izjavila mađarskom poslaniku oštar protest u povodu napada Mađarske na Jugoslaviju.

Usprkos prethodnim obećanjima, Mađarska nije osigurala ostvarenje svih svojih teritorijalnih zahtjeva. U momentu kada su vojne operacije već počele, njemački poslanik u Budimpešti izjavio je u ime njemačke vlade da će pitanje teritorijalnih pretenzija Mađarske biti riješeno kasnije. U pitanju je bio Banat. Mađarska je dobila samo Bačku.

Već 24. IV 1941. Horthy posjećuje Hitlera i razgovara, među ostalim, o sudjelovanju Mađarske u ratu protiv Sovjetskog Saveza. – U daljnjem tekstu autor iznosi razvoj vanjske politike Mađarske do sloma Horthyjeva režima 15. X 1944.

Već sredinom 1942. mađarska vlada počinje voditi, kako navodi autor, dvostruku politiku, s ciljem da, bez obzira na ishod rata, spasi postojeći režim. S jedne strane, Mađarska nastoji ograničiti aktivno sudjelovanje svoje armije na Istočnoj fronti, a s druge, podržava tajne kontakte s reakcionarnim krugovima SAD i Velike Britanije. U toj dvostrukoj igri ponovo se pojavljuje pitanje mađarsko-jugoslavenskih odnosa. U kontaktima s Ribbentropom potkraj 1942. premijer Kalay ističe ugroženost Mađarske sa strane Rumunjske i Jugoslavije i tvrdi da je južna granica Mađarske nezaštićena. 12. II 1943 – u razdoblju sloma II mađarske armije na Donu – načelnik generalštaba mađarske armije Szombathelyi prilikom posjeta Hitleru traži da se mađarske snage opozovu s Istočne fronte.

Nakon poraza mađarske vojske u Sovjetskom Savezu pojavljuje se kod njemačke komande zamisao o jačem sudjelovanju Mađarske u borbi s NOB-om Jugoslavije. Tako je 1. VI 1943. zatraženo od Mađarske da uputi dvije do tri divizije u Jugoslaviju. O tom planu saznalo se, kako navodi autor, preko tajnih kanala mađarske vlade, u Engleskoj i SAD. Mađarska vlada je preko svog poslanika u Turskoj dobila s te strane upozorenje da bi okupacija Srbije od mađarske vojske izazvala vrlo loš dojam u SAD i Engleskoj. To je potaklo mađarsku vladu da ne ispuni taj njemački zahtjev. Ipak, 24. VIII 1943. na sjednici vlade vojni ministar Csatay referira o svojem posjetu Hitleru, izvještava da Njemačka nije odustala od ideje da iskoristi mađarsku vojsku na Balkanu i predlaže da se oko 100.000 mađarskih vojnika, koji se nalaze na Istočnoj fronti, prebaci na Balkan. Taj prijedlog nailazi na otpor jednog dijela ministara koji smatraju da Mađarska mora i može štititi samo svoje vlastite interese.

Autor, kako je spomenuto, dovodi svoj prikaz do 15. X 1944. kada Horthy odstupa u korist Szálasija. Tekst članka zasnovan je na podacima iz mađarskih arhivskih fondova i na materijalima s procesa u Nürnbergu.

10) U rubrici »Publiciranje« nalazi se prilog M. M. Sumarokové »Srpska socijaldemokratska partija u periodu I svjetskog rata«.

Autorica ističe važnost ovog pitanja u razdoblju koje prethodi formiranju KPJ. Spominje da je taj problem nedostatno

ispitan i zbog nedovoljnog istraživanja izvora. Zbornik dokumenata »Srpski socijalistički pokret za vreme I svetskog rata«, Beograd 1948, ima, po mišljenju autorice, dosta nedostataka u pitanjima prikaza pozicija lijevog krila SSDP, djelatnosti srpskih socijalista u Engleskoj, Švicarskoj i nekim drugim zemljama, kao i aktivnosti socijalista u vojsci na Solunskoj fronti, odnosno u zarobljeničkim logorima u Rusiji i Austro-Ugarskoj. Autorica dalje ističe važnost Dušana Popovića. Smatra da je zbornik radova Dušana Popovića (Izabrani spisi, Beograd 1951) nepotpun u pogledu Popovićeve djelatnosti za vrijeme I svjetskog rata.

U prikazu djelatnosti SSDP u ratnim uvjetima autorica ističe njen internacionalistički stav u pitanju rata.

Nakon okupacije Srbije mogućnosti legalnog rada gotovo iščezavaju, a za ilegalnu borbu srpski socijalisti nisu spremni. Velik dio socijalista nalazi se u emigraciji. Autorica ističe razvoj triju struja u Pariskom komitetu SSDP: otvoreno oportunističke (S. Muzikravić, A. Pavlović, K. Čaplja, D. Đurić i drugi), centrističke (K. Novaković, M. Tadić i drugi) i revolucionarne (V. Peković, D. Maksimović, V. Trepčanin, V. Dogandić). Podjela autorice nešto je suviše kruta s obzirom na posebne probleme srpskih socijalista. Dušan Popović, koji u to doba boravi u Londonu, sudjeluje u tim sukobima braneći pozicije revolucionarnog krila.

Autorica objavljuje, u ruskom prijevodu, pet članaka Dušana Popovića:

a. »Srpska socijaldemokracija u ratu (iz privatnog pisma)«. Radi se o pismu upućenom redakciji ruskog lista »Naša riječ«[1] a objavljenom u tom listu 5. IX 1915. U Izabranim spisima (Beograd 1951, str. 476) članak se samo spominje jer ga redaktori nisu vidjeli.

[1] »Naše slovo« (ruski naziv), Pariz 1915–1916, ruski socijalistički list. Sumarokova ga označava kao »menjševičko-trockistički«, što ne kazuje ništa određeno. Stvarni karakter lista trebalo bi posebno utvrditi.

b. »Srpska socijaldemokracija u periodu rata«, »Glas Slobode« (list SDP Bosne i Hercegovine), 6. X 1917, objavljeno u Izabranim spisima (prilog br. 68, str. 437–439).

Zatim slijede tri članka koji nisu objavljeni u Izabranim spisima, a štampani su u listu »La Populaire de Paris« 1918.

c. »O pitanju ugnjetenih nacija (Sekretar Srpske socijalističke partije objašnjava bit stvari)«, navedeni list, 14. IV 1918, napisano u Londonu u aprilu 1918. Taj članak nije spomenut u Izabranim spisima.

d. »Marks, marksizam i socijalisti Srbije«, navedeni list, 5. V 1918, napisano u Londonu u maju 1918. Ni taj članak nije spomenut u Izabranim spisima.

e. »Srpski socijalisti i rat«; navedeni list, 8. X 1918, napisano u Londonu u oktobru 1918. U Izabranim spisima taj je članak samo spomenut, jer ga redaktori nisu vidjeli (str. 476).

Autorica ocjenjuje navedene Popovićeve članke kao vrijedan izvor za osvjetljavanje izvjesnih pitanja historije SSDP u periodu I svjetskog rata. Inače, ističe da u njima ima zabluda i grešaka koje su karakteristične i za SSDP u cjelini. Upozorava da je tekst dva puta preveden (na francuski odnosno na ruski), što je utjecalo na njegovu tačnost. Pitanje značenja tih članaka u radovima Dušana Popovića valjalo bi posebno ispitati.

NINI 6/1962.

11) Rasprava A. J. Manuseviča »Iz historije učešća internacionalista u oktobarskom oružanom ustanku« (str. 39–52) od interesa je i za nas, zbog sudjelovanja Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji. Autor ne donosi o tom pitanju poseban prikaz, ali u tekstu navodi niz podataka.

Zanimljiv je podatak o broju ratnih zarobljenika iz armija Centralnih sila u Rusiji: ima ih, po jednom izvoru, 1,961.000, a po drugom više od dva milijuna (str. 39).

Autor spominje jugoslavenske listove (na hrvatskosrpskom jeziku) koji su izlazili u Rusiji u periodu 1917–1920: »Zemlja i sloboda«, »Revolucija«, »Svjetska revolucija« i dr. (str. 40, bilješka 6). Navodi da su sredinom dvadesetih godina stvarana udruženja učesnika građanskog rata iz raznih zemalja, među njima i jugoslavensko udruženje. Te organizacije sakupljale su materijale o sudjelovanju internacionalista u oktobarskoj revoluciji (str. 40).

Autor govori o slavenskim i rumunjskim »dobrovoljačkim« (navodnici autorovi) vojnim formacijama i označava ih kao nacionalističke i kontrarevolucionarne, što ukazuje na to da ih autor jednostrano prikazuje. Među takvim formacijama, stvorenim još za carizma, spominje »srpski dobrovoljački korpus« (str. 43). Donosi podatke da je u Rusiji bilo oko 300.000 Jugoslavena – ratnih zarobljenika i bjegunaca – od toga oko 20.000 u Jugoslavenskom dobrovoljačkom korpusu. Naglašavajući da je kontrarevolucija privukla do jeseni 1917. samo neznatan dio zarobljenika, bjegunaca i drugih osoba u »nacionalne« (navodnici autorovi) formacije[8] Manusevič donosi podatke o revolucionarnom utjecaju u tim formacijama. Navodi da se u Jugoslavenskom dobrovoljačkom korpusu, koji se nalazio na području Odese, još potkraj 1916. pojavila tajna organizacija povezana s boljševicima, a poslije februarske revolucije u njemu su ponikli revolucionarni komiteti (str. 41). Ove podatke autor crpi iz Centralnog državnog vojnohistorijskog arhiva i dviju knjiga: 1) D. Serdić »Balkanski radnici u konjici Budonija – 15 godina Prve konjičke armije«, Moskva 1935, i 2) »Oktobarska revolucija i inozemni slavenski narodi« (bilješke 30, 31, 34). U oktobarskom ustanku u Petrogradu i borbama za posljednja uporišta Privremene vlade sudjelovao je Jugoslaven D. Serdić, tada oslobođen iz zatvora. On se u građanskom ratu pokazao kao talentirani vojni starješina (str. 48). Izvor ovih podataka nalazi se u Centralnom državnom arhivu Sovjetske armije (bilješka 67). U moskovskom oktobarskom ustanku sudjeluju, u sastavu odreda Crvene garde na Presni, Todor Niketić, Todor Grujić, Petar Mihalić. Izvor ovih podataka je disertacija I. Očaka »Sudjelovanje Jugoslavena u borbi za pobjedu sovjetske vlasti u Rusiji 1917–1921. godine«, Moskva 1928 (bilješka 88). U zaključku autor uopćeno govori o daljnjem sudjelovanju internacionalista u revoluciji i građanskom ratu. Spominje Jugoslavenski komesarijat Narodnog komesarijata za pitanje nacionalnosti i Jugoslavensku grupu RKP(b) formiranu 1918–1919 (str. 52).

12) Rasprava E. I. Udaljcova »Internacionalne veze i bratska suradnja marksističko-lenjinističkih partija u poslijeratnom periodu« (str. 58–70) zanimljiva je zbog prikaza rada i značenja Informbiroa. Autor povoljno ocjenjuje djelatnost Informbiroa, ali uopće ne spominje sukob s Jugoslavijom. Navodi uopćeno da se u rezolucijama Informbiroa ukazivalo na neophodnost borbe s raznim ispoljavanjima oportunizma, sektaštva, buržoaskog nacionalizma u redovima radnika. Samo kao činjenicu navodi pregovore između predstavnika KP Sovjetskog Saveza i SKJ u junu 1956. i zajedničku Deklaraciju o odnosima između SKJ i KP Sovjetskog Saveza.

Navedeni prilozi iz časopisa »Novaja i novejšaja istorija« pokazuju da u SSSR-u postoji znatan interes za noviju jugoslavensku historiju i historiografiju. Stavovi sovjetskih autora u nizu pitanja pokazuju pozitivna odstupanja s pozicija iz staljinističkog perioda. Međutim, taj proces još traje.

Vlado Oštrić

[8] Autor je, dakle, dosljedan u jednostranoj ocjeni jugoslavenskih dobrovoljaca.

STANJE U POLJSKIM HISTORIJSKIM NAUKAMA U SVJETLU IDEOLOŠKE BORBE PURP-a

Na XIII plenumu CK PURP-a[1] izvršena je svestrana analiza suvremenog stanja i suvremenih strujanja na polju ideološkog rada. Plenum se posebno osvrnuo na rezultate postignute na polju društvenih nauka i na nedostatke koji su se u tome ispoljili. Svakako je zanimljivo napomenuti da je ovo bio dosad prvi plenum CK PURP-a koji je razmatrao isključivo zadatke na ideološkoj fronti i koji je posvetio toliko pažnje svim formama ideološkog rada i pitanju utjecaja Partije.

U referatu Vladislava Gomulke historijske nauke su zauzele veoma važno mjesto. Gomulka je zapravo i počeo razmatranje situacije u kojoj su se našle poljske društvene nauke upravo analizom stanja u poljskim historijskim naukama. Istaknuto je da historičari posvećuju vrlo malo ili čak nimalo mjesta proučavanju poljske najnovije historije i analizi puta kojim je Poljska krenula nakon 1945. godine pod rukovodstvom Partije. Prema referatu, različiti nemarksistički i reakcionarno orijentirani historičari znali su vrlo dobro iskoristiti ovu nedovoljnu zainteresiranost za suvremene događaje, pa su veoma osjetljive i važne događaje iz najnovije poljske historije tumačili na iskrivljen a često i na neprijateljski način. Isto tako u tumačenju nekih činjenica iz historije poljskog radničkog pokreta i njegove borbe za novu Poljsku proturane su kojekakve kvazinaučne teorije koje su imale za cilj da unesu još veću zbrku u redove historičara. Gomulka je oštro kritizirao i tzv. objektivistički pristup naučnoj analizi, koji se u posljednje vrijeme sve češće zapaža i koji omogućuje da autor bez bilo kakve društvene odgovornosti donosi svoje vlastite sudove i traži uzroke određenim činjenicama.

Nakon Gomulkinog referata, u diskusiji koja je po svom opsegu i karakteru bila jedna od do sada najbogatijih, razmatrani su između ostalog zadaci historijskih nauka u današnjoj socijalističkoj Poljskoj. Direktor Instituta za proučavanje historije Partije Tadeuš Daniševski pokušao je da na osnovi Gomulkinih riječi o postojećem stanju stvari potraži uzroke nekih tendencija u historijskim naukama i da dade kratak pregled najvažnijih zadataka koji stoje pred poljskim historičarima.

Daniševski je pošao od postavke da poljska historijska nauka, koja se danas inače nalazi na veoma visokom nivou, treba da svjesno pomogne društvu kao cjelini da što prije i lakše shvati značajne historijske promjene koje su nastale pred 19

[1] XIII plenum CK PURP-a održan je u Varšavi od 4. do 7. jula 1963.

godina i koje su Poljskoj otvorile put novog, značajnog napretka.

Po mišljenju Daniševskog, VIII plenum CK PURP-a 1956. godine označio je jednu potpuno novu, slobodniju fazu razvoja čitavog društva, što je, razumije se, koristilo i svestranom pozitivnom razvoju historijske nauke. Upravo od tog značajnog i prelomnog momenta datiraju i neki najznačajniji radovi poljskih historičara, koji su umnogome doprinijeli pravilnijem osvjetljavanju nacionalne historije. Međutim, s vremenom su se počele zapažati sve veće deformacije, objektivistički stavovi postajali su sve češći, autori historijskih radova počeli su izbjegavati bilo kakve analize političkog karaktera i često su prezentirali samo gole činjenice bez posebnih komentara. Dio historičara, čak i onih mlađih, školovanih u NR Poljskoj, prihvatio je od marksizma samo njegovu ekonomsku stranu, zaboravljajući pri tome ili namjerno ne želeći da se kao historičari angažirano opredijele na strani određene klase i određenih političkih ciljeva.

Posebno slaba tačka historijske nauke, po riječima Daniševskog, jest pitanje obrade historije stvaranja Komunističke partije Poljske i stvaranja NR Poljske, iako su potrebe društva najveće upravo u toj oblasti. Ta je problematika ili veoma slabo obrađena ili pak neki stavovi uopće ne odgovaraju pravom stanju činjenica.

Daniševski nadalje iznosi da se danas susreću mišljenja, osobito kod mlađih historičara, kojima se potpuno negiraju izvjesni osnovni stavovi i iskustva iz poljskog i međunarodnog radničkog pokreta. Ponekad to dovodi do stvaranja određenog nepovjerenja u odnosu na originalne izvore i dokumente. U posljednje vrijeme mogli su se zapaziti i stavovi pojedinih historičara da je historijska nauka jedna od onih naučnih disciplina kojima se mogu veoma lako i spretno koristiti za svoje posebne političke ciljeve.

Prema riječima Daniševskog, sva istraživanja prošlosti poljskog radničkog pokreta treba da uvijek budu vezana uz kretanja čitavog internacionalnog revolucionarnog procesa »koji je bez obzira na ove ili one greške bio pravilan u osnovnim i ključnim historijskim pitanjima i upravo je on, prije svega, krčio poljskoj radničkoj klasi i čitavom poljskom narodu put k Narodnoj Poljskoj«. Posebno su danas opasna neka tvrđenja kojima se pokušava negirati kontinuitet poljskog revolucionarnog radničkog pokreta i npr. Poljskoj radničkoj partiji suprotstavljati aktivnost njene prethodnice Komunističke partije Poljske. Pri tome se zaboravlja da u jednom dugom i povezanom historijskom procesu svaka iduća proleterska partija unosi u zajedničku riznicu nove sadržaje i da svoj viši razvojni oblik zahvaljuje upravo postojanju i djelovanju svojih prethodnica.

Na polju historijske nauke zapaža se danas nedostatak otvorenog i smjelog djelovanja, tako da velik broj historičara naprosto ne želi sudjelovati u bilo kakvim polemikama i diskusijama koje imaju ideološko-politički karakter. Upravo takvi stavovi omogućili su otvorenije i jače djelovanje reakcionarnih snaga, što se štetno odrazilo u čitavoj historijskoj nauci. Čak i časopis koji posebno proučava historiju poljskog revolucionarnog pokreta »Z pola walki« (»S polja borbe«) uza sve dosad učinjene napore nije uspio postati borbeni organ marksističko-lenjinističkih historičara.

Na nekim područjima historiografije, iako u raznim oblicima, stvara se negativan odnos prema realizaciji zadataka partijske politike i često se nailazi na raznovrsna zastranjivanja dogmatsko-sektaškog tipa. To se moglo zapaziti osobito u posljednje vrijeme, kad su se u raznim polemikama, diskusijama a i u određenim naučnim radovima iznosile teze takvog karaktera. U takvoj situaciji partijske organizacije u institucijama historijskog karaktera, koje bi zapravo morale povesti teoretsku borbu protiv svih zastranjivanja, ostale

su sasvim po strani i nisu ispunile svoje »neposredne političke i ideološke zadatke«.

Na kraju svog izlaganja Daniševski je rekao da je čitava problematika društvenih nauka, a među njima i historijskih nauka, rasla i razvijala se iz godine u godinu i da se svi ti problemi ne mogu odjednom riješiti. Ali upravo zbog kompleksnosti i velikog značenja koje ova problematika ima za čitav razvoj društva treba joj posvetiti posebnu pažnju i mnogo vremena, a sigurno je da će ovaj plenum tome najviše doprinijeti i da to neće biti samo jedna od faza u djelovanju Partije na polju ideologije.

Istaknuvši zadatke Instituta za proučavanje historije Partije Daniševski je rekao da je zadatak tog Instituta u čitavom kontekstu poljske suvremene historijske nauke od posebne važnosti. Institut treba da, obrađujući materijale iz historije poljskog radničkog pokreta putem njihove naučne analize, prije svega služi »danu današnjem – izgradnji socijalizma u Poljskoj«. U toku posljednje dvije godine Institut je pristupio studioznom proučavanja historije Partije, pa uskoro treba da se pojavi i prva historija Partije, koja će obuhvatiti nekoliko dosad objavljenih historiografskih radova, koji su bili uglavnom regionalnog karaktera.

Pored tog veoma opsežnog i značajnog djela, koje će nesumnjivo doprinijeti svestranijem proučavanju historije Partije, Institut priprema još nekoliko radova čiji je zadatak da pomognu pravilnom tretiranju historijskih događaja naročito iz novije prošlosti i da tako sondiraju teren za daljnji razvoj pravilno usmjerene historiografije najnovijeg perioda Poljske. Na taj način Institut se direktno uključuje i pomaže najnoviju akciju CK PURP-a na polju historijske nauke, koja je u Poljskoj bila oduvijek veoma razvijena i koja je u čitavoj poljskoj prošlosti imala značajno mjesto.

Kao što se iz prikaza toka plenuma vidi, unatoč tome što su od VIII plenuma PURP-a 1956. godine bile srušene mnoge barijere dogmatizma iz staljinističkog perioda, poljskoj historijskoj znanosti predstoji još dugotrajna i uporna borba za punu društvenu afirmaciju slobodnog znanstvenog istraživanja i znanstvenog utvrđivanja objektivne istine. Da će poljski historičari u naporima za razvitak povijesnih znanosti imati utoliko više uspjeha ukoliko će historijske procese dublje istraživati dosljedno znanstvenom metodom, o tome govori iskustvo da jedino primjena istinskih znanstvenih metoda i znanstveno otkrivanje objektivne istine služi i dublje shvaćenim pravim i trajnim interesima socijalističke izgradnje.

Izlaganja Gomulke i Daniševskog prikazana su prema »Trybuna ludu« br. 185, 1963, str. 3–6, i br. 187, 1963, str. 4.

Miroslava Vukadinović

PÁRTTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA.
1. – IX. ÉVFOLYAM BUDAPEST 1963 FEBRUÁR.

(Partijskohistorijska saopćenja. Časopis Instituta za historiju partije Centralnog komiteta Mađarske socijalističke radničke partije. Godište IX broj 1. Februar 1963).

Među radovima objavljenim u ovom broju časopisa Partijskohistorijska saopćenja za nas je od osobitog interesa Kendeov dokumentarni prilog *Stajalište narodnosnih sekcija Socijaldemokratske partije Mađarske na Izvanrednom partijskom kongresu od 13. oktobra 1918.*[1]

Držanje predstavnika komiteta narodnosnih sekcija u diskusiji o nacionalnom pitanju na spomenutom kongresu bilo je prije Kendea potpuno nepoznato, jer je objavljivanje njihovih govora cenzura zabranila – osim govora predstavnika rumunjske sekcije Joana Fluerasa, koji je izopačila. »Govore – konstatira Kende – predstavnika narodnosnih komiteta s izuzetkom govora J. Fluerasa – *Népszava* zbog cenzure nije uopće mogla objaviti. Njihov sadržaj sačuvao nam se u materijalima uredništva, na špaltama pripremljenim u vezi s izvještajima o kongresu koje se mogu naći u Arhivu Instituta za historiju partije (Párttörténeti Intézet Archivuma) pod oznakom A. XV. 1(1918)21. Cenzura je sasvim izmijenila smisao Fluerasova govora: svaki onaj njegov dio koji se odnosi na nacionalno tlačenje i na otcjepljenje ili koji je jednostavno vrijeđao osjetljivost cenzora izbrisan je, tako da je čitav govor izobličen u jednostran napadaj na sile Antante i na erdeljske rumunjske buržoaske političare«.

Da bi se bolje shvatila diskusija i zauzimanje stava prema nacionalnom pitanju na Izvanrednom kongresu Socijaldemokratske partije Mađarske od 13. oktobra 1918. treba imati u vidu da je od svih nemađarskih naroda Ugarske samo Hrvatska imala svoju samostalnu socijaldemokratsku partiju, osnovanu godine 1894.

Tek godine 1905. formirane su u sklopu mađarske socijalne demokracije njene takozvane nacionalne sekcije. Bile su četiri takve sekcije: rumunjska, slovačka, srpska i njemačka.

Zbog takve organizacione strukture Socijaldemokratske partije Mađarske predstavnici hrvatske socijalne demokracije nisu prisustvovali njenom kongresu od 13. oktobra 1918. pa prema tome nisu tom prilikom sudjelovali ni u raspravljanju o nacionalnom pitanju.

U diskusiji su fiksirana dva uglavnom suprotna stanovišta: jedno službenoga partijskog vodstva i drugo delegata spomenutih nacionalnih sekcija.

Glavni spor je nastao oko prihvaćanja ili neprihvaćanja službene politike vod-

[1] Kende János, *Az MSZDP nemzetiségi szekcióinak állásfoglalása a párt 1918. október 18-i rendkivüli kongresszusán* (str. 153–162).

stva u vezi s nacionalnim pitanjem. Ta politika bila je fiksirana u partijskoj Proklamaciji od 8. oktobra 1918, gdje je u deset tačaka iznesen akcioni program socijalne demokracije.

Predstavnici vodstva nastojali su da po svaku cijenu privole delegate nacionalnih sekcija da u cijelosti prihvate i potpišu Proklamaciju od 8. oktobra.

Delegati nacionalnih sekcija odbili su taj zahtjev vodstva i uskratili potpis.

Zahtijevajući da se osnuje nova vlada od »izaslanika svih demokratskih klasa i svih naroda koji žive u ovoj državi« koja će imati da donese nov ustav i da preobrazi Mađarsku u demokratskome duhu – Proklamacija u vezi s rješenjem nacionalnog pitanja postavlja toj vladi ovaj zadatak: »Ta vlada neka bezodvlačno pristupi obustavljanju dosadašnjeg sistema *nacionalnog tlačenja* i neka dâ i osigura svim narodima koji žive u državi pravo da mogu svoj *materinji jezik* slobodno i neograničeno upotrebljavati u svakoj ustanovi državnoga života: u školstvu, u zakonodavstvu, u administraciji, u svim granama i svim manifestacijama javnog i privatnog života... *Tlačenje, klasna vladavina, nasilje, snaga oružja upropastili su Mađarsku* i ne mogu više garantirati njenu teritorijalnu cjelovitost, ne pružaju obranu protiv komadanja države. Mi vjerujemo da je ravnopravna, slobodna i demokratska *Mađarska, zasnovana na slobodnom savezu nacija, na federaciji,* bolji i sigurniji oslonac društvu naroda, sreći svakog njenog puka i napretku čovječanstva nego raskomadana i u mnogim njenim životnim interesima osakaćena, na više dijelova raspadnuta Mađarska... Združimo naše snage i preobrazimo *ugnjetačku i izrabljivačku Mađarsku* u takvu državu koja će znati da se održi *u onom sudbonosnom času* kada će u smislu međunarodnog ugovora o miru narodi koji ovdje stanuju odlučivati na osnovi svog *prava samoodređenja* o tome mogu li smatrati ovu državu svojom domovinom.

Svi oni koji žele da se *slobodni narodi koji sami odlučuju o sebi* ne otcijepe od te nove Mađarske... *neka se pokrenu na odlučnu akciju!*«[2]

Delegati nacionalnih sekcija Socijaldemokratske partije Mađarske nisu mogli prihvatiti Proklamaciju od 8. oktobra *ni* kao pripadnici potlačenih i još i u oktobru 1918 nacionalno potpuno obespravljenih naroda, *ni* kao socijalisti.

Glavni razlozi njihovog odbijanja Proklamacije sastojali su se u ovome:

1. Nemađarski narodi Ugarske, a naročito Rumunji, Slovaci i Srbi, nisu se na završetku prvog svjetskog rata mogli više zadovoljiti samo slobodnom upotrebom materinjeg jezika.

Kod tih naroda je u to vrijeme već bila razvijena težnja za potpunim nacionalnim oslobođenjem. Osvjedočenje da će to moći najsigurnije postići u vlastitim, nacionalno nezavisnim državama putem sjedinjenja sa svojim sunarodnjacima izvan granica Mađarske – sve je više jačalo kod tih naroda.

2. Proklamacija je, nadalje, i takvu ograničenu nacionalnu ravnopravnost, koja se svodila na slobodnu upotrebu materinjeg jezika, davala samo u obliku obećanja.

A sve dotadašnje iskustvo upućivalo je te narode na to da ne vjeruju u takva obećanja.

Slična vrsta nacionalne ravnopravnosti bila je zagarantirana zakonom donesenim godine 1868., ali za slijedećih pedeset godina – sve do oktobra 1918. – nije bila ostvarena.

3. Potlačeni nemađarski narodi nisu mogli vjerovati ni u onaj dio Proklamacije koji govori o stvaranju federativne Mađarske u budućnosti.

---

[2] Proklamacija je u cijelosti objavljena u zbirci *Odabrani dokumenti historije mađarskog radničkog pokreta (A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai)* Svezak peti. Budimpešta 1956. Str. 244-246. – Kurziv u originalu.

I to verbalno izjašnjavanje za federaciju bilo je apstraktno i moralo je djelovati neuvjerljivo, jer se teritorijalna autonomija kao jedina stvarna baza pojedinih federativnih jedinica ne spominje nijednom riječju.

4. Nacionalno obespravljeni nemađarski narodi nisu mogli imati mnogo više povjerenja ni u onaj dio Proklamacije koji se načelno, teoretski izjašnjava za pravo naroda na samoodređenje.

Partijsko vodstvo je i u svojoj Proklamaciji od 8. oktobra i u govorima službenih predstavnika partije na kongresu pristajalo na pravo samoodređenja jedino pod uvjetom ako se delegati nacionalnih sekcija prethodno kategorički obavežu da će nemađarski narodi ostati u okvirima postojeće Mađarske i da se ni u kom slučaju neće htjeti od nje otcijepiti, pa čak ni u trenutku kada prilikom sklapanja mira dođu u mogućnost da se koriste pravom samoodređenja.

Službeno socijaldemokratsko vodstvo bilo je, dakle, samo na riječima za pravo naroda na samoodređenje do otcjepljenja, a na djelu je činilo sve da se ostvarenje takvog samoodređenja i otcjepljenja spriječi i da se po svaku cijenu spasi i održi teritorijalni integritet postojeće Mađarske.

Delegati nacionalnih komiteta nisu mogli biti osobito oduševljeni sadržajem Proklamacije ni kao socijalisti.

Ako se u *akcionom programu* jedne socijalističke partije godinu dana poslije Oktobarske revolucije govori tako nebulozno o provođenju socijalizacije kako to čini *Proklamacija,* zahtijevajući da se »provede socijalizacija svih onih poduzeća koja su prerasla okvire individualnog upravljanja«, i ako se u tom istom *akcionom programu* – koji bi morao pružiti upute o načinu realizacije socijalističke politike – o provođenju agrarne reforme ne iznosi ništa konkretno o tome koje i kolike veleposjede treba razdijeliti, kome i koliko dati od te konfiscirane zemlje i uz koje uvjete (sa odštetom ili bez nje), onda socijalistički delegati kongresa, i oni mađarski i oni nemađarski, nisu mogli biti zadovoljni ni rješenjem socijalnog pitanja onako kako je on formuliran u akcionom programu vodstva u doba kada je pod utjecajem Oktobra i Mađarska bila već obuhvaćena revolucionarnim previranjem.

Zbog svega toga trojica predstavnika nacionalnih sekcija (Rumunj Joan Flueras, Slovak Adolf Horváth i Srbin Gavra Živanović) platonski su se izjasnili u svojim govorima za solidarnost s partijom u njenoj borbi za demokratizaciju Mađarske, ali samo do onoga trenutka kada narodi Ugarske budu na bazi samoodređenja odlučivali o svom ostajanju u Mađarskoj ili o otcjepljenju od nje.

Naglašujući pravo svakog naroda na oslobođenje i otcjepljenje oni su odbili da prihvate politiku vodstva koja je išla za bezuvjetnim spašavanjem teritorijalnog integriteta postojeće mađarske države.

Jedini izuzetak bio je delegat njemačke sekcije koji se bez svake rezerve izjasnio za pomaganje partije da bi se ostvarila demokratska, federativna Mađarska.

O rješenju nacionalnog pitanja na osnovi prava naroda na samoodređenje i otcjepljenje njemački delegat nije uopće govorio.[3]

Kendeova zasluga nije samo u tome što je on prvi pronašao i savjesno rekonstruirao zaplijenjene ili izopačene govore predstavnika narodnosnih komiteta – nego i u tome što je te govore snabdio dragocjenim komentarima i uvodom u kome daje

[3] Za ocjenu Proklamacije od 8. oktobra 1918. karakteristično je da je, na jednoj strani, njen sadržaj pozdravila mađarska buržoaska štampa (Vidi *Világ*, broj od 10. oktobra 1918. – *Izabrani dokumenti*... tom V, str. 246), dok je na drugoj strani, ta proklamacija naišla na oštru osudu organa mađarskih komunista u Rusiji *Szociális Forradalom (Socijalna revolucija)* koji je tada izlazio u Moskvi. U broju od 23. oktobra 1918. toga lista *Proklamacija* se žigoše kao otvorena izdaja socijalističke revolucije i klasne borbe mađarskog proletarijata uopće. (Vidi *Izabrani dokumenti*... tom V, str. 247–249).

objektivnu ocjenu pogrešne nacionalne politike službenoga vodstva Socijaldemokratske partije Mađarske još i u oktobru 1918. Evo nekoliko njegovih ocjena: Proklamacija vodstva Socijaldemokratske partije Mađarske od 8. oktobra 1918 »govorila je o otcjepljenju narodnosti kao o zlu koje se bezuvjetno mora izbjeći« (str. 153). »Nacionalne sekcije tu proklamaciju nisu mogle potpisati, jer je ono što je ona obećavala nacionalnim manjinama bilo u oktobru 1918. već sasvim malo. Proklamacija nije govorila čak ni o teritorijalnoj autonomiji...« (str. 153). Na osnovi izvorne građe koja se nalazi u Arhivu Instituta za historiju partije u Budimpešti Kende je prikazao i pravi smisao držanja dra Zsigmonda Kunfija, jednog od glavnih vođa Socijaldemokratske partije Mađarske, prema rješenju nacionalnog pitanja u oktobru 1918. »U izvještaju podnesenom kongresu – konstatira Kende – Kunfi je, vjerojatno zbog odbojnog držanja narodnosnih komiteta, pokušao da nacionalnu politiku, proklamiranu u Proglasu od 8. oktobra, prikaže u obliku koji je za narodnosti bio prihvatljiviji. On je izjavio: »U odnosu na narodnost otvoreno i jasno priznajemo pravo naroda na samoodređenje sa svim njegovim konsekvencijama.« Zatim je naglasio da partija ni sada ni ubuduće neće pomagati takvu politiku koja oružanom silom, nasilnim sredstvima ovdje zadržava narode koji tu ne žele ostati« (Arhiv Instituta za historiju partije. A. XV. 1. 1918/21.) U historiji partije se prvi put čula takva izjava, ali je njenu vrijednost u očima prisutnih nacionalnih delegata mnogo narušila činjenica da je referent (Kunfi, napom. F. B.) ono što je prije iznio priznavao samo u tom slučaju »ako Mađarska ostane ovakva kakva jest«. (Na istome mjestu). A ako se na ostvarenju programa izraženog u proklamaciji od 8. oktobra okupe »sve demokratske klase«, onda više neće biti potrebno primijeniti samoodređenje« (str. 154).

Ali Kendeov krajnji zaključak o nacionalnoj politici Mađarske socijaldemokratske partije i njenih narodnosnih sekcija u oktobru 1918. nepotpun je, nedovoljno precizan, a u krajnjoj liniji i netačan: »Predstavnici nacionalnih komiteta su doduše obećali da će svoju povezanost sa Socijaldemokratskom partijom Mađarske održati sve dotle dok Mađarska bude postojala u tadašnjim svojim okvirima, ali nisu bili voljni da se izjasne o tome kakvo držanje zauzimaju u pogledu otcjepljenja. Narodnosni govornici su u svojim govorima već dali naslutiti slijedeće događaje: svoje priključenje »jedinstvenom nacionalnom« bloku pod vodstvom vlastite buržoazije, ali za taj njihov korak je – a to dokazuje i Izvanredni partijski kongres od 13. oktobra 1918 – odgovorna ne u maloj mjeri nacionalna politika Socijaldemokratske partije Mađarske« (str. 155).

Kad Kende zbog toga što je 1918. došlo do otcjepljenja nemađarskih naroda od Mađarske i do formiranja njihovih nezavisnih nacionalnih država okrivljuje i mađarsku partiju (zbog njene nepravilne nacionalne politike) i socijaldemokratske narodnosne komitete (zbog njihova neispravnog odnosa prema vlastitoj buržoaziji) – onda on samim tim daje negativan odgovor na glavno pitanje u vezi s rješenjem nacionalnog problema u toj, mađarskoj državi i u to, oktobarsko vrijeme: da li su nemađarski narodi bili u pravu da se otcijepe od tadašnje Mađarske, u kojoj se još i tada, u oktobru 1918, vrši nacionalno tlačenje (što su posvjedočili brojni podaci izneseni na samom kongresu) – ili nisu? Ako se ima u vidu da se radi o tada još uvijek polufeudalnoj, nacionalno i socijalno ugnjetačkoj mađarskoj državi (u kojoj se vrše progoni ne samo nemađarskih obespravljenih naroda nego i svih revolucionarnih predstavnika ugnjetenih klasa) – onda je za sve nemađarske narode otcjepljenje od takve Mađarske moralo značiti oslobođenje od tada jedinog konkretnog i neizdrživog ugnjetavanja ma-

đarske vladajuće klase. To otcjepljenje, dakle, bilo je ne samo neophodno nego i opravdano i na mjestu – bez obzira na to što će ovi od Mađarske otcijepljeni narodi morati slijedećih decenija u svojim državama voditi tešku borbu protiv novih ugnjetača za izvojevanje istinske nacionalne i socijalne slobode.

Radnja Marije H. Kohút o životu i radu Zsigmonda Politzera[4] (1852–1924) ne daje samo naučno dobro obrađenu Politzerovu biografiju nego je veoma instruktivna i s obzirom na opći razvoj mađarskog radničkog pokreta od kraja šezdesetih do sredine osamdesetih godina devetnaestog stoljeća. Politzer pripada prvoj generaciji onih mađarskih intelektulaca koji su još kao studenti godine 1869. stupili u radnički pokret i u slijedeća dva decenija odigrali veoma značajnu ulogu prvih propagatora socijalizma u Mađarskoj.

Te godine *Zlatna truba (Arany Trombita)* Mihajla Tančića bila je jedini mađarski list koji je, usprkos svojoj tada u biti nacionalističkoj orijentaciji, na svojim stupcima omogućavao objavljivanje proradničkih, prosocijalističkih članaka. Pišući iz broja u broj svoje popularne, jasne i uvjerljive članke o biti kapitala, profita i eksploatacije, Politzer je u isto vrijeme kao jedan od najagilnijih funkcionera *Općeg radničkog udruženja (Általános munkásegylet)* osnivao nove organizacije, pripremao radničke skupštine, držao govore i predavanja i vodio različite tečajeve za obrazovanje radnika.

On je unutar mađarskog radničkog pokreta bio kasnije jedan od osnivača i vođa *Sekcije intelektualnih radnika.* Ta sekcija je sedamdesetih godina prošlog stoljeća, u doba nerazvijenosti pokreta, igrala veoma značajnu, a neko vrijeme i vodeću ulogu u radničkim organizacijama koje su tada obuhvaćale veoma malen broj industrijskog proletarijata. U takvim okolnostima formiralo se pogrešno Politzerovo shvaćanje o tome da su u industrijski nerazvijenoj Mađarskoj s veoma malobrojnim organiziranim radništvom intelektualna, studentska omladina i intelektualci upoće pozvani da budu glavni nosioci socijalističkog pokreta. U tom pogledu Politzer je bio sličan našem Svetozaru Markoviću, koji je tih istih sedamdesetih godina također smatrao inteligenciju glavnim faktorom u borbi za socijalizam.

Kao Svetozar Marković kod nas i Politzer je u doba Pariške komune u svojim člancima, objavljenim u organu radničkoga pokreta *Bratstvu (Testvériségu)*, stao odlučno na stranu revolucionarne borbe francuskoga proletarijata; uz to je bio i jedan od inicijatora i glavnih učesnika velike skupštine i masovnih demonstracija, održanih u obranu Komune 11. juna 1871. u Pešti. Zbog toga je već dva dana kasnije (13. juna) bio zajedno s ostalim prvacima pokreta uhapšen. Sud je od svih optuženih osudio samo njega, i to na dvije godine zatvora.

Iz tamnice je izašao u septembru 1873. i još istog mjeseca preuzeo redakciju *Radničke tjedne kronike (Munkás Heti-Krónika)*, koja je tada bila službeni organ pokreta. Redigirajući *Kroniku* u duhu beskompromisne klasne borbe i objavljujući u njoj svoje članke u slavu Pariške komune i svoje oštre napadaje protiv ugnjetačkog sistema vladavine, on je ponovo izazvao protiv sebe ne samo mržnju režima nego i negodovanje službenog vodstva radničkog pokreta, koje je tada već vodilo krajnje oportunističku politiku. Suprotnosti između tog vodstva i Politzera veoma brzo su se zaoštrile u tolikoj mjeri da je on već 30. novembra 1873. bio prisiljen da napusti svoj redaktorski položaj u *Kronici*. Nemajući nikakve druge mogućnosti za razvijanje svoje socijalističko-publicističke aktivnosti u Mađarskoj, Politzer odlazi u München gdje preuzima uredništvo socijaldemokratskog lista *Zeitgeista* u vrijeme najžešćih progona socijalista sa stra-

[4] H. Kohút Maria, *Politzer (Csapó) Zsigmond*, str. 165–177.

ne Bismarcka. U junu 1878. je uhapšen i »zbog napadaja protiv Bismarcka u štampi i zbog pisanja i širenja buntovnih letaka« najprije osuđen na pet mjeseci robije, a zatim prognan iz Njemačke. Poslije uzaludnog ponovnog pokušaja da nastavi svoj socijalistički rad u Mađarskoj, on 1883. definitivno emigrira u Pariz, gdje ostaje do kraja života (1924).

Izvještaj o sjednici Naučnog savjeta Instituta za historiju partije Centralnog komiteta Mađarske socijalističke radničke partije (str. 188–190) daje nam zanimljive podatke o radu Instituta u 1962. i u 1963. godini; u središtu rada nalazi se pisanje jedinstvenog udžbenika o historiji partije, o čemu se u izvještaju, između ostalog iznosi: »Istraživački rad, oslobođen tereta kulta ličnosti i dogmatizma, omogućio je, naime, šire rasvjetljavanje od dosadašnjeg takvih pitanja koja su sa tačke gledišta radničkog pokreta presudna, kao što su: ocjena historijske uloge socijalne demokracije, agrarno pitanje u godini 1918–1919, mirna pobjeda prve mađarske diktature proletarijata i partijsko ujedinjenje iz godine 1919 ..... Udžbenik o historiji partije ... posvećuje znatan prostor političkim pokretima u godinama nakon oslobođenja, analizi grešaka počinjenih u izgradnji socijalizma i detaljno razmatra uspjehe postignute poslije reorganizacije Mađarske socijalističke radničke partije, uspostavljanje i daljnje razvijanje marksizma-lenjinizma na području društvenog, političkog i ekonomskog života.«

Odnoseći se kritički prema dosadašnjim svojim edicijama, »Naučni savjet naročito skreće pažnju na izbor tema i na takvu metodu obrade koja omogućava da se radovi koje objavljuje Institut u većoj mjeri nego dosad pozabave sveobuhvatnim temama, općim karakteriziranjem pojedinih razdoblja radničkog pokreta. U interesu svega toga ubuduće treba veću pažnju obratiti istraživanju historije društva, naročito historiji ideologije, a u okvirima ove posljednje ispitivanju političkog i ideološkog profila socijaldemokratskog pokreta«.

Institut će, nadalje, izraditi u toku ove godine »znanstvenu kronologiju i indeks imena radničkoga pokreta, a taj posao će postepeno proširiti i na međunarodni radnički pokret«; u zajednici s Mađarskom akademijom pripremit će više publikacija i bibliografija povodom stogodišnjice osnivanja Prve internacionale i sazvati konferenciju »koja će razmatrati strategiju i taktiku međunarodnog radničkog pokreta za posljednjih dvadeset godina, a uz to pokrenuti i organizirati diskusiju o ideološko-metodološkim problemima historijskog istraživanja razdoblja nakon oslobođenja«.

Sudeći ne samo po tom izvještaju o radu Instituta nego i po nekim člancima objavljenim u ovom i drugim historijskim časopisima, a i po knjigama štampanim posljednjih godina (među kojima treba osobito istaći *Izabrane spise Ervina Szabóa)* – u Mađarskoj se vrše znatni i uspješni napori na destaljinizaciji mađarske historiografije.

Časopis sadrži još ove rasprave i saopćenja: Gy. Ránki: »Socijalistička reorganizacija narodnog gospodarstva i petomjesečni plan (1948)«; Z. Horváth: »Drugi partijski kongres komunista Mađarske« (kongres je održan 1930. god. – napom. F. B.); A. Fehér: »Reorganizacija i politika Socijaldemokratske partije Mađarske (6. augusta 1919. – 23. novembra 1919)«; F. Boros: »Prilozi historiji Osnivačkog kongresa Komunističke internacionale«; dr Horst Lehfeld – dr Werner Paff: »Solidarnost radničke klase Njemačke Demokratske Republike s mađarskim radnicima u borbi protiv kontrarevolucije u Mađarskoj i protiv zapadnonjemačkog imperijalizma 1956–1957«; Gy. Szántó: »Primjedbe na studiju Zsigmonda Lászlóa O ekonomskim i društvenim faktorima širenja fašističke teorije rasizma 1939–1945« i, na kraju, Pregled novih knjiga i časopisa i Vijesti o radu Instituta. *Fedora Bikar*

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK VÁLOGATOTT DOKUMENTUMAI. ELSŐ KÖTET. A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM KIALAKULÁSA 1848–1890.

Összeállította Erényi Tibor. Szerkeszti: Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Budapest, 1951. Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadása.

Izabrani dokumenti historije mađarskog radničkog pokreta. Svezak prvi. Razvoj mađarskog radničkog pokreta 1848–1890. Sastavio Tibor Erényi. Redakcija: Mađarski institut za historiju radničkog pokreta. Budimpešta 1951. Izdanje Mađarskog instituta za historiju radničkog pokreta. Str. 651.

Objavljivanje Izabranih dokumenata historije mađarskog radničkog pokreta planirano je u deset tomova. Dosad su izašli: tom I (koji obuhvaća razdoblje 1848–1890), tom II (1890–1900), tom III (1900–1907), tom V (od novembra 1917. do marta 1919) i tom VI (razdoblje Mađarske komune).[1]

Tom IV, koji treba da obuhvati vrijeme od 1907. do novembra 1917, iz tehničkih razloga još nije objavljen.

Ovom prilikom donosimo prikaz prvog toma, dok ćemo ostale sveske prikazati u slijedećim brojevima našeg časopisa.

Građa prvoga toma razvrstana je u ovih pet glavnih poglavlja: 1. Radništvo u revoluciji godine 1848/49; 2. Radnički pokreti u godinama apsolutizma 1849–1867; 3. Opće radničko udruženje. Prva internacionala i mađarski radnički pokret 1867–1872; 4. Pokušaji formiranja partije. Leo Frankel na čelu radničkog pokreta 1872–1880; 5. Opća radnička partija Mađarske 1880–1890.

Unutar navedenih poglavlja iznesena je u brojnim potpoglavljima dokumentarna građa koja se odnosi na sve krupnije događaje i na ključne probleme teorije i prakse mađarskog radničkog pokreta u razdoblju do osnivanja Socijaldemokratske partije u godini 1890. Brojni rukopisi i štampani izvori, članci iz suvremenih novina, govori i rezolucije s kongresa, proglasi, leci i ostali dokumentarni materijal daju veoma zanimljive i velikim dijelom dosad nepoznate podatke o osnivanju prvih radničkih udruženja, strukovnih, sindikalnih organizacija; o bezobzirnim režimskim progonima radnika i njihovih organizacija; o štrajkaškim pokretima; o štrajkovima i pobunama poljoprivrednih radnika; o radničkim skupštinama i demonstracijama; o prvim radničkim listovima; o osnivanju bolesničkih blagajna; o odnosu mađarskog radničkog pokreta prema Pariškoj komuni, o masovnim radničkim manifestacijama u obranu Komune i o progonima radnika zbog takve aktivnosti; o sudskim procesima protiv funkcionera i protiv urednika radničke štampe; o odnosima radničkog pokreta prema režimu i prema građanskim strankama; o odnosu Marxa i Engelsa prema mađarskom pokretu i o njihovim vezama s pojedinim vođama toga pokreta; o učešću predstavnika mađarskog radničkog pokreta na kongresima Prve i Druge internacionale; o borbi za opće pravo glasa, za poboljšanje

[1] Pojedini tomovi su objavljeni u ovim godinama: I: 1951, II: 1954, III: 1955, V: 1956, VI: 1963.

radnih uvjeta i za donošenje zakona o zaštiti radnika; o sukobljavanju klasnoborbenog radništva s oportunističkim vodstvom; o unutrašnjim sukobima i rascjepima u pokretu; o pokušajima ostvarenja saveza radnika i seljaka i o seljačkoj politici pokreta uopće; o proslavi Prvog maja 1890, itd.

Veoma je karakteristično, međutim, da se u tako bogatom i raznolikom dokumentarnom materijalu, objavljenom na više od 650 stranica velikog formata, jedan jedini prilog odnosi na nacionalno pitanje. To je članak objavljen u tadašnjem organu mađarskog radničkog pokreta, koji je izlazio i na njemačkom i na mađarskom jeziku: u *Arbeiter-Wochen-Chronik*,[2] broj od 24. decembra 1876, pod naslovom »Wo liegt Ungarn's Heil«,[3] i u *Munkás Heti Krónika*, broj od 7. januara 1877, pod naslovom »Nemzetiségi kérdés«.[4] Članak je nepotpisan, a mjesto potpisa označeno je ispod naslova: *Od jednog sprskog druga*.[5]

Već sama okolnost da među tako brojnim sakupljenim dokumentima samo jedan novinski članak tretira nacionalno pitanje – dovoljno pokazuje kako je mađarski radnički pokret u čitavom razdoblju 1848–1890. zanemarivao razmatranje nacionalnog problema. Sam sadržaj članka pak svjedoči o tome kakvi su bili pogledi tadašnjeg službenog vodstva pokreta o nacionalnom pitanju. Pošto je istakao surevnjivost između Srba, Hrvata i Bugara, članak nadovezuje: »Iz toga se može vidjeti da slavenske rase nisu ni među sobom jednog mišljenja. Ali pri promatranju tih zapletaja jasno možemo vidjeti ništavost nacionalnog principa... S jedne strane, različite narodnosti, zavedene od nacionalnih stranaka, teže k nekoj nacionalnoj »samostalnosti«, hraneći se ružičastom nadom da će im time biti osigurano blagostanje; s druge strane, »vladajući« vođe mađarske nacije hrane siromašni puk frazama da bi ga što uspješnije mogli pljačkati, a on nesvjestan svog klasnog položaja slijedi svoje izrabljivače kuda god ga pozovu... Domovina će – u reakcionarnom smislu te riječi – izgubiti kod naroda svoje značenje, i pojedine narodnosti neće, na primjer, u Miletiću tražiti svoju sreću, nego će ujedinjene težiti boljem stanju... Takvo stanje može stvoriti samo socijalizam, samo on može spasiti Mađarsku i očuvati njen teritorijalni integritet... Mi treba da svim sredstvima koja nam pruža znanost napadamo nacionalni princip i da ga uništimo... Nacionalna razlika će prestati da postoji, i u velikoj kulturnoj borbi čovječanstvo će se podijeliti na dva tabora: u jednome će biti izrabljivači svih narodnosti, a u drugome radnici svih naroda...«[6]

Treba, naravno, imati u vidu da se u ovoj zbirci radi o *izabranim* dokumentima historije mađarskog radničkog pokreta, ali je usprkos tome teško pretpostaviti da sastavljači zbirke ne bi bili unijeli još neki članak o nacionalnom pitanju koji bi sadržavao pravilnije stajalište ili koji bi demantirao ono navedeno – da je u štampi pokreta takvog članka bilo.

Ocjenjujući uglavnom pozitivno pojavu spomenute zbirke dokumenata, mađarska kritika postavlja dvije osnovne zamjerke: prvo, da zbirka nema neophodno potrebnog uvoda koji bi sadržavao ocjenu i značenje zbivanja i određen kritički stav prema različitim, negativnim i pozitivnim pojavama i shvaćanjima koja se javljaju u historiji mađarskog radničkog pokreta u doba na koje se dokumenti odnose; kao drugi nedostatak ističe se nedovoljna naučna preciznost: »Kod skraćivanja origi-

[2] *Radnička tjedna kronika*

[3] »Gdje leži spas Mađarske«

[4] »Nacionalno pitanje«.

[5] Članak je preštampan u *Izabranim dokumentima*... Str. 312–315, a u prijevodu je objavljen u *Izabranim političkim spisima* Laze Nančića (Novi Sad, 1961, str. 212–214). U svom komentaru Josip Mirnić smatra da je autor članka *Nacionalno pitanje* Laza Nančić. (Vidi na istome mjestu, str. 252–253, bilješka br. 10).

[6] *Izabrani dokumenti*... Str. 312, 313, 314.

nalnih tekstova ne nalaze se svagdje regesta koja bi upućivala na izostavljene dijelove . . .«[7]

I jedna i druga primjedba je opravdana.

Spomenuta kritika nam, međutim, ne objašnjava uzroke navedenih nedostataka ove edicije dokumenata. Treba, naime, imati u vidu da su se dokumenti pripremali i objavili u staljinističko-rakošijevskom periodu (rad na sakupljanju dokumenata počeo je u Mađarskom institutu za historiju radničkog pokreta 1948, a zbirka je štampana 1951). U to doba, s jedne strane, još nisu bila formirana službena stanovišta o pojedinim historijskim pojavama i ličnostima uopće, a prema socijaldemokratskom periodu radničkog pokreta napose, a s druge strane, samostalno, originalno zauzimanje stava prema tako osjetljivim, službeno neraščišćenim problemima bilo je suviše riskantno, jer je pojedine autore nezavisnih ocjena moglo dovesti u sukob s naknadno formiranim službenim koncepcijama. Zbog toga je mađarska historiografija u to Rakošijevo doba pribjegavala ediranju dokumenata bez ikakvih uvoda i stvarnih, kritičkih ocjena i komentara.

Iz istih razloga nije bilo moguće uvijek davati sadržaj izostavljenih dijelova originalnog teksta, jer su se ponekad takva skraćivanja i vršila da se eliminiraju neke postavke za koje se pretpostavljalo da su suprotne službenim shvaćanjima.

Ali i bez obzira na navedene i na neke druge nedostatke – ova zbirka predstavlja ne samo prvu nego i veoma vrijednu sakupljenu dokumentarnu građu o razvoju mađarskog radničkog pokreta i znači veoma dragocjen doprinos za njegovo bolje upoznavanje u razdoblju do osnivanja Socijaldemokratske partije Mađarske u decembru 1890.

Zbirka sadrži na kraju kronološku tabelu događaja, indeks imena, bibliografiju o historiji mađarskog radničkog pokreta i popis radničkih listova koji su izlazili od 1848 do 1890.

Fedora Bikar

[7] Vidi prikaz Istvána Katóa o prvom svesku zbirke. *Századok*, broj 1, za godinu 1952. Str. 244–251.

SZABÓ ERVIN VALOGATOTT IRÁSAI

(Izabrani spisi Ervina Szabóa. Budimpešta 1958. Str. 507).

Ervin Szabó (1877–1918) glavni je predstavnik revolucionarnog socijalističkog pokreta u Mađarskoj u prva dva decenija dvadesetog stoljeća (od 1899. do kraja 1918). Njegovi radovi su zbog svog uistinu revolucionarnog i antidogmatskog sadržaja bili proskribirani i u Horthijevoj i u rakošijevskoj Mađarskoj. Objavljivanje njegovih izabranih spisa jedan je od prvih i najznatnijih koraka destaljinizacije na području mađarske historijske znanosti.

Njegov dugogodišnji rad na revolucioniranju mađarskoga radničkog pokreta i njegova ustrajna borba protiv oportunističke politike službenog vodstva Socijaldemokratske partije utrli su neposredan put formiranju Mađarske komunističke partije, a od njegovih učenika i pristaša regrutirali su se glavni pobornici socijalističke revolucije u Mađarskoj.

Szabóovo pravilno tretiranje nacionalnog i seljačkog pitanja, njegove koncepcije o osnovnim problemima izgradnje socijalističkog društva i danas su veoma aktuelni, dok su njegova historijska djela isto tako trajne vrijednosti.

Kao originalan marksistički mislilac i istaknuti naučni radnik on je uživao velik ugled i u međunarodnom radničkom pokretu, a Lenjinova Sovjetska akademija izabrala ga je godine 1918. među prvima kao jedinoga Mađara za svoga člana, uz svega dvanaest marksističkih učenjaka iz inozemstva.

E. Szabó je svojim životom i radom vršio znatan utjecaj i na neke hrvatske i vojvođanske radikalne socijaliste (kasnije komuniste) i bio u tim našim krugovima veoma cijenjen.[1]

Od ukupno 342 bibliografske jedinice radova E. Szabóa (u što su ubrojeni i prijevodi na strane jezike i ponovljena izdanja njegovih spisa) – od toga 49 knjiga i posebno štampanih radova, 180 rasprava, članaka, predavanja i govora, 78 kritika i prikaza, 34 izjave, saopćenja i nacrta[2] – u ovu knjigu *Izabranih spisa* uneseno je svega dvadeset osam pretežno manjih njegovih radova.

Treba očekivati da će poslije ove prve, početne rehabilitacije E. Szabóa, koja je došla do izražaja u fragmentarnom objavljivanju njegovih spisa, ubrzo uslijediti i izdanje njegovih ukupnih djela i, osobito, njegove korespondencije što će, među ostalim, omogućiti kompleksno upoznavanje Szabóovih veza s našim socijalistima.

Tek tada moći će se pristupiti pisanju cjelovitog prikaza o životnom djelu E. Szabóa.

Knjiga sadrži uvodnu raspravu o Szabóu, veoma informativne komentare, bibliografiju njegovih radova, Literaturu o njemu i indeks imena. *Fedora Bikar*

[1] Vidi, na primjer, Nekrolog E. Szabóu, objavljen u zagrebačkoj *Pravdi*, broj 43, od 17. oktobra 1918.

[2] Vidi bibliografiju radova Ervina Szabóa na str. 483–500 *Izabranih spisa.*

S. VINCZE EDIT: A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK ELSŐ ÉVEI 1890–1896.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság Párttörténeti Intézetének kiadása. Budapest 1961.

(Edit S. Vincze: Osnivanje Socijaldemokratske partije Mađarske i prve godine njene aktivnosti 1890–1896. Izdanje Instituta za historiju partije Centralnog komiteta Mađarske socijalističke radničke partije. Budimpešta 1961. Str. 367)

Knjiga Edite S. Vincze predstavlja prvi sistematski marksistički prikaz historije Socijaldemokratske partije Mađarske u razdoblju 1890–1896.

Glavna vrijednost ovoga djela sastoji se u tome što je u njemu obrađen postanak i prvih šest godina rada Socijaldemokratske partije Mađarske na osnovi neobjavljenih i objavljenih izvora i na osnovi svestranog korištenja dosadašnjom literaturom.

Autorica je u svom djelu na osnovi arhivskog materijala iznijela i utvrdila mnoge nove podatke i činjenice, ali njena knjiga nema samo karakter faktografskog izlaganja; ona obrađuje ovaj period partijske historije analitički, promatrajući povijest mađarskog radničkog pokreta razvojno i u povezanosti s istovremenim zbivanjem na području međunarodnog radničkog pokreta, posvećujući osobitu pažnju utjecajima njemačke i austrijske socijalne demokracije na mađarsku Socijaldemokratsku partiju.

Objašnjavajući pojave i promjene u historiji mađarskog radničkog pokreta unutrašnjom ekonomsko-društvenom i nacionalno-političkom stvarnošću Mađarske, Edita S. Vincze je uspjela da pruži i sintezu zbivanja u tom razdoblju mađarskog radničkog pokreta.

Djelo Edite S. Vincze sadrži još jednu odliku koja je karakteristična za postrakošijevsku odnosno poststaljinističku etapu mađarske marksističke historiografije, koja posljednjih godina vrši uspješne napore da se oslobodi prijašnje staljinističke ograničenosti i šablonskog tretiranja historijskih problema. Štampana godine 1961. u tim povoljnim uvjetima, knjiga Edite S. Vincze sadrži i objektivnu kritiku ne samo socijaldemokratske nego i prijašnje shematske, službene, dogmatske mađarske historiografije do 1958. koja se odnosi na to razdoblje povijesti mađarskog radničkog pokreta. (Vidi str. 259–260, 285, 314.) Vincze pri tom kritizira pogrešan metodološki postupak nekih autora iz toga vremena, koji teoriju i praksu Socijaldemokratske partije ocjenjuju ne uzimajući u obzir konkretne okolnosti u kojima je ona radila potkraj 19. stoljeća, nego primjenjujući na nju mjerilo jednog sasvim drugog vremena i drugih shvaćanja. Govoreći o jednoj od takvih knjiga[1] koja je objavljena godine 1953, autorica konstatira: »Dogmatsko shvaćanje historije, koje je vladalo u vrijeme kada je knjiga pisana, za-

[1] Simon Péter, *A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmai 1891–1907. (Pokreti poljoprivrednih radnika i siromašnih seljaka na prelasku stoljeća).* Budimpešta 1953.

htijevalo je da historičari i aktivnost Socijaldemokratske partije u devedesetim godinama mjere takoreći boljševičkim mjerilom, otkrivajući grijehe i izdaju i ondje gdje može biti govora jednostavno samo o zabludi, o neupućenosti ili o mehaničkom načinu shvaćanja. Autor prikazuje djelatnost Socijaldemokratske partije gotovo od početka u negativnom svjetlu . . .« (Str. 259–260).

Na osnovi svih spomenutih pozitivnih obilježja ovo djelo je s pravom naišlo na priznanje u mađarskoj kritici (vidi npr. prikaz Đule Méreija objavljen u organu mađarskog povijesnog društva »Századok« (Stoljeća), br. 5–6 za godinu 1962, str. 880–883).

Djelo Edite S. Vincze je uz to od posebne važnosti za nas s obzirom na proučavanje historije radničkog pokreta u Hrvatskoj, jer nam omogućava da reljefnije uočimo i objasnimo mnoge bitne pojave našega pokreta, koji se u to doba razvijao pod veoma sličnim uvjetima i na koji su vršili presudan utjecaj oni isti faktori koji su djelovali i na formiranje radničkog pokreta u Mađarskoj.

Treba posebno istaći one značajne probleme koji su, zahvaljujući svestranoj i temeljitoj obradi, u ovoj knjizi dobili svoje osobito uspjelo naučno rješenje. To su: utjecaj njemačke i austrijske socijalne demokracije na mađarsku; uvjetovanost organizacionog i idejno-političkog razvoja socijalističkog pokreta strukturom radničke klase; važnost seljačkog faktora za socijalizam u pretežno agrarnoj zemlji, kakva je bila Mađarska, i seljačka politika Socijaldemokratske partije; uzroci pojave i prevladavanja bikrokratizma i oportunizma u partijskom vodstvu; suprotstavljanje klasno-borbenog članstva službenoj politici stranke; unutrašnje partijske borbe i uzroci uzastopnih poraza revolucionarnih struja; razvoj odnosa socijalne demokracije prema režimu i građanskim strankama; problem uloge ličnosti pojedinih vođa u pokretu. Upozorili smo na obradu spomenutih problema jer bi ona mogla korisno poslužiti za izučavanje analognih pitanja u historiji hrvatske socijalne demokracije.

S obzirom na razvoj radničkog pokreta u Hrvatskoj značajna je ova konstatacija. Govoreći o pojačanoj organizacionoj djelatnosti u godini 1893. Vincze iznosi: »Partijsko vodstvo je mjesne organizacije u provinciji ujedinilo u okružne organizacije. Postavljena su tri agitaciona okruga sa sjedištem u Budimpešti, Temišvaru i Zagrebu, a u Erdelju i u Hrvatskoj i Slavoniji osnovani su zemaljski odbori« (str. 145). Trebalo bi ispitati da li je i u kolikoj mjeri takva organizaciona aktivnost mađarske socijalne demokracije u Zagrebu i na području Hrvatske i Slavonije u godini 1893. djelovala na formiranje samostalne Socijaldemokratske partije Hrvatske godinu dana kasnije (potkraj 1894).

Na kraju da spomenemo samo jedan osnovni nedostatak ove dobre i veoma sadržajne knjige: u njoj nije obrađeno nacionalno pitanje u doba formiranja i prvih godina rada Socijaldemokratske partije. Obradi nacionalnog tlačenja nemađarskih naroda Ugarske i važnosti toga pitanja za politički razvoj mnogonacionalne Mađarske i za socijalistički pokret u njoj – uopće nije posvećena pažnja.

Fedora Bikar

ODLUKA O INSTITUTU ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA

NA TEMELJU članа 13, 14, 15 i 16 Zakona o organizaciji naučnog rada (»Službeni list FNRJ« br. 34/57), Izvršni komitet CK SKH i Izvršni odbor Glavnog odbora Socijalističkog saveza NRH, donose

ODLUKU
O INSTITUTU ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA

I

Osniva se Institut za historiju radničkog pokreta kao samostalna naučna ustanova (u daljem tekstu: Institut).

Sjedište Instituta je u Zagrebu.

II

Osnovni zadaci Instituta:

1) proučavanje historije radničkog pokreta u Hrvatskoj i Saveza komunista Jugoslavije, historije narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije;

2) praćenje razvoja i proučavanje suvremene historije izgradnje socijalizma;

3) proučavanje osnovnih problema iz nacionalne i opće historije koji su povezani s historijom radničkog pokreta i suvremenom historijom naroda socijalističke Jugoslavije;

4) pripremanje analiza i studija iz oblasti svoje djelatnosti, izrada dokumentacija, monografija i historijata o pojedinim pitanjima ili razdobljima iz historije radničkog pokreta, SKJ i borbe za socijalizam;

5) stručno i naučno sistematiziranje i objavljivanje izvorne građe radničkog pokreta i ostale historijske građe povezane s razvojem radničkog pokreta, revolucije i izgradnje socijalizma;

6) objavljivanje i saopćavanje rezultata svoga rada i naučnoistraživačke djelatnosti;

7) organiziranje i poticanje izučavanja i razvijanje naučno-popularnog i idejno-odgojnog rada iz oblasti svoje naučnoistraživačke djelatnosti;

8) usavršavanje stručnih i naučnoistraživačkih metoda u oblasti disciplina kojima se bavi;

9) razvijanje i usavršavanje stručnog i naučnog kadra u oblasti djelatnosti Instituta.

III

U svrhu ostvarivanja svojih zadataka Institut:

1) organizira prikupljanje, stručno čuvanje i sistematiziranje izvorne arhivske građe i druge dokumentacije, štampe i literature iz historije radničkog pokreta, socijalističke revolucije i suvremene historije naroda Jugoslavije;

2) evidentira i predlaže mjere za zaštitu i čuvanje srodne arhivsko-dokumentacione građe koja je od interesa za naučnoistraživački rad Instituta, a nalazi se u fondovima drugih institucija i ustanova (državnih organa, političkih i društvenih organizacija);

3) omogućava korištenje svog dokumentacionog fonda i sređene arhivske građe stručnim, kulturnim i naučnim ustanovama i javnim radnicima u zemlji i izvan nje;

4) organizira naučna savjetovanja, stručne seminare i druge oblike rada, radi unapređivanja disciplina kojima se bavi i sudjeluje na sličnim skupovima srodnih institucija;

5) objavljuje naučne i stručne radove Instituta i njegovih suradnika;

6) brine se o stvaranju materijalnih i drugih uvjeta za razvoj stručne i naučnoistražjvačke djelatnosti Instituta.

IV

U ostvarivanju svojih zadataka Institut surađuje s odgovarajućim naučnim i stručnim ustanovama i organizacijama u zemlji i inozemstvu.

V

Institut ima potreban broj naučnih i stručnih suradnika.

VI

Institut ima redovne i dopisne članove.

Redovni članovi Instituta mogu biti naučni i javni radnici čiji objavljeni naučni radovi ili djelatnost imaju naročiti značaj za predmet naučnoistraživačkog rada Instituta.

Dopisni članovi Instituta mogu biti naučni, stručni i javni radnici čiji objavljeni radovi ili djelatnost predstavljaju doprinos na području naučnoistraživačke djelatnosti Instituta.

VII

Institut može imati i počasne članove.

Počasni članovi Instituta mogu biti istaknute političke ličnosti revolucionarnog radničkog i socijalističkog pokreta, te istaknuti i zaslužni javni i naučni radnici u onim oblastima naučnoistraživačke djelatnosti koje spadaju u djelokrug Instituta.

VIII

Bliže odredbe o načinu izbora, pravima i dužnostima počasnih, redovnih i dopisnih članova utvrđuju Pravila Instituta.

IX

Institutom upravljaju: savjet, uprava i direktor Instituta.

X

Savjet Instituta može imati do 15 članova.

Tri četvrtine članova Savjeta imenuju osnivači, a jednu četvrtinu bira naučno-stručni kolektiv Instituta.

Direktor Instituta je član Savjeta po svom položaju.

XI

Upravu Instituta sačinjavaju: direktor, pomoćnici direktora i članovi koje bira kolektiv Instituta iz svoje sredine.

Broj članova uprave i način izbora utvrđuju Pravila Instituta.

XII

Direktor Instituta neposredno rukovodi cjelokupnim radom Instituta.
Direktora postavljaju osnivači, načelno na prijedlog Savjeta Instituta.

XIII

Materijalna sredstva za rad Instituta osiguravaju se:

1) iz dotacija i sredstava osnivača,
2) iz dotacija fondova za naučni rad,
3) iz prihoda od vlastite djelatnosti.

Način financiranja Instituta određuje se Pravilima Instituta.

XIV

Osnivači ugovorom reguliraju međusobne odnose, njihov odnos prema Institutu i način vršenja prava osnivača.

XV

Potanje odredbe o organizaciji i radu Instituta utvrđuju Pravila Instituta.

XVI

Nadzor nad zakonitošću akata Instituta vrši Savjet za naučni rad Narodne Republike Hrvatske.

XVII

Institut preuzima sva prava i obaveze dosadašnjeg Arhiva za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, osnovanog Rješenjem Izvršnog vijeća Sabora NRH broj 21409 od 25. XII 1956.

XVIII

Institut počinje rad 1. X 1961.

U Zagrebu, dne 25. IX 1961.

Za osnivače:

Za Izvršni odbor
Glavnog odbora SSRNH
Predsjednik:
(Anka Berus) v. r.

(M. P.)

Za Izvršni komitet
Centralnog komiteta SKH
Organizacioni sekretar:
(Zvonko Brkić) v. r.

SAVJET INSTITUTA

Na temelju tač. X Odluke o Institutu za historiju radničkog pokreta, Izvršni komitet Centralnog komiteta SKH i Izvršni odbor Glavnog odbora SSRNH svojim Rješenjem od 1. X 1961. imenovao je u Savjet Instituta slijedeće članove:

1. ANKA BERUS, član Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SKH i predsjednik Glavnog odbora SSRNH
2. KARLO MRAZOVIĆ, član Izvršnog komiteta Centralnog Komiteta SKH i potpredsjednik Sabora NRH
3. MILE POČUČA, član Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SKH
4. JOSIP CAZI, predsjednik Republičkog vijeća Saveza sindikata Jugoslavije za Hrvatsku
5. IVAN RUKAVINA, general-pukovnik JNA
6. VEČESLAV HOLJEVAC, predsjednik NO grada Zagreba
7. JEFTO ŠAŠIĆ, general-pukovnik JNA
8. BLAŽ KALAFATIĆ, član Izvršnog vijeća Sabora NRH
9. STJEPAN IVEKOVIĆ, član Izvršnog vijeća Sabora NRH
10. ANICA MAGAŠIĆ, predsjednik Savjeta za kulturu NRH
11. IVO MARDEŠIĆ, član Revizione komisije SKH

Na temelju tač. X Odluke o Institutu i člana 65 Pravila Instituta naučno-stručni kolektiv Instituta na svom sastanku od 25. V 1962. izabrao je u Savjet iz svojih redova:

1. IVANA BABIĆA
2. VERU LUKATELU
3. VLADU STOPARA

Na temelju spomenutih odredaba Odluke i Pravila Instituta direktor Instituta je po svojem položaju član Savjeta.

Rješenjem Izvršnog komiteta CK SKH i Izvršnog odbora GO SSRNH od 30. X 1961. za direktora Instituta postavljen je:

Franjo Tuđman, do tada na službi u Jugoslavenskoj narodnoj armiji u činu general-majora, na dužnosti pomoćnika glavnog urednika Vojne enciklopedije.

NAUČNO-STRUČNI ODBOR INSTITUTA

i naučni voditelji pojedinih sekcija ili oblasti istraživanja

NAUČNO-STRUČNI odbor Instituta imenovan od Savjeta i naučni voditelji angažirani rješenjem uprave pomažu upravi i suradnicima Instituta u razmatranju i proučavanju programa i planova naučno-istraživačke djelatnosti, ocjenjivanju rezultata naučnog i stručnog rada, unapređenju metoda, kao i u usavršavanju i razvoju naučnog rada.

U sastavu naučno-stručnog odbora i naučnih voditelja bili su:

a) iz redova stalnih radnika Instituta:

1. IVAN BABIĆ, rukovodilac studijske grupe za historiju marksističke teorije

2. ŽIVKO JUZBAŠIĆ, pomoćnik direktora za arhivsko-dokumentacioni sektor

3. VLADO STOPAR, pomoćnik direktora za naučno-istraživački sektor

4. FRANJO TUĐMAN, direktor Instituta

b) iz redova vanjskih suradnika:

1. Dr VASO BOGDANOV, akademik i redovni profesor Filozofskog fakulteta – naučni voditelj suradnika u sekciji za povijest radničkog pokreta u periodu 1918–1941.

2. Dr MIROSLAV BRANDT, izvanredni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu – naučni voditelj za oblast istraživanja NDH

3. TOMO ČUBELIĆ, profesor Pedagoške akademije – konzultant i voditelj za neke oblasti između dva rata i okupacije

4. Dr IVO FRANGEŠ, izvanredni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu – naučni voditelj studijske grupe za kulturnu povijest

5. Dr MIRJANA GROSS, docent Filozofskog fakulteta u Zagrebu – naučni voditelj sekcije za povijest radničkog pokreta do 1918

6. Inž. DRAGICA ROGIĆ, docent Ekonomskog fakulteta u Zagrebu – konzultant i suradnik za istraživanje ekonomske povijesti

7. Dr HODIMIR SIROTKOVIĆ, docent Pravnog fakulteta u Zagrebu – naučni voditelj za oblast istraživanja narodne vlasti

8. BERNARD STULLI, direktor Državnog arhiva u Zagrebu – konzultant iz oblasti arhivistike i publiciranja izvora

9. Dr PREDRAG VRANICKI, izvanredni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu – naučni voditelj studijske grupe za historiju marksističke misli.

IZBOR SURADNIKA INSTITUTA U NAUČNO-STRUČNA ZVANJA

Institut je raspisao natječaj za izbor u naučna i stručna zvanja u skladu s članom 27 tačka 3 odnosno s članom 61 Zakona o organizaciji naučnog rada (Sl. list FNRJ broj 34/57). Natječaj je objavljen u Narodnim novinama broj 4/63 (Službeni list NR Hrvatske.)

Natječaj je bio otvoren mjesec dana za zvanje naučnog suradnika i višeg stručnog suradnika, a za zvanje asistenta i stručnog suradnika 15 dana.

U natječajnom roku Institut je primio 26 molbi kandidata s potrebnom dokumentacijom.

Referenti za izbor naučno-stručnih zvanja imenovani su iz redova naučnih radnika.

Referenti su pregledali i proučili molbe i dokumentaciju, te na temelju toga i ličnih kontakata s kandidatima dali svoje prijedloge da se izaberu:

Za više stručne suradnike slijedeći kandidati:

1. Vlado Stopar
2. Vojo Rajčević
3. Živko Juzbašić
4. Milutin Grozdanić
5. Ivan Babić
6. Dragutin Ščukanec

Referenti za gornje zvanje bili su:

1. Dr Vaso Bogdanov
   šef katedre za novovjeku historiju naroda SFRJ
2. Dr Hodimir Sirotković
   docent na Pravnom fakultetu

U zvanje asistenta slijedeći kandidati:

1. Ivan Ceranić
2. Marijan Rastić
3. Cvetka Krhen-Knapič
4. Ivan Jelić
5. Josipa Tomić
6. Fikreta Butić
7. Mijo Klarić
8. Branimir Banović
9. Ivan Ramljak

Referenti za zvanje asistenta bili su:

1. Dr Vaso Bogdanov
   šef katedre za novovjeku historiju naroda SFRJ na Filozofskom fakultetu Zagreb

Dr Hodimir Sirotković
docent Pravnog fakulteta Zagreb

3. Dr Mirjana Gross
   docent Filozofskog fakulteta Zagreb

4. Dr Miroslava Despot
naučni suradnik Instituta
5. Dr Miroslav Brandt
izv. profesor Filozofskog fakulteta Zagreb
6. Inž. Dragica Rogić
docent Ekonomskog fakulteta Zagreb

U zvanje stručnog suradnika slijedeći kandidati:

1. Zorica Stipetić
2. Ivan Kohler
3. Stanislava Koprivica
4. Nikola Radačić
5. Vladimir Štokalo
6. Tvrtko Šercar
7. Mihajlo Sobolevski
8. Narcisa Lengel
9. Ivana Božičević
10. Bosiljka Janjatović
11. Ljubica Petrović

Referenti za zvanje stručnog suradnika bili su:

1. Dr Mirjana Gross
docent Filozofskog fakulteta Zagreb
2. Dr Miroslav Brandt
izv. profesor Filozofskog fakulteta Zagreb
3. Tomo Čubelić
profesor Pedagoške akademije Zagreb
4. Dr Miroslava Despot
naučni suradnik Instituta Zagreb
5. Bernard Stulli
direktor Državnog arhiva Zagreb.

U skladu s članom 62 Zakona o organizaciji naučnog rada, izbor u zvanje višeg stručnog suradnika potvrđuje Savjet za naučni rad SR Hrvatske, te su materijali dostavljeni Savjetu za naučni rad SR Hrvatske na potvrdu.

Izbor u zvanje asistenta i stručnog suradnika izvršio je Savjet Instituta za historiju radničkog pokreta Zagreb na svojoj sjednici od 23. IV 1963.

ORIJENTACIONI PROGRAM DJELATNOSTI INSTITUTA

Napomena:

OVAJ ORIJENTACIONI PROGRAM *podnijet je na početku djelatnosti Instituta, u prosincu 1961, Upravi i Savjetu Instituta u cilju utvrđivanja osnova za organizaciono oformljavanje i programsko usmjeravanje razvoja Instituta kao naučne ustanove.*

Savjet Instituta na svojoj sjednici od 25. XII 1961. prihvatio je taj nacrt kao orijentacioni program razvoja naučno-istraživačkog rada Instituta s tim da se konkretizira u godišnjim planovima rada prema mogućnostima angažiranja stalnih i vanjskih suradnika.

Iako nije imao drugih pretenzija no da bude nacrt za orijentaciju izgradnje i razvoja Instituta ovaj je program interesantan kao dokument na kakvoj je osnovi započeta naučnoistraživačka djelatnost Instituta, a ostaje i poslije dvije godine njegova rada aktuelan podsjetnik za angažiranje stalnih i vanjskih suradnika u jednom dugotrajnijem periodu na istraživanju mnogih bitnih pitanja iz povijesti naše revolucije i najnovije nacionalne i opće historije bez obzira što praksa i mogućnost angažiranja suradnika unekoliko modificira način njegova provođenja.

A.

NAUČNA DJELATNOST

Naučna djelatnost Instituta bit će usmjerena na naučno interpretiranje izvorne historijske građe i studij svih onih komponenata, iz društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog života, koje su utjecaje na razvitak radničkog pokreta, revolucije i socijalističke Jugoslavije.

Do stvaranja zajedničke države jugoslavenskih naroda 1918. g. Institut će proučavati historiju radničkog pokreta u užem smislu (pojavu i razvoj radničke klase i njenih sindikalnih i političkih organizacija). Od stvaranja Jugoslavije i formiranja jedinstvenog radničkog pokreta koji postaje sve odlučniji faktor općeg društvenog i nacionalnog razvitka, Institut će proučavati i sva ostala pitanja iz unutrašnjeg i međunarodnog društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog razvoja.

Naučna djelatnost Instituta bit će usmjerena na slijedeća područja:

PRVO

HISTORIJA SINDIKALNOG POKRETA

1. Nastajanje radničke klase i početak radničkog pokreta u Hrvatskoj
2. Razvoj sindikalnog pokreta do 1918. godine
3. Stvaranje jedinstvenog jugoslavenskog sindikalnog pokreta 1919. godine i njegov razvoj do Obznane 1920. godine.
4. Nezavisni sindikati (1921–1928)
5. Ilegalni sindikati u periodu monarhofašističke diktature
6. Ujedinjeni radnički sindikati
7. Nacionalistički sindikalni pokret (HRS i dr.)
8. Sindikati za vrijeme fašističke okupacije 1941–1945.
9. Razvoj sindikata u socijalističkoj Jugoslaviji
10. Razvoj pojedinih strukovnih sindikalnih organizacija:
    a) sindikata drvodjelskih radnika,
    b) sindikata službenika državnih organa i društvenih službi,
    c) sindikata radnika industrije građevnog materijala i građevinara,
    d) sindikata grafičara,
    e) sindikata komunalnih i zanatskih radnika,
    f) sindikata radnika kulturno-umjetničkih ustanova,
    g) sindikata metalskih radnika,
    h) sindikata poljoprivrednih, prehrambenih i duhanskih radnika,
    i) sindikata prosvjetnih i naučnih radnika,
    j) sindikata radnika rudarstva, metalurgije i kemijske industrije,
    k) sindikata radnika saobraćaja i veza,
    l) sindikata tekstilnih, kožarskih i gumarskih radnika,
    m) sindikata trgovinskih, ugostiteljskih i turističkih radnika,
    n) sindikata zdravstvenih radnika,
    o) sindikata službenika i radnika javnih službi.
11. Međunarodne veze sindikalnog pokreta:
    a) do 1918,
    b) 1918–1941,
    c) od 1945. dalje.

DRUGO

HISTORIJA SAVEZA KOMUNISTA

I Period do 1918.

1. Stvaranje i razvoj Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj
2. Utjecaj utopijsko-socijalističkih ideja i Internacionale na radnički pokret u Hrvatskoj
3. Druga internacionala i radnički pokret u Hrvatskoj
4. Odnosi radničkog pokreta u Hrvatskoj s radničkim pokretom ostalih jugoslavenskih i balkanskih naroda
5. SDS i prvi imperijalistički rat

II Period 1918–1941.

1. Stvaranje KPJ i period legalnog rada (1919–1921)
2. KPJ u ilegalnom radu od Obznane do diktature (1921–1929)
3. KPJ pod monarhofašističkom diktaturom (1929–1932)
4. KPJ u periodu 1933–1937.
5. Osnivanje KPH i period konsolidacije KPJ 1937–1941.

III Period 1941–1945.

1. KPH u uvjetima fašističke okupacije – period priprema za oružani ustanak i revoluciju
2. Razvoj KPH u toku narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije
3. Rad i razvoj organizacije KPH na okupiranom teritoriju
4. Rad i razvoj organizacija KPH na oslobođenom teritoriju

IV Period socijalističke izgradnje

1. KPH u periodu poslijeratne izgradnje 1945–1947.
2. KPH u periodu napregnute socijalističke izgradnje i informbirovskog napada na KPJ (1948–1950)
3. KPH u periodu razvoja radničkog i društvenog samoupravljanja (1950–1958)
4. KPH u periodu provođenja novog Programa SKJ od 1958.

V Tematska obrada raznih problema

U okviru proučavanja i obrade kompleksne historije Saveza komunista trebat će posebno organizirati proučavanje pojedinih tema koje rasvjetljavaju najvažnija pitanja ili razdoblja iz historije Partije. Na primjer:

1. Razvoj socijalističke misli, ideoloških i programskih koncepcija Partije:
   a) do 1918,
   b) od 1919–1941,
   c) u periodu socijalističke revolucije,
   d) u periodu socijalističke izgradnje.
2. Frakcijske borbe u KP i borba za njihovu likvidaciju
3. Razvoj i uloga partijske štampe
4. Crvena i narodna pomoć
5. Rad komunista na robiji
6. Specifičnosti organizacionog i ideološkog razvoja Partije u ilegalnom periodu

itd.

TREĆE

HISTORIJA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA

I

Historija revolucionarnog omladinskog pokreta

1. Počeci i razvoj omladinskog pokreta do 1918.
2. Osnivanje SKOJ-a i razvoj revolucionarnog omladinskog pokreta do 1941.
3. Napredna omladinska kulturno-prosvjetna i sportska društva i djelatnost do 1941.
4. SKOJ i USAOJ u toku revolucije
5. SKOJ i NOJ u periodu socijalističke izgradnje

II

Historija naprednog ženskog pokreta

1. Napredni ženski pokret do 1918.
2. Napredni ženski pokret 1918–1941.
3. AFŽ u revoluciji
4. AFŽ i Savez ženskih društava u periodu socijalističke izgradnje

III

Historija Socijalističkog saveza

1. Stranka radnog naroda i stvaranje Narodnog fronta do 1941.
2. NOF u toku revolucije:
   a) opći razvoj,
   b) formiranje IO HRSS i Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a.
3. Narodni front u periodu 1945–1952.
4. Socijalistički savez radnog naroda (od 1952. dalje)

ČETVRTO

HISTORIJA GRAĐANSKIH STRANAKA

I

Hrvatska seljačka stranka

1. Postanak i razvoj HRSS do 1918.
2. HSS do 1941.
3. HSS u toku okupacije
4. Organizacija »seljačke« i »građanske zaštite«, njena uloga u staroj Jugoslaviji i u stvaranju NDH

II

Samostalno-demokratska stranka

1. Srpske političke stranke u Hrvatskoj do 1918.
2. SDS do 1941.
3. SDS u toku okupacije

III

Seljačko-demokratska koalicija

IV

Socijaldemokratska stranka

V

Režimske političke stranke u Hrvatskoj

VI

Stranka prava i frankovci

VII

Ustaški pokret

1. Ustaški pokret do 1941.
2. Ustaški pokret u toku okupacije i NDH
3. Ustaški pokret poslije stvaranja nove Jugoslavije (križarsko-terorističke i emigrantske organizacije)

VIII

Katolička crkva

Organizacije, imovina, idejno-političko djelovanje i položaj Katoličke crkve u unutrašnjem životu Hrvatske kao i odnos s Vatikanom i vladama:

1. Za vrijeme Austro-Ugarske
2. Za vrijeme stare Jugoslavije
3. Za vrijeme okupacije (Vatikan i ustaški pokret i NDH)
4. Katolička crkva u FNRJ

PETO

HISTORIJA JUGOSLAVIJE 1918–1941.

I

Pripreme za stvaranje zajedničke države jugoslavenskih naroda

1. Razvoj jugoslavenske ideje i kulturno-političkih veza Hrvatske s ostalim južnoslavenskim narodima
2. Djelovanje Jugoslavenskog odbora i vlade Kraljevine Srbije na stvaranju zajedničke države
3. Dobrovoljački pokret protiv Austro-Ugarske za ujedinjenje južnoslavenskih naroda

II

Stvaranje Kraljevine SHS

1. Raspadanje Austro-Ugarske i proglašenje države Slovenaca, Hrvata i Srba od Narodnog vijeća u Zagrebu
2. Ujedinjenje i proglašenje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

III

Period revolucionarnog previranja i konsolidiranje nove države 1918–1921.

1. Društveno-političko i ekonomsko stanje u početnom periodu izgradnje nove države
2. Revolucionarno previranje u Hrvatskoj 1918–1920.
3. Konsolidacija nove države i donošenje Vidovdanskog ustava
4. Vanjsko-politički položaj Kraljevine SHS i mirovni ugovori

IV

Razvoj Jugoslavije u periodu 1921–1929.

1. Privredni razvoj i položaj društvenih klasa
2. Razvoj državnog uređenja i stavovi političkih partija
3. Vanjska politika vlade i političkih grupacija

V

Period monarhofašističke diktature 1929–1932.

1. Ukidanje parlamentarnog sistema i zavođenje monarhističkog apsolutizma
2. Razvoj ekonomskih i društveno-političkih prilika

VI

Razvoj Jugoslavije u periodu 1932–1941.

1. Privredni razvoj i položaj društvenih klasa
2. Razvoj političkih prilika
3. Osnivanje i položaj Banovine Hrvatske
4. Vanjska politika vlade i političkih grupacija

VII

Fašistička agresija na Jugoslaviju i njena kapitulacija

1. Unutrašnji i vanjsko-politički položaj Jugoslavije u vrijeme fašističke agresije
2. Fašistička agresija i slom Kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu 1941. godine.

VIII

Tematska obrada raznih problema

1. Izbori u staroj Jugoslaviji
2. Karakter vojske monarhofašističke Jugoslavije (klasna, nacionalna i politička fizionomija)
3. Hrvatska buržoazija i pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu i stav prema Simovićevoj vladi
4. Događaji od 27. marta

itd.

ŠESTO

HISTORIJA SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE 1941–1945.

a.

HISTORIJSKI (KRONOLOŠKI) RAZVITAK

I

Slom monarhističke Jugoslavije i društveno-politički izvori socijalističke revolucije

1. Društveno-politički uzroci sloma monarhističke Jugoslavije
2. Fašistička okupacija i situacija u zemlji poslije stvaranja kvislinške NDH
3. Utjecaj međunarodnih odnosa na situaciju u zemlji.

II

Pripreme KP za oružani ustanak

III

Razvoj NOB-a i revolucije

1. Početak NOB-a u gradovima i u unutrašnjosti
2. Političke i vojne mjere okupatora i ustaša za sprečavanje NOP-a
3. Razvoj NOB-a (političkih organizacija NOP-a, oružane borbe, partizanskih snaga i narodne vlasti) u toku 1941.
4. Razvoj NOB-a u prvoj polovici 1942, formiranje prvih brigada u Hrvatskoj i Prvo zasjedanje AVNOJ-a
5. Razvoj NOB-a u drugoj polovici 1942, formiranje divizija i korpusa NOV
6. Razvoj NOB-a u prvoj polovici 1943
7. Razvoj NOF-a, narodne vlasti i osnivanje ZAVNOH-a
8. Razvoj NOB-a u periodu kapitulacije Italije i do kraja 1943.
9. Drugo zasjedanje ZAVNOH-a i AVNOJ-a
10. Razvoj NOB-a u prvoj polovici 1944. i Treće zasjedanje ZAVNOH-a
11. Razvoj NOB-a u drugoj polovici 1944, oslobođenje Dalmacije
12. Borbe i operacije NOV i partizanskih snaga u Hrvatskoj u toku završnih operacija za oslobođenje zemlje.
13. Obrazovanje prve narodne vlade Hrvatske i oslobođenje zemlje

b.

TEMATSKA OBRADA OSNOVNIH PROBLEMA RAZVOJA NOR-a I REVOLUCIJE

S obzirom na veliku složenost, a još uvijek nedovoljnu obrađenost historije NOR-a i socijalističke revolucije u okviru i pored kronološke obrade, trebat će nastojati da se razni aspekti djelatnosti Partije, razvoja NOP-a, NOB-a i revolucije prouče i obrade nizom zasebnih tema. Ovdje navodimo samo neke koje su se mogle predvidjeti, a u procesu rada na sistematskom proučavanju historije revolucije nametnut će se vjerojatno niz novih.

I

Iz razvoja NOP-a i revolucije

1. Mjere CK KPJ u odnosu na razvoj revolucije u Hrvatskoj
2. Rad Partije na stvaranju NOP-a, njegov karakter i ciljevi
3. Borba KP za bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda u toku NOR-a i revolucije
4. Razvoj sistema narodne vlasti u toku revolucije:
   a) lokalnih organa,
   b) federalnih organa
5. Osnivanje i djelatnost AVNOJ-a i ZAVNOH-a i stvaranje federalne Hrvatske
6. Sudstvo u NOB-u i revoluciji
7. Razvoj NOP-a i revolucije u okupiranim gradovima i podr[illegible]ma
8. Rad NOP-a u neprijateljskim organizacijama i oružanim formacijama
9. Povezanost i međusobni utjecaj razvoja NOB-a u Hrvatskoj i ostalim zemljama
10. Odnosi Mačeka i HSS-a prema okupatorima i ustaškoj NDH
11. Stav vodstva HSS-a prema NOP-u i opredjeljivanje članstva za NOB
12. Okupacioni i kvislinški državni i politički sistem
13. Talijanska okupacija Dalmacije i ostalih krajeva Hrvatske
14. Mađarska okupacija Međumurja i Baranje
15. Teror i zločini okupatora i kvislinga:
   a) njemačkih okupatora,
   b) talijanskih okupatora,
   c) mađarskih okupatora,
   d) NDH
   e) četnika.
16. Četnički pokret u Hrvatskoj (razvoj, odnosi s okupatorima, sa NDH, HSS-om)

II

Vanjsko-politički odnosi

1. Planovi Njemačke i Italije na Balkanu, Jugoslaviji i u Hrvatskoj
2. Komadanje Jugoslavije i stvaranje kvislinške NDH u svjetlu međunarodnog prava
3. NOP i međunarodno pravo
4. NOP i saveznici
5. NOP i izbjeglička vlada
6. Sporazum Tito–Šubašić i razvoj NOB-a u Hrvatskoj
7. Iseljenici i NOB
8. Izbjeglička vlada i saveznici

9. Odnos građanskih stranaka (HSS i ADS) prema izbjegličkoj vladi i saveznicima
10. Planovi međunarodne reakcije o poslijeratnom uređenju (uloga raznih buržoaskih grupacija, puč Vokić–Lorković, itd.)

III

NOR i oružane snage

1. Savjetovanje u Stolicama i mjere CK KPH i GŠH za daljnji razvoj NOB-a
2. Mjere i odluke VŠ NOV i POJ u odnosu na razvoj NOR-a u Hrvatskoj
3. Osnivanje, razvoj i rad GŠ NOV i POH
4. Razvoj partizanskih snaga i NOV u Hrvatskoj
5. Razvoj partizanskog rata na moru i ratne mornarice NOV
6. Važnije operacije partizanskih snaga i NOV
7. Važnije okupatorsko-kvislinške operacije
8. Oslobođeni teritorij Hrvatske (stvaranje, razvoj, organizacija vlasti i cjelokupnog života)
9. Razvoj vanjsko-pozadinskih organa, jedinica i ustanova
10. Prva oficirska škola i druge škole i tečajevi u Hrvatskoj
11. Obavještajna služba u NOR-u:
    a) naša,
    b) okupatorska,
    c) ustaška,
    d) saveznička.
12. Suradnja i djelovanje hrvatskih jedinica izvan Hrvatske i drugih na teritoriju Hrvatske
13. Neprijateljske oružane snage u Hrvatskoj:
    a) njemačke,
    b) talijanske,
    c) mađarske,
    d) ustaške,
    e) domobranske.
14. Osnovne karakteristike u vođenju NOR-a u Hrvatskoj

IV

Monografije

Monografije o jedinicama, vojnim operacijama, oblastima i važnijim događajima iz NOR-a i revolucije u Hrvatskoj:

1. Ilegalnim akcijama i sabotažama
2. Partizanskim i diverzantskim odredima
3. Partizanskim brigadama
4. Divizijama NOV
5. Političko-teritorijalnim oblastima i korpusima NOV
6. NOB u Istri
7. NOB u Međumurju
8. Vis kao sjedište centralnih organa NOP-a
9. Pojedini gradovi u revoluciji (npr. Zagreb, Split, Brod, Sisak, itd.)
10. Pojedini važniji događaji, npr. akcija za oslobođenje političkih zatvorenika u Kerestincu, napad na ustašku vojnicu u Zagrebu, diverzija na zagrebačku poštu, upad u Karlovac, itd.

SEDMO

HISTORIJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

I

Definitivna pobjeda socijalističke revolucije, proglašenje FNRJ i narodnih republika

II

Privredna situacija i razvoj novih društveno-ekonomskih odnosa u periodu centralističkog i administrativnog upravljanja (1945–1950)

III

Vanjsko-politički položaj i borba za očuvanje nezavisnosti socijalističke Jugoslavije u periodu 1945–1953 (tršćanska kriza i informbirovski pritisak)

IV

Privredni i društveno-politički razvitak u periodu radničkog i društvenog samoupravljanja (od 1950)

V

Razvoj izvanblokovske politike socijalističke Jugoslavije

VI

Razvoj radničkog samoupravljana

VII

Razvoj društvenog upravljanja

VIII

Razvoj komunalnog sistema

IX

Razvoj jugoslavenske federacije od AVNOJ-a do novog Ustava

X

Razvoj političkog i državno-pravnog sistema

XI

Sabor NRH
(sazivi i djelatnost)

XII

Vlada i Izvršno vijeće Sabora NRH (sastav i djelatnost)

OSMO

EKONOMSKA I KULTURNA HISTORIJA

I

Nacionalno pitanje

1. Nacionalno pitanje do 1918.
2. Nacionalno pitanje u monarhističkoj Jugoslaviji
3. KP i nacionalno pitanje do 1941.
4. Stavovi nacionalnih buržoazija i građanskih stranaka o nacionalnom pitanju poslije sloma stare Jugoslavije
5. Rješavanje nacionalnog pitanja u toku socijalističke revolucije
6. Nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji

II

Ekonomska historija

1. Ekonomska struktura i privredni razvitak u periodu stare Jugoslavije
2. Ekonomske prilike u toku okupacije i NOR-a
3. Razvoj ekonomske strukture i privrede u socijalističkoj Jugoslaviji
4. Strani kapital u privredi Hrvatske (do 1918. i u staroj Jugoslaviji)
5. Seljačko pitanje i agrarna reforma (historijski razvoj)
6. Klasna struktura i položaj društvenih klasa (u staroj Jugoslaviji, u toku okupacije i revolucije i u periodu socijalističke izgradnje)

III

Kulturna historija

1. Razvoj kulture i prosvjete u staroj Jugoslaviji
2. Kultura i prosvjeta u toku okupacije i revolucije
3. Razvoj kulture i prosvjete u socijalističkoj Jugoslaviji

DEVETO

MEĐUNARODNI ODNOSI

1. KPJ i Kominterna
2. Jugoslaveni u oktobarskoj revoluciji
3. Jugoslaveni u španskom građanskom ratu
4. Revolucionarna emigracija
5. Kominterna i socijalistička revolucija
6. Odnosi NOP-a Jugoslavije s drugim NOP-ima
7. Drugi svjetski rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji
8. NOR Jugoslavije i antifašistička koalicija
9. KPJ i Informbiro
10. Odnosi SKJ sa KP SS i drugim komunističkim i radničkim partijama
11. Talijanski imperijalizam i iredentizam prema jugoslavenskim krajevima
12. Tršćansko pitanje i STT
13. Njemački imperijalizam i revanšizam i Jugoslavija
14. Jugoslavenske nacionalne manjine u Austriji i Mađarskoj
15. Razvoj međunarodnih državnih odnosa nove Jugoslavije
16. Međunarodni odnosi društveno-političkih organizacija FNRJ
    a) SKJ,
    b) SSRNJ,
    c) sindikata,
    d) Narodne omladine,
    e) Saveza ženskih društava,
    f) ostalih organizacija
17. Jugoslavija i OUN
18. Jugoslavija i nacionalno-oslobodilački i revolucionarni pokreti
19. Utjecaj razvoja blokovskih i unutarblokovskih odnosa na položaj Jugoslavije
20. Jugoslavija i društveno-politička kretanja u suvremenom svijetu:
    a) u socijalističkim zemljama,
    b) u kapitalističkim zemljama,
    c) u izvanblokovskim zemljama.

DESETO

MONOGRAFIJE

1. Monografije istaknutih ličnosti iz historije radničkog pokreta, socijalističke revolucije i izgradnje (Dragutin Kalc, Josip Jaklin, Ivan Krndelj, Đuro Đaković, Andrija Žaja, Josip Kraš, Blaž Valjin, Anka Butorac, Josip Đebeljak, Rade Končar, Marko Orešković, Đuro Salaj, itd.)

2. Zbornici: nosioci »Partizanske spomenice 1941«, vijećnici AVNOJ-a i ZAVNOH-a, revolucionari pred sudovima i sl.

3. Monografije istaknutih događaja iz historije radničkog pokreta, revolucije i izgradnje (historija štrajkova, prvomajske proslave, Peta zemaljska konferencija KPJ, Prva konferencija KPH, ilegalne tehnike, radne akcije i sl.)

B.

NAUČNOISTRAŽIVAČKI I STRUČNI RAD NA FONDOVIMA GRAĐE I DOKUMENTACIJE

1. Utvrđivanje sistema za sređivanje i klasifikaciju arhivske građe i dokumentacije koja se već nalazi u Institutu i koja će se preuzeti od društveno-političkih organizacija i drugih ustanova

2. Preuzimanje arhiva i dokumentacije iz ranijeg poslijeratnog perioda:
   - Centralnog komiteta SKH
   - Glavnog odbora SSRNH
   - Republičkog vijeća Saveza sindikata
   - CK NOH
   - Saveza ženskih društava
   - Sekretarijata unutrašnjih poslova
   - povjerljive arhive kotarskih komiteta

3. Stvaranje uvida u arhivske fondove drugih institucija (Drž. arhiva, Muzeja revolucije, regionalnih arhiva i muzeja) radi evidentiranja dokumentacije iz oblasti djelatnosti Instituta, kao i preuzimanje one građe koja po svojoj prirodi spada u fondove Instituta

4. Praćenje ili mikrofilmovanje i fotokopiranje neprijateljske dokumentacije (1941–45) ustaške, domobranske, četničke, njemačke i talijanske, koju je u sređenom stanju 1950. g. Historijsko odjeljenje CK SKH predalo Vojnoistorijskom institutu u Beogradu

5. Kompletiranje Instituta neophodnih arhivskih fondova mikrofilmovanjem one građe koja se nalazi u drugim institucijama

6. Sistematsko mikrofilmovanje historijske građe i dokumentacije koja se nalazi u fondovima Instituta, prvo važnije i povjerljive, a zatim postepeno i ostale, kako radi čuvanja izvornih dokumenata od gubljenja i oštećivanja u upotrebi, tako i radi stvaranja mogućnosti za laganije spremanje i čuvanje

7. Prikupljanje i kompletiranje partijske i ostale štampe iz historije radničkog pokreta i revolucije

8. Praćenje i čuvanje suvremene štampe i dokumentacije

9. Sređivanje i kompletiranje fototeke iz historije radničkog pokreta, revolucije i izgradnje socijalizma

10. Evidentiranje i prikupljanje građe iz raznih oblasti historije radničkog pokreta i revolucije (literature, umjetničkih djela, javnog života, sporta itd.)

11. Sistematsko organiziranje prikupljanja memoarske građe od istaknutih učesnika radničkog pokreta, partijskih, sindikalnih i drugih političkih i javnih radnika (sklapanjem ugovora i organiziranjem pomoći u pisanju sjećanja, uzimanjem stenografskih ili magnetofonskih snimaka)

12. Evidentiranje i prikupljanje (po potrebi otkupom) ostavštine političkih i javnih radnika

13. Evidentiranje i stvaranje pregleda o spomenicima, ličnostima i događajima, kao i o svim obilježenim mjestima iz historije radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje u cilju suradnje na utvrđivanju vjerodostojnosti historijskih fakata i radi popunjavanja praznina u obilježavanju značajnih događaja i ličnosti

14. Omogućavanje naučnoistraživačkog rada stalnih i vanjskih suradnika Instituta stvaranjem evidencije (imeničnim i predmetnim registrima itd.)

a) cjelokupne građe Instituta (arhivskih fondova, dokumentacije, štampe, fototeke, filmoteke),

b) sve one građe koja se odnosi na područja djelatnosti Instituta a nalazi se u raznim drugim ustanovama u zemlji i inozemstvu,

c) stvaranje klasificiranih bibliografskih pregleda (predmetnih registara) cjelokupne literature i štampe iz fondova Instituta,

d) stvaranje potpunog bibliografskog pregleda o cjelokupnoj literaturi (našoj i stranoj) koja se odnosi na djelokrug rada Instituta.

15. Sistematska analitička, stručna i naučna obrada:

a) izvorne historijske građe,

b) memoarske građe;

c) ostavština političkih i javnih radnika.

16. Izrada bibliografskih pregleda:

a) izvorne i prerađene marksističke i ostale literature iz historije radničkog pokreta,

b) literature o NOR-u i socijalističkoj revoluciji sređene kronološki, tematski i regionalno,

c) literature o političko-pravnoj, ekonomskoj i kulturnoj historiji stare Jugoslavije i FNRJ,

d) literature o međunarodnim odnosima radničkog pokreta i socijalističke Jugoslavije.

17. Izrada kronologija događaja iz svih oblasti koje proučava Institut (historije Partije, sindikata, omladinskog i ženskog pokreta, Socijalističkog saveza, revolucije, izgradnje vlasti, međunarodnih odnosa itd.)

C.

IZDAVAČKA DJELATNOST

Časopis

Časopis za objavljivanje građe, naučnih rasprava, studija i stručnih članaka iz oblasti djelatnosti Instituta.

Časopis bi trebao izlaziti tri do četiri puta godišnje.

Biblioteka izvora za povijest socijalističke revolucije

1. Objavljivanje historijske građe naučno i stručno obrađene s komentarima:
   a) građa za historiju sindikalnog pokreta,
   b) građa za historiju KPJ,
   c) građa za historiju Jugoslavije (1918–1945),
   d) građa za historiju socijalističke revolucije (naša, okupatorska, kvislinška),
   e) građa za historiju NR Hrvatske i socijalističke Jugoslavije,
   f) građa za historiju međunarodnih odnosa.
2. Objavljivanje kompleta i izvoda pojedinih partijskih listova i drugih publikacija iz historije radničkog pokreta i revolucije s komentarima
3. Objavljivanje fotografske dokumentacije iz historije radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje
4. Izdavanje bibliografija:
   a) izvorne i prevedene marksističke i ostale literature iz historije radničkog pokreta,
   b) literature o političko-pravnoj, ekonomskoj i kulturnoj historiji Jugoslavije 1941.
   c) literature o NOR-u i socijalističkoj revoluciji, sređene kronološki, tematski i regionalno,
   d) literature o političko-pravnoj, ekonomskoj i kulturnoj historiji socijalističke Jugoslavije,
   e) literature o međunarodnim odnosima jugoslavenskog revolucionarnog pokreta.
5. Izdavanje kronologija događaja, odnosno historijskog razvitka:
   a) SKJ,
   b) sindikata,
   c) društveno-političkih organizacija,
   d) Jugoslavije do 1941,
   e) socijalističke revolucije,
   f) socijalističke izgradnje,
   g) međunarodnih odnosa.
6. Objavljivanje izbora iz zaostavštine političkih, javnih i kulturnih radnika, a eventualno i vrijednih memoara istaknutih ličnosti radničkog pokreta i revolucije

Biblioteka političke historije

1. Objavljivanje naučnih rasprava i monografija iz:
   a) historije sindikalnog pokreta,
   b) historije SKJ,
   c) historije društveno-političkih organizacija,

d) historije Jugoslavije do 1941,
e) historije socijalističke revolucije,
f) historije socijalističke Jugoslavije.

2. Objavljivanje monografija o istaknutim ličnostima, važnim događajima i pojedinim regionalnim područjima iz historije radničkog pokreta, socijalističke revolucije i izgradnje

3. Objavljivanje monografija iz posebnih historijskih oblasti npr. iz ekonomske i kulturne historije Jugoslavije, kao i drugim problemima npr. nacionalno pitanje itd.

Biblioteka međunarodnih pitanja

Objavljivanje monografija, rasprava i priloga:

1. Iz ranije i sadašnje historije međunarodnih odnosa jugoslavenskog radničkog pokreta
2. Iz historije međudržavnih odnosa Jugoslavije
3. Iz historije suvremenih nacionalno-oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta i aktuelnih zbivanja u svijetu.

Biblioteka društvenih znanosti ili historije socijalističke misli

Objavljivanje monografija, rasprava i priloga iz historije razvoja socijalističke misli, ideoloških i programskih koncepcija, teorije i prakse, hrvatskog, jugoslavenskog i međunarodnog revolucionarnog pokreta, odnosno studija o problemima društveno-političkog razvoja suvremenog svijeta.

Naučno-popularna biblioteka

Bilo bi korisno ako bi Institut s vremenom mogao pokrenuti izdavanje popularnih monografija iz raznih oblasti djelatnosti Instituta namijenjenih širokom krugu čitalaca, prvenstveno omladini; naročito o onim važnim događajima, istaknutim ličnostima i razdobljima iz historije radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje koji treba da služe kao primjer u moralno-političkom odgoju omladine i naroda.

Ovaj nacrt izdavačke djelatnosti, nazive i programe pojedinih biblioteka trebat će prilagoditi konkretiziranim planovima i rezultatima naučnoistraživačkog rada Instituta.

Napomena:

U toku rada 1963. umjesto *Biblioteke političke historije* predviđene su: *Znanstvena biblioteka* i *Biblioteka prilozi suvremenoj povijesti*, a iz predviđenog okvira *Naučno-popularne biblioteke* izdvojena je *Biblioteka memoara i biografija.*

D.

ORGANIZACIJSKI RAD

I

Organizacioni razvoj Instituta

1. Stvaranje uvjeta za naučni i stručni rad Instituta rješavanjem potrebnog smještajnog prostora, organizacione strukture i materijalno-financijskih pitanja.

2. Rješavanje kadrovskih potreba Instituta (angažiranje potrebnog broja naučnih i stručnih suradnika za stalan rad u Institutu i povremene zadatke)

3. Rješavanje izbora redovnih, dopisnih i počasnih članova

II

Biblioteka Instituta

1. Kompletiranje biblioteke nabavkom potrebne domaće i strane literature iz oblasti djelatnosti Instituta

2. Nabavka i čuvanje domaće i strane štampe potrebne za rad Instituta

3. Bibliografsko praćenje literature, periodika i štampe, selekcioniranje, evidentiranje i informiranje o materiji iz raznih disciplina djelatnosti Instituta

III

Ostali rad

1. Organiziranje seminara u Institutu o stručnom i naučnoistraživačkom radu u oblastima djelatnosti Instituta (na arhivskoj građi, proučavanju historije radničkog pokreta, revolucije i suvremene historije, biblioteci itd.)

2. Održavanje savjetovanja s predstavnicima historijskih arhiva, centara, muzeja, radi usmjeravanja njihove djelatnosti, koordinacije i zajedničke realizacije pojedinih zadataka od obostranih interesa

3. Suradnja sa srodnim naučnim i stručnim institucijama u zemlji i inozemstvu radi razmjene iskustava i koordinacije planova

4. Suradnja s društveno-političkim organizacijama (komitetima SKH, organizacijama Socijalističkog saveza, sindikata, Saveza boraca, žena i omladine), ustanovama, organima narodne vlasti i radnim kolektivima i njihovo angažiranje u realizaciji pojedinih monografija

5. Suradnja s Leksikografskim zavodom i Vojnom enciklopedijom na obradi materije za enciklopedijska izdanja

6. Organiziranje stalnih, povremenih i pokretnih izložbi iz historije radničkog (sindikalnog) pokreta, SKJ, revolucije i izgradnje socijalizma

7. Poticanje na čuvanje uspomene ličnosti i događaja iz historije radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje radi gajenja revolucionarnih tradicija.

DISKUSIJA O PROGRAMU ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKOG RADA INSTITUTA U OBLASTI EKONOMSKE POVIJESTI

26. VI 1963. Institut je organizirao sastanak historičara, ekonomista i demografa sa ciljem da se rasprave problemi znanstvenoistraživačkog rada u oblasti ekonomske povijesti. Uz nekoliko stalnih radnika Instituta, sastanku su prisustvovali sveučilišni profesori akademik dr Vaso Bogdanov i dr Rudolf Bićanić, sveučilišni docenti dr Mirjana Gross, ing. Dragica Rogić, dr Igor Karaman i dr Ivan Klauzer.

Sastanak je otvorio direktor Instituta Franjo Tuđman koji je u uvodnoj riječi iznio kako se od samog početka organiziranja znanstvenoistraživačkog rada u Intutu javlja problem naučnog proučavanja ekonomskog faktora u povijesnom razvitku, i to ne samo u proučavanju radničkog pokreta u užem smislu riječi, nego i općih društveno-političkih kretanja u našoj najnovijoj nacionalnoj povijesti. Dosadašnji radovi, osobito iz nacionalne historije, nisu dovoljno fundirani na znanstvenom istraživanju bitnih komponenata koje su uvjetovale pravac društveno-političkih kretanja. Zbog toga je znanstveno istraživanje ne samo ekonomskih nego i socijalnih, kulturnih i drugih komponenata neophodan uvjet naučne obrade najnovije nacionalne povijesti i povijesti radničkog pokreta. Naš Institut kao ustanova koja ima određene zadatke ne može prići tom istraživanju na širokom planu, nego se mora orijentirati na ona kardinalna pitanja obrada kojih će omogućiti da naša povijesna istraživanja i zaključci budu znanstveno fundirani.

U iscrpnoj diskusiji, u kojoj su sudjelovali manje–više svi prisutni, prof. Bićanić je iznio gledište da dosadašnja istraživanja u oblasti ekonomske povijesti omogućuju da se u nekoliko referata obrade osnovne linije ekonomskog razvitka za cijeli period od polovine XIX stoljeća do poslijeratne socijalističke izgradnje. Ovi bi referati poslužili kao podloga za konkretnu diskusiju o bitnim pitanjima koja bi još trebalo potpunije obraditi. Prema mišljenju prof. Bićanića, problem nije samo u tome da se prikaže ekonomska povijest, nego je mnogo bitnije da se izvrše kvantitativne i ekonomske analize određenih ključnih pitanja za pojedine periode. Samo takva analiza pružan znanstvenu podlogu i za ekonomsku i za opću povijest. Navedeni referati olakšali bi da se pravilno izaberu ključna pitanja koja bi trebalo podvrći takvoj analizi.

Direktor Instituta Franjo Tuđman podržao je prijedlog prof. Bićanića, ali je ukazao na to da se Institut s obzirom na svoj osnovni zadatak mora ograničiti na to da organizira ili da barem dade inicijativu za istraživanje onih kardinalnih pitanja za koja se nakon izrade referata pokaže da su do sada nedovoljno obrađena i da predstavljaju osjetnu prazninu u slici ekonomskog razvitka.

Na kraju je zaključeno da se pripreme četiri referata o ekonomskoj povijesti Hrvatske – za period od polovine XIX stoljeća do 1918, od 1918. do 1941, od 1941. do 1945. i za period poslijeratne socijalističke izgradnje – na osnovi kojih će se moći postaviti plan daljnjeg naučnoistraživačkog rada u toj oblasti. Također je zaključeno da u diskusiji o tim referatima i o programu daljnjeg rada sudjeluju predstavnici različitih disciplina društvenih znanosti.

M. D.

VEZE INSTITUTA S DRUGIM NAUČNIM USTANOVAMA

Institut od svog osnutka uspostavlja i redovito održava veze sa srodnim znanstvenim ustanovama, kako u cilju razmjene iskustava na polju naučnoistraživačke djelatnosti tako i radi stručne suradnje u konkretnim pitanjima organizacije naučnog rada, odgajanja mladih naučnih radnika i slično. Takve veze Institut održava s Historijskim institutom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Fakultetom političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, s institutima za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu, Ljubljani i Sarajevu, Historijskim institutom u Skoplju, kao i s regionalnim povijesnim, arhivskim i muzejskim ustanovama u SR Hrvatskoj. Institut preko svojih članova surađuje sa stručnim organizacijama kao što je npr. Povijesno društvo Hrvatske.

Na polju međunarodne suradnje Institut je uspostavio veze koje za sada imaju karakter razmjene informacija o djelatnosti srodnih ustanova, s obostranom željom i namjerom da se one prodube razmjenom publikacija i iskustava u naučnom radu. Takve veze su uspostavljene i prilikom posjeta naučnih radnika iz sličnih institucija u inozemstvu i nekih političkih funkcionera zainteresiranih za pitanja historije socijalističke revolucije i naše novije povijesti. U toku 1962. Institut su posjetili: delegacija Instituta CK KP Italije – Gramsci iz Milana; Herbert Steiner, Beč, član CK KP Austrije i predsjednik historijske komisije CK; dr Jack Homer, izvršni direktor Nacionalnog komiteta za zdravu nuklearnu politiku SAD; Bill Deakin, prvi šef engleske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, sada profesor Oxfordskog univerziteta.

Institut je 21. I 1963. posjetio dr Feliks Tych, doc. Historijskog instituta PURP-a; 22. III 1963. sovjetski novinari Zagladin, suradnik časopisa »Novoe vremja« i Žuljin, suradnik časopisa »Problemi mira«; 1. IV 1963. dr Pisarev, šef odsjeka za historiju u Akademiji nauka SSSR-a; 22. VI 1963. dr Jan Konckowski, direktor publikacije međunarodnog prava u Varšavi i dr Lucijan Ciamaga, direktor odjeljenja Instituta za Sovjetski Savez i zemlje narodne demokracije iz Varšave; 6. VII 1963. Sergije Vinogradov, nastavnik katedre za novu historiju Historijskog fakulteta u Lenjingradu; 19. IX 1963. dr Schmidt, sekretar za organizaciona pitanja Akademije nauka DR Njemačke i dr Tatjana Werner, naučni suradnik Akademije nauka DR Njemačke; 2. X 1963. V. M. Hvostov, direktor Historijskog instituta Akademije nauka SSSR-a; 3. X 1963. dr Mario Pahor, suradnik Instituta Gramsci; 8. X 1963. Ludovik Holotik, direktor Historijskog instituta Slovačke akademije nauka i 25. X 1963. delegacija Partijske škole CK KP SSSR-a: Nikolaj Ramanović Mitrov, rektor Više partijske škole pri CK KP SSSR-a i član Revizione komisije CK KP SSSR-a; Konstantin Aleksandrović Larionov, rektor Više partijske škole CK KP SSSR-a u Lenjingradu, Zinaida Ivanovna Ključevaja, historičar i politički radnik u CK KP SSSR-a, I. G. Kozlov, ekonomist i profesor na Višoj partijskoj školi pri CK KP SSSR-a.

Tri člana Instituta sudjelovala su u septembru 1963. na Trećem međunarodnom kongresu za historiju evropskog pokreta otpora u Karlovim Varyma. Franjo Tuđman podnio je referat »Okupacioni sistem i razvoj oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941–1945«, a komunikacije u kongresnim komisijama imali su Drago Ščukanec i Fikreta Butić.

H. Š.

DJELATNOST INSTITUTA NA POLJU PRODUBLJIVANJA SURADNJE S OSTALIM POVIJESNIM I ARHIVSKIM USTANOVAMA IZ HRVATSKE

U suradnji s predsjednikom Komisije za historiju CK SKH drugaricom Ankom Berus, organizirao je Institut 20. maja 1963. u Zagrebu šire savjetovanje predstavnika komisija za historiju kotarskih i općinskih komiteta SKH, povijesnih, muzejskih i arhivskih ustanova kao i pojedinaca, koji se bave naučnoistraživačkim radom na polju historije radničkog pokreta, NOP-a i socijalističke izgradnje Hrvatske. Savjetovanju su prisustvovala 84 naučna i stručna radnika iz svih većih kulturnih centara Hrvatske.

Cilj savjetovanja bio je ostvarenje tješnje suradnje između Instituta i navedenih ustanova i tijela kao i pojedinih naučnih i stručnih radnika iz Hrvatske u radu na sređivanju izvora i organizaciji naučno istraživačkog rada. Na savjetovanju je podnesen referat »O suradnji i koordinaciji povijesnih i arhivskih ustanova u radu na sređivanju građe i obradi historije radničkog pokreta Hrvatske«, koji je poslužio kao osnova za plodnu diskusiju vođenu nakon održanog referata. U okviru rada savjetovanja posebno su bila razmotrena pitanja potreba i mogućnosti suradnje u izradi pregleda fondova pojedinih arhivskih ustanova i rada na prikupljanju, sređivanju, korištenju i publiciranju arhivske i memoarske građe. Donošenjem nekih konkretnih zaključaka u tom pravcu, savjetovanje je završilo rad.

L. K.

PREGLED DOMAĆIH I STRANIH ČASOPISA KOJE PRIMA BIBLIOTEKA INSTITUTA ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA U ZAGREBU

Domaći časopisi

ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE. Organ Saveza udruženja pravnika Jugoslavije. Izlazi tromesečno.
Beograd, L/1963. br. 3, juli-septembar.

ARHIVIST. Organ Saveza društava arhivista Jugoslavije. Izlazi dva puta godišnje.
Beograd, XII/1962. sv. 2.

ARHIVSKI ALMANAH. Časopis Društva arhivista NR Srbije, i Državnih arhiva Srbije.
Beograd, 1962. br. 4.

BIBLIOGRAFIJA JUGOSLAVIJE. Članci i prilozi u časopisima, novinama i zbirnim delima. Serija A. Društvene nauke. Politika, ekonomija, pravo, filozofija, istorija, geografija, pedagogija, religija, vojne nauke itd. Publikacija Jugoslovenskog bibliografskog instituta.
Beograd, XIII/1962. br. 11–12, novembar–decembar.

BIBLIOGRAFIJA JUGOSLAVIJE. Članci u časopisima, novinama i zbirnim delima. Serija B. Prirodne i primenjene nauke. Matematika, fizika, kemija, geologija, biologija, medicina, tehnika, poljoprivreda. Izdaje Jugoslovenski bibliografski institut.
Beograd, XIV/1963. br. 1–2, januar-februar.

BIBLIOGRAFIJA JUGOSLAVIJE. Članci i prilozi u časopisima, novinama i zbirnim delima: Serija C. Filologija, umetnost, sport, književnost, muzikalije. Izdaje Jugoslovenski bibliografski institut.
Beograd, XIII/1962. br. 9–10, septembar-oktobar.

BIBLIOGRAFIJA JUGOSLAVIJE. Knjige, brošure i muzikalije. Izdaje Jugoslovenski bibliografski institut. Izlazi petnaestdnevno.
Beograd, XIV/1963. br. 14, jul.

BIBLIOGRAFIJA JUGOSLOVENSKE PERIODIKE. Izdanje Jugoslovenskog bibliografskog instituta.
Beograd, VIII/1963. br. 3. jul-semptebar.

BIBLIOTEKAR. Organ Društva bibliotekara Srbije. Izlazi 6 puta godišnje.
Beograd, XV/1963. br. 4.

BILTEN
Izdaje Savez sindikata Jugoslavije. Republičko vijeće za Hrvatsku.
Zagreb, IV/1963 br. 25, srpanj

BILTEN DOKUMENTACIJE članaka iz stranih listova i časopisa. Izdaje Institut za međunarodnu politiku i privredu. Izlazi mesečno osim u julu i avgustu.
Beograd, VII/1963. br. 7, juli.

BILTEN DOKUMENTACIJE. Dnevna štampa, časopisi, knjige, brošure. Izdaje Jugoslovenski centar za tehničku i naučnu dokumentaciju. Izlazi jedamput mesečno.
Beograd, X/1963. br. 8.

BILTEN DOKUMENTACIJE. Izdaje Institut za društveno upravljanje.
Zagreb, III/1963. br. 3.

BILTEN prinovljenih knjiga, časopisa i drugih dokumentacionih materijala. Izdaje Institut društvenih nauka.
Beograd, 1963. septembar.

BILTEN prinovljenih knjiga. Izdaje Institut za izučavanje radničkog pokreta. Centar za naučnu dokumentaciju.
Beograd, 1963. br. 10.

BILTEN prinovljenih knjiga. Izdaje Narodna banka FNRJ – Biblioteka.
Beograd, IV/1963. br. 4, april.

BILTEN Saveza ustanova i organizacija za širenje knjige SR Hrvatske. Izlazi dvomjesečno.
Zagreb, II/1963. br. 5–6.

BILTEN Savjeta za naučni rad NR Hrvatske. Izdaje Savjet za naučni rad NR Hrvatske.
Zagreb, 1963. br. 3.

DOKUMENTACIJA. Međunarodni radnički pokret. Edicija Instituta za izučavanje radničkog pokreta – Odelenje za savremeni radnički pokret – centar za naučnu dokumentaciju. Izlazi dvomesečno.
Beograd, VII/1963. br. 4.

EKONOMSKI PREGLED. Časopis Društva ekonomista Hrvatske. Mjesečnik.
Zagreb, XIV/1963. br. 6–7.

FORUM. Časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
Zagreb, II/1963. br. 9, septembar.

GLASNIK Istorijskog arhiva Beograda. Izdaje Istorijski arhiv Beograda.
Beograd, III/1962. sv. 3, septembar.

GLASNIK na Institutot za nacionalna istorija. Izlazi 2 puta godišnje.
Skopje, VI/1962. br. 1–2.

GLEDIŠTA. Časopis mladih za društvena pitanja. Izdaje Beogradski univerzitet i Centralni komitet Saveza omladine Srbije. Izlazi svakog meseca.
Beograd, IV/1963. br. 7.

HISTORIJSKI PREGLED. Časopis za nastavu historije. Izdaje Savez istoriskih društava FNRJ.
Zagreb, X/1963. br. 1.

INFORMACIJE Odelenja za međunarodne naučne veze B. Izdaje Savezni savet za naučni rad.
Beograd, 1963. br. 11, septembar.

INFORMACIJE Odelenja za međunarodne naučne veze. C. Izdaje Savezni savet za naučni rad.
Beograd 1963. br. 2, IX mj.

INFORMACIJE Odelenja za međunarodne veze. D. Izdaje Savezni savet za naučni rad.
Beograd, 1963. br. 3, juli.

INFORMATIVNI BILTEN. Izdaje Gradsko sindikalno vijeće Zagreb.
Zagreb, III/1963. br. 1.

INFORMATIVNI BILTEN prinovljenih knjiga, časopisa i drugih dokumentacionih materijala. Izdaje Institut za historiju radničkog pokreta Zagreb. Centar za naučnu dokumentaciju.
Zagreb, 1963. br. 9, septembar.

INFORMATIVNI PREGLED. Pojave. Događaji. – Idejno-politička kretanja u radničkom i oslobodilačkim pokretima u svetu. Izdaje Institut za izučavanje radničkog pokreta. Izlazi mesečno.
Beograd, VI/1963. br. 9, septembar.

ISTORISKI GLASNIK. Organ Društva istoričara NR Srbije. Izlazi četiri puta godišnje.
Beograd, 1962. br. 1–4.

ISTORIJSKI ZAPISI. Organ Istorijskog instituta i Istorijskog društva SR Crne Gore. Izlazi četiri puta godišnje.
Titograd, XVI/1963. sv. 2.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS. Organ Saveza istorijskih društava Jugoslavije. Izlazi četiri puta godišnje.
Beograd, 1963. br. 3.

JUGOSLOVENSKI PREGLED. Informativno-dokumentarni priručnik o Jugoslaviji. Izdaje Savezni sekretarijat za informacije. Izlazi u mesečnim sveskama.
Beograd, VII/1963. br. 7–8, jul-august.

KOLO. Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu.
Zagreb, I/1963. br. 8, listopad.

KOMUNA. Časopis za pitanja teorije i prakse lokalnih zajednica. Izdaje Stalna konferencija gradova Jugoslavije. Izlazi mesečno.
Beograd, X/1963. br. 10, oktobar.

KRONIKA. Časopis za slovensko krajevno zgodovino. Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino.
Ljubljana, XI/1963. zv. 2.

KULTURNI RADNIK. Mjesečnik za prosvjetu, kulturu i umjetnost. Izdaje Prosvjetni Sabor Hrvatske.
Zagreb, XVI/1963. br. 11, studeni.

MEĐUNARODNA POLITIKA. Politika, privreda, pravo, nauka, kultura. Izdavač Savez novinara Jugoslavije. Izlazi dvaput mesečno.
Beograd, XIV/1963, br. 327, novembar.

MEĐUNARODNI PROBLEMI. Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu. Tromesečni časopis.
Beograd, XV/1963, br. 2.

NAŠA STVARNOST. Časopis za društvena pitanja. Izdaje: Izdavačko preduzeće »Naša stvarnost«. Izlazi mesečno.
Beograd, VII/1963. br. 10, novembar.

NAŠE TEME. Časopis za društvena i omladinska pitanja. Izdavač: Centralni komitet Saveza omladine Hrvatske. Časopis izlazi svakog mjeseca.
Zagreb, VII/1963, br. 8, august.

NEDELJNI INFORMATIVNI BILTEN. Savremeni radnički i oslobodilački pokret u svetu. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Izlazi tjedno.
Beograd, II/1963, br. 11, ožujak.

PREGLED. Bibliografija za vojne potrebe. Centralna vojna biblioteka. Izlazi dvomesečno.
Beograd, XII/1963, br. 7–8, jul-august.

PREGLED. Časopis za društvena pitanja. Izdaje novinsko preduzeće »Oslobođenje«.
Sarajevo, XV/1963. br. 9, rujan.

REPUBLIKA. Izd. Zora.
Zagreb, XIX/1963. br. 10, listopad.

SOCIJALIZAM. Organ Centralnog komiteta SKJ. Časopis izlazi dvomesečno u izdanju NIP »Komunist«.
Beograd, VI/1963., br. 4.

SPOLJNOPOLITIČKA DOKUMENTACIJA. Izdaje Institut za međunarodnu politiku i privredu. Izlazi šest puta godišnje.
Beograd, XVI/1963, br. 3.

VIJESTI MUZEALACA I KONZERVATORA HRVATSKE. Izdavači: Muzejsko društvo Hrvatske i Podružnica za Hrvatsku Društva konzervatora Jugoslavije. List izlazi šest puta godišnje.
Zagreb, XII/1963. br. 2, travanj.

VJESNIK Historijskog arhiva Sl. Požega i Muzeja Požeške kotline. Časopis izlazi polugodišnje.
Slav. Požega, II/1963. br. 1.

VOJNO-ISTORISKI GLASNIK. Organ Vojnoistorijskog Instituta. Časopis izlazi dvomesečno.
Beograd, XIV/1963. br. 4, juli.

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU. Izdaje Pravni fakultet.
Zagreb, XIII/1963, br. 1.

Strani časopisi

BEITRAGE ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHEN ARBEITERBEWEGUNG. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der sozial. Einheitspartei Deutschlands.
Berlin, 1962. br. 4.

CAHIERS D'HISTORIE MONDIALE. Journal of world history. Cuadernos de historia mundial. Éditions de la Baconnière.
Neuchatel, VII/1963. br. 3.

La CONTRAT SOCIAL. Revue historique et critique des faits et des idées. Institut d'histoire sociale, Paris. Izlazi dvomjesečno.
Paris, VII/1963. br. 3, svibanj-lipanj.

DOKUMENTATION. Zeitschrift für Theorie und Praxis der Dokumentations – und Informationsarbeit. Herausgeber und Redaktion: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Dokumentation. Izlazi 6 puta godišnje.
Leipzig, X/1963. br. 5, rujan.

ÉCONOMIE ET HUMANISME. Izlazi dvomjesečno.
Caluire/Rhône, XXII/ 1963. broj 148, srpanj-kolovoz.

FOREIGN AFFAIRS. An American Quarterly Review. Published by Council on Foreign Relations, Inc. Editorial and Business Offices.
New York, XLI/1963. br. 4, srpanj.

INTERNATIONAL REVIEW OF SOCIAL HISTORY. Izdaje: The International Instituut voor Sociale Geschiedenis. Izlazi 3 puta godišnje.
Amsterdam-Assen, VII/1962. br. 3.

JOURNAL OF CENTRAL EUROPEAN AFFAIRS. The Journal is published quarterly at the University of Colorado.
Boulder, Colo., XXIII/1963. br. 1, travanj.

NOVAJA I NOVEJŠAJA ISTORIJA. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. Izlazi dvomjesečno.
Moskva, 1963. br. 5.

NOVOE VREMJA. Vnešnepolitičeskij eženedel'nik. Izdanie gazety »Trud«.
Moskva. 1963. br. 42, listopad.

PARTTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.
Budapest. IX/1963. br. 2.

PROBLÈMES ÉCONOMIQUES. Notes rapides sur la situation économique en France et à l'étranger. Institut national de la statistique et des études économiques.
Paris. 1963. br. 810.

PROBLEMI DEL SOCIALISMO. Rivista mensile.
Milano, VI/1963. br. 6.

PROBLEMY MIRA I SOCIALIZMA. Teoretičeskij i informacionnyj žurnal kommunističeskih i rabočih partij. Tipografija izdatel'stva »Rude pravo«. Mjesečnik.
Praga, VI/1963. br. 10, listopad.

REVUE DE DÉFENSE NATIONAL. Les grands problèmes nationaux et internationaux, militaires, économiques, politiques, scientifiques. Comitée d'études de défense nationale. Mjesečnik.
Paris, 19/1963. lipanj.

UNITED NATIONS REVIEW. Financing Peace-Keeping Operations. Published by United Nations Office of Public Information.
New York, 10/1963. br. 7, srpanj.

VOPROSY ISTORII. Akademija nauk SSSR, Otdelenie istorii Ministarstvo vysšego i srednego special'nogo obrazovanija SSSR. Izd. »Pravda«.
Moskva, XXXVIII/1963. br. 9, rujan.

VOPROSY ISTORII KPSS. Organ Instituta marksizma-leninizma pri CK KPSS. Izd. »Pravda«. Mjesečnik.
Moskva, VII/1963. br. 9, rujan.

ZBIOR DOKUMENTOW – RECUEIL DE DOCUMENTS. Polski Instytut spraw miedzynarodowych – Institut polonais des affaires internationales.
Warszawa, XIX/1963. br. 1–2.

V. B. i Z. B.

Napomena: Rimskim brojkama označena su godišta časopisa, a zatim je naveden datirani posljednji broj primljen u Biblioteci do kraja novembra 1963.

SURADNICI U OVOM BROJU

IVAN BABIĆ, viši stručni suradnik Instituta
VERA BABIĆ, bibliotekar
BRANIMIR BANOVIĆ, asistent
ZVONKO BERGER, bibliotekar
FEDORA BIKAR, asistent
DUŠANKA BOROJEVIĆ-ŠTERNBERG, bibliotekar
FIKRETA BUTIĆ, asistent
Dr MIROSLAVA DESPOT, naučni suradnik
MIRA ĐERMANOVIĆ, arhivist
IVAN JELIĆ, asistent
LEOPOLD KOBSA, asistent
STANISLAVA KOPRIVICA, stručni suradnik
BISERKA MILINKOVIĆ, arhivski pomoćnik
VLADO OŠTRIĆ, stručni suradnik
ĐURO PLEMENČIĆ, vanjski suradnik Instituta
MARIJAN RASTIĆ, asistent
IVAN SABOLEK, vanjski suradnik
ZORICA STIPETIĆ, stručni suradnik
HRVOJE ŠARINIĆ, suradnik Instituta
DRAGUTIN ŠČUKANEC, suradnik Instituta
DRAGOVAN ŠEPIĆ, vanjski suradnik, naučni suradnik Jadranskog instituta JAZU, Zagreb
Dr TOMISLAV TIMET, vanjski suradnik
JOSIPA TOMIĆ, asistent
FRANJO TUĐMAN, direktor Instituta, izvanredni profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu
MIROSLAVA VUKADINOVIĆ, stručni suradnik

S A D R Ž A J

TABLE DE MATIERES — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — INHALTSVERZEICHNIS — CONTENUTO — CONTENIDO

O zadacima naučnoistraživačke i izdavačke djelatnosti Instituta (u povodu prvog broja Putova revolucije) 5

Sur les tâches de l'Institut dans le domaine de la recherche scientifique et de la publication (A l'occasion du premier numéro de la revue »Les Voies de la Révolution«)

О задачах научно-исследовательской и издательской деятельности (по поводу первого номера Путей революции)

On the Tasks of the Scientific-Research and Publishing Activity (On the occasion of the first volume of »The Ways of Revolution«)

Über die Aufgaben der Wissenschaftsforschung und der publizistischen Tätigkeit des Institutes. (Zur ersten Nummer der »Wege der Revolution«)

Sui compiti di ricerche scientifiche e d'attività editoriale (in occasione del primo numero del periodico »Le Vie della Rivoluzione«)

Sobre los deberes de la tarea científico — exploradora y de la edición (en ocación del primer número de »Los caminos de la revolución«)

DVADESETOGODIŠNJICA ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE (1943–1963)

Le vingtième anniversaire du Conseil Antifasciste de Libération Nationale de Croatie (ZAVNOH)

Двадцатилетие Антифашистского веча народного освобождения Хорватии (ЗАВНОХ)

The 20th Anniversary of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Croatia (ZAVNOH)

Die zwanzigste Jahresfeier des Antifaschistischen Rates der Volksbefreiung Kroatiens (ZAVNOH)

Ventesimo anniversario del Consiglio Antifascista di Liberazione Nazionale della Croazia (ZAVNOH)

Ventésimo aniversario del Consejo antifashista de la liberación popular de Croacia (ZAVNOH)

Dragutin Šćukanec: Osnivanje i rad ZAVNOH-a 1943. 19

La création et le travail du Conseil Antifasciste de Libération Nationale de Croatie (ZAVNOH) en 1943.

Учреждение и работа Антифашистского веча народного освобождения Хорватии (ЗАВНОХ) в 1943. г.

Foundation and Work of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Croatia (ZAVNOH) in 1943

Die Gründung und Tätigkeit des Antifaschistischen Rates der Volksbefreiung Kroatiens (ZAVNOH) 1943.

Fondazione ed attività del Consiglio Antifascista di Liberazione Nazionale della Croazia (ZAVNOH) 1943.

Fundación y trabajo del Consejo antifashista de la liberación popular de Croacia (ZAVNOH) 1943.

Josipa Tomić: Prilog proučavanju postanka i razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943. 85

Contribution à l'étude de l'origine et du développement du pouvoir populaire en Croatie de 1941 à 1943.
К вопросу об изучении возникновения и развития народной власти в Хорватии в 1941—1943 гг.
A Contribution to the Research of the Origin and Development of the People's Authorities in Croatia from 1941 to 1943
Beitrag zum Studium der Entstehung und der Entwicklung der Volksherrschaft in Kroatien. 1941—1943.
Contributo allo studio di creazione e lo sviluppo del potere popolare in Croazia 1941—1943.
Suplemento al estudio de desarollo y evolución del poder popular en Croacia 1941—1943

Marijan Rastić: Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941–1943. g. 105

Vue d'ensemble du système du pouvoir populaire en Croatie de 1941 à 1943
Обзор системы народной власти в Хорватии в 1941—1943 гг.
Survey of the System of the People's Authorities in Croatia from 1941 to 1943
Überblick des Volksherrschaftsystems in Kroatien 1941—1943.
Rivista del sistema di potere popolare in Croazia 1941—1943.
Revisión del sistema del poder popular en Croacia 1941—1943

Zorica Stipetić: Sastav ZAVNOH-a, vijećnici ZAVNOH-a i vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske 175

La composition du Conseil Antifasciste de Libération Nationale de Croatie (ZAVNOH), les délégués au ZAVNOH et les délégués de Croatie au Conseil Antifasciste de Libération Nationale de Yougoslavie (AVNOJ).
Состав Антифашистского вече народного освобождения Хорватии (ЗАВНОХ), депутати ЗАВНОХ-а и депутати Антифашистского вече народного освобождения Югославии (АВНОЮ) из Хорватии
Composition of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Croatia (ZAVNOH), Deputies of the ZAVNOH, and Deputies of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) coming from Croatia
Die Zusammenstellung des Antifaschistischen Rates der Volksbefreiung Kroatiens (ZAVNOH) die Mitglieder des Antifaschistischen Rates der Volksbefreiung Kroatiens (ZAVNOH) und die Mitglieder des Antifaschistischen Rates der Volksbefreiung Jugoslawiens (AVNOJ) aus Kroatien.
La composizione del Consiglio Antifascista di Liberazione Nazionale della Croazia (ZAVNOH), delegati di ZAVNOH e delegati di Consiglio Antifascista di Liberazione Nazionale della Jugoslavia (AVNOJ) provenienti dalla Croazia.
Componentes del Consejo antifashista de la liberación popular de Croacia (ZAVNOH), los diputados de ZAVNOH y los diputados de Croacia del Consejo antifashista de la liberación popular de Yugoeslavia (AVNOJ)

RASPRAVE I ČLANCI

DISCUSSIONS ET ARTICLES — ОБСУЖДЕНИЯ И СТАТЬИ — TREATISES AND ARTICLES — ABHANDLUNGEN UND ARTIKEL — DIBATTIMENTI ED ARTICOLI — DISCUSIONES Y ARTICULOS

Dragovan Šepić: Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji (1941–1943) 215

La politique italienne d'occupation en Dalmatie de 1941 à 1943.
Итальянская оккупационная политика в Далмации в 1941—1943 гг.
Italian Occupation Policy in Dalmatia from 1941 to 1943
Italienische Okkupationspolitik in Dalmatien 1941—1943.
La politica occupatoriale italiana in Dalmazia 1941—1943.
Política de la ocupación italiana en Dalmacia 1941—1943

Tomislav Timet: Prilozi ekonomskoj povijesti Hrvatske 19. i 20. stoljeća 243
I. Razvitak štedionica u jugoslavenskim zemljama bivše austrijske carevine
Contributions à l'histoire économique de la Croatie aux XIXème et XXème siecles.
I. Développement des caisses d'épargne dans les pays slaves du sud de l'ancien Empire autrichien.
Приложения к экономической истории Хорватии 19 и 20 столетии
I Развитие сберегательных касс в югославских областях бывшего австрийского царства
Contributions to the Economical History of Croatia in the 19th and 20th Centuries
I. Development of Savings-Banks in Yugoslav Countries of the former Austrian Empire
Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte Kroatiens des XIX. und XX. Jahrhunderts.
I. Entwicklung der Sparkassen in den jugoslawischen Ländern der ehemaligen österreichischen Monarchie.
Contributi alla storia dell'economia Croata del XIX. e XX. secolo.
I. Lo sviluppo delle casse di risparmio nelle regioni jugoslave dell'ex impero austriaco
Suplemento a la historia económica de Croacia de los siglos 19 y 20.
I. El desarollo de las casas de ahorro en los paises jugoslavos del exreino austríaco

Ivan Babić: O potrebi sistematskog proučavanja razvoja naše marksističke misli . . . 335
Sur la nécessité d'une étude systématique du développement de notre pensée marxiste.
О необходимости систематического изучения развития у нас марксистской мысли
On the Necessity of a Systematic Study of the Development of our Marxist Thought
Über die Notwendigkeit eines systematischen Studiums der Entwicklung unseres marxistischen Gedankens.
Sulla necessità di studio sistematico dello sviluppo di nostra idea marxista.
Sobre necesidad del estudio sistematico del desarollo de nuestra idea marxista

Fikreta Butić – Ivan Jelić: Prilozi za proučavanje historije NDH u razdoblju 1942–1943. 339
Contributions à l'étude de l'histoire de l'Etat Indépendant de Croatie (NDH) durant la période de 1942 à 1943.
Данные для изучения истории Независимого государства Хорватии (НГХ) в период 1942—1943 гг.
A Contribution to the Research of the History of the Independent State of Croatia (NDH) in the 1942—1943 Period
Beiträge zum Studium der Geschichte des Unabhängigen Staates Kroatien (NDH) im Zeitraum 1942—1943.
Contributi allo studio di storia dell'Indipendente Stato Croato (NDH) nel periodo dal 1942—1943.
Suplementos para el estudio de la historia del Estado independiente de Croacia (NDH) en el tiempo del año 1942 hasta 1943

PRILOZI I SAOPĆENJA

CONTRIBUTIONS ET COMMUNICATIONS — ПРИЛОЖЕНИЯ И СООБЩЕНИЯ — CONTRIBUTIONS AND COMMUNICATIONS — BEITRÄGE UND MITTEILUNGEN — CONTRIBUTI E COMUNICAZIONI — SUPLEMENTOS Y COMUNICACIONES

Đuro Plemenčić: »Glas Hrvatskog Zagorja« – organ Povjerenstva CK KPH u 1942. g. 357
»La Voix de Hrvatsko Zagorje« — organe du Commissariat du Comité Central du Parti Communiste de Croatie pour Zagreb en 1942.
»Голос Хорватского Загорья« — орган Представительства Центрального комитета Коммунистической партии Хорватии в Загребе в 1942. г.
»The Voice of Hrvatsko Zagorje« — the Organ of the Commission for Zagreb of the Central Committee of the Communist Party of Croatia in 1942
»Die Stimme des Hrvatsko Zagorje« — Organ der Bevollmächtigung des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Kroatiens für Zagreb im Jahre 1942.
»La voce di Hrvatsko Zagorje« — l'organo di Commissariato del Comitato Centrale del Partito Comunista Croato per la città di Zagreb nel 1942.
»La voz de Hrvatsko Zagorje« — el organo del Secretariado del Comité central del Partido comunista de Croacia para Zagreb en el año 1942

Branimir Banović: Izvoz radne snage i deportacije stanovništva s teritorije NDH u toku Drugog svjetskog rata 375

L'exportation de la main d'oeuvre et la déportation de la population de l'Etat Indépendant Croate (NDH) au cours de la Deuxième Guerre Mondiale.
Вывоз рабочей силы и выселение жителей с территории Независимого государства Хорватии (НГХ) в течение второй мировой войны
Export of Labour and Deportation of Population from the Territory of the Independent State of Croatia (NDH) during the Second World War
Ausfuhr von Arbeitskraft und Bevölkerungsdeportationen aus den Gebiet des »Unabhängigen Staates Kroatien« (NDH) im Laufe des Zweiten Weltkrieges.
L'esportazione di mano d'opera e la deportazione della popolazione dal territorio dell'Indipendente Stato Croato (NDH) nel corso della Seconda guerra mondiale.
Exportación de la mano de obra y deportación de los habitantes del territorio del Estado independiente de Croacia (NDH) durante la segunda guerra mundial

Miroslava Despot: Nekoliko podataka o akciji slagara Huge Gerbersa u Zagrebu godine 1877 391

Quelques renseignements sur l'action du typographe Hugo Gerbers à Zagreb en 1877.
Несколько данных об акции наборщика Хуго Гербepca в Загребе в 1877 году
Some Data on the Action of the Type-Setter Hugo Gerbers in Zagreb in 1877
Einige Angaben über das Wirken des Schriftsetzers Hugo Gerbers in Zagreb im Jahre 1877.
Alcune informazioni sull'attività del tipografo Hugo Gerbers a Zagreb nel 1877.
Algunos datos de la acción del tipógrafo Hugo Gerbers en Zagreb en el año 1877

Ivan Sabolek: Iz historijata revolucionarnog radničkog pokreta u Glavnoj radionici državnih željeznica u Zagrebu 1929–1937. g. 403

De l'histoire du Mouvement Ouvrier dans les ateliers des chemins de fer d'Etat à Zagreb.
Из истории рабочего движения в Мастерской государственных железных дорог в Загребе
From the History of the Labour Movement in the State Railways' Workshop in Zagreb
Aus dem Historiat der Arbeiterbewegung in den Werkstätten der Staatsbahnen in Zagreb.
Dalla storia del movimento operaio nell'Officina delle ferrovie statali a Zagreb.
De la historia del movimiento de los trabajadores en las oficinas ferroviarias del estado en Zagreb

Dragutin Ščukanec: Teror okupatora i kvislinga u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i hrvatsko stanovništvo 419

La terreur des occupants et des quislings dans l'Etat Indépendant de Croatie (NDH) et la population croate.
Террор оккупантов и квислингов в Независимом государстве Хорватии (НГХ) и хорватское население
Terror of the Occupying Forces and Quislings in the Independent State of Croatia (NDH) and the Croat Population
Terrortreiben der Okkupatoren und der Quislinge im Unabhängigen Staate Kroatien (NDH) und die kroatische Bevölkerung.
Il terrore dell'occupatore e dei quisling nell'Indipendente Stato Croato (NDH) e la popolazione croata.
Terror de los ocupadores y quislings en el Estado independiente de Croacia (NDH) y la población croatica

Stanislava Koprivica: O pseudonimu MBT 427

Sur le pseudonyme MBT
О псевдониме MBT
On the Initials MBT
Über das Pseudonym MBT
Di pseudonimo MBT
Del pseudónimo MBT

Dušanka Borojević-Šternberg: Bibliografija listova narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj 431

Bibliographie des journaux de la Lutte de Libération Nationale en Croatie
Библиография органов печати народно-освободительной борьбы
Bibliography of the People's Liberation Struggle Papers at Croatia
Bibliographie des Zeitungen aus dem Volksbefreiungskampfe in Kroatien
La bibliografia degli giornali della lotta nazionale di liberazione nel Croatia
La bibliografía de las gacetas de lucha de la liberación popular en Croacia

IZVORI

SOURCES — ИСТОЧНИКИ — SOURCES — QUELLEN — FONTI STORICHE — FUENTES

Marko Zovko: Centralna partijska tehnika 1933–1935. 457

La technique centrale du Parti de 1933 à 1935.
Центральная партийная техника в 1933—1935 гг.
Central Party Technique from 1933 to 1935
Die zentrale Parteitechnik 1933—1935.
Il centro tecnico del Partito 1933—1935
El centro tecnico del Partido desde 1933 hasta 1935

Anka Supanc: Moj partijski rad u Zagrebu i suradnja s Augustom Cesarcem 1927–1934. 467

Mon travail à Zagreb et ma collaboration avec August Cesarec de 1927 à 1934.
Моя работа в Загребе и сотрудничество с Августом Цесарцем в 1927—1934 гг.
My Activity in Zagreb and Collaboration with August Cesarec 1927—1934.
Meine parteipolitische Tätigkeit in Zagreb und die Zusammenarbeit mit August Cesarec 1927—1934.
Il mio lavoro a Zagreb e la mia collaborazione con August Cesarec tra il 1927—1934
Mi trabajo en Zagreb y colaboración con August Cesarec 1927—1934

Nikola Pupavac: Susreti s Augustom Cesarcem 475

Mes rencontres avec August Cesarec
Мои встречи с Августом Цесарцем
My Encounters with August Cesarec
Meine Begegnungen mit August Cesarec
I miei incontri con August Cesarec
Mis encuentros con August Cesarec

PRIKAZI I BILJEŠKE

EXPOSES ET NOTES — ОБЗОРЫ И СООБЩЕНИЯ — REVIEWS AND NOTES — BESPRECHUNGEN UND NOTIZEN — RECENZIONI E COMMUNICAZIONI — RESEÑAS Y NOTAS

Fikreta Butić: III međunarodni kongres za historiju pokreta otpora, Karlovy Vary, 2–4. septembra 1963. 479

Le IIIème Congrès International des Historiens des Mouvements de Résistance — Karlovy Vary — 2—4 Septembre 1963.
III международный съезд историков движения сопротивления, Карлови Вари, 2—4 сентября 1963. г.
The 3rd International Congress on the European Resistance Movement History in Karlovy Vary, September 2nd — 4th, 1963
III. Internationaler Kongress der Geschichtsforscher der Widerstandsbewegungen, Karlsbad, 2. bis 4. September 1963.
Il III° Congresso internazionale degli storici del movimento di resistenza, Karlovy Vary, 2—4 settembre 1963.
El tercer Congreso internacionál de los historiadores del movimiento de resistencia, Karlovy Vary, 2—4 septiembre del año 1963

Ivan Jelić: Simpozij o Drugom zasjedanju AVNOJ-a 486

Symposium sur la IIème Session du Conseil Anti-Fasciste de Libération Nationale de Yougoslavie (AVNOJ)
Совещание о Втором заседании Антифашистского вече народного освобождения Югославии (АВНОЮ)
Symposium on the Second Session of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia (AVNOJ)
Symposium über die Zweite Tagung des Antifaschistischen Rates der Volksbefreiung Jugoslawiens (AVNOJ)
Il simposio sulla Seconda sessione del Consiglio Antifascista della Liberazione Nazionale di Jugoslavia (AVNOJ)
Simposio de la segunda sesión del Consejo antifashista de la liberación popular de Yugoeslavia (AVNOJ)

Ulado Oštrić: Historija i historiografija Jugoslavije u časopisu »Novaja i novejšaja istorija« 1962. godište 488

Histoire et historiographie de la Yougoslavie dans la revue »l'Histoire récente et la plus récente«, Moskva, année 1962.
История и историография Югославии в журнале »Новая и новейшая история« в 1962 году
History and Historiography of Yugoslavia in the Periodical »Recent and More Recent History«, Moskva, Year 1962
Geschichte und Geschichtsforschung Jugoslawiens in der Zeitschrift »Neue und neueste Geschichte«, Moskva, 1962.
La storia e la storiografia della Jugoslavia nel periodico »La nuova e la recente storia«, Moskva, anno 1962.
Historia e historiografía de Jugoslavia en el periódico »Nueva y reciente historia«, Moskva, año 1962

Miroslava Vukadinović: Stanje u poljskim historijskim naukama u svjetlu ideološke borbe PURP-a 496

Situation dans les sciences historiques en Pologne au point de vue de la lutte idéologique de le Parti Ouvrière Unifiée Polonaise
Положение в польской исторической науки в свете идеологической борбы Польской обединеной робочей партии
Situation of Historical Science in Poland as a Reflex of the Ideological Fight of Polish United Labour Party (PURP)
Die Lage in der polnischen Geschichtswissenschaft im Lichte des ideologischen Kampfes der Polnischen vereinigten Arbeiterpartei.
La situazione nelle scienze storiche polacche nella luce della lotta ideologica del Partito operaio polacco unito
Condición de las ciencias históricas polacas en la luz de las controversias ideológicas de la Partido unido polaco de los trabajadores

Fedora Bikar: Partijskohistorijska saopćenja. Časopis Instituta za historiju partije Centralnog komiteta Mađarske socijalističke radničke partije, god. IX, br. 1, veljača 1963. 499

Communications historiques concernant le Parti. Revue de l'Institut pour l'histoire du Parti du Comité Central du Parti Ouvrier Socialiste de Hongrie - Année IX - No 1. Février 1963.
Партийно-исторические сообщения. Журнал Института истории партии Центрального комитета Венгерской социалистической рабочей партии, год IX, No 1, февраль 1963 г.
The Communications on Party History, a Periodical of the Institute for the Party History of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party, Year IX, Volume I, February 1963
Parteigeschichtliche Mitteilungen. Zeitschrift des Institutes für Parteigeschichtsforschung des Zentralkomitees der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei, IX. Jahrgang, Nummer 1, Februar 1963
Le comunicazioni partito-storiche. Il periodico dell'Istituto per la storia del partito di Comitato Centrale del Partito Socialista-operaio Ungherese, Budapest, anno IX, numero I, febbraio 1963.
Comunicaciones historicas del Partido. Periodico del Instituto para la historia del Partido socialista laboral húngaro, el año IX, numero 1, de febrero de 1963

Izabrani dokumenti historije mađarskog radničkog pokreta 1848–1890, sv. I, Budimpešta 1951 505

Documents Choisis de l'Histoire du Mouvement Ouvrier Hongrois - 1848—1890 - Tome I., Budapest 1951.

Избранные документы истории венгерского рабочего движения 1848—1890 гг., выпуск первый, Будапешт 1951 года

Selected Documents on the History of the Hungarian Labour Movement from 1848 to 1890, First Volume, Budapest, 1951

Auserwählte Dokumente über die Geschichte der ungarischen Arbeiterbewegung 1848.—1890, I. Band, Budapest, 1951.

Il digesto dei documenti della storia del movimento operaio ungherese 1848—1890, volume primo, Budapest 1951.

Los documentos elegidos de la historia del movimiento húngaro de los trabajadores 1848—1890, atado primero, Budapest año 1951

Izabrani spisi Ervina Szabóa, Budimpešta 1958 508

Documents choisis d'Ervin Szabó - Budapest 1958.

Избранные акты Эрвина Сабо, Будапешт 1958 г.

Selected Papers by Ervin Szabó, Budapest, 1958

Auserwählte Schriften von Erwin Szabó, Budapest, 1958.

Il digesto dei documenti di Ervin Szabó, Budapest 1958.

Actas elegidas de Ervin Szabó, Budapest, año 1958

Edit S. Vincze: Osnivanje Socijaldemokratske partije Mađarske i prve godine njene aktivnosti 1890–1896. Budimpešta, 1961 509

Edit S. Vincze: La fondation du Parti Social-Démocrate de Hongrie et les premières années de son activité de 1890 à 1896, Budapest, 1961.

Эдит С. Винце: Основание Социал-демократической партии Венгрии и первые годы ее деятельности в 1890—1896 гг., Будапешт, 1961 г.

Edit S. Vincze: Foundation of the Hungarian Social Democratic Party and the first Years of its Activity from 1890 to 1896, Budapest, 1961

Edit S. Vincze: Die Gründung der Sozialdemokratischen Partei Ungarns und die ersten Jahre deren Tätigkeit 1890.—1896, Budapest, 1961.

Edit S. Vincze: La creazione del Partito Social-democratico Ungherese ed i primi anni di sua attività 1890—1896, Budapest, 1961.

Edit S. Vincze: Fundación del partido socialista democratico húngaro y primeros años de su actividad 1890—1896, Budapest, año 1961

IZ INSTITUTA

DE L'INSTITUT — ИЗ ИНСТИТУТА — FROM THE INSTITUTE — AUS DEM INSTITUT — DALL'ISTITUTO — DEL INSTITUTO

Odluka o Institutu za historiju radničkog pokreta 511

Décision concernant la fondation de l'Institut pour l'histoire du Mouvement Ouvrier

Постановление об Институте истории рабочего движения

Decree on the Foundation of the Institute for the History of Labour Movement

Beschluss über die Gründung des Institutes für die Geschichte der Arbeiterbewegung

La decisione sulla fondazione dell'Istituto per la storia del movimento operaio a Zagreb

Decisión sobre la fundación del Instituto para la historia del movimiento de los trabajadores en Zagreb

Savjet Instituta 514

Conseil de l'Institut
Совет Института
Council of the Institute
Institutsrat
Il Consiglio dell'Istituto
Consejo del Instituto

Naučno-stručni odbor Instituta i naučni voditelji pojedinih sekcija ili oblasti istraživanja 515

Le comité specialist-scientifique de l'Institut et les chefs scientifiques des diverses sections ou des différents secteurs de recherches

Комитет научных специалистов Института и научные руководители отдельных секций или областей исследования

Scientific and Expert Committee of the Institute and Scientific Leaders of Particular Sections or Research Fields

Wissenschaftlicher Fachausschuss des Institutes und wissenschaftliche Fachleiter der einzelnen Abteilungen bzw. Erforschungsgebiete

Il comitato scientifico-specializzato dell'Istituto ed i dirigenti scientifici delle singoli sezioni o regioni di ricerche

Comité científico profesional y guias científicas para cada sección o esfera de exploración

Izbor suradnika Instituta u naučno-stručna zvanja 516

Le choix des collaborateurs-scientifiques et spécialistes de l'Institut
Выбор сотрудников Института на научно-специальные должности
Election of Scientific Collaborators and Experts of the Institute
Verleihung der wissenschaftlichen Fachberufe an die Mitarbeiter des Institutes
La scelta dei collaboratori dell'Istituto nelle professioni scientifico-specializzate
Elección de colaboradores del Instituto en las ocupaciones científico profesionales

Orijentacioni program djelatnosti Instituta 519

Programme de l'orientation des activités de l'Institut
Ориентировочная программа деятельности Института
Orientation Programme of the Institute's Activity
Rahmenprogramm der Tätigkeit des Institutes
Il programma di orientazione per l'attività dell'Istituto
Programa de orientación de la tarea del Instituto

M. D.: Diskusija o programu znanstvenoistraživačkog rada Instituta u oblasti ekonomske povijesti Hrvatske 537

Discussion sur le travail concernant l'histoire économique de la Croatie à l'Institut
Дискуссия о работе над экономической историей Хорватии в Институте
On the Research of the Economical History of Croatia in the Institute
Gespräche über die Erforschung der Wirtschaftsgeschichte Kroatiens in dem Institut
Discussione del lavoro sulla storia di economia Croata nell'Istituto
Discusión sobre el trabajo de la historia económica de Croacia en el Instituto

H. Š.: Veze Instituta s drugim naučnim ustanovama 538

Les relations de l'Institut avec les autres institutions scientifiques
Связи Института с остальными научними учреждениями
Relations of the Institute with Other Scientific Institutions
Verbindungen des Institutes mit andern wissenschaftlichen Anstalten
Le relazioni dell'Istituto con gli altri istituzioni scientifiche
Contactos del Instituto con otras instituciones científicas

L. K.: Djelatnost Instituta na polju produbljivanja suradnje s ostalim povijesnim i arhivskim ustanovama iz Hrvatske 539

L'activité de l'Institut en vue de l'établissement d'une collaboration avec les autres institutions de Croatie se consacrant à l'histoire, a l'étude des archives etc.

Деятельность Института в области осуществления сотрудничества с остальными историческими и архивными учреждениями в Хорватии

Activity of the Institute in Promoting the Cooperation with Other Historic and Archives Institutions in Croatia

Die Verwirklichung der Zusammenarbeit des Institutes mit anderen historischen und archivarischen Institutionen in Kroatien

L'attività dell'Istituto sul campo di realizzazione della collaborazione con gli altri istituzioni storici ed archivi in Croazia

Tarea del Instituto en el campo de la realización de la colaboración con otros establicimientos históricos y archivos en Croacia

U. B. i Z. B.: Pregled domaćih i stranih časopisa koje prima biblioteka Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu 540

Vue d'ensemble des revues du pays et de l'étranger reçues par la bibliothèque de l'Institut

Обзор отечественных и иностранных журналов, получаемых библиотекой Института

Survey of the Home and Foreign Periodicals received by the Institute Library

Die neuempfangenen in- und ausländischen Zeitschriften in der Bibliothek des Institutes

La rivista dei periodici nazionali ed esteri che riceve la biblioteca dell'Istituto

Vista de las revistas de pais y extrajeros que acepta la biblioteca del Instituto

Suradnici u ovom broju 544

Les collaborateurs dans ce numéro

Сотрудники в этом номере

Contributors to this volume

Verzeichnis von Mitarbeitenden in dieser Nummer

I collaboratori di questo numero

Los colaboradores en este numero

PUTOVI REVOLUCIJE

Autorskih araka 60
Štampanih araka 35

Izdavač:
Institut za historiju radničkog pokreta
Zagreb, Opatička 10

Za izdavača: Franjo Tuđman
Opremio: Edo Murtić
Tehnički urednik: Vladimir Švarc
Lektori: Ljerka Puštek i Nada Krajcar
Korektor: Dr Tomislav Jakić

Štampano u tiskari
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije

Rukopis predan u proizvodnju prvog prosinca 1963.
a štampanje dovršeno krajem travnja 1964.

Tiraža 1.000 primjeraka